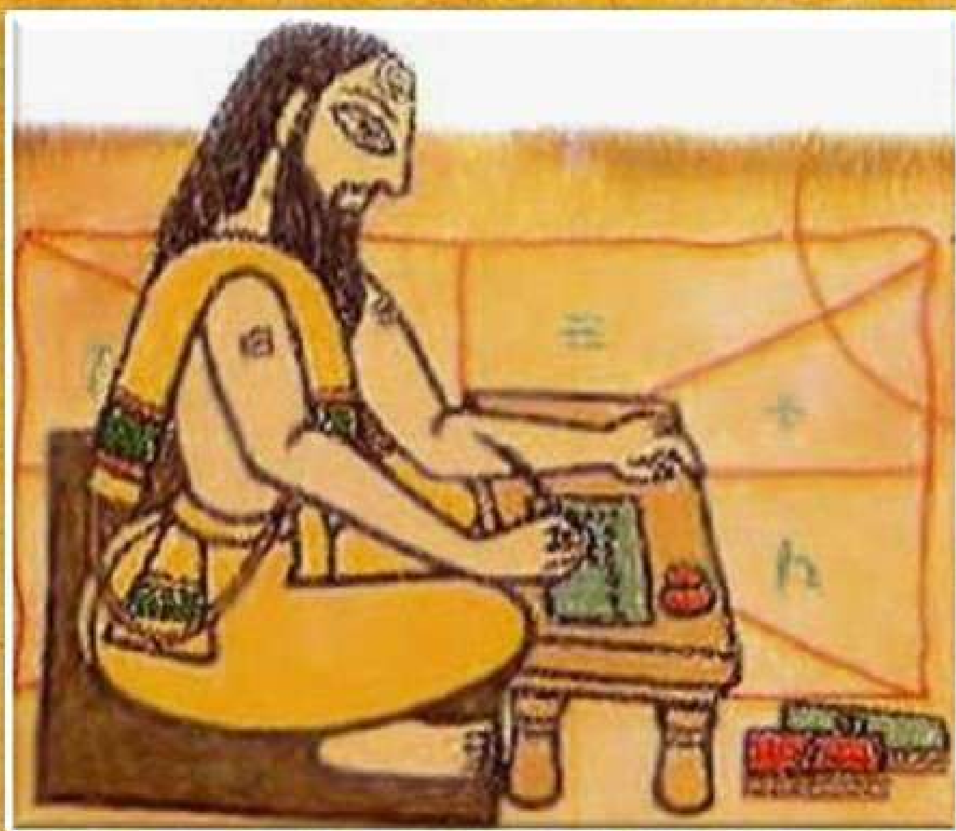
వైయాకరణ సిద్ధాంతకౌముదీ
కాశికావృత్తిశ్చ

సమాసప్రభృతిద్విరుక్తిప్రకరణాంతౌ
ద్వితీయో భాగః

2

సంకలనము : ఎన్. వి.అనంతకృష్ణ

అష్టాధ్యాయీ క్రమములో అధ్యాయ పాదములలోని ముఖ్య అంశాలు

1.1	సంజ్ఞాప్రకరణమ్
1.2	అతిదేశప్రకరణమ్, ఏకశ్రుతిప్రకరణమ్, వచననిర్ధారణమ్, ఏకశేషప్రకరణమ్
1.3	ఇత్సంజ్ఞాప్రకరణమ్, ధాతుపదనిర్ణయః
1.4	ఏకసంజ్ఞాప్రకరణమ్, కారకప్రకరణమ్, నిపాతప్రకరణమ్, కర్మప్రవచనీయప్రకరణమ్
2.1	అవ్యయీభావసమాసః, తత్పురుషసమాసః
2.2	బహువ్రీహిసమాసః, ద్వన్ద్వసమాసః, పూర్వనిపాత-పరనిపాతప్రకరణమ్
2.3	విభక్తినిర్ణయః
2.4	సమాసానాం లిఙ్గవచననిర్ధారణమ్, లుక్-ప్రకరణమ్
3.1 నుండి 3.4	ధాతుభ్యః విహితాః సర్వే ప్రత్యయాః
4 మరియు 5	ప్రాతిపదికేభ్యః విహితాః సర్వే ప్రత్యయాః
6.1	ద్విత్వప్రకరణమ్, సమ్ప్రసారణప్రకరణమ్, ఆత్వప్రకరణమ్, అచ్సన్ధిప్రకరణమ్, స్వరప్రకరణమ్
6.2	స్వరప్రకరణమ్
6.3	ఉత్తరపదాధికార, సంహితాధికార
6.4	అసిద్ధవదధికార, ఆర్ధధాతుకప్రకరణమ్, భాధికార
7.1	ప్రత్యయాదేశాః
7.2	ఇడాగమప్రకరణమ్, సార్వధాతుకే పరే అఙ్గకార్యాణి
7.3	సార్వధాతుకే పరే అఙ్గకార్యాణి, విభక్తిప్రత్యయే పరే అఙ్గకార్యాణి
7.4	అఙ్గకార్యాణి, అభ్యాసకార్యాణి
8.1	ద్విరుక్తప్రకరణమ్, పదాధికార
8.2	లోపకార్యాణి, ఝలిపదాన్తే కార్యాణి, ప్లుతాధికార, సంహితాధికార,
8.3	రుత్వమ్, ఆదేశాః, ఆగమాః, షత్వమ్
8.4	ణత్వమ్, హల్సన్ధయః

వైయాకరణసిద్ధాన్తకౌముదీ క్రమములో ప్రకరణములలోని ముఖ్య అంశాలు

అష్టాధ్యాయి సూత్రక్రమములో సూత్రసంఖ్యలకు సరియైన కౌముదీ సూత్రసంఖ్యల పట్టిక గ్రంథాంతమున కలదు.

647. సమర్థః పదవిధిః [౨.1.1]

సమర్థః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ పదవిధిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

పదవిధిః సమర్థః (జ్ఞాతవ్యః)

(సి.కౌ) ॥ అథ అవ్యయీభావసమాసప్రకరణమ్ ॥ పదసమ్బన్ధీ యో విధిః స సమర్థాశ్రితో బోధ్యః ॥

(కాశికా) పరిభాషేయమ్। యః కశ్చిదిహ శాస్త్రే పదవిధిః శ్రూయతే స సమర్థో విదితవ్యః। విధీయతే ఇతి విధిః। పదానాం విధిః పదవిధిః। స పునః సమాసాదిః। సమర్థః శక్తః। విగ్రహవాక్యార్థభిధానే యః శక్తః స సమర్థో విధితవ్యః। అథ వా సమర్థపదాశ్రయత్వాత్ సమర్థః। సమర్థనాం పదానాం సమ్బద్ధార్థానాం సంసృష్టార్థానాం విధిర్వేదితవ్యః। వక్ష్యతి, ద్వితీయా శ్రితాతీతపతితగతాత్యస్తప్రాప్తాపన్నైః 2.1.24 కష్టం శ్రితః కష్టశ్రితః। సమర్థగ్రహణం కిమ్? పశ్య దేవదత్త కష్టం, శ్రితో విష్ణుమిత్రో గురుకులమ్। తృతీయా తత్కృతార్థేన గుణవచనేన 2.1.30 శఙ్కులయా ఖణ్డః శఙ్కులాఖణ్డః। సమర్థగ్రహణం కిమ్? కిం త్వం కరిష్యసి శఙ్కులయా, ఖణ్డో దేవదత్త ఉపలేన। చతుర్థీ తదర్థార్థబలిహితసుఖరక్షితైః 2.1.36 యూపాయ దారు యూపదారు। సమర్థగ్రహణం కిమ్? గచ్ఛ త్వం యూపాయ, దారు దేవదత్తస్య గ్రేహే। పఞ్చమీ భయేన 2.1.37 వృకేభ్యో భయం వృకభయమ్। సమర్థగ్రహణం కిమ్? గచ్ఛ త్వం మా వృకేభ్యో, భయం దేవదత్తస్య యజ్ఞదత్తాత్। షష్ఠీ 2.2.8 రాజ్ఞః పురుషః రాజపురుషః। సమర్థగ్రహణం కిమ్? భార్యా రాజ్ఞః, పురుషో దేవదత్తస్య। సప్తమీ శౌణ్డైః 2.1.40 అక్షేషు శౌణ్డః అక్షశౌణ్డః। సమర్థగ్రహణం కిమ్? శక్తస్త్వం అక్షేషు, శౌణ్డః పిబతి పానాగారే। పదగ్రహణం కిమ్? వర్ణవిధౌ సమర్థపరిభాశా మా భూత్। తిష్ఠతు దధ్యశాన త్వం శాకేన। తిష్ఠతు కుమారీ చ్ఛత్రం హరదేవదత్తాత్। యణాదేశో, నిత్యశ్చ తుగ్ భవతి।

.

648. ప్రాక్ కడారాత్ సమాసః [౨.1.3]

ప్రాక్ అవ్యయమ్ కడారాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సమాసః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ప్రాక్ కడారాత్ సమాసః

(సి.కౌ) కడారాః కర్మధారయే (కౌముదీ-751) ఇత్యతః ప్రాక్ సమాస ఇత్యధిక్రియతే ॥

(కాశికా) కడారసంశబ్దనాత్ ప్రాగ్ యానిత ఉర్ధ్వమనుక్రమిష్యామః, తే సమాససంజ్ఞా వేదితవ్యాః। వక్ష్యతి యథాసాదృశ్యే 2.1.7। యథా వృద్ధం బ్రాహ్మణానామన్త్రయస్వ। ప్రాగ్వచనం సంజ్ఞాసమావేశార్థమ్। సమాసప్రదేశాః తృతీయాసమాసే 1.1.30 ఇత్యేవమాదయః।

.

649. సహ సుపా [౨.1.4]

సహ అవ్యయమ్ సుపా తృతీయా-ఏకవచనమ్

సుపా సహ సమాసః

(సి.కౌ) సహ ఇతి యోగో విభజ్యతే । సుబన్తం సమర్థేన సహ సమస్యతే । యోగవిభాగస్యేష్టసిద్ధ్యర్థత్వాత్కతిపయతిఙన్తోత్తరపదోఽయం సమాసః । స చ ఛన్దస్యేవ । పర్యభూషయత్ । అనువ్యచలత్ । సుపా సుప్సుపా సహ సమస్యతే । సమాసత్వాత్ప్రాతిపదికత్వమ్ ॥

(కాశికా) సుపితి వర్తతే। సుపితి సహ ఇతి సుపా ఇతి చ త్రయమపి అధికృతం వేదితవ్యమ్। యదిత ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామః, తత్ర ఇదముపస్థితం ద్రష్టవ్యమ్। వక్ష్యతి ద్వితీయా శ్రితాతీతపతితగతాత్యస్తప్రాప్తాపన్నైః 2.1.24 ఇతి। ద్వితీయాన్తం శ్రితాదిభిః సహ సమస్యతే, కష్టం శ్రితః కష్టశ్రితః। సహగ్రహణం యోగవిభాగార్థమ్, తిఙాపి సహ యథా స్యాత్। అనువ్యచలత్। అనుప్రావర్షత్।

.

650. సుపో ధాతుప్రాతిపదికయోః [౨.4.71]

సుపః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ధాతు-ప్రాతిపదికయోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

ధాతు-ప్రాతిపదికయోః సుపః లుక్

(సి.కౌ) ఏతయోరవయవస్య సుపో లుక్ స్యాత్ । భూతపూర్వే చరట్ (కౌముదీ-1999) ఇతి నిర్దేశాద్భూతశబ్దస్య పూర్వనిపాతః । పూర్వే భూతో భూతపూర్వః ।ఇవేన సమాసో విభక్త్యలోపశ్చ (వార్తికమ్) ॥ జీమూతస్యేవ ॥

(కాశికా) సుపో విభక్తేర్ధాతుసంజ్ఞాయాః ప్రాతిపదికసంజ్ఞాయాశ్చ లుగ్ భవతి. తదన్తర్గతాస్తద్గ్రహణేన గృహ్యన్తే. ధాతోస్తావత్ పుత్రీయతి. ఘటీయతి. ప్రాతిపదికస్య కష్టశ్రితః. రాజపురుషః. ధాతుప్రాతిపదికయోః ఇతి కిమ్? వృక్షః. ప్లక్షః.

.

651. అవ్యయీభావః [౨.1.5]

అవ్యయీభావః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అవ్యయీభావః సమాసః

(సి.కౌ) అధికారోఽయమ్ ॥

(కాశికా) అవ్యయీభావః ఇత్యధికారో వేదితవ్యః। యానిత ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామః, అవ్యయీభావసంజ్ఞా అస్తే వేదితవ్యాః। వక్ష్యతి యథాసాదృశ్యే 2.1.7। యథావృద్ధం బ్రాహ్మణానామన్త్రయస్వ। అన్వర్థసంజ్ఞా చేయం మహతీ పూర్వపదార్థప్రాధాన్యమవ్యయీభావస్య దర్శయతి। అవ్యయీభావప్రదేశాః అవ్యయీభావశ్చ 2.4.18 ఇత్యేవమాదయః।

.

652. అవ్యయం విభక్తిసమీపసమృద్ధివృద్ధ్యర్థాభావాత్యయాసమ్ప్రతిశబ్దప్రాదుర్భావపశ్చాద్యథానుపూర్వ్యయౌగపద్య సాదృశ్యసమ్పత్తిసాకల్యాన్తవచనేషు [౨.1.6]

అవ్యయమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ విభక్తి-సమీప-సమృద్ధి-వ్యృద్ధి-అర్థాభావ-అత్యయ-అసమ్ప్రతి-శబ్దప్రాదుర్భావ-పశ్చాత్-యథా-ఆనుపూర్వ్య-యౌగపద్య-సాదృశ్య-సమ్పత్తి-సాకల్య-అన్తవచనేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

అవ్యయమ్ విభక్తి-సమీప-సమృద్ధి-వ్యృద్ధి-అర్థాభావ-అత్యయ-అసమ్ప్రతి-శబ్దప్రాదుర్భావ-పశ్చాత్-యథా-ఆనుపూర్వ్య-యౌగపద్య-సాదృశ్య-సమ్పత్తి-సాకల్యార్థ-అన్తవచనేషు సుపా సహ అవ్యయీభావః సమాసః

(సి.కౌ) అవ్యయమితి యోగో విభజ్యతే । అవ్యయం సమర్థేన సహ సమస్యతే । సోఽవ్యయీభావః ॥

(కాశికా) సుప్ సుపా ఇతి చ వర్తతే। విభక్త్యాదిశ్వర్థేషు యదవ్యయం వర్తతే తత్ సమర్థేన సుబన్తేన సహ సమస్యతే, అవ్యయీభావశ్చ సమాసో భవతి। వచనగ్రహణం ప్రత్యేకం సమ్బధ్యతే। విభక్తివచనే తావత్ స్త్రీష్వధికృత్య కథా ప్రవర్తతే అధిస్త్రి। అధికుమారి। సప్తమ్యర్థే యదవ్యయం తద్ బిభక్తివచనమ్। సమీపవచనే కుమ్భస్య సమీపముపకుమ్భమ్। ఉపమణికమ్। సమృద్ధిరృద్ధేరాధిక్యమ్ సమృద్ధిర్మద్రాణాం సుమద్రమ్। సుమగధం వర్తతే। వ్యృద్ధిరృద్ధేరభావః గవదికానామ్ ఋద్ధేరభావః దుర్గవదికమ్। దుర్యబనం వర్తతే। అర్థాభావః వస్తునోఽభావః అభావో మక్షికాణాం నిర్మక్షికమ్। నిర్మశకమ్ వర్తతే। అత్యయః అభూతత్వమ్, అతిక్రమః అతీతాని హిమాని అతిహిమమ్। నిర్హిమమ్। నిఃశీతం వర్తతే। అసమ్ప్రతి ఉపభోగస్య వర్తమానకాలప్రతిషేధః అతితసృకమ్। తైసృకమాచ్ఛాదనమ్, తస్య అయముపభోగకాలో న భవతి ఇత్యర్థః। శబ్దప్రాదుర్భావః ప్రకాశతా శబ్దస్య ఇతి పాణిని।

తత్పాణినిః పాణినిశబ్దో లోకే ప్రకాశతే ఇత్యర్థః పశ్చాత్ అనురథం పాదాతమ్। రథానాం పశ్చాతిత్యర్థః। యథా। యథాఽర్థే యదవ్యయం వర్తతే తత్ సమస్యతే। యోగ్యతా విప్సా పదార్థానతివృత్తిః సాదృశ్యం చేతి యథార్థాః యోగ్యతాయామనురూపమ్। రూపయోగ్యమ్ భవతి ఇత్యర్థః వీప్సాయామర్థమర్థం ప్రతి ప్రత్యర్థమ్। పదార్థనతివృత్తౌ యథాశక్తి। ఆనుపూర్వ్యమనుక్రమః అనుజ్యేష్ఠం ప్రవిశన్తు భవన్తిఅః। జ్యేష్ఠానుపూర్వ్యా భవన్తః ప్రవిశన్తు ఇత్యర్థః యౌగపద్యమ్ ఏకకాలతా సచక్రమ్ ధేహి। యుగపచ్చక్రం ధేహి ఇత్యర్థః సాదృశ్యమ్ తుల్యతా। కిమర్థమ్ ఇదముచ్యతే, యథార్థ ఇత్యేవ సిద్ధమ్? గుణభూతేఽపి సాదృశ్యే యథా స్యాత్, సదృశః కిఖ్యా రాకిఖి। సమ్పత్తిః అనురూప ఆత్మభావః సమృద్ధేరన్యః సబ్రహ్మ బాభ్రవాణామ్। సక్షత్రం శాలఙ్కాయనానామ్। సాకల్యమశేషతా సతృణమభ్యావహరతి। సబుసమ్। న కించిదభ్యావహార్యం పరిత్యజతి ఇత్యయమర్థోఽధికార్థవచనేన ప్రతిపాద్యతే। అన్తవచనే అన్తః ఇతి పరిగ్రహాపేక్షయా సమాప్తిరుచ్యతే। సాగ్ని అధీతే। సేష్టి సపశుబన్ధమ్। సపశుబన్ధాన్తమధీతే ఇత్యర్థః ఇయం సమాప్తిరసకలేఽప్యధ్యయనే భవతీతి సాకల్యాత్ పృథగుచ్యతే।

.

653. ప్రథమానిర్దిష్టం సమాస ఉపసర్జనమ్ [1.2.43]

ప్రథమానిర్దిష్టమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సమాసే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఉపసర్జనమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సమాసశాస్త్రే ప్రథమానిర్దిష్టముపసర్జనసంజ్ఞం స్యాత్ ॥

(కాశికా) ప్రథమయా విభాక్త్యా యన్ నిర్దిశ్యతే సమాసశాస్త్రే తదుపసర్జనసంజ్ఞం భవతి। సమాసే ఇతి సమాసవిధాయి శాస్త్రం గృహ్యతే। వక్ష్యతి ద్వితీయా శ్రితాతీతపతితగతాత్యస్తప్రాప్తాపన్నైః 2.1.24 ఇతి। ద్విదీయాసమాసే ద్వితీయా ఇత్యేతత్ ప్రథమానిర్దిష్టం, తృతీయాసమాసే తృతీయా ఇతి, చతుర్థీసమాసే చతుర్థీ ఇతి, పఞ్చమీసమాసే పఞ్చమీ ఇతి, షష్ఠీసమాసే షష్ఠీ ఇతి, సప్తమీసమాసే సప్తమీ ఇతి। కష్టశ్రితః। శఙ్కులాఖణ్డః। యూపదారు। వృకభయమ్। రాజపురుషః। అక్షశౌణ్డః। ఉపసర్జనప్రదేశాః ఉపసర్జనం పూర్వమ్ 2.2.30 ఇత్యేవమాదయః।

.

654. ఉపసర్జనం పూర్వమ్ [2.2.30]

ఉపసర్జనమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ పూర్వమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సమాసే ఉపసర్జనం ప్రాక్ప్రయోజ్యమ్ ॥

(కాశికా) సమాసే ఇతి వర్తతే। ఉపసర్జనసంజ్ఞకం సమాసే పూర్వం ప్రయోక్తవ్యమ్। పూర్వవచనం పరప్రయోగనివృత్త్యర్థమ్। అనియమో హి స్యాత్। ద్వితీయా కష్టశ్రితః। తృతీయా శఙ్కులాఖణ్డః। చతుర్థీ యూపదారు। పఞ్చమీ వృకభయమ్। షష్ఠీ రాజపురుషః। సప్తమీ అక్షశౌణ్డః।

.

655. ఏకవిభక్తి చాపూర్వనిపాతే [1.2.44]

ఏకవిభక్తి ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అపూర్వనిపాతే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) విగ్రహే యన్నియతవిభక్తికం తదుపసర్జనసంజ్ఞం స్యాత్ న తు తస్య పూర్వనిపాతః ॥

(కాశికా) ఏక విభాక్తిర్యస్య తదిదమ్ ఏకవిభాక్తి। సమాసే విధీయమానే యన్ నియతవిభక్తికం, ద్వితీయే సమ్బన్ధిని బహుభిర్విభక్తిభిర్యుజ్యమానేఽప్యేకయైవ విభక్త్యా యుజ్యతే తదుపసర్జనసంజ్ఞం భవతి అపూర్వనిపాతే, పూర్వనిపతం పూర్వనిపాతాఽఖ్యముపసర్జనకార్యం వర్జయిత్వా। నిరాదయః క్రాన్తాఽద్యర్థే పఞ్చమ్యా। పూర్వపదే నానావిభక్తికేఽప్యుత్తరపదం పఞ్చ్మ్యన్తమేవ భవతి। నిష్క్రాన్తః కౌశామ్బ్యా నిష్కౌశామ్బిః। నిష్క్రాన్తం కౌశామ్బ్యా నిష్కౌశామ్బిమ్। నిష్క్రాన్తేన కౌశామ్బ్యా నిష్కౌశామ్బినా। నిష్క్రాన్తాయ కౌశామ్బ్యా నిష్కౌశామ్బయే। నిష్క్రాన్తాత్ కౌశామ్బ్యా నిష్కౌశామ్బేః। నిష్క్రాన్తస్య కౌశామ్బ్యా నిష్కౌశామ్బేః। నిష్క్రాన్తే కౌశామ్బ్యా నిష్కౌశామ్బౌ। ఏవం నిర్వారాణసిః। ఏకవిభక్తీతి కిమ్? రాజకుమారీ। అపూర్వనిపాతే ఇతి కిమ్? న హి భవతి కౌశామ్బీనిః ఇతి।

.

656. గోస్త్రియోరుపసర్జనస్య [1.2.48]

గో-స్త్రియోః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఉపసర్జనస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉపసర్జనం యో గోశబ్దః స్త్రీప్రత్యయాన్తం చ తదన్తస్య ప్రాతిపదికస్య హ్రస్వః స్యాత్ । అవ్యయీభావశ్చ (కౌముదీ-451) ఇత్యవ్యయత్వమ్ ॥

(కాశికా) ప్రాతిపదికస్య ఇతి వర్తతే। గో ఇతి స్వరూపగ్రహణం స్త్రీ ఇతి ప్రత్యయగ్రహణం స్వరితత్వాత్। ఉపసర్జనగ్రహణం తయోర్విశేషణమ్। గోరుపసర్జనస్య స్త్రీప్రత్యయాన్తస్య ఉపసర్జనస్య ఇతి। తాభ్యాం ప్రాతిపదికస్య తదన్తవిధిః। ఉపసర్జనగోశబ్దాన్తస్య ఉపసర్జనస్త్రీప్రత్యయాన్తస్య చ ప్రాతిపదికస్య హ్రస్వో భవతి। చిత్రగుః। శబలగుః। స్త్రియాః నిష్కౌశామ్బిః। నిర్వారాణసిః। అతిఖట్వః। అతిమాలః। ఉపసర్జనస్య

ఇతి కిమ్? రాజకుమారీ। స్వరితత్వం కిమ్? అతితన్త్రీః। అతిలక్ష్మీః। అతిశ్రీః। ఈయసో బహువ్రీహేః ప్రతిషేధో వక్తవయః। బహుశ్రేయసీ। విద్యమానశ్రేయసేఈ।

.

657. నావ్యయీభావాదతోఽమ్త్వపఞ్చమ్యాః [2.4.83]

న అవ్యయమ్ అవ్యయీభావాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ తు అవ్యయమ్ అ-పఞ్చమ్యాః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అదన్తాదవ్యయీభావాత్సుపో న లుక్ కింతు తస్య పఞ్చమీం వినా అమాదేశః । దిశయోర్మధ్యే అపదిశమ్ । క్లీబాఽవ్యయం త్వపదిశం దిశోర్మధ్యే విదిక్స్త్రియామిత్యమరః ॥

(కాశికా) పూర్వేణ లుక్ ప్రాప్తః ప్రతిషిధ్యతే। అదన్తాదవ్యయీభావాదుత్తరస్య సుపో న లుగ్ భవతి, అమాదేశస్ తు తస్య సుపో భవత్యపఞ్చమ్యాః। ఏతస్మిన్ ప్రతిషిద్ధే పఞ్చమ్యాః శ్రవణమ్ ఏవ భవతి। ఉపకుమ్భం తిష్ఠతి। ఉపకుమ్భం పశ్య। ఉపమణికం తిష్ఠతి। ఉపమణికం పశ్య। అతః ఇతి కిమ్? అధిస్త్రి। అధికుమారి। అపఞ్చమ్యాః ఇతి కిమ్? ఉపకుమ్భాదానయ।

.

658. తృతీయాసప్తమ్యోర్బహులమ్ [2.4.84]

తృతీయా-సప్తమ్యోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ బహులమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అదన్తాదవ్యయీభావాత్తృతీయాసప్తమ్యోర్బహులమ్భావః స్యాత్ । అపదిశమ్ । అపదిశేన । అపదిశమ్ । అపదిశే । బహులగ్రహణాత్సుమద్రమున్మత్తగఙ్గమిత్యాదౌ సప్తమ్యా నిత్యమమ్భావః । విభక్తీత్యాదేరయమర్థః । విభక్త్యర్థాదిషు వర్తమానమవ్యయం సుబన్తేన సహ సమస్యతే సోఽవ్యయీభావః । విభక్తౌ తావత్ । హరౌ ఇత్యధిహరి । సప్తమ్యర్థస్యైవాత్ర ద్యోతకోఽధిః । హరి ఙి అధి ఇత్యలౌకికం విగ్రహవాక్యమ్ । అత్ర నిపాతేనాభిహితేఽప్యధికరణే వచనసామర్థ్యాత్సప్తమీ ॥

(కాశికా) పూర్వేణ నిత్యమమ్భావే ప్రాప్తే వచనమ్ ఇదమ్। తృతీయాసప్తమ్యోః విభక్త్యోర్బహులమమ్భావో భవతి అవ్యయీభావే। ఉపకుమ్భేన కృతమ్, ఉపకుమ్భం కృతమ్। ఉపకుమ్భే నిధేహి, ఉపకుమ్భం నిధేహి। సపమ్యా ఋద్ధినదీసమాససఙ్ఖ్యావయవేభ్యో నిత్యమ్ ఇతి వక్తవ్యమ్। సుమద్రమ్ సుమగధమ్। ఉన్మత్తగఙ్గమ్। లోహితగఙ్గమ్। ఏకవింశతిభారద్వాజమ్। బహులవచనాత్ సిద్ధమ్।

.

659. అవ్యయీభావశ్చ [2.4.18]

అవ్యయీభావః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అయం నపుంసకం స్యాత్ ॥ హ్రస్వో నపుంసకే ప్రాతిపదికస్య (కౌముదీ-318) । గోపాయతీతీతి గాః పాతీతి వా గోపాః । తస్మిన్నిత్యధిగోపమ్ । సమీపే । కృష్ణస్య సమీపముపకృష్ణమ్ । సమయా గ్రామమ్, నికషా లఙ్కామ్, ఆరాద్వనాదిత్యత్ర తు నావ్యయీభావః ॥అభితః పరితః (వార్తికమ్) ॥ అన్యారాత్ (కౌముదీ-595) ఇతి ద్వితీయాపఞ్చమ్యోర్విధానసామర్థ్యాత్ । మద్రాణాం సమృద్ధిః సుమద్రమ్ । యవనానాం వ్యృద్ధిర్దుర్యవనమ్ । విగతా ఋద్ధిర్వ్యృద్ధిః । మక్షికాణామభావో నిర్మక్షికమ్ । హిమస్యాత్యయోఽతిహిమమ్ । అత్యయో ధ్వంసః । నిద్రా సమ్ప్రతి న యుజ్యతే ఇత్యతినిద్రమ్ । హరిశబ్దస్య ప్రకాశ ఇతి హరి । విష్ణోః పశ్చాదనువిష్ణు । పశ్చాచ్ఛబ్దస్య తు నాయం సమాసః । తతః పశ్చాత్స్రంస్యతే ఇతి భాష్యప్రయోగాత్ । యోగ్యతావీప్సాపదార్థానతివృత్తిసాదృశ్యాని యథార్థాః । అనురూపమ్ । రూపస్య యోగ్యమిత్యర్థః । అర్థమర్థం ప్రతి ప్రత్యర్థమ్ । ప్రతిశబ్దస్య వీప్సాయాం కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞావిధానసామర్థ్యాత్తద్యోగే ద్వితీయాగర్భం వాక్యమపి । శక్తిమనతిక్రమ్య యథాశక్తి । హరేః సాదృశ్యం సహరి । వక్ష్యమాణేన సహస్య సః । జ్యేష్ఠస్యానుపూర్వ్యేణేత్యనుజ్యేష్ఠమ్ । చక్రేణ యుగపదితి విగ్రహే ॥

(కాశికా) అవ్యయీభావశ్చ సమాసో నపుంసకలిఙ్గో భవతి। అధిస్త్రి। ఉపకుమారి। ఉన్మత్తగఙ్గమ్। లోహితగఙ్గమ్। పూర్వపదార్థప్రధానస్య అలిఙ్గతా ఏవ ప్రాప్తా, అన్యపదార్థప్రధానస్య అభిధేయవల్లిఙ్గతా, అత ఇదముచ్యతే। అనుక్తసముచ్చయార్థశ్చకారః। పుణ్యసుదినాభ్యామహ్నః క్లీబతేష్యతే। పుణ్యాహమ్। సుదినాహమ్। పథః సఙ్ఖ్యావ్యయాఽఽదేః క్లీబతేష్యతే। త్రిపథమ్। చతుష్పథమ్। విపథమ్। సుపథమ్। క్రియావిశేషణానాం చ క్లీబతేష్యతే। మృదు పచతి। శోభనం పచతి।

.

660. అవ్యయీభావే చాకాలే [6.3.81]

అవ్యయీభావే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అకాలే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సహస్య సః స్యాదవ్యయీభావే న తు కాలే । సచక్రమ్ । కాలే తు సహపూర్వాహ్ణమ్ । సదృశః సఖ్యా ససఖి । యథార్థత్వేనైవ సిద్ధే పునః సాదృశ్యగ్రహణం గుణభూతేఽపి సాదృశ్యే యథా స్యాదిత్యేవమర్థమ్ । క్షత్త్రాణాం సమ్పత్తిః సక్షత్రమ్ । ఋద్ధేరాధిక్యం సమృద్ధిః । అనురూప ఆత్మభావః సంపత్తిరితి భేదః । తృణమప్యపరిత్యజ్య సతృణమత్తి । సాకల్యేనేత్యర్థః । నత్వత్ర తృణభక్షణే తాత్పర్యమ్ । అన్తే । అగ్నిగ్రన్థపర్యన్తమధీతే సాగ్ని ॥

(కాశికా) అవ్యయీభావే చ సమాసే అకాలవాచిని ఉత్తరపదే సహస్య స ఇత్యయమాదేశో భవతి। సచక్రం ధేహి। సధురం ప్రాజ। అకాలే ఇతి కిమ్? సహపూర్వాహ్ణమ్।

.

661. యథాసాదృశ్యే [౨.1.౭]

యథా అవ్యయమ్ అసాదృశ్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

యథా అసాదృశ్యే సుపా సహ అవ్యయీభావః సమాసః

(సి.కౌ) అసాదృశ్యే ఏవ యథాశబ్దః సమస్యతే । తేనేహ న యథా హరిస్తథా హరః । హరేరుపమానత్వం యథాశబ్దో ద్యోతయతి । తేన సాదృశ్య ఇతి వా యథార్థం ఇతి వా ప్రాప్తం నిషిధ్యతే ॥

(కాశికా) యథా ఇత్యేతదవ్యయమసాదృశ్యే వర్తమానం సుపా సహ సమస్యతే, అవ్యయీభావశ్చ సమాసో భవతి। యథావృద్ధం బ్రాహ్మణానామన్త్రయస్వ। యే యే వృద్ధాః యథావృద్ధమ్। యథాధ్యాపకమ్। అసాదృశ్యే ఇతి కిమ్? యథా దేవదత్తః తథా యజ్ఞదత్తః। యథార్థే యదవ్యయమ్ ఇతి పూర్వేణ ఏవ సిద్ధే సమాసే వచనమ్ ఇదం సాదృశ్యప్రతిషేధార్థమ్।

.

662. యావదవధారణే [౨.1.8]

యావత్ అవ్యయమ్ అవధారణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

యావత్ అవధారణే సుపా సహ అవ్యయీభావః సమాసః

(సి.కౌ) యావన్తః శ్లోకాస్తావన్తోఽచ్యుతప్రణామాః యావచ్ఛ్లోకమ్ ॥

(కాశికా) యావతిత్యేతదవ్యయమవధారణే వర్తమానం సుపా సహ సమస్యతే, అవ్యయీభావశ్చ సమాసో భవతి। అవధారణమ్ ఇయత్తాపరిచ్ఛేదః। యావదమత్రం బ్రాహ్మణానామన్త్రయస్వ। యావన్త్యమత్రాణి సమ్భవన్తి పఞ్చ షట్ వా తావత ఆమన్త్రయస్వ। అవధారణే ఇతి కిమ్? యావద్దత్తం తావద్ భుక్తమ్। న అవధారయామి కియన్ మయా భుక్తమ్ ఇతి।

.

663. సుప్ప్రతినా మాత్రార్థే [౨.1.౯]

సుప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ప్రతినా తృతీయా-ఏకవచనమ్ మాత్రా-అర్థే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

సుప్ మాత్రార్థే ప్రతినా సుపా సహ సమాసః

(సి.కౌ) శాకస్య లేశః శాకప్రతిః । మాత్రార్థే కిమ్ । వృక్షం వృక్షం ప్రతి విద్యోతతే విద్యుత్ ॥

(కాశికా) మాత్రా బిన్దుః, స్తోకమ్, అల్పమ్ ఇతి పర్యాయాః। మాత్రాఽర్థే వర్తమానేన ప్రతినా సహ సుబన్తం సమస్యతే, అవ్యయీభావశ్చ సమాసో భవతి। అస్త్యత్ర కిఞ్చిత్ శాకమ్ శాకప్రతి। సూపప్రతి। మాత్రాఽర్థే ఇతి కిమ్? వృక్షం ప్రతి విద్యోతతే విద్యుత్। సుపితి వర్తమానే పునః సుబ్గ్రహణమవ్యయనివృత్త్యర్థమ్।

.

664. అక్షశలాకాసంఖ్యాః పరిణా [౨.1.10]

అక్ష-శలాకా-సంఖ్యాః ప్రథమా-బహువచనమ్ పరిణా తృతీయా-ఏకవచనమ్

అక్ష-శలాకా-సఙ్ఖ్యాః పరిణా సుపా సహ అవ్యయీభావః సమాసః

(సి.కౌ) ద్యూతవ్యవహారే పరాజయ ఏవాయం సమాసః । అక్షేణ విపరీతం వృత్తమక్షపరి । శలాకాపరి । ఏకపరి ॥

(కాశికా) అక్షశబ్దః, శలాకాశబ్దః, సఙ్ఖ్యాశబ్దశ్చ పరిణా సహ సమస్యన్తే, అవ్యయీభావశ్చ సమాసో భవతి। కితవవ్యవహారే సమాసోఽయమ్ ఇష్యతే। పఞ్చికా నామ ద్యూతం పఞ్చభిరక్షైః శలాకాభిర్వా భవతి। తత్ర యదా సర్వే ఉత్తానాః పతన్తి అవాఞ్చో వా, తదా పాత్యితా జ్యతి, తస్య ఏవ అస్య విపాతోఽన్యథా పాతే సతి జాయతే। అక్షేణ ఇదం న తథా వృత్తం యథా పూర్వం జయే అక్షపరి। శలాకాపరి। ఏకపరి। ద్విపరి। త్రిపరి। పరమేణ చతుష్పరి। పఞ్చసుత్వేకరూపాసు జయ ఏవ భవిష్యతి। అక్షాదయస్ తృతీయాన్తాః పూర్వోక్తస్య యథా న తత్। కితవవ్యవహారే చ ఏకత్వేఽక్షశలాకయోః।

.

665. విభాషా [౨.1.11]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

సమాసః విభాషా

(సి.కౌ) అధికారోఽయమ్ । ఏతత్సామర్థ్యాదేవ ప్రాచీనానాం నిత్యసమాసత్వమ్ । సుప్సుపేతి తు న నిత్యసమాసః । అవ్యయమిత్యాదిసమాసవిధానజ్ఞాపకాత్ ॥

(కాశికా) విభాషా ఇత్యయమధికారో వేదితవ్యః। యదిత ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామః, తద్ విభాషా భవతి। వక్ష్యతి

.

666. అపపరిబహిరఞ్చవః పఞ్చమ్యా [౨.1.12]

అప-పరి-బహిః-అఞ్చవః ప్రథమా-బహువచనమ్ పఞ్చమ్యా తృతీయా-ఏకవచనమ్

అప-పరి-బహిః-అఞ్చవః పఞ్చమ్యా సుపా సహ విభాషా అవ్యయీభావసమాసః

(సి.కౌ) అపవిష్ణు సంసారః అప విష్ణోః । పరివిష్ణు పరి విష్ణోః । బహిర్వనమ్ బహిర్వనాత్ । ప్రాగ్వనమ్ ప్రాగ్వనాత్ ॥

(కాశికా) అపత్రిగర్తం వృష్టో దేవః, అప త్రిగర్తేభ్యః। అపపరిబహిరఞ్చవః పఞ్చమ్యా 2.1.12। అప పరి బహిసఞ్చు ఇత్యేతే సుబన్తాః పఞ్చమ్యన్తేన సహ విభాషా సమస్యన్తే, అవ్యయీభావశ్చ సమాసో భవతి। అపత్రిగర్తం వృష్టో దేవః, అప త్రిగర్తేభ్యః। పరిత్రిగర్తమ్, పరి త్రిగర్తేభ్యః। బహిర్గ్రామమ్, వహిర్గ్రామాత్। ప్రాగ్గ్రామమ్, ప్రాగ్ గ్రామాత్। బహిః శబ్దయోగే పఞ్చమీభావస్య ఏతదేవ జ్ఞాపకమ్।

.

667. ఆఙ్ మర్యాదాభివిధ్యోః [౨.1.13]

ఆఙ్ అవ్యయమ్ మర్యాదా-అభివిధ్యోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

మర్యాదా-అభివిధ్యోః ఆఙ్ పఞ్చమ్యాః విభాషా అవ్యయీభావః సమాసః

(సి.కౌ) ఏతయోరాఙ్ పఞ్చమ్యన్తేన వా సమస్యతే సోఽవ్యయీభావః । ఆముక్తి సంసారః ఆ ముక్తేః । ఆబాలం హరిభక్తిః ఆ బాలేభ్యః ॥

(కాశికా) ఆఙిత్యేతన్ మర్యాదాయామభివిధౌ చ వర్తమానమ్ పఞ్చమ్యన్తేన సహ విభాషా సంస్యతే, అవ్యయీభావశ్చ సమాసో భవతి। ఆపాటలిపుత్రం వృష్టో దేవః, ఆ పాటలిపుత్రాత్। అభివిధౌ ఆకుమారం యశః పాణినేః, ఆ కుమారేభ్యః।

.

668. లక్షణేనాభిప్రతీ ఆభిముఖ్యే [౨.1.14]

లక్షణేన తృతీయా-ఏకవచనమ్ అభి-ప్రతీ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ ఆభిముఖ్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆభిముఖ్యద్యోతకావభిప్రతీ చిహ్నవాచినా సహ ప్రాగవత్ । అభ్యగ్ని శలభాః పతన్తి అగ్నిమభి । ప్రత్యగ్ని అగ్నిం ప్రతి ।

(కాశికా) లక్షణం చిహ్నం, తద్వాచినా సుబన్తేన సహ అభిప్రతీ శబ్దావాభిముఖ్యే వర్తమానౌ విభాషా సమస్యేతే, అవ్యయీభావశ్చ సమాసో భవతి। అభ్యగ్ని శలభాః పతన్తి, అగ్నిమభి। ప్రత్యగ్ని, అగ్నిం ప్రతి। అగ్నిం లక్ష్యీకృత్య అభిముఖం పతన్తి ఇత్యర్థః। లక్షణేన ఇతి కిమ్? స్రుఘ్నం ప్రతిగతః। ప్రతినివృత్త్య స్రుఘ్నమ్ ఏవ అభిముఖం గతః। అభిప్రతీ ఇతి కిమ్? యేన అగ్నిస్ తేన గతః। ఆభిముఖ్యే ఇతి కిమ్? అభ్యఙ్కా గావః। ప్రత్యఙ్కా గావః। నవాఙ్కా ఇత్యర్థః।

.

౬౬౯. అనుర్యత్సమయా [౨.1.15]

అనుః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ యత్సమయా అవ్యయమ్

(సి.కౌ) యం పదార్థం సమయా ద్యోత్యతే తేన లక్షణభూతేనానుః సమస్యతే సోఽవ్యయీభావః । అనువనమశనిర్గతః । వనస్య సమీపం గత ఇత్యర్థః ।

(కాశికా) సమయా సమీపమ్। అనుర్యస్య సమీపవాచీ తేన లక్షణభూతేన సహ విభాషా సమస్యతే, అవ్యయీభావశ్చ సమాసో భవతి। అనువనమశనిర్గతః। అనుః ఇతి కిమ్? వనం సమయా। యత్సమయా ఇతి కిమ్? వృక్షమను విద్యోతతే విద్యుత్। అవ్యయం విభక్తిసమీప 2.1.6 ఇత్యేవ సిద్ధే పునర్వచనమ్ విభాషార్థమ్।

.

౬౭౦. యస్య చాయామః [౨.1.16]

యస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ ఆయామః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) యస్య దైర్ఘ్యమనునా ద్యోత్యతే తేన లక్షణభూతేనానుః సమస్యతే । అనుగఙ్గం వారాణసీ గఙ్గాయా అను । గఙ్గాదైర్ఘ్యసదృశదైర్ఘ్యోపలక్షితేత్యర్థః ।

(కాశికా) లక్షనేన ఇతి వర్తతే। ఆయామో దైర్ఘ్యమ్। అనుర్యస్యాయామవాచీ తేన లక్షణభూతేన సహ విభాషా సమస్యతే, అవ్యయీభావశ్చ సమాసో భవతి। అనుగఙ్గం వారాణసీ। అనుయమౌనం మథురా। యమునాయామేన మథురాయామో లక్ష్యతే। ఆయామః ఇతి కిమ్? వృక్షమను విద్యోతతే విద్యుత్।

.

౬౭౧. తిష్ఠద్గుప్రభృతీని చ [౨.1.17]

తిష్ఠద్గు-ప్రభృతీని ప్రథమా-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏతాని నిపాత్యన్తే । తిష్ఠన్త్యో గావో యస్మిన్ కాలే స తిష్ఠద్గుః దోహనకాలః । ఆయతీగవమ్ ఇత్యాది । ఇహ శత్రాదేశః పుంవద్భావవిరహః సమాసాన్తశ్చ నిపాత్యతే ॥

(కాశికా) తిష్ఠద్గ్వాదయః సముదాయా ఏవ నిపాత్యన్తే। తిష్ఠద్గుప్రభృతీని శబ్దరూపాణి అవ్యయీభావసంజ్ఞాని భవన్తి। తిష్ఠద్గు కాలవిశేషః। తిష్ఠన్తి గావో యస్మిన్ కాలే దోహనాయ స తిష్ఠద్గు కాలః। ఖలేయవాదీని ప్రథమానతాని విభక్త్యనతరేణ్ణ న ఏవ సమ్బుధ్యన్తేఽన్యపదార్థే చ కాలే వర్తన్తే। చకారోఽవధారణార్థః। అపరః సమాసో న భవతి, పరమతిష్ఠద్గు ఇతి। తిష్ఠద్గు। వహద్గు। ఆయతీగవమ్। ఖలేబుసమ్। ఖలేయవమ్। లూనయవమ్। లూయమానయవమ్। పూతయవమ్।

పూయమానయవమ్। సంహృతయవమ్। సంహ్రియమాణాయవమ్। సంహృతబుసమ్। సంహ్రియమాణాబుసమ్। ఏతే కాలశబ్దాః। సమభూమి। సమపదాతి। సుషమమ్। విషమమ్। నిష్షమమ్। దుష్షమమ్। అపరసమమ్। ఆయతీసమమ్ ఃప్రాహ్ణమ్। ప్రరథమ్। ప్రమబుగమ్। ప్రదక్షిణమ్। అపరదక్షిణమ్। సంప్రతి। అసంప్రతి। పాపసమమ్। పుణ్యసమమ్। ఇచ్ కర్మవ్యతిహారే 5.4.127 దణ్డాదణ్డి। ముసలాముసలి।

.

672. పారే మధ్యే షష్ఠ్యా వా [౨.1.18]

పారే ప్రథమా-ఏకవచనమ్ మధ్యే ప్రథమా-ఏకవచనమ్ షష్ఠ్యా తృతీయా-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

(సి.కౌ) పారమధ్యశబ్దౌ షష్ఠ్యన్తేన సహ వా సమస్యేతే । ఏదన్తత్వం చానయోర్నిపాత్యతే । పక్షే షష్ఠీతత్పురుషః । పారేగఙ్గాదానయ గఙ్గాపారాత్ । మధ్యే గఙ్గాత్ గఙ్గామధ్యాత్ । మహావిభాషయా వాక్యమపి । గఙ్గాయాః పారాత్ । గఙ్గాయాః మధ్యాత్ ॥

(కాశికా) షష్ఠీసమాసే ప్రాప్తే తదపవాదోఽవ్యయీభవ ఆరభ్యతే। వావచనాత్ షష్ఠీసమాసోఽపి పక్షేఽభ్యనుజ్ఞాయతే। పారంధ్యశబ్దౌ షష్ఠ్యన్తేన సహ విభాషా సమస్యేతే, అవ్యయీభావశ్చ సమాసో భవతి। తత్సన్నియోగేన చ అనయోరేకారాన్తత్వం నిపాత్యతే। పారం గఙ్గాయాః పారేగఙ్గమ్। మధ్యం గఙ్గాయాః మధ్యేగఙ్గమ్। షష్ఠీసమాసపక్షే గఙ్గాపారమ్। గఙ్గామధ్యమ్। మహావిభాషయా వాక్యవికల్పః క్రియతే।

.

673. సంఖ్యా వంశ్యేన [౨.1.19]

సంఖ్యా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వంశ్యేన తృతీయా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వంశో ద్విధా విద్యయా జన్మనా చ । తత్ర భవో వంశ్యః । తద్వాచినా సహ సంఖ్యా వా సమస్యతే । ద్వౌ మునీ వంశ్యౌ ద్విముని । వ్యాకరణస్య త్రిముని । విద్యాతద్వతామభేదవివక్షాయాం త్రిముని వ్యాకరణమ్ । ఏకవింశతి భారద్వాజమ్ ॥

(కాశికా) విద్యయా జన్మనా వా ప్రాణినామ్ ఏకలక్షణసన్తానో వంశః ఇత్యభిధీయతే। తత్ర భవో వంశ్యః। తద్వాచినా సుబన్తేన సహ సఙ్ఖ్యా సమస్యతే, అవ్యయీభావశ్చ సమాసో భవతి। ద్వౌ మునీ వ్యాకరణస్య వంశ్యౌ ద్విముని వ్యాకరనస్య। త్రిముని వ్యాకరణస్య। యదా తు విద్యయ తద్వతామభేదవివక్షా తదా

సామానాధికరణ్యం భవతి। ద్విముని వ్యకరణమ్। త్రిముని వ్యాకరణమ్ ఇతి। జన్మనా ఏకవింశతిభారద్వాజమ్।

.

674. నదీభిశ్చ [౨.1.౨0]

నదీభిః తృతీయా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) నదీభిః సహ సఙ్ఖ్యా ప్రాగ్వత్ ।సమాహారే చాయమిష్యతే (వార్త్తికమ్) ॥ సప్తగఙ్గమ్ । ద్వియమునమ్ ॥

(కాశికా) సఙ్ఖ్యా ఇత్యనువర్త్తతే। నదీవచనైః శబ్దైః సహ సఙ్ఖ్యా సమస్యతే, అవ్యయీభావశ్చ సమాసో భవతి। సమాహారే చ అయమ్ ఇష్యతే। సప్తగఙ్గమ్। ద్వియమునమ్। పఞ్చనదమ్। సప్తగోదావరమ్।

.

675. అన్యపదార్థే చ సంజ్ఞాయామ్ [౨.1.౨1]

అన్య-పదార్థే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అన్యపదార్థే విద్యమానం సుబన్తం నదీభిః సహ నిత్యం సమస్యతే సంజ్ఞాయామ్ । విభాషాధికారేఽపి వాక్యేన సంజ్ఞానవగమాదిహ నిత్యసమాసః । ఉన్మత్తగఙ్గం నామ దేశః । లోహితగఙ్గమ్ ॥

(కాశికా) సఙ్ఖ్యా ఇతి నివృత్తమ్। నదీగ్రహనమనువర్త్తతే। నదీభిః సహ సుబన్తమన్యపదార్థే వర్తమానం సంజ్ఞాయాం విష్యే సమస్యతే, అవ్యయీభావశ్చ సమాసో భవతి। విభాషాఽధికారేఽపి నిత్యసమాస ఏవ అయమ్। న హి వాక్యేన సంజ్ఞా గమ్యతే। ఉన్మత్తగఙ్గమ్ నామ దేశః। లోహితగఙ్గమ్। శనైర్గఙ్గమ్। కృష్ణగఙ్గమ్। అన్యపదార్థే ఇతి కిమ్? కృష్ణవేణ్ణా। సంజ్ఞాయామ్ ఇతి కిమ్? శీఘ్రగఙ్గో దేశః।

.

676. సమాసాన్తాః [5.4.68]

సమాసాన్తాః ప్రథమా-బహువచనమ్

సమాసాన్తాః

(సి.కౌ) ఇత్యధికృత్య ॥

(కాశికా) అధికారోఽయమ్। ఆపాదపరిసమాప్తేః యే ప్రత్యయాః విహితాస్ తే సమాసాన్తావయవా ఏకదేశాః భవన్తి, తద్గ్రహణేన గృహ్యన్తే ఇతి వేదితవ్యమ్। ప్రయోజనమవ్యయీభావద్విగుద్వన్ద్వతత్పురుషబహువ్రీహిసంజ్ఞాః। ఉపరాజమ్। అధిరాజమ్। న

అవ్యయీభావాతిత్యేష విధిర్భవతి, అనశ్చ 5.4.108 ఇతి టచ్। ద్విపురీ, తిర్పురీ ఇతి। ద్విగోః 4.1.21 ఇతి జీప్ భవతి। కటకవలయినీ। శఙ్ఖనూపురిణీ। కోశనిషదినీ। ప్రక్త్వచినీ। ద్వన్ద్వోపతాపగర్హ్యాతితి ఇనిర్భవతి। విధురః। ప్రధురః। తత్పురుషే తుల్యార్థ ఇత్యేష స్వరో భవతి। ఉచ్చైర్ధురః। నీచైర్ధురః। బహువ్రీహౌ ప్రకృత్యా పూర్వపదమ్ 6.2.1 ఇత్యేతద్ భవతి।

.

677. అవ్యయీభావే శరత్ప్రభృతిభ్యః [5.4.107]

అవ్యయీభావే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ శరత్ప్రభృతిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

శరత్ప్రభృతిభ్యః అవ్యయీభావే టచ్

(సి.కౌ) శరదాదిభ్యష్టచ్ స్యాత్సమాసాన్తోఽవ్యయీభావే । శరదః సమీపముపశరదమ్ । ప్రతివిపాశమ్ । శరద్ । విపాశ్ । అనస్ । మనస్ । ఉపానహ్ । దివ్ । హిమవత్ । అనడుహ్ । దిశ్ । దృశ్ । విశ్ । చేతస్ । చతుర్ । త్యద్ । తద్ । యద్ । కియత్ । (గణసూత్రమ్ -) జరాయాః జరస్ చ । ఉపజరసమ్ । (గణసూత్రమ్ -) ప్రతిపరసమనుభ్యోఽక్ష్ణః ॥ యస్యేతి చ (కౌముదీ-311) ॥ ప్రత్యక్షమ్ । అక్ష్ణః పరమితి విగ్రహే సమాసాన్తవిధానసామర్థ్యాదవ్యయీభావః । పరోక్షే లిట్ (కౌముదీ-2171) ఇతి నిపాతనాత్పరస్యాకారాదేశః । పరోక్షమ్ । పరోక్షా క్రియేత్యాది తు అర్శ ఆద్యచి । సమక్షమ్ । అన్వక్షమ్ ॥

(కాశికా) శరతిత్యేవమాదిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః టచ్ ప్రత్యయో భవతి అవ్యయీభావే। శరదః సమీపముపశరదమ్। ప్రతిశరదమ్। ఉపవిపాశమ్। ప్రతివిపాశమవ్యయీభావే ఇతి కిమ్? పారమశరత్। యేఽత్ర ఝయన్తః పఠ్యన్తే తేషాం నిత్యార్థం గ్రహణమ్। స్వర్యతే చ ఇదమవ్యయీభావగ్రహణమ్ ప్రాగ్ బహువ్రీహేః। శరత్। విపాశ్। అనస్। మనస్। ఉపానః। దివ్। హిమవత్। అనడుః। దిశ్। దృశ్। ఉఅతుర్। యద్। తద్। జరాయా జరశ్చ। సదృశ్। ప్రతిపరసమనుభ్యోఽక్ష్ణః। పథిన్। ప్రత్యక్షమ్। పరోక్షమ్। సమక్షమ్। అన్వక్షమ్। ప్రతిపథమ్। పరపథమ్। సంపథమ్। అనుపథమ్।

.

678. అనశ్చ [5.4.108]

అనః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

అన్-అవ్యయీభావే టచ్

(సి.కౌ) అన్నన్తాదవ్యయీభావాట్టచ్ స్యాత్ ॥

(కాశికా) అన్నన్తాదవ్యయీభావాత్ టచ్ ప్రత్యయో భవతి సమాసాన్తః। ఉపరాజమ్। ప్రతిరాజమ్। అధ్యాత్మమ్। ప్రత్యాత్మమ్।

.

679. నస్తద్ధితే [6.4.144]

నః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ తద్ధితే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

నః భస్య అఙ్గస్య టేః తద్ధితే లోపః

(సి.కౌ) నాన్తస్య భస్య టేర్లోపః స్యాత్తద్ధితే । ఉపరాజమ్ । అధ్యాత్మమ్ ॥

(కాశికా) నకారాన్తస్య భస్య టేః లోపో భవతి తద్ధితే పరతః। ఆగ్నిశర్మిః। ఔడులోమిః। బాహ్వాదిత్వాదిఞ్ ప్రత్యయః। నః ఇతి కిమ్? సాత్వతః। తద్ధితే ఇతి కిమ్? శర్మణా। శర్మనే। నానతస్య టిలోపే సబ్రహ్మచారిపీఠసర్పికలాపికుథుమి.

తైతిలిజాజలిలాఙ్గలిశిలాలిశిఖణ్డిసూకరసద్మసుపర్వణాముపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। అత్ర యే ఇన్నన్తాః తేషామ్ ఇనణ్యనపత్యే 6.4.164 ఇతి ప్రకృతిభావః ప్రాప్తః, యే తు అనన్తాః తేషామన్ 6.4.167 ఇతి। సబ్రహ్మచారిణః ఇమే సాబ్రహ్మచారాః, పీఠసర్పిణః పైఠసర్పాః। కలాపినా ప్రోక్తమధీయతే కాలాపాః, కుథుమినః కౌథుమాః। తైతిలిజాజలినౌ ఆచార్యౌ, తత్కృతో గ్రన్థః ఉపచారాత్ తైతిలిజాజలిశబ్దాభ్యామభిధీయతే, తం గ్రన్థమధీయతే తైతిలాః, జాజలాః। శైశికేష్వర్థేషు వృద్ధత్వాదత్ర ఛః ప్రాప్నోతి। ఏవం లాఙ్గలాః। శైలాలాః। శిఖణ్డినః శైఖణ్డాః। సూకరసద్మనః సౌకరసద్మాః। సుపర్వణః సౌపర్ణాః। అశ్మనో వికార ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। అశ్మనో వికారః ఆశ్మః। అశ్మనోఽన్యః। చర్మణః కోశ ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। చార్మః కోశః। చార్మణోఽన్యః। శునః సఙ్కోచ ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। శౌవః సఙ్కోచః। శౌవనోఽన్యః। అవ్యయానాం చ సాయంప్రతికాద్యర్థముపసఙ్ఖ్యానమ్। కే పునః సాయంప్రాతికాదయః? యేషామవ్యయానామవిహితష్టిలోపః, ప్రయోగే చ దృశ్యతే, తే సాయంప్రాతికప్రకారాః గ్రహీతవ్యాః। సాయంప్రాతర్భవః సాయంప్రాతికః। పౌనఃపునికః। బాహ్యః। కౌతస్కుతః। కాలాట్ ఠఞ్ 4.3.11 ఇతి ఠఞ్ప్రత్యయః। ట్యుట్యులౌ తు నేష్యేతే। ఆరాతీయః, శాశ్వతికః, శాశ్వతః ఇత్యేవమాదిషు న దృశ్యతే టిలోపః।

.

680. నపుంసకాదన్యతరస్యామ్ [5.4.109]

నపుంసకాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

నపుంసకాత్ అనః అవ్యయీభావే టచ్ అన్యతరస్యామ్

(సి.కౌ) అన్నన్తం యత్క్లీబం తదన్తాదవ్యయీభావాట్టజ్వా స్యాత్ । ఉపచర్మమ్ । ఉపచర్మ ॥

(కాశికా) అనః ఇత్యేవ। నపుంసకగ్రహణముత్తరపదవిశేషణమ్। అన్నన్తం యద్ నపుంసకం తదన్తాదవ్యయీభావాతన్యతరస్యాం టచ్ ప్రత్యయో భవతి సమాసాన్తః। పూర్వేణ నిత్యే ప్రాప్తే వికల్ప్యతే। ప్రతిచర్మమ్, ప్రతిచర్మ। ఉపచర్మమ్, ఉపచర్మ।

.

681. నదీపౌర్ణమాస్యాగ్రహాయణీభ్యః [5.4.110]

నదీ-పౌర్ణమాసీ-ఆగ్రహాయణీభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

నదీ-పౌర్ణమాసీ-ఆగ్రహాయణీభ్యః అవ్యయీభావే అన్యతరస్యామ్ టచ్

(సి.కౌ) వా టచ్ స్యాత్ । ఉపనదమ్ । ఉపనది । ఉపపౌర్ణమాసమ్ । ఉపపౌర్ణమాసి । ఉపాగ్రహాయణమ్ । ఉపాగ్రహాయణి ॥

(కాశికా) నదీ పౌర్ణమాసీ ఆగ్రహాయణీ ఇత్యేవమన్తాదవ్యయీభావాతన్యతరస్యాం టచ్ ప్రత్యయో భవతి। నద్యాః సమీపముపనదమ్, ఉపనది। ఉపపౌర్ణమాసమ్, ఉపపౌర్ణమాసి। ఉపాగ్రహాయణమ్, ఉపాగ్రహాయణి।

.

682. ఝయః [5.4.111]

ఝయః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

ఝయః అవ్యయీభావే అన్యతరస్యామ్ టచ్

(సి.కౌ) ఝయన్తాదవ్యయీభావాట్టజ్వా । ఉపసమిధమ్ । ఉపసమిత్ ॥

(కాశికా) ఝయః ఇతి ప్రత్యాహారగ్రహణమ్। ఝయన్తాదవ్యయీభావాదన్యతరస్యామ్ టచ్ ప్రత్యయో భవతి। ఉపసమిమిధమ్, ఉపసమిత్। ఉపదృషదమ్, ఉపదృషత్।

.

683. గిరేశ్చ సేనకస్య [5.4.112]

గిరేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ సేనకస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

గిరేః అవ్యయీభావే టచ్ అన్యతరస్యామ్, సేనకస్య।

(సి.కౌ) గిర్యన్తాదవ్యయీభావాట్టచ్ వా స్యాత్ । సేనకగ్రహణం పూజార్థమ్ । ఉపగిరమ్ । ఉపగిరి ॥।

ఇతి అవ్యయీభావసమాసప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) గిరిశబ్దాన్తాతవ్యయీభావాట్ టచ్ ప్రత్యయో భవతి సేనకస్య ఆచార్యస్య మతేన। అన్తర్గిరమ్, అన్తర్గిరి। ఉపగిరమ్, ఉపగిరి। సేనకగ్రహణం పూజార్థమ్। వికల్పోఽనువర్తతే ఏవ।

.

684. తత్పురుషః [౨.1.౨౨]

తత్పురుషః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ॥ అథ తత్పురుషసమాసప్రకరణమ్ ॥ అధికారోఽయమ్ । ప్రాగ్బహువ్రీహేః ॥

(కాశికా) తత్పురుషః ఇతి సంజ్ఞాఽధిక్రియతే ప్రాగ్ బహువ్రీహేః। యానిత ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామః, తత్పురుషసంజ్ఞాస్తే వేదితవ్యాః। వక్ష్యతి, ద్వితీయ శ్రితాతీతపతిత 2.1.24। ఇతి। కష్టశ్రితః। పూర్వాచార్యసంజ్ఞా చేయం మహతీ, తదఙ్గీకరణౌపాధేరపి తదీయస్య పరిగ్రహార్థమ్, ఉత్తరపదార్థప్రధానస్ తత్పురుషః ఇతి। తత్పురుషప్రదేశాః తత్పురుషే కృతి బహులమ్ 3.3.14। ఇత్యేవమాదయః।

.

685. ద్విగుశ్చ [౨.1.౨3]

ద్విగుః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ద్విగురపి తత్పురుషసంజ్ఞః స్యాత్ । ఇదం సూత్రం త్యక్తుం శక్యమ్ । సంఖ్యాపూర్వో ద్విగుశ్చేతి పఠిత్వా చకారబలేన సంజ్ఞాద్వయసమావేశస్య సువచత్వాత్ । సమాసాన్తః ప్రయోజనమ్ । పఞ్చరాజమ్ ॥

(కాశికా) ద్విగుశ్చ సమాసః తత్పురుశసఞ్జ్ఞో భవతి। ద్విగోస్ తత్పురుశత్వే సమాసాన్తాః ప్రయోజనమ్। పఞ్చరాజమ్। దశరాజమ్। ద్వ్యహః। త్ర్యహః। పఞ్చగవమ్। దశగవమ్।

.

686. ద్వితీయా శ్రితాతీతపతితగతాత్యస్తప్రాప్తాపన్నైః [౨.1.౨4]

ద్వితీయా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ శ్రిత-అతీత-పతిత-గత-అత్యస్త-ప్రాప్త-ఆపన్నైః తృతీయా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ద్వితీయాన్తం శ్రితాదిప్రకృతికైః సుబన్తైః సహ వా సమస్యతే స తత్పురుషః । కృష్ణం శ్రితః కృష్ణశ్రితః । దుఃఖమతీతో దుఃఖాతీత ।గమ్యాదీనాముపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ గ్రామం గమీ గ్రామగమీ । అన్నం బుభుక్షుః అన్నబుభుక్షుః ॥

(కాశికా) సుప్ స్పా ఇతి వర్తతే। తస్య విశేషణమ్ ఏతద్ ద్వితీయా। ద్వితీయాన్తం సుబన్తమ్ శ్రితాదిభిః సహ సమస్యతే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। కష్టం శ్రితః కష్టశ్రితః। నరకశ్రితః। అతీత కాన్తారమతీతః

కాన్తారాతితః। పతిత నరకమ్ పతితః నరకపతితః। గత గ్రామమ్ గతః గ్రామగతః। అత్యస్త తరఙ్గనత్యస్తః తరఙ్గాత్యస్తః। తుహినాత్యస్తః। ప్రాప్త సుఖం ప్రాప్తః సుఖప్రాప్తః। ఆపన్న సుఖమాపన్నః సుఖాపన్నః। దుఃఖాపన్నః। శ్రితాదిషు గమిగామ్యాదినాముపసఙ్ఖ్యనమ్। గ్రామం గమీ గ్రామగమీ। గ్రామమ్ గామీ గ్రామాగామీ। ఓద్నం బుభుక్షుః ఓదనబుభుక్షుః।

.

687. స్వయం క్తేన [౨.1.౨5]

స్వయమ్ అవ్యయమ్ క్తేన తృతీయా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ద్వితీయా - (కౌముదీ-686) ఇతి న సంబధ్యతే అయోగ్యత్వాత్ । స్వయంకృతస్యాపత్యం స్వాయంకృతిః ॥

(కాశికా) స్వయమ్ ఏతదవ్యయమాత్మనా ఇత్యస్యార్థే వర్తతే, తస్య ద్వితీయయా సమ్బన్ధోఽనుపపన్నః ఇతి ద్వితీయాగ్రహణముత్తరార్థమనువర్తతే। స్వయమ్ ఇత్యేతత్ సుబన్తం క్తాన్తేన సహ సమస్యతే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భాతి। స్వయంధౌతౌ పాదౌ। స్వయంవిలీనమాజ్యమ్। ఐకపద్యమైకస్వర్యం చ సమాసత్వాద్ భవతి।

.

688. ఖట్వా క్షేపే [౨.1.౨6]

ఖట్వా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ క్షేపే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఖట్వాప్రకృతికం ద్వితీయాన్తం క్తాన్తప్రకృతికేన సుబన్తేన సమస్యతే నిన్దాయామ్ । ఖట్వారూఢో జాల్మః । నిత్యసమాసోఽయమ్ । నహి వాక్యేన నిన్దా గమ్యతే ॥

(కాశికా) ఖట్వాశబ్దో ద్వితీయాన్తః క్తాన్తేన సహ క్షేపే గమ్యమానే సమస్యతే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। క్షేపో నిన్దా, స చ సమాసార్థ ఏవ, తేన విభాషాఽధికారేఽపి నిత్యసమాస ఏవ అయమ్। న హి వక్యేన క్షేపో గమ్యతే। ఖట్వారోహణం చ ఇహ విమార్గప్రస్థానస్య ఉపలక్షనమ్। సర్వ ఏవ అవినీతః ఖట్వారూఢః ఇత్యుచ్యతే। ఖట్వారుఢో జాల్మః। ఖట్వాప్లుతః। అపథప్రస్థితః ఇత్యర్థః। క్షేపే ఇతి కిమ్? ఖట్వామారూఢః।

.

689. సామి [౨.1.౨7]

సామి అవ్యయమ్

(సి.కౌ) సామికృతమ్ ॥

(కాశికా) సామి ఇత్యేతదవ్యయమర్ధశబ్దపర్యాయః, తస్య అసత్త్వవాచిత్వాద్ ద్వితీయయా న అస్తి సమ్బన్ధః। తత్ సుబన్తం క్తన్తేన సహ సమస్యతే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। సామికృతమ్। సామిపీతమ్। సమిభుక్తమ్। ఐకపద్యమైకస్వర్యం చ సమాసత్వద్ భవతి।

.

౬౭౦. కాలాః [౨.1.౨8]

కాలాః ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) క్తేనేత్యేవ । అనత్యన్తసంయోగార్థం వచనమ్ । మాసప్రమితః ప్రతిపచ్చన్ద్రః । మాసం పరిచ్ఛేత్తుమారబ్ధవానిత్యర్థః ॥

(కాశికా) ద్వితీయా క్తేన ఇతి వర్తతే। కాలవాచినః శబ్దాః ద్వితీయాన్తాః క్తాన్తేన సహ సమస్యన్తే విభాష, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। అన్త్యన్తసమ్యోగార్థం వచనమ్। కాలాః ఇతి న స్వరూపవిధిః। షణ్ముహూర్తాశ్చరాచరాః, తే కదాచితహర్గచ్ఛన్తి కదాచిత్ రాత్రిమ్। అహరతిసృతా ముహూర్తాః అహఃసఙ్క్రాన్తాః। రాత్ర్యతిసృతా ముహూర్తాః రాత్రిసఙ్క్రాన్తాః। మాసప్రమితశ్చన్ద్రమాః। మాసం ప్రమాతుమారబ్ధః ప్రతిపచ్చన్ద్రమాః ఇత్యర్థః।

.

౬౭1. అత్యన్తసంయోగే చ [౨.1.౨౯]

అత్యన్తసంయోగే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) కాలా ఇత్యేవ । అక్తాన్తార్థం వచనమ్ । ముహూర్తం సుఖం ముహూర్తసుఖమ్ ॥

(కాశికా) కాలాః ఇతి వర్తతే। క్తేన ఇతి నివృత్తమ్। అత్యన్తసంయోగః కృత్స్న సంయోగః, కాలస్య స్వేన సమ్బన్ధినా వ్యాప్తిః। కాలవాచినః శబ్దా ద్వితీయాన్తా అత్యన్తసంయోగే గమ్యమానే సుపా సహ సమస్యన్తే విభాషా, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। ముహూర్తం సుఖమ్ ముహూర్తసుఖమ్। సర్వరాత్రకల్యాణీ। సర్వరాత్రశోభనా।

.

౬౭౨. తృతీయా తత్కృతార్థేన గుణవచనేన [౨.1.30]

తృతీయా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ తత్కృత-అర్థేన తృతీయా-ఏకవచనమ్ గుణ-వచనేన తృతీయా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) తత్కృతేతి లుప్తతృతీయాకమ్ । తృతీయాన్తం తృతీయాన్తార్థకృతగుణవచనేనార్థశబ్దేన చ సహ ప్రాగ్వత్ । శఙ్కులయా ఖణ్డః శఙ్కులాఖణ్డః । ధాన్యేనార్థో ధాన్యార్థః । తత్కృతేతి కిమ్ । అక్ష్ణా కాణః ॥

(కాశికా) సుప్ సుపా ఇతి వర్తతే. తస్య విశేషణమ్ ఏతత్. తృతీయాన్తమ్ గుణవచనేన అర్థశబ్దేన చ సహ సంస్యతే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి. కీదృశేన గుణవచనేన? తత్కృతేన తదర్థకృతేన, తృతీయాన్తార్థకృతేన ఇతి యావత్. శఙ్కులయా ఖణ్డః శఙ్కులాఖణ్డః. కిరిణా కాణః కిరికాణః. అర్థశబ్దేన ధాన్యేన అర్థః ధాన్యార్థః. తత్కృతేన ఇతి ఇమ్? అక్ష్ణా కాణః. గుణవచనేన ఇతి కిమ్? గోభిర్వపావాన్.

.

693. పూర్వసదృశసమోనార్థకలహనిపుణమిశ్రశ్లక్ష్ణైః [2.1.31]

పూర్వ-సదృశ-సమ-ఊనార్థ-కలహ-నిపుణ-మిశ్ర-శ్లక్ష్ణైః తృతీయా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) తృతీయాన్తమేతైః ప్రాగ్వత్ । మాసపూర్వః । మాతృసదృశః । పితృసమః । ఊనార్థే । మాషోనం కార్షాపణమ్ । మాషవికలమ్ । వాక్కలహః । ఆచారనిపుణః । గుడమిశ్రః । ఆచారశ్లక్ష్ణః । మిశ్రగ్రహణే సోపసర్గస్యాపి గ్రహణమ్ । మిశ్రం చానుపసర్గమసన్ధౌ (కౌముదీ-3888) ఇత్యత్రానుపసర్గగ్రహణాత్ । గుడసంమిశ్రా ధానాః ।అవరస్యోపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ మాసేనావరో మాసావరః ॥

(కాశికా) పూర్వ సదృశ సమ ఊనార్థ కలహ నిపుణ మిశ్ర శ్లక్ష్ణ ఇత్యేతైః సహ తృతీయాన్తం సమస్యతే, తత్పురుషశ్చ సమసో భవతి। అస్మాదేవ వచనాత్ పూర్వాదిభిర్యోగే తృతీయా భవతి, హేతౌ వా ద్రష్టవ్యా। పూర్వ మాసేన పూర్వః మాసపూర్వః। సంవత్సరపూర్వః। సదృశ మాతృసదృశః। పితృసదృశః। సమ మాతృసమః। ఊనార్థ మాశోనమ్। కార్షాపణోనమ్। మాషవికలమ్। కార్షాపనవికలమ్। కలహ అసికలహః। వాక్కలహః। నిపుణ వాఙ్నిపుణః। ఆచారనిపుణః। మిశ్ర గుడమిశ్రః। తిలమిశ్రః। శ్లక్ష్ణ ఆచారశ్లక్ష్ణః। పూర్వాదిష్వవరస్యోపసఙ్ఖ్యానమ్। మాసేనావరః మాసావరః। సంవత్సరావరః।

.

694. కర్తృకరణే కృతా బహులమ్ [2.1.32]

కర్తృ-కరణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ కృతా తృతీయా-ఏకవచనమ్ బహులమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కర్తరి కరణే చ తృతీయా కృదన్తేన బహులం ప్రాగవత్ । హరిణా త్రాతో హరిత్రాతః । నఖైర్భిన్నో నఖభిన్నః ॥ [(పరిభాషా -) కృద్గ్రహణే గతికారకపూర్వస్యాపి గ్రహణమ్] ॥ నఖనిర్భిన్నః । కర్తృకరణే ఇతి కిమ్ । భిక్షాభిరుషితః । హేతావేషా తృతీయా । బహులగ్రహణం సర్వోపాధివ్యభిచారార్థమ్ । తేన దాత్రేణ లూనవానిత్యాదౌ న । కృతా కిమ్ । కాష్ఠైః పచతితరామ్ ॥

(కాశికా) తృతీయా ఇతి వర్తతే। కర్తరి కరణే చ యా తృతీయా తదన్తం కృదన్తేన సహ బహులం సమస్యతే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। సర్వోపాధివ్యభిచారార్థం బహులగ్రహనమ్। కర్తరి అహినా హతః అహిహతః। కరణే నఖైర్నిర్భిన్నః నఖనిర్భిన్నః। పరశునా ఛిన్నః। కర్తృకరణే ఇతి కిమ్? భిక్షాభిరుషితః। బహులగ్రహనమ్ కిమ్? దాత్రేణ లూనవాన్, పరశునా ఛిన్నవాన్, ఇహ సమాసో న భవతి। పాదహారకః, గలే చోపకః ఇతి చ భవతి।

.

౬౯౫. కృత్యైరధికార్థవచనే [౨.1.33]

కృత్యైః తృతీయా-బహువచనమ్ అధిక-అర్థ-వచనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) స్తుతినిన్దాఫలకమర్థవాదవచనమధికార్థవచనం తత్ర కర్తరి కరణే చ తృతీయా కృత్యైః సహ ప్రాగ్వత్ । వాతచ్ఛేద్యం తృణమ్ । కాకపేయా నదీ ॥

(కాశికా) స్తుతినిన్దాప్రయుక్తమధ్యారోపితార్థవచనమధికార్థవచనమ్। కర్తృకరణయో యా తృతీయా తదన్తం సుబన్తం కృతైః సహ సమస్యతేఽధికార్థవచనే గమ్యమానే విభాషా, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। కర్తా కాకపేయా నదీ। శ్వలేహ్యః కూపః। కరణమ్ బాష్పచ్ఛేద్యాని తృణాని। కణ్టకసఞ్చేయ ఓదనః। పూర్వస్యా ఏవ అయం ప్రపఞ్చః। కృత్యగ్రహణే యణ్ణ్యతోర్గ్రహణం కర్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్, కాకైః పాతవ్యా ఇతి।

.

౬౯౬. అన్నేన వ్యఞ్జనమ్ [౨.1.34]

అన్నేన తృతీయా-ఏకవచనమ్ వ్యఞ్జనమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సంస్కారకద్రవ్యవాచకం తృతీయాన్తమన్నేన ప్రాగ్వత్ । దధ్నా ఓదనో దధ్యోదనః । ఇహాన్తర్భూతోపసేకక్రియాద్వారా సామర్థ్యమ్ ॥

(కాశికా) తృతీయా ఇతి వర్తతే। వ్యంజ్ఞవాచి తృతీయాన్తమనవాచినా సుబన్తేన సహ సమస్యతే, విభాషా తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। సంస్కార్యమన్నం, సంస్కారకం వ్యఞ్జనమ్। దధ్నా ఉపసిక్త ఓదనః దధ్యోదనః। క్షీరౌదనః। వృత్తౌ క్రియాయా అన్తర్భావాదన్నవ్యఞ్జనయోః సామర్థ్యమ్।

.

౬౯౭. భక్ష్యేణ మిశ్రీకరణమ్ [౨.1.35]

భక్ష్యేణ తృతీయా-ఏకవచనమ్ మిశ్రీకరణమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) గుడేన ధానాః గుడధానాః । మిశ్రణక్రియాద్వారా సామర్థ్యమ్ ॥

(కాశికా) మిశ్రీకరనవాచి తృతీయాన్తమ్ భక్ష్యవాచినా సుబన్తేన సహ సమస్యతే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। ఖరవిశదమభ్యవహార్యం భక్ష్యం, తస్య సంస్కారకం మిశ్రీకరణమ్। హుడేన మిశ్రాః ధానాః గుడధానాః। గుడపృథుకాః। వృత్తౌ క్రియాయా అన్తర్భావాత్ పూర్వోత్తరపదయోః సామర్థ్యమ్।

.

౬౯౮. చతుర్థీ తదర్థార్థబలిహితసుఖరక్షితైః [౨.1.36]

చతుర్థీ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ తదర్థ-అర్థ-బలి-హిత-సుఖ-రక్షితైః తృతీయా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) చతుర్థ్యన్తార్థాయ యత్తద్వాచినాఽర్థాదిభిశ్చ చతుర్థ్యన్తం వా ప్రాగ్వత్ । తదర్థేన ప్రకృతివికృతిభావః ఏవ గృహ్యతే । బలిరక్షితగ్రహణాజ్జ్ఞాపకాత్ । యూపాయ దారు యూపదారు । నేహ । రన్ధనాయ స్థాలీ । అశ్వఘాసాదయస్తు షష్ఠీ సమాసాః ।అర్థేన నిత్యసమాసో విశేష్యలిఙ్గతా చేతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ ద్విజాయాయం ద్విజార్థః సూపః । ద్విజార్థా యవాగూః । ద్విజార్థం పయః । భూతబలిః । గోహితమ్ । గోసుఖమ్ । గోరక్షితమ్ ॥

(కాశికా) సుప్ సుపా ఇతి వర్తతే। తస్య విశేషణమ్ ఏతత్। తతితి సర్వనామ్నా చతుర్థ్యన్తస్య అర్థః పరామృశ్యతే। తస్మై ఇదం తదర్థమ్। తదర్థ అర్థ బలి హిత సుఖ రక్షిత ఇత్యేతైః సహ చతుర్థ్యన్తం సమస్యతే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। తదర్థేన ప్రకృతివికారభావే సమాసోఽయమ్ ఇష్యతే। యూపాయ దారు యూపదారు। కుణ్డలాయ హిరణ్యమ్ కుణ్డలహిరణ్యమ్। ఇహ న భవతి, రన్ధనాయ స్థలీ, అవహననాయ ఉలూఖలమ్ ఇతి। తాదర్థ్యే చతుర్థీ చ అస్మాదేవ జ్ఞాపకాద్ భవతి। అర్థేన నిత్యసమాసవచనం సర్వలిఙ్గతా చ వక్తవ్యా। బ్రాహ్మణార్థం పయః। బ్రాహ్మణార్థా యవాగూః। బలి కుబేరాయ బలిః కుబేరబలిః। మహారాజబలిః। హిత గోహితమ్। అశ్వహితమ్। సుఖ గోసుఖమ్। అశ్వసుఖమ్। రక్షిత గోరక్షితమ్। అశ్వరక్షితమ్।

.

౬౯౯. పఞ్చమీ భయేన [౨.1.37]

పఞ్చమీ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ భయేన తృతీయా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) చోరాద్భయం చోరభయమ్ ।భయభీతభీతిభీభిరితి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ వృకభీతః । వృకభీతిః । వృకభీః ॥

(కాశికా) సుప్ సుపా ఇతి వర్తతే। తస్య విశేషణమ్ ఏతత్। పఞ్చమ్యన్తం సుబనతం భయశబ్దేన। సుబన్తేన సహ సమస్యతే విభాషా, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। వృకేభ్యో భయం వృకభయమ్।

చౌరభయమ్। దస్యుభయమ్। భయభీతభీతిభీభిరితి వక్తవ్యమ్। వృకేభ్యో భీతః వృకభీతః। వృకభీతిః। వృకభీః। పూర్వస్య ఏవ అయం బహులగ్రహణస్య ప్రపఞ్చః। తథా చ గ్రామనిర్గతః, అధర్మజుగుప్సుః ఇత్యేవమాది సిద్ధం భవతి।

.

౭౦౦. అపేతాపోఢముక్తపతితాపత్రస్తైరల్పశః [౨.1.3౮]

అపేత-అపోఢ-ముక్త-పతిత-అపత్రస్తైః తృతీయా-బహువచనమ్ అల్పశః అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏతైః సహాల్పం పఞ్చమ్యన్తం సమస్యతే స తత్పురుషః । సుఖాపేతః । కల్పనాపోఢః । చక్రముక్తః । స్వర్గపతితః । తరఙ్గాపత్రస్తః । అల్పశః కిమ్ । ప్రసాదాత్పతితః ॥

(కాశికా) అపేత అపోఢ ముక్త పతిత అపత్రస్త ఇత్యేతైః సహ పఞ్చమ్యన్తం సమస్యతే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి. అపేత సుఖాపేతః. అపోఢ కల్పనాపోఢః. ముక్త చక్రముక్తః. పతిత స్వర్గపతితః. అపత్రస్త తరఙ్గాపత్రస్తః. అల్పశః ఇతి సమాసస్య అల్పవిషయతామాచష్టే. అల్పా పఞ్చమీ సంస్యతే, న సర్వా. ప్రాసాదాత్ పతితః, భోజనాదపత్రస్తః ఇత్యేవమదౌ న భవతి. కర్తృకరణే కృతా బహులమ్ 2.1.32 ఇత్యస్య ఏవ అయమ్ ప్రపఞ్చః.

.

౭01. స్తోకాన్తికదూరార్థకృచ్ఛ్రాణి క్తేన [౨.1.3౯]

స్తోక-అన్తిక-దూరార్థ-కృచ్ఛ్రాణి ప్రథమా-బహువచనమ్ క్తేన తృతీయా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) స్తోకాన్ముక్తః । అల్పాన్ముక్తః । అన్తికాదాగతః । అభ్యాశాదాగతః । దూరాదాగతః । విప్రకృష్టాదాగతః । కృచ్ఛ్రాదాగతః । పఞ్చమ్యాః స్తోకాదిభ్యః (కౌముదీ-159) ఇత్యలుక్ ॥

(కాశికా) స్తోక అన్తిక దూర ఇత్యేవమర్థాః శబ్దాః కృచ్ఛ్రశబ్దశ్చ పఞ్చమ్యన్తాః క్తాన్తేన సహ సమస్యన్తే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। స్తోకాన్ ముక్తః। అన్తికాదాగతః। అభ్యాశాదాగతః। దూరాదాగతః। విప్రకృష్టాదాగతః। కృచ్ఛ్రాన్ ముక్తః। కృచ్ఛ్రాల్ లబ్ధః। పఞ్చమ్యాః స్తోకాదిభ్యః 6.3.2 ఇత్యలుక్। శతసహస్రౌ పరేణేతి వక్తవ్యమ్। శతాత్ పరే పరశ్శతాః। సహస్రాత్ పరే పరస్సహస్రాః। రాజదన్తాదిత్వాత్ పరనిపాతః। నిపాతనాత్ సుడాగమః।

.

౭0౨. షష్ఠీ [౨.౨.౮]

షష్ఠీ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) రాజ్ఞః పురుషో రాజపురుషః ॥

(కాశికా) షష్ఠ్యన్తం సుబన్తం సమర్థేన సుబన్తేన సహ సమస్యతే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। రాజ్ఞః పురుషః రాజపురుషః। బ్రాహ్మణకమ్బలః। కృద్యోగా చ షష్ఠీ సమస్యత ఇతి వక్తవ్యమ్। ఇధ్మప్రవ్రశ్చనః। పలాశశాతనః। కిమర్థమ్ ఇదముచ్యతే? ప్రతిపదవిధానా చ షష్ఠీ న సమస్యతే ఇతి వక్ష్యతి, తస్యాయం పురస్తాదపకర్షః।

.

703. యాజకాదిభిశ్చ [౨.౨.౯]

యాజక-ఆదిభిః తృతీయా-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏభిః షష్ఠ్యన్తం సమస్యతే । తృజకాభ్యాం కర్తరి (కౌముదీ-709) ఇత్యస్య ప్రతిప్రసవోఽయమ్ । బ్రాహ్మణయాజకః । దేవపూజకః ।గుణాత్తరణే తరలోపశ్చేతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ తరబన్తం యద్గుణవాచి తేన సహ సమాసస్తరప్ప్రత్యయలోపశ్చ । న నిర్ధారణే (కౌముదీ-704) ఇతి పూరణగుణ (కౌముదీ-705) ఇతి చ నిషేధస్య ప్రతిప్రసవోఽయమ్ । సర్వేషాం శ్వేతతరః సర్వశ్వేతః । సర్వేషాం మహత్తరః సర్వమహాన్ ।కృద్యోగా చ షష్ఠీ సమస్యత ఇతి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ ఇధ్మస్య వ్రశ్చనః ఇధ్మవ్రశ్చనః ॥

(కాశికా) పూర్వేణ సమాసః సిద్ధ ఏవ, తస్య కర్తరి చ 2.2.16 ఇతి ప్రతిషేధే ప్రాప్తే వచనమ్ ఇదమారభ్యతే ప్రతిప్రసవార్థమ్। యాజకాదిభిః సహ షష్ఠీ సమస్యతే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। బ్రాహ్మణయాజకః। క్షత్రియయాజకః। యాజక। పూజక। పరిచారక। పరిషేచక। స్నాతక। అధ్యాపక। ఉత్సాదక। ఉద్వర్తక। హోతృ। పోతృ। భర్తృ। రథగనక। పత్తిగణక। తత్స్థైశ్చ గుణైః షష్ఠీ సమస్యతే ఇతి వక్తవ్యమ్। చన్దనగన్ధః। కపిత్థరసః। గుణాత్తరేణ తరలోపశ్చేఅ ఈ వక్తవ్యమ్। సర్వేషాం శ్వేతతరః సర్వశ్వేతః। సర్వేషాం సహత్తరః సర్వమహాన్। న నిర్ధారణే 2.2.10 ఇతి ప్రతిషేధే ప్రాప్తే వచనమ్ ఇదమ్। సర్వశుక్లా గౌః।

.

704. న నిర్ధారణే [౨.౨.10]

న అవ్యయమ్ నిర్ధారణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) నిర్ధారణే యా షష్ఠీ సా న సమస్యతే । నృణాం ద్విజః శ్రేష్ఠః ।ప్రతిపదవిధానా షష్ఠీ న సమస్యత ఇతి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ సర్పిషో జ్ఞానమ్ ॥

(కాశికా) పూర్వేణ సమాసే ప్రాప్తే ప్రతిషేధ ఆరభ్యతే। నిర్ధారనే యా షష్ఠీ సా న సమస్యతే। జాతిగుణక్రియాభిః సముదాయాదేకదేశస్య పృథక్కరణం నిర్ధారనమ్। క్షత్రియో మనుష్యాణామ్ శూరతమః। కృష్ణా గవాం సమ్పన్నక్షీరతమా। ధవన్నధ్వగానాం శీఘ్రతమః। ప్రతిపదవిధానా చ షష్ఠీ న సమస్యతే ఇతి వక్తవ్యమ్। సర్పిషో జ్ఞానమ్। మధునో జ్ఞానమ్।

.

705. పూరణగుణసుహితార్థసదవ్యయతవ్యసమానాధికరణేన [౨.౨.11]

పూరణ-గుణ-సుహితార్థ-సదవ్యయ-తవ్య-సమానాధికరణేన తృతీయా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పూరణాద్యర్థైః సదాదిభిశ్చ షష్ఠీ న సమస్యతే । పూరణే । సతాం షష్ఠః । గుణే । కాకస్య కార్ష్ణ్యమ్ । బ్రాహ్మణస్య శుక్లాః । యదా ప్రకరణాదినా దన్తా ఇతి విశేష్యం జ్ఞాతం తదేవముదాహరణమ్ । అనిత్యోఽయం గుణేన నిషేధః । తదాశిష్యం సంజ్ఞాప్రమాణత్వాత్ (కౌముదీ-1295) ఇత్యాదినిర్దేశాత్ । తేనార్థగౌరవమ్ బుద్ధిమాన్ద్యమిత్యాది సిద్ధమ్ । సుహితార్థాస్తృప్త్యర్థాః । ఫలానాం సుహితః । తృతీయాసమాసస్తు స్యాదేవ । స్వరే విశేషః । సత్ । ద్విజస్య కుర్వన్కుర్వాణో వా । కింకరః ఇత్యర్థః । అవ్యయమ్ । బ్రాహ్మణస్య కృత్వా । పూర్వోత్తరసాహచర్యాత్కృదవ్యయమేవ గృహ్యతే । తేన తదుపరీత్యాది సిద్ధమితి రక్షితః । తవ్యే । బ్రాహ్మణస్య కర్తవ్యమ్ । తవ్యతా తు భవత్యేవ । స్వకర్తవ్యమ్ స్వరే భేదః । సమానాధికరణేన । తక్షకస్య సర్పస్య । విశేషణసమాసస్త్విహ బహులగ్రహణాన్న । గోర్ధేనోరిత్యాదిషు పోటాయువతి (కౌముదీ-744) ఇత్యాదీనాం విభక్త్యన్తరే చరితార్థానాం పరత్వాద్బాధకః షష్ఠీసమాసః ప్రాప్తః । సోఽప్యనేన వార్యతే ॥

(కాశికా) పూరణ గున సుహితార్థ సతవ్యయ తవ్య సమానాధికరణ ఇత్యేతైః సహ షష్ఠీ న సమస్యతే। అర్థశబ్దః ప్రత్యేకమభిసమ్బధ్యతే, తేన స్వరూపవిధిర్న భవతి। పూరణార్థే ధాత్రాణాం పఞ్చమః। ఛాత్రాణాం దశమః। గుణ బలాకాయాః శౌక్ల్యమ్। కాకస్య కార్ష్ణ్యమ్। సుహితార్థాస్ తృప్త్యర్థాః ఫలానాం సుహితః। ఫలానాం తృప్తః। సత్ బ్రాహ్మణస్య కుర్వన్। బ్రాహ్మణస్య కుర్వాణః। అవ్యయ బ్రాహ్మణస్య కృత్వా। బ్రాహ్మణస్య హృత్వా। తవ్య బ్రాహ్మణస్య కర్తవ్యమ్। తవ్యతా సానుబన్ధకేన సమాసో భవత్యేవ, బ్రాహ్మణకర్తవ్యమ్। సమానాధికరణ శుకస్య మారావిదస్య। రాజ్ఞః పాటలిపుత్రకస్య। పాణినేః సూత్రకారస్య। కిం చ స్యాత్? పూర్వనిపాతస్య అనియమః స్యాత్। అనన్తరాయాం తు ప్రాప్తౌ

ప్రతిషిద్ధాయాం విశేషణం విశేష్యేణ బహులమ్ 2.1.57 ఇతి భవత్యేవ సమాసః। పుర్వనిపాతశ్చ తదా దియోగతో విశేషణస్య ఏవ।

.

౭౦౬. క్తేన చ పూజాయామ్ [౨.౨.౧౨]

క్తేన తృతీయా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ పూజాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) మతిబుద్ధి - (కౌముదీ-3089) ఇతి సూత్రేణ విహితో యః క్తస్తదన్తేన షష్ఠీ న సమస్యతే । రాజ్ఞాం మతో బుద్ధః పూజితో వా । రాజపూజిత ఇత్యాదౌ తు భూతే క్తాన్తేన సహ తృతీయాసమాసః ॥

(కాశికా) మతిబుద్ధిపూజాఽర్థేభ్యశ్చ 3.2.188 ఇతి వక్ష్యతి, తస్య ఇదం గ్రహణమ్। పూజాగ్రహణముపలక్షణార్థమ్। క్తో యః పూజాయాం విహితస్తేన షష్ఠీ న సమస్యతే। రాజ్ఞాం మతః। రాజ్ఞాం బుద్ధః। రాజ్ఞాం పూజితః। పూజాయామ్ ఇతి కిమ్? ఛాత్రస్య హసితమ్ ఛాత్రహసితమ్।

.

౭౦౭. అధికరణవాచినా చ [౨.౨.౧౩]

అధికరణవాచినా తృతీయా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) క్తేన షష్ఠీ న సమస్యతే । ఇదమేషామాసితం గతం భుక్తం వా ॥

(కాశికా) క్తోఽధికరణే చ ధ్రౌవ్యగతిప్రత్యవసానార్థేభ్యః 3.4.76 ఇతి వక్ష్యతి, తస్య ఇదం గ్రహణమ్। అధికరణవాచినా క్తేన షష్ఠీ న సమస్యతే। ఇదమ్ ఏషాం యాతమ్। ఇదమ్ ఏషామ్ భుక్తమ్।

.

౭౦౮. కర్మణి చ [౨.౨.14]

కర్మణి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఉభయప్రాప్తౌ కర్మణి (కౌముదీ-624) ఇతి యా షష్ఠీ సా న సమస్యతే । ఆశ్చర్యో గవాం దోహోఽగోపేన ॥

(కాశికా) క్తేన ఇతి నివృత్తమ్। కర్మగ్రహణం షష్ఠీవిశేషణమ్। కర్మణి చ యా షష్ఠీ సా న సమస్యతే। ఉభయప్రాప్తౌ కర్మణి 2.3.66 ఇతి షష్ఠ్యా ఇదం గ్రహనమ్। ఆశ్చర్యో గవాం దోహోఽగోపాలకేన। రోచతే ఓదనస్య భోజనం దేవదత్తేన। సాధు ఖలు పయసః పానం దేవదత్తేన। విచిత్రా సూత్రస్య కృతిః పాణినినా।

.

౭౦౯. తృజకాభ్యాం కర్తరి [౨.౨.15]

తృజకాభ్యామ్ తృతీయా-ద్వివచనమ్ కర్తరి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కర్త్రర్థతృజకాభ్యాం షష్ఠ్యా న సమాసః । అపాం స్రష్టా । వజ్రస్య భర్తా । ఓదనస్య పాచకః । కర్తరి కిమ్ । ఇక్షూణాం భక్షణమిక్షుభక్షికా । పత్యర్థభర్తృశబ్దస్య తు యాజకత్వాదిసమాసః । భూభర్తా । కథం తర్హి ఘటానాం నిర్మాతుస్త్రిభువనవిధాతుశ్చ కలహ ఇతి । శేషషష్ఠ్యా సమాస ఇతి కైయటః ॥

(కాశికా) కర్తృగ్రహణం షష్ఠీవిశేషణమ్। కర్తరి యా షష్ఠీ సా తృచా అకేన చ సహ న సమస్యతే। భవతః శాయికా। భవత ఆసికా। భవతోఽగ్రగామికా। తృచ్ చర్త్యేవ విధీయతే, తత్ప్రయోగే కర్తరి షష్ఠీ న అస్తి। తస్మాత్ తృజ్గ్రహనముత్తరార్థమ్। కర్తరి ఇతి కిమ్? ఇక్షుభక్షికాం మే ధారయసి।

.

౭10. కర్తరి చ [౨.౨.16]

కర్తరి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) కర్తరి షష్ఠ్యా అకేన న సమాసః । భవతః శాయికా । నేహ తృజనువర్తతే । తద్యోగే కర్తురభిహితత్వేన కర్తృషష్ఠ్యా అభావాత్ ॥

(కాశికా) కర్తరి చ యౌ తృజకౌ తాభ్యాం సహ షష్ఠీ న సమస్యతే। సామర్థ్యాదకస్య విశేషణార్థం కర్తృగ్రహణమ్, ఇతరత్ర వ్యభిచారాభావాత్। అపాం స్రష్టా। పురాం భేత్తా। వజ్రస్య భర్తా। నను చ భర్తృశబ్దో హ్యయం యాజకాదిషు పఠ్యతే? సమ్బన్ధిశబ్దస్య పతిపర్యాయస్య తత్ర గ్రహనమ్। అకః ఖల్వపి ఓదనస్య భోజకః। సక్తూనాం పాయకః।

.

౭11. నిత్యం క్రీడాజీవికయోః [౨.౨.17]

నిత్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ క్రీడా-జీవికయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ఏతయోరర్థయోరకేన నిత్యం షష్ఠీ సమస్యతే । ఉద్దాలకపుష్పభఞ్జికా । క్రీడావిశేషస్య సంజ్ఞా । సంజ్ఞాయామ్ (కౌముదీ-3286) ఇతి భావే ణ్వుల్ । జీవికాయాం । దన్తలేఖకః । తత్ర క్రీడాయాం వికల్పే జీవికాయాం తృజకాభ్యాం కర్తరి (కౌముదీ-709) ఇతి నిషేధే ప్రాప్తే వచనమ్ ॥

(కాశికా) న ఇతి నివృత్తమ్, న తృజకౌ। నిత్యం సమాసో విధీయతే। క్రిడాయాం జీవికాయాం చ నిత్యం షష్ఠీ సమస్యతే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। తృచ్ క్రిడాజీవికయోర్న అస్తి ఇత్యక ఏవ

ఉదాహ్రియతే। ఉద్దాలకపుష్పభఞ్జికా। వారనపుష్పప్రచాయికా। జీవికాయామ్ దన్తలేఖకః। నఖలేఖకః। క్రిడాజీవిక్యోః ఇతి కిమ్? ఓదనస్య భోజకః।

.

712. పూర్వాపరాధరోత్తరమేకదేశినైకాధికరణే [౨.౨.1]

పూర్వ-అపర-అధర-ఉత్తరమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఏకదేశినా తృతీయా-ఏకవచనమ్ ఏకాధికరణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ (తృతీయయా విపరిణమ్యతే)

(సి.కౌ) అవయవినా సహ పూర్వాదయః సమస్యన్తే ఏకత్వసంఖ్యావిశిష్టశ్చేదవయవీ । షష్ఠీసమాసాపవాదః । పూర్వం కాయస్య పూర్వకాయః । అపరకాయః । ఏకదేశినా కిమ్ । పూర్వం నాభేః కాయస్య । ఏకాధికరణే కిమ్ । పూర్వశ్ఛాత్రాణామ్ । సర్వోఽప్యేకదేశోఽహ్నా సమస్యతే । సంఖ్యావిసాయ - (కౌముదీ-238) ఇతి జ్ఞాపకాత్ । మధ్యాహ్నః । సాయాహ్నః । కేచిత్తు సర్వోప్యేకదేశః కాలేన సమస్యతే న త్వహ్నైవ । జ్ఞాపకస్య సామాన్యాపేక్షత్వాత్ । తేన మధ్యరాత్రః । ఉపారతాః పశ్చిమరాత్రగోచరా ఇత్యాది సిద్ధమిత్యాహుః ॥

(కాశికా) ఏకదేశోఽస్య అస్తి ఇత్యేకదేశీ, అవయవీ, తద్వాచినా సుబన్తేన సహ పూర్వ అపర అధర ఉత్తర ఇత్యేతే శబ్దాః సామర్థ్యాదేకదేశబచనాః సమస్యన్తే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। ఏకాధికరణగ్రహనమ్ ఏకదేశినో విశేషణమ్। ఏకం చేదధికరణమ్ ఏకద్రవ్యమ్ ఏకదేశి భవతి। షష్ఠీసమాసాపవదోఽయం యోగః। పూర్వం కాయస్య పూర్వకాయః। అపరకాయః। అధరకాయః। ఉత్తరకాయః। ఏకదేశినా ఇతి కిమ్? పూర్వం న అభేః కాయస్య। ఏకాధికరణే ఇతి కిమ్? పూర్వం ఛాత్రాణామామన్త్రయ। కథం మధ్యాహ్నః, సాయాహ్నః ఇతి? సఙ్ఖ్యావిసాయపూర్వస్య అహ్నస్య అహన్నన్యతరస్యాం ఙౌ 6.3.110 ఇతి జ్ఞాపకాత్ సర్వథైకదేశశబ్దేన అహ్నః సమాసో భవతి।

.

713. అర్ధం నపుంసకమ్ [౨.౨.౨]

అర్ధమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ నపుంసకమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సమాంసవాచ్యర్ధ శబ్దో నిత్యం క్లీబే స ప్రాగ్వత్ ।ఏకవిభక్తావషష్ఠ్యన్తవచనమ్ (వార్తికమ్) ॥ ఏకదేశిసమాసవిషయకోఽయముపసర్జనసంజ్ఞానిషేధః । తేన పఞ్చఖట్వీ ఇత్యాది సిద్ధ్యతి । అర్ధం పిపల్యా అర్ధపిప్పలీ । క్లీబే కిమ్ । గ్రామ్యార్ధః । ద్రవ్యైక్య ఏవ । అర్ధం పిప్పలీనామ్ ॥

(కాశికా) ఏకదేశినా ఏకాధికరణే ఇతి వర్తతే। సమప్రవిభాగేఽర్ధశబ్దో నపుంసకమావిష్టలిఙ్గః, తస్య ఇదం గ్రహనమ్। అర్ధమ్ ఇత్యేతద్ నపుంసకమ్ ఏకదేశినాఏకాధికరణేన సమస్యతే, తత్పురుషశ్చ

సమాసో భవతి। షష్ఠీసమాసాపవాదోఽయమ్ యోగః। అర్ధం పిప్పల్యాః అర్ధపిప్పలీ। అర్ధకోశాతకీ। నపుంసకమ్ ఇతి కిమ్? గ్రామార్ధః। నగరార్ధః। ఏకదేశినా ఇత్యేవ, అర్ధం పసోర్దేవదత్తస్య। దేవదత్తేన సహ సమసో న భవతి। ఏకాధికరణే ఇత్యేవ, అర్ధం పిప్పలీనామ్।

.

714. ద్వితీయతృతీయచతుర్థతుర్యాణ్యన్యతరస్యామ్ [౨.౨.3]

ద్వితీయ-తృతీయ-చతుర్థ-తుర్యాణి ప్రథమా-బహువచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏతాన్యేకదేశినా సహ ప్రాగ్వద్వా । ద్వితీయం భిక్షాయా ద్వితీయభిక్షా । ఏకదేశినా కిమ్ । ద్వితీయం భిక్షాయా భిక్షుకస్య । అన్యతరస్యాంగ్రహణసామర్థ్యాత్ పూరణగుణ - (కౌముదీ-705) ఇతి నిషేధం బాధిత్వా పక్షే షష్ఠీసమాసః । భిక్షాద్వితీయమ్ ॥

(కాశికా) ఏకదేశినా ఏకాధికరణే ఇతి వర్తతే। షష్ఠీసమాసాపవాదోఽయం యోగః। అన్యతరస్యాం గ్రహణాత్ సోఽపి షష్ఠీసమాసో భవతి। పూరణగుణ 2.2.11 ఇతి ప్రతిషేధశ్చ అత ఏవ అన్యతరస్యాం గ్రహణసామర్థ్యాన్ న ప్రవర్తతే। ద్వితీయం భిక్షాయాః చతుర్థభిక్షా, భిక్షాచతుర్థం వా। తుర్యం భిక్షాయాః తుర్యభిక్షా, భిక్షాతుర్యం వా। తురీయశబ్దస్య అపీష్యతే। తురీయం భిక్షాయాః తురీయభిక్షా, భిక్షాతురీయం వా। ఏకదేశినా ఇత్యేవ, ద్వితీయం భిక్షాయా భిక్షుకస్య। ఏకాధికరణే ఇత్యేవ, ద్వితీయాం భిక్షాణామ్।

.

715. ప్రాప్తాపన్నే చ ద్వితీయయా [౨.౨.4]

ప్రాప్త-ఆపన్నే ప్రథమా-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్ ద్వితీయయా తృతీయా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పక్షే ద్వితీయాశ్రితా - (కౌముదీ-686) ఇతి సమాసః । ప్రాప్తో జీవికాం ప్రాప్తజీవికః । జీవికాప్రాప్తః । ఆపన్నజీవికః । జీవికాపన్నః । ఇహ సూత్రే ద్వితీయయా అ ఇతి ఛిత్వా అకారోఽపి విధీయతే । తేన జీవికాం ప్రాప్తా స్త్రీ ప్రాప్తజీవికా । ఆపన్న జీవికా ॥

(కాశికా) ఏకదేశినాఏకాధికరణే ఇతి నివృత్తమ్। ద్వితీయాసమాసే ప్రాప్తే వచనమ్ ఇదమ్। సమాసవిధానాత్ సోఽపి భవతి। ప్రాప్త ఆపన్న ఇత్యేతౌ ద్వితీయాన్తేన సహ సమస్యేతే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। ప్రాప్తో జీవికామ్ ప్రాప్తజీవికః, జీవికాప్రాప్తః ఇతి వా। ఆపన్నో జీవికమాపన్నజీవికః, జీవికాపన్నః ఇతి వా।

.

716. కాలాః పరిమాణినా [౨.౨.5]

కాలాః ప్రథమా-బహువచనమ్ పరిమాణినా తృతీయా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పరిచ్ఛేద్యవాచినా సుబన్తేన సహ కాలాః సమస్యన్తే । మాసో జాతస్య మాసజాతః । ద్వ్యహజాతః । ద్వయోరహ్నోః సమాహారో ద్వ్యహః । ద్వ్యహో జాతస్య యస్య సః ఇతి విగ్రహః ।ఉత్తరపదేన పరిమాణినా ద్విగోః సిద్ధయే బహూనాం తత్పురుషస్యోపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ ద్వే అహనీ జాతస్య యస్య స ద్వ్యహ్నజాతః । అహ్నోఽహ్న- (కౌముదీ-790) ఇతి వక్ష్యమాణోఽహ్నాదేశః । పూర్వత్ర తు న సఙ్ఖ్యాదేః సమాహారే (కౌముదీ-793) ఇతి నిషేధః ॥

(కాశికా) పరిమాణమస్య అస్తీతి పరిమాణీ, తద్వాచినా సుబన్తేన సహ సామర్థ్యాత్ పరిమాణవచనాః కాలశబ్దాః సమస్యన్తే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। షష్ఠీసమాసవిషయే యోగారమ్భః। మాసో జాతస్య మాసజాతః। సంవత్సరజాతః। ద్వ్యహజాతః। త్ర్యహజాతః।

.

717. సప్తమీ శౌణ్డైః [౨.1.40]

సప్తమీ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ శౌణ్డైః తృతీయా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) సప్తమ్యన్తం శౌణ్డాదిభిః ప్రాగ్వద్వా । అక్షేషు శౌణ్డః అక్షశౌణ్డః । అధిశబ్దోఽత్ర పఠ్యతే । అధ్యుత్తరపదాత్ (కౌముదీ-2079) ఇతి ఖః । ఈశ్వరాధీనః ॥

(కాశికా) సప్తమ్యన్తం శౌణ్డాఽఽదిభిః సహ సమస్యతే, తత్పురుషాశ్చ సమాసో భవతి। అక్షేషు శౌణ్డః అక్షశౌణ్డః। అక్షధూర్తః। అక్షకితవః। శౌణ్డ। ధూర్త। కితవ। వ్యాడ। ప్రవీణ। సంవీత। అన్తర్। అన్తఃశబ్దస్త్వరాధికరనప్రధాన ఏవ పఠ్యతే। అధి। పటు। పణ్డిత। చపల। నిపుణ। వృత్తౌ ప్రసక్తిక్రియాయా అన్తర్భావదక్షాదిషు అధికరణే సప్తమీ।

.

718. సిద్ధశుష్కపక్వబన్ధైశ్చ [౨.1.41]

సిద్ధ-శుష్క-పక్వ-బన్ధైః తృతీయా-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏతైః సప్తమ్యన్తం ప్రాగ్వత్ । సాంకాశ్యసిద్ధః । ఆతపశుష్కః । స్థాలీపక్వః । చక్రబన్ధః ॥

(కాశికా) సప్తమీ ఇతి వర్తతే। సిద్ధ శుష్క పక్వ బన్ధ ఇత్యేతైః సహ సప్తమ్యన్తం సమస్యతే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। సాఙ్కాశ్యసిద్ధః। కామ్పిల్యసిద్ధః। శుష్క ఆతపశుష్కః। ఛాయాశుష్కః। పక్వ స్థాలీపక్వః। కుమ్భీపక్వః। బన్ధ చక్రబన్ధః। బహులగ్రహణస్య ఏవ అయముదాహరణప్రపఞ్చః।

.

౭౧౯. ధ్వాఙ్క్షేణ క్షేపే [౨.1.4౨]

ధ్వాఙ్క్షేణ తృతీయా-ఏకవచనమ్ క్షేపే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ధ్వాఙ్క్షవాచినా సహ సప్తమ్యన్తం సమస్యతే నిన్దాయామ్ । తీర్థే ధ్వాఙ్క్ష ఇవ తీర్థధ్వాఙ్క్షః । తీర్థకాకః ॥

(కాశికా) ధ్వాఙ్క్షేణ ఇత్యర్థగ్రహనమ్. ధవాఙ్క్షవాచినా సుబన్తేన సహ సప్తమ్యన్తం సుబన్తం సుబన్తం సమస్యతే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి క్షేపే గమ్యమానే. తీర్థే ధ్వాఙ్క్ష ఇవ తీర్థధ్వాఙ్క్షః. అనవస్థితః ఇత్యర్థః. తీర్థకాకః. తీర్థవాయసః. క్షేపే ఇతి కిమ్? తీర్థే ధ్వాఙ్క్షస్తిష్ఠతి.

.

౭౨౦. కృత్యైర్ఋణే [౨.1.43]

కృత్యైః తృతీయా-బహువచనమ్ ఋణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సప్తమ్యన్తం కృత్ప్రత్యయాన్తైః సహ ప్రాగ్వదావశ్యకే । మాసేదేయం ఋణమ్ । ఋణగ్రహణం నియోగోపలక్షణార్థమ్ । పూర్వాహ్ణేగేయం సామ ॥

(కాశికా) సప్తమీ ఇతి వర్తతే. కృత్యప్రత్యయాన్తైః సహ సప్తమ్యన్తం సమస్యతే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి ఋణే గమ్యమానే. యత్ప్రత్యయేన ఏవ ఇష్యతే. మాసే దేయమృణమ్ మాసదేయమ్. సంవత్సరదేయమ్. వ్యహదేయమ్. ఋణగ్రహణం నియోగోపలక్షణార్థం, తేన ఇహ అపి సమాసో భవతి, పూర్వాహ్ణే గేయం సామ పూర్వాహ్ణగేయమ్. ప్రాతరధ్యేయోఽనువాకః. ఋణే ఇతి కిమ్? మాసే దేయా భిక్షా.

.

౭౨1. సంజ్ఞాయామ్ [౨.1.44]

సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సప్తమ్యన్తం సుపా ప్రాగ్వత్ సంజ్ఞాయామ్ । వాక్యేన సంజ్ఞానవగమాన్నిత్యసమాసోఽయమ్ । అరణ్యేతిలకాః । వనేకసేరుకాః । హలదన్తాత్సప్తమ్యా (కౌముదీ-966) ఇత్యలుక్ ॥

(కాశికా) సంజ్ఞాయాం విషయే సప్తయన్తం సుపా సహ సమస్యతే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। సంజ్ఞా సముదాయోపాధిః। తేన నిత్యసమాస ఏవ అయమ్, న హి వాక్యేన సంజ్ఞా గమ్యతే। అరణ్యేతిలకాః। అరణ్యేమాషాః। వనేకింశుకాః। వనే బిల్వకాః। కూపేపిశాచకాః। హలదన్తాత్ సప్తమ్యాః సంజ్ఞాయామ్ 6.3.9 ఇత్యలుక్।

.

౭౨౨. క్తేనాహోరాత్రావయవాః [౨.1.45]

క్తేన తృతీయా-ఏకవచనమ్ అహోరాత్ర-అవయవాః ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) అహ్నో రాత్రేశ్చావయవాః సప్తమ్యన్తాః క్తాన్తేన సహ ప్రాగ్వత్ । పూర్వాహ్ణకృతమ్ । అపరరాత్రకృతమ్ । అవయవగ్రహణం కిమ్ । అహ్ని దృష్టమ్ ॥

(కాశికా) అహరవయవాః రాత్ర్యవయవాశ్చ సప్తమ్యన్తాః క్తాన్తేన సహ సమస్యన్తే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। పూర్వాహ్ణకృతమ్। అపరాహ్ణకృతమ్। పూర్వరాత్రకృతమ్। అపరరాత్రకృతమ్। అవయవగ్రహనమ్ కిమ్? ఏతత్ తు తే దివా వృత్తం రాత్రౌ వృత్తం చ ద్రక్ష్యసి। అహని భుక్తమ్। రాత్రౌ వృత్తమ్। బహులగ్రహణాత్। రాత్రివృత్తమ్, సన్ధ్యగర్జితమ్ ఇత్యాదయః।

.

౭౨౩. తత్ర [౨.1.46]

తత్ర అవ్యయమ్

(సి.కౌ) తత్రేత్యేతత్సప్తమ్యన్తం క్తాన్తేన సహ ప్రాగ్వత్ । తత్ర భుక్తమ్ ॥

(కాశికా) తత్ర ఇత్యేతత్ సప్తమ్యన్తం క్తాన్తేన సహ సమస్యతే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। తత్రభుక్తమ్। తత్రకృతమ్। తత్రపీతమ్। ఐకపద్యమైకస్వర్యం చ సమాసత్వాత్ భవతి।

.

౭౨౪. క్షేపే [౨.1.4౭]

క్షేపే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సప్తమ్యన్తం క్తాన్తేన ప్రాగ్వన్నిన్దాయామ్ । అవతప్తేనకులస్థితం త ఏతత్ ॥

(కాశికా) క్షేపో నిన్దా। క్షేపే గమ్యమానే సప్తమ్యన్తం క్తాన్తేన సహ సమస్యతే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। అవతప్తే నకులస్థితం త ఏతత్। చాపలమ్ ఏతత్, అనవస్థితత్వం తవైతతిత్యర్థః। ఉదకేవిశీర్ణమ్। ప్రవాహేమూత్రితమ్। భస్మనిహుతమ్। నిష్ఫలం యత్ క్రియతే తదేవముచ్యతే। తత్పురుషే కృతి బహులమ్ 6.3.14 ఇత్యలుక్।

.

౭౨౫. పాత్రేసమితాదయశ్చ [౨.1.48]

పాత్రేసంమిత-ఆదయః ప్రథమా-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏతే నిపాత్యన్తే క్షేపే । పాత్రేసమితాః । భోజనసమయే ఏవ సంగతాః నతు కార్యే । గేహేశూరః । గేహేనర్దీ । ఆకృతిగణోఽయమ్ । చకారోఽవధారణార్థః । తేనైషాం సమాసాన్తరే ఘటకతయా ప్రవేశో న । పరమాః పాత్రేసమితాః ॥

(కాశికా) సముదాయా ఏవ నిపాత్యన్తే। పాత్రేసమితాఽదయః శబ్దాస్ తత్పురుషసంజ్ఞా భవన్తి క్షేపే గమ్యమానే। యే చ అత్ర క్తాన్తేన సహ సమాసాః, తేషాం పూర్వేన ఏవ సిద్ధే పునః పాఠో యుక్తారోహ్యాదిపరిగ్రహార్థః, పూర్వపదాద్యుదాత్తత్వం యథా సయాతితి। యుక్తరోహ్యాదిషు హి పాత్రేసమితాదయశ్చేతి పఠ్యతే। పాత్రేసమితాః। పాత్రేబహులాః। అవధారణేన క్షేపో గమ్యతే, పాత్రే ఏవ సమితా న పునః క్వచిత్ కార్యే ఇతి। ఉదుమ్బరమశకాదిషు ఉపమయా క్షేపః। మాతరిపురుషః ఇతి ప్రతిషిద్ధసేవనేన। పిణ్డీషూరాదిషు నిరీహతయా। అవ్యక్తత్వాచ్చాకృతిగణోఽయమ్। పాత్రేసమితాః। పాత్రేబహులాః। ఉదుమ్బరమశకాః। ఉదరకృమిః। కూపకచ్ఛపః। కూపచూర్ణకః। అవటకచ్ఛపః। కూపమణ్డూకః। కుమ్భమణ్డూకః। ఉదపానమఃడూకః। నగరకాకః। నగరవాయసః। మాతరిషురుషః। పిణ్డీషూరః। పితరిషూరః। గేహేశూరః। గేహేనర్దీ। గేహేక్ష్వేడీ। గేహేవిజితీ। గేహేవ్యాడః। గేహేమేహీ। గేహేదాహీ। హేహేదృప్తః। గేహేధృష్టః। గర్భేతృప్తః। ఆఖనికబకః। గోష్ఠేశూరః। గోష్ఠే విజితీ। గోష్ఠేక్ష్వేడీ। గోష్ఠేపటుః। గోష్ఠేపణ్డితః। గోష్ఠేప్రగల్భః। కర్ణేటిట్టిభః। కర్ణేటిరిటిరా। కర్ణేచురచురా। చకారోఽవధారణార్థః, తేన సమాసాన్తరం న భవతి, పరమపాత్రేసమితాః ఇతి।

.

౭౨౬. పూర్వకాలైకసర్వజరత్పురాణనవకేవలాః సమానాధికరణేన [౨.౧.౪౯]

పూర్వకాల-ఏక-సర్వ-జరత్-పురాణ-నవ-కేవలాః ప్రథమా-బహువచనమ్ సమాన-అధికరణేన తృతీయా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) విశేషణం విశేష్యేణ (కౌముదీ-736) ఇతి సిద్ధే పూర్వనిపాతనియమార్థం సూత్రమ్ । ఏకశబ్దస్య దిక్సంఖ్యే సంజ్ఞాయామ్ (కౌముదీ-727) ఇతి నియమబాధనార్థం చ । పూర్వం స్నాతః పశ్చాదనులిప్తః స్నాతానులిప్తః । ఏకనాథః । సర్వయాజ్ఞికాః । జరన్నైయాయికాః । పురాణమీమాంసకాః । నవపాఠకాః । కేవలవైయాకరణాః ॥

(కాశికా) సుప్ సుపా ఇతి వర్తతే। తస్య విశేషణమ్ ఏతత్। పూర్వకాల ఏక సర్వ జరత్ పురాణ నవ కేవల ఇత్యేతే సుబన్తాః సమానాధికరణేన సుపా సహ సమస్యన్తే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తస్య శబ్దస్య ఏకస్మిన్నర్థే వృత్తిః సాఽమానాధికరణ్యమ్। పూర్వకాలః ఇత్యర్థనిర్దేశః,

పరిశిష్టానాం స్వరూపగ్రహణమ్। పూర్వకాలో౽పరకాలేన సమస్యతే। స్నాతానులిప్తః। కృష్టసమీకృతమ్। దగ్ధప్రరూఢమ్। ఏకశాటీ। ఏకభిక్షా। సర్వదేవాః। సర్వమనుష్యాః। జరద్ధస్తీ। జరద్గృష్టిః। జరద్వృత్తిః। పురాణాన్నమ్। పురాణావసథమ్। నవాన్నమ్। నవావసథమ్। కేవలాన్నమ్। సమానాధికరణేన ఇతి కిమ్? ఏకస్యాః శాటీ।

.

౭౨౭. దిక్సంఖ్యే సంజ్ఞాయామ్ [౨.1.50]

దిక్-సఙ్ఖ్యే ప్రథమా-ద్వివచనమ్ సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సమానాధికరణేనేత్యాపాదపరిసమాప్తేరధికారః । సంజ్ఞాయామేవేతి నియమార్థం సూత్రమ్ । పూర్వేషుకామశమీ । సప్తర్షయః । నేహ । ఉత్తరా వృక్షాః । పఞ్చ బ్రాహ్మణాః ॥

(కాశికా) సమానాధికరణేన ఇత్యాపాదసమాప్తేరనువర్తతే। దిగ్వాచినః శబ్దాః సఙ్ఖ్యా చ సమానాధికరణేన సుబన్తేన సహ సమస్యన్తే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి సంజ్ఞయాం వషయే। పూర్వేషుకామశమీ। అపరేషుకామశమీ। పఞ్చామ్రాః। సప్తర్షయః। సంజ్ఞాయామ్ ఇతి కిమ్? ఉత్తరా వృక్షాః। పఞ్చ బ్రాహ్మణాః।

.

౭౨౮. తద్ధితార్థోత్తరపదసమాహారే చ [౨.1.51]

తద్ధితార్థ-ఉత్తరపద-సమాహారే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) తద్ధితార్థే విషయే ఉత్తరపదే చ పరతః సమాహారే చ వాచ్యే దిక్సంఖ్యే ప్రాగ్వద్వా । పూర్వస్యాం శాలాయాం భవః పౌర్వశాలః । సమాసే కృతే దిక్పూర్వపదాదసంజ్ఞాయాం ఞః (కౌముదీ-1328) ఇతి ఞః ॥ సర్వనామ్నో వృత్తిమాత్రే పుంవద్భావః ॥ ఆపరశాలః । పూర్వా శాలా ప్రియా యస్యేతి త్రిపదే బహువ్రీహౌ కృతే ప్రియాశబ్దే ఉత్తరపదే పూర్వయోస్తత్పురుషః । తేన శాలా శబ్దే ఆకారః ఉదాత్తః । పూర్వశాలాప్రియః । దిక్షు సమాహారో నాస్త్యనభిధానాత్ । సంఖ్యాయాస్తద్ధితార్థే । షణ్ణాం మాతౄణామపత్యం షాణ్మాతురః । పఞ్చ గావో ధనం యస్యేతి త్రిపదే బహువ్రీహావవాన్తరతత్పురుషస్య వికల్పే ప్రాప్తే ।ద్వన్ద్వతత్పురుషయోరుత్తరపదే నిత్యసమాసవచనమ్ (వార్తికమ్) ॥

(కాశికా) దిక్సఙ్ఖ్యే ఇత్యనువర్తతే। తద్ధితార్థే విషయే ఉత్తరపదే చ పరతః సమాహారే చ అభిధేయే దిక్సఙ్ఖ్యే సమానాధికరణేన సుపా సహ సమస్యేతే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। తద్ధితార్థే తావత్ పూర్వస్యాం శాలాయాం భవః, దిక్పూర్వపదాదసంజ్ఞాయాం ఞః 4.2.107, పౌర్వశాలః। ఆపరశాలః।

ఉత్తరపదే పూర్వశాలాప్రియః। అపరశాలాప్రియః। సమాహారే దిక్శబ్దో న సమ్భవతి। సఙ్ఖ్యా తద్ధితార్థే పాఞ్చనాపితిః। పఞ్చకపాలః। ఉత్తరపదే పఞ్చగవధనః। దశగవధనః। సమాహారే పఞ్చపూలీ। దశపూలీ। పఞ్చకుమారి। దశకుమారి। స నపుంసకమ్ 2.4.17 ఇతి నపుంసకత్వమ్। హ్రస్వో నపుంసకే ప్రాతిపదికస్య 1.2.47 ఇతి హ్రస్వత్వమ్।

.

౭౨౯. గోరతద్ధితలుకి [౫.౪.౯౨]

గోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అ-తద్ధిత-లుకి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

తత్పురుషస్య గోః అ-తద్ధిత-లుకి టచ్

(సి.కౌ) గోన్తాత్తత్పురుషాట్టచ్ స్యాత్ సమాసాన్తో న తద్ధితలుకి । పఞ్చగవధనః ॥

(కాశికా) గోశబ్దాన్తాత్ తత్పురుషాత్ టచ్ ప్రత్యయో భవతి, స చేత్ తపురుషస్ తద్ధితలుగ్విషయో న భవతి। పరమగవః। ఉత్తమగవః। పఞ్చగవమ్। దశగవమ్। అతద్ధితలుకి ఇతి కిమ్? పఞ్చభిర్గోభిః క్రీతః పఞ్చగుః। దశగుః। తేన క్రీతమ్ 5.1.37 ఇత్యాగతస్య ఆర్హీయస్య ఠకోఽధ్యర్ధపూర్వాద్ ద్విగోః ఇతి లుక్। తద్ధితగ్రహణం కిమ్? సుబ్లుకి ప్రతిషేధో మా భూత్। రాజగవమిచ్ఛతి రాజగవీయతి। లుగ్గ్రహణం కిమ్? తద్ధిత ఏవ మా భూత్। పఞ్చభ్యో గోభ్యః ఆగతం పఞ్చగవరూప్యమ్, పఞ్చగవమయమ్। దశగవరూప్యమ్, దశగవమయమ్।

.

౭౩౦. సంఖ్యాపూర్వో ద్విగుః [౨.౧.౫౨]

సంఖ్యా-పూర్వః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ద్విగుః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) తద్ధితార్థ - (కౌముదీ-728) ఇత్యత్రోక్తస్త్రివిధః సంఖ్యాపూర్వో ద్విగోః స్యాత్ ॥

(కాశికా) తద్ధితార్థోత్తరపదసమాహారే చ 2.1.51 ఇత్యత్ర యః సఙ్ఖ్యాపూర్వః సమాసః స ద్విగుసంజ్ఞో భవతి। తద్ధితార్థే తావత్ పఞ్చసు కపాలేషు సంస్కృతః పఞ్చకపాలః। దశకపాలః। సంస్కృతం భక్షాః 4.2.16 ఇతి ఇహ అణ్, తస్య ద్విగోర్లుగనపత్యే 4.1.88 ఇతి లుక్। ఉత్తరపదే పఞ్చనావప్రియః। నావో ద్విగోః 5.4.99 ఇతి సమాసాన్తో భవతి। సమాహారే పఞ్చపూలీ। ద్విగోః 4.1.21 ఇతి ఙీబ్ భవతి। ద్విగుప్రదేశాః ద్విగోః 4.1.21 ఇత్యేవమాదయః।

.

731. ద్విగురేకవచనమ్ [౨.4.1]

ద్విగుః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఏకవచనమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ద్విగ్వర్థః సమాహార ఏకవత్స్యాత్ । స నపుంసకమ్ (కౌముదీ-821) ఇతి నపుంసకత్వమ్ । పఞ్చానాం గవాం సమాహారః పఞ్చగవమ్ ॥

(కాశికా) ద్విగుః సమాసః ఏకవచనం భవతి। ఏకస్య వచనమ్ ఏకవచనమ్। ఏకస్య అర్థస్య వాచకో భవతి ఇత్యర్థః। తదనేన ప్రకారేణ ద్విగ్వర్థస్య ఏకవద్ భావో విధీయతే, ద్విగ్వర్థ ఏకవద్ భవతీతి। సమాహారద్విగోశ్చ ఇదం గ్రహణమ్, న అన్యస్య। పఞ్చపూలాః సమాహృతాః పఞ్చపూలీ। దశపూలీ। ద్విగ్వర్థస్య)అ ఏ)కత్వాదనుప్రయోగేఽప్యేకవచనం భవతి, పఞ్చపూలీయం శోభనా ఇతి।

.

732. కుత్సితాని కుత్సనైః [౨.1.53]

కుత్సితాని ప్రథమా-బహువచనమ్ కుత్సనైః తృతీయా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) కుత్స్యమానాని కుత్సనైః సహ ప్రాగ్వత్ । వైయాకరణఖసూచిః । మీమాంసకదుర్దురూఢః ॥

(కాశికా) కుత్సితవాచీని సుబన్తాని కుత్సనవచనైః సుబన్తైః సహ సమస్యన్తే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। శబ్దప్రవృత్తినిమిత్తకుత్సాయామయం సమాస ఇష్యతే। విశేషణం విశేష్యేణ బహులమ్ 2.1.57 ఇతి పరనిపాతే ప్రాప్తే విశేష్యస్య పూర్వనిపాతార్థ ఆరమ్భః। వైయాకరణఖసూచిః। నిష్ప్రతిభః ఇత్యర్థః। యాజ్ఞికకితవః। అయాజ్యయాజనతృష్ణాపరః। మీమాంసకదుర్దురూఢః। నాస్తికః। కుత్సితాని ఇతి కిమ్? వైయాకరణశ్చౌరః। న హ్యత్ర వైయాకరణత్వం కుత్స్యతే। కుత్సనైః ఇతి కిమ్? కుత్సితో బ్రాహ్మణః।

.

733. పాపాణకే కుత్సితైః [౨.1.54]

పాపాణకే ప్రథమా-ద్వివచనమ్ కుత్సితైః తృతీయా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) పూర్వసూత్రాపవాదః । పాపనాపితః । అణకకులాలః ॥

(కాశికా) పాపాణకశబ్దౌ కుత్సనాభిధాయినౌ, తయోః పూర్వేణ సమాసే పరనిపాతః ప్రాప్తః, పూర్వనిపతార్థమ్ ఇదమారభ్యతే। పాప అణక ఇత్యేతే సుబన్తే కుత్సితవచనైః సహ సమస్యేతే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। పాపనాపితః। పాపకులాలః। అణకనాపితః। అణకకులాలః।

.

734. ఉపమానాని సామాన్యవచనైః [౨.1.55]

ఉపమానాని ప్రథమా-బహువచనమ్ సామాన్య-వచనైః తృతీయా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఘన ఇవ శ్యామో ఘనయామః । ఇహ పూర్వపదం తత్సదృశే లాక్షణికమితి సూచయితుం లౌకికవిగ్రహే ఇవశబ్దః ప్రయుజ్యతే । పూర్వనిపాతనియమార్థం సూత్రమ్ ॥

(కాశికా) ఉపమీయతేఽనేన ఇత్యుపమానమ్। ఉపమానవాచీని సుబన్తాని సామాన్యవచనైః సుబన్తైః సహ సమస్యన్తే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। ఉపమానోపమేయయోః సాధారణో ధర్మః సామాన్యం, తద్విశిష్టోపమేయవచనైరయం సమాసః। శస్త్రీవ శ్యామా శస్త్రీశ్యామా దేవదత్తా। కుముదశ్యేనీ। హంసగద్గదా। న్యగ్రోధపరిమణ్డలా। ఉపమానాని ఇతి కిమ్? దేవదత్తా శయామా। సామాన్యవచనైః ఇతి కిమ్? ఫాలా ఇవ తణ్డులాః। పర్వతా ఇవ బలాహకాః।

.

735. ఉపమితం వ్యాఘ్రాదిభిః సామాన్యాప్రయోగే [౨.1.56]

ఉపమితమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వ్యాఘ్ర-ఆదిభిః తృతీయా-బహువచనమ్ సామాన్య-అప్రయోగే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉపమేయం వ్యాఘ్రాదిభిః సహ ప్రాగ్వత్సాధారణధర్మస్యాప్రయోగే సతి । విశేష్యస్య పూర్వనిపాతార్థం సూత్రమ్ । పురుషవ్యాఘ్రః । నృసోమః । వ్యాఘ్రాదిరాకృతిగణః । సామాన్యప్రయేగే కిమ్ । పురుషో వ్యాఘ్ర ఇవ శూరః ॥

(కాశికా) ఉపమేయముపమితం , తద్వాచి సుబన్తం వ్యాఘ్రాఽదిభిః సామర్థ్యాదుపమానవచనైః సహ సామస్యతే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి, న చేత్ సామాన్యవాచీ శబ్దః ప్రయుజ్యతే। విశేషణం విశేష్యేణ బహులమ్ 2.1.57 ఇతి పరనిపాతే ప్రాప్తే విశేష్యస్య పూర్వనిపాతార్థ ఆరమ్భః। పురుషోఽయం వ్యాఘ్ర ఇవ పురుషవ్యాఘ్రః। పురుషసింహః। సామాన్యాప్రయోగే ఇతి ఇమ్? పురుషోఽయం వ్యాఘ్ర ఇవ శూరః। వ్యాఘ్ర। సింహ। ఋక్ష। ఋషభ। చన్దన। వృక్ష। వరాహ। వృష। హస్తిన్। కుఞ్జర। రురు। పృషత। పుణ్డరీక। బలాహక। అకృతిగనశ్చ అయమ్, తేన ఇదమపి భవతి ముఖపద్మమ్, ముఖకమలమ్, కరకిసలయమ్, పార్థివచన్ద్రః ఇత్యేవమాది।

.

736. విశేషణం విశేష్యేణ బహులమ్ [౨.1.57]

విశేషణమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ విశేష్యేణ తృతీయా-ఏకవచనమ్ బహులమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) భేదకం సమానాధికరణేన భేద్యేన బహులం ప్రాగ్వత్ । నీలముత్పలం నీలోత్పలమ్ । బహులగ్రహణాత్ క్వచిన్నిత్యమ్ । కృష్ణసర్పః । క్వచిన్న । రామో జామదగ్న్యః ॥

(కాశికా) భేదకం విశేషణం, భేద్యం విశేష్యమ్। విశేషణవాచి సుబన్తం విశేష్యవాచినా సమానాధికరణేన సుబన్తేన సహ బహులం సమస్యతే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। నీలోత్పలమ్। రక్తోత్పలమ్। బహులవచనమ్ వ్యవస్థార్థమ్। క్వచిన్ నిత్యసమాస ఏవ, కృష్ణసర్పః, లోహితశాలిః। క్వచిన్ న భవత్యేవ, రామో జామదగ్న్యః, అర్జునః కార్తవీర్యః। క్వచిద్ వికల్పః, నీలముత్పలమ్, నీలోత్పలమ్। విశేషణమ్ ఇతి కిమ్? తక్షకః సర్పః। విశేష్యేణ ఇతి కిమ్? లోహితస్తక్షకః।

.

737. పూర్వాపరప్రథమచరమజఘన్యసమానమధ్యమధ్యమవీరాశ్చ [౨.1.58]

పూర్వ-అపర-ప్రథమ-చరమ-జఘన్య-సమాన-మధ్య-మధ్యమ-వీరాః ప్రథమా-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) పూర్వనిపాతనియమార్థమిదమ్ । పూర్వవైయాకరణః । అపరాధ్యాపకః ।అపరస్యార్ధే పశ్చభావో వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ అపరశ్చాసావర్ధశ్చ పశ్చార్ధః । కథమేకవీర ఇతి । పూర్వకాలైక - (కౌముదీ-726) ఇతి బాధిత్వా పరత్వాదనేన సమాసే వీరైక ఇతి హి స్యాత్ । బహులగ్రహణాద్భవిష్యతి ॥

(కాశికా) పూర్వ అపర ప్రథమ చరమ జఘన్య సమాన మధ్య మధ్యమ వీర ఇత్యేతే సుబన్తాః సమానాధికరణేన సుపా సహ సమస్యన్తే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। పూర్వపురుషః। అపరపురుషః। ప్రథమపురుషః। చరమపురుషః। జఘన్యపురుషః। సమానపురుషః। మధ్యపురుషః। మధ్యమపురుషః। వీరపురుషః। పూర్వస్య ఏవ అయం ప్రపఞ్చః।

.

738. శ్రేణ్యాదయః కృతాదిభిః [౨.1.5౯]

శ్రేణి-ఆదయః ప్రథమా-బహువచనమ్ కృత-ఆదిభిః తృతీయా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ।శ్రేణ్యాదిషు చ్వ్యర్థవచనం కర్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ అశ్రేణయః శ్రేణయః కృతాః శ్రేణీకృతాః ॥

(కాశికా) శ్రేణ్యాఽఉదయః సుబన్తాః కృతాఽఉదిభిః సమానధికరణైః సహః సమస్యన్తే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। శ్రేణ్యాదిషు చ్వ్యర్థవచనమ్। అశ్రేణయః శ్రేనయః కృతాః శ్రేణికృతాః। ఏకకృతాః। పూగకృతాః। శ్రేణ్యాదయః పఠ్యన్తే। కృతాదిరాకృతిగనః। చ్వ్యన్తానాం తు కుగతిప్రాదయః 2.2.18 ఇత్యనేన నిత్యసమాసః। శ్రేణీకృతాః। శ్రేణి। ఏక। పూగ। కుణ్డ। రాశి। విశిఖ। నిచయ। నిధాన। ఇన్ద్ర। దేవ। ముణ్డ। భూత। శ్రవన। వదాన్య। అధ్యాపక। అభిరూపక। బ్రాహ్మణ। క్షత్రియ। పటు। పణ్డిత। కుశల। చపల।

నిపుణ। కృపణ। ఇతి శ్రేణ్యాదిః। కృత। మిత। మత। భూత। ఉక్త। సమాజ్ఞాత। సమామ్నాత। సమాఖ్యాత। సమ్భావిత। అవధారిత। నిరాకృత। అవకల్పిత। ఉపకృత। ఉపాకృత। ఇతి కృతాఽదిః।

.

739. క్తేన నఞ్విశిష్టేనానఞ్ [౨.1.60]

క్తేన తృతీయా-ఏకవచనమ్ నఞ్-విశిష్టేన తృతీయా-ఏకవచనమ్ అనఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) నఞ్విశిష్టేన క్తాన్తేనానఞ్ క్తాన్తం సమస్యతే । కృతం చ తదకృతం చ కృతాకృతమ్ ।శాకపార్థివాదీనాం సిద్ధయే ఉత్తరపదలోపస్యోపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ శాకప్రియః పార్థివః శకపార్థివః । దేవబ్రాహ్మణః ॥

(కాశికా) నఞైవ విశేషో యస్య, సర్వమన్యత్ ప్రకృత్యాదికం తుల్యం, తన్ నఞ్విశిష్టమ్, తేన నఞ్విశిష్టేన క్తాన్తేన సమానాధికరణేన సహ అనఞ్ క్తాన్తం సమస్యతే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। కృతం చ తదకృతం చ కృతాకృతమ్। భుక్తాభుక్తమ్। పీతాపీతమ్। ఉదతానుదితమ్। నుడిటౌ తద్భక్తత్వాన్నైవ భేదకౌ। అశితానశితేన జీవతి। క్లిష్టాక్లిశితేన వర్తతే। కృతాపకృతాదీనాముపసఙ్ఖ్యానమ్। కృతాపకృతమ్। భుక్తవిభుక్తమ్। పీతవిపీతమ్। గతప్రత్యాగతమ్। యాతానుయాతమ్। క్రయాక్రయికా। పుటాపుటికా। ఫలాఫలికా। మానోన్మానికా। సమానాధికరణాధికారే శాకపార్థివాదీనాముపసఙ్ఖ్యానముత్తరపదలోపశ్చ। శాకప్రధానః పార్థివః శాకపార్థివః। కుతపసౌశ్రుతః। అజాతౌల్వలిః।

.

740. సన్మహత్పరమోత్తమోత్కృష్టాః పూజ్యమానైః [౨.1.61]

సత్-మహత్-పరమ-ఉత్తమ-ఉత్కృష్టాః ప్రథమా-బహువచనమ్ పూజ్యమానైః తృతీయా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సద్వైద్యః । వక్ష్యమాణేన మహత ఆకారః । మహావైయాకరణః । పూజ్యమానైః కిమ్ । ఉత్కృష్టో గౌః । పఙ్కాదుద్ధృత ఇత్యర్థః ॥

(కాశికా) సత్ మహత్ పరమ ఉత్తమ ఉత్కృష్ట ఇత్యేతే పూజ్యమానైః సహ సమస్యన్తే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। పూజ్యమానైః ఇతి వచనాత్ పూజావచనాః సదాదయో విజ్ఞాయన్తే। సత్పురుషః। మహాపురుషః। పరమపురుషః। ఉత్తమపురుషః। ఉత్కృష్టపురుషః। పూజ్యమానైః ఇతి కిమ్? ఉత్కృష్టో గౌః కదర్మాత్।

.

741. వృన్దారకనాగకుఞ్జరైః పూజ్యమానమ్ [౨.1.౬౨]

వృన్దారక-నాగ-కుఞ్జరైః తృతీయా-బహువచనమ్ పూజ్యమానమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) గోవృన్దారకః ॥ వ్యాఘ్రాదేరాకృతిగణత్వాదేవ సిద్ధే సామాన్యప్రయోగార్థం వచనమ్ ॥

(కాశికా) వృన్దారక నాగ కుఞ్జర ఇత్యేతైః సహ పూజ్యమానవాచి సుబన్తం సమస్యతే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। పూజ్యమానమ్ ఇతి వచనాత్ పూజావచనా వృన్దారకాऽదయో గృహ్యన్తే। గోవృన్దారకః। అశ్వవృన్దారకః। గోనాగః। అశ్వనాగః। గోకుఞ్జరః। అశ్వకుఞ్జరః। పూజ్యమానమ్ ఇతి కిమ్? సుషీమో నాగః।

.

742. కతరకతమౌ జాతిపరిప్రశ్నే [౨.1.63]

కతర-కతమౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ జాతి-పరిప్రశ్నే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కతరకఠః । కతమకలాపః । గోత్రం చ చరణైః సహేతి జాతిత్వమ్ ॥

(కాశికా) కతరకతమౌ జాతిపరిప్రశ్నే వృతమానౌ సమర్థేన సుపా సహ సమస్యేతే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। కతరకఠః। కతరకాలాపః। కతమకఠః। కతమకాలాపః। నను కతమశబ్దస్తావజ్ జాతిపరిప్రశ్న ఏవ వ్యుత్పాదితః, కతరశబ్దోऽపి సాహచర్యాత్ తదర్థవృత్తిరేవ గ్రహీష్యతే, కిం జాతిపరిప్రశ్నగ్రహణేన? ఏవం తర్హ్యేతజ్ జ్ఞాపయతి కతమశబ్దోऽన్యత్ర అపి వర్తతే ఇతి। తథా చ ప్రత్యుదాహరనమ్ కతరో భవతోర్దేవదత్తః, కతమో భవతాం దేవదత్తః।

.

743. కిం క్షేపే [౨.1.64]

కిమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ క్షేపే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కుత్సితో రాజా కింరాజా । యో న రక్షతి ॥

(కాశికా) కిమ్ ఇత్యేతత్ క్షేపే గమ్యమానే సుపా సహ సమస్యతే తతురుషశ్చ సమాసో భవతి। కింరాజా, యో న రక్షతి। కింసఖా, యోऽభిద్రుహ్యతి। కింగౌః, యో న వహతి। కిమః క్షేపే 5.4.70 ఇతి సమాసాన్తో న భవతి। క్షేపే ఇతి కిమ్? కో రాజా పాటలిపుత్రే।

.

744. పోటాయువతిస్తోకకతిపయగృష్టిధేనువశావేహత్బష్కయణీప్రవక్తృశ్రోత్రియాధ్యాపకధూర్తైర్జాతిః [౨.1.65]

పోటా-యువతి-స్తోక-కతిపయ-గృష్టిధేను-వశా-వేహత్-బష్కయణీ-ప్రవక్తృ-శ్రోత్రియ-అధ్యాపక-ధూర్తైః
తృతీయా-బహువచనమ్ జాతిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్
(సి.కౌ)

(కాశికా) ఉభయవ్యఞ్జనా పోటా ఇత్యభిధీయతే। గృష్టిరేకవారప్రసూతా। ధేనుః ప్రత్యగ్రప్రసూతా। వశా వన్ధ్యా। దేహద్ గర్భపాతినీ। బష్కయణీ తరుణవత్సా। పోటాదిభిః సహ జాతివాచి సుబన్తం సమస్యతే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। ఇభపోటా। ఇభయువతిః। అగ్నిస్తోకః। ఉదశ్విత్కతిపయమ్। గోగృష్టిః। గోధేనుః। గోవశా। గోవేహత్। గోబష్కయణీ। కఠప్రవక్తా। కఠశ్రోత్రియః। కఠాధ్యాపకః। కఠధూర్తః। జాతిః ఇతి కిమ్? దేవదత్తః ప్రవక్తా। ధూర్తగ్రహణమకుత్సార్థమ్।

.

౭45. తత్పురుషః సమానాధికరణః కర్మధారయః [1.౨.4౨]

తత్పురుషః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సమానాధికరణః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ కర్మధారయః ప్రథమా-ఏకవచనమ్
(సి.కౌ)

(కాశికా) తత్పురుషః ఇతి సమాసవిశేషస్య సంజ్ఞాం వక్ష్యతి। స తత్పురుషః సమానాధికరణపదః కర్మధారయసంజ్ఞో భవతి। అధికరణశబ్దోఽభిధేయవాచి। సమానాధికరణః సమానాభిధేయః। పరమరాజ్యమ్। ఉత్తమరాజ్యమ్। అకర్మధారయే రాజ్యమ్ 6.2.130 ఇత్యుత్తరపదాఽద్యుదాత్తం న భవతి। పాచకవృన్దారికా। తత్పురుషః ఇతి కిమ్? పాచికాభార్యః। సమానాధికరణః ఇతి కిమ్? బ్రాహ్మణరాజ్యమ్। కర్మధారయప్రదేశాః కర్మధారయేఽనిష్ఠా 6.2.46 ఇత్యేవమాదయః।

.

౭46. పుంవత్ కర్మధారయజాతీయదేశీయేషు [6.3.4౨]

పుంవత్ అవ్యయమ్ కర్మధారయ-జాతీయ-దేశీయేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) కర్మధారయే జాతీయదేశీయయోశ్చ పరతో భాషితపుంస్కాత్పర ఊఙభావో యస్ం◌ిమిస్తథాభూతం పూర్వం పుంవత్ । పూరణీప్రియాదిష్వప్రాప్తః పుంవద్భావోఽనేన విధీయతే । మహానవమీ । కృష్ణచతుర్దశీ । మహాప్రియా । తథా కోపధాదేః ప్రతిషిద్ధః పుంవద్భావః కర్మధారయాదౌ ప్రతిప్రసూయతే । పాచకస్త్రీ । దత్తభార్యా । పఞ్చమభార్యా । స్త్రౌఘ్నభార్యా । సుకేశభార్యా । బ్రాహ్మణభార్యా । ఏవం । పాచకజాతీయా । పాచకదేశీయేత్యాది । ఇభపోటా । పోటా స్త్రీ పుంసలక్షణా । ఇభయువతిః । అగ్నిస్తోకః । ఉదశ్చిత్కతిపయమ్ । గృష్టిః సకృత్ప్రసూతా, గోగృష్టిః

। ధేనుర్నవప్రసూతికా, గోధేనుః । వశా వన్ధ్యా, గోవశా । వేహత్ గర్భఘాతినీ । గోవేహత్ । బష్కయణీ తరుణవత్సా, గోబష్కయణీ । కఠప్రవక్తా । కఠశ్రోత్రియః । కఠాధ్యాపకః । కఠధూర్తః ॥

(కాశికా) కర్మధరయే సమాసే జాతీయ దేశీయ ఇత్యేతయోశ్చ ప్రత్యయయోః భాషితపుంస్కాదనూఙ్ స్త్రియాః పుంవద్ భవతి। ప్రతిషేధర్థోఽయమారమ్భః। న కోపధాయాః 6.3.37 ఇత్యుక్తమ్, తత్ర అపి భవతి। పాచకవృన్దారికా। పాచకజాతీయా। పాచకదేశీయా। సంజ్ఞాపూరణ్యోశ్చ 6.3.38 ఇత్యుక్తమ్, తత్ర అపి భవతి। దత్తవృన్దారికా। దత్తజాతీయా। దత్తదేశీయా। పూరణ్యాః పఞ్చమవృన్దారికా। పఞ్చమజాతీయా। పఞ్చమదేశీయా। వృద్ధినిమిత్తస్య చ తద్ధితస్యారక్తవికారే 6.3.39 ఇత్యుక్తమ్, తత్ర అపి భవతి। స్రౌఘ్నజాతీయా। స్రౌఘ్నదేశీయా। స్వాఙ్గాచ్ చ ఇతోఽమానిని 6.3.40 ఇత్యుక్తమ్, తత్ర అపి భవతి। శ్లక్ష్ణముఖవృన్దారికా। శ్లక్ష్ణముఖజాతీయా। శ్లక్ష్ణముఖదేశీయా। జాతేశ్చ 6.3.41 ఇత్యుక్తమ్, తత్ర అపి భవతి। కఠవృన్దారికా। కఠజాతీయా। కఠదేశీయా। భాషితపుంస్కాదిత్యేవ, ఖట్వావృన్దారికా। అనూఙిత్యేవ, బ్రహ్మబన్ధూవృన్దారికా। కుక్కుట్యాదీనామణ్డాదిషు పుంవద్భావో వక్తవ్యః। కుక్కుట్యాః అణ్డమ్ కుక్కుటాణ్డమ్। మృగ్యాః పదమ్ మృగపదమ్। మృగ్యాః క్షీరమ్ మృగక్షీరమ్। కాక్యాః శావః కాకశావః। న వా అస్త్రీపూర్వపదస్య వివక్షితత్వాత్। స్త్రీత్వేన వినా పూర్వపదార్థోఽత్ర జతిః సామాన్యేన వివక్షితః। పుంవద్భావాత్ హ్రస్వత్వమ్ ఖిద్ఘాదిషు భవతి విప్రతిషేధేన। ఖిత్ కాలిమ్మన్యా। హరిణిమ్మన్యా। ఘాది పట్వితరా। పట్వితమా। పట్విరూపా। పట్వికల్పా। క పట్వికా। మృద్వికా। ఇహ ఇడబిడ్, దరద్, పృథు, ఉశిజిత్యేతే జనపదశబ్దాః క్షత్రియవాచినః, తత్ర తద్రాజప్రత్యయస్య స్త్రియమతశ్చేతి లుకి కృతే ఇడబిడ్వృన్దారికా ఇతి విగృహ్య సమాసః క్రియతే। తతః పుంవద్భవేన ఐడబిడాదయః పుంశబ్దాః క్రియన్తే। ఐడబిడవృన్దారికా। ఔశిజవృన్దారికా।

.

747. ప్రశంసావచనైశ్చ [౨.1.66]

ప్రశంసా-వచనైః తృతీయా-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏతైః సహ జాతిః ప్రాగ్వత్ । గోమతల్లికా । గోమచర్చికా । గోప్రకాణ్డమ్ । గవోద్ధః । గోతల్లజః । ప్రశస్తా గౌరిత్యర్థః । మతల్లికాదయో నియతలిఙ్గాః న తు విశేష్యనిధ్నాః । జాతిః కిమ్ । కుమారీ మతల్లికా ॥

(కాశికా) జాతిః ఇతి వర్తతే। జాతివాచి సుబన్తం ప్రశంసావచనైః సహ సమస్యతే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। రూఢిశబ్దాః ప్రశంసావచనా గృహ్యన్తే మతల్లికాదయః। తే చ ఆవిష్టలిఙ్గత్వాదన్యలిఙ్గేఽపి జాతిశబ్దే స్వలిఙ్గోపాదానా ఏవ సమానాహికరణా భవన్తి। గోప్రకాణ్డమ్। అశ్వప్రకాణ్డమ్। గోమతల్లికా। అశ్వమతల్లికా। గోమచర్చికా। అశ్వమచర్చికా। జాతిః ఇతి కిమ్? కుమారీ మతల్లికా।

.

748. యువా ఖలతిపలితవలినజరతీభిః [2.1.67]

యువా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఖలతి-పలిత-వలిన-జరతీభిః తృతీయా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) పూర్వనిపాతనియమార్థం సూత్రమ్ । లిఙ్గవిశిష్టపరిభాషయా యువతిశబ్దోఽపి సమస్యతే । యువా ఖలతిః యువఖలతిః । యువతిః ఖలతీ యువఖలతీ । యువజరతీ । యువత్యామేవ జరతీధర్మోపలమ్భేన తద్రూపారోపాత్సమానాధికరణ్యమ్ ॥

(కాశికా) ఖలత్యాదిభిః సమానాధికరణైః సహ యువశబ్దః సమస్యతే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। జరతీభిః ఇతి స్త్రీలిఙ్గేన నిర్దేశః, ప్రాతిపాదికగ్రహణే లిఙ్గవిశిష్టస్య అపి గ్రహనమ్ ఇతి జ్ఞాపకార్థః। యువా ఖలతిః యువఖలతిః। యువతిః ఖలతీ యువఖలతీ। యువా పలితః యువపలితః। యువతిః పలితా యువపలితా। యువా వలినః యువవలినః। యువతిర్వలినా యువవలినా। యువా జరన్ యువజరన్। యువతిర్జరతీ యువజరతీ।

.

749. కృత్యతుల్యాఖ్యా అజాత్యా [2.1.68]

కృత్య-తుల్య-ఆఖ్యాః ప్రథమా-బహువచనమ్ అజాత్యా తృతీయా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) భోజ్యోష్ణమ్ । తుల్యశ్వేతః । సదృశశ్వేతః । అజాత్యా కిమ్ । భోజ్య ఓదనః । ప్రతిషేధసామర్థ్యాద్విశేషణసమాసోఽపి న ॥

(కాశికా) కృత్యప్రత్యయాన్తాస్ తుల్యపర్యాయాశ్చ సుబన్తా అజాతివచనేన సమస్యన్తే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। భోజ్యోష్ణమ్। భోజ్యలవణమ్। పానీయశీతమ్। తుల్యాఖ్యాః తుల్యశ్వేతః। తుల్యమహాన్। సదృశశ్వేతః। సదృశమహాన్। అజాత్యా తి కిమ్? భోజ్యా ఓదనః।

.

750. వర్ణో వర్ణేన [2.1.69]

వర్ణః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వర్ణేన తృతీయా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సమానాధికరణేన సహ ప్రాగ్వత్ । కృష్ణసారఙ్గః ॥

(కాశికా) వర్ణవిశేషవాచి సుబన్తం వర్ణవిశేషవాచినా సుబన్తేన సమానాధికరణేన సహ సమస్యే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। కృష్ణసారఙ్గః। లోహితసారఙ్గః। కృష్ణశబలః। లోహితశబలః। అవయవద్వారేన కృష్ణశబ్దః సముదాయే వర్తమానః సమానాధికరణో భవతి।

.

751. కడారాః కర్మధారయే [2.2.38]

కడారాః ప్రథమా-బహువచనమ్ కర్మధారయే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కడారాదయః శబ్దాః కర్మధారయే వా పూర్వం ప్రయోజ్యాః । కడారజైమినిః । జైమినికడారః ॥

(కాశికా) గుణశబ్దానాం విశేషణత్వాత్ పూర్వనిపాతే ప్రాప్తే వికల్ప ఉచ్యతే। కడారాదయః కర్మధారయే సమాసే వా పూర్వం ప్రయోక్తవ్యాః। కడారజైమినిః, జైమినికడారః। కడార। గుడుల। కాణ। ఖఞ్జ। కుణ్ఠ। ఖఞ్జర। ఖలతి। గౌర। వృద్ధ। భిక్షుక। పిఙ్గల। తను। వటర। కర్మధారయే ఇతి కిమ్? కడారపురుషో గ్రామః। ॥ ఇతి శ్రీజయాదిత్యవిరచితాయాం కాశికాయాం వృత్తౌ ద్వితీయాధ్యాయస్య ద్వితీయ పాదః ॥

.

752. కుమారః శ్రమణాదిభిః [2.1.70]

కుమారః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ శ్రమణ-ఆదిభిః తృతీయా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) కుమారీ శ్రమణా కుమారశ్రమణా । ఇహ గణే శ్రమణా ప్రవ్రజితా గర్భిణీత్యాదయః స్త్రీలిఙ్గాః పఠ్యన్తే । లిఙ్గవిశిష్టపరిభాషాయా ఏతదేవ జ్ఞాపకం బోధ్యమ్ ॥

(కాశికా) కుమారశబ్దః శ్రమణాఽఽదిభిః సహ సమస్యతే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। యేఽత్ర స్త్రీలిఙ్గాః పఠ్యన్తే, శ్రమణా, ప్రవ్రజితా, కులటా ఇత్యేవమాదయః, తైః సహ స్త్రీలిఙ్గః ఏవ కుమారశబ్దః సమస్యతే। యే తు పుంలిఙ్గాః, అధ్యాపకః, అభిరూపకః, పణ్డితః ఇతి, తైరుభయథా, ప్రాతిపదికగ్రహణే లిఙ్గవిశిష్టస్య అపి గ్రహణమ్ ఇతి। కుమారీ శ్రమణా కుమారశ్రమణా। శ్రమనా। ప్రవ్రజితా। కులటా। గర్భిణీ। తాపసీ। దాసీ। బన్ధకీ। అధ్యాపక। అభిరూపక। పణ్డిత। పటు। మృదు। కుశల। చపల। నిపుణ।

.

753. చతుష్పాదో గర్భిణ్యా [2.1.71]

చతుష్పాదః ప్రథమా-బహువచనమ్ గర్భిణ్యా తృతీయా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) చతుష్పాజ్జాతివాచినో గర్భిణీ శబ్దేన సహ ప్రాగ్వత్ । గోగర్భిణీ ।చతుష్పాజ్జాతిరితి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ నేహ । స్వస్తిమతీ గర్భిణీ ।

(కాశికా) చతుష్పాద్వాచినః సుబన్తా గర్భిణీశబ్దేన సమస్యన్తే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। గోగర్భిణీ। అజాగర్భిణీ। చతుష్పాజ్జాతిరితి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్ కాలాక్షీ గర్భణీ, స్వస్తిమతీ గర్భిణీ। చతుష్పాదః ఇతి కిమ్? బ్రాహ్మణీ గర్భిణీ।

.

754. మయూరవ్యంసకాదయశ్చ [౨.1.7౨]

మయూరవ్యంసక-ఆదయః ప్రథమా-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏతే నిపాత్యన్తే । మయూరో వ్యంసకో । మయూరవ్యంసకః । వ్యంసకో ధూర్తః । ఉదక్చావాక్ చ ఉచ్చావచమ్ । నిశ్చితం చ ప్రచితం చ నిశ్చప్రచమ్ । నాస్తి కించన యస్య సః అకించనః ॥ (గణసూత్రమ్ -) ఆఖ్యాతమాఖ్యాతేన క్రియాసాతత్యే ॥ అశ్నీత పిబతేత్యేవం సతతం యత్రాభిధీయతే సా అశ్నీతపిబతా । పచతభృజ్జతా । ఖాదతమోదతా ॥ (గణసూత్రమ్ -) ఏహీడాదయోఽన్యపదార్థే ॥ ఏహీడ ఇతి యస్మిన్కర్మణి తదేహీడమ్ । ఏహిపచమ్ । ఉద్ధర కోష్ఠాదుత్సృజ దేహీతి యస్యాం క్రియాయాం సా ఉద్ధరోత్సృజా । ఉద్ధమవిధమా । అసాతత్యార్థమిహ పాఠః ॥ (గణసూత్రమ్ -) జహికర్మణా బహులమాభీక్ష్ణ్యే కర్తారం చాభిదధాతి ॥ జహీత్యేతత్కర్మణా బహులం సమస్యతే ఆభీక్ష్ణ్యే గమ్యే సమాసేన చేత్కర్తాభిధీయత ఇత్యర్థః ॥ జహిజోడః । జహిస్తమ్బః ॥ నాస్తి కుతో భయం సోఽకుతోభయః । అన్యో రాజా రాజాన్తరమ్ । చిదేవ చిన్మాత్రమ్ ॥

(కాశికా) సముదాయా ఏవ నిపాత్యన్తే। మయూరవ్యంసకాఽదయః శబ్దాః తత్పురుషసంజ్ఞా భవతి। చకారోఽవధారణార్థః , పరమమయూరవ్యంసకః ఇతి సమాసాన్తరం న భవతి। మయూరవ్యంసకః। ఛాత్రవ్యంసకః। కామ్బోజముణ్డః। యవనముణ్డః। ఛన్దసి హస్తేగృహ్య। పాదేగృహ్య। లాఙ్గలేగృహ్య। పునర్దాయ। ఏహీడాదయోఽన్యపదార్థే ఏహీడమ్। ఏహియవం వర్తతే। ఏహివాణిజాక్రియా। అపేహివాణిజా। ప్రేహివాణిజా। ఏహిస్వాగతా। అపోహిస్వాగతా। ప్రేహిస్వాగతా। ఏహిద్వితీయా। అపేహిద్వితీయా। ఇహవితర్కా। ప్రోహకటా। అపోహకటా। ప్రోహకర్దమా। అపోహకర్దమా। ఉద్ధరచూడా। ఆహరచేలా। ఆహరవసనా। ఆహరవనితా। కృన్తవిచక్షణా। ఉద్ధరోత్సృజా। ఉద్ధమవిధమా। ఉత్పచవిపచా। ఉత్పతనిపతా। ఉచ్చావచమ్। ఉచ్చనీచమ్। అచితోపచితమ్। అవచితపరాచితమ్। నిశ్చప్రచమ్। అకిఞ్చనమ్। స్నాత్వాకాలకః। పీత్వాస్థిరకః। భుక్త్వాసుహితః। ప్రోష్యపాపీయాన్। ఉత్పత్యపాకలా। నిపత్యరోహిణీ। నిషణ్ణాశ్యామా। అపేహిప్రసవా। ఇహపఞ్చమీ। ఇహద్వితీయా। జహికర్మణా బహులమాభీక్ష్ణ్యే కర్తారం చాభిదధాతి జహిజోడః। ఉజ్జహిజోడః। జహిస్తమ్బః। ఉజ్జహిస్తమ్బః।

ఆఖ్యాతమాఖ్యాతేన క్రియాసాతత్యే అశ్నీతపిబతా। పచతభృజ్జతా। ఖాదతమోదతా। ఖాదతవమతా। ఖాదతాచమతా। ఆహరనివపా। ఆవపనిష్కిరా। ఉత్పచచ్విపచా। భిన్ధిలవనా। ఛిన్ధివిచక్షనా। పచలవనా। పచప్రకూటా। అవిహితలక్షనస్ తత్పురుషో మయూరవ్యంసకాఽదిషు ద్రష్టవ్యః। ఇతి శ్రీజయాదిత్యవిరచితాయామ్ కాశికాయాం వృత్తౌ ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః। ద్విత్తియోఽధ్యయః ద్వితీయః పాదః

.

755. ఈషదకృతా [౨.౨.౭]

ఈషత్ అవ్యయమ్ అకృతా తృతీయా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఈషత్పిఙ్గలః ।ఈషద్గుణవచనేనేతి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ ఈషద్రక్తమ్ ॥

(కాశికా) ఈషతిత్యయం శబ్దోఽకృదన్తేన సుపా సహ సమస్యతే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। ఈషద్గుణవచనేన ఇతి వక్తవ్యమ్। ఈషత్కడారః। ఈషత్పిఙ్గలః। ఈషద్వికటః। ఈషదున్నతః। ఈషత్పీతమ్। ఈషద్రక్తమ్। గుణవచనేన ఇతి కిమ్? ఇహ న భవతి, ఈషద్ గార్గ్యః।

.

756. నఞ్ [౨.౨.6]

నఞ్ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) నఞ్ సుపా సహ సమస్యతే ॥

(కాశికా) నఞ్ సమర్థేన సుబన్తేన సహ సమస్యతే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। న బ్రాహ్మణః అబ్రాహ్మణః। అవృషలః।

.

757. నలోపో నఞః [6.3.73]

న లుప్తవిభక్తికమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)లోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ నఞః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) నఞో నస్య లోపః స్యాదుత్తరపదే । న బ్రాహ్మణః, అబ్రాహ్మణః ॥

(కాశికా) నఞో నకారస్య లోపో భవతి ఉత్తరపదే। అబ్రాహ్మణః। అవృషలః। అసురాపః। అసోమపః। నఞో నలోపేఽవక్షేపే తిఙ్యుపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। అపచసి త్వం జాల్మ। అకరోషి త్వం జాల్మ।

.

758. తస్మాన్నుడచి [6.3.74]

తస్మాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ నుట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అచి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) లుప్తనకారన్నఞః ఉత్తరపదస్యాజాదేర్నుడాగమః స్యాత్ । అనశ్వః । అర్థాభావే అవ్యయీభావేన సహాయం వికల్పతే । రక్షోహాగమలఘ్వసందేహాః ప్రయోజనమ్ ఇతి, ।అద్రుతాయామసంహితమ్ ఇతి చ భాష్యవార్తికప్రయోగాత్ (వార్తికమ్) ॥ తేనానుపలబ్ధిరవివాదోఽవిఘ్నమిత్యాది సిద్ధమ్ ।నఞో నలోపస్తిఙి క్షేపే (వార్తికమ్) ॥ అపచసి త్వం జాల్మ ॥ నైకధేత్యాదౌ తు న శబ్దేన సహ సూపా (కౌముదీ-649) ఇతి సమాసః ॥

(కాశికా) తస్మాల్ లుప్తనకారాన్ నఞః నుడాగమో భవతి అజాదవుత్తరపదే। అనజః। అనశ్వః। తస్మాతితి కిమ్? నఞ ఏవ హి స్యాత్। పూర్వాన్తే హి ఙమో హ్రస్వాదచి ఙ్ముణ్ నిత్యమ్ 8.3.32 ఇతి ప్రాప్నోతి।

.

759. నభ్రాణ్ణపాన్నవేదానాసత్యానముచినకులనఖనపుంసకనక్షత్రనక్రనాకేషు ప్రకృత్యా [6.3.75]

నభ్రాట్-నపాత్-నవేదాః-నాసత్యాః-నముచి-నకుల-నఖ-నపుంసక-నక్షత్ర-నక్ర-నాకేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ ప్రకృత్యా తృతీయా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పాద్ శత్రన్తః । వేదాః ఇత్యసున్నన్తః । న సత్యా అసత్యాః । న అసత్యా నాసత్యాః । న ముఞ్చతీతి నముచిః । న కులమస్య నకులమ్ । న ఖమస్య నఖమ్ । నస్త్రీపుమాన్ నపుంసకమ్ । స్త్రీపుంసయోః పుంసకభావో నిపాతనాత్ । న క్షరతీతి నక్షత్రమ్ । క్షరతేః క్షీయతేర్వా క్షత్రమితి నిపాత్యతే । న క్రామతీతి నక్రః । క్రమేర్డః । న అకస్మిన్నితి నాకః ॥

(కాశికా) నభ్రాట్ నపాత్ నవేదాః నాసత్యాః నముచి నకుల నఖ నపుంసక నక్షత్ర నక్ర నాక ఇత్యేతేషు నఞ్ ప్రకృత్యా భవతి। న భ్రాజతే ఇతి నభ్రాట్। భ్రాజతేః క్విబన్తస్య నఞ్సమాసః। నపాతీతి నపాత్। పాతిః శత్రన్తః। నవేత్తీతి నవేదాః। విత్తిరసున్ప్రత్యయాన్తః। నాసత్యాః సత్సు సాధవః సత్యాః, న సత్యాః అసత్యాః, న అసత్యాః నాసత్యాః। న ముఞ్చతీతి నముచిః। ముచేరౌణాదికః కిప్రత్యయః। న అస్య కులమస్తి నకులః। నఖ న అస్య ఖమస్తీతి నఖమ్। నపుంసక న స్త్రీ న పుమాన్ నపుంసకమ్। స్త్రీపుంసయోః పుంసకభావో నిపాత్యతే। నక్షత్ర న క్షరతే క్షీయతే ఇతి వా నక్షత్రమ్। క్షియః క్షరతేర్వా క్షత్రమ్ ఇతి నిపాత్యతే। నక్ర న క్రామతీతి నక్రః। క్రమేర్డప్రత్యయో నిపాతనాత్। నాక న అస్మిన్నకమస్తి నాకమ్।

.

760. నగోఽప్రాణిష్వన్యతరస్యామ్ [6.3.77]

నగః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అప్రాణిషు సప్తమీ-బహువచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) నగ ఇత్యత్ర నఞ్ప్రకృత్యా వా । నగాః అగాః పర్వతాః । అప్రాణిషు ఇతి కిమ్ । అగో వృషలః శీతేన । నిత్యం క్రీడా (కౌముదీ-711) ఇత్యతో నిత్యమిత్యనువర్తమానే ॥

(కాశికా) నఞ్ ప్రకృత్యా భవతి అన్యతరస్యామ్। నగా వృక్షాః, అగా వృక్షాః। నగాః పర్వతాః, అగాః పర్వతాః। న గచ్ఛన్తీతి నగాః। గమేర్డప్రత్యయః। అప్రాణిషు ఇతి కిమ్? అగో వృషలః శీతేన।

.

761. కుగతిప్రాదయః [౨.౨.18]

కు-గతి-ప్ర-ఆదయః ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ)   ఏతే సమర్థేన నిత్యం సమస్యన్తే । కుత్సితః పురుషః కుపురుషః । గతిశ్చ (కౌముదీ-23) ఇత్యనువర్తమానే ॥

(కాశికా) నిత్యమ్ ఇతి వర్తతే। కుశబ్దోఽవ్యయం గృహ్యతే గత్యాదిసాహచర్యాత్, న ద్రవ్యవచనః। కుగతిప్రాదయః సమర్థేన శబ్దాన్తరేణ సహ నిత్యం సమస్యన్తే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। కుః పాపార్థే కుపురుషః। గతి ఉరరీకృతమ్। యదూరీకరోతి। ప్రాదయః దుర్నిన్దాయామ్ దుష్పురుషః। స్వతీ పూజాయామ్ సుపురుషః। అతిపురుషః। ఆఙీషాదర్థే ఆపిఙ్గలః। ప్రాయికం చ ఏతదుపాధివచనమ్। అన్యత్ర అపి హి సమాసో దృశ్యతే। కోష్ణమ్। కదుష్ణమ్। కవోష్ణమ్। దుష్కృతమ్। అతిస్తుతమ్। ఆబద్ధమ్ ఇతి। ప్రదయో గతాద్యర్థే ప్రథమయా। ప్రగత ఆచార్యః ప్రాచార్యః। ప్రాన్తేవాసీ। అత్యాదయః క్రాన్తాద్యర్థే ద్వితీయయా। అతిక్రాన్తః ఖట్వామతిఖట్వః। అతిమాలః। అవాదయః క్రుష్టాద్యర్థే తృతీయయా। అవక్రుష్టః కోకిలయా అవకోకిలః। పర్యాదయో గ్లానాద్యర్థే చతుర్థ్యా। పరిగ్లానోఽధ్యయనాయ పర్యధ్యయనః। అలం కుమార్యై అలంకుమారిః। నిరాదయః క్రాన్తాద్యర్థే పఞ్చమ్యా। నిష్క్రాన్తః కౌశామ్బ్యాః నిష్కౌశామ్బిః। నిర్వారాణసిః। ఇవేన సహ సమాసో విభక్త్యలోపః పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వం చ వక్తవ్యమ్। వాససీ ఇవ। వస్త్రే ఇవ। ప్రాదిప్రసఙ్గే కర్మప్రవచనీయానాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। వృక్షం ప్రతి విద్యుత్। సాధుర్దేవదత్తో మాతరం ప్రతి।

.

762. ఊర్యాదిచ్విడాచశ్చ [1.4.61]

ఊర్యాది-చ్వి-డాచః ప్రథమా-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

ఊర్యాది-చ్వి-డాచః నిపాతాః క్రియాయోగే గతి

(సి.కౌ) ఏతే క్రియాయోగే గతిసంజ్ఞా స్యుః । ఊరీకృత్య । ఉరరీకృత్య । శుక్లీకృత్య । పటపటాకృత్య । కారికాశబ్దస్యోపసంఖ్యానమ్ ॥ కారికా క్రియా కారికాకృత్య ॥

(కాశికా) ఊర్యాదయః శబ్దాః చ్వ్యన్తా డజన్తాశ్చ క్రియాయోగే గతిసంజ్ఞా భవన్తి। చ్విడాచోః కృభ్వస్తియోగే విధనమ్। తత్సాహచర్యాదూర్యాదీనామపి తైరేవ యోగే గతిసంజ్ఞా విధీయతే। ఊరీఉరరీశబ్దావఙ్గీకరణే విస్తారే చ। ఊరీకృత్య। ఊరీకృతమ్। యదురీకరోతి। ఉరరీకృత్య। ఉరరీకృతమ్। యదురరీకరోతి। పాపీ। తాలీ। ఆత్తాలీ। వేతాలీ। ధూసీ। శకలా। సంశక్లా। ధ్వంసకలా। భ్రంశకలా। ఏతే శకలాదయో హింసాయమ్। శకలాకృత్య। సంశకలాకృత్య। ధ్వంసకలాకృత్య। భ్రంశకలాకృత్య। గులుగుధ పీడార్థే గులుగుధాకృత్య। సుజూఃసహార్థే సజూఃకృత్య। ఫలూ, ఫలీ, విక్లీ, ఆక్లీ ఇతి వికారే ఫలూ కృత్య। ఫలీ కృత్య। విక్లీ కృత్య। ఆలోఓష్టీ। కరలీ। కేవాలీ। శేవాలీ। వర్షాలీ। మస్మసా। మసమసా। ఏతే హింసాయామ్। వషట్। వౌషట్। శ్రౌషట్। స్వాహా। స్వధా। వన్ధా। ప్రాదుస్। శ్రుత్। ఆవిస్। చ్వ్యన్తాః ఖల్వపి శుక్లీకృత్య। శుక్లీకృతమ్। యచ్ఛుక్లీకరోతి। డాచ్ పటపటాకృత్య। పటపటాకృతమ్। యత్పటపటకరోతి।

.

763. అనుకరణం చానితిపరమ్ [1.4.62]

అనుకరణమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అనితిపరమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఖాట్కృత్య । అనితిపరం కిమ్ । ఖాడితి కృత్వా నిరష్ఠీవత్ ॥

(కాశికా) ఇతిః పరే యస్మాతితి బహువ్రీహిః। అనుకరనమనితిపరం క్రియాయోగే గతిసంజ్ఞమ్ భవతి। ఖాట్కృత్య। ఖాట్కృతమ్। యత్ఖాట్కరోతి। అనితిపరమ్ ఇతి కిమ్? ఖాడితి కృత్వా నిరష్ఠీవత్।

.

764. ఆదరానాదరయోః సదసతీ [1.4.63]

ఆదరానాదరయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ సదసతీ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) సత్కృత్య । అసత్కృత్య ॥

(కాశికా) ప్రీతిసంభ్రమ ఆదరః। పరిభవౌదాసీన్యమనాదరః। ఆదరానాదరయోః యథాక్రమం సదసచ్ఛబ్దౌ గతిసంజ్ఞౌ భవతః। సత్కృత్య। సత్కృతమ్। యత్సత్కరోతి। అసత్కృత్య। అసత్కృతమ్। యదసత్కరోతి। ఆదరానాదరయోః ఇతి కిమ్? సత్కృత్వా కాణ్డం గతః। అసత్కృత్వా కాణ్డమ్ గతః।

.

765. భూషణేఽలమ్ [1.4.64]

భూషణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అలమ్ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అలంకృత్య । భూషణే కిమ్ । అలం కృత్వౌదనం గతః । పర్యాప్తమిత్యర్థః । అనుకరణమ్ - (కౌముదీ-763) ఇత్యాదిత్రిసూత్రీ స్వభావాత్కృఞ్విషయా ॥

(కాశికా) అలమ్ ఇతి ప్రతిషేధే, సామర్థ్యే, పర్యాప్తౌ, భూషణే చేతి విశేషణముపాదీయతే। భూషణే యోఽలంశబ్దః స గతిసంజ్ఞో భవతి। అలఙ్కృత్య। అలఙ్కృతమ్। యదలఙ్కరోతి। భూషణే ఇతి కిమ్? అలం భుక్త్వా ఓదనం గతః।

.

766. అన్తరపరిగ్రహే [1.4.65]

అన్తః అవ్యయమ్ అపరిగ్రహే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అన్తర్హత్య । మధ్యే హత్వేత్యర్థః । అపరిగ్రహే కిమ్ । అన్తర్హత్వా గతః । హతం పరిగృహ్య గత ఇత్యర్థః ॥

(కాశికా) అన్తఃశబ్దోఽపరిగ్రహేఽర్థే గతిసంజ్ఞో భవతి। పరిగ్రహః స్వీకరణమ్। తదభావే గతిసంజ్ఞా విధీయతే। అన్తర్హత్య। అన్తర్హతమ్। యదన్తర్హన్తి। అపరిగ్రహే ఇతి కిమ్? అన్తర్హత్వా భూషికామ్ శ్యేనో గతః। పరిగృహ్య గతః ఇత్యర్థః। అన్తఃశబ్దస్య అఙ్కివిధిణత్వేషు ఉపసర్గసంజ్ఞా వక్తవ్యా। అన్తర్ధా। అన్తర్ధిః। అన్తర్ణయతి।

.

767. కణేమనసీ శ్రద్ధాప్రతీఘాతే [1.4.66]

కణేమనసీ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ శ్రద్ధాప్రతీఘాతే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కణేహత్య పయః పిబతి । మనోహత్య । కణేశబ్దః సప్తమీప్రతిరూపకో నిపాతఽభిలాషాతిశయే వర్తతే । మనః శబ్దోఽప్యత్రైవ ॥

(కాశికా) కణేశబ్దో మనస్శబ్దశ్చ శ్రద్ధాప్రతీఘాతే గతిసంజ్ఞౌ భవతః। కణేహత్య పయః పిబతి। మనోహత్య పయః పిబతి। తావత్ పిబతి యావదస్య అభిలాశో నివృత్తః। శ్రద్ధా ప్రతిహతా ఇత్యర్థః। శ్రద్ధాప్రతీఘాతే ఇతి కిమ్? కణే హత్వా గతః। మనో హత్వా గతః।

.

768. పురోఽవ్యయమ్ [1.4.67]

పురః అవ్యయమ్ అవ్యయమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పురస్కృత్య ॥

(కాశికా) అసిప్రత్యయాన్తః పురఃశబ్దోఽవ్యయమ్। స గతిసంజ్ఞో భవతి। సమాసస్వరోపచారాః ప్రయోజనమ్। పురస్కృత్య। పురస్కృతమ్। యత్ పురస్ కరోతి। అవ్యయమ్ ఇతి కిమ్? పూః, పురౌ। పురః కృత్వా కాణ్డం గతః।

.

౭౬౯. అస్తం చ [1.4.68]

అస్తమ్ అవ్యయమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అస్తమితి మాన్తమవ్యయం గతిసంజ్ఞం స్యాత్ ॥ అస్తంగత్య ॥

(కాశికా) అస్తంశబ్దో మకారాన్తోఽవ్యయమనుపలబ్ధౌ వర్తతే। స గతిసంజ్ఞః భవతి। అస్తంగత్య సవితా పునరుదేతి। అస్తంగతాని ధనాని। యదస్తం గచ్ఛతి। అవ్యయమ్ ఇత్యేవ, అస్తం కాణ్డమ్। క్షిపతమ్ ఇత్యర్థః।

.

౭౭౦. అచ్ఛ గత్యర్థవదేషు [1.4.69]

అచ్ఛ అవ్యయమ్ గత్యర్థవదేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) అవ్యయమిత్యేవ । అచ్ఛగత్య । అచ్ఛోద్య । అభిముఖం గత్వా ఉక్త్వా చేత్యర్థః । అవ్యయం కిమ్ । జలమచ్ఛం గచ్ఛతి ॥

(కాశికా) అచ్ఛశబ్దః అవ్యయమభిశబ్దస్య అర్థే వర్తతే। స గత్యర్థేషు ధాతుషు వదతౌ చ గతిసంజ్ఞో భవతి। అచ్ఛగత్య। అచ్ఛగతమ్। యదచ్ఛగచ్ఛతి। వదతౌ అచ్ఛోద్య। అచ్ఛోదితమ్। యదచ్ఛవదతి। అవ్యయమ్ ఇత్యేవ, ఉదకమచ్ఛం గచ్ఛతి।

.

౭౭౧. అదోఽనుపదేశే [1.4.70]

అదః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అనుపదేశే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అదఃకృత్య అదఃకృతమ్ । పరం ప్రత్యుపదేశే ప్రత్యుదాహరణమ్ । అదః కృత్వా ॥

(కాశికా) అదఃశబ్దస్త్యదాదిషు పఠ్యతే, సోఽనుపదేశే గతిసంజ్ఞో భవతి। ఉపదేశః పరార్థః ప్రయోగః। స్వయమ్ ఏవ తు యదా బుద్ధ్యా పరామ్ ఋశతి తదా న అస్త్యుపదేశః ఇతి సోఽస్య విశయః। అదఃకృత్య। అదఃకృతమ్। యదదఃకరోతి। అనుపదేశే ఇతి కిమ్? అదః కృత్వా కాణ్డం గతః ఇతి పరస్య కథయతి।

.
౭౭౨. తిరోఽన్తర్ద్ధౌ [1.4.71]

తిరః అవ్యయమ్ అన్తర్ద్ధౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) తిరోభూయ ॥

(కాశికా) అన్తర్ధిః వ్యవధానమ్। తత్ర తిరఃశబ్దో గతిసంజ్ఞో భవతి। తిరోభూయ। తిరోభూతమ్। యత్ తిరోభవతి। అన్తర్ధౌ ఇతి కిమ్? తిరో భూత్వా స్థితః। పార్శ్వతో భూత్వా ఇత్యర్థః।

.
౭౭౩. విభాషా కృఞి [1.4.72]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ కృఞి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) తిరస్కృత్య । తిరకృత్య । తిరః కృత్వా ॥

(కాశికా) అన్తర్ధౌ ఇతి వర్తతే। ప్రాప్తవిభాషేయమ్। తిరఃశబ్దః కరోతౌ పరతో విభాషా గతిసంజ్ఞో భవతి। తరః కృత్య, తిరస్కృత్య। తిరస్కృతమ్। యత్ తిరస్కరోతి। తిరః కృత్వా, తిరస్కృత్వా। అన్తర్ధౌ ఇత్యేవ, తిరఃకృత్వా కాష్ఠం తిష్ఠతి।

.
౭౭౪. ఉపాజేఽన్వాజే [1.4.73]

ఉపాజే అవ్యయమ్ అన్వాజే అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏతౌ కృఞి వా గతిసంజ్ఞౌ స్తః । ఉపాజేకృత్య । ఉపాజేకృత్వా । అన్వాజేకృత్య । అన్వాజేకృత్వా । దుర్బలస్య బలమాధాయేత్యర్థః ॥

(కాశికా) విభాషా కృఞి ఇతి వర్తతే। ఉపాజేఽన్వాజేశబ్దౌ విభక్తిప్రతిరూపకౌ నిపాతౌ దుర్బలస్య సామర్థ్యాధానే వర్తేతే। తౌ కృఞి విభాషా గతిసంజ్ఞౌ భవతః। ఉపాజేకృత్య, ఉపాజే కృత్వా। అన్వాజేకృత్య, అన్వాజే కృత్వా।

.
౭౭౫. సాక్షాత్ప్రభృతీని చ [1.4.74]

సాక్షాత్ప్రభృతీని ప్రథమా-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) కృఞి వా గతిసంజ్ఞాని స్యుః ।చ్వ్యర్థ ఇతి వాచ్యమ్ (వార్త్తికమ్) ॥ సాక్షాత్కృత్య । సాక్షాత్కృత్వా । లవణంకృత్య । లవణం కృత్వా । మాన్తత్వం నిపాతనాత్ ॥

(కాశికా) విభాషా కృఞి ఇతి వర్తతే। సాక్షాత్ప్రభృతీని శబ్దరూపాణి కృఞి విభాషా గతిసంజ్ఞాని భవన్తి। సాక్షాత్ప్రభృతిషు చ్వ్యర్థవచనమ్। సాక్షాత్కృత్య, సాక్షాత్ కృత్వా। మిథ్యాకృత్య, మిథ్యా కృత్వా। సాక్షాత్। మిథ్యా। చిన్తా। భద్రా। లోచన। విభాషా। సమ్పత్కా। ఆస్థా। అమా। శ్రద్ధా। ప్రాజర్యా। ప్రాజరుహా। వీజర్యా। వీజరుహా। సంసర్యా। అర్థే। లవణమ్। ఉష్ణమ్। శీతమ్। ఉదకమ్। ఆర్ద్రమ్। గతిసంజ్ఞాసంనియోగేన లవణాదీనామ్ మకారన్తత్వమ్ నిపాత్యతే। అగ్నౌ। వశే। వికమ్పతే। విహసనే। ప్రహసనే। ప్రతపనే। ప్రాదుస్। నమస్। ఆవిస్।

.

776. అనత్యాధాన ఉరసిమనసీ [1.4.75]

అనత్యాధానే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఉరసిమనసీ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ఉరసికృత్య । ఉరసి కృత్వా । అభ్యుపగమ్యేత్యర్థః । మనసికృత్య । మనసి కృత్వా । నిశ్చిత్యేత్యర్థః । అత్యాధానముపశ్లేషణం తత్ర న । ఉరసి కృత్వా పాణిం శేతే ॥

(కాశికా) విభాషా కృఞి ఇతి వర్తతే। అత్యాధానముపశ్లేషణమ్, తదభావేఽనత్యాధానే ఉరసిమనసీ శబ్దౌ విభాషా కృఞి గతిసంజ్ఞౌ భవతః। ఉరసికృత్య, ఉరసి కృత్వా। మనసికృత్య, మనసి కృత్వా। అనత్యావానే ఇతి కిమ్? ఉరసి కృత్వా పాణిం శేతే।

.

777. మధ్యేపదేనివచనే చ [1.4.76]

మధ్యే లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)పదే లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)నివచనే లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏతే కృఞి వా గతిసంజ్ఞాః స్యురనత్యాధానే । మధ్యేకృత్య । మధ్యే కృత్వా । పదేకృత్య । పదే కృత్వా । నివచనేకృత్య । నివచనే కృత్వా । వాచం నియమ్యేత్యర్థః ॥

(కాశికా) విభాషా కృఞి ఇతి వర్తతే। చకారాతనత్యాధానే ఇతి చ। మధ్యే పదే నివచనే ఇత్యేతే శబ్దా అనత్యాధానే విభాషా కృఞి గతిసజ్ఞా భవన్తి। మధ్యేకృత్య, మధ్యే కృత్వా। పదేకృత్య, పదే కృత్వా। నివచనమ్ వచనాభావః। నివచనేకృత్య, నివచనే కృత్వా। వాచమ్ నియమ్య ఇత్యర్థః అనత్యాధానే ఇత్యేవ, హస్తితః పదే కృత్వా శిరః శేతే।

.

౭౭౮. నిత్యం హస్తే పాణావుపయమనే [1.4.77]

నిత్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ హస్తే అవ్యయమ్ పాణౌ అవ్యయమ్ ఉపయమనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కృఞి । ఉపయమనం వివాహః । స్వీకారమాత్రమిత్యన్యే । హస్తేకృత్య । పాణౌకృత్య ॥

(కాశికా) కృఞి ఇతి వర్తతే। హస్తే పాణౌ ఇత్యేతౌ శబ్దౌ కృఞి నిత్యం గతిసంజ్ఞౌ భవతః ఉపయమనే। ఉపయమనం దారకర్మ। హస్తేకృత్య। పాణౌకృత్య। దారకర్మ కృత్వా ఇత్యర్థః। ఉపయమనే ఇతి కిమ్? హస్తే కృత్వా కార్షాపనం గతః।

.

౭౭౯. ప్రాధ్వం బన్ధనే [1.4.78]

ప్రాధ్వమ్ అవ్యయమ్ బన్ధనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్రాధ్వమిత్యవ్యయమ్ । ప్రాధ్వంకృత్య । బన్ధనేనానుకూల్యం కృత్వేత్యర్థః । ప్రార్థనాదినా త్వానుకూల్యకరణే । ప్రాధ్వం కృత్వా ॥

(కాశికా) కృఞి ఇతి వర్తతే। ప్రాధ్వమ్ ఇతి మకారాన్తమవ్యయమానుకూల్యే వర్తతే। తదానుకూల్యం వన్ధనహేతుకం యదా భవతి తదా ప్రాధ్వంశబ్దః కృఞి నిత్యం గతిసంజ్ఞో భవతి। ప్రాధ్వంకృత్య। బన్ధే ఇతి కిమ్? ప్రాధ్వం కృత్వా శకటం గతః।

.

౭౮౦. జీవికోపనిషదావౌపమ్యే [1.4.79]

జీవికోపనిషదౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ ఔపమ్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) జీవికామివ కృత్వా జీవికాకృత్య । ఉపనిషదమివ కృత్వా ఉపనిషత్కృత్య । ఔపమ్యే కిమ్ । జీవికాం కృత్వా । ప్రాదిగ్రహణమగత్యర్థమ్ । సుపురుషః । అత్ర వార్తికాని ।ప్రాదయో గతాద్యర్థే ప్రథమయా (వార్తికమ్) ॥ ప్రగత ఆచార్యః ప్రాచార్యః ।అత్యాదయః క్రన్తాద్యర్థే ద్వితీయయా (వార్తికమ్) ॥ అతిక్రాన్తో మాలామతిమాలః ।అవాదయః క్రుష్టాద్యర్థే తృతీయయా (వార్తికమ్) ॥ అవక్రుష్టః కోకిలయా అవకోకిలః ।పర్యాదయో గ్లానాద్యర్థే చతుర్థ్యా (వార్తికమ్) ॥ పరిగ్లానోఽధ్యయనాయ పర్యధ్యయనః ।నిరాదయః క్రాన్తాద్యర్థే పఞ్చమ్యా (వార్తికమ్) ॥ నిష్క్రాన్తః కౌశామ్బ్యా నిష్కశామ్బిః ।కర్మప్రవచనీయానాం ప్రతిషేధః (వార్తికమ్) ॥ వృక్షం ప్రతి ॥

(కాశికా) కృఞి ఇతి వర్తతే। జీవికా ఉపనిషదిత్యేతౌ శబ్దౌ ఔపమ్యే విషయే కృఞి గతిసంజ్ఞౌ భవతః। జీవికాకృత్య। ఉపనిషత్కృత్య। ఔపమ్యే ఇతి కిమ్? జీవికామ్ కృత్వా గతః।

.

781. తత్రోపపదం సప్తమీస్థమ్ [3.1.92]

తత్ర అవ్యయమ్ ఉపపదమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సప్తమీస్థమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

తత్ర ధాతోః (ఇత్యత్ర) సప్తమీస్థముపపదమ్

(సి.కౌ) సప్తమ్యన్తే పదే కర్మణి - (కౌముదీ-2913) ఇత్యాదౌ వాచ్యత్వేన స్థితం కుమ్భాది తద్వాచకం పదముపపదసంజ్ఞం స్యాత్తస్మింశ్చ సత్యేవ వక్ష్యమాణః ప్రత్యయః ॥

(కాశికా) తత్ర ఏతస్మిన్ ధాత్వధికారే తృతీయే యత్ సప్తమీనిర్దిష్టం తదుపపదసంజ్ఞం భవతి । వక్ష్యతి కర్మణ్యణ్ 3.2.1 । కుమ్భకారః । స్థగ్రహణం సూత్రేషు సప్తమీనిర్దేశప్రతిపత్త్యర్థమ్ । ఇతరథా హి సప్తమీ శ్రూయతే యత్ర తత్ర ఏవ స్యాత్, స్తమ్బేరమః, కర్ణేజపః ఇతి । యత్ర వా సప్తమీశ్రుతిరస్తి సప్తమ్యాం జనేర్డః 3.2.97 ఇతి, ఉపసరజః, మన్దురజః ఇతి । స్థగ్రహణాత్ తు సర్వత్ర భవతి । గురుసంజ్ఞాకరణమన్వర్థసంజ్ఞావిజ్ఞానే సతి సమర్థపరిభాషావ్యాపారార్థమ్ । పశ్య కుమ్భం, కరోతి కటమ్ ఇతి ప్రత్యయో న భవతి । ఉపపదప్రదేశాః ఉపపదమతిఙ్ 2.2.19 ఇత్యేవమాదయః ॥

.

782. ఉపపదమతిఙ్ [2.2.19]

ఉపపదమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అతిఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉపపదం సుబన్తం సమర్థేన నిత్యం సమస్యతే । అతిఙన్తశ్చాయం సమాసః । కుమ్భం కరోతీతి కుమ్భకారః । ఇహ కుమ్భ అస్ కార ఇత్యలౌకికం ప్రక్రియావాక్యమ్ । అతిఙ్ కిమ్ । మా భవాన్ భూత్ । మాఙి లుఙ్ (కౌముదీ-1219) ఇతి సప్తమీనిర్దేశాన్మాఙుపపదమ్ । అతిఙ్గ్రహణం జ్ఞాపయతి సుపేత్యేన్నేహానువర్తత ఇతి । పూర్వసూత్రేఽపి గతిగ్రహణం పృథక్కృత్యాతిఙ్గ్రహణం తత్రాపకృష్యతే । సుపేతి చ నివృత్తమ్ । తథా చ [(పరిభాషా -) గతికారకోపపదానాం కృద్భిః సహ సమాసవచనం ప్రాక్సుబుత్పత్తేః] ఇతి సిద్ధమ్ ॥ వ్యాఘ్రీ । అశ్వక్రీతీ । కచ్ఛపీ ॥

(కాశికా) నిత్యమ్ ఇతి వర్తతే। ఉపపదమతిఙన్తం సమర్థేన శబ్దాన్తరేణ సహ సమస్యతే నిత్యమ్, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। కుమ్భకారః। నగరకారః। అతిఙితి కిమ్? ఏధానాహారకో వ్రజతి। నను చ సుప్ సుపా ఇతి వర్తతే, తత్ర కుతస్ తిఙన్తేన సమాసప్రసఙ్గః? ఏవం తర్హి జ్ఞాపయతి ఏతయోర్యోగయోః సుప్ సుపేతి న సమ్బధ్యతే ఇతి। తేన గతికారకోపపదానాం కృద్భిః సహ సమాసవచనం ప్రాక్ సుబుత్పత్తేః ఇత్యేతదుపపన్నం భవతి। అశ్వక్రీతీ। అశ్వక్రీతీ। ధనక్రీతీ।

.

783. అమైవావ్యయేన [౨.౨.౨౦]

అమా తృతీయా-ఏకవచనమ్ ఏవ అవ్యయమ్ అవ్యయేన తృతీయా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అమైవ తుల్యవిధానం యదుపపదం తదేవావ్యయేన సహ సమస్యతే । స్వాదుంకారమ్ । నేహ ॥ కాలసమయవేలాసు తుమున్ (కౌముదీ-3179) ॥ కాలః సమయో వేలా వా భోక్తుమ్ । అమైవేతి కిమ్ । అగ్రే భోజమ్ । అగ్రే భుక్త్వా । విభాషాఽగ్రేప్రథమపూర్వేష్వితి క్త్వాణములౌ । అమా చాన్యేన చ తుల్యవిధానమేతత్ ॥

(కాశికా) పూర్వేన సమాసే సిద్ధే నియమార్థం వచనమ్। అవ్యయేనౌపపదస్య యః సమాసః సోఽమా ఏవ భవతి, న అన్యేన। స్వాదుఙ్కారం భుఙ్క్తే। సమ్పన్నఙ్కారమ్ భుఙ్క్తే। లవనఙ్కారం భుఙ్క్తే। అమా ఏవ ఇతి కిమ్? కాలసమయవేలాసు తుమున్ 3.3.167 కాలే భోక్తుమ్। ఏవకారకరణముపపదవిశేషణార్థమ్। అమా ఏవ యత్ తుల్యవిధానముపపదం తస్య సమాసో యథా స్యాత్, అమా చ అన్యేన చ యత్ తుల్యవిధ్హానం తస్య మా భూత్। అగ్రే భుక్త్వా, అగ్రే భోజమ్।

.

784. తృతీయాప్రభృతీన్యన్యతరస్యామ్ [౨.౨.౨౧]

తృతీయా-ప్రభృతీని ప్రథమా-బహువచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉపదంశస్తృతీయాయామ్ (కౌముదీ-3368) ఇత్యాదీన్యుపపదాన్యమన్తేనావ్యయేన సహ వా సమస్యన్తే । మూలకేనోపదంశం భుఙ్క్తే । మూలకోపదంశమ్ ॥

(కాశికా) అమా ఏవ ఇత్యనువర్తతే। ఉపదంశస్ తృతీయాయామ్ 3.4.47 ఇత్యతః ప్రభృతి యాన్యుపపదాని తాని అమా ఏవ అవ్యయేన సహాన్యతరస్యాం సమస్యన్తే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। ఉభయత్రవిభాశేయమ్। యదమా ఏవ తుల్యవిధానముపపదం తస్య ప్రాప్తే, యథా ఉపదంశస్ తృతీయాయామ్ 3.4.47 ఇతి। యత్ పునరమా చ అన్యేన చ తుల్యవిధానం తస్య ప్రాప్తే, యథా అవ్యయేఽయథాభిప్రేతాఖ్యానే కృఞః క్త్వాణములౌ (*3,4..59) ఇతి। మూలకోపదంశం భుఙ్క్తే, మూలకేన ఉపదంశం భుఙ్క్తే। ఉచ్చైఃకారమాచష్టే, ఉచ్చైః కారమ్। అమా ఏవ ఇత్యేవ, పర్యాప్తివచనేష్వలమర్థేషు 3.4.66, పర్యాప్తో భోక్తుమ్। ప్రభుర్భోక్తుమ్।

.

785. క్త్వా చ [౨.౨.౨౨]

క్త్వా తృతీయా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) తృతీయాప్రభృతీన్యుపపదాని క్త్వాన్తేన సహ వా సమస్యన్తే । ఉచ్చైః కృత్య । ఉచ్చైః కృత్వా । అవ్యయేఽయథాభిప్రేత - (కౌముదీ-3381) ఇతి క్త్వా । తృతీయాప్రభృతీనీతి కిమ్ । అలం కృత్వా । ఖలు కృత్వా ॥

(కాశికా) అమా ఏవ ఇతి పూర్వయోగేఽనువృత్తమ్। తేన అన్యత్ర న ప్రాప్నోతీతి వచనమారభ్యతే। క్త్వాప్రత్యయేన సహ తృతీయాప్రభృతీని ఉపపదాన్యన్యతరస్యాం సమస్యన్తే, తత్పురుషశ్చ సమాసో భవతి। ఉచ్చైః కృత్య। ఉచ్చైః కృత్వా। అవ్యయేఽయథాభిప్రేతాఽఖ్యానే 3.4.59 ఇతి క్త్వాప్రత్యయః। సమాసపక్షే ల్యబేవ। తృతీయాప్రభృతీనీత్యేవ, అలం కృత్వా। ఖలు కృత్వా।

.

786. తత్పురుషస్యాఙ్గులేః సంఖ్యావ్యయాదేః [5.4.86]

తత్పురుషస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అఙ్గులేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సఙ్ఖ్యా-అవ్యయాదేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

సఙ్ఖ్యా-అవ్యయాదేః అఙ్గులేః తత్పురుషస్య అచ్

(సి.కౌ) సంఖ్యావ్యయాదేరఙ్గుల్యన్తస్య తత్పురుషస్య సమాసాన్తోఽచ్ స్యాత్ । ద్వే అఙ్గులీ ప్రమాణమస్య ద్వ్యఙ్గులం దారు । నిర్గతమఙ్గులిభ్యో నిరఙ్గులమ్ ॥

(కాశికా) అఙ్గులిశబ్దాన్తస్య తత్పురుషస్య సఙ్ఖ్యాదేః అవ్యయాదేశ్చ అచ్ ప్రత్యయో భవతి। ద్వే అఙ్గులీ ప్రమానమస్య ద్వ్యఙ్గులమ్। త్ర్యఙ్గులమ్। తద్ధితార్థ ఇతి సమాసః। ప్రమాణే లో ద్విగోర్నిత్యమ్ 6.2.12 ఇతి మాత్రచో లోపః। అవ్యయాదేః నిర్గతమఙ్గులిభ్యః నిరఙ్గులమ్। అత్యఙ్గులమ్। తత్పృషస్య ఇతి కిమ్? పఞ్చాఙ్గులిః। అత్యఙ్గులిః పురుషః। తత్పురుషాధికారశ్చ ద్వన్ద్వాచ్చుదషహాన్తాతితి యావత్।

.

787. అహస్సర్వైకదేశసంఖ్యాతపుణ్యాచ్చ రాత్రేః [5.4.87]

అహః-సర్వ-ఏకదేశ-సఙ్ఖ్యాత-పుణ్యాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ రాత్రేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

తత్పురుషస్య అహః-సర్వ-ఏకదేశ-సఙ్ఖ్యాత-పుణ్యాత్ సఙ్ఖ్యా-అవ్యయాదేః చ రాత్రేః అచ్

(సి.కౌ) ఏభ్యో రాత్రేరచ్ స్యాచ్చాత్సంఖ్యావ్యయాదేః ।అహర్గ్రహణం ద్వన్ద్వార్థమ్ (వార్తికమ్) ॥ అహశ్చ రాత్రిశ్చాహోరాత్రః । సర్వా రాత్రిః సర్వరాత్రః । పూర్వం రాత్రేః పూర్వరాత్రః । సంఖ్యాతరాత్రః । పుణ్యరాత్రః । ద్వయోః రాత్ర్యోః సమాహారో ద్విరాత్రమ్ । అతిక్రాన్తో రాత్రిమతిరాత్రః ॥

(కాశికా) అహరాదిభ్యః పరో యో రాత్రిశబ్దః తదన్తస్య తత్పురుషస్య అచ్ ప్రత్యయో భవతి, చకారాత్ సఙ్ఖ్యాదేః అవ్యయాదేశ్చ। అహర్గ్రహణం ద్వన్ద్వార్థమ్। అహశ్చ రాత్రిశ్చ అహోరాత్రః। సర్వరాత్రః। ఏకదేశే పూర్వం రాత్రేః పూర్వరాత్రః। అపరరాత్రః। పూర్వపరావర ఇతి సమాసః। సఙ్ఖ్యాతా రాత్రిః సఙ్ఖ్యాతరాత్రః।

విశేషణం విశేష్యేణ ఇతి సమాసః। ఏవం పుణ్యా రత్రిః పుణ్యరాత్రః। సఙ్ఖ్యావ్యాయదేః ఖల్వపి ద్వే రాత్రీ సమాహృతే ద్విరాత్రః। త్రిరాత్రః। అతిక్రాన్తో రాత్రిమతిరాత్రః। నీరాత్రః।

.

788. రాజాహస్సఖిభ్యష్టచ్ [5.4.91]

రాజా-అహన్-సఖిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ టచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

తత్పురుషస్య రాజా-అహన్-సఖిభ్యః టచ్

(సి.కౌ) ఏతదన్తాత్తత్పురుషాట్టచ్ స్యాత్ । పరమరాజః । అతిరాజీ । కృష్ణసఖః ॥

(కాశికా) రాజనహన్ సఖి ఇత్యేవమన్తాత్ ప్రాతిపదికాత్ టచ్ ప్రత్యయో భవతి। మహారాజః। మద్రరాజః। పరమాహః। ఉత్తమాహః। రాజ్ఞః సఖా రాజసఖః। బ్రాహ్మణసఖః। ఇహ కస్మాన్ న భవతి, మద్రాణామ్ రాజ్ఞీ మద్రరాజ్ఞీ? లిఙ్గవిశిష్టపరిభాషయా ప్రాప్నోతి? లఘ్వక్షరస్య పూర్వనిపాతే ప్రాప్తే రాజశబ్దస్య సవర్ణదీర్ఘార్థం ప్రథమం ప్రయోగం కుర్వన్నేతద్ జ్ఞాపయతి యస్య అకారేణ సవర్ణదీర్ఘత్వం సమ్భవతి తస్య ఇదం గ్రహణమ్ ఇతి।

.

789. అహ్నష్టఖోరేవ [6.4.145]

అహ్నః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ టఖోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ ఏవ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) టిలోపః స్యాన్నాన్యత్ర । ఉత్తమాహః । ద్వే అహనీ భృతో ద్వ్యహీనః క్రతుః । తద్ధితార్థే ద్విగుః । తమధీష్టః - (కౌముదీ-1744) ఇత్యధికారే ద్విగోర్వేత్యనువృత్తౌ రాత్ర్యహః సంవత్సరాచ్ (కౌముదీ-1751) ఇతి ఖః । లిఙ్గవిశిష్టపరిభాషాయా అనిత్యత్వాన్నేహ । మద్రాణాం రాజ్ఞీ మద్రరాజ్ఞీ ॥

(కాశికా) అహనిత్యేతస్య టఖోరేవ పరతః టిలోపో భవతి। ద్వే అహనీ సమాహృతే ద్వ్యహః త్ర్యహః। ద్వే అహనీ అధీష్టో భృతో భూతో భావీ వా ద్వ్యహీనః। త్ర్యహీనః। అహ్నాం సమూహః క్రతుః అహీనః। అహ్నః సమూహే ఖో వక్తవ్యః। సిద్ధే సతి ఆరమ్భో నియమార్థః। ఇహ మా భూత్, అహ్నా నిర్వృత్తమాహ్నికమ్। ఏవకారకరణమ్ విస్పష్టార్థమ్। అహ్నః ఏవ టఖోః ఇత్యేవం నియమో న భవిష్యతి, ఆత్మాధ్వానౌ ఖే 6.1.169 ఇతి ప్రకృతిభావవిధానాత్।

.

790. అహ్నోఽహ్న ఏతేభ్యః [5.4.88]

అహ్నః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అహ్నః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఏతేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

తత్పురుషస్య సర్వ-ఏకదేశ-సఙ్ఖ్యాతాత్ సఙ్ఖ్యా-అవ్యయాదేః చ అహ్నః అహ్నః

(సి.కౌ) సర్వాదిభ్యః పరస్యాహన్శబ్దస్యాహ్నాదేశః స్యాత్సమాసాన్తే పరే ॥

(కాశికా) రాజాహఃసఖిభ్యష్ టచ్ 5.4.91 ఇతి వక్ష్యతి, తస్మిన్ పరభూతే అహనిత్యేతస్య అహ్నః ఇత్యయమాదేశో భవతి ఏతేభ్య ఉత్తరస్య। సఙ్ఖ్యావ్యయాదయఃప్రక్రాన్తాః సర్వనామ్నా ప్రత్యవమృశ్యన్తే। సామర్థ్యాచ్చాహఃశబ్దః పూర్వత్వేన నాశ్రీయతే। పరిశిష్టానాం గ్రహణమ్। న హి అహఃశబ్దాత్ పరోఽహఃశబ్దః సమ్భవతి। సఙ్ఖ్యాయాస్తావత్ ద్వయోరహ్నోర్భవః ద్వ్యహ్నః। త్ర్యహ్నః। అవ్యయాత్ అహరతిక్రాన్తః అత్యహ్నః। నిరహ్నః। సర్వాహ్ణః। పూర్వాహ్ణః। అపరాహ్ణః। సఙ్ఖ్యాతాహ్నః। పుణ్యశబ్దాత్ ప్రతిషేధం వక్ష్యతి।

.

791. అహ్నోఽదన్తాత్ [8.4.7]

అహ్నః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అదన్తాత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)

(సి.కౌ) అదన్తపూర్వపదస్థాద్రేఫాత్పరస్యాఽహ్నాదేశస్య నస్య ణః స్యాత్ । సర్వాహ్ణః । పూర్వాహ్ణః । సంఖ్యాతాహ్నః । ద్వయోరహ్నోర్భవః ॥ కాలాట్ఠఞ్ (కౌముదీ-1381) ॥ ద్విగోర్లుగనపత్య (కౌముదీ-1080) ఇతి ఠఞో లుక్ । ద్వ్యహ్నః । స్త్రియామదన్తత్వాట్టాప్ । ద్వ్యహ్నా । ద్వ్యహ్నప్రియః । అత్యహ్నః ॥

(కాశికా) అదన్తం యత్ పూర్వపదం తత్స్థాన్ నిమిత్తాదుత్తరస్య అహ్నో నకారస్య ణకార ఆదేశో భవతి। పూర్వాహ్ణః। అపరాహ్ణః। అదన్తాతితి కిమ్? నిరహ్నః। దురహ్నః। అహ్నోఽహ్న ఏతేభ్యః 5.4.88 ఇత్యహ్నాదేశః। అహ్నః ఇత్యకారాన్తగ్రహణాద్ దీర్ఘాహ్నీ శరదిత్యత్ర న భవతి।

.

792. క్షుభ్నాఽఽదిషు చ [8.4.39]

క్షుభ్నా-ఆదిషు సప్తమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏషు ణత్వం న స్యాత్ । దీర్ఘాహ్నీ ప్రావృట్ । ఏవం చైతదర్థమహ్న ఇత్యదన్తానుకరణక్లేశో న కర్తవ్యః । ప్రాతిపదికాన్త - (కౌముదీ-1055) ఇతి ణత్వవారణాయ క్షుభ్నాదిషు పాఠస్యావశ్యకత్వాత్ । అదన్తాదితి తపకరణాన్నేహ । పరగతమహః పరాహ్నః ॥

(కాశికా) న ఇతి వర్తతే। క్షుభ్నా ఇత్యేవమాదిషు శబ్దేషు నకారస్య ణకారదేశో న భవతి। క్షుభ్నాతి। అజాదేశస్య స్థానివద్భావాదిహ అపి ప్రతిషేధో భవతి। క్షుభ్నీతః। క్షుభ్నన్తి। నృనమనః పూర్వపదాత సంజ్ఞాయామ్ ఇతి ప్రాప్తిః। ఛన్దస్యృదవగ్రహాత్ 8.4.26 ఇతి చ ప్రాప్నోతి। నన్దిన్, నన్దన, నగర,

ఏతాన్యుత్తరపదాని సంజ్ఞాయాం ప్రయోజయన్తి హరినన్దీ। హరినన్దనః। గిరినగరమ్। నృతిం యజి ప్రయోజయన్తి నరీనృయతే। తృప్ను తృప్నోతి। నర్తన, గహన, నన్దన, నివేశ, నివాస, అగ్ని, అనూప, ఏతాని ఉత్తరపదాని ప్రయోజయన్తి। పరినర్తనమ్, పరిగహనమ్ ఇతి సంజ్ఞాయామ్ పూర్వపదాత్ సంజ్ఞాయామ్ ఇతి ప్రాప్నోతి। పరినన్దనమ్ ఇత్యత్ర ఉపసర్గాదసమాసేఽపి ఇతి ప్రాప్నోతి। శరనివేశః, శరనివాసః, శరాగ్నిః, దర్భానూపః ఇత్యేతాః సంజ్ఞాః। ఆచార్యాదణత్వం చ। ఆచార్యభోజీనః। ఆచార్యానీ। ఇరికాదిభ్యో వనోత్తరపదేభ్యః సంజ్ఞయామ్। ఇరికా, తిమిర, సమీర, కుబేర, హరి, కర్మార ఇత్యుత్తరపదవనశబ్దస్థస్య సంజ్ఞాయామ్। క్షుభ్నాదిరాకృతిగణః। అవిహితలక్షణో ణత్వప్రతిషేధః క్షుభ్నాదిషు ద్రష్టవ్యః।

.

793. న సంఖ్యాదేః సమాహారే [5.4.89]

న అవ్యయమ్ సఙ్ఖ్యాదేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సమాహారే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

అహ్నః అహ్నః సఙ్ఖ్యాదౌ తత్పురుషస్య సమాహారే న

(సి.కౌ) సమాహారే వర్తమానస్య సంఖ్యాదేరహ్నాదేశో న స్యాత్ । సంఖ్యాదేరితి స్పష్టార్థమ్ । ద్వ్యోరహ్నోః సమాహారో ద్వ్యహః । త్ర్యహః ॥

(కాశికా) సఙ్ఖ్యాదేస్ తత్పురుషస్య సమాహారే వర్తమానస్య అహఃశబ్దస్య అహ్నాదేశో న భవతి। పూర్వేణ ప్రాప్తః ప్రతిషిధ్యతే। ద్వే అహనీ సమాహృతే ద్వ్యహః। త్ర్యహః। సమాహారే ఇతి కిమ్? ద్వయోరహ్నోః భవః ద్వ్యహ్నః। త్ర్యహ్నః। తద్ధితార్థ ఇతి సమాసే కృతే అణః ఆగతస్య ద్విగోర్లుగనపత్యే 4.1.88 ఇతి లుక్।

.

794. ఉత్తమైకాభ్యాం చ [5.4.90]

ఉత్తమైకాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

ఉత్తమ-ఏకాభ్యామహ్నః అహ్నః న

(సి.కౌ) ఆభ్యామహ్నాదేశో న । ఉత్తమశబ్దోఽన్త్యార్థః । పుణ్యశబ్దమాహ । పుణ్యైకాభ్యామిత్యేవ సూత్రయితుముచితమ్ । పుణ్యాహమ్ । సుదినాహమ్ । సుదినశబ్దః ప్రశస్తవాచీ । ఏకాహః । ఉత్తమగ్రహణముపాన్త్యస్యాపి సంగ్రహార్థమిత్యేకే । సంఖ్యాతాహః ॥

(కాశికా) ఉత్తమైకాభ్యాం చ పరస్య అహ్నః ఇత్యయమాదేశో న భవతి। ఉత్తమశబ్దోఽన్యవచనః పుణ్యశబ్దమాచష్టే। పుణ్యగ్రహణమ్ ఏవ న కృతమ్ వైచిత్ర్యార్థమ్ పుణ్యాహః। ఏకాహః। కేచిత్ తు ఉపోత్తమస్య అపి ప్రతిపత్త్యర్థం వర్ణయన్తి। తేన సఙ్ఖ్యాతశబ్దాదపి పరస్య న భవతి, సఙ్ఖ్యాతాహః ఇతి।

.

795. అగ్రాఖ్యాయాముర‍సః [5.4.93]

అగ్ర-ఆఖ్యాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఉరసః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

అగ్ర-ఆఖ్యాయామ్ తత్పురుషస్య ఉరసః టచ్

(సి.కౌ) టచ్ స్యాత్ । అశ్వానామురః ఇవ అశ్వోరసమ్ । ముఖ్యోఽశ్వ ఇత్యర్థః ॥

(కాశికా) ఉరస్శబ్దాన్తాత్ తత్పురుషాట్ టచ్ ప్రత్యయో భవతి, స చేదురస్శబ్దః అగ్రాఖ్యాయాం భవతి। అగ్ర ప్రధానముచ్యతే। యథా శరీరావయవానాముచ్యతే ఉరః ప్రధానమ్, ఏవమన్యోఽపి ప్రధానభూత ఉరస్శబ్దేన ఉచ్యతే। అశ్వానామురః అశ్వోరసమ్। హస్త్యురసమ్। రథోరసమ్। అగ్రాఖ్యాయామ్ ఇతి కిమ్? దేవదత్తస్య ఉరః దేవదత్తోరః।

.

796. అనోఽశ్మాయస్సరసామ్ జాతిసంజ్ఞయోః [5.4.94]

అనః-అశ్మ-అయస్-సరసామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ జాతి-సంజ్ఞయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

అనః-అశ్మ-అయస్-సరసామ్ తత్పురుషస్య జాతి-సంజ్ఞయోః టచ్

(సి.కౌ) టచ్స్యాజ్జాతౌ సంజ్ఞాయాం చ । ఉపానసమ్ । అమృతాశ్మః । కాలాయసమ్ । మణ్డూకసరసమితి జాతిః । మహానసమ్ । పిణ్డాశ్మః । లోహితాయసమ్ । జలసరసమితి సంజ్ఞా ॥

(కాశికా) అనసశ్మనయస్ సరసిత్యేవమన్తాత్ తత్పురుసాత్ టచ్ ప్రత్యయో భవతి జాతౌ సంజ్ఞాయాన్ చ విషయే। ఉపానసమ్ ఇతి జాతిః। మహానసమ్ ఇతి సంజ్ఞా। అమృతాశ్మ ఇతి జాతిః। పిణ్డాశ్మ ఇతి సంజ్ఞా। కాలాయసమ్ ఇతి జాతిః। లోహితాయసమ్ ఇతి సంజ్ఞా। మణ్డూకసరసమ్ ఇతి జాతిః। జలసరసమ్ ఇతి సంజ్ఞా। జాతిసంజ్ఞయోః ఇతి కిమ్? సదనః। సదశ్మా। సత్సరః।

.

797. గ్రామకౌటాభ్యాం చ తక్ష్ణః [5.4.95]

గ్రామ-కౌటాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్ తక్ష్ణః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

గ్రామకౌటాభ్యామ్ తక్ష్ణః తత్పురుషస్య టచ్

(సి.కౌ) గ్రామస్య తక్షా గ్రామతక్షః । సాధారణ ఇత్యర్థః । కుట్యాం భవః కౌటః స్వతన్త్రః స చాసౌ తక్షా చ కౌటతక్షః ॥

(కాశికా) జాతిసంజ్ఞయోః ఇతి న అనువర్తతే। గ్రామకౌటాభ్యాం పరో యః తక్షన్శబ్దః తదన్తాత్ తత్పురుషాత్ టచ్ ప్రత్యయో భవతి। గ్రామస్య తక్ష గ్రామతక్షః। బహూనాం సాధారణః ఇత్యర్థః। కుట్యాం భవః కౌటః, తస్య తక్షా కౌటతక్షః। స్వతన్త్రః కర్మజీవీ, న కస్య చిత్ ప్రతిబద్ధః ఇత్యర్థః। గ్రామకాఉటాభ్యామ్ ఇతి కిమ్? రాజతక్షా।

.

798. అతేః శునః [5.4.96]

అతేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ శునః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

తత్పురుషస్య అతేః శూనః టచ్

(సి.కౌ) అతిశ్వో వరాహః । అతిశ్వీ సేనా ॥

(కాశికా) అతిశబ్దాత్ పరః యః శ్వన్శబ్దః తదన్తాత్ తత్పురుషాత్ టచ్ ప్రత్యయో భవతి। అతిక్రాన్తః శ్వానమతిశ్వో వరాహః। జవవానిత్యర్థః। అతిశ్వః సేవకః। సుష్ఠు స్వామిభక్తః ఇత్యర్థః। అతిశ్వీ సేవా। అతినీచా ఇత్యర్థః।

.

799. ఉపమానాదప్రాణిషు [5.4.97]

ఉపమానాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అప్రాణిషు సప్తమీ-బహువచనమ్

తత్పురుషస్య శునః ఉపమానాత్ అప్రాణిషు టచ్

(సి.కౌ) అప్రాణివిషయకోపమానవాచినః శునష్టచ్స్యాత్ । ఆకర్షః శ్వేవ ఆకర్షశ్వః । అప్రాణిషు కిమ్ । వానరః శ్వేవ వానరశ్వా ॥

(కాశికా) ఉపమానవాచీ యః శ్వన్శబ్దోఽప్రాణిషు వర్తతే తదన్తాత్ తత్పురుషాత్ టచ్ ప్రత్యయో భవతి। ఆకర్షః శ్వేవ ఆకర్షశ్వః। ఫలకశ్వః। ఉపమితం వ్యాఘ్రాదిభిః ఇతి సమాసః। ఉపమానాతితి కిమ్? న శ్వా అశ్వా లోష్టః। అప్రాణిషు ఇతి కిమ్? వానరః శ్వేవ వానరశ్వా।

.

800. ఉత్తరమృగపూర్వాచ్చ సక్థ్నః [5.4.98]

ఉత్తర-మృగ-పూర్వాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ సక్థ్నః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

ఉత్తర-మృగ-పూర్వాత్ ఉపమానాత్ చ సక్థ్నః

(సి.కౌ) చాదుపమానాత్ । ఉత్తరసక్థమ్ । మృగసక్థమ్ । పూర్వసక్థమ్ । ఫలకమివ సక్థి ఫలకసక్థమ్ ॥

(కాశికా) ఉత్తర మృగ పూర్వ ఇత్యేతేభ్యః పరో యః సక్థిశబ్దః, చకారాదుపమానం చ, తదన్తాత్ తత్పురుషాట్ టచ్ ప్రత్యయో భవతి సమాసాన్తః। ఉత్తరసక్థమ్। మృగసక్థమ్। పూర్వస్క్థమ్। ఉపమానాత్ ఖల్వపి ఫలకమ్ ఇవ సక్థి ఫలకసక్థమ్।

.

801. నావో ద్విగోః [5.4.99]

నావః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ద్విగోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

తత్పురుషస్య ద్విగోః నావః అతద్ధితలుకి టచ్

(సి.కౌ) నౌశబ్దాన్తాద్ద్విగోష్టచ్ స్యాన్న తు తద్ధితలుకి । ద్వాభ్యాం నౌభ్యామాగతః ద్వినావరూప్యః । ద్విగోర్లుగనపత్యే (కౌముదీ-1080) ఇత్యత్ర అచీత్యస్యాపకర్షణాద్ధలాదేర్న లుక్ । పఞ్చనావప్రియః । ద్వినావమ్ । త్రినావమ్ । అతద్ధితలుకీతి కిమ్ । పఞ్చభిర్నౌభిః క్రీతః పఞ్చనౌః ॥

(కాశికా) నౌశబ్దాన్తాత్ ద్విగోః టచ్ ప్రత్యయో భవతి సమాసాన్తః। ద్వే నావౌ సమాహృతే ద్వినావమ్। త్రినావమ్। ద్వినావధనః। పఞ్చనావప్రియః। ద్వాభ్యాం నౌభ్యామాగతం ద్వినావరూప్యమ్। ద్వినావమయమ్। ద్విగోః ఇతి కిమ్? రాజనౌః। అతద్ధితలుకి ఇత్యేవ, పఞ్చభిర్నౌభిః క్రీతః పఞ్చనౌః। దశనౌః।

.

802. అర్ధాచ్చ [5.4.100]

అర్ధాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

తత్పురుషస్య అర్ధాత్ నావః టచ్

(సి.కౌ) అర్ధాన్నావష్టచ్ స్యాత్ । నావోఽర్ధమ్ । అర్ధనావమ్ । క్లీబత్వం లోకాత్ ॥

(కాశికా) అర్ధశబ్దాత్ పరో యో నౌశబ్దః తదన్తాత్ తత్పురుషాట్ టచ్ ప్రత్యయో భవతి। అర్ధం నావః అర్ధనావమ్। అర్ధం నపుంసకమ్ 2.2.2 ఇతి సమాసః। పరవల్లిఙ్గం న భవతి, లోకాశ్రయత్వాత్ లిఙ్గస్య।

.

803. ఖార్యాః ప్రాచామ్ [5.4.101]

ఖార్యాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ప్రాచామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

తత్పురుషస్య అర్ధాత్ ద్విగోః చ ఖార్యాః టచ్

(సి.కౌ) ద్విగోరర్ధాచ్చ ఖార్యాష్టజ్వా స్యాత్ । ద్విఖారమ్ । ద్విఖారి । అర్ధఖారమ్ । అర్ధఖారి ॥

(కాశికా) ద్విగోః, అర్ధచ్ చేతి ద్వయమప్యనువర్తతే। ఖారీశబ్దాన్తాత్ ద్విగోరర్ధాచ్ చ పరో యః ఖారీశబ్దః తదన్తాత్ తత్పురుషాట్ టచ్ ప్రత్యయో భవతి ప్రాచామాచార్యాణాం మతేన। ద్వే ఖర్యౌ సమాహృతే ద్విఖారమ్, ద్విఖారి। త్రిఖారమ్, త్రిఖారి। అర్ధం ఖార్యాః అర్ధఖారమ్, అర్ధఖారి।

.

804. ద్విత్రిభ్యామఞ్జలేః [5.4.102]

ద్వి-త్రిభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ అఞ్జలేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

తత్పురుషస్యద్విగోః ద్వి-త్రిభ్యామఞ్జలేః అతద్ధితలుకి టచ్ ప్రాచామ్

(సి.కౌ) టజ్వా స్యాద్ ద్విగౌ । ద్వ్యఞ్జలమ్ । ద్వ్యఞ్జలి । అతద్ధితలుకీత్యేవ । ద్వాభ్యామఞ్జలిభ్యాం క్రీతో ద్వ్యఞ్జలిః ॥

(కాశికా) ద్విత్రిభ్యాం పరో యోఽఞ్జలిశబ్దః తదన్తాత్ తత్పురుషాట్ టచ్ ప్రత్యయో భవతి। ద్వావఞ్జలీ సమాహృతౌ ద్వ్యఞ్జలమ్। త్ర్యఞ్జలమ్। ద్విగోః ఇత్యేవ, ద్వ్యోరఞ్జలిః ద్వ్యఞ్జలిః। అతద్ధితలుకి ఇత్యేవ, ద్వాభ్యామఞ్జలిభ్యాం క్రీతః ద్వ్యఞ్జలిః। త్ర్యఞ్జలిః। ప్రాచామ్ ఇత్యేవ, ద్వ్యఞ్జలిప్రియః।

.

805. బ్రహ్మణో జానపదాఖ్యాయామ్ [5.4.104]

బ్రహ్మణః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ జానపదాఖ్యాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

తత్పురుషస్య బ్రహ్మణః జానపదాఖ్యాయామ్ టచ్

(సి.కౌ) బ్రహ్మాన్తాత్తత్పురుషాట్టచ్ స్యాత్సమాసేన జానపదత్వమాఖ్యాయతే చేత్ । సురాష్ట్రే బ్రహ్మా సురాష్ట్రబ్రహ్మః ॥

(కాశికా) బ్రహ్మన్శబ్దానతాత్ తత్పురుషాట్ టచ్ ప్రత్యయో భవతి సమాసేన చేద్ బ్రహ్మణో జానపదత్వమాఖ్యాయతే। జనపదేషు భవః జానపదః। యస్య తత్పృషస్య జనపదశబ్దః పూర్వపదం తస్మాదేతత్ ప్రత్యయవిధానమ్। సురాష్ట్రేషు బ్రహ్మా సురాష్ట్రబ్రహమః। అవన్తిబ్రహ్మః। యోగవిభాగాత్ సప్తమీసమాసః। జానపదాఖ్యాయమ్ ఇతి కిమ్? దేవబ్రహ్మా నారదః।

.

806. కుమహద్భ్యామన్యతరస్యామ్ [5.4.105]

కు-మహద్భ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

తత్పురుషస్య కుమహద్భ్యామ్ బ్రహ్మణః టచ్ అన్యతరస్యామ్

(సి.కౌ) ఆభ్యాం బ్రహ్మణో వా టచ్ స్యాత్ తత్పురుషే । కుత్సితో బ్రహ్మా కుబ్రహ్మః । కుబ్రహ్మా ॥

(కాశికా) కుమహద్భ్యాం పరో యో బ్రహ్మ తదన్తాత్ తత్పురుషాట్ టచ్ ప్రత్యయో భవత్యన్యతరస్యామ్। కుబ్రహ్మః, కుబ్రహ్మ। మహాబ్రహ్మః, మహాబ్రహ్మ। బ్రహ్మణపర్యాయో బ్రహ్మన్శబ్దః।

.

807. ఆన్మహతః సమానాధికరణజాతీయయోః [6.3.46]

ఆత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ మహతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సమానాధికరణ-జాతీయయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) మహత ఆకారోఽన్తాదేశః స్యాత్సమానాధికరణే ఉత్తరపదే జాతీయే చ పరే । మహాబ్రహ్మః । మహాబ్రహ్మ । మహాదేవః । మహాజాతీయః । సమానాధికరణే కిమ్ । మహతః సేవా మహత్సేవా । లాక్షణికం విహాయ ప్రతిపదోక్తః సన్మహత్ (కౌముదీ-740) ఇతి సమాసోఽత్ర గ్రహీష్యతే ఇతి చేత్, మహాబాహుర్న స్యాత్ । తస్మాత్ [(పరిభాషా -) లక్షణప్రతిపదోక్తయోః ప్రతిపదోక్తస్య] ఇతి పరిభాషా నేహ ప్రవర్తతే । సమానాధికరణగ్రహణసామర్థ్యాత్ । ఆదితి యోగవిభాగాదాత్వమ్ । ప్రాగేకాదశభ్యః (కౌముదీ-1995) ఇతి నిర్దేశాద్వా । ఏకాదశ । మహతీశబ్దస్య పుంవత్కర్మధారయ (కౌముదీ-746) ఇతి పుంవద్భావే కృతే ఆత్వమ్ । మహాజాతీయా ।మహదాత్వే ఘాసకరవిశిష్టేషూపసంఖ్యానం పుంవద్భావశ్చ (వార్తికమ్) ॥ అసామానాధికరణ్యార్థమిదమ్ । మహతో మహత్యా వా ఘాసో మహాఘాసః । మహాకరః । మహావిశిష్టః ।అష్టనః కపాలే హవిషి (వార్తికమ్) ॥ అష్టాకపాలః ।గవి చ యుక్తే (వార్తికమ్) ॥ గోశబ్దే పరే యుక్త ఇత్యర్థే గమ్యేఽష్టన ఆత్వం వక్తవ్యమిత్యర్థః ॥ అష్టాగవం శకటమ్ । అచ్ప్రత్యన్వవ (కౌముదీ-943) ఇత్యత్రాజితి యోగవిభాగాద్బహువ్రీహావప్యచ్ । అష్టానాం గవాం సమాహారః అష్టగవమ్ । తద్యుక్తత్వాచ్ఛకటమష్టాగవమితి వా ॥

(కాశికా) సమానాధికరణే ఉత్తరపదే జాతీయే చ ప్రత్యయే పరతో మహతః ఆకారాదేశో భవతి। మహాదేవః। మహాబ్రాహ్మణః। మహాబాహుః। మహాబలః। జాతీయే మహాజాతీయః। సమానాధికరణజాతీయయోః ఇతి కిమ్? మహతః పుత్రః మహత్పుత్రః। లక్షణోక్తత్వాదేవ అత్ర న భవిష్యతీతి చేద్ బహువ్రీహావపి న స్యాద్ మహాబాహుః ఇతి। తదర్థం సమానాధికరణగ్రహణం వక్తవ్యమ్। అమహాన్ మహాన్ సమ్పన్నో మహద్భూతశ్చన్ద్రమాః ఇత్యత్ర గౌణత్వాన్ మహదర్థస్య న భవత్యాత్వమ్। మహదాత్వే ఘాసకరవిశిష్టేషు ఉపసఙ్ఖ్యానం పుంవద్వచనం చ అసమానాధికరణార్థమ్। మహత్యాః ఘాసః మహాఘాసః। మహత్యాః కరః మహాకరః। మహత్యాః విశిష్టః మహావిశిష్టః। అష్టనః కపాలే హవిష్యుపసఙ్ఖ్యానమ్। అష్టకపాలం చరుం నిర్వపేత్। హవిషి ఇతి కిమ్?

అష్టకపాలం బ్రాహ్మణస్య। గవి చ యుక్తేఽష్టన ఉపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। అష్టాగవేన శకటేన। యుక్తే ఇతి కిమ్? అష్టగవం బ్రాహ్మణస్య తపరకరణం విస్పష్టార్థమ్।

.

౮౦౮. ద్వ్యష్టనః సంఖ్యాయామబహువ్రీహ్యశీత్యోః [6.3.47]

ద్వి-అష్టనః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సంఖ్యాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అబహువ్రీహి-అశీత్యోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

ద్వి-అష్టనః సఙ్ఖ్యాయాముత్తరపదే అబహువ్రీహి-అశీత్యోః ఆత్

(సి.కౌ) ఆత్స్యాత్ । ద్వౌ చ దశ చ ద్వాదశ । ద్వ్యధికా దశేతి వా । ద్వావింశతిః । అష్టాదశ । అష్టావింశతిః । అబహువ్రీహ్యశీత్యోః కిమ్ । ద్విత్రాః । ద్వ్యశీతిః ।ప్రాక్శతాదితి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ నేహ । ద్విశతమ్ । ద్విసహస్రమ్ ॥

(కాశికా) ద్వి అష్టనిత్యేతయోః ఆకారాదేశో భవతి సఙ్ఖ్యాయాముత్తరపదే అబహువ్రీహ్యశీత్యోః। ద్వాదశ। ద్వావింశతిః। ద్వాత్రింశత్। అష్టాదశ। అష్టావింశతిః। అష్టాత్రింశత్। ద్వ్యష్టనః ఇతి కిమ్? పఞ్చదశ। సఙ్ఖ్యాయామ్ ఇతి కిమ్? ద్వైమాతురః। ఆష్టమాతురః। అబహువ్రీహ్యశిత్యోః ఇతి కిమ్? ద్విత్రాః। త్రిదశాః। ద్వ్యశీతిః। ప్రాక్ శతాదితి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్, ద్విశతమ్। ద్విసహస్రమ్। అశ్టశతమ్। అష్టసహస్రమ్।

.

౮౦౯. త్రేస్త్రయః [6.3.48]

త్రేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ త్రయః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

త్రేః సఙ్ఖ్యాయాముత్తరపదే అబహువ్రీహి-అశీత్యోః ఆత్

(సి.కౌ) త్రిశబ్దస్య త్రయస్ స్యాత్పూర్వవిషయే । త్రయోదశ । త్రయోవింశతిః । బహువ్రీహౌ తు త్రిర్దశ త్రిదశాః । సుజర్థే బహువ్రీహిః । అశీతౌ తు త్ర్యశీతిః । ప్రాక్ శతాదిత్యేవ । త్రిశతమ్ । త్రిసహస్రమ్ ॥

(కాశికా) త్రి ఇత్యేతస్య త్రయసిత్యయమాదేశో భవతి సఙ్ఖ్యాయామబహువ్రీహ్యశీత్యోః। త్రయోదశ। త్రయోవింశతిః। త్రయస్త్రింశత। సఙ్ఖ్యాయామ్ ఇత్యేవ, త్రైమాతురః। అబహువ్రీహ్యశీత్యోః ఇత్యేవ, త్రిదశాః। త్ర్యశీతిః। ప్రాక్శతాతిత్యేవ, త్రిశతమ్। త్రిసహస్రమ్।

.

౮౧౦. విభాషా చత్వారింశత్ప్రభృతౌ సర్వేషామ్ [6.3.49]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చత్వారింశత్-ప్రభృతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సర్వేషామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ద్వ్యష్టనోస్త్రేశ్చ ప్రాగుక్తం వా స్యాచ్చత్వారింశదాదౌ పరే । ద్విచత్వారింశత్ । ద్వాచత్వారింశత్ । అష్టచత్వారింశత్ । అష్టాచత్వారింశత్ । త్రిచత్వారింశత్ । త్రయశ్చత్వారింశత్ । ఏవం పఞ్చాశత్షష్టిసప్తతినవతిషు ॥

(కాశికా) చత్వారింశత్ప్రభృతౌ సంఖ్యాయాముత్తరపదేఽబహువ్రీహ్యశీత్యోః సర్వేషామ్ ద్వి అష్టన్ త్రి ఇత్యేతేషాం యదుక్తం తద్విభాష భవతి। ద్విచత్వారింశత్, ద్వాచత్వారింశత్। త్రిపఞ్చాశత్, త్రయఃపఞ్చాశత్। అష్టపఞ్చాశత్, అష్టాపఞ్చాశత్। ప్రాక్శతాతిత్యేవ, ద్విశతమ్। అష్టశతమ్। త్రిశతమ్।

.

811. ఏకాదిశ్చైకస్య చాదుక్ [6.3.76]

ఏకాదిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ ఏకస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ ఆదుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏకాదిర్నఞ్ప్రకృత్యా స్యాదేకస్య చ అదుగాగమశ్చ । నఞో వింశత్యా సహ సమాసే కృతే ఏకశబ్దేన సహ తృతీయేతి యోగవిభాగాత్సమాసః । అనునాసికవికల్పః । ఏకేన నవింశతిః ఏకాన్నవింశతిః । ఏకాద్నవింశతిః । ఏకోనవింశతిరిత్యర్థః ।షష ఉత్వం దతృదశధాసూత్తరపదాదేః ష్టుత్వం చ ధాసు వేతి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ షోడన్ । షోడశ । షోఢా । షడ్ధా ॥

(కాశికా) ఏకాదిశ్చ నఞ్ ప్రకృత్యా భవతి, ఏకశబ్దస్య చ ఆదుకాగమో భవతి। ఏకేన న వింశతిః కాన్నవింశతిః। ఏకాన్నత్రింశత్। తృతీయా ఇతి యోగవిభాగాత్ సమాసః। పూర్వాన్తోఽయమాదుక్ క్రియతే పదాన్తలక్షణోఽత్ర అనునాసికో వికల్పేన యథా స్యాతితి।

.

812. పరవల్లిఙ్గం ద్వన్ద్వతత్పురుషయోః [2.4.26]

పరవత్ అవ్యయమ్ లిఙ్గమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ద్వన్ద్వ-తత్పురుషయోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ఏతయోః పరపదస్యేవ లిఙ్గం స్యాత్ । కుక్కుటమయూర్యావిమే । మయూరీకుక్కుటావిమౌ । అర్ధపిప్పలీ ।ద్విగుప్రాప్తాపన్నాలంపూర్వగతిసమాసేషు ప్రతిషేధో వాచ్యః (వార్తికమ్) ॥ పఞ్చసు కపాలేషు సంస్కృతః పఞ్చకపాలః పురోడాశః । ప్రాప్తో జీవికాం ప్రాప్తజీవికః । ఆపన్నజీవికః । అలం కుమార్యై అలంకుమారిః । అత ఏవ జ్ఞాపకాత్సమాసః । నిష్కౌశామ్బిః ॥

(కాశికా) సమాహారద్వన్ద్వే నపుంసకలిఙ్గస్య విహితత్వాదితరేతరయోగద్వన్ద్వస్య ఇదం గ్రహణమ్। పరస్య యల్ లిఙ్గం తత్ భవతి ద్వన్ద్వస్య తత్పురుషస్య చ। ఉత్తరపదలిఙ్గం ద్వన్ద్వతత్పురుషయోర్విధీయతే। కుక్కుటమయూర్యావిమే। మయూరీకుక్కుటావిమౌ। తత్పురుషస్య

అర్ధం పిప్పల్యాః అర్ధపిప్పలీ। అర్ధకోశాతకీ। అర్ధనఖరఞ్జనీ। ద్విగుప్రాప్తాపన్నాలంపూర్వగతిసమాసేషు ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ద్విగుః పఞ్చసు కపాలేసు సంస్కృతః పురోడాశః పఞ్చకపాలః। ప్రాప్తో జీవికామ్ ప్రాప్తజీవికః। ఆపన్నో జీవికామాపన్నజీవికః। అలం జీవికాయై అలంజీవికః। గతిసమాసః నిష్క్రాన్తః కౌశామ్బ్యాః నిష్కౌశామ్బిః।

.

813. పూర్వవదశ్వవడవౌ [౨.4.27]

పూర్వవత్ అవ్యయమ్ అశ్వ-వడవౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ద్వివచనమతన్త్రమ్ । అశ్వవడవౌ । అశ్వవడవాన్ । అశ్వవడవైః ॥

(కాశికా) అశ్వవడవయోర్విభాషఏకవద్భావః ఉక్తః। తత్ర ఏకవద్భావాదన్యత్ర పరవల్లిఙ్గతాయాం ప్రాప్తాయామ్ ఇదమారభ్యతే। అశ్వవడవయోః పూర్వవల్లిఙ్గం భవతి। అశ్వశ్చ వడవా చ అశ్వవడవౌ। అర్థాతిదేశశ్చ అయమ్, న నిపాతనమ్। తత్ర ద్వివచనమతన్త్రమ్। వచనాన్తరేఽపి పూర్వవల్లిఙ్గతా భవతి, అశ్వవడవాన్, అశ్వవడవైః ఇతి।

.

814. రాత్రాహ్నాహాః పుంసి [౨.4.౨౯]

రాత్ర-అహ్న-అహాః ప్రథమా-బహువచనమ్ పుంసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏతదన్తౌ ద్వన్ద్వతత్పురుషౌ పుంస్యేవ । అనన్తరత్వాత్పరవల్లిఙ్గతాపవాదోఽప్యయం పరత్వాత్సమాహారనపుంసకతాం బాధతే । అహోరాత్రః । రాత్రేః పూర్వభాగః పూర్వరాత్రః । పూర్వాహ్ణః । ద్వ్యహః ॥ సఙ్ఖ్యాపూర్వం రాత్రం క్లీబమ్ ॥ లి. (కౌముదీ-131) ద్విరాత్రమ్ । త్రిరాత్రమ్ । గణరాత్రమ్ ॥

(కాశికా) కృతసమాసాన్తానాం నిర్దేశః। రాత్ర అహ్న అహ ఇత్యేతే పుంసి భాష్యన్తే। పరవల్లిఙ్గతయా స్త్రీనపుంసకయోః ప్రాప్తయోరిదం వచనమ్। ద్విరాత్రః। త్రిరాత్రః। చతూరాత్రః। పూర్వాహ్ణః। అపరాహ్ణః। మధ్యాహ్నః। ద్వ్యహః। త్ర్యహః। అనువాకాదయః పుంసీతి వక్తవ్యమ్। అనువాకః। శంయువాకః। సూక్తవాకః।

.

815. అపథం నపుంసకమ్ [౨.4.30]

అపథమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ నపుంసకమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) తత్పురుషః ఇత్యేవ । అన్యత్ర తు అపథో దేశః । కృతసమాసాన్తనిర్దేశాన్నేహ । అపన్థాః ॥

(కాశికా) అపథశబ్దో నపుంసకలిఙ్గో భవతి। అపథమ్ ఇదమ్। అపథాని గాహతే మూఢః। ఇహ కస్మాన్ న భవతి, అపథో దేశః, అపథా నగరీ? తత్పురుషః ఇతి వర్తతే।

.

816. అర్ధర్చాః పుంసి చ [2.4.31]

అర్ధర్చాః ప్రథమా-బహువచనమ్ పుంసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అర్ధర్చాదయః శబ్దాః పుంసి క్లీబే చ స్యుః । అర్ధర్చః । అర్ధర్చమ్ । ధ్వజః । ధ్వజమ్ । ఏవం తీర్థ, శరీర, మణ్డ, పీయూష, దేహ, అఙ్కుశ, కలశ ఇత్యాది ॥

(కాశికా) అర్ధర్చాదయః శబ్దాః పుంసి నపుంసకే చ భాష్యన్తే। అర్ధర్చః। అర్ధర్చమ్। గోమయః। గోమయమ్। శబ్దరూపాఽఽశ్రయా చ ఇయం ద్విలిఙ్గతా క్వచిదర్థభేదేన అపి వ్యవతిష్ఠతే, యథా పద్మశఙ్ఖశబ్దౌ నిధివచనౌ పుంలిఙ్గౌ, జలజే ఉభయలిఙ్గౌ। భూతశబ్దః పిశాచే ఉభయలిఙ్గః, క్రియాశబ్దస్య అభిధేయవల్లిఙ్గమ్। సైన్ధవశబ్దో లవణే ఉభయలిఙ్గః, యౌగికస్య అభిధేయవల్లిఙ్గమ్। సారశబ్ద ఉత్కర్షే పుంలిఙ్గః, న్యాయాదనపేతే నపుంసకమ్, నైతత్ సారమ్ ఇతి। ధర్మః ఇత్యపూర్వే పుంలిఙ్గః, తత్సాధనే నపుంసకమ్। తాని ధర్మాణి ప్రథమాన్యాసన్। అర్ధర్చ। గోమయ। కషాయ। కార్షాపణ। కుతప। కపాట। శఙ్ఖ। చక్ర। గూథ। యూథ। ధ్వజ। కబన్ధ। పద్మ। గృహ। సరక। కంస। దివస। యూష। అన్ధకార। దణ్డ। కమణ్డలు। మణ్డ। భూత। ద్వీప। ద్యూత। చక్ర। ధర్మ। కర్మన్। మోదక। శతమాన। యాన। నఖ। నఖర। చరణ। పుచ్ఛ। దాడిమ। హిమ। రజత। సక్తు। పిధాన। సార। పాత్ర। ఘృత। సైన్ధవ। ఔషధ। ఆఢక। చషక। ద్రోణ। ఖలీన। పాత్రీవ। షష్టిక। వార। బాన। ప్రోథ। కపిత్థ। శుష్క। శీల। శుల్బ। సీధు। కవచ। రేణు। కపట। సీకర। ముసల। సువర్ణ। యూప। చమస। వర్ణ। క్షీర। కర్ష। ఆకాశ। అష్టాపద। మఙ్గల। నిధన। నిర్యాస। జృమ్భ। వృత్త। పుస్త। క్ష్వేడిత। శృఙ్గ। శృఙ్ఖల। మధు। మూల। మూలక। శరావ। శాల। వప్ర। విమాన। ముఖ। ప్రగ్రీవ। శూల। వజ్ర। కర్పట। శిఖర। కల్క। నాట। మస్తక। వలయ। కుసుమ। తృణ। పఙ్క। కుణ్డల। కిరీట। అర్బుద। అఙ్కుశ। తిమిర। ఆశ్రమ। భూషణ। ఇల్వస। ముకుల। వసన్త। తడాగ। పిటక। విటఙ్క। మాష। కోశ। ఫలక। దిన। దైవత। పినాక। సమర। స్థాణు। అనీక। ఉపవాస। శాక। కర్పాస। చశాల। ఖణ్డ। దర। విటప। రణ। బల। మల। మృణాల। హస్త। సూత్ర। తాణ్డవ। గాణ్డీవ। మణ్డప। పటహ। సౌధ। పార్శ్వ। శరీర। ఫల। ఛల। పూర। రాష్ట్ర। విశ్వ। అమ్బర। కుట్టిమ। మణ్డల। కకుద। తోమర। తోరణ। మఞ్చక। పుఙ్ఖ। మధ్య। బాల। వల్మీక। వర్ష। వస్త్ర। దేహ। ఉద్యాన। ఉద్యోగ। స్నేహ। స్వర। సఙ్గమ। నిష్క। క్షేమ। శూక। ఛత్ర। పవిత్ర।

యౌవన। పానక। మూషిక। వల్కల। కుఞ్జ। విహార। లోహిత। విషాణ। భవన। అరణ్య। పులిన। దృఢ। ఆసన। ఐరావత। శూర్ప। తీర్థ। లోమశ। తమాల। లోహ। దణ్డక। శపథ। ప్రతిసర। దారు। ధనుస్। మాన। తఙ్క। వితఙ్క। మవ। సహస్ర। ఓదన। ప్రవాల। శకట। అపరాహ్ణ। నీడ। శకల। ఇతి అర్ధర్చాదిః।

.

817. జాత్యాఖ్యాయామేకస్మిన్ బహువచనమన్యతరస్యామ్ [1.2.58]

జాతి-ఆఖ్యాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఏకస్మిన్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ బహువచనమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏకోఽప్యర్థో వా బహువద్భవతి । బ్రాహ్మణాః పూజ్యాః । బ్రాహ్మణః పూజ్యః ॥

(కాశికా) అశిష్యమ్ ఇతి నివృతమ్। జాతిర్నామ అయమ్ ఏకోఽర్థః। తదభిధానే ఏకవచనమ్ ఏవ ప్రాప్తమత ఇదముద్యతే। జాతేరాఖ్యా జాత్యాఖ్యా। జాత్యాఖ్యాయామ్ ఏకస్మిన్నర్థే వహువచనమన్యతరస్యాం భవతి। జాత్యర్థే బహువద్ భవతీతి యావత్। తేన తద్విశేషణానామజాతిశబ్దానామపి సమ్పన్నాదీనాం బహువచనముపపద్యతే। సమ్పన్నో యవః, సమ్పన్నా యవాః। సమ్పన్నో వ్రీహిః, సమ్పన్నా వ్రీహయః। పూర్వవయా బ్రాహ్మణః ప్రత్యుత్థేయః, పూర్వవయసో బ్రాహ్మణాః ప్రత్యుత్థేయాః। జాతిగ్రహణం కిమ్? దేవదత్తః। యజ్ఞదత్తః। ఆఖ్యాయామ్ ఇతి కిమ్? కాశ్యపప్రతికృతిః కాశ్యపః। భవత్యయం జాతిశబ్దో న త్వనేన జాతిరాఖ్యాయతే। కిం తర్హి? ప్రతికృతిః। ఏకస్మినితి కిమ్? వ్రీహియవౌ। సఙ్ఖ్యాప్రయోగే ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ఏకో బ్రీహిః సమ్పన్నః సుభిక్షం కరోతి।

.

818. అస్మదో ద్వయోశ్చ [1.2.59]

అస్మదః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ద్వయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏకత్వే ద్విత్వే చ వివక్షితేఽస్మదో బహువచనం వా స్యాత్ । వయం బ్రూమః । పక్షే అహం బ్రవీమి । ఆవాం బ్రూవః ఇతి వా ।సవిశేషణస్య ప్రతిషేధః (వార్తికమ్) ॥ పటురహం బ్రవీమి ॥

(కాశికా) అస్మదో యోఽర్థస్ తస్య ఏకత్వే ద్విత్వే చ బహువచనమన్యతరస్యాం భవతి। అహం బ్రవీమి , వయం వ్రూమః। ఆవాం బ్రూవః, వయం వ్రూమః। సవిశేషణస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। అహం దేవదత్తో బ్రవీమి। అహం గార్గ్యో వ్రవీమి। అహం పటుర్బ్రవీమి। యుష్మది గురావేకేషామ్। త్వం మే గురుః, యూయం మే గురవః।

.

౮౧౯. ఫల్గునీప్రోష్ఠపదానాం చ నక్షత్రే [1.౨.60]

ఫల్గునీ-ప్రోష్ఠపదానామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్ నక్షత్రే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ద్విత్వే బహుత్వప్రయుక్తం కార్యం వా స్యాత్ । పూర్వే ఫల్గున్యౌ । పూర్వాః ఫల్గున్యః ॥ పూర్వే ప్రోష్ఠపదే । పూర్వాః ప్రోష్ఠపదాః ॥ నక్షత్రే కిమ్ । ఫల్గున్యౌ మాణవికే ॥

(కాశికా) చకారో ద్వయోః ఇత్యనుకర్షణార్థః। ఫల్గున్యోర్ద్వయోః ప్రోష్ఠపదయోశ్చ ద్వయోర్నక్షత్రయోర్బహువచనమన్యతరస్యాం భవతి। కదా పూర్వే ఫల్గున్యౌ, కదా పూర్వాః ఫల్గున్యః। కదా పూర్వే ప్రోష్ఠపదే, కదా పూర్వాః ప్రోష్ఠపదాః। నక్షత్రే ఇతి కిమ్? పల్గున్యౌ మణవికే।

.

౮౨౦. తిష్యపునర్వస్వోర్నక్షత్రద్వన్ద్వే బహువచనస్య ద్వివచనం నిత్యమ్ [1.౨.63]

తిష్య-పునర్వస్వోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ నక్షత్ర-ద్వన్ద్వే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ బహువచనస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ద్వివచనమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ నిత్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) బహుత్వం ద్విత్వవద్భవతి । తిష్యశ్చ పునర్వసూ చ తిష్యపునర్వసూ । తిష్యేతి కిమ్ । విశాఖానూరాధాః । నక్షత్రేతి కిమ్ । తిష్యపునర్వసవో మాణవకాః ॥

(కాశికా) ఛన్దసి ఇతి నివృత్తమ్। తిష్యః ఏకః, పునర్వసూ ద్వౌ, తేషం ద్వన్ద్వే బహ్వర్థః। తత్ర బహువచనే ప్రాప్తే ద్వివచనం విధీయతే। తిష్యపునర్వస్వోః నక్షత్రవిషయే ద్వన్ద్వే బహువచనప్రసఙ్గే నిత్యం ద్వివచనం భవతి। ఉదితౌ తిష్యపునర్వసూ దృశ్యేతే। తిష్యపునర్వస్వోః ఇతి కిమ్? విశాఖానురాధాః। నక్షత్రే ఇతి కిమ్? తిష్యశ్చ మాణవకః, పునర్వసూ మాణవకౌ, తిష్యపునర్వసవో మాణవకాః। నను చ ప్రకృతమేవ నక్షత్రగ్రహణం కిమర్థం పునరుచ్యతే। పర్యాయాణామపి యథా స్యాత్। తిష్యపునర్వసూ। పుష్యపునర్వసూ। సిద్ధ్యపునర్వసూ। ద్వన్ద్వే ఇతి కిమ్? యస్తిష్యస్తౌ పునర్వసూ యేషాం తే ఇమే తిష్యపునర్వసవః। ఉన్ముగ్ధాః తిష్యాదయ ఏవ విపర్యయేణ దృశ్యమానా బహువ్రీహిణోచ్యన్తే। తేన నక్షత్రసమాస ఏవ అయమ్। బహువచనస్య ఇతి కిమ్? ఏకవచనస్య మా భూత్। తిష్యపునర్వసు ఇదమ్ ఇతి। సర్వో ద్వన్ద్వో విభాషా ఏకవద్ భవతి ఇత్యస్య ఏతద ఏవ జ్ఞాపకమ్। నిత్యగ్రహణం వికల్పనివృత్త్యర్థమ్।

.

821. స నపుంసకమ్ [౨.4.17]

సః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ నపుంసకమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సమాహారే ద్విగుర్ద్వన్ద్వాశ్చ నపుంసకం స్యాత్ । పరవల్లిఙ్గపవాదః । పఞ్చగవమ్ । దన్తోష్ఠమ్ ।అకారాన్తోత్తరపదో ద్విగుః స్త్రియామిష్టః (వార్తికమ్) ॥ పఞ్చమూలీ ।ఆబన్తో వా (వార్తికమ్) ॥ పఞ్చఖట్వమ్ । పఞ్చఖట్వీ ।అనో నలోపశ్చ వా ద్విగుః స్త్రియామ్ (వార్తికమ్) ॥ పఞ్చతక్షీ । పఞ్చతక్షమ్ ।పాత్రాద్యన్తస్య న (వార్తికమ్) ॥ పఞ్చపాత్రమ్ । త్రిభువనమ్ । చతుర్యుగమ్ ।పుణ్యసుదినాభ్యామహ్నః క్లీబతేష్టా (వార్తికమ్) ॥ పుణ్యాహమ్ । సుదినాహమ్ ।పథః సంఖ్యావ్యయాదేః (వార్తికమ్) ॥ సంఖ్యావ్యయాదేః పరః కృతసమాసాన్తః పథశబ్దః క్లీబమిత్యర్థః । త్రయాణాం పన్థాస్త్రిపథమ్ । విరూపః పన్థా విపథమ్ । కృతసమాసాన్తనిర్దేశాన్నేహ । సుపన్థాః । అతిపన్థాః ।సామాన్యే నపుంసకమ్ (వార్తికమ్) ॥ మృదు పచతి । ప్రాతః కమనీయమ్ ॥

(కాశికా) యస్య అయమ్ ఏకవద్ భావో విహితః స నపుంసకలిఙ్గో భవతి ద్విగుర్ద్వన్ద్వశ్చ। పఞ్చగవమ్। దశగవమ్। ద్వన్ద్వః ఖల్వపి పాణిపాదమ్। శిరోగ్రీవమ్। పరలిఙ్గతాపవాదో యోగః। అకారాన్తోత్తరపదో ద్విగుః స్త్రియాం భాష్యతే। పఞ్చపూలీ। దశరథీ। వా ఆబన్తః స్త్రియామ్ ఇష్టః। పఞ్చఖట్వమ్, పఞ్చఖట్వీ। అనో నలోపశ్చ వా చ ద్విగుః స్త్రియామ్। పఞ్చతక్షమ్, పఞ్చతక్షీ। పాత్రాదిభ్యః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। పఞ్చపాత్రమ్। చతుర్యుగమ్। త్రిభువనమ్।

.

822. తత్పురుషోఽనఞ్ కర్మధారయః [౨.4.19]

తత్పురుషః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అ-నఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ కర్మధారయః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అధికారోఽయమ్ ॥

(కాశికా) అధికారోఽయముత్తరసూత్రేషు ఉపతిష్ఠతే। నఞ్సమాసం కర్మధారయం చ వర్జయిత్వాఽన్యస్ తత్పురుషో నపుంసకలిఙ్గో భవతి ఇత్యేతదధికృతం విదితవ్యమ్, యదిత ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామస్ తత్ర। వక్ష్యతి విభాషా సేనాసురాచ్ఛాయాశాలానిశానామ్ 2.4.25। బ్రాహ్మణసేనమ్, బ్రాహ్మణసేనా। తత్పురుషః ఇతి కిమ్? దృఢసేనో రాజా అనఞితి కిమ్? అసేనా। అకర్మధార్యః ఇతి కిమ్? పరమసేనా।

.

823. సంజ్ఞాయాం కన్థోశీనరేషు [౨.4.20]

సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ కన్థా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఉశీనరేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) కన్థాన్తస్తత్పురుషః క్లీబం స్యాత్సా చేదుశీనరదేశోత్పన్నాయాః కన్థాయాః సంజ్ఞా । సుశమస్యాపత్యాని సౌశమయః తేషాం కన్థా సౌశమికన్థమ్ । సంజ్ఞాయాం కిమ్ । వీరణకన్థా । ఉశీనరేషు కిమ్ । దాక్షికన్థా ॥

(కాశికా) సంజ్ఞాయాం విషయే కన్థాఽన్తస్ తత్పురుషో నపుంసకలిఙ్గో భవతి, సా చేత్ కన్థా ఉశీనరేసు భవతి। సౌశమికన్థమ్। ఆహ్వరకన్థమ్। సంజ్ఞాయామ్ ఇతి కిమ్? వీరణకన్థా। ఉశీనరేషు ఇతి కిమ్? దాక్షికన్థా। పరవల్లిఙ్గతా పవాద ఇదం ప్రకరణమ్।

.

824. ఉపజ్ఞోపక్రమం తదాద్యాచిఖ్యాసాయామ్ [2.4.21]

ఉపజ్ఞా-ఉపక్రమమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ తద్-ఆది-ఆచిఖ్యాసాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉపజ్ఞాన్తః ఉపక్రమాన్తశ్చ తత్పురుషో నపుంసకం స్యాత్ తయోరుపజ్ఞాయమానోపక్రమ్యమాణయోరాదిః ప్రాథమ్యం చేదాఖ్యాతుమిష్యతే । పాణినేరుపజ్ఞా పాణిన్యుపజ్ఞం గ్రన్థః । నన్దోపక్రమం ద్రోణః ॥

(కాశికా) ఉపజ్ఞాయతే ఇత్యుపజ్ఞా। ఉపక్రమ్యతే ఇత్యుపక్రమః। ఉపజ్ఞా చ ఉపక్రమశ్చ ఉపజ్ఞోపక్రమమ్। తదన్తస్ తత్పురుషో నపుంసకలిఙ్గో భవతి తదాద్యాచిఖ్యాసాయామ్, తయోరుపజ్ఞోపక్రమయోరాదేరాచిఖ్యాసాయాం గమ్యమానాయామ్। ఆఖ్యాతుమ్ ఇచ్ఛా ఆచిఖ్యాసా। యద్యుపజ్ఞేయస్య ఉపక్రమ్యస్య చ అర్థస్య ఆదిరాఖ్యాతుమ్ ఇష్యతే తత ఏతద్ భవతి। పాణిన్యుపజ్ఞమకాలకం వ్యాకరణమ్। పాణినేరుపజ్ఞానేన ప్రథమతః ప్రణీతమకాలకం వ్యాకరణమ్। వ్యాడ్యుపజ్ఞం దశహుష్కరణమ్। ఆద్యోపక్రమం ప్రాసాదః। నన్దోపక్రమాణి మానాని। దర్శనీయోపక్రమం సుకుమారమ్। ఉపజ్ఞాఉపక్రమమ్ ఇతి కిమ్? వాల్మీకిశ్లోకాః। తదాద్యాచిఖ్యాసాయామ్ ఇతి కిమ్? దేవదత్తోపజ్ఞో రథః। యజ్ఞదత్తోపక్రమో రథః।

.

825. ఛాయా బాహుల్యే [2.4.22]

ఛాయా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ బాహుల్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఛాయాన్తస్తత్పురుషో నపుంసకం స్యాత్పూర్వపదార్థబాహుల్యే । ఇక్షూణాం ఛాయా ఇక్షుచ్ఛాయమ్ । విభాషాసేనా - (కౌముదీ-828) ఇతి వికల్పస్యాయమపవాదః । ఇక్షుచ్ఛాయానిషాదిన్యః ఇతి తు ఆ సమన్తాన్నిషాదిన్య ఇత్యాఙ్శ్లేషో బోధ్యః ॥

(కాశికా) విభాషా సేనాసురాచ్ఛాయా. శాలానిశానామ్ 2.4.25। ఇతి విభాషాం వక్ష్యతి। నిత్యార్థమ్ ఇదం వచనమ్। ఛాయాఽన్తస్ తత్పురుషో నపుంసకలిఙ్గో భవతి బాహుల్యే గమ్యమానే। పూర్వపదార్థధర్మః బాహుల్యమ్। శలభాదీనాం హి బహుత్వం గమ్యతే। శలభచ్ఛాయమ్। ఇక్షుచ్ఛాయమ్। బహుల్యే ఇతి కిమ్? కుడ్యచ్ఛాయా।

.

826. సభా రాజామనుష్యపూర్వా [2.4.23]

సభా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ రాజ-అ-మనుష్య-పూర్వా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) రాజపర్యాయపూర్వోఽమనుష్యపూర్వశ్చ సభాన్తస్తత్పురుషో నపుంసకం స్యాత్ । ఇనసభమ్ । ఈశ్వరసభమ్ ।పర్యాయస్యైవేష్యతే (వార్త్తికమ్) ॥ నేహ । రాజసభా । చన్ద్రగుప్తసభా । అమనుష్యశబ్దో రూఢ్యా రక్షః పిశాచాదీనాహ । రక్షః సభమ్ । పిశాచసభమ్ ॥

(కాశికా) సభాన్తస్ తత్పురుషో నపుంసకలిఙ్గో భవతి, సా చేత్ సభా రాజపూర్వా, అమనుస్యపూర్వా చ భవతి। ఇనసభమ్। ఈశ్వరసభమ్। ఇహ కస్మాన్ న భవతి, రాజసభా? పర్యాయవచనస్య ఏవ ఇష్యతే। తదుక్తమ్ జిత్పర్యాయస్య ఏవ రాజాద్యర్థమ్ ఇతి। అమనుష్యపూర్వా రక్షఃసభమ్। పిశాచసభమ్। ఇహ కస్మాన్ న భవతి, కాష్ఠసభా? అమనుష్యశబ్దో రూఢిరూపేణ్ రక్షఃపిశాచాదిష్వేవ వర్తతే। రాజా అమనుష్యపూర్వా ఇతి కిమ్? దేవదత్తసభా।

.

827. అశాలా చ [2.4.24]

అ-శాలా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) సఙ్ఘాతార్థా యా సభా తదన్తస్తత్పురుషః క్లీబం స్యాత్ । స్త్రీసభమ్ । స్త్రీసంఘాత ఇత్యర్థః । ఆశాలా కిమ్ । ధర్మసభా । ధర్మాశాలేత్యర్థః ॥

(కాశికా) అశాలా చ యా సభా తదన్తస్ తత్పురుషో నపుంసకలిఙ్గో భవతి। సఙ్ఘాతవచనోఽత్ర సభాశబ్దో గృహ్యతే। స్త్రీసభమ్। దాసీసభమ్। దాసీసఙ్ఘాతః ఇత్యర్థః। అశాలా ఇతి కిమ్। అనాథకుటీ ఇత్యర్థః।

.

828. విభాషా సేనాసురాచ్ఛాయాశాలానిశానామ్ [2.4.25]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సేనా-సురా-ఛాయా-శాలా-నిశానామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏతదన్తస్తత్పురుషః క్లీబం వా స్యాత్ । బ్రాహ్మణసేనమ్ । బ్రాహ్మణసేనా । యవసురమ్ । యవసురా । కుడ్యచ్ఛామ్ । కుడ్యచ్ఛాయా । గోశాలమ్ । గోశాలా । శ్వనిశమ్ । శ్వనిశా ।

తత్పురుషోఽనఞ్కర్మధారయ - (కౌముదీ-822) ఇత్యనువృత్తేర్నేహ । దృఢసేనో రాజా । అసేనా । పరమసేనా । ఇతి తత్పురుషసమాసప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) సేనా సురా ఛాయా శాలా నిశా ఇత్యేవమన్తస్ తత్పురుషో నపుంసకలిఙ్గో భవతి విభాషా। బ్రాహ్మణసేనమ్, బ్రాహ్మణసేనా। యవసురమ్, యవసురా। కుడ్యచ్ఛాయమ్, కుడ్యచ్ఛాయా। గోశాలమ్, గోశాలా। శ్వనిశమ్। శ్వనిశా।

.

౮౨౯. శేషో బహువ్రీహిః [౨.౨.౨౩]

శేషః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ బహువ్రీహిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ॥ అథ బహువ్రీహిసమాసప్రకరణమ్ ॥ అధికారోఽయమ్ । ద్వితీయా శ్రితా - (కౌముదీ-683) ఇత్యాదినా యస్య త్రికస్య విశిష్య సమాసో నోక్తః స శేషః ప్రథమాన్తమిత్యర్థః ॥

(కాశికా) ఉపయుకతాదన్యః శేషః। షేశః సమాసో బహువ్రీహిసంజ్ఞో భవతి। కశ్చ శేషః సమాసో న ఉక్తః। వక్ష్యతి అనేకమన్యపదార్థే 2.2.24 చిత్రగుః। శబలగుః। కృష్ణోత్తరాసఙ్గః। శేషః ఇతి కిమ్? ఉన్మత్తగఙ్గమ్। లోహితగఙ్గమ్। బహువ్రీహిప్రదేశాః న బహువ్రీహౌ 1.1.29 ఇత్యేవమాదయః।

.

౮౩౦. అనేకమన్యపదార్థే [౨.౨.౨౪]

అనేకమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అన్యపదార్థే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అనేకం ప్రథమాన్తమన్యపదార్థే వర్తమానం వా సమస్యతే స బహువ్రీహిః । అప్రథమావిభక్త్యర్థే బహువ్రీహిరితి సమానాధికరణానామితి చ ఫలితమ్ । ప్రాప్తముదకం యం ప్రాప్తోదకో గ్రామః । ఊఢరథోఽనడ్వాన్ । ఉపహృతపశూ రుద్రః । ఉద్ధృతౌదనా స్థాలీ । పీతామ్బరో హరిః । వీరపురుషకో గ్రామః । ప్రథమార్థే తు న । వృష్టే దేవే గతః । వ్యధికరణానామపి న । పఞ్చభిర్భుక్తమస్య ।ప్రాదిభ్యో ధాతుజస్య వాచ్యో వా చోత్తరపదలోపః (వార్తికమ్) ॥ ప్రపతితపర్ణః ప్రపర్ణః ।నఞోఽస్త్యర్థానాం వాచ్యో వా చోత్తరపదలోపః (వార్తికమ్) ॥ అవిద్యమానపుత్రః అపుత్రః । అస్తీతి విభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయమ్ । అస్తిక్షీరా గౌః ॥

(కాశికా) అనేకం సుబన్తమన్యపదార్థే వర్తమానం సుపా సహ సమస్యతే, బహువ్రీహిశ్చ సమాసో భవతి। ప్రథమార్థమ్ ఏకం వర్జయిత్వా సర్వేషు విభక్త్యర్థేషు బహువ్రీహిర్భవతి। ప్రాప్తముదకం యం గ్రామం ప్రాప్తోదకో గ్రామః। ఊఢరథోఽనడ్వాన్। ఉపగృతపశూ రుద్రః। ఉద్ధృతౌదనా స్థాలీ। చిత్రగుర్దేవదత్తః। వీరపురుషకో గ్రామః। ప్రథమార్థే తు న భవతి। వృష్టే దేవే గతః। అనేకగ్రహణం కిమ్?

బహూనామపి యథా స్యాత్, సుసూక్ష్మజటకేశేన సుగజాజినవాససా। సమన్తశితిరన్ధ్రేణ ద్వయోర్వృత్తౌ న సిధ్యతి। బహువ్రీహిః సమానాధికరణానమ్ ఇతి వక్తవ్యమ్। వ్యధికరణానాం మా భూత్, పఞ్చభిర్భుక్తమస్య। అవ్యయానాం చ బహువ్రీహిర్వక్తవ్యః। ఉచ్చైర్ముఖః। నీచైర్ముఖః। సప్తమ్యుపమానపూర్వపదస్య ఉత్తరపదలోప శ్చ వక్తవ్యః। కణ్ఠే స్థితః కాలోఽస్య కణ్ఠేకలః। ఉరసిలోమా। ఉష్ట్రస్య ముఖమ్ ఇవ ముఖం యస్య స ఉష్ట్రముఖః। ఖరముఖః। సముదాయవికారషష్ఠ్యాశ్చ బహువ్రీహిరుత్తరపదలోపశ్చేతి వక్తవ్యమ్। కేశానాం సఙ్ఘాతః కేశసఙ్ఘాతః, కేశసఙ్ఘాతః చూడాఽస్య కేశచూడః। సువర్ణస్య వికారోఽలఙ్కారోఽస్య సుబర్ణాలఙ్కారః। ప్రాదిభ్యో ధతుజస్య ఉత్తరపదస్య లోపశ్చ వా బహువ్రీహిర్వక్తవ్యః। ప్రపతితం పర్ణమస్య ప్రపర్ణః, ప్రపతితపర్ణః। ప్రతితం పలాశమస్య ప్రపలాశః, ప్రపతితపలాశః। నఞోఽస్త్యర్థానాం బహువ్రీహిర్వాచోత్తరపదలోపశ్చ వక్తవ్యః। ఆవిద్యమానః పుత్రో యస్య అపుత్రః, అవిద్యమానపుత్రః। అభార్యః, అవిద్యమానభార్యః। సుబధికారేఽస్తిక్షీరాదీనాం బహువ్రీహిర్వక్తవ్యః। అస్తిక్షీరా బ్రాహ్మణీ। అస్త్యాదయో నిపాతాః।

.

831. స్త్రియాః పుంవద్భాషితపుంస్కాదనూఙ్ సమానాధికరణే స్త్రియామపూరణీప్రియాఽఽదిషు [6.3.34]

స్త్రియాః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ పుంవత్ అవ్యయమ్ భాషితపు(స్కాద్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అనూఙ్ లుప్తవిభక్తికమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)సమానాధికరణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ స్త్రియామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అపూరణీప్రియాఽఽదిషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) భాషితపుంస్కాదనూఙ్ ఊఙోఽభావో యస్యామితి బహువ్రీహిః । నిపాతనాత్పఞ్చమ్యా అలుక్ షష్ఠ్యాశ్చ లుక్ । తుల్యే ప్రవృత్తినిమిత్తే యదుక్తపుంస్కం తస్మాత్పర ఊఙోఽభావో యత్ర తథాభూతస్య స్త్రీవాచకశబ్దస్య పుంవాచకస్యేవ రూపం స్యాత్సమానాధికరణే స్త్రీలిఙ్గే ఉత్తరపదే న తు పూరణ్యాం ప్రియాదౌ చ పరతః । గోస్త్రియోః - (కౌముదీ-656) ఇతి హ్రస్వః । చిత్రా గావో యస్యేతి లౌకికవిగ్రహే । చిత్రా అస్ గో అస్ ఇత్యలౌకికవిగ్రహే । చిత్రగుః । రూపవద్భార్యః । చిత్రా జరతీ గౌర్యస్యేతి విగ్రహే అనేకోక్తేర్బహూనామపి బహువ్రీహిః । అత్ర కేచిత్ । చిత్రాజరతీగుః । జరతీచిత్రగుర్వా । ఏవం దీర్ఘాతన్వీజఙ్ఘః । తన్వీదీర్ఘాజఙ్ఘః । త్రిపదే బహువ్రీహౌ ప్రథమం న పుంవత్ । ఉత్తరపదస్య మధ్యమేన వ్యవధానాత్ । ద్వితీయమపి న పుంవత్ । పూర్వపదత్వాభావాత్ । ఉత్తరపదశబ్దో హి సమాసస్య చరమావయవే రూఢః । పూర్వపదశబ్దస్తు ప్రథమావయవే రూఢ ఇతి

వదన్తి । వస్తుతస్తు నేహ పూర్వపదమాక్షిప్యతే । ఆనఙ్ ఋతః – (కౌముదీ-921) ఇత్యత్ర యథా । తేనోపాన్త్యస్య పుంవదేవ । చిత్రాజరద్గురిత్యాదిః । అత ఏవ చిత్రాజరత్యౌ గావౌ యస్యేతి ద్వన్ద్వగర్భేఽపి చిత్రాజరద్గుః ఇతి భాష్యమ్ । కర్మధారయపూర్వపదే తు ద్వయోరపి పుంవత్ । జరచ్చిత్రగుః । కర్మధారయోత్తరపదే తు చిత్రజరద్గవీకః । స్త్రియాః కిమ్ । గ్రమాణి కులం దృష్టిరస్య గ్రామణిదృష్టిః । భాషితపుంస్కాత్ కిమ్ । గఙ్గాభార్యః । అనూఙ్ కిమ్ । వామోరూభార్యః । సమానాధికరణే కిమ్ । కల్యాణ్యాః మాతా కల్యాణీమాతా । స్త్రియాం కిమ్ । కల్యాణీ ప్రధానం యస్య స కల్యాణీప్రధానః । పూరణ్యాం తు ॥

(కాశికా) భాషితః పుమాన్ యేన సమానాయామాకృతావేకస్మిన్ ప్రవృత్తినిమిత్తే స భాషితపుంస్కః శబ్దః। తదేతదేవం కథం భవతి? భాసితః పుమాన్ యస్మిన్నర్థే ప్రవృత్తినిమితే స భాషితపుంస్కశబ్దేన ఉచ్యతే, తస్య ప్రతిపాదకో యః శబ్దః సోఽపి భాసితపుంస్కః ఊఙోఽభావః అనూఙ్, భాషితపుంస్కాదనూఙ్ యస్మిన్ స్త్రీశబ్దే స భాషితపుంస్కాదనూఙ్ స్త్రీశబ్దః। బహువ్రీహిరయమ్, అలుగ్ నిపాతనాత్ పఞ్చమ్యాః। తస్య భాసితపుంస్కాఽదనూఙః స్త్రీశబ్దస్య పుంశబ్దస్యేవ రూపం భవతి సమానాధికరణే ఉత్తరపదే స్త్రీలిఙ్గే పూరణీప్రియాదివర్జితే। దర్శనీయభార్యః। శలక్ష్ణచూడః। దీర్ఘజఙ్ఘః। స్త్రియా ఇతి కిమ్? గ్రామణి బ్రాహ్మణకులం దృష్టిరస్య గ్రామణిదృష్టిః। భాషితపుంస్కాతితి కిమ్? ఖట్వాభార్యః। సమానాయామాకృతౌ ఇతి కిమ్? ద్రోణీభార్యః। కథం గర్భిభార్యః, ప్రసూతభార్యః, ప్రజాతభార్యః ఇతి? కర్తవ్యోఽత్ర యత్నః। అనూఙ ఇతి కిమ్? బ్రహ్మబన్ధూభార్యః। సమానాధికరణే ఇతి కిమ్? కల్యాణా మాతా కల్యణీమాతా। స్త్రియామ్ ఇతి కిమ్? కల్యాణీ ప్రధానమ్ ఏషా కల్యాణీప్రధానా ఇమే। అపూరణీ ఇతి కిమ్? కల్యాణీ పఞ్చమీ యాసాం తాః కల్యాణీపఞ్చమా రాత్రయః। కల్యాణీదశమాః। ప్రధానపూరణీగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్, కల్యాణీపఞ్చమీకః పక్షః ఇతి। అప్ పూరణీప్రమాణ్యోః 5.4.116 ఇత్యత్రాపి ప్రధానపూరణీగ్రహణమ్ ఏవ ఇత్యప్ప్రత్యయో న భవతి। అప్రియాదిషు ఇతి కిమ్? కల్యాణీప్రియః। ప్రియా। మనోజ్ఞా। కల్యాణీ। సుభగా। దుర్భగా। భక్తి। సచివా। అమ్బా। కాన్తా। క్షాన్తా। సమా। చపలా। దుహితా। వామా। ప్రియాదిః। దృఢభక్తిః ఇత్యేవమాదిషు స్త్రీపూర్వపదస్య అవివక్షిత్వాత్ సిద్ధమ్ ఇతి సమాధేయమ్।

.

832. అప్ పూరణీప్రమాణ్యోః [5.4.116]

అప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ పూరణీప్రమాణ్యోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) పూరణార్థప్రత్యయాన్తం యస్త్రీలిఙ్గం తదన్తాత్ప్రమాణ్యన్తాచ్చ బహువ్రీహేరప్ స్యాత్ । కల్యాణీ పఞ్చమీ యాసాం రాత్రీణాం తాః కల్యాణీపఞ్చమా రాత్రయః । స్త్రీ ప్రమాణీ యస్య స స్త్రీప్రమాణః ॥పుంవద్భావప్రతిషేధోఽప్ప్రత్యయశ్చ ప్రధానపూరణ్యామేవ (వార్తికమ్) ॥ రాత్రిః పూరణీ వాచ్యా చేత్యుక్తోదాహరణే ముఖ్యా । అన్యత్ర తు ॥

(కాశికా) పూరణప్రత్యాఽన్తాః స్త్రీలిఙ్గాః శబ్దాః పూరణీగ్రహణేన గృహ్యన్తే। ప్రమాణీ ఇతి స్వరూపగ్రహణమ్। పూరణ్యనతాత్ ప్రమాణ్యన్తాత్ చ భువ్రీహేః అప్ ప్రత్యయో భవతి సమాసాన్తః। కల్యాణీ పఞ్చమీ ఆసాం రాత్రీణాం తాః కల్యాణీపఞ్చమా రాత్రయః। కల్యాణీదశమా రాత్రయః। స్త్రీ ప్రమాణీ ఏశామ్ స్త్రీప్రమాణాః కుటుమ్బినః। భార్యాప్రధానాః ఇత్యర్థః। అపి ప్రధానపూరణీగ్రహణమ్ కర్తవ్యమ్। యత్ర అన్యపదార్థే పూరణీ అనుప్రవిశతి న కేవలం వర్తిపదార్థ ఏవ, తత్ర పూరణ్యాః ప్రాధాన్యమ్। పుంబద్భావప్రతిషేధేఽపి ప్రధానపూరణ్యేవ గృహ్యతే। ఇహ న భవతి, కల్యాణీ పఞ్చమీ అస్మిన్ పక్షే కల్యాణపఞ్చమీకః పక్షః ఇతి। నేతుర్నక్షత్ర ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। మృగో నేతా ఆసాం రాత్రీణామ్ మృగనేత్రా రాత్రయః। పుష్యనేత్రాః। నక్షత్రే ఇతి కిమ్? దేవదత్తనేతృకాః। ఛన్దసి చ నేతురుపసఙ్ఖ్యానమ్। వృహస్పతినేత్రా దేవాః। సోమనేత్రాః। మాసాద్ భృతిప్రత్యయపూర్వపదాట్ ఠఞ్విధిః। పఞ్చకో మాసోఽస్య పఞ్చకమాసికః కర్మకరః। దశకమాసికః। సోఽస్యాంశవస్నభృతయః 5.1.56 ఇతి సఙ్ఖ్యాయా అతిశదన్తాయాః కన్ 5.1.52।

.

833. నద్యృతశ్చ [5.4.153]

నద్యృతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) నద్యుత్తరపదాదృదన్తోత్తరపదాచ్చ బహువ్రీహేః కప్స్యాత్ । పుంవద్భావః ॥

(కాశికా) నద్యన్తాత్ బహువ్రీహేః ఋకారాన్తాత్ చ కప్ ప్రత్యయో భవతి। బహ్వ్యః కుమార్య అస్మిన్ దేశే బహుకుమారీకః దేశః। బహుబ్రహ్మబన్ధూకః। ఋతః ఖల్వపి బహుకర్తృకః। తకారః ముఖసుఖార్థః।

.

834. కేఽణః [7.4.13]

కే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అణః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కే పరేఽణో హ్రస్వః స్యాత్ । ఇతి ప్రాప్తే ॥

(కాశికా) కే ప్రత్యయే పరతోఽణో హ్రస్వో భవతి। జ్ఞకా కుమారికా। కిశోరికా। అణః ఇతి కిమ్? గోకా। నౌకా। రాకా, ధాకా ఇత్యత్ర ఉణాదయో బహులమ్ 3.3.1 ఇతి హ్రస్వో న భవతి। న కపి 7.4.14 ఇతి ప్రతిషేధసామర్థ్యాత్ కనోఽపి సానుబన్ధకస్య గ్రహణమ్ ఇహ భవతి।

.

835. న కపి [7.4.14]

న అవ్యయమ్ కపి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కపి పరే అణో హ్రస్వో న స్యాత్ । కల్యాణపఞ్చమీకః పక్షః । అత్ర తిరోహితావయవభేదస్య పక్షస్యాన్యపదార్థతయా రాత్రిరప్రధానమ్ । బహుకతృకః । అప్రియాదిషు కిమ్ । కల్యాణీప్రియః । ప్రియా । మనోజ్ఞా । కల్యాణీ । సుభగా । దుర్భగా । భక్తిః । సచివా । స్వసా । కాన్తా । క్షాన్తా । సమా । చపలా । దుహితా । వామా । అబలా । తనయా । సామాన్యే నపుంసకమ్ ॥ దృఢం భక్తిర్యస్య స దృఢభక్తిః । స్త్రీత్వవివక్షాయాం తు దృఢాభక్తిః ॥

(కాశికా) కపి ప్రత్యయే పరతోఽణో హ్రస్వో న భవతి। బహుకుమారీకః। బహువధూకః। బహులక్ష్మీకః। గోస్త్రియోరుపసర్జనస్య 1.2.48 ఇత్యయమపి హ్రస్వః కపి న భవతి। సమాసార్థే హి ఉత్తరపదే కపి కృతే, పశ్చాత్ కబన్తేన సహ సమాసేన భవితవ్యమ్ ఇతి స్త్రీప్రత్యయాన్తసమాసప్రాతిపదికం న భవతి।

.

836. తసిలాదిషు ఆకృత్వసుచః [6.3.35]

తసిలాదిషు సప్తమీ-బహువచనమ్ ఆ అవ్యయమ్ కృత్వసుచః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) తసిలాదిషు కృత్వసుజన్తేషు పరేషు స్త్రియాః పుంవత్స్యాత్ । పరిగణనం కర్తవ్యమ్ । అవ్యప్త్యతివ్యాప్తిపరిహారాయ ।త్రతసౌ (వార్తికమ్) ।తరప్తమపౌ (వార్తికమ్) ।చరట్జాతీయరౌ (వార్తికమ్) ।కల్పబ్దేశీయరౌ (వార్తికమ్) ।రూపప్పాశపౌ (వార్తికమ్) ।థాల్ (వార్తికమ్) ।తిల్థ్యనౌ (వార్తికమ్) ॥ బహ్వీషు బహుత్ర । బహుతః । దర్శనీయతరా । దర్శనీయతమా । ఘరూప – (కౌముదీ–985) ఇతి వక్ష్యమాణో హ్రస్వః పరత్వాత్పుంవద్భావం బాధతే । పట్వితరా । పట్వితమా । పటుచరీ । పటుజాతీయా । దర్శనీయకల్పా । దర్శనీయదేశీయా । ర్దానీయరూపా । దర్శనీయపాశా । బహుథా । ప్రశస్తా వృకీ వృకతిః । అజాభ్యో హితా అజథ్యా ।శసి బహ్వల్పార్థస్య పుంవద్భావో వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ బహ్వీభ్యో దేహి బహుశః । అల్పాభ్యో దేహి అల్పశః ।త్వతలోర్గుణవచనస్య (వార్తికమ్) ॥ శుక్లాయా భావః శుక్లత్వమ్ । శుక్లతా । గుణవచనస్య కిమ్ । కర్త్ర్యా భావః కర్త్రీత్వమ్ । శరదః కృతార్థతా ఇత్యాదౌ

తు సామాన్యే నపుంసకమ్ ।భస్యాఢే తద్ధితే (వార్త్తికమ్) ॥ హస్తినీనాం సమూహో హాస్తికమ్ । అఢే కిమ్ । రౌహిణేయః । స్త్రీభ్యో ఢక్ (కౌముదీ-1123) ఇతి ఢోఽత్ర గృహ్యతే । అగ్నేర్ఢక్ (కౌముదీ-1236) ఇతి ఢకి తు పుంవదేవ । అగ్నాయీ దేవతాఽస్య స్థాలీపాకస్య ఆగ్నేయః । సపత్నీశబ్దస్త్రిధా । శత్రుపర్యాయాత్సపత్నశబ్దాచ్ఛార్ఙ్గరవాదిత్వాత్ జీన్యేకః । సమానః పతిర్యస్యా ఇతి విగ్రహే వివాహనిబన్ధనం పతిశబ్దమాశ్రిత్య నిత్యస్త్రీలిఙ్గో ద్వితీయః । స్వామిపర్యాయపతిశబ్దేన భాషితపుంస్కస్తృతీయః । ఆద్యయోః శివాద్యణ్ । సపత్న్యా అపత్యం సాపత్నః । తృతీయాత్తు లిఙ్గవిశిష్టపరిభాషయా పత్యుత్తరపదలక్షణో ణ్య ఏవ న త్వణ్ । శివాదౌ రూఢయోరేవ గ్రహణాత్ । సాపత్న్యః ।ఠక్ఛసోశ్చ (వార్త్తికమ్) ॥ భవత్యాశ్ఛాత్రా భావత్కాః । భవదీయాః । ఏతద్వార్త్తికం ఏకతద్ధితే చ (కౌముదీ-1000) ఇతి సూత్రం చ న కర్తవ్యమ్ । సర్వనామ్నో వృత్తిమాత్రే పుంవద్భావః ఇతి భాష్యకారేషట్యా గతార్థత్వాత్ । సర్వమయః । సర్వకామ్యతి । సర్వికా భార్యా యస్య సర్వకభార్యః । సర్వప్రియః ఇత్యాది । పూర్వస్యైవేదమ్ । భస్త్రైషాజాజ్ఞాద్వా - (కౌముదీ-466) ఇతి లిఙ్గాత్ । తేనాకచి ఏకశేషవృత్తౌ చ న । సర్వికా । సర్వాః ।కుక్కుట్యాదీనామణ్డాదిషు (వార్త్తికమ్) ॥ కుక్కుట్యా అణ్డమ్ । మృగ్యాః పదం మృగపదమ్ । మృగక్షీరమ్ । కాకశావః ॥

(కాశికా) పఞ్చమ్యాస్ తసిల్ 5.3.7 ఇత్యతః ప్రభృతి సంఖ్యాయాః క్రియాభ్యావృత్తిగణనే కృత్వసుచ్ 5.4.17 ఇతి ప్రాగేతస్మాద్ యే ప్రత్యయాః తేసు భాషితపుంస్కాదనూఙ్ స్త్రియాః పుంవద్ భవతి। తస్యాః శాలాయాః తతః। తస్యామ్ తత్ర। యస్యాః యతః। యస్యామ్ యత్ర। తసిలాదిసు పరిగణనం కర్తవ్యమ్। త్రతసౌ। తరప్తమపౌ। చరట్జాతీయరౌ। కల్పబదేశ్యదేశీయరః। రూపప్పాశపౌ। థంథాలౌ। దార్హిలౌ। తిల్థాతిలౌ। శసి బహ్వల్పార్థస్య పుంవద్భావో వక్తవ్యః। బహ్వీభ్యో దేహి। అల్పాభ్యో దేహి। బహుశో దేహి। అల్పశో దేహి। త్వతలోర్గుణవచనస్య పుంవద్భవో వక్తవ్యః। పట్వ్యాః భావః పటుత్వమ్, పటుతా। గుణవచనస్య ఇతి కిమ్? కర్త్యాః భావః కరిత్వమ్ కరీతా। భస్యాఢే తద్ధితే పుంవద్భావో వక్తవ్యః। హస్తినీనాం సమూహో హాస్తికమ్। అఢే ఇతి కిమ్? శ్యైనేయః। రౌహిణేయః। కథమాగ్నాయీ దేవతా అస్య ఆగ్నేయః స్థాలీపాకః ఇతి? కర్తవ్యోఽత్ర యత్నః। ఠక్ఛసోశ్చ పుంవద్భావో వక్తవ్యః। భవత్యాః ఛాత్రాః భావత్కాః। భవదీయాః।

.

837. క్యఙ్మానినోశ్చ [6.3.36]

క్యఙ్-మానినోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏతయోః పరతః పుంవత్ । ఏనీవాచరతి ఏతాయతే । శ్యేనీవాచరతి శ్యేతాయతే । స్వభిన్నాం కాంచిద్దర్శనీయాం మన్యతే దర్శనీయమానినీ । దర్శనీయాం స్త్రియం మన్యతే దర్శనీయమానీ చైత్రః ॥

(కాశికా) క్యఙి పరతో మానిని చ స్త్రియ్యా భాషితపుంస్కాదనూఙ్ పుంవత్ భవతి। ఏనీ ఏతాయతే। శ్యేనీశ్యేతాయతే। మానిని దర్శనీయమానీ అయమస్యాః। దర్శనీయమానినీ ఇయమస్యాః। మానినో గ్రహణమస్త్ర్యర్థమసమానాధికరణార్థం చ। ఇహ తు దర్శనీయామాత్మానం మన్యతే దర్శనీయమానినీ ఇతి పూర్వేణ ఏవ సిద్ధమ్।

.

838. న కోపధాయాః [6.3.37]

న అవ్యయమ్ కోపధాయాః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కోపధాయాః స్త్రియా న పుంవత్ । పాచికాభార్యః । రసికాభార్యః । మద్రికాయతే । మద్రికామానినీ ॥కోపధప్రతిషేధే తద్ధితవుగ్రణమ్ (వార్తికమ్) ॥ నేహ । పాకా భార్యా యస్య స పాకభార్యః ॥

(కాశికా) కోపధాయాః స్త్రియాః పుంవద్భావో న భవతి। పాచికాభార్యః। కారికాభార్యః। మద్రికాభార్యః। వృజికాభార్యః। మద్రికాకల్పా। వృజికాకల్పా। మద్రికాయతే। వృజికాయతే। మద్రికామానినీ। వృజికామానినీ। వేలిపికాయాః ధర్మ్యం వైలేపికమ్। కోపధప్రతిషేధే తద్ధితవుగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్, పాకభార్యః, భేకభార్యః ఇతి।

.

839. సంజ్ఞాపూరణ్యోశ్చ [6.3.38]

సంజ్ఞా-పూరణ్యోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అనయోర్న పుంవత్ । దత్తాభార్యః । దత్తామానినీ । దానక్రియానిమిత్తః స్త్రియాం పుంసి చ సంజ్ఞాభూతోఽయమితి భాషితపుంస్కత్వమస్తి । పఞ్చమీభార్యః । పఞ్చమీపాశా ॥

(కాశికా) సంజ్ఞాయాః పూరణ్యాశ్చ స్త్రియాః పుంవద్భావో న భవతి। దత్తభార్యః। గుప్తాభార్యః। దత్తాపాశా। గుప్తాపాశా। దత్తాయతే। గుప్తాయతే। దత్తామానినీ। గుప్తామానినీ। పురణ్యాః పఞ్చమీభార్యః। దశమీభార్యః। పఞ్చమీపాశా। దశమీపాశా। పఞ్చమీయతే। దశమీయతే। పఞ్చమీమానినీ। దశమీమానినీ।

.

840. వృద్ధినిమిత్తస్య చ తద్ధితస్యారక్తవికారే [6.3.39]

వృద్ధినిమిత్తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ తద్ధితస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అ-రక్తవికారే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వృద్ధిశబ్దేన విహితా యా వృద్ధిస్తద్ధేతుర్యస్తద్ధితోఽరక్తవికారార్థస్తదన్తా స్త్రీ న పుంవత్ । స్రౌఘ్నీభార్యః । మాథురీయతే । మాథురీమానినీ । వృద్ధినిమిత్తస్య కిమ్ । మధ్యమభార్యః । తద్ధితస్య కిమ్ । కాణ్డలావభార్యః । వృద్ధిశబ్దేన కిమ్ । తావద్భార్యః । రక్తే తు కాషాయీ కన్థా యస్య స కాషాయకన్థః । వికారే తు హైమీ ముద్రికా యస్యేతి హైమముద్రికః । వృద్ధిశబ్దేన వృద్ధిం ప్రతి ఫలోపధానాభావాదిహ పుంవత్ । వైయాకరణభార్యః । సౌవశ్వభార్యః ॥

(కాశికా) న ఇతి వర్తతే। వృద్ధేర్నిమిత్తం యస్మిన్ స వృద్ధినిమిత్తః తద్ధితః, స యది రక్తేఽర్థే వికారే చ న విహితః, తదన్తస్య స్త్రీశబ్దస్య న పుంవద్ భవతి। స్రౌఘ్నీభార్యః। మాథురీభార్యః। స్రౌఘనీపాశా। మాథురీపాశా। సౌఘనీయతే। మాథురీయతే। స్రౌఘ్నీమానినీ। మాథురీమానినీఇ। వృద్ధినిమిత్తస్య ఇతి కిమ్? మధ్యమభార్యః। తద్ధితస్య ఇతి కిమ్? కాణ్డలావభార్యః। బహువ్రీహిపరిగ్రహః కమర్థః? తావద్భార్యః। యావద్భార్యః। అరక్తవికారే ఇతి కిమ్? కషాయేణ రక్తా కాషాయీ, కాషాయీ బృహతికా యస్య స కాషాయవృహతికః। లోహస్య వికారో లౌహీమ్ లౌహీ ఈషా యస్య రథస్య స లౌహేషః। ఖాదిరేషః।

.

841. స్వాఙ్గాచ్చేతోఽమానిని [6.3.40]

స్వాఙ్గాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ ఈతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అమానిని షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) స్వాఙ్గాద్య ఈకారస్తదన్తా స్త్రీ న పుంవత్ । సుకేశీభార్యః । స్వాఙ్గాత్కిమ్ । పటుభార్యః । ఈతః కిమ్ । అకేశభార్యః ।అమానినీతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ సుకేశమానినీ ॥

(కాశికా) స్వాఙ్గాదుత్తరో య ఈకారః తదన్తాయాః స్త్రియాః న పుంవద్ భవతి అమానిని పరతః। దీర్ఘకేశీభార్యః। శ్లక్ష్ణకేశీభార్యః। దీర్ఘకేశీపాశా। శ్లక్ష్ణకేశీపాశా। దీర్ఘకేశీయతే। శ్లక్ష్ణకేశీయతే। స్వాఙ్గాతితి కిమ్? పటుభార్యః। ఈతః ఇతి కిమ్? అకేశభార్యః। అమానిని ఇతి కిమ్? దీర్ఘకేశమానినీ।

.

842. జాతేశ్చ [6.3.41]

జాతేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) జాతేః పరో యః స్త్రీప్రత్యస్తదన్తం న పుంవత్ । శూద్రాభార్యః । బ్రాహ్మణీభార్యః । సౌత్రస్యైవాయం నిషేధః । తేన హస్తినీనాం సమూహో హాస్తికమిత్యత్ర భస్యాఢే (కౌముదీ-3928) ఇతి తు భవత్యేవ ॥

(కాశికా) జాతేశ్చ స్త్రియాః న పుంవద్ భవతి అమానిని పరతః। కఠీభార్యః। బహ్వృచిభార్యః। కఠీపాశా। బహ్వృచీపాశా। కఠీయతే। బహ్వృచీయతే। అమానిని ఇత్యేవ, కఠమానినీ। బహ్వృచమానినీఇ। అయం ప్రతిషేధ ఔపసఙ్ఖ్యానికస్య పుంవద్భావస్య న ఇష్యతే। హస్తినీనాం సమూహో హాస్తికమ్।

.

843. సంఖ్యయాఽవ్యయాసన్నాదూరాధికసంఖ్యాః సంఖ్యేయే [2.2.25]

సంఖ్యయా తృతీయా-ఏకవచనమ్ అవ్యయ-ఆసన్న-అదూర-అధిక-సంఖ్యాః ప్రథమా-బహువచనమ్ సంఖ్యేయే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సంఖ్యేయార్థయా సంఖ్యయాఽవ్యయాదయః సమస్యన్తే స బహువ్రీహిః । దాశానాం సమీపే యే సన్తి తే ఉపదశాః । నవ ఏకాదశ వేత్యర్థః । బహువ్రీహౌ సంఖ్యేయే- (కౌముదీ-851) ఇతి వక్ష్యమాణో డచ్ ॥

(కాశికా) సఙ్ఖ్యేయే యా సఙ్ఖ్యా వర్తతే తయా సహ అవ్యయాఽఽసన్నాదూరాధికసఙ్ఖ్యాః సమస్యన్తే బహువ్రీహిశ్చ సమాసో భవతి। అవ్యయ ఉపదశాః। ఉపవింశాః। ఆసన్నదశాః। ఆసన్నవింశాః। అదూరదశాః। అదూరవింశాః। అధికదశాః। అధికవింశాః। సఙ్ఖ్యా ద్విత్రాః। త్రిచతురాః। ద్విదశాః। సఙ్ఖ్యయా ఇతి కిమ్? పఞ్చ బ్రాహ్మణాః। అవ్యయాఽఽసన్నాదూరాధికసఙ్ఖ్యాః ఇతి కిమ్? బ్రాహ్మణాః పఞ్చ। సఙ్ఖ్యేయే ఇతి కిమ్? అధికా వింశతిర్గవామ్।

.

844. తి వింశతేర్డితి [6.4.142]

తి లుప్తవిభక్తికమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)వింశతేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ డితి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

వింశతేః భస్య తేః డితి లోపః

(సి.కౌ) వింశతేర్భస్య తిశబ్దస్య లోపః స్యాడ్డితి । ఆసన్నవింశాః । వింశతేరాసన్నా ఇత్యర్థః । అదూరత్రింశాః । అధికచత్వారింశాః । ద్వౌ వా త్రయో వా ద్విత్రాః । దిరావృత్తాః దశ ద్విదశాః । వింశతిరిత్యర్థః ॥

(కాశికా) భస్య వింశతేః తిశబ్దస్యడితి ప్రత్యయే లోపో భవతి। వింశత్యా క్రీతః వింశకః। వింశం శతమ్। వింశతేః పూర్ణో వింశః। ఏకవింశః। డితీతి కిమ్? వింశత్యా।

.
845. దిఙ్నామాన్యన్తరాలే [౨.౨.౨౬]

దిక్-నామాని ప్రథమా-బహువచనమ్ అన్తరాలే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) దిశో నామాన్యన్తరాలే వాచ్యే ప్రాగ్వత్ । దక్షిణస్యాః పూర్వస్యాశ్చ దిశోఽన్తరాలం దక్షిణపూర్వా । నామగ్రహణాద్యౌగికానాం న । ఐన్ద్ర్యాశ్చ కౌబేర్యాశ్చాన్తరాలం దిక్ ॥

(కాశికా) దిశాం నామాని దిఙ్నామాని। దిఙ్నామాని సుబన్తాని అన్తరాలే వాచ్యే సమస్యన్తే, బహువ్రీహిశ్చ సమాసో భవతి। దక్షిణస్యాశ్చ పూర్వస్యాశ్చ దిశోర్యదన్తరాలం దక్షిణపూర్వా దిక్। పూర్వోత్తరా। ఉత్తరపశ్చిమా। పశ్చిమదక్షిణా। సర్వనామ్నో వృత్తిమాత్రే పుంవద్భావః। నామగ్రహణం రూఢ్యర్థమ్। ఇహ మ భూత్, ఐన్ద్ర్యాశ్చ కౌబేర్యాశ్చ చిశోర్యదన్తరాలమ్ ఇతి।

.
846. తత్ర తేనేదమితి సరూపే [౨.౨.౨౭]

తత్ర అవ్యయమ్ తేన్ తృతీయా-ఏకవచనమ్ ఇదమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఇతి అవ్యయమ్ సరూపే ప్రథమా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) సప్తమ్యన్తే గ్రహణవిషయే సరూపే పదే తృతీయాన్తే చ ప్రహరణవిషయే ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తమిత్యర్థే సమస్యేతే కర్మవ్యతిహారే ద్యోత్యే స బహువ్రీహిః । ఇతిశబ్దాదయం విషయవిశేషో లభ్యతే । ఇచ్సమాసాన్తో వక్ష్యతే । తిష్ఠద్గుప్రభృతిష్విచ్ప్రత్యయస్య పాఠాదవ్యయీభావత్వమవ్యత్వం చ । అన్యేషామపి దృశ్యతే (కౌముదీ-3539) దీర్ఘః । కేశేషు కేశేషు గృహీత్వేదం యుద్ధం ప్రవృత్తం కేశాకేశి । దణ్డైర్దణ్డైశ్చ ప్రహృత్యేదం యుద్ధం ప్రవృత్తం దణ్డాదణ్డి । ముష్టీముష్టి ॥

(కాశికా) తత్ర ఇతి సప్తమ్యన్తం గృహ్యతే। తేన ఇతి తృతీయాన్తమ్। సరూపగ్రహణం ప్రత్యేకమభిసమ్బధ్యతే। తత్ర ఇతి సప్తమ్యన్తే సరూపే పదే తేనేతి చ తృతీయాన్తే ఇదమ్ ఇత్యేతస్మిన్నర్థే సంస్యేతే, బహువ్రీహిశ్చ సమాసో భవతి। ఇతికరనశ్చ ఇహ వివక్షార్థో లౌకికమర్థమనుసారయతి। తతో గ్రహణం, ప్రహరనం కర్మవ్యతీహారో, యుద్ధం చ సమాసార్థః ఇతి సర్వమ్ ఇతికరణాల్లభ్యతే। యత్ తత్ర ఇతి నిర్దిష్టం గ్రహణమ్ చేత్ తద్ భవతి, యత్ తేన ఇతి నిర్దిష్టం ప్రహరనం చేత్ తద్ భవతి, యతిదమ్ ఇతి నిర్దిష్టం యుద్ధం చేత్ తద్ భవతి। కేశేషు కేశేషు చ గృహీత్వా ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తం కేశాకేశి। కచాకచి। దణ్డైశ్చ దణ్డైశ్చ ప్రగృత్య ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తం దణ్డాదణ్డి। ముసలాముసలి। ఇచ్ కర్మవ్యతిహారే 5.4.127 ఇతి ఇచ్ సమాసాన్తః, స చ

అవ్యయమ్। అన్యేషామపి దృశ్యతే 6.3.137 ఇతి పూర్వపదస్య దీర్ఘత్వమ్। సరూపగ్రహణం కిమ్? హలైశ్చ ముసలైశ్చ ప్రహృత్య ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తమ్।

.

847. ఓర్గుణః [6.4.146]

ఓః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ గుణః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఓః భస్య తద్ధితే గుణః

(సి.కౌ) ఉవర్ణాన్తస్య భస్య గుణః స్యాత్తద్ధితే । అవాదేశః । బాహూబాహవి । ఓరోదితి వక్తవ్యే గుణోక్తిః [(పరిభాషా –) సంజ్ఞాపూర్వకో విధిరనిత్యః] ఇతి జ్ఞాపయితుమ్ । తేన స్వాయమ్భువమిత్యాది సిద్ధమ్ । సరూపే ఇతి కిమ్ । హలేన మూసలేన ॥

(కాశికా) ఉవర్ణాన్తస్య భస్య గుణో భవతి తద్ధితే పరతః। బాభ్రవ్యః। మాణ్డవ్యః। శఙ్కవ్యం దారు। పిచవ్యః కార్పాసః। కమణ్డలవ్యా మృత్తికా। పరశవ్యమయః। ఔపగవః। కాపటవః। ఓరోతితి వక్తవ్యే గుణగ్రహణం సంజ్ఞాపూర్వకో విధిరనిత్యో యథా స్యాత్, తేన స్వాయమ్భువః ఇతి సిద్ధం భవతి।

.

848. తేన సహేతి తుల్యయోగే [2.2.28]

తేన తృతీయా-ఏకవచనమ్ సహ అవ్యయమ్ ఇతి అవ్యయమ్ తుల్యయోగే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) తుల్యయోగే వర్తమానం సహేత్యేతత్తృతీయాన్తేన ప్రాగ్వత్ ॥

(కాశికా) సహ ఇత్యేతచ్ ఛాబ్దరూపం తుల్యయోగే వర్తమానం తేన ఇతి తృతీయాన్తేన సహ సమస్యతే, బహువ్రీహిశ్చ సమాసో భవతి। సహ పుత్రేణాగతః సపుత్రః। సచ్ఛాత్రః। సకర్మకరః। తుల్యయోగే ఇతి కిమ్? సహైవ దశభిః పుత్రైర్భారం బహతి గర్దభీ। విద్యమానైరేవ దశభిః పుత్రైర్భారం వహతి ఇత్యర్థః। కథం సకర్మకః, సలోమకః, సపక్షకః ఇతి? న హ్యత్ర తుల్యయోగో గమ్యతే। కిం తర్హి? విద్యమానతా। ప్రాయికం తుల్యయోగే ఇతి విశేషణమ్। అన్యత్ర అపి సమాసో దృశ్యతే।

.

849. వోపసర్జనస్య [6.3.82]

వా అవ్యయమ్ ఉపసర్జనస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) బహువ్రీహ్యవయవస్య సహస్య సః స్యాద్వా । పుత్రేణ సహ సపుత్రః సహపుత్రో వా ఆగతః । తుల్యయోగవచనం ప్రాయికమ్ । సకమర్కః । సలోమకః ॥

(కాశికా) ఉపసర్జనసర్వావయవః సమాసః ఉపసర్జనమ్। యస్య సర్వేఽవయవా ఉపసర్జనీభూతాః స సర్వోపసర్జనో బహువ్రీహిర్గృహ్యతే। తదవయవస్య సహశబ్దస్య వా స ఇత్యయమాదేశో భవతి। సపుత్రః, సహపుత్రః। సచ్ఛాత్రః, సహచ్ఛాత్రః। ఉపసర్జనస్య ఇతి కిమ్? సహయుధ్వా। సహకృత్వా। సహకృత్వప్రియః, ప్రియసహకృత్వా ఇతి ఇహ బహువ్రీహౌ యదుత్తరపదం తత్ పరః సహశబ్దో న భవతీతి సభావో న భవతి।

.

850. ప్రకృత్యాఽఽశిష్యగోవత్సహలేషు [6.3.83]

ప్రకృత్యా తృతీయా-ఏకవచనమ్ ఆశిషి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అ-గో-వత్స-హలేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) సహశబ్దః ప్రకృత్యా స్యాదాశిషి । స్వస్తి రాజ్ఞే సహపుత్రాయ సహామాత్యాయ ।అగోవత్సహలేష్వితి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ సగవే । సవత్సాయ । సహలాయ ॥

(కాశికా) ప్రకృత్యా సహశబ్దో భవతి ఆశిషి విషయే అగోవత్సహలేషు। స్వస్తి దేవత్తాయ సహపుత్రాయ సహచ్ఛాత్రాయ సహామాత్యాయ। అగోవత్సహలేషు ఇతి కిమ్? స్వస్తి భవతే సహగవే, సగవే। సహవత్సాయ, సవత్సాయ। సహహలాయ, సహలాయ। వోపసర్జనస్య 6.3.82 ఇతి పక్షే భవత్యేవ సహ్భావః।

.

851. బహువ్రీహౌ సంఖ్యేయే డజబహుగణాత్ [5.4.73]

బహువ్రీహౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సంఖ్యేయే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ డచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అబహుగణాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

బహువ్రీహౌ అబహుగణనాత్ సఙ్ఖ్యేయే డచ్

(సి.కౌ) సంఖ్యేయే యో బహువ్రీహిస్తస్మాడ్డచ్ స్యాత్ । ఉపదశాః । అబహుగణాత్ కిమ్ । ఉపబహవః । ఉపగణాః । అత్ర స్వరే విశేషః ।సంఖ్యాయాస్తత్పురుషస్య వాచ్యః (వార్తికమ్) ॥ నిర్గతాని త్రింశతో నిస్త్రింశాని వర్షాణి చైత్రస్య । నిర్గతస్త్రింశతోఽఙ్గులిభ్యో నిస్త్రింశః ఖఙ్గః ॥

(కాశికా) సఙ్ఖ్యేయే యో బహువ్రీహిర్వర్తతే తస్మాదబహుగణాన్తాత్ డచ్ ప్రత్యయో భవతి। సఙ్ఖ్యయావ్యయాసన్న ఇతి యో బహువ్రీహిః తస్య ఇదం గ్రహణమ్। ఉపదశాః। ఉపవింశాః। ఉపత్రింశాః। ఆసన్నదశాః। అదూరదశాః। అధికదశాః। ద్విత్రాః। పఞ్చషాః। పఞ్చదశాః। సఙ్ఖ్యేయే ఇతి కిమ్? చిత్రగుః। శబలగుః। అబహుగణాతితి కిమ్? ఉపబహవః। ఉపగణాః। అత్ర స్వరే విశేషః।

డచ్ప్రకరణే సఙ్ఖ్యాయాస్ తత్పురుషస్య ఉపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యం నిస్త్రింశాద్యర్థమ్। నిర్గతాని త్రింశతః నిస్త్రింశాని వర్షాణి దేవదత్తస్య। నిశ్చత్వారింశాని యజ్ఞదత్తస్య। నిర్గతస్త్రింశతోఽఙ్గులిభ్యో నిస్త్రింశః ఖడ్గః।

.

852. బహువ్రీహౌ సక్థ్యక్ష్ణోః స్వాఙ్గాత్ షచ్ [5.4.113]

బహువ్రీహౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సక్థ్యక్ష్ణోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ స్వాఙ్గాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ షచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వ్యత్యయేన షష్ఠీ । స్వాఙ్గవాచి సక్థ్యక్ష్యన్తాద్బహువ్రీహేః షచ్ స్యాత్ । దీర్ఘే సక్థినీ యస్య స దీర్ఘసక్థః । జలజాక్షీ । స్వాఙ్గాత్ కిమ్ । దీర్ఘసక్థి శకటమ్ । స్థూలాక్షా వేణుయష్టిః । అక్ష్ణోఽదర్శనాత్ (కౌముదీ-644) ఇత్యచ్ ॥

(కాశికా) స్వాఙ్గవాచీ యః సక్థిశబ్దః అక్షిశబ్దశ్చ తదన్తాత్ బహువ్రీహేః షచ్ ప్రత్యయో భవతి సమాసాన్తః। అయమర్థోఽభిప్రేతః। సూత్రే తు దుఃశ్లిష్టవిభక్తీని పదాని। దీర్ఘం సక్థి యస్య దీర్ఘసక్థః। కల్యాణాక్షః। లోహితాక్షః। విశాలాక్షః। బహువ్రీహౌ ఇతి కిమ్? పరమసక్థిః। పరమాక్షిః। సక్థ్యక్ష్ణోః ఇతి కిమ్? దీర్ఘజానుః। సుబాహుః। స్వాఙ్గాతితి కిమ్? దీర్ఘస్క్థి శకటమ్ స్థులాక్షిః ఇక్షుః। టచి ప్రకృతే షజ్గ్రహణం స్వరార్థమ్। చక్రసక్థీ స్త్రీ। దీర్ఘసక్థీ స్త్రీ। సక్థం చాక్రాన్తాత్ 6.2.198 ఇతి విభాషయోత్తరపదస్య అన్తోదాత్తతా విధీయతే। తత్ర యస్మిన్ పక్షే న అస్త్యుదాత్తత్వం తత్ర జీపి సతి ఉదాత్తనివృత్తిస్వరస్య అభావాదనుదాత్తః శ్రూయేత। జీషి తు సర్వత్ర ఉదాత్తః సిద్ధో భవతి। బహువ్రీహిగ్రహణమా పాదపరిసమాప్తేరనువర్తతే।

.

853. అఙ్గులేర్దారుణి [5.4.114]

అఙ్గులేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ దారుణి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అఙ్గుల్యన్తాద్బహువ్రీహేః షచ్ స్యాద్దారుణ్యర్థే । పఞ్చాఙ్గులయో యస్య తత్పఞ్చాఙ్గులం దారు । అఙ్గులిసదృశావయవం ధాన్యాదివిక్షేపణకాష్ఠముచ్యతే । బహువ్రీహేః కిమ్ । ద్వే అఙ్గులీ ప్రమాణమస్యా ద్వ్యఙ్గులా యష్టిః । తద్ధితార్థే తత్పురుషే తత్పురుషస్యాఙ్గులేః - (కౌముదీ-789) ఇత్యచ్ । దారుణి కిమ్ । పఞ్చాఙ్గులిర్హస్తః ॥

(కాశికా) అఙ్గులిశబ్దాన్తాద్ బహువ్రీహేః షచ్ ప్రత్యయో భవతి సమాసాన్తః దారుణి సమాసార్థే। ద్వ్యఙ్గులం దారు। త్ర్యఙ్గులం దారు। పఞ్చాఙ్గులం దారు। అఙ్గులిసదృశావయవం ధాన్యాదీనాం

విక్షేపణకాష్ఠముచ్యతే। యస్య తు ద్వే అఙ్గులీ ప్రమాణమ్ దారుణః తత్ర తద్ధితార్థ ఇతి సమాసే ఇఙుతే తత్పృషస్య అఙ్గులేః ఇత్యచా భవితవ్యమ్। దారుణి ఇతి కిమ్? పఞ్చాఙ్గులిర్దస్తః।

.

854. ద్విత్రిభ్యాం ష మూర్ధ్నః [5.4.115]

ద్విత్రిభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ ష లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)మూర్ధ్నః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆభ్యాం మూర్ధ్నః షః స్యాద్బహువ్రీహౌ । ద్విమూర్ధః । త్రిమూర్ధః ।నేతుర్నక్షత్రే అబ్వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ మృగో నేతా యాసాం రాత్రీణాం తాః మృగనేత్రా రాత్రయః । పుష్యనేత్రాః ॥

(కాశికా) ద్విత్రిభ్యాం పరో యో మూర్ధన్శబ్దః తదన్తాద్ బహువ్రీహేః షప్రత్యయః భవతి సమాసాన్తః। ద్విమూర్ధః। త్రిమూర్ధః। ద్విత్రిభ్యామ్ ఇతి కిమ్? ఉచ్చైర్మూర్ధా।

.

855. అన్తర్బహిర్భ్యాం చ లోమ్నః [5.4.117]

అన్తర్బహిర్భ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్ లోమ్నః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆభ్యాం లోమ్నోఽప్స్యాద్బహువ్రీహౌ । అన్తర్లోమః । బహిర్లోమః ॥

(కాశికా) అన్తర్బహిసిత్యేతాభ్యాం పరో యో లోమన్శబ్దః తదన్తాద్ బహువ్రీహేః అప్ ప్రత్యయో భవతి। అన్తర్గతాని లోమాని అస్య అన్తర్లోమః ప్రావారః। బహిర్లోమః పతః।

.

856. అజ్నాసికాయాః సంజ్ఞాయాం నసం చాస్థూలాత్ [5.4.118]

అచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ నాసికాయాః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ నసమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అస్థూలాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) నాసికాన్తాద్బహువ్రీహేరచ్ స్యాత్ నాసికాశబ్దశ్చ నసం ప్రాప్నోతి న తు స్థూలపూర్వాత్ ॥

(కాశికా) నాసికాన్తాత్ బహువ్రీహేః అచ్ ప్రత్యయో భవతి, నాసికాశబ్దశ్చ న సమాదేశమాపద్యతే। అస్థూలాతితి నాసికావిశేషణం, న చేత్ స్థూలశబ్దాత్ పరా నాసికా భవతీతి। సంజ్ఞాయామ్ ఇతి సముదాయోపాధిః। ద్రురివ నాసికా అస్య ద్రుణసః। వార్ధ్రీణసః। పూర్వపదాత్ సంజ్ఞాయామగః 8.4.3 ఇతి ణత్వమ్। గోనసః। సంజ్ఞాయామ్ ఇతి కిమ్? తుఙ్గనాసికః। అస్థూలాతితి కిమ్? స్థూలనాసికో వరాహః। ఖురఖరాభ్యాం నస్ వక్తవ్యః। ఖురణాః। ఖరణాః। పక్షేఽచ్ప్రత్యయోఽపి ఇష్యతే। ఖురణసః। ఖరణసః। శితినాః, అహినాః, అర్చనాః ఇతి నిగమ ఇష్యతే।

.

857. పూర్వపదాత్ సంజ్ఞాయామగః [8.4.3]

పూర్వపదాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అగః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

సంజ్ఞాయామ్ పూర్వపదాత్ రషాభ్యామ్ నః ణః, అగః।

(సి.కౌ) పూర్వపదస్థాన్నిమిత్తాత్పరస్య నస్య ణః స్యాత్సంజ్ఞాయాం న తు గకారవ్యవధానే । ద్రురివ నాసికాఽస్య ద్రుణసః । ఖరణసః । అగః కిమ్ । ఋచామయనమ్ ఋగయనమ్ । అణృగయనాదిభ్యః (కౌముదీ-1452) ఇతి నిపాతనాణ్ణత్వాభావమాశ్రిత్య అగ ఇతి ప్రత్యాఖ్యాతం భాష్యే । అస్థూలాత్ కిమ్ । స్థూలనాసికః ।ఖురఖరాభ్యాం వా నస్ (వార్తికమ్) ॥ ఖురణాః । ఖరణాః । పక్షే అజపీష్యతే ॥ ఖురణసః । ఖరణసః ॥

(కాశికా) పూర్వపదస్థాన్ నిమిత్తాదుత్తరస్య గకారవర్జితాద్ నకారస్య ణకార ఆదేశో భవతి సంజ్ఞాయాం విషయే। ద్రుణసః। వార్ధ్రీణసః। ఖరణసః। శూర్పణఖా। సంజ్ఞాయామ్ ఇతి కిమ్? చర్మనాసికః। అగః ఇతి కిమ్? ఋగయనమ్। కేచిదేతన్ నియమార్థం వర్ణయన్తి, పూర్వపదాత్ సంజ్ఞాయామ్ ఏవ ణత్వం న అన్యత్ర ఇతి। సమాసేఽపి హి సమానపదే నిమిత్తనిమిత్తినోర్భావాదస్తి పూర్వేణ ప్రాప్తిః ఇతి స చ నియమః పూర్వపదసమ్బధాదుత్తరపదస్థస్య ఏవ ణత్వం నివర్తయతి, చర్మనాసికః ఇతి, న తద్ధితపూర్వపదస్థస్య, ఖారపాయణః, మాతృభోనీణః, కర్ణప్రియః ఇతి। అగః ఇతి యోగవిభాగేన ణత్వప్రతిషేధః, న నియమప్రతిషేధః ఇతి। అపరే తు పూర్వసూత్రే సమానమ్ ఏవ యన్ నిత్యం పదం తత్ సమానపదమ్ ఇత్యాశ్రయన్తి, సమానగ్రహణాత్। తేషామప్రాప్తమేవ ణత్వమనేన విధీయతే। సమాసే హి పూర్వపదోత్తరవిభాగాదసమానపదత్వమప్యస్తీతి।

.

858. ఉపసర్గాచ్చ [5.4.119]

ఉపసర్గాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ప్రాదేర్యో నాసికాశబ్దస్తదన్తాద్బహువ్రీహేరచ్ నాసికాయా నసాదేశశ్చ । అసంజ్ఞార్థం వచనమ్ । ఉన్నతా నాసికా యస్య స ఉన్నసః । ఉపసర్గాదనోత్పర ఇతి తద్భఙ్క్త్వా భాష్యకార ఆహ ॥

(కాశికా) ఉపసర్గాత్ పరో యో నాసికాశబ్దః తదన్తాత్ బహువ్రీహేః అచ్ ప్రత్యయో భవతి, నాసికాశబ్దశ్చ న సమాపద్యతే। అసంజ్ఞార్థం వచనమ్। ఉన్నతా నాసికా అస్య ఉన్నసః। ప్రనసః। ఉపసర్గాద్ బహులమ్ 8.4.28 ఇతి ణత్వమ్। వేర్గ్రో వక్తవ్యః। విగతా నాసికా అస్య విగ్రః।

.

859. ఉపసర్గాద్ బహులమ్ [8.4.28]

ఉపసర్గాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అనోత్పరః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉపసర్గస్థాన్నిమిత్తాత్పరస్య నసో నస్య ణః స్యాద్బహులమ్ । ప్రణసః ।వేర్గ్రో వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ విగతా నాసికాఽస్య విగ్రః ।ఖ్యశ్చ (వార్తికమ్) ॥ విఖ్యః । కథం తర్హి వినసా హతబాన్ధవేతి భట్టిః । విగతయా నాసికయోపలక్షితేతి వ్యాఖ్యేయమ్ ॥

(కాశికా) ఉపసర్గస్థాన్ నిమిత్తాతుత్తరస్య నసో నకారస్య ణకారాదేశో భవతి బహులమ్। ప్రణః శూద్రః। ప్రణసః। ప్రణో రాజా। న చ భవతి। ప్ర నో ముఞ్చతమ్। బహులగ్రహణాద్ భాషాయామపి భవతి, ప్రణసం ముఖమ్। ఉపసర్గాచ్ చేతి నాసికాయా నసాదేశః।

.

860. సుప్రాతసుశ్వసుదివశారికుక్షచతురశ్రైణీపదాజపదప్రోష్ఠపదాః [5.4.120]

సుప్రాతసుశ్వసుదివశారికుక్షచతురశ్రైణీపదాజపదప్రోష్ఠపదాః ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏతే బహువ్రీహావచ్ప్రత్యయాన్తా నిపాత్యన్తే । శోభనం ప్రాతరస్య సుప్రాతః । శోభనం శ్వోఽస్య సుశ్వః । శోభనం దివాఽస్య సుదివః । శారేరివ కుక్షిరస్య శారికుక్షః । చతస్రోఽశ్రయోఽస్య చతురశ్రః । ఏణ్యా ఇవ పాదావస్య ఏణీపదః । అజపదః । ప్రోష్ఠో గౌః, తస్యేవ పాదావస్య ప్రోష్ఠపదః ॥

(కాశికా) సుప్రాతాదయో బహువ్రీహిసమాసా అచ్ప్రత్యయాన్తా నిపాత్యన్తే। అన్యదపి చ టిలోపాదికం నిపాతనాదేవ సిద్ధమ్। శోభనం ప్రాతరస్య సుప్రాతః। శోభనం శ్వోఽస్య సుశ్వః। శోభనం దివా అస్య సుదివః। శారేరివ కుక్షిరస్య శారికుక్షః। చతస్రోఽశ్రయోఽస్య చతురశ్రః। ఏణ్యా ఇవ పాదౌ అస్య ఏణీపదః। అజస్య ఇవ పాదావస్య అజపదః। ప్రోష్ఠో గౌః, తస్య ఇవ పాదావయ ప్రోష్ఠపదః।

.

861. నఞ్దుఃసుభ్యో హలిసక్థ్యోరన్యతరస్యామ్ [5.4.121]

నఞ్దుఃసుభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ హలిసక్థ్యోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అచ్ స్యాత్ । అహలః । అహలిః । అసక్థః । అసక్థిః । ఏవం దుఃసుభ్యామ్ । శక్త్యోరితి పాఠాన్తరమ్ । అశక్తః । అశక్తిః ॥

(కాశికా) నఞ్ దుస్ సు ఇత్యేతేభ్యః పరౌ యౌ హలిసక్థిశబ్దౌ తదన్తద్ బహువ్రీహేరన్యతరస్యామచ్ ప్రత్యయో భవతి సమాసాన్తః। అవిద్యమానా హలిరస్య అహలః, అహలిః। దుర్హలః, దుర్హలిః। సుహలః, సుహలిః। అవిద్యమానం సక్థి అస్య అసక్థః, అసక్థిః। దుఃసక్థః, దుఃసక్థిః। సుసక్థః, సుసక్థిః। హలిశక్త్యోః

ఇతి కేచిత్ పఠన్తి। అవిద్యమానా శక్తిః అస్య అశక్తః, అశక్తిః। విరూపా శక్తిః అస్య దుఃశక్తః, దుఃశక్తః, దుఃశక్తిః। శోభనా శక్తిః అస్య సుశక్తః, సుశక్తిః।

.

862. నిత్యమసిచ్ ప్రజామేధయోః [5.4.122]

నిత్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అసిచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ప్రజామేధయోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) నఞ్దుఃసుభ్య ఇత్యేవ । అప్రజాః । దుష్ప్రజాః । సుప్రజాః । అమేధాః । దుర్మేధాః । సుమేధాః ॥

(కాశికా) నఞ్దుస్సుభ్యః ఇత్యేవ। నఞ్ దుస్ సు ఇత్యేతేభ్యః పరౌ యౌ ప్రజామేధాశబ్దౌ తదన్తాద్ బహువ్రీహేః నిత్యమసిచ్ ప్రత్యయో భవతి సమాసాన్తః। అవిద్యమానా ప్రజా అస్య అప్రజాః। దుష్ప్రజాః। సుప్రజాః। అవిద్యమానా మేధా యస్య అమేధాః। దుర్మేధాః। సుమేధాః। నిత్యగ్రహణం కిమ్, యావతా పూర్వసూత్రేఽన్యతరస్యామ్ గ్రహణం న ఏవ స్వర్యతే? ఏవం తర్హి నిత్యగ్రహణాదన్యత్ర అపి భవతీతి సూచ్యతే। శ్రోత్రియస్య ఇవ తే రాజన్ మన్దకస్యాల్పమేధసః। అనువాకహతా బుద్ధిర్న ఏషా తత్త్వార్థదర్శినీ।

.

863. ధర్మాదనిచ్ కేవలాత్ [5.4.124]

ధర్మాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అనిచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ కేవలాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కేవలాత్పూర్వపదాత్పరో యో ధర్మశబ్దస్తదన్తాద్బహువ్రీహేరనిచ్ స్యాత్ । కల్యాణధర్మా । కేవలాత్ కిమ్ । పరమః స్వో ధర్మో యస్యేతి త్రిపదే బహువ్రీహౌ మాభూత్ । స్వశబ్దో హీహ న కేవలం పూర్వపదమ్ కింతు మధ్యమత్వాదాపేక్షికమ్ । సందిగ్ధసాధ్యధర్మేత్యాదౌ తు కర్మధారయపూర్వపదో బహవ్రీహిః । ఏవం చ పరమస్వధర్మేత్యపి సాధ్వేవ । నివృత్తిధర్మా అనుచ్ఛిత్తిధర్మేత్యాదివత్ । పూర్వపదం తు బహువ్రీహిణాఽఽక్షిప్యతే ॥

(కాశికా) కేవలాద్ యో ధర్మశబ్దః తదన్తాద్ బహువ్రీహేః అనిచ్ ప్రత్యయో భవతి సమాసన్తః। కల్యాణో ధర్మోఽస్య కల్యాణధర్మా। ప్రియధర్మా। కేవలాతితి ఇమ్? పరమః స్వో ధర్మః అస్య పరమస్వధర్మః। యద్యేవం త్రిపదే బహువ్రీహౌ ప్రాప్నోతి, పరమః స్వో ధర్మః అస్య ఇతి? ఏవం తర్హి కేవలాతితి పూర్వపదం నిర్దిశ్యతే, కేవలాత్ పదాద్ యో ధర్మశబ్దో న పదసముదాయాత్, తదన్తాద్ భౌవ్రీహేః ప్రత్యయః।

.

864. జమ్భా సుహరితతృణసోమేభ్యః [5.4.125]

జమ్భా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సుహరితతృణసోమేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) జమ్భేతి కృతసమాసాన్తం నిపాత్యతే । జమ్భో భక్ష్యే దన్తే చ । శోభనో జమ్భోఽస్య సుజమ్భా । హరితజమ్భా । తృణం భక్ష్యం యస్య తృణమివ దన్తా యస్యేతి వా తృణజమ్భా । సోమజమ్భా । స్వాదిభ్యః కిమ్ । పతితజమ్భః ॥

(కాశికా) బహువ్రీహౌ సమాసే స్వాదిభ్యః పరం జమ్భా ఇతి కృతసమాసాన్తముత్తరపదం నిపాత్యతే జమ్భశబ్దః అభ్యవహార్యవచీ దన్తవిశేషవాచీ చ। శోభనో జమ్భః అస్య సుజమ్భా దేవదత్తః। శోభనాభ్యవహార్యః శోభనదన్తో వా। ఏవం హరితజమ్భా। తృణజమ్భా। సోమజమ్భా। దన్తవచనే తృణమ్ ఇవ జమ్భః అస్య, సోమ ఇవ జమ్భః అస్య ఇతి విగ్రహీతవ్యమ్। సుహరితతృణసోమేభ్యః ఇతి కిమ్? పతితజమ్భః।

.

865. దక్షిణేర్మా లుబ్ధయోగే [5.4.126]

దక్షిణేర్మా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ లుబ్ధయోగే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) దక్షిణే ఈర్మం వ్రణం యస్య దక్షిణేర్మా మృగః । వ్యాధేన కృతవ్రణ ఇత్యర్థః ॥

(కాశికా) దక్షిణేర్మా ఇతి కృతస్మాసాన్తః నిపాత్యతే బహువ్రీహౌ సమాసే లుబ్ధయోగే। దక్షిణమ్ ఈర్మమస్య దక్షిణేర్మా మృగః। ఈర్మమ్ వ్రణముచ్యతే। దక్షిణమఙ్గం వ్రణితమస్య వ్యాధేన ఇత్యర్థః। లుబ్ధయోగే ఇతి కిమ్? దక్షిణేర్మ శకటమ్।

.

866. ఇచ్ కర్మవ్యతిహారే [5.4.127]

ఇచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ కర్మవ్యతిహారే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కర్మవ్యతిహారే యో బహువ్రీహిస్తస్మాదిచ్ స్యాత్సమాసాన్తః । కేశాకేశి । ముసలాముసలి ॥

(కాశికా) కర్మవ్యతిహారే యో బహువ్రీహిః తస్మాదిచ్ ప్రత్యయో భవతి। తత్ర తేన ఇదమ్ ఇతి సరూపే 2.2.27 ఇత్యయం బహువ్రీహిర్గృహ్యతే। కేశేసు కేశేసు గృహీత్వా ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తం కేశాకేశి। కచాకచి। మృసలైశ్చ ముసలైశ్చ ప్రహృత్య ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తం ముసలాముసలి। దణ్డాదణ్డి। తిష్ఠద్గుప్రభృతిషు అయమ్ ఇచ్ ప్రత్యయః పఠ్యతే।

.

867. ద్విదణ్డ్యాదిభ్యశ్చ [5.4.128]

ద్విదణ్డ్యాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) తాదర్థ్యే చతుర్థ్యేషా । ఏషాం సిద్ధ్యర్థమిచ్ ప్రత్యయః స్యాత్ । ద్వౌ దణ్డౌ యస్మిన్ప్రహరణే తద్ ద్విదణ్డి ప్రహరణమ్ । ద్విముసలి । ఉభాహస్తి । ఉభయాహస్తి ॥

(కాశికా) ద్విదణ్డ్యాదయః శబ్దాః ఇచ్ ప్రత్యయాన్తాః సాధవో భవన్తి। ద్విదణ్డ్యాదిభ్యః ఇతి తాదర్థ్యే ఏషా చతుర్థీ, న పఞ్చమీ। ద్విదణ్డ్యాద్యర్థమ్ ఇచ్ ప్రత్యయో భవతి తథా భవతి యథా ద్విదణ్డ్యాదయః సిద్ధ్యన్తి ఇత్యర్థః। సముదాయనిపాతనాచ్ చ అర్థవిశేషేఽవరుధ్యన్తే। ద్విదణ్డి ప్రహరతి। ద్విముసలి ప్రహరతి। ఇహ న భవతి, ద్విదణ్డా శాలా ఇతి। బహువ్రీహ్యధికారేఽపి తత్పురుషాత్ క్వచిద్ విధానమ్ ఇచ్ఛన్తి। నికుచ్య కర్ణౌ ధావతి నికుచ్యకర్ణి ధావతి। ప్రోహ్య పాదౌ హస్తినం వాహయతి ప్రోహ్యపాది హస్తినం వాహయతి। మయూరవ్యంసకాదిత్వాత్ సమాసః। ద్విదణ్డి। ద్విముసలి। ఉభాఞ్జలి। ఉభయాఞ్జలి। ఉభాకర్ణి। ఉభయాకర్ణి। ఉభాదన్తి। ఉభయాదన్తి। ఉభాహస్తి। ఉభయాహస్తి। ఉభాపాణి। ఉభయాపాణి। ఉభాబాహు। ఉభయాబాహు। ఏకపది। ప్రోహ్యపది। ఆఢ్యపది। సపది। నికుచ్యకర్ణి। సంహతపుచ్ఛి। ఉభాబాహు, ఉభయాబాహు ఇతి నిపాతనాదిచ్ప్రత్యయలోపః। ప్రత్యయలక్షణేన అవ్యయీభావసంజ్ఞా।

.

868. ప్రసమ్భ్యాం జానునోర్జ్ఞుః [5.4.129]

ప్రసమ్భ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ జానునోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ జ్ఞుః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆభ్యాం పరయోర్జానుశబ్దయోర్జ్ఞురాదేశః స్యాద్బహువ్రీహౌ । ప్రగతే జానునీ యస్య ప్రజ్ఞుః । సంజ్ఞుః ॥

(కాశికా) ప్ర సమ్ ఇత్యేతాభ్యాముత్తరస్య జానుశబ్దస్య జ్ఞురాదేశో భవతి సమాసాన్తో బహువ్రీహౌ। ప్రకృష్టే జానునీ అస్య ప్రజ్ఞుః। సంజ్ఞుః।

.

869. ఊర్ధ్వాద్విభాషా [5.4.130]

ఊర్ధ్వాద్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఊర్ధ్వజ్ఞుః । ఊర్ధ్వజానుః ॥

(కాశికా) ఊర్ధ్వశబ్దాదుత్తరస్య జానుశబ్దస్య విభాషా జ్ఞుః ఇత్యయమాదేశో భవతి। ఊర్ధ్వే జానునీ అస్య ఊర్ధ్వజానుః, ఊర్ధ్వజ్ఞుః।

.

870. ధనుషశ్చ [5.4.132]

ధనుషః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ధనురన్తస్య బహువ్రీహేరనఙాదేశః స్యాత్ । శార్ఙ్గధన్వా ॥

(కాశికా) ధనుఃశబ్దాన్తస్య బహువ్రీహేః అనఙాదేశో భవతి సమాసాన్తః। శార్ఙ్గం ధనురస్య శార్ఙ్గధన్వా। గాణ్డీవధన్వా। పుష్పధన్వా। అధిజ్యధన్వా।

.

871. వా సంజ్ఞాయామ్ [5.4.133]

వా అవ్యయమ్ సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శతధన్వా । శతధనుః ॥

(కాశికా) ధనుఃశబ్దాన్తాద్ బహువ్రీహేరన్ఙాదేశో వా భవతి సంజ్ఞాయాం విషయే। పూర్వేణ నిత్యః ప్రప్తః వికల్ప్యతే। శతధనుః, శతధన్వా। దృఢధనుః, దృఢధన్వా।

.

872. జాయాయా నిఙ్ [5.4.134]

జాయాయాః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ నిఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) జాయాన్తస్య బహువ్రీహేర్నిఙాదేశః స్యాత్ ॥

(కాశికా) జాయాశబ్దాన్తస్య బహువ్రీహేర్నిఙాదేశః భవతి। యువతిః జాయా యస్య యువజానిః। వృద్ధజానిః।

.

873. లోపో వ్యోర్వలి [6.1.66]

లోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వ్యోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ వలి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

వ్యోః వలి లోపః

(సి.కౌ) వకారయకారయోర్లోపః స్యాద్వలి । పుంవద్భావః । యువతిర్జాయా యస్య యువజానిః ॥

(కాశికా) ధాతోః ఇతి ప్రకృతం యత్ తద్ ధాత్వాదేః ఇతి పునర్ధాతుగ్రహణాన్ నివృత్తమ్। తేన ధాతోరధాతోశ్చ వకారయకారయోః వలి పరతో లోపో భవతి। దివ్ దిదివాన్, దిదివాంసౌ, దిదివాంసః।

ఊయీ ఊతమ్। క్నూయీ క్నూతమ్। గోధాయా ఢ్రక్ 4.1.129। ఘౌధేరః। పచేరన్। యజేరన్। వకారస్య జీవేరదానుక్, జీరదానుః। స్రివేః ఆస్రేమాణమ్। ఉణాదయో బహులమ్ 3.3.1 ఇతి బహులవచనాచ్ చ్ఛ్వోః శూడనునాసికే చ 6.4.19 ఇతి ఊఠ్ న భవతి। బలి ఇతి కిమ్? ఊయ్యతే। క్నూయ్యతే। ఊర్వం లోపగ్రహణం కిమ్? వేరపృక్తలోపాత్ పూర్వం వలి లోపో యథా స్యాత్। కణ్డూయతేః క్విప్కణ్డూః। లోలూయతేః లోలూః। వ్రశ్చాదీనాముపదేశసామర్థ్యాత్ వలి లోపో న భవతి। వృశ్చతి। వవృశ్చ ఇత్యత్రాపి హి సమ్ప్రసారణహలాదిఃశేషయోర్బహిరఙ్గత్వాత్ ప్రాప్నోతి।

.

874. గన్ధస్యేదుత్పూతిసుసురభిభ్యః [5.4.135]

గన్ధస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఇత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఉత్పూతిసుసురభిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యో గన్ధస్యేకారోఽన్తాదేశః స్యాత్ । ఉద్గన్ధిః । పూతిగన్ధిః । సుగన్ధిః । సురభిగన్ధిః ।గన్ధస్యేత్త్వే తదేకాన్తగ్రహణమ్ (వార్తికమ్) ॥ ఏకాన్తః ఏకదేశ ఇవ అవిభాగేన లక్ష్యమాణః ఇత్యర్థః । సుగన్ధి పుష్పం సలిలం చ । సుగన్ధిర్వాయుః । నేహ శోభనా గన్ధాః ద్రవ్యాణ్యస్య సుగన్ధ ఆపణికః ॥

(కాశికా) ఉత్ పూతి సు సురభి ఇత్యేతేభ్యః పరస్య గన్ధశబ్దస్య ఇకారాదేశో భవతి సమాసాన్తో బహువ్రీహౌ సమాసే। తకార ఉచ్చారణార్థః। ఉద్గతో గన్ధోఽస్య ఉద్గన్ధిః। పూతిగన్ధిః। సుగన్ధిః। సురభిగన్ధిః। ఏతేభ్యః ఇతి కిమ్? తీవ్రగన్ధో వాతః। గన్ధస్యేత్త్వే తదేకాన్తగ్రహణమ్। తేన శోభనః గన్ధః అస్య సుగన్ధః ఆపణికః।

.

875. అల్పాఖ్యాయామ్ [5.4.136]

అల్పాఖ్యాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సూపస్య గన్ధో లేశో యస్మింస్తత్ సూపగన్ధి భోజనమ్ । ఘృతగన్ధి । గన్ధో గన్ధక ఆమోదే లేశే సమ్బన్ధగర్వయోః ఇతి విశ్వః ॥

(కాశికా) అల్పాఖ్యాయాం యోగన్ధశబ్దః తస్య ఇకారాదేశో భవతి సమాసాన్తో బహువ్రీహౌ సమాసే। సూపోఽల్పోఽస్మిన్ సూపగన్ధి భోజనమ్। అల్పమస్మిన్ భోజనే ఘృతమ్ ఘృతగన్ధి। క్షీరగన్ధి। అల్పపర్యాయో గన్ధశబ్దః।

.

876. ఉపమానాచ్చ [5.4.137]

ఉపమానాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) పద్మస్యేవ గన్ధోఽస్య పద్మగన్ధి ॥

(కాశికా) ఉపమానాత్ పరో యో గన్ధశబ్దః తస్య ఇకారాదేశో భవతి సమాసాన్తో బహువ్రీహౌ సమాసే। పద్మస్య ఇవ గన్ధోఽస్య పద్మగన్ధిః। ఉత్పలగన్ధిః। కరీషగన్ధిః।

.

877. పాదస్య లోపోఽహస్త్యాదిభ్యః [5.4.138]

పాదస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ లోపః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అహస్త్యాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) హస్త్యాదివర్జితాదుపమానాత్పరస్య పాదశబ్దస్య లోపః స్యాద్బహువ్రీహౌ । స్థానిద్వారేణాయం సమాసాన్తః । వ్యాఘ్రస్యేవ పాదావస్య వ్యాఘ్రపాత్ । అహస్త్యాదిభ్యః కిమ్ । హస్తిపాదః । కుసూలపాదః ॥

(కాశికా) ఉపమానాతిత్యేవ। ఉపమానాతిహస్త్యాదివర్జితాత్ పరస్య పాదశబ్దస్య లోపో భవతి సమాసాన్తో బహువ్రీహౌ సమాసే। స్థానిద్వారేణ లోపస్య సమాసాన్తతా విజ్ఞాయతే। వ్యాఘ్రస్య ఇవ పాదౌ అస్య వ్యఘ్రపాత్। సంహపాత్। అహస్త్యాదిభ్యః ఇతి కిమ్? హస్తిపాదః। కటోలపాదః। హస్తిన్। కటోల। గణ్డోల। గణ్డోలక। మహిలా। దాసీ। గణికా। కుసూల।

.

878. కుమ్భపదీషు చ [5.4.139]

కుమ్భపదీషు సప్తమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) కుమ్భపద్యాదిషు పాదస్య లోపో ఙీప్ చ నిపాత్యతే స్త్రియామ్ ॥ పాదః పత్ (కౌముదీ-414) ॥ కుమ్భపదీ । స్త్రియామ్ కిమ్ । కుమ్భపాదః ॥

(కాశికా) కుమ్భపదీప్రభృతయః కృతపాదలోపాః సముదాయా ఏవ పఠ్యన్తే। తత్ర ఏవం సూత్రమ్ జ్ఞేయమ్। పాదస్య లోపో భవతి కుమ్భపద్యాదివిషయే యథా కుమ్భపద్యాదయః సిధ్యన్తి। సముదాయపాఠస్య చ ప్రయోజనం విషయనియమః స్త్రియామ్ ఏవ, తత్ర ఙీప్ప్రత్యయే ఏవ, న అన్యదా। కుమ్భపదీ। శతపదీ। యచ్ చ ఇహ ఉపమానపూర్వం సఙ్ఖ్యాపూర్వం చ పఠ్యతే, తస్య సిద్ధే లోపే నిత్యఙీబర్థం వచనమ్। పాదోఽన్యతరస్యామ్ 4.1.8 ఇతి వికల్పో న భవతి। కుమ్భపదీ। శతపదీ। అష్టాపదీ। జాలపదీ। ఏకపదీ। మాలాపదీ। మునిపదీ। గోధాపదీ। గోపదీ। కలశీపదీ। ఘృతపదీ। దాసీపదీ। నిష్పదీ। ఆర్ద్రపదీ। కుణపదీ। కృష్ణపదీ। ద్రోణపదీ। ద్రుపదీ। శకృత్పదీ। సూపపదీ। పఞ్చపదీ। అర్వపదీ। స్తనపదీ। కుమ్భపద్యాదిః।

.

879. సంఖ్యాసుపూర్వస్య [5.4.140]

సఙ్ఖ్యాసుపూర్వస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పాదస్య లోపః స్యాత్సమాసాన్తో బహువ్రీహౌ । ద్విపాత్ । సుపాత్ ॥

(కాశికా) సఙ్ఖ్యాపూర్వస్య సుపూర్వస్య చ బహువ్రీహేః పాదశబ్దాన్తస్య లోపో భవతి సమాసాన్తః। ద్వౌ పాదౌ అస్య ద్విపాత్। త్రిపాత్। శోభనౌ పాదౌ అస్య సుపాత్।

.

880. వయసి దన్తస్య దతృ [5.4.141]

వయసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ దన్తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ దతృ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)

(సి.కౌ) సంఖ్యాసుపూర్వస్య దన్తస్య దతృ ఇత్యాదేశః స్యాద్వయసి । ద్విదన్ । చతుర్దన్ । షడ్ దన్తా అస్య షోడన్ । సుదన్ । సుదతీ । వయసి కిమ్ । ద్విదన్తః కరీ । సుదన్తః ॥

(కాశికా) సఙ్ఖ్యాపూర్వస్య సుపూర్వస్య చ బహువ్రీహేర్యో దన్తశబ్దః, తస్య దతృ ఇత్యయమాదేశో భవతి సమాసాన్తః వయసి గమ్యమానే। ఋకార ఉగిత్కార్యార్థః। ద్వౌ దన్తౌ అస్య ద్విదన్। త్రిదన్। చతుర్దన్। శోభనా దన్తాః అస్య సమస్తాః జాతాః సుదన్ కుమారః। వయసి ఇతి కిమ్? ద్విదన్తః కుఞ్జరః। సుదన్తో దాక్షిణాత్యః।

.

881. స్త్రియాం సంజ్ఞాయామ్ [5.4.143]

స్త్రియామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యో దన్తస్య దతృ స్యాత్సమాసాన్తో బహువ్రీహౌ । అయోదతీ । ఫాలదతీ । సంజ్ఞాయాం కిమ్ । సమదన్తీ ॥

(కాశికా) స్త్రియామన్యపదార్థే సంజ్ఞాయాం విషయే దన్తశబ్దస్య దతృ ఇత్యయమాదేశో భవతి। అయోదతీ। ఫాలదతీ। సంజ్ఞాయామ్ ఇతి కిమ్? సమదన్తీ। స్నిగ్ధదన్తీ।

.

882. విభాషా శ్యావారోకాభ్యామ్ [5.4.144]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ శ్యావారోకాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) దన్తస్య దతృ వా బహువ్రీహౌ । శ్యావదన్ । శ్యావదన్తః । అరోకదన్ । అరోకదన్తః ॥

(కాశికా) శ్యావ అరోక ఇత్యేతాభ్యాం పరస్య దన్తశబ్దస్య దతృ ఇత్యయమాదేశో భవతి విభాషా సమాసాన్తో బహువ్రీహౌ। శ్యావదన్, శ్యావదన్తః। అరోకదన్, అరోకదన్తః। అరోకో నిర్దీప్తిః। సంజ్ఞాయామ్ ఇత్యేవ, శ్యవదన్తః। అరోకదన్తః।

.

883. అగ్రాన్తశుద్ధశుభ్రవృషవరాహేభ్యశ్చ [5.4.145]

అగ్రాన్తశుద్ధశుభ్రవృషవరాహేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యో దన్తస్య దతృ వా । కుడ్మలాగ్రదన్ । కుడ్మలాగ్రదన్తః ॥

(కాశికా) విభాషా ఇత్యేవ। అగ్రాన్తాత్ శబ్దాత్ శుద్ధ శుభ్ర వృష వరాహ ఇత్యేతేభ్యశ్చ పరస్య దన్తశబ్దస్య విభాషా దతృ ఇత్యయమాదేశో భవతి సమాసాన్తో బహువ్రీహౌ సమాసే। కుడ్మలాగ్రదన్,కుడ్మలాగ్రదన్తః। శుద్ధదన్, శుద్ధదన్తః। శుభ్రదన్, శుభ్రదన్తః। వృషదన్, వృషదన్తః। వరాహదన్, వరాహదన్తః। అనుక్తసముచ్చయార్థః చకారః। అహిదన్, అహిదన్తః। మూషికదన్, మూషికదన్తః। గర్దభదన్, గర్దభదన్తః। శిఖరదన్, శిఖరదన్తః।

.

884. కకుదస్యావస్థాయాం లోపః [5.4.146]

కకుదస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అవస్థాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అజాతకకుత్ । పూర్ణకకుత్ ॥

(కాశికా) కకుదశబ్దాన్తస్య బహువ్రీహేర్లోపో భవతి సమాసాన్తః అవస్థాయాం గమ్యమానాయామ్। కాలాదికృతా వస్తుధర్మా వయఃప్రభృతయః అవస్థా ఇత్యుచ్యతే। అసఞ్జాతం కకుదమస్య అసఞ్జాతకకుత్। బాలః ఇత్యర్థః। పూర్ణకకుత్। మధ్యమవయాః ఇత్యర్థః। ఉన్నతకకుత్। వృద్ధవయాః ఇత్యర్థః। స్థూలకకుత్। వలవానిత్యర్థః। యష్టికకుత్। నాతిస్థూలో నాతికృశః ఇత్యర్థః। అవస్థాయామ్ ఇతి కిమ్? శ్వేతకకుదః।

.

885. త్రికకుత్ పర్వతే [5.4.147]

త్రికకుత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ పర్వతే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) త్రీణి కకుదాన్యస్య త్రికకుత్ । సంజ్ఞైషా పర్వతవిశేషస్య । త్రికకుదోఽన్యః ॥

(కాశికా) త్రికకుది బహువ్రీహౌ కకుదశబ్దస్య లోపః సమాసాన్తో నిపాత్యతే పర్వతేఽభిధేయే। త్రీణి కకుదాన్యస్య త్రికకుత్ పర్వతః। కకుదాకారం పర్వతస్య శృఙ్గం కకుదమ్ ఇత్యుచ్యతే। న చ సర్వస్త్రిశిఖరః పర్వతః త్రికకుత్। కిం తర్హి? సంజ్ఞైషా పర్వతవిశేషస్య। పర్వతే ఇతి కిమ్? త్రికకుదోఽన్యః।

.

886. ఉద్విభ్యాం కాకుదస్య [5.4.148]

ఉద్విభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ కాకుదస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) లోపః స్యాత్ । ఉత్కాకుత్ । వికాకుత్ । కాకుదం తాలు ॥

(కాశికా) ఉత్ వి ఇత్యేతాభ్యాం పరస్య కాకుదశబ్దస్య లోపో భవతి బహువ్రీహౌ సమాసే। ఉద్గతం కాకుదమస్య ఉత్కా కుత్। వికాకుత్। తాలు కాకుదముచ్యతే।

.

887. పూర్ణాద్విభాషా [5.4.149]

పూర్ణాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పూర్ణకాకుత్ । పూర్ణకాకుదః ॥

(కాశికా) పూర్ణాత్ పరస్య కాకుదశబ్దస్య విభాషా లోపో భవతి బహువ్రీహౌ సమాసే। పూర్ణం కాకుదమస్య పూర్ణకాకుత్ పూర్ణకాకుదః।

.

888. సుహృద్దుర్హృదౌ మిత్రామిత్రయోః [5.4.150]

సుహృద్దుర్హృదౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ మిత్రామిత్రయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) సుదుర్భ్యాం హృదయస్య హృద్భావో నిపాత్యతే । సుహృన్మిత్రమ్ । దుహృదమిత్రః । అన్యత్ర సుహృదయః । దుర్హృదయః ॥

(కాశికా) సుహృత్ దుర్హృతితి నిపాత్యతే యథాసఙ్ఖ్యం మిత్రామిత్రయోరభిధేయయోః। సుశబ్దాత్ పరస్య హృదయశబ్దస్య హృద్భావో నిపాత్యతే బహువ్రీహౌ, తథా దుఃశబ్దాత్ పరస్య। శోభనం హృదయమస్య సుహృత్ మిత్రమ్। దుష్టం హృదయమస్య దుర్హృతమిత్రమ్। మిత్రామిత్రయోః ఇతి కిమ్? సుహృదయః కారుణికః। దుర్హృదయః చోరః।

.

889. ఉరఃప్రభృతిభ్యః కప్ [5.4.151]

ఉరఃప్రభృతిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ కప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వ్యూఢోరస్కః । ప్రియసర్పిష్కః । ఇహ పుమాన్, అనడ్వాన్, పయః, నౌ, లక్ష్మీరితి ఏకవచనాన్తాని పఠ్యన్తే । ద్వివచనబహువచనాన్తేభ్యస్తు శేషాద్విభాషా (కౌముదీ-811) ఇతి వికల్పేన కప్ । ద్విపుమాన్ । ద్విపుంస్కః ॥ (గణసూత్రమ్ -) అర్థాన్నఞః ॥ అనర్థకమ్ । నఞః కిమ్ । అపార్థమ్ । అపార్థకమ్ ॥

(కాశికా) ఉరఃప్రభృత్యన్తాత్ బహువ్రీహేః కప్ప్రత్యయో భవతి। వ్యూఢమురః అస్య వ్యూఢోరస్కః। ప్రియసర్పిష్కః। అవముక్తోపానత్కః। పుమాననడ్వాన్ పయః నౌః లక్ష్మీః ఇతి విభక్త్యన్తాః పఠ్యన్తే, న ప్రాతిపదికాని। తత్ర ఇదం ప్రయోజనమ్ ఏకవచనాన్తానామ్ ఏవ గ్రహణమ్ ఇహ విజ్ఞాయేత, ద్వివచనబహువచనాన్తానాం మా భూతితి। తత్ర శేషద్ విభాషా 5.4.154 ఇతి వికల్ప ఏవ భవతీతి। ద్విపుమాన్, ద్విపుంస్కః। బహుపుమాన్, బహుపుంస్కః। ఉరస్। సర్పిస్। ఉపానః। పుమాన్। అనడ్వాన్। నౌః। పయః। లక్ష్మీః। దధి। మధు। శాలి। అర్థాన్ నఞః అనర్థకః।

.

౮౯౦. ఇనః స్త్రియామ్ [5.4.152]

ఇనః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ స్త్రియామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) బహుదణ్డికా నగరీ ॥ [(పరిభాషా -) అనినస్మన్గ్రహణాన్యర్థవతా చానర్థకేనాపి తదన్తవిధిం ప్రయోజయన్తి] ॥ బహువాగ్మికా । స్త్రియాం కిమ్ । బహుదణ్డీ । బహుదణ్డికో గ్రామః ॥

(కాశికా) ఇన్నన్తాద్ బహువ్రీహేః కప్ ప్రత్యయో భవతి స్త్రియాం విషయే। బహవో దణ్డినః అస్యాం శాలాయాం బహుదణ్డికా శాలా। బహుచ్ఛత్రికా। బహుస్వామికా నగరీ। బహువాగ్మికా సభా। స్త్రియామ్ ఇతి కిమ్? బహుదణ్డీ రాజా, బహుదణ్డికః। శేషాద్విభాషా 5.4.154 ఇత్యేతద్ భవతి।

.

౮౯౧. శేషాద్విభాషా [5.4.154]

శేషాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అనుక్తసమాసాన్తాచ్ఛేషాధికారస్థాద్బహువ్రీహేః కప్ వా స్యాత్ । మహాయశస్కః । మహాయశాః । అనుక్తేత్యాది కిమ్ । వ్యాఘ్రపాత్ । సుగన్ధిః । ప్రియపథః । శేషాధికారస్థాత్ కిమ్ । ఉపబహవః । ఉత్తరపూర్వా । సుపుత్రః । తన్త్రాదినా శేషశబ్దోఽర్థద్వయపరః ॥

(కాశికా) యస్మాద్ బహువ్రీహేః సమాసాన్తో న విహితః స శేషః తస్మాద్ విభాషా కప్ ప్రత్యయో భవతి। బహ్వ్యః ఖట్వాః అస్మిన్ బహుఖట్వకః। బహుమాలకః। బహువీణకః। బహుఖట్వాకః। బహుమాలాకః।

బహువీణాకః। బహుఖట్వః। బహుమాలః। బహువీణః। కథమనృక్కం సామ, బహ్వృక్కం సూక్తమ్ ఇతి, యావతా విహితోఽత్ర సామాన్యేన సమాసాన్తః ఋష్వాః ఇతి। న ఏతదస్తి। విశేషే స ఇష్యతే, అనృచో మాణవకో జ్ఞేయో బహ్వృచశ్చరణాఖ్యాయామ్ ఇతి। శేషాతితి కిమ్? ప్రియపథః। ప్రియధురః।

.

892. ఆపోఽన్యతరస్యామ్ [7.4.15]

ఆపః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కప్యాబన్తస్య హ్రస్వో వా స్యాత్ । బహుమాలాకః । బహుమాలకః । కబభావే తు బహుమాలః ॥

(కాశికా) ఆబన్తస్యాఙ్గస్య కపి హ్రస్వః న భవత్యన్తరస్యామ్। బహుఖట్వాకః, బహుఖట్వకః। బహుమాల కః బహుమాలకః।

.

893. న సంజ్ఞాయామ్ [5.4.155]

న అవ్యయమ్ సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శేషాదితి ప్రాప్తః కప్ న స్యాత్సంజ్ఞాయామ్ । విశ్వే దేవా అస్య విశ్వదేవః ॥

(కాశికా) సంజ్ఞాయాం విషయే బహువ్రీహౌ సమాసే కప్ ప్రత్యయో న భవతి। పూర్వేణ ప్రాప్తః ప్రతిషిధ్యతే। విశ్వే దేవా అస్య విశ్వదేవః। విశ్వయశాః।

.

894. ఈయసశ్చ [5.4.156]

ఈయసః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఈయసన్తోత్తరపదాన్న కప్ । బహవః శ్రేయాంసోఽస్య బహుశ్రేయాన్ । గోస్త్రియోః - (కౌముదీ-656) ఇతి హ్రస్వే ప్రాప్తే ।ఈయసో బహువ్రీహేర్నేతి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ బహ్వ్యః శ్రేయస్యోఽస్య బహుశ్రేయసీ । బహువ్రీహేః కిమ్ । అతిశ్రేయసిః ॥

(కాశికా) ఈయసన్తాద్ బహువ్రీహేః కప్ ప్రత్యయో న భవతి। సర్వా ప్రాప్తిః ప్రతిషిధ్యతే। బహవః శ్రేయాంసః అస్య బహుశ్రేయాన్। శేషాద్ విభాషా 5.4.154 ఇత్యస్య ప్రతిషేధః। బహ్వ్యః శ్రేయస్యః అస్య బహుశ్రేయసీ। నద్యృతశ్చ 5.4.153 ఇత్యస్య ప్రతిషేధః। హ్రస్వత్వమపి న భవతి, ఈయసో బహువ్రీహౌ పుంవతితి వచనాత్।

.

895. వన్దితే భ్రాతుః [5.4.157]

వన్దితే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ భ్రాతుః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పూజితేఽర్థే యో భ్రాతుశబ్దస్తదన్తాన్న కప్ స్యాత్ । ప్రశస్తో భ్రాతా యస్య ప్రాస్తభ్రాతా । న పూజనాత్ (కౌముదీ-954) ఇతి నిషేధస్తు బహువ్రీహౌ సక్థ్యక్ష్ణోః- (కౌముదీ-852) ఇత్యతః ప్రాగేవేతి వక్ష్యతే । వన్దితే కిమ్ । మూర్ఖభ్రాతృకః ॥

(కాశికా) వన్దితేఽర్థే యో భ్రాతృశబ్దో వర్తతే తదన్తాద్ బహువ్రీహేః కప్ ప్రత్యయో న భవతి। వన్దితః స్తుతః పూజితః ఇత్యుచ్యతే। శోభనో భ్రాతా అస్య సుభ్రాతా। వన్దితః ఇతి కిమ్? మూర్ఖభ్రాతృకః। దుష్టభ్రాతృకః।

.

896. నాడీతన్త్ర్యోః స్వాఙ్గే [5.4.159]

నాడీతన్త్ర్యోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ స్వాఙ్గే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) స్వాఙ్గే యౌ నాడీతన్త్రీశబ్దౌ తదన్తాత్కప్ న స్యాత్ । బహునాడిః కాయః । బహుతన్త్రీర్గ్రీవా । తన్త్రీర్ధమనీ । స్త్రీప్రత్యయాన్తత్వాభావాద్ధ్రస్వో న । స్వాఙ్గే కిమ్ । బహునాడీకః స్తమ్భః । బహుతన్త్రీకా వీణా ॥

(కాశికా) స్వాఙ్గే యౌ నాడీతన్త్రీశబ్దౌ తదన్తాద్ బహువ్రీహేః కప్ ప్రత్యయో న భవతి। బహ్వ్యః నాడ్యః అస్య బహునాడిః కాయః। బహుతన్త్రీ గ్రీవా। ధమనీవచనస్ తన్త్రీశబ్దః। స్వాఙ్గే ఇతి కిమ్? బహునాడీకః స్తమ్భః। బహుతన్త్రీకా వీణా।

.

897. నిష్ప్రవాణిశ్చ [5.4.160]

నిష్ప్రవాణిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) కబభావోఽత్ర నిపాత్యతే । ప్రపూర్వాద్వయతేర్ల్యుట్ । ప్రవాణీ తన్తువాయశలాకా । నిర్గతాప్రవాణ్యస్య నిష్ప్రవాణిః పటః । సమాప్తవానః, నవః ఇత్యర్థః ॥

(కాశికా) నిష్ప్రవాణిః ఇతి నదీలక్షణస్య కపః ప్రతిషేధో నిపాత్యతే। ప్రోయతేఽస్యామ్ ఇతి ప్రవాణీ। ప్రవయన్తి తయా వా ఇతి ప్రావాణీ। కరణసాధనోఽయం ల్యుట్। తన్తువాయశలాకా భణ్యతే। నిర్గతా ప్రవాణీ అస్య నిష్ప్రవాణిః పటః। నిష్ప్రవాణిః కమ్బలః। అపనీతశలాకః సమాప్తవానః ప్రత్యగ్రో నవకః

ఉచ్యతే। ఇతి శ్రీవామనవిరచితాయాం కాశికాయాం వృత్తౌ పఞ్చమాధ్యాయస్య చతుర్థః పదఃషష్ఠోఽధ్యాయః ప్రథమః పాదః।

.

898. సప్తమీవిశేషణే బహువ్రీహౌ [౨.౨.35]

సప్తమీ-విశేషణే ప్రథమా-ద్వివచనమ్ బహువ్రీహౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సప్తమ్యన్తం విశేషణం చ బహుబ్రీహౌ పూర్వం ప్రయోజ్యమ్ । కణ్ఠేకాలః । అత ఏవ జ్ఞాపకాద్వ్యధికరణపదో బహుబ్రీహిః । చిత్రగుః ।సర్వనామసంఖ్యయోరుపసఖ్యానమ్ (వార్త్తికమ్) ॥ సర్వశ్వేతః । ద్విశుక్లః ।మిథోఽనయోః సమాసేసంఖ్యా పూర్వం శబ్దపరవిప్రతిషేధాత్ (వార్త్తికమ్) ॥ ద్వ్యన్యః ।సంఖ్యాయా అల్పీయస్యాః (వార్త్తికమ్) ॥ ద్విత్రాః । ద్వన్ద్వేఽపి ॥ ద్వాదశ ।వా ప్రియస్య (వార్త్తికమ్) ॥ గుడప్రియః । ప్రియగుడః ।గడ్వాదేః పరా సప్తమీ (వార్త్తికమ్) ॥ గడుకణ్ఠః । క్వచిన్న । వహేగడుః ॥

(కాశికా) సర్వోపసర్జనత్వాద్ బహువ్రీహేరనియమే ప్రాప్తే నియమార్థం వచనమ్। సప్తమ్యన్తం విశేషణం చ బహువ్రీహిసమాసే పూర్వం ప్రయోక్తవ్యమ్। క్ణ్ఠే కాలః। ఉరసిలోమా। విశేషణమ్ చిత్రగుః। శబలగుః। సర్వనామసఙ్ఖ్యయోరుపసఙ్ఖ్యానమ్। సర్వశ్వేతః। సర్వకృష్ణః। ద్విశుక్లః। ద్వికృష్ణః। అనయోరేవ మిథః సంప్రధారణాయాం ప్రత్వాత్ సఙ్ఖ్యాయాః పూర్వనిపాతః। ద్వ్యన్యః। త్ర్యన్యః। వా ప్రియస్య పూవనిపాతః। గుడప్రియః, ప్రియగుడః। సప్తమ్యాః పూర్వనిపాతే ప్రప్తే గడ్వాదిభ్యః సప్తమ్యన్తం పరమ్। గడుకణ్ఠః। గడుశిరాః। కథం వహేగడుః? ప్రాప్తస్య చాబాధా వ్యాఖ్యేయా।

.

899. నిష్ఠా [౨.౨.36]

నిష్ఠా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) నిష్ఠాన్తం బహుబ్రీహౌ పూర్వం స్యాత్ । కృతకృత్యః ।జాతికాలసుఖాదిభ్యః పరా నిష్ఠా వాచ్యా (వార్త్తికమ్) ॥ సారఙ్గజగ్ధీ । మాసజాతా । సుఖజాతా । ప్రాయికం చేదమ్ । కృతకటః । పీతోదకః ॥

(కాశికా) నిష్ఠన్తం చ భువ్రీహిసమాసే పూర్వం ప్రయోక్తవ్యమ్। కృతకటః। భిక్షితభిక్షః। అవముక్తోపానత్కః। ఆహూతసుబ్రహ్మణ్యః। నను చ విశేషణమ్ ఏవ అత్ర నిష్ఠా? న ఏష నియమః, విశేషణవిశేష్యభవస్య వివక్షా నిబన్ధనత్వాత్। కథే కృతమనేన ఇతి వా విగ్రహీతవ్యమ్। నిష్ఠాయాః పూర్వనిపాతే జాతికాలసుఖాదిభ్యః ప్రవచనమ్। శార్ఙ్గ జగ్ధీ। పలాణ్డుభక్షితీ। మాసజాతః। సమ్వత్సరజాతః।

సుఖజాతః। దుఃఖజాతః। కథం కృతకటః, భుక్తౌదనః? ప్రాప్తస్య చాబాధా వ్యాఖ్యేయా। ప్రహరణార్థేభ్యశ్చ పరే నిష్ఠాసప్తమ్యౌ భవత ఇతి వక్తవ్యమ్। అస్యుద్యతః। దణ్డపాణిః। కథముద్యతగదః, ఉద్యతాసిః? ప్రాప్తస్య చాబాధా వ్యాఖ్యేయా।

.

౭౦౦. వాహితాగ్న్యాదిషు [౨.౨.37]

వా అవ్యయమ్ ఆహితాగ్ని-ఆదిషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఆహితాగ్నిః । అగ్న్యాహితః । ఆకృతిగణోఽయమ్ ।ప్రహరణార్థేభ్యః పరే నిష్ఠాసప్తమ్యౌ (వార్తికమ్) ॥ అమ్యుద్యతః । దణ్డపాణిః । క్వచిన్న । వివృతాసిః ॥। ఇతి బహుబ్రీహిసమాసప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) నిష్ఠా ఇతి పూర్వనిపాతే ప్రాప్తే వికల్ప ఉచ్యతే। ఆహితాగ్న్యాదిషు నిష్ఠాన్తం పూర్వం వా ప్రయోక్తవ్యమ్। అగ్న్యాహితః। ఆహితాగ్నిః। జాతపుత్రః, పుత్రజతః। జాతదన్తః। జాతశమశ్రుః। తైలపీతః। ఘృతపీతః। ఊఢభార్యః। గతార్థః। ఆకృతిగనశ్చ అయమ్, తేన గడుకణ్ఠప్రభృతయ ఇహ ఏవ ద్రష్టవ్యాః।

.

౭౦౧. చార్థే ద్వన్ద్వః [౨.౨.౨౯]

చార్థే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ద్వన్ద్వః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ॥ అథ ద్వన్ద్వసమాసప్రకరణమ్ ॥ అనేకం సుబన్తం చార్థే వర్తమానం వా సమస్యతే స ద్వన్ద్వః । సముచ్చయాన్వాచయేతరేతరయోగసమాహారాశ్చార్థాః । పరస్పరనిరపేక్షస్యానేకస్యైకస్మిన్నన్వయః । అన్యతరస్యానుషఙ్గికత్వేఽన్వాచయః । మిలితానామన్వయ ఇతరేతరయోగః । సమూహః సమాహారః । తత్రేశ్వరం గురుం చ భజస్వేతి సముచ్చయే, భిక్షామట గాం చానయేత్యన్వాచయే చ న సమాసోఽసామర్థ్యాత్ । ధవఖదిరౌ । సంజ్ఞాపరిభాషమ్ । అనేకోక్తేర్హోతృపోతృనేష్టోద్గాతారః । ద్వయోర్ద్వయోర్ద్వన్ద్వం కృత్వా పునర్ద్వన్ద్వే తు హోతాపోతానేష్టోద్గాతారః ॥

(కాశికా) అనేకమ్ ఇతి వర్తతే। అనేకం సుబన్తం చార్థే వర్తమానమ్ సమస్యతే, ద్వన్ద్వసంజ్ఞశ్చ సమాసో భవతి। సముచ్చయాన్వాచయేతరేతరయోగసమాహారాశ్చ అర్థాః। తత్ర సముచ్చయాన్వాచయయోరసామర్థ్యాత్ న అస్తి సమాసః। ఇతరేతరయోగే సమాహారే చ సమాసో విధీయతే। ప్లక్షశ్చ న్యగ్రోధశ్చ ప్లక్షన్యగ్రోధౌ। ధవశ్చ ఖదిరశ్చ పలాశశ్చ ధవఖదిరపలాశాః। వాక్ చ త్వక్ చ వాక్త్వచమ్। వాగ్దృషదమ్। ద్వన్ద్వప్రదేశాః ద్వన్ద్వే చ 1.1.31 ఇత్యేవమాదయః।

.

౨౦౨. రాజదన్తాదిషు పరమ్ [౨.౨.31]

రాజదన్త-ఆదిషు సప్తమీ-బహువచనమ్ పరమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏషు పూర్వప్రయోగార్హం పరం స్యాత్ । దన్తానాం రాజా రాజదన్తః ।ధర్మాదిష్వనియమః (వార్తికమ్) ॥ అర్థధర్మౌ । ధర్మార్థౌ । దమ్పతీ । జమ్పతీ । జాయాపతీ । జాయాశబ్దస్య జమ్భావో దమ్భావశ్చ వా నిపాత్యతే । ఆకృతిగణోఽయమ్ ॥

(కాశికా) పూర్వనిపాతే ప్రాప్తే పరప్రయోగార్థం వచనమ్। రాజదన్తాఽదిషు ఉపసర్జనం పరమ్ ప్రయోక్తవ్యమ్। న కేవలముపసర్జనస్య, అన్యస్య అపి యథా లక్షణం విహితస్య పూర్వనిపాతస్య అయమపవాదః పరనిపాతో విధీయతే। దన్తానాం రాజా రాజదన్తః। వనస్య అగ్రే అగ్రేవణమ్। నిపాతనాదలుక్। రాజదన్తః। అగ్రేవనమ్। లిప్తవాసితమ్। నగ్నముషితమ్। సిక్తసంమృష్టమ్। మృష్టలుఞ్చితమ్। అవక్లిన్నపక్వమ్। అర్పితోప్తమ్। ఉప్తగాఢమ్। పూర్వకాలక్షయ్ పరనిపాతః। ఉలూఖలముసలమ్। తణ్డులకిణ్వమ్। దృషదుపలమ్। ఆరగ్వాయనబన్ధకీ। చిత్రరథబహ్లీకమ్। ఆవన్త్యశ్మకమ్। శూద్రార్యమ్। స్నాతకరాజానౌ। విష్వక్సేనార్జునౌ। అక్షిభ్రువమ్। దారగవమ్। శబ్దార్థౌ। ధర్మార్థౌ। కామార్థౌ। అనియమశ్చ అత్ర ఇష్యతే। అర్థశబ్దౌ। అర్థధర్మౌ। అర్థకామౌ। తత్ కథమ్? వక్తవ్యమ్ ఇదమ్। ధర్మాఽదిషు ఉభయమ్ ఇతి। వైకారమతమ్। గజవాజమ్। గోపాలధానీపూలాసమ్। పూలాసకకరణ్డమ్। స్థూలపూలాసమ్। ఉశీరబీజమ్। సిఞ్జాస్థమ్। చిత్రాస్వాతీ। భార్యాపతీ। జాయాపతీ। జమ్పతీ। దమ్పతీ। జాయాశబ్దస్య జమ్భావో దమ్భావశ్చ నిపాత్యతే। పుత్రపతీ। పుత్రపశూ। కేశశ్మశ్రూ। శ్మశ్రుకేశౌ। శిరోబీజమ్। సర్పిర్మధునీ। మధుసర్పిషీ। ఆద్యన్తౌ। అన్తాదీ। గుణవృద్ధీ। వృద్ధిగుణౌ।

.

౨౦౩. ద్వన్ద్వే ఘి [౨.౨.32]

ద్వన్ద్వే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఘి ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ద్వన్ద్వే ఘిసంజ్ఞం పూర్వం స్యాత్ । హరిశ్చ హరశ్చ హరిహరౌ ।అనేకప్రాప్తావేకత్ర నియమోఽనియమః శేషే (వార్తికమ్) ॥ హరిగురుహరాః । హరిహరగురవః ॥

(కాశికా) పూర్వమ్ ఇతి వర్తతే। ద్వన్ద్వే సమాసే ఘ్యన్తం పూర్వం ప్రయోక్తవ్యమ్। పటుగుప్తౌ। మృదుగుప్తౌ। అనేకప్రాప్తావేకస్య నియమః, శేషే త్వనియమః। పటుమృదుశుక్లాః। పటుశుక్లమృదవః। ద్వన్ద్వే ఇతి కిమ్? విస్పష్టపటుః।

.

౧04. అజాద్యదన్తమ్ [౨.౨.33]

అచ్-ఆది-అత్-అన్తమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఇదం ద్వన్ద్వే పూర్వం స్యాత్ । ఈశకృష్ణౌ । బహుష్వనియమః । అశ్వరథేన్ద్రాః । ఇన్ద్రాశ్వరథాః ।ఘ్యన్తాదజాద్యదన్తం విప్రతిషేధేన (వార్తికమ్) ॥ ఇన్ద్రాగ్నీ ॥

(కాశికా) ద్వన్ద్వే ఇతి వర్తతే। అజాద్యదన్తం శబ్దరూపం ద్వన్ద్వే సమాసే పూర్వం ప్రయోక్తవ్యమ్। ఉష్ట్రఖరమ్। ఉష్ట్రశశకమ్। బహుష్వనియమః। అశ్వరథేన్ద్రాః। ఇన్ద్రరథాశ్వాః। ద్వన్ద్వే ఘ్యుజాద్యదన్తం విప్రతిషేధేన। ఇన్ద్రాగ్నీ। ఇన్ద్రవాయూ। తపరకరణం కిమ్? అశ్వావృషౌ, వృషాశ్వే ఇతి వా।

.

౧05. అల్పాచ్తరమ్ [౨.౨.34]

అల్ప-అచ్-తరమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శివకేశవౌ ।ఋతునక్షత్రాణాం సమాక్షరాణామానుపూర్వ్యేణ (వార్తికమ్) ॥ హేమన్తాశిశిరవసన్తాః । కృత్తికారోహిణ్యౌ । సమాక్షరాణాం కిమ్ । గ్రీష్మవసన్తౌ ।లఘ్వక్షరం పూర్వమ్ (వార్తికమ్) ॥ కుశకాశమ్ ।అభ్యర్హితం చ (వార్తికమ్) ॥ తాపసపర్వతౌ ।వర్ణానామానుపూర్వ్యేణ (వార్తికమ్) ॥ బ్రాహ్మణక్షత్రియవిట్శూద్రాః ।భ్రాతుర్జ్యాయసః (వార్తికమ్) ॥ యుధిష్ఠిరార్జునౌ ॥

(కాశికా) ద్వన్ద్వే ఇతి వర్తతే। అల్పాచ్తరం శబ్దరూపం ద్వన్ద్వే సమాసే పూర్వం ప్రయోక్తవ్యమ్। ప్లక్షశ్చ న్యగ్రోధశ్చ ప్లక్షన్యగ్రోధౌ। ధవఖదిరపలాశాః। బహుష్వనియమః శఙ్ఖదున్దుభివీణాః, వీణాశఙ్ఖదున్దుభయః। ఋతునక్షత్రాణామానుపూర్వ్యేణ సమానక్షరానాం పూర్వనిపాతో వక్తవ్యః। హేమన్తశిశిరవసన్తాః। చిత్రాస్వాతీ। కృత్తికారోహిణ్యౌ। సమానాక్షరాణామ్ ఇతి కిమ్? గ్రీష్మవసన్తౌ। లఘ్వక్షరం పూర్వం నిపతతీతి వక్తవ్యమ్। కుశకాశమ్। శరశాదమ్। అభ్యర్హితం చ పూర్వం నిపతతీతి వక్తవ్యమ్। మాతాపితరౌ। శ్రద్ధమేధే। దీక్షాతపసీ। వర్ణానామానుపూర్వ్యేణ పూర్వనిపాతః। బ్రాహ్మణక్షత్రియవిట్శూద్రాః। సమానాక్షరాణామ్ ఇత్యత్ర న అస్తి। భ్రాతుశ్చ జ్యాయసః పూర్వనిపాతో వక్తవ్యః। యుధష్ఠిరార్జునౌ। సఙ్ఖ్యాయా అల్పీయస్యాః పూర్వనిపాతో వక్తవ్యః। ద్విత్రాః। త్రిచతురాః। నవతిశతమ్।

.

౧06. ద్వన్ద్వశ్చ ప్రాణితూర్యసేనాఙ్గానామ్ [౨.4.౨]

ద్వన్ద్వః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ ప్రాణి-తూర్య-సేనా-అఙ్గానామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏషాం ద్వన్ద్వ ఏకవత్స్యాత్ । పాణిపాదమ్ । మార్దఙ్గికపాణవికమ్ । రథికాశ్వారోహమ్ । సమాహారస్యైకత్వాదేకత్వే సిద్ధే నియమార్థం ప్రకరణమ్ । ప్రాణ్యఙ్గాదీనాం సమాహార ఏవ యథా స్యాత్ ॥

(కాశికా) ఏకవచనమ్ ఇతి వర్తతే। అఙ్గశబ్దస్య ప్రత్యేకం వాక్యపరిసమాప్త్యా త్రీణి వాక్యాని సమ్పద్యన్తే। ప్రాణ్యఙ్గానాం ద్వన్ద్వ ఏకవద్ భవతి, తథా తూర్యాఙ్గానాం సేనాఽఙ్గానాం చ। ప్రాణ్యఙ్గానాం తావత్ పాణిపాదమ్। శిరోగ్రీవమ్। తూర్యాఙ్గానామ్ మార్దఙ్గికపాణవికమ్। వీణావదకపరివాదకమ్। సేనాఽఙ్గానామ్ రథికాశ్వారోహమ్। రథికపాదాతమ్। హస్త్యశ్వాఽదిషు పరత్వాత్ పశుద్వన్ద్వే విభాషయా ఏఅక్వద్ భవతి। ఇతరేతరయోగే సమహారే చ ద్వన్ద్వో విహితః। తత్ర సమాహారస్య ఏకత్వాత్ సిద్ధమ్ ఏవ ఏకవచనమ్। ఇదం తు ప్రకరణం విషయవిభాగార్థమ్, ప్రాణ్యఙ్గాఽదీనాం సమాహార ఏవ ద్వన్ద్వః, దధిపయాఽదీనామ్ ఇతరేతరయోగ ఏవ, వృక్షమృగాఽదీనాముభయత్ర ఇతి।

.

౯౦౭. అనువాదే చరణానామ్ [౨.4.3]

అనువాదే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చరణానామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) చరణానాం ద్వన్ద్వ ఏకవత్స్యాత్సిద్ధస్యోపన్యాసే ।స్థేణోర్లుఙీతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ ఉదగాత్కఠకాలాపమ్ । ప్రత్యష్ఠాత్కఠకౌథుమమ్ ॥

(కాశికా) చరణశబ్దః శాఖానిమిత్తకః పురుషేషు వర్తతే। చరణానాం ద్వన్ద్వః ఏకవద్ భవతి అనువాదే గమ్యమానే। ప్రమాణాన్తరావగతస్య అర్థస్య శబ్దేన సఙ్కీర్తనమాత్రమనువాదః। ఉదగాద్ కఠకాలాపమ్। ప్రత్యష్ఠాత్ కఠకౌథుమమ్। కఠకాలాపాఽదీనాముదయప్రతిష్ఠే ప్రమాణాన్తరవగతే యదా పునః శబ్దేన అనూద్యేతే తదా ఏవముదాహరణమ్। యదా తు ప్రథమత ఏవ ఉపదేశస్తదా ప్రత్యుదాహరణమ్। అనువాదే ఇతి కిమ్? ఉదగుః కఠకాలాపాః। ప్రత్యష్ఠుః కఠకౌథుమాః। స్థేణోరద్యతన్యాం చేతి వక్తవ్యమ్। స్థేణోః ఇతి కిమ్? అనన్దిషుః కఠకాలాపాః। అద్యతన్యామ్ ఇతి కిమ్? ఉద్యన్తి కథకాలాపాః।

.

౯౦౮. అధ్వర్యుక్రతురనపుంసకమ్ [౨.4.4]

అధ్వర్యు-క్రతుః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అ-నపుంసకమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) యజుర్వేదే విహితో యః క్రతుస్తద్వాచినామనపుంసకలిఙ్గానాం ద్వన్ద్వ ఏకవత్స్యాత్ । అర్కాశ్వమేధమ్ । అధ్వర్యుక్రతుః కిమ్ । ఇషువజ్రౌ సామవేదే విహితౌ । అనపుంసకం కిమ్ । రాజసూయవాజపేయే । అర్ధర్చాదీ ॥

(కాశికా) అధ్వర్యువేదే యస్య క్రతోర్విధానం సోఽధ్వర్యుక్రతుః। అధ్వర్యుక్రతువాచినాం శబ్దానామనపుంసకలిఙ్గానాం ద్వన్ద్వః ఏకవద్ భవతి। అధ్వర్యుక్రతురనపుంసకం ద్వన్ద్వః ఇతి గౌణో నిర్దేశః। అర్కాశ్వమేధమ్। సాయాహ్నాతిరాత్రమ్। అధ్వర్యుక్రతుః ఇతి కిమ్? ఇషువజ్రౌ। ఉద్భిద్బలభిదౌ। అనపుంసకమ్ ఇతి కిమ్? రాజసూయవాజపేయే। ఇహ కస్మాన్ న భవతి, దర్శపౌర్ణమాసౌ? క్రతుశబ్దః సోమయాగేషు రూఢః।

.

౨౦౯. అధ్యయనతోఽవిప్రకృష్టాఖ్యానామ్ [౨.4.5]

అధ్యయనతః అవ్యయమ్ అ-వి-ప్రకృష్ట-ఆఖ్యానామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) అధ్యయనేన ప్రత్యాసన్నా ఆఖ్యా యేషాం తేషాం ద్వన్ద్వ ఏకవత్ । పదకక్రమకమ్ ॥

(కాశికా) అధ్యయనేన నిమిత్తేన యేషామవిప్రకృష్టా ప్రత్యాసన్నా ఆఖ్యా, తేషాం ద్వన్ద్వః ఏకవద్ భవతి। పదకక్రమకమ్। క్రమకవార్తికమ్। సమ్బ్రాతః పదానాం క్రమస్య చ ప్రత్యాసన్నః। అధ్యయనతః ఇతి కిమ్? పితాపుత్రౌ। అవిప్రకృష్టాఽఖ్యానామ్ ఇతి కిమ్? యాజ్ఞికవైయాకరణౌ।

.

౨10. జాతిరప్రాణినామ్ [౨.4.6]

జాతిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అ-ప్రాణినామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ప్రాణివర్జ్యజాతివాచినాం ద్వన్ద్వ ఏకవత్ । ధానాశష్కులి । ప్రాణినాం తు విట్శూద్రాః । ద్రవ్యజాతీయానామేవ । నేహ । రూపరసౌ । గమనాకుఞ్చనే । జాతిప్రాధాన్య ఏవాయమేకవద్భావః । ద్రవ్యవిశేషవివక్షాయాం తు బదరామలకాని ॥

(కాశికా) జాతివాచినాం శబ్దానాం ద్వన్ద్వ ఏకవద్ భవతి ప్రాణినో వర్జయిత్వా। ఆరాశస్త్రి। ధానాశష్కులి। జాతిః ఇతి కిమ్? నన్దకపాఞ్చజన్యౌ। అప్రాణినామ్ ఇతి కిమ్? బ్రాహ్మణక్షత్రియవిట్శూద్రాః। నఞివయుక్తన్యాయేన ద్రవ్యజాతీనామయమ్ ఏకవద్భావః, న గుణక్రియాజాతీనామ్। రూపరసగన్ధస్పర్శాః। గమనాకుఞ్చనప్రసారణాని। జాతి పరత్వే చ జాతిశబ్దానామయమ్ ఏకవద్భావో విధీయతే, న నియతద్రవ్యవివక్షాయామ్ ఇహ కుణ్డే బదరామలకాని తిష్ఠన్తీతి।

.

౨11. విశిష్టలిఙ్గో నదీ దేశోఽగ్రామాః [౨.4.౭]

విశిష్ట-లిఙ్గః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ నదీ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ దేశః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అ-గ్రామాః ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) గ్రామవర్జ్యనదీదేశవాచినాం భిన్నలిఙ్గానాం సమాహారే ద్వన్ద్వ ఏకవత్స్యాత్ । ఉద్ధ్యశ్చ ఇరావతీ చ ఉద్ధ్యేరావతి । గఙ్గా చ శోణశ్చ గఙ్గాశోణమ్ । కురవశ్చ కురుక్షేత్రం చ కురుకురుక్షేత్రమ్ । భిన్నలిఙ్గానాం కిమ్ । గఙ్గాయమునే । మద్రకేకయాః । అగ్రామాః కిమ్ । జామ్బవం నగరమ్ । శాలూకినీ గ్రామః । జామ్బవశాలూకిన్యౌ ॥

(కాశికా) విశిష్టలిఙ్గానాం భిన్నలిఙ్గానాం నదీవాచినాం శబ్దానాం దేశవచినాం చ గ్రామవర్జితానం ద్వన్ద్వ ఏకవద్ భవతి। నద్యవయవో ద్వన్ద్వో నదీ ఇత్యుచ్యతే। దేశావయవశ్చ దేశః। నదీ దేశః ఇత్యసమాసనిర్దేశ ఏవ అయమ్। ఉద్ధ్యశ్చ ఇరావతీ చ ఉద్ధ్యేరావతి। గఙ్గాశోణమ్। దేశః ఖల్వపి కురవశ్చ కురుక్షేత్రం చ కురుకురుక్షేత్రమ్। కురుకురుజాఙ్గలమ్। విశిష్టలిఙ్గః ఇతి కిమ్? గఙ్గాయమునే। మద్రకేకయాః। నదీ దేశః ఇతి కిమ్? కుక్కుటమయూర్యౌ। అగ్రామాః ఇతి కిమ్? జామ్బవశ్చ శాలూకినీ చ జామ్బవశాలూకిన్యౌ। నదీగ్రహణమదేశత్వాత్। జనపదో హి దేశః। తథా చ పర్వతానాం గ్రహణం న భవతి, కైలాసశ్చ గన్ధమాదనం చ కైలాసగన్ధమాదనే। అగ్రామా ఇత్యత్ర నగరానాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ఇహ మా భూత్, మథురా చ పాటలిపుత్రం చ మథురాపాటలిపుత్రమ్। ఉభయతశ్చ గ్రామాణాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। సౌర్యం చ నగరం, కేతవతం చ గ్రామః సౌర్యకేతవతే।

.

౨1౨. క్షుద్రజన్తవః [౨.4.8]

క్షుద్ర-జన్తవః ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏషాం సమాహారే ద్వన్ద్వ ఏకవత్స్యాత్ । యూకాలిక్షమ్ । ఆ నకులాత్క్షుద్రజన్తవః ॥

(కాశికా) అపచితపరిమాణః క్షుద్రః। క్షుద్ర జన్తువాచినాం ద్వన్ద్వః ఏకవద్ భవతి। దంశమశకమ్। యూకాలిక్షమ్। క్షుద్రజన్తవః ఇతి కిమ్? బ్రాహ్మణక్షత్రియౌ। క్షుద్రజన్తురనస్థిః స్యాదథ వా క్షుద్ర ఏవ యః। శతం వా ప్రసుఋుతౌ యేషాం కేచిదా నకులాదపి। ఆ నకులాదపి ఇతి ఇయమ్ ఏవ స్మృతిః ప్రమాణమ్, ఇతరాసాం తద్విరోధాత్।

.

౨13. యేషాం చ విరోధః శాశ్వతికః [౨.4.౨]

యేషామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్ విరోధః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ శాశ్వతికః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏషాం ప్రాగ్వత్ । అహినకులమ్ । గోవ్యాఘ్రమ్ । కాకోలూకమిత్యాదౌ పరత్వాత్ విభాషా వృక్షమృగ (కౌముదీ-916) ఇతి ప్రాప్తం చకారేణ బాధ్యతే ॥

(కాశికా) విరోధో వైరమ్। శాశ్వతికో నిత్యః। యేషాం శాశ్వతికో విరోధః తద్వాచినాం శబ్దానాం ద్వన్ద్వ ఏకవద్ భవతి। మార్జారమూషకం। అహినకులమ్। శాశ్వతికః ఇతి కిమ్? గౌపాలిశాలఙ్కాయనాః కలహాయన్తే। చకారః పునరస్య ఏవ సముచ్చయార్థః। తేన పశుశకునిద్వన్ద్వే విరోధినామనేన నిత్యమ్ ఏకవద్ భావో భవతి అశ్వమహిషమ్। శ్వశృగాలమ్। కాకోలూకమ్।

.

౨14. శూద్రాణామనిరవసితానామ్ [౨.4.10]

శూద్రాణామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ అ-నిరవసితానామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) అబహిష్కృతానాం శూద్రాణాం ప్రాగ్వత్ । తక్షాయస్కారమ్ । పాత్రాద్బహిష్కృతానాం తు చణ్డాలమృతపాః ॥

(కాశికా) నిరవసానం బహిష్కరణమ్। కుతో బహిష్కరణమ్? పాత్రాత్। యైర్భుక్తే పాత్రం సంస్కారేణ అపి న శుధ్యతి తే నిరవసితాః। న నిరవసితాః అనిరవసితాః। అనిరవసితశూద్రవాచినాం శబ్దానాం ద్వన్ద్వ ఏకవద్ భవతి। తక్షాయస్కారమ్। రజకతన్తుబాయమ్। అనిరవసితానామ్ ఇతి కిమ్? చణ్డాలమృతపాః।

.

౨15. గవాశ్వప్రభృతీని చ [౨.4.11]

గవాశ్వ-ప్రభృతీని ప్రథమా-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) యథోచ్చారితాని సాధూని స్యుః । గవాశ్వమ్ । దాసీదాసమిత్యాది ॥

(కాశికా) గవాశ్వప్రభృతీని చ కృతఏకవద్భావని ద్వన్ద్వరూపాణి సాధూని భవన్తి। గవాశ్వమ్। గవావికమ్। గవైడకమ్। అజావికమ్। అజైడకమ్। కుబ్జవామనమ్। కుబ్జకైరాతకమ్। పుత్రపౌత్రమ్। శ్వచణ్డాలమ్। స్త్రీకుమారమ్। దాసీమాణవకమ్। శాటీపిచ్ఛకమ్। ఉష్ట్రఖరమ్। ఉష్ట్రశశమ్। మూత్రశకృత్। మూత్రపురీషమ్। యకృన్మేదః। మాంసశోణితమ్। దర్భశరమ్। దర్భపూతీకమ్। అర్జునశిరీషమ్। తృణోలపమ్। దాసీదాసమ్। కుటీకుటమ్। భాగవతీభాగవతమ్। గవాశ్వప్రభృతిషు యథోచ్చారితం

ద్వన్ద్వవృత్తమ్। రూపాన్తరే తు న అయం విధిర్భవతి। గోఽశ్వమ్, గోఽశ్వౌ। పశుద్వన్ద్వవిభాషా ఏవ భవతి।

.

౨16. విభాషా వృక్షమృగతృణధాన్యవ్యఞ్జనపశుశకున్యశ్వవడవపూర్వాపరాధరోత్తరాణామ్ [౨.4.1౨]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వృక్ష-మృగ-తృణ-ధాన్య-వ్యఞ్జన-పశు-శకుని-అశ్వ-వడవ-పూర్వ-అపర-అధర-ఉత్తరాణామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) వృక్షాదీనాం సప్తానాం ద్వన్ద్వః, అశ్వవడవేత్యాది ద్వన్ద్వత్రయం చ ప్రాగ్వద్వా । వృక్షాదౌ విశేషాణామేవ గ్రహణమ్ ॥ ప్లక్షన్యగ్రోధమ్ । ప్లక్షన్యగ్రోధాః । రురుపృషతమ్ । రురుపృషతాః । కుశకాశమ్ । కుశకాశాః । వ్రీహియవమ్ । వ్రీహియవాః । దధిఘృతమ్ । దధిఘృతే । గోమహిషమ్ । గోమహిషాః । శుకబకమ్ । శుకబకాః । అశ్వవడవమ్ । అశ్వవడవౌ । పూర్వాపరమ్ । పూర్వాపరే । అధరోత్తరమ్ । అధరోత్తరే ।ఫలసేనాజ్వనస్పతిమృగశకునిక్షుద్రజన్తుధాన్యతృణానాం బహుప్రకృతిరేవ ద్వన్ద్వ ఏకవదితి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ బదరాణి చామలకాని చ బదరామలకమ్ । జాతిరప్రాణినామ్ (కౌముదీ-910) ఇత్యేకవద్భావః । నేహ । బదరామలకే । రథికాశ్వారోహౌ । ప్లక్షన్యగ్రోధావిత్యాది । విభాషావృక్ష - (కౌముదీ-916) ఇతి సూత్రే యేఽప్రాణినస్తేషాం గ్రహణం జాతిరప్రాణినామ్ (కౌముదీ-910) ఇతి నిత్యే ప్రాప్తే వికల్పార్థమ్ । పశుగ్రహణం హస్త్యశ్వాదిషు సేనాఙ్గత్వాన్నిత్యే ప్రాప్తే । మృగాణాం మృగైరేవ శకునీనాం తైరేవోభయత్ర ద్వన్ద్వః । అన్యైస్తు సహేతరేతరయోగ ఏవ ఇతి నియమార్థ మృగాద్యనిగ్రహణమ్ । ఏవం పూర్వాపరమధరోత్తరమిత్యపి । అశ్వవడవగ్రహణం తు పక్షే నపుంసకత్వార్థమ్ । అన్యథా పరత్వాత్ పూర్వవదశ్వవడవౌ (కౌముదీ-813) ఇతి స్యాత్ ॥

(కాశికా) వృక్ష మృగ తృణ ధన్య వ్యఞ్జన పశు శకుని అశ్వవడవ పూర్వాపర అధరోత్తర ఇత్యేతేషామ్ ద్వన్ద్వో విభాషా ఏకవద్ భవతి। ప్లక్షన్యగ్రోధమ్, ప్లక్షన్యగ్రోధాః। రురుపృషతమ్, రురుపృషతాః। కుశకాశమ్, కుశకాశాః। వ్రీహియవమ్, వ్రీహియవాః। దధిఘృతమ్, దధిఘృతే। గోమహిషమ్, గోమహిషాః। తిత్తిరికపిఞ్జలమ్, తిత్తిరికపిఞ్జలాః। అశ్వవడవమ్, అశ్వవడవౌ। పూర్వాపరమ్, పూర్వాప్రే। అధరోత్తరమ్, అధరోత్తరే। బహుప్రకృతిః ఫలసేనావనస్పతిమృగశకునిక్షుద్రజన్తుధాన్యతృణానామ్। ఏషాం బహుప్రకృతిరేవ ద్వన్ద్వ ఏకవద్ భవతి, న ద్విప్రకృతిః। బదరామలకే। రథికాశ్వారోహౌ। ప్లక్షన్యగ్రోధౌ। రురుపృషతౌ। హంసచక్రవాకౌ। యూకాలిక్షే వ్రీహియవౌ। కుశకాశౌ।

.

౨17. విప్రతిషిద్ధం చానధికరణవాచి [౨.4.13]

విప్రతిషిద్ధమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అనధికరణవాచి ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) విరుద్ధార్థానామద్రవ్యవాచినాం ద్వన్ద్వ ఏకవద్వా స్యాత్ । శీతోష్ణమ్ । శీతోష్ణే । వైకల్పికః సమాహారద్వన్ద్వః చార్థే (కౌముదీ-901) ఇతి సూత్రేణ ప్రాప్తః స విరుద్ధార్థానాం యది భవతి తర్హ్యద్రవ్యవాచినామేవేతి నియమార్థమిదమ్ । తేన ద్రవ్యవాచినామితరేతరయోగ ఏవ । శీతోష్ణే ఉదకే స్తః । విప్రతిషిద్ధం కిమ్ । నన్దకపాఞ్చజన్యౌ । ఇహ పాక్షికః సమాహారద్వన్ద్వో భవత్యేవ ॥

(కాశికా) పరస్పరవిరుద్ధం విప్రతిషిద్ధమ్। విప్రతిషిద్ధార్థానాం శబ్దానామనధికరణవాచినామద్రవ్యవాచినాం ద్వన్ద్వ ఏకవద్ భవతి। విభాషానుకర్షణార్థశ్చకారః। శీతోష్ణమ్, శీతోష్ణే। సుఖదుఃఖమ్, సుఖదుఃఖే। జీవితమరణమ్, జీవితమరణే। విప్రతిషిద్ధమ్ ఇతి కిమ్? కామక్రోధౌ। అనధికరణవాచి ఇతి కిమ్? శీతోష్ణే ఉదకే।

.

౨18. న దధిపయఆదీని [౨.4.14]

న అవ్యయమ్ దధి-పయ-ఆదీని ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏతాని నైకవత్స్యుః । దధిపయసీ । ఇధ్మాబర్హిషీ । నిపాతనాద్దీర్ఘః । ఋక్సామే । వాఙ్మనసే ॥

(కాశికా) యథాయథమ్ ఏకవద్ భావే ప్రాప్తే ప్రతిషేధ ఆరభ్యతే। దధిపయాఽఽదిని శబ్దరూపాణి న ఏకవద్ భవన్తి। దధిపయసీ। సర్పిర్మధునీ। మధుసపిషీ। బ్రహ్మప్రజాపతీ। శివవైశ్రవణౌ। స్కన్దవిశాఖౌ। పరివ్రాట్కౌశికౌ ప్రవర్గ్యోపసదౌ। శౌక్లకృష్ణౌ। ఇధ్మాబర్హిషీ। నిపాతనాద్ దీర్ఘః। దీక్షాతపసీ। శ్రద్ధాతపసీ। మేధాతపసీ। అధ్యయనతపసీ। ఉలూఖలముసలే। ఆద్యావసానే। శ్రద్ధామేధే। ఋక్షామే। వాఙ్మనసే।

.

౨1౨. అధికరణైతావత్త్వే చ [౨.4.15]

అధికరణ-ఏతావత్త్వే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ద్రవ్యసఙ్ఖ్యావగమే ఏకవదేవేతి నియమో న స్యాత్ । దశ దన్తోష్ఠాః ॥

(కాశికా) న ఇతి వర్తతే। అధికరణం వర్తిపదార్థః। స హి సమాసస్య అర్థస్య అధారః। తస్య ఏతావత్త్వే పరిమాణే గమ్యమానే ద్వన్ద్వో న ఏకవద్ భవతి। యథాయథమ్ ఏకవద్ భావః ప్రాప్తః ప్రతిషిధ్యతే। దశ దన్తోష్ఠాః। దశ మార్దఙ్గికపాణవికాః।

.

౨౨౦. విభాషా సమీపే [౨.4.16]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సమీపే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అధికరణైతావత్త్వస్య సామీప్యేన పరిచ్ఛేదే సమాహార ఏవేత్యేవంరూపో నియమో వా స్యాత్ । ఉపదాశం దన్తోష్ఠమ్ । ఉపదశ దన్తోష్ఠాః ॥

(కాశికా) అధికరణఏతావత్త్వస్య సమీపే విభాషా ద్వన్ద్వః ఏకవద్ భవతి। ఉపదశం దన్తోష్ఠమ్, ఉపదశాః దన్తోష్ఠాః। ఉపదశం మార్దఙ్గికపాణవికమ్, ఉపదశా మార్దఙ్గికపాణవికాః। అవ్యయస్య సఙ్ఖ్యయా అవ్యయీభావోఽపి విహితః, బహువ్రీహిరపి। తత్ర ఏకవద్భావపక్షేఽవ్యయీభావోఽనుప్రయుజ్యతే, ఇతరత్ర బహువ్రీహిః।

.

౨౨౧. ఆనఙ్ ఋతో ద్వన్ద్వే [6.3.25]

ఆనఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఋతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ద్వన్ద్వే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) విద్యాయోనిసమ్బన్ధవాచినామృదన్తానాం ద్వన్ద్వే ఆనఙ్ స్యాదుత్తరపదే పరే । హోతాపోతారౌ । హోతృపోతృనేష్టోద్గాతారః । మాతాపితరౌ । పుత్రేన్యతరస్యామిత్యతో మణ్డూకప్లుత్యా పుత్ర ఇత్యనువృత్తేః । పితాపుత్రౌ ॥

(కాశికా) ఋకారాన్తానాం విద్యాయోనిసమ్బన్ధవాచినాం యో ద్వన్ద్వస్ తత్ర ఉత్తరపదే పూర్వపదస్య ఆనఙాదేశో భవతి। హోతాపోతారౌ। నేష్టోద్గాతారౌ। ప్రశాస్తాప్రతిహర్తారౌ। యోనిసమ్బన్ధేభ్యః మాతాపితరౌ। యాతాననాన్దరౌ। ఙకారోచ్చారణం రపరత్వనివృత్త్యర్థమ్। ఋతః ఇతి కిమ్? పితృపితామహౌ। పుత్రే ఇత్యత్ర అనువర్తతే, ఋతః ఇతి చ। తేన పుత్రశబ్దేఽప్యుత్తరపదే ఋకారాన్తస్య అనఙాదేశో భవతి। పితాపుత్రౌ। మాతాపుత్రౌ।

.

౨౨౨. దేవతాద్వన్ద్వే చ [6.3.26]

దేవతాద్వన్ద్వే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఇహోత్తరపదే పరే ఆనఙ్ । మిత్రావరుణౌ ।వాయుశబ్దప్రయోగే ప్రతిషేధః (వార్తికమ్) ॥ అగ్నివాయూ । వాయ్వగ్నీ । పునర్ద్వన్ద్వగ్రహణం ప్రసిద్ధసాహచర్యస్య పరిగ్రహార్థమ్ । తేన బ్రహ్మప్రజాపతీ ఇత్యాదౌ నానఙ్ । ఏతద్ధి నైకహవిర్భాగిత్వేన శ్రుతం నాపి లోకే ప్రసిద్ధం సాహచర్యమ్ ॥

(కాశికా) దేవతావాచినాం యో ద్వన్ద్వః తత్ర ఉత్తరపదే పూర్వపదస్య ఆనఙాదేశో భవతి। ఇన్ద్రావరుణౌ। ఇన్ద్రాసోమౌ। ఇన్ద్రాబృహస్పతీ। ద్వన్ద్వే ఇతి వర్తమానే పునర్ద్వన్ద్వగ్రహణం ప్రసిద్ధసహచర్యార్థమ్। అత్యన్తసహచరితే లోకవిజ్ఞాతే ద్వన్ద్వమ్ ఇత్యేతత్ నిపాత్యతే। తత్ర యే లోకే ప్రసిద్ధసాహచర్యా వేదే చ యే సహవాపనిర్దిష్టాస్ తేషామ్ ఇహ గ్రహణం భవతి। తేన బ్రహమప్రజాపతీ, శివవైశ్రవణౌ ఇత్యేవమాదౌ న భవతి। ఉభ్యత్ర వాయోః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। అగ్నివాయూ। వాయ్వగ్నీ।

.

౭౨౩. ఈదగ్నేః సోమవరుణయోః [6.3.27]

ఈత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అగ్నేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సోమ-వరుణయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) దేవతాద్వన్ద్వే ఇత్యేవ ॥

(కాశికా) సోమ వరుణ ఇత్యేతయోః దేవతాద్వన్ద్వే అగ్నేః ఈకారాదేశో భవతి। అగ్నీషోమౌ। అగ్నీవరుణౌ। అగ్నేః స్తుత్స్తోమసోమాః 8.3.82 ఇతి షత్వమ్।

.

౭౨౪. అగ్నేః స్తుత్స్తోమసోమాః [8.3.82]

అగ్నేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ స్తుత్-స్తోమ-సోమాః ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) అగ్నేః పరేషామేషాం సస్య షః స్యాత్సమాసే । అగ్నిష్టుత్ । అగ్నిష్టోమః । అగ్నీషోమౌ । అగ్నీవరుణౌ ॥

(కాశికా) అగ్నేః ఉత్తరస్య స్తుత్ స్తోమ సోమ ఇత్యేతేషాం సకారస్య మూర్ధన్యాదేశో భవతి సమాసే। అగ్నిష్టుత్। అగ్నిష్టోమః। అగ్నీషోమః। అగ్నేర్దీర్ఘాత్ సోమస్య ఇష్యతే। తేన ఇహ న భవతి, అగ్నిసోమౌ మాణవకౌ। తథా చ జ్యోతిరగ్నిః, సోమః లతావిశేషః, అగ్నిసోమౌ తిష్ఠతః। సమాసే ఇత్యేవ, అగ్నేః స్తోమః।

.

౭౨౫. ఇద్వృద్ధౌ [6.3.28]

ఇత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వృద్ధౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వృద్ధిమత్యుత్తరపదే అగ్నేరిదాదేశః స్యాద్దేవతాద్వన్ద్వే । అగ్నామరుతౌ దేవతే అస్య ఆగ్నిమారుతం కర్మ । అగ్నివరుణౌ దేవతే అస్య ఆగ్నివారుణమ్ । దేవతాద్వన్ద్వే చ (కౌముదీ-1239) ఇత్యుభయపదవృద్ధిః । అలౌకికే వాక్యే ఆనఙమీత్త్వం చ బాధిత్వా ఇత్ । వృద్ధౌ కిమ్ । ఆగ్నేన్ద్రః ।

నేన్ద్రస్య పరస్య (కౌముదీ-1240) ఇత్యుత్తరపదవృద్ధిప్రతిషేధః ।విష్ణౌ న (వార్తికమ్) ॥ ఆగ్నావైష్ణవమ్ ॥

(కాశికా) కృతవృద్ధావుత్తరపదే దేవతాద్వన్ద్వే అగ్నేః ఇకారాదేశో భవతి। ఆగ్నివారుణీమనడ్వహీమాలభేత। ఆగ్నిమారుతం కర్మ క్రియతే। అగ్నీవరుణౌ దేవతే అస్య, అగ్నీఅరుతౌ దేవతే అస్య ఇతి తద్ధితః। తత్ర దేవతాద్వన్ద్వే చ 7.3.21 ఇత్యుభయపదవృద్ధౌ కృతాయామానజ్, ఈత్వం చ బాధితుమ్ ఇకారః క్రియతే। వృద్ధౌ ఇతి కిమ్? ఆగ్రేన్ద్రః। నేన్ద్రస్య పరస్య 7.3.24 ఇత్యుత్తరపదవృద్ధిః ప్రతిషిధ్యతే। ఇద్వృద్ధౌ విష్ణోః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ఆగ్నావైష్ణవం చరుం నిర్వపేత్।

.

౨౨౬. దివో ద్యావా [6.3.౨౯]

దివః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ద్యావా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) దేవతాద్వన్ద్వే ఉత్తరపదే । ద్యావాభూమీ । ద్యావాక్షామా ॥

(కాశికా) దివిత్యేతస్య ద్యావా ఇత్యయమాదేశో భవతి దేవతాద్వన్ద్వే ఉత్తరపదే। ద్యావాక్షామా। ద్యావాభూమీ।

.

౨౨౭. దివసశ్చ పృథివ్యామ్ [6.3.30]

దివసః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ పృథివ్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) దివ ఇత్యేవ । చాద్ ద్యావా । ఆదేశే అకారోచ్చారణం సకారస్య రుత్వం మాభూదిత్యేతదర్థమ్ । ద్యౌశ్చ పృథివీ చ దివస్పృథివ్యౌ । ద్యావాపృథివ్యౌ । ఛన్దసి దృష్టానువిధిః ॥ ద్యావా చిదస్మై పృథివీ । దివస్పృథివ్యోరరతిమిత్యత్ర పదకారా విసర్గం పఠన్తి ॥

(కాశికా) పృథివ్యాముత్తరపదే దేవతాద్వన్ద్వే దివో దివసిత్యయమాదేశో భవతి, చకారాద్ ద్యావా చ। దివస్పృథివ్యౌ। ద్యావాపృథివ్యౌ। అకారోచ్చారణమ్ సకారస్య వికారాభావప్రతిపత్త్యర్థమ్। తేన రుత్వాదీని న భవన్తి। కథం ద్యావా చిదస్మై పృథివీ నమేతే ఇతి? కర్తవ్యోఽత్ర యత్నః।

.

౨౨౮. ఉషాసోషసః [6.3.31]

ఉషాసా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఉషసః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉషస్శబ్దస్యోషాదేశో దేవతాద్వన్ద్వే । ఉషాసాసూర్యమ్ ॥

(కాశికా) ఉషసః ఉషాసా ఇత్యయమాదేశో భవతి దేవతాద్వన్ద్వే ఉత్తరపదే। ఉషాసాసూర్యమ్। ఉషాసానక్తా।

.

౯౨౯. మాతరపితరావుదీచామ్ [6.3.32]

మాతరపితరౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ ఉదీచామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) మాతరపితరౌ । ఉదీచాం కిమ్ । మాతాపితరౌ ॥

(కాశికా) మాతరపితరౌ ఇత్యుదీచామాచార్యాణాం మతేనారజాదేశః మాతృశబ్దస్య నిపత్యతే మాతరపితరౌ। ఉదీచామ్ ఇతి కిమ్? మాతాపితరౌ।

.

౯౩౦. ద్వన్ద్వాచ్చుదషహాన్తాత్ సమాహారే [5.4.106]

ద్వన్ద్వాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చు-ద-ష-హాన్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సమాహారే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ద్వన్ద్వాత్ చు-ద-ష-హాన్తాత్ సమాహారే టచ్

(సి.కౌ) చవర్గాన్తాద్దషహాన్తాచ్చ ద్వన్ద్వాట్టచ్ స్యాత్సమాహారే । వాక్ చ త్వక్చ వాక్త్వచమ్ । త్వక్స్రజమ్ । శమీదృషదమ్ । వాక్త్విషమ్ । ఛత్రోపానహమ్ । సమాహారే కిమ్ । ప్రావృట్శరదౌ ॥। ఇతి ద్వన్ద్వసమాసప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) తత్పురుషాధికారో నివృత్తః। ద్వన్ద్వాత్ చవర్గాన్తాత్, దకారాన్తాత్, షకారాన్తాత్, హకారాన్తాత్ చ టచ్ ప్రత్యయో భవతి, స చేద్ ద్వన్ద్వః సమాహారే వర్తతే, న ఇతరేతరయోగే। వాక్ చ త్వక్ చ వాక్త్వచమ్। స్రక్ చ త్వక్ చ స్రక్త్వచమ్। శ్రీస్రజమ్। ఇడూర్జమ్। వాగూర్జమ్। సమిద్దృషదమ్। సమ్పద్విపదమ్। వాగ్విప్రుషమ్। ఛత్రోపానహమ్। ధేనుగోదుహమ్। ద్వన్ద్వాతితి కిమ్? తత్పురుషాన్ మా భూత్, పఞ్చ వాచః సమాహృతాః పఞ్చవాక్। చుదషహాన్తాతితి కిమ్? వాక్షమిత్। సమాహారే ఇతి కిమ్? ప్రావృట్శరదౌ।

.

౯౩౧. వృద్ధో యూనా తల్లక్షణశ్చేదేవ విశేషః [1.2.65]

వృద్ధః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ యూనా తృతీయా-ఏకవచనమ్ తత్-లక్షణః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చేత్ అవ్యయమ్ ఏవ అవ్యయమ్ విశేషః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ॥ అథ ఏకశేషప్రకరణమ్ ॥ యూనా సహోక్తౌ గోత్రం శిష్యతే గోత్రయువప్రత్యమాత్రకృతం చేత్తయోః కృత్స్నం వైరూప్యం స్యాత్ । గార్గ్యశ్చ గార్గ్యాయణశ్చ గార్గ్యౌ । వృద్ధః కిమ్ । గర్గగార్గ్యాయణౌ

। యూనా కిమ్ । గర్గగార్గ్యౌ । తల్లక్షణః కిమ్ । భాగవిత్తిభాగవిత్తికౌ । కృత్స్నం కిమ్ । గార్గ్యవాత్స్యాయనౌ ॥

(కాశికా) శేషః ఇతి వర్తతే। యూనా ఇతి సహయోగే తృతీయా। వృద్ధో యూనా సహవచనే శిష్యతే యువా నివర్తతే। వృద్ధశబ్దః పూర్వాచార్యసంజ్ఞా గోత్రస్య అపత్యమన్తర్హితం వృద్ధమ్ ఇతి। వృద్ధయూనోః సహవచనే వృద్ధః శిష్యతే తల్లక్షణశ్చేదేవ విశేషః। తదితి వృద్ధయూనోర్నిర్దేశః। లక్షణశబ్దో నిమిత్తపర్యాయః। చేచ్ఛబ్దో యద్యర్థే। ఏవకారోఽవధారణే। విశేషో వైరూప్యమ్। వృద్ధయువనిమిత్తకమ్ ఏవ యది వైరూపయమ్ భవతి తతో వృద్ధిః శిష్యతే, యువా నివర్తతే। సమానాయామాకృతౌ వృద్ధయువప్రత్యయౌ భిద్యేతే। గార్గ్యశ్చ గార్గ్యాయణశ్చ గార్గ్యౌ। వత్స్యశ్చ వాత్స్యాయనశ్చ వాత్స్యౌ। వృద్ధః ఇతి కిమ్? గర్గశ్చ గార్గ్యాయణశ్చ గర్గగార్గాయణౌ। యూ నా ఇతి కిమ్? గార్గ్యశ్చ గర్గశ్చ గార్గ్యగర్గౌ। తల్లక్షణః ఇతి కిమ్? గార్గ్యవాత్స్యయనౌ। ఏవకారః కిమర్థః। భాగవిత్తిశ్చ భాగవిత్తికశ్చ భాగవిత్తిభాగవిత్తికౌ। కుత్సా సౌవీరత్వం చ భాగవిత్తికస్య అపరో విశేషో విద్యతే।

.

౯౩౨. స్త్రీ పుంవచ్చ [1.౨.66]

స్త్రీ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ పుంవత్ అవ్యయమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) యూనా సహోక్తౌ వృద్ధా స్త్రీ శిష్యతే తదర్థశ్చ పుంవత్ । గార్గీ చ గార్గ్యాయణౌ చ గర్గాః । అస్త్రియామిత్యనువర్తమానే యఞఞోశ్చ (కౌముదీ-1108) ఇతి లుక్ । దాక్షీ చ దాక్షాయణశ్చ దాక్షీ ॥

(కాశికా) శేషః ఇతి వర్తతే, వృద్ధో యూనా ఇతి చ సర్వమ్ స్త్రీ వృద్ధా యూనా సహవచనే శిష్యతే, తల్లక్షణశ్చేదేవ విశేషో భవతి। పుంసః ఇవ అస్యాః కార్యం భవతి। స్త్ర్యర్థః పుమర్థవద్ భవతి। గర్గీ చ గర్గ్యాయణశ్చ గార్గ్యౌ। వాత్సీ చ వాత్స్యాయనశ్చ వాత్స్యౌ। దాక్షీ చ దాక్షాయాణశ్చ దాక్షీ।

.

౯33. పుమాన్ స్త్రియా [1.౨.67]

పుమాన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ స్త్రియా తృతీయా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) స్త్రియా సహోక్తౌ పుమాన్ శిష్యతే తల్లక్షణ ఏవ విశేషశ్చేత్ । హంసీ చ హంసశ్చ హంసౌ ॥

(కాశికా) తల్లక్షణశ్చేదేవ విశేషః ఇతి వర్తతే। వృద్ధో యూన ఇతి నివృత్తమ్। స్త్రియా సహవచనే పుమాన్ శిష్యతే స్త్రీ నివర్తతే। స్త్రీపుంసలక్షణశ్చేదేవ విశేషో భవతి। బ్రాహ్మణశ్చ మయూరీ చ కుక్కుటమయూర్యౌ।

ఏవకరః కిమర్థః। ఇన్ద్రశ్చ ఇన్ద్రాణీ చ ఇన్ద్రేన్ద్రాణ్యౌ। పుంయోగాదాఖ్యాయామ్ 4.1.48 ఇత్యపరో విశేషః। పుమానితి కిమ్? ప్రాక్ చ ప్రాచి చ ప్రాక్ప్రాచ్యౌ। ప్రాకిత్యవయయమలిఙ్గమ్।

.

౨34. భ్రాతృపుత్రౌ స్వసృదుహితృభ్యామ్ [1.౨.68]

భ్రాతృ-పుత్రౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ స్వసృ-దుహితృభ్యామ్ తృతీయా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) భ్రాతా చ స్వసా చ భ్రాతరౌ । పుత్రశ్చ దుహితా చ పుత్రౌ ॥

(కాశికా) యథా సఙ్ఖ్యం భ్రాతృపుత్రశబ్దౌ శిష్యేతే సహవచనే స్వసృదుహితృభ్యమ్। స్వస్రా సహవచనే భ్రాతృశబ్దః శిష్యతే। భ్రాతా చ స్వసా చ భ్రాతరౌ। దుహిత్రా సహవచనే పుత్రశబ్దః శిష్యతే। పుత్రశ్చ దుహితా చ పుత్రౌ।

.

౨35. నపుంసకమనపుంసకేనైకవచ్చాస్యాన్యతరస్యామ్ [1.౨.6౨]

నపుంసకమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అనపుంసకేన తృతీయా-ఏకవచనమ్ ఏకవత్ అవ్యయమ్ చ అవ్యయమ్ అస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అక్లీబేన సహోక్తౌ క్లీబం శిష్యతే తచ్చ వా ఏకవత్స్యాత్తల్లక్షణ ఏవ విశేషశ్చేత్ । శుక్లః పటః । శుక్లా శాటీ । శుక్లం వస్త్రమ్ । తదిదం శుక్లమ్ । తానీమాని శుక్లాని ॥

(కాశికా) తల్లక్షణశ్చేదేవ విశేషః ఇతి వర్తతే। నపుంసకానపుంసకమాత్రకృతే విశేషేఽనపుంసకేన సహవచనే నపుంసకం శిష్యతే, ఏకవచ్ చ అస్య కార్యం భవతి అన్యతరస్యామ్। శుక్లశ్చ కమ్బలః, శుక్లా చ బృహతికా, శుక్లమ్ చ వస్త్రం, తదిదం శుక్లమ్। తాని ఇమాని శుక్లాని। అనపుంసకేన ఇతి కిమ్? శుక్లం చ శుక్లం చ శుక్లం చ సుక్లాని। ఏకవచ్చేతి న భవతి।

.

౨36. పితా మాత్రా [1.౨.70]

పితా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ మాత్రా తృతీయా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) మాత్రా సహోక్తౌ పితా వా శిష్యతే । మాతా చ పితా చ పితరౌ । మాతాపితరౌ ॥

(కాశికా) అన్యతరస్యామ్ ఇతి వర్తతే, న ఏకవతితి। మాత్రా సహవచనే పితృశబ్దః శిష్యతేఽన్యతరస్యామ్। మాతా చ పితా చ పితరౌ, మాతాపితరౌ ఇతి వా।

.

937. శ్వశురః శ్వశ్ర్వా [1.2.71]

శ్వశురః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ శ్వశ్ర్వా తృతీయా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శ్వశ్వా సహోక్తౌ శ్వశురో వా శిష్యతే తల్లక్షణ ఏవ విశేషశ్చేత్ । శ్వశ్రూశ్చ శ్వాశురశ్చ శ్వాశురౌ । శ్వశ్రూశ్వాశురౌ వా ॥

(కాశికా) అన్యతరస్యామ్ ఇతి వర్తతే। శ్వశ్ర్వా సహవచనే శ్వశురశబ్దః శిష్యతే అన్యతరస్యామ్। శ్వశురశ్చ శ్వశ్రూశ్చ శ్వశురౌ, శ్వశ్రూశ్వశురౌ ఇతి వా।

.

938. త్యదాదీని సర్వైర్నిత్యమ్ [1.2.72]

త్యద్-ఆదీని ప్రథమా-బహువచనమ్ సర్వైః తృతీయా-బహువచనమ్ నిత్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సర్వైః సహోక్తౌ త్యదాదీని నిత్యం శిష్యన్తే ॥ స చ దేవదత్తశ్చ తౌ ।త్యదాదీనాం మిథః సహోక్తౌ యత్పరం తచ్ఛిష్యతే (వార్తికమ్) ॥ స చ యశ్చ యౌ । పూర్వశేషోఽపి దృశ్యత ఇతి భాష్యమ్ । స చ యశ్చ తౌ ।త్యదాదితః శేషే పుంనపుంసకతో లిఙ్గవచనాని (వార్తికమ్) ॥ సా చ దేవదత్తశ్చ తౌ । తచ్చ దేవదత్తశ్చ యజ్ఞదత్తా చ తాని । పుంనపుంసకయోస్తు పరత్వాన్నపుంసకం శిష్యతే । తచ్చ దేవదత్తశ్చ తే ।అద్వన్ద్వతత్పురుషవిశేషానామితి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ కుక్కుటమయూర్యావిమే । మయూరీకుక్కుటావిమౌ । తచ్చ సా చ అర్ధపిప్పల్యౌ తే ॥

(కాశికా) త్యదాదీని శబ్దరూపాణి సర్వైః సహవచనే నిత్యం శిష్యన్తే త్యదాదిభిరన్యైశ్చ। సర్వగ్రహణం సకల్యార్థమ్। నిత్యగ్రహణం వికల్పనివృత్త్యర్థమ్। స చ దేవదత్తశ్చ తౌ। యశ్చ దేవదత్తశ్చ యౌ। త్యదాదీనాం మిథో యద్యత్ పరం తత్తచ్ ఛిష్యతే। స చ యశ్చ యౌ। యశ్చ కశ్చ కౌ।

.

939. గ్రామ్యపశుసంఘేష్వతరుణేషు స్త్రీ [1.2.73]

గ్రామ్య-పశు-సంఘేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ అ-తరుణేషు ప్రథమా-ఏకవచనమ్ స్త్రీ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏషు సహవివక్షాయాం స్త్రీ శిష్యతే । పుమాన్ స్త్రియా (కౌముదీ-933) ఇత్యస్యాపవాదః । గావ ఇమాః । గ్రామ్యేతి కిమ్ । రురవ ఇమే । పశుగ్రహణం కిమ్ । బ్రాహ్మణాః । సఙ్ఘేషు కిమ్ । ఏతౌ గావౌ । అతరుణేషు కిమ్ । వత్సా ఇమే ।అనేకశఫేష్వితి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ అశ్వా ఇమే । ఇహ సర్వత్రైకశేషే కృతేఽనేకసుబన్తాభావాద్ ద్వన్ద్వో న । తేన శిరసీ శిరాంసి ఇత్యాదౌ సమాసస్యేత్యన్తోదాత్తః ప్రాణ్యఙ్గత్వాదేకవద్భావశ్చ న । పన్థానౌ పన్థాన ఇత్యాదౌ సమాసాన్తో న ॥। ఇతి ఏకశేషసమాసప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) గ్రామ్యాణాం పశూనాం సఙ్ఘః గ్రామ్యపశుసఙ్ఘః। ఏతేషు సహవివక్షాయాం స్త్రీ శిష్యతే। పుమాన్ స్త్రియా 1.2.67 ఇతి పుంసః శేషే ప్రాప్తే స్త్రీశేషో విధీయతే। అతరుణగ్రహణమ్ సామర్థ్యాత్ పశువిశేషణమ్। గావ ఇమాః। అజా ఇమాః। గ్రామ్యగ్రహణం కిమ్? రురవ ఇమే। పృషతా ఇమే। పశుషు ఇతి కిమ్? బ్రాహ్మణాః। క్షత్రియాః। సఙ్ఘేషు ఇతి కిమ్? ఏతౌ గవౌ చరతః। అతరుణేసు ఇతి కిమ్? వర్సా ఇమే। వర్కరా ఇమే। అనేకశఫేష్వితి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్। అశ్వా ఇమే। ఇతి శ్రీజయాదిత్యవిరచితాయం కాశికాయాం వృత్తౌ ప్రథమాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః।

.

940. ఋక్పూరబ్ధూఃపథామానక్షే [5.4.74]

ఋక్పూరప్ధూఃపథామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ అ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)అనక్షే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఋక్-పూర్-అప్-ధూర్-పథామనక్షే అః

(సి.కౌ) ॥ అథ సర్వసమాసాన్తప్రకరణమ్ ॥ అ అనక్షే ఇతి చ్ఛేదః । ఋగాద్యన్తస్య సమాసస్య అప్రత్యోఽన్తావయవః స్యాత్ అక్షే యా ధూస్తదన్తస్య తు న । అర్ధర్చః । అన్నృచబహ్వృచావధ్యేతర్యేవ । నేహ – అనుక్సామ । బహ్వృక్ సూక్తమ్ । విష్ణోః పూః విష్ణుపురమ్ । క్లీబత్వం లోకాత్ । విమలాపం సరః ॥

(కాశికా) బహువ్రీహౌ ఇతి న స్వర్యతే। సామాన్యేన విధానమ్। ఋక్ పురప్ ధుర్పథినిత్యేవమన్తానాం సమాసానామకారః ప్రత్యయో భవతి సమాసాన్తోఽక్షే న। సామర్థ్యాద్ ధుర ఏతద్ విశేషణమ్, ఋగాదీనాం న భవతి। అక్షేసమ్బన్ధినీ యా ధూః తదన్తస్య న భవతి। అనృచః। బహ్వృచః। అర్ధర్చః। పుర్లలాటపురమ్। నాన్దీపురమ్। అప్ ద్వీపమ్। అన్తరీపమ్। సమీపమ్। ధుర్ రాజధురా। మహాధురః। పథిన్ స్థలప్థః। జలపథః। అనృచో అనక్షే ఇతి కిమ్? అక్షస్య ధూః అక్షధూః। దృఢధూః అక్షః। అనృచో మాణవకో జ్ఞేజో, బః వృచశ్చరణాఖ్యాయామ్। మాణవకః। బహ్వృచో బ్రాహ్మణః। అనృక్కం సామ, బహ్వృక్కం సూక్తమ్ ఇత్యత్ర న భవతి।

.

941. ద్వ్యన్తరుపసర్గేభ్యోఽప ఈత్ [6.3.97]

ద్వి-అన్తర్-ఉపసర్గేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ అపః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఈత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అప ఇతి కృతసమాసాన్తస్యానుకరణమ్ । షష్ఠ్యర్థే ప్రథమా । ఏభ్యోఽపస్య ఈత్స్యాత్ । ద్విర్గతా ఆపో యస్మిన్నితి ద్వీపమ్ । అన్తరీపమ్ । ప్రతీపమ్ । సమీపమ్ । సమాపో దేవయజనమితి తు సమా ఆపో యస్మిన్నితి బోధ్యమ్ । కృతసమాసాన్తగ్రహణాన్నేహ । స్వప్ । స్వపీ ।అవర్ణాన్తాద్వా (వార్తికమ్) ॥ ప్రేపమ్ । పరేపరమ్ । ప్రాపమ్ । పరాపమ్ ॥

(కాశికా) ద్వి అన్తరిత్యేతాభ్యాం ఉపసర్గాచ్ చ ఉత్తరస్య అపిత్యేతస్య ఈకారాదేశో భవతి। ద్వీపమ్। అన్తరీపమ్। ఉపసర్గాత్ నీపమ్। వీపమ్। సమీపమ్। సమాప ఈత్వే ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। సమాపం నామ దేవయజనమ్। అపర ఆహ ఈత్వమనవర్ణాదితి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్, ప్రాపమ్, పరాపమ్। అప్శబ్దం ప్రతి క్రియయోగాభావాతుపసర్గగ్రహణం ప్రాద్యుపలక్షణార్థమ్।

.

౯౪౨. ఊదనోర్దేశే [6.3.98]

ఊత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అనోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ దేశే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అనోః పరస్యాపస్య ఊత్స్యాద్దేశే । అనూపో దేశః । రాజధురా । అక్షే తు అక్షధూః । దృఢధురక్షః । సఖిపథః । రమ్యపథో దేశః ॥

(కాశికా) అనోరుత్తరస్య అపః ఊకారాదేశో భవతి దేశాభిధానే। అనూపో దేశః। దేశే ఇతి కిమ్? అన్వీపమ్। దీర్ఘోచ్చారణమవగ్రహార్థమ్, అను ఊపః అనూపః ఇతి।

.

౯౪౩. అచ్ ప్రత్యన్వవపూర్వాత్ సామలోమ్నః [5.4.75]

అచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ప్రతి-అను-అవ-పూర్వాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సామ-లోమ్నః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

ప్రతి-అను-అవ-పూర్వాత్ సామ-లోమ్నః అచ్

(సి.కౌ) ఏతత్పూర్వాత్సామలోమాన్తాత్సమాసాదచ్ స్యాత్ । ప్రతిసామమ్ । అనుసామమ్ । అవసామమ్ । ప్రతిలోమమ్ । అనులోమమ్ । అవలోమమ్ ।కృష్ణోదక్పాణ్డుసంఖ్యాపూర్వాయా భూమేరజిష్యతే (వార్తికమ్) ॥ కృష్ణభూమః । ఉదగ్భూమః । పాణ్డుభూమః । ద్విభూమః ప్రాసాదః ।సంఖ్యాయా నదీగోదావరీభ్యాం చ (వార్తికమ్) ॥ పఞ్చనదమ్ । సప్తగోదావరమ్ । అజితి యోగవిభాగాదన్యత్రాపి । పద్మనాభః ॥

(కాశికా) ప్రతి అను అవ ఇత్యేవం పూర్వాత్ సామాన్తాత్ లోమాన్తాత్ చ సమాసాదచ్ ప్రత్యయో భవతి। ప్రతిసామమ్। అనుసామమ్। అవసామమ్। ప్రతిలోమమ్। అనులోమమ్। అవలోమమ్।

కృష్ణోదక్పాణ్డుపూర్వాయా భూమేరచ్ప్రత్యయః స్మృతః। గోదావర్యాశ్చ నద్యాశ్చ సఙ్ఖ్యాయా ఉత్తరే యది। కృష్ణభూమః। పాణ్డుభూమః। ఉదగ్భూమః। పఞ్చనదమ్। పఞ్చగోదావరమ్। నదీభిశ్చేతి అవ్యయీభావః। భూమేరపి సఙ్ఖ్యాపూర్వాయాః అచ్ ప్రత్యయ ఇష్యతే ద్విభూమః ప్రాసాదః। త్రిభూమః। దశభూమకం సుత్రమన్యత్ర అపి చ దృశ్యతే పద్మనాభః। ఊర్ణనాభః। దీర్ఘరాత్రః। సమరాత్రః। అరాత్రః। తదేతత్ సర్వమ్ ఇహ యోగవిభాగం కృత్వా సాధయన్తి।

.

౯44. అక్ష్ణోఽదర్శనాత్ [5.4.76]

అక్ష్ణః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అదర్శనాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

అక్ష్ణః అదర్శనాత్ అచ్

(సి.కౌ) అచక్షుః పర్యాయాదక్ష్ణోఽచ్ స్యాత్సమాసాన్తః । గవామక్షీవ గవాక్షః ॥

(కాశికా) అచిత్యనువర్తతే। దర్శనాదన్యత్ర యోఽక్షిశబ్దః తదన్తాతచ్ ప్రత్యయో భవతి। లబణాక్షం। పుష్కరాక్షమ్। ఉపమితం వ్యాఘ్రాదిభిః ఇతి సమాసః। అదర్శనాతితి కిమ్? బ్రాహ్మణాక్షి। కథం కబరాక్షమ్, గవాక్షమ్ ఇతి? అశ్వాదీనాం ముఖప్రచ్ఛాదనార్థం బహుచ్ఛిద్రం కబరాక్షమ్, తేన అపి హి దృశ్యతే, గవాక్షేణ చ? న ఏష దోషః। చక్షుఃపర్యాయవచనో దర్శనశబ్దః ప్రాణ్యఙ్గవచన ఇహ అశ్రీయతే।

.

౯45.

అచతురవిచతురసుచతురస్త్రీపుంసధేన్వనడుహర్క్సామవాఙ్మనసాక్షిభ్రువదారగవోర్వష్ఠీవపదష్ఠీవ నక్తందివరత్రిందివాహర్దివసరజసనిఃశ్రేయసపురుషాయుషద్వ్యాయుషత్ర్యాయుషర్గ్యజుషజాతోక్ష మహోక్షవృద్ధోక్షోపశునగోష్ఠశ్వాః [5.4.77]

అచతుర-విచతుర-సుచతుర-స్త్రీపుంస-ధేన్వనడుహ-ఋక్సామ-వాఙ్మనస-అక్షిభ్రువ-దారగవ-ఊర్వష్ఠీవ-పదష్ఠీవ-నక్తందివ-రాత్రిందివ-అహర్దివ-సరజస-నిఃశ్రేయస-పురుషాయుష-ద్వ్యాయుష-త్ర్యాయుష-ఋగ్యజుష-జాతోక్ష-మహోక్ష-వృద్ధోక్ష-ఉపశున-గోష్ఠశ్వాః ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏతే పఞ్చవింశతిరజన్తా నిపాత్యన్తే । ఆద్యాస్త్రయో బహువ్రీహయః । అవిద్యమానాని చత్వార్యస్య అచతురః । విచతురః । సుచతురః ।త్ర్యుపాభ్యాం చతురోఽజిష్యత (వార్తికమ్) ॥ త్రిచతురాః । చతుర్ణాం సమీపే ఉపచతురాః । తత ఏకాదా ద్వన్ద్వాః । స్త్రీపుంసౌ । ధేన్వనడుహౌ । ఋక్సామే । వాఙ్మనసే । అక్షిణీ చ భ్రువౌ చ అక్షిభ్రువమ్ । దారాశ్చ గావశ్చ దారగావమ్ । ఊరూ చ అష్ఠీవన్తౌ చ ఊర్వష్ఠీవమ్ । నిపాతనాట్టిలోపః । పదష్ఠీవమ్ । నిపాతనాత్పాదశబ్దస్య పద్భావః । నక్తం

చ దివా వా నక్తన్దివమ్ । రాత్రౌ చ దివా చ రాత్రిన్దివమ్ । రాత్రేర్మాన్తత్వం నిపాత్యతే । అహని చ దివా చ అహర్దివమ్ । వీప్సాయాం ద్వన్ద్వో నిపాత్యతే । అహన్యహనీత్యర్థః । సరజసమితి సాకల్యేఽవ్యయీభావః । బహువ్రీహౌ తు సరజః పఙ్కజమ్ । నిశ్చితం శ్రేయో నిఃశ్రేయసమ్ । తత్పురుష ఏవ । నేహ । నిఃశ్రేయాన్ పురుషః । పురుషస్యాయుః పురుషాయుషమ్ । తతో ద్విగుః । ద్వ్యాయుషమ్ । త్ర్యాయుషమ్ । తతో ద్వన్ద్వః । ఋగ్యజుషమ్ । తతస్త్రయః కర్మధారయాః । జాతోక్షః । మహోక్షః । వృద్ధోక్షః । శునః సమీపముపశునమ్ । టిలోపాభావః సమ్ప్రసారణం చ నిపాత్యతే । గోష్ఠే శ్వా గోష్ఠశ్వః ॥

(కాశికా) **అచ్చతురాద్యా ఏతే శబ్దా నిపాత్యన్తే। సమాసే వ్యవస్థా అపి నిపాతనాదేవ ప్రతిపత్తవ్యా। ఆద్యాస్త్రయో బహువ్రీహయః। అదృశ్యాని అవిద్యమానాని వా చత్వారి యస్య సోఽచతురః। విగతాని చత్వారి యస్య స విచతురః। శోభనాని చత్వారి యస్య స సుచతురః। అతః పరే ఏకాదశ ద్వన్ద్వాః। స్త్రీ చ పుమాంశ్చ స్త్రీపుంసౌ। ఇహ న భవతి, స్త్రియాః పుమానితి। ధేనుశ్చ అనడ్వాంశ్చ ధేన్వనడుహౌ। ఋక్ చ సామ చ ఋక్సామే। వాక్ చ మనశ్చ వాఙ్మనసే। అక్షి చ భ్రువౌ చ అక్షిభ్రువమ్। దారాశ్చ గావశ్చ దారగవమ్। ఊరూ చ అష్ఠీవన్తౌ చ ఊర్వష్ఠీవమ్। టిలోపో నిపాత్యతే। పాదౌ చ అష్ఠీవన్తౌ చ పదష్ఠీవమ్। పాదస్య పద్భావో నిపాత్యతే। నక్తం చ దివా చ నక్తందివమ్। దప్తమ్యర్థవృత్తయోరవ్యయయోః సమాసోఽపి నిపాతనాదేవ। రాత్రౌ చ దివా చ రాత్రిందివమ్। పూర్వపదస్య మాన్తత్వం నిపాత్యతే। అహని చ దివా చ అహర్దివమ్। నను చ పర్యాయావేతౌ, కథమనయోర్ద్వన్ద్వః? వీప్సాయాం ద్వన్ద్వో నిపాత్యతే। అహన్యహని ఇత్యర్థః। ఏకోఽవ్యయీభావః సాకల్యే సరజసమభ్యవహరతి। బహువ్రీహౌ న భవతి, సహ రజసా సరజః పఙ్కజమ్ ఇతి। తతః తత్పురుషః నిశ్చితం శ్రేయో నిఃశ్రేయసమ్। నిఃశ్రేయస్కః పురుషః ఇత్యత్ర న భవతి। తతః షష్ఠీసమాసః పురుషస్య ఆయుః పురుషాయుషమ్। ద్వన్ద్వే న భవతి, పురుషశ్చ ఆయుశ్చ పురుషాయుషీ। తతో ద్విగూ ద్వే ఆయుషీ సమాహృతే ద్వ్యాయుషమ్। త్ర్యాయుషమ్। ఇహ న భవతి, ద్వ్యోరాయుః ద్వ్యాయుః త్ర్యాయుః ఇతి। తతో ద్వన్ద్వః ఋక్ చ యజుశ్చ ఋగ్యజుషమ్। ఇహ న భవతి, ఋగ్యజురస్య ఉన్ముగ్ధస్య ఋగ్యజురున్ముగ్ధః। జాతాదిపూర్వపదా ఉక్షశబ్దాన్తాస్త్రయః కర్మధారయాః జాతోక్షః। మహోక్షః। వృద్ధోక్షః। బహువ్రీహౌ న భవతి, జాతోక్షా బ్రాహ్మణః। మహోక్షా, వృద్ధోక్షా ఇతి। తతోఽవ్యయీభావః శునః సమీపముపశునమ్।**

టిలోపాభావః సమ్ప్రసారణం చ నిపాతనాదేవ। తతః సప్తమీసమాసః గోష్ఠే శ్వా గోష్ఠశ్వః। చతురోఽచ్ప్రకరణే త్ర్యుపాభ్యాముపసఙ్ఖ్యానమ్। త్రిచతురాః। ఉపచతురాః।

.

९४६. బ్రహ్మహస్తిభ్యామ్ వర్చ్ససః [5.4.78]

బ్రహ్మ-హస్తిభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ వర్చ్చసః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

బ్రహ్మ-హస్తిభ్యామ్ వర్చసః అచ్

(సి.కౌ) అచ్స్యాత్ । బ్రహ్మవర్చసమ్ । హస్తివర్చసమ్ ।పల్యరాజభ్యాం చేతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ పల్యవర్చసమ్ । రాజవర్చసమ్ ॥

(కాశికా) బ్రహ్మహస్తిభ్యాం పరో యో వర్చఃశబ్దస్ తదన్తాత్ సమాసాదచ్ ప్రత్యయో భవతి। బ్రహ్మవర్చసమ్। హస్తివర్చసమ్। పల్యరాజభ్యాం చేతి వక్తవ్యమ్। పల్యవర్చసమ్। రాజవర్చసమ్।

.

९४७. అవసమన్ధేభ్యస్తమసః [5.4.79]

అవ-సమ్-అన్ధేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ తమసః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

అవ-సమ్-అన్ధేభ్యః తమసః అచ్

(సి.కౌ) అవతమసమ్ । సంతమసమ్ । అన్ధయతీత్యన్ధం పచాద్యచ్ । అన్ధం తమః అన్ధతమసమ్ ॥

(కాశికా) అవ సమన్ధ ఇత్యేతేభ్యో యః పరః తమస్శబ్దః తదన్తాత్ సమాసాతచ్ ప్రత్యయో భవతి। అవతమసమ్। సన్తమసమ్। అన్ధతమసమ్।

.

९४८. శ్వసో వసీయఃశ్రేయసః [5.4.80]

శ్వసః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వసీయస్-శ్రేయసః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

శ్వసః వసీయస్-శ్రేయసః అచ్

(సి.కౌ) వసుశబ్దః ప్రశస్తవాచీ తతః ఈయసుని వసీయః । శ్వస్శబ్ద ఉత్తరపదార్థప్రశంసామాశీర్విషయతామాహ । మయూరవ్యంసకాదిత్వాత్సమాసః । శ్వోవసీయసమ్ । శ్వః శ్రేయసం తే భూయాత్ ॥

(కాశికా) శ్వసః పరౌ యౌ వసీయస్శ్రేయస్శబ్దౌ తదన్తాత్ సమాసాతచ్ ప్రత్యయో భవతి। శ్వోవసీయసమ్। శ్వఃశ్రేయసమ్। మయూరవ్యంసకాదిత్వాత్ సమాసః। స్వభావాచ్ చ ఇహ శ్వఃశబ్దః

ఉత్తరపదార్థస్య ప్రశంసామాశీర్విషయామాచష్టే, శ్వఃశ్రేయసం తే భూయత్। శోభనం శ్రేయస్ తే భూయాతిత్యర్థః। శ్వోవసీయసమ్ ఇత్యస్య ఏవ అయం పర్యాయః।

.

౨౪౭. అన్వవతప్తాద్రహసః [5.4.81]

అను~అవ-తప్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ రహసః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

అను-అవ-తప్తాత్ రహసః అచ్

(సి.కౌ) అనురహసమ్ । అవరహసమ్ । తప్తరహసమ్ ॥

(కాశికా) అను అవ తప్త ఇత్యేతేభ్యః పరో యో రహస్శబ్దః తదన్తాత్ సమాసాదచ్ ప్రత్యయః భవతి। అనురహసమ్। అవరహసమ్। తప్తరహసమ్।

.

౨౫౦. ప్రతేరురసః సప్తమీస్థాత్ [5.4.82]

ప్రతేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఉరసః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సప్తమీస్థాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

ప్రతేః సప్తమీస్థాత్ ఉరసః అచ్

(సి.కౌ) ఉరసి ఇతి ప్రత్యురసమ్ । విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః ॥

(కాశికా) ప్రతేః పరో య ఉరస్శబ్దః తదన్తాత్ సమాసాతచ్ ప్రత్యయో భవతి, స చేదురస్శబ్దః సప్తమీస్థో భవతి। సప్తమ్యర్థే వర్తతే ఇత్యర్థః। ఉరసి వర్తతే। విభక్త్యర్థే అవ్యయమ్ ఇతి సమాసః। ప్రత్యురసమ్। సప్తమీస్థాతితి కిమ్? ప్రతిగతమురః ప్రత్యురః।

.

౨౫౧. అనుగవమాయామే [5.4.83]

అనుగవమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఆయామే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

అనుగవమాయామే (నిపాత్యతే)

(సి.కౌ) ఏతన్నిపాత్యతే దీర్ఘత్వే । అనుగవం యానమ్ । యస్య చాయామః (కౌముదీ-670) ఇతి సమాసః ॥

(కాశికా) అనుగవమ్ ఇత్యచ్ప్రత్యయాన్తం నిపాత్యతే ఆయమేఽభిధేయే। అనుగవమ్ యానమ్। యస్య చాయామః 2.1.16 ఇతి సమాసః। ఆయమే ఇతి కిమ్? గవాం పశ్చదనుగు।

.

౨౫౨. ద్విస్తావా త్రిస్తావా వేదిః [5.4.84]

ద్విస్తావా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ త్రిస్తావా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వేదిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ద్విస్తావా త్రిస్తావా వేదిః

(సి.కౌ) అచ్ప్రత్యయష్టిలోపః సమాసశ్చ నిపాత్యతే । యావతీ ప్రకృతౌ వేదిస్తతో ద్విగుణా త్రిగుణా వాఽశ్వమేధాదౌ తత్రేదం నిపాతనమ్ । వేదిరితి కిమ్ । ద్విస్తావతీ త్రిస్తావతీ రజ్జుః ॥

(కాశికా) ద్విస్తావా త్రిస్తావా ఇతి వేదిశ్చేదభిధేయా భవతి। అచ్ప్రత్యయః, టిలోపః, సమాసశ్చ నిపాత్యతే। యావతీ ప్రకృతౌ వేదిః తతో ద్విగుణా వా త్రిగుణా వా కస్యాంచిద్ వికృతౌ తత్ర ఇదం నిపాతనమ్। ద్విస్తావా వేదిః। త్రిస్తావా వేదిః। వేదిః ఇతి కిమ్? ద్విస్తావతీ, త్రిస్తావతీ రజ్జుః।

.

953. ఉపసర్గాదధ్వనః [5.4.85]

ఉపసర్గాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అధ్వనః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

ఉపసర్గాత్ అధ్వనః అచ్

(సి.కౌ) ప్రగతోఽధ్వానం ప్రాధ్వో రథః ॥

(కాశికా) ఉపసర్గాత్ పరో యోఽధ్వన్శబ్దః తదన్తాత్ సమాసాతచ్ ప్రత్యయో భవతి। ప్రగతోఽధ్వానం ప్రాధ్వోరథః। ప్రాధ్వం శకటమ్। నిరధ్వమ్। ప్రత్యధ్వమ్। ఉపసర్గాతితి కిమ్? పరమాధ్వా। ఉత్తమధ్వా।

.

954. న పూజనాత్ [5.4.69]

న అవ్యయమ్ పూజనాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

సమాసాన్తాః పూజనాత్ న

(సి.కౌ) పూజనార్థాత్పరేభ్యః సమాసాన్తా న స్యుః । సురాజా । అతిరాజా ॥స్వతిభ్యామేవ (వార్త్తికమ్) ॥ నేహ పరమరాజః । పూజనాత్ కిమ్ । గామతిక్రన్తోఽతిగవః । బహువ్రీహౌ సక్థ్యక్ష్ణోః - (కౌముదీ-852) ఇత్యతః ప్రాగేవాయం నిషేధః । నేహ । సుసక్థః । స్వక్షః ॥

(కాశికా) యాన్ శబ్దానుపాదాయ సమాసాన్తా విధీయన్తే రాజాహఃసఖిభ్యష్ టచ్ 5.4.91 ఇత్యేవమాదీన్, యదా తే పూజనాత్ పూజనవచనాత్ పరే భవన్తి తదా సమాసాన్తో న భవతి। సురాజా। అతిరాజా। సుగౌః। అతిగౌః। పూజాయాం స్వతిగ్రహణం కర్త్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్, పరమరాజః, పరమగవః ఇతి। ప్రాగ్బహువ్రీహిగ్రహణం చ కర్త్తవ్యమ్। బహువ్రీహౌ సక్థ్యక్ష్ణోః ఇత్యేవమాదౌ ప్రతిషేధో న భవతి। సుసక్థః। అతిసక్థః। స్వక్షః। అత్యక్షః।

.

౨55. కిమః క్షేపే [5.4.70]

కిమః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ క్షేపే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

కిమః క్షేపే సమాసాన్తాః న

(సి.కౌ)   క్షేపే యః కింశబ్దస్తతః పరం యత్తదన్తాత్సమాసాన్తాః న స్యుః । కుత్సితో రాజా కింరాజా । కింసఖా । కింగౌః । క్షేపే కిమ్ । కింరాజః । కింసఖః । కింగవః ॥

(కాశికా) క్షేపే యః కింశబ్దః తతః పరస్య సమాసాన్తో న భవతి। కింరాజా యో న రక్షతి। కింసఖా యోఽభిద్రుహ్యతి। కింగౌర్యో న వహతి। కిం క్షేపే 2.1.64 ఇతి సమాసః। క్షేపే ఇతి కిమ్? కస్య రాజా కింరాజః। కిం సఖః। కింగవః।

.

౨56. నఞస్తత్పురుషాత్ [5.4.71]

నఞః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ తత్పురుషాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

నఞః తత్పురుషాత్ సమాసాన్తాః న

(సి.కౌ)   సమాసాన్తో న । అరాజా । అసఖా । తత్పురుషాత్ కిమ్ । ధురం శకటమ్ ॥

(కాశికా) నఞః పరే వక్ష్యమాణా యే రాజాదయస్ తదన్తాత్ తత్పురుషాత్ సమాసాన్తో న భవతి। అరాజా అసఖా। అగౌః। తత్పుర్షాతితి కిమ్? అనృచో మాణవకః। అధురం శకటమ్।

.

౨57. పథో విభాషా [5.4.72]

పథః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

నఞః తత్పురుషాత్ పథః విభాషా సమాసాన్తాః

(సి.కౌ)   నఞ్పూర్వాత్పథో వా సమాసాన్తః । అపథమ్ । అపన్థాః । తత్పురుషాదిత్యేవ । అపథో దేశః । అపథం వర్తతే ॥। ఇతి సర్వసమాసాన్తప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) నఞః పరో యః పథిన్శబ్దః, తదన్తాత్ తత్పురుషాత్ సమాసాన్తో విభాషా న భవతి। పుర్వేణ నిత్యః ప్రతిసేధః ప్రాప్తో వికల్ప్యతే। అపథమ్, అపన్థాః।

.

౨58. అలుగుత్తరపదే [6.3.1]

అలుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఉత్తరపదే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ)   ॥ అథ అలుగుసమాసప్రకరణమ్ ॥ అలుగధికారః ప్రాగానఙః ఉత్తరపదాధికారస్త్వాపాదసమాప్తేః ॥

(కాశికా) అలుకితి చ, ఉత్తరపదే ఇతి చ ఏతదధికృతమ్ వేదితవ్యమ్। యదితి ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామోఽలుకుత్తరపదే ఇత్యేవం తద్ వేదితవ్యమ్। వక్ష్యతి

.

౨౫౨. పఞ్చమ్యాః స్తోకాదిభ్యః [6.3.2]

పఞ్చమ్యాః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ స్తోకాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యః పఞ్చమ్యా అలుక్స్యాదుత్తరపదే । స్తోకాన్ముక్తః । ఏవమన్తికార్థదూరార్థకృచ్ఛ్రేభ్యః । ఉత్తరరపదే కిమ్ । నిష్క్రాన్తః స్తోకాన్నిస్తోకః ।బ్రాహ్మణాచ్ఛంసిన ఉపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ బ్రాహ్మణే విహితాని శస్త్రాణి ఉపచారాత్ బ్రాహ్మణాని తాని శంసతీతి బ్రాహ్మణచ్ఛంసీ ఋత్విగ్విశేషః । ద్వితీయార్థే పఞ్చమ్యుపసంఖ్యానాదేవ ॥

(కాశికా) స్తోకాన్ముక్తః। అల్పాన్ముక్తః। ఉత్తరపదే ఇతి కిమ్? నిష్క్రాన్తః స్తోకాత్ నిస్తోకః। అన్యార్థమ్ ఇదముత్తరపదగ్రహణమ్ ఇహ అప్యలుకో నివృతిం కరోతి ఇత్యేవమర్థం లక్షణప్రతిపదోక్తపరిభాషా న అశ్రయితవ్యా। అలుగధికారః ప్రాగానఙః। ఉత్తరపదాధికారః ప్రాగఙ్గాధికారాత్। పఞ్చమ్యాః స్తోకాదిభ్యః 6.3.2। స్తోకాన్తికదూరార్థకృచ్ఛ్రాణి స్తోకాదీని, తేభ్యః పరస్యాః పఞ్చమ్యాః ఉత్తరపదే అలుక్ భవతి। స్తోకాన్ముక్తః। అల్పాన్ముక్తః। అన్తికాదగతః అభ్యాశాదాగతః। దూరాదాగతః। విప్రకృష్టాదాగతః। కృచ్ఛ్రాన్ముక్తః। సమాసే కృతే ప్రాతిపదికత్వాత్ సుపో లుకి ప్రాప్తే ప్రతిషేధః క్రియతే। ద్వివచనబహువచనాన్తానాం తు స్తోకాదీనామనభిధానాత్ సమాస ఏవ న భవతి స్తోకాభ్యాం ముక్తః, స్తోకేభ్యో ముక్తః ఇతి। తేన అత్ర న కదాచిదైకపద్యమ్ ఐకస్వర్యం చ భవతి। బ్రాహ్మణాచ్ఛంసిన ఉపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। బ్రాహ్మణదాదాయ శంసతీతి బ్రాహ్మణాచ్ఛంసీ ఇతి। ఋత్విగ్విశేషస్య రూఢిరియమ్। తస్య వ్యుత్పత్తిరసతా సతా వా అవయవార్థేన క్రియతే।

.

౨౬౦. ఓజఃసహోఽమ్భస్తమసః తృతీయాయాః [6.3.3]

ఓజస్-సహస్-అమ్భస్-తమసః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ తృతీయాయాః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఓజసాకృతమిత్యాది ।అఞ్జస ఉపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ అఞ్జసాకృతమ్ । ఆర్జవేన కృతమిత్యర్థః ।పుంసానుజో జనుషాన్ధ ఇతి చ (వార్తికమ్) ॥ యస్యాగ్రజః పుమాన్ స పుంసానుజః । జనుషాన్ధో జాత్యన్ధః ॥

(కాశికా) ఓజస్ సహసమ్భస్ తమసిత్యేతేభ్య ఉత్తరస్యాః తృతీయాయాః అలుక్ భవతి ఉత్తరపదే। ఓజసాకృతమ్। సహసాకృతమ్। అమ్భసాకృతమ్। తమసాకృతమ్। అఞ్జస ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। అఞ్జసాకృతమ్। పుంసానుజో జనుషాన్ధ ఇతి వక్తవ్యమ్। పుంసానుజః। జనుషాన్ధః।

.

961. మనసః సంజ్ఞాయామ్ [6.3.4]

మనసః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) మనసాగుప్తా ॥

(కాశికా) మనసః ఉత్తరస్యాః తృతీయాయాః సంజ్ఞాయామలుగ్ భవతి। మనసాదత్తా। మనసగుప్తా। మనసాసఙ్గతా। సంజ్ఞాయామ్ ఇతి కిమ్? మనోదత్తా। మనోగుప్తా।

.

962. ఆజ్ఞాయిని చ [6.3.5]

ఆజ్ఞాయిని సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) మనస ఇత్యేవ । మనసా ఆజ్ఞాతుం శీలమస్య మనసాజ్ఞాయీ ॥

(కాశికా) ఆజ్ఞాయిన్యుత్తారపదే మనసః ఉత్తరస్య తృతీయాయాః అలుగ్ భవతి। మనసా అజ్ఞాతుం శీలమస్య మనసాజ్ఞాయీ।

.

963. ఆత్మనశ్చ పూరణే [6.3.6]

ఆత్మనః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ పూరణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆత్మనస్తృతీయాయా అలుక్స్యాత్ ॥పూరణ ఇతి వక్తవ్యమ్ (వార్త్తికమ్) ॥ పూరణప్రత్యయాన్తే ఉత్తరపదే ఇత్యర్థః । ఆత్మనాపఞ్చమః । జనార్దనస్త్వామాత్మచతుర్థ ఏవేతి బహువ్రీహిర్బోధ్యః । పూరణే కిమ్ । ఆత్మకృతమ్ ॥

(కాశికా) ఆత్మనశ్చ పూరణే 6.3.6। ఆత్మనః ఉత్తరస్యాః తృతీయాయాః పూరణప్రత్యయాన్తే ఉతారపదేఽలుగ్ భవతి। ఆత్మనాపఞ్చమః। ఆత్మనాషష్ఠః। తృతీయావిధానే ప్రకృత్యాదిభ్య ఉపసఙ్ఖ్యానమ్ ఇతి తృతీయా। తృతీయా ఇతి యోగవిభాగాత్ సమాసః। ఆత్మనా వా కృతః పఞ్చమః ఆత్మనాపఞ్చమః। కథం జనార్దనస్త్వాత్మచతుర్థ ఏవ ఇతి? బహువ్రీహిరయమాత్మా చతుర్థోఽస్య అసౌ ఆత్మచతుర్థః।

.

౯64. వైయాకరణాఖ్యాయాం చతుర్థ్యాః [6.3.7]

వైయాకరణాఖ్యాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చతుర్థ్యాః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆత్మన ఇత్యేవ । ఆత్మనేపదమ్ । ఆత్మనేభాషాః । తాదర్థ్యే చతుర్థేషా । చతుర్థీతి యోగవిభాగాత్సమాసః ॥

(కాశికా) వైయాకరణానామాఖ్యా వైయాకరణాఖ్యా। ఆఖ్యా సంజ్ఞా। యయా సంజ్ఞయా వైయాకరణా ఏవ వ్యహరన్తి తస్యామాత్మనః ఉత్తరస్యాశ్చతుర్థ్యా అలుగ్ భవతి। ఆత్మనేపదమ్। ఆత్మనేభషా। తదర్థ్యే చతుర్థీ। చతుర్థీ ఇతి యోగవిభాగాత్ సమాసః।

.

౯65. పరస్య చ [6.3.8]

పరస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) పరస్మైపదమ్ । పరస్మైభాషాః ॥

(కాశికా) పరస్య చ యా చతుర్థీ తస్య వైయాకరణాఖ్యాయామలుగ్ భవతి। పరస్మైపదమ్। పరస్మైభాషా।

.

౯66. హలదన్తాత్ సప్తమ్యాః సంజ్ఞాయామ్ [6.3.౯]

హలదన్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సప్తమ్యాః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) హలన్తాదదన్తాచ్చ సప్తమ్యా అలుక్ సంజ్ఞాయామ్ । త్వచిసారః ॥

(కాశికా) హలన్తాదదన్తాచ్ చ ఉత్తరస్యాః సప్తమ్యాః సంజ్ఞాయామలుగ్ భవతి। యుధిష్ఠిరః। త్వచిసారః। గవిష్ఠిరః ఇత్యత్ర తు గవియుధిభ్యాం స్థిరః 8.3.95 ఇత్యత ఏవ వచనాదలుక్। అదన్తాత్ అరణ్యేతిలకాః। అరణ్యేమాషకాః। వనేకింశుకాః। వనేహరిద్రకాః। వనేబల్బజకాః। పుర్వాహ్ణేస్ఫోటకాః। కూపేపిశాచకాః। హలదన్తాదితి కిమ్? నద్యాం కుక్కుటికా నదీకుక్కుటికా। భూమ్యాం పాశాః భూమిపాశాః। సంజ్ఞాయామ్ ఇతి కిమ్? అక్షశౌణ్డః। హృద్ద్యుభాం జేః। హృద్ దివిత్యేతేభ్యాముత్తరస్య జేరలుగ్ భవతి। హృదిస్పృక్। దివిస్పృక్।

.

౯67. గవియుధిభ్యాం స్థిరః [8.3.౯5]

గవి-యుధిభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ స్థిరః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆభ్యాం స్థిరస్య సస్య షః స్యాత్ । గవిష్ఠిరః । అత్ర గవీతి వచనాదేవాలుక్ । యుధిష్ఠిరః । అరణ్యేతిలకాః । అత్ర సంజ్ఞాయామ్ (కౌముదీ-721) ఇతి సప్తమీసమాసః ।హృద్ద్యుభ్యాం చ (వార్తికమ్) ॥ హృదిస్పృక్ । దివిస్పృక్ ॥

(కాశికా) గవియుధిభ్యాముత్తరస్య స్థిరసకారస్య మూర్ధన్యాదేశో బవతి। గవిష్ఠిరః। యుధిష్ఠిరః। గోశబ్దాదహలన్తాదపి ఏతస్మాదేవ నిపాతనాత్ సప్తమ్యా అలుగ్ భవతి।

.

968. కారనామ్ని చ ప్రాచాం హలాదౌ [6.3.10]

కారనామ్ని సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ ప్రాచామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ హలాదౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్రచాం దేశే యత్కారనామ తత్ర హలాదావుత్తరపదే హలదన్తాత్సప్తమ్యా అలుక్ । ముకుటేకార్షాపణమ్ । దృషదిమాషకః । పూర్వేణ సిద్ధే నియమార్థమ్ । కారనామ్న్యేవ, ప్రాచామేవ, హలాదావేవేతి । కారనామ్ని కిమ్ । అభ్యాహితపశుః । కారాదన్యస్యైతద్దేశస్య నామ । ప్రాచాం కిమ్ । యూథపశుః । హలాదౌ కిమ్ । అవికటోరణః । హలదన్తాత్కిమ్ । నద్యాం దోహో నదీదోహః ॥

(కాశికా) ప్రాచాం దేశే యత్కారనామ తత్ర హలాదవుత్తరపదే హలదన్తాదుత్తరస్యాః సప్తమ్యాః అలుగ్ భవతి। సూపేశాణః। దృషదిమాషకః। హలేద్విపదికా। హలేత్రిపదికా। కారవిశేషస్యాః సంజ్ఞా ఏతాః, తత్ర పూర్వేణ ఏవ సిద్ధే నియమార్థమ్ ఇదమ్। ఏతే చ త్రయో నియమవికల్పా అత్రేష్యన్తే, కారనామ్న్యేవ, ప్రాచామ్ ఏవ, హలాదావేవ ఇతి। కారనామ్ని ఇతి కిమ్? అభ్యర్హితే పశుః అభ్యర్హితపశుః। కారాదన్యస్యా ఏతద్ దేయస్య నామ। ప్రాచామ్ ఇతి కిమ్? యూథే పశుః యూథపశుః। హలాదౌ ఇతి కిమ్? అవికటే ఉరణః అవికటోరణః। హలదన్తాదిత్యేవ, నద్యాం దోహనీ నదీదోహనీ।

.

969. మధ్యాద్గురౌ [6.3.11]

మధ్యాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ గురౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) మధ్యేగురుః ।అన్తాచ్చ (వార్తికమ్) ॥ అన్తేగురుః ॥

(కాశికా) మధ్యాదుత్తరస్యాః సప్తమ్యాః గురావుత్తరపదేఽలుగ్ భవతి। మధ్యేగురుః। అన్తాచేతి వక్తవ్యమ్। అన్తేగురుః। సప్తమీ ఇతి యోగవిభాగాత్ సమాసః।

.

970. అమూర్ధమస్తకాత్ స్వాఙ్గాదకామే [6.3.12]

అమూర్ధమస్తకాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ స్వాఙ్గాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అకామే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కణ్ఠేకాలః । ఉరసిలోమా । అమూర్ధమస్తకాత్ కిమ్ । మూర్ధశిఖః । మస్తకశిఖః । అకామే కిమ్ । ముఖే కామోఽస్య ముఖకామః ॥

(కాశికా) మూర్ధమస్తకవర్జితాత్ స్వాఙ్గాదుత్తరస్యాః సప్తమ్యాః అకామే ఉత్తరపదేఽలుగ్ భవతి। కణ్ఠే కాలోఽస్య కణ్ఠేకాలః। ఉరసిలోమా। ఉదరేమణిః। అమూర్ధమస్తకాతితి కిమ్? మూర్ధశిఖః। మస్తకశిఖః। అకామే ఇతి కిమ్? ముఖే కామోఽస్య ముఖకామః। స్వాఙ్గాతితి కిమ్? అక్షశౌణ్డః। హలదన్తాతిత్యేవ, అఙ్గులిత్రాణః। జఙ్ఘావలిః।

.

971. బన్ధే చ విభాషా [6.3.13]

బన్ధే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) హలదన్తాత్సప్తమ్యా అలుక్ । హస్తేబన్ధః హస్తబన్ధః హలదన్తేతి కిమ్ । గుప్తిబన్ధః ॥

(కాశికా) బన్ధః ఇతి ఘఞన్తో గృహ్యతే। తస్మిన్నుత్తరపదే హలదన్తదుత్తరస్యాః సప్తమ్యాః విభాషా అలుగ్ భవతి। హస్తేబన్ధః, హస్తబన్ధః। చక్రేబన్ధః, చక్రబన్ధః। ఉభయత్ర విభాషేయమ్। స్వాఙ్గాద్ ధి బహువ్రిహౌ పూర్వేణ నిత్యమలుక్ ప్రాప్నోతి, తత్పురుషే తు స్వాఙ్గాదస్వాఙ్గాచ్ చ నైన్సిద్ధబధ్నాతిసు చ 6.3.19 ఇతి ప్రతిషేధః ప్రాప్నోతి। హలదన్తాదిత్యేవ, గుప్తిబన్ధః।

.

972. తత్పురుషే కృతి బహులమ్ [6.3.14]

తత్పురుషే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ కృతి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ బహులమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) స్తమ్బేరమః । కర్ణేజపః । క్వచిన్న । కురుచరః ॥

(కాశికా) తత్పురుషే సమాసే కృదన్తే ఉత్తరపదే సప్తమ్యాః బహులమలుగ్ భవతి। స్తమ్బేరమః। కర్ణేజపః। న చ భవతి। కురుచరః। మద్రచరః।

.

973. ప్రావృట్శరత్కాలదివాం జే [6.3.15]

ప్రావృట్-శరత్-కాల-దివామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ జే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్రావృషిజః । శరదిజః । కాలేజః । దివిజః । పూర్వస్యాయం ప్రపఞ్చః ॥

(కాశికా) ప్రావృట్ శరత్ కాల దివిత్యేతేషాం జే ఉత్తరపదే సప్తమ్యాః అలుక్ భవతి। ప్రావృషిజః। శరదిజః। శరదిజః। కాలేజః। దివిజః। పూర్వస్య ఏవ అయం ప్రపఞ్చః।

.

974. విభాషా వర్షక్షరశరవరాత్ [6.3.16]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వర్ష-క్షర-శర-వరాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యః సప్తమ్యా అలుక్ జే । వర్షేజః । వర్షజః । క్షరేజః । క్షరజః । శరేజః । శరజః । వరేజః । వరజః ॥

(కాశికా) వర్ష క్షర శర వర ఇత్యేతేభ్య ఉత్తరస్యః సప్తమ్యాః జే ఉత్తరపదే విభాషా అలుగ్ భవతి। వర్షేజః, వర్షజః। క్షరేజః, క్షరజః। శరేజః, శరజః। వరేజః, వరజః।

.

975. ఘకాలతనేషు కాలనామ్నః [6.3.17]

ఘ-కాల-తనేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ కాలనామ్నః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సప్తమ్యా విభాషాऽలుక్ స్యాత్ । ఘే । పూర్వాహ్ణేతరే । పూర్వాహ్ణతరే । పూర్వాహ్ణేతమే । పూర్వాహ్ణతమే । కాలే । పూర్వాహ్ణేకాలే । పూర్వాహ్ణకాలే । తనే । పూర్వాహ్ణేతనే । పూర్వాహ్ణతనే ॥

(కాశికా) ఘసంజ్ఞకే ప్రత్యయే, కాలశబ్దే, తనప్రత్యయే చ పరతః కాలనామ్నః ఉత్తరస్యాః సప్తమ్యా విభాషా అలుగ్ భవతి। ఘ పూర్వహ్ణేతరే, పూర్వాహ్ణతరే। పూర్వాహ్ణేతమే, పూర్వాహ్ణతమే। కాల పూర్వాహ్ణేకాలే, పూర్వహ్ణకాలే। తన పూర్వాహ్ణేతనే, పూర్వాహ్ణతనే। కాలనామ్నః ఇతి కిమ్? శుక్లతరే। శుక్లతమే। హలదన్తాదిత్యేవ, రాత్రితరాయామ్। ఉత్తరపదాధికారే ప్రత్యయగ్రహణే తదన్తవిధిర్న ఇష్యతే హృదయస్య హృల్లేఖ ఇతి లేఖగ్రహణాల్ లిఙ్గాత్। తేన ఘతనగ్రహణే, తదన్తగ్రహణం న భవతి। కాల ఇతి న స్వరూపగ్రహణమ్।

.

976. శయవాసవాసిషు అకాలాత్ [6.3.18]

శయ-వాస-వాసిషు సప్తమీ-బహువచనమ్ అకాలాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఖేశయః । ఖశయః । గ్రామేవాసః । గ్రామవాసః । గ్రామేవాసీ । గ్రామవాసీ । హలదన్తాత్ ఇత్యేవ । భూమిశయః ।అపో యోనియన్మతుషు (వార్తికమ్) ॥ అప్సు యోనిరుత్పత్తిర్యస్య సోऽప్సుయోనిః । అప్సు భవోऽప్సవ్యః । అప్సుమన్తావాజ్యభాగౌ ॥

(కాశికా) శయ వాస వాసినిత్యేతేషు ఉత్తరపదేష్వకాలవాచినః ఉత్తరస్యాః సప్తమ్యా విభాషా అలుక్ భవతి। ఖేశయః, ఖశయః। గ్రామేవాసః, గ్రామవాసః। గ్రామేవాసీ, గ్రామవాసీ। అకాలాదితి కిమ్? పూర్వహ్ణశయః। హలదన్తాతిత్యేవ, భూమిశయః। అపో యోనియన్మతుసు సప్తమ్యా అలుగ్ వక్తవ్యః।

అప్సుయోనిః। అప్సవ్యః। అప్సుమన్తౌ। అప్సు భవః ఇతి దిగాదిత్వాద్ యత్ ప్రత్యయః। సర్వత్ర సప్తమీ తీ యోగవిభాగాత్ సమాసః।

.

౯౭౭. నేన్సిద్ధబధ్నాతిషు [6.3.19]

న అవ్యయమ్ ఇన్-సిద్ధబధ్నాతిషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఇన్నన్తాదిషు సప్తమ్యా అలుఙ్న । స్థణ్డిలశాయీ । సాంకాశ్యసిద్ధః । చక్రబద్ధః ॥

(కాశికా) ఇన్నన్తే ఉత్తరపదే సిద్ధశబ్దే బధ్నాతౌ చ పరతః సప్తమ్యాః అలుగ్ న భవతి। స్థణ్డిలవర్తీ। సిద్ధ సాఙ్కాశ్యసిద్ధః। కామ్పిల్యసిద్ధః। బధ్నాతి చక్రబద్ధః। చారబద్ధః। సప్తమీ ఇతి యోగవిభాగాత్ సమాసః। చక్రబన్ధః ఇతి కేచిదుదాహరన్తి, తత్ పచాద్యజన్తమ్ ద్రష్టవ్యమ్। ఘఞన్తే హి బన్ధే చ విభాషా 6.3.13 ఇత్యుక్తమ్।

.

౯౭౮. స్థే చ భాషాయామ్ [6.3.20]

స్థే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ భాషాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సప్తమ్యా అలుఙ్న । సమస్థః । భాషాయాం కిమ్ । కృష్ణోఽస్యాఖరేష్ఠః ॥

(కాశికా) స్థే చ ఉత్తరపదే భాషాయామ్ సప్తమ్యా అలుక్ న భవతి। సమస్థః। విషమస్థః। కూటస్థః। పర్వతస్థః। భాషాయామ్ ఇతి కిమ్? కృణోమ్యారేష్ఠః। పూర్వపదాత్ 8.3.106 ఇతి షత్వమ్।

.

౯౭౯. షష్ఠ్యా ఆక్రోశే [6.3.21]

షష్ఠ్యా షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఆక్రోశే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) చౌరస్యకులమ్ । ఆక్రోశే కిమ్ । బ్రాహ్మణకులమ్ ।వాగ్దిక్పశ్యద్భ్యో యుక్తిదణ్డహరేషు (వార్తికమ్) ॥ వాచోయుక్తిః । దిశోదణ్డః । పశ్యతోహరః ।ఆముష్యాయణాముష్యపుత్రికాముష్యకులికేతి చ (వార్తికమ్) ॥ ఆముష్యాపత్యమాముష్యాయణః । నడాదిత్వాత్ఫక్ । అముష్యపుత్రస్య భావ ఆముష్యపుత్రికా । మనోజ్ఞాదిత్వాద్వుఞ్ । ఏవమాముష్యకులికా ।దేవానాంప్రియ ఇతి చ మూర్ఖే (వార్తికమ్) ॥ అన్యత్ర దేవప్రియః ।శేపపుచ్ఛలాఙ్గలేషు శునః (వార్తికమ్) ॥ శునః శేపః । శునః పుచ్ఛః । శునోలాఙ్గూలః ।దివసశ్చ దాసే (వార్తికమ్) ॥ దివోదాసః ॥

(కాశికా) ఆక్రోశే గమ్యమానే ఉత్తరపదే షష్ఠ్యా అలుగ్ భవతి। చౌరస్యకులమ్। వృషలస్యకులమ్। ఆక్రోశే ఇతి కిమ్? బ్రాహ్మనకులమ్। షష్ఠీప్రకరణే వాగ్దిక్పశ్యద్భ్యో యుక్తిదణ్డహరేషు యథాసఙ్ఖ్యమలుగ్ వక్తవ్యః। వాచోయుక్తిః। దిశోదణ్డః। పశ్యతోహరః। ఆముష్యాయణాముష్యపుత్రికాముష్యకులికేతి చ అలుగ్ వక్తవ్యః। అముస్యాపత్యమాముస్యాయణః। నడాదిత్వాత్ ఫక్। అముష్య పుత్రస్య భావః ఆముస్యపుత్రికా। మనోజ్ఞాదిత్వద్ వుఞ్। తథా ఆముస్యకులికా ఇతి। దేవానామ్ప్రియ ఇత్యత్ర చ షష్ఠ్యా అలుగ్ వక్తవ్యః। దేవానమ్ ప్రియః। శేపపుచ్ఛలఙ్గూలేషు శునః సంజ్ఞాయాం అలుగ్ వక్తవ్యః। శునఃశేపః। శునఃపుచ్ఛః। శునోలాఙ్గూలః। దివశ్చ దాసే షష్ఠ్యా అలుగ్ వక్తవ్యః। దివోదాసాయ గాయతి।

.

౯౮౦. పుత్రేఽన్యతరస్యామ్ [6.3.22]

పుత్రే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) షష్ఠ్యాః పుత్రే పరేఽలుగ్వా నిన్దాయామ్ । దాస్యాః పుత్రః । దాసీపుత్రః । నిన్దాయాం కిమ్ । బ్రాహ్మణీపుత్రః ॥

(కాశికా) పుత్రశబ్దే ఉత్తరపదే ఆక్రోశే గమ్యమానేఽన్యతరస్యాం షష్ఠ్యాః అలుగ్ భవతి। దాస్యఃపుత్రః, దాసీపుత్రః। వృషల్యాఃపుత్రః వృషలీపుత్రః। ఆక్రోశే ఇత్యేవ, బ్రాహ్మణీపుత్రః।

.

౯౮౧. ఋతో విద్యాయోనిసమ్బన్ధేభ్యః [6.3.23]

ఋతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ విద్యా-యోని-సమ్బన్ధేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) విద్యాసంబన్ధయోనిసంమ్బన్ధవాచిన ఋదన్తాత్షష్ఠ్యా అలుక్ । హోతురన్తేవాసీ । హోతుః పుత్రః । పితురన్తేవాసీ । పితుః పుత్రః ।విద్యాయోనిసంబన్ధేభ్యస్తత్పూర్వోత్తరపదగ్రహణమ్ (వార్తికమ్) ॥ నేహ । హోతృధనమ్ ॥

(కాశికా) ఋకారాన్తేభ్యో విద్యసమ్బన్ధవచిభ్యో యోనిసమ్బన్ధవాచిభ్యశ్చ ఉత్తరస్యాః షష్ఠ్యా అలుగ్ భవతి। హోతురన్తేవసీ। హోతుఃపుత్రః। పితురన్తేవాసీ। పితుఃపుత్రః। ఋతః ఇతి కిమ్? ఆచర్యపుత్రః। మాతులపుత్రః। విద్యాయోనిసమ్బన్ధేభ్యస్ తత్పూర్వోత్తరపదగ్రహణమ్। విద్యాయోనిసమ్బన్ధవాచిని ఏవ ఉత్తరపదే యథా స్యాత్, అన్యత్ర మా భూత్। హోతృధనమ్। పితృధనమ్ హోతృగృహమ్। పితృగృహమ్।

.

౨౭౭. విభాషా స్వసృపత్యోః [6.3.24]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ స్వసృ-పత్యోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ఋదన్తాత్షష్ఠ్యా అలుగ్ వా స్వసృపత్యోః పరయోః ॥

(కాశికా) స్వసృ పతి ఇత్యేతయోః ఉత్తరపదయోః ఋకారాన్తేభ్యః విద్యాయోనిసమ్బన్ధవాచిభ్యః విభాషాఽలుగ్ భవతి। మాతుఃష్వసా, మాతుఃస్వసా, మాతృష్వసా। పితుఃష్వసా, పితుఃస్వసా, పితృష్వసా। యదా లుక్ తదా మాతృపితృభ్యాం స్వసా 8.3.84 ఇతి నిత్యం షత్వమ్। యదా తు అలుక్ తదా మాతుః పితుర్భ్యమన్యతరస్యామ్ 8.3.85 ఇతి వికల్పేన షత్వమ్। దుహితుఃపతిః, దుహితృపతిః। ననాన్దుఃపితిః, ననాన్దృపతిః।

.

౨౭౩. మాతుఃపితుర్భ్యామన్యతరస్యామ్ [8.3.85]

మాతుః-పితుర్భ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆభ్యాం స్వసుః సస్య షో వా స్యాత్సమాసే । మాతుఃస్వసా । మాతుఃష్వసా । పితుఃష్వసా । పితుఃస్వసా । లుక్పక్షే తు ॥

(కాశికా) మాతుర్పితురిత్యేతాభ్యాముత్తరస్య స్వసృశబ్దస్య అన్యతరస్యాం మూర్ధన్యాదేశో భవతి సమాసే। మాతుఃష్వసా, మాతుఃస్వసా। పితుఃష్వసా, పితుఃస్వసా। మాతుః పితుః ఇతి రేఫాన్తయోరేతద్ గ్రహణమ్। ఏకదేశవికృతస్య అనన్యత్వాద్ విసర్జనీయాన్తా సకారాన్తాత్ చ షత్వం భవతి। సమాసే ఇత్యేవ, వాక్యే మా భూత్। మాతుః స్వసా ఇత్యేవ నిత్యం భవతి।

.

౨౭౪. మాతృపితృభ్యాం స్వసా [8.3.84]

మాతృ-పితృభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ స్వసా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆభ్యాం పరస్య స్వసుః సస్య షః స్యాత్సమాసే । మాతృష్వసా । పితృష్వసా । అసమాసే తు । మాతుః స్వసా । పితుః స్వసా ॥। ఇతి అలుక్సమాసప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) మాతృ పితృ ఇత్యేతాభ్యాముత్తరస్య స్వసృసకారస్య సమాసే మూర్ధన్యాదేశో భవతి। మాతృష్వసా। పితృష్వసా।

.

985. ఘరూపకల్పచేలడ్బ్రువగోత్రమతహతేషు ఙ్యోఽనేకాచో హ్రస్వః [6.3.43]

ఘ-రూప-కల్ప-చేలట్-బ్రువ-గోత్ర-మత-హతేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ ఙ్యః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అనేకాచః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ హ్రస్వః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ॥ అథ సమాసాశ్రయవిధిప్రకరణమ్ ॥ భాషితపుంస్కాద్యో ఙీ తదన్తస్యానేకాచో హ్రస్వః స్యాత్ ఘరూపకల్పప్రత్యయేషు పరేషు చేలడాదిషు చోత్తరపదేషు । బ్రాహ్మణితరా । బ్రాహ్మణితమా । బ్రాహ్మణిరూపా । బ్రాహ్మణికల్పా । బ్రాహ్మణిచేలీ । బ్రహ్మణిబ్రువా । బ్రహ్మణిగోత్రేత్యాది । బ్రూఞః పచాద్యచి వచ్యాదేశగుణయోరభావో నిపాత్యతే । చేలడాదీని వృత్తివిషయే కుత్సనవాచీని । తైః కుత్సితాని కుత్సనైః (కౌముదీ-732) ఇతి సమాసః । ఙ్యః కిమ్ । దత్తాతరా । భాషితపుంస్కాత్కిమ్ । ఆమలకీతరా । కువలీతరా ॥

(కాశికా) ఘ రూప కోప చేలట్ బ్రువ గోత్ర మత హత ఇత్యేతేషూ పరతో భాషితపుంస్కత్ పరో యో ఙీప్రత్యయస్ తదన్తస్య అనేకాచో హ్రస్వో భవతి। ఘ బ్రాహ్మణితరా। బ్రాహ్మణితమా। రూప బ్రాహ్మణ్ణిరూపా। కల్ప బ్రాహ్మణికల్పా। చేలట్ బ్రాహ్మణిచేలీ। బ్రువ బ్రాహ్మణిబ్రువా। గోత్ర బ్రాహ్మణిగోత్రా। మత బ్రాహ్మణిమతా। హత బ్రాహ్మణిహతా। ఘరూపకల్పాః ప్రత్యయాశ్చేలడాదీన్యుత్తరపదాని। బ్రొవ ఇతి బ్రవీతీతి బ్రువః పచాద్యుఅచి, వచ్యాదేశో గుణశ్చ నిపాతనాన్న భవతి। ఙ్యః ఇతి కిమ్? దత్తాతరా। గుప్తాతరా। అనేకచః ఇతి కిమ్? నద్యాః శేషస్య అన్యతరస్యామ్ 6.3.44 ఇతి వక్ష్యతి। భాషితపుంస్కాదిత్యేవ, ఆమలకీతరా। కువలీతరా।

.

986. నద్యాః శేషస్యాన్యతరస్యామ్ [6.3.44]

నద్యాః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ శేషస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అఙ్యన్తనద్యా ఙ్యన్తస్యైకాచశ్చ ఘాదిషు హ్రస్వో వా స్యాత్ । బ్రహ్మబన్ధుతరా । బ్రహ్మబన్ధూతరా । స్త్రితరా । స్త్రీతరా ।కృన్నద్యా న (వార్తికమ్) ॥ లక్ష్మితరా ॥

(కాశికా) నద్యాః శేషస్య ఘాదిషు పరతో హ్రస్వో భవతి అన్యతరస్యామ్। కశ్చ శేషః? అఙీ చ యా నదీ ఙ్యన్తం చ యదేకచ్। బ్రహమబన్ధూతరా, బ్రహమబన్ధుతరా। వీరబన్ధూతరా। వీరబన్ధుతరా। స్త్రితరా, స్త్రీతరా। స్త్రితమా, స్త్రీతమా। కృన్నద్యాః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। లక్ష్మీతరా। తన్త్రీతరా।

.

987. ఉగితశ్చ [6.3.45]

ఉగితః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఉగితః పరా యా నదీ తదన్తస్య ఘాదిషు హ్రస్వో వా స్యాత్ । విదుషితరా । హ్రస్వాభావపక్షే తు తసిలాదిషు- (కౌముదీ-836) ఇతి పుంవత్ । విద్ధత్తరా । వృత్త్యాదిషు విదుషీతరేత్యప్యుదాహృతమ్ తన్నిర్మూలమ్ ॥

(కాశికా) ఉగితశ్చ పరస్యాః నద్యాః ఘాదిషు అన్యతరస్యామ్ హ్రస్వో భవతి। శ్రేయసితరా, శ్రేయసీతరా, శ్రేయస్తరా। విదుషితరా, విదుషీతరా, విద్వత్తరా। పుంవద్భావోఽప్యత్ర పక్షే వక్తవ్యః। ప్రకర్షయోగాత్ ప్రాక్ స్త్రీత్వస్యా వివక్షితత్వాద్ వా సిద్ధమ్।

.

988. హృదయస్య హృల్లేఖయదణ్లాసేషు [6.3.50]

హృదయస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ హృత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ లేఖ-యత్-అణ్-లాసేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) హృదయం లిఖతీతి హృల్లేఖః । హృదయస్య ప్రియం హృద్యమ్ । హృదయస్యేదం హార్దమ్ । హృల్లాసః । లేఖేత్యణన్తస్య గ్రహణమ్ । ఘఞి తు హృదయలేఖః । లేఖగ్రహణమేవ జ్ఞాపకమ్ [(పరిభాషా -) ఉత్తరపదాధికారే తదన్తవిధిర్నాస్తి] ఇతి ॥

(కాశికా) హృదయస్య హృతిత్యయమాదేశో భవతి లేఖ యతణ్ లాస ఇత్యేతేషు పరతః। హృదయం లిఖతీతి హృల్లేఖః। యత్ హృదయస్య ప్రియమ్ హృద్యమ్। అణ్ హృదయస్య ఇదం హార్దమ్। లాస హృదయస్య లాసః హృల్లాసః। లేఖ ఇతి అణన్తస్య గ్రహణమ్ ఇష్యతే। ఘఞి తు హృదయస్య లేఖో హృదయలేఖః। ఏతదేవ లేఖగ్రహణం జ్ఞాపకమ్, ఉత్తరపదాధికారే ప్రత్యయగ్రహణే తదన్తగ్రహణస్య।

.

989. వా శోకష్యఞ్రోగేషు [6.3.51]

వా అవ్యయమ్ శోక-ష్యఞ్-రోగేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) హృచ్ఛోకః । హృదశోకః । సౌహార్ద్యమ్ । సౌహృదయ్యమ్ । హృద్రోగః । హృదయరోగః । హృదయశబ్దపర్యాయో హృచ్ఛబ్దోఽప్యస్తి । తేన సిద్ధే ప్రపఞ్చార్థమిదమ్ ॥

(కాశికా) శోక ష్యఞ్ రోగ ఇత్యేతేషు పరతః హృదయస్య వా హృదాదేశో భవతి। హృచ్ఛోకః, హృదయశోకః। ష్యఞ్ సౌహార్ద్యమ్, సౌహృదయమ్। బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్। హృదాదేశపక్షే హృద్భగసిన్ధ్వన్తే పూర్వపదస్య చ 7.3.19 ఇత్యుభయపదవృద్ధిః। రోగే హృద్రోగః, హృదయరోగః। హృదయశబ్దేన సమానార్థో హృచ్ఛబ్దః ప్రకృత్యన్తరమస్తి, తేన ఏవ సిద్ధే వికల్పవిధానం ప్రపఞ్చార్థమ్।

.

౨౨౦. పాదస్య పదాజ్యాతిగోపహతేషు [6.3.52]

పాదస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ పద లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)ఆజి-ఆతి-గ-ఉపహతేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏషుత్తరపదేషు పాదస్య పద ఇత్యదన్త ఆదేశః స్యాత్ । పాదాభ్యామజతీతి పదాజిః । పదాతిః । అజ్యతిభ్యాం పాదే చ (కౌముదీ-570) ఇతీణ్ ప్రత్యయః । అజేర్వ్యాభావో నిపాతనాత్ । పదగః । పదోపహతః ॥

(కాశికా) పాదస్య పద ఇత్యయమాదేశో భవతి ఆజి ఆతి గ ఉపహత ఇత్యేతేషు ఉత్తరపదేషు। పాదాభ్యమజతీతి పదాజిః। పాదాభ్యామతతీతి పదాతిః। అజ్యతిభ్యాం, పాదే చ ఇత్యౌణాదికః ఇణ్ ప్రత్యయః। తత్ర అజేర్వీభవో న భవతి అత ఏవ నిపాతనాత్। పాదాభ్యాం గచ్ఛతీతి పదగః। పాదేన ఉపహతః పదోపహతః। పాదశబ్దో వృషాదిత్వాదాద్యుదాత్తః, తస్య స్థానే పదాదేశః ఉపదేశే ఏవ అన్తోదాత్తో నిపాత్యతే, తేన పదోపహతః ఇతి తృతీయా కర్మణి 6.2.48 ఇతి పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వేన అన్తోదాత్తత్వం భవతి। పదాజిః, పదాతిః, పదగ ఇత్యేతేషు కృత్స్వరేణ సమాసస్య ఏవ అన్తోదాత్తత్వమ్।

.

౨౨౧. పద్ యత్యతదర్థే [6.3.53]

పద్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ యతి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అతదర్థే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పాదస్య పత్స్యాదతర్థే యతి పరే । పాదో విధ్యన్తి పద్యాః శర్కరాః । అతదర్థే కిమ్ । పాదార్థముదకం పాద్యమ్ । పాదార్ఘాభ్యాం చ (కౌముదీ-1093) ఇతి యత్ ।ఇకే చరతావుపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ పాదాభ్యాం చరతి పదికః । పర్పాదిత్వాత్ ష్ఠన్ ॥

(కాశికా) యత్ప్రత్యయే పరతః పాదస్య పదిత్యయమాదేశో భవత్యతదర్థే। పాదౌ విధ్యన్తి పద్యాః శర్కరాః। పద్యాః కణ్టకాః। అతదర్థే ఇతి కిమ్? పాదార్థముదకం పాద్యమ్। పద్భావ ఇకే చరతావుపసఙ్ఖ్యానమ్। పాదభ్యాం చరతి పదికః। పర్పాదిభ్యః ష్ఠన్ 4.4.10 ఇతి పాదశబ్దాత్ ష్ఠన్ ప్రత్యయః। శరీరావయవవచనస్య పాదశబ్దస్య గ్రహణమ్ ఇహ ఇష్యత్, తేన పణపాదమాషశతద్ యత్ 5.1.34 ఇత్యత్ర పదాదేశో న భవతి। ద్విపాద్యమ్। త్రిపాద్యమ్।

.

౨౨౨. హిమకాషిహతిషు చ [6.3.54]

హిమ-కాషి-హతిషు సప్తమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) పద్ధిమమ్ । పత్కాషీ । పద్ధతిః ॥

(కాశికా) హిమ కాషిన్ హతి ఇత్యేతేషు పాదశబ్దస్య పదిత్యయమాదేశో భవతి। హిమ పద్ధిమమ్। కాషిన్ అథ పత్కాషిణో యన్తి। హతి పద్ధతిః।

.

౭౭౩. ఋచః శే [6.3.55]

ఋచః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ శే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఋచః పాదస్య పత్స్యాచ్ఛే పరే । గాయత్రీం పచ్ఛః శంసతి । పాదం పాదమిత్యర్థః । ఋచః కిమ్ । పాదశః కార్షాపణం దదాతి ॥

(కాశికా) ఋక్షమ్బన్ధినః పాదశబ్దస్య శే పరతః పదిత్యయమాదేశో భవతి। పచ్ఛో గాయత్రీం శంసతి। పాదం పాదం శంసతీతి సఙ్ఖ్యైకవచనాచ్ చ వీప్సాయామ్ 5.4.43 ఇతి శస్ ప్రత్యయః। ఋచః ఇతి కిమ్? పాదశః కార్షాపణం దదాతీతి।

.

౭౭౪. వా ఘోషమిశ్రశబ్దేషు [6.3.56]

వా అవ్యయమ్ ఘోష-మిశ్ర-శబ్దేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) పాదస్య పత్ । పద్ఘోషః । పాదఘోషః । పన్మిశ్ర । పాదమిశ్రః । పచ్ఛబ్దః । పాదశబ్దః ॥

(కాశికా) ఘోష మిశ్ర శబ్ద ఇత్యేతేషు చ ఉత్తరపదేషు పాదస్య వా పదిత్యయమాదేశో భవతి। పద్ఘోషః, పాదఘోషః। పన్మిశ్రః, పాదమిశ్రః। పచ్ఛబ్దః, పాదశబ్దః। నిష్కే చేతి వక్తవ్యమ్। పన్నిష్కః, పాదనిష్కః।

.

౭౭౫. ఉదకస్యోదః సంజ్ఞాయామ్ [6.3.57]

ఉదకస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఉదః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉదమేఘః ।ఉత్తరపదస్య చేతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ క్షీరోదః ॥

(కాశికా) ఉదకశబ్దస్య సంజ్ఞాయాం విషయే ఉద ఇత్యయమాదేశో భవతి ఉత్తరపదే పరతః। ఉదమేఘో నామ యస్య ఔదమేధిః పుత్రః। ఉదవాహో నామ యస్య ఔదవహిః పుత్రః। సంజ్ఞాయామ్ ఇతి కిమ్? ఉదకగిరిః। సఞ్జ్ఞాయాముత్తరపదస్య౹అ ఉ)దకశబ్దస్య ఉదాదేశో భవతీతి వక్తవ్యమ్। లోహితోదః। నీలోదః। క్షీరోదః।

.

౨౨౬. పేషంవాసవాహనధిషు చ [6.3.58]

పేషమ్-వాస-వాహన-ధిషు సప్తమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఉదపేషం పినష్టి । ఉదవాసః । ఉదవాహనః । ఉదధిర్ఘటః । సముద్రే తు పూర్వేణ సిద్ధమ్ ॥

(కాశికా) పేషం వాస వాహన ధి ఇత్యేతేషు చ ఉత్తరపదేషు ఉదకస్య ఉద ఇత్యయమాదేశో భవతి। ఉదపేషం పినష్టి। స్నేహనే పిషః 3.4.38 ఇతి ణముల్। వాస ఉదకస్య వాసః ఉదవాసః। వాహన ఉదకస్య వాహనః ఉదవాహనః। ఉదకం ధీయతేఽస్మినితి ఉదధిః।

.

౨౨౭. ఏకహలాదౌ పూరయితవ్యేఽన్యతరస్యామ్ [6.3.59]

ఏకహలాదౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ పూరయితవ్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉదకుమ్భః । ఉదకకుమ్భః । ఏకేతి కిమ్ । ఉదకస్థాలీ । పూరయితవ్యేతి కిమ్ । ఉదకపర్వతః ॥

(కాశికా) ఉదకస్యోద ఇతి వర్తతే। ఏకః, అసహాయః తుల్యజాతీయేన అనన్తరేణ హలాదినా, హలాదిర్యస్య ఉత్తరపదస్య తదేకహలాదిః, తస్మిన్నేకహలాదౌ పూరయితవ్యవాచిన్యన్యతరస్యాముదకస్య ఉద ఇత్యయమాదేశో భవతి। ఉదకుమ్భః, ఉదకకుమ్భః। ఉదపాత్రమ్, ఉదకపాత్రమ్। ఏకహలాదౌ ఇతి కిమ్? ఉదకస్థాలమ్। పూరయితవ్యే ఇతి కిమ్? ఉదకపర్వతః।

.

౨౨౮. మన్థౌదనసక్తుబిన్దువజ్రభారహారవీవధగాహేషు చ [6.3.60]

మన్థ-ఓదన-సక్తు-బిన్దు-వజ్ర-భార-హార-వీవధ-గాహేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఉదమన్థః । ఉదకమన్థః । ఉదౌదనః । ఉదకౌదనః ॥

(కాశికా) మన్థ ఓదన సక్తు బిన్దు వజ్ర భార హార వీవధ గాహ ఇత్యేతేషు ఉత్తరపదేషు ఉదకస్య ఉద ఇత్యయమాదేశో భవతి అన్యతరస్యామ్। ఉదకేన మన్థః ఉదమన్థః, ఉదకమన్థః। ఓదన ఉదకేన ఓదనః ఉదౌదనః, ఉదకౌదనః। సక్తు ఉదకేన సక్తుః ఉదసక్తుః, ఉదకసక్తుః। బిన్దు ఉదకస్య బిన్దుః ఉదబిన్దుః, ఉదకబిన్దుః। వజ్ర ఉదకస్య వజ్రః ఉదవజ్రః, ఉదకవజ్రః। భార ఉదకం బిభర్తీతి ఉదభారః, ఉదకభారః। హార ఉదకం హరతీతి ఉదహారః, ఉదకహారః। వీవధ ఉదకస్య వీవధః ఉదవీవధః, ఉదకవీవధః। గాహ ఉదకం గాహతే ఇతి ఉదగాహః, ఉదకగాహః।

.

౯౯౯. ఇకో హ్రస్వోఽఙ్యో గాలవస్య [6.3.61]

ఇకః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ హ్రస్వః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అఙ్యః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ గాలవస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఇగన్తస్యాఙ్యన్తస్య హ్రస్వో వా స్యాదుత్తరపదే । గ్రామణిపుత్రః గ్రామణీపుత్రః । ఇకః కిమ్ । రమాపతిః । అఙ్యః ఇతి కిమ్ । గౌరీపతిః । గాలవగ్రహణం పూజార్థమ్ । అన్యతరస్యామిత్యనువృత్తేః ।ఇయఙువఙ్భావినామవ్యయానాం చ నేతి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ శ్రీమదః । భ్రూభఙ్గః । శుక్లీభావః ।అభ్రుకుంసాదీనామితి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ భ్రుకుంసః । భ్రుకుటిః । భ్రూకుంసః । భ్రూకుటిః । అకారోఽనేన విధీయత ఇతి వ్యాఖ్యాన్తరమ్ । భ్రకుంసః । భ్రకుటిః । భ్రువా కుంసో భాషణం శోభా వా యస్య స స్త్రీవేషధారీ నర్తకః । భ్రువః కుటిః కౌటిల్యమ్ ॥

(కాశికా) ఇగన్తస్య అఙ్యన్తస్య ఉత్తరపదే హ్రస్వః భవతి గాలవస్య ఆచర్యస్య మతేన అన్యతరస్యామ్। గ్రామణిపుత్రః గ్రామణీపుత్రః। బ్రహ్మబన్ధుపుత్రః, బ్రహ్మబన్ధూపుత్రః। ఇకః ఇతి కిమ్? ఖట్వాపాదః। మాలాపాదః। అఙ్యః ఇతి కిమ్? గార్గీపుత్రః। వాత్సీపుత్రః। గాలవగ్రహణం పుజార్థమ్। అన్యతరస్యామ్ ఇతి హి వర్తతే। వ్యవస్థితవిభషా చ ఇయమ్। తేన ఇహ న భవతి, కారీషగన్ధీపుత్రః ఇతి। ఇయఙువఙ్భావినామవ్యయానాం చ న భవతి। శ్రీకులమ్। భ్రూకులమ్। కాణ్డీభూతమ్। వృషలీభూతమ్। భ్రూకుంసాదీనాం తు భవత్యేవ। భ్రుకుంసః। భ్రుకుటిః। అపర ఆహ। భ్రుకుంసాదీనామకారో భవతీతి వక్తవ్యమ్। భ్రకుంసః। భ్రకుటిః।

.

1000. ఏక తద్ధితే చ [6.3.62]

ఏక లుప్తవిభక్తికమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)తద్ధితే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏకశబ్దస్య హ్రస్వః స్యాత్తద్ధితే ఉత్తరపదే చ । ఏకస్యా ఆగతమేకరూప్యమ్ । ఏకక్షీరమ్ ॥

(కాశికా) ఏకశబ్దస్య తద్ధితే ఉత్తరపదే హ్రస్వో భవతి। ఏకస్యా ఆగతమ్ ఏకరూప్యమ్। ఏకమయమ్। ఏకస్య భావః ఏకత్వమ్। ఏకతా। ఉత్తరపదే ఏకస్యాః క్షీరమ్ ఏకక్షీరమ్। ఏకదుగ్ధమ్। లిఙ్గవిశిష్టస్య గ్రహణమ్ ఏకశబ్దహ్రస్వత్వం ప్రయోజయతి। అచా హి గృహ్యమాణమత్ర విశేష్యతే, న పునరచ్ గృహ్యమాణేన ఇతి।

.

1001. ఙ్యాపోః సంజ్ఞాఛన్దసోర్బహులమ్ [6.3.63]

ఙి-ఆపోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ సంజ్ఞా-ఛన్దసోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ బహులమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) రేవతిపుత్రః । అజక్షీరమ్ ॥

(కాశికా) జ్యన్తస్య అబన్తస్య చ సంజ్ఞాఛన్దసోః బహులం హ్రస్వో భవతి। జ్యన్తస్య సంజ్ఞాయామ్ రేవతిపుత్రః। రోహిణిపుత్రః। భరణిపుత్రః। న చ భవతి। నాన్దీకరః। నాన్దీఘోషః। నాన్దీవిశాలః। గ్యన్తస్య ఛన్దసి కుమారిదా ప్రఫర్విదా। న చ భవతి। ఫల్గునీపౌర్ణమాసీ। జగతీఛదః। ఆబన్తస్య సంజ్ఞాయామ్ శిలవహమ్। శిలప్రస్థమ్। న చ భవతి। లోమకాగృహమ్। లోమకాషణ్డమ్। ఆబన్తస్య ఛన్దసి అజక్షీరేణ జుహోతి। ఊర్ణమ్రదాః పృథివీ దక్షిణావత। న చ భవతి। ఊర్ణాసూత్రేణ కవయో వయన్తి।

.

1002. త్వే చ [6.3.64]

త్వే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) త్వప్రత్యయే జ్యాపోర్వా హ్రస్వః । అజత్వమ్ । అజాత్వమ్ । రోహిణిత్వమ్ । రోహిణీత్వమ్ ॥

(కాశికా) త్వప్రత్యయే పరతో జ్యాపోః బహులం హ్రస్వో భవతి। తదజాయా భావః అజత్వమ్, అజాత్వమ్। తద్రోహిణ్యా భావః రోహిణిత్వమ్, రోహిణీత్వమ్। సంజ్ఞాయామసమ్భవాచ్ ఛన్దస్యేవ ఉదాహరణాని భవన్తి।

.

1003. ష్యఙః సమ్ప్రసారణం పుత్రపత్యోస్తత్పురుషే [6.1.13]

ష్యఙః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సమ్ప్రసారణమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ పుత్ర-పత్యోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ తత్పురుషే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ష్యఙన్తస్య పూర్వపదస్య సమ్ప్రసారణం స్యాత్పుత్రపత్యోరుత్తరపదయోస్తత్పురుషే ॥

(కాశికా) పుత్ర పతి ఇత్యేతస్యోరుత్తరపదయోస్ తత్పురుషే సమాసే ష్యఙః సంప్రసారణం భవతి। యణః స్థానే ఇగ్ భవతి ఇత్యర్థః। కారీషగన్ధీపుత్రః। కారిషగన్ధీపతి। కౌముదగన్ధీపుత్రః। కౌముదగన్ధీపతిః। కరీషస్య ఇవ గన్ధో౾స్య, కుముదస్య ఇవ గన్ధో౾స్య ఇతి బహువ్రీహిః, తత్ర ఉపమానాచ్ చ 5.4.137 ఇతి గన్ధస్య ఇదన్తాదేశః। కరీషగన్ధేః అపత్యమ్ ఇత్యణ్, తదన్తాత్ స్త్రియామణిఞోరన్నర్షయోర్గురూపత్తమయోః ష్యఙ్ గోత్రే 4.1.78 ఇతి ష్యఙ్, తతశ్చ అపి విహితే షష్ఠీసమాసః, సమ్ప్రసారణస్య 6.3.139 ఇతి దీర్ఘత్వమ్। ష్యఙః ఇతి ఇమ్? భ్యాపుత్రః। క్షత్రియాపుత్రః। పుత్రపత్యోః ఇతి కిమ్? కారీషగన్ధ్యాకులమ్। కౌముదగన్ధ్యాకులమ్। తత్పురుషే ఇతి కిమ్? కారీషగన్ధ్యా పతిరస్య గ్రామస్య కారీషగన్ధ్యాపతిః అయం గ్రామః। ష్యఙః ఇతి స్త్రీప్రత్యయగ్రహణం న స్త్రీప్రత్యయే

చానుపసర్జనే ఇతి ప్రత్యయగ్రహణపరిభాషయా యస్మాత్ స విహితః తదాదేః ఇత్యేష నియమో న అస్తి, తేన పరమకారీషగన్ధ్యాయాః పుత్రః పరమకారీషగన్ధీపుత్రః, పరమకారీషగన్ధీపతిః ఇత్యపి భవతి। ఉపసర్జనే తు ష్యఙి న భవతి। అతిక్రాన్తా కారీషగన్ధ్యామతికారీషగన్ధ్యా, తస్య పుత్రః అతికారీషగన్ధ్యాపుత్రః। అతికారీషగన్ధ్యాపతి। పుత్రపత్యోః కేవలయోః ఉత్తరపదయోః ఇదం సమ్ప్రసారణం, తదాదౌ తదన్తే చ న భవతి, కారీషగన్ధ్యాపుత్రకులమ్, కారిషగన్ధ్యాపరమపుత్రః ఇతి। ష్యఙన్తే చ యద్యప్యన్యే యణః సన్తి, తథాపి ష్యఙః ఏవ సమ్ప్రసారణం, నిర్దిశ్యమానస్య ఆదేశా భవన్తీతి। సమ్ప్రసారణమ్ ఇతి చాధిక్రియతే విభాషా పరేః 6.1.44 ఇతి యావత్।

.

1004. సమ్ప్రసారణస్య [6.3.139]

సమ్ప్రసారణస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సమ్ప్రసారణస్య దీర్ఘః స్యాదుత్తరపదే । కౌముదగన్ధ్యాయాః పుత్రః కౌముదగన్ధీపుత్రః । కౌముదగన్ధీపతిః । వ్యవస్థితవిభాషయా హ్రస్వో న । [(పరిభాషా -) స్త్రీప్రత్యయే చానుపసర్జనేన] ఇతి తదాదినియమప్రతిషేధాత్ । పరమకారీషగన్ధీపుత్రః । ఉపసర్జనే తు తదాదినియమాన్నేహ । అతికారీషగన్ధ్యాపుత్రః ॥

(కాశికా) ఉత్తరపదే ఇతి వర్తతే। సమ్ప్రసారణాన్తస్య పూర్వపదస్య ఉత్తరపదే దీర్ఘో భవతి। కారీషగన్ధీపుత్రః। కారీషగన్ధీపతిః। కౌముదగన్ధీపుత్రః। కౌముదీగన్ధీపతిః। కరీషస్య ఇవ గన్ధోఽస్య, కుముదస్య ఇవ గన్ధోఽస్య, అల్పాఖ్యాయామ్ 5.4.136, ఉపమానాచ్ చ 5.4.137 ఇతి ఇకారః సమాసాన్తః। కరీషగన్ధేరపత్యమ్ కారీషగన్ధ్యా। కుముదగన్ధేరపత్యమ్ కౌముదగన్ధ్యా, తస్యాః పుత్రః కౌముదగన్ధీపుత్రః। కౌముదగధీపతిః। ఇకో హ్రస్వోఽఙ్యో గాలవస్య 6.3.61 ఇత్యేతన్ న భవతి। వ్యవస్థితవిభాషా హి సా। అకృత ఏవ దీర్ఘత్వే హ్రస్వభావపక్షే కృతార్థేన అపి దీర్ఘేణ పక్షాన్తరే పరత్వాద్ హ్రస్వో బాధ్యతే। పునః ప్రసఙ్గవిజ్ఞానం చ న భవతి, సకృద్గతౌ విప్రతిషేధే యద్ బాధితం తద్బాధితమేవ ఇతి। ఇతి శ్రీవామనవిరచితాయాం కాశికాయాం వృత్తౌ షష్ఠాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః। షష్ఠాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః।

.

1005. బన్ధుని బహువ్రీహౌ [6.1.14]

బన్ధుని సప్తమీ-ఏకవచనమ్ బహువ్రీహౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) బన్ధుశబ్దే ఉత్తరపదే ష్యఙః సమ్ప్రసారణం స్యాద్బహువ్రీహౌ । కారీషగన్ధ్యా బన్ధురస్యేతి కారీషగన్ధీబన్ధు । బహువ్రీహావితి కిమ్ । కారీషగన్ధ్యాయా బన్ధుః కారీషగన్ధ్యాబన్ధుః క్లీబనిర్దేశస్తు శబ్దస్వరూపాపేక్షయా ।మాతజ్మాతృకమాతృషు వా (వార్తికమ్) ॥ కారీషగన్ధీమాతః । కారీషగన్ధ్యామాతః । కారీషగన్ధీమాతృకః । కారీషగన్ధ్యామాతృకః । కారీషగన్ధీమాతా । కారీషగన్ధ్యామాతా । అస్మాదేవ నిపాతనాన్మాతృశబ్దస్య మాతజాదేశః నద్యృతశ్చ (కౌముదీ-833) ఇతి కబ్వికల్పశ్చ । బహువ్రీహావేవేదమ్ । నేహ కారీషగన్ధ్యాయా మాతా కారీషగన్ధ్యామాతా । చిత్త్వసామర్థ్యాచ్చిత్స్వరో బహువ్రీహిస్వరం బాధతే ॥

(కాశికా) ష్యఙః సంప్రసారణమ్ ఇతి అనువర్తతే। బన్ధుశబ్దే ఉత్తరపదే బహువ్రీహౌ సమాసే ష్యఙః సమ్ప్రసారణమ్ భవతి। కారీషగన్ధ్యా బన్ధుః అస్య కారీషగన్ధీబన్ధుః। కౌముదగన్ధీబన్ధుః। బహువ్రీహౌ ఇతి కిమ్? కారీషగన్ధ్యాయాః బన్ధుః కారీషగన్ధ్యాబన్ధుః। అత్ర అపి పూర్వవదేవ। పరమకారీషగన్ధీబన్ధుః ఇత్యత్ర భవతి। అతికారీషగన్ధ్యాబన్ధుః ఇతి చ న భవతి, తథా కారీషగన్ధ్యాబన్ధుధనః, కారీషగన్ధ్యాపరమబన్ధుః ఇతి। బన్ధుని ఇతి నపుంసకలిఙ్గనిర్దేశః శబ్దరూపాపేక్షయా, పుంలిఙ్గాభిధేయస్ తు అయం బన్ధుశబ్దః। మాతచ్ మాతృకమాతృషు। ష్యఙః సమ్ప్రసారణం భవతి విభాషయా బహువ్రీహావేవ। కారీషగన్ధ్యా మాతా అస్య ఇత్యేవం బహువ్రీహౌ కృతే ఏతస్మాదేవ ఉపసఙ్ఖ్యానాత్ పక్షే మతృశబ్దస్య మాతజాదేశః। తత్ర చిత్కరనసమర్థ్యాద్ బహువ్రీహిస్వరమన్తోదాత్తత్వం బాధతే। మాతృమాతృకశబ్దయోశ్చ భేదేన ఉపాదానాత్ నద్యృతశ్చ 5.4.153 ఇతి కబపి వికల్ప్యతే। కారీషగన్ధీమాతః, కారీషగన్ధ్యమాతః, కారీషగన్ధీమాతృకః, కారిషగన్ధ్యామాతృకః, కారీషగన్ధీమాతా, కారీషగన్ధ్యామాతా।

.

1006. ఇష్టకేషీకామాలానాం చితతూలభారిషు [6.3.65]

ఇష్టకా-ఇషికా-మాలానామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ చితతూలభారిషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఇష్టకాదీనాం తదన్తానాం చ పూర్వపదానాం చితాదిషు క్రమాదుత్తరపదేషు హ్రస్వః స్యాత్ । ఇష్టకచితమ్ । పక్వేష్టకచితమ్ । ఇషీకతూలమ్ । ముఞ్జేషీకతూలమ్ । మాలభారి । ఉత్పలమాలభారి ॥

(కాశికా) ఇష్టకేషీకామాలానాం చిత తూల భారినిత్యేతేషు ఉత్తరపదేషు యథాసఙ్ఖ్యం హ్రస్వో భవతి। ఇష్టకచితమ్। ఇషీకతూలమ్। మాలభారిణీ కన్యా। ఇష్టకాదిభ్యస్ తదన్తస్య అపి గ్రహణం భవతి। పక్వేష్టకచితమ్। ముఞ్జేషీకతూలమ్। ఉత్పలమాలభారిణీ కన్యా।

.

1007. కారే సత్యాగదస్య [6.3.70]

కారే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సత్య-అగదస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ముమ్ స్యాత్ । సత్యఙ్కారః । అగదఙ్కారః ।అస్తోశ్చేతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ అస్తుఙ్కారః ।ధేనోర్భవ్యాయామ్ (వార్తికమ్) ॥ ధేనుమ్భవ్యా ।లోకస్య పృణే (వార్తికమ్) ॥ లోకమ్పృణః । పృణః ఇతి మూలవిభుజాదిత్వాత్కః ।ఇత్యేఽనభ్యాశస్య (వార్తికమ్) ॥ అనభ్యాశమిత్యః । దూరతః పరిహర్తవ్య ఇత్యర్థః ।భ్రాష్ట్రాగ్న్యోరిన్ధే (వార్తికమ్) ॥ భ్రాష్టమిన్ధః । అగ్నిమిన్ధః ।గిలేఽగిలస్య (వార్తికమ్) ॥ తిమిఙ్గిలః । అగిలస్య కిమ్ । గిలగిలః ।గిలగిలే చ (వార్తికమ్) ॥ తిమిఙ్గిలగిలః ।ఉష్ణభద్రయోః కరణే (వార్తికమ్) ॥ ఉష్ణఙ్కరణమ్ । భద్రఙ్కరణమ్ ॥

(కాశికా) కారశబ్ద ఉత్తరపదే సత్య అగద ఇత్యేతయోర్ముమాగమో భవతి। సత్యం కరోతి, సత్యస్య వ కారః సత్యఙ్కారః। ఏవమగదఙ్కారః। అస్తుసత్యాగాదస్య కార ఇతి వక్తవ్యమ్। అస్తుఙ్కారః। భక్షస్య ఛన్దసి కారే ముమ్ వక్తవ్యః। భక్షం కరోతి, భక్షస్య వా కరః భక్షఙ్కారః। ఛన్దసి ఇతి కిమ్? భక్షకారః। ధేనోర్భవ్యాయాం ముమ్ వక్తవ్యః। ధేనుమ్భవ్యా। లోకస్య పృణే ముమ్ వక్తవ్యః। లోకమ్పృణః। ఇత్యేఽనభ్యాశస్య ముమ్ వక్తవ్యః। అనభ్యాశమిత్యః। భ్రాష్ట్రాగ్న్యోరిన్ధే ముమ్ వక్తవ్యః। భృఆష్ట్రమిన్ధః। అగ్ని మిన్ధః। గిలేఽగిలస్య ముమ్ వక్తవ్యః। తిమిఙ్గిలః। అగిలస్య ఇతి కిమ్? గిలగిలః। గిలగిలే చేతి వక్తవ్యమ్। తిమిఙ్గిలగిలః। ఉష్ణభద్రయోః కరణే ముమ్ వక్తవ్యః। ఉష్ణఙ్కరణమ్। భద్రఙ్కరణమ్। సూతోగ్రరాజభోజమేర్విత్యేతేభ్య ఉత్తరస్య దుహితృశబ్దస్య పుత్రడాదేశో వా వక్తవ్యః। సూతపుత్రీ, సూతదుహితా। ఉగ్రపుత్రీ, ఉగ్రదుహితా। రాజపుత్రీ, రాజదుహితా। భోజపుత్రీ, భోజదుహితా। మేరుపుత్రీ, మేరుదుహితా। కేచిత్ తు శార్ఙ్గరవాదిషు పుత్రశబ్దం పఠన్తి, తేషాం పుత్రీ ఇతి భవతి। అన్యత్ర అపి హి దృశ్యతే శైలపుత్రీ ఇతి।

.

1008. రాత్రేః కృతి విభాషా [6.3.72]

రాత్రేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ కృతి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) రాత్రిఞ్చరః । రాత్రిచరః । రాత్రిమటః । రాత్ర్యటః । అఖిదర్థమిదం సూత్రమ్ । ఖితి తు అరుర్ద్విషత్- (కౌముదీ-2942) ఇతి నిత్యమేవ వక్ష్యతే । రాత్రిమ్మన్యః ॥

(కాశికా) రాత్రేః కృదన్త ఉత్తరపదే విభాషా ముమాగమో భవతి। రాత్రిఞ్చరః, రాత్రిచరః। రాత్రిమటః, రాత్ర్యటః। అప్రాప్తవిభాషా ఇయమ్। ఖితి హి నిత్యం ముమ్ భవతి। రత్రిమ్మన్యః।

.

1009. సహస్య సః సంజ్ఞాయామ్ [6.3.78]

సహస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉత్తరపదే । సపలాశమ్ । సంజ్ఞాయాం కిమ్ । సహయుధ్వా ॥

(కాశికా) సహశబ్దస్య స ఇత్యయమాదేశో భవతి సంజ్ఞాయాం విషయే। సాశ్వత్థమ్। సపలాశమ్। సశింశపమ్। సంజ్ఞాయామ్ ఇతి కిమ్? సహయుధ్వా। సహకృత్వా। సాదేశ ఉదాత్తో నిపాత్యతే। ఉదాత్తానుదాత్తవతో హి సహశబ్దస్య అన్తర్యతః స్వరితః స్యాత్। సనిపాతనస్వరః పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వం యత్ర తత్ర ఉపయుజ్యతే। అన్యత్ర సమాసాన్తోదాత్తత్వేన బాధ్యత ఏవ, సేష్టి, సపశుబన్ధమ్ ఇతి।

.

1010. గ్రన్థాన్తాధికే చ [6.3.79]

గ్రన్థాన్తాధికే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అనయోః పరయోః సహస్య సః స్యాదుత్తరపదే । సముహూర్తం జ్యోతిషమధీతే । సద్రోణా ఖారీ ॥

(కాశికా) గ్రన్థాన్తే అధికే చ వర్తమానస్య సహశబ్దస్య స ఇత్యయమాదేశో భవతి। సకలం జ్యౌతిషమధీతే। సముహూర్తమ్। ససఙ్గ్రహం వ్యాకరణమధీయతే। కలాన్తం, మహూర్తాన్తం, సఙ్గ్రహాన్తమ్ ఇతి అన్తవచనే ఇత్యవ్యయీభావః సమాసః। తత్ర అవ్యయీభావే చాకాలే ఇతి కాలవాచిన్యుత్తరపదే సమాసో న ప్రాప్నోతి ఇత్యయమారమ్భః। అధికే సద్రోణా ఖారీ। సమాషః కార్షాపణః। సకాకిణీకో మాషః।

.

1011. ద్వితీయే చానుపాఖ్యే [6.3.80]

ద్వితీయే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అనుపాఖ్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అనుమేయే ద్వితీయే సహస్య సః స్యాత్ । సరాక్షసీకా నిశా । రాక్షసీ సాక్షాదనుపలభ్యమానా నిశయాఽనుమీయతే ॥

(కాశికా) ద్వయోః సహయుక్తయోరప్రధానో యః స ద్వితీయః। ఉపాఖ్యాయతే ప్రత్యక్షత ఉపలభ్యతే యః స ఉపాఖ్యః। ఉపాఖ్యాదన్యః అనుపాఖ్యః అనుమేయః। తస్మిన్ ద్వితీయేఽనుపాఖ్యే సహస్య స ఇత్యయమాదేశో భవతి। సాగ్నిః కపోతః। సపిశాచా వాత్యా। సరాక్షసీకా శాలా। అగ్న్యాదయః సాక్షాదనుపలభ్యమానాః కపోతాదిభిరనుమీయమానాః అనుపాఖ్యా భవన్తి।

.

1012. సమానస్య ఛన్దస్యమూర్ధప్రభృత్యుదర్కేషు [6.3.84]

సమానస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అమూర్ధ-ప్రభృతి-ఉత్-అర్కేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) సమానస్య సః స్యాదుత్తరపదే న తు మూర్ధాదిషు । అను భ్రాతా సగర్భ్యః । అను సఖా సయూథ్యః । యోనః సనుత్యః । తత్ర భవ ఇత్యర్థే సగర్భసయూథసనుతాద్యత్ (కౌముదీ-3401) అమూర్ధాదిషు కిమ్ । సమానమూర్ధా । సమానమూర్ధా । సమానప్రభృతయః । సమానోదర్కాః । సమానస్య ఇతి యోగో విభజ్యతే । తేన సపక్షః సాధర్మ్యం సజాతీయమిత్యాది సిద్ధమితి కాశికా । అథవా సహశబ్దః సదృశవచనోఽప్యస్తి । సదృశః సఖ్యా ససఖీతి యథా । తేనాయమస్వపదవిగ్రహో బహువ్రీహిః । సమానః పక్షోఽస్యేత్యాది ॥

(కాశికా) స ఇతి వర్తతే। సమానస్య స ఇత్యయమాదేశో భవతి ఛన్దసి విషయే మూర్ధన్ ప్రభృతి ఉదకమ్ ఇత్యేతాని ఉత్తరపదాని వర్జయిత్వా। అనుభ్రాతా సగర్భ్యః। అనుసఖా సయూథ్యః। యో నః సనుత్యః। సమానో గర్భః సగర్భః, తత్ర భవః సగర్భ్యః। సగర్భసయూథసనుతాద్ యత్ 4.4.114 ఇతి యత్ప్రత్యయః। అమూర్ధప్రభృత్యుదర్కేషు ఇతి కిమ్? సమానమూర్ధా। సమానప్రభృతయః। సమానోదర్కాః। సమానస్య ఇతి యోగవిభాగ ఇష్టప్రసిద్ధ్యర్థః క్రియతే। తేన సపక్షః, సాధర్మ్యమ్, సజాతీయః ఇత్యేవమాదయః సిద్ధాః భవన్తి।

.

1013. జ్యోతిర్జనపదరాత్రినాభినామగోత్రరూపస్థానవర్ణవయోవచనబన్ధుషు [6.3.85]

జ్యోతిః-జనపద-రాత్రి-నాభి-నామ-గోత్ర-రూప-స్థాన-వర్ణ-వయస్-వచన-బన్ధుషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏషు ద్వాదశసూత్తరపదేషు సమానస్య సః స్యాత్ । సజ్యోతిః । సజనపద ఇత్యాది ॥

(కాశికా) జ్యోతిస్ జనపద రాత్రి నాభి నామన్ గోత్ర రూప స్థాన వర్ణ వయస్ వచన బన్ధు ఇత్యేతేషు ఉత్తరపదేషు సమానస్య స ఇత్యయమాదేశో భవతి। సజ్యోతిః। సజనపదః। సరాత్రిః। సనాభిః। సనామా। సగోత్రః। సరూపః। సస్థానః సవర్ణః। సవయాః। సవచనః। సబన్ధుః।

.

1014. చరణే బ్రహ్మచారిణి [6.3.86]

చరణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ బ్రహ్మచారిణి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) బ్రహ్మచారిణ్యుత్తరపదే సమానస్య సః స్యాచ్చరణే సమానత్వేన గమ్యమానే । చరణః శాఖా । బ్రహ్మ వేదః, తదధ్యయనార్థం వ్రతమపి బ్రహ్మ, తచ్చరతీతి బ్రహ్మచారీ । సమానః సః సబ్రహ్మచారీ ॥

(కాశికా) చరణే గమ్యమానే బ్రహ్మచారిణి ఉత్తరపదే సమానస్య స ఇత్యయమాదేశో భవతి। సమానో బ్రహ్మచారీ సబ్రహమచారీ। బ్రహ్మ వేదః, తదధ్యయనార్థం యద్ వ్రతం తదపి బ్రహ్మ, తచ్ చరతీతి బ్రహమచారీ। సమానః తస్య ఏవ బ్రహ్మణేః సమానత్వదిత్యయమర్థో భవతి। సమానే బ్రహ్మణి వ్రతచరీ సబ్రహ్మచరీ ఇతి।

.

1015. తీర్థే యే [6.3.87]

తీర్థే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) తీర్థే ఉత్తరపదే యాదౌ ప్రత్యయే వివక్షితే సమానస్య సః స్యాత్ । సతీర్థ్యః, ఏకగురుకః । సమానతీర్థేవాసీ (కౌముదీ-1658) ఇతి యప్రత్యయః ॥

(కాశికా) తీర్థశబ్ద ఉత్తరపదే యత్ప్రత్యయే పరతః సమానస్య స ఇత్యయమాదేశో భవతి। సతీర్థ్యః। సమానతీర్థే వాసీ 4.4.107 ఇతి యత్ప్రత్యయః।

.

1016. విభాషోదరే [6.3.88]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఉదరే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) యాదౌ ప్రత్యయే వివక్షితే ఇత్యేవ । సోదర్యః । సమానోదర్యః ॥

(కాశికా) ఉదరశబ్దే ఉత్తరపదే యత్ప్రత్యయాన్తే సమానస్య విభాషా స ఇత్యయమాదేశో భవతి। సోదర్యః, సమానోదర్యః। సమానోదరే శయిత ఓ చ ఉదాత్తః 4.4.108 ఇతి యత్।

.

1017. దృగ్దృశవతుషు [6.3.89]

దృక్-దృశ-వతుషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) సదృక్ । సదృశః ।దృక్షే చేతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ సదృక్షః । వతురుత్తరార్థః ॥

(కాశికా) దృక్ దృశ వతు ఇత్యేతేషు పరతః సమానస్య స ఇత్యయమాదేశో భవతి। సదృక్। సదృశః। త్యదాదిషు దృశోఽనాలోచనే కఞ్చ 3.2.60 ఇత్యత్ర సమానాన్యయోశ్చేతి వక్తవ్యమ్ ఇతి కఞ్క్వినౌ

ప్రత్యయౌ క్రియేతే। దృక్షే చేతి వక్తవ్యమ్। సదృక్షః। దృశేః క్షప్రత్యయోఽపి తత్ర ఏవ వక్తవ్యః। వతుగ్రహణముత్తరార్థమ్।

.
1018. ఇదఙ్కిమోరీశ్కీ [6.3.90]

ఇదమ్-కిమోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ ఈశ్-కీ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)

(సి.కౌ) దృగ్దృశవతుషు ఇదమ్ ఈశ్ కిమః కీ స్యాత్ । ఈదృక్ । ఈదృశః । కీదృక్ । కీదృశః । వతూదాహరణం వక్ష్యతే । దృక్షే చ ॥ ఈదృక్షః । కీదృక్షః । ఆ సర్వనామ్నః (కౌముదీ-430) । దృక్షే చ ॥ తాదృక్ । తదృశః । తావాన్ । తాదృక్షః । దీర్ఘః । మత్వోత్వే । అమూదృక్ । అమూదృశః । అమూదృక్షః ॥

(కాశికా) ఇదం కిమ్ ఇత్యేతయోరీశ్ కీ ఇత్యేతౌ యథాసఙ్ఖ్యమాదేశౌ భవతో దృగ్దృశవతుషు। ఈదృక్। ఈదృశః। ఇయాన్। కీదృక్। కీదృశః। కియాన్। కిమిదంభ్యాం వో ఘః 5.2.40 ఇతి వతుప్। దృక్షే చేతి వక్తవ్యమ్। ఈదృక్షః। కీదృక్షః।

.
1019. సమాసేఽఙ్గులేః సఙ్గః [8.3.80]

సమాసే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అఙ్గులేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సఙ్గః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)

(సి.కౌ) అఙ్గులిశబ్దాత్సఙ్గస్య సస్య మూర్ధన్యః స్యాత్సమాసే । అఙ్గులిషఙ్గః । సమాసే కిమ్ । అఙ్గులేః సఙ్గః ॥

(కాశికా) సఙ్గసకారస్య అఙ్గులేః ఉత్తరస్య మూర్ధన్య ఆదేశో భవతి సమాసే। అఙ్గులేః సఙ్గః అఙ్గులిషఙ్గః। అఙ్గులిషఙ్గా యవాగూః। అఙ్గులిషఙ్గో గాః సాదయతి। సమాసే ఇతి కిమ్? అఙ్గులేః సఙ్గం పశ్య।

.
1020. భీరోః స్థానమ్ [8.3.81]

భీరోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ స్థానమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)

(సి.కౌ) భీరుశబ్దాత్ స్థానస్య సస్య మూర్ధన్యః స్యాత్సమాసే । భీరుష్ఠానమ్ । అసమాసే తు । భీరోః స్థానమ్ ॥

(కాశికా) స్థానసకారస్య భీరోః ఉత్తరస్య మూర్ధన్యాదేశో భవతి। భీరుష్ఠానమ్। సమాసే ఇత్యేవ, భీరోః స్థానం పశ్య।

.

1021. జ్యోతిరాయుషః స్తోమః [8.3.83]

జ్యోతిర్-ఆయుషః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ స్తోమః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆభ్యాం స్తోమస్య సస్య మూర్ధన్యః స్యాత్సమాసే । జ్యాతిష్టోమః । ఆయుష్టోమః । సమాసే కిమ్ । జ్యోతిషః స్తోమః ॥

(కాశికా) జ్యోతిసాయుసిత్యేతాభ్యాముత్తరస్య స్తోమసకారస్య మూర్ధన్యాదేశో భవతి సమాసే। జ్యోతిష్టోమః। ఆయుష్టోమః। సమాసే ఇత్యేవ, జోతిః స్తోమం దర్శయతి।

.

1022. సుషామాదిషు చ [8.3.98]

సుషామాదిషు సప్తమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) సస్య మూర్ధన్యః । శోభనం సామ యస్య సుషామా । సుషన్ధిః ।

(కాశికా) సుషామాదిషు శబ్దేషు సకారస్య మూర్ధన్యాదేశో భవతి। శోభనం సామ యస్య అసౌ సుషామా బ్రాహ్మణః। దుష్షామా। నిష్షామా। నిష్షేధః। దుష్షేధః। సుశబ్దస్య కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞాకత్వాన్ నిర్దుర్శబ్దయోశ్చ క్రియాన్తరవిషయత్వాదనుపసర్గత్వే సతి పాఠోఽయమ్। సేధతేర్గతౌ 8.3.113 ఇతి వా ప్రతిషేధబాధనార్థః। సుషన్ధిః। దుష్షన్ధిః। నిష్షన్ధిః। సుష్ఠు। దుష్ఠు। తిష్ఠతేరుణాదిష్వేతౌ వ్యుత్పాద్యేతే। గౌరిషక్థః సంజ్ఞాయామ్। జ్యాపోః సంజ్ఞాఛన్దసోర్బహులమ్ 6.3.63 ఇతి పూర్వపదస్య హ్రస్వత్వమ్। ప్రతిష్ణికా। ప్రతిష్ణాశబ్దాదయం కన్ ప్రత్యయః। జలాషాహమ్। నౌషేచనమ్। దున్దుభిషేవణమ్। ఏతి సంజ్ఞాయామగాత్। ఏకారపరస్య సకారస్య మూర్ధన్యాదేశః భవతి ఇణ్కోరుత్తరస్య అగకారాత్ పరస్య సంజ్ఞాయాం విషయే। హరిషేణః। వారిషేణః। జానుషేణీ। ఏతీతి కిమ్? హరిసక్థమ్। సంజ్ఞాయామ్ ఇతి కిమ్? పృథ్వీ సేనా యస్య స పృథుసేనో రాజా। అగాతితి కిమ్? విష్వక్సేనః। ఇణ్కోః ఇత్యేవ, సర్వసేనః। నక్షత్రాద్ వా। నక్షత్రవాచినః శబ్దాదుత్తరస్య సకారస్య వా ఏతి సంజ్ఞాయామగకారాత్ మూర్ధన్యో భవతి। రోహిణీషేణః, రోహిణీసేనః। భరణీషేణః, భరణీసేనః। అగకారాతిత్యేవ, శతభిషక్సేనః। అవిహితలక్షణో మూర్ధన్యః సుషామాదిషు ద్రష్టవ్యః।

.

1023. ఏతి సంజ్ఞాయామగాత్ [8.3.99]

ఏతి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అగాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సస్య మూర్ధన్యః । హరిషేణః । ఏతి కిమ్ । హరిసక్థమ్ । సంజ్ఞాయాం కిమ్ । పృథుసేనః । అగకారాత్ కిమ్ । విష్వక్సేనః । ఇణ్కోరిత్యేవ । సర్వసేనః ॥

(కాశికా)

.

1024. నక్షత్రాద్వా [8.3.100]

నక్షత్రాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏతి సస్య సంజ్ఞాయామగకారాన్మూర్ధన్యో వా । రోహిణీషేణః । రోహిణీసేనః । అగకారాత్కిమ్ । శతభిషక్సేనః । ఆకృతిగణోఽయమ్ ॥

(కాశికా)

.

1025. అషష్ఠ్యతృతీయాస్థస్యాన్యస్య దుగాశిరాశాఽఽస్థాఽఽస్థితోత్సుకోతికారకరాగచ్ఛేషు [6.3.99]

అషష్ఠీ-అతృతీయాస్థస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అన్యస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ దుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఆశీర్-ఆశా-ఆస్థా-ఆస్థిత-ఉత్సుక-ఉతి-కారక-రాగ-చ్ఛేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) అన్యశబ్దస్య దుగాగమః స్యాదాశీరాదిషు పరేషు । అన్యదాశీః । అన్యదాశా । అన్యదాశా । అన్యదాస్థా । అన్యదాస్థితః । అన్యదుత్సుకః । అన్యదూతిః । అన్యద్రాగః । అన్యదీయః । అషష్ఠీత్యాది కిమ్ । అన్యస్యాన్యేన వాశీః అన్యాశీః ।కారకే ఛే చ నాయం నిషేధః (వార్తికమ్) ॥ అన్యస్య కారకః, అన్యత్కారః । అన్యస్యాయమన్యదీయః । గహాదేరాకృతిగణత్వాచ్ఛః ॥

(కాశికా) అషష్ఠీస్థస్య అతృతీయాస్థస్య చ అన్యశబ్దస్య దుగాగమో భవతి ఆశిసాశా ఆస్థా ఆస్థిత ఉత్సుక ఊతి కారక రాగ ఛ ఇత్యేతేషు పరతః। అన్యా ఆశీః అన్యదాశీః। అన్యా ఆశా అన్యదాశా। అన్యా ఆస్థా అన్యదాస్థా। అన్య ఆస్థితః అన్యదాస్థితః। అన్య ఉత్సుకః అన్యదుత్సుకః। అన్యా ఊతిః అన్యదూతిః। అన్యః కారకః అన్యత్కారకః। అన్యః రాగః అన్యద్రాగః। అన్యస్మిన్ భవః అన్యదీయః। గహాదిష్వన్యశబ్దో ద్రష్టవ్యః। అషష్ఠ్యతృతీయాస్థస్య ఇతి కిమ్? అన్యస్య ఆశీః అన్యాశీః। అన్యేన ఆస్థితః అన్యాస్థితః। దుగాగమోఽవిశేషేణ వక్తవ్యః కారకచ్ఛయోః। షష్ఠీతృతీయయోర్నేష్ట ఆశీరాదిషు సప్తసు। అన్యస్య కారకమన్యత్కారకమ్। అన్యస్య ఇదమన్యదీయమ్। అస్య చ ద్విర్నఞ్గ్రహణం లిఙ్గమ్।

.
1026. అర్ధే విభాషా [6.3.100]

అర్ధే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అన్యదర్ధః । అన్యార్ధః ॥

(కాశికా) అర్థశదే ఉత్తరపదే అన్యస్య విభాషా దుగాగమో భవతి। అన్యదర్ధః, అన్యార్ధః।

.
1027. కోః కత్ తత్పురుషేఽచి [6.3.101]

కోః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ కత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ తత్పురుషే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అచి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అజాదావుత్తరపదే । కుత్సితోఽశ్వః కదశ్వః । కదన్నమ్ । తత్పురుషే కిమ్ । కూష్ట్రో రాజా ।త్రౌ చ (వార్తికమ్) ॥ కుత్సితాస్త్రయః కత్త్రయః ॥

(కాశికా) కు ఇత్యేతస్య క్త ఇత్యయమాదేశో భవతి తత్పురుషే సమాసే అజాదావుత్తరపదే। కదజః। కదశ్వః। కదుష్ట్రః। కదన్నమ్। తత్పురుషే ఇతి కిమ్? కూష్ట్రో రాజా। అచి ఇతి కిమ్? కుబ్రాహ్మణః। కుపురుషః। కద్భావే త్రావుపసఙ్ఖ్యానమ్। కుత్సితాస్త్రయః కత్త్రయః।

.
1028. రథవదయోశ్చ [6.3.102]

రథ-వదయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) కద్రథః । కద్వదః ॥

(కాశికా) రథ వద ఇత్యేతయోశ్చ ఉత్తరపదయోః కోః కతిత్యయమాదేశో భవతి। కద్రథః। కద్వదః।

.
1029. తృణే చ జాతౌ [6.3.103]

తృణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ జాతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కత్తృణమ్ ॥

(కాశికా) దృణశబ్దే ఉత్తరపదే జాతావభిధేయాయాం కోః కతిత్యాదేశో భవతి। కత్తృణా నామ జాతిః। జాతౌ ఇతి కిమ్? కుత్సితాని తృణాని కుతృణాని।

.
1030. కా పథ్యక్షయోః [6.3.104]

కా లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)పథి-అక్షయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) కాపథమ్ । కాక్షః । అక్షశబ్దేన తత్పురుషః । అక్షిశబ్దేన బహువ్రీహిర్వా ॥

(కాశికా) పథినక్ష ఇత్యేతయోరుత్తరపదయోః కోః కా ఇత్యయమాదేశో భవతి। కాపథః। కాక్షః।

.

1031. ఈషదర్థే [6.3.105]

ఈషత్-అర్థే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఈషజ్జలం కాజలమ్ । అజాదావపి పరత్వాత్కాదేశః । కామ్లః ॥

(కాశికా) ఈషదర్థే వర్తమానస్య కోః కా ఇత్యయమాదేశో భవతి। కామధురమ్। కాలవణమ్। అజాదావపి పరత్వాత్ కాదేశ ఏవ భవతి। కామ్లమ్। కోష్ణమ్।

.

1032. విభాషా పురుషే [6.3.106]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ పురుషే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కాపురుషః । కుపురుషః । అప్రాప్తవిభాషేయమ్ । ఈషదర్థే హి పూర్వవిప్రతిషేధాన్నిత్యమేవ । ఈషత్పురుషః కాపురుషః ॥

(కాశికా) పురుషశబ్దే ఉత్తరపదే విభాషా కోః కా ఇత్యయమాదేశో భవతి। కాపురుషః, కుపురుషః। అప్రాప్తవిభాషేయమ్। ఈషదర్థే తు పూర్వవిప్రతిషేధేన నిత్యం కా భవతి। ఈషత్ పురుషః కాపురుషః।

.

1033. కవం చోష్ణే [6.3.107]

కవమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ ఉష్ణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉష్ణశబ్దే ఉత్తరపదే కోః కవం కా చ వా స్యాత్ । కవోష్ణమ్ । కోష్ణమ్ । కదుష్ణమ్ ॥

(కాశికా) ఉష్ణశబ్దే ఉత్తరపదే కోః కవమ్ ఇత్యయమాదేశో భవతి, కా చ విభాషా। కవోష్ణమ్, కోష్ణమ్, కదుష్ణమ్।

.

1034. పృషోదరాదీని యథోపదిష్టమ్ [6.3.109]

పృషోదరాదీని ప్రథమా-బహువచనమ్ యథోపదిష్టమ్ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) పృషోదరప్రకారాణి శిష్టైర్యథోచ్చరితాని తథైవ సాధూని స్యుః । పృషతః ఉదరం పృషోదరమ్ । తలోపః । వారివాహకో బలాహకః । పూర్వపదస్య బః ఉత్తరపదాదేశ్చ లత్వమ్ ॥ భవేద్వర్ణాగమాద్ధంసః సింహో వర్ణవిపర్యయాత్ । గూఢోత్మా వర్ణవికృతేర్వర్ణనాశాత్పృషోదరమ్ ।దిక్చబ్దేభ్యస్తీరస్య తారభావో వా (వార్తికమ్) ॥ దక్షిణతారమ్ । దక్షిణతీరమ్ । ఉత్తరతారమ్ । ఉత్తరతీరమ్ ।దురో దాశనాశదభధ్యేషూత్వముత్తరపదాదేః ష్టుత్వం చ (వార్తికమ్) ॥ దుఃఖేన

దాశ్యతే దూడాశః । దుఃఖేన నాశ్యతే దూణాశః । దుఃఖేన దభ్యతే దూడభః । ఖల్ త్రిభ్యః । దమ్భేర్నలోపో నిపాత్యతే । దుఃఖేన ధ్యాయతీతి దూఢ్యః । ఆతశ్చ (కౌముదీ-2898) ఇతి కః । బ్రువన్తోఽస్యాం సీదన్తీతి బృసీ । బ్రువచ్ఛబ్దస్య బృ ఆదేశః, సదేరధికరణే డట్ । ఆకృతిగణోఽయమ్ ॥

(కాశికా) పృషోదరప్రకారాణి శబ్దరూపాణి, యేషు లోపాగమవర్ణవికారాః శాస్త్రేణ న విహితాః దృశ్యన్తే చ, తాని యథోపదిష్టాని సాధూని భవన్తి। యాని యాని యథోపదిష్టాని, శిష్టైరుచ్చారితాని ప్రయుక్తాని, తాని తథా ఏవ అనుగన్తవ్యాని। పృషదుదరం యస్య పృషోదరమ్। పృషదుద్వానం యస్య పృషోద్వానమ్। అత్ర తకారలోపో భవతి। వారివాహకః బలాహకః। పూర్వశబ్దస్య బశబ్ద ఆదేశః, ఉత్తరపదాదేశ్చ లత్వమ్। జీవనస్య మూతః జీమూతః। వనశబ్దస్య లోపః। శవానాం శయనమ్ శ్మశానమ్। శవశబ్దస్య శ్మాదేశః, శయనశబ్దస్య అపి శానశబ్ద ఆదేశః। ఊర్ధ్వం ఖమస్య ఇతి ఉలూఖలమ్। ఊర్ధ్వఖశబ్దయోః ఉలూ ఖల ఇత్యేతావాదేశౌ భవతః। పిశితాశః పిశాచః। పిశితాశశబ్దయోర్యథాయోగం పిశాచశబ్దౌ ఆదేశౌ। బ్రువన్తోఽస్యాం సీదన్తీతి బృసీ। సదేరధికరణే డట్ ప్రత్యయః। బ్రువచ్ఛబ్దస్య చోపపదస్య బృశబ్ద ఆదేశో భవతి। మహ్యాం రౌతీతి మయూరః। రౌతేరచి టిలోపః। మహీశబ్దస్య మయూభావః। ఏవమన్యేఽపి అశ్వత్థకపిత్థప్రభృతయో యథాయోగమనుగన్తవ్యాః। దిక్శబ్దేభ్య ఉత్తరస్య తీరస్య తారభావో వా భవతి। దక్షిణతీరమ్, దక్షిణతారమ్। ఉత్తరతీరమ్, ఉత్తరతారమ్। వాచో వాదే డత్వం చ లభావశ్చ ఉత్తరపదస్య ఇఞి ప్రత్యయే భవతి। వాచం వదతీతి వాగ్వాదః। తస్యాపత్యం వడ్వాలిః। షష ఉత్వం దతృదశధాసూత్తరపదాదేష్టుత్వం చ భవతి। షడ్ దన్తా అస్య షోడన్। షట్ చ దశ చ షోడశ। ధాసు వా షష ఉత్వం భవత్యుత్తరపదాదేశ్చ ష్టుత్వ����్। షోఢా, షడ్ఢా కురు। బహువచననిర్దేశో నానాధికరణవాచినో ధాశబ్దస్య ప్రతిపత్త్యర్థః। ఇహ మా భూత్, షట్ దధాతి ధయతి వా షడ్ధా ఇతి। దురో దాశనాశదభధ్యేషూత్వం వక్తవ్యముత్తరపదాదేశ్చ ష్టుత్వమ్। కుచ్ఛ్రేణ దాశ్యతే నాశ్యతే దభ్యతే చ యః స దూడాశః। దూణాశః। దూడభ్యః। దమ్భేః ఖల్బనునాసికలోపో నిపాతనాత్। దుష్టం ధ్యాయతీతి దూఢ్యః। దుఃశబ్దోపపదస్య ధ్యాయతేః ఆతశ్చోపసర్గే 6.1.136 ఇతి కప్రత్యయః। స్వరో రోహతౌ ఛన్దస్యుత్వం వక్తవ్యమ్। జాయ ఏహి సువో రోహావ। పీవోపవసనాదీనాం చ లోపో వక్తవ్యః। పీవోపవసనానామ్। పయోపవసనానామ్। వర్ణాగమో వర్ణవిపర్యయశ్చ ద్వౌ చాపరౌ వర్ణవికారనాశౌ। ధాతోస్తదర్థాతిశయేన యోగస్తదుచ్యతే పఞ్చవిధం నిరుక్తమ్।

.

1035. సంహితాయామ్ [6.3.114]

సంహితాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అధికారోఽయమ్ ॥

(కాశికా) సంహితాయామ్ ఇత్యయమధికారః। యదితి ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామః సంహితాయామ్ ఇత్యేవం తద్ వేదితవ్యమ్। వక్ష్యతి ద్వ్యచోఽతస్ తిఙః 6.3.135 ఇతి। విద్మా హి త్వా గోపతిం శూర గోనామ్। సంహితాయామ్ ఇతి కిమ్? విద్మ, హి, త్వా, గోపతిం, శూర, గోనామ్।

.

1036. కర్ణే లక్షణస్యావిష్టాష్టపఞ్చమణిభిన్నచ్ఛిన్నచ్ఛిద్రస్రువస్వస్తికస్య [6.3.115]

కర్ణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లక్షణస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అ-విష్ట-అష్ట-పఞ్చ-మణి-భిన్న-ఛిన్న-ఛిద్ర-స్రువ-స్వస్తికస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కర్ణశబ్దే పరే లక్షణవాచకస్య దీర్ఘః । ద్విగుణాకర్ణః । లక్షణస్య కిమ్ । శోభనకర్ణః । అవిష్టాదీనాం కిమ్ । విష్టకర్ణః । అష్టకర్ణః । పఞ్చకర్ణః । మణికర్ణః । భిన్నకర్ణః । ఛిన్నకర్ణః । ఛిద్రకర్ణః । స్రువకర్ణః । స్వస్తికకర్ణః ॥

(కాశికా) కర్ణశబ్దే ఉత్తరపదే లక్షణవాచినో దీర్ఘో భవతి విష్ట అష్టన్ పఞ్చన్ మణి భిన్న ఛిన్న ఛిద్ర స్రువ స్వస్తిక ఇత్యేతాన్ వర్జయిత్వా। దాత్రాకర్ణః। ద్విగుణాకర్ణః। త్రిగుణాకర్ణః। ద్వ్యఙ్గులాకర్ణః। అఙ్గులాకర్ణః। యత్ పశూనాం స్వామివిశేషసమ్బన్ధజ్ఞాపనార్థం దాత్రాకారాది క్రియతే తదిహ లక్షణం గృహ్యతే। లక్షణస్య ఇతి కిమ్? శోభనకర్ణః। అవిష్టాదీనామ్ ఇతి కిమ్? విష్టకర్ణః। అష్టకర్ణః। పఞ్చకర్ణః। మణికర్ణః। భిన్న కర్ణః। ఛిన్న కర్ణః। ఛిద్రకర్ణః। స్రువకర్ణః। స్వస్తికకర్ణః।

.

1037. నహివృతివృషివ్యధిరుచిసహితనిషు క్వౌ [6.3.116]

నహి-వృతి-వృషి-వ్యధి-రుచి-సహి-తనిషు సప్తమీ-బహువచనమ్ క్వౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) క్విబన్తేషు ఏషు పరేషు పూర్వపదస్య దీర్ఘః । ఉపానత్ । నీవృత్ । ప్రావృట్ । మర్మావిత్ । నీరుక్ । అభీరుక్ । ఋతీషట్ । పరీతత్ । క్వౌ ఇతి కిమ్ । పరిణహనమ్ । విభాషా పురుషే (కౌముదీ-1032) ఇత్యతో మణ్డూకప్లుత్యా విభాషానువర్తతే సా చ వ్యవస్థితా । తేన గతికారకయోరేవ । నేహ । పటురుక్ । తిగ్మరుక్ ॥

(కాశికా) నహి వృతి వృషి వ్యధి రుచి సహి తని ఇత్యేతేషు క్విప్రత్యయాన్తేషు ఉత్తరపదేషు పూర్వపదస్య దీర్ఘో భవతి సంహితాయాం విషయే। నహి ఉపానత్। పరీణత్। వృతి నీవృత్। ఉపావృత్।

వృషి ప్రావృట్। ఉపావృట్। వ్యాధి మర్మావిత్। దృదయావిత్। శ్వవిత్। రుచి నీరుక్। అభిరుక్। సహి ఋతీషట్। తని తరీతత్। గమః క్వౌ 6.4.40 ఇతి గమదీనమ్ ఇష్యతే। తతః తనోతేరప్యనునాసికలోపః। క్వౌ ఇతి కిమ్? పరిణహనమ్।

.

1038. వనగిర్యోః సంజ్ఞాయాం కోటరకింశులకాదీనామ్ [6.3.117]

వన-గిర్యోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ కోటర-కింశులకాదీనామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) కోటరాదీనాం వనే పరే కింశులుకాదీనాం గిరౌ పరే చ దీర్ఘః స్యాత్సంజ్ఞాయామ్ ॥

(కాశికా) వన గిరి ఇత్యేతయోరుత్తరపదయోర్యథాసఙ్ఖ్యం కోటరదీనామ్ కింశులుకాదీనాం చ దీర్ఘో భవతి సఙ్జ్ఞాయాం విషయే। వనే కోటరాదీనామ్ కోటరవణమ్। మిశ్రకావణమ్। సిఘ్రుకావణమ్। సారికావణమ్। గిరౌ కింశులుకాదీనామ్ కింశులుకాగిరిః। అఞ్జనాగిరిః। కోటరకింశులుకాదీనామ్ ఇతి కిమ్? అసిపత్రవనమ్। కృష్ణగిరిః। కోటర। మిశ్రక। పురక। సిఘ్రుక। సారిక। కోటరాదిః। కింశులుక। శాల్వక। అఞ్జన। భఞ్జన। లోహిత। కుక్కుట్। కింశులుకాదిః।

.

1039. వనం పురగామిశ్రకాసిధ్రకాశారికాకోటరాఽగ్రేభ్యః [8.4.4]

వనమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)పురగా-మిశ్రకా-సిధ్రకా-శారికా-కోటరా-అగ్రేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) వనశబ్దస్యోత్తరపదస్య ఏభ్య ఏవ ణత్వం నాన్యేభ్యః । ఇహ కోటరాన్తాః పఞ్చ దీర్ఘవిధౌ కోటరాదయో బోధ్యాః । తేషాం కృతదీర్ఘాణాం ణత్వవిధౌ నిర్దేశో నియమార్థః । అగ్రేశబ్దస్య తు విధ్యర్థః । పురగావణమ్ । మిశ్రకావణమ్ । సిధ్రకావణమ్ । సారికావణమ్ । కోటరావణమ్ । ఏభ్య ఏవేతి కిమ్ । అసిపత్రవనమ్ । వనస్యాగ్రే అగ్రేవణమ్ । రాజదన్తాదిషు నిపాతనాత్సప్తమ్యా అలుక్ । ప్రాతిపదికార్థమాత్రే ప్రథమా । కింశులుకాగిరిః ॥

(కాశికా) పూర్వపదాత్ సంజ్ఞయమ్ ఇతి వర్తతే। పురగా మిశ్రక సిఘ్రుకా శారికా కోటరా అగ్రే ఇత్యేతేభ్యః పూర్వపదేభ్యః ఉత్తరస్య వననకారస్య ణకారాదేశో భవతి సంజ్ఞాయాం విషయే। పురగావణమ్। మిశ్రకవణమ్। సిఘ్రుకావణమ్। శారికావణమ్। కోటరావణమ్। అగ్రేవణమ్। సిద్ధే

సత్యారమ్భో నియమార్థః, ఏతేభ్య ఏవ పరస్య వననకారస్య ణకారాదేశో భవతి, న అన్యేభ్యః ఇతి। కుబేరవనమ్। శతధారవనమ్। అసిపత్రవనమ్।

.

1040. వలే [6.3.118]

వలే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వలప్రత్యయే పరే దీర్ఘః స్యాత్సంజ్ఞాయామ్ । కృషీవలః ॥

(కాశికా) వలే పరతః పూర్వస్య దీర్ఘః భవతి। ఆసుతీవలః। కృషీవలః। దన్తావలః। రజఃకృష్యాసుతిపరిషదో వలచ్ 5.2.112 ఇతి వలచ్ ప్రత్యయో గృహ్యతే, న ప్రాతిపదికమ్। అనుత్సాహభ్రాతృపితృణామ్ ఇత్యేవ। ఉత్సాహవలః। భ్రాతృవలః। పితృవలః।

.

1041. మతౌ బహ్వచోఽనజిరాదీనామ్ [6.3.119]

మతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ బహ్వచః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అ-నజిరాదీనామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) అమరావతీ । అనజిరాదీనాం కిమ్ । అజిరవతీ । బహ్వచః కిమ్ । వ్రీహిమతీ । సంజ్ఞాయామిత్యేవ । నేహ । వలయవతీ ॥

(కాశికా) మతౌ పరతో బహ్వచోఽజిరాదివర్జితస్య దీర్ఘో భవతి సంజ్ఞాయామ్ విషయే। ఉదుమ్బరావతీ। మశకావతీ। వీరణావతీ। పుష్కరావతీ। అమరావతీ। నద్యాం మతుప్ 4.2.85 ఇతి మతుప్ప్రత్యయః। సంజ్ఞాయామ్ 8.2.11 ఇతి మతోర్వత్వమ్। బహ్వచః ఇతి కిమ్? వ్రీహిమతీ। అనజిరాదీనామ్ ఇతి కిమ్? అజిరవతీ। ఖదిరవతీ। పులినవతీ। హంసకారణ్డవవతీ। చక్రవాకవతీ। సంజ్ఞాయామ్ ఇత్యేవ, వలయవతీ।

.

1042. శరాదీనాం చ [6.3.120]

శరాదీనామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) శరావతీ ॥

(కాశికా) శరాదీనాం చ మతౌ దీర్ఘో భవతి సంజ్ఞాయాం విషయే। శరావతీ। వంశావతీ। శర। వంశ। ధూమ। అహి। కపి। మణి। ముని। శుచి। హను। శరాదిః। సంజ్ఞాయామ్ 8.2.11 ఇతి మతోర్వత్వమ్। యవాదిత్వాత్ వ్రీహ్యాదిభ్యో న భవతి।

.

1043. ఇకః వహే అపీలోః [6.3.121]

ఇకః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ వహే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అపీలోః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఇగన్తస్య దీర్ఘః స్యాద్వహే । ఋషీవహమ్ । ఇకః కిమ్ । పిణ్డవహమ్ । అపీలోః కిమ్ । పీలువహమ్ ।అపీల్వాదీనామితి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ దారువహమ్ ॥

(కాశికా) ఇగన్తస్య పూర్వపదస్య పీలువర్జితస్య వహే ఉత్తరపదే దీర్ఘో భవతి। ఋషీవహమ్। కపీవహమ్। మునీవహమ్। ఇకః ఇతి కిమ్? పిణ్డవహమ్। అపీలోః ఇతి కిమ్? పీలువహమ్। అపీల్వాదీనామ్ ఇతి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్, చారువహమ్।

.

1044. ఉపసర్గస్య ఘఞ్యమనుష్యే బహులమ్ [6.3.122]

ఉపసర్గస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఘఞి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అమనుష్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ బహులమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉపసర్గస్య బహులం దీర్ఘః స్యాద్ఘఞన్తే పరే నతు మనుష్యే । పరీపాకః । పరిపాకః । అమనుష్యే కిమ్ । నిషాదః ॥

(కాశికా) ఉపసర్గస్య ఘఞన్తే ఉత్తరపదే అమనుష్యేఽభిధేయే బహులం దీర్ఘో భవతి। వీక్లేదః। వీమార్గః। అపామార్గః। న చ భవతి। ప్రసేవః। ప్రసారః। సాదకారయోః కృత్రిమే దీర్ఘో భవతి। ప్రాసాదః। ప్రాకారః। కృత్రిమే ఇతి కిమ్? ప్రసాదః। ప్రకారః। వేశాదిషు విభాషా దీర్ఘో భవతి। ప్రతివేశః, ప్రతీవేశః। ప్రతిరోధః, ప్రతీరోధః। అమనుష్యే ఇతి కిమ్? నిషాదో మనుష్యః।

.

1045. ఇకః కాశే [6.3.123]

ఇకః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ కాశే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఇగన్తస్యోపసర్గస్య దీర్ఘః స్యాత్కాశే । వీకాశః । నీకాశః । ఇకః కిమ్ । ప్రకాశః ॥

(కాశికా) ఇగన్తస్య ఉపసర్గస్య కాశశబ్దే ఉత్తరపదే దీర్ఘో భవతి। నీకాశః। వీకాశః। అనూకాశః। పచాద్యచ్ప్రత్యయాన్తోఽయం కాశశబ్దః, న తు ఘఞన్తః। ఇకః ఇతి కిమ్? ప్రకాశః।

.

1046. అష్టనః సంజ్ఞాయామ్ [6.3.125]

అష్టనః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉత్తరపదే దీర్ఘః । అష్టాపదమ్ । సంజ్ఞాయాం కిమ్ । అష్టపుత్రః ॥

(కాశికా) అష్టనిత్యేతస్య ఉత్తరపదే సంజ్ఞాయాం దీర్ఘో భవతి। అష్టావక్రః। అష్టాబన్ధురః। అష్టాపదమ్। సంజ్ఞాయామ్ ఇతి కిమ్? అష్టపుత్రః। అష్టభార్యః।

.

1047. చితేః కపి [6.3.127]

చితేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ కపి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏకచితీకః ॥

(కాశికా) చితిశబ్దస్య కపి పరతః దీర్ఘో భవతి। ఏకచితీకః। ద్విచితీకః। త్రిచితీకః।

.

1048. నరే సంజ్ఞాయామ్ [6.3.129]

నరే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) విశ్వానరః ॥

(కాశికా) నరశబ్ద ఉత్తరపదే సంజ్ఞాయామ్ విషయే విశ్వస్య దీర్ఘో భవతి। విశ్వానరో నామ యస్య వైశ్వానరిః పుత్రః। సంజ్ఞాయామ్ ఇతి కిమ్? విశ్వే నరా యస్య స విశ్వనరః।

.

1049. మిత్రే చర్షౌ [6.3.130]

మిత్రే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ ఋషౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) విశ్వామిత్రః । ఋషౌ కిమ్ । విశ్వమిత్రో మాణవకః ।శునో దన్తదంష్ట్రాకర్ణకున్దవరాహపుచ్ఛపదేషు దీర్ఘో వాచ్యః (వార్తికమ్) ॥ శ్వాదన్తః ఇత్యాది ॥

(కాశికా) మిత్రే చ ఉత్తరపదే ఋషావభిధేయే విశ్వస్య దీర్ఘో భవతి। విశ్వామిత్రో నామ ఋషిః। ఋషౌ ఇతి కిమ్? విశ్వమిత్రో మాణవకః।

.

1050. ప్రనిరన్తఃశరేక్షుప్లక్షామ్రకార్ష్యఖదిరపీయూక్షాభ్యోఽసంజ్ఞాయామపి [8.4.5]

ప్ర-నిర్-అన్తః-శర-ఇక్షు-ప్లక్ష-ఆమ్ర-కార్ష్య-ఖదిర-పీయూక్షాభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ అసంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అపి అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యో వనస్య ణత్వం స్యాత్ । ప్రవణమ్ । కార్ష్యవణమ్ । ఇహ షాత్పరత్వాణ్ణత్వమ్ ॥

(కాశికా) ప్ర నిరన్తర్ శర ఇక్షు ప్లక్ష ఆమ్ర కార్ష్య ఖదిర పీయూక్షా ఇత్యేతేభ్యః ఉత్తరస్య వననకారస్య సంజ్ఞాయామసంజ్ఞాయామపి ణకారాదేశో భవతి। ప్ర ప్రవణే యష్టవ్యమ్। నిర్నిర్వణే ప్రతిధీయతే।

అన్తర్ అన్తర్వర్ణే। శర శరవణమ్। ఇక్షు ఇక్షువణమ్। ప్లక్ష ప్లక్షవణమ్। ఆమ్ర ఆమ్రవణమ్। కార్ష్య కార్ష్యవణమ్। ఖదిర ఖదిరవణమ్। పీయూక్షా పీయూక్షావణమ్।

.

1051. విభాషౌషధివనస్పతిభ్యః [8.4.6]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఓషధి-వనస్పతిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యో వనస్య ణత్వం వా స్యాత్ । దూర్వావణమ్ । దూర్వావనమ్ । శిరీషవణమ్ । శిరీషవనమ్ ।ద్వ్యచ్త్ర్యజ్భ్యామేవ (వార్తికమ్) ॥ నేహ । దేవదారువనమ్ ।ఇరికాదిభ్యః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ ఇరికావనమ్ । మిరికావనమ్ ॥

(కాశికా) వనమ్ ఇత్యేవ। ఓషధివాచి యత్ పూర్వపదం వనస్పతివాచి చ తత్స్థాన్ నిమిత్తాదుత్తరస్య వననకారస్య ణకార ఆదేశో భవతి విభాషా। ఓషధివాచిభ్యస్ తావత్ దూర్వావణమ్, దూర్వావనమ్। మూర్వావణమ్, మూర్వావనమ్। వన్స్పతిభ్యః శిరీషవణమ్, శిరీషవనమ్। బదరీవణమ్, బదరీవనమ్। ద్వ్యక్షరత్ర్యక్షరేభ్య ఇతి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్, దేవదారువనమ్। భద్రదారువనమ్। ఇరికాదిభ్యః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ఇరికావనమ్। మిరికావనమ్। ఫలీ వన్స్పతిర్జ్ఞేయో వృక్షాః పుష్పఫలోపగాః। ఓషధ్యః ఫలపాకాన్తా లతాగుల్మాశ్చ వీరుధః। సత్యపి భేదే వృక్షవనస్పత్యోరిహ భేదేన గ్రహణం ద్రష్టవ్యమ్।

.

1052. వాహనమాహితాత్ [8.4.8]

వాహనమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఆహితాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆరోప్య యదుహ్యతే తద్వాచిస్థాన్నిమిత్తాత్పరస్య వాహననకారస్య ణత్వం స్యాత్ । ఇక్షువాహణమ్ । ఆహితాత్ కిమ్ । ఇన్ద్రవాహనమ్ । ఇన్ద్రస్వామికం వాహనమిత్యర్థః । వహతేర్ణ్యుటి వృద్ధిరిహైవ సూత్రే నిపాతనాత్ ॥

(కాశికా) ఆహితవాచి యత్ పూర్వపదం తత్స్థాన్ నిమిత్తాదుత్తరస్యవాహననకారస్య ణకార ఆదేశో భవతి। ఇక్షువాహణమ్। శరవాహణమ్। దర్భవాహణమ్। వాహనే యదారోపితముహ్యతే తదాహితముచ్యతే। ఆహితాతితి కిమ్? దాక్షివాహనమ్। దాక్షిస్వామికం వాహనమ్ ఇత్యర్థః।

.

1053. పానం దేశే [8.4.9]

పానమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ దేశే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పూర్వపదస్థాన్నిమిత్తాత్పరస్య పానస్య నస్య ణత్వం స్యాద్దేశే గమ్యే । క్షీరం పానం యేషాం తే క్షీరపాణా ఉశీనరాః । సురాపాణాః ప్రాచ్యాః । పీయతే ఇతి పానమ్ । కర్మణి ల్యుట్ ॥

(కాశికా) పాననకారస్య పూర్వపదస్థాన్ నిమిత్తాదుత్తరస్య దేశాభిధానే ణకార ఆదేశో భవతి। పీయతే ఇతి పానమ్। కృత్యల్యుటో బహులమ్ 3.3.113 ఇతి కర్మణి ల్యుత్। క్షీరం పానం యేషాం తే క్షీరపాణా ఉశీనరాః। మనుష్యాభిధానేఽపి దేశాభిధానం గమ్యతే। సురాపాణాః ప్రాచ్యాః। సౌవీరపాణా బాహ్లీకాః। కషాయపాణాః గాన్ధారాః। దేశే ఇతి కిమ్? దాక్షీణాం పానమ్ దాక్షిపానమ్।

.

1054. వా భావకరణయోః [8.4.10]

వా అవ్యయమ్ భావ-కరణయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ)   పానస్యేత్యేవ । క్షీరపాణమ్ । క్షీరపానమ్ ।గిరినద్యాదీనాం వా (వార్తికమ్) ॥ గిరిణదీ । గిరినదీ । చక్రణితమ్బా । చక్రనితమ్బా ॥

(కాశికా) భావే కరణే చ యః పానశబ్దః తదీయస్య నకారస్య ణకార ఆదేశో భవతి వా పూర్వపదస్థానిమిత్తాదుత్తరస్య। క్షీరపాణం వర్తతే, క్షీరపానమ్। కషాయపాణమ్, కషాయపానమ్। సురాపాణమ్, సురాపానమ్। కరణే క్షీరపాణః కంసః, క్షీరపానః। వాప్రకరణే గిరినద్యాదీనాముపసఙ్ఖ్యానమ్। గిరిణదీ, గిరినదీ। చక్రణదీ, చక్రనదీ। చక్రణితమ్బా, చక్రనితమ్బా।

.

1055. ప్రాతిపదికాన్తనుమ్విభక్తిషు చ [8.4.11]

ప్రాతిపదికాన్త-నుమ్-విభక్తిషు సప్తమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) పూర్వపదస్థాన్నిమిత్తాత్పరస్య ఏషు స్థితస్య నస్య ణో వా స్యాత్ । ప్రాతిపదికాన్తే, మాషవాపిణౌ । నుమి, వ్రీహివాపాణి । విభక్తౌ, మాషవాపేణ । పక్షే మాషవాపినావిత్యాది ।ఉత్తరపదం యత్ప్రాతిపదికం తదన్తస్యైవ ణత్వమ్ (వార్తికమ్) ॥ నేహ । గర్గాణాం భగినీ గర్గభగినీ । అతఏవ నుమ్గ్రహణం కృతమ్ । అఙ్గస్య నుమ్విధానాత్తద్భక్తో హి నుమ్ నతూత్తరపదస్య । కించ । ప్రహిణ్వన్నిత్యాదౌ హివేర్నుమో ణత్వార్థమపి నుమ్గ్రహణమ్ । ప్రేన్వనమిత్యాదౌ తు క్షుభ్నాదిత్వాన్న ।యువాదేర్న (వార్తికమ్) ॥ రమ్యయూనా । పరిపక్వాని । ఏకాజుత్తరపదే ణః (కౌముదీ-307) । నిత్యమిత్యుక్తమ్ । వృత్రహణౌ । హరిం మానయతీతి హరిమాణీ । నుమి, క్షీరపాణి । విభక్తౌ, క్షీరపేణ । రమ్యవిణా ॥

(కాశికా) వా ఇతి వర్తతే। ప్రాతిపదికాన్తే నుమి విభక్తౌ చ యో నకారః తస్య పూర్వపదస్థాన్నిమిత్తాదుత్తరస్య వా ణకార ఆదేశో భవతి। ప్రాతిపదికాన్తే తావత్ మాషవాపిణౌ, మాషవాపినౌ। నుమి మాషవాపాణి, మాషవాపాని। వ్రీహివాపాణి, వ్రీహివాపాని। విభక్తౌ మాషవాపేణ, మాషవాపేన। వ్రీహివాపేణ, వ్రీహివాపేన। పూర్వపదాధికారాదుత్తరపదస్య ప్రాతిపదికస్థో యోఽన్త్యో నకారః తస్య ఇదం ణత్వమ్ ఇష్యతే। ఇహ హిన భవతి, గర్గాణాం భగినీ గర్గభగినీ। యదా త్వేవం భవతి, గర్గాణాం భగో గర్గభగః, గర్గభగోఽస్యా అస్తీతి గర్గభగిణీ ఇతి, తదా మాతృభోగీణవన్నిత్యమ్ ఏవ ణత్వేన భవితవ్యమ్। మాషవాపిణీ, మాషవాపినీ ఇత్యత్ర తు గతికారకోపపదానాం కృద్భిః సహ సమాసవచనం ప్రాక్సుబుత్పత్తేః ఇతి కృదన్తేన ఏవ సమాసే సతి ప్రాతిపదికస్య ఉత్తరపదస్య ఏవ సతో నకారో భవతి। తథా చ అత్ర నుంగ్రహణమ్ కృతమ్। స హి సముదాయభక్తత్వాదుత్తరపదస్య అన్తో న భవతి। యువాదీనాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ఆర్యయూనా। క్షత్రియయూనా। ప్రపక్వాని। దీర్ఘాహ్నీ శరద్।

.

1056. కుమతి చ [8.4.13]

కుమతి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

పూర్వపదాత్ రషాభ్యాం ప్రాతిపదికాన్త-నుమ్-విభక్తిషు కుమతి నః ణః, అట్కుప్వాఙ్నుమ్వ్యవాయే అపి

(సి.కౌ) కవర్గవత్యుత్తరపదే ప్రాగ్వత్ । హరికామిణౌ । హరికామాణి । హరికామేణ ॥

(కాశికా) కవర్గవతి చ ఉత్తరపదే ప్రాతిపదికాన్తనుంవిభక్తిషు పూర్వపదస్థాన్నిమిత్తాదుత్తరస్య నకారస్య ణకారాదేశో భవతి। వస్త్రయుగిణౌ। వస్త్రయుగిణః। స్వర్గకామిణౌ। వృషగామిణౌ। నుమి వస్త్రయుగాణి। ఖరయుగాణి। విభక్తౌ వస్త్రయుగేణ। ఖరయుగేణ।

.

1057. పదవ్యవాయేఽపి [8.4.38]

పద-వ్యవాయే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అపి అవ్యయమ్

(సి.కౌ) పదేన వ్యవధానేఽపి ణత్వం న స్యాత్ । మాషకుమ్భవాపేన । చతురఙ్గయోగేన ।అతద్ధిత ఇతి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ ఆర్ద్రగోమయేణ । శుష్కగోమయేణ ॥

(కాశికా) పదేన వ్యవాయః పదవ్యవాయః పదవ్యవధానమ్ । పదేన వ్యవాయేఽపి సతి నిమిత్తనిత్తినోః నకారస్య ణకారాదేశో న భవతి । మాషకుమ్భవాపేన । చతురఙ్గయోగేన । ప్రావనద్ధమ్ । పర్యవనద్ధమ్ । ప్ర గాం నయామః । పరి గాం నయామః । పదవ్యవాయేఽతద్ధిత ఇతి వక్తవ్యమ్ । ఇహ మా భూత్,

ఆర్ద్రగోమయేణ । శుష్కగోమయేణ । గోశ్చ పురీషే ఇతి మయట్ । స్వాదౌ పూర్వం పదమ్ ఇతి గోశబ్దః పూర్వపదమ్ తేన వ్యవాయః ॥

.

1058. కుస్తుమ్బురూణి జాతిః [6.1.143]

కుస్తుమ్బురూణి ప్రథమా-బహువచనమ్ జాతిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అత్ర సుణ్నిపాత్యతే । కుస్తుమ్బురు ధాన్యాకమ్ । క్లీబత్వమతన్త్రమ్ । జాతిః కిమ్ । కుతుమ్బురూణి । కుత్సితాని తిన్దుకీఫలానీత్యర్థః ॥

(కాశికా) కుస్తుమ్బురూణి ఇతి సుట్ నిపాత్యతే జాతిశ్చేద్ భవతి। కుస్తుమ్బురుర్నామౌషధిజాతిః ధాన్యకమ్। తత్ఫలాన్యపి కుసుమ్బురుణి సూత్రనిర్దేశే నపుంసకమవివక్షితమ్। జాతిః ఇతి కిమ్? కుత్సితాని తుమ్బురూణి కుతుమ్బురూణి। తుమ్బురుశబ్దేన తిన్దుకీఫలాన్యుచ్యన్తే, సమాసేన తేషాం కుత్సా।

.

1059. అపరస్పరాః క్రియాసాతత్యే [6.1.144]

అపరస్పరాః ప్రథమా-బహువచనమ్ క్రియాసాతత్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సుణ్నిపాత్యతే । అపరస్పరాః సార్థా గచ్ఛన్తి । సతతమవిచ్ఛేదేన గచ్ఛన్తీత్యర్థః । క్రియేతి కిమ్ । అపరపరా గచ్ఛన్తి । అపరే చ పరే చ సకృదేవ గచ్ఛన్తీత్యర్థః ॥

(కాశికా) అపరాస్పరా ఇతి సుట్ నిపాత్యతే క్రియాసాతత్యే గమ్యమానే। అపరస్పరాః సార్థాః గచ్ఛన్తి। సన్తతమవిచ్ఛేదేన గచ్ఛన్తి ఇత్యర్థః। క్రియాసాతత్యే ఇతి కిమ్? అపరపరాః సార్థాః గచ్ఛన్తి। అపరే చ పరే చ సకృదేవ గచ్ఛన్తి ఇత్యర్థః। న అత్ర గమనస్య సాతత్యప్రబన్ధో వివక్షితః। కిమ్ ఇదం సాతత్యమ్ ఇతి? సతతస్య భావః సాతత్యమ్। కథం సతతమ్? సమస్తతే వికల్పేన మకారలోపో విధీయతే। లుమ్పేదవశ్యమః కృత్యే తుంకామమనసోరపి। సమో వా హితతతయోర్మాంసస్య పచియుడ్ఘఞోః।

.

1060. గోష్పదం సేవితాసేవితప్రమాణేషు [6.1.145]

గోష్పదమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సేవిత-అసేవిత-ప్రమాణేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) సుట్ సస్య షత్వం చ నిపాత్యతే । గావః పద్యన్తేఽస్మిన్దేశే స గోభిః సేవితో గోష్పదః । అసేవితే, అగోష్పదాన్యరణ్యాని । ప్రమాణే, గోష్పదమాత్రం క్షేత్రమ్ । సేవితేత్యాది కిమ్ । గోః పదం గోపదమ్ ॥

(కాశికా) గోష్పదమ్ ఇతి సుట్ నిపాత్యతే, తస్య చ షత్వం సేవితే అసేవితే ప్రమానే చ విషయే। గోష్పదో దేశః। గావః పద్యన్తే యస్మిన్ దేశే స గోభిః సేవితో దేశో గోష్పదః ఇత్యుచ్యతే। అసేవితే అగోష్పదాన్యరణ్యాని। అసేవితే గోష్పదశబ్దో న సమ్భవతి ఇత్యగోష్పదశబ్దార్థం నిపాతనమ్। యద్యేవం న అర్థ ఏతేన, గోష్పదప్రతిషేధాదగోష్పదం భవిష్యతి? సత్యమ్ ఏతత్, యత్ర తు సేవితప్రసఙ్గోఽస్తి తత్ర ఏవ స్యాదగోష్పదమ్ ఇతి, యత్ర త్వత్యన్తాసమ్భవ ఏవ తత్ర న స్యాత్, అగోష్పదాన్యరణ్యాని ఇతి? అసేవితగ్రహణాత్ తత్ర అపి భవతి। యాని హి మహాన్త్యరణాని యేషు గవామత్యన్తాసమ్భవస్ తాన్యేవముచ్యన్తే। ప్రమాణే గోస్పదమాత్రం క్షేత్రమ్। గోష్పదపూరం వృష్టో దేవః। న అత్ర గోష్పదం స్వార్థప్రతిపాదనార్థముపాదీయతే, కిం తర్హి, క్షేత్రస్య వృష్టేశ్చ పరిచ్ఛేత్తుమియత్తామ్। సేవితాసేవితప్రమాణేసు ఇతి కిమ్? గోః పదమ్ గోపదమ్।

.

1061. ఆస్పదం ప్రతిష్ఠాయామ్ [6.1.146]

ఆస్పదమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ప్రతిష్ఠాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆత్మయాపనాయ స్థానే సుట్ నిపాత్యతే । ఆస్పదమ్ । ప్రేతి కిమ్ । ఆపదాపదమ్ ॥

(కాశికా) ఆత్మయాపనాయ స్థానం ప్రతిష్ఠా, తస్యామాస్పదమ్ ఇతి సుట్ నిపాత్యతే। ఆస్పదమనేన లబ్ధమ్। ప్రతిష్ఠాయామ్ ఇతి కిమ్? ఆ పదాతాపదమ్।

.

1062. ఆశ్చర్యమనిత్యే [6.1.147]

ఆశ్చర్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అనిత్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అద్భుతే సుట్ । ఆశ్చర్యం యది స భుఞ్జీత । అనిత్యే కిమ్ । ఆచర్యం కర్మం శోభనమ్ ॥

(కాశికా) అనిత్యతయా విషయభూతయా అద్భుతత్వమ్ ఇహ ఉపలక్ష్యతే, తస్మిన్నాచర్యం నిపాత్యతే। చరేరాఙి చాగురౌ ఇతి యత్ప్రత్యయే కృతే నిపాతనాత్ సుట్। ఆశ్చర్యం యది స భుఞ్జీత। ఆశ్చర్యం యది సోఽధీయీత। చిత్రమద్భుతమ్ ఇత్యర్థః। అనిత్యే ఇతి కిమ్? ఆచర్యం కర్మ శోభనమ్।

.

1063. వర్చస్కేఽవస్కరః [6.1.148]

వర్చస్కే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అవస్కరః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కుత్సితం వర్చో వర్చస్కమ్, అన్నమలం తస్మిన్ సుట్ । అవకీర్యత ఇత్యవస్కరః । వర్చస్కే కిమ్ । అవకరః ॥

(కాశికా) కుత్సితం వర్చః వర్చస్కమన్నమలమ్, తస్మిన్నభిధేయేఽవస్కరః ఇతి నిపాత్యతే। అవపూర్వస్య కిరతేః కర్మణి ఋదోరప్ 3.3.57 ఇత్యప్, నిపాతనాప్ సుట్। అవకీర్యతే ఇత్యవస్కరోఽన్నమలమ్, తత్సమ్బన్ధాత్ దేశోఽపి తథా ఉచ్యతే। వర్చస్కే ఇతి కిమ్? అవకరః।

.

1064. అపస్కరో రథాఙ్గమ్ [6.1.149]

అపస్కరః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ రథాఙ్గమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అపకరోఽన్యః ॥

(కాశికా) అపస్కరః ఇతి నిపాత్యతే రథాఙ్గం చేద్ భవతి। అపపూర్వాత్ కిరతేః ఋదోరప్ 3.3.57 ఇత్యప్, నిపాతనాత్ సుట్। అపస్కరో రథావయవః। రథాఙ్గమ్ ఇతి కిమ్? అపకరః।

.

1065. విష్కిరః శకునిర్వికరో వా [6.1.150]

విష్కిరః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ శకునౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

(సి.కౌ) పక్షే వికిరః । వావచనేనైవ సుడ్వికల్పే సిద్ధే వికిరగ్రహణం తస్యాపి శకునేరన్యత్ర ప్రయోగో మా భూత్ ఇతి వృత్తిస్తన్న । భాష్యవిరోధాత్ ॥

(కాశికా) విష్కిరః ఇతి కిరతేః విపూర్వస్య ఇగుపధజ్ఞాప్రీకిరః కః 3.1.135 ఇతి కప్రత్యయే విహితే సుట్ నిపాత్యతే శుకునిశ్చేద్ భవతి। వికిరశబ్దాభిధేయో వా శకునిర్భవతి। సర్వే శకునయో భక్ష్యా విష్కిరాః కుక్కుటాదృతే। విష్కిరో వా శకునౌ ఇతి వ గ్రహణాదేవ సుడ్వికల్పే సిద్ధే వికిరగ్రహణమ్ ఇహ తస్య అపి శకునేరన్యత్ర ప్రయోగో మ భూత్।

.

1066. ప్రతిష్కశశ్చ కశేః [6.1.152]

ప్రతిష్కశః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ కశేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కశ గతిశాసనయోరిత్యస్య ప్రతిపూర్వస్య పచాద్యచి సుట్ నిపాత్యతే షత్వం చ । సహాయః పురోయాయీ వా ప్రతిష్కశ ఇత్యుచ్యతే । కశే కిమ్ । ప్రతిగతః కశాం ప్రతికశోఽశ్వః । యద్యపి కశేరేవ కశా తథాపి కశేరితి ధాతోర్గ్రహణముపసర్గస్య ప్రతేర్గ్రహణార్థమ్ । తేన ధాత్వన్తరోపసర్గాన్న ॥

(కాశికా) కశ గతిశాసనయోః ఇత్యేతస్య ధాతోః ప్రతిపూర్వస్య పచాద్యచి కృతే సుట్ నిపాత్యతే, తస్య ఏవ షత్వమ్। గ్రామమద్య ప్రవేక్ష్యామి భవ మే త్వం ప్రతిష్కశః। వార్తాపురుషః, సహాయః, పురోయాయీ వా ప్రతిష్కశః ఇత్యభిధీయతే। కశేః ఇతి కిమ్। ప్రతిగతః కశాం ప్రతికశోఽశ్వః। అత్ర యద్యపి కశేరేవ కశాశబ్దః, తథా అపి కశేరితి ధాతోరుపాదానం తదుపసర్గస్య ప్రతేః ప్రతిపత్త్యర్థమ్। తేన ధాత్వన్తరోపసర్గాన్ న భవతి।

.

1067. ప్రస్కణ్వహరిశ్చన్ద్రావృషీ [6.1.153]

ప్రస్కణ్వ-హరిశ్చన్ద్రౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ ఋషీ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) హరిశ్చన్ద్రగ్రహణమమన్త్రార్థమ్ । ఋషీతి కిమ్ । ప్రకణ్వో దేశః । హరిచన్ద్రో మాణవకః ॥

(కాశికా) ప్రస్కణ్వ హరిశ్చన్ద్ర ఇతి సుట్ నిపాత్యతే ఋషీ చేదభిధేయౌ భవతః। ప్రస్కణ్వ ఋషిః। హరిశ్చన్ద్ర ఋషిః। హరిశ్చన్ద్రగ్రహణమమన్త్రార్థమ్। ఋషీ ఇతి కిమ్? ప్రకణ్వో దేశః। హరిచన్ద్రో మాణవకః।

.

1068. మస్కరమస్కరిణౌ వేణుపరివ్రాజకయోః [6.1.154]

మస్కర-మస్కరిణౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ వేణు-పరివ్రాజకయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) మకరశబ్దోఽవ్యుత్పన్నస్తస్య సుడినిశ్చ నిపాత్యతే । వేణ్వితి కిమ్ । మకరో గ్రాహః । మకరీ సముద్రః ॥

(కాశికా) మస్కర మస్కరినిత్యేతౌ యథాసఙ్ఖ్యం వేణౌ పరివ్రాజకే చ నిపాత్యేతే। మకరశబ్దో హ్యవ్యుత్పన్నం ప్రాతిపదికమ్, తస్య వేణౌ అభిధేయే సుట్ నిపాత్యతే, పరివ్రాజకే త్వినిః అపి। మస్కరః వేణుః। మస్కరీ పరివ్రాజకః। వేణుపరివ్రాజకయోః ఇతి కిమ్? మకరో గ్రాహః। మకరీ సముద్రః। కేచిత్ పునరత్ర మాఙి ఉపపదే కరోతేః కరణేఽచ్ప్రత్యయమపి నిపాతయన్తిక్ మాఙ్శ్చ హ్రస్వత్వమ్ సుట్ చ। మా క్రియతే యేన ప్రతిషిధ్యతే స మస్కరో వేణుః। వేణుగ్రహణం చ ప్రదర్శనార్థమన్యత్ర అపి భవతి, మస్కరో దణ్డః ఇతి। పరివ్రాజకే అపి మాఙి ఉపపదే కరోతేస్తాచ్ఛీల్యే ఇనిర్నిపాత్యతే, మాఙో హ్రస్వత్వం సుట్ చ తథా ఏవ। మాకరణశీలో మస్కరీ కర్మాపవాదిత్వాత్ పరివ్రాజ్క ఉచ్యతే। స హ్యేవమాహ మా కురుత కర్మాణి శాన్తిర్వః శ్రేయసీ ఇతి।

.

1069. కాస్తీరాజస్తున్దే నగరే [6.1.155]

కాస్తీర-అజస్తున్దే ప్రథమా-ద్వివచనమ్ నగరే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఈషత్తీరమస్యాస్తీతి కాస్తీరం నామ నగరమ్ । అజస్యేవ తున్దమస్యేతి అజస్తున్దం నామ నగరమ్ । నగరే కిమ్ । కాతీరమ్ । అజతున్దమ్ ॥

(కాశికా) కాస్తీర అజస్తున్ద ఇత్యేతౌ శబ్దౌ నిపాత్యేతే నగరేఽభిధేయే। ఈషత్తీరమస్య, అజస్యేవ తున్దమస్య ఇతి వ్యుత్పత్తిరేవ క్రియతే, నగరం తు వాచ్యమ్ ఏతయోః। కాస్తీరం నామ నగరం। అజస్తున్దం నామ నగరమ్। నగరే ఇతి కిమ్? కాతీరమ్। అజతునదమ్।

.

1070. కారస్కరో వృక్షః [6.1.156]

కారస్కరః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వృక్షః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కారం కరోతీతి కారస్కరో వృక్షః । అన్యత్ర కారకరః । కేచిత్తు కస్కాదిష్విదం పఠన్తి న సూత్రేషు ॥

(కాశికా) కారస్కర ఇతి సుట్ నిపాత్యతే వ్రృక్షశ్చేద్ భవతి। కారం కరోతీతి దివావిభానిశాప్రభాభాస్కరాన్త ఇతి టప్రత్యయః। కారస్కరో వృక్షః। వృక్షః ఇతి కిమ్? కారకరః। కేచిదిదం నాధీయతే, పారస్కరప్రభృతిష్వేవ కారస్కరో వృక్షః ఇతి పఠన్తి।

.

1071. పారస్కరప్రభృతీని చ సంజ్ఞాయామ్ [6.1.157]

పారస్కరప్రభృతీని ప్రథమా-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్ సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏతాని ససుట్కాని నిపాత్యన్తే నామ్ని । పారస్కరః । కిష్కిన్ధా ।తద్బృహతోః కరపత్యోశ్చోరదేవతయోః సుట్ తలోపశ్చ (వార్త్తికమ్) ॥ తాత్పూర్వం చర్త్వేన దకారోఽపి బోధ్యః । తద్బృహతోర్దకారతకారౌ లుప్యేతే । కరపత్యోస్తు సుట్ । చోరదేవతయోరితి సముదాయోపాధిః । తస్కరః । బృహస్పతిః । ।ప్రాయస్య చిత్తిచిత్తయోః (వార్త్తికమ్) ॥ ప్రాయశ్చిత్తిః । ప్రాయశ్చిత్తమ్ । వనస్పతిరిత్యాది । ఆకృతిగణోఽయమ్ ॥। ఇతి సమాసాశ్రయవిధిప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) పారస్కరప్రభృతీని చ శబ్దరూపాణి నిపాత్యన్తే సంజ్ఞాయాం విషయే। పారస్కరో దేశః। కారస్కరో వృక్షః। రథస్పా నదీ। కిష్కుః ప్రమాణమ్। కిష్కిన్ధా గుహా। తద్బృహతోః కరపత్యోశ్చోరదేవతయోః సుట్ తలోపశ్చ। తస్కరశ్చోరః। వృహస్పతిదేవతా। చోరదేవతయోః ఇతి కిమ్? తత్కరః। బృహత్పతిః। సంజ్ఞాగ్రహణాదుపాధిపరిగ్రహే సిద్ధే గణే చోరదేవతాగ్రహణం ప్రపఞ్చార్థమ్। ప్రాత్తుమ్పతౌ గవి కర్తరి।

తుమ్పతౌ ధాతౌ ప్రశబ్దాత్ పరః సుట్ భవతి గవి కర్తరి। ప్రస్తుమ్పతి గౌః। గవి ఇతి కిమ్? ప్రతుమ్పతి వనస్పతిః। పారస్కరప్రభృతిరాకృతిగణః। అవిహితలక్షణః సుట్ పారస్కరప్రభృతిషు ద్రష్టవ్యః। ప్రాయశ్చిత్తమ్। ప్రాయశ్చిత్తిః। యదుక్తం ప్రాయస్య చితిచిత్తయోః సుడస్కారో వా ఇతి తత్ సఙ్గృహీతం భవతి।

.

1072. సమర్థానాం ప్రథమాద్వా [4.1.82]

సమర్థానామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ ప్రథమాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ జ్యాప్ప్రాతిపదికాత్ పరః ఆద్యుదాత్తః తద్ధితః వా

(సి.కౌ) ॥ అథ తద్ధికాధికారప్రకరణే అపత్యాదివికారాన్తార్థసాధారణప్రత్యయాః ॥ ఇదం పదత్రయమధిక్రియతే । ప్రాగ్దిశ– ఇతి యావత్ । సామర్థ్యం పరినిష్ఠితత్వమ్ । కృతసన్ధికార్యత్వమితి యావత్ ॥

(కాశికా) త్రయమపి అధిక్రియతే - 'సమర్థానామ్' ఇతి చ, 'ప్రథమాత్' ఇతి చ, 'వా' ఇతి చ। స్వార్థికప్రత్యయావధిః చ అయమధికారః, ప్రాగ్దిశో విభక్తిః 5.3.1 ఇతి యావత్। స్వార్థికేషు హి అస్య ఉపయోగః నాస్తి, వికల్పః అపి తత్ర అనవస్థితః। కేచిత్ నిత్యమ్ ఏవ భవన్తి। లక్షణవాక్యాని - తస్య అపత్యమ్ 4.1.92, తేన రక్తం రాగాత్ 4.2.1, తత్ర భవః 4.3.53 ఇత్యేవమాదీని భవిష్యన్తి। తేషు సామర్థ్యే సతి ప్రథమనిర్దిష్టాదేవ వికల్పేన ప్రత్యయః భవతీతి వేదితవ్యమ్। 'సమర్థానామ్' ఇతి నిర్ధారణే షష్ఠీ। సమర్థానాం మధ్యే ప్రథమః ప్రత్యయప్రకృతిత్వేన నిర్ధార్యతే। తస్య ఇతి సామాన్యం విశేషలక్షణార్థమ్। తదీయం ప్రాథమ్యం విశేషాణాం విజ్ఞాయతే। ఉపగోః అపత్యమ్ ఔపగవః। సమర్థానామ్ ఇతి కిమ్? 'కమ్బల ఉపగోః, అపత్యం దేవదత్తస్య'। ప్రథమాత్ ఇతి కిమ్? షష్ఠ్యన్తాద్ యథా స్యాత్, ప్రథమాన్తాత్ మా భూత్। వా ఇతి కిమ్? వాక్యమపి యథా స్యాత్ - ఉపగోరపత్యమ్ ఇతి। యద్యేవమ్, సమాసవృత్తిః తద్ధితవృత్త్యా బాధ్యేత - ఉపగ్వపత్యమ్ ఇతి। న ఏష దోషః। పూర్వసూత్రాత్ అన్యతరస్యాం గ్రహణమనువర్తతే। తేన ఏతదపి భవిష్యతి।

.

1073. ప్రాగ్దీవ్యతోఽణ్ [4.1.83]

ప్రాక్ అవ్యయమ్ దీవ్యతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ప్రాక్-దీవ్యతః సమర్థానాం ప్రథమాత్ అణ్ తద్ధితః ప్రత్యయః పరః వా

(సి.కౌ) తేన దీవ్యతి (కౌముదీ-1550) ఇత్యతః ప్రాగణధిక్రియతే ॥

(కాశికా) తేన దీవ్యతి' ఇతి వక్ష్యతి। తదేకదేశః 'దీవ్యత్'శబ్దః అవధిత్వేన గృహ్యతే। ప్రాగ్ దీవ్యత్సంశబ్దనాద్ యానిత ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామః, అణ్ ప్రత్యయః తత్ర భవతీతి వేదితవ్యమ్। అధికారః, పరిభాషా, విధిః వా -ఇతి త్రిష్వపి దర్శనేషు అవాదవిషయం పరిహృత్య అణ్ ప్రవర్తతే। వక్ష్యతి, తస్య అపత్యమ్ 4.1.92 ఔపగవః। కాపటవః।

.

1074. అశ్వపత్యాదిభ్యశ్చ [4.1.84]

అశ్వపతి-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

అశ్వపత్యాదిభ్యః చ ప్రాగ్దీవ్యతః అణ్ తద్ధితః ప్రత్యయః సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః వా

(సి.కౌ) ఏభ్యోఽణ్ స్యాత్ ప్రాగ్దీవ్యతీయేష్వర్థేషు । వక్ష్యమాణస్య ణ్యస్యాఽపవాదః ॥

(కాశికా) అశ్వపత్యాదిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః ప్రాగ్దీవ్యతీయేషు అర్థేషు 'అణ్' ప్రత్యయః భవతి। పత్యుత్తరపదాత్ ణ్యం వక్ష్యతి, తస్య అపవాదః। ఆశ్వపతమ్। శాతపతమ్ । అశ్వపతి। శతపతి। ధనపతి। గణపతి। రాష్ట్రపతి। కులపతి। గృహపతి। ధాన్యపతి। పశుపతి। ధర్మపతి। సభాపతి। ప్రాణపతి। క్షేత్రపతి।

.

1075. తద్ధితేష్వచామాదేః [7.2.117]

తద్ధితేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ అచామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ ఆదేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

అఙ్గస్య అచామాదేః అచః ణితి ఞితి తద్ధితేషు వృద్ధిః

(సి.కౌ) ఞితి ణితి చ ప్రత్యయే పరేఽచామాదేరచో వృద్ధిః స్యాత్ ॥

(కాశికా) తద్ధితే ఞితి ణితి చ ప్రత్యయే పరతోఽఙ్గస్య అచామాదేః అచః స్థానే వృద్ధిర్భవతి। గార్గ్యః। వాత్స్యః। దాక్షిః। ప్లాక్షిః। ణితి ఔపగవః। కాపటవః। త్వాష్ట్రః, జాగతః ఇత్యత్ర అచామాదేర్వృద్ధిరన్త్యోపధాలక్షణాం వృద్ధిం బాధతే।

.

1076. కితి చ [7.2.118]

కితి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

అఙ్గస్య అచామాదేః అచః కితి తద్ధితేషు వృద్ధిః

(సి.కౌ) కితి తద్ధితే చ తథా । అశ్వపతేరపత్యాది ఆశ్వపతమ్ । గాణపతమ్ । గాణపత్యో మన్త్ర ఇతి తు ప్రామాదికమేవ ॥

(కాశికా) కితి చ తద్ధితే పరతోऽఙ్గస్యాచామాదేః అచః స్థానే వృద్ధిర్భవతి। నడాదిభ్యః ఫక్ 4.1.99 నాడాయనః। చారాయణః ప్రాగ్వహతేష్ఠక్ 4.4.1 ఆక్షికః। శాలాకికః। ఇతి కాశికాయాం వృత్తౌ సప్తమాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః। సప్తమాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః।

.

1077. దిత్యదిత్యాదిత్యపత్యుత్తరపదాణ్ణ్యః [4.1.85]

దితి-అదితి-ఆదిత్య-పతి-ఉత్తరపదాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ణ్యః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

దితి-అదితి-ఆాదిత్య-పత్యుత్తరపదాత్ ప్రాగ్దీవ్యతః ణ్య తద్ధితః ప్రత్యయః సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః వా

(సి.కౌ) దిత్యాదిభ్యః పత్యుత్తరపదాచ్చ ప్రాగ్దీవ్యతీయేష్వర్థేషు ణ్యః స్యాత్ । అణోऽపవాదః ॥ దైత్యః । అదితేరాదిత్యస్య వా ఆదిత్యః । ప్రాజాపత్యః । యమాచ్చ ఇతి కాశికాయామ్ ॥ యామ్యః ॥ పృథివ్యా ఞాఞౌ (వార్తికమ్) ॥ పార్థివా । పార్థివీ ॥ దేవాద్యఞఞౌ (వార్తికమ్) ॥ దైవ్యమ్ । దైవమ్ ॥ బహిషష్టిలోపో యఞ్చ (వార్తికమ్) ॥ బాహ్యః ॥ ఈకక్చ (వార్తికమ్) ॥ బాహీకః ॥ స్థామ్నోऽకారః (వార్తికమ్) ॥ అశ్వత్థామః । పృషోదరాదిత్వాత్సస్య తః ॥ భవార్థే తు లుగ్వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ అశ్వత్థామా । లోమ్నోऽపత్యేషు బహుష్వకారః (వార్తికమ్) ॥ బాహ్వాదిఞోऽపవాదః । ఉడులోమాః । ఉడులోమాన్ । బహుషుకిమ్ ? ఔడులోమిః ॥ గోరజాదిప్రసఙ్గే యత్ (వార్తికమ్) ॥ గవ్యమ్ । అజాదిప్రసఙ్గే కిమ్ ? । గోభ్యో హేతుభ్యః ఆగతం గోరూప్యమ్ ॥ గోమయమ్ ॥

(కాశికా) ప్రాగ్దీవ్యతః ఇత్యేవ। దితి-అదితి-ఆదిత్య ఇత్యేతేభ్యః, పత్యుత్తరపదాత్ చ ప్రాతిపదికాత్ ప్రాగ్దీవ్యతీయేష్వర్థేషు ణ్యః ప్రత్యయో భవతి। దైత్యః। ఆదిత్యః। ఆదిత్యమ్। పత్యుత్తరపదాత్ ప్రాజాపత్యమ్। సైనాపత్యమ్। యమాచ్చేతి వక్తవ్యమ్ యామ్యమ్। వాఙ్మతిపితృమతాం ఛన్దస్యుపసంఖ్యానమ్। వాచ్యః। మాత్యా। పైతృమత్యమ్। పృథివ్యా ఞాఞౌ। పార్థివా। పార్థివీ। దేవాద్ యఞఞౌ। దైవ్యమ్। దైవమ్। బహిషష్టిలోపశ్చ। బాహ్యః। ఈకక్ చ। బాహీకః। ఈకఞ్ ఛన్దసి। బాహీకః। స్వరే విశేషః। టిలోపవచనమవ్యయానాం భమాత్రే టిలోపస్య అనిత్యత్వజ్ఞాపనార్థమారాతీయః। స్థామ్నోऽకారః । అశ్వత్థామః। లోమ్నోऽపత్యేషు బహుషు । ఉడులోమాః। శరలోమాః। బహుషు ఇతి కిమ్? ఔడులోమిః। శారలోమిః। సర్వత్ర గోరజాదిప్రత్యయప్రసఙ్గే యత్। గవ్యమ్ । అజాదిప్రత్యయప్రసఙ్గే ఇతి కిమ్? గోభ్యో హేతుభ్య ఆగతం గోరూప్యమ్। గోమయమ్। ణ్యాదయః అర్థవిశేషలక్షణాదపవాదాత్ పూర్వవిప్రతిషేధేన। దితేరపత్యం దైత్యః। వనస్పతీనాం సమూహః వానస్పత్యమ్। కథం దైతేయః ?

దితిశబ్దాత్ కృదికారాదక్తినః (గణసూత్రమ్ 50), సర్వతోఽక్తిన్నర్థాదిత్యేకే (గణసూత్రమ్ 51) ఇతి జీషం కృత్వా స్త్రీభ్యో ఢక్ 4.1.120 క్రియతే। లిఙ్గవిశిష్టపరిభాషా చ అనిత్యా।

.

1078. ఉత్సాదిభ్యోఽఞ్ [4.1.86]

ఉత్స-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఉత్సాదిభ్యః అఞ్ తద్ధితః ప్రత్యయః సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః వా

(సి.కౌ) ఔత్సః ॥ అగ్నికలిభ్యాం ఢక్ వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ అగ్నేరపత్యాది ఆగ్నేయమ్ । కాలేయమ్ । ఇతి తద్ధికాధికారప్రకరణే అపత్యాదివికారాన్తార్థసాధారణప్రత్యయాః ।

(కాశికా) ప్రాగ్దీవ్యతః ఇత్యేవ। ఉత్సాదిభ్యః ప్రాగ్దీవ్యతీయేషు అర్థేషు అఞ్ ప్రత్యయో భవతి। అణః తదపవాదానాం చ బాధకః। ఔత్సః। ఔదపానః। ఉత్స। ఉదపాన। వికర। వినోద। మహానద। మహానస। మహాప్రాణ। తరుణ। తలున। బష్కయాఽసే। ధేను। పృథివీ। పఙ్క్తి। జగతీ। త్రిష్టుప్ । అనుష్టుప్। జనపద। భరత। ఉశీనర। గ్రీష్మ। పీలు। కుల। ఉదస్థానాత్ దేశే। పృషదంశే। భల్లకీయ। రథన్తర। మధ్యన్దిన। బృహత్। మహత్। సత్త్వన్తు । సచ్ఛబ్దో మతుబన్త ఆగతనుమ్కో గృహ్యతే సత్త్వన్తుం ఇతి। కురు। పఞ్చాల। ఇన్ద్రావసాన। ఉష్ణిక్। కకుభ్ । సువర్ణ। దేవ। గ్రీష్మాచ్ఛన్దసి ఇతి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్। గ్రైష్మీ త్రిష్టుప్। ఛన్దశ్చ ఇహ వృత్తం గృహ్యతే, న వేదః।

.

1079. స్త్రీపుంసాభ్యాం నఞ్స్నఞౌ భవనాత్ [4.1.87]

స్త్రీ-పుంసాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ నఞ్-స్నఞౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ భవనాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

స్త్రీపుంసాభ్యామ్ నఞ్-స్నఞౌ తద్ధితః ప్రత్యయః సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః వా, భవనాత్।

(సి.కౌ) ॥ అథ తద్ధితాధికారే అపత్యాధికారప్రకరణమ్ ॥ ధాన్యానాం భవనే (కౌముదీ-1802) ఇత్యతః ప్రాగర్థేషు స్త్రీపుంసాభ్యాం క్రమాన్నఞ్స్నఞౌ స్తః । స్త్రైణః । పౌంస్నః । వత్యర్థే న, స్త్రీ పుంవచ్చ (కౌముదీ-932) ఇతి జ్ఞాపకాత్ । స్త్రీవత్ । పుంవత్ ॥

(కాశికా) ధాన్యానాం భవనే క్షేత్రే ఖఞ్ 5.2.1 ఇతి వక్ష్యతి। తస్య 'ప్రాక్' ఇత్యనేన ఏవ సమ్బన్ధః। ప్రాగ్భవనసంశబ్దనాద్ యేఽర్థాః తేషు స్త్రీశబ్దాత్ పుంస్శబ్దాచ్చ యథాక్రమం నఞ్స్నఞౌ ప్రత్యయౌ భవతః। స్త్రీషు భవం స్త్రైణమ్। పౌంస్నమ్। స్త్రీణాం సమూహః స్త్రైణమ్। పౌంస్నమ్। స్త్రీభ్యః ఆగతం

స్త్రైణమ్। అపుంస్నమ్। స్త్రీభ్యో హితం స్త్రైణమ్। పౌంస్నమ్। స్త్రియాః పుంవతితి జ్ఞాపకాద్ వత్యర్థే న భవతి। యోగాపేక్షం చ జ్ఞాపకమ్ ఇతి స్త్రీవదిత్యపి సిద్ధమ్।

.

1080. ద్విగోర్లుగనపత్యే [4.1.88]

ద్విగోః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ లుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అనపత్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

అనపత్యే ద్విగోః అచి తద్ధితః లుక్

(సి.కౌ) ద్విగోర్నిమిత్తః యః తద్ధితః అజాదిః అనపత్యార్థః ప్రాగ్దీవ్యతీయః, తస్య లుక్స్యాత్ । పఞ్చసు కపాలేషు సంస్కృతః పురోడాశః పఞ్చకపాలః । ద్విగోర్నిమిత్తమితి కిమ్? । పఞ్చకపాలస్యేదం ఖణ్డం పాఞ్చకపాలమ్ । అజాదిః కిమ్ ? పఞ్చగర్గరూప్యమ్ । అనపత్యే కిమ్ ? ద్వయోర్మిత్రయోరపత్యం ద్వైమిత్రిః ॥

(కాశికా) ప్రాగ్దీవ్యతః ఇతి వర్తతే, న 'భవనాత్' ఇతి। ద్విగోః ఇతి షష్ఠీ। ద్విగోః యః సమ్బన్ధీ నిమిత్తత్వేన తద్ధితః ప్రాగ్దీవ్యతీయః అపత్యప్రత్యయం వర్జయిత్వా, తస్య లుగ్ భవతి। పఞ్చసు కపాలేషు సంస్కృతః పఞ్చకపాలః। దశకపాలః। ద్వౌ వేదౌ అధీతే ద్వివేదః। త్రివేదః। అనపత్యే ఇతి కిమ్? ద్వైదేవదత్తిః। త్రైదేవదత్తిః। ప్రాగ్దివ్యతః ఇత్యేవ, ద్వైపారాయణికః। ద్విగునిమిత్తవిజ్ఞానాదిహ న భవతి, పఞ్చకపాలస్య ఇదం పాఞ్చకపాలమ్। అథ వా ద్విగోరేవ అయం లుగ్ విధీయతే। ద్విగోః ఇతి స్థానషష్ఠీ।నను చ ప్రత్యయాదర్శనస్య ఏషా సంజ్ఞా? సత్యమ్ ఏతత్। ఉపచారేణ తు లక్షణయా ద్విగునిమిత్తభూతః ప్రత్యయ ఏవ ద్విగుః, తస్య లుగ్ భవతి। ద్విగునిమిత్తకేఽపి తర్హి గుణకల్పనయా కస్మాన్ న ద్విగురుచ్యతే పాఞ్చకపాలమ్ ఇతి? న తస్య ద్విగుత్వమ్ నిమిత్తమ్। ఇతరస్ తు ద్విగుత్వస్య ఏవ నిమిత్తమ్ ఇత్యస్తి విశేషః। యద్యేవమ్ ఇహ కథం పఞ్చకపాల్యాం సంస్కృతః పఞ్చకపాలః ఇతి? న ఏవ అత్ర తద్ధిత ఉత్పద్యతే। వాక్యమ్ ఏవ భవతి। త్రైశబ్ద్యం హి సాధ్యం, పఞ్చసు కపాలేషు సంస్కృతః, పఞ్చకపాల్యాం సంస్కృతః పఞ్చకపాలః ఇతి। తత్ర ద్వయోః శబ్దయోః సమానార్థయోరేకేన విగ్రహః। అపరస్మాదుత్పత్తిః భవిష్యతి। అథ ఇహ కస్మాన్ న భవతి, పఞ్చభ్యో గర్గేభ్య ఆగతం పఞ్చగర్గరూపయమ్, పఞ్చగర్గమయమ్ ఇతి వా ఇత్యనువర్తతే। సా చ వ్యవస్థితవిభాషా విజ్ఞాయతే।

.

1081. గోత్రేఽలుగచి [4.1.89]

గోత్రే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అలుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అచి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అజాదౌ ప్రాగ్దీవ్యతీయే వివక్షతే గోత్రప్రత్యయస్యాలుక్ స్యాత్ । గర్గాణాం ఛాత్త్రాః । వృద్ధాచ్ఛః (కౌముదీ-1337) ॥

(కాశికా) ప్రాగ్దీవ్యతః ఇత్యేవ। యస్కాదిభ్యో గోత్రే 2.4.63। ఇత్యాదినా యేషాం గోత్రప్రత్యయానాం లుగుక్తః, తేషామజాదౌ ప్రాగ్దీవ్యతీయే విశయభూతే ప్రతిషిధ్యతే। గర్గాణామ్ ఛాత్త్రాః గార్గీయాః। వాత్సీయాః। ఆత్రేయీయాః। ఖారపాయణీయాః। గోత్రే ఇతి కిమ్? కౌబలమ్। బాదరమ్। అచి ఇతి కిమ్? గర్గేభ్య ఆగతమ్ గర్గరూప్యమ్। గర్గమయమ్। ప్రాగ్దీవ్యతః ఇత్యేవ, గర్గేభ్యో హి తమ్ గార్గీయమ్। గోత్రస్య బహుషు లోపినో బహువచనాన్తస్య ప్రవృత్తౌ ద్వ్యేకయోరలుక్। బిదానామపత్యం యువా, యువానౌ బైదః, బైదౌ। వైదశబ్దాతతః ఇఞ్ కృతే తస్య చ ఇఞః ణ్యక్షత్రియార్షఞితో యూని లుగణిఞోః 2.4.58 ఇతి లుకి రూపమ్। ఏకవచనద్వివచనాన్తస్య ప్రవృత్తౌ బహుషు లోపో యూని, బైదస్య బైదయోర్వా అపత్యం బహవో మాణవకాః బిదాః। నహ్యత్రాణ్ బహుషూత్పన్నః।

.

1082. ఆపత్యస్య చ తద్ధితేఽనాతి [6.4.151]

ఆపత్యస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ తద్ధితే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అనాతి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) హలః పరస్యాపత్యయకారస్య లోపః స్యాత్తద్ధితే పరే న త్వాకారే । గార్గీయాః । ప్రాగ్దీవ్యతీయే కిమ్ ? గర్గేభ్యో హితం గార్గీయమ్ । అచి కిమ్ ? గర్గేభ్య ఆగతం గర్గరూప్యమ్ ॥

(కాశికా) ఆపత్యయకారస్య హలః ఉత్తరస్య తద్ధితే అనాకారాదౌ లోపో భవతి। గార్గ్యాణాం సమూహో గార్గకమ్। వాత్సకమ్। ఆపత్యస్య ఇతి కిమ్? సాఙ్కాశ్యకః। కామ్పిల్యకః। తద్ధితగ్రహణం ఈత్యనాపత్యస్య అపి లోపార్థమ్। సౌమీ ఇష్టిః। అనాతీతి కిమ్? గార్గ్యాయణః। వాత్స్యాయనః। హలః ఇత్యేవ, కారికేయస్య అపత్యం కారికేయిః।

.

1083. యూని లుక్ [4.1.90]

యూని సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్రాగ్దీవ్యతీయే అజాదౌ ప్రత్యయే వివక్షితే యువప్రత్యయస్య లుక్ స్యాత్ । గ్లుచుకస్య గోత్రాపత్యం గ్లుచుకాయనిః, వక్ష్యమాణః ఫిన్, తతో యూన్యణ్, గ్లౌచుకాయనః । తస్య ఛాత్త్రోఽపి గ్లౌచుకాయనః । అణో లుకి వృద్ధత్వాభావాచ్ఛో న ॥

(కాశికా) ప్రాగ్ దీవ్యతః ఇతి వర్తతే, అచి చ। ప్రాగ్దీవ్యతీయే అజాదౌ ప్రత్యయే వివక్షితే బుద్ధిస్థేఽనుత్పన్న ఏవ యువప్రత్యయస్య లుగ్ భవతి। తస్మిన్ నివృత్తే సతి యో యతః ప్రాప్నోతి స తతో భవతి। ఫాణ్టాహృతస్య అపత్యం ఫాణ్టాహృతిః। తస్య అపత్యం యువా, ఫాణ్టాహృతిమిమతాభ్యాం ణఫిఞౌ 4.1.150, ఫాణ్టాగృతః। తస్య ఛాఽత్రాః ఇతి వివక్షితేఽర్థే బుద్ధిస్థే యువప్రత్యయ్స్య లుగ్ భవతి। తస్మిన్ నివృత్తే ఇఞన్తం ప్రకృతిరూపం సమ్పన్నమ్। తస్మాతిఞశ్చ 4.2.112 ఇత్యణ్ భవతి, ఫాణ్టాహృతాః। భాగవిత్తస్య అపత్యం భాగవిత్తిః। తస్య అపత్యం యువా, వృద్ధాట్ ఠక్ సౌవీరేషు బహులమ్ 4.1.148 ఇతి ఠక్, భాగవిత్తికః। తస్య ఛాత్రాః, పూర్వవద్ యువప్రత్యయే నివృత్తే, ఇఞశ్చ 4.2.112 ఇత్యణ్, భాగవిత్తాః। తికస్య అపత్యం, తికాదిభ్యః ఫిఞ్ 4.1.154, తైకాయనిః। తస్య అపత్యం యువా, ఫేశ్ ఛ చ 4.1.149 ఇతి ఛః, తైకాయనీయః। తస్య ఛాత్రః, యువప్రత్యయే నివృత్తే వృద్ధాచ్ ఛః 4.2.114, తైకాయనీయాః। కపిఞ్జలాదస్య అపత్యం కాపిఞ్జలాదిః। తస్య అపత్యం యువా, కుర్వాదిభ్యో ణ్యః 4.1.151, కాపిఞ్జలాద్యః। తస్య ఛాత్రాః, ణ్యే నివృత్తే ఇఞశ్చ 4.2.112 ఇత్యణ్, కాపిఞ్జలాదాః। గ్లుచుకస్య అపత్యం, ప్రాచామవృద్ధాత్ ఫిన్ బహులమ్ 4.1.160 ఇతి గ్లుచుకాయనిః। తస్య అపత్యం యువా, ప్రాగ్దీవ్యతోఽణ్ 4.1.83, గ్లౌచుకాయనః। తస్య ఛాత్రాః, యువప్రత్యయే నివృత్తే స ఏవ అణ్, గ్లౌచుకాయనాః। అచి ఇత్యేవ, ఫాణ్టాహృతరూప్యమ్। ఫాణ్టాహృతమయమ్। ప్రాగ్దీవ్యతః ఇత్యేవ, భాగవిత్తికాయ హితం భాగవిత్తికీయమ్।

.

1084. పైలాదిభ్యశ్చ [౨.౪.౫౯]

పైల-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యో యువప్రత్యయస్య లుక్ । పీలాయా వా- (కౌముదీ-1121) ఇత్యణ్, తస్మాత్ అణో ద్వ్యచః (కౌముదీ-1180) ఇతి ఫిఞ్, తస్య లుక్ । పైలః పితా పుత్రశ్చ । (గణసూత్రమ్ -) తద్రాజాచ్చాణః । ద్వ్యఞ్మగధ- (కౌముదీ-1188) ఇత్యణ్ణన్తాదాఙ్గశబ్దాత్ అణో ద్వ్యచః- (కౌముదీ-1180) ఇతి ఫిఞో లుక్ । ఆఙ్గః పితా పుత్రశ్చ ॥

(కాశికా) పైల ఇత్యేవమాదిభ్యశ్చ యువప్రత్యయస్య లుగ్ భవతి। పీలాయా వా 4.1.118 ఇత్యణ్, తస్మదణో ద్వ్యచః 4.1.156 ఇతి ఫిఞ్, తస్య లుక్। పైలః పితా। పైలః పుత్రః। అన్యే పైలాఽదయః ఇఞన్తాః తేభ్యః ఇఞః ప్రాచామ్ 2.4.60 ఇతి లుకి సిద్ధేఽప్రాగర్థః పాఠః। పైల। శాలజికి। సాత్యకి।

సాత్యకామి। దైవి। ఔదమజ్జి। ఔదవ్రజి। ఔదమేఘి। ఔదబుద్ధి। దైవస్థాని। పైఙ్గలాయని। రాణాయని। రౌహక్షితి। భౌలిఙ్గి। ఔద్గాహమాని। ఔజ్జిహాని। తద్రాజాచ్చాణః। ఆకృతిగణోఽయమ్।

.

1085. ఇఞః ప్రాచామ్ [౨.4.60]

ఇఞః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ప్రాచామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) గోత్రే య ఇఞ్ తదన్తాద్యువప్రత్యయస్య లుక్స్యాత్, తచ్చేద్ గోత్రం ప్రాచాం భవతి । పన్నాగారస్య అపత్యమ్ । అత ఇఞ్ (కౌముదీ-1095) , ఇఞిఞోశ్చ (కౌముదీ-1103) ఇతి ఫక్ । తస్య లుక్ । పాన్నాగారిః పితా పుత్రశ్చ । ప్రాచామ్ కిమ్ । దాక్షిః పితా । దాక్షాయణః పుత్రః ॥

(కాశికా) గోత్రే య ఇఞ్ తదన్తాద్ యువప్రత్యయస్య లుగ్ భవతి। గోత్రవిశేషణం ప్రాగ్గ్రహనమ్, న వికల్పార్థమ్। పాన్నాగారేరపత్యం యువా। యఞిఞోశ్చ 4.1.101 ఇతి ఫక్, తస్య లుక్। పాన్నాగారిః పితా। పాన్న్నగారిః పుత్రః। మన్థరైషణిః పితా। మాన్థరైషణిః పుత్రః। ప్రాచామ్ ఇతి కిమ్? దాక్షిః పితా। దాక్షాయణః పుత్రః।

.

1086. న తౌల్వలిభ్యః [౨.4.61]

న అవ్యయమ్ తౌల్వలిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) తౌల్వల్యాదిభ్యః పరస్య యువప్రత్యయస్య లుక్ న స్యాత్ । పూర్వేణ ప్రాప్తః । తుల్వలః, తత ఇఞి ఫక్, తౌల్వలిః పితా । తౌల్వలాయనః పుత్రః ॥

(కాశికా) అనన్తరేణ ప్రాప్తో లుక్ ప్రతిషిధ్యతే। తౌల్వల్యాదిభ్యః పరస్య యువప్రత్యయస్య న లుగ్ భవతి। తౌల్వలిః పితా। తౌల్వలాయనః పుత్రః। తౌల్వలి। ధారణి। రావణి। పారణి। దైలీపి। దైవలి। దైవమతి। దైవయజ్ఞి। ప్రావాహణి। మాన్ధాతకి। ఆనుహారతి। శ్వాఫల్కి। ఆనుమతి। ఆహింసి। ఆసురి। ఆయుధి। నైమిషి। ఆసిబన్ధకి। బైకి। ఆన్తరహాతి। పౌష్కరసాది। వైరకి। వైలకి। వైహతి। వైకర్ణి। కారేణుపాలి। కామాలి।

.

1087. ఫక్ఫిఞోరన్యతరస్యామ్ [4.1.91]

ఫక్-ఫిఞోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) యూని లుక్- (కౌముదీ-1083) ఇతి నిత్యే లుకి ప్రాప్తే వికల్పార్థే సూత్రమ్ । కాత్యాయనస్య ఛాత్రాః కాతీయాః-కాత్యాయనీయాః । యస్కస్యాపత్యం యాస్కః, శివాద్యణ్ । తస్యాపత్యం యువా

యాస్కాయనిః । అణో ద్వ్యచః- (కౌముదీ-1180) ఇతి ఫిఞ్ । తస్య ఛాత్రాః యాస్కీయాః- యాస్కాయనీయాః ॥

(కాశికా) యూని ఇత్యేవ। పూర్వసూత్రేణ నిత్యే లుకి ప్రాప్తే వికల్ప ఉచ్యతే। ఫక్ఫిఞోర్యువప్రత్యయయోః ప్రాగ్దీవ్యతీయేఽజాదౌ ప్రత్యయే వివక్షితేఽన్యతరస్యాం లుగ్ భవతి। గర్గాదిభ్యో యఞి కృతే యఞిఞోశ్చ 4.1.101 ఇతి ఫక్, గార్గ్యాయణః। తస్య ఛాత్రాః గార్గీయాః, గార్గ్యాయణీయాః। వాత్సీయాః, వాత్స్యాయనీయాః। ఫిఞః ఖల్వపి యస్కస్య అపత్యం, శివాదిభ్యోఽణ్ 4.1.112, యాస్కః। తస్య అపత్యం యువా, అణో ద్వ్యచః 4.1.156 ఇతి ఫిఞ్, యాస్కాయనిః। తస్య ఛాత్రాః యాస్కీయాః, యాస్కాయనీయాః।

.

1088. తస్యాపత్యమ్ [4.1.92]

తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అపత్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః అణ్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) షష్ఠ్యన్తాత్కృతసన్ధేః సమర్థాదపత్యేఽర్థే ఉక్తా వక్ష్యమాణాశ్చ ప్రత్యయా వా స్యుః । ఉపగోరపత్యమ్ ఔపగవః । ఆదివృద్ధిరన్త్యోపధావృద్ధీ బాధతే ॥ ।తస్యేదమిత్యపత్యేఽపి బాధనార్థం కృతం భవేత్ , ఉత్సర్గః శేష ఏవాసౌ వృద్ధాఽన్యస్య ప్రయోజనమ్ (వార్తికమ్) ॥(శ్లో.వా.)

(కాశికా) అర్థనిర్దేశోఽయం, పూర్వైరుత్తరైశ్చ ప్రత్యయైరభిసమ్బధ్యతే। తస్య ఇతి షష్ఠీసమర్థాతపత్యమ్ ఇత్యేతస్మిన్నర్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి। ప్రకృత్యర్థవిశిష్టః షష్ఠ్యర్థోఽపత్యమాత్రఞ్చేహ గృహ్యతే। లిఙ్గవచనాదికమన్యత్ సర్వమవివక్షితమ్। ఉపగోరపత్యమ్ ఔపగవః। ఆశ్వపతః। దైత్యః। ఔత్సః। స్త్రైణః। పౌంస్నః। తస్య ఇదమపత్యేఽపి బాధనార్థం కృతం భవేత్। ఉత్సర్గః శేష ఏవ అసౌ వృద్ధాన్యస్య ప్రయోజనమ్। భానోరపత్యమ్ భానవః। శ్యామగవః।

.

1089. అపత్యం పౌత్రప్రభృతి గోత్రమ్ [4.1.162]

అపత్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ పౌత్ర-ప్రభృతి ప్రథమా-ఏకవచనమ్ గోత్రమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

పౌత్రప్రభృతి అపత్యమ్ గోత్రమ్

(సి.కౌ) అపత్యత్వేన వివక్షితం పౌత్రాది గోత్రసంజ్ఞం స్యాత్ ॥

(కాశికా) పౌత్రప్రభృతి యదపత్యం తద్ గోత్రసంజ్ఞం భవతి। సమ్బన్ధిశబ్దత్వాదపత్యశబ్దస్య యదపత్యం తదపేక్షయా పౌత్రప్రభృతేర్గోత్రసంజ్ఞా విధీయతే। గర్గస్య అపత్యం పౌత్రప్రభృతి గార్గ్యః।

వాత్స్యః। అపత్యమ్ ఇతి వ్యపదేశోఽయం పౌత్రప్రభృతేః। పౌత్రప్రభృతీతి కిమ్? అన్యస్య మా భూత్। కౌఞ్జిః। గార్గిః। గోత్రప్రదేశాః ఏకో గోత్రే 4.1.93 ఇత్యేవమాదయః।

.

1090. జీవతి తు వంశ్యే యువా [4.1.163]

జీవతి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ తు అవ్యయమ్ వంశ్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ యువా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

వంశ్యే జీవతి పౌత్రప్రభృతేః అపత్యమ్ తు యువా

(సి.కౌ) వంశ్యే పిత్రాదౌ జీవతి పౌత్రాదేర్యదపత్యం చతుర్థాది తద్యువసంజ్ఞమేవ న గోత్రసంజ్ఞమ్ ॥

(కాశికా) అభిజనప్రబన్ధో వంశః। తత్ర భవో వంశ్యః పిత్రాదిః। తస్మిన్ జీవతి సతి పౌత్రప్రభృత్యపత్యం యువసంజ్ఞం భవతి। పౌత్రప్రభృతీతి చ న సామానాఽధికరణ్యేన అపత్యం విశేషయతి, కిం తర్హి, షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే పౌత్రప్రభృతేర్యదపత్యమ్ ఇతి। తేన చతుర్థాదారభ్య యువ। సంజ్ఞా విధీయతే। గార్గ్యాయణః। వాత్స్యాయనః। తుశబ్దోఽవధారణార్థో యువ ఏవ న గోత్రమ్ ఇతి।

.

1091. భ్రాతరి చ జ్యాయసి [4.1.164]

భ్రాతరి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ జ్యాయసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

జ్యాయసి భ్రాతరి జీవతి పౌత్రప్రభృతేః అపత్యమ్ యువా

(సి.కౌ) జ్యేష్ఠే భ్రాతరి జీవతి కనీయాన్ చతుర్థాదిర్యువా స్యాత్ ॥

(కాశికా) భ్రతరి జ్యయసి జీవతి కనీయాన్ భ్రాతా యువసంజ్ఞో భవతి పౌత్రప్రభృతేరపత్యమ్। గార్గ్యస్య ద్వౌ పుత్రౌ, తయోః కనీయాన్ మృతే పిత్రాదౌ వంశ్యే భ్రాతరి జ్యాయసి జీవతి యువసంజ్ఞో భవతి। అవంశ్యార్థోఽయమారమ్భః। పూర్వజాః పిత్రాదయో వంశ్యా ఇత్యుచ్యతే। భ్రాతా తు న వంశ్యః। అకారణత్వాత్। గార్గ్యే జీవతి, గార్గ్యాయణో అస్య కనీయాన్ భ్రాతా। వాత్స్యాయనః। దాక్షాయణః। ప్లాక్షాయణః।

.

1092. వాన్యస్మిన్ సపిణ్డే స్థవిరతరే జీవతి [4.1.165]

వా అవ్యయమ్ అన్యస్మిన్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సపిణ్డే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ స్థవిరతరే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ జీవతి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

భ్రాతరి అన్యస్మిన్ సపిణ్డే స్థవిరతరే జీవతి పౌత్రప్రభృతేః అపత్యమ్ జీవతి (ఏవ) యువా వా।

(సి.కౌ) భ్రాతురన్యస్మిన్సపిణ్డే స్థవిరతరే జీవతి పౌత్రప్రభృతేరపత్యం జీవదేవ యువసంజ్ఞం వా స్యాత్ । ఏకం జీవతిగ్రహణమపత్యస్య విశేషణమ్, ద్వితీయం సపిణ్డస్య । తరబ్నిర్దేశ ఉభయోరుత్కర్షార్థః । స్థానేన వయసా చోత్కృష్టే పితృవ్యే మాతామహే భ్రాతరి వా జీవతి । గార్యస్యాపత్యం గార్గ్యాయణః- గార్గ్యో వా । స్థవిర ఇతి కిమ్ ? స్థానవయోన్యూనే గార్గ్య ఏవ । జీవతీతి కిమ్ ? మృతే మృతో వా గార్గ్య ఏవ ।వృద్ధస్య చ పూజాయామితి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ గోత్రస్యైవ వృద్ధసంజ్ఞా ప్రాచామ్ । గోత్రస్య యువసంజ్ఞా పూజాయాం గమ్యమానాయామ్ । తత్ర భవాన్గార్గ్యాయణః । పూజా- ఇతి కిమ్ । గార్గ్యః ॥యూనశ్చ కుత్సాయాం గోత్రసంజ్ఞేతి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ గార్గ్యో జాల్మః । కుత్సితే కిమ్ । గార్గ్యాయణః ॥

(కాశికా) సప్తమపురుషావధయః సపిణ్డాః స్మర్యన్తే। యేషాముభయత్ర దశాహాని కులస్యాన్నం న భుజ్యతే ఇత్యేవమాదికాయాం క్రియాయామనధికారః। భ్రాతురన్యస్మిన్ సపిణ్డే స్థవిరతరే జీవతి పౌత్రప్రభృతేరపత్యం జీవదేవ యువసంజ్ఞమ్ వా భవతి। ప్రకృతం జీవతిగ్రహణం సపిణ్డస్య విశేషణమ్, ఇదం తు సంజ్ఞినః। తరబ్నిర్దేశ ఉభయోత్కర్షార్థః। స్థానేన వయసా చ ఉత్కృష్టే యథా స్యాత్ పితృవ్యే పితామహే భ్రాతరి వయసాధికే జివతి। గర్గస్య అపత్యం గార్గ్యాయణః గార్గ్యో వా। వాత్స్యాయనః వాత్స్యో వా। దక్షాయణః దాక్షిర్వా। స్థవిరతరే ఇతి కిమ్? స్థానవయోనయూనే గార్గ్య ఏవ భవతి। జీవతీతి కిమ్? మృతే మృతో వా గార్గ్య ఏవ భవతి।

.

1092. వృద్ధస్య చ పూజాయామ్ [4.1.166]

వృద్ధస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ పూజాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

వృద్ధస్య పూజాయామ్ వా యువా

(సి.కౌ)

(కాశికా) అపత్యమన్తర్హితం వృద్ధమ్ ఇతి శాస్త్రాన్తరే పరిభాషణాద్ గోత్రం వృద్ధమ్ ఇత్యుచ్యతే। వృద్ధస్య యువసంజ్ఞా వా భవతి పూజాయాం గమ్యమానాయామ్। సంజ్ఞాసామర్థ్యాద్ గోత్రం యువప్రత్యయేన పునరుచ్యతే। వృద్ధస్య ఇతి షష్ఠీనిర్దేశో విచిత్రా సూత్రస్య కృతిః ఇతి। తత్ర భవాన్ గార్గ్యాయణః గార్గ్యో వా। తత్ర భవాన్ వాత్స్యాయనః వాత్స్యో వా। తత్ర భవాన్ దాక్షాయణః దాక్షిర్వా। పూజాయామ్ ఇతి కిమ్? గార్గ్యః। వాత్స్యః।

.

1092. యూనశ్చ కుత్సాయామ్ [4.1.167]

యూనః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ కుత్సాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

యూనః కుత్సాయాం యువా వా

(సి.కౌ)

(కాశికా) కుత్సాయాం గమ్యమనాయాం యూనో వా యువసంజ్ఞా భవతి। నివృత్తిప్రధానో వికల్పః। యువసంజ్ఞాయాం ప్రతిషిద్ధాయాం పక్షే గోత్రసంజ్ఞా ఏవ భవతి, ప్రతిపక్షాభావాత్। గార్గ్యో జాల్మః। గార్గ్యాయణో వా। వాత్స్యో జాల్మః వాత్స్యాయనో వా। దాక్షిర్జాల్మః దాక్షాయణో వా। కుత్సాయామ్ ఇతి కిమ్? గార్గ్యాయణః।

.

1093. ఏకో గోత్రే [4.1.93]

ఏకః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ గోత్రే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

గోత్రే ఏకః ప్రత్యయః

(సి.కౌ) గోత్రే ఏక ఏవాపత్యప్రత్యయః స్యాత్ । ఉపగోర్గోత్రాపత్యం ఔపగవః । గార్గ్యః । నాడాయనః ॥ గోత్రే స్వైకోనసంఖ్యానాం ప్రత్యయానాం పరమ్పరా । యద్వా స్వద్వ్యూనసంఖ్యేభ్యోఽనిష్టోత్పత్తిః ప్రసజ్యతే ॥ 1 ॥

(కాశికా) అపత్యం పౌత్రప్రభృతి గోత్రమ్ 4.1.162। తస్మిన్ వివక్షితే భేదేన ప్రత్యపత్యం ప్రత్యయోత్పత్తిప్రసక్తౌ నియమః క్రియతే, గోత్రే ఏక ఏవ ప్రత్యయో భవతి, సర్వేఽపత్యేన యుజ్యన్తే। అపతనాదపత్యమ్। యోఽపి వ్యవహితేన జనితః, సోఽపి ప్రథమప్రకృతేరపత్యం భవత్యేవ। గర్గస్య అపత్యం గార్గిః। గార్గేరపత్యం గార్గ్యః। తత్పుత్రోఽపి వ్యవహితేన జనితః, సోఽపి ప్రథమప్రకృతేరపత్యం భవత్యేవ। గర్గస్య అపత్యం గార్గిః। గార్గేరపత్యం గార్గ్యః। తత్పుత్రోఽపి గార్గ్యః। సర్వస్మిన్ వ్యవహితజనితేఽపి గోత్రాపత్యే గర్గశబ్దాద్ యఞేవ భవతీతి ప్రత్యయో నియమ్యతే। అథవా గోత్రాపత్యే వివక్షితే ఏక ఏవ శబ్దః ప్రథమా ప్రకృతిః ప్రత్యయముత్పాదయతీతి ప్రకృతిర్నియమ్యతే। గార్గ్యః। నాడాయనః।

.

1094. గోత్రాద్యూన్యస్త్రియామ్ [4.1.94]

గోత్రాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యూని సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అ-స్త్రియామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

యుని గోత్రాత్ ప్రత్యయః ; అస్త్రియామ్

(సి.కౌ) యూన్యపత్యే గోత్రప్రత్యయాన్తాదేవ ప్రత్యయః స్యాత్ । స్త్రియాం తు న యువసంజ్ఞా । గర్గస్య యువాపత్యం గార్గ్యాయణః । స్త్రియాం గోత్రత్వాదేక ఏవ ప్రత్యయః ॥

(కాశికా) అయమపి నియమః। యూన్యపత్యే వివక్షితే గోత్రాదేవ ప్రత్యయో భవతి, న పరమప్రకృత్యనన్తరయువభ్యః। గార్గ్యస్య అపత్యం యువా గార్గ్యాయణః। వాత్స్యాయనః। దాక్షాయణః। ప్లాక్షాయణః। ఔపగవిః। నాడాయనిః। అస్త్రియామ్ ఇతి కిమ్? దాక్షీ। ప్లాక్షీ। కిం పునరత్ర ప్రతిషిధ్యతే? యది నియమః, స్త్రియామనియమః ప్రాప్నోతి। అథ యువప్రత్యయః, స్త్రియా గోత్రప్రత్యయేన అభిధానం న ప్రాప్నోతి గోరసంజ్ఞాయాః యువసంజ్ఞయా బాధితత్వాత్। తస్మాద్ యోగవిభాగః కర్తవ్యః। గోత్రాద్ యూని ప్రత్యయో భవతి। తతోఽస్త్రియామ్। యూని యదుక్తం తత్ స్త్రియాం న భవతి। యువసంజ్ఞా ఏవ ప్రతిషిధ్యతే, తేన స్త్రీ గోత్రప్రత్యయేన అభిధాస్యతే।

.

1095. అత ఇఞ్ [4.1.95]

అతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఇఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) అతః ఇఞ్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) అదన్తం యత్ప్రాతిపదికం తత్ప్రకృతికాత్షష్ఠ్యన్తాదిఞ్స్యాదపత్యేఽర్థే । దాక్షిః ॥

(కాశికా) తస్య అపత్యమ్ ఇత్యేవ। అకారాన్తాత్ ప్రాతిపదికాతిఞ్ ప్రత్యయో భవతి। అణోఽపవాదః। దక్షస్య అపత్యం దాక్షిః। తపరకరణం కిమ్? శుభంయాః, కీలాలపాః ఇత్యతో మా భూత్। కథం ప్రదీయతాం దాశరథాయ మైథిలి? శేషవివక్షయా భవిష్యతి।

.

1096. బాహ్వాదిభ్యశ్చ [4.1.96]

బాహు-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తస్య అపత్యమ్' ఇతి బాహ్వాదిభ్యః ఇఞ్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) బాహవిః । ఔడులోమిః । ఆకృతిగణోఽయమ్ ॥

(కాశికా) బాహు ఇత్యేవమాదిభ్యః శబ్దేభ్యోఽపత్యే ఇఞ్ ప్రత్యయో భవతి। బాహవిః। ఔపబాహవిః। అనకారార్థ ఆరమ్భః। క్వచిద్ బాధకవాధనార్థః। బాహు। ఉపబాహు। నివాకు । శివాకు। వటాకు । ఉపబిన్దు। వృక। చూడాలా। మూషికా। బలాకా। భగలా। ఛగలా। ధ్రువకా। ధువకా। సుమిత్రా। దుర్మిత్రా। పుష్కరసత్। అనుహరత్। దేవశర్మన్। అగ్నిశర్మన్। కునామన్। సునామన్। పఞ్చన్। సప్తన్। అష్టన్।

అమితౌజసః సలోపశ్చ। ఉదఞ్చు। శిరస్। శరావిన్। క్షేమవృద్ధిన్। శృఙ్ఖలాతోదిన్। ఖరనాదిన్। నగరమర్దిన్। ప్రాకారమర్దిన్। లోమన్। అజీగర్త। కృష్ణ। సలక। యుధిష్ఠిర। అర్జున। సామ్బ। గద। ప్రద్యుమ్న। రామ। ఉదఙ్కః సంజ్ఞాయామ్। అమ్భోయో౽మ్భసోః సలోపశ్చ। బాహ్వాదిప్రభృతిషు యేషాం దర్శనం గోత్రభావే లౌకికే తతో౽న్యత్ర తేషాం ప్రతిషేధః। బాహుర్నామ కశ్చిత్, తస్య అపత్యం బాహవః। సమ్బన్ధిశబ్దానాం చ తత్సదృశాత్ ప్రతిషేధః। సంజ్ఞా శ్వశురస్య అపత్యం శ్వాశురిః। చకారో౽నుక్తసముచ్చయార్థః ఆకృతిగణతామస్య బోధయతి। జామ్బిః। ఐన్ద్రశర్మిః। ఆజధేనవిః। ఆజబన్ధవిః। ఔడులోమిః।

.

1097. సుధాతురకఙ్ చ [4.1.97]

సుధాతుః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అకఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) సుధాతుః అకఙ్ (ఆదేశః), ఇఞ్ ప్రత్యయః చ।

(సి.కౌ) చాదిఞ్ । సుధాతురపత్యం సౌధాతకిః ।వ్యాసవరుడనిషాదచణ్డాలబిమ్బానాం చేతి వక్తవ్యమ్ (వార్త్తికమ్) ॥

(కాశికా) సుధాతృశబ్దాదపత్యే ఇఞ్ ప్రత్యయో భవతి, తత్సంనియోగేన చ తస్య అకఙదేశో భవతి। సుధాతురపత్యమ్ సౌధాతకిః। వ్యాసవరుడనిషాదచణ్డాలబిమ్బానామ్ ఇతి వక్తవ్యమ్। వైయాసకిః। బారుడకిః। నైషాదకిః। చాణ్డాలకిః। బైమ్బకిః।

.

1098. న య్వాభ్యాం పదాన్తాభ్యామ్ పూర్వౌ తు తాభ్యామైచ్ [7.3.3]

న అవ్యయమ్ య్వాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ పదాన్తాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ పూర్వౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ తు అవ్యయమ్ తాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ ఐచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పదాన్తాభ్యాం యకారవకారాభ్యాం పరస్య న వృద్ధిః, కింతు తాభ్యాం పూర్వౌ క్రమాదైచావాగమౌ స్తః । వైయాసకిః । వారుడకిః । ఇత్యాది ॥

(కాశికా) యకారవకారాభ్యాముత్తరస్య అచామాదేః అచః స్థానే వృద్ధిర్న భవతి, తాభ్యాం తు యకారవకారాభ్యాం పూర్వమ్ ఐజాగమౌ భవతః ఞితి, ణితి, కితి చ తద్ధితే పరతః। యకారాత్త్వైకారః, వకారాత్త్వౌకారః। వ్యసనే భవమ్ వైయసనమ్। వ్యాకరణమధీతే వైయాకరణః। స్వశ్వస్య అపత్యమ్ సౌవశ్వః। య్వాభ్యామ్ ఇతి కిమ్? న్యర్థస్య అపత్యమ్ న్యార్థిః। పదాన్తాభ్యామ్ ఇతి కిమ్? యష్టిః

ప్రహరణమస్య యాష్టీకః యతః ఛాత్రాః యాతాః। ప్రతిషేధవచనమ్ ఐచోర్విషయ ప్రక్లృప్త్యర్థమ్। ఇహ మా భూత్, దాధ్యశ్విః, మాధ్యశ్విః ఇతి। నహ్యత్ర య్వాభ్యాముత్తరస్య వృద్ధిప్రసఙ్గోఽస్తి। వృద్ధేరభావాత్ ప్రతిషేధోఽపి న అస్తి ఇత్యప్రసఙ్గః। ఉత్తరపదవృద్ధేరప్యయం ప్రతిషేధ ఇష్యతే। పూర్వత్ర్యలిన్దే భవః పూర్వత్రైయలిన్దః। యత్ర తు ఉత్తరపదసమ్బన్ధీ యణ్ న భవతి తత్ర న ఇష్యతే ప్రతిషేధః। ద్వే అశీతీ భృతో భూతో భావీ వా ద్వ్యాశీతికః।

.

1099. గోత్రే కుఞ్జాదిభ్యశ్చ్ఫఞ్ [4.1.98]

గోత్రే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ కుఞ్జ-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ్ఫఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య గోత్రే అపత్యమ్' (ఇతి) కుఞ్జాదిభ్యః చ్ఫఞ్

(సి.కౌ)

(కాశికా) తస్య అపత్యమ్ ఇత్యేవ। గోత్రసంజ్ఞకేఽపత్యే వాచ్యే కుఞ్జాదిభ్యః చ్ఫఞ్ ప్రత్యయో భవతి। ఇఞోఽపవాదః। చకారో విశేషణార్థః వ్రాతచ్ఫఞోరస్త్రియామ్ 5.3.113 ఇతి। ఞకారో వృద్ధ్యర్థః। కౌఞ్జాయన్యః, కౌజాయన్యౌ, కౌఞ్జాయనాః। బ్రాధ్నాయన్యః, బ్రాధ్నాయన్యౌ, బ్రాధ్నాయనాః। గోత్రే ఇతి కిమ్? కుఞ్జస్య అపత్యమనన్తరం కౌఞ్జిః। ఏకవచనద్వివచనయోః సతిశిష్టత్వాత్ ఞిత్స్వరేణ ఏవ భవితవ్యమ్। బహువచనే తు కౌఞ్జాయనాః ఇతి, పరమపి ఞిత్స్వరం త్యక్త్వా చిత్స్వర ఏవ ఇష్యతే। గోత్రాధికారశ్చ శివాదిభ్యోఽణ్ 4.1.112 ఇతి యావత్। కుఞ్జ। బ్రధ్న। శఙ్ఖ। భస్మన్। గణ। లోమన్। శఠ। శాక। శాకట। శుణ్డా। శుభ। విపాశ। స్కన్ద। స్తమ్భ।

.

1100. వ్రాతచ్ఫఞోరస్త్రియామ్ [5.3.113]

వ్రాత-చ్ఫఞోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ అస్త్రియామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

వ్రాత-చ్ఫఞోః అస్త్రియామ్ ఞ్యః

(సి.కౌ) వ్రాతవాచిభ్యశ్చ్ఫఞన్తేభ్యశ్చ స్వార్థే ఞ్యః స్యాన్న తు స్త్రియామ్ । కౌఞ్జాయన్యః । బహుత్వే తద్రాజత్వాల్లుగ్వక్ష్యతే । బ్రాధ్నాయన్యః । స్త్రియాం కౌఞ్జాయనీ, గోత్రత్వేన జాతిత్వాన్ఙీష్ । అనన్తరాపత్యే- కౌఞ్జిః ।

(కాశికా) నానాజాతియాః అనియతవృత్తయః ఉత్సేధజీవినః సఙ్ఘాః వ్రాతాః। వ్రాతవాచిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః చ స్వార్థే ఞ్యః ప్రత్యయో భవత్యస్త్రియామ్। కాపోతపాక్యః, కాపోతపాక్యౌ, కపోతపాకాః।

వ్రైహిమత్యః, వ్రైహిమత్యౌ, వ్రీహిమతాః। చ్ఫఞః ఖల్వపి కౌఞ్జాయన్యః, కౌఞ్జాయనయౌ, కౌఞ్జాయనాః। బ్రాధ్నాయన్యః, బ్రాధ్నాయన్యౌ, బ్రాధ్నయనాః। అస్త్రియామ్ ఇతి కిమ్? కపోతపాకీ। వ్రీహిమతీ। కౌఞ్జాయనీ। బ్రాధ్నాయనీ।

.

1101. నడాదిభ్యః ఫక్ [4.1.99]

నడ-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ఫక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య గోత్రే అపత్యమ్' (ఇతి) నడాదిభ్యః ఫక్

(సి.కౌ) గోత్రే ఇత్యేవ । నాడాయనః । చారాయణః । అనన్తరో నాడిః ॥

(కాశికా) నడిత్యేవమాదిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః గోత్రాపత్యే ఫక్ ప్రత్యయో భవతి। నాడాయనః। చారాయణః। గోత్రే ఇత్యేవ, నాడిః। శలఙ్కు శలఙ్కం చ ఇత్యత్ర పఠ్యతే। శాలఙ్కాయనః। పైలాదిషు శాలఙ్కిశబ్దః పఠ్యతే। శాలఙ్కిః పితా। శాలఙ్కిః పుత్రః। తత్ కథమ్? గోత్రవిశేషే కౌశికే ఫకం స్మరన్తి, ఇఞేవ అన్యత్ర శాలఙ్కిః ఇతి। అథవా పైలాదిపాఠ ఏవ జ్ఞాపకః ఇఞో భావస్య। నడ। చర। బక। ముఞ్జ। ఇతిక। ఇతిశ। ఉపక। లమక। శలఙ్కు శలఙ్కం చ। సప్తల। వాజప్య। తిక। అగ్నిశర్మన్ వృశగణే। ప్రాణ। నర। సాయక। దాస। మిత్ర। ద్వీప। పిఙ్గర। పిఙ్గల। కిఙ్కర। కిఙ్కల। కాతర। కాతల। కాశ్య। కాశ్యప। కావ్య। అజ। అముష్య। కృష్ణరణౌ బ్రాహ్మణవాసిష్ఠయోః। అమిత్ర। లిగు। చిత్ర। కుమార। క్రోష్టు క్రోష్టం చ। లోహ। దుర్గ। స్తమ్భ। శింశిపా। అగ్ర। తృణ। శకట। సుమనస్। సుమత। మిమత। ఋక్। జత్। యుగన్ధర। హంసక। దణ్డిన్। హస్తిన్। పఞ్చాల। చమసిన్। సుకృత్య। స్థిరక। బ్రాహ్మణ। చటక। బదర। అశ్వక। ఖరప। కాముక। వ్రహ్మదత్త। ఉదుమ్బర। శోణ। అలోహ। దణ్డ।

.

1102. హరితాదిభ్యోఽఞః [4.1.100]

హరిత-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ అఞః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

'తస్య గోత్రే అపత్యమ్' (ఇతి) హరితాదిభ్యః అఞః ఫక్

(సి.కౌ) ఏభ్యోఽఞన్తేభ్యో యూని ఫక్ । హారితాయనః । ఇహ గోత్రాధికారేఽపి సామర్థ్యాద్యూన్యయమ్ । న హి గోత్రాదపరో గోత్రప్రత్యయః । విదాద్యన్తర్గణో హరితాదిః ॥

(కాశికా) హరితాదిర్బిదాద్యన్తర్గణః। హరితాదిభ్యోఽఞన్తేభ్యోఽపత్యే ఫక్ ప్రత్యయో భవతి। ఇఞోఽపవాదః। హరితస్య అపత్యం హారితాయనః। కైన్దాసాయనః। నను చ గోత్రే ఇతి వర్తతే। న చ

గోత్రాదపరో గోత్రప్రత్యయో భవతి ఏకో గోత్రే 4.1.93 ఇతి వచనాత్? సత్యమ్ ఏతత్। ఇహ తు గోత్రాధికారేఽపి సామర్థ్యాద్ యూని ప్రత్యయో విజ్ఞాయతే। గోత్రాధికారస్ తు ఉత్తరార్థః।

.

1103. యఞిఞోశ్చ [4.1.101]

యఞ్-ఇఞోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తస్య గోత్రే అపత్యమ్' (ఇతి) యఞ్-ఇఞోః ఫక్

(సి.కౌ) గోత్రే యౌ యఞిఞౌ తదన్తాత్ ఫక్ స్యాత్ । అనాతి ఇత్యుక్తేః ఆపత్యస్య- (కౌముదీ-1082) ఇతి యలోపో న, గార్గ్యాయణః । దాక్షాయణః ॥

(కాశికా) యఞన్తాతిఞన్తాచ్ చ ప్రాతిపదికాదపత్యే ఫక్ ప్రత్యయో భవతి। గార్గ్యాయణః। వాత్స్యాయనః। ఇఞన్తాత్ దాక్షాయణః। ప్లాక్షాయణః। ద్వీపాదనుసముద్రం యఞ్ 4.3.10, సుతఙ్గమాదిభ్య ఇఞ్ 4.2.80 ఇత్యతో న భవతి। గోత్రగ్రహణేన యఞిఞౌ విశేష్యేతే। తదన్తాత్ తు యూన్యేవ అయం ప్రత్యయః, గోత్రాద్ యూని ప్రత్యయో భవతీతి వచనాత్।

.

1104. శరద్వచ్ఛునకదర్భాద్భృగువత్సాగ్రాయణేషు [4.1.102]

శరద్వత్-శునక-దర్భాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ భృగు-వత్స-ఆగ్రాయణేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

'తస్య గోత్రే అపత్యమ్' (ఇతి) శరద్వత్-శునక-దర్భాత్ భృగు-వత్స-ఆగ్రాయణేషు ఫక్

(సి.కౌ) గోత్రే ఫక్ । అఞిఞోరపవాదః । ఆద్యౌ బిదాదీ । శారద్వతాయనో భార్గవశ్చేత్ । శారద్వతోఽన్యః । శౌనకాయనో వాత్స్యశ్చేత్ । శౌనకోఽన్యః । దార్భాయణః ఆగ్రాయణశ్చేత్ । దార్భిరన్యః ॥

(కాశికా) గోత్రే ఇత్యేవ। శరద్వత్ శునక దర్భ ఇత్యేతేభ్యో గోత్రాపత్యే ఫక్ ప్రత్యయో భవతి యథాసఙ్ఖ్యం భృగువత్సాగ్రాయణేషు అర్థేషు అపత్యవిశేషేషు। శారద్వతాయనో భవతి భార్గవశ్చేత్। శారద్వతోఽన్యః। శౌనకాయనో భవతి వాత్స్యశ్చేత్। శౌనకోఽన్యః। దార్భాయణో భవతి ఆగ్రాయణశ్చేత్। దార్భిరన్యః। శరద్వచ్ఛునకశబ్దౌ బిదాదీ। తాభ్యామఞోఽపవాదః ఫక్।

.

1105. ద్రోణపర్వతజీవన్తాదన్యతరస్యామ్ [4.1.103]

ద్రోణ-పర్వత-జీవన్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'తస్య గోత్రే అపత్యమ్' (ఇతి) ద్రోణ-పర్వత-జీవన్తాత్ ఫక్ అన్యతరస్యామ్

(సి.కౌ) ఏభ్యో గోత్రే ఫగ్వా । ద్రౌణాయనః- ద్రౌణిః । పార్వతాయనః- పార్వతిః । జైవన్తాయనః- జైవన్తిః । అనాదిరిహ ద్రోణః । అశ్వత్థామ్న్యనన్తరే తూపచారాత్ ।

(కాశికా) గోత్రే ఇత్యేవ। ద్రోణాదిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యో గోత్రాపత్యేఽన్యతరస్యాం ఫక్ ప్రత్యయో భవతి। ఇఞోఽపవాదః। ద్రౌణాయనః, ద్రౌణిః। పార్వతాయనః, పార్వతిః। జైవన్తాయనః, జైవన్తిః। కథమనన్తరః అశ్వత్థామా ద్రౌణాయనః ఇత్యుచ్యతే। న ఏవ అత్ర మహాభారతద్రోణో గృహ్యతే। కిం తర్హి? అనాదిః। తత ఇదం గోత్రే ప్రత్యయవిధానమ్। ఇదానీంతనాత్ తు శ్రుతిసామాన్యాదధ్యారోపేణ తథాభిధానం భవతి।

.

1106. అనృష్యానన్తర్యే బిదాదిభ్యోఽఞ్ [4.1.104]

అనృషి లుప్తవిభక్తికమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)ఆనన్తర్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ బిదాదిభ్యః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య గోత్రే అపత్యమ్' (ఇతి) బిదాదిభ్యః అఞ్, 'తస్య అనన్తరే అపత్యమ్' (ఇతి) అనృషి అఞ్

(సి.కౌ) ఏభ్యోఽఞ్ గోత్రే, యే త్వత్రానృషయః పుత్రాదయస్తేభ్యోఽనన్తరే । సూత్రే స్వార్థే ష్యఞ్ । బిదస్య గోత్రాపత్యం బైదః । అనన్తరో బైదిః, బాహ్వాదేరాకృతిగణత్వాదిఞ్ । పుత్రస్యాపత్యం పౌత్రః । దౌహిత్రః ॥

(కాశికా) గోత్రే ఇత్యేవ। బిదాదిభ్యో గోత్రాపత్యే అఞ్ ప్రత్యయో భవతి। బైదః। ఔర్వః। యే పునరత్ర అనృషిశబ్దాః పుత్రాదయస్తేభ్యోఽనన్తరాపత్యే ఏవ భవతి। పౌత్రః। దౌహిత్రః। అనృష్యానన్తర్యస్య అయమర్థః, అనృషిభ్యోఽనన్తరే భవతీతి। యద్యయమర్థః, ఋష్యపత్యే నైరన్తర్యప్రతిషేధో న కృతః స్యాత్? తత్ర ఇదం న సిధ్యతి, ఇన్ద్రభూః సప్తమః కాశ్యపానామ్। అనన్తరాపత్యరూపేణ ఏవ ఋష్యణాభిధానం భవిష్యతి। అవశ్యం చ ఏతదేవం విజ్ఞేయమ్। ఋష్యపత్యే నైరన్తర్యవిషయే ప్రతిషేధే విజ్ఞాయమానే కౌశికో విశ్వామిత్రః ఇతి దుష్యతి। గోత్రే ఇత్యేవ, బైదిః। నను చ ఋష్యణా భవితవ్యమ్? బాహ్వాదిః ఆకృతిగణః, తేన ఇఞేవ భవతి। బిద। ఉర్వ। కశ్యప। కుశిక। భరద్వాజ। ఉపమన్యు। కిలాలప। కిదర్భ। విశ్వానర ఋష్టిషేణ। ఋతభాగ। హర్యశ్వ। ప్రియక। ఆపస్తమ్బ। కూచవార। శరద్వత్। శునక। ధేను। గోపవన। శిగ్రు। బిన్దు। భాజన। అశ్వావతాన। శ్యామాక। శ్యమాక। శ్యాపర్ణ। హరిత। కిన్దాస। వహ్యస్క। అర్కలూష। వధ్యోష। విష్ణువృద్ధ। ప్రతిబోధ। రథాన్తర। రథీతర। గవిష్ఠిర। నిషాద। మఠర। మృద। పునర్భూ। పుత్ర। దుహితృ। ననాన్దృ। పరస్త్రీ పరశుం చ।

.

1107. గర్గాదిభ్యో యఞ్ [4.1.105]

గర్గ-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ యఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య గోత్రే అపత్యమ్' (ఇతి) గర్గాదిభ్యః యఞ్

(సి.కౌ) గోత్ర ఇత్యేవ । గార్గ్యః । వాత్స్యః ॥

(కాశికా) గోత్రే ఇత్యేవ। గర్గాదిభ్యో గోత్రాపత్యే యఞ్ ప్రత్యయో భవతి। గార్గ్యః। వాత్స్యః। మనుశబ్దోఽత్ర పఠ్యతే। తత్ర కథమ్ మానవీ ప్రజా? గోత్రే ఇత్యుచ్యతే। అపత్యసామాన్యే భవిష్యతి। కథమనన్తరో రామో జామదగ్న్యః, వ్యాసః పారాశర్యః ఇతి? గోత్రరూపాధ్యారోపేణ భవిష్యతి। అనన్తరాపత్యవివక్షాయాం తు ఋష్యణైవ భవితవ్యం జామదగ్నః, పారాశరః ఇతి। గర్గ। వత్స। వాజాఽసే। సంకృతి। అజ। వ్యాఘ్రపాత్। విదభృత్। ప్రాచీనయోగ। అగస్తి। పులస్తి। రేభ। అగ్నివేశ। శఙ్ఖ। శఠ। ఘూమ। అవట। చమస। ధనఞ్జయ। మనస। వృక్ష। విశ్వావసు। జనమాన। లోహిత। శంసిత। బభ్రు। మణ్డు। మక్షు। అలిగు। శఙ్కు। లిగు। గులు। మన్తు। జిగీషు। మను। తన్తు। మనాయీ। భూత। కథక। కష। తణ్డ। వతణ్డ। కపి। కత। కురుకత। అనడుః। కణ్వ। శకల। గోకక్ష। అగస్త్య। కుణ్డిన। యజ్ఞవల్క। ఉభయ। జాత। విరోహిత। వృషగణ। రహూగణ। శణ్డిల। వణ। కచులుక। ముద్గల। ముసల। పరాశర। జతూకర్ణ। మన్త్రిత। సంహిత। అశ్మరథ। శర్కరాక్ష। పూతిమాష। స్థూణ। అరరక। పిఙ్గల। కృష్ణ। గోలున్ద। ఉలూక। తితిక్ష। భిషజ్। భడిత। భణ్డిత। దల్భ। చికిత। దేవహూ। ఇన్ద్రహూ। ఏకలూ। పిప్పలూ। వృదగ్ని। జమదగ్ని। సులోభిన్। ఉకత్థ। కుటీగు।

.

1108. యఞఞోశ్చ [2.4.64]

యఞ్-అఞోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) గోత్రే యద్యఞన్తమఞన్తం చ తదవయవయోరేతయోర్లుక్స్యాత్తత్కృతే బహుత్వే, న తు స్త్రియామ్ । గర్గాః । వత్సాః బిదాః । ఊర్వాః । తత్కృతే ఇతి కిమ్ ? ప్రియగార్గ్యాః । స్త్రియాం తు గార్గ్యః స్త్రియః । గోత్రే కిమ్ ? ద్వైప్యాః । ఔత్సాః । ప్రవరాధ్యాయప్రసిద్ధమిహ గోత్రమ్ । తేనేహ న । పౌత్రాః । దౌహిత్రాః ॥

(కాశికా) బహుషు తేన ఏవ అస్త్రియామ్, గోత్రే ఇతి చ అనువర్తతే। యఞోఽఞ్చ గోత్రప్రత్యయస్య బహుషు వర్తమానస్య అస్త్రీలిఙ్గస్య లుక్ భవతి। గర్గాదిభ్యో యఞ్ 4.1.105 గర్గాః। వత్సాః। అఞః ఖల్వపి, అనృష్యానన్తర్యే బిదాదిభ్యోఽఞ్ 4.1.104 బిదాః। ఉర్వాః। బహుష్విత్యేవ, గార్గ్యః। బైదః। తేనైవ ఇత్యేవ, ప్రియగార్గ్యాః। ప్రియబైదాః। అస్త్రియామ్ ఇత్యేవ, గార్గ్యః స్త్రియః। బైద్యః స్త్రియః। గోత్రే ఇత్యేవ,

ద్వీపాదనుసముద్రం యఞ్ 4.3.10 ద్వైప్యాః। ఉత్సాదిభ్యోఽఞ్ ఔత్సాశ్ఛాత్రాః। యఞాదీనామ్ ఏకద్వయోర్వా తత్పురుషే షష్ఠ్యా ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। గార్గ్యస్య కులమ్ గార్గ్యకులం గర్గకులం వా। గార్గ్యయోః కులం గార్గ్యకులం గర్గకులం వా। ఏవం బైదస్య కులం బైదకులం బిదకులం వా। బైదయోః కులం బైదకులం బిదకులం వా। యఞాదీనామ్ ఇతి కిమ్? ఆఙ్గకులమ్। ఏకద్వయోః ఇతి కిమ్? గార్గాణాం కులం గర్గకులమ్। తత్పురుషే ఇతి కిమ్? గార్గస్య సమీపముపగార్గ్యమ్। షష్ఠ్యా ఇతి కిమ్? పరమగార్గ్యః।

.

1109. మధుబభ్ర్వోర్బ్రాహ్మణకౌశికయోః [4.1.106]

మధు-బభ్ర్వోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ బ్రాహ్మణ-కౌశికయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

'తస్య గోత్రే అపత్యమ్' (ఇతి) మధు-బభ్ర్వోః బ్రాహ్మణ-కౌశికయోః యఞ్

(సి.కౌ) గోత్రే యఞ్ । మాధవ్యో బ్రాహ్మణః । మాధవోఽన్యః । బాభ్రవ్యః కౌశికఋషిః । బాభ్రవోఽన్యః । బభ్రుశబ్దస్య గర్గాదిపాఠాత్సిద్ధే నియమార్థమిదమ్ । గర్గాదిపాఠఫలం తు లోహితాదికార్యమ్ । బాభ్రవ్యాయణీ ॥

(కాశికా) మధుశబ్దాద్ బభ్రుశబ్దాచ్ చ గోత్రాపత్యే యఞ్ ప్రత్యయో భవతి యథాసఙ్ఖ్యమ్ బ్రాహ్మణే కౌశికే వాచ్యే। మాధ్వ్యో భవతి బాహ్మణః చేత్। మాధవ ఏవ అన్యః। బాభ్రవ్యో భవతి కౌశికశ్చేత్। బాభ్రవ ఏవ అన్యః। బభ్రుశబ్దో గర్గాదిషు పఠ్యతే, తతః సిద్ధే యఞి కౌశికే నియమార్థం వచనమ్। గర్గాదిషు పఠోఽప్యన్తర్గణకార్యార్థః, సర్వత్ర లోహితాదికతాన్తేభ్యః 4.1.18 ఇతి। బాభ్రవ్యాయణీ।

.

1110. కపిబోధాదాఙ్గిరసే [4.1.107]

కపి-బోధాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఆఙ్గిరసే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'తస్య గోత్రే అపత్యమ్' (ఇతి) కపిబోధాత్ ఆఙ్గిరసే యఞ్

(సి.కౌ) గోత్రే యఞ్స్యాత్ । కాప్యః । బౌధ్యః । ఆఙ్గరసే కిమ్ ? కాపేయః । బౌధిః ॥

(కాశికా) కపిబోధశబ్దాభ్యామాఙ్గిరసేఽపత్యవిశేషే గోత్రే యఞ్ ప్రత్యయో భవతి। కాప్యః। బౌధ్యః। ఆఙ్గిరసే ఇతి కిమ్? కాపేయః। బౌధిః। కపిశబ్దో గర్గాదిషు పఠ్యతే। తస్య నియమర్థం వచనమ్, ఆఙ్గిరసే యథా స్యాత్। లోహితాదికార్యార్థం గణే పాఠః। కాప్యాయనీ।

.

1111. వతణ్డాచ్చ [4.1.108]

వతణ్డాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తస్య గోత్రే అపత్యమ్' (ఇతి) వతణ్డాత్ ఆఙ్గిరసే యఞ్

(సి.కౌ) ఆఙ్గిరసే ఇత్యేవ । వాతణ్డ్యః । అనాఙ్గిరసే చు గర్గాదౌ శివాదౌ చ పాఠాద్యఞణౌ, వాతణ్డ్యః-వాతణ్డః ॥

(కాశికా) ఆఙ్గిరసే ఇత్యేవ। వతణ్డశబ్దాదాఙ్గిరసేఽపత్యవిశేషే గోత్రే యఞ్ ప్రత్యయో భవతి। వాతణ్డ్యః। ఆఙ్గిరసే ఇతి కిమ్? వాతణ్డః। కిమర్థమ్ ఇదం యావతా గర్గాదిష్వయం పఠ్యతే? శివాదిషు అపి అయం పఠ్యతే। తత్ర ఆఙ్గిరసే శివాద్యణోఽపవాదార్థం పునర్వచనమ్। అనాఙ్గిరసే తు ఉభయత్ర పాఠసామర్థ్యాత్ ప్రత్యయద్వయమపి భవతి। వాతణ్డ్యః, వాతణ్డః।

.

1112. లుక్ స్త్రియామ్ [4.1.109]

లుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ స్త్రియామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'తస్య ఆఙ్గిరసే గోత్రే అపత్యమ్' (ఇతి) వతణ్డాత్ స్త్రియామ్ లుక్

(సి.కౌ) వతణ్డాచ్చ- (కౌముదీ-1111) ఇతి విహితస్య లుక్ స్యాత్ స్త్రియామ్ । శార్ఙ్గరవాదిత్వాన్ ఙీన్ । వతణ్డీ । అనాఙ్గిరసే తు వాతణ్డ్యాయనీ । లోహితాదిత్వాత్ ష్ఫః । అణి తు వాతణ్డీ । ఋషిత్వాద్వక్ష్యమాణః ష్యఙ్ న ॥

(కాశికా) ఆఙ్గిరసే ఇత్యేవ। వతణ్డశబ్దాదాఙ్గిరస్యాం స్త్రియాం యప్రత్యయస్య లుక్ భవతి। లుకి కృతే శార్ఙ్గరవాదిపాఠాన్ ఙీన్ భవతి। వతణ్డీ। ఆఙ్గిరసే ఇతి కిమ్? వాతణ్డ్యాయనీ। శివాద్యణి తు వాతణ్డీ।

.

1113. అశ్వాదిభ్యః ఫఞ్ [4.1.110]

అశ్వ-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ఫఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య గోత్రే అపత్యమ్' (ఇతి) అశ్వాదిభ్యః ఫఞ్

(సి.కౌ) గోత్రే । ఆశ్వాయనః ॥ (గణసూత్రమ్ -) పుంసి జాతే ॥ పుంసీతి తు ప్రకృతివిశేషణమ్ । జాతస్య గోత్రాపత్యం జాతాయనః । పుంసి ఇతి కిమ్ ? జాతాయా అపత్యం జాతేయః ॥

(కాశికా) ఆఙ్గిరస ఇతి నివృత్తమ్। అశ్వాదిభ్యః గోత్రాపత్యే ఫఞ్ ప్రత్యయో భవతి। ఆశ్వాయనః। ఆశ్మాయనః। యే త్వత్ర ప్రత్యయాన్తాః పఠ్యన్తే తేభ్యః సామర్థ్యాద్ యూని ప్రత్యయో విజ్ఞాయతే। అశ్వ। అశ్మన్। శఙ్ఖ। బిద। పుట। రోహిణ। ఖర్జూర। ఖర్జూల। పిఞ్జూర। భడిల। భణ్డిల। భడిత। భణ్డిత। భణ్డిక।

ప్రహృత। రామోద। క్షత్ర। గ్రీవా। కాశ। గోలాఙ్క్య। అర్క। స్వన। ధ్వన। పాద। చక్ర। కుల। పవిత్ర। గోమిన్। శ్యామ। ధూమ। ధూమ్ర। వాగ్మిన్। విశ్వానర। కుట। వేశ। శప ఆత్రేయే। నత్త। తడ। నడ। గ్రీష్మ। అర్హ। విశమ్య। విశాలా। గిరి। చపల। చునమ। దాసక। వైల్య। ధర్మ। ఆనడుహ్య। పుంసిజాత। అర్జున। శూద్రక। సుమనస్। దుర్మనస్। క్షాన్త। ప్రాచ్య। కిత। కాణ। చుమ్ప। శ్రవిష్ఠా। వీక్ష్య। పవిన్దా। ఆత్రేయ భారద్వాజే। కుత్స। ఆతవ। కితవ। శివ। ఖదిర। భారద్వాజ ఆత్రేయే।

.

1114. భర్గాత్ త్రైగర్తే [4.1.111]

భర్గాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ త్రైగర్తే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'తస్య గోత్రే అపత్యమ్' (ఇతి) త్రైగర్తే భర్గాత్ ఫఞ్

(సి.కౌ) గోత్రే ఫఞ్ । భార్గయణస్త్రైకర్తః । భార్గిరన్యః ॥

(కాశికా) భర్గశబ్దాదపత్యే విశేషే త్రైగర్తే గోత్రే ఫఞ్ ప్రత్యయో భవతి। భార్గాయణో భవతి త్రైగర్తః చేత్। భార్గిః అన్యః।

.

1115. శివాదిభ్యోఽణ్ [4.1.112]

శివ-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) శివాదిభ్యః అణ్

(సి.కౌ) గోత్రే ఇతి నివృత్తమ్ । శివస్యాపత్యం శైవః । గాఙ్గః । పక్షే తికాదిత్వాత్ఫిఞ్ । గాఙ్గాయనిః । శుభ్రాదిత్వాడ్ఢక్ । గాఙ్గేయః ॥

(కాశికా) గోత్రే ఇతి నివృత్తమ్। అతః ప్రభృతి సామాన్యేన ప్రత్యయాః విజ్ఞాయన్తే। శివాదిభ్యోఽపత్యే అణ్ ప్రత్యయో భవతి। యథాయథమ్ ఇఞాదీనామపవాదః। శైవః। ప్రౌష్ఠః। తక్షన్ శబ్దోఽత్ర పఠ్యతే కారిలక్షణముదీచామిఞం బాధితుమ్। ణ్యత్పృత్యయ్స్య తు బాధో నిష్యతే। తాక్ష్ణః, తాక్షణ్యః। గఙ్గాశబ్దః పఠ్యతే తికాదిఫిఞా శుభ్రాదిఢకా చ సమావేశార్థమ్। తేన త్రైరూప్యం భవతి। గాఙ్గః, గాఙ్గాయనిః , గాఙ్గేయః। విపాశశబ్దః పఠ్యతే కుఞ్జాదిలక్షణేన చ్ఫఞా సమావేశార్థమ్। వైపాశః, వైపాశాయన్యః। శివ। ప్రౌష్ఠ। ప్రౌష్ఠిక। చణ్డ। జమ్భ। ముని। సన్ధి। భూరి। కుఠార। అనభిమ్లాన। కకుత్స్థ। కహోడ। లేఖ। రోధ। ఖఞ్జన। కోహడ। పిష్ట। హేహయ। ఖఞ్జార। ఖఞ్జాల। సురోహికా। పర్ణ। కహూష। పరిల। వతణ్డ। తృణ। కర్ణ। క్షీరహ్రద। జలహ్రద। పరిషిక। జటిలిక। గోఫిలిక। బధిరికా। మఞ్జీరక। వృష్ణిక। రేఖ। ఆలేఖన। విశ్రవణ।

రవణ। వర్తనాక్ష। పిటక। పిటాక। తృక్షాక। నభాక। ఊర్ణనాభ। జరత్కారు। ఉత్క్షిపా। రోహితిక। ఆర్యశ్వేత। సుపిష్ట। ఖర్జూరకర్ణ। మసూరకర్ణ। తూణకర్ణ। మయూరకర్ణ। ఖడరక। తక్షన్। ఋష్టిషేణ। గఙ్గా। విపాశ। యస్క। లహ్య। ద్రుఘ। అయఃస్థూణ। భలన్దన। విరూపాక్ష। భూమి। ఇలా। సపత్నీ। ద్వ్యచో నద్యాః। త్రివేణీ త్రివణం చ।

.

1116. అవృద్ధాభ్యో నదీమానుషీభ్యస్తన్నామికాభ్యః [4.1.113]

అ-వృద్ధాభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ నదీ-మానుషీభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ తత్-నామికాభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

'తస్య అపత్యమ్' ఇతి అవృద్ధాభ్యః నదీమానుషీభ్యః తన్నామికాభ్యః అణ్

(సి.కౌ) అవృద్ధేభ్యో నదీమానుషీనామభ్యోఽణ్ స్యాత్ । ఢకోఽపవాదః । యామునః । నార్మదః । చిన్తితాయా అపత్యం చైన్తితః । అవృద్ధేభ్యః కిమ్ ? వాసవదత్తేయః । నదీ ఇత్యాది కిమ్ ? వైనతేయః । తన్నామికాభ్యః కిమ్ । శోభనాయా అపత్యం శౌభనేయః ॥

(కాశికా) వృద్ధిర్యస్య అచామాదిస్ తద్ వృద్ధమ్ 1.1.73। అవృద్ధాభ్యః ఇతి శబ్దధర్మః, నదీమానుషీభ్యః ఇతి అర్థధర్మః, తేన అభేదాత్ ప్రకృతయో నిర్దిశ్యన్తే। తన్నామికాభ్యః ఇతి సర్వనామ్నా ప్రత్యయప్రకృతేః పరామర్శః। అవృద్ధాని యాని నదీనాం మానుషీణాం చ నామధేయాని, తేభ్యోఽపత్యే అణ్ ప్రత్యయో భవతి। ఢకోఽపవాదః। యమునాయా అపత్యం యామునః। ఇరావత్యాః అపత్యమ్ ఐరావతః। వైతస్తః। నార్మదః। మానుషీభ్యః ఖల్వపి శిక్షితాయాః అపత్యం శైక్షితః। చిన్తితాయాః అపత్య చైన్తితః। అవృద్ధాభ్యః ఇతి కిమ్? చాన్ద్రభాగాయాః అపత్యం చాన్ద్రభాగేయః। వాసవద్త్తేయః। నదీమానుషీభ్యః ఇతి కిమ్? సౌపర్ణేయః। వైనతేయః। తన్నామికాభ్యః ఇతి కిమ్? శోభనాయాః, శౌభనేయః।

.

1117. ఋష్యన్ధకవృష్ణికురుభ్యశ్చ [4.1.114]

ఋషి-అన్ధక-వృష్ణి-కురుభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) ఋషి-అన్ధక-వృష్ణి-కురుభ్యః అణ్

(సి.కౌ) ఋషయో మన్త్రద్రష్టారః । వాసిష్ఠః । వైశ్వామిత్రః । అన్ధకేభ్యః, శ్వాఫల్కః । వృష్ణిభ్యః, వాసుదేవః । అనిరుద్ధః । శౌరి ఇతి తు బాహ్వాదిత్వాదిఞ్ । కురుభ్యః, నాకులః । సాహదేవః । ఇఞః ఏవాయమపవాదః, మధ్యేఽపవాదన్యాయాత్ । అత్రిశబ్దాత్తు పరత్వాడ్ఢక్ । ఆత్రేయః ॥

(కాశికా) ఋషయః ప్రసిద్ధా వసిష్ఠాదయః। అన్ధకాః వృష్ణయః కురవః ఇతి వంశాఖ్యాః। ఋష్యాదికుర్వన్తేభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యోఽపత్యే అణ్ ప్రత్యయో భవతి। ఇఞో ఆవాదః। అత్ర్యాదిభ్యస్ తు పరత్వాడ్ ఢగాదిభిరేవ భవితవ్యమ్। ఋషిభ్యస్ తావత్ వాసిష్ఠః। వైశ్వామిత్రః। అన్ధకేభ్యః శ్వాఫల్కః। రాన్ధసః। వృష్ణిభ్యః వాసుదేవః। ఆనిరుద్ధః। కురుభ్యః నాకులః। సాహదేవః। కథం పునర్నిత్యానాం శబ్దానామన్ధకాదివంశసమాశ్రయేణ అన్వాఖ్యానం యుజ్యతే? కేచిదాహుః కథమపి కాకతాలీయన్యాయేన కుర్వాదివంశేష్వసంకరేణ ఏవ నకులసహదేవాదయః శబ్దాః సుబహవః సఙ్కలితాః, తానుపాదాయ పాణినినా స్మృతిరుపనిబద్ధా ఇతి। అథవాన్ధకవృష్ణికురువంశా అపి నిత్యా ఏవ, తేషు యే శబ్దాః ప్రయుజ్యన్తే నకులసహదేవాదయః, తత్ర ఇదం ప్రత్యయవిధానమ్ ఇత్యదోషః।

.

1118. మాతురుత్ సంఖ్యాసమ్భద్రపూర్వాయాః [4.1.115]

మాతుః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఉత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సంఖ్యా-సమ్-భద్ర-పూర్వాయాః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) సంఖ్యా-సమ్-భద్ర-పూర్వాయాః మాతుః ఉత్ (ఆదేశః), అణ్ ప్రత్యయః।

(సి.కౌ) సంఖ్యాదిపూర్వస్య మాతశబ్దస్యోదాదేశః స్యాదణప్రత్యయశ్చ । ద్వైమాతురః । షాణ్మాతురః । సాంమాతురః । భాద్రమాతురః । ఆదేశార్థం వచనమ్ । ప్రత్యయస్తూత్సర్గేణ సిద్ధః । స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశోఽర్థాపేక్షః । తేన ధాన్యమాతుర్న । సంఖ్యేతి కిమ్ । సౌమాత్రః । శుభ్రాదిత్వాద్వైమాత్రేయః ॥

(కాశికా) మతృశబ్దాత్ సఙ్ఖ్యాపూర్వాత్ సంపూర్వాత్ భద్రపూర్వాచ్ చ అపత్యే అణ్ ప్రత్యయో భవతి, ఉకారశ్చ అన్తాదేశః। ద్వయోర్మాత్రోరపత్యం ద్వైమాతురః। షాణ్మాతురః। సాంమాతురః। భాద్రమాతురః। ఉకారాదేశార్థం వచనం, ప్రత్యయః పునరుత్సర్గేణ ఏవ సిద్ధః। స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశోఽర్థాపేక్షః, తేన ధాన్యమాతుర్గ్రహణం న భవతి। సఙ్ఖ్యాసంభద్రపూర్వాయాః ఇతి కిమ్? సౌమాత్రః।

.

1119. కన్యాయాః కనీన చ [4.1.116]

కన్యాయాః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ కనీన లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) కన్యాయాః కనీనః (ఆదేశః), అణ్ ప్రత్యయః।

(సి.కౌ) ఢకోఽపవాదోఽణ్ తత్సన్నియోగేన కనీనాదేశశ్చ । కానీనో వ్యాసః కర్ణశ్చ । అనూఢాయా ఏవాపత్యమిత్యర్థః ॥

(కాశికా) కన్యాశబ్దాదపత్యేఽణ్ ప్రత్యయో భవతి। ఢకోఽపవాదః। తత్ సన్నియోగేన కనీనశబ్ద ఆదేశో భవతి। కన్యాయాః అపత్యం కానీనః కర్ణః। కానీనో వ్యాసః।

.

1120. వికర్ణశుఙ్గచ్ఛగలాద్వత్సభరద్వాజాత్రిషు [4.1.117]

వికర్ణ-శుఙ్గ-ఛగలాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వత్స-భరద్వాజ-అత్రిషు సప్తమీ-బహువచనమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) వత్స-భరద్వాజ-అత్రిషు వికర్ణ-శుఙ్గ-ఛగలాత్ అణ్

(సి.కౌ) అపత్యేఽణ్ వైకర్ణో వాత్స్యః । వైకర్ణిరన్యః । శౌఙ్గో భారద్వాజః । శౌఙ్గిరన్యః । ఛాగల ఆత్రేయః । ఛాగలిరన్యః । కేచిత్తు 'శుఙ్గాః' ఇత్యాబన్తం పఠన్తి । తేషాం ఢక్ప్రత్యుదాహరణమ్ । శౌఙ్గేయః ॥

(కాశికా) వికర్ణశుఙ్గఛగ్గలశబ్దేభ్యః యథాసఙ్ఖ్యం వత్సభరద్వాజాత్రిషు అపత్యవిశేషేషు అణ్ ప్రత్యయో భవతి। వైకర్ణో భవతి వాత్స్యశ్చేత్। వైకర్ణిః అన్యః। శౌఙ్గో భవతి భారద్వాజశ్చేత్। శౌఙ్గిః అన్యః। ఛాగలో భవతి ఆత్రేయశ్చేత్। ఛాగలిః అన్యః। శుఙ్గాశబ్దం స్త్రీలిఙ్గమన్యే పఠన్తి, తతో ఢకం ప్రత్యుదాహరన్తి శౌఙ్గేయః ఇతి। ద్వయమపి చ ఏతత్ ప్రమాణమ్, ఉభయథా సూత్రప్రణయనాత్।

.

1121. పీలాయా వా [4.1.118]

పీలాయాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) పీలాయాః అణ్ వా

(సి.కౌ) తన్నామికాణాం బాధిత్వాద్వ్యచ- (కౌముదీ-1124) ఇతి ఢకి ప్రాప్తే పక్షేణ్విధీయతే । పీలాయా అపత్యం పైలః-పైలేయః ॥

(కాశికా) తన్నామికాణో బాధకే ద్వ్యచేతి ఢకి ప్రాప్తే అణ్ ప్రత్యయః పక్షే విధీయతే। పీలాయాః అపత్యే వా అణ్ ప్రత్యయో భవతి। పీలాయాః అపత్యం పైలః, పైలేయః।

.

1122. ఢక్ చ మణ్డూకాత్ [4.1.119]

ఢక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ మణ్డూకాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) మణ్డూకాత్ అణ్ ఢక్ వా

(సి.కౌ) చాదణ్ । పక్షే ఇఞ్ । మాణ్డూకేయః । మాణ్డూకః । మాణ్డూకిః ॥

(కాశికా) మణ్డూకశబ్దాతపత్యే ఢక్ ప్రత్యయో భవతి। చకారాతణ్ చ వా। తేన త్రైరూప్యం భవతి। మాణ్డూకేయః, మాణ్డూకః, మాణ్డూకిః।

.

1123. స్త్రీభ్యో ఢక్ [4.1.120]

స్త్రీభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ఢక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) స్త్రీభ్యః ఢక్

(సి.కౌ) స్త్రీప్రత్యయాన్తేభ్యో ఢక్ స్యాత్ । వైనతేయః । బాహ్వాదిత్వాత్సౌమిత్రిః । శివాదిత్వాత్సాపత్నః ॥

(కాశికా) స్త్రీగ్రహణేన టాబాదిప్రత్యయాన్తాః శబ్దా గృహ్యన్తే। స్త్రీభ్యోఽపత్యే ఢక్ ప్రత్యయో భవతి। సౌపర్ణేయః। వైనతేయః। స్త్రీప్రత్యయవిజ్ఞాపనాదసత్యర్థగ్రహణే ఇహ న భవతి, ఇడబిడోఽపత్యమ్ ఐడవిడః, దరదోఽపత్యమ్ దారదః ఇతి। వడవాయా వృషే వాచ్యే। వాడవేయో వృషః స్మృతః। అపత్యే ప్రాప్తః తతోఽపకృష్య విధీయతే। తేన అపత్యే వాడవః ఇతి। అణ్ క్రుఞ్చాకోకిలాత్ స్మృతః। క్రుఞ్చాయా అపత్యం క్రౌఞ్చః। కౌకిలః।

.

1124. ద్వ్యచః [4.1.121]

ద్వ్యచః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ద్వ్యచః స్త్రీప్రత్యయాన్తాదపత్యే ఢక్ । తన్నామికాణోఽపవాదః । దాత్తేయః । పార్థః ఇత్యత్ర తు తస్యేదమ్ (కౌముదీ-1500) ఇత్యణ్ ॥

(కాశికా) స్త్రీభ్యః ఇత్యేవ। ద్వ్యచః స్త్రీప్రత్యయాన్తాదపత్యే ఢక్ ప్రత్యయో భవతి। తన్నామికాణోఽపవాదః। దత్తాయా అపత్యం దాత్తేయః। గౌపేయః। ద్వ్యచః ఇతి కిమ్? యామునః।

.

1125. ఇతశ్చానిఞః [4.1.122]

ఇతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అనిఞః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) అనిఞః ద్వ్యచః ఇతః ఢక్

(సి.కౌ) ఇకారాన్తాద్ ద్వ్యచోఽపత్యే ఢక్ స్యాత్ న త్విఞన్తాత్ । దౌలేయః । నైధేయః ॥

(కాశికా) స్త్రీగ్రహణం నివృత్తమ్। చకారో ద్వ్యచః ఇత్యస్య అనుకర్షణార్థః। ఇకారాన్తాత్ ప్రాతిపదికాదనిఞన్తాదపత్యే ఢక్ ప్రత్యయో భవతి। ఆత్రేయః। నైధేయః। ఇతః ఇతి కిమ్? దాక్షిః। ప్లాక్షిః। అనిఞః ఇతి కిమ్? దాక్షాయణః। ప్లాక్షాయణః। ద్వ్యచః ఇత్యేవ, మరీచేరపత్యం మారీచః।

.

1126. శుభ్రాదిభ్యశ్చ [4.1.123]

శుభ్రా-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) శుభ్రాదిభ్యః ఢక్

(సి.కౌ) ఢక్ స్యాత్ । శుభ్రస్యాపత్యం శౌభ్రేయః ॥

(కాశికా) శుభ్ర ఇత్యేవమాదిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః ఢక్ ప్రత్యయో భవతి। యథాయోగమ్ ఇఞాదీనామపవాదః। శౌభ్రేయః। వైష్టపురేయః। చకారోఽనుక్తసముచ్చయార్థః ఆకృతిగణతామస్య బోధయతి, తేన గాఙ్గేయః, పాణ్డవేయః ఇత్యేవమాది సిద్ధం భవతి। శుభ్ర। విష్టపుర। బ్రహ్మకృత। శతద్వార। శతావర। శతావర। శలాకా। శాలాచల। శలాకాభ్రూ। లేఖాభ్రూ। విమాతృ। విధవా। కింకసా। రోహిణీ। రుక్మిణీ। దిశా। శాలూక। అజబస్తి। శకన్ధి। లక్ష్మణశ్యామయోర్వాసిష్ఠే। గోధా। కృకలాస। అణీవ। ప్రవాహణ। భరత। భారమ। ముకణ్డు। మఘష్టు। మకష్టు। కర్పూర। ఇతర। అన్యతర। ఆలీఢ సుదత్త। సుచక్షస్। సునామన్। కద్రు। తుద। అకాశాప। కుమారీకా। కిశోరికా। కువేణికా। జిహ్మాశిన్। పరిధి। వాయుదత్త। కకల। ఖట్వా। అమ్బికా। అశోకా। శుద్ధపిఙ్గలా। ఖడోన్మత్తా। అనుదృష్టి। జరతిన్। బాలవర్దిన్। విగ్రజ। వీజ। శ్వన్। అశ్మన్। అశ్వ। అజిర।

.

1127. వికర్ణకుషీతకాత్ కాశ్యపే [4.1.124]

వికర్ణ-కుషీతకాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ కాశ్యపే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) కాశ్యపే వికర్ణ-కుషీతకాత్ ఢక్

(సి.కౌ) అపత్యే ఢక్ । వైకర్ణేయః । కౌషీతకేయః । అన్యే వైకర్ణిః । కౌషీతకిః ॥

(కాశికా) వికర్ణశబ్దాత్ కుషీతకశబ్దాచ్ చ కాష్యపేఽపత్యవిశేషే ఢక్ ప్రత్యయో భవతి। వైకర్ణేయః। కౌషీతకేయః। కాశ్యపే ఇతి కిమ్? వైకర్ణిః। కౌషీతకిః।

.

1128. భ్రువో వుక్ చ [4.1.125]

భ్రువః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ వుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) భ్రువః వుక్ (ఆగమః), ఢక్ చ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) చాడ్ఢక్ । భ్రౌవేయః ॥

(కాశికా) భ్రూశబ్దాదప్త్యే ఢక్ ప్రత్యయో భవతి, తత్సన్నియోగేన చ వుగాగమః। భ్రౌవేయః।

.

1129. ప్రవాహణస్య ఢే [7.3.28]

ప్రవాహణస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఢే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్రవాహణశబ్దస్యోత్తరపదస్యాచామాదేరచో వృద్ధిః పూర్వాపదస్య తు వా ఢే పరే । ప్రవాహణస్యాపత్యం ప్రావాహణేయః-ప్రవాహణేయః ॥

(కాశికా) ప్రవాహణస్య ఢే పరతః ఉత్తరపదస్య అచామాదేరచః వృద్ధిర్భవతి, పూర్వపదస్య వా భవతి। ప్రవాహణస్య అపత్యమ్ ప్రావాహణేయః, ప్రవాహణేయః। శుభ్రాదిభ్యశ్చ 4.1.123 ఇతి ఢక్ ప్రత్యయః।

.

1130. తత్ప్రత్యయస్య చ [7.3.29]

తత్ప్రత్యయస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఢాన్తస్య ప్రవాహణస్యోత్తరపదస్యాదేరచో వృద్ధిః పూర్వపదస్య తు వా । ప్రవాహణేయస్యాపత్యం ప్రవాహణేయిః । ప్రవాహణేయిః । బాహ్యతద్ధితనిమిత్తా వృద్ధిర్ఢాశ్రయేణ వికల్పేన బాధితుం న శక్యత ఇతి సూత్రారమ్భః ॥

(కాశికా) ఢక్ప్రత్యయాన్తస్య ప్రవాహణశబ్దస్య తద్ధితేషు పరతః ఉత్తరపదస్య అచామాదేరచః వృద్ధిర్భవతి, పూర్వస్య తు వా। ప్రవాహణేయస్య అపత్యమ్ ప్రావాహణేయిః, ప్రవాహణేయిః। ప్రావాహణేయకమ్, ప్రవాహణేయకమ్। బాహ్యతద్ధితనిమిత్తా వృద్ధిః ఢాశ్రయేణ వికల్పేన బాధితుమశక్యా ఇతి సూత్రారమ్భః।

.

1131. కల్యాణ్యాదీనామినఙ్ [4.1.126]

కల్యాణీ-ఆదీనామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ ఇనఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) కల్యాణీ-ఆదీనామ్ ఇనఙ్ (ఆదేశః), ఢక్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) ఏషామినఙాదేశః స్యాత్ ఢక్ చ । కాల్యాణినేయః । బాన్ధకినేయః ॥

(కాశికా) కల్యాణీ ఇత్యేవమాదీనాం శబ్దానామపత్యే ఢక్ ప్రత్యయో భవతి, తత్సంనియోగేన చ ఇనఙాదేశః। స్త్రీప్రత్యయాన్తానామాదేశార్థం గ్రహణం, ప్రత్యయస్య సిద్ధత్వాద్। అన్యేషాముభయార్థమ్। కాల్యాణినేయః। సౌభాగినేయః। దౌర్భాగినేయః। హృద్భగసిన్ధ్వన్తే పూర్వపదస్య చ 7.3.19 ఇత్యుభయపదవృద్ధిః। కల్యాణీ। సుభగా। దుర్భగా। బన్ధకీ। అనుదృష్టి। అనుసృష్టి। జరతీ। బలీవర్దీ। జ్యేష్ఠా। కన్ష్ఠా। మధ్యమా। పరస్త్రీ।

.

1132. కులటాయా వా [4.1.127]

కులటాయాః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) కులటాయాః ఢక్ , ఇనఙ్ (ఆదేశః) వా

(సి.కౌ) ఇనఙ్మాత్రం వికల్ప్యతే ఢక్ తు నిత్యః పూర్వేణైవ । కౌలటినేయః – కౌలటేయః । సతీ భిక్షుక్యత్ర కులటా । యా తు వ్యభిచారార్థం కులాన్యటతి తస్యాః క్షుద్రాభ్యో వా (కౌముదీ-1137) ఇతి పక్షే ఢ్రక్ । కౌలటేరః ॥

(కాశికా) కులాన్యటతీతి కులతా। పరరూపం నిపాతనాత్। కులటాయాః అపత్యే ఢక్ ప్రత్యయో భవతి, తత్సన్నియోగేన చ వా ఇనఙాదేశో భవతి। ఆదేశార్థం వచనం, ప్రత్యయశ్చ పూర్వేణ ఏవ సిద్ధః। కౌలటినేయః, కౌలటేయః। యా తు కులాన్యటన్తీ శీలం భినత్తి, తతః క్షుద్రాభ్యో వా 4.1.131 ఇతి పరత్వాడ్ ఢ్రకా భవితవ్యమ్। కౌలటేరః।

.

1133. హృద్భగసిన్ధ్వన్తే పూర్వపదస్య చ [7.3.19]

హృద్భగసిన్ధ్వన్తే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ పూర్వపదస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) హృదాద్యన్తే పూర్వోత్తరపదయోరచామాదేరచో వృద్ధిర్ఞితి ణితి కితి చ । సుహృదోపత్యం సౌహార్దః । సుభగాయా అపత్యం సౌభాగినేయః । సక్తుప్రధానాః సిన్ధవః సక్తుసిన్ధవః । తేషు భవః సాక్తుసైన్ధవః ॥

(కాశికా) హృద్ భగ సిన్ధు ఇత్యేవమన్తేఽఙ్గే పూర్వపదస్య ఉత్తరపదస్య చ అచామాదేరచో వృద్ధిర్భవతి తద్ధితే ఞితి, ణీతి, కితి చ పరతః। సుహృదయస్య ఇదమ్ సౌహార్దమ్। సుహృదయస్య భావః సౌహార్ద్యమ్। సుభగస్య భావః సౌభాగ్యమ్। దౌర్భాగ్యమ్। సుభగాయాః అపత్యమ్ సౌభాగినేయః। దౌర్భాగినేయః। కల్యాణ్యాదిషు సుభగదుర్భగేతి పఠ్యతే। సుభగ మన్త్రే ఇత్యుద్గాత్రాదిషు పఠ్యతే। తత్ర ఉత్తరపదవృద్ధిర్న ఇష్యతే। మహతే సౌభగాయ। ఛన్దసి సర్వవిధీనా వికల్పితత్వాత్। సక్తుప్రధానాః సిన్ధవః సక్తుసిన్ధవః, సక్తుసిన్ధుషు భవః సాక్తుసైన్ధవః। పానసైన్ధవః। సిన్ధుశబ్దః కచ్ఛాదిషు పఠ్యతే, తేన తదన్తవిధిరిష్యతే ఇతి అణ్ప్రత్యయః।

.

1134. చటకాయా ఐరక్ [4.1.128]

చటకాయాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఐరక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) చటకాయాః ఐరక్

(సి.కౌ) ।చటకస్యేతి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ లిఙ్గవిశిష్టపరిభాషయా స్త్రియా అపి । చటకస్య చటకాయా వా అపత్యం చాటకైరః ।స్త్రియామపత్యే లుగ్వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ తయోరేవ స్త్ర్యపత్యం చటకా । అజాదిత్వాట్టాప్ ॥

(కాశికా) చటకాయాః అపత్యే ఐరక్ ప్రత్యయో భవతి। చాటకైరః। చటకాచ్ చేతి వక్తవ్యమ్। చటకస్య అపత్యం చాటకైరః। స్త్రియామపత్యే లుగ్ వక్తవ్యః। చటకాయా అపత్యం స్త్రీ చటకా।

.

1135. గోధాయా ఢ్రక్ [4.1.129]

గోధాయాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఢ్రక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) గోధాయాః ఢ్రక్

(సి.కౌ) గౌధేరః । శుభ్రాదిత్వాత్పక్షే ఢక్ । గౌధేయః ॥

(కాశికా) గోధాయాః అపత్యే ద్రక్ ప్రత్యయో భవతి। గౌధేరః। శుభ్రాదిష్వయం పఠ్యతే, తేన గౌధేయః అపి భవతి।

.

1136. ఆరగుదీచామ్ [4.1.130]

ఆరక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఉదీచామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) గోధాయాః ఉదీచామారక్

(సి.కౌ) గౌధారః । రకా సిద్ధే ఆకారోచ్చారణమన్యతే విధానార్థమ్ । జడస్యాపత్యం జాడారః । పణ్డస్యాపత్యం పాణ్డారః ॥

(కాశికా) గోధాయాః అపత్యే ఉదీచామాచార్యాణాం మతేన ఆరక్ ప్రత్యయో భవతి। గౌధారః। ఆచార్యగ్రహణం పూజార్థం, వచనసామర్థ్యాదేవ పూర్వేణ సమావేశో భవతి। ఆరగ్వచనమనర్థకం, రకా సిద్ధత్వాత్? జ్ఞాపకం త్వయమన్యేభ్యోఽపి భవతీతి। జాడారః। పాణ్డారః।

.

1137. క్షుద్రాభ్యో వా [4.1.131]

క్షుద్రాభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ వా అవ్యయమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) క్షుద్రాభ్యః ఢ్రక్ వా

(సి.కౌ) అఙ్గహీనాః శీలహీనాశ్చ క్షుద్రాస్తాభ్యో వా ఢ్రక్ । పక్షే ఢక్ । కాణేరః – కాణేయః । దాసేరః – దాసేయః ॥

(కాశికా) ఢ్రకనువర్తతే, న ఆరక్। క్షుద్రాః అఙ్గహీనాః శీలహీనాశ్చ। అర్థధర్మేణ తదభిధాయిన్యః స్త్రీలిఙ్గాః ప్రకృతయో నిర్దిష్యన్తే। క్షుద్రాభ్యో వా అపత్యే దృఅక్ ప్రత్యయో భవతి। ఢకోఽ పవాదః। కాణేరః, కాణేయః। దాసేరః, దాసేయః।

.

1138. పితృష్వసుశ్ఛణ్ [4.1.132]

పితృష్వసుః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఛణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) పితృష్వసుః ఛణ్

(సి.కౌ) అణోఽపవాదః । పైతృష్వస్త్రీయః ॥

(కాశికా) పితృష్వసృశబ్దాతపత్యే ఛణ్ ప్రత్యయో భవతి। పైతృష్వస్త్రీయః।

.

1139. ఢకి లోపః [4.1.133]

ఢకి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) పితృష్వసుః ఢకి లోపః

(సి.కౌ) పితృష్వసురన్త్యలోపః స్యాడ్ఢకి । అత ఏవ జ్ఞాపకాడ్ఢక్ । పైతృష్వసేయః ॥

(కాశికా) పితృష్vఅసుః అపత్యప్రత్యయే ఢకి పరతో లోపో భవతి। పైతృష్వసేయః। కథం పునరిహ ఢక్ ప్రత్యయః? ఏతదేవ జ్ఞాపకం ఢకో భావస్య।

.

1140. మాతృష్వసుశ్చ [4.1.134]

మాతృష్వసుః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) మాతృష్వసుః ఛణ్, ఢకి లోపః చ

(సి.కౌ) పితృష్వసుర్యదుక్తం తదస్యాపి స్యాత్ । మాతృష్వస్త్రీయః । మాతృష్వసేయః ॥

(కాశికా) పితృష్వసుః ఇత్యేతదపేక్షతే। పితృష్వసుర్యదుక్తం తన్ మాతృష్వసురపి భవతి, ఛణ్ప్రత్యయో ఢకి లోపశ్చ। మాతృష్వస్త్రీయః। మాతృష్వసేయః।

.

1141. చతుష్పాద్భ్యో ఢఞ్ [4.1.135]

చతుష్పాద్భ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ఢఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) చతుష్పాద్భ్యః ఢఞ్

(సి.కౌ)

(కాశికా) చతుష్పాదభిధాయినీభ్యః ప్రకృతిభ్యోఽపత్యే ఢఞ్ప్రత్యయో భవతి। అణాదీనామపవాదః। కామణ్డలేయః। శౌన్తిబాహేయః। జామ్బేయః।

.

1142. ఢే లోపోఽకద్ర్వాః [6.4.147]

ఢే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అకద్ర్వాః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

ఓః భస్య అఙ్గస్య ఢే తద్ధితే లోపః అకద్ర్వాః

(సి.కౌ) కద్రూభిన్నస్యోవర్ణాన్తస్య భస్య లోపః స్యాత్ ఢే పరే । కామణ్డలేయః । కమణ్డలుశబ్���శ్చతుష్పాజ్జాతివిశేషే ॥

(కాశికా) ఢే పరతః ఉవర్ణాన్తస్య భస్య అకర్వాః లోపో భవతి। కామణ్డలేయః। శైతవాహేయః। జాంవేయః। మాద్రబాహేయః। అకద్ర్వాః ఇతి కిమ్? కాద్రవేయో మన్త్రమపశ్యత్।

.

1143. గృష్ట్యాదిభ్యశ్చ [4.1.136]

గృష్ట్య-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) గృష్ట్యాదిభ్యః ఢఞ్

(సి.కౌ) ఏభ్యో ఢఞ్స్యాత్ । అణ్ఢకోరపవాదః । గార్ష్టేయః । మిత్రయోరపత్యమ్ । ఋష్యణి ప్రాప్తే ఢఞ్ ॥

(కాశికా) గృష్ట్యాదిభ్యః శబ్దేభ్యోఽపత్యే ఢఞ్ ప్రత్యయో భవతి। అణాదీనామపవాదః। గార్ష్టేయః। హార్ష్టేయః। గృష్టిశబ్దో యశ్చతుష్పాదవచనః, తతః పూర్వేణ ఏవ సిద్ధః। అచ్తుష్పాదర్థం వచనమ్। గృష్టి। హృష్టి। హలి। బలి। విశ్రి। కుద్రి। అజబస్తి। మిత్రయు।

.

1144. కేకయమిత్త్రయుప్రలయానాం యాదేరియః [7.3.2]

కేకయమిత్త్రయుప్రలయానామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ యాదేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఇయః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏషాం యకారాదేరియాదేశః స్యాత్ । ఞితి ణితి కితి చ తద్ధితే పరే । ఇతి యాదేశే ప్రాప్తే ॥

(కాశికా) కేకయ మిత్రయు ప్రలయ ఇత్యేతేషాం యకారాదేః ఇయ ఇత్యయమాదేశో భవతి తద్ధితే ఞితి, ణితి, కితి చ పరతః। కేకయస్య అపత్యమ్ కైకేయః। జనపదశబ్దాత్ క్షత్రియాదఞ్ 4.1.168 ఇతి అఞ్ ప్రత్యయః। మిత్రయుభావేన శ్లాఘతే మైత్రేయికయా శ్లాఘతే। గోత్రచరణాచ్

ఛ్లాఘాఽత్యాకారతదవేతేషు 5.1.134 ఇతి వుఞ్। లౌకికం హి తత్ర గోత్రం గృహ్యతే। లోకే చ ఋషిశబ్దో గోత్రమ్ ఇత్యభిధీయతే। ప్రలయ ప్రలయాతాగతమ్ ప్రాలేయముదకమ్।

.

1145.

దాణ్డినాయనహాస్తినాయనాథర్వణికజైహ్మాశినేయవాశినాయనిభ్రౌణహత్యధైవత్యసారవైక్ష్వాకమైత్రేయహిరణ్మయాని [6.4.174]

దాణ్డినాయన-హాస్తినాయన-ఆథర్వణిక-జైహ్మాశినేయ-వాసినాయని-భ్రౌణహత్య-ధైవత్య-సారవ-ఐక్ష్వాక-మైత్రేయ-హిరణ్మయాని ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏతాని నిపాత్యన్తే । ఇతి యులోపః । మైత్రేయః । మైత్రేయౌ ॥

(కాశికా) దాణ్డినాయన హాస్తినాయన ఆథర్వణిక జైహ్మాశినేయ వాసినాయని భ్రౌణహత్య ధైవత్య సారవ ఐక్ష్వాక మైత్రేయ హిరణ్మయ ఇత్యేతాని నిపాత్యన్తే। దణ్డిన్ హస్తినిత్యేతౌ నడాదిషు పఠయేతే, తయోరాయనే పరతః ప్రకృతిభావో నిపాత్యతే। కేషాంచిత్ తు హస్తినితి నడాదిషు న పఠ్యతే, తేషామత ఏవ నిపాతనాత్ ఫగపి భవతి। దణ్డినోఽపత్యం దాణ్డినాయనః। హస్తినోఽపత్యం హాస్తినాయనః। అథర్వనితి వసన్తాదిషు పఠ్యతే। అథర్వణా ప్రోక్తో గ్రన్థోఽపి ఉపచారాతథర్వనితి ఉచ్యతే, తమధీతే యః స ఆథర్వణికః। ఇకే ప్రకృతిభావో నిపాత్యతే। జిహ్మాశినితి శుభ్రాదిషు పఠ్యతే, తస్య ఢ్యే పరతః ప్రకృతిభావో నిపాత్యతే। జిహ్మాశినోఽపత్యం జైహ్మాశినేయః। వాసినోఽపత్యమ్। ఉదీచాం వృద్ధాదగోత్రాత్ 4.1.157 ఇతి ఫిఞ్। తత్ర ప్రకృతిభావో నిపాత్యతే। వాసినాయనిః। భ్రూణహన్, ధీవనిత్యేతయోః ష్యఞి పరతః తకారాదేశో నిపాత్యతే। భ్రూణఘ్నః భావః భ్రౌణహత్యమ్। ధీవ్నః భావః ధైవత్యమ్। హనస్తోఽచిణ్ణలోః 7.3.32 ఇతి యత్ తత్వం తద్ ధాతుప్రత్యయ ఏవ ఇతి భ్రౌణఘ్నః, వార్త్రఘ్నః ఇత్యత్ర న భవతి, అతః భ్రౌణహత్యే తత్వం నిపాత్యతే। సారవ ఇతి సరయూ ఇత్యేతస్య అణి పరతో యూశబ్దస్య వ ఇత్యాదేశో నిపాత్యతే। సరయ్వాం భవం సారవముదకమ్। ఐక్ష్వాక ఇతి స్వరసర్వనామ్నా ఏకశ్రుత్యా పఠ్యతే। తతోఽయమాద్యుదాత్తోఽన్తోదాత్తశ్చ నిపాత్యతే। ఇక్ష్వాకోః ఉపత్యమ్, జనపదశబ్దాత్ క్షత్రియాదఞ్ 4.1.166 ఇతి అఞ్, తత్ర ఉకారలోపో నిపాత్యతే। ఐక్ష్వాకః। ఇక్ష్వాకుషు జనపదేషు భవః, కోపధాదణ్ 4.2.132 ఇత్యణ్। ఐక్ష్వాకః। మైత్రేయ ఇతి। మిత్రయుశబ్దో గృష్ట్యాదిషు పఠ్యతే, తతో ఢఞి కృతే యాదేరియాదేశాపవాదో యుశబ్దలోపో నిపాత్యతే।

మిత్రయోరపత్యమ్ మైత్రేయః। అథ కిమర్థం మిత్రయుశబ్దో బిదాదిష్వేవ న పఠ్యతే, తత్రాఞి కృతే యాదేః ఇతి ఇయాదేశేనైవ సిద్ధమ్, ఏవం చ యులోపార్థం నిపాతనం కర్తవ్యం న భవతి, యస్కాదిషు చ బహుషు లుగర్థః పాఠో న కర్తవ్యో భవతి, మిత్రయవః ఇత్యఞః యఞఞోశ్చ 2.4.64 ఇత్యేవ హి లుకః సిద్ధత్వాత్? న ఏతదస్తి। మిత్రయూణాం సఙ్ఘః ఇత్యత్ర గోత్రచరణాద్ వుఞం బాధిత్వా మైత్రేయకః సఙ్ఘః ఇత్యత్ర సఙ్ఘాఙ్కలక్షణేష్వఞ్. యఞిఞామణ్ 4.3.127 ఇతి అణ్ ప్రాప్నోతి। హిరణ్మయమ్ ఇతి హిరణ్యస్య మయటి యాదిలోపో నిపాత్యతే, హిరణ్యస్య వికారః హిరణ్మయః।

.

1146. యస్కాదిభ్యో గోత్రే [2.4.63]

యస్క-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ గోత్రే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యోఽపత్యప్రత్యయస్య లుక్ స్యాత్తత్కృతే బహుత్వే । న తు స్త్రియామ్ । మిత్రయవః ॥

(కాశికా) బహుషు తేన ఏవ అస్త్రియామ్ ఇతి సర్వమనువర్తతే। యస్క ఇత్యేవమాదిభ్యః పరస్య గోత్రప్రత్యయస్య బహుషు వర్తమానస్య అస్త్రీలిఙ్గస్య లుగ్ భవతి, తేన ఏవ చేద్ గోత్రప్రత్యయేన కృతం బహుత్వం భవతి। ప్రత్యయవిధేశ్చ అన్యత్ర లౌకికస్య గోత్రస్య గ్రహణమ్ ఇత్యనన్తరాపత్యేఽపి లుగ్ భవత్యేవ। యస్కాః। లభ్యాః। బహుషు ఇత్యేవ, యాస్కాః। తేన ఏవ ఇత్యేవ, ప్రియయాస్కాః। అస్త్రియామ్ ఇత్యేవ, యాస్క్యః స్త్రియః। గోత్రే ఇతి కిమ్? యాస్కాశ్ఛాత్రాః। యస్క। లభ్య। దుహ్య। అయఃస్థూణ। తృణకర్ణ। ఏతే పఞ్చ శివాదిషు పఠ్యన్తే। తతః పరేభ్యః షడ్భ్యః ఇఞ్। సదామత్త। కమ్బలభార। బహిర్యోగ। కర్ణాటక। పిణ్డీజఙ్ఘ। బకసక్థ। తతః పరేభ్యశ్చతుర్భ్యః గృష్ట్యాదిభ్యశ్చ 4.1.136 ఇతి ఢఞ్। బస్తి। కుద్రి। అజబస్తి। మిత్రయు। తతః పరేభ్యో ద్వాదశభ్య ఇఞ్। రక్షోముఖ। జఙ్ఘారథ। ఉత్కాస। కటుకమన్థక। పుష్కరసత్। విషపుట। ఉపరిమేఖల। క్రోష్టుమాన్। క్రోష్టుపాద। క్రోష్టుమాయ। శీర్షమాయ। పుష్కరసచ్ఛబ్దాద్ బాహ్వాదిపాఠాదిఞ్। ఖరపశబ్దో నడాదిషు పఠ్యతే, తతః ఫక్। పదక। వర్మక। ఏతాభ్యామత ఇఞ్ 4.1.95। భలన్దనశబ్దాత్ శివాదిభ్యోఽణ్ 4.1.112। భడిల। భణ్డిల। భదిత। భణ్డిత। ఏతేభ్యశ్చతుర్భ్యః అశ్వాదిభ్యః ఫఞ్ 4.1.110।

.

1147. అత్రిభృగుకుత్సవసిష్ఠగోతమాఙ్గిరోభ్యశ్చ [2.4.65]

అత్రి-భృగు-కుత్స-వసిష్ఠ-గోతమ-అఙ్గిరోభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యో గోత్రప్రత్యయస్య లుక్స్యాత్తత్కృతే బహుత్వే । న తు స్త్రియామ్ । అత్రయః । భృగవః । కుత్సాః । వసిష్ఠాః । గోతమాః । అఙ్గిరసః ॥

(కాశికా) అత్ర్యాదిభ్యః పరస్య గోత్రప్రత్యయస్య బహుషు లుగ్ భవతి। అత్రిశబ్దాతితశ్చ అనిఞః 4.1.122 ఇతి ఢక్। ఇతరేభ్యః ఋష్యణ్। అత్రయః భృగవః। కుత్సాః। వసిష్ఠాః। గోతమాః। అఙ్గిరసః। బహుషు ఇత్యేవ, ఆత్రేయః। భార్గవః। తేన ఏవ ఇత్యేవ, ప్రియాత్రేయాః। ప్రియభార్గవాః। అస్త్రియామ్ ఇతి కిమ్? ఆత్రేయ్యః స్త్రియః।

.

1148. బహ్వచః ఇఞః ప్రాచ్యభరతేషు [౨.4.66]

బహు-అచః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఇఞః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ప్రాచ్య-భరతేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) బహ్వచః పరో య ఇఞ్ప్రాచ్యగోత్రే భరతగోత్రే చ వర్తమానస్తస్య లుక్స్యాత్ । పన్నాగారాః । యుధిష్ఠిరాః ॥

(కాశికా) బహ్వచః ప్రాతిపదికాత్ య ఇఞ్ విహితః ప్రాచ్యగోత్రే భరతగోత్రే చ వర్తతే, తస్య బహుషు లుగ్ భవతి। పన్నాగారాః। మన్థరైషణాః। భరతేషు ఖల్వపి యుధిష్ఠిరాః। అర్జునాః। బహ్వచః ఇతి కిమ్? బైకయః। పౌష్పయః। ప్రాచ్యభరతేషు ఇతి కిమ్? బాలాకయః। హాస్తిదాసయః। భరతాః ప్రాచ్యా ఏవ, తేషాం పునర్గ్రహణం జ్ఞాపనార్థమన్యత్ర ప్రాగ్ గ్రహణే భరతగ్రహణం న భవతీతి। తేన ఇఞః ప్రాచామ్ 2.4.60 ఇతి భరతానాం యువప్రత్యయస్య లుగ్ న భవతి। అర్జునిః పితా। ఆర్జునాయనః పుత్రః।

.

1149. న గోపవనాదిభ్యః [౨.4.67]

న అవ్యయమ్ గోపవన-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యో గోత్రప్రత్యయస్య లుక్ న స్యాత్ । బిదాద్యన్తర్గణోఽయమ్ । గౌపవనాః । శైగ్రవాః ॥

(కాశికా) గోపవనాఽఽదిభ్యః ప్రస్య గోత్రప్రత్యయస్య లుగ్ న భవతి। బదాద్యనతర్గణోఽయమ్। తతోఽఞో గోత్రప్రత్యయస్య యఞఞోశ్చ 2.4.64 ఇతి లుక్ ప్రాప్తః ప్రతిషిధ్యతే। గౌపవనాః। శైగ్రవాః। గోపవన। శిగ్రు। బిన్దు। భాజన। అశ్వ। అవతాన। శ్యామాక। శ్వాపర్ణ। ఏతావన్త ఏవ అష్టౌ గోపవనాఽఽదయః। పరిశిష్టానాం హరితాదీనం ప్రమాదపాఠః। తే హి చతుర్థే బిదాఽఽదిషు పఠ్యన్తే। తేభ్యశ్చ బహుషు లుగ్ భవత్యేవ, హరితః, కిందాసాః ఇతి।

.

1150. తికకితవాదిభ్యో ద్వన్ద్వే [౨.4.68]

తికకితవ-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ద్వన్ద్వే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యో గోత్రప్రత్యయస్య బహుత్వే లుక్ స్యాత్ ద్వన్ద్వే । తైకాయనయశ్చ కైతవాయనయశ్చ ।తికాదిభ్యః ఫిఞ్ – (కౌముదీ–1178) । తస్య లుక్ । తికకితవాః ॥

(కాశికా) తికాఽదిభ్యః కితవాఽదిభ్యశ్చ ద్వన్ద్వే గోత్రప్రత్యయస్య బహుషు లుగ్ భవతి। తైకాయనయశ్చ కైతవాయనయశ్చ, తికాఽదిభ్యః ఫిఞ్ 4.1.158, తస్య లుక్, తికకితవాః। వాఙ్ఖరయశ్చ భాణ్డీరథయశ్చ, అత ఇఞ్ 4.1.95, తస్య లుక్, వఙ్ఖరభణ్డీరథాః। ఔపకాయనాశ్చ లామకాయనాశ్చ, నడాదిభ్యః ఫక్ 4.1.99, తస్య లుక్, ఉపకలమకాః। పాఫకయశ్చ నారకయశ్చ, అత ఇఞ్ 4.1.95, తస్య లుక్, పఫకనరకాః। బాకనఖయశ్చ శ్వాగుదపరిణద్ధయశ్చ, అత ఇఞ్ 4.1.95, తస్య లుక్, బకనఖశ్వగుదపరిణద్ధాః। ఉబ్జశబ్దాతత ఇఞ్ 4.1.95, కకుభశబ్దాత్ శివాదిభ్యోఽణ్ 4.1.112 తయోర్లుక్, ఔబ్జయశ్చ కాకుభాశ్చ ఉబ్జకకుభాః। లాఙ్కయశ్చ శాన్తముఖయశ్చ, అత ఇఞ్ 4.1.95 తస్య లుక్, లఙ్కశాన్తముఖాః। ఉరసశబ్దస్తికాదిషు పఠ్యతే, తతః ఫిఞ్, లఙ్కటశబ్దాదిఞ్, తయోర్లుక్, ఔరసాయనశ్చ లాఙ్కటయశ్చ ఉరసలఙ్కటాః। భ్రాష్టకయశ్చ కాపిష్ఠలయశ్చ, అత ఇఞ్ 4.1.95, తస్య లుక్, భ్రష్టకకపిష్ఠలాః। కార్ష్ణాజినయశ్చ కార్ష్ణసున్దరయశ్చ, అత ఇఞ్ 4.1.95, తస్య లుక్, కృష్ణాజినకృష్ణసునదరాః। ఆగ్నివేశ్యశ్చ దాసేరకయశ్చ, అగ్నివేశశబ్దాత్ గర్గాదిభ్యో యఞ్ 4.1.105, దాసేరకశబ్దాతత ఇఞ్ 4.1.95, తయోర్లుక్, అగ్నివేశదాసేరకాః।

.

1151. ఉపకాదిభ్యోఽన్యతరస్యామద్వన్ద్వే [౨.4.69]

ఉపక-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అ-ద్వన్ద్వే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యో గోత్రప్రత్యయస్య బహుత్వే లుగ్వా స్యాత్ ద్వన్ద్వే చాద్వన్ద్వే చ । ఔపకాయనాశ్చ లామకాయనాశ్చ । నడాదిభ్యః ఫక్ (కౌముదీ–1101) । తస్యలుక్ । ఉపకలమకాః – ఔపకాయనలామకాయనాః । భ్రాష్ట్రకకపిష్ఠలాః – భ్రాష్ట్రకికాపిష్ఠలయః । ఉపకాః – ఔపకాః । లమకాః – లామకాః ॥

(కాశికా) ఉపక ఇత్యేవమాదిభ్యః పరస్య గోత్రప్రత్యయస్య బహుషు లుగ్ భవతి అన్యతరస్యాం ద్వన్ద్వే చ అద్వన్ద్వే చ। అద్వన్ద్వగ్రహణం ద్వన్ద్వాధికారనివృత్త్యర్థమ్। ఏతేషం చ మద్యే త్రయో ద్వన్ద్వాస్తికకితవాదిషు పఠ్యన్తే ఉపకలమకాః, భ్రష్టకకపిష్ఠలః, కృష్ణాజినకృష్ణసున్దరాః ఇతి। తేషాం

పూర్వేణ ఏవ నిత్యమ్ ఏవ లుగ్ భవతి। అద్వన్ద్వే త్వనేన వికల్పః ఉపకాః, ఔపకాయనాః। లమకా, లామకాయనాః। భ్రష్టకాః, భ్రాష్టకయః। కపిష్ఠలాః, కాపిష్ఠలయః। కృష్ణాజినాః, కార్ష్ణాజినయః। కృష్ణసున్దరాః, కార్ష్ణసున్దరయః ఇతి। పరిశిష్టానాం చ ద్వన్ద్వేఽద్వన్ద్వే చ వికల్పః ఇతి। పణ్డారక। అణ్డారక। గడుక। సుపర్యక। సుపిష్ఠ। మయూరకర్ణ। ఖారీజఙ్ఘ। శలావల। పతఞ్జల। కణ్ఠేరణి। కుషీతక। కాశకృత్స్న। నిదాఘ। కలశీకణ్ఠ। దామకణ్ఠ। కృష్ణపిఙ్గల। కర్ణక। పర్ణక। జటిలక। బధిరక। జన్తుక। అనులోమ। అర్ధపిఙ్గలక। ప్రతిలోమ। ప్రతాన। అనభిహిత।

.

1152. ఆగస్త్యకౌణ్డిన్యయోరగస్తికుణ్డినచ్ [౨.4.౭౦]

ఆగస్త్య-కౌణ్డిన్యయోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ అగస్తి-కుణ్డినచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏతయోరవయవస్య గోత్రప్రత్యయస్యాణో యఞశ్చ బహుషు లుక్ స్యాత్ । అవశిష్టస్య ప్రకృతిభాగస్య యథాసంఖ్యమగస్తి కుణ్డినచ్ ఏతావాదేశౌ స్తః । అగస్తయః । కుణ్డినాః ॥

(కాశికా) ఆగస్త్యకౌణ్డిన్యయోర్గోత్రప్రత్యయయోః అణో యఞశ్చ బహుషు లుగ్ భవతి, పరిశిష్టస్య చ ప్రకృతిభాగస్య యథాసఙ్ఖ్యమగస్తి, కుణ్డినచిత్యేతావాదేశౌ భవతః। అగస్తయః। కుణ్డినాః। చకారః స్వరార్థః। మధ్యోదాత్తో హి కుణ్డినీశబ్దస్ తదాదేశోఽపి తథా స్యాత్। అగస్త్యశబ్దాదృష్యణ్, కుణ్డినీశబ్దాద్ గర్గాదిత్వాద్ యఞ్। తయోః గోత్రేఽలుగచి 4.1.89 ఇతి లుకి ప్రతిషిద్ధే ఆగస్తీయాః ఛాత్రాః ఇతి వృద్ధలక్షణశ్ఛః భవతి। కౌణ్డిన్యే త్వణైవ భవితవ్యమ్, కణ్వాదిభ్యో గోత్రే 4.2.111 ఇతి। తత్ర విశేషో న అస్తి। కౌణ్డినాశ్ఛాత్రాః।

.

1153. రాజశ్వశురాద్యత్ [4.1.137]

రాజ-శ్వశురాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) రాజ-శ్వశురాత్ యత్

(సి.కౌ) ।రాజ్ఞో జాతావేవేతి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥

(కాశికా) రాజన్శ్వశురశబ్దాభ్యామపత్యే యత్ ప్రత్యయో భవతి। యథాక్రమమణిఞోరపవాదః। రాజన్యః। శ్వశుర్యః। రాజ్ఞోఽపత్యే జాతిగ్రహణమ్। రాజన్యే భవతి క్షత్రియశ్చేత్। రాజనోఽన్యః।

.

1154. యే చాభావకర్మణోః [6.4.168]

యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అ-భావకర్మణోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) యాదౌ తద్ధితే పరేఽన్ప్రకృత్యా స్యాన్న తు భావకర్మణోః । రాజన్యః । శ్వశుర్యః । జాతిగ్రహణాచ్ఛూద్రాదావుత్పన్నో రాజనః ॥

(కాశికా) యకారాదౌ చ తద్ధితే అభావకర్మణోరర్థయోః అన్ ప్రకృత్యా భవతి। సామసు సాధుః సామన్యః। వేమన్యః అభావకర్మణోః ఇతి కిమ్? రాజ్ఞో భావః కర్మ వా రాజ్యమ్। రాజనితి పురోహితాదిషు పఠ్యతే, తతోఽయం యక్ప్రత్యయః।

.

1155. అన్ [6.4.167]

అన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అణి అన్ప్రకృత్యా స్యాదితి టిలోపో న । అభావకర్మణోః కిమ్ ? రాజ్ఞః కర్మ భావే వా రాజ్యమ్ ॥

(కాశికా) అన్నన్తమణి ప్రకృత్యా భవతి అపత్యే చానపత్యే చ। సామనః। వైమనః। సౌత్వనః। జైత్వనః।

.

1156. సంయోగాదిశ్చ [6.4.166]

సంయోగాదిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఇన్ప్రకృత్యా స్యాదణి పరే । చక్రిణోఽపత్యం చాక్రిణః ॥

(కాశికా) సంయోగాదిశ్చ ఇనణి ప్రకృత్యా భవతి। శఙ్ఖినోఽపత్యం శాఙ్ఖినః। మాద్రిణః। వాజ్రిణః।

.

1157. న మపూర్వోఽపత్యేఽవర్మణః [6.4.170]

న అవ్యయమ్ మపూర్వః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అపత్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అవర్మణః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) మపూర్వోఽన్ప్రకృత్యా న స్యాదపత్యేఽణి । భాద్రసామః । మపూర్వః కిమ్ ? సౌత్వనః అపత్యే కిమ్ ? చర్మణా పరివృతశ్చార్మణో రథః । అవర్మణః కిమ్ ? చక్రవర్మణోఽపత్యం చాక్రవర్మణః ।వా హితనామ్న ఇతి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ హితనామ్నోఽపత్యం హైతనామః – హైతనామనః ॥

(కాశికా) మపూర్వః అనవర్మణోఽణి పరతోఽపత్యేఽర్థే న ప్రకృత్యా భవతి। సుషామ్ణోఽపత్యం సౌషామః। చాన్ద్రసామః। మపూర్వః ఇతి కిమ్? సౌత్వనః। అపత్యే ఇతి కిమ్? చర్మణా పరివృతో రథః చార్మణః। అవర్మనః ఇతి కిమ్? చక్రవర్మణోఽపత్యం చాక్రవర్మణః। మపూర్వప్రతిషేధే వా హితనామ్న ఇతి వక్తవ్యమ్। హితనామ్నోఽపత్యం హైతనామః, హైతనామనః।

.

1158. బ్రాహ్మోఽజాతౌ [6.4.171]

బ్రాహ్మః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అజాతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) యోగవిభాగోఽత్ర కర్తవ్యః । బ్రాహ్మః ఇతి నిపాత్యతే అనపత్యేఽణి । బ్రాహ్మం హవిః । తతో జాతౌ । అపత్యేజాతావణి బ్రహ్మణష్టిలోపో న స్యాత్ । బ్రాహ్మణోఽపత్యం బ్రాహ్మణః । అపత్యే కిమ్ ? బ్రాహ్మీ ఔషధిః ॥

(కాశికా) యోగవిభాగోఽత్ర క్రియతే। బ్రాహ్మః ఇత్యేతదపత్యాధికారేఽపి సామర్థ్యాదపత్యాదన్యత్రాణి టిలోపార్థం నిపాత్యతే। బ్రాహ్మో గర్భః। బ్రాహ్మమస్త్రమ్। బ్రాహ్మం హవిః। తతః అజాతౌ। అపత్యే ఇత్యేవ। అపత్యే ఆతావణి బ్రహ్మణష్ టిలోపో న భవతి। బ్రహ్మణోఽపత్యం బ్రాహ్మణః। అపత్యే ఇత్యేవ, బ్రాహ్మీ ఓషధిః।

.

1159. ఔక్షమనపత్యే [6.4.173]

ఔక్షమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అనపత్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అణి టిలోపో నిపాత్యతే । ఔక్షం పదమ్ । అనపత్యే కిమ్ ? ఉక్ష్ణోఽపత్యమౌక్ష్ణః ॥

(కాశికా) ఔక్షమ్ ఇతి అనపత్యేఽణి టిలోపో నిపాత్యతే ఔక్షం పదమ్। అనప్త్యే ఇతి కిమ్? ఉక్ష్ణోఽపత్యమ్ ఔక్ష్ణః। షపూర్వహన్ధృతరాజ్ఞామణి 6.4.165 ఇత్యలోపః।

.

1160. షపూర్వహన్ధృతరాజ్ఞామణి [6.4.135]

ష-పూర్వ-హన్-ధృత-రాజ్ఞామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ అణి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

భస్య అఙ్గస్య ష-పూర్వ-హన్-ధృతరాజ్ఞామనః అణి అత్-లోపః

(సి.కౌ) షపూర్వో యోఽన్తస్య హనాదేశ్చ భస్యాతో లోపోఽణి । ఔక్ష్ణః । తాక్ష్ణః । భ్రౌణఘ్నః । ధృతరాజ్ఞోఽపత్యం ధార్తరాజ్ఞః । షపూర్వ ఇతి కిమ్ ? సామ్నోఽపత్యం సామనః । అణి కిమ్ ? తాక్షణ్యః ॥

(కాశికా) షకారపూర్వో యః అన్ హనః ధృతరాజ్ఞశ్చ తస్య అకారలోపో భవతి అణి పరతః। ఔక్ష్ణః। తాక్ష్ణః। భ్రౌణఘ్నః। ధార్తరాజ్ఞః। షపూర్వహన్ధృతరాజ్ఞామ్ ఇతి కిమ్? సామనః। వైమనః। అనితి ప్రకృతిభావేన అల్లోపటిలోపౌ ఉభావపి న భవతః। అణి ఇతి కిమ్? తాక్షణ్యః।

.

1161. క్షత్రాద్ఘః [4.1.138]

క్షత్రాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఘః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) క్షత్రాత్ ఘః

(సి.కౌ) క్షత్రియః । జాతావిత్యేవ । క్షాత్రిరన్యః ॥

(కాశికా) క్షత్రశబ్దాదపత్యే ఘః ప్రత్యయో భవతి। క్షత్రియః। అయమపి జాతిశబ్ద ఏవ। క్షాత్రిరన్యః।

.

1162. కులాత్ ఖః [4.1.139]

కులాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఖః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) కులాత్ ఖః

(సి.కౌ) కులీనః । తదన్తాదపి । ఉత్తరసూత్రే అపూర్వపదాత్ ఇతి లిఙ్గాత్ । ఆఢ్యకులీనః ॥

(కాశికా) ఉత్తరసూత్రే పూర్వప్రతిషేధాదిహ తదన్తః కేవలశ్చ దృశ్యతే। కులశబ్దాన్తాత్ ప్రాతిపదికాత్ కేవలాచ్ చ అపత్యే ఖః ప్రత్యయో భవతి। ఆఢ్యకులీనః। శ్రోత్రియకులీనః। కులీనః।

.

1163. అపూర్వపదాదన్యతరస్యాం యడ్ఢకఞౌ [4.1.140]

అ-పూర్వపదాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ యత్-ఢకఞౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) అపూర్వపదాత్ కులాత్ అన్యతరస్యామ్ యత్-ఢకఞౌ

(సి.కౌ) కులాత్ ఇత్యేవ । పక్షే ఖః । కుల్యః – కౌలేయకః – కులీనః । పదగ్రహణం కిమ్ ? బహుకుల్యః – బీహుకులేయకః – బహుకులీనః ॥

(కాశికా) కులాదిత్యేవ। అవిద్యమానం పూర్వపదం యస్య తదపూర్వపదమ్। సమాససమ్బన్ధిపూర్వపదస్య అభావేన కులశబ్దో విశేష్యతే। అపూర్వపదాత్ కులశబ్దాతన్యతరస్యాం యత్ ఢకఞిత్యేతౌ ప్రత్యయౌ భవతః। తాభ్యాం ముక్తే క్యేఽపి భవతి। కుల్యః, కౌలేయకః, కులీనః। పదగ్రహణం కిమ్? బహుచ్పూర్వాదపి యథా స్యాత్। బహుకుల్యః, బాహుకులేయకః, బహుకులీనః।

.

1164. మహాకులాదఞ్ఖఞౌ [4.1.141]

మహాకులాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అఞ్-ఖఞౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) మహాకులాత్ అన్యతరస్యామఞ్-ఖఞౌ

(సి.కౌ) అన్యతరస్యామ్ ఇత్యనువర్తతే । పక్షే ఖః । మాహాకులః – మాహాకులీనః – మహాకులీనః ॥

(కాశికా) అన్యతరస్యామ్ ఇతి అనువర్తతే। మహాకులశబ్దాతఞ్ఖఞౌ ప్రత్యయౌ భవతః। పక్షే ఖః। మాహాకులః, మాహాకులీనః, మాహాకులీనః।

.

1165. దుష్కులాడ్ఢక్ [4.1.142]

దుష్కులాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఢక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) దుష్కులాత్ అన్యతరస్యామ్ ఢక్

(సి.కౌ) పూర్వవత్పక్షే ఖః । దౌష్కులేయః - దుష్కులీనః ॥

(కాశికా) దుష్కులశబ్దాతపత్యే ఢక్ ప్రత్యయో భవతి। అన్యత్రస్యామ్ ఇత్యనువృత్తేః ఖశ్చ। దౌష్కులేయః, దుష్కీనః।

.

1166. స్వసుశ్ఛః [4.1.143]

స్వసుః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఛః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) స్వసుః ఛః

(సి.కౌ) స్వస్రీయః ॥

(కాశికా) స్వసృశబ్దాదపత్యే ఛనః ప్రత్యయో భవతి। అణోఽపవాదః। స్వసురపత్యం స్వస్రీయః।

.

1167. భ్రాతుర్వ్యచ్చ [4.1.144]

భ్రాతుః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వ్యత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) భ్రాతుః ఛః వ్యత్ చ

(సి.కౌ) చాచ్ఛః । అణోఽపవాదః । భ్రాతృవ్యః - భ్రాత్రీయః ॥

(కాశికా) భ్రాతృశబ్దాదపత్యే వ్యత్ ప్రత్యయో భవతి। చకారాచ్ ఛశ్చ। అణోఽపవాదః। భ్రాతృవ్యః, భ్రాత్రీయః। తకారః స్వరార్థః।

.

1168. వ్యన్ సపత్నే [4.1.145]

వ్యన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సపత్నే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

భ్రాతుః సపత్నే వ్యన్

(సి.కౌ) భ్రాతుర్వ్యన్ స్యాదపత్యే ప్రకృతిప్రత్యయసముదాయేన శత్రౌ వాచ్యే । భ్రాతృవ్యః శత్రుః । పాప్మనా భ్రాతృవ్యేణేతి తూపచారాత్ ॥

(కాశికా) సపత్న శబ్దః శత్రుపర్యాయః శబ్దాన్తరవ్యుత్పన్నమ్ ఏవ। సపత్నీ శబ్దాదపరేఽకారమ్ ఇవ అర్థే నిపాతయన్తి। సపత్నీవ సపత్నః। భ్రాతృశబ్దాద్ వ్యన్ ప్రత్యయో భవతి సముదాయేన చ ఇదమ్ ఇత్రః సపత్న ఉచ్యతే। అపత్యార్థేఽత్ర న అస్త్యేవ। పాప్మనా భ్రాతృవ్యేణ। భ్రాతృవ్యః కణ్టకః।

.

1169. రేవత్యాదిభ్యష్ఠక్ [4.1.146]

రేవతీ-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ఠక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) రేవత్యాదిభ్యః ఠక్

(సి.కౌ)

(కాశికా) రేవతీ ఇత్యేవమాదిభ్యోఽపత్యే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి। యథా యోగం ఢగాదీనామపవాదః। రైవతికః। ఆశ్వపాలికః। రేవతీ। అశ్వపాలీ। మణీపాలీ। ద్వారపాలీ। వృకవఞ్చిన్। వృకగ్రాహ। కర్ణగ్రాహ। దణ్డగ్రాహ। కుక్కుటాక్ష।

.

1170. ఠస్యేకః [7.3.50]

ఠస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఇకః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అఙ్గాత్ ఠస్య ఇకః

(సి.కౌ) అఙ్గాత్పరస్య ఠస్యేకాదేశః స్యాత్ । రైవతికః ॥

(కాశికా) అఙ్గస్య నిమిత్తం యః ఠః, కశ్చ అఙ్గస్య నిమిత్తమ్, ప్రత్యయః, తస్య ప్రత్యయఠస్య ఇకః ఇత్యయమాదేశో భవతి। ప్రాగ్ వహతేష్ ఠక్ 4.4.1 ఆక్షికః। శాలాకికః। లవణాట్ ఠఞ్ 4.4.52 లావణికః। ఠగాదిషు యది వర్ణమాత్రం ప్రత్యయః, ఉచ్చారణార్థోఽకారః, తదా ఇహ అపి అకార ఉచ్చారణార్థః, వర్ణమాత్రం తు స్థానిత్వేన ఉపాదీయతే। సఙ్ఘాతగ్రహణే తు ప్రత్యయేఽత్ర అపి సఙ్ఘాతగ్రహణమ్ ఏవ। తత్ర కణేష్ఠః కణ్ఠః ఇత్యేవమాదీనాముణాదీనాముణాదయో బహులమ్ 3.3.1ఇతి న భవతి। మథితం పణ్యమస్య మాథితికః ఇత్యత్ర తు యస్య ఇతి చ 6.4.148 ఇతి లోపే కృతే ఇసుసుక్తాన్తాత్ కః 7.3.51 ఇతి స్థానివద్భావాదికస్య కాదేశః ప్రాప్నోతి, సన్నిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాతస్య ఇతి న భవతి। యస్యేతి చేతి లోపస్య స్థానివద్భావాద్వా। పూర్వస్మాదపి హి విధౌ స్థానివద్భావః।

.

1171. గోత్రస్త్రియాః కుత్సనే ణ చ [4.1.147]

గోత్ర-స్త్రియాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ కుత్సనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ణ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) గోత్రస్త్రియాః కుత్సనే ణ ఠక్ చ

(సి.కౌ) గోత్రం యా స్త్రీ తద్వాచకాచ్ఛబ్దాణ్ణఠకౌ స్తః కుత్సాయామ్ । సామర్థ్యాద్యూని । గార్గ్యా అపత్యం గార్గః - గార్గికో వా జాల్మః । భస్యాఢే తద్ధితే ఇతి పుంవద్భావాద్గార్గ్యశబ్దాణ్ణఠకౌ । యస్య- (కౌముదీ-311) ఇతి లోపః । ఆపత్యస్య- (కౌముదీ-1082) ఇతి యలోపః ॥

(కాశికా) అపత్యం పౌత్రప్రభృతి గోత్రం గృహ్యతే। గోత్రం యా స్త్రీ తదభిధాయినః శబ్దాదపత్యే ణః ప్రత్యయో భవతి, చకారాట్ ఠక్ చ, కుత్సనే గమ్యమానే। పితురసంవిజ్ఞానే మాత్రా వ్యపదేశోఽపత్యస్య కుత్సా। గార్గ్యాః అపత్యం గార్గః జాల్మః, గార్గికః। గ్లుచుకాయన్యాః అపత్యం గ్లౌచుకాయనః, గ్లౌచుకాయనికః। గోత్రాద్యూని ఇతి యూని ప్రత్యయో భవతి। గోత్రమ్ ఇతి కిమ్? కారికేయో జాల్మః। స్త్రియాః ఇతి కిమ్? ఔపగవిర్జాల్మః। కుత్సనే ఇతి కిమ్? గార్గేయో మాణవకః।

.

1172. వృద్ధాట్ఠక్ సౌవీరేషు బహులమ్ [4.1.148]

వృద్ధాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఠక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సౌవీరేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ బహులమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) సౌవిరేషు కుత్సనే వృద్ధాత్ బహులమ్ ఠక్

(సి.కౌ) సువీరదేశోద్భవాః సౌవీరాః । వృద్ధాత్సౌవీరగోత్రాద్యూని బహులం ఠక్స్యాత్కుత్సాయామ్ । భాగవిత్తేః - భాగవిత్తికః । పక్షే ఫక్ । భాగవిత్తాయనః ॥

(కాశికా) కుత్సనే ఇత్యేవ। సౌవీరేషు ఇతి ప్రకృతివిశేషణమ్। వృద్ధాత్ సౌవీరగోత్రాదపత్యే బహులం ఠక్ ప్రత్యయో భవతి కుత్సనే గమ్యమనే। భాగవిత్తేః భాగవిత్తికః। తార్ణబిన్దవస్య తార్ణబిన్దవికః। పక్షే యథాప్రాప్తం ఫక్, భాగవిత్తాయనః। పక్షే తార్ణబిన్దవిః। అకశాపః శుభ్రాదిః, ఆకశాపేయః। తస్య అపత్యమాకశాపేయికః। పక్షే ఆకశాపేయిః। భాగపూర్వపదో విత్తిర్ద్వితీయస్ తార్ణబిన్దవః। తృతీయస్ త్వాకశాపేయో గోత్రాట్ ఠగ్ బహులం తతః। వృద్ధగ్రహణం స్త్రీనివృత్త్యర్థమ్। సౌవీరేషు ఇతి కిమ్? ఔపగవిర్జాల్మః। కుత్సనే ఇత్యేవ, భాగవిత్తాయనో మాణవకః। బహులగ్రహణముపాధివైచిత్ర్యార్థమ్।

గోత్రస్త్రియాః ఇత్యారభ్య చత్వారో యోగాస్ తేషు ప్రథమః కుత్సన ఏవ, అన్త్యః సౌవీరగోత్ర ఏవ, మధ్యమౌ ద్వయోరపి। తదేతద్ బహులగ్రహణాల్ లభ్యతే।

.

1173. ఫేశ్చ చ [4.1.149]

ఫేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఛ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) సౌవిరేషు కుత్సనే ఫేః ఛః ఠక్ చ

(సి.కౌ) ఫిఞన్తాసౌవీరగోత్రాదపత్యే ఛః ఠక్ చ కుత్సనే గమ్యే । యమున్దస్యాపత్యం యామున్దాయనిః । తికాదిత్యాత్ ఫిఞ్ । తస్యాపత్యం యామున్దాయనీయః - యామున్దాయనీకః । కుత్సనే కిమ్ ? యామున్దాయనిః । ఔత్సర్గికస్యణో ణ్యక్షత్రియా- (కౌముదీ-1276) ఇతి లుక్ । సౌవీర- ఇతి కిమ్ ? తైకాయనిః ॥

(కాశికా) కుత్సనే ఇత్యేవ, సౌవీరేషు ఇతి చ। ఫేః ఇతి ఫిఞో గ్రహణం న ఫినః, వృద్ధాధికారాత్। ఫిఞన్తాత్ ప్రాతిపదికాత్ సౌవీరగోత్రాదపత్యే ఛః ప్రత్యయో భవతి, చకారాట్ ఠక్, కుత్సనే గమ్యమానే। యమున్దస్య అపత్యం, తికాదిభ్యః ఫిఞ్ 4.1.154। తస్యపత్యం యామున్దాయనీయః, యామున్దాయనికః। కుత్సనే ఇత్యేవ, యామున్దాయనిః। ఫిఞన్తాదౌత్సర్గికస్య అణ ఆగతస్య ణ్యక్షత్రియార్షఞితో యూని లుగణిఞోః 2.4.58 ఇతి లుక్। సౌవీరేసు ఇత్యేవ, తైకాయనిః। యమున్దశ్చ సుయామా చ వార్ష్యాయణిః ఫిఞః స్మృతాః। సౌవీరేషు చ కుత్సాయాం ద్వౌ యోగౌ శబ్దవిత్ సమరేత్।

.

1174. ఫాణ్టాహృతిమిమతాభ్యాం ణఫిఞౌ [4.1.150]

ఫాణ్టాహృతి-మిమతాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ ణ-ఫిఞౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) సౌవిరేషు ఫాణ్టాహృతి-మిమతాభ్యామ్ ణ-ఫిఞౌ

(సి.కౌ) సౌవీరేషు । నేహ యథాసంఖ్యమ్ । అల్పాచ్తరస్య పరనిపాతాల్లిఙ్గాదితి వృత్తికారః । భాష్యే తు యథాసంఖ్యమేవేతి స్థితమ్ । ఫాణ్టాహృతః - ఫాణ్టాహృతాయనిః । మైమతః - మైమతాయనిః ॥

(కాశికా) సౌవీరేషు ఇత్యేవ। కుత్సనే ఇతి నివృత్తమ్। ఫాణ్టాహృతిమిమతశబ్దాభ్యాం సౌవీరవిషయాభ్యామపత్యే ణఫిఞౌ ప్రత్యయౌ భవతః। ఫకోఽపవాదః। అల్పాచ్తరస్య అపూర్వనిపాతో లక్షణవ్యభిచారచిహ్నం, తేన యథాసఙ్ఖ్యమ్ ఇహ న భవతీతి। ఫాణ్టాహృతః, ఫాణ్టాహృతాయనిః।

మైమతః, మైమతాయనిః సౌవీరేషు ఇత్యేవ, ఫాణ్టాహృతాయనః మైమతాయనః ఫాణ్టాహృతేః యఞిఞోశ్చ 4.1.101 ఇతి ఫక్। మిమతశబ్దోఽపి నడాదిషు పఠ్యతే।

.

1175. కుర్వాదిభ్యో ణ్యః [4.1.151]

కురు-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ణ్యః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) కుర్వాదిభ్యః ణ్యః

(సి.కౌ) అపత్యే । కౌరవ్యా బ్రాహ్మణాః । వావదూక్యాః ॥ (గణసూత్రమ్ -) సమ్రాజః క్షత్రియే ॥ సామ్రాజ్యః । సామ్రాజోఽన్యః ॥

(కాశికా) సౌవీరేషు బహులమ్ ఇతి నివృత్తమ్। కురు ఇత్యేవమాదిభ్యః శబ్దేభ్యోఽపత్యే ణ్యః ప్రత్యయో భవతి। కౌరవ్యః। గార్గ్యః। కురునాదిభ్యో ణ్యః 4.1.172। ఇతి కురుశబ్దాదపరో ణ్యప్రత్యయో భవిష్యతి। స తు క్షత్రియాత్ తద్రాజసంజ్ఞకః। తస్య బహుషు లుకా భవితవ్యమ్, అయం తు శ్రూయత ఏవ। కౌరవ్యాః। కౌరవ్యశబ్దస్య క్షత్రియవచనస్య తికాదిషు పాఠాత్ ఫిఞపి భవతి, కౌరవ్యాయణిః। రథకారశబ్దోఽత్ర పఠ్యతే, స జాతివచనః। త్రైవర్ణికేభ్యః కించిన్ న్యూనా రథకారజాతిః। కారిణస్ తు రథకారశబ్దాదుత్తరసూత్రేణ ఏవ ణ్యః సిద్ధః। కేశినీశబ్దః పఠ్యతే, తస్య కైశిన్యః। పుంవద్భావో న భవతి, స్త్రీప్రత్యయనిర్దేశసామర్థ్యాత్। వేనాచ్ఛన్దసి ఇతి పఠ్యతే। కథమ్ భాషాయాం వైన్యో రాజా ఇతి? ఛన్దస ఏవ అయం ప్రమాదాత్ కవిభిః ప్రయుక్తః। వామరథశబ్దః పఠ్యతే, తస్య కణ్వాదివత్ కార్యమ్ ఇష్యతే। స్వరం వర్జయిత్వా లుగాదికమతిదిశ్యతే। బహుసు వామరథాః। స్త్రీ వామరథీ। వామరథ్యాయనీ। యువా వామరథ్యాయనః। వామరథ్యస్య ఛాత్రాః వామరథాః। వామరథాని సఙ్ఘాఙ్కలక్షణాని। స్వరస్ తు ణ్యప్రత్యయస్య ఏవ భవతి, న అతిదేశికమాద్యుదాత్తత్వమ్। కురు। గర్గ। మఙ్గుష। అజమారక। రథకార। వావదూక। సమ్రాజః క్షత్రియే। కవి। మతి। వాక్। పితృమత్। ఇన్ద్రజాలి। దామోష్ణీషి। గణకారి। కైశోరి। కాపిఞ్జలాది। కుట। శలాకా। ముర। ఏరక। అభ్ర। దర్భ। కేశినీ। వేనాచ్ఛన్దసి। శూర్పణాయ। శ్యావనాయ। శ్యావరథ। శ్యావపుత్ర। సత్యఙ్కార। బడభీకార। శఙ్కు। శాక। పథికారిన్। మూఢ। శకన్ధు। కర్ృ। హర్ృ। శాకిన్। ఇనపిణ్డీ। వామరథస్య కన్వాదివత్ స్వరవర్జమ్।

.

1176. సేనాన్తలక్షణకారిభ్యశ్చ [4.1.152]

సేనాన్త-లక్షణ-కారిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) సేనాన్త-లక్షణ-కారిభ్యః ణ్యః

(సి.కౌ) ఏభ్యో ణ్యః । ఏతి సంజ్ఞాయామ్- (కౌముదీ-1023) ఇతి సస్య షః । హారిషేణ్యః । లాక్షణ్యః । కారిః శిల్పీ తస్మాత్తాన్తువాయ్యః । కౌమ్భకార్యః । నాపిత్యః ॥

(కాశికా) సేనాన్తాత్ ప్రాతిపదికాత్ లక్షణశబ్దాత్ కారివచనేభ్యశ్చ అపత్యే ణ్యః ప్రత్యయో భవతి। కారిశబ్దః కారూణాం తన్తువాయాదీనాం వాచకః। కారిషేణ్యః। హారిషేణ్యః। లాక్షణ్యః। కారిభ్యః తాన్తువాయ్యః। కౌమ్భకార్యః। నాపిత్యః।

.

1177. ఉదీచామిఞ్ [4.1.153]

ఉదీచామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ ఇఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) సేనాన్త-లక్షణ-కారిభ్యః ఉదీచామ్ ఇఞ్

(సి.కౌ) హారిషేణిః । లాక్షణిః । తాన్తువాయిః । కౌమ్భకారిః । నాపితాత్తు పరత్వాత్ఫిఞేవ । నాపితాయనిః ।తక్ష్ణోఽణ ఉపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ షపూర్వ- (కౌముదీ-1160) ఇత్యనోఽకారలోపః । తాక్ష్ణః । పక్షే తాక్షణ్యః ॥

(కాశికా) ణ్యే ప్రాప్తే ఇఞపరో విధీయతే। సేనాన్తలక్షణకారిభ్యోఽపత్యే ఇఞ్ ప్రత్యయో భవతి ఉదీచాం మతేన। కారిషేణిః। హారిషేణిః। లాక్షణిః। తాన్తువాయిః। కౌమ్భకారిః। వచనసామర్థ్యాదేవ ప్రత్యయసమావేశే లబ్ధే ఆచార్యగ్రహణం వైచిత్ర్యార్థమ్। తక్షన్శబ్దః శివాదిః, తేన అణా అయమ్ ఇఞ్ బాధ్యతే, న తు ణ్యః। తక్ష్ణోఽపత్యం తాక్ష్ణః, తాక్షణ్యః।

.

1178. తికాదిభ్యః ఫిఞ్ [4.1.154]

తిక-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ఫిఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) తికాదిభ్యః ఫిఞ్

(సి.కౌ) తైకాయనిః ॥

(కాశికా) తిక ఇత్యేవమాదిభ్యః శబ్దేభ్యోఽపత్యే ఫిఞ్ ప్రత్యయో భవతి। తైకాయనిః। కైతవాయనిః। వృషశబ్దోఽత్ర పఠ్యతే, తస్య ప్రత్యయసన్నియోగేన యకారన్తత్వమ్ ఇష్యతే। వార్ష్యాయణిః। కౌరవ్యశబ్దః పఠ్యతే, స చ క్షత్రియవచనః, ఔరసశబ్దేన క్షత్రియప్రత్యయాన్తేన సాహచర్యాత్। యస్ తు కుర్వాదిభ్యో ణ్యః 4.1.151 , తదన్తాదిఞైవ భవితవ్యమ్। తథా చ ణ్యక్షత్రియార్షఞితో యూని లుగణిఞోః 2.4.58 ఇత్యత్ర ఉదాహృతం కౌరవ్యః పిత, కౌరవ్యః పుత్రః ఇతి। తిక। కితవ। సంజ్ఞా। బాల। శిఖా। ఉరస్।

శాట్య। సైన్ధవ। యముస్ద। రూప్య। గ్రామ్య। నీల। అమిత్ర। గౌకక్ష్య। కురు। దేవరథ। తైతిల। ఔరస। కౌరవ్య। భౌరికి। భౌలికి। చౌపయత। చైతయత। చైటయత। శైకయత। క్షైతయత। ధ్వాజవత। చన్ద్రమస్। శుభ। గఙ్గా। వరేణ్య। సుయామన్। ఆరద। వహ్యకా। ఖల్యా। వృష। లోమకా। ఉదన్య। యజ్ఞ।

.

1179. కౌసల్యకార్మార్యాభ్యాం చ [4.1.155]

కౌసల్య-కార్మార్యాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) కౌసల్య-కార్మార్యాభ్యామ్ ఫిఞ్

(సి.కౌ) అపత్యే ఫిఞ్ । ఇఞోऽపవాదః ॥ పరమప్రకృతేరేవాయమిష్యతే । ప్రత్యయసంనియోగేన ప్రకృతిరూపం నిపాత్యతే । కోసలస్యాపత్యం కౌసల్యాయనిః । కర్మారస్యాపత్యం కార్మార్యాయణిః ।ఛాగవృషయోరపి (వార్త్తికమ్) ॥ ఛాగ్యాయనిః । వార్ష్యాయణిః ॥

(కాశికా) కౌసల్యకార్మార్యశబ్దాభ్యామపత్యే ఫిఞ్ ప్రత్యయో భవతి। ఇఞోఽపవాదః। కౌసల్యాయనిః। కార్మార్యాయణిః। పరమప్రకృతేరేవ అయం ప్రత్యయః ఇష్యతే, కోసలస్య అపత్యం, కర్మారస్య అపత్యమ్ ఇతి। ప్రత్యయసన్నియోగేన తు ప్రకృతిరూపం నిపాత్యతే। యథా చ స్మృత్యన్తరమ్, 'దగుకోసలకర్మారచ్ఛాగవృషాణాం యుట్ వాదిష్టస్య' ఇతి। దాగవ్యాయనిః। కౌసల్యాయనిః। కార్మార్యాయణిః। ఛాగ్యాయనిః। వార్ష్యాయణిః।

.

1180. అణో ద్వ్యచః [4.1.156]

అణః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ద్వ్యచః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) ద్వ్యచః అణః ఫిఞ్

(సి.కౌ) అపత్యే ఫిఞ్ । ఇఞోऽపవాదః । కార్త్రాయణిః । అణః ఇతి కిమ్ ? దాక్షాయణః । ద్వ్యచః కిమ్ ? ఔపగవిః ।।త్యాదాదీనాం ఫిఞ్వా వాచ్యః (వార్త్తికమ్) ॥ త్యాదాయనిః – త్యాదః ॥

(కాశికా) అణన్తాద్ ద్వ్యచః ప్రాతిపదికాదపత్యే ఫిఞ్ ప్రత్యయో భవతి। ఇఞోఽపవాదః। కార్త్రాయణిః। హార్త్రాయణిః। అణః ఇతి కిమ్? దాక్షాయణః। ద్వ్యచః ఇతి కిమ్? ఔపగవిః। త్యదాదీనాం వా ఫిఞ్ వక్తవ్యః। త్యాదాయనిః, త్యాదః। యాదాయనిః, యాదః। తాదాయనిః, తాదః। అణత్ర ప్రాప్తః।

.

1181. ఉదీచాం వృద్ధాదగోత్రాత్ [4.1.157]

ఉదీచామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ వృద్ధాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అగోత్రాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) ఉదీచామగోత్రాత్ వృద్ధాత్ ఫిఞ్

(సి.కౌ) ఆమ్రగుప్తాయనిః । ప్రాచాం తు । ఆమ్రగుప్తిః । వృద్ధాత్ కిమ్ ? దాక్షిః । అగోత్రాత్కిమ్ ? ఔపగవిః ॥

(కాశికా) వృద్ధం యచ్ఛబ్దరూపమగోత్రం, తస్మాదపత్యే ఫిఞ్ ప్రత్యయో భవతి ఉదీచామాచార్యాణాం మతేన। ఆమ్రగుప్తాయనిః। గ్రామరక్షాయణిః। కారిశబ్దాదపి వృద్ధాదగోత్రాత్ పరత్వాదనేన ఏవ భవితవ్యమ్। నాపితాయనిః। ఉదీచామ్ ఇతి కిమ్? ఆమ్రగుప్తిః। వృద్ధాదితి కిమ్? యాజ్ఞదత్తిః। అగోత్రాదితి కిమ్? ఔపగవిః।

.

1182. వాకినాదీనాం కుక్ చ [4.1.158]

వాకిన-ఆదీనామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ కుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) ఉదిచామ్ వాకినాదీనామ్ కుక్ (ఆగమః) ఫిఞ్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) అపత్యే ఫిఞ్వా స్యాత్ । వాకినస్యాపత్యం వాకినకాయనిః – వాకినిః ॥

(కాశికా) వాకిన ఇత్యేవమాదిభ్యః శబ్దేభ్యోఽపత్యే ఫిఞ్ ప్రత్యయో భవతి, తత్ సంనియోగేన చ ఏషాం కుగాగమః। యదిహ వృద్ధమగోత్రం శబ్దరూపం తస్య ఆగమార్థమ్ ఏవ గ్రహణమ్, అన్యేషాముభయార్థమ్। వాకినకాయనిః। గారేధకాయనిః। ఇఞాద్యపవాదో యోగః। ఉదీచామ్ ఇత్యధికారాత్ పక్షే తేఽపి భవన్తి। వాకినిః। గారేధిః। వాకిన। గారేధ। కార్కట్య। కాక। లఙ్కా। చర్మివర్మిణోర్నలోపశ్చ।

.

1183. పుత్రాన్తాదన్యతరస్యామ్ [4.1.159]

పుత్ర-అన్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) వృద్ధాత్ పుత్రాన్తాత్ ఉదీచామ్ కుక్ అన్యతరస్యామ్

(సి.కౌ) అస్మాద్వా ఫిఞ్ సిద్ధస్తస్మిన్పరే పుత్రాన్తస్య వా కుగ్విధీయతే । గార్గీపుత్రకాయణిః– గార్గీపుత్రాయణిః । గార్గీపుత్రిః ॥

(కాశికా) ఉదీచాం వృద్ధాతితి వర్తతే। పుత్రాన్తమగోత్రమ్ ఇతి పూర్వేణ ఏవ ప్రత్యయః సిద్ధః, తస్మిన్ననేన కుగాగమోఽన్యతరస్యాం విధీయతే। పుత్రాన్తాత్ ప్రాతిప్దికాత్ యః ఫిఞ్ ప్రత్యయః, తస్మిన్ పరభూతేఽన్యతరస్యాం కుగాగమో భవతి పుత్రాన్తస్య। తేన త్రైరూప్యం సమ్పద్యతే। గార్గీపుత్రకాయణిః, గార్గీపుత్రాయణిః, గార్గీపుత్రిః। వాత్సీపుత్రకాయణిః, వాత్సీపుత్రాయణిః, వాత్సీపుత్రిః।

.

1184. ప్రాచామవృద్ధాత్ ఫిన్ బహులమ్ [4.1.160]

ప్రాచామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ అ-వృద్ధాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఫిన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ బహులమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య అపత్యమ్' (ఇతి) ప్రాచామవృద్ధాత్ బహులమ్ ఫిన్

(సి.కౌ) గ్లుచుకాయనిః ॥

(కాశికా) అవృద్ధాచ్ ఛబ్దరూపాదపత్యే ఫిన్ ప్రత్యయో భవతి బహులం ప్రాచాం మతేన। గ్లుచుకాయనిః। అహిచుమ్బుకాయనిః। ప్రాచామ్ ఇతి కిమ్? గ్లౌచుకిః। అవృద్ధాతితి కిమ్? రాజదన్తిః। ఉదీచాం ప్రాచామన్యతరస్యాం బహులమ్ ఇతి సర్వ ఏతే వికల్పార్థస్ తేషామ్ ఏకేన ఏవ సిధ్యతి। తత్ర ఆచార్యగ్రహణం పూజార్థమ్। బహులగ్రహణమ్ వైచిత్ర్యార్థమ్। క్వచిన్ న భవత్యేవ, దాక్షిః। ప్లాక్షిః।

.

1185. మనోర్జాతావఞ్యతౌ షుక్ చ [4.1.161]

మనోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ జాతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అఞ్-యతౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ షుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

మనోః జాతౌ అఞ్-యతౌ, షుక్ (ఆగమః) చ

(సి.కౌ) సముదాయార్థో జాతిః । మానుషః - మనుష్యః ॥

(కాశికా) మనుశబ్దాదఞ్ యతిత్యేతౌ ప్రత్యౌ భవతః, తత్ సన్నియోగేన షుగాగమః, సముదాయేన చేజ్ జాతిర్గమ్యతే। మానుషః, మనుష్యః। జాతిశబ్దావేతౌ। అపత్యార్థో ఽత్ర న అస్త్యేవ। తథా చ మానుషాః ఇతి బహుషు న లుగ్ భవతి। అపత్యవివక్షాయాం తు అణైవ భవితవ్యమ్। మానవీ ప్రజా। అపత్యే కుత్సితే మూఢే మనోరౌత్సర్గికః స్మృతః। నకారస్య చ మూర్ధన్యస్ తేన సిధ్యతి మాణవః।

.

1186. జనపదశబ్దాత్ క్షత్రియాదఞ్ [4.1.168]

జనపద-శబ్దాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ క్షత్రియాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

తస్య అపత్యమ్ (ఇతి) క్షత్రియాత్ జనపదశబ్దాత్ అఞ్

(సి.కౌ) జనపదక్షత్రియయోర్వాచకాదఞ్ స్యాదపత్యే । దాణ్డినాయన- (కౌముదీ-1145) ఇతి సూత్రే నిపాతనాట్టిలోపః । ఐక్ష్వాకః । ఐక్ష్వాకౌ ॥క్షత్రియసమానశబ్దాజ్జనపదాత్తస్య రాజన్యపత్యవత్ (వార్తికమ్) ॥ తద్రాజమాచక్షామస్తద్రాజ ఇత్యన్వర్థసంజ్ఞాసామర్థ్యాత్ ॥ పఞ్చాలానాం రాజా పాఞ్చాలః ।పూరోరణ్వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ పౌరవః ।పాణ్డోర్డ్యణ్ (వార్తికమ్) ॥ పాణ్డ్యః ॥

(కాశికా) జనపదశబ్దో యః క్షత్రియవాచీ, తస్మాదపత్యే అఞ్ ప్రత్యయో భవతి। పాఞ్చాలః ఐక్ష్వాకః। వైదేహః। జనపదశబ్దాతితి కిమ్? ద్రుహ్యోరపత్యం ద్రౌహ్యవః। పురవః। క్షత్రియాతితి కిమ్? బ్రాహ్మణస్య పఞ్చాలస్య అపత్యం పాఞ్చాలిః। వైదేహిః। క్షత్రియసమానశబ్దాజ్ జనపదశబ్దాత్ తస్య రాజన్యప్త్యవత్। పఞ్చాలానాం రాజా పాఞ్చాలః। వైదేహః। మాగధః।

.

1187. సాల్వేయగాన్ధారిభ్యాం చ [4.1.169]

సాల్వేయ-గాన్ధారిభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

తస్య అపత్యమ్ (ఇతి) క్షత్రియాత్ జనపదశబ్దాత్ సాల్వేయ-గాన్ధారిభ్యామఞ్ చ

(సి.కౌ) ఆభ్యామపత్యేఽఞ్ । వృద్ధేత్- (కౌముదీ-1189) ఇతి ఞ్యఙోఽపవాదః । సాల్వేయః । గాన్ధారః । తస్య రాజన్యప్యేవమ్ ॥

(కాశికా) సాల్వేయగాన్ధారిశబ్దాభ్యామపత్యే అఞ్ ప్రత్యయో భవతి। జనపదశబ్దావేతౌ క్షత్రియాభిధాయినౌ తాభ్యామఞపవాదే వృద్ధాదితి ఞ్యఙి ప్రాప్తే పునరఞ్ విధీయతే। సాల్వేయః। గాన్ధారః। తస్య రాజని ఇత్యేవ, సాల్వేయో రాజా। గాన్ధారో రాజా।

.

1188. ద్వ్యఞ్మగధకలిఙ్గసూరమసాదణ్ [4.1.170]

ద్వ్యచ్-మగధ-కలిఙ్గ-సూరమసాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

తస్య అపత్యమ్ (ఇతి) క్షత్రియాత్ జనపదశబ్దాత్ ద్వ్యచ్-మగధ-కలిఙ్గ-సూరమసాత్ అణ్

(సి.కౌ) అఞోఽపవాదః । ద్వ్యచ్ । ఆఙ్గః । వాఙ్గః । సౌహ్మః । మాగధః । కాలిఙ్గః । సౌరమసః । తస్య రాజన్యప్యేవమ్ ॥

(కాశికా) జనపదశబ్దాత్ క్షత్రియాభిధాయినో ద్వ్యచః, మగధ కలిఙ్గ సూరమస ఇతి ఏతేభ్యశ్చ అపత్యే అణ్ ప్రత్యయో భవతి। అఞోఽపవాదః। ఆఙ్గః। వాఙ్గః। అపుణ్డ్రః సౌహ్మః। మగధః। కాలిఙ్గః। సౌరమసః। తస్య రాజని ఇత్యేవ, ఆఙ్గో రాజా।

.

1189. వృద్ధేత్కోసలాజాదాఞ్యఙ్ [4.1.171]

వృద్ధ-ఇత్-కోసల-అజాదాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఞ్యఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

తస్య అపత్యమ్ (ఇతి) క్షత్రియాత్ జనపదశబ్దాత్ వృద్ధ-ఇత్-కోసల-అజాదాత్ ఞ్యఙ్

(సి.కౌ) వృద్ధాత్ । ఆమ్బష్ఠ్యః । సౌవీర్యః । ఇత్ । ఆవన్త్యః । కౌసల్యః । అజాదస్యాపత్యమాజాద్యః ॥

(కాశికా) జనపదశబ్దాత్ క్షత్రియాతిత్యేవ। వృద్ధాత్ ప్రాతిపదికాతికారాన్తాత్ చ, కోసలాజాదశబ్దాభ్యాం చ అప్త్య ఇ్యఙ్ ప్రత్యయో భవతి। అఞోఽపవాదః। వృద్ధాత్ తావత్ ఆమ్బష్ఠ్యః। సౌవీర్యః। ఇకారాన్తాత్ ఆవన్త్యః। కౌన్త్యః। కౌసలాజాదయోరవృద్ధార్థం వచనమ్। కౌసల్యః। ఆజాద్యః। తపరకరణమ్ కిమ్? కుమారీ నామ జనపదసమానశబ్దః క్షత్రియః, తస్య అపత్యం కౌమారః। పాణ్డోర్జనపదాబ్దాత్ క్షత్రియాడ్ డ్యణ్ వక్తవ్యః। పాణ్డ్యః। అన్యస్మాత్ పాణ్డవ ఏవ। తస్య రాజని ఇత్యేవ, ఆమ్బష్ఠ్యో రాజా। ఆవన్త్యః। కౌన్త్యః। కుఅసల్యః। ఆజాద్యః।

.

1190. కురునాదిభ్యో ణ్యః [4.1.172]

కురు-నాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ణ్యః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

తస్య అపత్యమ్ (ఇతి) క్షత్రియాత్ జనపదశబ్దాత్ కురు-నాదిభ్యః ణ్యః

(సి.కౌ) కౌరవ్యః । నైషధ్యః । స నైషధస్యార్థపతేఃఇత్యాదౌ తు శైషికోఽణ్ ॥

(కాశికా) జనపదశబ్దాత్ క్షత్రియాతిత్యేవ। కురుశబ్దాత్ నాదిభ్యశ్చ ప్రాతిపదికేభ్యో ణ్యః ప్రత్యయో భవతి। అణఞోరపవాదః। కౌరవ్యః। నకారాదిభ్యః నైషధ్యః। నైపథ్యః। తస్య రాజని ఇత్యేవ, కౌరవ్యో రాజా।

.

1191. సాల్వావయవప్రత్యగ్రథకలకూటాశ్మకాదిఞ్ [4.1.173]

సాల్వ-అవయవ-ప్రత్యగ్రథ-కలకూట-ఆశ్మకాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఇఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

తస్య అపత్యమ్ (ఇతి) క్షత్రియాత్ జనపదశబ్దాత్ సాల్వావయవ-ప్రత్యగ్రథ-కలకూట-ఆశ్మకాత్ ఇఞ్

(సి.కౌ) సాల్వో జనపదస్తదవయవా ఉదుమ్బరాదయస్తేభ్యః ప్రత్యగ్రథాదిభ్యస్త్రిభ్యశ్చ ఇఞ్ । అఞోఽపవాదః । ఔదుమ్బరిః ప్రాత్యగ్రథిః । కాలకూటిః । ఆశ్మకిః । రాజన్యప్యేవమ్ ॥

(కాశికా) జనపదశబ్దాత్ క్షత్రియాతిత్యేవ। సల్వా నామ అక్షత్రియా తన్నామికా, తస్యా అపత్యం, ద్వ్యచః 4.2.121 ఇతి ఢక్, సాల్వేయః। అణపీష్యతే, సాల్వః। తస్య నివాసః సాల్వో జనపదః। తదవ్యవా ఉదుమ్బరాదయః, తేభ్యః క్షత్రియవృత్తిభ్య ఇదం ప్రత్యయవిధానమ్। సాల్వావయవేభ్యః ప్రత్యగ్రథకలకూటాశ్మకశబ్దేభ్యశ్చాపత్యే ఇఞ్ ప్రత్యయో భవతి। అఞోఽపవాదః। ఔదుమ్బరిః। తైలఖలిః। మాద్రకారిః। యౌగన్ధరిః। భౌలిఙ్గిః। శారదణ్డిః। ప్రత్యగ్రథిః। కాలకూటిః। ఆశ్మకిః। తస్య రాజని ఇత్యేవ, ఔదుమ్బరీ రాజా। ఉదుమ్బరాస్తిలఖలా మద్రకారా యుగన్ధరాః। భులిఙ్గాః శరదణ్డాశ్చ సాల్వావయవసంజ్ఞితాః।

.

1192. తే తద్రాజాః [4.1.174]

తే ప్రథమా-బహువచనమ్ తద్రాజాః ప్రథమా-బహువచనమ్

తే క్షత్రియాత్ జనపదశబ్దాత్ (ఉక్తాః) ప్రత్యయాః తద్రాజాః

(సి.కౌ) అఞాదయ ఏతత్సంజ్ఞాః స్యుః ॥

(కాశికా) జన్పదశబ్దాత్ క్షత్రియాదఞ్ 4.1.168 ఇత్యేవమాదయః ప్రత్యయాః సర్వనామ్నా ప్రత్యవమృశ్యన్తే, న తు పూర్వే, గోత్రయువసంజ్ఞాకాన్డేన వ్యవహితత్వాత్। తేఽఞాదయః తద్రాజసంజ్ఞా భవన్తి। తథా చోదాహృతమ్। తద్రాజప్రదేశాః తద్రాజస్య బహుషు తేన ఏవ అస్త్రియామ్ 2.4.62 ఇత్యేవమాదయః।

.

1193. తద్రాజస్య బహుషు తేనైవాస్త్రియామ్ [2.4.62]

తద్రాజస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ బహుషు సప్తమీ-బహువచనమ్ తేన తృతీయా-ఏకవచనమ్ ఏవ అవ్యయమ్ అస్త్రియామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) బహుష్వర్థేషు తద్రాజస్య లుక్ స్యాత్తదర్థకృతే బహుత్వే న తు స్త్రియామ్ । ఇక్ష్వాకవః । పఞ్చాలా ఇత్యాది । కథం తర్హి కౌరవ్యాః పశవః, తస్యైవ రఘోః పాణ్డ్యాః ఇతి చ । కౌరవ్యే పాణ్డ్యే చ సాధవ ఇతి సమాధేయమ్ । రఘూణామన్వయం వక్ష్యే, నిరూధ్యమానా యదుభిః కథంచిత్ ఇతి తు రఘుయదుశబ్దయోస్తదపత్యే లక్షణయా ॥

(కాశికా) తే తద్రాజాః 4.1.172, ఞ్యాఽదయస్ తద్రాజాః 5.3.119 ఇతి వక్ష్యతి, తస్య తద్రాజసంజ్ఞస్య ప్రత్యయస్య బహుషు వర్తమానస్య అస్త్రీలిఙ్గస్య లుగ్ భవతి, తేన ఏవ చేత్ తద్రాజేన కృతం బహుత్వం భవతి। అఙ్గాః। వఙ్గాః। పుణ్డ్రాః। సుహ్మాః। మగధాః। లోహధ్వజాః। వ్రీహిమన్తః। తద్రాజస్య ఇతి కిమ్? ఔపగవాః। బహుషు ఇతి కిమ్? ఆఙ్గః। తేన ఏవ గ్రహణం కిమ్? ప్రియో వాఙ్గో యేషాం తే ఇమే ప్రియవాఙ్గాః। అస్త్రియామ్ ఇతి కిమ్? ఆఙ్గ్యః స్త్రియః।

.

1194. కమ్బోజాల్లుక్ [4.1.175]

కమ్బోజాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ లుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

తద్రాజస్య కమ్బోజాత్ లుక్

(సి.కౌ) అస్మాత్తద్రాజస్య లుక్స్యాత్ । కమ్బోజః । కమ్బోజౌ ॥కమ్బోజాదిభ్య ఇతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ చోలః । శకః । ద్వ్యజ్లక్షణస్యణో లుక్ । కేరలః । యవనః । అఞో లుక్ । కమ్బోజాః సమరే ఇతి పాఠః

సుగమః । దీర్ఘపాఠే తు కమ్బోజోఽభిజనో యేషామిత్యర్థః । సిన్ధుతక్షశిలాదిభ్యోఽణఞౌ- (కౌముదీ-1473) ఇత్యణ్ ॥

(కాశికా) జనపదశబ్దాత్ క్షత్రియాతిత్యనేన విహితస్య అఞో లుగుచ్యతే। కమ్బోజాత్ ప్రత్యయస్య లుక్ భవతి। కమ్బోజః। కమ్బోజాదిభ్యో లుగ్వచనం చోలాద్యర్థమ్। చోలః। కేరలః। శకః। యవనః। తస్య రాజని ఇత్యేవ, కమ్బోజో రాజా।

.

1195. స్త్రియామవన్తికున్తికురుభ్యశ్చ [4.1.176]

స్త్రియామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అవన్తి-కున్తి-కురుభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

అవన్తి-కున్తి-కురుభ్యః తద్రాజస్య స్త్రియామ్ లుక్

(సి.కౌ) తద్రాజస్య లుక్స్యాత్ । అవన్తీ । కున్తీ । కురూః ॥

(కాశికా) అవన్తికున్తికురుశబ్దేభ్య ఉత్పన్నస్య తద్రాజస్య స్త్ర్యామభిధేయాయాం లుగ్ భవతి। అవన్తికున్తిభ్యాం ఞ్యఙః, కురోర్ణ్యస్య। అవన్తీ। కున్తీ। కురూః। స్త్రియామ్ ఇతి కిమ్? ఆవన్త్యః। కౌన్త్యః। కౌరవ్యః।

.

1196. అతశ్చ [4.1.177]

అతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

అతః తద్రాజస్య స్త్రియామ్ లుక్

(సి.కౌ) తద్రాజస్యాకారస్య స్త్రియాం లుక్ స్యాత్ । శూరసేనీ । మద్రీ । కథం మాద్రీసుతౌ ఇతి । హ్రస్వ ఏవ పాఠః ఇతి హరదత్తః । భర్గాదిత్వం వా కల్ప్యమ్ ॥

(కాశికా) స్త్రియామ్ ఇత్యేవ। అకారప్రత్యయస్య తద్రాజస్య స్త్రియామభిధేయాయామ్ లుగ్ భవతి। తకారో విస్పష్టార్థః। శూరసేనీ। మద్రీ। దరత్। అవన్త్యాదిభ్యో లుగ్వచనాత్ తదన్తవిధిరత్ర నాస్తి, తేనేహ న భవతి, ఆమ్బష్ఠ్యా। సౌవీర్యా।

.

1197. న ప్రాచ్యభర్గాదియౌధేయాదిభ్యః [4.1.178]

న అవ్యయమ్ ప్రాచ్య-భర్గాది-యౌధేయ-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

ప్రాచ్య-భర్గాది-యౌధేయాదిభ్యః స్త్రియామ్ తద్రాజస్య లుక్ న

(సి.కౌ) ఏభ్యస్తద్రాజస్య న లుక్ । పాఞ్చాలీ । వైదర్భీ । ఆఙ్గీ । వాఙ్గీ । మాగధీ । ఏత్ ప్రాచ్యాః । భార్గీ । కారూశీ । కైకేయీ । కేకయీత్యత్ర తు జన్యజనకభావలక్షణే పుంయోగే ఙీష్ । యుధా శుక్రా ఆభ్యాం

ద్వ్యచః- (కౌముదీ-1124) ఇతి ఢక్ । తతః స్వార్థే పర్శ్వాదియౌధేయాదిభ్యోఽణఞౌ- (కౌముదీ-2070) ఇత్యఞ్ । శార్ఙ్గరవాద్యఞ - (కౌముదీ-527) ఇతి జీన్ । అతశ్చ- (కౌముదీ-1196) ఇతి లుకి తు ఢగన్తత్వాత్ జీప్యుదాత్తనివృత్తిస్వరః స్యాత్ । యౌధేయీ । శౌక్రేయీ ॥

(కాశికా) ప్రాచ్యేభ్యః భర్గాదిభ్యః యౌధేయాదిభ్యశ్చ ఉత్పన్నస్య లుగ్న భవతి। అతశ్చ 4.1.177 ఇత్యనేన స్త్రియాం లుక్ ప్రాప్తః ప్రతిషిధ్యతే। ప్రాచ్యేభ్యః క్షత్రియేభ్యస్ తావత్ పాఞ్చాలీ। వైదేహీ। ఆఙ్గీ। వాఙ్గీ। మగధీ। భర్గాదిభ్యః భార్గీ। కారూషీ। కైకేయీ। యౌధేయాదిభ్యః యౌధేయీ। శౌభ్రేయీ। శౌక్రేయీ। కస్య పునరకారస్య ప్రత్యయస్య యౌధేయాదిభ్యో లుక్ ప్రాప్తః ప్రతిషిధ్యతే? పాఞ్చమికస్యఞః, పర్శ్వాదియౌధేయాదిభ్యామనఞౌ ఇత్యేతస్య। కథం పునస్ తస్య భిన్నప్రకరణస్థస్య అనేన లుక్ ప్రాప్నోతి? ఏతదేవ విజ్ఞాపయతి పాశ్చమికస్య అపి తద్రాజస్య అతశ్చ ఇత్యనేన లుగ్ భవతీతి। కిమ్ ఏతస్య జ్ఞాపనేన ప్రయోజనమ్? పర్శ్వాద్యాణః స్త్రియాం లుక్ సిద్ధో భవతి। పర్శూః। రక్షాః। అసురీ। తథా చ ఉక్తం యౌధేయాదిప్రతిషేధో జ్ఞాపకః పర్శ్వాద్యణో లుకితి। భర్గ। కరూష। కేకయ। కశ్మీర। సాల్వ। సుస్థాల। ఉరశ। కౌరవ్య। ఇతి భర్గాదిః। యౌధేయ। శౌభ్రేయ। శౌక్రేయ। జ్యాబానేయ। ధార్తేయ। ధార్తేయ। త్రిగర్త। భరత। ఉశీనర। యౌధేయాదిః। ఇతి శ్రీజయాదిత్యవిరచితాయామ్ కాశికాయాం వృత్తౌ చతుర్థాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః। చతుర్థాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః।

.

1198. అణిఞోరనార్షయోర్గురూపోత్తమయోః ష్యఙ్ గోత్రే [4.1.78]

అణ-ఇఞోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ అనార్షయోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ గురు-ఉపోత్తమయోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ ష్యఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ గోత్రే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) త్ర్యాదీనామన్త్యముత్తమం తస్య సమీపముపోత్తమమ్, గోత్రే యావణిఞౌ విహితావనార్షౌ తదన్తయోర్గురూపోత్తమయోః ప్రాతిపదికయోః స్త్రియాం ష్యఙాదేశః స్యాత్ ॥ [(పరిభాషా -) నిర్దిశ్యమానస్యాదేశా భవన్తి] ఇత్యణిఞోరేవ । షఙావితౌ । యఙశ్చాప్ - (కౌముదీ-528) కుముదగన్ధేరపత్యం స్త్రీ కౌముదగన్ధ్యా । వారాహ్యా । అనార్షయోః కిమ్ ? వాసిష్ఠీ । వైశ్వామిత్రీ । గురుపోత్తమయోః కిమ్ । ఔపగవీ । జాతిలక్షణో జీష్ । గౌత్రే కిమ్ । అహిచ్ఛత్రే జాతా ఆహిచ్ఛత్రీ ॥

(కాశికా) గోత్రే యావణిఞౌ విహితావనార్షౌ తదన్తయోః ప్రాతిపదికయోర్గురుపోత్తమయోః స్త్రియాం ష్యఙాదేశో భవతి। నిర్దిష్యమానస్య ఆదేశా భవన్తి ఇత్యణిఞోరేవ విజ్ఞాయతే, న తు సముదాయస్య। ఙకారః సామాన్యగ్రహణార్థః। షకారస్ తదవిఘాతార్థః, యఙశ్చాప్ 4.1.74 ఇతి। ఉత్తమశబ్దః స్వభావాత్

త్రిప్రభృతీనామన్త్యమక్షరమాహ। ఉత్తమస్య సమీపముపోత్తమమ్। గురు ఉపోత్తమం యస్య తద్ గురూపోత్తమం ప్రాతిపదికమ్। కరీషస్య ఇవ గన్ధోఽస్య కరీషగన్ధిః। కుముదగన్ధిః। తస్యాపత్యమ్ ఇత్యణ్। తస్య ష్యఙాదేశః। కారీషగన్ధ్యా। కౌముదగన్ధ్యా। వరాహస్యాపత్యమ్। అత ఇఞ్ 4.1.95। వారాహిః। తస్య ష్యఙాదేశః। వారాహ్యా। బాలాక్యా। అణిఞోః ఇతి కిమ్? ఋతభాగస్యాపత్యం, బిదాదిత్వాదఞ్, ఆర్తభాగీ। గురూపోత్తమాదికం సర్వమస్తీతి న స్తణిఞౌ। టిడ్ఢాణఞ్ 4.1.15 ఇతి ఙీబేవ భవతి। అనార్షయోః ఇతి కిమ్? వాసిష్ఠీ। వైశ్వామిత్రీ। గురూపోత్తమయోః ఇతి కిమ్? ఔపగవీ। కాపటవీ। గోత్రే ఇతి కిమ్? తత్ర జాతః 4.3.25 ఆహిచ్ఛత్రీ। కాన్యకుబ్జీ।

.

1199. గోత్రావయవాత్ [4.1.79]

గోత్ర-అవయవాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) గోత్రావయవా గోత్రాభిమతాః కులాఖ్యాస్తతో గోత్రే విహితయోరణిఞోః స్త్రియాం ష్యఙాదేశః స్యాత్ । అగురూపోత్తమార్థం ఆరమ్భః । పౌణిక్యా । భౌణిక్యా ॥

(కాశికా) అణిఞోః ఇత్యేవ। గోత్రావయవాః గోత్రాభిమతాః కులాఖ్యాః పుణికభుణికముఖరప్రభృతయః। తతో గోత్రే విహితయోరణిఞోః స్త్రియాం ష్యఙాదేశో భవతి। అగురూపోత్తమార్థ ఆరమ్భః। పౌణిక్యా। భౌణిక్యా। మౌఖర్యా। యేషాం త్వనన్తరాపత్యేఽపి ఇష్యతే దైవదత్త్యా, యాజ్ఞదత్త్యా ఇతి , తే క్రౌడ్యాదిషు ద్రష్టవ్యాః।

.

1200. క్రౌడ్యాదిభ్యశ్చ [4.1.80]

క్రౌడ్య-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) స్త్రియాం ష్యఙ్ ప్రత్యయః స్యాత్ । అగురూపోత్తమార్థోఽనణిఞర్థశ్చారమ్భః । క్రౌడ్యా । వ్యాడ్యా । (గణసూత్రమ్ -) సూత యువత్యామ్ । సూత్యా । (గణసూత్రమ్ -) భోజ క్షత్రియే । భోజ్యా ॥

(కాశికా) క్రౌడి ఇత్యేవమాదిభ్యశ్చ స్త్రియాం ష్యఙ్ ప్రత్యయో భవతి। అగురూపోత్తమార్థ ఆరమ్భః। అనణిఞర్థశ్చ। కౌడ్యా। లాడ్యా। కౌడి। లాడి। వ్యాడి। ఆపిశలి। ఆపక్షితి। చౌపయత। చైటయత। శైకయత। బైల్వయత। వైకల్పయత। సౌధాతకి। సూత యువత్యామ్। భోజ క్షత్రియే భౌరికి। భౌలికి। శాల్మకి। శాలాస్థలి। కాపిష్ఠలి। గౌలక్ష్య। గౌకక్ష్య।

.

1201. దైవయజ్ఞిశౌచివృక్షిసాత్యముగ్రికాణ్ఠేవిద్ధిభ్యోఽన్యతరస్యామ్ [4.1.81]

దైవయజ్ఞి-శౌచివృక్షి-సాత్యముగ్రి-కాణ్ఠేవిద్ధిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యశ్చతుర్భ్యః ష్యఙ్వా । అగోత్రార్థమిదం గోత్రేఽపి పరత్వాత్ప్రవర్తతే । పక్షే ఇతో మనుష్య- (కౌముదీ-520) ఇతి ఙీష్ । దైవయజ్ఞ్యా - దైవయజ్ఞీ । ఇత్యాది । ఇతి తద్ధితాధికారే అపత్యాధికారప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) దైవయజ్ఞి శౌచివృక్షి సాత్యముగ్రి కాణ్ఠేవిద్ధి ఇత్యేతేషామన్యతరస్యాం ష్యఙ్ ప్రత్యయో భవతి। ఇఞన్తా ఏతే, గోత్రగ్రహణం చ న అనువర్తతే। తేన ఉభయత్రవిభాషేయమ్। గోత్రే పూర్వేణ ష్యఙాదేశః ప్రాప్తో వికల్ప్యతే, అగోత్రే త్వనన్తరేఽపత్యే పక్షే విధీయతే। తేన ముక్తే ఇతో మనుష్యజాతే 4.1.65 ఇతి ఙీషేవ భవతి। దైవయజ్ఞ్యా, దైవయజ్ఞీ। శౌచివృక్ష్యా, శౌచివృక్షీ। సాత్యముగ్ర్యా, సాత్యముగ్రీ। కాణ్ఠేవిద్ధ్యా, కాణ్ఠేవిద్ధీ।

.

1202. తేన రక్తం రాగాత్ [4.2.1]

తేన తృతీయా-ఏకవచనమ్ రక్తమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ రాగాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

'**తేన రక్తం రాగాత్**' **(ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః అణ్ ప్రత్యయః**

(సి.కౌ) ॥ అథ తద్ధితాధికారే చాతురర్థికప్రకరణమ్ ॥ రజ్యతేఽనేనేతి రాగః । కషాయేణ రక్తం వస్త్రం కాషాయమ్ । మాఞ్జిష్ఠమ్ । రాగాత్కిమ్ । దేవదత్తేన రక్తం వస్త్రమ్ ।

(కాశికా) శుక్లస్య వర్ణాన్తరాపాదనమ్ ఇహ రఞ్జేరర్థః। రజ్యతేఽనేన ఇతి రాగః। తేన ఇతి తృతీయాసమర్థాద్ రాగవిశేషవాచినః శబ్దాద్ రక్తమ్ ఇత్యేతస్మిన్నర్థే యథావిహితమ్ ప్రత్యయో భవతి। కషాయేణ రక్తం వస్త్రమ్ కాషాయమ్। మాఞ్జిష్ఠమ్। కౌసుమ్భమ్। రాగాతితి కిమ్? దేవదత్తేన రక్తం వస్త్రమ్। కథం కాషాయౌ గర్దభస్య కర్ణౌ, హారిద్రౌ కుక్కుటస్య పదౌ ఇతి? ఉపమానాద్ భవిష్యతి, కాషాయౌ ఇవ కాషాయౌ, హారిద్రావివ హారిద్రౌ। ద్వైపవైయాఘ్రాదఞ్ 4.2.12 ఇతి యావత్ తృతీయాసమర్థవిభక్తిరనువర్తతే।

.

1203. లాక్షారోచనాశకలకర్దమాట్ఠక్ [4.2.2]

లాక్షా-రోచనా-శకల-కర్దమాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఠక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'**తేన రక్తం రాగాత్**' **(ఇతి) లాక్షా-రోచనా-శకల-కర్దమాత్ ఠక్ ప్రత్యయః**

(సి.కౌ) లాక్షికః । రౌచనికః ।శకలకర్దమాభ్యాముపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ శాకలికః । కార్దమికః । ఆభ్యామణపీతి వృత్తికారః । శాకలః । కార్దమః ।నీల్యా అన్ (వార్తికమ్) ॥ నీల్యా రక్తం నీలమ్ ।పీతాత్కన్ (వార్తికమ్) ॥ పాతకమ్ ।హరిద్రామహారజనాభ్యామఞ్ (వార్తికమ్) ॥ హారిద్రమ్ । మాహారజనమ్ ॥

(కాశికా) లాక్షాదిభ్యో రాగవచనేభ్యస్ తృతీయాసమర్థేభ్యో రక్తమ్ ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి। అణోఽపవాదః। లాక్షయా రక్తం వస్త్రమ్ లాక్షికమ్। రౌచనికమ్। శాకలికమ్। కార్దమికమ్। శకలకర్దమాభ్యామణపీష్యతే। శాకలమ్। కార్దమ్। నీల్యా అన్ వక్తవ్యః। నీల్యా రక్తం నీలం వస్త్రమ్। పీతాత్ కన్ వక్తవ్యః। పీతేన రక్తం పీతకమ్। హరిద్రామహారజనాభ్యామఞ్ వక్తవ్యః। హారిద్రమ్। మాహారజనమ్।

.

1204. నక్షత్రేణ యుక్తః కాలః [4.2.3]

నక్షత్రేణ తృతీయా-ఏకవచనమ్ యుక్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ కాలః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తేన నక్షత్రేణ యుక్తః కాలః' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః అణ్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) పుష్యేణ యుక్తం పౌషమహః । పౌషీ రాత్రిః ॥

(కాశికా) తృతీయాసమర్థవిభక్తిః అనువర్తతే। తేన ఇతి తృతీయాసమర్థాద్ నక్షత్రవిశేషవాచినః శబ్దాద్ యుక్తః ఇత్యేతస్మిన్నర్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి। యోఽసౌ యుక్తః కాలశ్చేత్ స భవతి। కథం పునర్నక్షత్రేణ పుష్యాదినా కాలో యుజ్యతే? పుష్యాదిసమీపస్థే చన్ద్రమసి వర్తమానాః పుష్యాదిశబ్దాః ప్రత్యయముత్పాదయన్తి పుష్యేణ యుక్తః కాలః। పుష్యసమీపస్థేన చన్ద్రమసా యుక్తః ఇత్యర్థః। పౌషీ రాత్రిః। పౌషమహః। మాఘీ రాత్రిః। మాఘమహః। నక్షత్రేణ ఇతి కిమ్? చన్ద్రమసా యుక్తా రాత్రిః। కాలః ఇతి కిమ్? పుష్యేణ యుక్తశ్చన్ద్రమాః।

.

1205. లుబవిశేషే [4.2.4]

లుప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అవిశేషే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'నక్షత్రేణ యుక్తః కాలః' (ఇతి) అవిశేషే లుప్

(సి.కౌ) పూర్వేణ విహితస్య లుప్స్యాత్ షష్టిదణ్డాత్మకస్య కాలస్యావాన్తరవిశేషశ్చేన్న గమ్యతే । అద్య పుష్యః । కథం తర్హి పుష్యయుక్తా పౌర్ణమాసీ పౌషీతి । విభాషా ఫాల్గునీశ్రవణాకార్తికీచైత్రీభ్యః-

(కౌముదీ-1225) ఇతి నిర్దేశేన పౌర్ణమాస్యామయం లుబ్ నేతి జ్ఞాపితత్వాత్ । శ్రవణశబ్దాత్తు అతఏవ లుప్ యుక్తవద్భావాభావశ్చ । అబాధకాన్యపి నిపాతనాని । శ్రావణీ ॥

(కాశికా) పూర్వేణ విహితస్య ప్రత్యయస్య లుబ్ భవతి అవిశేషే। న చేన్ నక్షత్రయుక్తస్య కాలస్య రాత్ర్యాదివిశేషోఽభిధీయతే। యావన్ కాలే నక్షత్రేణ యుజ్యతే అహోరాత్రః, తస్య అవిశేషే లుబ్ భవతి। అద్య పుష్యః। అద్య కృత్తికాః। అవిశేషే ఇతి కిమ్? పౌషీ రాత్రిః। పౌషమహః।

.

1206. సంజ్ఞాయాం శ్రవణాశ్వత్థాభ్యామ్ [4.2.5]

సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ శ్రవణ-అశ్వత్థాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్

'నక్షత్రేణ యుక్తః కాలః' (ఇతి) శ్రవణ-అశ్వత్థాభ్యామ్ సంజ్ఞాయాం లుప్

(సి.కౌ) విశేషార్థోఽయమారమ్భః । శ్రవణా రాత్రిః । అశ్వత్థో ముహూర్తః । సంజ్ఞాయాం కిమ్ । శ్రావణీ । ఆశ్వత్థీ ॥

(కాశికా) అవిశేషే లుప్ విహితః పూర్వేణ, విశేషార్థోఽయమారమ్భః। శ్రవనశబ్దాదశ్వత్థశబ్దాచ్ చ ఉత్పన్నస్య ప్రత్యయస్య లుబ్ భవతి సంజ్ఞాయాం విషయే। శ్రవణారాత్రిః। అశ్వత్థో ముహూర్తః। లుపి యుక్తవద్భావః కస్మాన్ న భవతి? నిపాతనాత్ విభాషా ఫాల్గునీశ్రవణాకార్త్తికీచైత్రీభ్యః 4.2.23 ఇతి। సంజ్ఞాయామ్ ఇతి కిమ్? శ్రావణీ, ఆశ్వత్థీ రాత్రిః।

.

1207. ద్వన్ద్వాచ్ఛః [4.2.6]

ద్వన్ద్వాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఛః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'నక్షత్రేణ యుక్తః కాలః' (ఇతి) ద్వన్ద్వాత్ ఛః

(సి.కౌ) నక్షత్రద్వన్ద్వాద్యుక్తే కాలే ఛః స్యాత్ విశేషే సత్యసతి చ । తిష్యపునర్వసవీయమహః । రాధానురాధీయా రాత్రిః ॥

(కాశికా) నక్షత్రద్వన్ద్వాత్ తృతీయాసమర్థాద్ యుక్తే కాలే ఛః ప్రత్యయో భవతి, విశేషే చ అవిశేషే చ। రాధానురాధీయా రాత్రిః। తిష్యపునర్వసవీయమహః। అవిశేషే రాధానురాధీయమ్। అద్య తిష్యపునర్వసవీయమ్। లుపం పరత్వాద్ బాధతే।

.

1208. దృష్టం సామ [4.2.7]

దృష్టమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సామ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తేన దృష్టం సామ' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః అణ్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) తేనేత్యేవ । వసిష్ఠేన దృష్టం సామ ।అస్మిన్నర్థేఽణ్ డిద్వా వక్తవ్యః (వార్త్తికమ్) ॥ ఉశనసా దృష్టమౌశనమ్ ॥ ఔశనసమ్ ॥

(కాశికా) తేన ఇతి తృతీయాసమర్థాద్ దృష్టం సామ ఇత్యేతస్మిన్నర్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి, యద్ దృష్టం సామ చేత్ తద్ భవతి। క్రుఞ్చేన దృష్టం కౌఞ్చం సామ। వాసిష్ఠమ్। వైశ్వామిత్రమ్।

.

1209. కలేర్ఢక్ [4.2.8]

కలేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఢక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తేన దృష్టం సామ' (ఇతి) కలేః ఢక్

(సి.కౌ) కలినా దృష్టం కాలేయం సామ ॥

(కాశికా) కలిశబ్దాత్ తృతీయాసమర్థాద్ దృష్టం సామ ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఢక్ ప్రత్యయో భవతి। అణోఽపవాదః। కలినా దృష్టం సామ కాలేయమ్। సర్వత్ర అగ్నికలిభ్యాం ఢగ్ వక్తవ్యః। అగ్నినా దృష్టమాగ్నేయమ్। ఏవమగ్నౌ భవమ్, అగ్నేరాగతమ్, అగ్నేః స్వమ్ ఇతి సర్వత్ర ఢగేవ భవతి। ఆగ్నేయమ్। తథా కాలేయమపి ప్రతిపత్తవ్యమ్। దృష్టే సామని అణ్ వా డిద్ భవతీతి వక్తవ్యమ్। ఉశనసా దృష్టం సామ ఔశనసమ్, ఔశనమ్। జాతే చ అర్థే యోఽన్యేన బాధితః పునరణ్ విధీయతే స వా డిద్ భవతీతి వక్తవ్యమ్। ప్రాగ్దీవ్యతోఽణ్ ప్రాప్తః కాలఠఞా బాధితః సంధివేలాద్యృతునక్షత్రేభ్యః ఇతి పునర్విధియతే స వా డిద్ భవతీతి వక్తవ్యమ్। శతభిషజి జాతః। శాతభిషజః, శాతభిషః। తీయాదీకక్ స్వార్థే వా వక్తవ్యః। ద్వైతీయీకమ్। తార్తీయీకమ్। ద్వితీయకమ్। తృతీయకమ్। న విద్యాయః। ద్వితీయా, తృతీయా విద్యా। గోత్రాదఙ్కవదిష్యతే। దృష్టం సామ ఇత్యేతస్మిన్నర్థే। ఔపగవేన దృష్టం సామ ఔపగవకమ్। కాపటవకమ్। గోత్రచరణాద్ వుఞ్ భవతి। దృష్టే సామని జాతే చ ద్విరణ్ డిద్వా విధీయతే। తీయాదీకక్ న విద్యాయా గోత్రాదఙ్కవదిష్యతే।

.

1210. వామదేవాడ్డ్యడ్డ్యౌ [4.2.9]

వామదేవాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ డ్యత్-డ్యౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

'తేన దృష్టం సామ' (ఇతి) వామదేవాత్ డ్యత్-డ్యౌ

(సి.కౌ) వామదేవేన దృష్టం సామ వామదేవ్యమ్ ॥ సిద్ధే యస్యేతిలోపేన కిమర్థం యయతౌ డితౌ । గ్రహణం మాఽతదర్థే భూద్వామదేవ్యస్య నఞ్స్వరే ॥ 1 ॥ ఇతి భాష్యమ్ ॥

(కాశికా) వామదేవశబ్దాత్ తృతీయాసమర్థాత్ దృష్టం సామ ఇత్యేతస్మిన్నర్థే డ్యత్ డ్య ఇత్యేతౌ ప్రత్యయౌ భవతః। అణోఽపవాదః। వామదేవేన దృష్టం సామ వామదేవ్యం సామ। తిత్కరణం స్వరార్థమ్। డిత్కరణం కిమర్థమ్? యయతోశ్చ అతదర్థే 6.2.156 ఇతి నఞ ఉత్తరస్య అన్తోదాత్తత్వే విధీయమానేఽన్యోర్గ్రహణం మా భూత్। అననుబన్ధకగ్రహణపరిభాషయా ఏకానుబన్ధకగ్రహణపరిభాషయా చ అనయోర్నివృత్తిః క్రియతే। అవామదేవ్యమ్। సిద్ధే యస్య ఇతి లోపేన కిమర్థం యయతౌ డితౌ। గ్రహణం మాఽతదర్థే భూద్వామదేవ్యస్య నఞ్స్వరే।

.

1211. పరివృతో రథః [4.2.10]

పరివృతః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ రథః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తేన పరివృతో రథః' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః అణ్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) వస్త్రైః పరివృతో వాస్త్రో రథః । రథః కిమ్ । వస్త్రేణ పరివృతః కాయః । సమన్తాద్వేష్టితః పరివృత ఉచ్యతే తేనేహ న । ఛాత్త్రైః పరివృతో రథః ॥

(కాశికా) తేన ఇతి తృతీయాసమర్థాత్ పరివృతః ఇత్యేతస్మిన్నర్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి, యోఽసౌ పరివృతః రథశ్చేత్ స భవతి। వస్త్రేణ ప్రతివృతో రథః వాస్త్రో రథః। కామ్బలః। చార్మణః। రథః ఇతి కిమ్? వస్త్రేణ పరివృతః కాయః। సమన్తాత్ వేష్టితః పరివృత ఉచ్యతే। యస్య కశ్చిదవయవో వస్త్రాదిభిరవేష్టితః, తత్ర న భవతి। తేన ఇహ న, ఛాత్రైః పరివృతో రథః।

.

1212. పాణ్డుకమ్బలాదినిః [4.2.11]

పాణ్డుకమ్బలాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఇనిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'పరివృతో రథః' (ఇతి) పాణ్డుకమ్బలాత్ ఇనిః

(సి.కౌ) పాణ్డుకమ్బలేన పరివృతః పాణ్డుకమ్బలీ । పాణ్డుకమ్బలశబ్దో రాజాస్తరణవర్ణకమ్బలస్య వాచకః । మత్వర్థీయేనైవ సిద్ధే వచనమణో నివృత్త్యర్థమ్ ॥

(కాశికా) పాణ్డుకమ్బలశబ్దాత్ తృతీయాసమర్థాత్ పరివృతో రథః ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఇనిః ప్రత్యయో భవతి। అణోఽపవాదః। పాణ్డుకమ్బలీ, పాణ్డుకమ్బలినౌ, పాణ్డుకమ్బలినః। పాణ్డుకమ్బలశబ్దో రాజాస్తరణస్య వర్ణకమ్బలస్య వాచకః। మత్వర్థీయేన ఏవ సిద్ధే వచనమణో నివృత్త్యర్థమ్।

.

1213. ద్వైపవైయాఘ్రాదఞ్ [4.2.12]

ద్వైప-వైయాఘ్రాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తేన పరివృతో రథః' (ఇతి) ద్వైప-వైయాఘ్రాత్ అఞ్

(సి.కౌ) ద్వీపినో వికారో ద్వైపమ్ । తేన పరివృతో ద్వైపో రథః । ఏవం వైయాఘ్రః ॥

(కాశికా) ద్వీపివ్యాఘ్రయోర్వికరభూతే చర్మణో ద్వైపవైయాఘ్రే, తాభ్యాం తృతీయాసమర్థాభ్యాం పరివృతో రథః ఇత్యేతస్మిన్నర్థే అఞ్ ప్రత్యయో భవతి। అణోఽపవాదః। స్వరే విశేషః। ద్వైపేన పరివృతో రథః ద్వైపః। వైయాఘ్రః।

.

1214. కౌమారాపూర్వవచనే [4.2.13]

కౌమార లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)అపూర్వవచనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

అపూర్వవచనే కౌమారః

(సి.కౌ) కౌమారేత్యవిభక్తికో నిర్దేశః । అపూర్వత్వే నిపాతనమిదమ్ । అపూర్వపతిం కుమారీం పతిరుపపన్నః కౌమారః పతిః । యద్వా । అపూర్వపతిః కుమారీ పతిముపపన్నా కౌమారీ భార్యా ॥

(కాశికా) కౌమార ఇత్యేతదణ్ప్రత్యయన్తం నిపాత్యతేఽపూర్వవచనే। పాణిగ్రహణస్య అపూర్వవచనమ్। ఉభ్యతః స్త్రియాః అపూర్వత్వే నిపాతనమ్ ఏతత్। అపూర్వపతిం కుమారీం పతిరుపపన్నః కౌమారః పతిః। కుమారీశబ్దాద్ ద్వితీయాసమర్థాదుపయన్తరి ప్రత్యయః। అపూర్వపతిః కుమారీ పతిముపపన్నా కౌమారీ భార్యా। ప్రథమాన్తాదేవ స్వార్థే ప్రత్యయోఽపూర్వత్వే ద్యోత్యే। కౌమారాపూర్వవచనే కుమార్యా అణ్ విధీయతే। అపూర్వత్వం యదా తస్యాః కుమార్యాం భవతీతి వా। కుమార్యాం భవః కౌమారః పతిః, తస్య స్త్రీ కౌమారీ భార్యా ఇతి సిద్ధమ్।

.

1215. తత్రోద్ధృతమమత్రేభ్యః [4.2.14]

తత్ర అవ్యయమ్ ఉద్ధృతమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అమత్రేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

'తత్ర ఉద్ధృతమమత్రేభ్యః' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః అణ్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) శరావ ఉద్ధృతః శారావ ఓదనః । ఉద్ధరతిరిహోద్ధరణపూర్వకే నిధానే వర్తతే । తేన సప్తమీ । ఉద్ధృత్య నిహిత ఇత్యర్థః ॥

(కాశికా) తత్ర ఇతి సప్తమీసమర్థాదమత్రవాచినః శబ్దాదుద్ధృతమ్ ఇత్యేతస్మిన్నర్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి। భుక్తోచ్ఛిష్టముద్ధృతముచ్యతే, యస్య ఉద్ధరణమ్ ఇతి ప్రసిద్ధిః। అమత్రం భాజనం

పాత్రముచ్యతే। శరావేషు ఉద్ధృతః శారావ ఓదనః। మాల్లికః। కార్పరః। అమత్రేభ్యః ఇతి కిమ్? పాణావుద్ధృత ఓదనః। తత్ర ఇతి సప్తమీ సమర్థవిభక్తిః క్షీరాడ్ ఢఞ్ 4.2.20 ఇతి యావదనువర్తతే।

.

1216. స్థణ్డిలాచ్ఛయితరి వ్రతే [4.2.15]

స్థణ్డిలాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ శయితరి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ వ్రతే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

వ్రతే తత్ర శయితరి స్థణ్డిలాత్ అణ్

(సి.కౌ) తత్రేత్యేవ । సముదాయేన చేద్వ్రతం గమ్యతే । స్థణ్డిలే శేతే స్థాణ్డిలో భిక్షుః ॥

(కాశికా) స్థణ్డిలశబ్దాత్ సప్తమీసమర్థాత్ శయితర్యభిధేయే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి, సముదాయేన చేత్ వ్రతం గమ్యతే। వ్రతమ్ ఇతి శాస్త్రితో నియమః ఉచ్యతే। స్థణ్డిలే శయితుం వ్రతమస్య స్థాణ్డిలో భిక్షుః। స్థాణ్డిలో బ్రహ్మచారీ। వ్రతే ఇతి కిమ్? స్థాణ్డిలే శేతే బ్రహ్మదత్తః।

.

1217. సంస్కృతం భక్షాః [4.2.16]

సంస్కృతమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ భక్షాః ప్రథమా-బహువచనమ్

'తత్ర సంస్కృతం భక్షాః' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః తద్ధితః ప్రత్యయః అణ్ వా

(సి.కౌ) సప్తమ్యన్తాదణ్ స్యాత్సంస్కృతేఽర్థే యత్సంస్కృతం భక్షాశ్చేత్తే స్యుః । భ్రాష్ట్రే సంస్కృతాభ్రాష్ట్రా యవాః । అష్టసు కపాలేషు సంస్కృతోఽష్టకపాలః పురోడాశః ॥

(కాశికా) తత్ర ఇతి సప్తమీసమర్థాత్ సంస్కృతమ్ ఇత్యేతస్మిన్నర్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి, యత్ సంస్కృతం భక్షాః చేత్ తే భవన్తి। ఖరవిశదమభ్యవహారార్థం భక్షమ్ ఇత్యుచ్యతే। సతుత్కర్షాధానమ్ సంస్కారః। భ్రాష్ట్రే సంస్కృతా భక్షాః భ్రాష్ట్రా అపూపాః। కాలశాః। కౌమ్భాః। భక్షాః ఇతి కిమ్? పుష్పపుటే సంస్కృతో మాలాగుణః।

.

1218. శూలోఖాద్యత్ [4.2.17]

శూల-ఊఖాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

తత్ర సంస్కృతం భక్షాః (ఇతి) శూల-ఉఖాత్ యత్

(సి.కౌ) అణోఽపవాదః । శూలే సంస్కృతం శూల్యం మాంసమ్ । ఉఖా పాత్రవిశేషః తస్యాం సంస్కృతం ఉఖ్యమ్ ॥

(కాశికా) శూలశబ్దాదుఖాశబ్దాచ్ చ సప్తమీసమర్థాత్ సంస్కృతం భక్షాః ఇత్యేతస్మిన్నర్థే యత్ ప్రత్యయో భవతి। అణోఽపవాదః। శూలే సంస్కృతం శూల్యం మాంసమ్। ఉఖ్యమ్।

.

1219. దధ్నష్ఠక్ [4.2.18]

దధ్నః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఠక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

తత్ర సంస్కృతం భక్షాః (ఇతి) దధ్నః ఠక్

(సి.కౌ) దధ్ని సంస్కృతం దాధికమ్ ।

(కాశికా) దధిశబ్దాత్ సప్తమీసమర్థాత్ సంస్కృతం భక్షాః ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి। దధని సంస్కృతం దాధికమ్। నను చ సంస్కృతార్థే ప్రాగ్వహతేః ఠకం వక్ష్యతి, తేన ఏవ సిద్ధమ్? న సిధ్యతి। దధ్నా హి తత్ సంస్కృతం యస్య దధికృతమేవ ఉత్కర్షాధానమ్, ఇహ తు దధి కేవలమాధారభూతం, ద్రవ్యాన్తరేణ లవణాదినా సంస్కారః క్రియతే।

.

1220. ఉదశ్వితోఽన్యతరస్యామ్ [4.2.19]

ఉదశ్వితః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'తత్ర సంస్కృతమ్ భక్షాః' (ఇతి) ఉదశ్వితః ఠక్, అణ్ అన్యతరస్యామ్

(సి.కౌ) ఠక్ స్యాత్పక్షేఽణ్ ॥

(కాశికా) ఉదశ్విచ్ఛబ్దాత్ సప్తమీసమర్థాత్ సంస్కృతం భక్షాః ఇత్ యేతస్మిన్నర్థే అన్యతరస్యాం ఠక్ ప్రత్యయో భవతి, పక్షే యథాప్రాప్తమణ్ భవతి। ఔదశ్విత్కమ్, ఔదశ్వితమ్।

.

1221. ఇసుసుక్తాన్తాత్ కః [7.3.51]

ఇస్-ఉస్-ఉక్-త-అన్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ కః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఇస్-ఉస్-ఉక్-త్-అన్తాత్ అఙ్గాత్ ఠస్య కః

(సి.కౌ) ఇస్ ఉస్ ఉక్ త ఏతదన్తాత్పరస్య ఠస్య కః స్యాత్ । ఉదకేన శ్వయతి వర్ధతే ఇత్యుదశ్విత్ । తత్ర సంస్కృతః ఔదశ్విత్కః । ఔదశ్వితః । ఇసుసోః ప్రతిపదోక్తయోర్గ్రహణాన్నేహ । ఆసిషాచరతి ఆశిషికః । ఉషా చరతి ఔషికః ।దోష ఉపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ దోర్భ్యాం చరిత దౌష్కః ॥

(కాశికా) ఇసుసిత్యేవమన్తానాముగన్తానాం తాన్తానాం చాఙ్గానాముత్తరస్య ఠస్య కః ఇత్యయమాదేశో భవతి। ఇస్ సార్పిష్కః। ఉస్ ధానుష్కః। యాజుష్కః। ఉక్ నైషాదకర్షుకః। శాబరజమ్బుకః। మాతృకమ్।

పైతృకమ్। తాన్త్రాత్ ఔదశ్వీత్కః। శాకృత్కః। యాకృత్కః। ఇసుసోః ప్రతిపదోక్తయోర్గ్రహణాదిహ న భవతి, ఆశిషా చరతి ఆశిషికః। ఉషా చరతి ఔషికః। దోష ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। దోర్భ్యాం తరతి దౌష్కః।

.

1222. క్షీరాడ్ఢఞ్ [4.2.20]

క్షీరాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఢఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ర సంస్కృతం భక్షాః' (ఇతి) క్షీరాత్ ఢఞ్

(సి.కౌ) అత్ర సంస్కృతమిత్యేవ సంబధ్యతే నతు భక్షా ఇతి । తేవ యవాగ్వామపి భవతి । క్షైరేయీ ॥

(కాశికా) క్షీరశబ్దాత్ సప్తమీసమర్థాత్ సంస్కృతం భక్షాః ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఢఞ్ ప్రత్యయో భవతి। అణోఽపవాదః। క్షీరే సంస్కృతా క్షైరేయీ యవాగూః।

.

1223. సాస్మిన్ పౌర్ణమాసీతి సంజ్ఞాయామ్ [4.2.21]

సా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అస్మిన్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ పౌర్ణమాసీ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఇతి అవ్యయమ్ సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'సా అస్మిన్ పౌర్ణమాసీ (ఇతి) సంజ్ఞాయామ్' ఇతి సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః అణ్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) ఇతిశబ్దాత్సంజ్ఞాయామితి లభ్యతే । పౌషీ । పౌర్ణమాసీ అస్మిన్ పౌషో మాసః ॥

(కాశికా) సా ఇతి ప్రథమాసమర్థాదస్మిన్నితి సప్తమ్యర్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి, యత్ తత్ ప్రథమాసమర్థం పౌర్ణమాసీ చేద్ భవతి। ఇతికరణః తతశ్చేద్ వివక్షా భవతి। సంజ్ఞాయామ్ ఇతి సముదాయోపాధిః, ప్రత్యయాన్తేన చేత్ సంజ్ఞా గమ్యతే ఇతి। మాసార్ధమాససంవత్సరాణామ్ ఏషా సంజ్ఞా। పౌషీ పౌర్ణమాసీ అస్మిన్ పౌషో మాసః। పౌషోఽర్ధమాసః। పౌషః సంవత్సరః। ఇహ న భవతి, పౌషీ పౌర్ణమాసీ అస్మిన్ దశరాత్రే ఇతి। భృతకమాసే చ న భవతి। ఇతికరణస్య సంజ్ఞాశబ్దస్య చ తుల్యమ్ ఏవ ఫలం ప్రయోగానుసరణం, తత్ర కిమర్థం ద్వయముపాదీయతే? సంజ్ఞాశబ్దేన తుల్యతామ్ ఇతి కరణస్య జ్ఞాపయితుం, న హ్యయం లోకే తథా ప్రసిద్ధః। సంజ్ఞార్థత్వే తు సమృతి జ్ఞాపితే యత్ తత్ర తత్ర ఉచ్యతే ఇతికరణస్ తతశ్చేద్ వివక్షా ఇతి తదుపపన్నం భవతి। అథ పౌర్ణమాసీ ఇతి కోఽయం శబ్దః। పూర్ణమాసాదణ్ పౌర్ణమాసీ। అథవా పూర్ణో మాః పూర్ణమాః, పూర్ణమాస ఇయం పౌర్ణమాసీ। మా ఇతి చన్ద్ర ఉచ్యతే।

.

1224. ఆగ్రహాయణ్యశ్వత్థాట్ఠక్ [4.2.22]

ఆగ్రహాయణీ-అశ్వత్థాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఠక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'సా అస్మిన్ పౌర్ణమాసీ ఇతి సంజ్ఞాయామ్' (ఇతి) ఆగ్రహాయణీ-అశ్వత్థాత్ ఠక్

(సి.కౌ) అగ్రే హాయనమస్యా ఇత్యాగ్రహాయణీ । ప్రజ్ఞాదేరాకృతిగణత్వాదణ్ । పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయామ్- (కౌముదీ-857) ఇతి ణత్వమ్ । ఆగ్రహాయణీ పౌర్ణమాసీ అస్మిన్ ఆగ్రహాయణికో మాసః । అశ్వత్థేన యుక్తా పౌర్ణమాసీ అశ్వత్థః । నిపాతనాత్పౌర్ణమాస్యామపి లుప్ । ఆశ్వత్థిక ॥

(కాశికా) సా అస్మిన్ పౌర్ణమాసీ ఇతి సర్వమనువర్తతే। ఆగ్రహాయణీశబ్దాదశ్వత్థశబ్దాచ్ చ ప్రథమసమర్థాత్ పౌర్ణమాస్యుపాధికాదస్మిన్నితి సప్తమ్యర్థే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి। అణోఽపవాదః। ఆగ్రహాయణికో మాసః, అర్ధమాసః, సంవత్సరః। ఏవమాశ్వత్థికః।

.

1225. విభాషా ఫాల్గునీశ్రవణాకార్త్తికీచైత్రీభ్యః [4.2.23]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఫాల్గునీ-శ్రవణా-కార్త్తికీ-చైత్రీభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

'సా అస్మిన్ పౌర్ణమాసీ ఇతి సంజ్ఞాయామ్' (ఇతి) ఫాల్గునీ-శ్రవణా-కార్త్తికీ-చైత్రీభ్యః విభాషా ఠక

(సి.కౌ) ఏభ్యష్ఠగ్వా । పక్షేఽణ్ । ఫాల్గునికః । ఫాల్గునో మాసః । శ్రావణికః । శ్రావణః । కార్త్తికికః । కార్త్తికః । చైత్రికః । చైత్రః ॥

(కాశికా) ఫల్గున్యాదయః పౌర్ణమాసీశబ్దాః తేభ్యో విభాషా ఠక్ ప్రత్యయో భవతి, సాఽస్మిన్ పౌర్ణమాసీ ఇతి సంజ్ఞాయామ్ 4.2.21 ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। నిత్యమణి ప్రాప్తే పక్షే ఠగ్ విధీయతే। ఫాల్గునో మాసః, ఫాల్గునికః। శ్రావణః, శ్రావణికః। కార్తికః, కార్త్తికికః। చైత్రః, చైత్రికః।

.

1226. సాస్య దేవతా [4.2.24]

సా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ దేవతా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'సా అస్య దేవతా' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః అణ్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) ఇన్ద్రో దేవతాఽస్యేతి ఐన్ద్రం హవిః । పాశుపతమ్ । బార్హస్పత్యమ్ । త్యజ్యమానద్రవ్యే ఉద్దేస్యవిసేషో దేవతా మన్త్రస్తుత్యా చ । ఐన్ద్రో మన్త్రః । ఆగ్నేయో వై బ్రాహ్మణో దేవతయేతి తు శైషికేఽర్థే ।సర్వత్రాగ్ని- ఇతి ఢక్ (వార్తికమ్) ॥

(కాశికా) సా ఇతి ప్రథమాసమర్థాదస్య ఇతి షష్ఠ్యర్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి, యత్ ప్రథమాసమర్థం దేవతా చేత్ సా భవతి। యాగసంప్రదానం దేవతా, దేయస్య పురోడాశాదేః స్వామినీ, తస్మిన్నభిధేయే ప్రత్యయః। ఇన్ద్రో దేవతా అస్య ఐన్ద్రం హవిః। ఆదిత్యమ్। బార్హస్పత్యమ్। ప్రాజాపత్యమ్। దేవతా ఇతి కిమ్? కన్యా దేవతా అస్య। కథమ్ ఐన్ద్రో మన్త్రః? మన్త్రస్తుత్యమపి దేవతా ఇత్యుపచరన్తి। కథమాగ్నేయో వై బ్రాహ్మణో దేవతా ఇతి? ఉపమానాద్ భవిష్యతి। మహారాజప్రోష్ఠపదాట్ ఠఞ్ 4.2.35 ఇతి యావత్ సాఽస్య దేవతా ఇత్యధికారః। సా ఇతి ప్రకృతే పునః సమర్థవిభక్తి నిర్దేశః సంజ్ఞానివృత్త్యర్థః।

.

1227. కస్యేత్ [4.2.25]

కస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఇత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'సా అస్య దేవతా' (ఇతి) కస్య ఇత్

(సి.కౌ) కసబ్దస్య ఇదాదేశః స్యాకత్ప్రత్యయసన్నియోగేన । యస్య- (కౌముదీ-311) ఇతి లోపతేపరత్వాదాదివృద్ధిః । కో బ్రాహ్మదేవతాస్య కాయం హవిః । శ్రీర్దేవతాస్య శ్రాయమ్ ॥

(కాశికా) కశబ్దో దేవతాయాం ప్రజాపతేర్వాచకః, తతః పూర్వేన ఏవ అణ్ ప్రత్యయః సిద్ధః, ఇకారాదేశార్థమ్ వచనమ్। కస్య ఇకారాదేశో భవతి ప్రత్యయసన్నియోగేన। కాయం హవిః। కాయమ్ ఏకకపాలం నిర్వపేత్।

.

1228. శుక్రాద్ఘన్ [4.2.26]

శుక్రాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఘన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'సా అస్య దేవతా' (ఇతి) శుక్రాత్ ఘన్

(సి.కౌ) శుక్రియమ్ ॥

(కాశికా) శుక్రశబ్దాత్ సాఽస్య దేవతా ఇత్యస్మిన్నర్థే ఘన్ ప్రత్యయో భవతి। అణోఽపవాదః। శుక్రియం హవిః। శుక్రియోఽధ్యాయః।

.

1229. అపోనప్త్రపాన్నప్తృభ్యాం ఘః [4.2.27]

అపోనప్తృ-అపాన్నప్తృభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ ఘః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'సా అస్య దేవతా' (ఇతి) అపోనప్తృ-అపాన్నప్తృభ్యామ్ ఘః

(సి.కౌ) అపోనప్త్రియమ్ । అపాన్నప్త్రియమ్ । అపోనపాత్ అపాన్నపాచ్చ దేవతే । ప్రత్యయసంనియోగేన త్వాక్తం రూపం నిపాత్యతే । అత ఏవాపోనపాతే అపాన్నపాతేఽనుబ్రూహీతి ప్రైషః ॥

(కాశికా) అపోనప్తృ అపాంనప్తృ ఇత్యేతాభ్యాం ఘః ప్రత్యయో భవతి సాఽస్య దేవతా ఇత్యస్మిన్ వ���షయే। అణోఽపవాదః। అపోనప్త్రియం హవిః, అపాంనప్త్రియమ్। అపోనపాదపాంనపాదితి దేవతాయా నామధేయే ఏతే। తయోస్ తు పత్యయసన్నియోగేన రూపమ్ ఇదం నిపత్యతే।

.

1230. ఛ చ [4.2.28]

ఛ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్

'సా అస్య దేవతా' (ఇతి) అపోనప్తృ-అపాన్నప్తృభ్యామ్ ఛ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) యోగవిభాగో యథాసంఖ్యనివృత్త్యర్థః అపోనప్త్రీయమ్ । అపాన్నప్త్రీయమ్ ।శతరుద్రాద్ఘశ్చ (వార్తికమ్) ॥ చాచ్చః । శతం రుద్రా దేవతా అస్య శతరుద్రియమ్ । శతరుద్రీయమ్ । ఘచ్ఛయోర్విధానసామర్థ్యాత్ద్విగోర్లుగనపత్యే (కౌముదీ-1080) ఇతి న లుక్ ॥

(కాశికా) అపోనప్తృ అపాంనప్తృ ఇత్యేతాభ్యాం ఛకారః ప్రత్యయో భవతి సా అస్య దేవతా ఇతి యస్మిన్ విషయే। అణోఽపవాదః। అపోనప్త్రీయం హవిః, అపాంనప్త్రీయమ్। యోగవిభాగః సఙ్ఖ్యాతానుదేశపరిహారార్థః। ఛప్రకరణే పైఙ్గాక్షీపుత్రాదిభ్య ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। పైఙ్గాక్షీపుత్రీయమ్। తార్ణబిన్దవీయమ్। శతరుద్రాచ్ఛశ్చ ఘశ్చ। శతరుద్రీయమ్, శతరుద్రియమ్।

.

1231. మహేన్ద్రాద్ఘాణౌ చ [4.2.29]

మహేన్ద్రాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఘ-అణౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

'సా అస్య దేవతా' (ఇతి) మహేన్ద్రాత్ ఘ-అణౌ, ఛ చ

(సి.కౌ) చాచ్ఛః । మహేన్ద్రియం హవిః । మాహేన్ద్రమ్ । మహేన్ద్రీయమ్ ॥

(కాశికా) మహేన్ద్రశబ్దాత్ ఘాణౌ ప్రత్యయౌ భవతః, చకారాచ్ ఛశ్చ, సాఽస్య దేవతా ఇత్యస్మిన్ విషయే। మహేన్ద్రో దేవతా అస్య మహేన్ద్రియమ్ హవిః, మాహేన్ద్రమ్, మహేన్ద్రీయమ్।

.

1232. సోమాట్ట్యణ్ [4.2.30]

సోమాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ట్యణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'సా అస్య దేవతా' (ఇతి) సోమాత్ ట్యణ్

(సి.కౌ) సౌమ్యమ్ । టిత్వాన్ఙీప్ । సౌమీ ఋక్ ॥

(కాశికా) సోమశబ్దాత్ ట్యణ్ ప్రత్యయో భవతి సాఽస్య దేవతా ఇత్యస్మిన్ విషయే। అణోఽపవాదః। ణకారో వృద్ధ్యర్థః। టకారో ఙీబర్థః। సోమో దేవతా అస్య సౌమ్యం హవిః। సౌమ్యం సూక్తమ్। సౌమ్యీ ఋక్।

.

1233. వాయ్వృతుపిత్రుషసో యత్ [4.2.31]

వాయు-ఋతు-పితృ-ఉషసః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'సా అస్య దేవతా' (ఇతి) వాయు-ఋతు-పితృ-ఉషసః యత్

(సి.కౌ) వాయవ్యమ్ । ఋతవ్యమ్ ॥

(కాశికా) వాయ్వాదిభ్యః శబ్దేభ్యః యత్ ప్రత్యయో భవత్ సాఽస్య దేవతా ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। అణోఽపవాదః। వాయుః దేవతా అస్య వాయవ్యమ్। ఋతవ్యమ్। పిత్ర్యమ్। ఉషస్యమ్।

.

1234. రీఙ్ ఋతః [7.4.27]

రీఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఋతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అకృద్యకారేఽసార్వధాతుకే యకారే చ్వౌ చ పరే ఋదన్తాఙ్గస్య రీఙాదేశః స్యాత్ ॥యస్యేతి చ (కౌముదీ-311) । పిత్ర్యమ్ । ఉషస్యమ్ ।

(కాశికా) ఋకారాన్తస్య అఙ్గస్య అకృద్యకారే అసార్వధాతుకే యకారే చ్వౌ చ పరతో రీఙిత్యయమాదేశో భవతి। మాత్రీయతి। మాత్రీయతే। పిత్రీయతి। పిత్రీయతే। చేక్రీయతే। మాత్రీభూతః। క్ఙితి ఇత్యేతన్ నివృత్తమ్, తేన ఇహ అపి భవతి, పితురాగతం పిత్ర్యమ్। ఋత ఇతి తపరకరణం కిమ్? చేకీర్యతే। నిజేగిల్యతే।

.

1235. ద్యావాపృథివీశునాసీరమరుత్వదగ్నీషోమవాస్తోష్పతిగృహమేధాచ్ఛ చ [4.2.32]

ద్యావాపృథివీ-శునాసీర-మరుత్వత్-అగ్నీషోమ-వాస్తోష్పతి-గృహమేధాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఛ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్

'సా అస్య దేవతా' (ఇతి) ద్యావాపృథివీ-శునాసీర-మరుత్వత్-అగ్నీషోమ-వాస్తోష్పతి-గృహమేధాత్ యత్ ఛ చ

(సి.కౌ) చాద్యత్ । ద్యావాపృథివీయమ్ । ద్యావాపృథివ్యమ్ । శునాసీరీయమ్ । శునాసీర్యమ్ ॥

(కాశికా) ద్యావాపృథివ్యాదిభ్యః ఛః ప్రత్యయో భవతి సాఽస్య దేవతా ఇత్యస్మిన్ విషయే, చకారాద్ యచ్ చ। అణో ణ్యస్య చ అపవాదః। ద్యౌశ్చ పృథివీ చ ద్యావాపృథివ్యౌ దేవతే అస్య

ద్యావాపృథివీయమ్, ద్యావాపృథివ్యమ్,। శునశ్చ సీరశ్చ తౌ దేవతే అస్య ఇతి శునాసీరీయమ్, శునాసీర్యమ్। శునో వాయుః। సీరః ఆదిత్యః। మరుత్వాన్ దేవతా అస్య మరుత్వతీయమ్, మరుత్వత్యమ్। అగ్నీషోమీయమ్, అగ్నీశోమ్యమ్। వాస్తోష్పతీయమ్, వాస్తోష్పత్యమ్। గృహమేధీయమ్, గృహమేధ్యమ్।

.

1236. అగ్నేర్ఢక్ [4.2.33]

అగ్నేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఢక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'సా అస్య దేవతా' (ఇతి) అగ్నేః ఢక్

(సి.కౌ) ఆగ్నేయమ్ ॥

(కాశికా) అగ్నిశబ్దాద్ ఢక్ ప్రత్యయో భవతి సా అస్య దేవతా ఇత్యస్మిన్ విషయే। అణోఽపవాదః। అగ్నిర్దేవతా అస్య ఆగ్నేయోఽష్టాకపాలః। ప్రాగ్దీవ్యతీయేషు తద్ధితార్థేషు సర్వత్రాగ్నికలిభ్యాం ఢగ్ వక్తవ్యః।

.

1237. కాలేభ్యో భవవత్ [4.2.34]

కాలేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ భవవత్ అవ్యయమ్

'సా అస్య దేవతా' (ఇతి) కాలేభ్యః భవవత్

(సి.కౌ) మాసికమ్ । ప్రావృషేణ్యమ్ ॥

(కాశికా) కాలవిశేషవాచిభ్యః శబ్దేభ్యో భవవత్ ప్రత్యయా భవన్తి సాఽస్య దేవతా ఇత్యస్మిన్ విషయే। కాలాట్ ఠఞ్ 4.3.11 ఇతి ప్రకరణే భవే ప్రత్యయా విధాస్యన్తే తే సాఽస్య దేవతా ఇత్యస్మినర్థే తథా ఏవ ఇష్యన్తే, తదర్థమ్ ఇదముచ్యతే। వత్కరణం సర్వసాదృశ్యపరిగ్రహార్థమ్। మాసే భవమ్ మాసికమ్। ఆర్ధమాసికమ్। సాంవత్సరికమ్। వాసన్తమ్। ప్రావృషేణ్యమ్। తథా మాసో దేవతాఽస్య మాసికమ్। ఆర్ధమాసికమ్। సాంవత్సరికమ్। వాసన్తమ్। ప్రావృషేణ్యమ్।

.

1238. మహారాజప్రోష్ఠపదాట్ఠఞ్ [4.2.35]

మహారాజ-ప్రోష్ఠపదాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఠఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'సా అస్య దేవతా' (ఇతి) మహారాజ-ప్రోష్ఠపదాత్ ఠఞ్

(సి.కౌ) మాహారాజికమ్ । ప్రౌష్ఠపదికమ్ ॥

(కాశికా) మహారాజశబ్దాత్ ప్రోష్ఠపదశబ్దాచ్ చ ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి సాఽస్య దేవతా ఇత్యస్మిన్ విషయే। మహారాజో దేవతా అస్య మాహారాజికమ్। ప్రౌష్ఠపదికమ్। ఠఞ్ప్రకరణే తదస్మిన్ వర్తత ఇతి నవయజ్ఞాదిభ్య ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। నవయజ్ఞోఽస్మిన్ వర్తతే నావయజ్ఞికః కాలః। పాకయజ్ఞికః। పూర్ణమాసాదణ్। పూర్ణమాసోఽస్యాం వర్తతే పౌర్ణమాసీ తిథిః।

.

1239. దేవతాద్వన్ద్వే చ [7.3.21]

దేవతాద్వన్ద్వే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అత్ర పూర్వోత్తరపదయోరాద్యచో వృద్ధిః స్యాత్ ఞితి ణితి కితి చ పరే । ఆగ్నిమారుతమ్ ॥

(కాశికా) దేవతాద్వన్ద్వే చ పూర్వపదస్య ఉత్తరపదస్య చ అచామాదేరచః స్థానే వృద్ధిర్భవతి తద్ధితే ఞితి, ణితి, కితి చ పరతః। ఆగ్నిమారుతీం పృశ్నిమాలభేత। ఆగ్నిమారుతం కర్మ। యో దేవతాద్వన్ద్వః సూక్తహవిఃసమ్బన్ధీ, తత్ర అయం విధిః। ఇహ తు న భవతి, స్కన్దవిశాఖౌ దేవతే అస్య స్కాన్దవిశాఖః। బ్రహ్మప్రజాపతీ బ్రాహ్మప్రజాపత్యమ్।

.

1240. నేన్ద్రస్య పరస్య [7.3.22]

న అవ్యయమ్ ఇన్ద్రస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ పరస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పరస్యేన్ద్రస్య వృద్ధిర్న స్యాత్ । సౌమేన్ద్రః । పరస్య కిమ్ । ఐన్ద్రాగ్నః ॥

(కాశికా) ఇన్ద్రశబ్దస్య పరస్య యదుక్తమ్ తన్ న భవతి। సౌమేన్ద్రః। ఆగ్నేన్ద్రః। పరస్య ఇతి కిమ్? ఐన్ద్రాగ్నమేకాదశకపాలం చరుం నిర్వపేత్। ఇన్ద్రశబ్దే ద్వావచౌ, తత్ర తద్ధితే ఏకస్య యస్యేతి చ 6.4.148 ఇతి లోపః, అపరస్య పూర్వేణ సహ ఏకాదేశః ఇత్యప్రాప్తిరేవ వృద్ధేః, తదేదం ప్రతిషేధవచనం జ్ఞాపకమ్, బహిరఙ్గమపి పూర్వోత్తరపదయోః పూర్వం కార్యం భవతి పశ్చాదేకాదేశః ఇతి। తేన పూర్వైషుకామశమః ఇత్యాది సిద్ధం భవతి।

.

1241. దీర్ఘాచ్చ వరుణస్య [7.3.23]

దీర్ఘాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ వరుణస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) దీర్ఘాత్పరస్య వరుణస్య న వృద్ధిః । ఐన్ద్రావరుణమ్ । దీర్ఘాత్కిమ్ । ఆగ్నివారుణీమనడ్వాహీమాలభేత ।తదస్మిన్వర్తత ఇతి నవయజ్ఞాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్)

॥ నావయజ్ఞికః కాలః । పాకయజ్ఞికః ।పూర్ణమాసాదణ్ వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ పూర్ణో మాసోఽస్యాం వర్తతే ఇతి పౌర్ణమాసీ తిథిః ॥

(కాశికా) దీర్ఘాదుత్తరస్య వరుణస్య యదుక్తం తన్ న భవతి। ఐన్ద్రావరుణమ్। మైత్రావరుణమ్। దీర్ఘాతితి కిమ్? ఆగ్నివారుణీమనడ్వాహీమాలభేతే। అగ్నేః ఈదగ్నేః సోమవరుణయోః 6.3.27 ఇత్యస్య అనజపవాదస్య ఇద్వృద్ధౌ 6.3.28 ఇతి ప్రతిషేధో విధీయతే, తేన దీర్ఘాత్ పరో న భవతి।

.

1242. పితృవ్యమాతులమాతామహపితామహాః [4.2.36]

పితృవ్య-మాతుల-మాతామహ-పితామహాః ప్రథమా-బహువచనమ్

పితృవ్య-మాతుల-మాతామహ-పితామహాః

(సి.కౌ)   ఏతే నిపాత్యన్తే ।పితుర్భ్రాతరి వ్యత్ (వార్తికమ్) ॥ పితుర్భ్రాతా పితృవ్యః ।మాతుర్డులచ్ (వార్తికమ్) ॥ మాతుర్భ్రాతా మాతులః ।మాతృపితృభ్యాం పితరి డామహచ్ (వార్తికమ్) ॥ మాతుః పితా మాతామహః । పితుః పితా పితామహః ।మాతరి షిచ్చ (వార్తికమ్) ॥ మాతామహీ । పితామహీ ॥అవేర్దుగ్ధే సోఢదూసమరీసచో వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ సకారపాఠసామర్థ్యాన్న షః । అవిసోఢమ్ । అవిదూసమ్ । అవిమరీసమ్ ।తిలాన్నిష్ఫలాత్పిఞ్జపేజౌ (వార్తికమ్) ॥ తిలపిఞ్జః । తిలపేజః । వన్ధ్యస్తిల ఇత్యర్థః ।పిఞ్జశ్ఛన్దసి డిచ్చ (వార్తికమ్) ॥ తిల్పిఞ్జః ॥

(కాశికా) పితృవ్యాదయో నిపాత్యన్తే। సమర్థవిభక్తిః, ప్రత్యయః, ప్రత్యయార్థోఽనుబన్ధః ఇతి సర్వం నిపాతనాద్ విజ్ఞేయమ్। పితృమాతృభ్యాం భ్రాతర్యభిధేయే వ్యత్ డులచిత్యేతౌ ప్రత్యయౌ నిపాత్యేతే। పిత్రుర్భ్రాతా పితృవ్యః। మాతుర్భ్రాతా మాతులః। తాభ్యాం పితరి డామహచ్ మాతరి షిచ్చ। తాభ్యామ్ ఏవ పితరి డామహచ్ ప్రత్యయో భవతి। పితుః పితా పితామహః। మాతుః పితా మాతామహః। మాతరి షిచ్చ। పితామహీ। మాతామహీ। అవేర్దుగ్ధే సోఢదూసమరీసచో వక్తవ్యాః। అవేర్దుగ్ధమవిసోఢమ్, అవిదూసమ్, అవిమరీసమ్। తిలాన్నిష్ఫలాత్ పిఞ్జపేజౌ ప్రత్యయౌ వక్తవ్యౌ। నిష్ఫలస్తిలః తిలపిఞ్జః, తిలపేజః। పిఞ్జశ్ఛన్దసి డిచ్చ। తిల్పిఞ్జం దణ్డనం నడమ్।

.

1243. తస్య సమూహః [4.2.37]

తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సమూహః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య సమూహః' (ఇతి) సమర్థానాం ప్రథమాత్ పరః అణ్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ)   కాకానాం సమూహః కాకమ్ । బాకమ్ ।

(కాశికా) తస్య ఇతి షష్ఠీసమర్థాత్ సమూహః ఇత్యేతస్మిన్నర్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి। కిమ్ ఇహ ఉదాహరణమ్? చిత్తవదద్యుదాత్తమగోత్రం యస్య చ న అన్యత్ ప్రతిపదం గ్రహణమ్। అచిత్తాత్ ఠకం వక్ష్యతి, అనుదాత్తాదేరఞ్ 4.2.44, గోత్రాద్ వుఞ్, ప్రతిపదం చ కేదారాద్యఞ్ చ 4.2.40 ఇత్యేవమాది, తత్పరిహారేణ అత్ర ఉదాహరణం ద్రష్టవ్యమ్। కాకానాం సమూహః కాకమ్। బాకమ్। ఇనిత్రకట్యచశ్చ 4.2.51 ఇతి యావత్ సమూహాధికారః। గుణాదిభ్యో గ్రామజ్ వక్తవ్యః। గుణగ్రామః। కరణగ్రామః। గుణ। కరణ। తత్త్వ। శబ్ద। ఇన్ద్రియ। ఆకృతిగనః।

.

1244. భిక్షాదిభ్యోఽణ్ [4.2.38]

భిక్షా-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

తస్య సమూహః (ఇతి) భిక్షాదిభ్యః అణ్

(సి.కౌ) భిక్షాణాం సమూహో భైక్షమ్ । గర్భిణీనాం సమూహో గార్భిణమ్ । ఇహ భస్యాఢ ఇతి పుంవద్భావే కృతే ॥

(కాశికా) భిక్షా ఇత్యేవమాదిభ్యః శబ్దేభ్యోఽణ్ ప్రత్యయో భవతి తస్య సమూహః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। అణ్గ్రహణం బాధకబాధనార్థమ్। భిక్షాణాం సమూహః భైక్షమ్। గార్భిణమ్ యువతిశబ్దోఽత్ర పఠ్యతే, తస్య గ్రహణసామర్థ్యాద్ పుమ్బద్భావో న భవతి భస్యాఢే తద్ధితే 6.3.35 ఇతి। యువతీనాం సమూహో యౌవతమ్। భైక్షా। గర్భిణీ। క్షేత్ర। కరీష। అఙ్గార। చర్మిన్। ధర్మిన్। సహస్ర। యువతి। పదాతి। పద్ధతి। అథర్వన్। దక్షిణా। భూత।

.

1245. ఇనణ్యనపత్యే [6.4.164]

ఇన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అణి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అనపత్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అనపత్యార్థేఽణి పరే ఇన్ ప్రకత్యా స్యాత్ । తేన నస్తద్ధితే (కౌముదీ-679) ఇతి టిలోపో న । యువతీనాం సమూహో యౌవనమ్ । శత్రన్తాదనుదాత్తాదేరఞి యౌవతమ్ ॥

(కాశికా) ఇన్నన్తమనపత్యార్థే అణి పరతః ప్రకృత్యా భవతి। సాఙ్కూటినమ్। సాంరావిణమ్। సాంమార్జినమ్। అభివిధౌ భావ ఇనుణ్ 3.3.44, అణినుణః 5.4.15 ఇత్యణ్। స్రగ్విణ ఇదమ్ స్రాగ్విణమ్। అణి ఇతి కిమ్? దణ్డినాం సమూహో దాణ్డమ్। అనుదాత్తాదేరఞ్ 4.2.44 ఇతి అఞ్ప్రత్యయః। అనపత్యే ఇతి కిమ్? మేధావినోఽపత్యం మైధావః।

.

1246. గోత్రోక్షోష్ట్రోరభ్రరాజరాజన్యరాజపుత్రవత్సమనుష్యాజాద్వుఞ్ [4.2.39]

గోత్ర-ఉక్షన్-ఉష్ట్ర-ఉరభ్ర-రాజన్-రాజన్య-రాజపుత్ర-వత్స-మనుష్య-అజాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వుఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

తస్య సమూహః (ఇతి) గోత్ర-ఉక్షన్-ఉష్ట్ర-ఉరభ్ర-రాజన్-రాజన్య-రాజపుత్ర-వత్స-మనుష్య-అజాత్ వుఞ్

(సి.కౌ) ఏభ్యః సమూహే వుఞ్ స్యాత్ । లౌకికమిహ గోత్రం తచ్చాపత్యమాత్రమ్ ॥

(కాశికా) గోత్రాదిభ్యో వుఞ్ ప్రత్యయో భవతి తస్య సమూహః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। అపత్యాధికారాదన్యత్ర లౌకికం గోత్రం గృహ్యతేఽపత్యమాత్రం, న తు పౌత్రప్రభృత్యేవ। ఔపగవానాం సమూహః ఔపగవకమ్। కాపటవకమ్। ఉక్షన్ ఔక్షకమ్। ఉష్ట్ర ఔష్ట్రకమ్। ఉరభ్ర ఔరభ్రకమ్। రాజన్ రాజకమ్। రాజన్య రాజన్యకమ్। రాజపుత్ర రాజపుత్రకమ్। వత్స వాత్సకమ్। మనుష్య మానుష్యకమ్। అజ ఆజకమ్। ప్రకృత్యాఽకే రాజన్యమనుష్యయువానః ఇతి యలోపో న భవతి, ఆపత్యస్య చ తద్ధితేఽనాతి 6.4.151 ఇతి। వృద్ధాచ్చేతి వక్తవ్యమ్। వృద్ధానాం సమూహో వార్ధకమ్।

.

1247. యువోరనాకౌ [7.1.1]

యు-వోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ అన-అకౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

అఙ్గాత్ యు-వః అన-అకౌ

(సి.కౌ) యు వు ఏతయోరనునాసికయోః క్రమాదన అక ఏతావాదేశౌ స్తః । గ్లుచుకాయనీనాం సమూహో గ్లౌచుకాయనకమ్ । ఔక్షకమిత్యాది । ఆపత్యస్య చ - (కౌముదీ-1082) ఇతి యలోపే ప్రాప్తే ।ప్రకృత్యాఽకేరాజన్యమనుష్యయువానః (వార్తికమ్) ॥ రాజన్యకమ్ । మానుష్యకమ్ ॥వృద్ధాచ్చేతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ వార్ధకమ్ ॥

(కాశికా) యు వు ఇత్యేతయోః ఉత్సృష్టవిశేషణయోః అనునాసికయణోః ప్రత్యయయోర్గ్రహణమ్, తయోః స్థానే యథాసఙ్ఖ్యమన అక ఇత్యేతావాదేశౌ భవతః। యోః అనః, వోః అకః। నన్ద్యాదిభ్యో ల్యుః నన్దనః। రమణః। సాయమాదిభ్యష్ట్యుట్యులౌ తుట్ చ సాయనతనః। చిరన్తనః। ణ్వుల్తృచౌ కారకః। హారకః। వాసుదేవార్జునాభ్యాం వున్ 4.3.98 వాసుదేవకః। అర్జునకః। అనునాసికయణోః ఇతి కిమ్? ఊర్ణాయా యుస్ 5.2.123 ఊర్ణాయుః। భుజిమృఙ్భ్యాం యుక్త్యుకౌ భుజ్యుః, మృత్యుః ఇతి। ఏవమాదీనాం హి యణోఽనునాసికత్వం న ప్రతిజ్ఞాయతే, ప్రతిజ్ఞానునాసిక్యాః పాణినీయాః। ఇహ

యువోరితి నిర్దేశాద్ ద్వన్ద్వైకవద్భావపక్షే అనిత్యమాగమశాసనమ్ ఇతి నుమ్ న క్రియతే। నపుంసకలిఙ్గతా వా లిఙ్గమశిష్యం లోకాశ్రయత్వాల్ లిఙ్గస్య ఇతి న భవతి। ఇతరేతరపక్షే తు ఛాన్దసత్వాత్ వర్ణలోపో ద్రష్టవ్యః। యువోశ్చేద్ ద్విత్వనిర్దేశో ద్విత్వే యణ్ తు ప్రసజ్యతే। అథ చేదేకవద్భావః కథం పుంవద్ భవేదయమ్। ద్విత్వే వైగమికో లోప ఏకత్వే నుమనిత్యతా। అశిష్యత్వాద్ ధి లిఙ్గస్య పుంస్త్వం వేహ సమాశ్రితమ్।

.

1248. కేదారాద్యఞ్ చ [4.2.40]

కేదారాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

తస్య సమూహః (ఇతి) కేదారాత్ వుఞ్ యఞ్ చ

(సి.కౌ) చాద్వుఞ్ । కైదార్యమ్ । కైదారకమ్ ॥గణికాయా యఞితి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ గాణిక్యమ్ ॥

(కాశికా) కేదారశబ్దాద్ యఞ్ ప్రత్యయో భవతి, చకారాద్ వుఞ్ చ, తస్య సమూహః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। అచిత్తలక్షనస్య ఠకః అపవాదః। కేదారాణామ్ సమూహః కైదార్యమ్, కైదారకమ్। గణికాయాశ్చ యఙ్ వక్తవ్యః। గనికానాం సమూహః గాణిక్యమ్।

.

1249. ఠఞ్ కవచినశ్చ [4.2.41]

ఠఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ కవచినః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

తస్య సమూహః (ఇతి) కేదారాత్ కవచినః చ ఠఞ్

(సి.కౌ) చాత్కేదారాదపి । కవచినాం సమూహః కావచికమ్ । కైదారికమ్ ॥

(కాశికా) కవచిన్ శబ్దాత్ ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి తస్య సమూహః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। కవచినామ్ సమూహః కావచికమ్। చకారః కేదారాతిత్యస్య అనుకర్షణార్థః। కేదారాణాం సమూహః కైదారికమ్।

.

1250. బ్రాహ్మణమాణవవాడవాద్యన్ [4.2.42]

బ్రాహ్మణ-మాణవ-వాడవాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

తస్య సమూహః (ఇతి) బ్రాహ్మణ-మాణవ-వాడవాత్ యన్

(సి.కౌ) బ్రాహ్మణ్యమ్ । మాణవ్యమ్ । వాడవ్యమ్ ।పృష్ఠాదుపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ పృష్ఠ్యమ్ ॥

(కాశికా) బ్రాహ్మణాదిభ్యః శబ్దేభ్యో యన్ ప్రత్యయో భవతి తస్య సమూహః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। నకారః స్వరార్థః। బ్రాహ్మణానాం సమూహః బ్రాహ్మణ్యమ్। మాణవ్యమ్। వాడవ్యమ్। యన్ప్రకరణే పృష్ఠాదుపసఙ్ఖ్యానమ్। పృష్ఠానాం సమూహః పృష్ఠ్యః। అహ్నః ఖః క్రతౌ। అహ్నాం సమూహః అహీనః క్రతుః। క్రతౌ ఇతి కిమ్? ఆహ్నః। ఖణ్డికాదిషు దర్శనాదఞ్ భవతి। పర్శ్వా ణస్ వక్తవ్యః। పర్శూనాం సమూహః పార్శ్వమ్। పదసంజ్ఞకత్వాద్ గుణో న భవతి। వాతాదూలః। వాతానాం సమూహః వాతూలః।

.

1251. గ్రామజనబన్ధుసహాయేభ్యః తల్ [4.2.43]

గ్రామ-జన-బన్ధు-సహాయేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ తల్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

తస్య సమూహః (ఇతి) గ్రామ-జన-బన్ధు-సహాయేభ్యః తల్

(సి.కౌ) గ్రామతా । జనతా । బన్ధుతా ।గజసహాయాభ్యాం చేతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ గజతా । సహాయతా ।అహ్నః ఖః క్రతౌ (వార్తికమ్) ॥ అహీనః । అహర్గణసాధ్యసుత్యాకః క్రతురిత్యర్థః । క్రతౌ కిమ్ । ఆహ్నః । ఇహ ఖణ్డికాదిత్వాదఞ్ । అహ్నష్టఖోరేవ (కౌముదీ-789) ఇతి నియమాట్టిలోపో న ।పర్శ్వా ణస్ వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥

(కాశికా) గ్రామాదిభ్యః తల్ ప్రత్యయో భవతి తస్య సమూహః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। గ్రామాణాం సమూహః గ్రామతా। జనతా। బన్ధుతా। సహాయతా। గజాచ్చేతి వక్తవ్యమ్। గజానాం సమూహః గజతా।

.

1252. సితి చ [1.4.16]

సితి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

సితి పదమ్

(సి.కౌ) సితి పరే పూర్వం పదసంజ్ఞం స్యాత్ । అభత్వాదోర్గుణో న । పర్శూనాం సమూహః పార్శ్వమ్ ॥

(కాశికా) యచి భమ్ 1.4.18 ఇతి వక్ష్యతి। తస్యాయం పురస్తాదపవాదః। సితి ప్రత్యయే పరతః పూర్వం పదసంజ్ఞం భవతి। భవతష్ ఠక్ఛసౌ 4.2.115 భవదీయః। ఊర్ణాయా యుస్ 5.2.123 ఊర్ణాయుః। ఋతోరణ్ 5.1.105, ఛన్దసి ఘస్ 5.1.106 ఋత్వియః।

.

1253. అనుదాత్తాదేరఞ్ [4.2.44]

అనుదాత్త-ఆదేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

తస్య సమూహః (ఇతి) అనుదాత్తాదేః అఞ్
(సి.కౌ) కాపోతమ్ । మాయూరమ్ ॥
(కాశికా) అనుదాత్తాదేః శబ్దాదఞ్ ప్రత్యయో భవతి తస్య సమూహః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। కపోతానాం సమూహః కాపోతమ్। మాయూరమ్। తైత్తిరమ్।

.

1254. ఖణ్డికాదిభ్యశ్చ [4.2.45]

ఖణ్డికా-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్
తస్య సమూహః (ఇతి) ఖణ్డికాదిభ్యః అఞ్
(సి.కౌ) అఞ్ స్యాత్ । ఖణ్డికానాం సమూహః ఖాణ్డికమ్ ॥
(కాశికా) ఖణ్డికా ఇత్యేవమాదిభ్యః శబ్దేభ్యోఽఞ్ ప్రత్యయో భవతి తస్య సమూహః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। ఆద్యుదాత్తార్థమచిత్తార్థమ్ చ వచనమ్। ఖణ్డికానాం మమూహః ఖాణ్డికమ్। వాడవమ్। క్షుద్రకమాలవశబ్దోత్ర పఠ్యతే। క్షుద్రకాశ్చ మాలవాశ్చేతి క్షత్రియద్వన్ద్వః। తతః పూర్వేణ ఏవ అఞి సిద్ధే వచనం గోత్రవుఞ్ బాధనార్థమ్। నను చ పరత్వాదఞా వుఞ్ బాధిష్యతే, న చ గోత్రసముదాయో గోత్రం, న చ తదన్తవిధిరత్ర అస్తి? ఏవం తర్హి ఏతజ్ జ్ఞాపయతి వుఞో పూర్వవిప్రతిషేధః, సమూహికేషు చ తదన్తవిధిరస్తీతి। ప్రత్యోజనమ్ ఔపగవకం కాపటవకమ్ ఇతి వుఞ్ భవతి, వానహస్తికం గౌధేనుకమ్ ఇతి చ తదన్తవిధిః। క్షుద్రకమాలవాతిత్యేతావతా యోగవిభాగేన పూర్వవిప్రతేషేధస్ తదన్తవిధిశ్చ జ్ఞాపితః, పునరస్యా ఏవ నియమార్థముచ్యతే సేనాసంజ్ఞాయామ్ ఇతి। క్షుద్రకమాలవాత్ సేనాసంజ్ఞాయామ్ ఏవ అఞ్ భవతి। క్షౌద్రకమాలవీ సేనా। క్షౌద్రకమాలవమన్యత్। అఞ్సిద్ధిరనుదాతాదేః కోఽర్థః క్షుద్రకమాలవాత్। గోత్రాద్ వుఞ్ న చ తద్గోత్రం తదన్తాన్ న చ సర్వతః। జ్ఞాపకం స్యాత్ తదన్తత్వే తథా చ అపి శలిఏర్విధిః। సేనాయాం నియమార్థం చ యథా బధ్యేత చాఞ్ వుఞా। ఖణ్డికా। వడవా। క్షుద్రకమాలవాత్ సేనాసంజ్ఞాయామ్। భిక్షుక। శుక। ఉలూక। శ్వన్। యుగ। అహన్। వరత్రా। హలబన్ధ।

.

1255. చరణేభ్యో ధర్మవత్ [4.2.46]

చరణేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ధర్మవత్ అవ్యయమ్
తస్య సమూహః (ఇతి) చరణేభ్యః ధర్మవత్

(సి.కౌ) కాఠకమ్ । ఛాన్దోగ్యమ్ ॥

(కాశికా) చరణశబ్దాః కఠకలాపాదయః, తేభ్యః షష్ఠీసమర్థేభ్యః సమూహే ధర్మవత్ ప్రత్యయా భవన్తి। గోత్రచరణాద్ వుఞిత్యారభ్య ప్రత్యయా వక్ష్యన్తే, తత్ర చేదముచ్యతే చరణాద్ ధర్మామ్నాయయోః ఇతి, తేన ధర్మవతిత్యతిదేశః క్రియతే। వతిః సర్వసాదృశ్యార్థః। కఠానాం ధర్మః కాఠకమ్। కాలాపకమ్। ఛన్దోగ్యమ్। ఔక్థిక్యమ్। ఆథర్వణమ్। తథా సమూహేఽపి కాఠకమ్। కాలాపకమ్। ఛన్దోగ్యమ్। ఔక్థిక్యమ్। ఆథర్వణమ్।

.

1256. అచిత్తహస్తిధేనోష్ఠక్ [4.2.47]

అ-చిత్త-హస్తి-ధేనోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఠక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

తస్య సమూహః (ఇతి) అచిత్త-హస్తి-ధేనోః ఠక్

(సి.కౌ) సాక్తుకమ్ । హాస్తికమ్ । ధైనుకమ్ ॥

(కాశికా) అచిత్తార్థేభ్యో హస్తిధేనుశబ్దాభ్యాం చ ఠక్ ప్రత్యయో భవతి తస్య సమూహః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। అణఞోరపవాదః। అపూపానాం సమూహః ఆపూపికమ్। శాష్కులికమ్। హాస్తికమ్। ధైనుకమ్। ధేనోరనఞ ఇతి వక్తవ్యమ్। ఆధేనవమ్।

.

1257. కేశాశ్వాభ్యాం యఞ్ఛావన్యతరస్యామ్ [4.2.48]

కేశ-అశ్వాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ యఞ్-ఛౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

తస్య సమూహః (ఇతి) కేశ-అశ్వాభ్యామ్ యఞ్ ఛౌ అన్యతరస్యామ్

(సి.కౌ) పక్షే ఠగణౌ । కైశ్యమ్-కైశికమ్ । అశ్వీయమ్-ఆశ్వమ్ ॥

(కాశికా) కేశ అశ్వ ఇత్యేతాభ్యాం యథాసఙ్ఖ్యం యఞ్ ఛ ఇత్యేతౌ ప్రత్యయౌ భవతోఽన్యతరస్యాం తస్య సమూహః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। కేశానాం సమూహః కైశ్యమ్, కైశికమ్। అశ్వానామ్ సమూహః అశ్వీయమ్, ఆశ్వమ్।

.

1258. పాశాదిభ్యో యః [4.2.49]

పాశ-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ యః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

తస్య సమూహః (ఇతి) పాశాదిభ్యః యః

(సి.కౌ) పాశ్యా । తృణ్యా । ధూమ్యా । వన్యా । వాత్యా ॥

(కాశికా) పాశదిభ్యః యః ప్రత్యయో భవతి తస్య సమూహః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। పాశానాం సమూహః పాశ్యా। తృణ్యా। పాశ। తృణ। ధూమ। వాత। అఙ్గార। పోత। బాలక। పిటక। పిటాక। శకట। హల। నడ। వన।

.

1259. ఖలగోరథాత్ [4.2.50]

ఖల-గో-రథాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

తస్య సమూహః (ఇతి) ఖల-గో-రథాత్ యః

(సి.కౌ) ఖల్యా । గవ్యా । రథ్యా ॥

(కాశికా) ఖలగోరథశబ్దేభ్యః యః ప్రత్యయ భవత్ తస్య సమూహః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। ఖలానాం సమూహః ఖల్యా। గవ్యా। రథ్యా। పాశాదిష్వపాఠః ఉత్తరార్థః।

.

1260. ఇనిత్రకట్యచశ్చ [4.2.51]

ఇని-త్ర-కట్యచః ప్రథమా-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

తస్య సమూహః (ఇతి) ఖల-గో-రథాత్ ఇని-త్ర-కట్యచః

(సి.కౌ) ఖలాదిభ్యః క్రమాత్స్యుః । ఖలినీ । గోత్రా । రథకట్యా ।ఖలాదిభ్య ఇనిర్వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ డాకినీ । కుటుమ్బినీ । ఆకృతిగణోఽయమ్ ॥

(కాశికా) ఖలగోరథశబ్దేభ్యో యథాసఙ్ఖ్యమ్ ఇని త్ర కట్యచిత్యేతే ప్రత్యయా భవన్తి తస్య సమూహః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। ఖలినీ। గోత్రా। రథాకట్యా। ఖలాదిభ్య ఇనిర్వక్తవ్యః। డాకినీ। కుణ్డలినీ। కుటుమ్బినీ। కమలాదిభ్యః ఖణ్డచ్ ప్రత్యయో భవతి। కమలఖణ్డమ్। అమ్భోజఖణ్డమ్। కమల। అమ్భోజ। పద్మినీ। కుముద। సరోజ। పద్మ। నలినీ। కైరవిణీ। కమలాదిరాకృతిగణః। నరకరితురఙ్గాణామ్ స్కన్ధచ్ ప్రత్యయః। నరస్కన్ధః। కరిస్కన్ధః। తురఙ్గస్కన్ధః। పూర్వాదిభ్యః కాణ్డః ప్రత్యయో భవతి। పూర్వకాణ్డమ్। తృణకాణ్డమ్। కర్మ కాణ్డమ్।

.

1261. విషయో దేశే [4.2.52]

విషయః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ దేశే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'తస్య విషయో దేశే' (ఇతి) సమర్థానాం ప్రథమాత్ పరః తద్ధితః ప్రత్యయః అణ్ వా

(సి.కౌ) షష్ఠ్యన్తాదమాదయః స్యురత్యన్తపరిశీలితేఽర్థే స చేద్దేశః । శిబీనాం విషయో దేశః శైబః । దేశే కిమ్ । దేవదత్తస్య విషయోఽనువాకః ॥

(కాశికా) సమూహః ఇతి నిర్వృత్తమ్। షష్ఠీ సమర్థవిభక్తిరనువర్తతే। తస్య ఇతి షష్ఠీసమర్థాద్ విషయః ఇత్యేతస్మిన్నర్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి, యోఽసౌ విషయః దేశశ్చేత్ స భవతి। విషయశబ్దో బహ్వర్థః। క్వచిద్ గ్రామసముదాయే వర్తతే, విషయో లబ్ధః ఇతి। క్వచిదిన్ద్రియగ్రాహ్యే, చక్షుర్విషయో రూపమ్ ఇతి। క్వచిదత్యన్తశీలితే జ్ఞేయే, దేవదత్తస్య విషయోఽనువాకః ఇతి। క్వాచిదన్యత్ర అభావే, మత్స్యానామ్ విషయో జలమ్ ఇతి। తత్ర దేశగ్రహణం గ్రామసముదాయప్రతిపత్త్యర్థమ్। శిబీనాం విషయో దేశః శైబః। ఔష్ట్రః। దేశే ఇతి కిమ్? దేవదత్తస్య విషయోఽనువాకః।

.

1262. రాజన్యాదిభ్యో వుఞ్ [4.2.53]

రాజన్య-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ వుఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

తస్య విషయః దేశే (ఇతి) రాజన్యాదిభ్యః వుఞ్

(సి.కౌ) రాజన్యకః ॥

(కాశికా) రాజన్యాదిభ్యః శబ్దేభ్యో వుఞ్ ప్రత్యయో భవతి విషయో దేశే ఇత్యేతస్మిన్నర్థే। అణోఽపవాదః। రాజన్యానాం విషయో దేశః రాజన్యకః। దైవయానకః। ఆకృతిగణశ్చ అయమ్। మాలవానాం విషయో దేశః మాలవకః। వైరాటకః। త్రైగర్తకః। రాజన్య। దేవయాన। శాలఙ్కాయన। జాలన్ధరాయణ। ఆత్మకామేయ। అమ్బరీషపుత్ర। వసాతి। బైల్వవన। శైలూష। ఉదుమ్బర। బైల్వత। ఆర్జునాయన। సంప్రియ। దాక్షి। ఊర్ణనాభ।

.

1263. భౌరిక్యాద్యైషుకార్యాదిభ్యో విధల్భక్తలౌ [4.2.54]

భౌరిక్యాది-ఐషుకార్యాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ విధల్-భక్తలౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

తస్య విషయః దేశే (ఇతి) భౌరిక్యాది-ఐషుకార్యాదిభ్యః విధల్-భక్తలౌ

(సి.కౌ) భౌరికీణాం విషయో దేశః భౌరికివిధమ్ । భౌలికివిధమ్ । ఐషుకారిభక్తమ్ । సారసాయనభక్తమ్ ॥

(కాశికా) భైరిక్యాదిభ్యః ఐషుకార్యాదిభ్యశ్చ యథాసఙ్ఖ్యం విధల్ భక్తలిత్యేతౌ ప్రత్యయౌ భవతః విషయో దేశే ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। అణోఽపవాదః। భౌరికివిధః। వైపేయవిధః। ఐషుకార్యాదిభ్యః

ఐషుకారిభక్తః। సారస్యాయనభక్తః। భౌరికి। వైపేయ। భౌలికి। చైటయత। కాణేయ। వాణిజక। వాలిజ। వాలిజ్యక। శైకయత। వైకయత। ఐషుకారి। సారస్యాయన। చాన్ద్రాయణ। ద్వ్యాక్షాయణ। త్ర్యాక్షాయణ। ఔడాయన। జౌలాయన। ఖాడాయన। సౌవీర। దాసమిత్రి। దాసమిత్రాయణ। శౌద్రాణ। దాక్షాయణ। శయణ్డ। తార్క్ష్యాయణ। శౌభ్రాయణ। సాయణ్డి। శౌణ్డి। వైశ్వమాణవ। వైశ్వధేనవ। నద। తుణ్డదేవ। విశదేవ।

.

1264. సోఽస్యాదిరితి చ్ఛన్దసః ప్రగాథేషు [4.2.55]

సః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఆదిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఇతి అవ్యయమ్ ఛన్దసః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ప్రగాథేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

'సః అస్య ఆదిః ఇతి చ్ఛన్దసః ప్రగాథేషు' (ఇతి) సమర్థానాం ప్రథమాత్ పరః తద్ధితః ప��రత్యయః అణ్ వా

(సి.కౌ) అణ్ । పఙ్క్తిరాదిరస్యేతి పాఙ్క్తః ప్రగాథః ।స్వార్థ ఉపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ త్రిష్టుబేవ త్రైష్టుభమ్ ॥

(కాశికా) స ఇతి సమర్థవిభక్తిః। అస్య ఇతి ప్రత్యయార్థః। ఆదిః ఇతి ప్రకృతివిశేషణమ్। ఇతికరణో వివక్షార్థః। ఛన్దసః ఇతి ప్రకృతినిర్దేశః। ప్రగాథేషు ఇతి ప్రత్యయార్థవిశేషణమ్। స ఇతి ప్రథమాసమర్థాదస్య తి షష్ఠ్యర్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి, యత్ ప్రథమాసమర్థం ఛన్దశ్చేత్ తదాదిర్భవతి, యత్ తదస్య ఇతి నిర్దిష్టం ప్రగాథాశ్చేత్ తే భవన్తి, ఇతికరణస్ తతశ్చేద్ వివక్షా। పఙ్క్తిరాదిరస్య పాఙ్క్తః ప్రగాథః। ఆనుష్టుభః। జాగతః। ఆదిః ఇతి కిమ్? అనుష్టుబ్ః మధ్యమస్య ప్రగాథస్య। ఛన్దసః ఇతి కిమ్? ఉదుత్యశబ్ద ఆదిరస్య ప్రగాథస్య। ప్రగాథేషు ఇతి కిమ్? పఙ్క్తిరాదిరస్య అనువాకస్య। ప్రగాథశబ్దః క్రియానిమిత్తకః క్వచిదేవ మన్త్రవిశేషే వర్తతే। యత్ర ద్వే ఋచౌ ప్రగ్రథనేన తిస్రః క్రియన్తే, స ప్రగ్రథనాత్ ప్రకర్షగానాద్ వా ప్రగాథః ఇత్యుచ్యతే। ఛన్దసః ప్రత్యయవిధానే నపుంసకే స్వార్థ ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। త్రిష్టుబేవ త్రైష్టుభమ్। జాగతమ్।

.

1265. సంగ్రామే ప్రయోజనయోద్ధృభ్యః [4.2.56]

సఙ్గ్రామే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ప్రయోజన-యోద్ధృభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

'సః అస్య సఙ్గ్రామే ప్రయోజనయోద్ధృభ్యః' (ఇతి) సమర్థానాం ప్రథమాత్ పరః తద్ధితః ప్రత్యయః అణ్ వా

(సి.కౌ) సోఽస్యేత్యనువర్తతే । సుభద్రా ప్రయోజనమస్య సంగ్రామస్యేతి సౌభద్రః । భరతా యోద్ధారోఽ స్య సంగ్రామస్య భారతః ॥

(కాశికా) సోఽస్య ఇతి సమర్థవిభక్తిః, ప్రత్యయార్థశ్చ అనువర్తతే। ప్రథమాసమర్థవిశేషణం ప్రయోజనం యోద్ధారశ్చ। ప్రత్యయార్థవిశేషణం సఙ్గ్రామః। ప్రయోజనవాచిభ్యః యోద్ధృవాచిభ్యశ్చ శబ్దేభ్యః ప్రథమాసమర్థేభ్యః అస్య ఇతి షష్ఠ్యర్థే సఙ్గ్రామేఽభిధేయే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి। భద్రా ప్రయోజనమస్య సఙ్గ్రామస్య భద్రః సఙ్గ్రామః। సౌభద్రః। గౌరిమిత్రః। యోద్ధృభ్యః ఆహిమాలా యోద్ధారోఽస్య సఙ్గ్రామస్య ఆహిమాలః। స్యాన్దనాశ్వః। భారతః। సఙ్గ్రామే ఇతి కిమ్? సుభద్రా ప్రయోజనమస్య దానస్య। ప్రయోజనయోద్ధృభ్యః ఇతి కిమ్? సుభద్రా ప్రేక్షికాఽస్య సఙ్గ్రామస్య।

.

1266. తదస్యాం ప్రహరణమితి క్రీడాయామ్ ణః [4.2.57]

తత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ప్రహరణమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఇతి అవ్యయమ్ క్రీడాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ణః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్యామ్ క్రీడాయామ్ ప్రహరణమ్' ఇతి సమర్థానాం ప్రథమాత్ పరః తద్ధితః ప్రత్యయః ణః వా

(సి.కౌ) దణ్డః ప్రహసణమస్యాం క్రీడాయాం దాణ్డా । మౌష్టా ॥

(కాశికా) తతితి ప్రథమాసమర్థాదస్యామ్ ఇతి సప్తమ్యర్థే ణః ప్రత్యయో భవతి, యత్ తతితి నిర్దిష్టం ప్రహరణం చేత్ భవతి। యదస్యామ్ ఇతి నిర్దిష్టం క్రీడా తద్ చేత్ సా భవతి। ఇతికరణస్ తతశ్చేద్ వివక్షా। దణ్డః ప్రహరణమస్యాం క్రీడాయాం దాణ్డా। మౌష్టా। ప్రహరణమ్ ఇతి కిమ్? మాలా భూషణమస్యాం క్రీడాయామ్। క్రీడాయామ్ ఇతి కిమ్? ఖఙ్గః ప్రహరణమస్యాం సేనాయామ్।

.

1267. ఘఞః సాఽస్యాం క్రియేతి ఞః [4.2.58]

ఘఞః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ క్రియా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఇతి అవ్యయమ్ ఞః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఘఞన్తాత్క్రియావాచినః ప్రథమాన్తాదస్యామితి సప్తమ్యర్థే స్త్రీలిఙ్గే ఞప్రత్యయః స్యాత్ । ఘఞ ఇతి కృద్గ్రహణాద్గతికారకపూర్వస్యాపి గ్రహణమ్ ॥

(కాశికా) సా ఇతి సమర్థవిభక్తిః। అస్యామ్ ఇతి ప్రత్యయార్థః స్త్రీలిఙ్గః। క్రియా ఇతి ప్రకృత్యర్థవిశేషణమ్। ఘఞః ఇతి ప్రకృతినిర్దేశః। ఇతి కరణో వివక్షార్థః। ఘఞన్తాత్ కియావాచినః ప్రథమాసమర్థాదస్యామ్ ఇతి సప్తమ్యర్థే స్త్రీలిఙ్గే ఞః ప్రత్యయో భవతి। ఘఞః ఇతి కృద్గ్రహణమ్, తత్ర గతికారకపూర్వమపి గృహ్యతే। శ్యేనపాతోఽస్యాం వర్తతే శ్యైనంపాతా। తైలంపాతా ఘఞః ఇతి కిమ్? శ్యేనపతనమస్యాం

వర్తతే। క్రియా ఇతి కిమ్? ప్రాకారోఽస్యాం వర్తతే। అథ సమర్థవిభక్తిః ప్రత్యయార్థశ్చ కస్మాత్ పునరుపాదియతే, యావతా ద్వయమపి ప్రకృతమేవ? క్రీడాయామ్ ఇత్యనేన తత్సమ్బద్ధమ్, అతస్తదనువృత్తౌ క్రీడానువృత్తిరపి సమ్భావ్యేత। సామాన్యేన చ ఇదం విధానమ్। దణ్డపాతోఽస్యాం తిథౌ వర్తతే దాణ్డపాతా తిథిః। మౌసలపాతా తిథిః।

.

1268. శ్యేనతిలస్య పాతే ఞే [6.3.71]

శ్యేనతిలస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ పాతే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఞే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శ్యేన తిల ఏతయోర్ముమాగమః స్యాత్ ఞప్రత్యయపరే పాతశబ్దే ఉత్తరపదే । శ్యేనపాతోఽస్యాం వర్తతే శ్యైనంపాతా మృగయా । తిలపాతోఽస్యాం వర్తతే తైలంపాతా స్వధా । శ్యేనతిలస్య కిమ్ । దణ్డపాతోఽస్యాం తిథౌ వర్తతే దాణ్డపాతా తిథిః ॥

(కాశికా) శ్యేన తిల ఇత్యేతయోః పాతశబ్దే ఉత్తరపదే ఞప్రత్యయే పరే ముమాగమో భవతి। శ్యేనపాతోఽస్యాం క్రీడాయామ్ శ్యైనమ్పాతా। తైలమ్పాతా। ఞే ఇతి కిమ్? శ్యేనపాతః।

.

1269. తదధీతే తద్వేద [4.2.59]

తత్ ద్వితీయా-ఏకవచనమ్ అధీతే తిఙన్తమ్ తత్ ద్వితీయా-ఏకవచనమ్ వేద తిఙన్తమ్

(సి.కౌ) వ్యాకరణమధీతే వేద వా వైయాకరణః ॥

(కాశికా) తదితి ద్వితీయాసమర్థాతధీతే వేద ఇత్యేతయోః అర్థయోః యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి। ఛన్దోఽధీతే ఛాన్దసః। వైయాకరణః। నైరుక్తః। నిమిత్తాని వేద నైమిత్తః। మౌహూర్తః। ఔత్పాతః। ద్విస్తద్గ్రహణమధీయానవిదుషోః పృథగ్విధానార్థమ్।

.

1270. క్రతూక్థాదిసూత్రాన్తాట్ఠక్ [4.2.60]

క్రతు-ఉక్థ-ఆది-సూత్ర-అన్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఠక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) క్రతువిశేషవాచినామేవేహ గ్రహణమ్ । తేభ్యో ముఖ్యార్థేభ్యో వేదితరి తత్ప్రతిపాదకగ్రన్థపరేభ్యస్త్వధ్యేతరి । ఆగ్నిష్టోమికః । వాజపేయికః । ఉక్థం సామవిశేషస్తల్లక్షణపరో గ్రన్థవిశేషో లక్షణయోక్థమ్ । తదధీతే వేద వా । ఔక్థికః ।ముఖ్యార్థాత్తూక్థశబ్దాట్ఠగణౌ నేష్యేతే (వార్తికమ్) ॥ న్యాయమ్, నైయాయికః । వృత్తిమ్, వార్తికః । లోకాయతమ్, లౌకాయతికః ఇత్యాది ।సూత్రాన్తాత్త్వకల్పాదేరేవేష్యతే (వార్తికమ్) ॥ సాంగ్రహసూత్రికః । అకల్పాదేః కిమ్ । కాల్పసూత్రః

।విద్యాలక్షణకల్పాన్తాచ్చేతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ వాయసవిద్యికః । గౌలక్షణకః । ఆశ్వలక్షణికః । పారాశరకల్పికః ।అఙ్గక్షత్రధర్మత్రిపూర్వాద్విద్యాన్తాన్నేతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ ఆఙ్గవిద్యః । క్షాత్రవిద్యః । ధార్మవిద్యః । త్రివిధా విద్యా త్రివిద్యా తామధీతే వేద వా త్రైవిద్యః ।ఆఖ్యానాఖ్యాయికేతిహాసపురాణేభ్యశ్చ (వార్తికమ్) ॥ యవక్రీతమధికృత్య కృతామాఖ్యానముపచారాద్యవక్రీతం తదధీతే వేత్తి వా యావక్రీతికః । వాసవదత్తామధికృత్య కృతా ఆఖ్యాయికా వాసవదత్తా । అధికృత్య కృతే గ్రన్థే (కౌముదీ-1467) ఇత్యర్థే వృద్ధాచ్ఛః (కౌముదీ-1337) । తస్య లుబాఖ్యాయికాభ్యో బహులమితి లుప్ । తతోఽనేన ఠక్ । వాసవదత్తికః । ఐతిహాసికః । పౌరాణికః ।సర్వాదేః సాదేశ్చ లుగ్వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ సర్వవేదానధీతే సర్వవేదః । సర్వతన్త్రః । సవార్తికః । ద్విగోర్లుక్ (కౌముదీ-1080) ఇతి లుక్ । ద్వితన్త్రః ।ఇకన్పదోత్తరపదాచ్ఛతషష్టేః షికన్పథః (వార్తికమ్) ॥ పూర్వపదికః । ఉత్తరపదికః । శతపథికః । శతపథికీ । షష్టిపథికః । షష్టిపథికీ ॥

(కాశికా) క్రతువిశేషవాచిభ్యః ఉక్థాదిభ్యశ్చ సూత్రాన్తాచ్ చ ఠక్ ప్రత్యయో భవతి తదధీతే తద్వేద ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। అణోఽపవాదః। అగ్నిష్టోమమధీతే వేద వా ఆగ్నిష్టోమికః। వాజపేయికః। ఉక్థాదిభ్యః ఔక్థికః। లౌకాయతికః। సూత్రాన్తాత్ వార్త్తికసూత్రికః। సాఙ్గ్రహసూత్రికః। సూత్రాన్తాదకల్పాదేరిష్యతే। కల్పసూత్రమధీతే కాల్పసూత్రః। అణేవ భవతి। ఉక్థశబ్దః కేషుచిదేవ సామసు రూఢః। యజ్ఞాయజ్ఞీయాత్ పరేణ యాని గీయన్తే, న చ తాన్యధీయానే ప్రత్యయ ఇష్యతే, కిం తర్హి, సామలక్షణే ఔక్థిక్యే వర్తమానః ఉక్థశబ్దః ప్రత్యయముత్పాదయతి। ఉక్థమధీతే ఔక్థికః। ఔక్థిక్యమధీతే ఇత్యర్థః। ఔక్థిక్యశబ్దాచ్ చ ప్రత్యయో న భవత్యేవ, అనభిధానాత్। విద్యాలక్షణకల్పసూత్రాన్తాదితి వక్తవ్యమ్। వాయసవిద్యికః। సార్పవిద్యికః। గౌలక్షణికః। ఆశ్వలక్షణికః। మాతృకల్పికః। పారాశరకల్పికః। విద్యా చ న అఙ్గక్షత్రధర్మసంసర్గత్రిపూర్వా। అఙ్గవిద్యామధీతే ఆఙ్గవిద్యః। క్షాత్రవిద్యః। ధార్మవిద్యః। సాంసర్గవిద్యః। త్రైవిద్యః। ఆఖ్యానాఖ్యాయికేతిహాసపురాణేభ్యష్ ఠగ్ వక్తవ్యః। ఆఖ్యానాఖ్యాయికయోరర్థగ్రహణమ్, ఇతిహాసపురాణయోః స్వరూపగ్రహణం యావక్రీతికః। ప్రైయఙ్గవికః। వాసవదత్తికః। సౌమనోత్తరికః। ఐతిహాసికః। పౌరాణికః। సర్వసాదేర్ద్విగోశ్చ లః। సర్వవేదః। సర్వతన్త్రః। సాదేః సవార్త్తికః। ససఙ్గ్రహః। ద్విగోః ద్వివేదః। పఞ్చవ్యాకరణః। అనుసూర్లక్ష్యలక్షణే చ। అనుసూర్నామగ్రన్థః, తమధీతే ఆనుసుకః। లాక్షికః। లాక్షణికః। ఇకన్ బహులం పదోత్తరపదాత్। పూర్వపదికః। శతషష్టేః షికన్ పథో బహులమ్। శతపథికః। శతపథికీ। షష్టిపథికః।

షష్టిపథికీ। బహులగ్రహణాదణపి భవతి। శాతపథః। షాష్టిపథః। ఉక్థ। లోకాయత। న్యాయ। న్యాస। నిమిత్త। పునరుక్త। నిరుక్త। యజ్ఞ। చర్చా। ధర్మ। క్రమేతర। శ్లక్ష్ణ। సంహితా। పద। క్రమ। సఙ్ఘాత। వృత్తి। సఙ్గ్రహ। గుణాగుణ। ఆయుర్వేద। సూత్రాన్తాదకల్పాదేః। విద్యాలక్షణకల్పాన్తాత్। విద్యా చానఙ్గక్షత్రధర్మసంసర్గత్రిపూర్వా। ఆఖ్యానాఖ్యాయికేతిహాసపురాణేభ్యష్ ఠక్। సర్వసాదేర్ద్విగోశ్చ లః। అనుసూర్లక్ష్యలక్షణే చ। ద్విపది జ్యోతిషి। అనుపద। అనుకల్ప। అనుగుణ। ఇకన్పహులం పదోత్తరపదాత్। శతషష్టేః షికన్। పథో బహులమ్।

.

1271. క్రమాదిభ్యో వున్ [4.2.61]

క్రమ-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ వున్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) క్రమకః । క్రమ, పద, శిక్షా, మీమాంసా, క్రమాదిః ॥

(కాశికా) క్రమ ఇత్యేవమాదిభ్యః శబ్దేభ్యః వున్ ప్రత్యయో భవతి తదధీతే తద్వేద ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। అణోఽపవాదః। క్రమకః। పదకః। క్రమ। పద। శిక్షా। మీమంసా। సామన్।

.

1272. అనుబ్రాహ్మణాదినిః [4.2.62]

అనుబ్రాహ్మణాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఇనిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) తదధతే తద్వేద (కౌముదీ-1269) ఇత్యర్థే । బ్రాహ్మణసదృశో గ్రన్థోఽనుబ్రాహ్మణం తదధీతే అనుబ్రాహ్మణీ । అత్వర్థీయేనైవ సిద్ధే అణబాధనార్థమిదమ్ ॥

(కాశికా) అనుబ్రాహ్మణశబ్దాతినిః ప్రత్యయో భవతి తదధీతే తద్వేద ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। అణోఽపవాదః। బ్రాహ్మణసదృశోఽయం గ్రన్థః అనుబ్రాహ్మణమ్। తదధీతే అనుబ్రాహ్మణీ। అనుబ్రాహ్మణినౌ, అనుబ్రాహ్మణినః। మత్వర్థేన అత ఇనిఠనౌ 5.2.115 ఇతి ఇనినా సిద్ధమ్? తత్ర ఏతస్మాట్ ఠన్నపి ప్రాప్నోతి। అనభిధానాన్ న భవిష్యతి? అణో నివృత్త్యర్థం తర్హి వచనమ్।

.

1273. వసన్తాదిభ్యష్ఠక్ [4.2.63]

వసన్త-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ఠక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వాసన్తికః । అథర్వాణమధీతే ఆథర్వణికః । దాణ్డినాయన – (కౌముదీ-1145) ఇతి సూత్రే నిపాతనాట్టిలోపో న ॥

(కాశికా) వసన్త ఇత్యేవమాదిభ్యః ఠక్ ప్రత్యయో భవతి తదధీతే తద్వేద ఇత్యస్మిన్ విషయే। అణోऽపవాదః। వసన్తసహచరితోऽయం గ్రన్థః వసన్తః। తమధీతే వాసన్తికః। వార్షికః। వసన్త। వర్షాశరదమ్। హేమన్త। శిశిర। ప్రథమ। గుణ। చరమ। అనుగుణ। అపర్వన్। అథర్వన్।

.

1274. ప్రోక్తాల్లుక్ [4.2.64]

ప్రోక్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ లుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్రోక్తార్థకప్రత్యయాత్పరస్యాధ్యేతృవేదితృప్రత్యయస్య లుక్ స్యాత్ । పణనం పణః । ఘఞర్థే కవిధానమితి కః । సోऽస్యాస్తీతి పణీ । తస్య గోత్రాపత్యం పాణినః ॥

(కాశికా) ప్రోక్తసహచరితః ప్రత్యయః ప్రోక్తః। ప్రోక్తప్రత్యయాన్తాదధ్యేతృవేదిత్రోః ఉత్పన్నస్య లుగ్ భవతి। పాణినినా ప్రోక్తం పాణినీయమ్। తదధీతే పాణినీయః। ఆపిశలః। స్త్రియాం స్వరే చ విశేషః। పాణినీయా బ్రాహ్మణీ।

.

1275. గాథివిదథికేశిగణిపణినశ్చ [6.4.165]

గాథి-విదథి-కేశి-గణి-పణినః ప్రథమా-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏతేऽణి ప్రకృత్యా స్యుః । ఇతి టిలోపో న । తతో యూని ఇఞ్ పాణినిః ॥

(కాశికా) గాథిన్ విదథిన్ కేశిన్ గణిన్ పణినిత్యేతే చ అణి ప్రకృత్యా భవన్తి। గాథినః అపత్యం గాథినః। వైదథినః। కైశినః। గాణినః। పాణినః। అపత్యార్థోऽయమారమ్భః।

.

1276. ణ్యక్షత్రియార్షఞితో యూని లుగణిఞోః [2.4.58]

ణ్య-క్షత్రియ-ఆర్ష-ఞితః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యూని సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అణ్-ఇఞోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ణ్యప్రత్యయాన్తాత్క్షత్రియగోత్రప్ర్యయాన్తాదృష్యభిధాయినో గోత్రప్రత్యయాన్తాద్ ఞితస్చ పరయోర్యువాభిధాయినోరణిఞోర్లుక్ స్యాత్ । కౌరవ్యః పితా । కౌరవ్యః పుత్రః । శ్వాఫల్కః పితా । శ్వాఫల్కః పుత్రః । వాసిష్ఠః పితా । వాసిష్ఠః పుత్రః । తైకాయనిః పితా । తైకాయనిః పుత్రః । ఏభ్యః కిమ్ । శివాద్యణ్ । కౌహజః పితా । తత ఇఞ్ । కౌహజిః పుత్రః । యూని కిమ్ । వామరథ్యస్య ఛాత్రాః । వామరథాః । ఇతి అణో లుక్ తు న భవతి । ఆర్షగ్రహణేన ప్రతిపదోక్తస్య ఋష్యణ ఏవ గ్రహణాత్ । పాణినినా ప్రోక్తం పానినీయమ్ । వృద్ధాచ్ఛః (కౌముదీ-1337) । ఇఞశ్చ (కౌముదీ-1333) ఇత్యణ్

తు న । గోత్రే య ఇఞ్ తదన్తాదితి వక్ష్యమాణత్వాత్ । తతోఽధ్యేతృవేదితృణో లుక్ । స్వరే స్త్రియాం చ విశేషః । పాణినీయః । పాణినీయా ॥

(కాశికా) ణ్యాఽదయో గోత్రప్రత్యయాః। ణ్యాన్తాత్ క్షత్రియగోత్రాదార్షాద్ ఞితశ్చ ప్రయోః అణిఞోర్యూని లుగ్ భవతి। ణ్యాన్తాత్ తావత్ కుర్వాదిభ్యో ణ్యః 4.1.151 , తస్మాద్ యూని ఇఞ్, తస్య లుక్। కౌరవ్యః పితా। కౌరవ్యః పుత్రః। నను చ కౌరవ్యశబ్దః తికాదిషు పఠ్యతే, తతః ఫిఞా భవితవ్యమ్, కౌరవ్యాయణిః ఇతి? క్షత్రియగోత్రస్య తత్ర గ్రహణమ్, కురునాదిభ్యో ణ్యః 4.1.172 ఇత్యనేన విహితస్య, ఇదం తు బ్రాహ్మణగోత్రమ్, కుర్వాదిభ్యో ణ్యః 4.1.151 ఇతి। క్షత్రియ ఋష్యన్ధకవృష్ణికురుభ్యశ్చ 4.1.114 ఇత్ యణ్, తస్మాద్ యూని ఇఞ్, తస్య లుక్। శ్వాఫల్కః పితా। శ్వాఫల్కః పుత్రః। ఆర్ష ఋష్యణ్ 4.1.114, తస్మాద్ యూని ఇఞ్, తస్య లుక్। వాసిష్ఠః పితా। వాసిష్ఠః పుత్రః। ఞిత్ అనృష్యానన్తర్యే బిదాదిభ్యోఽఞ్ 4.1.104, తస్మాద్ యూని ఇఞ్, తస్య లుక్। బైదః పితా। వైదః పుత్రః। అణః ఖల్వపి తికాదిభ్యః ఫిఞ్ 4.1.154, తస్మాద్ యూని ప్రాగ్ దీవ్యతోఽణ్ 4.1.83, తస్య లుక్। తైకాయనిః పితా। తైకాయనిః పుత్రః। ఏతేభ్యః ఇతి కిమ్? శివాదిభ్యోఽణ్ 4.1.112, తస్మాద్ యూని అత ఇఞ్ 4.1.95, తస్య లుగ్ న భవతి। కౌహడః పితా। కౌహడి పుత్రః। యూని ఇతి కిమ్? వామరథ్యస్య ఛాత్రాః వామరథాః। కుర్వాదిభ్యో ణ్యః 4.1.151 ఇతి ణ్యః, తస్మాత్ కణ్వాదిభ్యో గోత్రే 4.2.111 ఇతి శైషికోఽణ్। తస్య లుగ్ న భవతి। అణిఞోః ఇతి కిమ్? దాక్షేరపత్యం యువా దాక్షాయణః। అబ్రాహ్మణగోత్రమాత్రమాత్రాద్యువప్రత్యయస్యోపసఙ్ఖ్యానమ్। బౌధిః పితా। బౌధిః పుత్రః। జాబాలిః పితా। జాబాలిః పుత్రః। ఔదుమ్బరిః పితా। ఔదుమ్బరిః పుత్రః। భాణ్డీజఙ్ఘిః పితా। భాణ్డీజఙ్ఘిః పుత్రః। శాల్వావయవలక్షన ఇఞ్, తస్మాత్ ఫక్, తస్య లుక్। పైలాదిదర్శనాత్ సిద్ధమ్।

.

1277. సూత్రాచ్చ కోపధాత్ [4.2.65]

సూత్రాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ కోపధాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సూత్రవాచినః కకారోపధాదధ్యేతృవేదితృప్రత్యయస్య లుక్ స్యాత్ । అప్రోక్తార్థం ఆరమ్భః । అష్టావధ్యాయాః పరిమాణమస్య అష్టకం పాణినేః సూత్రమ్ । తదధీతే విదన్తి వా అష్టకాః ॥

(కాశికా) సూత్రవాచినః కకార ఉపధాదుపన్నస్య ప్రత్యయస్య లుగ్ భవతి। అప్రోక్తార్థ ఆరమ్భః। పాణినీయమష్టకం సూత్రమ్। తదధీయతే అష్టకాః పాణినీయాః। దశకా వైయఘ్రపదీయాః। త్రికాః

కాశకృత్స్నాః సఙ్ఖ్యాప్రకృతేరితి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్, మహావార్త్తికం సూత్రమధీతే మాహావార్త్తికః। కాలాపకమధీతే కాలాపకః। కోపధాతితి కిమ్? చతుష్టయమధీతే చాతుష్టయః।

.

1278. ఛన్దోబ్రాహ్మణాని చ తద్విషయాణి [4.2.66]

ఛన్దస్-బ్రాహ్మణాని ప్రథమా-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్ తద్-విషయాణి ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఛన్దాంసి బ్రాహ్మణాని చ ప్రోక్తప్రత్యయాన్తాని తద్విషయాణి స్యుః । అధ్యేతృవేదితృప్రత్యయం వినా న ప్రయోజ్యానీత్యర్థః । కఠేన ప్రోక్తమధీయతే కఠాః । వైశమ్పాయనాన్తేవాసిత్వాణ్ణినిః । తస్య కఠచరకాత్ – (కౌముదీ-1487) ఇతి లుక్ । తతోఽణ్, తస్య ప్రోక్తాల్లుక్ (కౌముదీ-1274) ॥

(కాశికా) ప్రోక్తగ్రహణమనువర్తతే। ఛన్దాంసి బ్రాహ్మణాని చ ప్రోక్తప్రత్యయాన్తాని తద్విషయాణ్యేవ భవన్తి। అధ్యేతృవేదితృరత్యయవిషయాణి। అనన్యభావో విషయార్థః। తేన స్వాతన్త్ర్యముపాధ్యాన్తరయోగో వక్యం చ నివర్తతే। కఠేన ప్రోక్తమధీయతే కఠాః। మౌదాః। పైప్పలాదాః। ఆర్చాభినః। వాజసనేయినః। బ్రాహ్మణాని ఖల్వపి తాణ్డినః। భాల్లవినః। శాట్యాయనినః। ఐతరేయిణః। బ్రాహ్మణగ్రహణం కిం, యావతా ఛన్ద ఏవ తద్? బ్రాహ్మణవిశేషప్రతిపత్త్యర్థమ్। ఇహ తద్విషయతా మా భూత్, యాజ్ఞవల్క్యేన ప్రోక్తాని బ్రాహ్మణ్ణాని యాజ్ఞవల్క్యాని। సౌలభాని। చకారోఽనుక్తసముచ్చయార్థః। కల్పే కాశ్యపినః। కౌశికినః। సూత్రే పారాశరిణో భిక్షవః। శైలాలినో నటాః। కర్మన్దినః। కృశాశ్వినః। ఛన్దోబ్రాహ్మణాని ఇతి కిమ్? పాణినీయం వ్యాకరణమ్। పైఙ్గీ కల్పః।

.

1279. తదస్మిన్నస్తీతి దేశే తన్నామ్ని [4.2.67]

తత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అస్మిన్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అస్తి తిఙన్తమ్ ఇతి అవ్యయమ్ దేశే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ తన్నామ్ని సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'తద్ అస్మిన్ దేశే అస్తీతి తన్నామ్ని' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః తద్ధితః ప్రత్యయః అణ్ వా

(సి.కౌ) ఉదుమ్బరాః సన్త్యస్మిన్దేశే ఔదుమ్బరః ॥

(కాశికా) తదితి ప్రథమా సమర్థవిభక్తిః। అస్మినితి ప్రత్యయార్థః। అస్తి ఈత్ ప్రకృత్యర్థవిశేషణమ్। ఇతికరణో వివక్షార్థః। దేశే తన్నమ్ని ఇతి ప్రత్యయార్థవిశేషణమ్। తదితి రథమాసమర్థాదస్మినితి సప్తమ్యర్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి, యత్ ప్రథమాసమర్థమస్తి చేత్ తద్ భవతి యదస్మినితి

నిర్దిష్టం దేశశ్చేత్ స తన్నామా భవతి, ప్రత్యయాన్తనామా, ఇతికరణస్ తతశ్చేద్ వివక్షా। ఉదుమ్బరా అస్మిన్ దేశే సన్తి ఔదుమ్బరః। బాల్బజః। పార్వతః। మత్వర్థీయాపవాదో యోగః।

.

1280. తేన నిర్వృత్తమ్ [4.2.68]

తేన తృతీయా-ఏకవచనమ్ నిర్వృత్తమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తేన నిర్వృత్తమ్ ఇతి తన్నామా దేశః' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః తద్ధితః ప్రత్యయః అణ్ వా

(సి.కౌ) కుశామ్బేన నిర్వృత్తా కౌశామ్బీ నగరీ ॥

(కాశికా) తేన ఇతి తృతీయాసమర్థాత్ నిర్వృత్తమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి దేశనామధేయే గమ్యమానే। దేశే తన్నామ్ని ఇతి చతుర్ష్వపి యోగేషు సమ్బధ్యతే। సహస్రేణ నిర్వృత్తా సాహస్రీ పరిఖా। కుశామ్బేన నిర్వృత్తా కౌశామ్బీ నగరీ। హేతౌ కర్తరి చ యథాయోగం తృతీయా సమర్థవిభక్తిః।

.

1281. తస్య నివాసః [4.2.69]

తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ నివాసః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య నివాసః ఇతి తన్నామా దేశః' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః తద్ధితః ప్రత్యయః అణ్ వా

(సి.కౌ) శిబీనాం నివాసో దేశః శైబః ॥

(కాశికా) తస్య ఇతి షష్ఠీసమర్థాన్ నివాసః ఇత్యేతస్మిన్నర్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి దేశనామధేయే గమ్యమానే। నివసన్త్యస్మిన్నితి నివాసః। ఋజునావాం నివాసో దేశః ఆర్జునావో దేశః। శైబః। శౌదిష్ఠః।

.

1282. అదూరభవశ్చ [4.2.70]

అదూరభవః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తస్య అదూరభవః ఇతి దేశః తన్నామా' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః తద్ధితః ప్రత్యయః అణ్ వా

(సి.కౌ) విదిశాయా అదూరభవం నగరం వైదిశమ్ । చకారేణ ప్రాగుక్తాస్త్రయోఽర్థాః సంనిధాప్యన్తే । తేన వక్ష్యమాణప్రత్యయానాం చాతురర్థికత్వం సిధ్యతి ॥

(కాశికా) పూర్వా సమర్థవిభక్తిరనువర్తతే। తస్య ఇతి షష్ఠీసమర్థాతదూరభవః ఇత్యేతస్మిన్నర్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి। విదిశాయాః అదూరభవం నగరం వైదిశమ్। హైమవతమ్। చకారః పూర్వేషాం త్రయాణామర్థానామ్ ఇహ సన్నిధానార్థః। తేన ఉత్తరేషు। చత్వారోఽప్యర్థాః సమ్బధ్యన్తే।

.

1283. ఓరఞ్ [4.2.71]

ఓః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తదస్మిన్నస్తీతి దేశే తన్నామ్ని', 'తేన నిర్వృత్తమ్', 'తస్య నివాసః', 'అదూరభవశ్చ' ఇతి ఓః అఞ్

(సి.కౌ) అణోఽపవాదః । కక్షతు-కాక్షతవమ్ । నద్యాం తు పరత్వాన్మతుప్ । ఇక్షుమతీ ॥

(కాశికా) చత్వారోఽర్థాః అనువర్తన్తే। ఉవర్ణాన్తాత్ ప్రాతిపదికాత్ యథవిహితం సమర్థవిభక్తియుక్తాతఞ్ ప్రత్యయో భవతి తదస్మిన్నస్తి ఇత్యేవమాదిష్వర్థేషు। అణోఽపవాదః। అరడు ఆరడవమ్। కక్షతు కాక్షతవమ్। కర్కటేలు కార్కటేలవమ్। నద్యాం తు పరత్వాన్ మతుబ్ భవతి। ఇక్షుమతీ। అఞధికారః ప్రాక్ సుబాస్త్వాదిభ్యోఽణః।

.

1284. మతోశ్చ బహ్వజఙ్గాత్ [4.2.72]

మతోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ బహు-అచ్-అఙ్గాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

బహ్వజఙ్గాత్ మతోః 'తదస్మిన్నస్తీతి దేశే తన్నామ్ని, తేన నిర్వృత్తమ్, తస్య నివాసః, అదూరభవశ్చ' (ఇతి) ప్రాగ్దీవ్యతీయః ప్రత్యయః అఞ్

(సి.కౌ) బహ్వచ్ అఙ్గం యస్య మతుపస్తదన్తాదఞ్ నాఽణ్ । సైధ్రకావతమ్ । బహ్వజితి కిమ్ । ఆహిమతమ్ । అఙ్గగ్రహణం బహ్వజితి తద్విశేషణం యథా స్యాన్మత్వన్తవిశేషణం మాభూత్ ॥

(కాశికా) బహ్వచఙ్గం యస్య అసౌ బహ్వజఙ్గః మతుప్, తదన్తాత్ ప్రాతిపదికాతఞ్ ప్రత్యయో భవతి చాతురర్థికః। అణోఽపవాదః। ఐషుకావతమ్। సైధ్రాకావతమ్। బహ్వజఙ్గాతితి కిమ్? ఆహిమతమ్। యావమతమ్। అఙ్గగ్రహణం బహ్వజితి తద్ విశేషణమ్ యథా విజ్ఞాయతే, మత్వన్తవిశేషణం మా విజ్ఞాయి ఇతి। మాలావతాం నివాసో మాలావతమ్।

.

1285. బహ్వచః కూపేషు [4.2.73]

బహు-అచః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ కూపేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

బహ్వచః కూపేషు 'తదస్మిన్నస్తీతి దేశే తన్నామ్ని , తేన నిర్వృత్తమ్ , తస్య నివాసః , అదూరభవశ్చ' (ఇతి) ప్రాగ్దీవ్యతీయః ప్రత్యయః అఞ్

(సి.కౌ) అణోఽపవాదః । దీర్ఘవరత్రేణ నిర్వృత్తో దైర్ఘవరత్రః కూపః ॥

(కాశికా) బహ్వచః ప్రాతిపదికాతఞ్ ప్రత్యయో భవతి చాతురర్థికః కూపేష్వభిధేయేసు। అణోఽపవాదః। యథాసమ్భవమర్థాః సమ్బధ్యన్తే। దీర్ఘవరత్రేణ నిర్వృత్తః కూపః దైర్ఘవరత్రః। కాపిలవరత్రః।

.

1286. ఉదక్ చ విపాశః [4.2.74]

ఉదక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ విపాశః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

విపాశః ఉదక్ కూపేషు 'తదస్మిన్నస్తీతి దేశే తన్నామ్ని , తేన నిర్వృత్తమ్ , తస్య నివాసః , అదూరభవశ్చ' (ఇతి) ప్రాగ్దీవ్యతీయః ప్రత్యయః అఞ్

(సి.కౌ) విపాశ ఉత్తరే కూలే యే కూపాత్యేష్వఞ్ । అబహ్వజర్థ ఆరమ్భః । దత్తేన నిర్వృత్తో దాత్తః కూపః । ఉదక్ కిమ్ । దక్షిణతః కూపేష్వణేవ ॥

(కాశికా) విపాశః ఉత్తరే కూలే యే కూపాస్తేష్వభిధేయేషు అఞ్ ప్రత్యయో భవతి చాతురర్థికః। అణోఽపవాదః। అబహ్వజర్థ ఆరమ్భః। దత్తేన నిర్వృతః కూపః దాత్తః। గౌప్తః। ఉదకితి కిమ్? దక్షిణతో విపాశః కూపేషు అణేవ దాత్తః। గౌప్తః। స్వరే విశేషః। మహతీ సూక్ష్మేక్షికా వర్తతే సూత్రకారస్య।

.

1287. సంకలాదిభ్యశ్చ [4.2.75]

సఙ్కల-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

సఙ్కలాదిభ్యః 'తదస్మిన్నస్తీతి దేశే తన్నామ్ని , తేన నిర్వృత్తమ్ , తస్య నివాసః , అదూరభవశ్చ' (ఇతి) ప్రాగ్దీవ్యతీయః ప్రత్యయః అఞ్

(సి.కౌ) కూపేష్వితి నివృత్తమ్ । సఙ్కలేన నిర్వృత్తం సాఙ్కలమ్ । పౌష్కలమ్ ॥

(కాశికా) కూపేషు ఇతి నివృత్తమ్। సఙ్కల ఇత్యేవమాదిభ్యః అఞ్ ప్రత్యయో భవతి చాతురర్థికః। అణోఽపవాదః। యథాసమ్భవమర్థసమ్బన్ధః। సఙ్గతః కలః సఙ్కలః। సఙ్కేన నిర్వృత్తః సాఙ్కలః। పౌష్కలః। సఙ్కల। పుష్కల। ఉద్వప। ఉడుప। ఉత్పుట। కుమ్భ। విధాన। సుదక్ష। సుదత్త। సుభూత। సునేత్ర। సుపిఙ్గల। సికతా। పూతీకీ। పూలస। కూలాస। పలాశ। నివేశ। గవేష। గమ్భీర। ఇతర। శర్మన్।

అహన్। లోమన్। వేమన్। వరుణ। బహుల। సద్యోజ। అభిషిక్త। గోభృత్। రాజభృత్। గృహ। భృత। భల్ల। మాల। వృత్।

.

1288. స్త్రీషు సౌవీరసాల్వప్రాక్షు [4.2.76]

స్త్రీషు సప్తమీ-బహువచనమ్ సౌవీర-సాల్వ-ప్రాక్షు సప్తమీ-బహువచనమ్

సౌవీరసాల్వప్రాక్షు స్త్రీషు 'తదస్మిన్నస్తీతి దేశే తన్నామ్ని , తేన నిర్వృత్తమ్ , తస్య నివాసః , అదూరభవశ్చ' (ఇతి) ప్రాగ్దీవ్యతీయః ప్రత్యయః అఞ్

(సి.కౌ) స్త్రీలిఙ్గేషు ఏషు దేశేషు వాచ్యేష్వఞ్ । సౌవీరే, దత్తామిత్రేణ నిర్వృత్తా దాత్తామిత్రీ నగరీ । సాల్వే, వైధూమాగ్నీ । ప్రాచి, మాకన్దీ ॥

(కాశికా) దేశే తన్నామ్ని ఇత్యస్య విశేషణం సౌవీరాదయః, స్త్రీత్వం చ। జ్యాప్ప్రాతిపదికాతఞ్ ప్రత్యయో భవతి చాతురర్థికః, అణోఽపవాదః, సౌవీరే స్త్రీలిఙ్గే దేశే వాచ్యే సాల్వే ప్రాచి। సౌవీరే తావత్ దత్తమిత్రేణ నిర్వృత్తా నగరీ దాత్తామిత్రీ। సాల్వే విధూమాగ్నినా నిర్వృత్తా వైధూమాగ్నీ। ప్రాచి ఖల్వపి కకన్దేన నిర్వృత్తా కాకన్దీ। మాకన్దీ। మణిచరీ। జారుషీ।

.

1289. సువాస్త్వాదిభ్యోఽణ్ [4.2.77]

సువాస్తు-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

సువాస్తు-ఆదిభ్యః 'తదస్మిన్నస్తీతి దేశే తన్నామ్ని , తేన నిర్వృత్తమ్ , తస్య నివాసః , అదూరభవశ్చ' (ఇతి) ప్రాగ్దీవ్యతీయః ప్రత్యయః అణ్

(సి.కౌ) అఞోఽపవాదః । సువాస్తోరదూరభవం సౌవాస్తవమ్ । వర్ణు, వార్ణవమ్ । అణ్గ్రహణం నద్యాం మతుపో బాధనార్థమ్ । సౌవాస్తవీ ॥

(కాశికా) సుబాస్తు ఇత్యేవమాదిభ్యః అణ్ ప్రత్యయో భవతి చాతురర్థికః। అఞ ఉవర్ణాన్తలక్షణస్య కూపలక్షణస్య చ అపవాదః। సువాస్తోః అదూరభవం నగరం సౌవాస్తవమ్। వార్ణవమ్। అణ్గ్రహణం నద్యాం మతుపో బాధనార్థమ్। సౌవాస్తవీ నదీ। సువాస్తు। వర్ణు। భణ్డు। ఖణ్డు। సేచాలిన్। కర్పూరిన్। శిఖణ్డిన్। గర్త। కర్కశ। శటీకర్ణ। కృష్ణ। కర్క। కర్కన్ధూ మతీ। గోహ్య। అహిసక్థ। వృత్।

.

1290. రోణీ [4.2.78]

రోణీ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ (పఞ్చమ్యా విపరిణమ్యతే)

రోణ్యాః 'తదస్మిన్నస్తీతి దేశే తన్నామ్ని , తేన నిర్వృత్తమ్ , తస్య నివాసః , అదూరభవశ్చ' (ఇతి) ప్రాగ్దీవ్యతీయః ప్రత్యయః అణ్

(సి.కౌ) రోణీశబ్దాత్తదన్తాచ్చ అణ, కూపాఞోఽపవాదః । రౌణః । ఆజకరోణః ॥

(కాశికా) రోణీశబ్దాదణ్ ప్రత్యయో భవతి చాతురర్థికః। యథాసమ్భవమర్థసమ్బన్ధః। కూపలక్షణస్య అఞోఽపవాదః। రోణీ ఇతి కోఽయం నిర్దేశో, యావతా ప్రత్యయవిధౌ పఞ్చమీ యుక్తా? సర్వావస్థప్రతిపత్త్యర్థమ్ ఏవముచ్యతే। రోణీశబ్దః సర్వావస్థోఽణ్ప్రత్యయముత్పాదయతి, కేవలస్తదన్తశ్చ। రౌణః। ఆజకరోణః। సైహికరోణః।

.

1291. కోపధాచ్చ [4.2.79]

కోపధాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అణ్ । అఞోఽపవాదః । కార్ణచ్ఛిద్రకః కూపః । కార్కవాకవమ్ । త్రైశఙ్కవమ్ ॥

(కాశికా) కకారోపధాత్ చ ప్రాతిపదికాతణ్ ప్రత్యయో భవతి చాతురర్థికః। యథాసమ్భవమర్థసమ్బన్ధః। కూపలక్షణస్య ఉవర్ణలక్షణస్య చ అఞోఽపవాదః। కార్ణచ్ఛిద్రికః కూపః। కార్ణవేష్టకః। కృకవాకునా నిర్వృత్తం కార్కవాకవమ్। త్రైశఙ్కవమ్।

.

1292.

వుఞ్ఛణ్కఠజిలశేనిరఢఞ్ణ్యయఫక్ఫిఞిఞ్ఞ్యకక్ఠకోఽరీహణకృశాశ్వర్శ్యకుముదకాశతృణప్రేక్షాఽశ్మసఖిసంకాశబలపక్షకర్ణసుతంగమప్రగది���ివరాహకుముదాదిభ్యః [4.2.80]

వుఞ్-ఛణ్-క-ఠచ్-ఇల్-శ-ఇని-ర-ఢఞ్-ణ్య-య-ఫక్-ఫిఞ్-ఇఞ్-ఞ్య-కక్-ఠకః ప్రథమా-బహువచనమ్

అరీహణ-కృశాశ్వ-ఋశ్య-కుముద-కాశ-తృణ-ప్రేక్షా-అశ్మ-సఖి-సంకాశ-బల-పక్ష-కర్ణ-సుతఙ్గమ-ప్రగదిన్-వరాహ-కుముదాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యః సప్తదశభ్యః సప్తదశ క్రమాత్స్యుస్చతురర్థ్యామ్ । అరీహణాదిభ్యో వుఞ్ । అరీహణేన నిర్వృత్తమారీహణకమ్ । కృశాశ్వాదిభ్యశ్ఛణ్ । కార్శాశ్వీయమ్ । ఋస్యాదిభ్యః కః । ఋశ్యకమ్ । కుముదాదిభ్యష్ఠచ్ । కుముదికమ్ । కాశాదిభ్య ఇలః । కాశిలః । తృణాదిభ్యః సః । తృణసమ్ । ప్రేక్షాదిభ్య ఇనిః । ప్రేక్షీ । అశ్మాదిభ్యో రః । అశ్మరః । సఖ్యాదిభ్యో ఢఞ్ । సాఖేయమ్ । సఙ్కాశాదిభ్యో ణ్యః । సాఙ్కాశ్యమ్ । బలాదిభ్యో యః । బల్యమ్ । పక్షాదిభ్యః ఫక్ । పాక్షాయణః । (గణసూత్రమ్ -) పథః పన్థ చ ॥ పాన్థాయనః । కర్ణాదిభ్యః ఫిఞ్ । కార్ణాయనిః । సుతఙ్గమాదిభ్య ఇఞ్ సౌతఙ్గమిః ।

ప్రగద్యాదిభ్యో ఞ్యః । ప్రగదిన్, ప్రాగద్యః । వరాహాదిభ్యః కక్ । వారీహకః । కుముదాదిభ్యష్ఠక్ । కౌముదీకః ॥

(కాశికా) వుఞాదయః సప్తదశ ప్రత్యయాః, అరీహణాదయోఽపి సప్తదశ ఏవ ప్రాతిపదికగణాః। ఆదిశబ్దః ప్రత్యేకమభిసమ్బధ్యతే। తత్ర యథాసఙ్ఖ్యం సప్తదశభ్యః ప్రాతిపదికగణేభ్యః సప్తదశ ప్రత్యయాః భవన్తి చాతురర్థికాః। అణోఽపవాదః। యథాసమ్భవమర్థసమ్బన్ధః। అరీహణాదిభ్యో వుఞ్ ప్రత్యయో భవతి। ఆరీహణకమ్। ద్రైఘణకమ్। అరీహణ। ద్రుఘణ। ఖదిర। సార। భగల। ఉలన్ద। సామ్పరాయణ। క్రౌష్టాయణ। భాస్త్రయణ। మైత్రాయణ। త్రైగర్తాయన। రాయస్పోష। విపథ। ఉద్దణ్డ। ఉదఞ్చన। ఖాడాయన। ఖణ్డ। వీరణ। కాశకృత్స్న। జామ్బవన్త। శింశిపా। కిరణ। రైవత। బైల్వ। వైమతాయన। సౌసాయన। శాణ్డిల్యాయన। శిరీష। బధిర। అరీహణాదిః। కృశాశ్వాదిభ్యః ఛణ్ ప్రత్యయో భవతి। కార్శాశ్వీయః। ఆరిష్టీయః। కృశాశ్వ। అరిష్ట। అరీశ్వ। వేశ్మన్। విశాల। రోమక। శబల। కూట। రోమన్। వర్వర। సుకర। సూకర। ప్రతర। సుదృశ। పురగ। సుఖ। ధూమ। అజిన। వినతా। అవనత। వికుఘాస। అరుస్। అవయాస। మౌద్గల్య। కృశాశ్వాదిః। ఋశ్యాదిభ్యః కః ప్రత్యయో భవతి। ఋశ్యకః। న్యగ్రోధకః। ఋశ్య। న్యగ్రోధ। శిరా। నిలీన। నివాస। నిధాన। నివాత। నిబద్ధ। విబద్ధ। పరిగూఢ। ఉపగూఢ। ఉత్తరాశ్మన్। స్థూలబాహు। ఖదిర। శర్కరా। అనడుహ్। పరివంశ। వేణు। వీరణ। ఋశ్యాదిః। కుముదాదిభ్యః ఠచ్ ప్రత్యయో భవతి। కుముదికమ్। శర్కరికమ్। కుముద। శర్కరా। న్యగ్రోధ। ఇత్కట। గర్త। బీజ। అశ్వత్థ। బల్వజ। పరివాప। శిరీష। యవాష। కూప। వికఙ్కత। కుముదాదిః। కాశాదిభ్య ఇలః ప్రత్యయో భవతి। కాశిలమ్। వాశిలమ్। కాశ। వాశ। అశ్వత్థ పలాశ। పీయూష। విశ। తృణ। నర। చరణ। కర్దమ। కర్పూర। కణ్టక। గృహ। కాశాదిః। తృణాదిభ్యః శః ప్రత్యయో భవతి। తృణశః। నడశః। తృణ। నడ। బుస। పర్ణ। వర్ణ। చరణ। అర్ణ। జన। బల। లవ। వన। తృణాదిః। ప్రేక్షాదిభ్య ఇనిప్రత్యయో భవతి। ప్రేక్షీ। హలకీ। ప్రేక్షా। హలకా। బన్ధుకా। ధ్రువకా। క్షిపకా। న్యగ్రోధ। ఇర్కుట। ప్రేక్షాదిః। అశ్మాదిభ్యో రప్రత్యయో భవతి। అశ్మరః। అశ్మన్। యూష। రూష। మీన। దర్భ। వృన్ద। గుడ। ఖణ్డ। నగ। శిఖా। అశ్మాదిః। సఖ్యాదిభ్యో ఢఞ్ ప్రత్యయో భవతి। సాఖేయమ్। సాఖిదత్తేయమ్। సఖి। సఖిదత్త। వాయుదత్త। గోహిత। భల్ల। పాల। చక్రపాల। చక్రవాల। ఛగల। అశోక। కరవీర। సీకర। సకర। సరస। సమల। సఖ్యాదిః। సంకాశాదిభ్యో ణ్యప్రత్యయో భవతి। సాంకాశ్యమ్। కామ్పిల్యమ్। సంకాశ। కామ్పిల్య। సమీర। కశ్మర। శూరసేన। సుపథిన్। సక్థచ।

యూప। అంశ। ఏగ। అశ్మన్। కూట। మలిన। తీర్థ। అగస్తి। విరత। చికార। విరహ। నాసికా। సంకాశాదిః। బలాదిభ్యో యః ప్రత్యయో భవతి। బల్యః। కుల్యమ్। బల। వుల। తుల। ఉల। డుల। కవల। వన। కుల। బలాదిః। పక్షాదిభ్యః ఫక్ ప్రత్యయో భవతి। పాక్షాయణః। తౌషాయనః। పక్ష। తుష। అణ్డ। కమ్బలిక। చిత్ర। అశ్మన్। అతిస్వన్। పథిన్ పన్థ చ। పక్షాదిః। కర్ణాదిభ్యః ఫిఞ్ ప్రత్యయో భవతి। కార్ణాయనిః। వాసిష్ఠాయనిః। కర్ణ। వసిష్ఠ। అలుశ। శల। డుపద। అనడుహ్। పాఞ్చజన్య। స్థిరా। కులిశ। కుమ్భీ। జీవన్తీ। జిత్వ। అణ్డీవత్। కర్ణాదిః। సుతఙ్గమాదిభ్య ఇఞ్ ప్రత్యయో భవతి। సౌతఙ్గమిః। మౌనిచిత్తిః। సుతఙ్గమ। మునిచిత్త। విప్రచిత్త। మహాపుత్ర। శ్వేత। గడిక। శుక్ర। విగ్ర। బీజవాపిన్। శ్వన్। అర్జున। అజిర। జీవ। సుతఙ్గమాదిః। ప్రగదిన్నాదిభ్యః ఞ్యః ప్రత్యయో భవతి। ప్రాగద్యమ్। ప్రగదిన్। మగదిన్। శరదిన్। కలివ। ఖడివ। గడివ। చూడార। మార్జార। కోవిదార। ప్రగద్యాదిః। వరాహాదిభ్యః కక్ ప్రత్యయో భవతి। వారాహకమ్। పాలాశకమ్। వరాహ। పలాశ। శిరీష। పినద్ధ। స్థూణ। విదగ్ధ। విజగ్ధ। విభగ్న। బాహు। ఖదిర। శర్కరా। వరాహాదిః। కుముదాదిభ్యః ఠక్ ప్రత్యయో భవతి। కౌముదికమ్। కుముద। గోమథ। రథకార। దశగ్రామ। అశ్వత్థ। శాల్మలీ। కుణ్డల। మునిస్థూల। కూట। ముచుకర్ణ। కుముదాదిః। శిరీషశబ్దోఽరీహణాదిషు, కుముదాదిషు, వరాహాదిషు చ పఠ్యతే, ఔత్సర్గికోఽపి తత ఇష్యతే, తస్య చ వరణాదిషు దర్శనాల్ లుబ్ భవతి। తథా చ ఉక్తమ్, శిరీషాణామదూరభవో గ్రామః శిరీషాః, తస్య వనం శిరీషవనమ్ ఇతి।

.

1293. జనపదే లుప్ [4.2.81]

జనపదే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లుప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) జనపదే వాచ్యే చాతురర్థికస్య లుప్స్యాత్ ॥

(కాశికా) దేశే తన్నామ్ని యశ్చాతురర్థికః ప్రత్యయః భవతి, తస్య దేశవిశేషే అనపదేఽభిధేయే లుబ్ భవతి। గ్రామసముదాయో జనపదః। పఞ్చాలానాం నివాసో జనపదః పఞ్చాలాః। కురవః। మత్స్యాః। అఙ్గాః। బఙ్గాః। మగధాః। సుహ్మాః। పుణ్డ్రాః। ఇహ కస్మాన్ న భవతి, ఉదుమ్బరాః అస్మిన్ సన్తి ఔదుమ్బరో జనపదః, వైదిశో జనపదః ఇతి? తన్నామ్ని ఇతి వర్తతే। న చ అత్ర లుబన్తం తన్నామధేయం భవతి।

.

1294. లుపి యుక్తవద్వ్యక్తివచనే [1.2.51]

లుపి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ యుక్తవత్ అవ్యయమ్ వ్యక్తి-వచనే ప్రథమా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) లుపి సతి ప్రకృతివల్లిఙ్గవచనే స్తః । పఞ్చాలానాం నివాసో జనపదః పఞ్చాలాః । కురవః । అఙ్గాః । వఙ్గాః । కలిఙ్గాః ॥

(కాశికా) లుపి ఇతి లుప్సంజ్ఞయా లుప్తస్య ప్రత్యయస్య అర్థ ఉచ్యతే। తత్ర లుపి యుక్తవద్వ్యక్తివచనే భవతః। యుక్తవతితి నిష్ఠాప్రత్యయేన క్తవతునా ప్రకృత్యర్థ ఉచ్యతే। స హి ప్రత్యయార్థమాత్మనా యునక్తి। తస్య యుక్తవతో వ్యక్తివచనే లుబర్థే విధీయేతే। అథ వా యుక్తః ప్రకృత్యర్థః ప్రత్యయార్థేన సమ్బద్ధః, తస్మిన్నివ వ్యక్తివచనే లుబర్థే భవతః। సప్తమ్యర్థే వతిః। వ్యక్తివచనే ఇతి చ లిఙ్గసఙ్ఖ్యయోః పూర్వాచర్యనిర్దేశః, తదీయమ్ ఏవ ఇదం సూత్రమ్। తథా చ అస్య ప్రత్యాఖ్యానం భవిష్యతే, తదశిష్యం సంజ్ఞాప్రమాణత్వాత్ 1.2.53 ఇతి। వ్యక్తిః స్త్రీపుమ్నపుంసకాని। వచనమ్ ఏకత్వద్విత్వబహుత్వాని। పఞ్చలాః క్షత్రియాః పుంలిఙ్గా బహువచనవిశయాః। తేషాం నివాసో జనపదః। యథా తేషు క్షత్రియేషు వ్యక్తివచనే తద్వఙ్జనపదే భవతః। పఞ్చాలాః। కురవః। మగధాః। మత్స్యాః। అఙ్గాః। వఙ్గాః। సుగ్మాః। పుణ్డ్రాః। లుపి ఇతి కిమ్? లుకి మా భూత్। లవణః సూపః। లవణా యవాగూః। లవణం శాకమ్। వ్యక్తివచనే ఇతి కిమ్? శిరీషాణామదూరభవో గ్రామః శిరీషాః, తస్య వనం శిరీషవనమ్। విభాషౌషధివనస్పతిభ్యః 8.4.6 ఇతి ణత్వం న భవతి। హరితక్యాదిషు వ్యక్తిః। హరీతక్యాః ఫలాని హరీతక్యః ఫలాని। ఖలతికాదిషు వచనమ్। ఖలతికస్య పర్వతస్య అదూరభవాని వనాని ఖలతికం వనాని।

.

1295. తదశిష్యం సంజ్ఞాప్రమాణత్వాత్ [1.2.53]

తత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అ-శిష్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సంజ్ఞా-ప్రమాణత్వాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) యుక్తవద్వచనం న కర్తవ్యం సంజ్ఞానాం ప్రమాణత్వాత్ ॥

(కాశికా) తతితి ప్రకృతం యుక్తవద్భావలక్షణం నిర్దిశ్యతే। తదశిష్యం న వక్తవ్యమ్। కస్మాత్? సంజ్ఞాప్రమాణత్వాత్। సంజ్ఞాశబ్దా హి నానాలిఙ్గసఙ్ఖ్యాః ప్రమాణమ్। పఞ్చాలాః, వరణా ఇతి చ, న ఏతే యోగశబ్దాః। కిం తర్హి? జనపదాదీనాం సంజ్ఞా ఏతాః। తత్ర లిఙ్గం వచనం చ స్వభావసంసిద్ధమ్ ఏవ న యత్నప్రతిపాద్యమ్, యథా ఆపః, దారాః, గృహాః, సికతాః, వర్షాః ఇతి।

.

1296. లుబ్యోగాప్రఖ్యానాత్ [1.2.54]

లుప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ యోగ-అ-ప్రఖ్యానాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) లుబపి న కర్తవ్యోఽవయవార్థస్యేహాప్రతీతేః ।

(కాశికా) లుబప్యశిష్యః। యోఽయం జనపదే లుప్ 4.2.81, వరణాదిభ్యశ్చ 4.2.82 ఇతి లుబుచ్యతే,అయం న వక్తవ్యః। కిం కారణమ్? యోగాప్రఖ్యానాత్। న హి పఞ్చాల వరణాః ఇతి యోగః సమ్బధః ప్రఖ్యాయతే। నవేతదుపలభామహే వృక్షయోగాన్నగరే వరణాః ఇతి। కిం తర్హి? సంజ్ఞా ఏతాః। తస్మాదత్ర తస్య నివాసః 4.2.69, అదూరభవశ్చ 4.2.70 ఇతి తద్ధితో న ఏవ ఉత్పద్యతే, కిం లుపో విధానేన।

.

1297. యోగప్రమాణే చ తదభావేఽదర్శనం స్యాత్ [1.2.55]

యోగ-ప్రమాణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ తద్-అభావే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అ-దర్శనమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ స్యాత్ తిఙన్తమ్

(సి.కౌ) యది హి యోగస్యావయవార్థస్యేదం బోధకం స్యాత్తదా తదభావే న దృశ్యేత ॥

(కాశికా) పఞ్చాలాఽదయః సంజ్ఞాశబ్దాః, న యోగనిమిత్తాః ఇత్యుక్తమ్। తచ్చావశ్యమ్ ఏవ అభ్యుపగన్తవ్యమ్। యోగప్రమాణే హి తదభావేఽదర్శనం స్యాత్। యది పఞ్చాలాదిశబ్దో యోగస్య ప్రమాణం యోగస్య వాచకః స్యాత్ తతస్ తదభావేఽదర్శనమప్రయోగః స్యాత్। దృశ్యతే చ సమ్ప్రతి వనైవ క్షత్రియసమ్బన్ధేన జనపదేషు పఞ్చాలాదిశబ్దాః, తతోఽవసీయతే నాయం యోగనిమిత్తకః। కిం తర్హి? రూఢిరూపేణైవ తత్ర ప్రవృత్తః ఇతి।

.

1298. ప్రధానప్రత్యయార్థవచనమర్థస్యాన్యప్రమాణత్వాత్ [1.2.56]

ప్రధాన-ప్రత్యయ-అర్థవచనమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అర్థస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అన్యప్రమాణత్వాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్రత్యయార్థః ప్రధానమిత్యేవంరూపం వచనమప్యశిష్యమ్ । కుతః, అర్థస్య లోకత ఏవ సిద్ధేః ॥

(కాశికా) అశిష్యమ్ ఇతి వర్తతే। ప్రధానం సమాసే కించిత్ పదం, ప్రత్యయస్తవ్యదాదిః। తాభ్యామర్థవచనమర్థాభిధానమనేన ప్రకారేణ భవతీతి పూర్వాఽచార్యైః పరిభాషితమ్।

ప్రధానోపసర్జనే చ ప్రధానార్థం సహ బ్రూతః, ప్రకృతిప్రత్యయౌ సహార్థం బ్రూతః ఇతి। తత్ పాణినిరాచర్యః ప్రత్యాచష్టే, అశిష్యమ్ ఏతతర్థస్య అన్యప్రమాణత్వాతితి। అన్యః ఇతి శాస్త్రాపేక్షయా లోకో వ్యపదిశ్యతే। శబ్దైరర్థాభిధానమ్ స్వాభావికం న పారిభషాకమశక్యత్వాత్। లోకత ఏవ అర్థావగతేః। యైరపి వ్యాకరణం న శ్రుతం తేఽపి రాజపురుషమానయ ఇత్యుక్తే రాజవిశిష్టం పురుషమానయన్తి న రాజనమ్ న అపి పురుషమాత్రమ్। ఔపగవమానయ ఇత్యుక్తే ఉపగువిశిష్టమపత్యమానయన్తి, న ఉపగుం న అప్యపత్యమాత్రం, న ఉభౌ। యశ్చ లోకతోఽర్థః సిద్ధః కిం తత్ర యత్నేన।

.

1229. కాలోపసర్జనే చ తుల్యమ్ [1.2.57]

కాల-ఉపసర్జనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ తుల్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అతీతాయా రాత్రేః పశ్చార్ధేనాగామిన్యాః । పూర్వార్ధేన య సహితోదివసోఽద్యతనః । విశేషణముపసర్జనమిత్యాదిపూర్వాచార్యైః పరిభాషితం తత్రాప్యశిష్యత్వం సమానమ్ । లోకప్రసిద్ధేః ॥

(కాశికా) అశిష్యమ్ ఇతి వర్తతే। కాలౌపసర్జనే చ అశిష్యే। కస్మాత్? అర్థస్య అన్యప్రమాణత్వాత్। తుల్యశబ్దో హేత్వనుకర్షణార్థః। అశిష్యవిశేషణం చైతత్। కాలౌపసర్జనే చ తుల్యమశిష్యే భవతః। ఇహ అన్యే వైయాకరణాః కాలౌపసర్జనయోః పరిభాషాం కుర్వన్తి। ఆన్యాయ్యాదుత్థానాదాన్యాయ్యాచ్ చ సంవేశనాత్, ఏషోఽద్యతనః కాలః। అపరే పునరాహుః। అహరుభయతోఽర్ధరాత్రమ్ , ఏషోఽద్యతనః కాలః ఇతి। తథా ఉపసర్జనపరిభాషాం కుర్వన్తి అప్రధానముపసర్జనమ్ ఇతి। తత్ పాణినిరాచార్యః ప్రత్యాచష్టే లోకతోఽర్థవగతేః। యైరపి వ్యాకరణమ్ న శ్రుతం తేఽప్యాహురిదమస్మాభిరద్య కర్తవ్యమ్ ఇదం శ్వః కర్తవ్యమ్ ఇదమ్ హయః కృతమ్ ఇతి। నైవం వ్యుత్పాద్యన్తే। తథాఉపసర్జనమ్, వయమత్ర గృహే గ్రామే వా ఉపసర్జనమప్రధానమ్ ఇతి గమ్యతే। య్చ్ఛు లోకతోఽర్థః సిద్ధః కిం తత్ర యత్నేన। యద్యేవం పూర్వసూత్ర ఏవ కాలౌపసర్జనగ్రహణమ్ కస్మాన్ న క్రియతే? కిమర్థో యోగవిభాగః? ప్రదర్శనార్థః। అన్యదప్యేవం జాతీయకమశిష్యమ్ ఇతి। తథా చ పూర్వాచార్యాః పరిభషన్తే మత్వర్థే బహువ్రీహిః, పూర్వపదార్థప్రధానోఽవ్యయీభావః, ఉత్తరపదార్థప్రధానస్ తత్పురుషహ్, ఉభయపదార్థప్రధానో ద్వన్ద్వః ఇత్యేవమాది, తదశిష్యమ్ ఇతి।

.

1300. విశేషణానాం చాజాతేః [1.2.52]

విశేషణానామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్ అ-జాతేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) లుబర్థస్య విశేషణానామపి తద్వల్లిఙ్గవచనే స్తో జాతిం వర్జయిత్వా । పఞ్చాలా రమణీయాః గోదౌ రమణీయౌ । అజాతేః కిమ్ । పఞ్చాలా జనపదః । గోదౌ గ్రామః ।హరీతక్యాదిషు వ్యక్తిః (వార్తికమ్) ॥ హరీతక్యాః ఫలాని హరీతక్యః ॥ఖలతికాదిషు వచనమ్ (వార్తికమ్) ॥ ఖలతికస్య పర్వతస్యాదూరభవాని ఖలతికం వనాని ।మనుష్యలుపి ప్రతిషేధః (వార్తికమ్) ॥ మనుష్యలక్షణే లుబర్థే విశేషణానాం న, లుబన్తస్య తు భవతీత్యర్థః । చఞ్చా అభిరూపః ॥

(కాశికా) లుపి ఇతి వర్తతే। లుబర్థస్య యాని విశేషణాని తేషామపి చ యుక్తవద్ వ్యక్తివచనే భవతః జాతిం వర్జయిత్వా। పఞ్చాలాః రమణీయాః, బహ్వన్నాః, బహుక్షీరఘృతాః, బహుమాల్యఫలాః। గోదౌ రమణీయౌ, బహ్వన్నౌ, బహుక్షీరఘృతౌ, బహుమాల్యఫలౌ। అజాతేః ఇతి కిమ్? పఞ్చాలాః జనపదః। గోదౌ గ్రామః। జాత్యర్థస్య చాయం యుక్తవద్భావప్రతిషేధః। తేన జాతిద్వారేణ యాని విశేషణాని తేషామపి యుక్తవద్భావో న భవతి। పఞ్చాలాః జనపదో రమణీయో, బహ్వన్నః। గోదౌ గ్రామో రమణీయో, బహ్వన్నః ఇతి। మనుష్యలుపి ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। చఞ్చా అభిరూపః। వర్ధ్రికా దర్శనీయం।

.

1301. వరణాదిభ్యశ్చ [4.2.82]

వరణ-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అజనపదార్థ ఆరమ్భః । వరణానామదూరభవే నగరం వరణాః ॥

(కాశికా) వరణ ఇత్యేవమాదిభ్యః ఉత్పన్నస్య చాతురర్థికస్య ప్రత్యయస్య లుప్ భవతి। అజనపదార్థ ఆరమ్భః। వరణానామదూరభవం నగరం వరణాః। శృఙ్గీ। శాల్మలయః। చకారోఽనుక్తసముచ్చయార్థ ఆకృతిగణతామస్య బోధయతి। కటుకబదర్యా అదూరభవో గ్రామః కటుకబదరీ। శిరీషాః। కాఞ్చీ। వరణాః। పూర్వా గోదౌ। ఆలిఙ్గ్యాయన। పర్ణీ। శృఙ్గీ। శాల్మలయః। సదాణ్వీ। వణికి। వణిక। జాలపద। మథురా। ఉజ్జయినీ। గయా। తక్షశిలా। ఉరశా। అకృత్యా।

.

1302. శర్కరాయా వా [4.2.83]

శర్కరాయాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అస్మాచ్చాతురర్థికస్య వా లుప్స్యాత్ ॥

(కాశికా) శర్కరాశబ్దాదుత్పన్నస్య చాతురర్థికస్య ప్రత్యయస్య వా లుబ్ భవతి। వాగ్రహణం కిమ్, యావతా శర్కరాశబ్దః కుముదాదిషు వరాహాదిషు చ పఠ్యతే, తత్ర పాఠసమర్థ్యాత్ ప్రత్యయస్య పక్షే శ్రవణం భవిష్యతి? ఏవం తర్హ్యేతజ్ జ్ఞాపయతి, శర్కరాశబ్దాదౌత్సర్గికో భవతి, తస్య అయం వికల్పితో లుపితి। శర్కరా। శార్కరమ్। గణపాఠాచ్ చ శ్రవణముత్తరసూత్రే విహితౌ చ ద్వౌ ప్రత్యయౌ, తదేవం షడ్ రూపాణి భవన్తి। శర్కరా, శార్కరమ్, శర్కరికమ్, శార్కరకమ్ , శార్కరికమ్, శర్కరీయమ్ ఇతి।

.

1303. ఠక్ఛౌ చ [4.2.84]

ఠక్-ఛౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) శర్కరాయా ఏతౌ స్తః । కుముదాదౌ వరాహాదౌ చ పాఠసామర్థ్యాత్పక్షే ఠచ్కకౌ । వాగ్రహణసామర్థ్యాత్పక్షే ఔత్సర్గికోఽణ్ తస్య లుబ్వికల్పః । షడ్ రూపాణి । శర్కరా । శార్కరమ్ । శార్కరికమ్ । శర్కరీయమ్ । శర్కరికమ్ । శార్కరకమ్ ॥

(కాశికా) శర్కరాశబ్దాత్ ఠక్ ఛ ఇత్యేతౌ ప్రత్యయౌ భవతశ్చాతురర్థికౌ। యథాసమ్భవమర్థసమ్బన్ధః। శార్కరికమ్। శర్కరీయమ్।

.

1304. నద్యాం మతుప్ [4.2.85]

నద్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ మతుప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) చాతురర్థికః । ఇక్షుమతీ ॥

(కాశికా) నద్యామభిధేయాయాం మతుప్ ప్రత్యయో భవతి చాతురర్థికః। తన్నామ్నో దేశస్య విశేషణం నదీ। ఉదుమ్బరా యస్యాం సన్తి ఉదుమ్బరవతీ। మశకావతీ। వీరణావతీ। పుష్కరావతి। ఇక్షుమతీ। ద్రుమతీ। ఇహ కస్మాన్ న భవతి, భాగీరథీ, భైమరథీ? మతుబన్తస్య అతన్నామధేయత్వాత్।

.

1305. మధ్వాదిభ్యశ్చ [4.2.86]

మధు-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) మతుప్ స్యాచ్చాతురర్థికః । అనద్యర్థ ఆరమ్భః । మధుమాన్ ॥

(కాశికా) మధు ఇత్యేవమాదిభ్యః శబ్దేభ్యో మతుప్ ప్రత్యయో భవతి చాతురర్థికః। అనద్యర్థ ఆరమ్భః। మధుమాన్। బిసవాన్। మధు। బిస। స్థాణు। ముష్టి। ఇక్షు। వేణు। రమ్య। ఋక్ష। కర్కన్ధు। శమీ। కిరీర।

హిమ। కిశర। శర్పణా। మరుత్। మరువ। దార్వాఘాట। శర। ఇష్టకా। తక్షశిలా। శక్తి। ఆసన్దీ। ఆసుతి। శలాకా। ఆమిధీ। ఖడా। వేటా। మధ్వాదిః।

.

1306. కుముదనడవేతసేభ్యో డ్మతుప్ [4.2.87]

కుముద-నడ-వేతసేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ డ్మతుప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కుముద్వాన్ । నడ్వాన్ । వేతస్వాన్ । ఆద్యయోః ఝయః (కౌముదీ-1898) ఇతి అన్యే మాదుపధాయాః - (కౌముదీ-1897) ఇతి వక్ష్యమాణేన వః ।మహిషాచ్చేతి వక్తవ్యమ్ (వార్త్తికమ్) ॥ మహిష్మాన్నామ దేశః ॥

(కాశికా) కుముద నడ వేతస ఇత్యేతేభ్యః శబ్దేభ్యః డ్మతుప్ ప్రత్యయో భవతి చాతురర్థికః। కుముద్వాన్। నడ్వాన్। వేతస్వాన్। మహిషాచ్ చేతి వక్తవ్యమ్। మహిష్మాన్ నామ దేశః।

.

1307. నడశాదాడ్డ్వలచ్ [4.2.88]

నడ-శాదాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వలచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) నడ్వలః । శాదో జమ్బాలఘాసయోః । శాద్వలః ॥

(కాశికా) నడశాదశబ్దాభ్యాం డ్వలచ్ ప్రత్యయో భవతి చాతురర్థికః। యథాసమ్భవమర్థసమ్బన్ధః। నడ్వలమ్। శాద్వలమ్।

.

1308. శిఖాయా వలచ్ [4.2.89]

శిఖాయా పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వలచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శిఖావలమ్ ॥

(కాశికా) శిఖాశబ్దాత్ వలచ్ ప్రత్యయో భవతి చాతురర్థికః। యథాసమ్భవమర్థసమ్బన్ధః। శిఖావలం నామ నగరమ్। మతుప్ప్రకరణేఽపి శిఖాయా వలచం వక్ష్యతి, తదదేశార్థం వచనమ్।

.

1309. ఉత్కరాదిభ్యశ్ఛః [4.2.90]

ఉత్కర-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ఛః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉత్కరీయః ॥

(కాశికా) ఉత్కర ఇత్యేవమాదిభ్యః ఛః ప్రత్యయో భవతి చాతురర్థికః। యథాసమ్భవమర్థసమ్బన్ధః। ఉత్కరీయమ్। శఫరీయమ్। ఉత్కర। సంఫల। శఫర। పిప్పల। పిప్పలీమూల। అశ్మన్। అర్క। పర్ణ। సుపర్ణ। ఖలాజిన। ఇడా। అగ్ని। తిక। కితవ। ఆతప। అనేక। పలాశ। తృణవ। పిచుక। అశ్వత్థ। శకాక్షుద్ర। భస్త్రా। విశాలా। అవరోహిత। గర్త। శాల। అన్య। జన్య। అజిన। మఞ్చ। చర్మన్। ఉత్క్రోశ। శాన్త। ఖదిర। శూర్పణాయ। శ్యావనాయ। నైవ। బక। నితాన్త। వృక్ష। ఇన్ద్రవృక్ష। ఆర్ద్రవృక్ష। అర్జునవృక్ష। ఉత్కరాదిః।

.

1310. నడాదీనాం కుక్ చ [4.2.91]

నడ-ఆదీనామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ కుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) నడకీయమ్ । (గణసూత్రమ్ -) క్రుఞ్చా హ్రస్వత్వం చ ॥ క్రుఞ్చకీయః ॥ (గణసూత్రమ్ -) తక్షన్నలోపశ్చ ॥ తక్షకీయః ॥

(కాశికా) నడ ఇత్యేవమాదీనాం కుగాగమో భవతి, ఛశ్చ ప్రత్యయశ్చాతురర్థికః। యథాసమ్భవమర్థసమ్బన్ధః। నడకీయమ్। ప్లక్షదీయమ్। నడ। ప్లక్ష। బిల్వ। వేణు। వేత్ర। వేతస। తృణ। ఇక్షు। కాష్ఠ। కపోత। క్రుఞ్చాయాం హ్రస్వత్వం చ। తక్షన్నలోపశ్చ।

.

1311. బిల్వకాదిభ్యశ్ఛస్య లుక్ [6.4.153]

బిల్వకాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ఛస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ లుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) నడాద్యన్తర్గతా బిల్వకాదయస్తేభ్యశ్ఛస్య లుక్ తద్ధితే పరే । బిల్వా యస్యాం సన్తి సా బిల్వకీయా । తస్యాం భవా బైల్వకాః । వేత్రకీయాః । వైత్రకాః । ఛస్య కిమ్ । ఛమాత్రస్య లుగ్యథా స్యాత్కుకో నివృత్తిర్మాభూత్ । అన్యథా [(పరిభాషా -) సంనియోగశిష్టానామ్] ఇతి కుగపి నివర్తేత । లుగ్గ్రహణం సర్వలోపార్థమ్ । లోపో హి యమాత్రస్య స్యాత్ ॥। ఇతి తద్ధితాధికారే చాతురర్థికప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) నడాదిషు బల్వాదయః పఠ్యన్తే। నడాదీనాం కుక్ చ 4.2.91 ఇతి కృతకుగాగమా బిల్వకాదయో భవన్తి। తేభ్యః ఉత్తరస్య ఛస్య భస్య తద్ధితే పరతో లుగ్ భవతి। బిల్వా యస్యాం సన్తి బిల్వకీయా, తస్యాం భవాః బైల్వకాః। వేణుకీయా వైణుకాః। వేత్రకీయా వైత్రకాః। వేతసకీయా వైతసకా। తృణకీయా తార్ణకాః। ఇక్షుకీయా ఐక్షుకాః। కాష్ఠకీయా కాష్ఠకాః। కపోతకీయా కాపోతకాః। క్రుఞ్చాయాం హ్రస్వత్వం చ। క్రుఞ్చకీయా క్రౌఞ్చకాః। ఛగ్రహణమ్ కిమ్? ఛమాత్రస్య లుగ్ యథా స్యాత్, కుకో

నివృత్తిర్మా భూతితి। అన్యథా హి సంనియోగశిష్టానామన్యతరాపాయే ఉభయోరపి అభావః ఇతి కుగపి నివర్తేత। లుగ్గ్రహణం సర్వలోపో యథా స్యాద్, యకారమాత్రస్య మా భూత్।

.

1312. శేషే [4.2.92]

శేషే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ॥ అథ తద్ధితాధికారే శైషికప్రకరణమ్ ॥ అపత్యాదిచతురర్థ్యన్తాదన్యోఽర్థః శేషస్తత్రాఽణాదయః స్యుః । చక్షుషా గృహ్యతే చాక్షుషం రూపమ్ । శ్రావణః శబ్దః । ఔపనిషదః పురుషః । దృషదిపిష్టా దార్షదాః సక్తవః । ఉలూఖలే క్షుణ్ణ ఔలూఖలే క్షుణ్ణ ఔలూఖలో యావకః । అశ్వైరుహ్యత ఆశ్వో రథః । చతుర్భిరుహ్యతే చాతురం శకటమ్ । చతుర్దశ్యాం దృశ్యతే చాతుర్దశం రక్షః । శేషే (కౌముదీ-1312) ఇతి లక్షణం చాధికారశ్చ । తస్య వికారః (కౌముదీ-1514) ఇత్యతః ప్రాక్ శేషాధికారః ॥

(కాశికా) శేషే ఇత్యధికారోఽయమ్। యానిత ఊర్ధ్వం ప్రత్యయాననుక్రమిష్యామః, శేషేఽర్థే తే వేదితవ్యాః। ఉపయుక్తాదన్యః శేషః। అపత్యాదిభ్యశ్చతురర్థపర్యన్తేభ్యోఽన్యోఽర్థః। శేషః। తస్య ఇదం విశేషా హ్యపత్యసమూహాదయః, తేషు ఘాదయో మా భూవనితి శేషాధికారః క్రియతే। కిం చ సర్వేషు జాతాదిషు ఘాదయో యథా స్యుః అనన్తరేణ ఏవార్థాదేశేన సమ్బన్ధిత్వేన కృతార్థతా మా జ్ఞాయి ఇతి సాకల్యార్థం శేషవచనమ్। వక్ష్యతి రాష్ట్రావారపారాద్ ఘఖౌ 4.2.93 రాష్ట్రియః। అవారపారీణః। శేషే ఇతి లక్షణం చ అధికారశ్చ। చక్షుషా గృహ్యతే చాక్షుషం రూపమ్। శ్రావణః శబ్దః। దృషది పిష్టాః దార్షదాః సక్తవః। ఉలూఖలే క్షుణ్ణః ఔలూఖలో యావకః। అశ్వైరుహ్యతే ఆశ్వో రథః। చతుర్భిరుహ్యతే చాతురం శకటమ్। చతుర్దశ్యాం దృశ్యతే చాతుర్దశం రక్షః ఇతి।

.

1313. రాష్ట్రావారపారాద్ఘఖౌ [4.2.93]

రాష్ట్ర-అవార-పారాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఘ-ఖౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ఆభ్యాం క్రమాద్ఘఖౌ స్తః శేషే । రాష్ట్రియః । అవారపారీణః ।అవారపారాద్విగృహీతాదపి విపరీతాచ్చేతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ అవారీణః । పారీణః । ఇహ ప్రకృతివిశేషాద్ఘాదయష్ట్యుట్యులన్తాః ప్రత్యయా ఉచ్యన్తే తేషాం జాతాదయోఽర్థవిశేషాః సమర్థవిభక్తయశ్చ వక్ష్యన్తే ॥

(కాశికా) రాష్ట్ర అవారపార ఇత్యేతాభ్యాం యథాసఙ్ఖ్యం ఘఖౌ ఇత్యేతౌ ప్రత్యయౌ భవతః। రాష్ట్రియః। అవారపారీణః। విగృహీతాదపి ఇష్యతే। అవారీణః। పారీణః। విపరీతాచ్ చ। పారావారీణః। ప్రకృతివిశేష ఉపాదానమాత్రేణ తావత్ ప్రత్యయా విధీయన్తే। తేషాం తు జాతాదయోఽర్థాః సమర్థవిభక్తయశ్చ పురస్తాద్ వక్ష్యన్తే।

.

1314. గ్రామాద్యఖఞౌ [4.2.94]

గ్రామాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ య-ఖఞౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) గ్రామ్యః । గ్రామీణః ॥

(కాశికా) గ్రామశబ్దాత్ య ఖఞిత్యేతౌ ప్రత్యయౌ భవతః। గ్రామ్యః, గ్రామీణః।

.

1315. కత్ర్యాదిభ్యో ఢకఞ్ [4.2.95]

కత్రి-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ఢకఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కుత్సితాస్త్రయః కత్త్రయః । తత్ర జాతాదిః కాత్త్రేయకః । నాకరేయకః । గ్రామాదిత్యనువృత్తేః గ్రామేయకః ॥

(కాశికా) కత్రి ఇత్యేవమాదిభ్యో ఢకఞ్ ప్రత్యయో భవతి। కాత్రేయకః। ఔమ్భేయకః। కత్రి। ఉమ్భి। పుష్కర। మోదన। కుమ్భీ। కుణ్డిన। నగర। వఞ్జీ। భక్తి। మాహిష్మతీ। చర్మణ్వతీ। గ్రామ। ఉఖ్యా। కుడ్యాయా యలోపశ్చ। కత్ర్యాదిః।

.

1316. కులకుక్షిగ్రీవాభ్యః శ్వాస్యలంకారేషు [4.2.96]

కుల-కుక్షి-గ్రీవాభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ శ్వ-అసి-అలఙ్కారేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) కౌలేయకః శ్వా । కౌలోఽన్యః । కౌక్షేయకోఽసిః । కౌక్షోఽన్యః । గ్రైవేయకోఽలఙ్కారః । గ్రైవోఽన్యః ॥

(కాశికా) కులకుక్షిగ్రీవాశబ్దేభ్యో యథాసఙ్ఖ్యం శ్వనసి అలఙ్కార ఇత్యేతేషు జతాదిష్వర్థేషు ఢకఞ్ ప్రత్యయో భవతి। కౌలేయకో భవతి శ్వా చేత్। కౌలోఽన్యః। కౌక్షేయకో భవతి అసిశ్చేత్। కౌక్షోఽన్యః। గ్రైవేయకో భవతి అలఙ్కారశ్చేత్। గ్రైవోఽన్యః।

.

1317. నద్యాదిభ్యో ఢక్ [4.2.97]

నదీ-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ఢక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) నాదేయమ్ । మాహేయమ్ । వారాణసేయమ్ ॥

(కాశికా) నదీ ఇత్యేవమాదిభ్యో ఢక్ ప్రత్యయో భవతి। నాదేయమ్। మాహేయమ్। పూర్వనగరీశబ్దో ఽత్ర పఠ్యతే। పౌర్వనగరేయమ్। కేచిత్ తు పూర్వనగిరీ ఇతి పఠన్తి, విచ్ఛిద్య చ ప్రత్యయం కుర్వన్తి, పౌరేయమ్, వానేయమ్, గైరేయమ్ ఇతి। తదుభయమపి దర్శనం ప్రమాణమ్। నదీ। మహీ। వారాణసీ। శ్రావస్తీ। కౌశామ్బీ। నవకౌశామ్బీ। కాశఫరీ। ఖాదిరీ। పూర్వనగరీ। పావా। మావా। సాల్వా। దార్వా। దాల్వా। వాసేనకీ। వడవాయా వృషే।

.

1318. దక్షిణాపశ్చాత్పురసస్త్యక్ [4.2.98]

దక్షిణా-పశ్చాత్-పురసః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ త్యక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) దక్షిణేత్యాజన్తమవ్యయమ్ । దాక్షిణాత్యః । పాశ్చాత్త్యః । పౌరస్త్యః ॥

(కాశికా) దక్షిణా పశ్చాత్ పురసిత్యేతేభ్యః త్యక్ ప్రత్యయో భవతి శైషికః। దాక్షిణాత్యః। పాశ్చాత్యః। పౌరస్త్యః।

.

1319. కాపిశ్యాః ష్ఫక్ [4.2.99]

కాపిశ్యాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ష్ఫక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కాపిశ్యాం జాతాది కాపిశాయనం మధు । కాపిశాయనీ ద్రాక్షా ॥

(కాశికా) కాపిశీశబ్దాత్ ష్ఫక్ ప్రత్యయో భవతి శైషికః। షకారో ఙీషర్థః। కాపిశాయనం మధు। కాపిశాయనీ ద్రాక్షా। బాహ్ల్యుర్దిపర్దిభ్యశ్చేతి వక్తవ్యమ్। బాహ్లాయనీ। ఔర్దాయనీ। పార్దాయనీ।

.

1320. రంకోరమనుష్యేఽణ్ చ [4.2.100]

రఙ్కోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అ-మనుష్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) చాత్ ష్ఫక్ । రాఙ్కవో గౌః । రాఙ్కవాయణః । అమనుష్య ఇతి కిమ్ । రాఙ్కవకో మనుష్యః ॥

(కాశికా) రఙ్కుశబ్దాదణ్ ప్రత్యయో భవతి, చకారాత్ ష్ఫక్ చ శైషికోఽమనుష్యేఽభిధేయే। రాఙ్కవో గౌః, రాఙ్కవాయణో గౌః। అమనుష్యే ఇతి కిమ్? రాఙ్కవకో మనుష్యః। నను చ రఙ్కుశబ్దః కచ్ఛాదిషు

పఠ్యతే, తత్ర చ మనుష్యతత్స్థయోర్వుఞ్ 4.2.134 ఇతి మనుస్యే పరత్వాద్ వుఞైవ భవితవ్యం, కచ్ఛాదిపాఠాదమనుస్యే అణపి సిద్ధః, కిమ్ ఇహ మనుస్యప్రతిషేధేన అణ్గ్రహణేన చ? తదుచ్యతే, న ఏవ అయమ్ మనుస్యప్రతిషేధః, కిం తర్హి, నఞివయుక్తన్యాయేన మనుస్యసదృశే ప్రాణిని ప్రతిపత్తిః క్రియతే। తేన రాఙ్కవః కమ్బలః ఇతి షుక్ న భవతి। విశేషవిహితేన చ షుకా అణో బాధా మా భూతిత్యణ్గ్రహణమపి క్రియతే।

.

1321. ద్యుప్రాగపాగుదక్ప్రతీచో యత్ [4.2.101]

ద్యు-ప్రాక్-అపాక్-ఉదక్-ప్రతీచః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) దివ్యమ్ । ప్రాచ్యమ్ । అపాచ్యమ్ । ఉదీచ్యమ్ । ప్రతీచ్యమ్ ॥

(కాశికా) దివ్ ప్రాచపాచుదచ్ ప్రత్యచిత్యేతేభ్యో యత్ ప్రత్యయో భవతి శైసికః। దివ్యమ్। ప్రాచ్యమ్। అపాచ్యమ్। ఉదీచ్యమ్। ప్రతీచ్యమ్। అవ్యయాత్ తు కాలవాచినః పరత్వాత్ ట్యుట్యులౌ భవతః। ప్రాక్తనమ్।

.

1322. కన్థాయాష్ఠక్ [4.2.102]

కన్థాయాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఠక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కాన్థికః ॥

(కాశికా) కన్థాశబ్దాత్ ఠక్ ప్రత్యయో భవతి శైషికః। కాన్థికః।

.

1323. వర్ణౌ వుక్ [4.2.103]

వర్ణౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ వుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వర్ణుర్నదస్తస్య సమీపదేశో వర్ణుః, తద్విషయార్థవాచికన్థాశబ్దాద్వుక్ స్యాత్ । యథా హి జాతం హిమవత్సు కాన్థకమ్ ॥

(కాశికా) కన్థాయాః ఇత్యేవ। వర్ణౌ యా కన్థా తస్యా వుక్ ప్రత్యయో భవతి శైషికః। ఠకోఽపవాదః। వర్ణుర్నామ నదః, తత్సమీపో దేశో వర్ణుః। తద్విషయార్థవాచినః కన్థాశబ్దాదయం ప్రత్యయః। తథా హి జాతం హిమవత్సు కాన్థకమ్।

.

1324. అవ్యయాత్త్యప్ [4.2.104]

అవ్యయాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ త్యప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ।అమేహక్వతసిత్రేభ్య ఏవ (వార్తికమ్) ॥ అమాఽన్తికసహార్థయోః । అమాత్యః । ఇహత్యః । క్వత్యః । తతస్త్యః । తత్రత్యః । పరిగణనం కిమ్ । ఉపరిష్టాద్భవ ఔపరిష్టః ।అవ్యయానాం భమాత్రే టిలోపః (వార్తికమ్) ॥ అనిత్యోఽయం బహిషష్టిలోపవిధానాత్ । తేనేహ న । ఆరాతీయః ।త్యబ్నేర్ధ్రువ ఇతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ నిత్యః ।నిసో గతే (వార్తికమ్) ॥

(కాశికా) అవ్యయాత్ త్యప్ ప్రత్యయో భవతి శైషికః। అమేహక్వతసిత్రేభ్యస్ త్యద్విధిర్యోఽవ్యయాత్ స్మృతః। నినిర్భ్యాం ధ్రువగత్యోశ్చ ప్రవేశో నియమే తథా। అమాత్యః। ఇహత్యః। క్వత్యః। ఇతస్త్యః। తత్రత్యః। యత్రత్యః। పరిగణనం కిమ్? ఔపరిష్టః పౌరస్తః। పారస్తః। వృద్ధాత్తుధో భవతి। ఆరాతీయః। త్యబ్ నేర్ధ్రువే। నియతం ధ్రువమ్ నిత్యమ్। నిసో గతే। నిర్గతో వర్ణాశ్రమేభ్యః నిష్ట్యః చణ్డాలాదిః। ఆవిసశ్ ఛన్దసి। ఆవిస్ శబ్దాచ్ ఛన్దసి త్యప్ ప్రత్యయో భవతి। ఆవిష్ట్యో వర్ధతే చారురాసు। అరణ్యాణ్ ణో వక్తవ్యః। ఆరణ్యాః సుమనసః। దూరాదేత్యః। దూరేత్యః పథికః। ఉత్తరాదాహఞ్। ఔత్తరాహమ్।

.

1325. హ్రస్వాత్ తాదౌ తద్ధితే [8.3.101]

హ్రస్వాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ తాదౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ తద్ధితే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) హ్రస్వాదిణః పరస్య సస్య షః స్యాత్తాదౌ తద్ధితే । నిర్గతో వర్ణాశ్రమేభ్యో నిష్టయశ్చాణ్డాలాదిః ।అరణ్యాణ్ణః (వార్తికమ్) ॥ ఆరణ్యాః సుమనసః ।దూరాదేత్యః (వార్తికమ్) ॥ దూరేత్యః । ఉత్తరాదాహఞ్ ॥ ఔత్తరాహః ॥

(కాశికా) హ్రస్వాదుత్తరస్య సకారస్య మూర్ధన్యాదేశో భవతి తాదౌ తద్ధితే పరతః। తరప్ తమప్ తయ త్వ తల్ త్యప్, ఏతాని ప్రయోజయన్తి। తరప్ సర్పిష్టరమ్। యజుష్టరమ్। తమప్ సర్పిష్టమమ్। యజుష్టమమ్। తయ చతుష్టయే బ్రాహ్మణానాం నికేతాః। త్వ సర్పిష్ట్వమ్ యజుష్ట్వమ్। తల్ సర్పిష్టా। యజుష్టా। తస్ సర్పిష్టః। యజుష్టః। త్యప్ ఆవిష్ట్యో వర్ధతే। హ్రస్వాతితి కిమ్? గీస్తరా। ధూస్తరా। తాదౌ ఇతి కిమ్? సర్పిస్సాద్ భవతి। ప్రత్యయసకారస్య సాత్ పదాద్యోః 8.3.111 ఇతి సత్యపి ప్రతిషేధే ప్రకృతిసకారస్య స్యాత్। తద్ధితే ఇతి కిమ్? సర్పిస్తరతి। తిజన్తస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। భిన్ద్యుస్తరామ్। ఛిన్ద్యుస్తరామ్।

.

1326. ఐషమోహ్యఃశ్వసోఽన్యతరస్యామ్ [4.2.105]

ఐషమస్-హ్యస్-శ్వసః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యస్త్యబ్వా । పక్షే వక్ష్యమాణౌ ట్యుట్యులౌ । ఐషమస్త్యమ్ । ఐషమస్తనమ్ । హ్యస్త్యమ్ । హ్యస్తనమ్ । శ్వస్త్యమ్ । శ్వస్తనమ్ । పక్షే శౌవస్తికం వక్ష్యతే ॥

(కాశికా) ఐషమస్ హ్యస్ శ్వసిత్యేతేభ్యోఽన్యతరస్యాం త్యప్ప్రత్యయో భవతి శైషికః। ఐషమస్త్యమ్, ఐషమస్తనమ్। హ్యస్త్యమ్, హ్యస్తనమ్। శ్వస్త్యమ్, శ్వస్తనమ్। శ్వసస్తుట్ చ 4.3.15 ఇతి ఠఞపి తృతీయో భవతి। శౌవస్తికమ్।

.

1327. తీరరూప్యోత్తరపదాదఞ్ఞౌ [4.2.106]

తీర-రూప్య-ఉత్తరపదాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అఞ్-ఞౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) యథాసంఖ్యేన । కాకతీరమ్ । పాల్వలతీరమ్ । శైవరూప్యమ్ । తీరరూప్యాన్తాదితి నోక్తమ్ । బహుచ్పూర్వాన్మాభూత్ । బాహురూప్యమ్ ॥

(కాశికా) తీరోత్తరపదాత్ రూప్యోత్తరపదాచ్ చ ప్రాతిపదికాద్ యథాసఙ్ఖ్యమఞ్ ఞ ఇత్యేతౌ ప్రత్యయౌ భవతః శైషికౌ। అణోఽపవాదౌ। కాకతీరమ్। పాల్వలతీరమ్। రూప్యోత్తరపదాత్ వార్కరూప్యమ్। శైవరూప్యమ్। తీరరూప్యాన్తాతితి నోక్తం బహుచ్ప్రత్యయపూర్వాద్ మా భూతితి। బాహురూప్యమ్। అణేవ భవతి।

.

1328. దిక్పూర్వపదాదసంజ్ఞాయాం ఞః [4.2.107]

దిక్-పూర్వపదాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అ-సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఞః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అణోపవాదః । పౌర్వశాలః । అసంజ్ఞాయాం కిమ్ । సంజ్ఞాభూతాయాః ప్రకృతేర్మాభూత్ । పూర్వేషుకామశమ్యాం భవః పూర్వైషుకామశమః ।ప్రాచాం గ్రామనగరణామ్ (కౌముదీ-1400) ఇత్యుత్తరపదవృద్ధిః ॥

(కాశికా) అసంజ్ఞాయామ్ ఇతి ప్రకృతివిశేషణమ్। దిక్పూర్వపదాత్ ప్రాతిపదికాతసంజ్ఞావిషయాత్ ఞఃప్రత్యయో హ్భవతి శైషికః। అణోఽపవదః। పౌర్వశాలః। దాక్షిణశాలః। ఆపరశాలః। అసంజ్ఞాయామ్ ఇతి కిమ్? పూర్వైషుకామశమః। అపరైషుకామశమః। దిక్షఙ్ఖ్యే సంజ్ఞాయామ్ 2.1.50 ఇతి సమాసః। ప్రాచాం గ్రామనగరాణామ్ ఇతి ఉత్తరపదవృద్ధిః। పదగ్రహణం స్వరూపవిధినిరాసార్థమ్।

.

1329. మద్రేభ్యోఽఞ్ [4.2.108]

మద్రేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ అఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) దిక్పూర్వపదాదిత్యేవ । దిశోఽమద్రాణామ్ (కౌముదీ-1399) ఇతి మద్రపర్యుదాసాదాదివృద్ధిః । పౌర్వమద్రః । ఆపరమద్రః ॥

(కాశికా) దిక్పూర్వపదాతిత్యేవ। దిక్పూర్వపదాత్ మద్రశబ్దాదఞ్ ప్రత్యయో భవతి శైషికః। పౌర్వమద్రః। ఆపరమద్రః। దిశోఽమద్రాణామ్ 7.3.13 ఇతి పర్యుదాసాదాదివృద్ధిరేవ।

.

1330. ఉదీచ్యగ్రామాచ్చ బహ్వచోఽన్తోదాత్తాత్ [4.2.109]

ఉదీచ్య-గ్రామాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ బహు-అచః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అన్త-ఉదాత్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అఞ్ స్యాత్ । శైవపురమ్ ॥

(కాశికా) దిగ్గ్రహణం నివృత్తమ్। ఉదీచ్యగ్రామవాచినః ప్రాతిపదికాద్ బహ్వచోఽన్తోదాత్తాదఞ్ ప్రత్యయో భవతి శైషికః। అణోఽపవాదః। శైవపురమ్। మాణ్డవపురమ్। ఉదీచ్యగ్రామాతితి కిమ్? మాథురమ్। బహ్వచః ఇతి కిమ్? ధ్వజీ। ధ్వాజమ్। అన్తోదాత్తాతితి కిమ్? శార్కరీధానమ్। శర్కరీధానశబ్దే లిత్స్వరేణ ధానశబ్ద ఉదాత్తః।

.

1331. ప్రస్థోత్తరపదపలద్యాదికోపధాదణ్ [4.2.110]

ప్రస్థ-ఉత్తరపద-పలదీ-ఆది-క-ఉపధాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) మాహికిప్రస్థః । పాలదః । నైలీనకః ॥

(కాశికా) ప్రస్థోత్తరపదాత పలద్యాదిభ్యః కకారోపధాత్ చ ప్రాతిపదికాదణ్ ప్రత్యయో భవతి శైసికః। ఉదీచ్యగ్రామలక్షణస్య అఞోఽపవాదః। మాద్రీప్రస్థః। మాహకీరస్థః। పలద్యాదిభ్యః పాలదః। పారిషదః। కకారోపధాత్ నైలీనకః। చైయాతకః। పలద్యాదిషు యో వాహీకగ్రామః, తతః ఠఞ్ఞిఠయోః అపవాదః। యథా గౌష్ఠీ, నైతకీ ఇతి। గోమతీశబ్దః పఠ్యతే, తతో రోపధేతోః ప్రాచామ్ 4.2.123 ఇతి వుఞోఽపవాదః। వాహీకశబ్దః కోపధోఽపి పునః పఠ్యతే పరం ఛం 4.2.114 బాధితుమ్। అణ్గ్రహణం బాధకబాధనార్థమ్। పలదీ। పరిషత్। యకృల్లోమన్। రోమక। కాలకూట। పటచ్చర। వాహీక। కలకీట। మలకీట। కమలకీట। కమలభిదా। గోష్ఠీ। కమలకీర। బాహుకీత। నైతకీ। పరిఖా। శూరసేన। గోమతీ। ఉదయాన। పలద్యాదిః।

.

1332. కణ్వాదిభ్యో గోత్రే [4.2.111]

కణ్వ-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ గోత్రే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యో గౌత్రప్రత్యయాన్తేభ్యోఽణ్ స్యాత్ । కణ్వో గర్గాదిః । కాణ్వస్య ఛాత్రాః కాణ్వాః ॥

(కాశికా) గోత్రమ్ ఇహ న ప్రత్యయార్థో న చ ప్రకృతివిశేషణమ్। తర్హ్యేవం సమ్బధ్యతే, కణ్వాదిభ్యో గోత్రే యః ప్రత్యయో విహితః, తదన్తేభ్య ఏవ అణ్ ప్రత్యయో భవతి శైషికః। ఛస్య అపవాదః। కాణ్వాః ఛాత్రాః। గౌకక్షాః।

.

1333. ఇఞశ్చ [4.2.112]

ఇఞః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) గోత్రే య ఇఞ్ తదన్తాదణ్ స్యాత్ । దాక్షాః । గోత్రే కిమ్ । సౌతఙ్గమేరిదం సౌతఙ్గమీయమ్ । గోత్రమిహ శాస్త్రీయం నతు లౌకికమ్ । తేనేహ న । పాణినీయమ్ ॥

(కాశికా) గోత్రే ఇత్యేవ। గోత్రే య ఇఞ్ విహితః తదన్తాత్ ప్రాతిప్దికాతణ్ ప్రత్యయో భవతి శైషికః। ఛస్య అపవాదః। దాక్షాః। ప్లాక్షాః। మాహకాః। గోరే ఇత్యేవ, సౌతఙ్గమేరిదం సౌతఙ్గమీయమ్।

.

1334. న ద్వ్యచః ప్రాచ్యభరతేషు [4.2.113]

న అవ్యయమ్ ద్వి-అచః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ప్రాచ్య-భరతేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఇఞశ్చ (కౌముదీ-1333) ఇత్యణోఽపవాదః । ప్రౌష్ఠీయాః । కాశీయాః । భరతానాం ప్రాచ్యాత్వేఽపి పృథగుపాదానమన్యత్ర ప్రాచ్యగ్రహణే భరతానామగ్రహణస్య లిఙ్గమ్ ॥

(కాశికా) ద్వ్యచః ప్రాతిపదికాత్ ప్రాచ్యభరతగోత్రాదిఞన్తాదణ్ ప్రత్యయో న భవతి। పూర్వేణ ప్రాప్తః ప్రతిషిధ్యతే। పైఙ్గీయాః। పౌష్ఠీయాః। చైదీయాః। పౌష్కియాః। కాశీయాః। పాశీయాః। ద్వ్యచః ఇతి కిమ్? పాన్నాగారాః। ప్రాచ్యభరతేషు ఇతి కిమ్? దాక్షాః। కాశీయాః ఇతి కథముదాహృతం, యావతా కాశ్యాదిభ్యష్ ఠఞ్ ఞిఠాభ్యాం భవితవ్యమ్? న ఏతదస్తి। దేశవాచినః కాశిశబ్దస్య తత్ర గ్రహణం చైదిశబ్దేన సాహచర్యాత్। గోత్రాత్ తు వృద్ధాచ్ఛః ఏవ భవతి। జ్ఞాపకాదన్యత్ర ప్రాచ్యగ్రహణేన భరతగ్రహణం న భవతీతి స్వశబ్దేన భరతానాముపాదానం కృతమ్।

.

1335. వృద్ధిర్యస్యాచామాదిస్తద్ వృద్ధమ్ [1.1.73]

వృద్ధిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ యస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అచామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ ఆదిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ తత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వృద్ధమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

యస్య అచామాదిః వృద్ధిః, తత్ వృద్ధమ్

(సి.కౌ) యస్య సముదాయస్యాచాం మధ్యే ఆదిర్వృద్ధిస్తద్వృద్ధసంజ్ఞం స్యాత్ ॥

(కాశికా) యస్య ఇతి సముదాయ ఉచ్యతే । అచాం మధ్యే యస్య వృద్ధిసంజ్ఞక ఆదిభూతః, తచ్ఛబ్దరూపం వృద్ధసంజ్ఞం భవతి । అచామ్ ఇతి జాతౌ బహువచనమ్ । శాలీయః, మాలీయః ; ఔపగవీయః, కాపటవీయః । ఆదిః ఇతి కిమ్ ? సభాసన్నయతే భవః సాభాసన్నయనః । వా నామధేయస్య వృద్ధసంజ్ఞా వక్తవ్యా - దేవదత్తీయాః, దైవదత్తాః । గోత్రాన్తాదసమస్తవత్ప్రత్యయో భవతీతి వక్తవ్యమ్ । ఘృతప్రధానో రౌఢిః ఘృతరౌఢిః, తస్య ఛాత్రా ఘృతరౌఢీయాః ; ఓదనప్రధానః పాణినిః ఓదనపాణినిః, తస్య ఛాత్రా ఓదనపాణినీయాః ; వృద్ధామ్భీయాః ; వృద్ధకాశ్యపీయాః । జిహ్వాకాత్యహరితకాత్యవర్జమ్ - జైహ్వాకాతాః , హారితకాతాః ॥

.

1336. త్యదాదీని చ [1.1.74]

త్యద్-ఆదీని ప్రథమా-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

త్యదాదీని చ వృద్ధమ్

(సి.కౌ) వృద్ధసంజ్ఞాని స్యుః ॥

(కాశికా) యస్య అచామాదిగ్రహణముత్తరార్థమనువర్తతే, ఇహ తు న సమ్బధ్యతే । త్యదాదీని శబ్దరూపాణి వృద్ధసంజ్ఞాని భవన్తి - త్యదీయమ్, తదీయమ్, ఏతదీయమ్, ఇదమీయమ్, అదసీయమ్, త్వదీయమ్, త్వాదాయనిః, మదీయమ్, మాదాయనిః, భవదీయమ్, కిమీయమ్ ॥

.

1337. వృద్ధాచ్ఛః [4.2.114]

వృద్ధాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఛః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శాలీయః । మాలీయః । తదీయః ॥

(కాశికా) గోత్రే ఇతి న అనువర్తతే। సామాన్యేన విధానమ్। వృద్ధాత్ ప్రాతిపదికాత్ ఛః ప్రత్యయో భవతి శైషికః। అణోऽపవాదః। గార్గీయః। వాత్సీయః। శాలీయః। మాలీయః। అవ్యయతీరరూప్యోత్తరపదౌదీచ్యగ్రామ. కోపధవిధీన్ తు పరత్వాద్ బాధతే।

.

1338. ఏఙ్ ప్రాచాం దేశే [1.1.75]

ఏఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ప్రాచామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ దేశే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఏఙ్ యస్య అచామాదిః తత్ ప్రాచామ్ దేశే వృద్ధమ్

(సి.కౌ) ఏఙ్ యస్యాచామాదిర్తద్వృద్ధసంజ్ఞం వా స్యాద్దేశాభిధానే । ఏణీపచనీయః । గోనర్దీయః । భోజకటీయః । పక్షే అణి । ఐణీపచనః । గౌనర్దః । భౌజకటః । ఏఙ్ కిమ్ । ఆహిచ్ఛత్రః । కాన్యకుబ్జః ।వా నామధేయస్య వృద్ధసంజ్ఞా వక్తవ్యా (వార్తికమ్) ॥ దైవదత్తః । దేవదత్తీయః ॥

(కాశికా) యస్య అచామాదిగ్రహణమనువర్తతే । ఏఙ్ యస్య అచామాదిః తత్ ప్రాచాం దేశాభిధానే వృద్ధసంజ్ఞం భవతి । ఏణీపచనీయః, భోజకటీయః, గోనర్దీయః । ఏఙితి కిమ్ ? ఆహిచ్ఛత్రః, కాన్యకుబ్జః । ప్రాచామ్ ఇతి కిమ్ ? దేవదత్తో నామ బాహీకేషు గ్రామః, తత్ర భవః దైవదత్తః । దేశే ఇతి కిమ్ ? గోమత్యాం భవా మత్స్యాః గౌమతాః । ప్రాగుదఞ్చౌ విభజతే హంసః క్షీరోదకం యథా । విదుషాం శబ్దసిద్ధ్యర్థం సా నః పాతు శరావతీ । ॥ఇతి శ్రీజయాదిత్యవిరచితాయాం కాశికాయామ్ వృత్తౌ ప్రథమాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః ॥

.

1339. భవతష్ఠక్ఛసౌ [4.2.115]

భవతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఠక్-ఛసౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) వృద్ధాద్భవత ఏతౌ స్తః । భావత్కః । జశ్త్వమ్ । భవదీయః । వృద్ధాదిత్యనువృత్తేః శత్రన్తాదణేవ । భావతః ॥

(కాశికా) వృద్ధాతిత్యేవ। భవచ్ఛబ్దాద్ వృద్ధాత్ ఠక్ఛసౌ ప్రత్యయౌ భవతః శైషికౌ। ఛస్య అపవాదౌ సకారః పదసంజ్ఞార్థః। భవతస్త్యదాదిత్వాద్ వృద్ధసంజ్ఞా। భావత్కః। భవదీయః। అవృద్ధాత్ తు భవతః శతురణేవ భవతి। భావతః।

.

1340. కాశ్యాదిభ్యష్ఠఞ్ఞిఠౌ [4.2.116]

కాశీ-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ఠఞ్-ఞిఠౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ఇకార ఉచ్చారణార్థః । కాశికీ । కాశికా । బైదికీ । బైదికా ॥ (గణసూత్రమ్ –) ఆపదాదిపూర్వపదాత్కాలాన్తాత్ ॥ ఆపదాదిరాకృతిగణః । ఆపత్కాలికీ । ఆపత్కాలికా ॥

(కాశికా) కాశి ఇత్యేవమాదిభ్యః ఠఞ్ ఞిఠ ఇత్యేతౌ ప్రత్యయౌ భవతః శైషికౌ। ఇకార ఉచ్చారణార్థః। ఞకార ఏవోభయత్ర విపర్యస్తదేశోఽనుబన్ధః। స్త్రీప్రత్యయే విశేషః। కాశికీ। కాశికా। బైదికీ। బైదికా। వృద్ధాదిత్యత్ర అనువర్తతే। యే తు అవృద్ధాః పఠ్యన్తే, వచనప్రామాణ్యాత్ తేభ్యః ప్రత్యయవిధిః। దేవదత్తశబ్దః పఠ్యతే, తస్య ఏఙ్ ప్రాచాం దేశే 1.1.75 ఇతి వృద్ధసంజ్ఞా। దైవదత్తికః। వాహీకగ్రామస్య తు న అస్తి వృద్ధసంజ్ఞా। దైవదత్తః। కథం భాష్యే ఉదాహృతం 'వా నామధేయస్య వృద్ధసంజ్ఞా వేదితవ్యా - దేవదత్తీయాః, దైవదత్తాః' ఇతి, యావతా వృద్ధసంజ్ఞాపక్షే కాశ్యాదిత్వాత్ ఠఞ్ఞిఠాభ్యాం భవితవ్యమ్? తత్ర ఏవం వర్ణయన్తి, వా నామధేయస్య ఇతి వ్యవస్థితవిభాషేయమ్, సా ఛే కర్తవ్యే భవతి, ఠఞ్ఞిఠయోః న భవతీతి। కాశి। చేది । బేది । సంజ్ఞా। సంవాహ। అచ్యుత। మోహమాన। శకులాద। హస్తికర్షూ। కుదామన్। హిరణ్య। కరణ। గోధాశన। భౌరికి। భౌలిఙ్గి। అరిన్దమ। సర్వమిత్ర। దేవదత్త। సాధుమిత్ర। దాసమిత్ర। దాసగ్రామ। సౌధావతాన। యువరాజ। ఉపరాజ। సిన్ధుమిత్ర। దేవరాజ। ఆపదాదిపూర్వపదాత్ కాలాత్। ఆపత్కాలికీ, ఆపత్కాలికా। ఔర్ధ్వకాలికీ, ఔర్ధ్వకాలికా। తాత్కాలికీ, తాత్కాలికా।

.

1341. వాహీకగ్రామేభ్యశ్చ [4.2.117]

వాహీక-గ్రామేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) వాహీకగ్రామవాచిభ్యో వృద్ధేభ్యష్ఠఞ్ ఞిఠౌ స్తః । ఛస్యాపవాదః । కాస్తీరం నామ వాహీకగ్రామః । కాస్తీరికీ । కాస్తీరికా ॥

(కాశికా) వృద్ధాతిత్యేవ। వాహీకగ్రామవాచిభ్యః వృద్ధేభ్యః ఠఞ్ఞిఠౌ ప్రత్యయౌ భవతః శైషికౌ। ఛస్య అపవాదౌ। శాకలికీ, శాకలికా। మాన్థవికీ, మాన్థవికా।

.

1342. విభాషోశీనరేషు [4.2.118]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఉశీనరేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏషు యే గ్రామాస్తద్వాచిభ్యో వృద్ధేభ్యష్ఠఞ్ ఞిఠౌ వా స్తః । సౌదర్శనికీ । సౌదర్శనికా । సౌదర్శనీయా ॥

(కాశికా) వృద్ధాతితి వర్తతే, వాహీకగ్రామేభ్యః ఇతి చ। ఉశీనరేసు యే వాహీకగ్రామాః, తద్వాచిభ్యో వృద్ధేభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః విభాషా ఠఞ్ఞిఠౌ ప్రత్యయౌ భవతః। ఆహ్వజాలికీ, ఆహ్వజాలికా, ఆహ్వజాలీయా। సౌదర్శనికీ, సౌదర్శనికా, సౌదర్శనీయా।

.

1343. ఓర్దేశే ఠఞ్ [4.2.119]

ఓః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ దేశే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఠఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉవర్ణాన్తాద్దేశవాచినష్ఠఞ్ । నిషాదకర్ష్వాః । నైషాదకర్షకః । కేఽణః (కౌముదీ-834) ఇతి హ్రస్వః । దేశే కిమ్ । పటోశ్ఛాత్రాః పాటవాః । ఞిఠం వ్యావర్తయితుం ఠఞ్ గ్రహణమ్ । వృద్ధాచ్ఛం పరత్వాదయం బాధతే । దాక్షికార్షుకః ॥

(కాశికా) వృద్ధాతేతి నావువర్తతే, ఉత్తరసూత్రే పునర్వృద్ధగ్రహణాత్। ఉవర్ణాన్తాత్ దేశవాచినః ప్రాతిపదికాత్ ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి శైషికః। నైషాదకర్షుకః। శావరజమ్బుకః। దేశే ఇతి కిమ్? పటోశ్ఛాత్రాః పాటవాః। ఠఞ్ఞిఠయోః ప్రకరణే ఠఞః కేవలస్య అనువృత్తిః న లభ్యతే ఇతి ఠఞ్గ్రహణం కృతమ్।

.

1344. వృద్ధాత్ ప్రాచామ్ [4.2.120]

వృద్ధాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ప్రాచామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ప్రాగ్దేశవాచినో వృద్ధాదేవేతి నియమార్థం సూత్రమ్ । ఆఢకజమ్బుకః । శాకజమ్బుకః । నేహ మల్లవాస్తు, మాల్లవాస్తవః ॥

(కాశికా) ఓర్దేశే ఇత్యేవ। ఉవర్ణాన్తాత్ వృద్ధాత్ ప్రాగ్దేశబ్వాచినః। ప్రాతిపదికాత్ ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి శైషికః। ఆఢకజమ్బుకః। శాకజమ్బుకః। నాపితవాస్తుకః। పూర్వేణ ఏవ ఠఞి సిద్ధే నియమార్థం వచనమ్, వృద్ధాదేవ ప్రాచామవృద్ధాన్ న భవతీతి। మల్లవాస్తు మాల్లవాస్తవః।

.

1345. ధన్వయోపధాద్వుఞ్ [4.2.121]

ధన్వ-య-ఉపధాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వుఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ధన్వావిశేషవాచినో యకారోపధాచ్చ దేశవాచినో వృద్ధాద్వుఞ్ స్యాత్ । ఐరావతం ధన్వ ఐరావతకః । సాఙ్కాశ్యకామ్పిల్యశబ్దౌ వుఞ్ఛణ్ - (కౌముదీ-1292) ఆదిసూత్రేణ ణ్యాన్తౌ । సాఙ్కాశ్యకా । కామ్పిల్యకః ॥

(కాశికా) వృద్ధాతితి వర్తతే, దేశే ఇతి చ। ధన్వవాచినో యకారోపధాచ్ చ దేశాభిధాయినో వృద్ధాత్ ప్రాతిపదికాత్ వుఞ్ ప్రత్యయో భవతి శైషికః। ధన్వశబ్దో మరుదేశవచనః। పారేధన్వకః। ఐరావతకః। యోపధాత్ సాంకాశ్యకః। కమ్పిల్యకః।

.

1346. ప్రస్థపురవహాన్తాచ్చ [4.2.122]

ప్రస్థ-పుర-వహ-అన్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏతదన్తాద్వృద్ధాదేశవాచినో వుఞ్ స్యాత్ । చస్యాపవాదః । మాలాప్రస్థకః । నాన్దీపురకః । పైలువహకః । పురాన్తగ్రహణమప్రాగర్థమ్ । ప్రాగ్దేశే తూత్తరేణ సిద్ధమ్ ॥

(కాశికా) వృద్ధాతిత్యేవ, దేశే ఇతి చ। అన్తశబ్దః ప్రత్యేకమభిసమ్బధ్యతే। ప్రస్థపుర వహ ఇత్యేవమన్తాత్ దేశవాచినః ప్రాతిపదికాద్ వృద్ధాద్ వుఞ్ ప్రత్యయో భవతి శైషికః। ఛస్య అపవాదః। మాలాప్రస్థకః। నాన్దీపురకః। కాన్తీపురకః। పైలువహకః। ఫాల్గునీవహకః। పురాన్తో రోపధస్తతః ఉత్తరసూత్రేణైవ సిద్ధమప్రాగర్థమ్ ఇహ గ్రహణమ్।

.

1347. రోపధేతోః ప్రాచామ్ [4.2.123]

ర-ఉపధా-ఇతోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ ప్రాచామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) రోపధాదీకారాన్తాచ్చ ప్రాగ్దేశవాచినో వృద్ధాద్వుఞ్ స్యాత్ ॥ పాటలిపుత్రః । ఈతః, కాకన్దకః ॥

(కాశికా) వృధ్ధతిత్యేవ, దేశే ఇతి చ। తద్విశేసణం ప్రాగ్గ్రహణమ్। రౌపధాతీకారాన్తాచ్ చ ప్రగ్దేశవాచినో వృద్ధాద్ వుఞ్ ప్రత్యయో భవతి శైషికః। ఛస్య అపవాదః। పాటలిపుత్రకాః ఐకచక్రకాః। ఈతః ఖల్వపి కాకన్దీ। కాకన్దకః। మాకన్దీ। మాక్నదకః। ప్రాచామ్ ఇతి కిమ్? దాత్తామిత్రీయః। తపరకరాణం విస్పష్టార్థమ్।

.

1348. జనపదతదవధ్యోశ్చ [4.2.124]

జనపద-తద్-అవధ్యోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) జనపదవాచినస్తదవధివాచినశ్చ వృద్ధాద్వుఞ్ స్యాత్ । ఆదర్శకః । త్రైగర్తకః ॥

(కాశికా) వృద్ధాతిత్యేవ, దేశే ఇతి చ। తద్విశేషణం జనపదతదవధీ। వృద్ధాజ్ జనపదవాచినః తదవధివాచినశ్చ ప్రాతిపదికాత్ వుఞ్ ప్రత్యయో భవతి శైసికః। ఛస్య అపవాదః। ఆభిసారకః। ఆదర్శకః।

జనపదావధేః ఖల్వపి ఔపుష్టకః। శ్యామాయనకః। తదవధేరపి జనపా ఏవ గృహ్యతే న గ్రామః। కిమర్థం తర్హి గ్రహణమ్? బాధకబాధనార్థమ్। గర్తోత్తరపదాచ్ ఛం బాధిత్వా వుఞేవ జనపదావధేర్భవతి। త్రైగర్తకః।

.

1349. అవృద్ధాదపి బహువచనవిషయాత్ [4.2.125]

అ-వృద్ధాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అపి అవ్యయమ్ బహువచన-విషయాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అవృద్ధాద్వృద్ధాచ్చ జనపదతదవధివాచినో బహువచనవిషయాత్ప్రాతిపదికాద్వుఞ్ స్యాత్ । అవృద్ధాదణో వృద్ధాచ్ఛస్యాపవాదః । అవృద్ధాజ్జనపదాత్, ఆఙ్గకః । అవృద్ధాజ్జనపదావధేః, ఆజమీఢకః । వృద్ధాజ్జనపదాత్, దార్వకః । వృద్ధాజ్జనపదావధేః, కాలఞ్జరకః । విషయగ్రహణం కిమ్ । ఏకశేషేణ బహుత్వే మాభూత్ । వర్తనీ చ వర్తనీ చ వర్తనీ చ వర్తన్యః, తాసు భవో వార్తనః ॥

(కాశికా) జనపదతదవధ్యోః ఇత్యేవ। అవృద్ధాద్ వృద్ధాచ్ చ జనపదాత్ తదవధివాచినశ్చ బహువనచవిషయాత్ ప్రాతిపదికాద్ వుఞ్ ప్రత్యయో భవతి శైసికః। అణ్ఛయోరపవాదః। అవృద్ధాజ్ జనపదాత్ తావత్ అఙ్గాః। వఙ్గాః। కలిఙ్గాః। ఆఙ్గకః। వాఙ్గకః। కాలిఙ్గకః। అవృద్ధాజ్ జనపదావధేః అజమీఢాః। అజక్రన్దాః। ఆజమీఢకః। ఆజక్రన్దకః। వృద్ధాజ్ జనపదాత్ దార్వాః। జామ్బ్వాః। దార్వకః। జామ్బ్వకః। వృద్ధాజ్ జనపదావధేః కాలఞ్జరాః। వైకులిశాః। కాలఞ్జరకః। వైకులిశకః। విషయగ్రహణమనయత్ర భావార్థమ్। జనపదఏకశేషబహుత్వే మా భూత్। వర్తన్యః। వార్తనః। అపిగ్రహణం కిమ్ యావతా వృద్ధాత పూర్వేణ ఏవ సిద్ధమ్? తక్రకౌణ్డిన్యన్యాయేన బాధా మా విజ్ఞాయి ఇతి సముచ్చీయతే।

.

1350. కచ్ఛాగ్నివక్త్రవర్తోత్తరపదాత్ [4.2.126]

కచ్ఛ-అగ్ని-వక్త్ర-వర్త-ఉత్తరపదాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) దేశవాచినో వృద్ధాదవృద్ధాచ్చ వుఞ్ స్యాత్ । దారుకచ్ఛకః । కాణ్డాగ్నకః । సైన్ధువక్త్రకః । బాహువర్తకః ॥

(కాశికా) దేశే ఇత్యేవ ఉత్తరపదశబ్దః ప్రత్యేకమభిసమ్బధ్యతే। కచ్ఛాద్యుత్తరపదాద్ దేశవాచినః। ప్రాతిపదికాచ్ చ అవృద్ధాద్ వృద్ధాచ్ చ వుఞ్ ప్రత్యయో భవతి శైషికః। ఛణోరపవాదః। దారుకచ్ఛకః। పైప్పలీకచ్ఛకః। కాణ్డాగ్నకః। వైభుజాగ్నకః। ఐన్ద్రవక్త్రకః। సైన్ధువక్త్రకః। బాహువర్తకః। చాక్రవర్తకః।

.

1351. ధూమాదిభ్యశ్చ [4.2.127]

ధూమ-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) దేశవాచిభ్యో వుఞ్ । ధౌమకః । తైర్థకః ॥

(కాశికా) ధూమాదిభ్యో దేశవచిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః వుఞ్ ప్రత్యయో భవతి శైషికః। అణాదేరపవాదః। ధౌమకః। ఖాణ్డకః। పాథేయశబ్దః పఠ్యతే, తస్య యోపధాత్వాదేవ వుఞి సిద్ధే సామర్థ్యాదదేశార్థం గ్రహణమ్। తథా విదేహానర్తశబ్దయోః జనపదలక్షణే వుఞి సిద్ధేఽదేశార్థః పాఠః। విదేహానాం క్షత్రియాణాం స్వం వైదేహకమ్। ఆనర్తకమ్। సముద్రశబ్దః పఠ్యతే, తస్య నావి మనుష్యే చ వుఞిష్యతే। సాముద్రికా నౌః। సాముద్రకో మనుస్యః। అన్యత్ర న భవతి, సాముద్రం జలమ్ ఇతి। ధూమ। ఖణ్డ। శశాదన। ఆర్జునాద। దాణ్డాయనస్థలీ। మాహకస్థలీ। ఘోషస్థలీ। మాషస్థలీ। రాజస్థలీ। రాజగృహ। సత్రాసాహ। భక్షాస్థలీ। మద్రకూల। గర్తకూల। ఆఞ్జీకూల। ద్వ్యాహావ। త్ర్యాహావ। సంహీయ। వర్వర। వర్చగర్త। విదేహ। ఆనర్త। మాఠర। పాథేయ। ఘోష। శిష్య। మిత్ర। వల। ఆరాజ్ఞీ। ధర్తరాజ్ఞీ। అవయాత। తీర్థ। కూలాత్ సౌవీరేషు। సముద్రాన్నావి మనుష్యే చ। కుక్షి। అన్తరీప। ద్వీప। అరుణ। ఉజ్జయినీ। దక్షిణాపథ। సాకేత।

.

1352. నగరాత్ కుత్సనప్రావీణ్యయోః [4.2.128]

నగరాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ కుత్సన-ప్రావీణ్యయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) నగరశబ్దాద్వుఞ్ స్యాత్కుత్సనే ప్రావీణ్యే చ గమ్యే । నాగరకశ్చౌరః శిల్పీ వా । కుత్సనేతి కిమ్ । నాగరా బ్రాహ్మణాః ॥

(కాశికా) నగరశబ్దాత్ వుఞ్ ప్రత్యయో భవతి శైసికః కుత్సనే ప్రావీణ్యే చ గమ్యమానే। ప్రత్యయార్థవిశేషణం చ ఏతత్, కుత్సనే ప్రావీణ్యే చ జాతాదౌ ప్రత్యయార్థ ఇతి। కుత్సనం నిన్దనమ్। ప్రావీణ్యం నైపుణ్యమ్। కేన అయం ముషితః పన్థా గాత్రే పక్ష్మాలిధూసరః। ఇహ నగరే మనుష్యేణ సమ్భావ్యత ఏతన్ నాగరకేణ। చోరా హి నాగరకా భవన్తి। కేన ఇదం లిఖితం చిత్రం మనోనేత్రవికాశి యత్। ఇహ నగరే మనుష్యేణ సమ్భావ్యత ఏతన్ నాగరకేణ। ప్రవీణా హి నాగరకా భవన్తి। కుత్సనప్రావీణ్యయోః ఇతి కిమ్? నాగరా బ్రాహ్మణాః। కత్ర్యాదిషు తు సంజ్ఞాశబ్దేన సాహచర్యాత్ సంజ్ఞానాగరం పఠ్యతే, తస్మిన్ నాగరేయకమ్ ఇతి ప్రత్యుదాహార్యమ్।

.

1353. అరణ్యాన్మనుష్యే [4.2.129]

అరణ్యాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ మనుష్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వుఞ్ ॥ అరణ్యాణ్ణ ఇత్యాస్యాపవదః ॥పథ్యధ్యాయన్యాయవిహారమనుష్యహస్తిష్వితి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ ఆరణ్యకః పన్థాః, అధ్యాయో, న్యాయో, విహారో, మనుష్యో, హస్తీ వా ।వా గోమయేషు (వార్తికమ్) ॥ ఆరణ్యకాః ఆరణ్యా వా గోమయాః ॥

(కాశికా) అరణ్యశబ్దాద్ వుఞ్ ప్రత్యయో భవతి శైసికో మనుస్యేఽభిధేయే। ఔపసఙ్ఖ్యానికస్య ణస్య అపవాదః। ఆరణ్యకో మనుస్యః। పథ్యాధ్యాయన్యాయవిహారమనుస్యహస్తిషు ఇతి వక్తవ్యమ్। ఆరణ్యకః పన్థాః। ఆరణ్యకోఽధ్యాయః। ఆరణ్యకో న్యాయః। ఆరణ్యకో విహారః। ఆరణ్యకో మనుష్యః। ఆరణ్యకో హస్తీ। వా గోమయేసు। ఆరణ్యాః, ఆరణ్యకా గోమయాః। ఏతేషు ఇతి కిమ్? ఆరణ్యాః పశవః।

.

1354. విభాషా కురుయుగన్ధరాభ్యామ్ [4.2.130]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ కురు-యుగన్ధరాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) వుఞ్ । కౌరవకః । కౌరవః । యౌగన్ధరకః । యౌగన్ధరః ॥

(కాశికా) కురు యుగన్ధర ఇత్యేతాభ్యాం విభాషా వుఞ్ ప్రత్యయో భవతి శైషికః। కౌరవకః, కౌరవః। యౌగన్ధరకః , యౌగన్ధరః। జనపదశబ్దావేతౌ, తాభ్యామవృద్ధాదపి ఇతి నిత్యే వుఞి ప్రాప్తే వికల్ప ఉచ్యతే। కురుశబ్దః కచ్ఛాదిష్వపి పఠ్యతే, తత్ర వచనాదణపి భవిష్యతి। సైషా యుగన్ధరార్థా విభాషా। మనుష్యతత్స్థయోః తు కురుశబ్దాన్ నిత్య ఏవ వుఞ్ ప్రత్యయో భవతి, కౌరవకో మనుస్యః, కౌరవకమస్య హసితమ్ ఇతి।

.

1355. మద్రవృజ్యోః కన్ [4.2.131]

మద్ర-వృజ్యోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ కన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) జనపదవుఞోఽపవాదః । మద్రేషు జాతో మద్రకః । వృజికః ॥

(కాశికా) మద్రవృజిశబ్దాభ్యాం కన్ ప్రత్యయో భవతి శైషికః। జనపదవుఞోఽపవాదః। మద్రేసు జాతః మద్రకః। వృజికః।

.

1356. కోపధాదణ్ [4.2.132]

క-ఉపధాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) మాహిషికః ॥

(కాశికా) దేశే ఇత్యేవ। కకారౌపధాత్ ప్రాతిపదికాదణ్ ప్రత్యయో భవతి శైసికః। జనపదవుఞోఽపవాదః। అన్యత్ర జనపదం ముక్త్వా పూర్వేణ ఏవ కోపధాదణి సిద్ధమ్। ఋషికేషు జాతః ఆర్షికః। మాహిషికః। అణ్గ్రహణమువర్ణాన్తాదపి యథా స్యాత్, ఇక్ష్వాకుషు జాతః ఐక్ష్వాకః।

.

1357. కచ్ఛాదిభ్యశ్చ [4.2.133]

కచ్ఛ-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) దేశవాచిభ్యోఽణ్ । వుఞాదేరపవాదః । కాచ్ఛః । సైన్ధవః ॥

(కాశికా) దేశే ఇత్యేవ। కచ్ఛ ఇత్యేవమాదిభ్యో దేశవాచిభ్యః అణ్ ప్రత్యయో భవతి శైసికః। వుఞాదేరపవాదః। కాచ్ఛః। సైన్ధవః। వార్ణవః। కచ్ఛశబ్దో న బహువచనవిషయః, తస్య మనుష్యతత్స్థయోర్వుఞర్థః పాఠః। విజాపకశబ్దః పఠ్యతే, తస్య కోపధత్వాదేవ అణి సిద్ధే గ్రహనముత్తరార్థమ్। కచ్ఛ। సిన్ధు। వర్ణు। గన్ధార। మధుమత్। కమ్బోజ। కశ్మీర। సాల్వ। కురు। రఙ్కు। అణు। ఖణ్డ। ద్వీప। అనూప। అజవాహ। విజాపక। కులూన। కచ్ఛాది।

.

1358. మనుష్యతత్స్థయోర్వుఞ్ [4.2.134]

మనుష్య-తత్-స్థయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ వుఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కచ్ఛాద్యణోఽపవాదః । కచ్ఛే జాతాదిః కాచ్ఛకో మనుష్యః । కచ్ఛకం హసితమ్ । మనుష్యేతి కిమ్ । కాచ్ఛో గౌః ॥

(కాశికా) కచ్ఛాదిభ్యః ఇత్యేవ। మనుష్యే మనుష్యస్థే చ జాతాదౌ ప్రత్యయార్థే కచ్ఛాదిభ్యో వుఞ్ ప్రత్యయో భవతి। అణోఽపవాదః। కాఛకో మనుష్యః। కాచ్ఛకమస్య హసితం, జల్పితమ్। కాచ్ఛికా చూడా। సైన్ధవకో మనుష్యః। సైన్ధవనస్య హసితం, జల్పితమ్। సైన్ధవికా చూడా। మనుష్యతత్స్థయోః ఇతి కిమ్? కాచ్ఛో గౌః। సైన్ధవో వార్ణవః।

.

1359. అపదాతౌ సాల్వాత్ [4.2.135]

అ-పదాతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సాల్వాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సాల్వశబ్దస్య కచ్ఛాదిత్వాద్వుఞి సిద్ధే నియమార్థమిదమ్ । అపదాతావేవేతి । సాల్వకో బ్రాహ్మణః । అపదాతౌ కిమ్ । సాల్వః పదాతిర్వ్రజతి ॥

(కాశికా) సాల్వశబ్దః కచ్ఛాదిసు పఠ్యతే, తతః పూర్వేణ ఏవ మనుష్యతత్స్థయోః వుఞి సిద్ధే నియమార్థం వచనమ్। అపదాతావేవ మనుష్యే మనష్యస్థే చ సాల్వశబ్దాద్ వుఞ్ ప్రత్యయో భవతి। సాల్వకో మనుష్యః। సల్వకమస్య హసితమ్, జల్పితమ్। అపదాతౌ ఇతి కిమ్? సాల్వః పదాతిర్వ్రజతి।

.

1360. గోయవాగ్వోశ్చ [4.2.136]

గో-యవాగ్వోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) సాల్వాద్వుఞ్ । కచ్ఛాద్యణోఽపవాదః । సాల్వాకో గౌః । సాల్వికా యవాగూః । సాల్వమన్యత్ ॥

(కాశికా) గవి యవాగ్వామ్ చ జాతాదౌ ప్రత్యయార్థే సాల్వశబ్దాద్ బుఞ్ ప్రత్యయో భవతి శైసికః। కచ్ఛాద్యణోఽపవాదః। సాల్వకో గౌః। సాల్వికా యవాగూః। సాల్వమన్యత్।

.

1361. గర్తోత్తరపదాచ్ఛః [4.2.137]

గర్త-ఉత్తరపదాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఛః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) దేశే । అణోఽపవాదః । వృకగర్తీయమ్ । ఉత్తరపదగ్రహణం బహుచ్పూర్వనిరాసార్థమ్ ॥

(కాశికా) దేశే ఇత్యేవ। గర్తైత్తరపదాత్ దేశవాచినః ప్రాతిపదికాత్ ఛః ప్రత్యయో భవతి శైసికః। అణోఽపవాదః। వాహీకగ్రామలక్షణం చ ప్రత్యయం పరత్వాద్ బాధతే। వృకగర్తీయమ్। శృగాలగర్తీయమ్। శ్వావిద్గర్తీయమ్। ఉత్తరపదగ్రహణం బహుచ్పూర్వనిరాసార్థమ్। బాహుగర్తమ్।

.

1362. గహాదిభ్యశ్చ [4.2.138]

గహ-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఛః స్యాత్ । గహీయః ॥ (గణసూత్రమ్ -) ముఖపార్శ్వతసోర్లోపశ్చ ॥ ముఖతీయమ్ । పార్శ్వతీయమ్ । అవ్యయానాం భమాత్రే టిలోపస్యానిత్యతాం జ్ఞాపయితుమిదమ్ ॥ (గణసూత్రమ് -) కుగ్జనస్య పరస్య చ ॥ జనకీయమ్ । పరకీయమ్ ॥ (గణసూత్రమ్ -) దేవస్య చ ॥ దేవకీయమ్ ॥ (గణసూత్రమ్ -) స్వస్య చ ॥ స్వకీయమ్ ॥ (గణసూత్రమ్ -) వేణుకాదిభ్యశ్ఛణ్వాచ్యః ॥ వైణుకీయమ్ । వైత్రకీయమ్ ॥ ఔత్తరపదకీయమ్ ॥

(కాశికా) గహ ఇత్యేవమాదిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః ఛః ప్రత్యయో భవతి శైసికః। అణాదేరపవాదః। గహీయః। అన్తఃస్థీయః। దేశాధికారేఽపి సంభవాపేక్షం విశేషణం, న సర్వేషామ్। మధ్యమధ్యమం

చాణ్ చరణే ఇతి పఠ్యతే, తస్యాయమర్థః। మధ్యశబ్దః ప్రత్యయసంనియోగేన మధ్యమమాపద్యతే। మధ్యమీయాః। చరణే తు ప్రత్యయర్థే అణ్ భవతి, మాధ్యమాః ఇతి। తదేతద్ విశేష ఏవ స్మర్యతే। పృథివీమధ్యస్య మధ్యమభావః। చరణసమ్బన్ధేన నివాసలక్షణోఽణితి చ। ముఖపార్శ్వతసోర్లోపశ్చ। ముఖతీయమ్। పార్శ్వతీయమ్। కుగ్జనస్య పరస్య చ। జనకీయమ్। పరకీయమ్। దేవస్య చేతి వక్తవ్యమ్। దేవకీయమ్। వేణుకాదిభ్యశ్ ఛణ్ వక్తవ్యః। ఆకృతిగణోఽయమ్। వైణుకీయమ్। వైత్రకీయమ్। ఔత్తరపదకీయమ్। ప్రాస్థకీయమ్। మాధ్యమకీయమ్। గహ। అన్తఃస్థ। సమ। విషమ। మధ్యమధ్యమం చాణ్ చరణే। ఉత్తమ। అఙ్గ। వఙ్గ। మగధ। పూర్వపక్ష। అపరపక్ష। అధమశాఖ। ఉత్తమశాఖ। సమానశాఖ। ఏకగ్రామ। ఏకవృక్ష। ఏకపలాశ। ఏష్వగ్ర। ఇష్వనీ। అవస్యన్దీ। కామప్రస్థ। ఖాడాయని। కావేరణి శైశిరి। శౌఙ్గి। ఆసురి। ఆహింసి। ఆమిత్రి। వ్యాడి। వైదజి। భౌజి। ఆఢ్యశ్వి। ఆనృశంసి। సావి। పారకి। అగ్నిశర్మన్। దేవశర్మన్। శ్రౌతి। ఆరటకి। వాల్మీకి। క్షేమవృద్ధిన్। ఉత్తర। అన్తర। ముఖపార్శ్వతసోర్లోపః। జనపరయోః కుక్చ। దేవస్య చ। వేణుకాదిభ్యశ్ ఛణ్। గహాదిః।

.

1363. ప్రాచాం కటాదేః [4.2.139]

ప్రాచామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ కట-ఆదేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్రాగ్దేశవాచినః కటాదేశ్ఛః స్యాత్ । అణోఽపవాదః । కటనగరీయమ్ । కటఘోషీయమ్ । కటపల్వలీయమ్ ॥

(కాశికా) దేశే ఇత్యేవ। తద్విశేషణం ప్రాగ్గ్రహణమ్। ప్రాగ్దేశవాచినః కటాదేః ప్రాతిపదికాత్ ఛః ప్రత్యయో భవతి శైషికః। అణోఽపవాదః। కటనగరీయమ్। కఠఘోషీయమ్। కటపల్వలీయమ్।

.

1364. రాజ్ఞః క చ [4.2.140]

రాజ్ఞః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ క లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) వృద్ధత్వాచ్ఛే సిద్ధే తత్సన్నియోగేన కాదేశమాత్రం విధీయతే । రాజకీయమ్ ॥

(కాశికా) అసంభవాద్ దేశాధికారో న విశేషణమ్। రాజ్ఞః కకారశ్చ అన్తాదేశో భవతి ఛశ్చ ప్రత్యయః। రాజకీయమ్। ఆదేశమాత్రమ్ ఇహ విధేయం, ప్రత్యయస్తు వృద్ధాచ్ ఛః 4.2.114 ఇత్యేవ సిద్ధః।

.

1365. వృద్ధాదకేకాన్తఖోపధాత్ [4.2.141]

వృద్ధాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అక-ఇక-అన్త-ఖ-ఉపధాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అక ఇక ఏతదన్తాత్ఖోపధాచ్చ వృద్ధాద్దేశవాచినశ్ఛః స్యాత్ । బ్రాహ్మణకో నామ జనపదో యత్ర బ్రాహ్మణా ఆయుధజీవినస్తత్ర జాతో బ్రాహ్మణకీయః । శాల్మలికీయః । ఆయోముఖీయః ॥

(కాశికా) దేశే ఇత్యేవ। వృద్ధాద్ దేశవాచినః అక ఇక ఇత్యేవమన్తాత్ ఖకారోపధాచ్ చ ప్రాతిపదికాత్ ఛః ప్రత్యయో భవతి శైసికః। కోపధలక్షణస్య అణోఽపవాదః। వాహీకగ్రామలక్షణస్య చ ప్రత్యయస్య, రోపధేతోః ప్రాచామ్ 4.2.123 ఇతి చ। అకాన్తాత్ తావత్ ఆరీహణకీయమ్। ద్రౌఘణకీయమ్। ఇకాన్తాత్ ఆశ్వపథికీయమ్। శాల్మలికీయమ్। ఖోపధాత్ కౌటిశిఖీయమ్। ఆయోముఖీయమ్। అకేకాన్తగ్రహణే కోపధగ్రహణం సౌసుకాద్యర్థమ్। సౌసుకీయమ్। మౌసుకీయమ్। ఐన్ద్రవేణుకీయమ్।

.

1366. కన్థాపలదనగరగ్రామహ్రదోత్తరపదాత్ [4.2.142]

కన్థా-పలద-నగర-గ్రామ-హ్రద-ఉత్తరపదాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కన్థాదిపఞ్చకోత్తరపదాద్దేశవాచినో వృద్ధాచ్ఛః స్యాత్ । ఠఞ్ ఞిఠాదేరపవాదః । దాక్షికన్థీయమ్ । దాక్షిపలదీయమ్ । దాక్షినగరీయమ్ । దాక్షిగ్రామీయమ్ । దాక్షిహ్రదీయమ్ ॥

(కాశికా) దేశే ఇత్యేవ, వృద్ధాతితి చ। కన్థాద్యుత్తరపదాద్ దేశవాచినో వృద్ధాత్ ప్రాతిపదికాచ్ ఛః ప్రత్యయో భవతి శైషికః। వాహీకగ్రమాదిలక్షణస్య ప్రత్యయస్య అపవాదః। దాక్షికన్థీయమ్। మాహికికన్థీయమ్। దాక్షిపలదీయమ్। మాహికిపలదీయమ్। దాక్షినగరీయమ్। మాహికినగరీయమ్। దాక్షిగ్రామీయమ్। మాహికిగ్రామీయమ్। దాక్షిహ్రదీయమ్। మాహికిహ్రదీయమ్।

.

1367. పర్వతాచ్చ [4.2.143]

పర్వతాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) పర్వతీయః ॥

(కాశికా) పర్వతశబ్దాచ్ ఛః ప్రత్యయో భవతి శైషికః। అణోఽపవదః। పర్వతీయో రాజా। పర్వతీయః పురుషః।

.

1368. విభాషాఽమనుష్యే [4.2.144]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అ-మనుష్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) మనుష్యభిన్నేఽర్థే పర్వతాచ్ఛో వా స్యాత్పక్షేఽణ్ । పర్వతీయాని పార్వతీని వా ఫలాని । అమనుష్యే కిమ్ । పర్వతీయో మనుష్యః ॥

(కాశికా) పర్వతశబ్దాచ్ ఛః ప్రత్యయో భవతి వా అమనుష్యే వాచ్యే। పూర్వేణ నిత్యే ప్రాప్తే వికల్ప ఉచ్యతే। పర్వతీయాని ఫలాని, పార్వతాని ఫలాని। పర్వతీయముదకమ్, పార్వతముదకమ్। అమనుష్యే ఇతి కిమ్? పర్వతీయో మనుష్యః।

.

1369. కృకణపర్ణాద్భారద్వాజే [4.2.145]

కృకణ-పర్ణాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ భారద్వాజే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) భారద్వాజదేశవాచిభ్యామాభ్యాం ఛః । కృకణీయమ్ । పర్ణీయమ్ । భారద్వాజే కిమ్ । కార్కణమ్ । పార్ణమ్ ॥

(కాశికా) దేశే ఇత్యేవ। భారద్వాజశబ్దోఽపి దేశవచన ఏవ, న గోత్రశబ్దః। ప్రకృతివిశేషణమ్ చ ఏతన్, న ప్రత్యయార్థః। కృకణపర్ణశబ్దాభ్యాం భారద్వాజదేశవాచిభ్యాం ఛః ప్రత్యయో భవతి శైషికః। కృకణీయమ్। పర్ణీయమ్। భారద్వాజే ఇతి కిమ్? కార్కణమ్। పార్ణమ్। ఇతి శ్రీజయాదిత్యవిరచితాయాం కాశికాయాం వృత్తౌ చతుర్థాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః। చతుర్థాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః।

.

1370. యుష్మదస్మదోరన్యతరస్యాం ఖఞ్ చ [4.3.1]

యుష్మద్-అస్మదోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఖఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) చాచ్ఛః । పక్షేఽణ్ । యువయోర్యుష్మాకం వా అయం యుష్మదీయః । అస్మదీయః ॥

(కాశికా) దేశాధికారో నివృత్తః। యుష్మదస్మదోః ఖఞ్ ప్రత్యయో భవతి శైషికః। చకారాచ్ ఛః చ। అన్యతరస్యాంగ్రహణాద్ యథాప్రాప్తమ్। తదేతే త్రయః ప్రత్యయాః భవన్తి, తత్ర వైషమ్యాద్ యథాసఙ్ఖ్యం న భవతి। త్యదాదిత్వాద్ వృద్ధసంజ్ఞకయోర్యుష్మదస్మదోః ఛే ప్రాప్తే ప్రత్యేకం ప్రత్యయత్రయం విధీయతే। యౌష్మాకీణః। ఆస్మాకీనః। యుష్మదీయః। అస్మదీయః। యౌష్మాకః। ఆస్మాకః।

.

1371. తస్మిన్నణి చ యుష్మాకాస్మాకౌ [4.3.2]

తస్మిన్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అణి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ యుష్మాక-అస్మాకౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) యుష్మదస్మాదోరేతావాదేశౌ స్తః ఖఞ్యణి చ । యౌష్మాకీణః । ఆస్మకీనః । యౌష్మాకః । ఆస్మాకః ॥

(కాశికా) తస్మిన్నితి సాక్షాద్ విహితః ఖఞ్ నిర్దిష్యతే, న చకారానుకృష్టః ఛః। తస్మిన్ ఖఞి అణి చ యుష్మదస్మదోర్యథాసఙ్ఖ్యం యుష్మాక అస్మాక ఇత్యేతావాదేశౌ భవతః। నిమిత్తయోరాదేశౌ ప్రతి యథాసఙ్ఖం కస్మాన్ న భవతి? యోగవిభాగః కరిష్యతే, తస్మిన్ ఖఞి యుష్మదస్మదోః యుష్మాకాస్మాకౌ భవతః, తతోఽణి చేతి। యౌష్మాకీణః। ఆస్మాకీనః। యౌష్మాకః। ఆస్మాకః। తస్మినణి చేతి కిమ్? యుష్మదీయః। అస్మదీయః।

.

1372. తవకమమకావేకవచనే [4.3.3]

తవక-మమకౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ ఏకవచనే ప్రథమా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ఏకార్థవాచినోర్యుష్మదస్మదోస్తవకమమకౌ స్తః ఖఞ్యణి చ । తావకీనః । తావకః । మామకీనః । మామకః । ఛే తు ॥

(కాశికా) ఏకవచనపరయోర్యుష్మదస్మదోః తవక మమక ఇత్యేతావాదేశౌ భవతః యథాసఙ్ఖ్యం తస్మిన్ ఖఞి అణి చ పరతః। నిమిత్తయోస్ తు యథాసఙ్ఖ్యం పూర్వవదేవ న భవతి। నను చ న లుమతా అఙ్గస్య 1.1.63 ఇతి ప్రత్యయలక్షణప్రతిషేధాదేకవచనపరతా యుష్మదస్మదోర్న సమ్భవతి? వచనాత్ ప్రత్యయలక్షణమ్ భవిష్యతి। అథ వా న ఏవ ఇదం ప్రత్యయలక్షణం, కిం తర్హ్యర్థగ్రహణమ్। ఏకవచనే యుష్మదసమాదీ ఏకస్య అర్థస్య వాచకే తవకమమకావాదేశౌ ప్రతిపద్యేతే ఇతి సూత్రార్థః। తావకీనః। మామకీనః। తావకః। మామకః। తస్మిన్నణి చ ఇత్యేవ, త్వదీయః। మదియః।

.

1373. ప్రత్యయోత్తరపదయోశ్చ [7.2.98]

ప్రత్యయ-ఉత్తరపదయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) మపర్యన్తయోరేకార్థయోస్త్వమౌ స్తః ప్రత్యయే ఉత్తరపదే చ । త్వదీయః । మదీయః ॥

(కాశికా) ఏకవచనే ఇత్యనువర్తతే। ప్రత్యయే ఉత్తరపదే చ పరత ఏకవచనే వర్తమానయోః యుస్మదస్మదోర్మపర్యన్తస్య త్వ మ ఇత్యేతావాదేశౌ భవతః। తవాయం త్వదీయః। మదీయః। అతిశయేన త్వమ్ త్వత్తరః। మత్తరః। త్వామ్ ఇచ్ఛతి త్వద్యతి। మద్యతి। త్వమివాచరతి త్వద్యతే। మద్యతే। ఉత్తరపదే తవ పుత్రః త్వత్పుత్రః। మత్పుత్రః। త్వం నాథోఽస్య త్వన్నాథః। మన్నథః। ఏకవచనే

ఇత్యేవ, యుష్మాకమిదమ్ యుష్మదీయమ్। అస్మదీయమ్। యుష్మాకం పుత్రః, అస్మాకం పుత్రః యుష్మత్పుత్రః, అస్మత్పుత్రః। విభక్తౌ ఇత్యధికారాత్ పూర్వయోగో విభక్తావేవ। తతోఽన్యత్ర అపి ప్రత్యయే ఉత్తరపదే చ యథా స్యాతిత్యయమారమ్భః। నను చాత్రాప్యన్తర్వర్తినీ విభక్తిరస్తి, తస్యామ్ ఏవ ఆదేశౌ భవిష్యతః? న ఏవం శక్యమ్, లుకా తస్యా భవితవ్యమ్। బహిరఙ్గో లుక్, అన్తరఙ్గౌ ఆదేశౌ, ప్రథమం తౌ భవిష్యతః? ఏతదేవ తర్హి ఆదేశవచనం జ్ఞాపకమన్తరఙ్గానపి విధీన్ బహిరఙ్గోఽపి లుక్ బాధతే ఇతి। తేన గోమాన్ ప్రియోఽస్య గోమత్ప్రియః ఇత్యేవమాదౌ నుమాది లుకా బాధ్యతే। ఏవం చ సతి త్వాహౌ సౌ 7.2.94 ఇత్యేవమాదయోఽపి ప్రత్యయోత్తర్పదయోరాదేశా న భవన్తి। త్వం ప్రధానమ్ ఏషాం త్వత్ప్రధానాః। మత్ప్రధానాః। యూయం పుత్రా అస్య యుష్మత్పుత్రః। అస్మత్పుత్రః తుభ్యం హితం త్వద్ధితమ్। మద్ధితమ్। తవ పుత్రః త్వత్పుత్రః। మత్పుత్రః। అథ కిమర్థ్మ ఏషాం త్వాహాదీనాం బాధనార్థమ్ ఏతన్ న విజ్ఞాయతే? లక్ష్యస్థిత్యపేక్షయా। జ్ఞాప్యార్థే హ్యేతస్మిన్ బహుతరమిష్టం సఙ్గృహ్యతే।

.

1374. అర్ధాద్యత్ [4.3.4]

అర్ధాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అర్ధ్యః ।

(కాశికా) అర్ధశబ్దాత్ యత్ ప్రత్యయో భవతి శైషికః। అణోఽపవాదః। అర్ధ్యమ్। సపూర్వపదాట్ ఠఞ్ వక్తవ్యః। బాలేయార్ధికమ్। గౌతమార్ధికమ్।

.

1375. పరావరాధమోత్తమపూర్వాచ్చ [4.3.5]

పర-అవర-అధమ-ఉత్తమ-పూర్వాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) పరార్ధ్యమ్ । అవరార్ధ్మ్ । అధమార్ధ్యమ్ । ఉత్తమార్ధ్యమ్ ॥

(కాశికా) పర అవర అధమ ఉత్తమ ఇత్యేవం పూర్వాచ్ చ అర్ధాత్ యత్ ప్రత్యయో భవతి శైషికః। పరార్ధ్యమ్। అవరార్ధ్యమ్। అధమార్ధ్యమ్। ఉత్తమార్ధ్యమ్। పూర్వగ్రహణం కిమ్? పరావరాధమౌత్తమేభ్యః ఇత్యేవ ఉచ్యతే, అర్ధాతితి వర్తతే, తస్య తత్పూర్వతా విజ్ఞాస్యతే? పరావరశబ్దావదిగ్గ్రహణావపి స్తః పరం

సుఖమ్, అవరమ్ సుఖమ్ ఇతి। తత్ర కృతార్థత్వాద్ దిక్శబ్దపక్షే పరేణ ఠఞ్యతౌ స్యాతామ్। అస్మాత్ పూర్వగ్రహణాద్ యత్ ప్రత్యయో భవతి పరార్ధ్యమ్, అవరార్ధ్యమ్ ఇతి।

.

1376. దిక్పూర్వపదాట్ఠఞ్ చ [4.3.6]

దిక్-పూర్వపదాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఠఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) చాద్యత్ । పౌర్వార్ధికమ్ । పూర్వార్ధ్యమ్ ॥

(కాశికా) దిక్పూర్వపదాదర్ధాన్తాత్ ప్రాతిపదికాత్ ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి, చకారాద్ యత్ చ శైషికః। అణోఽపవాదః। పౌర్వార్ధికమ్। పూర్వార్ధ్యమ్। దాక్షిణార్ధికమ్, దక్షిణార్ధ్యమ్। పదగ్రహణం స్వరూపవిధినివారణార్థమ్।

.

1377. గ్రామజనపదైకదేశాదఞ్ఠఞౌ [4.3.7]

గ్రామ-జనపద-ఏకదేశాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అఞ్-ఠఞౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) గ్రామైకదేశవాచినో జనపదైకదేశవాచినశ్చ దిక్పూర్వపదాదర్ధాన్తాదఞ్ఠఞౌ స్తః । ఇమేఽస్మాకం గ్రామస్య జనపదస్య వా పౌర్వార్ధాః । పౌర్వార్ధికాః । గ్రామస్య పూర్వాస్మిన్నర్ధే భవా ఇతి తద్ధితార్థే సమాసః । ఠఞ్ గ్రహణం స్పష్టార్థమ్ । అఞ్చేత్యుక్తే యతోఽప్యనుకర్షః సంభావ్యేత ॥

(కాశికా) దిక్పూర్వపదాతిత్యేవ। గ్రామఏకదేశవాచినో జనపదఏకదేశవాచినశ్చ ప్రాతిపదికాద్ దిక్పూర్వపదాదర్ధాన్తాదఞ్ఠఞౌ ప్రత్యయౌ భవతః శైషికౌ। యతోఽపవదౌ। ఇమే ఖల్వస్మాకం గ్రామస్య జనపదస్య వా పౌర్వార్ధః, పౌర్వార్ధికాః। దాక్షిణార్ధాః, దాక్షిణార్ధికాః।

.

1378. మధ్యాన్మః [4.3.8]

మధ్యాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ మః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) మధ్యమః ॥

(కాశికా) మధ్యశబ్దాన్ మః ప్రత్యయో భవతి శైషికః। అణోఽపవాదః। మధ్యమః। ఆదేశ్చేతి వక్తవ్యమ్। ఆదిమః। అవోఽధసోర్లోపశ్చ। అవమమ్। అధమమ్।

.

1379. అ సామ్ప్రతికే [4.3.9]

అ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)సామ్ప్రతికే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) మధ్యశబ్దాదకారప్రత్యయః స్యాత్సాంప్రతికేఽర్థే । ఉత్కర్షాపకర్షహీనో మధ్యో వైయాకరణః । మధ్యం దారు । నాతిహ్రస్వం నాతిదీర్ఘమిత్యర్థః ॥

(కాశికా) అకారః ప్రత్యయో భవతి మధ్యశబ్దాత్ సామ్ప్రతికే జాతాదౌ ప్రత్యయార్థే। మస్య అపవాదః। సామ్ప్రతికం న్యాయ్యం, యుక్తముచితం, సమముచ్యతే। నాతిదీర్ఘం నాతిహ్రస్వం మధ్యం కాష్ఠమ్। నాత్యుత్కృష్టో నాత్యవకృష్టో మధ్యో వైయాకరణః। మధ్యా స్త్రీ।

.

1380. ద్వీపాదనుసముద్రం యఞ్ [4.3.10]

ద్వీపాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అను-సముద్రమ్ అవ్యయమ్ యఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సముద్రస్య సమీపే యో ద్వీపస్తద్విషయాద్ద్వీపశబ్దాద్యఞ్ స్యాత్ । ద్వైప్యమ్ । ద్వైప్యా ॥

(కాశికా) సముద్రసమీపే యో ద్వీపః, తస్మాద్ యఞ్ ప్రత్యయో భవతి శైషికః। కచ్ఛాదిపాఠాతణో, మనుష్యవుఞః చాపవాదః। ద్వైప్యమ్। ద్వైప్యం భవన్తోఽనుచరన్తి చక్రమ్। అనుసముద్రమ్ ఇతి కిమ్? ద్వైపకమ్। ద్వైపమన్యత్।

.

1381. కాలాట్ఠఞ్ [4.3.11]

కాలాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఠఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కాలవాచిభ్యష్ఠఞ్ స్యాత్ । మాసికమ్ । సాంవత్సరికమ్ । సాయంప్రాతికః । పౌనఃపునికః । కథం తర్హి–శార్వరస్య తమసో నిషిద్ధయే–ఇతి కాలిదాసః, అనుదితౌషసరాగ –ఇతి భారవిః, సమానకాలీనం ప్రాక్కాలీనమిత్యాది చ । అపభ్రంశా ఏవైత ఇతి ప్రామాణికాః । తత్ర జాతః (కౌముదీ–1393) ఇతి యావత్కాలాధికారః ॥

(కాశికా) కాలవిశేషవాచినః ప్రాతిపదికాత్ ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి శైషికః। అణోఽపవాదః। వృద్ధాత్ తు ఛం పరత్వాద్ బాధతే। మాసికః। ఆర్ధమాసికః। సాంవత్సరికః। యథాకథఞ్చిద్ గుణవృత్త్యా అపి కాలే వర్తమానాత్ ప్రత్యయ ఇష్యతే। కాదమ్బపుష్పికమ్। వ్రైహిపలాలికమ్। తత్ర జాతః 4.3.25 ఇతి ప్రాగతః కాలాధికారః।

.

1382. శ్రాద్ధే శరదః [4.3.12]

శ్రాద్ధే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ శరదః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఠఞ్ స్యాత్ । ఋత్వణోఽపవాదః । శారదికం శ్రాద్ధమ్ ॥

(కాశికా) శరచ్ఛబ్దాత్ ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి శ్రాద్ధేఽభిధేయే శైషికః। ఋత్వణః అపవాదః। శ్రాద్ధే ఇతి చ కర్మ గృహ్యతే, న శ్రద్ధావాన్ పురుషః, అనభిధానాత్। శారదికం శ్రాద్ధమ్। శారదమన్యత్।

.

1383. విభాషా రోగాతపయోః [4.3.13]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ రోగ-ఆతపయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) శారదికః శారదో వా రోగ ఆతపో వా । ఏతయోః కిమ్ । శారదం దధి ॥

(కాశికా) శరదః ఇత్యేవ। రోగే ఆతపే చ అభిధేయే శరచ్ఛబ్దాట్ ఠఞ్ ప్రత్యయో వా భవతి శైషికః। ఋత్వణోఽపవాదః। శారదికో రోగః। శారదికః ఆతపః। శారదో రోగః। శారదః ఆతపః। రోగాతపయోః ఇతి కిమ్? శారదం దధి।

.

1384. నిశాప్రదోషాభ్యాం చ [4.3.14]

నిశా-ప్రదోషాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) వా ఠఞ్ స్యాత్ । నైశికమ్ । నైశమ్ । ప్రాదోషికమ్ । ప్రాదోషమ్ ॥

(కాశికా) నిశాప్రదోషశబ్దాభ్యాం చ విభాషా ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి శైషికః। కాలాట్ ఠఞ్ 4.3.11 ఇతి నిత్యే ఠఞి ప్రాప్తే వికల్ప ఉచ్యతే। నైశికమ్, నైశమ్। ప్రాదోషికమ్, ప్రాదోషమ్।

.

1385. శ్వసస్తుట్ చ [4.3.15]

శ్వసః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ తుట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) శ్వస్ శబ్దాట్ఠఞ్ వా స్యాత్తస్య తుడాగమశ్చ ॥

(కాశికా) విభాషా ఇత్యేవ। శ్వఃశబ్దాద్ విభాష ఠఞ్ ప్రత్యయో హ్భవతి, తస్య చ తుడాగమో భవతి। త్యప్ప్రత్యయోఽప్యతో విహితః, ఐషమోహ్యః శ్వసోఽన్యత్రస్యామ్ 4.2.105 ఇతి। ఏతాభ్యాం ముక్తే ట్యుట్యులావపి భవతః। శైవస్తికః, శ్వస్త్యః, శ్వస్తనః।

.

1386. ద్వారాదీనాం చ [7.3.4]

ద్వారాదీనామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ద్వార, స్వర్, వ్యల్కశ, స్వస్తి, స్వర, స్ఫ్యకృత్, స్వాదు, మృదు, శ్వస్, శ్వన్, స్వ ఏషాం న వృద్ధిరైజాగమశ్చ । శౌవస్తికమ్ ॥

(కాశికా) ద్వార ఇత్యేవమాదీనాం య్వాభ్యాముత్తరపదస్య అచామాదేరచః స్థానే వృద్ధిర్న భవతి, పూర్వౌ తు తాభ్యామ్ ఐజాగమౌ భవతః। ద్వారే నియుక్తః దౌవారికః। ద్వారపాలస్య ఇదం దౌవారపాలమ్। తదాదివిధిశ్చ అత్ర భవతి। స్వరమధికృత్య కృతో గ్రన్థః సౌవరః। సౌవరః అధ్యాయః, సౌవర్యః సప్తమ్యః ఇతి। వ్యల్కశే భవః వైయల్కశః। స్వస్తి ఇత్యాహ సౌవస్తికః। స్వర్భవః సౌవః। అవ్యయానాం భమాత్రే టిలోపః। స్వర్గమనమాహ సౌవర్గమనికః। స్వాధ్యాయ ఇతి కేచిత్ పఠన్తి, తదనర్థకమ్। శోభనోఽధ్యాయః ఇత్యేతస్యాం వ్యుత్పత్తౌ తు పూర్వేణ ఏవ సిద్ధమ్। అథ అపి ఏవం వ్యుత్పత్తిః క్రియతే, స్వోఽధ్యాయః స్వాధ్యాయః ఇతి? ఏవమప్యత్ర ఏవ స్వశబ్దస్య ఏవ పాఠాత్ సిద్ధమ్। తదాదావపి హి వృద్ధిరియం భవత్యేవ। స్వకృతస్య అపత్యమ్ స్యైయకృతః। స్వాదుమృదునః ఇదమ్ సౌవాదుమృదవమ్। శునః ఇదమ్ శౌవనమ్। అణి అన్ 6.4.167 ఇతి ప్రకృతిభావః। శునో వికారః శౌవం మాంసమ్। ప్రాణిరజతాదిభ్యోఽఞ్ 4.3.154 ఇత్యఞ్। శ్వాదంష్ట్రాయాం భవః శౌవాదంష్ట్రో మణిః। స్వస్య ఇదమ్ సౌవమ్। స్వగ్రామే భవః సౌవగ్రామికః। అధ్యాత్మాదిత్వాత్ ఠఞ్। అపదాన్తార్థోఽయమారమ్భః। ద్వార। స్వర। వ్యల్కశ। స్వస్తి। స్వర్। స్ఫ్యకృత। స్వాదుమృదు। శ్వన్। స్వ। ద్వారాదిః।

.

1387. సంధివేలాద్యృతునక్షత్రేభ్యోఽణ్ [4.3.16]

సంధివేలా-ఆది-ఋతు-నక్షత్రేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సంధివేలాదిభ్యః ఋతుభ్యో నక్షత్రేభ్యశ్చ కాలవృత్తిభ్యోఽమ్ స్యాత్ । సన్ధివేలాయాం భవం సాన్ధివేలమ్ । గ్రైష్మమ్ । తైషమ్ । సన్ధివేలా, సంధ్యా, అమావాస్యా, త్రయోదశీ, చతుర్దశీ, పౌర్ణమాసీ, ప్రతిపత్ ॥ (గణసూత్రమ్ -) సంవత్సరాత్ఫలపర్వణోః ॥ సాంవత్సరం ఫలం పర్వ వా । సాంవత్సరికమన్యత్ ॥

(కాశికా) కాలాతిత్యేవ। సన్ధివేలాఽదిభ్యః ఋతుభ్యో నక్షత్రేభ్యశ్చ కాలవృత్తిభ్యోఽణ్ ప్రత్యయో భవతి శైషికః। ఠఞోఽపవాదః। అణ్గ్రహణమ్ వృద్ధాచ్ఛస్య 4.2.114 బాధనార్థమ్। సన్ధివేలాదిభ్యస్ తావత్ సాన్ధివేలమ్। సాంధ్యమ్। ఋతుభ్యః గ్రైష్మమ్। శైశిరమ్। నక్షత్రేభ్యః తైషమ్। పౌషమ్। సన్ధివేలా। సన్ధ్యా। అమావాస్యా। త్రయోదశీ। చతుర్దశీ। పఞ్చదశీ। పౌర్ణమసీ। ప్రతిపద్। సంవత్సరాత్ ఫలపర్వణోః సాంవత్సరం ఫలమ్। సాంవత్సరం పర్వ।

.

1388. ప్రావృష ఏణ్యః [4.3.17]

ప్రావృషః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఏణ్యః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్రావృషేణ్యః ॥

(కాశికా) ప్రావృష్శబ్దాదేణ్యః ప్రత్యయో భవతి శైషికః। ఋత్వణోఽపవాదః। ప్రావృషేణ్యః బలాహకః।

.

1389. వర్షాభ్యష్ఠక్ [4.3.18]

వర్షాభ్యః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఠక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వర్షాసు సాధు వార్షికం వాసః । కాలాత్సాధుపుష్ప్యత్పచ్యమానేషు (కౌముదీ-1418) ఇతి సాధ్వర్థే ॥

(కాశికా) వర్షశబ్దాట్ ఠక్ ప్రత్యయో భవతి శైషికః ఋత్వణోఽపవాదః। వార్షికం వాసః। వార్షికమనులేపనమ్।

.

1390. సర్వత్రాణ్ చ తలోపశ్చ [4.3.22]

సర్వత్ర అవ్యయమ్ అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ త-లోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) హేమన్తాదణ్ స్యాత్తలోపశ్చ వేదలోకయోః । చకారాత్పక్షే ఋత్వణ్ । హైమనమ్ । హైమన్తమ్ ॥

(కాశికా) హేమన్తశబ్దాదణ్ ప్రత్యయో భవతి, తత్సంనియోగేన చ అస్య తకారలోపః। హైమనం వాసః। హేఇమనముపలేపనమ్। సర్వత్రగ్రహణం ఛన్దోఽధికారనివృత్త్యర్థమ్। ఛన్దసి భాషాయాం చ సర్వత్ర ఏతద్ భవతి। నను చ ఛన్దసి ఇతి న అనువర్తిష్యతే? సైవాననువృత్తిః శబ్దేన అఖ్యాయతే ప్రత్యత్నాధిక్యేన పూర్వసూత్రేఽపి సమ్బన్ధార్థమ్। హైమన్తికమ్ ఇతి భాషాయామపి ఠఞం స్మరన్తి। అథ అణ్ చేతి చకారః కిమర్థః? అణ్, యథాప్రాప్తం చ ఋత్వణితి। కః పునరనయోర్విశేషః? ఋత్వణి హి తకారలోపో న అస్తి హైమన్తి పఙ్క్తీ పఙ్క్తిః ఇతి। తదేవం త్రీణి రూపాణి భవన్తి, హైమన్తికమ్, హైమన్తమ్, హైమనమ్ ఇతి।

.

1391. సాయంచిరమ్ప్రాహ్ణేప్రగేఽవ్యయేభ్యష్ట్యుట్యులౌ తుట్ చ [4.3.23]

సాయమ్-చిరమ్-ప్రాహ్ణే-ప్రగే-అవ్యయేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ట్యు-ట్యులౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ తుట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

సాయమ్-చిరమ్-ప్రాహ్ణే-ప్రగే-అవ్యయేభ్యః కాలాత్ ట్యు-ట్యులౌ తుట్ చ ప్రత్యయః ప్రాగ్దీవ్యతః శేషే

(సి.కౌ) సాయమిత్యాదిభ్యశ్చతుర్భ్యోఽవ్యయేభ్యశ్చ కాలవాచిభ్యః ట్యుట్యులౌ స్తస్తయోస్తుట్ చ । తుటః ప్రాగనాదేశః । అనద్యతనే (కౌముదీ-2185) ఇత్యాదినిర్దేశాత్ । సాయన్తనమ్ । చిరన్తమ్ । ప్రాహ్ణప్రగయోరేదన్తత్వం నిపాత్యతే । ప్రాహ్ణేతనమ్ । ప్రగేతనమ్ । దోషాతనమ్ । దివాతనమ్ ।చిరపరుత్పరారిభ్యస్త్నో వక్తవ్యః (వార్త్తికమ్) ॥ చిరత్నమ్ । పరుత్నమ్ । పరారిత్నమ్ ।అగ్రాదిపశ్చాడ్డిమచ్ (వార్త్తికమ్) ॥ అగ్రిమమ్ । ఆదిమమ్ । పశ్చిమమ్ ॥ అన్తాచ్చ (వార్త్తికమ్) ॥ అన్తిమమ్ ॥

(కాశికా) కాలాతిత్యేవ। సాయం చిరం ప్రాహ్ణే ప్రగే ఇత్యేతేభ్యః అవ్యయేభ్యశ్చ కాలవాచిభ్యః ట్యుట్యులౌ ప్రత్యయౌ భవతః, తయోశ్చ అదిష్టయోః తుడాగమో భవతి। సాయన్తనమ్। చిరన్తనమ్। ప్రాహ్ణేతనమ్। ప్రగేతనమ్। అవ్యయేభ్యః దోషాతనమ్। దివాతనమ్। సాయమ్ ఇతి మకారాన్తం పదమవ్యయమ్, తతోఽవ్యయాదేవ సిద్ధః ప్రత్యయః। యస్తు స్యతేరన్తకర్మణో ఘఞి సాయశబ్దస్ తస్య ఇదం మకారాన్తత్వం ప్రత్యయసన్నియోగేన నిపాత్యతే। దివసావసానం సాయః। చిరశబ్దస్య అపి మకారాన్తత్వం నిపాత్యతే। ప్రాహ్ణే, ప్రగే ఇత్యేకారాన్తత్వమ్। చిరపరుత్పరారిభ్యస్త్నో వక్తవ్యః। చిరత్నమ్। పరుత్నమ్। పరారిత్నమ్। ప్రగస్య ఛన్దసి గలోపశ్చ। ప్రత్నమ్। అగ్రపశ్చాడ్డిమచ్। అగ్రిమమ్। పశ్చిమమ్। అన్తాచ్ చేతి వక్తవ్యమ్। అన్తిమమ్।

.

1392. విభాషా పూర్వాహ్ణాపరాహ్ణాభ్యామ్ [4.3.24]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ పూర్వాహ్ణ-అపరాహ్ణాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ఆభ్యాం ట్యుట్యులౌ వా స్తస్తయోస్తుట్ చ । పక్షే ఠఞ్ । పూర్వాహ్ణేతనమ్ । అపరాహ్ణేతనమ్ । ఘకాలతనేషు - (కౌముదీ-975) ఇత్యలుక్ । పూర్వాహ్ణః సోఢోఽస్యేతి విగ్రహే తు పూర్వాహ్ణతనమ్ । అపరాహ్ణతనమ్ । పౌర్వాహ్ణికమ్ । ఆపరాహ్ణికమ్ ॥

(కాశికా) పూర్వాహ్ణాపరాహ్ణాశబ్దాభ్యాం విభాషా ట్యుట్యులౌ ప్రత్యయౌ భవతః, తుట్ చ తయోరాగమః। కాలాట్ ఠఞ్ 4.3.11 ఇతి ఠఞి ప్రాప్తే వచనం, పక్షే సోఽపి భవతి। పూర్వాహ్ణేతనమ్। అపరాహ్ణేతనమ్। పౌర్వాహ్ణికమ్। ఆపరాహ్ణికమ్। ఘకాలతనేషు కాలనామ్నః 6.3.17 ఇతి సప్తమ్యా అలుక్। యదా తు న సప్తమీ సమర్థవిభక్తిః పూర్వాహ్ణః సోఢః అస్య ఇతి తదా పూర్వాహ్ణతనః ఇతి భవితవ్యమ్।

.

1393. తత్ర జాతః [4.3.25]

తత్ర అవ్యయమ్ జాతః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సప్తమీసమర్థాజ్జాత ఇత్యర్థేఽణాదయో ఘాదయశ్చ స్యుః । స్రుఘ్నే జాతః స్రౌఘ్నః । ఔత్సః । రాష్ట్రియః । అవారపారీణ ఇత్యాది ॥

(కాశికా) అణాదయో ఘాదయశ్చ ప్రత్యయాః ప్రకృతాః, తేషామతః ప్రభృతి అర్థాః సమర్థవిభక్తయః చ నిర్దిశ్యన్తే। తత్ర ఇతి సప్తమీసమర్థాత్ జాతః ఇత్యేతస్మిన్నర్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి। స్రుఘ్నే జాతః స్రౌఘ్నః। మాథురః। ఔత్సః। ఔదపానః। రాష్ట్రియః। అవారపారీణః। శాకలికః। మాకలికః। గ్రామ్యః। గ్రామీణః। కాత్రేయకః। ఔమ్భేయకః।

.

1394. ప్రావృషష్ఠప్ [4.3.26]

ప్రావృషః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఠప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏణ్యస్యాపవాదః । ప్రావృషి జాతః ప్రావృషికః ॥

(కాశికా) ప్రావృట్శబ్దాత్ సప్తమీసమర్థాజ్ జాతః ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఠప్ ప్రత్యయో భవతి। ఏణ్యస్య అపవాదః। పకారః స్వరార్థః। ప్రావృషి జాతః ప్రావృషికః।

.

1395. సంజ్ఞాయాం శరదో వుఞ్ [4.3.27]

సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ శరదః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వుఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఋత్వణోఽపవాదః । శారదకా దర్భవిశేషా ముద్గవిశేషాశ్చ ॥

(కాశికా) శరచ్ఛబ్దాత్ సప్తమీసమర్థాజ్ జాతః ఇత్యేతస్మిన్నర్థే వుఞ్ ప్రత్యయో భవతి ఋత్వణః అపవాదః, సముదాయేన చేత్ సంజ్ఞా గమ్యతే। శారదకా దర్భాః। శారదకా ముద్గాః। దర్భవిశేషస్య ముద్గవిశేషస్య చ ఇయం సంజ్ఞా। సంజ్ఞాయామ్ ఇతి కిమ్? శారదం సస్యమ్। సంజ్ఞాధికారం కేచిత్ కృతలబ్ధక్రీతకుశలాః 4.3.38 ఇతి యావదనువర్తయన్తి।

.

1396. ఉత్తరపదస్య [7.3.10]

ఉత్తరపదస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

అఙ్గస్య ఉత్తరపదస్య

(సి.కౌ) భారద్వాజదేశవాచిభ్యామాభ్యాం ఛః । కృకణీయమ్ । పర్ణీయమ్ । భారద్వాజే కిమ్ । కార్కణమ్ । పార్ణమ్ ॥

(కాశికా) ఉత్తరపదస్య ఇత్యయమధికారః హనస్తోఽచిణ్ణలోః 7.3.32 ఇతి ప్రాగేతస్మాత్। మదిత ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామః ఉత్తరపదస్య ఇత్యేవం తద్ వేదితవ్యమ్।

.

1397. అవయవాదృతోః [7.3.11]

అవయవాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఋతోః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) మధ్యశబ్దాదకారప్రత్యయః స్యాత్సాంప్రతికేఽర్థే । ఉత్కర్షాపకర్షహీనో మధ్యో వైయాకరణః । మధ్యం దారు । నాతిహ్రస్వం నాతిదీర్ఘమిత్యర్థః ॥

(కాశికా) పూర్వవర్షికమ్। అపరవార్షికమ్। పుర్వహైమనమ్। అపరహైమనమ్। యత్ర పఞ్చమీనిర్దేశో న అస్తి జే ప్రోష్ఠపదానామ్ 7.3.18 ఇత్యేవమాదౌ, తదర్థముత్తరపదాధికారః। పఞ్చమీనిర్దేశేష్వపి విస్పష్టార్థమ్, వృద్ధేశ్చ వ్యపదేశార్థమ్। ఉత్తరపదవృద్ధౌ సర్వం చ 6.2.105 ఇతి ఉత్తరపదాధికారే యా వృద్ధిః ఇత్యేవం విజ్ఞాయతే। అవయవాదృతోః 7.3.11। అవయవవాచినః ఉత్తరస్య ఋతువాచినః ఉత్తరపదస్య చ అచామాదేః అచః వృద్ధిర్భవతి తద్ధితే ఞితి, ణితి, కితి చ పరతః। పూర్వవార్షికమ్। పూర్వహైమనమ్। అపరవార్షికమ్। అపరహైమనమ్। పూర్వం వర్షాణామ్, అపరం వర్షాణామ్ ఇతి ఏకదేశిసమాసః। తత్ర భవః 4.3.53 ఇత్యేతస్మిన్నర్థే వర్షాభ్యష్ఠక్ 4.3.18, హేమన్తాచ్ చ 4.3.21, సర్వత్ర అణ్ తలోపశ్చ 4.3.22 ఇత్యణ్ ప్రత్యయః। తత్ర ఋతోర్వృద్ధిమద్విధౌ అవయవాతితి తదన్తవిధిః। అవయవాతితి కిమ్? పూర్వాసు వర్షాసు భవమ్ పౌర్వవర్షికమ్। కాలాట్ ఠఞ్ 4.3.11 ఇతి ఠఞ్। అవయవపూర్వస్య ఏవ తదన్తవిధిః, న అన్యస్య।

.

1398. సుసర్వార్ధాజ్జనపదస్య [7.3.12]

సుసర్వార్ధాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ జనపదస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉత్తరపదస్య వృద్ధిః । సుపాఞ్చాలకః । సర్వపాఞ్చాలకః । అర్ధపాఞ్చాలకః । జనపదతదవధ్యోః - (కౌముదీ-1348) ఇతి వుఞ్ ।సుసర్వార్ధదిక్శబ్దేభ్యో జనపదస్యేతి తదన్తవిధిః (వార్తికమ్) ॥

(కాశికా) సు సర్వ అర్ధ ఇత్యేతేభ్యః ఉత్తరస్య జనపదవాచినః ఉత్తరపదస్య అచామాదేరచః వృద్ధిర్భవతి తద్ధితే ఞితి, ణితి, కితి చ పరతః। సుపాఞ్చాలకః। సర్వపాఞ్చాలకః। అర్ధపాఞ్చాలకః।

జనపదతదవధ్యోశ్చ 4.2.124, అవృద్ధాదపి బహువచనవిషయాత్ 4.2.125 ఇతి వుఞ్। సుసర్వార్ధదిక్శబ్దేభ్యో జనపదస్య ఇతి తదన్తవిధిః।

.

1399. దిశోఽమద్రాణామ్ [7.3.13]

దిశః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అమద్రాణామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) దిగ్వాచకాజ్జనపదవాచినో వృద్ధిః । పూర్వపాఞ్చాలకః । దిశః కిమ్ । పూర్వపఞ్చాలానామయం పౌర్వపఞ్చాలః । అమద్రాణాం కిమ్ । పౌర్వమద్రః । యోగవిభాగ ఉత్తరార్థః ॥

(కాశికా) దిగ్వాచినః ఉత్తరస్య జనపదవాచినో మద్రవర్జితస్య అచామాదేరచః వృద్ధిర్భవతి తద్ధితే ఞితి, ణితి, కితి చ పరతః। పూర్వపాఞ్చాలకః। అపరపాఞ్చాలకః। దక్షిణపాఞ్చాలకః। పూర్వవత్ తదన్తవిధిః ప్రత్యయశ్చ। దిశః ఇతి కిమ్? పూర్వః పఞ్చాలానామ్ పూర్వపఞ్చాలః, తత్ర భవః పౌర్వపఞ్చాలకః। ఆపరపఞ్చాలకః। అమద్రాణామ్ ఇతి కిమ్? పౌర్వమద్రః। ఆపరమద్రః। మద్రేభ్యోఽఞ్ 4.2.108 ఇతి అఞ్ప్రత్యయః।

.

1400. ప్రాచాం గ్రామనగరాణామ్ [7.3.14]

ప్రాచామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ గ్రామనగరాణామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) దిశః పరేషాం నగరవాచినాం గ్రామవాచినామఙ్గనామవయవస్య చ వృద్ధిః । పూర్వేషుకామశమ్యాం భవః పూర్వైషుకామశమః । నగరే, పూర్వపాటలిపుత్రకః ॥

(కాశికా) ప్రాచాం దేశే గ్రామనగరాణాం దిశ ఉత్తరేషామచామాదేరచో వృద్ధిర్భవతి తద్ధితే ఞితి, ణితి, కితి చ పరతః। గ్రామాణామ్ పూర్వేషుకామశమ్యాం భవః పూర్వైషుకామశమః। అపరైషుకామశమః। పూర్వకార్ష్ణమృత్తికః। అపరకార్ష్ణమృత్తికః। నగరాణామ్ పూర్వస్మిన్ పాటలిపుత్రే భవః పూర్వపాటలిపుత్రకః। అపరపాటలిపుత్రకః। పూర్వకాన్యకుబ్జః। అపరకాన్యకుబ్జః। గ్రామత్వాదేవ నగరాణామపి గ్రహణే సిద్ధే భేదేన యదుభయోరుపాదానం తత్ సమ్బన్ధభేదప్రతిపత్త్యర్థమ్। దిక్పూర్వపదో హి సముదాయః పూర్వేషుకామశమ్యాదిః గ్రామనామధేయమ్। పాటలిపుత్రాదిః పునరుత్తరపదమ్ ఏవ నగరమాహ। తత్ర గ్రామవాచినామఙ్గానామవయవస్య దిక్శబ్దాదుత్తరస్య నగరవాచినాముత్తరపదానామవయవస్య చ వృద్ధిర్భవతి ఇత్యేవమభిసమ్బన్ధః క్రియతే। ఇతరత్ర తు

దిశ ఉత్తరేషామ్ నగరాణామ్ ఇత్యేవ। పూర్వైషుకామశమః ఇత్యేవమాదిషు కృతాయాముత్తరపదవృద్ధౌ ఏకాదేశో భవతీతి జ్ఞాపి త నేన్ద్రస్య పరస్య 7.3.22 ఇతి ప్రతిషేధేన।

.

1401. పూర్వాహ్ణాపరాహ్ణార్ద్రామూలప్రదోషావస్కరాద్వున్ [4.3.28]

పూర్వాహ్ణ-అపరాహ్ణ-ఆర్ద్రా-మూల-ప్రదోష-అవస్కరాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వున్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పూర్వాహ్ణకః । అపరాహ్ణకః । ఆర్ద్రకః । మూలకః । ప్రదోషకః । అవస్కరకః ॥

(కాశికా) పూర్వాహ్ణాఽదిభ్యః శబ్దేభ్యః వున్ ప్రత్యయో భవతి తత్ర జాతః 4.3.25 ఇత్యేతస్మిన్ విషయే సంజ్ఞాయాం గమ్యమానాయామ్। పూర్వాహ్ణకః। అపరాహ్ణకః। విభాషా పూర్వాహ్ణాపరాహ్ణాభ్యామ్ 4.3.24 ఇత్యస్య అపవాదః। ఆర్ద్రకః। మూలకః। నక్షత్రాణః అపవాదః। ప్రదోషకః। నిశాప్రదోషాభ్యాం చ 4.3.14 ఇత్యస్య అపవాదః। అవస్కరకః। ఔత్సర్గికస్యాణః 4.1.73 అపవాదః। అసంజ్ఞాయాం తు యథాప్రాప్తం ఠఞాదయః ఏవ భవన్తి।

.

1402. పథః పన్థ చ [4.3.29]

పథః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ పన్థ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) పథి జాతః పన్థకః ॥

(కాశికా) పథిశబ్దాద్ వున్ ప్రత్యయో భవతి, తత్ర జాతః ఇత్యేతస్మిన్ విషయేఽణోఽపవాదః। ప్రత్యయ. సంనియోగేన చ పథః పన్థ ఇత్యయమాదేశః భవతి। పథి జాతః పన్థకః।

.

1403. అమావాస్యాయా వా [4.3.30]

అమావాస్యాయాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అమావాస్యకః । ఆమావాస్యః ॥

(కాశికా) అమావాస్యాశబ్దాద్ వున్ ప్రత్యయో భవతి వా తత్ర జాతః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। సన్ధివేలద్యృతునక్షత్రేభ్యోఽణ్ 4.3.16 ఇత్యాదిషు పాఠాతణోఽపవాదః। అమావస్యకః, ఆమావాస్యః। ఏకదేశవికృతస్యానన్యత్వాదమావస్యశబ్దాదపి భవతి। అమావస్యకః, ఆమావస్యః।

.

1404. అ చ [4.3.31]

అ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అమావాస్యః ॥

(కాశికా) అమావాస్యాశబ్దాతకారః ప్రత్యయో భవతి తత్ర జాతః 4.3.25 ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। పూర్వేణ వున్నణోః ప్రాప్తయోః అయం తృతీయః విధీయతే। అమావాస్యః, అమావాస్యకః, అమావాస్యః। అమావస్యః, అమావస్యకః, ఆమావస్యః।

.

1405. సిన్ధ్వపకరాభ్యాం కన్ [4.3.32]

సిన్ధు-అపకరాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ కన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సిన్ధుకః ॥ కచ్ఛాద్యణి మనుష్యవుఞి చ ప్రాప్తే । అపకరకః । ఔత్సర్గికేఽణి ప్రాప్తే ॥

(కాశికా) సిన్ధుశబ్దాదపకరశబ్దాచ్ చ కన్ ప్రత్యయో భవతి తత్ర జాతః 4.3.25 ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। సిన్ధుశబ్దః కచ్ఛాదిః, తతోఽణి మనుష్యవుఞి చ ప్రాప్తే విధానమ్। అపకరశబ్దాదపి ఔత్సర్గికేఽణి। సిన్ధుకః। అపకరకః।

.

1406. అణఞౌ చ [4.3.33]

అణ్-అఞౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) క్రమాత్ స్తః । సైన్ధవః । ఆపకారః ॥

(కాశికా) సిన్ధ్వపకరశబ్దాభ్యాం యథాసఙ్ఖ్యమణఞౌ ప్రత్యయౌ భవతః తత్ర జాతః 4.3.25 ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। పూర్వేణ కని ప్రాప్తే వచనమ్। సైన్ధవః। ఆపకరః।

.

1407. శ్రవిష్ఠాఫల్గున్యనురాధాస్వాతితిష్యపునర్వసుహస్తవిశాఖాషాఢాబహులాల్లుక్ [4.3.34]

శ్రవిష్ఠా-ఫల్గునీ-అనురాధా-స్వాతి-తిష్య-పునర్వసు-హస్త-విశాఖా-ఆషాఢా-బహులాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ లుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యో నక్షత్రవాచిభ్యః పరస్య జాతార్థప్రత్యయస్య లుక్ స్యాత్ ॥

(కాశికా) శ్రవిష్ఠాఽఽదిభ్యః శబ్దేభ్యః నక్షత్రేభ్యః ఆగతస్య జాతార్థే లుగ్ భవతి। తస్మిన్ స్త్రీప్రత్యయస్య అపి లుక్ తద్ధితలుకి 1.2.49 ఇతి భవతి। శ్రవిష్ఠాసు జాతః శ్రవిష్ఠః। ఫల్గునః। అనురాధః। స్వాతిః। తిష్యః। పునర్వసుః। హస్తః। విశాఖః। అషాఢః। బహులః। లుక్ప్రకరణే చిత్రారేవతీరోహిణీభ్యః స్త్రియాముపసఙ్ఖ్యానమ్। చిత్రాయాం జాతా చిత్రా। రేవతీ। రోహిణీ। స్త్రీపర్త్యయస్య లుకి కృతే గౌరాదిత్వాత్

జీష్। ఫల్గున్యషాఢాభ్యాం టానౌ వక్తవ్యౌ। ఫల్గునీ। అషాఢా। శ్రవిష్ఠాషాఢాభ్యాం ఛణపి వక్తవ్యః। శ్రావిష్ఠీయః। ఆషాఢీయః।

.

1408. లుక్ తద్ధితలుకి [1.2.49]

లుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ తద్ధిత-లుకి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) తద్ధితలుకిసత్యుపసర్జనస్త్రీప్రత్యయస్య లుక్ స్యాత్ । శ్రవిష్ఠాసు జాతః శ్రవిష్ఠః । ఫల్గున ఇత్యాది ॥చిత్రారేవతీరోహిణీభ్యః స్త్రియాముసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ చిత్రాయాం జాతా చిత్రా । రేవతీ । రోహిణీ । ఆభ్యాం లుక్తద్ధితలుకి (కౌముదీ-1408) ఇతి లుకి కృతే పిప్పల్యాదేరాకృతిగణత్వాత్పునర్ఙీష్ ।ఫల్గున్యషాఢాభ్యాం టానౌ వక్తవ్యౌ (వార్తికమ్) ॥ స్త్రియామిత్యేవ । ఫల్గునీ । అషాఢా ।శ్రవిష్ఠాషాఢాభ్యాం ఛణ్వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ అస్త్రియామపి । శ్రావిష్ఠీయః । ఆషాఢీయః ॥

(కాశికా) స్త్రీగ్రహణమనువర్తతే ఉపసర్జనస్య ఇతి చ। పూర్వేణ హ్రస్వత్వే ప్రాప్తే లుగ్ విధీయతే। తద్ధితలుకి సతి స్త్రీప్రత్యయస్య ఉపస్ర్జనస్య లుగ్ భవతి। పఞ్చేన్ద్రాణ్యో దేవతా అస్య పఞ్చేన్ద్రః। దశేన్ద్రః। పఞ్చభిః శష్కులీభిః క్రీతః పఞ్చశష్కులః। ఆమలక్యాః ఫలమామలకమ్। బదరమ్। కువలమ్। తద్ధితగ్రహణం కిమ్? గార్గ్యాః కులం గార్గీకులమ్। లుకి ఇతి కిమ్? గార్గీత్వమ్। ఉపసర్జనస్య ఇత్యేవ। అవన్తీ। కున్తీ। కురూః।

.

1409. జే ప్రోష్ఠపదానామ్ [7.3.18]

జే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ప్రోష్ఠపదానామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ప్రోష్ఠపదానాముత్తరపదస్యాచామాదేరచో వృద్ధిః స్యాజ్జాతార్థే ఞితి ణితి కితి చ । ప్రోష్ఠపదాసు భవః ప్రోష్ఠపదః । బహువచననిర్దేశాత్పర్యాయోఽపి గృహ్యతే । భాద్రపాదః ॥

(కాశికా) జ ఇతి జాతార్థో నిర్దిశ్యతే। తత్ర యః తద్ధితో విహితః తస్మిన్ ఞితి, ణితి, కితి చ పరతః ప్రోష్ఠపదానాముత్తరస్య అచామాదేః అచః వృద్ధిర్భవతి। ప్రోష్ఠపదా నామ నక్షత్రమ్, తాభిః యుక్తః కాలః ఇత్యణ్। తస్య లుబవిశేషే 4.2.4 ఇతి లుప్। ప్రోష్ఠపదాసు జాతః, ఋతునక్షత్రేభ్యోఽణిత్యణ్, ప్రోష్ఠపాదః మాణవకః। జే ఇతి కిమ్? యదా ప్రోష్ఠపదో మేఘో ధరణీమభివర్షతి, ప్రోష్ఠపదాసు భవః ప్రోష్ఠపదః। ప్రోష్ఠపదానామ్ ఇతి బహువచననిర్దేశాత్ పర్యాయోఽపి గృహ్యతే భద్రపాదః ఇతి।

.

1410. స్థానాన్తగోశాలఖరశాలాచ్చ [4.3.35]

స్థాన-అన్త-గోశాల-ఖరశాలాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యో జాతార్థప్రత్యయస్య లుక్ స్యాత్ । గోస్థానః । గోశాలః । ఖరశాలః । విభాషా సేనా - (కౌముదీ-828) ఇతి నపుంసకత్వే హ్రస్వత్వమ్ ॥

(కాశికా) స్థానాన్తాత్ ప్రాతిపదికాత్ గోశాలశబ్దాత్ ఖరశాలశబ్దాత్ చ జాతార్థే ప్రత్యయస్య లుగ్ భవతి। గోస్థానే జాతః గోస్థానః। అశ్వస్థానః। గోశాలః। ఖరశాలః।

.

1411. వత్సశాలాభిజిదశ్వయుక్ఛతభిషజో వా [4.3.36]

వత్సశాలా-అభిజిత్-అశ్వయుక్-శతభిషజః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యో జాతార్థస్య లుగ్వా స్యాత్ । వత్సశాలే జాతో వత్సశాలః । వాత్సశాలః ఇత్యాది ।జాతార్థే ప్రతిప్రసూతోఽణ్వా డిద్వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ శాతభిషః । శాతభిషజః । శతభిషక్ ॥

(కాశికా) వత్సశాలాదిభ్యః పరస్య జాతార్థే ప్రత్యయస్య లుగ్ వా భవతి। వత్సశాలాయాం జాతః వత్సశాలః, వాత్సశాలః। అభిజిత్, ఆభిజితః। అశ్వయుక్, ఆశ్వయుజః। శతభిషక్, శాతభిషజః। బహులగ్రహణస్య అయం ప్రపఞ్చః।

.

1412. నక్షత్రేభ్యో బహులమ్ [4.3.37]

నక్షత్రేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ బహులమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) జాతార్థప్రత్యయస్య బహులం లుక్ స్యాత్ । రోహిణః । రౌహిణః ॥

(కాశికా) నక్షత్రేభ్యః ఉత్తరస్య జాతార్థే ప్రత్యయస్య బహులం లుగ్ భవతి। రోహిణః, రౌహిణః। మృగశిరాః, మార్గశీర్షః।

.

1413. కృతలబ్ధక్రీతకుశలాః [4.3.38]

కృత-లబ్ధ-క్రీత-కుశలాః ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) తత్రేత్యేవ । స్రుఘ్నే కృతో లబ్ధః క్రీతః కుశలో వా స్రౌఘ్నః ॥

(కాశికా) తత్ర ఇత్యేవ। సప్తమీసమర్థాత్ కృతాదిష్వర్థేషు యథావిహితం ప్రత్యయః భవతి। స్రుఘ్నే కృతో వా లబ్ధో వా క్రీతో వా కుశలో వా స్రౌఘనః। మాథురః। రాష్ట్రియః। నను చ యద్ యత్ర కృతం

జాతమపి తత్ర భవతి, యచ్ చ యత్ర క్రీతం లబ్ధమపి తత్ర ఏవ భవతి కిమర్థం భేదేన ఉపాదానం క్రియతే, శబ్దార్థస్య అభిన్నత్వాత్? వస్తుమాత్రేణ క్రీతం లబ్ధం భవతి, శబ్దార్థస్ తు భిద్యతే ఏవ।

.

1414. ప్రాయభవః [4.3.39]

ప్రాయ-భవః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) తత్రేత్యేవ । స్రుఘ్నే ప్రాయేణ బాహుల్యేన భవతి స్రౌఘ్నః ॥

(కాశికా) తత్ర ఇత్యేవ। సప్తమీసమర్థాత్ జ్యాప్ప్రాతిపదికాత్ ప్రాయభవః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి। ప్రాయశబ్దః సాకల్యస్య కించిన్న్యూనతామాహ। స్రుఘ్నే ప్రాయేణ బహుల్యేన భవతి స్రౌఘనః। మాథురః। రాష్ట్రియః। ప్రాయభవగ్రహణమనర్థకం తత్ర భవేన కృతత్వాత్। అనిత్యభవః ప్రాయభవః ఇతి చేద్, ముక్తసంశయేన తుల్యమ్।

.

1415. ఉపజానూపకర్ణోపనీవేష్ఠక్ [4.3.40]

ఉపజాను-ఉపకర్ణ-ఉపనీవేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఠక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఔపజానుకః । ఔపకర్ణికః । ఔపనీవికః ॥

(కాశికా) ఉపజాన్వాదిభ్యః శబ్దేభ్యః సప్తమీసమర్థేభ్యః ప్రాయభవ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి। అణోఽపవాదః। ఔపజానుకః। ఔపక్ర్ణికః। ఔపనీవికః।

.

1416. సంభూతే [4.3.41]

సంభూతే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) స్రుఘ్నే సంభవతి స్రౌఘ్నః ॥

(కాశికా) తత్ర ఇత్యేవ। సప్తమీసమర్థాద్ జ్యాప్ప్రాతిపదికాత్ సమ్భూతే ఇత్యేతస్మిన్నర్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి। అవక్లృప్తిః ప్రమాణానతిరేకశ్చ సమ్భవత్యర్థః ఇహ గృహ్యతే, న ఉత్పత్తిః సత్తా వా, జాతభవాభ్యాం గతత్వాత్। స్రుఘ్నే సమ్భవతి స్రౌఘనః। మాథురః। రాష్ట్రియః।

.

1417. కోశాడ్ఢఞ్ [4.3.42]

కోశాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఢఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కౌశేయం వస్త్రమ్ ॥

(కాశికా) కోశశబ్దాత్ ఢఞ్ ప్రత్యయో భవతి తత్ర సమ్భూతే ఇత్యస్మిన్ విషయే। అణోఽపవాదః। కోశే సమ్భూతం కౌశేయం వస్త్రమ్। రూఢిరేషా, తేన క్రిమౌ న భవతి, ఖడ్గకోశాచ్ చ।

.

1418. కాలాత్ సాధుపుష్ప్యత్పచ్యమానేషు [4.3.43]

కాలాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సాధు-పుష్ప్యత్-పచ్యమానేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) హేమన్తే సాధుర్హైమన్తః ప్రాకారః । వసన్తే పుష్ప్యన్తి వాసన్త్యః కున్దలతాః । శరది పచ్యన్తే శారదాః శాలయః ॥

(కాశికా) తత్ర ఇత్యేవ కాలవిశేషవాచిభ్యః సప్తమీసమర్థేభ్యః సాధ్వాదిష్వర్థేషు యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి। హేమన్తే సాధుః హైమన్తః ప్రాకారః। శైశిరమనులేపనమ్। వసన్తే పుష్ప్యన్తి వాసన్త్యః కున్దలతాః। గ్రైష్మ్యః పాటలాః। శరది పచ్యన్తే శారదాః శాలయః। గ్రైష్మ యవాః।

.

1419. ఉప్తే చ [4.3.44]

ఉప్తే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) హేమన్తే ఉప్యన్తే హైమన్తా యవాః ॥

(కాశికా) తత్ర ఇత్యేవ, కాలాదితి చ। సప్తమీసమర్థాత్ కాలవాచినః ప్రాతిపదికాతుప్తేఽర్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి। హేమన్తే ఉప్యన్తే హైమన్తా యవాః। గ్రైష్మాః వ్రీహయః। యోగవిభాగ ఉత్తరార్థః।

.

1420. ఆశ్వయుజ్యా వుఞ్ [4.3.45]

ఆశ్వయుజ్యాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వుఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఠఞోఽపవాదః । ఆశ్వయుజ్యాముప్తా ఆశ్వయుజకా మాషాః ॥

(కాశికా) ఆశ్వయుజీశబ్దాత్ వుఞ్ ప్రత్యయో భవతి ఉప్తేఽర్థే। ఠఞోఽపవాదః। ఆశ్వయుజ్యాముప్తాః ఆశ్వయుజకాః మాషాః। అశ్వినీభ్యాం యుక్తా పౌర్ణమాసీ ఆశ్వయుజీ। అశ్వినీపర్యాయోఽశ్వయుక్శబ్దః।

.

1421. గ్రీష్మవసన్తాదన్యతరస్యామ్ [4.3.46]

గ్రీష్మ-వసన్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పక్షే ఋత్వణ్ । గ్రైష్మకమ్ । గ్రైష్మమ్ । వాసన్తకమ్ । వాసన్తమ్ ।

(కాశికా) గ్రీష్మవసన్తశబ్దాభ్యామన్యతరస్యాం వుఞ్ ప్రత్యయో భవతి ఉప్తేఽర్థే। ఋత్వణోఽపవాదః। గ్రీష్మం సస్యమ్, గ్రైష్మకమ్। వాసన్తమ్, వాసన్తకమ్।

.

1422. దేయమృణే [4.3.47]

దేయమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఋణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కాలాదిత్యేవ । మాసే దేయమృణం మాసికమ్ ॥

(కాశికా) తత్ర ఇత్యేవ, కాలాదితి చ। సప్తమీసమర్థాత్ కాలవాచినః ప్రాతిపదికాత్ దేయమ్ ఇత్యస్మిన్నర్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి, యద్ దేయమ్ ఋణం చేత్ తద్ భవతి। మాసే దేయమ్ ఋణం మాసికమ్। ఆర్ధమాసికమ్। సాంవత్సరికమ్। ఋణే ఇతి కిమ్? మాసే దేయా భిక్షా।

.

1423. కలాప్యశ్వత్థయవబుసాద్వున్ [4.3.48]

కలాపి-అశ్వత్థ-యవ-బుసాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వున్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) యస్మిన్ కాలే మయూరాః కలాపినో భవన్తి స ఉపచారాత్కలాపీ తత్ర దేయమృణం కాలాపకమ్ । అస్వత్థస్య ఫలమస్వత్థస్తద్యుక్తః కాలోఽప్యశ్వత్థః । యస్మిన్ కాలే అశ్వత్థాః ఫలన్తి తత్ర దేయమశ్వత్థకమ్ । యస్మిన్ యవబుసముత్పద్యతే తత్ర దేయం యవబుసకమ్ ॥

(కాశికా) కాలాతిత్యేవ। కలాపినశ్వత్థ యవబుస ఇత్యేతేభ్యః కాలవాచిభ్యః సప్తమీసమర్థేభ్యో దేయమ్ ఋణమ్ ఇత్యేతస్మిన్నర్థే వున్ ప్రత్యయో భవతి। కలాప్యాదయః శబ్దాః సాహచర్యాత్ కాలే వర్తన్తే। యస్మిన్ కాలే మయూశః కలాపినో భవన్తి స కలాపీ। యస్మినశ్వత్థాః ఫలన్తి సోఽశ్వత్థః। యస్మిన్ యవబుసం సమ్పద్యతే స యవబుసశబ్దేన ఉచ్యతే। కలాపిని కాలే దేయమ్ ఋణమ్ కలాపకమ్। అశ్వత్థకమ్। యవబుసకమ్।

.

1424. గ్రీష్మావరసమాద్వుఞ్ [4.3.49]

గ్రీష్మ-అవర-సమాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వుఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) గ్రీష్మే దేయమృణం గ్రైష్మకమ్ । ఆవసరసమకమ్ ॥

(కాశికా) గ్రీష్మ అవరసమశబ్దాభ్యాం వుఞ్ ప్రత్యయో భవతి దేయమ్ ఋణమ్ ఇత్యేతస్మిన్నర్థే। అణ్ఠఞోరపవాదః। గ్రీష్మే దేయమ్ ఋణం గ్రైష్మకమ్। ఆవరసమకమ్। ప్రత్యయాన్తరకరణం వృద్ధ్యర్థమ్। సమాశబ్దో వర్షపర్యాయః।

.

1425. సంవత్సరాగ్రహాయణీభ్యాం ఠఞ్ చ [4.3.50]

సంవత్సర-ఆగ్రహాయణీభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ ఠఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) చాద్వుఞ్ । సాంవత్సరికమ్ । సాంవత్సరకమ్ । ఆగ్రహాయణికమ్ । ఆగ్రహాయణకమ్ ॥

(కాశికా) సంవత్సరాఽగ్రహాయణీశబ్దాభ్యాం ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి, చకారాద్ వుఞ్ చ దేయమ్ ఋణమ్ ఇత్యేతస్మిన్నర్థే సంవత్సరే దేయమ్ ఋణం సాంవత్సరికమ్, సాంవత్సరకమ్। ఆగ్రహయణికమ్, ఆగ్రహాయణకమ్। వా ఇతి వక్తవ్యే ఠఞ్గ్రహణం సన్ధివేలాదిషు సంవత్సరాత్ ఫలపర్వణోః ఇతి పఠ్యతే, తత్ర ఫలే ఋణత్వేన వివక్షితేఽణం బాధిత్వా ఠఞేవ యథా స్యాతితి।

.

1426. వ్యాహరతి మృగః [4.3.51]

వ్యాహరతి తిఙన్తమ్ మృగః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కాలవాచినః సప్తమ్యన్తాచ్ఛబ్దాయత ఇత్యర్థే అణాదయః స్యుః యో వ్యాహరతి స మృగశ్చేత్ । నిశాయాం వ్యాహరతి నైశో మృగః । నైశికః ॥

(కాశికా) తత్ర ఇత్యేవ, కాలాదితి చ। కాలవాచినః సప్తమీసమర్థాత్ ప్రాతిపదికాత్ వ్యాహరతి మృగః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి। నిశాయాం వ్యాహరతి మృగః వైశః, నైశికః। ప్రాదోషః, ప్రాదోసికః। మృగః ఇతి కిమ్? నిశాయాం వ్యాహరతి ఉలూకః।

.

1427. తదస్య సోఢమ్ [4.3.52]

తత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సోఢమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కాలాదిత్యేవ । నిశాసహచరితమధ్యయనం నిశా తత్సోఢమస్య నైశః । నైశికః ॥

(కాశికా) కాలాతిత్యేవ। తదితి ప్రథమాసమర్థాత్ కాలవాచినః ప్రాతిపదికాతస్య ఇతి షష్ఠ్యర్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి యత్ ప్రథమాసమర్థం సోఢం చేత్ తద్ భవతి। సోఢం జితమభ్యస్ తమ్ ఇత్యర్థః। నిశాసహచరితమధ్యయనం నిశా, తత్ సోఢమస్య ఛాత్రస్య నైశః, వైశికః। ప్రాదోషః, ప్రదోషికః।

.

1428. తత్ర భవః [4.3.53]

తత్ర అవ్యయమ్ భవః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) స్రుఘ్నే భవః స్రౌఘ్నః ॥ రాష్ట్రియః ॥

(కాశికా) కాలాదితి నివృత్తమ్। తత్ర ఇతి సప్తమీసమర్థాత్ ఙ్యాప్ప్రాతిపదికాత్ భవః ఇత్యేతస్మిన్నర్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి। సత్తా భవత్యర్థో గృహ్యతే, న జన్మ, తత్ర జాతః 4.3.25 ఇతి గతార్థత్వాత్। స్రుఘ్నే భవః స్రౌఘ్నః। మాథురః। రాష్ట్రియః। పునస్ తత్రగ్రహణం తదస్య ఇతి నివృత్త్యర్థమ్।

.

1429. దిగాదిభ్యో యత్ [4.3.54]

దిక్-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ యత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) దిశ్యమ్ । వర్గ్యమ్ ॥

(కాశికా) దిశిత్యేవమాదిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః యత్ ప్రత్యయో భవతి తత్ర భవః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। అణశ్ఛస్య చ అపవాదః। దిశి భవమ్ దిశ్యమ్। వర్గ్యమ్। ముఖజఘనశబ్దయోరశరీరావయవార్థః పాఠః, సేనాముఖ్యమ్, సేనాజఘన్యమ్ ఇతి। దిశ్। వర్గ। పూగ। గణ। పక్ష। ధాయ్యా। మిత్ర। మేధా। అన్తర। పథిన్। రహస్। అలీక। ఉఖా। సాక్షిన్। ఆది। అన్త। ముఖ। జఘ్న। మేఘ। యూథ। ఉదకాత్ సంజ్ఞయామ్। న్యాయ। వంశ। అనువంశ। విశ। కాల। అప్। ఆకాశ। దిగాదిః।

.

1430. శరీరావయవాచ్చ [4.3.55]

శరీర-అవయవాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) దన్త్యమ్ । కర్ణ్యమ్ ॥

(కాశికా) శరీరం ప్రాణికాయః శరీరావయవవాచినః ప్రాతిపదికాద్ యత్ ప్రత్యయో భవతి తత్ర భవః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। అణోఽపవాదః। దన్తేషు భవం దన్త్యమ్। కర్ణ్యమ్। ఓష్ఠ్యమ్।

.

1431. ప్రాచాం నగరాన్తే [7.3.24]

ప్రాచామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ నగరాన్తే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్రాచాం దేశే నగరాన్తేఽఙ్గే పూర్వపదస్యోత్తరపదస్య చాచామాదేరచో వృద్ధిర్ఞ్ణితి ణితి కితి చ । సుహ్మనగరే భవః సౌహ్మనాగరః । పౌర్వనాగరః । ప్రాచాం కిమ్ । మనగరముదక్షు తత్ర భవో మానగరః ॥

(కాశికా) ప్రాచాం దేశే నగరాన్తేఽఙ్గే పూర్వపదస్య ఉత్తరపదస్య చ అచామాదేరచః వృద్ధిర్భవతి తద్ధితే ఞితి, ణితి, కితి చ పరతః। సుహ్మనగరే భవః సౌహ్మనాగరః। పౌణ్డ్రనాగరః। ప్రాచామ్ ఇతి కిమ్? మద్రనగరముదక్షు, తత్ర భవః మాద్రనగరః।

.

1432. జఙ్గలధేనువలజాన్తస్య విభాషితముత్తరమ్ [7.3.25]

జఙ్గలధేనువలజాన్తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ విభాషితమ్ షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఉత్తరమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) జఙ్గలాద్యన్తస్యాఙ్గస్య పూర్వపదస్యాచామాదేరచో వృద్ధిరుత్తరపదస్య వా ఞితి ణితి కితి చ । కురుజఙ్గలే భవం కౌరుజఙ్గలజమ్ । వైస్వధేనవమ్ । వైశ్వధైనవమ్ । సౌవర్ణవలజమ్ । సౌవర్ణవాలజమ్ ॥

(కాశికా) జఙ్గల ధేను వలజ ఇత్యేవమన్తస్య అఙ్గస్య పూర్వపదస్య అచామాదేరచో వృద్ధిర్భవతి, విభాషితముత్తరముత్తరపదస్య విభాషా భవతి తద్ధితే ఞితి, ణితి, కితి చ పరతః। కురుజఙ్గలేషు భవమ్ కౌరుజఙ్గలమ్, అకురుజాఙ్గలమ్। వైశ్వధేనవమ్, వైశ్వధైనవమ్। సౌవర్ణవలజః, సౌవర్ణవాలజః।

.

1433. దృతికుక్షికలశివస్త్యస్త్యహేర్ఢఞ్ [4.3.56]

దృతి-కుక్షి-కలశి-వస్తి-అస్తి-అహేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఢఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) దార్తేయమ్ । కౌక్షేయమ్ । కలశిర్ఘటః తత్ర భవం కాలశేయమ్ । బాస్తేయమ్ । ఆస్తేయమ్ । ఆహేయమ్ ॥

(కాశికా) దృత్యాదిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః ఢఞ్ ప్రత్యయో భవతి తత్ర భవః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। దృతౌ భవం దార్తేయమ్। కౌక్షేయమ్। కాలశేయమ్। వాస్తేయమ్। ఆస్తేయమ్। ఆహేయమజరం విషమ్। అస్తిశబ్దః ప్రాతిపదికం, న తిఙన్తః।

.

1434. గ్రీవాభ్యోఽణ్ చ [4.3.57]

గ్రీవాభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ అణ్ ప్రథమా-ఏకవ��నమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) చాత్ ఢఞ్ । గ్రైవేయమ్ । గ్రైవమ్ ॥

(కాశికా) గ్రీవాశబ్దాదణ్ ప్రత్యయో భవతి, చకారాడ్ ఢఞ్ చ, తత్ర భవః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। శరీరావయవాద్ యతోఽపవాదః। గ్రీవాసు భవం గ్రైవమ్, గ్రైవేయమ్। గ్రీవాశబ్దో ధమనీవచనస్ తాసాం బహుత్వాద్ బహువచనం కృతమ్।

.
1435. గమ్భీరాఞ్ఞ్యః [4.3.58]

గమ్భీరాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఞ్యః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) గమ్భీరే భవం గామ్భీర్యమ్ ॥పఞ్చజనాదుపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ పాఞ్చజన్యః ॥

(కాశికా) గమ్భీరశబ్దాద్ ఞ్యః ప్రత్యయో భవతి తత్ర భవః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। అణోఽపవాదః। గమ్భీరే భవం గామ్భీర్యమ్। బహిర్దేవపఞ్చజనేభ్యశ్చేతి వక్తవ్యమ్। బాహ్యమ్। దైవ్యమ్। పాఞ్చజన్యమ్।

.
1436. అవ్యయీభావాచ్చ [4.3.59]

అవ్యయీభావాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) పరిముఖం భవం పారిముఖ్యమ్ ।పరిముఖాదిభ్య ఏవేష్యతే (వార్తికమ్) ॥ నేహ । ఔపకూలః ॥

(కాశికా) అవ్యయీభావసఞ్జ్ఞకాత్ ప్రాతిపదికాచ్ చ ఞ్యః ప్రత్యయో భవతి తత్ర భవః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। అణోఽపవాదః। న చ సర్వస్మాదవ్యయీభావాద్ భవతి, కిం తర్హి, పరిముఖాదేః। పరిముఖాదీనాం చ గణపాఠస్య ఏతదేవ ప్రయోజనమ్। తేషాం విశేషణమవ్యయీభావగ్రహణమ్। పరిముఖం భవం పారిముఖమ్। పారిహనవ్యమ్। పరిముఖాదేరన్యత్ర న భవతి, ఔపకూలమ్। పరిముఖ। పరిహను। పర్యోష్ఠ। పర్యులూఖల। పరిసీర। అనుసీర। ఉపసీర। ఉపస్థల। ఉపకలాప। అనుపథ। అనుఖడ్గ। అనుతిల। అనుశీత। అనుమాష। అనుయవ। అనుయూప। అనువంశ।

.
1437. అన్తఃపూర్వపదాట్ఠఞ్ [4.3.60]

అన్తః-పూర్వపదాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఠఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అవ్యయీభావాదిత్యేవ । వేశ్మని ఇతి అన్తర్వేశ్మమ్ । తత్ర భవమాన్తర్వేశ్మికమ్ । ఆన్తర్గణికమ్ ॥అధ్యాత్మాదేష్ఠఞిష్యతే (వార్తికమ్) ॥ అధ్యాత్మం భవమాధ్యాత్మికమ్ ॥

(కాశికా) అవ్యయీభావాతిత్యేవ। అన్తఃశబ్దో విభక్త్యర్థే సమస్యతే। అతపూర్వపదాతవ్యయీభావాట్ ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి తత్ర భవః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। అణోఽపవాదః। ఆన్తర్వేశ్మికమ్। ఆన్తర్గేహికమ్। సమానశబ్దాద్ ఠఞ్ వక్తవ్యః। సమానే భవం సామానికమ్। తదాదేశ్చ। సామానగ్రామికమ్। సామానదేశికమ్। అధ్యాత్మాదిభ్యశ్చ। ఆధ్యాత్మికమ్। ఆధిదైవికమ్। ఆధిభౌతికమ్। అధ్యాత్మాదిరాకృతిగణః। ఊర్ధ్వన్దమాచ్ చ ఠఞ్ వక్తవ్యః। ఔర్ధ్వన్దమికః। ఊర్ధ్వశబ్దేన సమానార్థ

ఊర్ధ్వన్దమశబ్దః। ఊర్ధ్వదేహాచ్ చ। ఔర్ధ్వదేహిత్కమ్। లోకోత్తరపదాచ్ చ। ఐహలౌకికమ్। పారలౌకికమ్। ముఖపార్శ్వశబ్దాభ్యాం తసన్తాభ్యామీయః ప్రత్యయో వక్తవ్యః। ముఖతీయమ్। పార్శ్వతీయమ్। జనపరయోః కుక్ చ। జనకీయమ్। పరకీయమ్। మధ్యశబ్దాదీయః। మధ్యీయః మణ్మీయౌ చ ప్రత్యయౌ వక్తవ్యౌ। మాధ్యమమ్। ంధ్యమీయమ్। మధ్యో మధ్యం దినణ్ చ అస్మాత్। మధ్యే భవం మాధ్యన్దినమ్। స్థామ్నో లుగ్ వక్తవ్యః। అశ్వత్థామా। అజినాన్తాచ్ చ। వృకాజినః। సింహాజినః। సమానస్య తదాదేశ్చ అధ్యాత్మాదిషు చ ఇష్యతే। ఊర్ధ్వన్దమాచ్చ దేహాచ్చ లోకోత్తరపదస్య చ। ముఖపార్శ్వతసోరీయః కుగ్జనస్య పరస్య చ। ఈయః కార్యోఽథ మధ్యస్య మణ్మీయౌ ప్రత్యయౌ తథా। మధ్యో మధ్యం దినణ్ చ అస్మాత్ స్థామ్నో లుగజినాత్ తథా।

.

1438. అనుశతికాదీనాం చ [7.3.20]

అనుశతికాదీనామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏషాముభయపదవృద్ధిః స్యాత్ ఞితి ణితి కితి చ । ఆధిదైవికమ్ । ఆధిభౌతికమ్ । ఐహలౌకికమ్ । పారలౌకికమ్ । అధ్యాత్మాదిరాకృతిగణః ॥

(కాశికా) అనుశతిక ఇత్యేవమాదీనాం చాఙ్గానాం పూర్వపదస్య చ ఉత్తరపదస్య చ చామాదేరచః స్థానే వృద్ధిర్భవతి తద్ధితే ఞితి, ణితి, కితి చ పరతః। అనుశతికస్య ఇదమానుశాతికమ్। అనుహోడేన చరతి ఆనుహౌడికః। అనుసంవరణే దీయతే ఆనుసాంవరణమ్। అనుసంవత్సరే దీయతే ఆనుసాంవత్సరికః। అఙ్గారవేణుః నామ కశ్చిత్, తస్య అపత్యమాఙ్గారవైణవః। అసిహత్య తత్ర భవమాసిహాత్యమ్। అస్యహత్య ఇతి కేచిత్ పఠన్తి, తతోఽపి విముక్తాదిత్వాదణ్। అస్యహత్యశబ్దోఽస్మిన్నధ్యాయేఽస్తి ఆస్యహాత్యః। అస్యహేతిః ఇత్యేవమపరే పఠన్తి। అస్యహేతిః ప్రయోజనమస్య ఆస్యహైతికః। అత ఏవ వచనాదస్య సముదాయస్య ప్రాతిపదికత్వం విభక్తేశ్చ అలుక్। వధ్యోగ ఇతి బిదాదిః అయమ్, తస్య అపత్యమ్ వాధ్యౌగః। పుష్కరసద్, అనుహరతితి బాహ్వాదిషు పఠ్యేతే। పౌష్కరసాదిః। ఆనుహారతిః। కురుకత గర్గాదిః , కౌరుకాత్యః। కురుపఞ్చాల కురుపఞ్చాలేషు భవః కౌరుపాఞ్చాలః। జనపదసముదాయో జనపదగ్రహణేన న గృహ్యతే ఇతి వుఞ్ న భవతి। ఉదకశుద్ధస్య అపత్యమ్ ఔదకశౌద్ధిః। ఇహలోక, పరలోక తత్ర భవః ఐహలౌకికః, పారలౌకికః। లోకోత్తరపదస్య ఇతి ఠఞ్। సర్వలోక తత్ర విదితః సార్వలౌకికః। సర్వపురుషస్య ఇదమ్ సార్వపౌరుషమ్। సర్వభూమేః నిమిత్తం సంయోగః

ఉత్సాతో వా సార్వభౌమః। ప్రయోగ తత్ర భవః ప్రాయౌగికః। పరస్త్రీ పారస్త్రైణేయః। కులటాయా వా 4.1.127 ఇతి ఇనఙ్। రాజపురుషాత్ ష్యఞ్। రాజపౌరుష్యమ్। ష్యఞ్ ఇతి కిమ్? రాజపురుషస్య అపత్యమ్ రాజపురుషాయణిః। ఉదీచాం వృద్ధాదగోత్రాత్ 4.1.157 ఇతి ఫిఞ్। శతకుమ్భసుఖశయనాదయః శతకుమ్భే భవః శాతకౌమ్భః। సౌఖశాయనికః। పారదారికః। సూత్రనడస్య అపత్యమ్ సౌత్రనాడిః। ఆకృతిగణశ్చ అయమ్ ఇష్యతే। తేన ఇదమపి సిద్ధం భవతి, అభిగమమర్హతి ఆభిగామికః। అధిదేవే భవమాధిదైవికమ్। ఆధిభౌతికమ్। చతస్ర ఏవ విద్యాః చాతుర్వైద్యమ్। స్వార్థే ష్యఞ్। అనుశతిక। అనుహోడ। అనుసంవరణ। అనుసంవత్సర। అఙ్గారవేణు। అసిహత్య। వధ్యోగ। పుష్కరసద్। అనుహరత్। కురుకత। కురుపఞ్చాల। ఉదకశుద్ధ। ఇహలోక। పరలోక। సర్వలోక। సర్వపురుష। సర్వభూమి। ప్రయోగ। పరస్త్రీ। రాజపురుషాత్ ష్యఞ్। సూత్రనడ। అనుశతికాదిః।

.

1439. దేవికాశింశపాదిత్యవాడ్దీర్ఘసత్రశ్రేయసామాత్ [౭.౩.౧]

దేవికాశింశపాదిత్యవాడ్దీర్ఘసత్రశ్రేయసామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ ఆత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏషాం పఞ్చానాం వృద్ధిప్రాప్తావదేరచ ఆత్ స్యాత్ ఞితి ణితి కితి చ । దావికమ్ । దేవికాకూలే భవా దావికాకూలాః శాలయః । శింశపాయా వికారః శాంశపశ్చమసః । పలాశాదిభ్యో వా (కౌముదీ-1521) త్యఞ్ । దిత్యౌహ ఇదం దాత్యౌహమ్ । దీర్ఘసత్రే భవం దార్ఘసత్రమ్ । శ్రేయసి భవం శ్రాయసమ్ ॥

(కాశికా) దేవికా శింశపా దిత్యవాట్ దీర్ఘసత్ర శ్రేయసిత్యేతషామఙ్గానామచామాదేః అచః స్థనే వృధ్ధిప్రసఙ్గే ఆకారో భవతి ఞితి, ణితి, కితి తద్ధితే పరతః। దేవికాయాం భవముదకం దావికముదకమ్। దేవికాకూలే భవాః శాలయః దావికాకూలాః శాలయః। పూర్వదేవికా నామ ప్రాచాం గ్రామః, తత్ర భవః పూర్వదావికః। ప్రాచాం గ్రామనగరాణామ్ 7.3.14 ఇతి ఉత్తరపదవృద్ధిః, సాపి ఆకార ఏవ భవతి। శింశపా శింశపాయాః వికారః చమసః శాంశపః చమసః। పలాశాదిరయమ్, తేన పక్షే అణ్, అనుదాత్తాదిలక్షణో వా అఞ్। శింశపాస్థలే భవాః శాంశపాస్థలాః దేవాః। పూర్వశింశపా నామ ప్రాచాం గ్రామః, తత్ర భవః పూర్వశాంశపః। దిత్యవాట్ దిత్యౌహః ఇదమ్ దాత్యౌహమ్। దీర్ఘసత్ర దీర్ఘసత్రే భవమ్ దార్ఘసత్రమ్। శ్రేయస్ శ్రేయసి భవమ్ శ్రాయసమ్। వహీనరస్యేద్వచనం కర్తవ్యమ్।

వృద్ధివిషయేఽచామాదేః అచః స్థానే వహీనరస్య ఇకారాదేశో భవతి। వహీనరస్య అపత్యమ్ వైహీనరిః। కేచిత్ తు విహీనరస్య ఏవ వైహీనరిమ్ ఇచ్ఛన్తి।

.

1440. గ్రామాత్ పర్యనుపూర్వాత్ [4.3.61]

గ్రామాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ పరి-అను-పూర్వాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఠఞ్ స్యాత్ । అవ్యయీభావాదిత్యేవ । పారిగ్రామికః । ఆనుగ్రామికః ॥

(కాశికా) అవ్యయీభవాతిత్యేవ। గ్రామశబ్దాన్తాదవ్యయీభావాత్ పరి అను ఇత్యేవం పూర్వాత్ ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి తత్ర భవః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। అణోఽపవాదః। పారిగ్రామికః। ఆనుగ్రామికః।

.

1441. జిహ్వామూలాఙ్గులేశ్ఛః [4.3.62]

జిహ్వామూల-అఙ్గులేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఛః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) జిహ్వామూలీయమ్ । అఙ్గులీయమ్ ॥

(కాశికా) జిహ్వామూలశబ్దాదఙ్గులిశబ్దాత్ చ ఛన్ః ప్రత్యయో భవతి తత్ర భవః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। యతోఽపవాదః। జిహ్వామూలీయమ్। అఙ్గులీయమ్।

.

1442. వర్గాన్తాచ్చ [4.3.63]

వర్గ-అన్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) కవర్గీయమ్ ॥

(కాశికా) వర్గశబ్దాన్తాత్ చ ప్రాతిపదికాచ్ ఛః ప్రత్యయో భవతి తత్ర భవః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। అణోఽపవాదః। కవర్గీయమ్। చవర్గీయమ్।

.

1443. అశబ్దే యత్ఖావన్యతరస్యామ్ [4.3.64]

అ-శబ్దే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ యత్-ఖౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పక్షే పూర్వేణ ఛః । మద్వర్గ్యః । మద్వర్గీణః । మద్వర్గీయః । అశబ్దే కిమ్ । కవర్గీయో వర్ణః ॥

(కాశికా) వర్గాన్తాతిత్యేవ। శబ్దాదన్యస్మిన్ ప్రత్యయార్థే వర్గాన్తాత్ ప్రాతిపదికాదన్యతరస్యాం యత్ఖౌ ప్రత్యయౌ భవతః తత్ర భవః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। ఛే ప్రాప్తే వచనమ్। పక్షే సోఽపి భవతి।

వాసుదేవవర్గ్యః, వాసుదేవవర్గీణః, వాసుదేవవర్గీయః। యుధిష్ఠిరవర్గ్యః, యుధిష్ఠిరవర్గీణః, యుధిష్ఠిరవర్గీయః। అశబ్దే ఇతి కిమ్? కవర్గీయో వర్ణః।

.

1444. కర్ణలలాటాత్ కనలంకారే [4.3.65]

కర్ణ-లలాటాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ కన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అలఙ్కారే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కర్ణికా । లలాటికా ॥

(కాశికా) కర్ణలలాటశబ్దాభ్యాం కన్ ప్రత్యయో భవతి తత్ర భవః ఇత్యేతస్మిన్ విషయేఽలఙ్కారేఽభిధేయే। యతోఽపవాదః। కర్ణికా। లలాటికా। అలఙ్కారే ఇతి కిమ్? కర్ణ్యమ్। లలాట్యమ్।

.

1445. తస్య వ్యాఖ్యాన ఇతి చ వ్యాఖ్యాతవ్యనామ్నః [4.3.66]

తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ వ్యాఖ్యానే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఇతి అవ్యయమ్ చ అవ్యయమ్ వ్యాఖ్యాతవ్య-నామ్నః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సుపాం వ్యాఖ్యానః సౌపో గ్రన్థః । తైఙః । కార్తః । సుప్సు భవం సౌపమ్ ॥

(కాశికా) వ్యాఖ్యాయతేఽనేన ఇతి వ్యాఖ్యానం, వ్యాఖ్యాతవ్యస్య నామ వ్యాఖ్యాతవ్యనామ। తస్య ఇతి షష్ఠీసమర్థాత్ వ్యాఖయాతవ్యనామ్నః ప్రాతిపదికాద్ వ్యాఖ్యానేఽభిధేయే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి తత్ర భవే చ। వాక్యార్థసమీపే చకారః శ్రూయమాణః పూర్వవాఖ్యార్థమ్ ఏవ సముచ్చినోతి తత్ర భవః 4.3.53 ఇతి। సుపాం వ్యాఖ్యానః సౌపో గ్రన్థః। తైఙః। కార్తః। సుప్సు భవం సౌపమ్। తైఙమ్। కార్తమ్। వ్యాఖ్యాతవ్యనామ్నః ఇతి కిమ్? పాతలిపుత్రస్య వ్యాఖ్యానీ సుకోశలా, పాటలిపుత్రః సుకోశలయా వ్యాఖ్యాయతే, ఏవం సంనివేశం పాటలిపుత్రమ్ ఇతి, న తు పాటలిపుత్రో వ్యాఖ్యాతవ్యనామ। భవవ్యాఖ్యానయోర్యుగపదధికారోఽపవాదవిధానార్థః। కృతనిర్దేశౌ హి తౌ।

.

1446. బహ్వచోఽన్తోదాత్తాట్ఠఞ్ [4.3.67]

బహు-అచః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అన్తోదాత్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఠఞ్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) షత్వణత్వయోర్విధాయకం శాస్త్రం షత్వణత్వమ్ । తస్య వ్యాఖ్యానస్తత్ర భవో వా షాత్వణత్వికః ॥

(కాశికా) బహ్వచో వ్యాఖ్యాతవ్యనామ్నః ప్రాతిపదికాదన్తోదాత్తాద్ భవవ్యాఖ్యానయోః ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి। అణోఽపవాదః। షాత్వణత్వికమ్। నాతానతికమ్। సమాసస్వరేణ అన్తోదాత్తాః ప్రకృతయః। బహ్వచః ఇతి కిమ్? ద్వ్యచః ఠకం వక్ష్యతి। ఏకాచ్ ప్రయుదాహ్రియతే। సౌపమ్। తైజమ్। కార్తమ్। అన్యోదాత్తాతితి కిమ్? సంహితాయాః సాంహితమ్। సంహితాశబ్దో హి గతిస్వరేణ అద్యుదాత్తః।

.

1447. క్రతుయజ్ఞేభ్యశ్చ [4.3.68]

క్రతు-యజ్ఞేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) సోమసాధ్యేషు యాగేష్వేతౌ ప్రసిద్ధౌ । తత్రాన్యతరోపాదానేన సిద్ధే ఉభయోరుపాదానసామర్థ్యాదసోమకా అపీహ గృహ్యన్తే । అగ్నిష్టోమస్య వ్యాఖ్యానస్తత్ర భవో వా ఆగ్నిష్టోమికః । వాజపేయికః । పాకయజ్ఞికః । నావయజ్ఞికః । బహువచనం స్వరూపవిధినిరాసార్థమ్ । అన్తోదాత్తార్థ ఆరమ్భః ॥

(కాశికా) క్రతుభ్యో యజ్ఞేభ్యశ్చ వ్యాఖ్యాతవ్యనమభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః భవవ్యాఖ్యానయోరర్థయోః ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి। అణోఽపవాదః। క్రతుభ్యస్ తావత్ అగ్నిష్టోమస్య వ్యాఖ్యానః, తత్ర భవః ఆగ్నిష్టోమికః। వాజపేయికః। రాజసూయికః। యజ్ఞేభ్యః పాకయజ్ఞికః। నావయజ్ఞికః। అనన్తోదాత్తార్థ ఆరమ్భః। క్రతుభ్యః ఇత్యేవ సిద్ధే యజ్ఞగ్రహణమసోమయాగేభ్యోఽపి యథా స్యాత్। పాఞ్చౌదనికః। దాశౌదనికః। బహువచనం స్వరూపవిధినిరాసార్థమ్।

.

1448. అధ్యాయేష్వేవర్షేః [4.3.69]

అధ్యాయేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ ఏవ అవ్యయమ్ ఋషేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఋషిశబ్దేభ్యో లక్షణయా వ్యాఖ్యేయగ్రన్థవృత్తిభ్యో భవే వ్యాఖ్యానే చాధ్యాయే ఠఞ్ స్యాత్ । వసిష్ఠేన దృష్టో మన్త్రో వసిష్ఠస్తస్య వ్యాఖ్యానస్తత్ర భవో వా । వాసిష్ఠికోఽధ్యాయః । అధ్యాయేషు కిమ్ । వాసిష్ఠీ ఋక్ ॥

(కాశికా) ఋషిశబ్దాః ప్రవర్నామధేయాని, తేభ్యః ఋషిశబ్దేభ్యో భవవ్యాఖ్యానయోః అర్థయోః ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి అణోఽపవాదః అధ్యాయేష్వేవ ప్రత్యయార్థే విశేషణేషు। వ్యాఖ్యాతవ్యనామ్నః ఇత్యనువర్తతే, తత్సాహచర్యాదృషిశబ్దైర్గ్రన్థ ఉచ్యతే। వసిష్ఠస్య వ్యాఖ్యానః తత్ర భవో వా వాసిష్ఠికోఽధ్యాయః। వైశ్వామిత్రికః। అధ్యాయేషు ఇతి కిమ్? వాసిష్ఠీ ఋక్।

.

1449. పౌరోడాశపురోడాశాత్ ష్ఠన్ [4.3.70]

పౌరోడాశ-పురోడాశాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ష్ఠన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పురోడాశసహచరితో మన్త్రః పురోడాశః స ఏవ పౌరోడాశః । తతష్ఠన్ । పౌరోడాశికః ॥

(కాశికా) పౌరాడాశశబ్దాత్ పురోడాశశబ్దాచ్ చ భవవ్యాఖ్యానయోరర్థయోః ష్ఠన్ ప్రత్యయో భవతి। పురోడాశాః పిష్టపిణ్డాః, తేషాం సంస్కారకో మన్త్రః పౌరోడాశః, తస్య వ్యాఖ్యానః తత్ర భవో వా పౌరోడాశికః, పౌరోడాశికీ। పురోడాశసహచరితో గ్రన్థః పురోడాశః, తస్య వ్యాఖ్యానస్ తత్ర భవో వా పురోడాశికః, పురోడాశికీ। షకారో ఙీషర్థః।

.

1450. ఛన్దసో యదణౌ [4.3.71]

ఛన్దసః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యద్-అణౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ఛన్దస్యః । ఛాన్దసః ॥

(కాశికా) ఛన్దఃశబ్దాద్ భవవ్యాఖ్యానయోరర్థయోః యదణౌ ప్రత్యయౌ భవతః। ద్వ్యచః ఇతి ఠకి ప్రాప్తే వచనమ్। ఛన్దస్యః ఛాన్దసః।

.

1451. ద్వ్యజృద్బ్రాహ్మణర్క్ప్రథమాధ్వరపురశ్చరణనామాఖ్యాతాట్ఠక్ [4.3.72]

ద్వ్యచ్-ఋత్-బ్రాహ్మణ-ఋక్-ప్రథమ-అధ్వర-పురశ్చరణ-నామ-ఆఖ్యాతాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఠక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ద్వ్యచ్ । ఐష్టికః । పాశుకః । ఋత్ । చాతుర్హోతృకః । బ్రాహ్మణికః । ఆర్చికః । ఇత్యాది ॥

(కాశికా) ద్వ్యజాదిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యో వ్యాఖ్యాతవ్యనామభ్యో భవవ్యాఖ్యానయోరర్థయోః ఠక్ ప్రత్యయో భవతి। అణాదేరపవాదః। ద్వ్యచస్ తావత్ ఐష్టికః। పాశుకః। ఋకారాన్తాత్ చాతుర్హోతృకః। పాఞ్చహోతృకః। బ్రాహ్మణ బ్రాహ్మణికః। ఋక్ ఆర్చికః। ప్రథమ ప్రాథమికః। అధ్వర ఆధ్వరికః। పురశ్చరణ పౌరశ్చరణికః। నామాఖ్యాతగ్రహణం సఙ్ఘాతవిగృహీతార్థమ్। నామికః। ఆఖ్యాతికః। నామఖ్యాతికః।

.

1452. అణృగయనాదిభ్యః [4.3.73]

అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఋగయన-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఠఞాదేరపవాదః । ఆర్గయనః । ఔపనిషదః । వైయాకరణః ॥

(కాశికా) ఋగయనాఽదిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యో భవవ్యాఖ్యానయోరర్థయోః అణ్ ప్రత్యయో భవతి। ఠఞాదేరపవాదః। ఆర్గయనః। పాదవ్యాఖ్యానః। అణ్గ్రహణం బాధకబాధనార్థమ్। వాస్తువిద్యః। ఋగయన। పదవ్యాఖ్యాన। ఛన్దోమాన। ఛన్దోభాషా। ఛన్దోవిచితి। న్యాయ। పునరుక్త। వ్యాకరణ। నిగమ। వాస్తువిద్యా। అఙ్గవిద్యా। క్షత్రవిద్యా। ఉత్పాత। ఉత్పాద। సంవత్సర। ముహూర్త। నిమిత్త। ఉపనిషత్। శిక్షా। ఋగయనాదిః।

.

1453. తత ఆగతః [4.3.74]

తత అవ్యయమ్ ఆగతః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) స్రుఘ్నాదాగతః స్రౌఘ్నః ॥

(కాశికా) తతః ఇతి పఞ్చమీసమర్థాదాగతః ఇత్యేతస్మిన్నర్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి। స్రుఘ్నాతాగతః స్రౌఘనః। మాథురః। రాష్ట్రియః। తతః ఇతి ముఖ్యమపాదానం వివక్షితం యత్ తదిహ గృహ్యతే, న నాన్తరీయకమ్। స్రుఘ్నాదాగచ్ఛన్ వృక్షమూలాదాగతః ఇతి।

.

1454. ఠగాయస్థానేభ్యః [4.3.75]

ఠక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఆయస్థానేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) శుల్కాశాలాయా ఆగతః శౌల్కశాలికః ॥

(కాశికా) ఆయ ఇతి స్వామిగ్రాహ్యో భాగ ఉచ్యతే, స యస్మిన్నుత్పద్యతే తదాయస్థానమ్। ఆయస్థనవాచిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః ఠక్ ప్రత్యయో భవతి తత ఆగతః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। అణోఽపవాదః। ఛం తు పరత్వాద్ బాధతే। శుల్కశాలాయా ఆగతః శౌల్కశాలికః। ఆకరికమ్। బహువచనం స్వరూపవిధినిరాసార్థమ్।

.

1455. శుణ్డికాదిభ్యోఽణ్ [4.3.76]

శుణ్డికా-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆయస్థానఠక్ఛాదీనాం చాపవాదః । శుణ్డికాదాగతః శౌణ్డికః । కార్కణః । తైర్థః ॥

(కాశికా) శుణ్డిక ఇత్యేవమాదిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః అణ్ ప్రత్యయో భవతి తతః ఆగతః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। ఆయస్థానఠకోఽపవాదః। శుణ్డికాదాగతః శౌణ్డికః। కార్కణః। అణ్గ్రహణం బాధకబాధనార్థమ్। ఔదపానః। శుణ్డిక। కృకణ। స్థణ్డిల। ఉదపాన। ఉపల। తీర్థ। భూమి। తృణ। పర్ణ। శుణ్డికాదిః।

.

1456. విద్యాయోనిసంబన్ధేభ్యో వుఞ్ [4.3.77]

విద్యా-యోని-సంబన్ధేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ వుఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఔపాధ్యాయకః । పైతామహకః ॥

(కాశికా) విద్యాయోనికృతః సమ్బన్ధో యేషాం తే విద్యాయోనిసమ్బన్ధాః। తద్వాచిభ్యః శబ్దేభ్యో వుఞ్ ప్రత్యయో భవతి తత ఆగతః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। అణోఽపవాదః। ఛం తు పరత్వాద్ బాధతే। విద్యాసమ్బన్ధేభ్యస్ తావత్ ఉపాధ్యాయాదాగతం ఔపాధ్యాయకమ్। శౌష్యకమ్। ఆచార్యకమ్। యోనిసమ్బన్ధేభ్యః మాతామహకః। పైతామహకః। మాతులకః।

.

1457. ఋతష్ఠఞ్ [4.3.78]

ఋతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఠఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వుఞోఽపవాదః । పౌతృకమ్ । భ్రాతృకమ్ ॥

(కాశికా) విద్యాయోనిసమ్బన్ధేభ్యః ఇత్యేవ। ఋకారాన్తేభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యో విద్యాయోనిసమ్బన్ధవాచిభ్యః ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి తత ఆగతః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। వుఞోఽపవాదః। విద్యాసమ్బన్ధవాచిభ్యస్ తావత్ హోతురాగతం హౌతృకమ్। పౌతృకమ్। యోనిసమ్బన్ధవాచిభ్యః భ్రాతృకమ్। స్వాసృకమ్। మాతృకమ్। తపరకరణమ్ ముఖసుఖార్థమ్। విద్యాయోనిభ్యామన్యత్ర, సావిత్రమ్।

.

1458. పితుర్యచ్చ [4.3.79]

పితుః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) చాట్ఠఞ్ । రీఙ్ ఋతః- (కౌముదీ-1234) । యస్య- (కౌముదీ-311) ఇతి లోపః । పిత్ర్యమ్ । పైతృకమ్ ॥

(కాశికా) పితృశబ్దాద్ యత్ ప్రత్యయో భవతి, చకారాట్ ఠఞ్ చ తతాగతః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। పితురాగతం పిత్ర్యమ్, పైతృకమ్।

.

1459. గోత్రాదఙ్కవత్ [4.3.80]

గోత్రాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అఙ్కవత్ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) బిదేభ్య ఆగతం బైదమ్ । గార్గమ్ । దాక్షమ్ । ఔపగవకమ్ ॥

(కాశికా) అపత్యాధికారాదన్యత్ర లౌకికం గోత్రమపత్యమాత్రం గృహ్యతే। గోత్రప్రత్యయాన్తాత్ ప్రాతిపదికాదఙ్కవత్ ప్రత్యయవిధిర్భవతి తతః ఆగతః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। అఙ్కగ్రహణేన తస్య ఇదమర్థసామాన్యం లక్ష్యతే। తస్మాద్ వుఞితిదిష్యతే, న అణ్ ఏవ - సంఘాఙ్కలక్షణేష్వఞ్యఞిఞామణ్ 4.3.127 ఇతి। ఔపగవానామఙ్కః ఔపగవకః। కాపటవకః। నాడాయనకః। చారాయణకః। ఏవమ్ ఔపగవేభ్య ఆగతమ్ ఔపగవకమ్। కాపటవకమ్। నాడాయనకమ్। చారాయణకమ్।

.

1460. నఞః శుచీశ్వరక్షేత్రజ్ఞకుశలనిపుణానామ్ [7.3.30]

నఞః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ శుచీశ్వరక్షేత్రజ్ఞకుశలనిపుణానామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) నఞః పరేషాం శుచ్యాదిపఞ్చానామాదేరచోవృద్ధిః పూర్వపదస్య సు వా ఞితాదౌ పరే । ఆశౌచమ్ । అశౌచమ్ । ఆనైశ్వర్యమ్ । అనైశ్వర్యమ్ । ఆక్షైత్రజ్ఞమ్ । అక్షైత్రజ్ఞమ్ । ఆకౌశలమ్ । అకౌశలమ్ ॥ ఆనైపుణమ్ । అనైపుణమ్ ॥

(కాశికా) నఞః ఉత్తరేషాం శుచి ఈశ్వర క్షేత్రజ్ఞ కుశల నిపుణ ఇత్యేతేషామచామాదేరచః వృద్ధిర్భవతి, పూర్వపదస్య వా భవతి తద్ధితే ఞితి, ణితి, కితి చ పరతః। శుచి అశౌచమ్, ఆశౌచమ్। ఈశ్వర అనైశ్వర్యమ్, ఆనైశ్వర్యమ్। క్షేత్రజ్ఞ అక్షైత్రజ్ఞ్యమ్, ఆక్షైత్రజ్ఞయమ్। కుశల అకౌశలమ్, ఆకౌశలమ్। నిపుణ అనైపుణమ్, ఆనైపుణమ్। అత్ర కేచిదాహుః ఇయం పూర్వపదస్య వృద్ధిరప్రాప్తైవ విభాషా విధీయతే। న నఞ్పూర్వాత్ తత్పురుషాతిత్యుత్తరో భావప్రత్యయః ప్రతిషిధ్యతే। తత్ర శుచ్యాదిభ్యః ఏవ ప్రత్యయే కృతే పశ్చాన్నఞ్సమాసే సతి వృద్ధిరనఙ్గస్యాపి వచనాత్ భవతీతి। తదపరే న మృష్యన్తే। భావవచనాదన్యోపి హి తద్ధితో వృద్ధినిమిత్తమపత్యాదిషు అర్థేషు నఞ్సమాసాదేవ విద్యతే। బహువ్రీహేశ్చ నఞ్సమాసాత్ భావవచనోఽపి అస్తి, తత్ర అఙ్గాధికారోపమర్దనం న యుజ్యతే ఇతి। అక్షేత్రజ్ఞానీశ్వరౌ తత్పురుషౌ ఏవ బ్రాహ్మణాదిషు పఠ్యేతే, తతః తాభ్యాం భావే ష్యఞ్ భవతి।

.

1461. హేతుమనుష్యేభ్యోఽన్యతరస్యాం రూప్యః [4.3.81]

హేతు-మనుష్యేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ రూప్యః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సమాదాగతం సమరూప్యమ్ । విషమరూప్యమ్ । పక్షే గహాదిత్వాచ్ఛః । సమీయమ్ । విషమీయమ్ । దేవదత్తరూప్యమ్ । దేవదత్తీయమ్ । దైవదత్తమ్ ॥

(కాశికా) హేతుభ్యో మనుష్యేభ్యశ్చ అన్యతరస్యాం రుప్యః ప్రత్యయో భవతి తత ఆగతః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। మనుష్యగ్రహణమహేత్వర్థమ్। హేతుః కారణమ్। హేతుభ్యస్ తావత్ సమాదాగతమ్ సమరూప్యమ్, సమీయమ్। విషమరూప్యమ్, విషమీయమ్। గహాదిత్వాచ్ ఛః। మనుష్యేభ్యః దేవదత్తరూప్యమ్। యజ్ఞదత్తరూప్యమ్ దైవదత్తమ్। యాజ్ఞదత్తమ్। బహువచనం స్వరూపవిధినిరాసార్థమ్।

.

1462. మయట్ చ [4.3.82]

మయట్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) సమమయమ్ । విషమమయమ్ । దేవదత్తమయమ్ ॥

(కాశికా) హేతుభ్యో మనుష్యేభ్యః చ మయట్ ప్రత్యయో భవతి తతః ఆగతః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। సమమయమ్। విషమమయమ్। మనుష్యేభ్యః దేవదత్తమయమ్। యజ్ఞదత్తమయమ్। టకారో ఙీబర్థః। సమమయీ। యోగవిభాగో యథాసఙ్ఖ్యనిరాసార్థః।

.

1463. ప్రభవతి [4.3.83]

ప్రభవతి తిఙన్తమ్

(సి.కౌ) తత ఇత్యేవ । హిమవతః ప్రభవతి హైమవతీ గఙ్గా ॥

(కాశికా) తతః ఇత్యేవ। పఞ్చమీసమర్థాత్ ఙ్యాప్ప్రాతిపదికాత్ ప్రభవతి ఇత్యేతస్మిన్ విషయే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి। ప్రభవతి ప్రకాశతే, ప్రథమత ఉపలభ్యతే ఇత్యర్థః। హిమవతః ప్రభవతి గైమవతీ గఙ్గా। దారదీ సిన్ధుః।

.

1464. విదూరాఞ్ఞ్యః [4.3.84]

విదూరాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఞ్యః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) విదూరాత్ప్రభవతి వైదూర్యో మణిః ॥

(కాశికా) విదూరశబ్దాత్ ఞ్యః ప్రత్యయో భవతి తతః ప్రభవతి ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। అణోఽపవాదః। విదూరాత్ ప్రభవతి వైదూర్యో మణిః। నను చ వాలవాయాదసౌ ప్రభవతి, న విదూరాత్, తత్ర తు సంస్క్రియతే? ఏవం తర్హి వాలవాయో విదూరం చ ప్రకృత్యనతరమ్ ఏవ వా। న వై తత్ర ఇతి చేద్ బ్రూయాజ్ జిత్వరీవదుపాచరేత్।

.

1465. తద్గచ్ఛతి పథిదూతయోః [4.3.85]

తత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ గచ్ఛతి తిఙన్తమ్ పథిదూతయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) స్రుఘ్నం గచ్ఛతి స్రౌఘ్నః పన్థా దూతో వా ॥

(కాశికా) తదితి ద్వితీయాసమర్థాద్ గచ్ఛతి ఇత్యేతస్మిన్ విషయే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి, యోఽసౌ గచ్ఛతి పన్థాశ్చేత్ స భవతి దూతో వా। స్రుఘ్నం గచ్ఛతి స్రౌఘ్నః పన్థా దూతో వా। మాథురః। తత్స్థేషు గచ్ఛత్సు పన్థా గచ్ఛతి ఇత్యుచ్యతే। అథ వా స్రుఘ్నప్రాప్తిః పథో గమనమ్। పథిదూతయోః ఇతి కిమ్? స్రుఘ్నం గచ్ఛతి సార్థః।

.

1466. అభినిష్క్రామతి ద్వారమ్ [4.3.86]

అభినిష్క్రామతి తిఙన్తమ్ ద్వారమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) తదిత్యేవ । స్రుఘ్నమభినిష్క్రామతి స్రౌఘ్నం కాన్యకుబ్జద్వారమ్ ॥

(కాశికా) తదిత్యేవ। తదితి ద్వితీయాసమర్థాదభినిష్క్రమతి ఇత్యేతస్మిన్నర్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి యతభినిష్క్రామతి ద్వారం చేద్ తద్ భవతి। ఆభిముఖ్యేన నిష్క్రామతి అభినిష్క్రామతి। స్రుఘ్నమభినిష్క్రామతి కాన్యకుబ్జద్వారం స్రౌఘ్నమ్। మాథురమ్। రాష్ట్రియమ్। ద్వారమభినిష్క్రమణక్రియాయాం కరణం ప్రసిద్ధం, తదిహ స్వాతన్త్ర్యేణ వివక్ష్యతే, యథా సాధ్వసిశ్ఛినత్తీతి। ద్వారమ్ ఇతి కిమ్? స్రుఘ్నమభినిష్క్రామతి పురుషః।

.

1467. అధికృత్య కృతే గ్రన్థే [4.3.87]

అధికృత్య అవ్యయమ్ కృతే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ గ్రన్థే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) తదిత్యేవ । శారీరకమధికృత్య కృతే గ్రన్థః శారీరకీయః । శారీరకం భాష్యమితి త్వభేదోపచారాత్ ॥

(కాశికా) తదిత్యేవ। అధికృత్య ఏతదపేక్ష్య ద్వితీయా। అధికృత్య ప్రస్తుత్య, ఆగూర్య ఇత్యర్థః। తదితి ద్వితీయాసమర్థాదధికృత్య కృతే ఇత్యేతస్మిన్నర్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి యత్ తత్ కృతం గ్రన్థశ్చేత్ స భవతి। సుభద్రామధిత్య కృతో గ్రన్థః సౌభద్రః। గైరిమిత్రః। యాయాతః। గ్రన్థే ఇతి కిమ్? సుభ్ద్రామధికృత్య కృతః ప్రాసాదః। లుబాఖ్యాయికార్థస్య ప్రత్యయస్య బహులమ్। వాసవదత్తామధికృత్య కృతా ఆఖ్యాయికా వాసవదత్తా। సుమనోత్తరా। ఉర్వశీ। న చ భవతి। భిమరథీ।

.

1468. శిశుక్రన్దయమసభద్వన్ద్వేన్ద్రజననాదిభ్యశ్ఛః [4.3.88]

శిశుక్రన్ద-యమసభ-ద్వన్ద్వ-ఇన్ద్రజనన-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ఛః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శిశూనాం క్రన్దనం శిశుక్రన్దః, తమధికృత్య కృతో గ్రన్థః శిశుక్రన్దీయః । యమస్య సభా యమసభమ్ । క్లీబత్వం నిపాతనాత్ । యమసభీయః । కిరాతార్జునీయమ్ । ఇన్ద్రజననాదిరాకృతిగణః । ఇన్ద్రజననీయమ్ । విరుద్ధభోజనీయమ్ ॥

(కాశికా) తదిత్యేవ, అధికృత్య కృతే గ్రన్థే ఇతి చ। శిశుక్రన్దాఽఽదిభ్యో ద్వితియాసమర్థేభ్యః ఛః ప్రత్యయో భవతి అధికృత్య కృతే గ్రన్థే। అణోఽపవాదః। శిశూనాం క్రన్దనం శిశుక్రన్దః, తమధికృత్య కృతో గ్రన్థః శిశుక్రన్దీయః। యమస్య సభా యమసభమ్, యమసభీయః। ద్వన్ద్వాత్ ఇన్ద్రజననీయమ్। ప్రద్యుమ్నాగమనీయమ్। ఇన్ద్రజననాదిరాకృతిగణః ప్రయోగతోఽనుసర్తవ్యః, ప్రాతిపదికేషు న పఠ్యతే। ద్వన్ద్వే దేవాసురాదిభ్యః ప్రతిషేధః। దైవాసురమ్। రాక్షోఽసురమ్। గౌణముఖ్యమ్। ఇన్ద్రజనాదేరాకృతిగణత్వాత్ శిశుక్రన్దాదయోఽపి తత్ర ఏవ ద్రష్టవ్యాః। ప్రపఞ్చార్థమ్ ఏషాం గ్రహణమ్। ఏవం సతి దేవాసురాదిప్రతిషేధోఽపి న వక్తవ్యః, తతశ్ ఛప్రత్యయస్య అదర్శనాత్।

.

1469. సోఽస్య నివాసః [4.3.89]

సః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ నివాసః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) స్రుఘ్నో నివాసోఽస్య స్రౌఘ్నః ॥

(కాశికా) సః ఇతి ప్రథమాసమర్థాతస్య ఇతి షష్ఠ్యర్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి, యత్ ప్రథమాసమర్థం నివాసః చేత్ స భవతి। నివసన్త్యస్మిన్ నివాసో దేశ ఉచ్యతే। స్రుఘ్నో నివాసోఽస్య స్రౌఘ్నః। మాథురః। రాష్ట్రియః।

.

1470. అభిజనశ్చ [4.3.90]

అభిజనః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) స్రుఘ్నోఽభిజనోఽస్య స్రౌఘ్నః । యత్ర స్వయం వసతి స నివాసః । యత్ర పూర్వైరుషితం సోఽభిజన ఇతి వివేకః ॥

(కాశికా) సోఽస్య ఇత్యేవ। స ఇతి ప్రథమాసమర్థాదస్య ఇతి షష్ఠ్యర్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి, యత్ ప్రథమాసమర్థమభిజనశ్చేత్ స భవతి। అభిజనః పూర్వబాన్ధవః। తత్సమ్బన్ధాద్ దేశోఽపి అభిజనః ఇతి ఉచ్యతే, యస్మిన్ పూర్వబాన్ధవైరుషితమ్। తస్మాదిహ దేశవాచినః ప్రత్యయః, న బన్ధుభ్యో, నివాసప్రత్యాసత్తేః। స్రుఘ్నో ఽభిజనో ఽస్య స్రౌఘ్నః। మాథురః। రాష్ట్రియః। నివాసాభిజనయోః కో విశేషః? యత్ర సంప్రత్యుష్యతే స నివాసః, యత్ర పూర్వైరుషితం సోఽభిజనః। యోగవిభాగ ఉత్తరార్థః।

.

1471. ఆయుధజీవిభ్యశ్ఛః పర్వతే [4.3.91]

ఆయుధజీవిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ఛః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ పర్వతే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పర్వతవాచినః ప్రథమాన్తాదభిజనశబ్దాదస్యేత్యర్థే ఛః స్యాత్ । హృద్గోలః । పర్వతోఽభిజనో యేషామాయుధజీవినాం తే హృద్గోలీయాః । ఆయుధేతి కిమ్ । ఋక్షోదః పర్వతోఽభిజనో యేషాం తే ఆర్క్షోదా ద్విజాః ॥

(కాశికా) సోఽస్య అభిజనః ఇతి వర్తతే। ఆయుధజీవిభ్యః ఇతి తాదర్థ్యే చతుర్థీ, పర్వతే ఇతి ప్రకృతివిశేషణమ్। పర్వతవాచినః ప్రథమాసమర్థాదభిజనాదస్య ఇతి షష్ఠ్యర్థే ఛన్ః ప్రత్యయో భవతి। ఆయుధజీవిభ్యః ఆయుధజీవ్యర్థమాయుధజీవినోఽభిధాతుం ప్రత్యయో భవతి ఇత్యర్థః। హృద్గోలః పర్వతోఽభిజనః ఏషామాయుధజీవినాం హృద్గోలీయాః। అన్ధకవర్తీయాః। రోహితగిరీయాః। ఆయుధజీవిభ్యః ఇతి కిమ్? ఋక్షోదః పర్వతోఽభిజనః ఏశాం బ్రహ్మణానామార్క్షోదా బ్రాహ్మణాః। పర్వతే ఇతి కిమ్? సాంకాశ్యకా ఆయుధజీవినః।

.

1472. శణ్డికాదిభ్యో ఞ్యః [4.3.92]

శణ్డికా-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ఞ్యః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శణ్డికోఽభిజనోఽస్య శాణ్డిక్యః ॥

(కాశికా) శణ్డిక ఇత్యేవమాదిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః ఞ్యః ప్రత్యయో భవతి సోఽస్య అభిజనః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। అణాదేరపవాదః। శాణ్డిక్యః। సార్వసేన్యః। శణ్డిక। సర్వసేన। సర్వకేశ। శక। సట। రక। శఙ్ఖ। బోధ। శణ్డికాదిః।

.

1473. సిన్ధుతక్షశిలాదిభ్యోఽణఞౌ [4.3.93]

సిన్ధు-తక్షశిలా-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ అణ్-అఞౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) సిన్ధ్వాదిభ్యోఽఞ్ స్యాదుక్తేఽర్థే । సైన్ధవః । తక్షశిలా నగరీ అభిజనోఽస్య తాక్షశిలః ॥

(కాశికా) ఆదిశబ్దః ప్రత్యేకమభిసమ్బధ్యతే। సిన్ధ్వాదిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః తక్షశిలాదిభ్యశ్చ యథాసఙ్ఖ్యమణఞౌ ప్రత్యయౌ భవతః సోఽస్య అభిజనః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। సైన్ధవః। వార్ణవః। సిన్ధు। వర్ణు। గన్ధార। మధుమత్। కమ్బోజ। కశ్మీర। సాల్వ। కిష్కిన్ధా। గదికా। ఉరస। దరత్। యే తు కచ్ఛాదిషు పఠ్యన్తే సిన్ధువర్ణుప్రభృతయః, తేభ్యస్ తత ఏవ అణి సిద్ధే మనుష్యవుఞో బాధనార్థం వచనమ్। తక్షశిలాదిభ్యః ఖల్వపి తాక్షశిలః। వాత్సోద్ధరణః। తక్షశిలా। వత్సోద్ధరణ। కౌమేదుర। కణ్డవారణ। గ్రామణీ। సరాలక। కంస। కిన్నర। సంకుచిత। సింహకోష్ఠ। కర్ణకోష్ఠ। బర్బర। అవసాన।

.

1474. తూదీశలాతురవర్మతీకూచవారాడ్ఢక్ఛణ్ఢఞ్యకః [4.3.94]

తూదీ-శలాతుర-వర్మతీ-కూచవారాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఢక్-ఛణ్-ఢఞ్-యకః ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) తూదీ అభిజనోఽస్య తౌదేయః । శాలాతురీయః । వార్మతేయః । కౌచవార్యః ॥

(కాశికా) తూద్యాదిభ్యశ్చతుర్భ్యః శబ్దేభ్యో యథాసఙ్ఖ్యం చత్వార ఏవ ఢక్ ఛణ్ ఢఞ్ యకిత్యేతే ప్రత్యయా భవన్తి సోఽస్య అభిజనః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। అణోఽపవాదః। తౌదేయః। శాలాతురియః। వార్మతేయః। కౌచవార్యః।

.

1475. భక్తిః [4.3.95]

భక్తిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సోఽస్యేత్యనువర్తతే । భజ్యతే సేవ్యతే ఇతి భక్తిః । స్రుఘ్నో భక్తిరస్య స్రౌఘ్నః ॥

(కాశికా) సమర్థవిభక్తిః ప్రత్యయార్థశ్చ అనువర్తతే। అభిజన ఇతి నివృత్తమ్। స ఇతి ప్రథమాసమర్థాతస్య ఇతి షష్ఠ్యర్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి, యత్ ప్రథమాసమర్థం భక్తిశ్చేద్ తద్ భవతి। భజ్యతే సేవ్యతే ఇతి భక్తిః। స్రుఘ్నో భక్తిరస్య స్రౌఘ్నః। మాథురః। రాష్ట్రియః।

.

1476. అచిత్తాదదేశకాలాట్ఠక్ [4.3.96]

అ-చిత్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అ-దేశ-కాలాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఠక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆపూపా భక్తిరస్య ఆపూపికః । పాయసికః । అచిత్తాత్కిమ్ । దైవదత్తః । అదేశాత్కిమ్ । స్రౌఘ్నః । అకాలాత్కిమ్ । గ్రైష్మః ॥

(కాశికా) దేశకాలవ్యతిరిక్తాదచిత్తవాచినః ప్రాతిపదికాట్ ఠక్ ప్రత్యయో భవతి సోఽస్య భక్తిరిత్యేతస్మిన్ విషయే। అణోఽపవాదః। వృద్ధాచ్ ఛం పరత్వాద్ బాధతే। అపూపో భక్తిరస్య ఆపూపికః। పాయసికః। శాష్కులికః। అచిత్తాదితి కిమ్? దైవదత్తః। అదేశాదితి కిమ్? స్రౌఘ్నః। అకాలాదితి కిమ్? గ్రైష్మః।

.

1477. మహారాజాట్ఠఞ్ [4.3.97]

మహారాజాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఠఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) మాహారాజికః ॥

(కాశికా) మహారాజశబ్దాత్ ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి సోఽస్య భక్తిః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। అణోఽపవాదః। మహారాజో భక్తిరస్య మాహారాజికః। ప్రత్యయాన్తరకరణమ్ స్వరార్థమ్।

.

1478. వాసుదేవార్జునాభ్యాం వున్ [4.3.98]

వాసుదేవ-అర్జునాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ వున్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వాసుదేవకః । అర్జునకః ॥

(కాశికా) వాసుదేవార్జునశబ్దాభ్యాం వున్ ప్రత్యయో భవతి సోఽస్య భక్తిః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। ఛాణోరపవాదః। వాసుదేవో భక్తిరస్య వాసుదేవకః। అర్జునకః। నను చ వాసుదేవశబ్దాద్ గోత్రక్షత్రియాఽఖ్యేభ్యః ఇతి వుఞస్త్యేవ, న చ అత్ర వున్వుఞోర్విశేషో విద్యతే, కిమర్థం

వాసుదేవగ్రహణమ్? సంజ్ఞైషా దేవతావిశేషస్య న క్షత్రియాఖ్యా। అల్పాచ్తర 2.2.34, అజాద్యదన్తమ్ 2.2.33 ఇతి చ అర్జునశబ్దస్య పూర్వనిపాతమకుర్వన్ జ్ఞాపయతి అభ్యర్హితం పూర్వమ్ నిపతతీతి।

.

1479. గోత్రక్షత్రియాఖ్యేభ్యో బహులం వుఞ్ [4.3.99]

గోత్ర-క్షత్రియ-ఆఖ్యేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ బహులమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వుఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అణోఽపవాదః । పరత్వాద్వృద్ధాచ్ఛం బాధతే । గ్లుచుకాయనిర్భక్తిరస్య గ్లౌచుకాయనకః । నాకులకః । బహులగ్రహణాన్నేహ । పాణినో భక్తిరస్య పాణినీయః ॥

(కాశికా) గోత్రాఽఖ్యేభ్యః క్షత్రియాఽఖ్యేభ్యశ్చ ప్రాతిపదికేభ్యః బహులం వుఞ్ ప్రత్యయో భవతి సోఽస్య భక్తిః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। అణోఽపవాదః। వృద్ధాచ్ ఛం పరత్వాద్ బాధతే। గ్లుచుకాయనిర్భక్తిరస్య గ్లౌచుకాయనకః। ఔపగవకః। కాపటవకః। క్షత్రియాఽఖ్యేభ్యః నాకులకః। సాహదేవకః। సామ్బకః। ఆఖ్యాగ్రహణం ప్రసిద్ధక్షత్రియశబ్దపరిగ్రహార్థం, యథాకథంచిత్ క్షత్రియవృత్తిభ్యో మా భూత్। బహులగ్రహణాత్ క్వచిదప్రవృత్తిరేవ। పాణినో భక్తిరస్య పాణినీయః। పౌరవీయః।

.

1480. జనపదినాం జనపదవత్ సర్వం జనపదేన సమానశబ్దానాం బహువచనే [4.3.100]

జనపదినామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ జనపదవత్ అవ్యయమ్ సర్వమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ జనపదేన తృతీయా-ఏకవచనమ్ సమాన-శబ్దానామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ బహువచనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) జనపదస్వామివాచినాం బహువచనే జనపదవాచినాం సమానశ్రుతీనాం జనపదవత్సర్వం స్యాత్ప్రత్యయః ప్రకృతిశ్చ । జనపదతదవధ్యోశ్చ (కౌముదీ-1348) ఇతి ప్రకరణే యే ప్రత్యయా ఉక్తాస్తేఽత్రాతిదిశ్యన్తే । అఙ్గాజనపదో భక్తిరస్యాఙ్గకః । అఙ్గాః క్షత్రియా భక్తిరస్యాఙ్గకః । జనపదినాం కిమ్ । పౌరవో రాజా భక్తిరస్య పౌరవీయః ॥

(కాశికా) జనపదినో యే బహువచనే జనపదేన సమానశబ్దాస్ తేషాం జనపదవత్ సర్వం భవతి, ప్రత్యయః ప్రకృతిశ్చ సోఽస్య భక్తిః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। జనపదతదవధ్యోశ్చ ఇత్యత్ర ప్రకరణే యే ప్రత్యయా విహితాః, తే జనపదిభ్యోఽస్మిన్నర్థేఽతిదిశ్యన్తే। జనపదినో జనపదస్వామినః క్షత్రియాః। అఙ్గా జనపదో భక్తిరస్య ఆఙ్గకః। వాఙ్గకః। సౌహ్మకః। పౌణ్డ్రకః। తద్వతఙ్గాః క్షత్రియా భక్తిరస్య ఆఙ్గకః। వాఙ్గకః। సౌహ్మకః। పౌణ్డ్రకః। జనపదినామ్ ఇతి కిమ్? పఞ్చాలాః బ్రాహ్మణా భక్తిరస్య పాఞ్చాలః।

సర్వగ్రహణం ప్రకృత్యతిదేశార్థం, స చ ద్వ్యేకయోః ప్రయోజయతి, వృద్ధినిమిత్తేషు చ వృజాదిషు విశేషో న అస్తీతి। మద్రవృజ్యోః కని విశేషః। మద్రస్యాపత్యం, ద్వ్యఞ్మగధకలిఙ్గసూరమసాదణ్ 4.1.170, మాద్రః। వృజిశబ్దాదపి, వృద్ధేత్కోసలాజాదాఞ్ ఞ్యఙ్ 4.1.171, వార్జ్యః। స భక్తిరస్య ఇతి ప్రకృతినిర్హ్రాసే కృతే, మద్రకః। వృజికః। జనపదేన సమానశబ్దానామ్ ఇతి కిమ్? అనుషణ్డో జనపదః పౌరవో రాజా, స భక్తిరస్య, పౌరవీయః। బహువచనగ్రహణం సమానశబ్దతావిషయలక్షణార్థమ్। అన్యథా హి యత్ర ఏవ సమానశబ్దతా తత్ర ఏవ అతిదేశః స్యాత్, ఏకవచనద్వివచనయోర్న స్యాత్, వాఙ్గో వఙ్గౌ వా భక్తిరస్య ఇతి। బహువచనే తు, బహువచనే సమానశబ్దానామ్ ఏకవచనద్వివచనయోః సత్యపి శబ్దభేదేఽతిదేశో భవతి। వాఙ్గః వాఙ్గౌ వా భక్తిరస్య వాఙ్గకః।

.

1481. తేన ప్రోక్తమ్ [4.3.101]

తేన తృతీయా-ఏకవచనమ్ ప్రోక్తమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పాణినినా ప్రోక్తం పాణినీయమ్ ॥

(కాశికా) తేన ఇతి తృతీయాసమర్థాత్ ప్రోక్తమ్ ఇత్యస్మిన్నర్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి। ప్రకర్షేణ ఉక్తమ్ ప్రోక్తమ్ ఇత్యుచ్యతే, న తు కృతమ్, కృతే గ్రన్థే 4.3.116 ఇత్యనేన గతార్థత్వాత్। అన్యేన కృతా మాథురేణ ప్రోక్తా మాథురీ వృత్తిః। పాణినీయమ్। ఆపిశలమ్। కాశకృత్స్నమ్।

.

1482. తిత్తిరివరతన్తుఖణ్డికోఖాచ్ఛణ్ [4.3.102]

తిత్తిరి-వరతన్తు-ఖణ్డికా-ఉఖాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఛణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఛన్దోబ్రాహ్మణాని - (కౌముదీ-1278) ఇతి తద్విషయతా । తిత్తిరిణా ప్రోక్తమధీయతే తైత్తిరీయాః ॥

(కాశికా) తిత్తిర్యాదిభ్యః శబ్దేభ్యః ఛణ్ ప్రత్యయో భవతి తేన ప్రోక్తమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। అణోఽపవాదః। తిత్తిరిణా ప్రోక్తమధీయతే తైత్తిరీయాః। వారతన్తవీయాః। ఖాణ్డికీయాః। ఔఖీయాః। ఛన్దసి చ అయమ్ ఇష్యతే। తిత్తిరిణా ప్రోక్తః శ్లోకః ఇత్యత్ర న భవతి। శౌనకాదిభ్యశ్ ఛన్దసి 4.3.106 ఇత్యత్ర అస్య అనువృత్తేః ఛన్దోఽధికారవిహితానాం చ తద్విషయతా ఇష్యతే।

.

1483. కాశ్యపకౌశికాభ్యామృషిభ్యాం ణినిః [4.3.103]

కాశ్యప-కౌశికాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ ఋషిభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ ణినిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కాశ్యపేన ప్రోక్తమధీయతే కాశ్యపినః ॥

(కాశికా) కాశ్యపకౌశికాభ్యామ్ ఋషిభ్యాం ణినిః ప్రత్యయో భవతి తేన ప్రోక్తమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। ఛస్య అపవాదః। ణకార ఉత్తరత్ర వృద్ధ్యర్థః। కల్పస్తాభ్యాం ప్రోక్తః ఇతి స్మర్యతే। తస్య అపి తద్విషయతా భవత్యేవ। శౌనకాదిభ్యశ్ ఛన్దసి 4.3.106 ఇత్యత్ర అనువృత్తేః ఛన్దోఽధికారవిహితానాం చ తత్ర తద్విషయతా ఇష్యతే। కాశ్యపేన ప్రోక్తం కల్పమధీయతే కాశ్యపినః। కౌశికినః। ఋషిభ్యామ్ ఇతి కిమ్? ఇదానీంతనేన గోత్రకాశ్యపేన ప్రోక్తం కాశ్యపీయమ్।

.

1484. కలాపివైశమ్పాయనాన్తేవాసిభ్యశ్చ [4.3.104]

కలాపి-వైశమ్పాయన-అన్తేవాసిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) కలాప్యన్తేవాసిభ్యః, హరిద్రుణా ప్రోక్తమధీయతే హారిద్రవిణః । వైశమ్పాయనాన్తేవానిభ్యః, ఆలమ్బినః ॥

(కాశికా) కలాప్యన్తేవాసినాం వైశమ్పాయనాన్తేవాసినాం చ యే వాచకాః శబ్దాస్ తేభ్యో ణినిః ప్రత్యయో భవతి తేన ప్రోక్తమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। అణోఽపవాదః। ఛం తు పరత్వాద్ బాధతే। తత్ర కలాప్యన్తేవాసినశ్చత్వారః హరిద్రుః, ఛగలీ, తుమ్బురుః, ఉలపః ఇతి। వైశమ్పాయనాన్తేవసినః నవ ఆలమ్బిః, పలఙ్గః, కమలః, ఋచాభః, ఆరుణిః, తాణ్డ్యః, శ్యామాయనః, కఠః, కలాపీ ఇతి। ప్రత్యక్షకారిణో గృహ్యన్తే న తు వ్యవహితాః శైష్యశిష్యాః। కుతః? కలాపిఖాణ్డాయనగ్రహణాత్। తథా హి వైశమ్పాయనాన్తేవాసీ కలాపీ, తదన్తేవాసినో వైశమ్పాయనాన్తేవాసిన ఏవ భవన్తి, కిం కలాపిగ్రహణేన? తథా వైశమ్పాయనాన్తేవాసీ కఠస్ తదన్తేవాసీ ఖాణ్డాయనః, తస్య కిం శౌనకాదిసు పాఠేన? తదేతత్ ప్రత్యక్షకారిగ్రహణస్య లిఙ్గమ్। కలాప్యనతేవాసిభ్యః తావత్ హరిద్రుణా ప్రోక్తమధీయతే హారిద్రవిణః। తౌమ్బురవిణః। ఔలపినః। ఛఙ్గలినః ఢినుకం వక్ష్యతి। వైశమ్పాయనాన్తేవాసిభ్యః ఆలమ్బినః। పాలఙ్గినః। కామలినః। ఆర్చాభినః। ఆరుణినః। తాణ్డినః। శ్యామాయనినః। కఠాల్లుకం వక్ష్యతి, కలాపినశ్చాణమ్। హరిద్రురేషాం ప్రథమస్తతశ్ఛగలితుమ్బురూ। ఉలపేన చతుర్థేన కాలాపకమ్ ఇహ ఉచ్యతే। ఆలమ్బిశ్చరకః ప్రాచాం పలఙ్గకమలావుభౌ। ఋచాభారుణితాణ్డ్యాశ్చ మధ్యమీయాస్త్రయోఽపరే।

శ్యామాయన ఉదిచ్యేషు ఉక్తః కఠకలాపినోః చరకః ఇతి వైశమ్పాయనస్యాఖ్యా, తత్సమ్బన్ధేన సర్వే తదన్తేవాసినశ్చరకాః ఇత్యుచ్యన్తే।

.

1485. పురాణప్రోక్తేషు బ్రాహ్మణకల్పేషు [4.3.105]

పురాణ-ప్రోక్తేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ బ్రాహ్మణ-కల్పేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) తృతీయాన్తాత్ప్రోక్తార్థే ణినిః స్యాత్ యత్ప్రోక్తం పురాణప్రోక్తాశ్చేద్బ్రాహ్మణకల్పాస్తే భవన్తి । పురాణేన చిరన్తనేన మునినా ప్రోక్తాః । భల్లు, భాల్లవినః । శాట్యాయన, శాట్యాయనినః । కల్పే, పిఙ్గేన ప్రోక్తః పైఙ్గీ కల్పః । పురాణేతి కిమ్ । యాజ్ఞవల్క్యాని బ్రాహ్మణాని, ఆశ్మరథః కల్పః । అణి ఆపత్యస్య – (కౌముదీ-1082) ఇతి యలోపః ॥

(కాశికా) ప్రత్యయార్థవిశేషణమ్ ఏతత్। తృతీయాసమర్థాత్ ప్రోక్తే ణినిః ప్రత్యయో భవతి యత్ ప్రోక్తం పురాణప్రోక్తాశ్చేద్ బ్రాహ్మణకల్పాస్ తే భవన్తి। పురాణేన చిరన్తనేన మునినా ప్రోక్తాః। బ్రాహ్మణేషు తావత్ భాల్లవినః। శాట్యాయనినః। ఐతరేయిణః। కల్పేషు పైఙ్గీ కల్పః। ఆరుణపరాజీ। పురాణప్రోక్తేషు ఇతి కిమ్? యాజ్ఞవల్కాని బ్రాహ్మణాని। ఆశ్మరథః కల్పః యాజ్ఞవల్క్యాదయోఽచిరకాలా ఇత్యాఖ్యానేషు వార్తా। తథా వ్యవహరతి సూత్రకారః। తద్విషయతా కస్మాన్ న భవతి? ప్రతిపదం బ్రాహ్మణేసు యః ప్రత్యయస్ తస్య తద్విషయతా విధీయతే ణినేః। అయం తు యాజ్ఞవల్క్యశబ్దస్య కణ్వాదిషు పాఠాదణ్। న వాఽయం యోగశ్ ఛన్దోఽధికారమనువర్తయతి, తేన కల్పేష్వపి న భవతి। పురాణ ఇతి నిపాతనాత్ తుడభావః। న వా అత్యన్తబాధైవ, తేన పురాతనమ్ ఇత్యపి భవతి।

.

1486. శౌనకాదిభ్యశ్ఛన్దసి [4.3.106]

శౌనక-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఛన్దస్యభిధేయే ఏభ్యో ణినిః । శౌనకేన ప్రోక్తమధీయతే శౌనకినః ॥

(కాశికా) శౌనక ఇత్యేవమాదిభ్యః ణినిః ప్రత్యయో భవతి తేన ప్రోక్తమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే ఛన్దస్యభిధేయే। ఛాణోరపవాదః। శౌనకేన ప్రోక్తమధీయతే శౌనకినః। వాజసనేయినః। ఛన్దసి ఇతి కిమ్? శౌనకీయా శిక్షా। కఠశాఠ ఇత్యత్ర పఠ్యతే తత్సంహతార్థం, కేవలాద్ ధి లుకం వక్ష్యతి। కటశాఠాభ్యాం ప్రోక్తమధీయతే కాఠశాఠినః। శౌనక। వాజసనేయ। సాఙ్గరవ। శాఽర్ఙ్గరవ। సామ్పేయ। శాఖేయ।

ఖాణ్డాయన। స్కన్ధ। స్కన్ద। దేవదత్తశఠ। రజ్జుకణ్ఠ। రజ్జుభార। కఠశాఠ। కశాయ। తలవకార। పురుషాంసక। అశ్వపేయ। శౌనకాదిః।

.

1487. కఠచరకాల్లుక్ [4.3.107]

కఠ-చరకాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ లుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కలాపినా ప్రోక్తప్రత్యయస్య లుక్ స్యాత్ । కఠేన ప్రోక్తమధీయతే కఠాః । చరకాః ॥

(కాశికా) కఠచరకశబ్దాభ్యాం పరస్య ప్రోక్తప్రత్యయస్య లుగ్ భవతి। కఠశబ్దాద్ వైశమ్పాయనాన్తేవాసిభ్యః ఇతి ణినేః, చరకశబ్దాదప్యణః। కఠేన ప్రోక్తమధీయతే కఠాః। చరకాః। ఛన్దసి ఇత్యేవ। కాఠాః। చారకాః।

.

1488. కలాపినోఽణ్ [4.3.108]

కలాపినః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కలాపినా ప్రోక్తమధీయతే కాలాపాః ।నాన్తస్య టిలోపే సబ్రహ్మచారిపీఠసర్పికలాపికౌథుమితైతిలిజాజలిలాఙ్గలిశిలాలిశిఖణ్డిసూకరసద్మసుపర్వణాముపస ంఖ్యానమ్ ఇత్యుపసంఖ్యానాట్టిలోపః (వార్త్తికమ్) ॥

(కాశికా) కలాపిశబ్దాదణ్ ప్రత్యయో భవతి తేన ప్రోక్తమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। వైశమ్పాయనాన్తేవాసిత్వాణ్ ణినేరపవాదః। కలాపినా ప్రోక్తమధీయతే కాలాపాః। ఇనణ్యనపత్యే 6.4.164 ఇతి ప్రకృతిభావే ప్రాప్తే, న అన్తస్య టిలోపే సబ్రహ్మచారిపీఠసర్పికలాపికుథుమితైతలిజాజలిజాఙ్గలి. లాఙ్గలిశిలాలిశిఖణ్డిసూకరసద్మసుపర్వణాముపసఙ్ఖ్యానమ్। ఇతి టిలోపః। అథాణ్గ్రహణం కిమ్, యథాప్రాప్తమ్ ఇత్యేవ సిద్ధమ్? అధికవిధానార్థం, తేన మాథురీ వృత్తిః, సౌలభాని బ్రాహ్మణాని ఇత్యేవమాది సిద్ధమ్।

.

1489. ఛగలినో ఢినుక్ [4.3.109]

ఛగలినః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ఢినుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఛగలినా ప్రోక్తమధీయతే ఛాగలేయినః ॥

(కాశికా) ఛఙ్గలిన్శబ్దాత్ ఢినుక్ ప్రత్యయో భవతి తేన ప్రోక్తమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। కలాప్యన్తేవాసిత్వాణ్ ణినేరపవాదః। ఛఙ్గలినా ప్రోక్తమధీయతే ఛాగలేయినః।

.

1490. పారాశర్యశిలాలిభ్యాం భిక్షునటసూత్రయోః [4.3.110]

పారాశర్య-శిలాలిభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ భిక్షు-నటసూత్రయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) పారాశర్యేంణ ప్రోక్త భిక్షుసూత్రమధీయతే పారాశరిణో భిక్షవః । శైలాలినో నటాః ॥

(కాశికా) ణినిరిహ అనువర్తతే, న ఢినుక్। పారాశర్యశిలాలిభ్యాం ణినిః ప్రత్యయో భవతి తేన ప్రోక్తమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। భిక్షునటసూత్రయోః ఇతి యథాసఙ్ఖ్యం ప్రత్యయార్థవిశేషణమ్। సూత్రశబ్దః ప్రత్యేకమభిసమ్బధ్యతే। తద్విషయతా చాత్రేష్యతే, తదర్థం ఛన్దోగ్రహణమనువర్త్యం, గుణకల్పనయా చ భిక్షునటసూత్రయోః ఛన్దస్త్వమ్। పారాశర్యేణ ప్రోక్తమధీయతే పరాశరిణో భిక్షవః। శైలాలినో నటాః। భిక్షునటసూత్రయోః ఇతి కిమ్? పారాశరమ్। శైలాలమ్।

.

1491. కర్మన్దకృశాశ్వాదినిః [4.3.111]

కర్మన్ద-కృశాశ్వాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఇనిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) భిక్షునటసూత్రయోరిత్యేవ । కర్మన్దేన ప్రోక్తమధీయతే కర్మన్దినో భిక్షవః । కృశాశ్వినో నటాః ॥

(కాశికా) భిక్షునటసూత్రయోః ఇత్యేవ। కర్మన్దకృశాశ్వశబ్దాభ్యామ్ ఇనిః ప్రత్యయో భవతి తేన ప్రోక్తమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే యథాసఙ్ఖ్యం భిక్షునటసూత్రయోరభిధేయయోః। అణోఽపవాదః। అత్ర అపి తద్విషయతార్థం ఛన్దోగ్రహణమనువర్త్యమ్। కర్మన్దేన ప్రోక్తమధీయతే కర్మన్దినో భిక్షవః। కృశాశ్వినో నటాః। భిక్షునటసూత్రయోః ఇత్యేవ, కార్మన్దమ్। కార్శాశ్వమ్।

.

1492. తేనైకదిక్ [4.3.112]

తేన తృతీయా-ఏకవచనమ్ ఏకదిక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సుదామ్నా అద్రిణా ఏకదిక్ సౌదామనీ ॥

(కాశికా) తేన ఇతి తృతీయాసమర్థాదేకదికిత్యేతస్మిన్నర్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి। ఏకదిక్ తుల్యదిక్ సమానదికిత్యర్థః। సుదామ్నా ఏకదిక్ సౌదామనీ విద్యుత్। హైమవతీ। త్రైకకుదీ। పైలుమూలీ। తేన ఇతి ప్రకృతే పునః సమర్థవిభక్తిగ్రహణం ఛన్దోఽధికారనివృత్త్యర్థమ్। పూర్వత్ర హి ఛన్దోఽధికారాత్ తద్విషయతా సాధ్యతే।

.

1493. తసిశ్చ [4.3.113]

తసిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) స్వరాదిపాఠాదవ్యయత్వమ్ పీలుమూలేన ఏకదిక్ పీలుమూలతః ॥

(కాశికా) తసిశ్చ ప్రత్యయో భవతి తేన ఏకదికిత్యేతస్మిన్ విషయే। పూర్వేణ్ ఘాదిషు అణాదిషు చ ప్రాప్తేషు అయమపరః ప్రత్యయో విధీయతే। స్వరాదిపాఠాదవ్యయత్వమ్। సుదామతః। హిమవత్తః। పిలుమూలతః।

.

1494. ఉరసో యచ్చ [4.3.114]

ఉరసః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) చాత్తసిః । అణోఽపవాదః । ఉరసా ఏతదిక్ ఉరస్యః । ఉరస్తః ॥

(కాశికా) ఉరస్శబ్దాత్ యత్ ప్రత్యయో భవతి, చకారాత్ తసిశ్చ, తేన ఏకదికిత్యేతస్మిన్ విషయే। అణోఽపవాదః। ఉరసా ఏకదిగురస్యః, ఉరస్తః।

.

1495. ఉపజ్ఞాతే [4.3.115]

ఉపజ్ఞాతే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) తేనేత్యేవ । పాణినినా ఉపజ్ఞాతం పాణినీయమ్ ॥

(కాశికా) తేన ఇత్యేవ। తృతీయాసమర్థాతుపజ్ఞాతే ఇత్యేతస్మిన్ విషయే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి। వినా ఉపదేశేన జ్ఞాతమౌపజ్ఞాతం, స్వయమభిసమ్బుద్ధమ్ ఇత్యర్థః। పాణినినా ఉపజ్ఞాతం పాణినీయమకాలకం వ్యాకరణమ్। కాశకృత్స్నం గురులాఘవమ్। ఆపిశలం దుష్కరణమ్।

.

1496. కృతే గ్రన్థే [4.3.116]

కృతే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ గ్రన్థే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వరరుచినా కృతో వారరుచో గ్రన్థః ॥

(కాశికా) తేన ఇత్యేవ। తృతీయాసమర్థాత్ కృతే ఇత్యేతస్మిన్నర్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి, యత్ తత్కృతం గ్రన్థశ్చేత్ స భవతి। వరరుచినా కృతాః వారరుచాః శ్లోకాః। హైకుపాదో గ్రన్థః। భైకురాటో గ్రన్థః। జాలూకః। గ్రన్థే ఇతి కిమ్? తక్షకృతః ప్రాసాదః। ఉత్పాదితం కృతం, విద్యామానామ్ ఏవ జ్ఞాతమ్ ఔపజ్ఞాతమ్ ఇత్యయమనయోర్విశేషః।

.
1497. సంజ్ఞాయామ్ [4.3.117]

సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) తేనేత్యేవ । అగ్రన్థార్థమిదమ్ । మక్షికాభిః కృతం మాక్షికం మధు ॥

(కాశికా) తృతీయాసమర్థాత్ కృతే ఇత్యేతస్మిన్నర్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి సముదాయేన చేత్ సంజ్ఞా జ్ఞాయతే। మక్షికాభి కృతం మాక్షికమ్। కార్మ్కమ్। సారఘమ్। పౌత్తికమ్। మధునః సంజ్ఞాః ఏతాః।

.
1498. కులాలాదిభ్యో వుఞ్ [4.3.118]

కులాల-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ వుఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) తేన కృతే సంజ్ఞాయామ్ । కులాలేన కృతం కౌలాలకమ్ । వారుడకమ్ ॥

(కాశికా) తేన, కృతే, సంజ్ఞాయామ్ ఇతి చ ఏతత్ సర్వమనువర్తతే। కులాలాదిభ్యః వుఞ్ ప్రత్యయో భవతి తేన కృతమ్ ఇత్యేతస్మిన్నర్థే సంజ్ఞాయాం గమ్యమానాయామ్। కౌలాలకమ్। వారుడకమ్। కులాల। వరుద। చణ్డాల। నిషాద। కర్మార। సేనా। సిరఘ్ర। సేన్ద్రియ। దేవరాజ। పరిషత్। వధూ। రురు। ధ్రువ। రుద్ర। అనడుః। బ్రహ్మన్। కుమ్భకార। శ్వపాక। కులాలాదిః।

.
1499. క్షుద్రాభ్రమరవటరపాదపాదఞ్ [4.3.119]

క్షుద్రా-భ్రమర-వటర-పాదపాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) తేన కృతే సంజ్ఞాయామ్ । క్షుద్రాభిః కృతం క్షౌద్రమ్ । భ్రామరమ్ । వాటరమ్ । పాదపమ్ ॥

(కాశికా) తేన, కృతే, సంజ్ఞాయామ్ ఇతి సర్వమనువర్తతే। క్షుద్రాదిభ్యః అఞ్ ప్రత్యయో భవతి తేన కృతే ఇత్యేతస్మిన్ విషయే సంజ్ఞాయాం గమ్యమానాయామ్। అణోఽపవాదః। స్వరే విశేషః। క్షుద్రాదిభిః కృతం క్షౌద్రమ్। భ్రామరమ్। వాటరమ్। పాదపమ్।

.
1500. తస్యేదమ్ [4.3.120]

తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఇదమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉపగోరిదమౌపగవమ్ ।వహేస్తురణిట్ చ (వార్తికమ్) ॥ సంవోఢుః స్వం సాంవహిత్రమ్ ।అగ్నీధః శరణే రణ్ భం చ (వార్తికమ్) ॥ అగ్నిమిన్ధే అగ్నీత్, తస్య స్థానమాగ్నీధ్రమ్ ।

తాత్స్థ్యాత్సోఽప్యాగ్నీధ్రః ।సమిధామాధానే షేణ్యణా (వార్తికమ్) ॥ సామిధేన్యో మన్త్రః । సామిధేనీ ఋక్ ॥

(కాశికా) తస్య ఇతి షష్ఠీసమర్థాదిదమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి। అణాదయః పఞ్చ మహోత్సర్గాః। ఘాదయశ్చ ప్రత్యయా యథావిహితం విధీయన్తే। ప్రకృతిప్రత్యయార్థయోః షష్ఠ్యర్థమాత్రం తత్సమ్బన్ధిమాత్రం చ వివక్షితం, యదపరం లిఙ్గసఙ్ఖ్యాప్రత్యక్షపరోక్షాదికం తత్సర్వమవివక్షితమ్। ఉపగోరిదమ్ ఔపగవమ్। కాపటవమ్। రాష్ట్రియమ్। అవారపారీణమ్। అనన్తరాదిష్వనభిధానాన్ న భవతి, దేవదత్తస్య అనన్తరమ్ ఇతి। సంవహేస్తురణిట్ చ। సంవోఢుః స్వం సాంవహిత్రమ్। సిద్ధః ఏవాత్రాణ్, ఇడర్థముపసఙ్ఖ్యానమ్। ఆగ్నీధః శరణే రణ్ భం చ। ఆగ్నీధ్రమ్। సమిధామాధానే షేణ్యణ్। సామిధేన్యో మన్త్రః। సామిధేనీ ఋక్।

.

1501. రథాద్యత్ [4.3.121]

రథాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) రథ్యం చక్రమ్ ॥

(కాశికా) రథశబ్దాత్ యత్ ప్రత్యయో భవతి తస్య ఇదమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। అణోఽపవాదః। రథస్య ఇదమ్ రథ్యం, చక్రం వా యుగం వా। రథాఙ్గ ఏవ ఇష్యతే, న అన్యత్ర అనభిధానాత్। రథసీతాహలేభ్యో యద్విధావితి తదన్తవిధిరుపసఙ్ఖ్యాయతే। పరమరథ్యమ్। ఉత్తమరథ్యమ్।

.

1502. పత్త్రపూర్వాదఞ్ [4.3.122]

పత్త్ర-పూర్వాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పత్త్రం వాహనమ్ । అశ్వరథస్యేదమాశ్వరథమ్ ॥

(కాశికా) పతన్తి తేన ఇతి పత్త్రమశ్వాదికం వాహనముచ్యతే। తత్పూర్వాద్ రథశబ్దాతఞ్ ప్రత్యయో భవతి తస్య ఇదమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। పూర్వస్య యతోఽపవాదః। ఆశ్వరథం చక్రమ్। ఔష్ట్రరథమ్। గార్దభరథమ్।

.

1503. పత్త్రాధ్వర్యుపరిషదశ్చ [4.3.123]

పత్త్ర-అధ్వర్యు-పరిషదః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అఞ్ ।పత్త్రాద్వాహ్యే (వార్త్తికమ్) ॥ అశ్వస్యేదం వహనీయమాశ్వమ్ । ఆధ్వర్యవమ్ పారిషదమ్ ॥

(కాశికా) పత్త్రం వాహనమ్, తద్వాచినః ప్రాతిపదికాతధ్వర్యుపరిషచ్ఛబ్దాభ్యాం చ అఞ్ ప్రత్యయో భవతి తస్య ఇదమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। అణోఽపవాదః। పత్త్రాద్ వాహ్యే। అశ్వస్య ఇదం వహనీయమాశ్వమ్। ఔష్ట్రమ్। గార్దభమ్। ఆధ్వర్యవమ్। పారిషదమ్।

.

1504. హలసీరాట్ఠక్ [4.3.124]

హల-సీరాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఠక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) హాలికమ్ । సైరికమ్ ॥

(కాశికా) హలసీరశబ్దాభ్యాం ఠక్ ప్రత్యయో భవతి తస్య ఇదమ్ ఇత్యస్మిన్ విషయే। అణోఽపవాదః। హలస్య ఇదం హాలికమ్। సైరికమ్।

.

1505. ద్వన్ద్వాద్వున్ వైరమైథునికయోః [4.3.125]

ద్వన్ద్వాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వున్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వైర-మైథునికయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) కాకోలూకికా । కుత్సకుశికికా ।వైరే దేవాసురాదిభ్యః ప్రతిషేధః (వార్త్తికమ్) ॥ దైవాసురమ్ ॥

(కాశికా) ద్వన్ద్వసంజ్ఞాకాత్ వున్ ప్రత్యయో భవతి తస్య ఇదమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే, వైరమైథునికయోః ప్రత్యయార్థవిశేషణయోః। అణోఽపవాదః। ఛం తు పరత్వాద్ బాధతే। వైరే తవత్ బాభ్రవ్యశాలఙ్కాయనికా। కాకోలూకికా। మైథునికాయామత్రిభరద్వాజికా। కుత్సకుశికికా। వివహనమైథునికా। వైరస్య నపుంసకత్వేఽప్యమీ స్వభావతః స్త్రీలిఙ్గాః। వైరే దేవాసురాదిభ్యః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। దైవాసురమ్। రాక్షోఽసురం వైరమ్।

.

1506. గోత్రచరణాద్వుఞ్ [4.3.126]

గోత్ర-చరణాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వుఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఔపగవకమ్ ।చరణాద్ధర్మామ్నాయయోరితి వక్తవ్యమ్ (వార్త్తికమ్) ॥ కాఠకమ్ ॥

(కాశికా) గోత్రవాచిభ్యః చరణవాచిభ్యః చ ప్రాతిపదికేభ్యో వుఞ్ ప్రత్యయో భవతి తస్య ఇదమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే అణోఽపవాదః। ఛం తు ప్రత్వాద్ బాధతే। గోత్రాత్ తావద్ గ్లౌచుకాయనకమ్। ఔపగవకమ్। చరణాద్ ధర్మామ్నాయయోరిష్యతే। కాఠకమ్। కాలాపకమ్। మౌదకమ్। పైప్పలాదకమ్।

.

1507. సంఘాఙ్కలక్షణేష్వఞ్యఞిఞామణ్ [4.3.127]

సంఘ-అఙ్క-లక్షణేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ అఞ్-యఞ్-ఇఞామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ।ఘోషగ్రహణమపి కర్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ అఞ్, బైదః సఙ్ఘోఽఙ్కో ఘోషో వా । బైదం లక్షణమ్ । యఞ్, గార్గః । గార్గమ్ । ఇఞ్, దాక్షః । దాక్షమ్ । పరమ్పరాసంబన్ధోఽఙ్కః సాక్షాత్తు లక్షణమ్ ॥

(కాశికా) సఙ్ఘాఽదిషు ప్రతయార్థవిశేషణేషు అఞనతాద్, యఞన్తాద్, ఇఞన్తాచ్ చ ప్రాతిపదికాదణ్ ప్రత్యయో భవతి తస్య ఇదమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। పూర్వస్య వుఞోఽపవాదః। ఘోషగ్రహణమత్ర కర్తవ్యమ్। తేన వైషమ్యాద్ యథాసఙ్ఖ్యం న భవతి। అఞనతాత్ బైదః సఙ్ఘః। బైదాఽఙ్కః। బైదమ్ లక్షణమ్। బైదో ఘోషః। యఞన్తాత్ గార్గః సఙ్ఘః। గార్గోఽఙ్కః। గార్గం లక్షణమ్। గార్గో ఘోషః। ఇఞన్తాత్ దాక్షః సఙ్ఘః। దాక్షోఽఙకః। దాక్షం లక్షణమ్। దాక్షో ఘోషః। అఙ్కలక్షణయోః కో విశేషః? లక్షణం లక్ష్యభూతస్య ఏవ చిహ్నభూతం స్వం యథా విద్యా బిదానామ్, అఙ్కస్తు గవాదిస్థోఽపి గవాదీనాం స్వం న భవతి। ణిత్కరణం జీబర్థం పుంవద్భావప్రతిషేధార్థం చ। వైదీ విద్యా అస్య వైదీవిద్యః।

.

1508. శాకలాద్వా [4.3.128]

శాకలాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అణ్ వోక్తేఽర్థే పక్షే చరణత్వాద్వుఞ్ । శాకలేన ప్రోక్తమధీయతే శాకలాస్తేషాం సఙ్ఘోఽఙ్కో ఘోషో వా శాకలః । శాకలకః । లక్షణే క్లీబతా ॥

(కాశికా) శాకలశబ్దాత్ సఙ్ఘాదిషు ప్రత్యయార్థవిశేషణేషు వా అణ్ప్రత్యయో భవతి తస్య ఇదమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। వుఞోఽపవాదః। శాకలేన ప్రోక్తమధీయతే శాకలాః। తేషాం సఙ్ఘః శాకలః, శాకలకః। శాకలోఽఙ్కః, శాకలకోఽఙ్కః। శాకలం లక్షణమ్, శాకలకం లక్షణమ్। శాకలో ఘోషః, శాకలకో ఘోషః।

.

1509. ఛన్దోగౌక్థికయాజ్ఞికబహ్వృచనటాఞ్ఞ్యః [4.3.129]

ఛన్దోగ-ఔక్థిక-యాజ్ఞిక-బహ్వృచ-నటాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఞ్యః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఛన్దోగానాం ధర్మ ఆమ్నాయో వా ఛాన్దోగ్యమ్ । ఔక్థిక్యమ్ । యాజ్ఞిక్యమ్ । బాహ్వృచ్యమ్ । నాట్యమ్ ।చరణాద్ధర్మామ్నాయయోః (వార్తికమ్) ॥ ఇత్యుక్తం తత్సాహచర్యాన్నటశబ్దాదపి తయోరేవ ॥

(కాశికా) సఞ్జ్ఞాదయో నివృత్తాః, సామాన్యేన విధానమ్। ఛన్దోగాఽదిభ్యః శబ్దేభ్యో ఞ్యః ప్రత్యయో భవతి తస్య ఇదమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। వుఞణోరపవాదః। చరణాద్ ధర్మామ్నాయయోః, తత్సాహచర్యాన్ నటశబ్దాదపి ధర్మామ్నాయయోరేవ భవతి। ఛన్దోగానాం ధర్మో వా ఆమ్నాయో వా ఛన్దోగ్యమ్। ఔక్థిక్యమ్। యాజ్ఞిక్యమ్। బాహ్వృచ్యమ్। నాట్యమ్। అన్యత్ర ఛాన్దోగం కులమ్ ఇత్యాదిః।

.

1510. న దణ్డమాణవాన్తేవాసిషు [4.3.130]

న అవ్యయమ్ దణ్డ-మాణవ-అన్తేవాసిషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) దణ్డప్రధానా మాణవా దణ్డమాణవాస్తేషు శిష్యేషు చ వుఞ్ న స్యాత్ । దాక్షా దణ్డమాణవాః శిష్యా వా ॥

(కాశికా) దణ్డప్రధానా మానవాః దణ్డమాణవాః, అన్తేవాసినః శిష్యాః। తేష్వభిధేయేషు వుఞ్ ప్రత్యయో న భవతి। గోత్రగ్రహణమ్ ఇహ అనువర్తతే, తేన వుఞ్ప్రతిషేధో విజ్ఞాయతే। గౌకక్షాః దణ్డమాణవాః అన్తేవాసినో వా। దాక్షాః। మాహకాః।

.

1511. రైవతికాదిభ్యశ్ఛః [4.3.131]

రైవతిక-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ఛః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) తస్యేదమిత్యర్థే । వుఞోఽపవాదః । రైవతికీయః । బైజవాపీయః ॥

(కాశికా) దైవతికాఽదిభ్యః ఛః ప్రత్యయో భవతి తస్య ఇదమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। గోత్రప్రత్యయాన్తా ఏతే, తతః పూర్వేణ వుఞి ప్రాప్తే ఛవిధానార్థం వచనమ్। రైవతికీయః। స్వాపిశీయః। రైవతిక। స్వాపిశి। క్షైమవృద్ధి। గౌరగ్రీవి। ఔదమేయి। ఔదవాహి। బైజవాపి।

.

1512. కౌపిఞ్జలహాస్తిపదాదణ్ [4.3.132]

కౌపిఞ్జల-హాస్తిపదాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కుపిఞ్జలస్యాపత్యమ్ । ఇహైవ నిపాతనాదణ్ తదన్తాత్పునరణ్ । కౌపిఞ్జలః । గౌత్రవుఞోఽపవాదః । హస్తిపాదస్యాపత్యం హాస్తిపాదస్యాయం హాస్తిపదః ॥

(కాశికా) కౌపిఞ్జలహాస్తిపదశబ్దాభ్యమణ్ ప్రత్యయో భవతి తస్య ఇదమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। గోత్రవుఞోఽపవాదః, గోత్రాధికారాత్। కౌపిఞ్జలః। హాస్తిపదః।

.

1513. ఆథర్వణికస్యేకలోపశ్చ [4.3.133]

ఆథర్వణికస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఇక లుప్తవిభక్తికమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)లోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అణ్ స్యాత్ । ఆథర్వణికస్యాయమాథర్వణః ధర్మ ఆమ్నాయో వా । చరణాద్వుఞోఽపవాదః । ఇతి తద్ధితాధికారే శైషికప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) అణిత్యేవ। ఆథర్వణికశబ్దాదణ్ ప్రత్యయో భవతి, తత్సంనియోగేన చ ఇకలోపః, తస్య ఇదమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। చరనవుఞోఽపవాదః। ఆథర్వణికస్యాయం ఆథర్వణో ధర్మః ఆమ్నాయో వా। చరణాద్ ధర్మామ్నాయయోః।

.

1514. తస్య వికారః [4.3.134]

తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ వికారః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ॥ అథ తద్ధితాధికారే ప్రాగ్దీవ్యతీయప్రకరణమ్ ॥ ।అశ్మనో వికారే టిలోపో వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ అశ్మనే వికారః ఆశ్మః । భాస్మనః । మార్త్తికః ॥

(కాశికా) తస్య ఇతి షష్ఠీసమర్థాద్ వికారః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి। ప్రకృతేరవస్థాన్తరం వికారః। కిమ్ ఇహ ఉదాహరణమ్? అప్రాణ్యాద్యుదాత్తమవృద్ధం, యస్య చ న అన్యత్ ప్రతిపదం విధానమ్। అశ్మనో వికారః ఆశ్మనః, ఆశ్మః। అశ్మనో వికారే। ఇతి టిలోపః పాక్షికః। భాస్మనః। మార్త్తికః। నిత్స్వరేణాద్యుదాత్తా ఏతే। తస్య ప్రకరణే తస్య ఇతి పునర్వచనం శైషికనివృత్త్యర్థమ్। వికారావయవయోర్ఘాదయో న భవన్తి। హాలః। సైరః।

.

1515. అవయవే చ ప్రాణ్యోషధివృక్షేభ్యః [4.3.135]

అవయవే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ ప్రాణి-ఓషధి-వృక్షేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) చాద్వికారే । మయూరస్యావయవో వికారో వా మాయూరః । మౌర్వం కాణ్డం భస్మ వా । పైప్పలమ్ ॥

(కాశికా) ప్రాణ్యోషధివృక్షవాచిభ్యః శబ్దేభ్యః షష్ఠీసమర్థేభ్యః అవయవే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి, చకారాద్ వికారే చ। తత్ర ప్రాణిభ్యః అఞం వక్ష్యతి। కపోతస్య వికారో అవయవో వా కాపోతః। మాయూరః। తైత్తిరః। ఓషధిభ్యః మౌర్వం కాణ్డమ్। మౌర్వం భస్మ। వృక్షేభ్యః కారీరం కాణ్డమ్। కారీరం భస్మ। ఇత ఉత్తరే ప్రత్యయాః ప్రాణ్యోషధివృక్షేభ్యః వికారావయవయోః భవన్తి। అన్యేభ్యస్ తు వికారమాత్రే। కథం ద్వయమప్యధిక్రియతే తస్య వికారః, అవయవే చ ప్రాణ్యోషధివృక్షేభ్యః ఇతి? వికారావయవయోర్యుగపదధికారోఽపవాద। విధానార్థః। కృతనిర్దేశౌ హి తౌ।

.

1516. బిల్వాదిభ్యోఽణ్ [4.3.136]

బిల్వ-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) బైల్వమ్ ॥

(కాశికా) బిల్వ ఇత్యేవమాదిభ్యోఽణ్ ప్రత్యయో భవతి వికారావయవయోరర్థయోః। యథాయోగమఞ్మయటోరపవాదః। బిల్వస్య వికారోఽవయవో వా బైల్వః। గవేధుకాశబ్దోఽత్ర పఠ్యతే, తతః కోపధాతేవ సిద్ధే మయడ్బాధనార్థం గ్రహణమ్। విల్వ। వ్రీహి। కాణ్డ। ముదగ్। మసూర। గోధూమ। ఇక్షు। వేణు। గవేధుకా। కర్పాసీ। పాటలీ। కర్కన్ధూ। కుటీర। బిల్వాదిః।

.

1517. కోపధాచ్చ [4.3.137]

క-ఉపధాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అణ్ । అఞోఽపవాదః । తర్కు, తార్కవమ్ । తైత్తిడీకమ్ ॥

(కాశికా) కకారోపధాత్ ప్రాతిపదికాదణ్ ప్రత్యయో భవతి యథాయోగం వికారావయవయోరర్థయోః। అఞోఽపవాదః। తర్కు తార్కవమ్। తిత్తిడీకతైత్తిడీకమ్। మాణ్డూకమ్। దార్దురూకమ్। మాధూకమ్।

.

1518. త్రపుజతునోః షుక్ [4.3.138]

త్రపు-జతునోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ షుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆభ్యామణ్ స్యాద్వికారే ఏతయోః షుగాగమశ్చ । త్రాపుషమ్ । జాతుషమ్ ॥

(కాశికా) త్రపుజతుశబ్దాభ్యామణ్ ప్రత్యయో భవతి వికరే, తత్సన్నియోగేన తయోః షుగాగమో భవతి। ఓరఞోఽపవాదః। త్రపుణో వికారః త్రాపుషమ్। జాతుషమ్। అప్రాణ్యాదిత్వాన్ న అవయవే।

.

1519. ఓరఞ్ [4.3.139]

ఓః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) దైవదారవమ్ । భాద్రదారవమ్ ॥

(కాశికా) ఉవర్ణాన్తాత్ ప్రాతిపదికాతఞ్ ప్రత్యయో భవతి వికారావయవయోరర్థయోః। అణోఽపవాదః। అనుదాత్తాదేరన్యదిహోదాహరణమ్। దైవదారమ్। భాద్రదారవమ్।

.

1520. అనుదాత్తాదేశ్చ [4.3.140]

అనుదాత్త-ఆదేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) దాధిత్థమ్ । కాపిత్థమ్ ॥

(కాశికా) అనుదాత్తాదేః ప్రాతిపదికాతఞ్ ప్రత్యయో భవతి వికారావయవయోరర్థయోః। అణోఽపవాదః। దాధిత్థమ్। కాపిత్థమ్। మాహిత్థమ్।

.

1521. పలాశాదిభ్యో వా [4.3.141]

పలాశ-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ వా అవ్యయమ్

(సి.కౌ) పాలాశమ్ । కారీరమ్ ॥

(కాశికా) పలాశాఽదిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః వా అఞ్ ప్రత్యయో భవతి వికారావయవయోరర్థయోః। పాలాశమ్। ఖాదిరమ్। యవాసమ్। ఉభయత్ర విభాషేయమ్। పలాశఖదిరశింశిపాస్పన్దనానామనుదత్తాదిత్వాత్ ప్రాప్తే అన్యేషామప్రాప్తే। పలాశ। ఖదిర। శింశిపా। స్పన్దన। కరీర। శిరీష। యవాస। వికఙ్కత। పలాశాదిః।

.

1522. శమ్యాష్ట్లఞ్ [4.3.142]

శమ్యాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ట్లఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శామీలం భస్మ । షిత్వాన్ఙీష్ । శామీలీ స్రుక్ ॥

(కాశికా) శమీశబ్దాట్ ట్లఞ్ ప్రత్యయో భవతి వికారావయవయోరర్థయోః। అఞోఽపవాదః। శామీలం భస్మ। శామీలీస్రుక్।

.

1523. మయడ్వైతయోర్భాషాయామభక్ష్యాచ్ఛాదనయోః [4.3.143]

మయట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్ ఏతయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ భాషాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అ-భక్ష్య-ఆచ్ఛాదనయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ప్రకృతిమాత్రాన్మయడ్వా స్యాద్వికారావయవయోః । అశ్మమయమ్ । ఆశ్మనమ్ । అభక్ష్యేత్యాది కిమ్ । మౌద్గః సూపః । కార్పాసమాచ్ఛాదనమ్ ॥

(కాశికా) ప్రకృతిమాత్రాద్ వా మయట్ ప్రత్యయో భవతి భక్ష్యాచ్ఛాదనవర్జితయోః వికారావయవయోరర్థయోర్భాషాయాం విషయే యథాయథం ప్రత్యయేషు ప్రాప్తేషు। అశ్మమయమ్, ఆశ్మనమ్। మూర్వామయమ్, మౌర్వామ్। భాషాయామ్ ఇతి కిమ్? బైల్వః ఖాదిరో వా యూపః స్యాత్। అభక్ష్యాచ్ఛాదనయోః ఇతి కిమ్? మౌద్గః సూపః। కార్పాసమాచ్ఛాదనమ్। ఏతయోః ఇత్యనేన కిం యావతా వికారావయవౌ ప్రకృతావేవ? యే విశేషప్రత్యయాః ప్రాణిరజతాదిభ్యోఽఞ్ 4.3.154 ఇత్యేవమాదయస్ తద్విషయేఽపి యథా స్యాత్, కపోతమయమ్, కాపోతమ్, లోహమయమ్, లౌహమ్ ఇతి।

.

1524. నిత్యం వృద్ధశరాదిభ్యః [4.3.144]

నిత్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వృద్ధ-శర-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఆమ్రమయమ్ । శరమయమ్ ।ఏకాచో నిత్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ త్వఙ్మయమ్ । వాఙ్మయమ్ । కథం తర్హి ఆప్యమమ్మయమితి । తస్యేదమ్ (కౌముదీ-1500) ఇత్యణ్ణన్తాత్స్వార్థే ష్యఞ్ ॥

(కాశికా) భాషాయామభక్ష్యాచ్ఛాదనయోః ఇత్యేవ। వృద్ధేభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః శరాదిభ్యశ్చ అభక్ష్యాచ్ఛాదనయోః వికారావయవయోః భాషాయాం విషయే నిత్యం మయట్ ప్రత్యయో భవతి। వృద్ధేభ్యస్ తావత్ ఆమ్రమయమ్। శాలమయమ్। శాకమయమ్। శరాదిభ్యః శరమయమ్। దర్భమయమ్। మృన్మయమ్। నిత్యగ్రహణం కిం యావతా ఆరమ్భసామర్థ్యాదేవ నిత్యం భవిష్యతి? ఏకాచో నిత్యం మయటమిచ్ఛన్తి, తదనేన క్రియతే, త్వఙ్మయమ్, స్రుఙ్మయమ్ , వాఙ్మయమ్ ఇతి। శర। దర్భ। మృత్। కుటీ। తృణ। సోమ। బల్వజ। శరాదిః।

.

1525. గోశ్చ పురీషే [4.3.145]

గోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ పురీషే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) గోః పురీషం గోమయమ్ ॥

(కాశికా) గోశబ్దాత్ పురీషేఽభిధేయే మయట్ ప్రత్యయో భవతి। గోమయమ్। పురీషే ఇతి కిమ్? గవ్యం పయః। పురీషం న వికారో న చ అవయవః, తస్య ఇదం విషయే విధానమ్। వికారావయవయోస్ తు గోపయసోర్యతం వక్ష్యతి।

.

1526. పిష్టాచ్చ [4.3.146]

పిష్టాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) మయట్ స్యాద్వికారే । పిష్టమయం భస్మ । కథం పైష్టీ సురేతి । సామాన్యవివక్షాయాం తస్యేదం (కౌముదీ-1500) ఇత్యణ్ ॥

(కాశికా) పిష్టశబ్దాన్ నిత్యం మయట్ ప్రత్యయో భవతి తస్య వికారః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। అణోఽపవాదః। పిష్టమయం భస్మ।

.

1527. సంజ్ఞాయాం కన్ [4.3.147]

సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ కన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పిష్టాదిత్యేవ । పిష్టస్య వికారవిశేషః పిష్టకః । పూపోఽపూపః పిష్టకః స్యాత్ ॥

(కాశికా) పిష్టశబ్దాత్ కన్ ప్రత్యయో భవతి వికారే సంజ్ఞాయాం విషయే। మయటోఽపవాదః। పిష్టకః।

.

1528. వ్రీహేః పురోడాశే [4.3.148]

వ్రీహేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ పురోడాశే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) మయట్ స్యాత్ । బిల్వాద్యణోఽపవాదః । బ్రీహిమయః పురోడాశః । వ్రైహమన్యత్ ॥

(కాశికా) వ్రీహిశబ్దాన్ మయట్ ప్రత్యయో భవతి పురోడశే వికారే। బిల్వాద్యణోఽపవాదః। వ్రీహిమయః పురోడాశః। వ్రైహమన్యత్।

.

1529. అసంజ్ఞాయాం తిలయవాభ్యామ్ [4.3.149]

అ-సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ తిల-యవాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) తిలమయమ్ । యవమయమ్ । సంజ్ఞాయాం తు తైలమ్ । యావకః ॥

(కాశికా) తిలయవశబ్దాభ్యామసంజ్ఞావిషయే మయట్ ప్రత్యయో భవతి వికారావయవయోరర్థయోః। తిలమయమ్। యవమయమ్। అసంజ్ఞాయామ్ ఇతి కిమ్? తైలమ్। యావకః। యావాదిభ్యః కన్ 5.4.29।

.

1530. తాలాదిభ్యోఽణ్ [4.3.152]

తాల-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అఞ్మయటోరపవాదః । (గణసూత్రమ్ -) తాలాద్ధనుషి ॥ తాలం ధనుః । అన్యత్తాలమయమ్ । ఐన్ద్రాయుధమ్ ॥

(కాశికా) తాలాఽదిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః అణ్ ప్రత్యయో భవతి వికారావయవయోరర్థయోః। మయడాదీనామపవాదః। తాలం ధనుః। బార్హిణమ్। ఐన్ద్రాలిశమ్। తాలాద్ధనుషి। బార్హిణ। ఇన్ద్రాలిశ। ఇన్ద్రాదృశ। ఇన్ద్రాయుధ। చాప। శ్యామాక। పీయుక్షా। తాలాదిః।

.

1531. జాతరూపేభ్యః పరిమాణే [4.3.153]

జాత-రూపేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ పరిమాణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అణ్ । బహువచనాత్పర్యాయగ్రహణమ్ । హాటకః తాపనీయః సౌవర్ణో వా నిష్కః । పరిమాణే కిమ్ । హాటకమయీ యష్టిః ॥

(కాశికా) జాతరూపం సువర్ణమ్। బహువచననిర్దేశాత్ తద్వాచినః సర్వే గృహ్యన్తే। జాతరూపవాచిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః అణ్ ప్రత్యయో భవతి పరిమాణే వికారే। మయడాదీనమపవాదః। హాటకో నిష్కః। హాటకం కార్షాపణమ్। జాతరూపమ్। తాపనీయమ్। పరిమాణే ఇతి కిమ్? యష్టిరియం హాటకమయీ।

.

1532. ప్రాణిరజతాదిభ్యోఽఞ్ [4.3.154]

ప్రాణి-రజత-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ అఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శౌకమ్ । బాకమ్ । రాజతమ్ ॥

(కాశికా) ప్రాణివాచిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యో రజతదిభ్యశ్చ అఞ్ ప్రత్యయో భవతి వికారావయవయోరర్థయోః। అణాదినామపవాదః। అనుదాత్తాదేః అఞ్ విహిత ఏవ పరిశిష్టమ్ ఇహ ఉదాహరణమ్। ప్రాణిభ్యస్తావత్ కాపోతమ్। మాయూరమ్। తైత్తిరమ్। రజతాదిభ్యః రాజతమ్। సైసమ్।

లౌహమ్। రజతాదిషు యేఽనుదాత్తాదయః పఠ్యన్తే రజతకణ్టకరప్రభృతయస్తేభ్యోఽఞి సిద్ధే పునర్వచనం మయడ్బాధనార్థమ్। రజత। సీస। లోహ। ఉదుమ్బర। నీలదారు। రోహితక। బిభీతక। పీతదాస। తీవ్రదారు। త్రికణ్టక। కణ్టకార। రజతాదిః।

.

1533. ఞితశ్చ తత్ప్రత్యయాత్ [4.3.155]

ఞితః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ తత్-ప్రత్యయాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఞిద్యోవికారావయవప్రత్యయస్తదన్తాదఞ్ స్యాత్తయోరేవార్థయోః । మయటోఽపవాదః । శామీలస్య శామీలమ్ । దాధిత్థస్య దాధిత్థమ్ । కాపిత్థమ్ । ఞితః కిమ్ । బైల్వమయమ్ ॥

(కాశికా) అఞిత్యేవ। తదితి వికారావయవయోరర్థయోః ప్రత్యవమర్శః। ఞిద్ యో వికారావయవప్రత్యయస్ తదన్తాత్ ప్రాతిపదికాతఞ్ ప్రత్యయో భవతి వికారవయవయోః ఏవ। మయటోఽపవాదః। ఓరఞ్ 4.2.71, శమ్యాష్ట్లఞ్ 4.3.142, ప్రాణిరజతాదిభ్యోఽఞ్ 4.3.154, ఉష్ట్రాద్వుఞ్ 4.3.157, ఏణ్యా ఢఞ్ 4.3.159, కంసీయపరశవ్యయోర్యఞఞౌ లుక్ చ 4.3.168 ఇత్యేతే ప్రత్యయాః గృహ్యన్తే। దైవదారవస్య వికారోఽవయవో వా దైవదారవమ్। దాధిత్థస్య దాధిత్థమ్। పాలాశస్య పాలాశమ్। శామీలస్య శామీలమ్। కాపోతస్య కాపోతమ్। ఔష్ట్రకస్య ఔష్ట్రకమ్। ఐణేయస్య ఐణేయమ్। కాంస్యస్య కాంస్యమ్। పారశవస్య పారశవమ్। ఞితః ఇతి కిమ్? బైల్వమయమ్। తత్పృత్యయాతితి కిమ్? బైదమయమ్।

.

1534. క్రీతవత్ పరిమాణాత్ [4.3.156]

క్రీతవత్ అవ్యయమ్ పరిమాణాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్రాగ్వహతేష్ఠక్ (కౌముదీ-1548) ఇత్యారభ్య క్రీతార్థే యే ప్రత్యయా యేనోపాధినా పరిమాణాద్విహితాస్తే తథైవ వికారేఽతిదిశ్యన్తే । అణాదీనామపవాదః । నిష్కేణ క్రీతం నైష్కికమ్ । ఏవం నిష్కస్య వికారోఽపి నైష్కికః । శతస్య వికారః శత్యః । శతికః ॥

(కాశికా) ప్రాగ్వతేష్ఠఞ్ 5.1.18 ఇత్యత ఆరభ్య క్రీతార్థే యే ప్రత్యయాః పరిమాణాద్ విహితాః, తే వికారేఽతిదిశ్యన్తే। పరిమాణాత్ క్రీత ఇవ ప్రత్యయా భవన్తి తస్య వికారః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। అణాదీనామపవాదః। సఙ్ఖ్యా అపి పరిమాణగ్రహణేన గృహ్యతే, న రూఢిపరిమాణమ్ ఏవ। నిష్కేణ క్రీతం నైష్కికమ్। ఏవం నిష్కస్య వికారో నైష్కికః। శతేన క్రీతం శత్యమ్, శతికమ్। శతస్య వికారః శత్యః,

శతికః। సాహస్రః। వతిః సర్వసాదృశ్యార్థః। అధ్యర్ధపూర్వాద్ ద్విగోర్లుగసంజ్ఞాయామ్ 5.1.28 ఇత్యేవమాదికమప్యతిదిశ్యతే। ద్విసహస్రః, ద్విసాహస్రః। ద్వినిష్కః, ద్వినైష్కికః।

.

1535. ఉష్ట్రాద్వుఞ్ [4.3.157]

ఉష్ట్రాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వుఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్రాణ్యఞోఽపవాదః । ఔష్ట్రకః ॥

(కాశికా) ఉష్ట్రశబ్దాద్ వుఞ్ ప్రత్యయో వికారావయవయోరర్థ్యోః। ప్రాణ్యఞోఽపవాదః। ఉష్ట్రస్య వికారోఽవయవో వా ఔష్ట్రకః।

.

1536. ఉమోర్ణయోర్వా [4.3.158]

ఉమా-ఊర్ణయోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ వా అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఔమమ్ । ఔమకమ్ । ఓర్ణమ్ । ఔర్ణకమ్ వుఞభావే యథాక్రమమణఞౌ ॥

(కాశికా) ఉమాశబ్దాదూర్ణాశదచ్ చ వా వుఞ్ ప్రత్యయో భవతి వికారావయవయోరర్థయోః। ఔమకమ్, ఔమమ్। ఔర్ణకమ్ ఔర్ణమ్।

.

1537. ఏణ్యా ఢఞ్ [4.3.159]

ఏణ్యాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఢఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఐణేయమ్ । ఏణస్య తు ఐణమ్ ॥

(కాశికా) ఏణీశబ్దాద్ ఢఞ్ ప్రత్యయో భవతి వికారావయవయోరర్థయోః। ప్రాణ్యఞోఽపవాదః। ఐణేయమ్ మాంసమ్। పుంసస్తు అఞేవ భవతి। ఏణస్య మాంసమ్ ఐణమ్।

.

1538. గోపయసోర్యత్ [4.3.160]

గోపయసోః పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ యత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) గవ్యమ్ । పయస్యమ్ ॥

(కాశికా) గోపయస్శబ్దాభ్యాం యత్ ప్రత్యయో భవతి వికారావయవయోరర్థయోః। గవ్యమ్। పయస్యమ్। సర్వత్ర గోరజాదిప్రసఙ్గే యదస్త్యేవ, మయడ్విషయే తు విధీయతే।

.

1539. ద్రోశ్చ [4.3.161]

ద్రోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ద్రుర్వృక్షస్తస్య వికారోఽవయవో వా ద్రవ్యమ్ ॥

(కాశికా) ద్రుశబ్దాద్ యత్ ప్రత్యయో భవతి వికారావయవయోరర్థయోః। ఓరఞోఽపవాదః। ద్రవ్యమ్।

.

1540. మానే వయః [4.3.162]

మానే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ వయః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ద్రోరిత్యేవ । ద్రువయమ్ । యౌతవం ద్రువయం పాయ్యమితి మానార్థకం త్రయమ్ ॥

(కాశికా) ద్రశబ్దాన్ మానే వికారవిశేషే వయః ప్రత్యయో భవతి। యతోఽపవాదః। ద్రువయమ్।

.

1541. ఫలే లుక్ [4.3.163]

ఫలే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వికారావయవప్రత్యయస్య లుక్ స్యాత్ । ఫలే । ఆమలక్యాః ఫలమామలకమ్ ॥

(కాశికా) వికారావయవయోరుత్పన్నస్య ఫలే తద్విషయే వివక్షితే లుగ్ భవతి। ఆమలక్యాః ఫలమామలకమ్। కువలమ్। వదరమ్। ఫలితస్య వృక్షస్య ఫలమవయవో భవతి వికారశ్చ, పల్లవితస్య ఇవ పల్లవః।

.

1542. ప్లక్షాదిభ్యోఽణ్ [4.3.164]

ప్లక్ష-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) విధానసామర్థ్యాన్న లుక్ । ప్లాక్షమ్ ॥

(కాశికా) ఫలే ఇత్యేవ। ప్లక్షాఽదిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః ఫలే వికారావయవత్వేన వివక్షితే అణ్ ప్రత్యయో భవతి। అఞోఽపవాదః। విధానసామర్థ్యాత్ తస్య న లుగ్ భవతి। ప్లాక్షమ్। నైయగ్రోధమ్। ప్లక్ష। న్యగ్రోధ। అశ్వత్థ। ఇఙ్గుదీ। శిగ్రు। కకర్న్ధు। వుహతీ। ప్లక్షాఽదిః।

.

1543. న్యగ్రోధస్య చ కేవలస్య [7.3.5]

న్యగ్రోధస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ కేవలస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అస్య న వృద్ధిరైజాగమశ్చ । నైయగ్రోధమ్ ॥

(కాశికా) న్యగ్రోధశబ్దస్య కేవలస్య యకారాదుత్తరస్య అచామాదేః అచః స్థానే వృద్ధిర్న భవతి, తస్మాచ్ చ పూర్వమ్ ఐకార ఆగమో భవతి। న్యగ్రోధస్య వికారః నైయగ్రోధః చమసః। కేవలస్య ఇతి కిమ్? న్యగ్రోధమూలే భవాః శాలయః న్యాగ్రోధమూలాః శాలయః। న్యగ్రోధయతీతి న్యగ్రోధః ఇతి వ్యుత్పత్తిపక్షే నియమార్థమ్, అవ్యుత్పత్తిపక్షే విధ్యర్థమ్।

.

1544. జమ్బ్వా వా [4.3.165]

జమ్బ్వాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

(సి.కౌ) జమ్బ్వాశబ్దాత్ఫలేణ్ వా స్యాత్ । జామ్బవమ్ । పక్షే ఓరఞ్ తస్య లుక్ జమ్బు ॥

(కాశికా) ఫలే ఇత్యేవ। జమ్బ్వాశబ్దాత్ ఫలేఽభిధేయే వా అణ్ ప్రత్యయో భవతి। అఞోఽపవాదః। అత్ర అణో విధాన సమార్థ్యాల్ లుగ్ న భవతి, అఞస్ తు భవత్యేవ। జామ్బవాని ఫలాని, జమ్బూని వా।

.

1545. లుప్ చ [4.3.166]

లుప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) జమ్బ్వాః ఫలప్రత్యయస్య లుప్ వా స్యాత్ । లుపి యక్తవత్ (కౌముదీ-1294) జమ్బ్వాః ఫలం జమ్బూః ।ఫలపాకశుషాముపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ వ్రీహయః । ముద్గాః ।పుష్పమూలేషు బహులమ్ (వార్తికమ్) ॥ మల్లికాయాః పుష్పం మల్లికా । జాత్యాః పుష్పం జాతీ । విదార్యా మూలం విదారీ । బహులగ్రహణాన్నేహ । పాటాలాని పుష్పాణి । సాల్వాని మూలాని । బాహులకాత్క్వచిల్లుక్ । అశోకమ్ । కరవీరమ్ ॥

(కాశికా) వా ఇత్యేవ। జమ్బ్వాః ఫలేఽభిధేయే ప్రత్యయస్య వా లుప్ భవతి। యుక్తవద్భావే విశేషః। జమ్బ్వాః ఫలమ్ జమ్బూః ఫలమ్, జమ్బు ఫలమ్, జామ్బవమ్ ఇతి వా। లుప్ప్రకరణే ఫల్పాకశుషాముపసఙ్ఖ్యానమ్। వ్రీహయః। యవాః। మాషాః। ముద్గాః। తిలాః। పుష్పమూలేసు బహులమ్। మల్లికాయాః పుష్పమ్ మల్లికా। నవమల్లికా జాతిః। బిదార్యాః మూలం బిదారీ। అంశుమతీ। బృహతీ। న చ భవతి। పాటలాని పుష్పాణి। శాల్వాని మూలని। బహులవచనాత్ క్వచిదన్యదపి భవతి, కదమ్బం పుష్పమ్, అశోకమ్, కరవీరమ్, బైల్వాని ఫలాని ఇతి।

.

1546. హరీతక్యాదిభ్యశ్చ [4.3.167]

హరీతక్య-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యః ఫలప్రత్యయస్య లుప్స్యాత్ । హరీతక్యాదీనాం లిఙ్గమేవ ప్రకృతివత్ । హరీతక్యాః ఫలాని హరీతక్యః ॥

(కాశికా) హరీతకీ ఇత్యేవమాదిభ్యః శబ్దేభ్యః ఫలే ప్రత్యయస్య లుబ్ భవతి। లుకి ప్రాప్తే లుపో విధానే యుక్తవద్భావే స్త్రీప్రత్యయశ్రవణే చ విశేషః। హరీతక్యాః ఫలం హరీతకీ। కోశాతకీ। నఖరజనీ। అత్ర చ వ్యక్తిర్యుక్తవద్భావేన ఇష్యతే, వచనం త్వభిధేయవదేవ భవతి। హరీతక్యాః ఫలాని హరీతక్యః। హరీతకీ। కోశాతకీ। నఖరజనీ। శష్కణ్డీ। దాడీ। దోడీ। దీడీ। శ్వేతపాకీ। అర్జునపాకీ। కాలా। ద్రాక్షా। ధ్వజ్క్షా। గర్గరికా। కణ్టకారికా। శేఫాలికా। యేషాం చ ఫలపాకనిమిత్తః శోషః। పుష్పమూలేషు బహులమ్। హరీతక్యాదిః।

.

1547. కంసీయపరశవ్యయోర్యఞఞౌ లుక్ చ [4.3.168]

కంసీయ-పరశవ్యయోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ యఞ్-అఞౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ లుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) కంసీయపరశవ్యశబ్దాభ్యాం యఞఞౌ స్తశ్చయతోశ్చ లుక్ । కంసాయ హితం కంసీయమ్, తస్య వికారః కాంస్యమ్ । పరశవే హితం పరశవ్యమ్, తస్య వికారః పారశవః ॥। ఇతి తద్ధితాధికారే ప్రాగ్దీవ్యతీయప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) ప్రాక్ క్రీతాచ్ ఛః 5.1.1, కంసీయః। ఉగవాదిభ్యో యత్ 5.1.2, పరశవ్యః। కంసీయపరశవ్యశబ్దాభ్యాం యథాసఙ్ఖ్యం యఞఞౌ ప్రత్యయౌ భవతః తస్య వికారః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే, తత్సంనియోగేన చ కంసీయపరశవ్యయోః లుగ్ భవతి। కంసీయస్య వికారః కాంస్యః। పరశవ్యస్య వికారః పారశవః। ప్రాతిపదికాధికారాద్ ధాతుప్రత్యయస్య న లుగ్ భవతి। పరశవ్యశబ్దాదనుదాత్తాఽదిత్వాదేవ అఞ్ సిద్ధే లుగర్థం వచనమ్। నను చ యస్య ఇతి చ 6.4.148 ఇతి లోపే కృతే హలస్ తద్ధితస్య 6.4.150 ఇతి యలోపో భవిష్యతి? నా ఏఅదస్తి, ఈతీతి తత్ర వర్తతే। ఇతి శ్రీజయాదిత్యవిరచితాయాం కాశికాయాం వృత్తౌ చతుర్థాధ్యాయస్య తృతీయః పాదఃచతుర్థాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః।

.

1548. ప్రాగ్వహతేష్ఠక్ [4.4.1]

ప్రాక్ అవ్యయమ్ వహతేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఠక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ప్రాక్-వహతేః ఠక్

(సి.కౌ) ॥ అథ తద్ధితాధికారే ఠగధికారప్రకరణమ్ ॥ 'తద్వహతి' ఇత్యతః ప్రాక్ఠగధిక్రియతే ।తదహేతి మాశబ్దాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ మా శబ్దం కార్షీః ఇతి యః ఆహ సః 'మాశబ్దికః' ॥

(కాశికా) తద్ వహతి రథయుగప్రాసఙ్గమ్ 4.4.76 ఇతి వక్ష్యతి। ప్రాగేతస్మాద్ వహతిసంశబ్దనాద్ యానర్థాననుక్రమిష్యామః, ఠక్ ప్రత్యయః తేష్వధికృతః వేదితవ్యః। వక్ష్యతి తేన దీవ్యతి ఖనతి జయతి జితమ్ 4.4.2 ఇతి। అక్షైః దీవ్యతి ఆక్షికః। ఠక్ప్రకరణే తదాహేతి మాశబ్దాదిభ్య ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। మాశబ్దః ఇత్యాహ మాశబ్దికః। నైత్యశబ్దికః కార్యశబ్దికః। వాక్యాదేతత్ ప్రత్యయవిధానమ్। ఆహౌ ప్రభూతాదిభ్యః। ప్రభూతమాహ ప్రాభూతికః। పార్యాప్తికః। క్రియావిశేషణత్ ప్రత్యయః। పృచ్ఛతౌ సుస్నాతాదిభ్యః। సుస్నతం పృచ్ఛతి సౌస్నాతికః। సౌఖరాత్రికః। సౌఖశాయనికః। గచ్ఛతౌ పరదారాదిభ్యః । పరదారాన్ గచ్ఛతి పారదారికః। గౌరుతల్పికః।

.

1549. స్వాగతాదీనాం చ [7.3.7]

స్వాగతాదీనామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఐచ్ న స్యాత్ । స్వాగతమిత్యాహ స్వాగతికః । స్వాధ్వరికః । స్వఙ్గస్యాపత్యం స్వాఙ్గిః । వ్యఙ్గస్యాపత్యం వ్యాఙ్గిః । వ్యడస్యాపత్యం వ్యాడిః ॥ వ్యాహారేణ చరతి వ్యావహారికః । స్వపతౌ సాధు స్వాపతేయమ్ ।ఆహౌ ప్రభూతాదిభ్యః (వార్తికమ్) ॥ ప్రభూతమాహ ప్రాభూతికః । పార్యాప్తికః ।పృచ్ఛతౌ సుస్నాతాదిభ్యః (వార్తికమ్) ॥ సుస్నాతం పృచ్ఛతి సౌస్నాతికః । సౌఖశాయనికః । అనుశతికాదిః । గచ్ఛతౌ పరదారాదిభ్యః ॥ పారదారికః । గౌరుతల్పికః ॥

(కాశికా) స్వాగత ఇత్యేవమాదీనాం యదుక్తం తన్ న భవతి। స్వాగతమ్ ఇత్యాహ స్వాగతికః। స్వధ్వరేణ చరతి స్వాధ్వరికః। స్వఙ్గస్య అపత్యమ్ స్వఙ్గిః। వ్యఙ్గస్య అపత్యమ్ వ్యాఙ్గిః। వ్యడస్య అపత్యమ్ వ్యాడిః। వ్యవహారేణ చరతి వ్యావహారికః। వ్యవహారశబ్దోఽయం లౌకికే వృత్తే వర్తతే, న తు కర్మవ్యతిహారే। స్వపతౌ సాధుః స్వాపతేయః। ద్వారాదిషు స్వశబ్దపాఠాదత్ర ప్రాప్తిః। స్వాగత। స్వధ్వర। స్వఙ్గ। వ్యఙ్గ। వ్యడ। వ్యవహార। స్వపతి। స్వాగతది।

.

1550. తేన దీవ్యతి ఖనతి జయతి జితమ్ [4.4.2]

తేన తృతీయా-ఏకవచనమ్ దీవ్యతి తిఙన్తమ్ ఖనతి తిఙన్తమ్ జయతి తిఙన్తమ్ జితమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తేన దీవ్యతి, ఖనతి, జయతి, జితమ్' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః ఠక్।

(సి.కౌ) అక్షైర్దీవ్యతి ఆక్షికః । అభ్ర్యా ఖనతి ఆభ్రికః । అక్షైర్జయతి ఆక్షికః । అక్షైర్జితమాక్షికమ్ ॥

(కాశికా) తేన ఇతి తృతీయాసమర్థాద్ దీవ్యతి ఖనతి జయతి జితమ్ ఇత్యేతేష్వర్థేషు ఠక్ ప్రత్యయో భవతి। అక్షైర్దీవ్యతి ఆక్షికః। శాలాకికః। అభ్ర్యా ఖనతి ఆభ్రికః। కౌద్దాలికః। అక్షైర్జయతి ఆక్షికః। అక్షైర్జితమాక్షికమ్। శాలాకికమ్। సర్వత్ర కరణే తృతీయా సమర్థవిభక్తిః। దేవదత్తేన జితమ్ ఇతి ప్రత్యయో న భవతి, అనభిధానాత్। అఙ్గుల్యా ఖనతీతి చ। ప్రత్యయార్థే సఙ్ఖ్యాకాలయోరవివక్షా। క్రియాప్రధానత్వేఽపి చాఖ్యాతస్య తద్ధితః స్వభావాత్ సాధనప్రధానః।

.

1551. సంస్కృతమ్ [4.4.3]

సంస్కృతమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తేన సంస్కృతమ్' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః ఠక్।

(సి.కౌ) దధ్నా సంస్కృతం దాధికమ్ । మారీచికమ్ ॥

(కాశికా) తేన ఇతి తృతీయాసమర్థాత్ సంస్కృతమ్ ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి। సత ఉత్కర్షాధానం సంస్కారః। దధ్నా సంస్కృతమ్ దాధికమ్। శార్ఙ్గవేరికమ్। మారీచికమ్। యోగవిభాగ ఉత్తరార్థః।

.

1552. కులత్థకోపధాదణ్ [4.4.4]

కులత్థ-క-ఉపధాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తేన సంస్కృతమ్' (ఇతి) కులత్థ-కోపధాత్ అణ్

(సి.కౌ) ఠకోఽపవాదః । కులత్థైః సంస్కృతం కౌలత్థమ్ । తైత్తిడీకమ్ ॥

(కాశికా) కులత్థశబ్దాత్ కకారోపధాత్ శబ్దాచ్ చ ప్రాతిపదికాదణ్ ప్రత్యయో హ్భవతి సంస్కృతమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। ఠకోఽపవాదః। కులత్థైః సంస్కృతమ్ కౌలత్థమ్। కకారోపధాత్ తైత్తిడీకమ్। దార్దభకమ్।

.

1553. తరతి [4.4.5]

తరతి తిఙన్తమ్

'తేన తరతి' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః ఠక్

(సి.కౌ) ఉడుపేన తరతి ఔడుపికః ॥

(కాశికా) తేన ఇతి తృతీయాసమర్థాత్ తరతి ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఠక్ ప్రత్యయో హ్భవతి। తరతి ప్లవతే ఇత్యర్థః। కాణ్డప్లవేన తరతి కాణ్డప్లవికః। ఔడుపికః।

.

1554. గోపుచ్ఛాట్ఠఞ్ [4.4.6]

గోపుచ్ఛాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఠఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తేన తరతి' (ఇతి) గోపుచ్ఛాత్ ఠఞ్

(సి.కౌ) గౌపుచ్ఛికః ॥

(కాశికా) గోపుచ్ఛశబ్దాట్ ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి తరతి ఇత్యేతస్మిన్నర్థే। ఠకోఽపవాదః। స్వరే విశేషః। గౌపుచ్ఛికః।

.

1555. నౌద్వ్యచష్ఠన్ [4.4.7]

నౌ-ద్వ్యచః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఠన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తేన తరతి' ఇతి నౌ-ద్వ్యచః ఠన్

(సి.కౌ) నావికః । ఘటికః । బాహుభ్యాం తరతి బాహుకా స్త్రీ ॥

(కాశికా) నౌశబ్దాద్ ద్వ్యచశ్చ ప్రాతిపదికాట్ ఠన్ ప్రత్యయో హ్భవతి తరతి ఇత్యేతస్మినర్థే। ఠకోఽపవాదః। నావా తరతి నావికః। ద్వ్యచః ఖల్వపి ఘటికః। ప్లవికః। బాహుకః। షకారః సాంహితికో నానుబన్ధః। బాహుకా స్త్రీ। ఆకర్షాత్ పర్పాదేర్భస్త్రాదిభ్యః కుసీదసూత్రాచ్ చ। ఆవసథాత్ కిశరాదేః షితః షడేతే ఠగధికారే। విధివాక్యాపేక్షం చ షత్త్వం, ప్రత్యయాస్ తు సప్త।

.

1556. చరతి [4.4.8]

చరతి తిఙన్తమ్

'తేన చరతి' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః ఠక్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) తృతీయాన్తాద్గచ్ఛతి భక్షయతీత్యర్థయోష్ఠక్ స్యాత్ । హస్తినా చరతి హాస్తికః । శాకటికః । దధ్నా భక్షయతి దాధికః ॥

(కాశికా) తేన ఇతి తృతీయాసమర్థాచ్ చరతి ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఠక్ప్రత్యయో భవతి। చరతిర్భక్షణే గతౌ చ వర్తతే। దధ్నా చరతి దధికః। హాస్తికః। శాకటికః।

.

1557. ఆకర్షాత్ ష్ఠల్ [4.4.9]

ఆకర్షాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ష్ఠల్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తేన చరతి' (ఇతి) ఆకర్షాత్ ష్ఠల్

(సి.కౌ)   ఆకర్షో నికాషోపలః । ఆకషాదితి పాఠాన్తరమ్ । తేన చరతి ఆకర్షికః । షిత్వాన్ఙీష్ । ఆకర్షికీ ॥

(కాశికా) ఆకర్షశబ్దాద్ ష్ఠల్ ప్రత్యయో భవతి చరతి ఇత్యేతస్మిన్నర్థే। ఠకోఽపవాదః। లకారః స్వరార్థః। షకారో ఙీషర్థః। ఆకర్షేణ చరతి ఆకర్షికః। ఆకర్షికీ। ఆకర్షః ఇతి సువర్ణపరీక్షార్థో నికషోపలః ఉచ్యతే।

.

1558. పర్పాదిభ్యః ష్ఠన్ [4.4.10]

పర్ప-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ష్ఠన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తేన చరతి' (ఇతి) పర్పాదిభ్యః ష్ఠన్

(సి.కౌ)   పర్పేణ చరతి । పర్పికః పర్పికీ । యేన పీఠేన పఙ్గవశ్చరన్తి న పర్పః । అశ్వికః । రథికః ॥

(కాశికా) పర్ప ఇత్యేవమాదిభ్యః ష్ఠన్ ప్రత్యయో భవతి చరతి ఇత్యేతస్మిన్నర్థే। ఠకోఽపవాదః। నకారః స్వరార్థః। షకారో ఙీషర్థః। పర్పికః। పర్పికీ। అశ్వికః। అశ్వికీ। పర్ప। అశ్వ। అశ్వత్థ। రథ। జాల। న్యాస। వ్యాల। పాద। పఞ్చ। పదిక। పర్పాదిః।

.

1559. శ్వగణాట్ఠఞ్చ [4.4.11]

శ్వగణాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఠఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తేన చరతి' (ఇతి) శ్వగణాత్ ష్ఠన్ ఠఞ్ చ

(సి.కౌ)   చాత్ ష్ఠన్ ॥

(కాశికా) శ్వగణశబ్దాత్ ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి, చకారాత్ ష్ఠన్, చరతి ఇత్యేతస్మిన్నర్థే। ఠకోఽపవాదః। శ్వగణేన చరతి శ్వాగణికః। శ్వాగణికీ। ఠన్ శ్వగణికః। శ్వగణికా। శ్వాదేరిఞి 7.3.8 ఇత్ యత్ర వక్ష్యతి, ఇకారాదిగ్రహణం చ కర్తవ్యమ్ శ్వాగణికాద్యర్థమ్ 7.3.8 ఇతి। తేన ఠత్రి ద్వారాదికార్యం న భవతి।

.

1560. శ్వాదేరిఞి [७.3.8]

శ్వాదేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఇఞి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఐచ్ న । శ్వభస్త్రస్యాపత్యం శ్వాభస్త్రిః । శ్వాదంష్ట్రిః । తదాదివిధౌ చేదమేవ జ్ఞాపకమ్ ॥ ॥ఇకారాదావితి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ శ్వగణేన చరతి శ్వాగణికః । శ్వాగణికీ । శ్వగణికః । శ్వగణికీ ॥

(కాశికా) శ్వాదేః అఙ్గస్య ఇఞి పరతో యదుక్తం తన భవతి। శ్వభస్త్రస్య అపత్యమ్ శ్వాభస్త్రిః। శ్వాదంష్ట్రిః। శ్వన్నుదో ద్వారాదిషు పఠ్యతే, తత్ర చ తదాదివిధిర్భవతీతి ఏతదేవ వచనం జ్ఞాపకమ్। ఇకారాదిగ్రహణమ్ కర్తవ్యం శ్వాగణికాద్యర్థమ్। శ్వగణేన చరతి శ్వాగణికః। శ్వాయూథికః। తదన్తస్య చ అన్యత్ర అపి తద్ధితే ప్రతిషేధ ఇష్యతే। శ్వాభస్త్రేః ఇదమ్ శ్వాభస్త్రమ్।

.

1561. పదాన్తస్యాన్యతరస్యామ్ [७.3.9]

పదాన్తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శ్వాదేరఙ్గస్య పదశబ్దాన్తస్యైజ్వా । శ్వాపదస్యేదం శ్వాపదమ్ । శౌవాపదమ్ ॥

(కాశికా) శ్వాదేః అఙ్గస్య పదశబ్దాన్తస్య అన్యతరస్యాం యదుక్తం తన్ న భవతి। శ్వపదస్య ఇదమ్ శ్వాపదమ్, శౌవాపదమ్।

.

1562. వేతనాదిభ్యో జీవతి [4.4.12]

వేతన-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ జీవతి తిఙన్తమ్

'తేన వేతనాదిభ్యః జీవతి' (ఇతి) సమర్థానాం ప్రథమాత్ పరః ఠక్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) వేతనేన జీవతి వైతనికః । ధానుష్కః ॥

(కాశికా) తేన ఇతి తృతీయాసమర్థేభ్యః వేతనాదిభ్యః శబ్దేభ్యః జీవతి ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి। వేతనేన జీవతి వైతనికః కర్మకరః। ధనుర్దణ్డగ్రహణమత్ర సఙ్ఘాతవిగృహీతార్థమ్। ధనుర్దణ్డికః। ధానుష్కః। దాణ్డికః। వేతన। వాహ। అర్ధవాహ। ధనుర్దణ్డ। జాల। వేస। ఉపవేస। ప్రేషన। ఉపస్తి। సుఖ। శయ్యా। శక్తి। ఉపనిషత్। ఉపవేష। స్రక్। పాద। ఉపస్థాన। వేతనాదిః।

.

1563. వస్నక్రయవిక్రయాట్ఠన్ [4.4.13]

వస్న-క్రయ-విక్రయాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఠన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తేన జీవతి' ఇతి వస్నక్రయవిక్రయాత్ ఠన్

(సి.కౌ) వస్నేన ముల్యేన జీవతి వస్నికః । క్రయవిక్రయగ్రహణం సంఘాతవిగృహీతార్థమ్ । క్రయవిక్రయికః । క్రయికః । విక్రయికః ॥

(కాశికా) వస్న క్రయవిక్రయశబ్దాభ్యాం తృతీయాసమర్థాభ్యాం ఠన్ ప్రత్యయో భవతి జీవతి ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। ఠకోఽపవాదః। వస్నేన జీవతి వస్నికః। క్రయవిక్రయగ్రహణం సఙ్ఘాతవిగృహీతార్థమ్। క్రయవిక్రయీకః। క్రయికః। విక్రయికః।

.

1564. ఆయుధాచ్ఛ చ [4.4.14]

ఆయుధాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఛ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్

'తేన జీవతి' (ఇతి) ఆయుధాత్ ఛః ఠన్ చ

(సి.కౌ) చాట్ఠన్ । ఆయుధేన జీవతి ఆయుధీయః । ఆయుధికః ॥

(కాశికా) ఆయుధశబ్దాత్ ఛ ప్రత్యయో భవతి, చకారాట్ ఠంశ్చ, జీవతి ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। ఆయుధేన జీర్వాత ఆయుధీయః, ఆయుధికః।

.

1565. హరత్యుత్సఙ్గాదిభ్యః [4.4.15]

హరతి తిఙన్తమ్ ఉత్సఙ్గాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

'తేన హరతి' (ఇతి) ఉత్సఙ్గాదిభ్యః సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః ఠక్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) ఉత్సఙ్గేన హరత్యౌత్సఙ్గికః ॥

(కాశికా) తేన ఇత్యేవ। ఉత్సఙ్గాదిభ్యస్ తృతియాసమర్థేభ్యో హరతి ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి। హరతిర్దేశాన్తరప్రాపణే వర్తతే। ఉత్సఙ్గేన హరతి ఔత్సఙ్గికః। ఔడుపికః। ఉత్సఙ్గ। ఉడుప। ఉత్పుత। పిటక। ఉత్సఙ్గాదిః।

.

1566. భస్త్రాదిభ్యః ష్ఠన్ [4.4.16]

భస్త్రా-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ష్ఠన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తేన హరతి' (ఇతి) భస్త్రాదిభ్యః ష్ఠన్

(సి.కౌ) భస్త్రయా హరతి భస్త్రికః । షిత్వాన్ఙీష్ । భస్త్రికీ ॥

(కాశికా) భస్త్రా ఇత్యేవమాదిభ్యః తృతీయాసమ్ర్థేభ్యః హరతి తియేతస్మిన్నర్థే ష్ఠన్ ప్రత్యయో భవతి। భస్త్రయా హరతి భస్త్రికః। భస్త్రికీ। భరటికః। భరటికీ। భస్త్రా। భరట। భరణ। శీర్షభార। శీర్షేభార। అంసభార। అంసేభార। భస్త్రాదిః।

.

1567. విభాషా వివధవీవధాత్ [4.4.17]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వివధ-వీవధాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

'తేన హరతి' ఇతి వివధ-వీవధాత్ విభాషా ష్ఠన్

(సి.కౌ) వివధేన హరతి వివధికః । పక్షే ఠక్ । వైవధికః । ఏకదేశవికృతస్యానన్యత్వాద్వీవధాదపి ష్ఠన్ । వీవధికః । వీవధికీ । వీవధవీవధశబ్దౌ ఉభయతో బద్ధశిక్యే స్కన్ధవాహ్యే కాష్ఠే వర్తేతే ॥

(కాశికా) హరతి ఇత్యేవ। వివధవీవధశబ్దాభ్యామ్ తృతీయాసమర్థాభ్యాం విభాషా ష్ఠన్ ప్రత్యయో భవతి। తేన ముక్తే ప్రకృతః ఠగ్ భవతి। వివధేన హరతి వివధికః। వివధికీ। వీవధికః। వివధికీ। ఠక్ ఖల్వపి వైవధికః। వైవధికీ। వివధవీవధశబ్దౌ సమానార్థౌ పథి పర్యాహారే చ వర్తేతే।

.

1568. అణ్ కుటిలికాయాః [4.4.18]

అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ కుటిలికాయాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

'తేన హరతి' (ఇతి) కుటిలికాయాః అణ్

(సి.కౌ) కుటిలికా వ్యాధానాం గతివిశేషః కర్మారోపకరణభూతం లోహం చ । కుటిలికయా హరతి మృగానఙ్గారాన్వా కౌటిలికో వ్యాధః కర్మారశ్చ ॥

(కాశికా) హరతి ఇత్యేవ। కుటిలికాశబ్దాత్ తృతీయాసమర్థాదణ్ ప్రత్యయో హ్భవతి హరతి ఇత్యేతస్మిన్నర్థే। కుటిలికాయా హరతి మృగో వ్యాధం కౌటిలికో మృగః। కుటిలికయా హరత్యఙ్గారాత్ కౌటిలికః కర్మారః। కుటిలికా వక్రగతిః, కర్మారాణామాయుధకర్షణీ లోహమయీ యష్టిశ్చ ఉచ్యతే।

.

1569. నిర్వృత్తేఽక్షద్యూతాదిభ్యః [4.4.19]

నిర్వృత్తే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అక్ష-ద్యూత-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

'తేన నిర్వృత్తే' (ఇతి) అక్షద్యుతాదిభ్యః సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః ఠక్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) అక్షద్యుతేన నిర్వృత్తమాక్షద్యూతికం వైరమ్ ॥

(కాశికా) తేన ఇత్యేవ। అక్షద్యూతాదిభ్యః తృతీయాసమర్థేభ్యో నిర్వృత్తే ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి। అక్షద్యూతేన నిర్వృత్తమాక్షద్యూతికం వైరమ్। జానుప్రహృతికమ్। అక్షద్యూత। జానుప్రహృత। జఙ్ఘాప్రహృత। పాదస్వేదన। కణ్టకమర్దన। గతాగత। యాతోపయాత। అనుగత। అక్షద్యూతాదిః।

.

1570. క్త్రేర్మమ్ నిత్యం [4.4.20]

క్త్రేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ మప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ నిత్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తేన నిర్వృత్తే' (ఇతి) క్త్రేః నిత్యమ్ మప్

(సి.కౌ) త్రిప్రత్యయాన్తప్రకృతికాత్తృతీయాన్తాన్నిర్వృత్తేఽర్థే మప్స్యాన్నిత్యమ్ । కృత్యా నిర్వృత్తం కృత్రిమమ్ । పక్త్రిమమ్ ।భావప్రత్యయాన్తాదిమబ్వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ పాకేన నిర్వృత్తం పాకిమమ్ । త్యాగిమమ్ ॥

(కాశికా) నిర్వృత్త ఇత్యేవ। డ్వితః క్త్రిః 3.3.88 ఇత్యయం త్రిశబ్దో గృహ్యతే। త్ర్యన్తాన్ నిత్యం మప్ ప్రత్యయో భవతి తేన విర్వృత్తే ఇత్యేతస్మిన్నర్థే। డుపచష్ పాకే పక్త్రిమమ్। డువప్ ఉప్త్రిమమ్। డుకృఞ్ కృత్రిమమ్। నిత్యగ్రహణం స్వాతన్త్ర్యనివృత్త్యర్థమ్, తేన త్ర్యన్తం నిత్యం మప్ప్రత్యయాన్తమేవ భవతి, విషయాన్తరే న ప్రయోక్తవ్యమ్ ఇతి। భావప్రత్యయాన్తాదిమబ్వక్తవ్యః। పాకేన నిర్వృత్తమ్ పాకిమమ్। త్యాగిమమ్। సేకిమమ్। కుట్టిమమ్।

.

1571. అపమిత్యయాచితాభ్యాం కక్కనౌ [4.4.21]

అపమిత్య-యాచితాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ కక్-కనౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

'తేన నిర్వృత్తే' (ఇతి) అపమిత్య-యాచితాభ్యామ్ కక్-కనౌ

(సి.కౌ) అపమిత్యేతి ల్యబన్తమ్ । అపమిత్య నిర్వృత్తం ఆపమిత్యకమ్ । యాచితేన నిర్వృత్తం యాచితకమ్ ॥

(కాశికా) నిర్వృత్త ఇత్యేవ। అపమిత్యయాచితశబ్దాభ్యాం యథాసఙ్ఖ్యం కక్ కనిత్యేతౌ ప్రత్యయౌ భవతః నిర్వృత్తే ఇత్యేతస్మిన్నర్థే। ఆపమిత్యకమ్। యాచితకమ్।

.

1572. సంసృష్టే [4.4.22]

సంసృష్టే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'తేన సంసృష్టే' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః ఠక్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ)   దధ్నా సంసృష్టం దాధికమ్ ॥

(కాశికా) తేన ఇత్యేవ। తృతీయాసమర్థాత్ సంసృష్టే ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి। సంసృష్టమ్ ఏకీభూతమభిన్నమ్ ఇత్యర్థః। దధ్నా సంసృష్టం దాధికమ్। మారిచికమ్। శార్ఙ్గవేరికమ్। పైప్పలికమ్।

.

1573. చూర్ణాదినిః [4.4.23]

చూర్ణాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఇనిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తేన సంసృష్టే' ఇతి చూర్ణాత్ ఇని

(సి.కౌ)   చూర్ణైః సంసృష్టాశ్చూర్ణినోఽపూపాః ॥

(కాశికా)   చూర్ణశబ్దాదినిః ప్రత్యయో భవతి సంసృష్టే। ఠకోఽపవాదః। చూర్ణైః సంసృష్టాః చూర్ణినోఽపూపాః। చూర్ణినో ధానాః।

.

1574. లవణాల్లుక్ [4.4.24]

లవణాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ లుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తేన సంసృష్టే' ఇతి లవణాత్ లుక్

(సి.కౌ)   లవణేన సంసృష్టో లవణః సూపః । లవణం శాకమ్ ॥

(కాశికా) సంసృష్టే 4.3.22 ఇత్యనేన ఉత్పన్నస్య ఠకో లవణశబ్దాల్ లుక్ భవతి। లవణః సూపః। లవణం శాకమ్। లవణా యవాగూః। ద్రవ్యవాచీ లవణశబ్దో లుకం ప్రయోజయతి, న గుణవాచీ।

.

1575. ముద్గాదణ్ [4.4.25]

ముద్గాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తేన సంసృష్టే' ఇతి ముద్గాత్ అణ్

(సి.కౌ)   మౌద్గ ఓదనః ॥

(కాశికా) ముద్గశబ్దాదణ్ ప్రత్యయో భవతి సంసృష్టే ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। ఠకోఽపవాదః। మౌద్గ ఓదనః। మౌద్గీ యవాగూః।

.

1576. వ్యఞ్జనైరుపసిక్తే [4.4.26]

వ్యఞ్జనైః తృతీయా-బహువచనమ్ ఉపసిక్తే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'తేన ఉపసిక్తే' (ఇతి) వ్యఞ్జనైః సమర్థానాం ప్రథమాత్ పరః ఠక్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) ఠక్ । దధ్నా ఉపసిక్తం దాధికమ్ ॥

(కాశికా) తేన ఇత్యేవ। వ్యఞ్జనవాచిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః తృతీయాసమర్థేభ్యః ఉపసిక్తే ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి। దధ్నా ఉపసిక్తం దాధికమ్। సౌపికమ్। ఖారికమ్। వ్యఞ్జనైః ఇతి కిమ్? ఉదకేన ఉపసిక్త ఓదనః।

.

1577. ఓజస్సహోఽమ్భసా వర్తతే [4.4.27]

ఓజః-సహః-అమ్భసా తృతీయా-ఏకవచనమ్ వర్తతే తిఙన్తమ్

'తేన వర్తతే' ఇతి ఓజస్-సహస్-అమ్భసా సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః ఠక్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) ఓజసా వర్తతే ఔజసికః శూరః । సాహసికశ్చౌరః । ఆమ్భసికో మత్స్యః ॥

(కాశికా) ఓజస్ సహసమ్భసిత్యేతేభ్యః తృతీయాసమర్థేభ్యో వర్తతే ఇత్యర్థే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి। ఓజసా వర్తతే ఔజసికః శూరః। సాహసికశ్చౌరః। ఆమ్భసికో మత్స్యః।

.

1578. తత్ ప్రత్యనుపూర్వమీపలోమకూలమ్ [4.4.28]

తత్ ద్వితీయా-ఏకవచనమ్ ప్రతి-అనుపూర్వమ్ ద్వితీయా-ఏకవచనమ్ ఈప-లోమ-కూలమ్ ద్వితీయా-ఏకవచనమ్

'తత్ ప్రతి-అనుపూర్వమ్ ఈప-లోమ-కూలమ్ వర్తతే' ఇతి సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః ఠక్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) ద్వితాయాన్తాదస్మాద్వర్తత ఇత్యస్మిన్నర్థే ఠక్ స్యాత్ । క్రియావిశేషణత్వాద్ద్వితీయా । ప్రతీపం వర్తతే ప్రాతీపికః । ఆన్వీపికః । ప్రాతిలోమికః । ప్రాతికూలికః । ఆనుకూలికః ॥

(కాశికా) తదితి ద్వితీయాసమర్థవిభక్తిః। ప్రతి అను ఇత్యేవం పూర్వేభ్యః ఈపలోమకూలశబ్దేభ్యో ద్వితియాసమర్థేభ్యో వర్తతే ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి। నను చ వృతిరకర్మకః, తస్య కథం కర్మణా సమ్బన్ధః? క్రియావిశ్షణమకర్మకాణామపి కర్మ భవతి। ప్రతీపం వర్తతే ప్రాతీపికః। ఆన్వీపికః। ప్రాతిలోమికః। ఆనులోమికః। ప్రాతికూలికః। ఆనుకూలికః।

.

1579. పరిముఖం చ [4.4.29]

పరిముఖమ్ ద్వితీయా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తత్ పరిముఖమ్ వర్తతే' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ ఠక్

(సి.కౌ) పరిముఖం వర్తతే పారిముఖికః । చాత్పారిపార్శ్వికః ॥

(కాశికా) పరిముఖశబ్దాద్ ద్వితీయాసమర్థాద్ వర్తత�� ఇత్యేఅస్మిన్నర్థే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి। పరిముఖం వర్తతే పారిముఖికః। చకారోఽనుక్తసముచ్చయార్థః। పారిపార్శ్వికః।

.

1580. ప్రయచ్ఛతి గర్హ్యమ్ [4.4.30]

ప్రయచ్ఛతి తిఙన్తమ్ గర్హ్యమ్ ద్వితీయా-ఏకవచనమ్

'తత్ గర్హ్యమ్ ప్రయచ్ఛతి' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః ఠక్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) ద్విగుణార్థం ద్విగుణం తత్ప్రయచ్ఛతి ద్వైగుణికః । త్రైగుణికః ।వృద్ధేర్వృధుషిభావో వక్తవ్యః (వార్త్తికమ్) ॥ వార్ధుషికః ॥

(కాశికా) తతితి ద్వితీయాసమర్థాత్ ప్రయచ్ఛతి ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి, యత్ తద్ ద్వితీయాసమర్థం గర్హ్యం చేత్ తద్ భవతి। ద్విగుణార్థ ద్విగుణం, తాదర్థ్యాత్ తాచ్ఛబ్ద్యమ్। ద్విగుణం ప్రయచ్ఛతి ద్వైగుణికః। త్రిగుణికః। వృద్ధేర్వృధుశిభావో వక్తవ్యః। వార్ధుషికః। ప్రకృత్యనతరం వా వృద్ధిపర్యాయో వృధుషిశబ్దః। గర్హ్యమ్ ఇతి కిమ్? ద్విగుణం ప్రయచ్ఛత్యధమర్ణః।

.

1581. కుసీదదశైకాదశాత్ ష్ఠన్ష్ఠచౌ [4.4.31]

కుసీద-దశైకాదశాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ష్ఠన్-ష్ఠచౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

'తత్ గర్హ్యమ్ ప్రయచ్ఛతి' (ఇతి) కుసీద-దశైకాదశాత్ ష్ఠన్-ష్ఠచౌ

(సి.కౌ) గర్హ్యార్థాభ్యామాభ్యామేతౌ స్తః ప్రయచ్ఛతీత్యర్థే । కుసీదం వృద్ధిస్తదర్థం ద్రవ్యం కుసీదం తత్ప్రయచ్ఛతి కుసీదికః । కుసీదికీ । ఏకాదశార్థత్వాదేకాదశ తే చ తే వస్తుతో దశచేతి విగ్రహేఽకారః సమాసాన్త ఇహైవ సూత్రే నిపాత్యతే । దశైకాదశికః । దశైకాదశికీ । దశైకాదశాన్ప్రయచ్ఛతీత్యుత్తమర్ణ ఏవేహాపి తద్ధితార్థః ॥

(కాశికా) ప్రయచ్ఛతి గర్హ్యమ్ ఇత్యేవ। కుసీదం వృద్ధిః, తదర్థం ద్రవ్యం కుసిదమ్। ఏకాదశార్థా దశ దశైకాదశశబ్దేన ఉచ్యన్తే। కుసీదదశఏకాదశశబ్దాభ్యాం యథాసఙ్ఖ్యం ష్ఠన్ ష్ఠచిత్యేతౌ ప్రత్యయౌ భవతః ప్రయచ్ఛతి గర్హ్యమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। ఠకోఽపవాదౌ। కుసిదం ప్రయచ్ఛతి కుసీదికః। కుసీదికీ। దశైకాదశికః। దశైకాదశికీ।

.

1582. ఉఞ్ఛతి [4.4.32]

ఉఞ్ఛతి తిఙన్తమ్

'తత్ ఉఞ్ఛతి' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః ఠక్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) బదరాణ్యుఞ్ఛతి బాదరికః ॥

(కాశికా) తదితి ద్వితీయాసమర్థాదుచ్ఛతి ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి। బదరాణి ఉచ్ఛతి బాదరికః। శ్యామాకికః। భూమౌ పతితస్యైకైకస్య కణస్యోపాదానముఞ్ఛః। కణానుఞ్ఛతి కాణికః।

.

1583. రక్షతి [4.4.33]

రక్షతి తిఙన్తమ్

'తత్ రక్షతి' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః ఠక్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) సమాజం రక్షతి సామాజికః ॥

(కాశికా) తదితి ద్వితీయాసమర్థాద్ రక్షతి ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి। సమాజం రక్షతి సామాజికః। సాంనివేశికః।

.

1584. శబ్దదర్దురం కరోతి [4.4.34]

శబ్ద-దర్దురమ్ ద్వితీయా-ఏకవచనమ్ కరోతి తిఙన్తమ్

'తత్ శబ్దదర్దురం కరోతి' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః ఠక్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) శబ్దం కరోతి శాబ్దికః । దార్దురికః ॥

(కాశికా) తదితి ద్వితీయాసమర్థాభ్యాం శబ్దదర్దురశబ్దాభ్యాం కరోతి ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి। శబ్దం కరోతి శాబ్దికో వైయాకరణః। దార్దురికః కుమ్భకారః।

.

1585. పక్షిమత్స్యమృగాన్ హన్తి [4.4.35]

పక్షి-మత్స్య-మృగాన్ ద్వితీయా-బహువచనమ్ హన్తి తిఙన్తమ్

'తత్ పక్షి-మత్స్య-మృగాన్ హన్తి' (ఇతి) సమర్థానాం ప్రథమాత్ పరః ఠక్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) ।స్వరూపస్య (పర్యాయాణాం) విశేషాణాం చ గ్రహణమ్ (వార్తికమ్) ॥ మత్స్యపర్యాయేషు మీనస్యైవ (భాష్యేష్టిః) ॥ పక్షిణో హన్తి పాక్షికః । శాకునికః । మాయూరికః । మాత్స్యికః । మైనికః । శాకునికః । మార్గికః । హారిణితః । సారఙ్గికః ॥

(కాశికా) తదిత్యేవ। పక్ష్యాదిభ్యో ద్వితీయాసమర్థేభ్యో హన్తి ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి। స్వరూపస్య పర్యాయాణాం తద్విశేషాణామ్ చ గ్రహణమ్ ఇహ ఇస్యతే। పక్షిణో హన్తి పాక్షికః। శాకునికః।

మాయూరికః। తైత్తిరికః। మత్స్య మాత్స్యికః। మైనికః। శాఫరికః। శాకులికః। మృగ మార్గికః। హారిణికః। సౌకరికః। సారఙ్గికః।

.

1586. పరిపన్థం చ తిష్ఠతి [4.4.36]

పరిపన్థమ్ ద్వితీయా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ తిష్ఠతి తిఙన్తమ్

'తత్ పరిపన్థమ్ తిష్ఠతి హన్తి చ' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః ఠక్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) అస్మాద్ద్వితీయాన్తాత్తిష్ఠతి హన్తి చేత్యర్థే ఠక్ స్యాత్ । పన్థానం వర్జయిత్వా వ్యాప్య వా తిష్ఠతి పారిపన్థికశ్చౌరః । పరిపన్థం హన్తి పారిపన్థికః ॥

(కాశికా) పరిపన్థశబ్దాత్ తదితి ద్వితీయాసమర్థాత్ తిష్ఠతి ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి। పరిపన్థం తిష్ఠతి పారిపన్థికశ్చౌరః। చకారో భిన్నక్రమః ప్రత్యయార్థం సముచ్చినోతి। పరిపన్థం హన్తి పారిపన్థికః। సమర్థవిభక్తిప్రకరణే పునర్ద్వితియోచ్చారణం లౌకికవాక్యప్రదర్శనార్థమ్। పరిపథశబ్దపర్యాయః పరిపన్థశబ్దోఽస్తీతి జ్ఞాపయతి। స విషయాన్తరేఽపి ప్రయోక్తవ్యః।

.

1587. మాథోత్తరపదపదవ్యనుపదం ధావతి [4.4.37]

మాథ-ఉత్తరపద-పదవీ-అనుపదమ్ ద్వితీయా-ఏకవచనమ్ ధావతి తిఙన్తమ్

'తత్ మాథ-ఉత్తరపద-పదవీ-అనుపదమ్ ధావతి' ఇతి సమర్థానాం ప్రథమాత్ పరః ఠక్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) దణ్డాకారో మాథః పన్థాః దణ్డమాథః । దణ్డమాథం ధావతి దాణ్డమాథికః । పాదవికః । ఆనుపదికః ॥

(కాశికా) మాథశబ్దోత్తరపదాత్ ప్రాతిపైకాత్ పదవీ అనుపద ఇత్యేతాభ్యాం చ ధావతి ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి। దణ్డమాథం ధావతి దాణ్డమాథికః। శౌల్కమాథికః। పాదవికః। ఆనుపదికః। మథశబ్దః పథిపర్యాయః।

.

1588. ఆక్రన్దాట్ఠఞ్చ [4.4.38]

ఆక్రన్దాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఠఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తత్ ధావతి' (ఇతి) ఆక్రన్దాత్ ఠఞ్ చ

(సి.కౌ) అస్మాట్ఠఞ్ స్యాచ్చాట్ఠక్ ధావతీత్యర్థే । ఆక్రన్దం దుఃఖినాం రోదనస్థానం ధావతి ఆక్రన్దికః ॥

(కాశికా) ఆక్రన్దన్తి ఏతస్మిన్ నిత్యాక్రన్దో దేశః। అథ వా ఆక్రన్ద్యతే ఇత్యాక్రన్దః ఆర్తాయనముచ్యతే। విశేషాభావాద్ ద్వయోరపి గ్రహణమ్। ఆక్రన్దశబ్దాత్ తదితి ద్వితీయాసమర్థాద్ ధావతి ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి, చకారాట్ ఠక్ చ। స్వరే విశేషః। ఆక్రన్దం ధావతి ఆక్రన్దికః। ఆక్రన్దికీ।

.

1589. పదోత్తరపదం గృహ్ణాతి [4.4.39]

పద-ఉత్తరపదమ్ ద్వితీయా-ఏకవచనమ్ గృహ్ణాతి తిఙన్తమ్

'**తత్ పదోత్తరపదం గృహ్ణాతి**' **(ఇతి) సమర్థానాం ప్రథమాత్ పరః ఠక్ ప్రత్యయః**

(సి.కౌ) పూర్వపదం గృహ్ణాతి పౌర్వపదికః । ఔత్తరపదికః ॥

(కాశికా) పదశబ్దః ఉత్తరపదం యస్య తస్మాత్ పదోత్తరపదశబ్దాత్ తదితి ద్వితీయాసమర్థాద్ గృహ్ణాతి ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి। పూర్వపదం గృహ్ణాతి పౌర్వపదికః। ఔత్తరపదికః। పదానతాతితి న ఉక్తం, బహుచ్పూర్వాన్ మా భూతితి।

.

1590. ప్రతికణ్ఠార్థలలామం చ [4.4.40]

ప్రతికణ్ఠ-అర్థ-లలామమ్ ద్వితీయా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

'**తత్ ప్రతికణ్ఠ-అర్థ-లలామం గృహ్ణాతి**' **(ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః ఠక్ ప్రత్యయః**

(సి.కౌ) ఏభ్యో గృహ్ణాత్యర్థే ఠక్ స్యాత్ । ప్రతికణ్ఠం గృహ్ణాతి ప్రాతికణ్ఠికః । ఆర్థికః లాలామికః ॥

(కాశికా) ప్రతికణ్ఠార్థలలామశబ్దేభ్యః తదితి ద్వితీయాసమర్థేభ్యః గృహ్ణాతి ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి। ప్రతికణ్ఠం గృహ్ణాతి ప్రాతికణ్ఠికః। ఆర్థికః। లాలామికః।

.

1591. ధర్మం చరతి [4.4.41]

ధర్మమ్ ద్వితీయా-ఏకవచనమ్ చరతి తిఙన్తమ్

'**తత్ ధర్మమ్ చరతి**' **(ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః ఠక్ ప్రత్యయః**

(సి.కౌ) ధార్మికః ।అధర్మాచ్చేతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ ఆధర్మికః ॥

(కాశికా) ధర్మశబ్దాత్ తదితి ద్వితీయాసమర్థాచ్ చరతి ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి। చరతిరాసేబాయాం నానుష్ఠానమాత్రే। ధర్మం చరతి ధార్మికః। అధర్మాచ్ చేతి వక్తవ్యమ్। ఆధర్మికః।

.

1592. ప్రతిపథమేతి ఠంశ్చ [4.4.42]

ప్రతిపథమ్ ద్వితీయా-ఏకవచనమ్ ఏతి తిఙన్తమ్ ఠన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తత్ ప్రతిపథమ్ ఏతి' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమః ఠక్ ఠన్ చ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) ప్రతిపథమేతి ప్రాతిపథికః ॥

(కాశికా) ప్రతిపథశబ్దాద్ ద్వితీయాసమర్థాదేతి ఇత్యస్మిన్నర్థే ఠన్ ప్రత్యయో భవతి, చకారాట్ ఠక్ చ। ప్రతిపథమ్ ఏతి ప్రతిపథికః, ప్రాతిపథికః।

.

1593. సమవాయాన్ సమవైతి [4.4.43]

సమవాయాన్ ద్వితీయా-బహువచనమ్ సమవైతి తిఙన్తమ్

'తత్ సమవాయాన్ సమవైతి' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః ఠక్ ప్రత్యయః।

(సి.కౌ) సామవాయికః । సామూహికః ॥

(కాశికా) సమవాయావాచిభ్యః శబ్దేభ్యః తదితి ద్వితీయాసమర్థేభ్యః సమవైతి ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి। సమవాయః సమూహః ఉచ్యతే, న సంప్రధారణా। సమవాయానితి బహువచనం సరూపవిధినిరాసార్థమ్। సమవైతి ఆగత్య తదేకదేశీ భవతి ఇత్యర్థః। సమవాయాన్ సమవైతి సామవాయికః। సామాజికః। సామూహికః। సాన్నివేశికః।

.

1594. పరిషదో ణ్యః [4.4.44]

పరిషదః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ణ్యః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ సమవాయాన్ సమవైతి' (ఇతి) పరిషదః ణ్యః

(సి.కౌ) పరిషదం సమవైతి పారిషద్యః ॥

(కాశికా) పరిషదః ణ్యః ప్రత్యయో భవతి సమవాయాన్ సమవైతి ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। ఠకోఽపవాదః। పరిషదం సమవైతి పారిషద్యః।

.

1595. సేనాయా వా [4.4.45]

సేనాయాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

'తత్ సమవాయాన్ సమవైతి' (ఇతి) సేనాయాః ణ్యః ఠక్ వా

(సి.కౌ) ణ్యః స్యాత్పక్షే ఠక్ । సైన్యాః । సైనికాః ॥

(కాశికా) సేనాశబ్దాద్ వా ణ్యః ప్రత్యయో భవతి సమవాయాన్ సమవైతి ఇత్యేతస్మిన్నర్థే। ఠకోఽపవాదః। పక్షే సోఽపి భవతి। సేనాం సమవైతి సైన్యః, సైనికః।

.

1596. సంజ్ఞాయాం లలాటకుక్కుట్యౌ పశ్యతి [4.4.46]

సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లలాట-కుక్కుట్యౌ ద్వితీయా-ద్వివచనమ్ పశ్యతి తిఙన్తమ్

'తత్ లలాటకుకుట్యౌ పశ్యతి' ఇతి సంజ్ఞాయామ్ సమర్థానాం ప్రథమాత్ పరః ఠక్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) లలాటం పశ్యతి లాలాటికః సేవకః । కుక్కుటీశబ్దేన తత్పాతార్హః స్వల్పదేశో లక్ష్యతే ॥ కౌక్కుటికోభిక్షుః ॥

(కాశికా) లలాటకుక్కుటీశబ్దాభ్యాం తదితి ద్వితీయాసమర్థాభ్యాం పశ్యతి ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి సంజ్ఞాయాం విషయే। సంజ్ఞాగ్రహణమభిధేయనియమార్థం, న తు రూఢ్యర్థమ్। లలాటం పశ్యతి లాలాటికః సేవకః। కౌక్కుటికో భిక్షుః। సర్వావయవేభ్యో లలాటం దూరే దృశ్యతే। తదనేన లలాటదర్శనేన సేవకస్య స్వామినం ప్రతి అనుపశ్లేషః కార్యేషు అనుపస్థాయిత్వం లక్ష్యతే। లాలాటికః సేవకః। స్వామినః కార్యేషు న ఉపతిష్ఠతే ఇత్యర్థః। కుక్కుటీశబ్దేన అపి కుక్కుటీపాతో లక్ష్యతే। దేశస్య అల్పతయా హి భిక్షురవిక్షిప్తదృష్టిః పాదవిక్షేపదేశే చక్షుః సంయమ్య గచ్ఛతి స ఉచ్యతే కౌక్కుటికః ఇతి।

.

1597. తస్య ధర్మ్యమ్ [4.4.47]

తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ధర్మ్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య ధర్మ్యమ్' ఇతి సమర్థానాం ప్రథమాత్ పరః ఠక్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) ఆపణస్య ధర్మ్యమాపణికమ్ ॥

(కాశికా) తస్య ఇతి షష్ఠీసమర్థాద్ ధర్మ్యమ్ ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి। ధర్మ్యం న్యాయ్యమ్। ఆచారయుక్తమ్ ఇత్యర్థః। శుల్కశాలాయాః ధర్మ్యం శౌల్కశాలికమ్। ఆకరికమ్। ఆపణికమ్। గౌల్మికమ్।

.

1598. అణ్ మహిష్యాదిభ్యః [4.4.48]

అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ మహిషీ-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

'తస్య ధర్మ్యమ్' ఇతి మహిష్యాదిభ్యః అణ్

(సి.కౌ) మహిష్యా ధర్మ్యం మాహిషమ్ । యాజమానమ్ ॥

(కాశికా) మహిషీ ఇత్యేవమాదిభ్యః అణ్ ప్రత్యయో భవతి తస్య ధర్మ్యమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। ఠకోఽపవాదః। మహిష్యాః ధర్మ్యమ్ మాహిషమ్। ప్రాజావతమ్। మహిషీ। ప్రజావతీ। ప్రలేపికా। విలేపికా। అనులేపికా। పురోహిత। మణిపాలీ। అనుచారక। హోతృ। యజమాన। మహిష్యాదిః।

.

1599. ఋతోఽఞ్ [4.4.49]

ఋతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య ధర్మ్యమ్' (ఇతి) ఋతః అఞ్

(సి.కౌ) యాతుర్ధర్మ్యం యాత్రమ్ ।నరాచ్చేతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ నరస్య ధర్మ్యా నారీ ।విశసితురిడ్లోపశ్చాఞ్చ వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ విశసితుర్ధర్మ్యం వైశస్త్రమ్ ।విభాజయితుర్ణిలోపశ్చాఞ్చ వాచ్యః (వార్తికమ్) ॥ విభాజయితుర్ధర్మ్యం వైభాజిత్రమ్ ॥

(కాశికా) ఋకారాన్తాత్ ప్రాతిపదికాతఞ్ ప్రత్యయో భవతి తస్య ధర్మ్యమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। ఠకోఽపవాదః। పోతుర్ధర్మ్యం పౌత్రమ్। ఔద్గాత్రమ్। నరచ్ చ ఏతి వక్తవ్యమ్। నరస్య ధర్మ్యా నారీ। విశసితురిడ్లోపశ్చ। విశసితుః ధర్మ్యమ్ వైశస్త్రమ్। విభాజయితుర్ణిలోపశ్చ। విభాజయితుర్ధర్మ్యమ్ వైభాజిత్రమ్।

.

1600. అవక్రయః [4.4.50]

అవక్రయః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య అవక్రయః' ఇతి సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః ఠక్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) షష్ఠ్యన్తాట్ఠక్ స్యాదవక్రయేఽర్థే । ఆపణస్యావక్రయ ఆపణికః । రాజగ్రాహ్యం ద్రవ్యమవక్రయః ॥

(కాశికా) తస్య ఇత్యేవ। షష్ఠీసమర్థాతవక్రయ ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి। అవక్రీణీతేఽనేన ఇతి అవక్రయః పిణ్డకః ఉచ్యతే। శుల్కశాలాయాః అవక్రయః శౌల్కశాలికః। ఆకరికః। ఆపణికః। గౌల్మికః। నను అవక్రయోఽపి ధర్మ్యమ్ ఏవ? న ఏతదస్తి। లోకపీడయా ధర్మతిక్రమేణ అప్యవక్రయో భవతి।

.

1601. తదస్య పణ్యమ్ [4.4.51]

తత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ పణ్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య పణ్యమ్' ఇతి సమర్థానాం ప్రథమాత్ పరః ఠక్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) అపూపాః పణ్యమస్య ఆపూపికః ॥

(కాశికా) తదితి ప్రథమాసమర్థాదస్య ఇతి షష్ఠ్యర్థే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి యత్తత్ప్రథమాసమర్థం పణ్యం చేత్ తద్ భవతి। అపూపాః పణ్యమస్య ఆపూపికః। శాష్కులికః। మౌదకికః। పణ్యమ్ ఇతి విశేషణం తద్ధితవృత్తావన్తర్భూతమతః పణ్యశబ్దో న ప్రయుజ్యతే।

.

1602. లవణాట్ఠఞ్ [4.4.52]

లవణాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఠఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య పణ్యమ్' ఇతి లవణాత్ ఠఞ్

(సి.కౌ) లావణికః ॥

(కాశికా) లవణశబ్దాట్ ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి తదస్య పణ్యమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। ఠకోఽపవాదః। స్వరే విశేషః। లవణం పణ్యమస్య లావణికః।

.

1603. కిశరాదిభ్యః ష్ఠన్ [4.4.53]

కిశర-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ష్ఠన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తదస్య పణ్యమ్' (ఇతి) కిశరాదిభ్యః ష్ఠన్

(సి.కౌ) కిసరం పణ్యమస్య కిసరికః । షిత్వాన్ఙీష్ । కిసరికీ । కిసర, ఉశీర, నలద, ఇత్యాది । కిసరాదయః సర్వే సుగన్ధిద్రవ్యవిశేషవాచినః ॥

(కాశికా) కిశర ఇత్యేవమాదిభ్యః ష్ఠన్ ప్రత్యయో తదస్య పణ్యమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। ఠకోఽపవాదః। కిశరాదయో గన్ధవిశేషవచనాః। కిశరాః పణ్యమస్య కిశరికః। కిశరికీ। నిరదికః। నరదికీ। కిశర। నరద। నలద। సుమఙ్గల। తగర। గుగ్గులు। ఉశీర। హరిద్రా। హరిద్రాయణీ। కిశరాదిః।

.

1604. శలాలునోఽన్యతరస్యామ్ [4.4.54]

శలాలునః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'తదస్య పణ్యమ్' (ఇతి) శలాలునః ష్ఠన్ అన్యతరస్యామ్

(సి.కౌ) ష్ఠన్స్యాత్ పక్షే ఠక్ । శలాలుకః । శలాలుకీ । శాలాలుకః । శాలాలుకీ । శలాలుః సుగన్ధిద్రవ్యవిశేషః ॥

(కాశికా) శలాలుశబ్దాదన్యతరస్యాం ష్ఠన్ ప్రత్యయో భవతి తదస్య పణ్యమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। ఠకోఽపవాదః। పక్షే సోఽపి భవతి। శలాలుశబ్దో గన్ధవిశేషవచనః। శలాలు పణ్యమస్య శలాలుకః। శలాలుకీ। శాలాలుకః। శాలాలుకీ।

.

1605. శిల్పమ్ [4.4.55]

శిల్పమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తదస్య శిల్పమ్' (ఇతి) సమర్థానాం ప్రథమాత్ పరః ఠక్ తద్ధితప్రత్యయః

(సి.కౌ) మృదఙ్గవాదనం శిల్పమస్య మార్దఙ్గికః ॥

(కాశికా) తదితి ప్రథమాసమర్థాదస్య ఇతి షష్ఠ్యర్థే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి యత్తత్ ప్రథమాసమర్థం శిల్పం చేత్ తద్ భవతి। శిల్పం కౌశలమ్। మృదఙ్గవాదనం శిల్పమస్య మార్దఙ్గికః। పాణవికః। వైణికః। మృదఙ్గవాదనే వర్తమానో మృదఙ్గశబ్దః ప్రత్యయముత్పాదయతి। శిల్పం తద్ధితవృత్తావన్తర్భవతి।

.

1606. మడ్డుకఝర్ఝరాదణన్యతరస్యామ్ [4.4.56]

మడ్డుక-ఝర్ఝరాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'తదస్య శిల్పమ్' (ఇతి) మడ్డుక-ఝర్ఝరాత్ అన్యతరస్యామణ్

(సి.కౌ) మడ్డుకవాదనం శిల్పమస్య మాడ్డుకః । మాడ్డుకికః । ఝార్ఝరః । ఝార్ఝరికః ॥

(కాశికా) మడ్డుకఝర్ఝరశబ్దాభ్యామన్యతరస్యామణ్ ప్రత్యయో భవతి తదస్య శిల్పమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। పక్షే సోఽపి భవతి। మడ్డుకవాదనం శిల్పమస్థ మాడ్డుకః, మాడ్డుకికః। ఝార్ఝరః, ఝార్ఝరికః।

.

1607. ప్రహరణమ్ [4.4.57]

ప్రహరణమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తదస్య ప్రహరణమ్' (ఇతి) సమర్థానాం ప్రథమాత్ పరః ఠక్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) తదస్యేత్యేవ । అసిః ప్రహరణమస్య ఆసికః । ధానుష్కః ॥

(కాశికా) తదస్య ఇత్యేవ। తదితి ప్రథమాసమర్థాదస్య ఇతి షష్ఠ్యర్థే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి, యత్తత్ ప్రథమాసమర్థం ప్రహరణం చేత్ తద్ భవతి। అసిః ప్రహరణమస్య ఆసికః। ప్రాసికః। చాక్రికః ధానుష్కః।

.

1608. పరశ్వధాట్ఠఞ్చ [4.4.58]

పరశ్వధాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఠఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తదస్య ప్రహరణమ్' (ఇతి) పరశ్వధాత్ ఠఞ్ ఠక్ చ

(సి.కౌ) పారశ్వధికః ॥

(కాశికా) పరశ్వధశబ్దాత్ ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి, చకారాత్ ఠక్। స్వరే విశేషః। పరశ్వధః ప్రహరణమస్య పారశ్వధికః।

.

1609. శక్తియష్ట్యోరీకక్ [4.4.59]

శక్తి-యష్ట్యోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ ఈకక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తదస్య ప్రహరణమ్' (ఇతి) శక్తి-యష్ట్యోః ఈకక్

(సి.కౌ) శాక్తీకః । యాష్టీకః ॥

(కాశికా) శక్తియష్టిశబ్దాభ్యామ్ ఈకక్ ప్రత్యయో భవతి తదస్య ప్రహరణమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। ఠకోఽపవాదః। శక్తిః ప్రహరణమస్య శాక్తీకః। యాష్టీకః।

.

1610. అస్తినాస్తిదిష్టం మతిః [4.4.60]

అస్తి-నాస్తి-దిష్టమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ మతిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తద్ అస్య మతిః' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ అస్తి-నాస్తి-దిష్ట-ప్రాతిపదికాత్ పరః ఠక్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) తదస్యేత్యేవ । అస్తిపరలోక ఇత్యేవం మతిర్యస్య స ఆస్తికః । నాస్తీతి మతిర్యస్య న నాస్తికః । దిష్టమితి మతిర్యస్య స దైష్టికః ॥

(కాశికా) తదస్య ఇత్యేవ। తదితి ప్రథమాసమర్థేభ్యః అస్తి నాస్తి దిష్ట ఇత్యేతేభ్యః శబ్దేభ్యః అస్య ఇతి షష్ఠ్యర్థే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి యత్ తత్ ప్రథమాసమర్థం మతిశ్చేత్ తద్ భవతి। అస్తి మతిః అస్య ఆస్తికః। నాస్తి మతిః అస్య నాస్తికః। దైష్టికః। న చ మతిసత్తామాత్రే ప్రత్యయ ఇష్యతే, కిం తర్హి, పరలోకోఽస్తీతి యస్య మతిః స ఆస్తికః। తద్విపరీతో నాస్తికః। ప్రమాణానుపాతినీ యస్య మతిః స దైష్టికః। తదేతదభిధానశక్తిస్వభావాల్ లభ్యతే। అస్తినాస్తిశబ్దౌ నిపాతౌ, వచనసామర్థ్యాద్ వా ఆఖ్యాతాద్ వాక్యాచ్ చ ప్రత్యయః।

.

1611. శీలమ్ [4.4.61]

శీలమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తదస్య శీలమ్' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః ఠక్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) అపూపభక్షణం శీలమస్య ఆపూపికః ॥

(కాశికా) తదస్య ఇత్యేవ। తదితి ప్రథమాసమర్థాదస్య ఇతి షష్ఠ్యర్థే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి యత్తత్ ప్రథమాసమర్థం శీలం చేద్ తద్ భవతి। శీలం స్వభావః। అపూపభక్షణం శీలమస్య ఆపూపికః। శాష్కులికః। మౌదకికః। భక్షణక్రియా తద్విశేషణం చ శీలం తద్ధితవృత్తావన్తర్భవతి।

.

1612. ఛత్రాదిభ్యో ణః [4.4.62]

ఛత్ర-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ణః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తదస్య శీలమ్' (ఇతి) ఛత్రాదిభ్యః ణః

(సి.కౌ) గురోర్దోషాణామావరణం ఛత్రం తచ్ఛీలమస్య ఛాత్రః ॥

(కాశికా) ఛత్ర ఇత్యేవమాదిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యో ణః ప్రత్యయో భవతి తదస్య శీలమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। ఠకోఽపవాదః। ఛత్రం శీలమస్య ఛాత్రః। ఛాదనాదావరణాచ్ ఛత్రమ్। గురుకార్యేష్వహితః తచ్ఛిద్రావరణప్రవృత్తః ఛత్రశీలః శిష్యః ఛాత్రః। స్థాశబ్దోఽత్ర పఠ్యతే, స ఉపసర్గపూర్వోఽత్ర గృహ్యతే ఆస్థా సంస్థా అవస్థా ఇతి। ఛత్ర। బుభుక్షా। శిక్షా। పురోహ। స్థా। చురా। ఉపస్థాన। ఋషి। కర్మన్। విశ్వధా। తపస్। సత్య। అనృత। శిబికా। ఛత్రాదిః।

.

1613. కార్మస్తాచ్ఛీల్యే [6.4.172]

కార్మః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ తాచ్ఛీల్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కార్మ ఇతి తాచ్ఛీల్యే ణే టిలోపో నిపాత్యతే । కర్మశీలః కార్మః । నస్తద్ధితే (కౌముదీ-679) ఇత్యేవ సిద్ధే అణ్కార్యం తాచ్ఛీలికే ణేఽపి । తేన చౌరీ తాపసీత్యాది సిద్ధమ్ । తాచ్ఛీల్యే కిమ్ । కార్మణః ॥

(కాశికా) కార్మః ఇతి తాచ్ఛీల్యే టిలోపో నిపాత్యతే। కర్మశీలః కార్మః। శీలమ్, ఛత్రాదిభ్యో ణః 4.4.61 ఇతి ణప్రత్యయః। యద్యేవం కిమర్థమ్ ఇదమ్, నస్ తద్ధితే 6.4.144 ఇత్యేవ టిలోపః సిద్ధః? సత్యమ్ ఏతత్। జ్ఞాపకార్థమ్ తు। ఏతజ్ జ్ఞాపయతి తాచ్ఛీలికే ణేఽణ్కృతాని భవన్తీతి। తేన చౌరీ, తాపసీ ఇతి ణాన్తాదపి ఈకారః సిద్ధో భవతి। తాచ్ఛీల్యే ఇతి కిమ్? కర్మణః ఇదం కార్మణమ్।

.

1614. కర్మాధ్యయనే వృత్తమ్ [4.4.63]

కర్మ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అధ్యయనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ వృత్తమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'అధ్యయనే తత్ వృత్తమ్ కర్మ అస్య' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః ఠక్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) ప్రథమాన్తాత్షష్ఠ్యర్థే ఠక్ స్యాదధ్యయనే వృత్తా యా క్రియా సా చేత్ప్రథమాన్తస్యార్థః । ఐకాన్యికః । యస్యాధ్యయనే ప్రవృత్తస్య పరీక్షాకాలే విపరీతోచ్చారణరూపం స్థలితమేకం జాతం సః ॥

(కాశికా) తదస్య ఇత్యేవ। తదితి ప్రథమాసమర్థాదస్య ఇతి షష్ఠ్యర్థే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి, యత్ తత్ప్రథమాస్మర్థం కర్మ చేత్ తద్ వృత్తమధ్యయనవిషయం భవతి। ఏకమన్యదధ్యయనే కర్మ వృత్తమస్య ఐకాన్యికః। ద్వైయన్యికః। త్రైయన్యికః। ఏకమన్యతితి విగృహ్య తద్ధితార్థ ఇతి సమాసః। తతశ్చ ఠక్ ప్రత్యయః। అధ్యయనే కర్మ వృత్తమ్ ఇత్యేతత్ సర్వం తద్ధితవృత్తావన్తర్భవతి। యస్య అధ్యయనప్రయుక్తస్య పరీక్షాకాలే పఠతః స్థలితమపపాఠరూపమ్ ఏకం జాతం స ఉచ్యతే ఐకాన్యికః ఇతి। ఏవం ద్వైయన్యికః త్రైయన్యిక ఇతి।

.

1615. బహ్వచ్పూర్వపదాట్ఠచ్ [4.4.64]

బహు-అచ్-పూర్వపదాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఠచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'అధ్యయనే తత్ వృత్తమ్ కర్మ అస్య' (ఇతి) బహ్వచ్పూర్వపదాత్ ఠచ్

(సి.కౌ) ప్రాగ్విషయే । ద్వాదశాన్యాని కర్మాణ్యధ్యయనే వృత్తాన్యస్య ద్వాదశాన్యికః । ద్వాదశాపపాఠా అస్య జాతా ఇత్యర్థః ॥

(కాశికా) బహ్వచ్ పూర్వపదం యస్య తస్మాద్ బహ్వచ్పూర్వపదాత్ ప్రాతిపదికాత్ ఠచ్ ప్రత్యయో భవతి తదస్య కర్మాధ్యయనే వృత్తమ్ ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఠకోఽపవాదః। ద్వాదశాన్యాని కర్మాణ్యధ్యయనే వృత్తాన్యస్య ద్వాదశాన్యికః। త్రయోదశాన్యికః। చతుర్దశాన్యికః। చతుర్దశాపపాఠా అస్య జాతా ఇత్యర్థః। ఉదాత్తే కర్తవ్యే యోఽనుదాత్తం కరోతి స ఉచ్యతే అన్యత్ త్వం కరోషి ఇతి।

.

1616. హితం భక్షాః [4.4.65]

హితమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ భక్షాః ప్రథమా-బహువచనమ్

'తత్ హితమ్ భక్షాః అస్య' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః ఠక్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) అపూపభక్షణం హితమస్మై ఆపూపికః ॥

(కాశికా) తదస్య ఇత్యేవ। తదితి ప్రథమాసమర్థాదస్య ఇతి షష్ఠ్యర్థే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి యత్ తత్ప్రథమాసమర్థం హితం చేత్ తద్ భవతి, తచ్ చ భక్షాః। నను చ హితయోగే చతుర్థ్యా భవితవ్యం, తత్ర కథం షష్ఠ్యర్థే ప్రత్యయో విధీయతే? ఏవం తర్హి సామర్థ్యాద్ విభక్తివిపరిణామో భవిష్యతి। అపూపభక్షణం హితమస్మై ఆపూపికః। శాష్కులికః। మౌదకికః। హితార్థక్రియా చ తద్ధితవృత్తావన్తర్భవతి।

.

1617. తదస్మై దీయతే నియుక్తమ్ [4.4.66]

తత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అస్మై చతుర్థీ-ఏకవచనమ్ దీయతే తిఙన్తమ్ నియుక్తమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్మై నియుక్తమ్ దీయతే' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః ఠక్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) అగ్రభోజనం నియతం దీయతే అస్మై ఆగ్రభోజనికః ॥

(కాశికా) తతితి ప్రథమాసమర్థాదస్మా ఇతి చతుర్థ్యర్థ ఠక్ ప్రత్యయో భవతి యత్ తత్ ప్రథమాసమర్థం తచ్ చేద్ దీయతే నియుక్తమ్। నియోగేన అవ్యభిచారేణ దీయతే ఇత్యర్థః। అవ్యభిచారో నియోగః। అగ్రే భోజనమస్మై నియుక్తం దీయతే ఆగ్రభోజనికః। ఆపూపికః। శాష్కులికః। కేచిత్ తు నియుక్తం నిత్యమాహుః। అపూపా నిత్యమస్మై దీయన్తే ఆపూపికః।

.

1618. శ్రాణామాంసౌదనాట్టిఠన్ [4.4.67]

శ్రాణా-మాంస-ఓదనాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ టిఠన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్మై నియుక్తమ్ దీయతే' (ఇతి) శ్రాణా-మాంసౌదనాత్ టిఠన్

(సి.కౌ) శ్రాణా నియుక్తం దీయతేఽస్మై శ్రాణికః । శ్రాణికీ । మాంసౌదనగ్రహణం సంఘాతవిగృహీతార్థమ్ । మాంసౌదనికః । మాంసికః । ఓదనికః ॥

(కాశికా) శ్రాణామాంసఓదనశబ్దాభ్యాం టిఠన్ ప్రత్యయో భవతి తదస్మై దీయతే నియుక్తమ్ ఇత్యేతస్మిన్నర్థే। ఠకోఽపవాదః। ఇకార ఉచ్చారణార్థః। టకారో ఙీబర్థః। శ్రాణా నియుక్తమస్మై దీయతే శ్రాణికః। శ్రాణికీ। మాంసౌదనికః। మాంసౌదనికీ। అథ ఠఞేవ కస్మాన్ న ఉక్తః, న హ్యత్ర ఠఞ్ష్ టిఠనో వా విశేషోఽస్తి? మాంసౌదనగ్రహణం సఙ్ఘాతవిగృహీతార్థం కేచిదిచ్ఛన్తి, తత్ర వృద్ధ్యభావో విశేషః। ఓదనికః। ఓదనికీ।

.

1619. భక్తాదణన్యతరస్యామ్ [4.4.68]

భక్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్మై నియుక్తమ్ దీయతే' (ఇతి) భక్తాత్ అన్యతరస్యామణ్

(సి.కౌ) పక్షే ఠక్ । భక్తమస్మై నియుక్తం దీయతే భాక్తః । భాక్తికః ॥

(కాశికా) భక్తశబ్దాదణ్ ప్రత్యయో భవతి అన్యత్రస్యామ్ తదసమి దీయతే నియుక్తమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। ఠకోఽపవాదః। పక్షే సోఽపి భవతి। భక్తమస్మై దీయతే నియుక్తమ్ భాక్తః, భక్తికః।

.

1620. తత్ర నియుక్తః [4.4.69]

తత్ర అవ్యయమ్ నియుక్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ర నియుక్తః' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః ఠక్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) ఆకరే నియుక్త ఆకరికః ॥

(కాశికా) తత్ర ఇతి సప్తమీసమర్థాన్ నియుక్త ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి। నియుక్తః ఆధికృతో వ్యాపారితః ఇత్యర్థః। శుల్కశాలాయాం నియుక్తః శౌల్కశాలికః। ఆకరికః। ఆపణికః। గౌల్మికః। దౌవారికః।

.

1621. అగారాన్తాట్ఠన్ [4.4.70]

అగార-అన్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఠన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ర నియుక్తః' (ఇతి) అగారాన్తాత్ ఠన్

(సి.కౌ) దేవాగారే నియుక్తో దేవాగారికః ॥

(కాశికా) అగారశబ్దాన్తాత్ ప్రాతిపదికాత్ ఠన్ ప్రత్యయో భవతి తత్ర నియుక్తః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। ఠకోఽపవాదః। దేవాగారే నియుక్తః దేవాగారికః। కోష్ఠాగారికః। భాణ్డాగారికః।

.

1622. అధ్యాయిన్యదేశకాలాత్ [4.4.71]

అధ్యాయిని సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అ-దేశ-కాలాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

'తత్ర అధ్యాయిని అదేశకాలాత్' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ ఠక్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) నిషిద్ధదేశకాలవాచకాట్ఠక్ స్యాదధ్యేతరి । శ్మశానేఽధీతే శ్మాశానికః । చతుర్దశ్యామధీతే చాతుర్దశికః ॥

(కాశికా) తత్ర ఇత్యేవ। సప్తమీసమర్థాదదేశవాచినః పరతిపదికాదకాలవాచినః చ అధ్యాయిన్యభిధేయే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి। అధ్యయనస్య యౌ దేశకాలౌ శాస్త్రణ ప్రతిషిద్ధౌ తావదేశకాలశబ్దేన ఉచ్యేతే, తత ఇదం ప్రత్యయవిధానమ్। శ్మాశానేఽధీతే శ్మాశానికః। చాతుష్పథికః। అకాలాత్ చతురదశ్యమధీతే చాతుర్దశికః। ఆమావాస్యికః। అదేశకాలాదితి కిమ్? స్రుఘ్నేఽధీతే। పూర్వాహ్ణేఽధీతే।

.

1623. కఠినాన్తప్రస్తారసంస్థానేషు వ్యవహరతి [4.4.72]

కఠిన-అన్త-ప్రస్తార-సంస్థానేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ వ్యవహరతి తిజన్తమ్

'తత్ర కఠినాన్త-ప్రస్తార-సంస్థానేషు వ్యవహరతి' (ఇతి) సమర్థానాం ప్రథమాత్ పరః ఠక్-ప్రత్యయః।

(సి.కౌ) తత్రేత్యేవ । వంశకఠినే వ్యవహరతి వాంశకఠినికః । వంశా వేణవః కఠినా యస్మిన్దేశే స వంశకఠినస్తస్మిన్దేశే యా క్రియా యథానుష్ఠేయా తాం తథైవానుతిష్ఠతీత్యర్థః । ప్రాస్తారికః । సాంస్థానికః ॥

(కాశికా) తత్ర ఇత్యేవ। కఠినశబ్దాన్తాత్ సప్తమీసమర్థాత్ ప్రస్తారసంస్థానశబ్దాభ్యాం చ ఠక్ ప్రత్యయో భవతి వ్యవహరతి ఇత్యేతస్మిన్నర్థే। వ్యవహారః క్రియాతత్త్వమ్ యథా లౌకికవ్యవహారః ఇతి। వంశకఠినే వ్యవహరతి వాంశకఠినికః చక్రచరః। వార్ధ్రకఠినికః। ప్రాస్తారికః। సాంస్థానికః।

.

1624. నికటే వసతి [4.4.73]

నికటే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ వసతి తిజన్తమ్

'నికటే వసతి' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః ఠక్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) నైకటికో భిక్షుః ॥

(కాశికా) నికటశాబ్దాత్ సప్తమీస్మర్థాత్ వసతి ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి। యస్య శాస్త్రతో నికటవాసస్ తత్ర అయం విధిః। ఆరణ్యకేన భిక్షుణా గ్రామాత్ క్రోశే వస్తవ్యమ్ ఇతి శాస్త్రమ్। నికటే వసతి నైకటికో భిక్షుః।

.

1625. ఆవసథాత్ ష్ఠల్ [4.4.74]

ఆవసథాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ష్ఠల్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ర వసతి' ఇతి ఆవసథాత్ ష్ఠల్

(సి.కౌ) ఆవసథే వసతి ఆవసథికః । షిత్వాన్ఙీష్ । ఆవసథికీ ॥ఆకర్షాత్పర్పాదేర్భస్త్రాదిభ్యః కుసీదసూత్రాచ్చ (వార్తికమ్) ॥ ఆవసథాత్కిసరాదేః షితః షడేతే ఠగధికారే ॥ 1 ॥ షడితి సూత్రషట్కేన విహితా ఇత్యర్థః । ప్రత్యయాస్తు సప్త ॥ ఠకోఽవధిః సమాప్తః ॥। ఇతి తద్ధితాధికారే ఠగధికారప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) తత్ర ఇత్యేవ। ఆవసథశబ్దాత్ సప్తమీసమర్థాత్ వసతి ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ష్ఠల్ ప్రత్యయో భవతి। లకారః స్వరార్థః। షకారో ఙీషర్థః। ఆవసథే వసతి ఆవసథికః। ఆవసథికీ। ఠకః పూర్ణోఽవధిః, అతః పరమన్యః ప్రత్యయో విధీయతే।

.

1626. ప్రాగ్ఘితాద్యత్ [4.4.75]

ప్రాక్ అవ్యయమ్ హితాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ప్రాక్ హితాత్ యత్

(సి.కౌ) ॥ అథ తద్ధితాధికారే ప్రాగ్ఘితీయప్రకరణమ్ ॥ తస్మై హితమ్ (కౌముదీ-1665) ఇత్యతః ప్రాక్ యదధిక్రియతే ॥

(కాశికా) తస్మై హితమ్ 5.1.5 ఇతి వక్ష్యతి। ప్రాగేతస్మాద్ ధితసంశబ్దనాద్ యానిత ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామో యత్ ప్రత్యయస్తేష్వధికృతో వేదితవ్యః। వక్ష్యతి

.

1627. తద్వహతి రథయుగప్రాసఙ్గమ్ [4.4.76]

తత్ ద్వితీయా-ఏకవచనమ్ వహతి తిఙన్తమ్ రథ-యుగ-ప్రాసఙ్గమ్ ద్వితీయా-ఏకవచనమ్

'తత్ రథ-యుగ-ప్రాసఙ్గమ్ వహతి' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః యత్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) రథం వహతి రథ్యః । యుగ్యః । వత్సానాం దమనకాలే స్కన్ధే కాష్ఠమాసజ్యతే స ప్రాసఙ్గః । తం వహతి ప్రాసఙ్గ్యః ॥

(కాశికా) రథ్యః। యుగ్యః। ప్రాసఙ్గ్యః। తద్వహతి రథయుగప్రాసఙ్గమ్ 4.4.76। తదితి ద్వితీయాసమర్థేభ్యో రథయుగప్రాసఙ్గేభ్యో వహతి ఇత్యేతస్మిన్నర్థే యత్ ప్రత్యయో భవతి। రథం వహతి రథ్యః। యుగ్యః। ప్రాసఙ్గ్యః। రథసీతాహలేభ్యో యద్ విధౌ ఇతి తదనతవిధ్యుపసఙ్ఖ్యానాత్ పరమరథ్యః ఇత్యపి భవతి।

.

1628. ధురో యడ్ఢకౌ [4.4.77]

ధురః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యత్-ఢకౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

'తత్ వహతి' ఇతి ధురః యత్-ఢకౌ

(సి.కౌ) హలి చ (కౌముదీ-354) ఇతి దీర్ఘే ప్రాప్తే ॥

(కాశికా) తద్ వహతి ఇత్యేవ। ధురిత్యేతస్మాద్ ద్వితీయాసమర్థాద్ వహతి ఇత్యేతస్మిన్నర్థే యత్ ఢకిత్యేతౌ ప్రత్యయౌ భవతః। ధురం వహతి ధుర్యః, ధౌరేయః।

.

1629. న భకుర్ఛురామ్ [8.2.79]

న అవ్యయమ్ భకుర్ఛురామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) భస్య కుర్ఛురోశ్చోపధాయా దీర్ఘో న స్యాత్ । ధుర్యః । ధౌరేయః ॥

(కాశికా) రేఫవకారాన్తస్య భస్య కుర్ ఛురిత్యేతయోస్ చ దీర్ఘో న భవతి। ధురం వహతి ధుర్యః। ధురి సాధుః ధుర్యః। దివ్యమ్। కుర్ కుర్యాత్। ఛుర్ఛుర్యాత్। రేఫవకారాభ్యాం భవిశేషణం కిమ్? ప్రతిదీవ్నా। ప్రతిదీవ్నే।

.

1630. ఖః సర్వధురాత్ [4.4.78]

ఖః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సర్వధురాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

'తత్ వహతి' ఇతి సర్వధురాత్ ఖః

(సి.కౌ) సర్వధురాం వహతీతి సర్వధురీణః ॥

(కాశికా) తద్వహతి ఇత్యేవ। సర్వధురాశబ్దాద్ ద్వితీయాసమర్థాత్ వహతి ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఖః ప్రత్యయో భవతి। సర్వధురాం వహతి సర్వధురీణః। స్త్రీలిఙ్గే న్యాయ్యే సర్వధురాతితి ప్రాతిపదికమాత్రాపేక్షో నిర్దేశః। ఖః ఇతి యోగవిభాగః కర్తవ్యః ఇష్టసఙ్గ్రహార్థః। ఉత్తరధురీణః। దక్షిణధురీణః।

.

1631. ఏకధురాల్లుక్ చ [4.4.79]

ఏకధురాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ లుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తత్ వహతి' ఇతి ఏకధురాత్ ఖః లుక్ చ

(సి.కౌ) ఏకధురాం వహతి ఏకధురీణః । ఏకధురః ॥

(కాశికా) తద్ వహతి ఇత్యేవ। ఏకధురాశబ్దాద్ ద్వితీయాసమర్థాద్ వహతి ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఖః ప్రత్యయో భవతి, తస్య చ లుగ్ భవతి। వచనసమార్థ్యాత్ పక్షే లుగ్ విధీయతే। ఏకధురామ్ వహతి ఏకధురీణః, ఏకధురః।

.

1632. శకటాదణ్ [4.4.80]

శకటాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ వహతి' ఇతి శకటాత్ అణ్

(సి.కౌ) శకటం వహతి శాకటో గౌః ॥

(కాశికా) తద్వహతి ఇత్యేవ। శకటశబ్దాద్ ద్వితీయాసమర్థాద్ వహతి ఇత్యేతస్మిన్నర్థే అణ్ ప్రత్యయో భవతి। శకటమ్ వహతి శాకటో గౌః।

.

1633. హలసీరాట్ఠక్ [4.4.81]

హల-సీరాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఠక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ వహతి' ఇతి హలసీరాత్ ఠక్

(సి.కౌ) హలం వహతి హాలికః । సైరికః ॥

(కాశికా) తద్వహతి ఇత్యేవ। హలసీరశబ్దాభ్యాం ద్వితీయాస్మర్థాభ్యాం వహతి ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి। హలం వహతి హాలికః। సైరికః।

.

1634. సంజ్ఞాయాం జన్యాః [4.4.82]

సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ జన్యాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

'తత్ వహతి' ఇతి జన్యాః సంజ్ఞాయామ్ యత్

(సి.కౌ) జనీ వధూః తాం వహతి ప్రాపయతి జన్యా ॥

(కాశికా) తద్ వహతి ఇత్యేవ। జనీశబ్దాద్ ద్వితీయాసమర్థాద్ వహతి ఇత్యేతస్మిన్నర్థే యత్ ప్రత్యయో భవతి, సముదాయేన చేత్ సంజ్ఞాగమ్యతే। జనీం వహతి జన్యా, జామాతుర్వయస్యా। సా హి విహారాదిషు జమాతృసమీపం ప్రాపయతి। జనీ వధూరుచ్యతే।

.

1635. విధ్యత్యధనుషా [4.4.83]

విధ్యతి తిఙన్తమ్ అ-ధనుషా తృతీయా-ఏకవచనమ్

'తత్ అధనుషా విధ్యతి' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః యత్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) ద్వితీయాన్తాద్విధ్యతీత్యర్థే యత్స్యాన్న చేత్తత్ర ధనుః కరణమ్ । పాదౌ విధ్యన్తి పద్యాః శర్కరాః ॥

(కాశికా) తతితి ద్వితీయాసమర్థాద్ విధ్యతి ఇత్యేతస్మిన్నర్థే యత్ ప్రత్యయో భవతి, న చేద్ ధనుష్కరణం భవతి। పాదౌ విధ్యన్తి పద్యాః శర్కరాః। ఊరవ్యాః కణ్టకాః। అధనుషా ఇతి కిమ్? పాదౌ విధ్యతి ధనుషా। నను అసమర్థత్వాదనభిధానాచ్ చ ప్రత్యయో న భవతి, న హి ధనుషా పద్య ఇతి వివక్షితోఽర్థః ప్రతీయతే? ఏవం తర్హి ధనుష్ప్రతిషేధేన వ్యధనక్రియా విశేష్యతే, యస్యాం ధనుష్కరణమ్ న సమ్భావ్యతే ఇతి। తేన ఇహ న భవతి, చౌరం విధ్యతి, శత్రుం విధ్యతి దేవదత్తః ఇతి।

.

1636. ధనగణం లబ్ధా [4.4.84]

ధన-గణమ్ ద్వితీయా-ఏకవచనమ్ లబ్ధా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ ధనగణమ్ లబ్ధా' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః యత్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) తృన్నన్తమేతత్ । ధనం లబ్ధా ధన్యః । గణం లబ్ధా గణ్యః ॥

(కాశికా) తదిత్యేవ। ధనగణశబ్దాభ్యాం ద్వితీయాసమర్థాభ్యామ్ లబ్ధా ఇత్యేతస్మిన్నర్థే యత్ ప్రత్యయో భవతి। ధన్యః। గణ్యః। లబ్ధా ఇతి తృన్నన్తం, తేన ద్వితీయా సమర్థా విభక్తిర్యుజ్యతే।

.

1637. అన్నాణ్ణః [4.4.85]

అన్నాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ణః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ లబ్ధా' ఇతి అన్నాత్ ణః

(సి.కౌ) అన్నం లబ్ధా ఆన్నః ॥

(కాశికా) అన్నశబ్దాత్ తదితి ద్వితీయాసమర్థాత్ లబ్ధా ఇత్యేతస్మినర్థే ణః ప్రత్యయో భవతి। అన్నం లబ్ధా ఆన్నః।

.

1638. వశం గతః [4.4.86]

వశమ్ ద్వితీయా-ఏకవచనమ్ గతః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ వశం గతః' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః యత్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) వశ్యః పరేచ్ఛానుచారీ ॥

(కాశికా) వశశబ్దాత్ తదితి ద్వితీయాసమర్థాద్ గతః ఇత్యేతస్మిన్నర్థే యత్ ప్రత్యయో భవతి। వశం గతః వశ్యః। కామప్రాప్తో విధేయః ఇత్యర్థః।

.

1639. పదమస్మిన్ దృశ్యమ్ [4.4.87]

పదమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అస్మిన్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ దృశ్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'పదమ్ దృశ్యమస్మిన్' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః యత్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) పద్యః కర్దమః । నాతిశుష్క ఇత్యర్థః ॥

(కాశికా) నిర్దేశాతేవ ప్రథమా సమర్థవిభక్తిః। పదశబ్దాత్ ప్రథమాసమర్థాద్ దృశ్యార్థోపాధికాదస్మిన్నితి సప్తమ్యర్థే యత్ ప్రత్యయో భవతి। పదం దృశ్యమస్మిన్ పద్యః కర్దమః। పద్యాః పాంసవః। శక్యార్థే కృత్యః। శక్యతే యస్మిన్ పదం మూల్యాః, సుష్ఠు ద్రష్టుం ప్రతిముద్రోత్పాదనేన స పద్యః కర్దమః। కర్దమస్య అవస్థా ఉచ్యతే నాతిద్రవో నాతిశుష్క ఇతి।

.

1640. మూలమస్యాబర్హి [4.4.88]

మూలమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఆబర్హి ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'మూలమస్య ఆబర్హి' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః యత్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) ఆబర్హణమాబర్హా ఉత్పాటనం తదస్యాస్తీత్యాబర్హి । మూలమాబర్హి యేషాం తే మూల్యా ముద్గాః ॥

(కాశికా) ములశబ్దాత్ ప్రథమాసమర్థాదావర్హి ఇత్యేవముపాధికాదస్య ఇతి షష్ఠ్యర్థే యత్ ప్రత్యయో భవతి। మూలమ్ ఏషామావర్హి మూల్యా మాషాః। మూల్యా ముద్గాః। వృహూ ఉద్యమనే। యేషాం మూలమావృహ్యతే ఉత్పాట్యతే తే మూల్యాః, సుష్ఠు నిష్పన్నాః। మూలోత్పాటనేన వినా సఙ్గ్రహీతుం న శక్యన్తే ఇత్యర్థః।

.

1641. సంజ్ఞాయాం ధేనుష్యా [4.4.89]

సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ధేనుష్యా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

సంజ్ఞాయాం ధేనుష్యా (నిపాత్యతే)

(సి.కౌ) ధేనుశబ్దస్య షుగాగమో యప్రత్యయశ్చ స్వార్థే నిపాత్యతే సంజ్ఞాయామ్ । ధేనుష్యా బన్ధకే స్థితా ॥

(కాశికా) ధేనుష్యా ఇతి నిపాత్యతే సంజ్ఞాయాం విషయే। సంజ్ఞాగ్రహణమభిధేయనియమార్థమ్। ధేనోః సుగాగమో యశ్చ ప్రత్యయః నిపాత్యతే। అన్తోదాత్తోఽపి ప్రయమ్ ఇష్యతే। యా ధేనురుత్తమర్ణాయ ఋణప్రదానాద్ దోహనార్థం దీయతే సా ధేనుష్యా। పీతదుగ్ధా ఇతి యస్యాః ప్రసిద్ధిః। ధేనుస్యాం భవతి దదాఽమి।

.

1642. గృహపతినా సంయుక్తే ఞ్యః [4.4.90]

గృహపతినా తృతీయా-ఏకవచనమ్ సంయుక్తే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఞ్యః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

గృహపతినా సంయుక్తే సంజ్ఞాయామ్ ఞ్యః

(సి.కౌ) గృహపతిర్యజమానస్తేన సంయుక్తో గార్హపత్యోఽగ్నిః ॥

(కాశికా) నిర్దేశాదేవ తృతీయా సమర్థవిభక్తిః। గృహపతిశబ్దాత్ తృతీయాసమర్థాత్ సంయుక్తే ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఞ్యః ప్రత్యయో భవతి। గృహపతినా సంయుక్తః గార్హపత్యోఽగ్నిః। అన్యస్య అపి గృహపతినా సంయోగోఽస్తి, తత్ర సంజ్ఞాధికారాదతిప్రసఙ్గనివృత్తిః।

.

1643. నౌవయోధర్మవిషమూలమూలసీతాతులాభ్యస్తార్యతుల్యప్రాప్యవధ్యానామ్యసమసమితసమ్మితేషు [4.4.91]

నౌ-వయో-ధర్మ-విష-మూల-మూల-సీతా-తులాభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ తార్య-తుల్య-ప్రాప్య-వధ్య-ఆనామ్య-సమ-సమిత-సమ్మితేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

నౌ-వయో-ధర్మ-విష-మూల-మూల-సీతా-తులాభ్యః తార్య-తుల్య-ప్రాప్య-వధ్య-ఆనామ్య-సమ-సమిత-సమ్మితేషు సంజ్ఞాయామ్ యత్

(సి.కౌ) నావా తార్యం నావ్యమ్ । వయసా తుల్యో వయస్యః । ధర్మేణ ప్రాప్యం ధర్మ్యమ్ । విషేణ వధ్యో విష్యః । మూలేన ఆనామ్యం మూల్యమ్ । మూలేన సమో మూల్యః । సీతయా సంమితం సీత్యం క్షేత్రమ్ । తులయా సంమితం తుల్యమ్ ॥

(కాశికా) నావాదిభ్యోఽష్టభ్యః శబ్దేభ్యోఽష్టస్వేవ తార్యాదిష్వర్థేషు యథాసఙ్ఖ్యం యత్ ప్రత్యయో భవతి। ప్రత్యయార్థద్వారేణ తృతీయా సమర్థవిభక్తిర్లభ్యతే। నావా తార్యమ్ నవ్యముదకమ్। నవ్యా నదీ। శక్యార్థే కృత్యః। వయసా తుల్యః వయస్యః సఖా। సంజ్ఞాధికారోఽభిధేయనియమార్థః। తేన వయసా తుల్యే శత్రౌ న భవతి। ధర్మేణ ప్రాప్యం ధర్మ్యమ్। నను చ ధర్మాదనపేతే ఇతి వక్ష్యమాణేన ఏవ

సిద్ధమ్? న ఏతదస్తి। ధర్మం యదనువర్తతే తద్ ధర్మాదనపేతమ్ ఇత్యుచ్యతే। ఫలం తు ధర్మాదపేత్యేవ, కార్యవిరోధిత్వాద్ ధర్మస్య। విషేణ వధ్యః విష్యః। విషేణ వధమర్హతి ఇత్యర్థః। మూలేన ఆనామ్యమ్ మూల్యమ్। ఆనామ్యమభిభవనీయమ్। పటాదీనాముత్పత్తికారణం మూలం తేన తదభిభూయతే శేషీక్రియతే। మూలం హి సగుణం ముల్యం కరోతి। పోరదుపధాత్ 3.1.98 ఇతి యతి ప్రాప్తే ఆనామ్యమ్ ఇతి నిపాతనాత్ ణ్యత్। మూలేన సమః మూల్యః పటః। ఉపదానేన సమానఫలః ఇత్యర్థః। సీతయా సమితం సీత్యమ్ క్షేత్రమ్। సమితం సఙ్గతమ్ ఇత్యర్థః। రథసీతాహలేభ్యో యద్ విధౌ ఇతి తదన్తవిధిరపి ఇష్యతే। పరమసీత్యమ్। ఉత్తరసీత్యమ్। ద్విసీత్యమ్। త్రిసీత్యమ్। తుల్యా సంమితం తుల్యమ్। సంమితం సమానం, సదృశమ్ ఇత్యర్థః। యథా తులా పరిచ్ఛినత్తి పరమ్ ఏవం తదపి ఇతి।

.

1644. ధర్మపథ్యర్థన్యాయాదనపేతే [4.4.92]

ధర్మ-పథి-అర్థ-న్యాయాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అనపేతే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ధర్మ-పథి-అర్థ-న్యాయాత్ సంజ్ఞాయామనపేతే (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః యత్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) ధర్మాదనపేతం ధర్మ్యమ్ । పథ్యమ్ । అర్థ్యమ్ । న్యాయ్యమ్ ॥

(కాశికా) నిర్దేశాదేవ పఞ్చమీ సమర్థవిభక్తిః। ధర్మాదిభ్యః పఞ్చమీసమర్థేభ్యోఽనపేతః ఇత్యర��థే యత్ ప్రత్యయో భవతి। ధర్మాతనపేతం ధర్మ్యమ్। పథ్యమ్। అర్థ్యమ్। న్యాయ్యమ్। సంజ్ఞాధికారాదభిధేయనియమః।

.

1645. ఛన్దసో నిర్మితే [4.4.93]

ఛన్దసః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ నిర్మితే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'ఛన్దసః సంజ్ఞాయామ్ నిర్మితే' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః యత్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) ఛన్దసా నిర్మితం ఛన్దస్యమ్ । ఇచ్ఛయా కృతమిత్యర్థః ॥

(కాశికా) ప్రత్యయార్థసామర్థ్యలభ్యా సమర్థవిభక్తిః। ఛన్దఃశబ్దాత్ తృతీయాసమర్థాన్ నిర్మితే ఇత్యేతస్మిన్నర్థే యత్ ప్రత్యయో భవతి। నిర్మితః ఉత్పాదితః। ఛన్దసా నిర్మితః ఛన్దస్యః। ఛన్దసా ఇచ్ఛయా కృతః ఇత్యర్థః। ఇచ్ఛాపర్యాయ ఛన్దఃశబ్దః ఇహ గృహ్యతే।

.

1646. ఉరసోఽణ్ చ [4.4.94]

ఉరసః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

'ఉరసః నిర్మితః' (ఇతి) సంజ్ఞాయామణ్ యత్ చ

(సి.కౌ) చాద్యత్ । ఉరసా నిర్మితః పుత్రః ఔరసః । ఉరస్యః ॥

(కాశికా) ఉరఃశబ్దాత్ తృతీయాసమర్థాన్ నిర్మితే ఇత్యేతస్మిన్నర్థేఽణ్ ప్రత్యయో భవతి, చకారాత్ యత్ చ। ఉరసా నిర్మితః ఔరసః పుత్రః, ఉరస్యః పుత్రః। సంజ్ఞాధికారాదభిధేయనియమః।

.

1647. హృదయస్య ప్రియః [4.4.95]

హృదయస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ప్రియః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'హృదయస్య ప్రియః' (ఇతి) సంజ్ఞాయామ్ సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః యత్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) హృద్యో దేశః । హృదస్య హృల్లేఖ- (కౌముదీ-988) ఇతి హృదాదేశః ॥

(కాశికా) నిర్దేశాదేవ సమర్థవిభక్తిః। హృదయశబ్దాత్ షష్ఠీసమర్థాత్ ప్రియః ఇత్యేతస్మిన్నర్థే యత్ ప్రత్యయో భవతి। హృదయస్య ప్రియః హృద్యః దేశః। హృద్యం వనమ్। సంజ్ఞాధికారాదభిధేయనియమః। ఇహ న భవతి, హృదయస్య ప్రియః పుత్రః ఇతి।

.

1648. బన్ధనే చర్షౌ [4.4.96]

బన్ధనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ ఋషౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'హృదయస్య బన్ధనే' (ఇతి) సంజ్ఞాయామ్ ఋషౌ యత్ చ

(సి.కౌ) హృదయశబ్దాత్ షర్యన్తాద్బన్ధనే యత్స్యాద్వేదేఽభిధేయే । హృదయస్య బన్ధనం హృద్యో వశీకరణమన్త్రః ॥

(కాశికా) హృదయస్య ఇత్యేవ। బన్ధనే ఇతి ప్రత్యయార్థః। తద్విశేషణమ్ ఋషిగ్రహనమ్। వధ్యతే యేన తద్ బన్ధనమ్। హృదయశబ్దాత్ షష్ఠీసమర్థాద్ బన్ధనే ఋషావభిధేయే యత్ ప్రత్యయో భవతి। ఋషిర్వేదో గృహ్యతే। హృదయస్య బన్ధనమ్ ఋషిః హృద్యః। పరహృదయం యేన బధ్యతే వశీక్రియతే స వశీకరణమన్త్రో హృద్యః ఇత్యుచ్యతే।

.

1649. మతజనహలాత్ కరణజల్పకర్షేషు [4.4.97]

మత-జన-హలాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ కరణ-జల్ప-కర్షేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

మత-జన-హలాత్ కరణ-జల్ప-కర్షేషు సంజ్ఞాయామ్ యత్

(సి.కౌ)   మతం జ్ఞానం తస్య కరణం భావః సాధనం వా మత్యమ్ । జనస్య జల్పో జన్యః । హలస్య కర్షో హల్యః ॥

(కాశికా) మతాదిభ్యః త్రిభ్యః శబ్దేభ్యః త్రిష్వేవ కరణాదిష్వర్థేషు యథాసఙ్ఖ్యం యత్ ప్రత్యయో భవతి। ప్రత్యయార్థసామర్థ్యాల్ లబ్ధా షష్ఠీ సమర్థవిభక్తిః। మతం జ్ఞానం తస్య కరణం మత్యమ్। భావసాధనం వా। జనస్య జల్పః జన్యః। హలస్యః కర్షః హల్యః। ద్విహల్యః। త్రిహల్యః। కర్షణం కర్షః, భావసాధనం వా।

.

1650. తత్ర సాధుః [4.4.98]

తత్ర అవ్యయమ్ సాధుః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ర సాధుః' (ఇతి) సంజ్ఞాయామ్ సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః యత్-ప్రత్యయః

(సి.కౌ) అగ్రే సాధుః అగ్ర్యః । సామసు సాధుః సామన్యః । యేచాభావకర్మణోః (కౌముదీ-1154) ఇతి ప్రకృతిభావః । కర్మణ్యః । శరణ్యః ॥

(కాశికా) తత్ర ఇతి సప్తమీసమర్థాత్ సాధుః ఇత్యేతస్మిన్నర్థే యత్ ప్రత్యయో భవతి। సామసు సాధుః సామన్యః। వేమన్యః। కర్మణ్యః। శరణ్యః। సాధుః ఇహ ప్రవీణో యోగ్యో వా గృహ్యతే, న ఉపకారకః। తత్ర హి పరత్వాత్ తస్మై హితమ్ 5.1.5 ఇత్యనేన విధినా భవితవ్యమ్।

.

1651. ప్రతిజనాదిభ్యః ఖఞ్ [4.4.99]

ప్రతిజన-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ఖఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ర సాధుః' ఇతి ప్రతిజనాదిభ్యః సంజ్ఞాయామ్ ఖఞ్

(సి.కౌ)   ప్రతిజనం సాధుః ప్రాతిజనీనః । సాంయుగీనః । సార్వజనీనః । వైశ్వజనీనః ॥

(కాశికా) ప్రతిజనాదిభ్యః శబ్దేభ్యః ఖఞ్ ప్రత్యయో భవతి తత్ర సాధుః ఇత్యేతస్మిన్నర్థే। యతోఽపవాదః। ప్రతిజనే సాధుః ప్రాతిజనీనః। జనే జనే సాధుః ఇత్యర్థః। ఐదంయుగీనః। సాంయుగీనః। ప్రతిజన। ఇదంయుగ। సంయుగ। సమయుగ। పరయుగ। పరకుల। పరస్యకుల। అముష్యకుల। సర్వజన। విశ్వజన। పఞ్చజన। మహాజన। ప్రతిజనాదిః। యత్ర హితార్థ ఏవ సాధ్వర్థస్తత్ర వచనాత్ ప్రాక్క్రీతీయా బాధ్యన్తే।

.

1652. భక్తాణ్ణః [4.4.100]

భక్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ణః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ర సాధుః' ఇతి భక్తాత్ సంజ్ఞాయామ్ ణః

(సి.కౌ) భక్తే సాధవో భాక్తాః శాలయః ॥

(కాశికా) భక్తశబ్దాత్ ణః ప్రత్యయో భవతి తత్ర సాధుః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। యతోఽపవాదః। భక్తే సాధుః భక్తః శాలిః। భాక్తాః తణ్డులాః।

.

1653. పరిషదో ణ్యః [4.4.101]

పరిషదః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ణ్యః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ర సాధుః' (ఇతి) పరిషదః సంజ్ఞాయామ్ ణ్యః

(సి.కౌ) పారిషద్యః । పరిషద ఇతి యోగవిభాగాణ్ణోఽపి । పరిషదః । పర్షద ఇతి పాఠః । పార్షదః ॥

(కాశికా) పరిషచ్ఛబ్దాద్ ణ్యః ప్రత్యయో భవతి తత్ర సాధుః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। యతోఽపవాదః। పరిషది సాధుః పారిషద్యః। ణప్రత్యయోఽప్యత్ర ఇష్యతే। తదర్థం యోగవిభాగః క్రియతే। పరిషదః ణో భవతి, పరిషది సాధుః పారిషదః। తతః ణ్యః। పరిషదః ఇత్యేవ।

.

1654. కథాదిభ్యష్ఠక్ [4.4.102]

కథా-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ఠక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ర సాధుః' ఇతి కథాదిభ్యః సంజ్ఞాయామ్ ఠక్

(సి.కౌ) కథాయాం సాధుః కాథికః ॥

(కాశికా) కథాదిభ్యః శబ్దేభ్యః ఠక్ ప్రత్యయో భవతి తత్ర సాధుః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। యతోఽపవాదః। కథాయాం సాధుః కాథికః। వైకథికః। కథా। వికథా। వితణ్డా। కుష్టచిత్। జనవాద। జనేవాద। వృత్తి। సద్గృహ। గుణ। గణ। ఆయుర్వేద। కథాదిః।

.

1655. గుడాదిభ్యష్ఠఞ్ [4.4.103]

గుడ-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ఠఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ర సాధుః' (ఇతి) గుడాదిభ్యః సంజ్ఞాయామ్ ఠఞ్

(సి.కౌ) గుడే సాధుర్గౌడిక ఇక్షుః । సాక్తుకా యవాః ॥

(కాశికా) గుడాఽదిభ్యః శబ్దేభ్యః ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి తత్ర సాధుః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। యతోఽపవాదః। గుడే సాధుః గౌదికః ఇక్షుః। కౌల్మాషికో ముద్గః। సాక్తుకో యవః। గుడ। కుల్మాష। సక్తు। అపూప। మాంసౌదన। ఇఅక్షు। వేణు సఙ్గ్రామ। సఙ్ఘాత। ప్రవాస। నివాస। ఉపవాస। గుడాదిః।

.

1656. పథ్యతిథివసతిస్వపతేర్ఢఞ్ [4.4.104]

పథి-అతిథి-వసతి-స్వపతేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఢఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ర సాధుః' ఇతి సంజ్ఞాయామ్ పథి-అతిథి-వసతి-స్వపతేః సంజ్ఞాయామ్ ఢఞ్

(సి.కౌ) పథి సాధుః పాథేయమ్ । ఆతిథేయమ్ । వసనం వసతిస్తత్ర సాధుర్వాసతేయీ రాత్రిః । స్వాపతేయం ధనమ్ ॥

(కాశికా) పథ్యాదిభ్యః శబ్దేభ్యః ఢఞ్ ప్రత్యయో భవతి తత్ర సాధుః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। యతోఽపవాదః। పథి సాధు పాథేయమ్। ఆతిథేయమ్। వాసతేయమ్। స్వాపతేయమ్।

.

1657. సభాయా యః [4.4.105]

సభాయాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ర సాధుః' (ఇతి) సభాయాః సంజ్ఞాయామ్ యః

(సి.కౌ) సభ్యః ॥

(కాశికా) సభాశబ్దాద్ యః ప్రత్యయో భవతి తత్ర సాధుః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। యతోఽపవాదః। స్వరే విశేషః। సభాయాం సాధుః సభ్యః।

.

1658. సమానతీర్థే వాసీ [4.4.107]

సమానతీర్థే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ వాసీ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'వాసీ' (ఇతి) సంజ్ఞాయామ్ సమానతీర్థే యత్

(సి.కౌ) సాధురితి నివృత్తమ్ । వసతీతి వాసీ । సమానే తీర్థే గురౌ వసతీతి సతీర్థ్యః ॥

(కాశికా) సాధుః ఇతి నివృత్తమ్। వాసీ ఇతి ప్రత్యయార్థః। సమాఽనతీర్థశబ్దాత్ తత్ర ఇతి సప్తమీసమర్థాద్ వాసి ఇత్యేతస్మిన్నర్థే యత్ ప్రత్యయో భవతి। సమానతీర్థే వాసీ ఇతి సతీర్థ్యః। సమనోపధ్యాయః ఇత్యర్థః। తీర్థశబ్దేన ఇహ గురురుచ్యతే।

.

1659. సమానోదరే శయిత ఓ చోదాత్తః [4.4.108]

సమాన-ఉదరే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ శయితః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఓ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్ ఉదాత్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'శయితః' (ఇతి) సంజ్ఞాయామ్ సమానోదరే యత్, ఓ చ ఉదాత్తః

(సి.కౌ) సమానే ఉదరే శయితః స్థితః సమానోదర్యో భ్రాతా ॥

(కాశికా) సమానోదరశబ్దాత్ సప్తమీసమర్థాత్ శయితః ఇత్యేతస్మిన్నర్థే యత్ ప్రత్యయో భవతి, ఓకారశ్చ ఉదాత్తః। శయితః స్థితః ఇత్యర్థః। సమానోదరే శయితః సమానోదర్యః భ్రాతా।

.

1660. సోదరాద్యః [4.4.109]

సోదరాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'శయితః' (ఇతి) సోదరాత్ సంజ్ఞాయామ్ యః

(సి.కౌ) సోదర్యః । అర్థః ప్రాగ్వత్ ॥। ఇతి తద్ధితాధికారే ప్రాగ్ఘితీయప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) సోదరశబ్దాత్ సప్తమీసమర్థాత్ శయితః ఇత్యేత్స్మిన్నర్థే యః ప్రత్యయో భవతి। విభాషోదరే 6.3.88। ఇతి సూత్రేణ యకారాదౌ ప్రత్యయే వివక్షితే ప్రాగేవ సమానస్య సభావః। సమానోదరే శయితః సోదర్యః భ్రాతా। ఓ చ ఉదాత్తః ఇతి న అనువర్తతే। యకారే స్వరః।

.

1661. ప్రాక్ క్రీతాచ్ఛః [5.1.1]

ప్రాక్ అవ్యయమ్ క్రీతాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఛః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ప్రాక్-క్రీతాత్ ఛః

(సి.కౌ) ॥ అథ తద్ధితాధికారే ఆర్హీయే ఛయద్విధిప్రకరణమ్ ॥ తేన క్రీతమ్ (కౌముదీ-1702) ఇత్యతః ప్రాక్ ఛోఽధిక్రియతే ॥

(కాశికా) తేన క్రీతమ్ 5.1.37 ఇతి వక్ష్యతి। ప్రాగేతస్మాత్ క్రీతసంశబ్దనాద్ యానిత ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామః ఛప్రత్యయస్తేష్వధికృతో వేదితవ్యః। వక్ష్యతి తస్మై హితమ్ 5.1.5 ఇతి। వత్సేభ్యో హితః వత్సీయో గోధుక్। కరభీయః ఉష్ట్రః। అకరభీయః। అవత్సీయః। అర్థోఽవధిత్వేన గృహీతః, న ప్రత్యయః। తేన ప్రాక్ ఠఞః ఛన్ః ఇతి నోక్తమ్।

.

1662. ఉగవాదిభ్యో యత్ [5.1.2]

ఉ-గో-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ యత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ప్రాక్ క్రీతాత్ ఉ-గవాదిభ్యః యత్

(సి.కౌ) ప్రాక్ క్రీతాదిత్యేవ । ఉవర్ణాన్తాద్గవాదిభ్యశ్చ యత్స్యాచ్ఛస్యాపవాదః । (గణసూత్రమ్ -) నాభి నభం చ ॥ నభ్యోఽక్షః । నభ్యమఞ్జనమ్ । రథనాభావేదమ్ । (గణసూత్రమ్ -) శునః సంప్రసారణం వా చ దీర్ఘత్వమ్ । శూన్యమ్ । శున్యమ్ । (గణసూత్రమ్ -) ఊధసో నఙ్ చ । ఊధన్యః ॥

(కాశికా) ప్రాక్ క్రీతాతిత్యేవ। ఉవర్ణాన్తాత్ ప్రాతిపదికాత్ గవాఽదిభ్యశ్చ యత్ ప్రత్యయో భవతి ప్రాక్క్రీతియేష్వర్థేషు। ఛస్య అపవాదః। శఙ్కవ్యం దారు। పిచవ్యః కార్పాసః। కమణ్డలవ్యా మృత్తికా। గవాదిభ్యః ఖల్వపి గవ్యమ్। హవిష్యమ్। సనఙ్గుర్నామ చర్మవికారః। తతః పరత్వాత్ చర్మణోఽఞ్ 5.1.15 ఇత్యేష విధిః ప్రాప్నోతి। తథా చరుర్నామ హవిః, సక్తురన్నవికారః। అపూపాదిషు అన్నవికారేభ్యశ్చేతి పఠ్యతే। తతో విభాషా హవిరపూపాఽదిభ్యశ్చ 5.1.3 ఇత్యేష విధిః ప్రాప్నోతి। తత్ర సర్వత్ర పూర్వవిప్రతిషేధేన యత్ప్రత్యయేవ ఇష్యతే, సనఙ్గవ్యం చర్మ, చరవ్యాస్తణ్డులాః, సక్తవ్యా ధానాః ఇతి। గవాదిషు నాభి నభ చేతి పఠ్యతే। తస్య అయమర్థః। నాభిశబ్దో యత్ప్రత్యయముత్పాదయతి నభం చాదేశమాపద్యతే ఇతి। నాభయే హితః నభ్యోఽక్షః। నభ్యమఞ్జనమ్। యస్ తు శరీరావయవాద్ యత్ 5.1.6 ఇతి యతి కృతే, నాభయే హితం నాభ్యం తైలమ్ ఇతి భవితవ్యమ్। గవాఽదిషు యతా సన్నియుక్తో నభభావోఽత్ర న భవతి। గో। హవిస్। వర్హిష్। ఖట। అష్టకా। యుగ। మేధా। స్రుక్। నాభి నభం చ। శునః సమ్ప్రసారణం వా చ దీర్ఘత్వం తత్సనియోగేన చాన్తోదాత్తత్వమ్। శున్యం, శూన్యమ్। చకారస్య అనుక్తసముచ్చయార్థత్వాత్ నస్ తద్ధితే ఇతి లోపో న స్యాత్। ఊధసోఽనఙ్ చ। ఊధన్యః కూపః। ఖర। స్థద। అక్షర। విష। గవాదిః।

.

1663. కమ్బలాచ్చ సంజ్ఞాయామ్ [5.1.3]

కమ్బలాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ప్రాక్ క్రీతాత్ కమ్బలాత్ సంజ్ఞాయామ్ యత్

(సి.కౌ) యత్స్యాత్ । కమ్బల్యమూర్ణాపలశతమ్ । సంజ్ఞాయాం కిమ్ । కమ్బలీయా ఊర్ణా ॥

(కాశికా) కమ్బలాత్ ప్రాక్క్రీతీయేష్వర్థేషు యత్ ప్రత్యయో భవతి సంజ్ఞాయాం విషయే। ఛస్య అపవాదః। కమ్బల్యమ్ ఊర్ణాపలశతమ్। సంజ్ఞాయామ్ ఇతి కిమ్? కమ్బలీయా ఊర్ణా।

.

1664. విభాషా హవిరపూపాదిభ్యః [5.1.4]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ హవిర్-అపూప-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

ప్రాక్క్రీతాత్ హవిరపూపాదిభ్యః విభాషా యత్

(సి.కౌ) ఆమిక్ష్యం దధి । ఆమిక్షీయమ్ । పురోడాశ్యాస్తణ్డులాః । పురోడాశీయాః । అపూప్యమ్ । అపూపీయమ్ ॥

(కాశికా) హవిర్విశేషవాచిభ్యోఽపూపాఽదిభ్యశ్చ ప్రాతిపదికేభ్యః ప్రక్క్రీతీయేష్వర్థేషు విభాషా యత్ ప్రత్యయో భవతి। ఆమిక్ష్యం దధి, ఆమిక్షీయం దధి। పురోడాశ్యాస్తణ్డులాః, పురోడాశీయాః। హవిశ్శబ్దాత్ తు గవాదిషు పఠాన్ నిత్యమ్ ఏవ భవతి। అపూపాదిభ్యః అపూప్యమ్, అపూపీయమ్। తణ్డుల్యమ్, తణ్డులీయమ్। అపూప। తణ్డుల। అభ్యూష। అభ్యోష। పృథుక। అభ్యేష। అర్గల। ముసల। సూప। కటక। కర్ణవేష్టక। కిణ్వ। అన్నవికారేభ్యః। పూప। స్థూణా। పీప। అశ్వ। పత్ర। అపూపాదిః।

.

1665. తస్మై హితమ్ [5.1.5]

తస్మై చతుర్థీ-ఏకవచనమ్ హితమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్మై హితమ్' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః ఛ-ప్రత్యయః

(సి.కౌ) వత్సేభ్యో హితో వత్సీయో గోధుక్ । శఙ్కవే హితం శఙ్కవ్యం దారు । గవ్యమ్ । హవిష్యమ్ ॥

(కాశికా) తస్మై ఇతి చతుర్థీసమర్థాద్ హితమ్ ఇత్యేతస్మిన్నర్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి। వత్సేభ్యో హితో గోధుక్ వత్సీయః। అవత్సీయః। పటవ్యమ్। గవ్యమ్। హవిష్యమ్। అపూప్యమ్। అపూపీయమ్।

.

1666. శరీరావయవాద్యత్ [5.1.6]

శరీర-అవయవాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్మై హితమ్' ఇతి శరీర-అవయవాత్ యత్

(సి.కౌ) దన్త్యమ్ । కణ్ఠ్యమ్ ।నస్ నాసికాయాః (వార్తికమ్) ॥ నస్యమ్ । నాభ్యమ్ ॥

(కాశికా) శరీర ప్రాణికాయః। శరీరావయవవాచినః ప్రాతిపదికాత్ యత్ ప్రత్యయో భవతి తస్మై హితమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। ఛస్య అపవాదః। దన్త్యమ్। కణ్ఠ్యమ్। ఓష్ఠ్యమ్। నాభ్యమ్। నస్యమ్।

.

1667. యే చ తద్ధితే [6.1.61]

యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ తద్ధితే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) యాదౌ తద్ధితే పరే శిరశ్శబ్దస్య శీర్షన్నాదేశః స్యాత్ । శీర్షణ్యః । తద్ధితే కిమ్ । శిర ఇచ్ఛతి శిరస్యతి ।వా కేశేషు (వార్తికమ్) ॥ శీర్షణ్యాః శిరస్యా వా కేశాః ।అచి శీర్ష ఇతి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ అజాదౌ తద్ధితే శిరసః శీర్షాదేశః । స్థూలశిరస ఇదం స్థౌలశీర్షమ్ ॥

(కాశికా) శీర్షనితి వర్తతే। ఆదేశోఽయమ్ ఇష్యతే। స కథమ్? తద్ధితే ఇతి హి పరం నిమిత్తముపాదీయతే, స తదనురూపాం ప్రకృతిం శిరఃశబ్దమాక్షిపతి। యకారాదౌ తద్ధితే పరతః శిరఃశబ్దస్య శీర్షన్నాదేశో భవతి। శిర్షణ్యో హి ముఖ్యో భవతి। శీర్షణ్యః స్వరః। శిరసి భవః ఇతి శరీరావయవాచ్ చ 4.3.55 ఇతి యత్, యే చ అభావకర్మణోః 6.4.138 ఇతి ప్రకృతిభావః। తద్ధితే ఇతి కిమ్? శిరః ఇచ్ఛతి శిరస్యతి। వా కేశేషు। శిరసః శీర్షన్నాదేశో వక్తవ్యః। శీషర్ణ్యాః కేశాః, శిరస్యాః కేశాః।

.

1667. అచి శీర్షః [6.1.62]

అచి షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ శీర్షః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ)

(కాశికా) జ్ఞాదౌ తద్ధితే శిరసః శీర్షశబ్దః ఆదేశో భవతి। హస్తిశిరసః అపత్యం హాస్తిశీర్షిః। బాహ్వాదిభ్యశ్చ 4.1.96 ఇతి ఇఞ్। స్థూలశిరసః ఇదం స్థౌ లశీర్షమ్। శీర్షన్భావే హి అన్ 6.4.167 ఇతి ప్రకృతిభావః స్యాత్। హాస్తిశీర్షిశబ్దాత్ స్త్రియామ్ ఇఞోఽణిఞోరనార్షయోః ష్యఙాదేశే కృతే శీర్షస్య శిరఃశబ్దగ్రహణేన గ్రహణాత్ శీర్షన్నాదేశః ప్���ాప్నోతి। తత్ర ప్రకృతిభావే సతి హాస్తిశీర్షణ్యా ఇత్యనిష్టం రూపం స్యాత్। ఇష్యతే తు హాస్తిశీర్ష్యా ఇతి। తత్ కథమ్? కర్తవ్యోఽత్ర యత్నః। అణిఞన్తాద్ వా పరః ప్రత్యయః ష్యఙాశ్రయితవ్యః, తత్ర యస్య ఇతి లోపస్య స్థానివద్భావాద్ వ్యవధానమ్।

.

1668. ఖలయవమాషతిలవృషబ్రహ్మణశ్చ [5.1.7]

ఖల-యవ-మాష-తిల-వృష-బ్రహ్మణః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తస్మై హితమ్' (ఇతి) ఖల-యవ-మాష-తిల-వృష-బ్రహ్మణః చ యత్

(సి.కౌ) ఖలాయ హితం ఖల్యమ్ । యవ్యమ్ । మాష్యమ్ । తిల్యమ్ । వృష్యమ్ । బ్రహ్మణ్యమ్ । చాద్రథ్యా ॥

(కాశికా) ఖలాఽదిభ్యో యత్ ప్రత్యయో భవతి తస్మై హితమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। ఛస్య అపవాదః। ఖలాయ హితమ్ ఖల్యమ్। యవ్యమ్। మాష్యమ్। తిల్యమ్। వృష్యమ్। బ్రహ్మణ్యమ్। వృష్టే హితమ్, బ్రాహ్మణేభ్యో హితమ్ ఇతి వాక్యమ్ ఏవ భవతి। ఛప్రత్యయోఽపి న భవతి, అనభిధానాత్। చకారోఽనుక్తసముచ్చయార్థః। రథాయ హితా రథ్యా।

.

1669. అజావిభ్యాం థ్యన్ [5.1.8]

అజ-అవిభ్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ థ్యన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్మై హితమ్' (ఇతి) అజ-అవిభ్యామ్ థ్యన్

(సి.కౌ) అజథ్యాయూథిః । అవిథ్యా ॥

(కాశికా) అజ అవి ఇత్యేతాభ్యాం థ్యన్ ప్రత్యయో భవతి తస్మై హితమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। ఛస్య అపవాదః। అజథ్యా యూథిః। అవిథ్యా।

.

1670. ఆత్మన్విశ్వజనభోగోత్తరపదాత్ ఖః [5.1.9]

ఆత్మన్-విశ్వజన-భోగ-ఉత్తరపదాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఖః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్మై హితమ్' (ఇతి) ఆత్మన్-విశ్వజన-భోగోత్తరపదాత్ ఖః

(సి.కౌ)

(కాశికా) ఆత్మన్ విశ్వజన ఇత్యేతాభ్యాం భోగోత్తరపదాచ్ చ ప్రాతిపదికాత్ ఖః ప్రత్యయో భవతి తస్మై హితమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। ఛస్య అపవాదః। ఆత్మన్నితి నలోపో న కృతః ప్రకృతిపరిమాణజ్ఞాపనార్థమ్। తేన ఉత్తరపదగ్రహణమ్ భోగశబ్దేన ఏవ సమ్బధ్యతే, న తు ప్రత్యేకమ్। ఆత్మనే హితమాత్మనీనమ్। ఆత్మాధ్వానౌ ఖే 6.4.169 ఇతి ప్రకృతిభావః। విశ్వజనేభ్యో హితమ్ విశ్వజనీనమ్। కర్మధారయాదేవ ఇష్యతే। షష్ఠీసమాసాద్ బహువ్రీహేశ్చ ఛ ఏవ భవతి। విశ్వజనాయ హితమ్ విశ్వజనీయమ్। పఞ్చజనాదుపసఙ్ఖ్యానమ్। పఞ్చజనాచ్ చ ఖః। అత్ర అపి కర్మధారయాదిష్యతే। పఞ్చజనీనమ్। అన్యత్ర పఞ్చజనీయమ్। సర్వజానాట్ ఠఞ్ ఖశ్చ। సార్వజనికమ్, సర్వజనీనమ్। అత్ర అపి కర్మధారయాదేవ। సర్వజనీయమన్యత్ర। మహాజనాన్నిత్యం ఠఞ్ వక్తవ్యః। మహాజనాయ హితమ్ మాహాజనికమ్। తత్పురుషాదేవ। బహువ్రీహేస్ తు ఛ ఏవ భవతి। మహాజనీయమ్। భోగోత్తరపదాత్ ఖల్వపి మాతృభోగీణః। పితృభోగీణః। భోగశబ్దః శరీరవాచీ। కేవలేభ్యో

మాత్రాదిభ్యః ఛ ఏవ భవతి। మాత్రీయమ్। పితిరియమ్। రాజాచార్యాభ్యాం తు నిత్యమ్। భోగోత్తరపదాభ్యమ్ ఏవ ఖః ప్రత్యయః ఇష్యతే, న కేవలాభ్యామ్। రాజభోగీనః। ఆచార్యాదణత్వం చ। ఆచార్యభోగీనః। కేవలాభ్యాం వాక్యమ్ ఏవ భవతి, రాజ్ఞే హితమ్, ఆచార్యాయ హితమ్ ఇతి।

.

1671. ఆత్మాధ్వానౌ ఖే [6.4.169]

ఆత్మా-అధ్వానౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ ఖే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏతౌ ఖేప్రకత్యా స్తః । ఆత్మనే హితమాత్మనీనమ్ । విశ్వజనీనమ్ ॥ కర్మధారయాదేవేష్యతే ॥ షష్ఠీతత్పురుషాద్బహువ్రీహేశ్చ ఛ ఏవ । విశ్వజనీయమ్ ।పఞ్చజనాదుపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ పఞ్చజనీనమ్ ।సర్వజనాట్ఠఞ్ ఖశ్చ (వార్తికమ్) ॥ సార్వజనికః । సర్వజనీనః ।మహాజనాట్ఠఞ్ (వార్తికమ్) ॥ మాహాజనికః । మాతృభోగీణః । పితృభోగీణః । రాజభోగీణః । (గణసూత్రమ్ -) ఆచార్యాదణత్వం చ ॥ ఆచార్యభోగీనః ॥

(కాశికా) ఆత్మనధ్వనిత్యేతౌ ఖే పరతః ప్రకృత్యా భవతః। ఆత్మనే హితః ఆత్మనీనః। అధ్వానమలఙ్గామీ అధ్వనీనః। ఖే ఇతి కిమ్? ప్రత్యాత్మమ్। ప్రాధ్వమ్। ప్రత్యాత్మమ్ ఇతి అవ్యయీభావే అనశ్చ 5.4.108 ఇతి సమాసాన్తః టచ్ప్రత్యయః। ప్రాధ్వమ్ ఇతి ఉపసర్గాదధ్వనః 5.4.85 ఇతి అచ్ప్రత్యయః।

.

1672. సర్వపురుషాభ్యాం ణఢఞౌ [5.1.10]

సర్వ-పురుషాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ ణ-ఢఞౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

'తస్మై హితమ్' (ఇతి) సర్వ-పురుషాభ్యామ్ ణ-ఢఞౌ

(సి.కౌ) ।సర్వాణ్ణో వేతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ సర్వస్మై హితం సార్వమ్ । సర్వీయమ్ ॥పురూషాద్వధవికారసమూహతేకృతేషు (వార్తికమ్) ॥ భాష్యకారప్రయోగాత్తేనేత్యస్య ద్వన్ద్వమధ్యే నివేశః । పురుషస్య వధః పౌరుషేయః । తస్యేదమ్- (కౌముదీ-1500) ఇత్యణి ప్రాప్తే । పురుషస్య వికారః పౌరుషేయః । ప్రాణిరజతాదిభ్యోఽఞ్ (కౌముదీ-1532) ఇత్యఞి ప్రాప్తే సమూహేఽప్యణి ప్రాప్తే । ఏకాకినోఽపి పరితః పౌరుషేయవృతా ఇవేతి మాఘః । తేన కృతే గ్రన్థేఽణి ప్రాప్తే అగ్రన్థే తు ప్రాసాదాదావప్రాప్త ఏవేతి వివేకః ॥

(కాశికా) సర్వపురుషాభ్యాం యథాసఙ్ఖ్యం ణడఞౌ ప్రత్యయౌ భవతః తస్మై హితమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। ఛస్య అపవాదః। సర్వస్మై హితమ్ సార్వమ్। పౌరుషేయమ్। సర్వాణ్ణస్య వా వచనమ్।

సార్వమ్, సర్వీయమ్। పురుషాద్వధవికారసమూహతేన కృతేష్వితి వక్తవ్యమ్। పౌరుషేయో వధః, పౌరుషేయో వికారః, పౌరుషేయః సమూహో వా। తేన కృతే పౌరుషేయో గ్రన్థః।

.

1673. మాణవచరకాభ్యాం ఖఞ్ [5.1.11]

మాణవ-చరకాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ ఖఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్మై హితమ్' (ఇతి) మాణవ-చరకాభ్యామ్ ఖఞ్

(సి.కౌ) మాణవాయ హితం మాణవీనమ్ । చారకీణమ్ ॥

(కాశికా) మాణవచరకశబ్దాభ్యాం ఖఞ్ ప్రత్యయో భవతి తస్మై హితమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। ఛస్య అపవాదః। మాణవాయ హితమ్ మాణవీనమ్। చారకీణమ్।

.

1674. తదర్థం వికృతేః ప్రకృతౌ [5.1.12]

తదర్థమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వికృతేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ప్రకృతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'తదర్థం ప్రకృతౌ' (ఇతి) వికృతేః ఛః

(సి.కౌ) వికృతివాచాకాచ్చతుర్థ్యన్తాత్తదర్థాయాం ప్రకృతౌ వాచ్యాయాం ఛప్రత్యయః స్యాత్ । అఙ్గరేభ్య ఏతాని అఙ్గారీయాణి కాష్ఠాని । ప్రాకారీయా ఇష్టకాః । శఙ్కవ్యం దారు ॥

(కాశికా) ప్రకృతిః ఉపాదానకారణం, తస్య ఏవ ఉత్తరమవస్థాన్తరం వికృతిః। వికృతివాచినః ప్రాతిపాదికాత్ ప్రకృతావభిధేయాయాం యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి। తదర్థమ్ ఇతి ప్రత్యయార్థవిశేషణమ్। తదితి సర్వనామ్నా వికృతిః పరామృశ్యతే। వికృత్యర్థాయాం ప్రకృతౌ ప్రత్యయః। తదర్థగ్రహణేన ప్రకృతేరనన్యార్థతా ఆఖ్యాయతే। న ప్రకృతివికారసమ్భవమాత్రే ప్రత్యయః, కిం తర్హి, ప్రకృతేరనన్యార్థత్వే వివక్షితే। ప్రత్యయార్థస్య చ తదర్థత్వే సతి సామర్థ్యాల్ లభ్యా చతుర్థీ సమర్థవిభక్తిః। కేచిత్ తు తస్మై హితమ్ 5.1.5 ఇత్యనువర్తయన్తి। అఙ్గారేభ్యో హితాని ఏతాని కాష్ఠాని అఙ్గారీయాణి కాష్ఠాని। ప్రాకారీయా ఇష్టకాః। శఙ్కవ్యం దారు। పిచవ్యః కార్పాసః। తదర్థమ్ ఇతి కిమ్? యవానాం ధానాః। ధానానాం సక్తవః। ప్రకృత్యన్తరనివృత్తిరత్ర వివక్షితా న తాదర్థ్యమ్ ధానానాం సక్తవః, న లాజానామ్ ఇతి। వికృతేః ఇతి కిమ్? ఉదకార్థః కూపః। వికృతిగ్రహణేఽక్రియమాణే యా కాచిత్ ప్రకృతిర్గృహ్యతే, న ఉపాదానకారణమ్ ఏవ। భవతి చ కూప ఉదకస్య ప్రకృతిః, తత్ర ఉత్పాదనాత్। న

తు ఉదకం తస్యః వికృతిః, అత్యన్తభేదాత్ ప్రకృతౌ ఇతి కిమ్? అస్యర్థా కోశీ। అసిరయసో వికృతిర్భవతి, న తు కోశీ తస్య ప్రకృతిర్భవతి। ద్వయోరపి ప్రకృతివికృత్యోర్గ్రహణే వివక్షితః ప్రకృతివికారభావో లభ్యతే।

.

1675. ఛదిరుపధిబలేర్ఢఞ్ [5.1.13]

ఛదిర్-ఉపధి-బలేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఢఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తదర్థమ్ ప్రకృతౌ' (ఇతి) ఛదిర్-ఉపధి-బలేః వికృతేః ఢఞ్

(సి.కౌ) ఛాదిషేయాణి తృణాని । బాలేయాస్తణ్డులాః ।ఉపధిశబ్దాత్స్వార్థే ఇష్యతే (వార్తికమ్) ॥ ఉపధీయత ఇత్యుపధీ రథాఙ్గం తదేవ ఔషధేయమ్ ॥

(కాశికా) ఛదిరాదిభ్యః శబ్దేభ్యః ఢఞ్ ప్రత్యయో భవతి తదర్థం వికృతేః ప్రకృతౌ 5.1.12 ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। ఛస్య అపవాదః। ఛాదిషేయాణి తృణాని। ఔపధేయం దారు। బాలేయాస్తణ్డులాః। ఉపధిశబ్దాత్ స్వార్థే ప్రత్యయః। ఉపధీయతే ఇతి ఉపధిః రథాఙ్గం ఔపధేయమపి తదేవ దారు।

.

1676. ఋషభోపానహోర్ఞ్యః [5.1.14]

ఋషభ-ఉపానహోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ ఞ్యః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తదర్థమ్ ప్రకృతౌ' (ఇతి) ఋషభ-ఉపానహోః వికృతేః ఞ్యః

(సి.కౌ) ఛస్యాపవాదః । ఆర్షభ్యో వత్సః । ఔపానహ్యో ముఞ్జః । చర్మణ్యప్యయమేవ పూర్వవిప్రతిషేధేన ॥ ఔపానహ్యం చర్మ ॥

(కాశికా) ఋషభ ఉపానః ఇత్యే రథాఙ్గం ఔపధేయమపి ఏతాభ్యాం ఞ్యః ప్రత్యయో భవతి తదర్థం వికృతేః ప్రకృతౌ 5.1.12 ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। ఛస్య అపవాదః। ఆర్షభ్యో వత్సః। ఔపానహ్యో ముఞ్జః। చర్మణ్యపి ప్రకృతిత్వేన వివక్షితే పూర్వవిప్రతిషేధాదయమ్ ఏవ ఇష్యతే। ఔపానహ్యం చర్మ।

.

1677. చర్మణోఽఞ్ [5.1.15]

చర్మణః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తదర్థమ్ చర్మణః ప్రకృతౌ' (ఇతి) వికృతేః అఞ్

(సి.కౌ) చర్మణో యా వికృతిస్తద్వాచకాదఞ్ స్యాత్ । వర్ధ్యై ఇదం వార్ధ్రం చర్మ । వారత్రం చర్మ ॥

(కాశికా) చర్మణః ఇతి షష్ఠీ। చర్మణో యా వికృతిః తద్వాచినః ప్రాతిపదికాతఞ్ ప్రత్యయో భవతి తదర్థం వికృతేః ప్రకృతౌ 5.1.12 ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। ఛస్య అపవాదః। వార్ధ్రం చర్మ। వారత్రం చర్మ।

.

1678. తదస్య తదస్మిన్ స్యాదితి [5.1.16]

తత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ తత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అస్మిన్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ స్యాత్ తిజన్తమ్ ఇతి అవ్యయమ్

'తత్ అస్య స్యాత్ ఇతి' (తథా) 'తత్ అస్మిన్ స్యాత్ ఇతి' (ఇతి) సమర్థానాం ప్రథమాత్ పరః ఛః ప్రత్యయః

(సి.కౌ) ప్రాకార ఆసామిష్టకానాం స్యాత్ప్రాకారీయా ఇష్టకాః । ప్రాసాదీయం దారు । ప్రకారోఽస్మిన్ స్యాత్ ప్రాకారీయో దేశః । ఇతి శబ్దో లౌకికీం వివక్షామనుసారయతి । తేనేహ న । ప్రాసాదో దేవదత్తస్య స్యాదితి ॥

(కాశికా) తదితి ప్రథమా సమర్థవిభక్తిః, అస్య ఇతి ప్రత్యయార్థః, స్యాతితి ప్రకృతివిశేషణమ్। ఇతికరణో వివక్షార్థః। ఏవం ద్వితీయేఽపి వాక్యే। సప్తమ్యర్థే తు ప్రత్యయ ఇత్యేతావాన్ విశేషః। ప్రథమాసమర్థాత్ షష్ఠ్యర్థే సప్తమ్యర్థే చ యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి, యత్ తత్ ప్రథమాసమర్థం స్యాచ్ చేత్ తద్ భవతి। ఇతికరణః తతశ్చేద్ వివక్షా। ప్రాకార ఆసామిష్టకానాం స్యాత్ ప్రాకారీయా ఇష్టకాః। ప్రాసాదీయం దారు। సప్తమ్యర్థే ఖల్వపి ప్రాకారోఽస్మిన్ దేశే స్యాత్ ప్రాకారీయో దేశః। ప్రాసాదీయా భూమిః। స్యాదితి సమ్భావనాయాం లిఙ్, సమ్భావనేఽలమ్ ఇతి చేదిత్యాదినా। ఇష్టకానాం వహుత్వేన తత్ సమ్భావ్యతే ప్రాకార ఆసామిష్టకానాం స్యాతితి। దేశస్య చ గుణేన సమ్భావ్యతే ప్రాసాదోఽస్మిన్ దేశే స్యాతితి। ప్రకృతివికారభావస్తాదర్థ్యం చ ఇహ న వివక్షితమ్। కిం తర్హి, యోగ్యతామాత్రమ్। తేన పూర్వస్య అయమవిషయః। ద్విస్తద్గ్రహణం న్యాయప్రదర్శనార్థమ్, అనేకస్మిన్ ప్రత్యయార్థే ప్రత్యేకం సమర్థవిభక్తిః సమ్బన్ధనీయా ఇతి। అథ ఇహ కస్మాన్ న భవతి, ప్రాసాదో దేవదత్తస్య స్యాతితి? గుణవానయం సమ్భావ్యతే ప్రాసాదలాభోఽస్య ఇతి। ఇతికరణో వివక్షార్థః ఇత్యుక్తమ్।

.

1679. పరిఖాయా ఢఞ్ [5.1.17]

పరిఖాయాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఢఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య స్యాత్ ఇతి' (తథా) 'తత్ అస్మిన్ స్యాత్ ఇతి' (ఇతి) పరిఖాయాః ఢఞ్

(సి.కౌ) పరిఖేయీ భూమిః ॥ ఛయతోః పూర్ణోఽవధిః ॥। ఇతి తద్ధితాధికారే ఆర్హీయే ఛయద్విధిప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) పరిఖాశబ్దాత్ ఢఞ్ ప్రత్యయో భవతి తదస్య తదస్మిన్ స్యాదితి 5.1.16 ఇత్యేతస్మిన్నర్థే। ఛస్య అపవాదః। పారిఖేయీ భూమిః। ఛయతోః పూర్ణోఽవధిః। ఇతః పరమన్యః ప్రత్యయో విధీయతే।

.

1680. ప్రాగ్వతేష్ఠఞ్ [5.1.18]

ప్రాక్ అవ్యయమ్ వతేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఠఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ప్రాక్ వతేః ఠఞ్

(సి.కౌ) ॥ అథ తద్ధితాధికారే ఆర్హీయప్రకరణమ్ ॥ తేన తుల్యమ్ (కౌముదీ-1778) ఇతి వర్తిం వక్ష్యతి తతః ప్రాక్ఠఞధిక్రియతే ॥

(కాశికా) తేన తుల్యం క్రియా చేద్ వతిః 5.1.115 ఇతి వక్ష్యతి। ప్రాగేతస్మాద్ వతిసంశబ్దనాద్ యానిత ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామః ఠఞ్ ప్రత్యయస్ తేష్వధికృతో విదితవ్యః। వక్ష్యతి పారాయణతురాయణచాన్ద్రాయణం వర్తయతి। పారాయణికః। తౌరాయణికః। చాన్ద్రాయణికః।

.

1681. ఆర్హాదగోపుచ్ఛసంఖ్యాపరిమాణాట్ఠక్ [5.1.19]

ఆ అవ్యయమ్ అర్హాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అ-గోపుచ్ఛ-సంఖ్యా-పరిమాణాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఠక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఆ-అర్హాత్ ప్రాగ్ వతేః అ-గోపుచ్ఛ-సంఖ్యా-పరిమాణాత్ ఠక్

(సి.కౌ) తదర్హతి (కౌముదీ-1728) ఇత్యేతదభివ్యాప్య ఠఞధికారమధ్యే ఠఞోఽపవాదష్ఠగధిక్రియతే గోపుచ్ఛాదీన్వర్జయిత్వా ॥

(కాశికా) తదర్హతి 5.1.63 ఇతి వక్ష్యతి। ఆ ఏతస్మాదర్హసంశబ్దనాద్ యానిత ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామః ఠక్ ప్రత్యయస్ తేష్వధికృతో వేదితవ్యః, గోపుచ్ఛాదీన్ వర్జయిత్వా। అభివిధావయమాకారః, తేన అర్హత్యర్థేఽపి ఠక్ భవత్యేవ। ఠఞధికారమధ్యే తదపవాదః ఠగ్విధీయతే। వక్ష్యతి తేన క్రీతమ్ 5.1.37। నైష్కికమ్। పాణికమ్। అగోపుచ్ఛసఙ్ఖ్యాపరిమాణాతితి కిమ్? గోపుచ్ఛేన క్రీతం గౌపుచ్ఛికమ్। సఙ్ఖ్యా షాష్టికమ్। పరిమాణ ప్రాస్థికమ్। కౌడవికమ్। ఠఞ్ ప్రత్యుదాహ్రియతే। సఙ్ఖ్యాపరిమాణయోః కో విశేషః? భేదగణనం సఙ్ఖ్యా ఏకత్వాదిః। గురుత్వమానమున్మానం పలాది। ఆయామమానం ప్రమాణం వితస్త్యాది। ఆరోహపరిణాహమానం పరిమాణం ప్రస్థాది। ఊర్ధ్వమానం కిలోన్మానం పరిమాణం తు సర్వతః ఆయామస్తు ప్రమాణం స్యాత్ సఙ్ఖ్యా బాహ్యా తు సర్వతః।

.

1682. అసమాసే నిష్కాదిభ్యః [5.1.20]

అ-సమాసే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ నిష్క-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

ఆ-అర్హాత్ నిష్కాదిభ్యః అసమాసే ఠక్

(సి.కౌ) ఆర్హాదిత్యేతత్ తేన క్రీతమ్ (కౌముదీ-1702) ఇతి యావత్సప్తదశసూత్ర్యామనువర్తతే । నిష్కాదిభ్యోఽసమాసే ఠక్స్యాదార్హీయేష్వర్థేషు । నైష్కికమ్ । సమాసే తు ఠఞ్ ॥

(కాశికా) ఆర్హాతిత్యేవ। విష్కాదిభ్యః శబ్దేభ్యోఽసమాసే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి ఆర్హీయేష్వర్థేషు। ఠఞోఽపవాదః। నైష్కికమ్। పాణికమ్। పాదికమ్। మాషికమ్। అసమాసే ఇతి కిమ్? పరమనైష్కికమ్। ఉత్తమనైష్కికమ్। ఠఞేవ భవతి, అరిమాణాన్తస్య ఇత్యుత్తరపదవృద్ధిః। అథ కిమర్థమసమాసే ఇత్యుచ్యతే యావతా గ్రహణవతా ప్రాతిపదికేన తదన్తవిధిః ప్రతిషిధ్యతే? నిష్కాదిష్వసమాసగ్రహణం జ్ఞాపకం పూర్వత్ర తదన్తాప్రతిషేధస్య। ఉగవాదిభ్యో యత్ 5.1.2 గవ్యమ్, సుగవ్యమ్, అతిసుగవ్యమ్ విభాషా హవిరపూపాదిభ్యః 5.1.4 అపూప్యమ్, అపూపీయమ్, యవాపూప్యమ్, యవాపూపీయమ్। శరీరావయవాద్ యత్ 5.1.6 దన్త్యమ్, రాజదన్త్యమ్ ఇత్యేవమాది సిద్ధం భవతి। ఇత ఉత్తరం చ సఙ్ఖ్యాపూర్వపదానాం తదన్తవిధిరిష్యతే। పారాయణతురాయణచాన్ద్రాయణం వర్తయతి 5.1.72 ద్వైపారాయణికః, త్రైపారాయణికః। లుగన్తాయాః తు ప్రకృతేర్న ఇష్యతే। ద్వాభ్యాం శూర్పాభ్యాం క్రీతమ్ ద్విశూర్పమ్। త్రిశూర్పమ్। ద్విశూర్పేణ క్రీతమ్ ఇతి తదన్తవిధిప్రతిషేధాత్ శూర్పాదఞన్యతరస్యామ్ 5.1.26 ఇతి అఞ్ న భవతి। సామాన్యవిహితష్ ఠఞేవ భవతి। ద్విశౌర్పికమ్। ఠఞో ద్విగుం ప్రత్యనిమిత్తాల్ లుగభావః। తథా చ ఉక్తమ్, ప్రాగ్వతేః సఙ్ఖ్యాపూర్వపదానాం తదన్తగ్రహణమలుకి ఇతి। నిష్క। పణ। పాద। మాష। వాహ। ద్రోణ। షష్టి। నిష్కాదిః।

.

1683. పరిమాణాన్తస్యాసంజ్ఞాశాణయోః [7.3.17]

పరిమాణాన్తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అసంజ్ఞాశాణయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ఉత్తరపదవృద్ధిః స్యాత్ ఞిదాదౌ । పరమనైష్కికః । అసంజ్ఞా ఇతి కిమ్ । పఞ్చ కలాపాః పరిమాణమస్య పాఞ్చకలాపికమ్ । తదస్య పరిమాణమ్ (కౌముదీ-1723) ఇతి ఠఞ్ । అసమాసగ్రహణం జ్ఞాపకం భవతి ఇత్యతః ప్రాక్ తదన్తవిధిరితి । తేన సుగవ్యమ్-యవాపూప్యమిత్యాది ॥ ఇత ఊర్ధ్వం తు ।సంఖ్యాపూర్వపదానాం తదన్తగ్రహణం ప్రాగ్వతేరిష్యతే తచ్చాలుకి (వార్తికమ్) ॥ పారాయణికః । ద్వైపారాయణికః । అలుకి ఇతి కిమ్ । ద్వాభ్యాం శూర్పభ్యాం క్రీతం ద్విశూర్పమ్ । ద్విశూర్పేణ క్రీతే శూర్పాదఞ్ (కౌముదీ-1691) మాభూత్ కింతు ఠఞ్ । ద్విశౌర్పికమ్ ॥

(కాశికా) పరిమాణాన్తస్య అఙ్గస్య సఙ్ఖ్యాయాః పరం యదుత్తరపదం తస్య అచామాదేరచః వృద్ధిర్భవతి తద్ధితే ఞితి, ణితి, కితి చ పరతః, సంజ్ఞాయాం విషయే శాణే చ ఉత్తరపదే న భవతి। ద్వౌ కుడవౌ ప్రయోజనమస్య ద్వికౌడవికః। ద్వాభ్యాం సువర్ణాభ్యాం క్రీతం ద్విసౌవర్ణికమ్। విభాషా కార్షాపణసహస్రాభ్యామ్ 5.1.29 ఇత్యత్ర సువర్ణశతమానయోరుపసఙ్ఖ్యానమ్ ఇతి లుకో వికల్పః। ద్వాభ్యాం నిష్కాభ్యాం క్రీతమ్ ద్విత్రిపూర్వాన్ నిష్కాత్ 5.1.30 ద్వినైష్కికమ్। అసంజ్ఞాశాణయో ఇతి కిమ్? పాఞ్చలోహితికమ్। పాఞ్చకలాపికమ్। పఞ్చ లోహిత్యః పరిమాణమస్య, పఞ్చ కలాపాః పరిమాణమస్య ఇతి విహృహ్య తదస్య పరింఆణమ్ 5.1.57 ఇతి యోగవిభాగాత్ ప్రత్యయః, తద్ధితాన్తశ్చాయం సముదాయః సంజ్ఞా। ద్వాభ్యాం శాణాభ్యాం క్రీతమ్ ద్వై శాణమ్। త్రైశాణమ్। శాణాద్ వా 5.1.35, ద్విత్రిపూర్వాదణ్ చ 5.1.36 ఇత్యణ్ ప్రత్యయః। అసంజ్ఞాశాణకులిజానామ్ ఇతి కేచిత్ పఠన్తి। ద్వే కులిజే ప్రయోజనమస్య ద్వైకులిజికః।

.

1684. అర్ధాత్ పరిమాణస్య పూర్వస్య తు వా [७.३.२६]

అర్ధాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ పరిమాణస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ పూర్వస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ తు అవ్యయమ్ వా అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అర్ధాత్పరిమాణవాచకస్యోత్తరపదస్యాదేరచో వృద్ధిః పూర్వపదస్య తు వా ఞితి ణితి కితి చ । అర్ధద్రోణేన క్రీతమార్ధద్రౌణికమ్ । అర్ధద్రౌణికమ్ ॥

(కాశికా) అర్ధశబ్దాత్ పరస్య పరిమాణవాచినః ఉత్తరస్య అచామాదేరచః స్థానే వృద్ధిర్భవతి, పూర్వస్య తు వా భవతి తద్ధితే ఞితి, ణితి, కితి చ పరతః। అర్ధద్రోణేన క్రీతమార్ధద్రౌణికమ్, అర్ధద్రౌణికమ్। ఆర్ధకౌడవికమ్, అర్ధకౌడవికమ్। పరిమాణస్య ఇతి కిమ్? అర్ధక్రోశః ప్రయోజనమస్య ఆర్ధక్రోశికమ్।

.

1685. నాతః పరస్య [७.३.२७]

న అవ్యయమ్ అతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ పరస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అర్ధాత్పరస్య పరిమాణాకారస్య వృద్ధిర్న పూర్వపదస్య తు వా ఞిదాదౌ । ఆర్ధప్రస్థికమ్ । అర్ధప్రస్థికమ్ । అతః కిమ్ । ఆర్ధకౌడబికమ్ । తపరః కిమ్ । అర్ధఖార్యాం భవా అర్ధఖారీ । ఆర్ధఖారీభార్య ఇత్యత్ర వృద్ధినిమిత్తస్య- (కౌముదీ-840) ఇతి పుంవద్భావనిషేధో న స్యాత్ ॥

(కాశికా) అర్ధాత్ పరస్య పరిమాణాకారస్య వృద్ధిర్న భవతి, పూర్వస్య తు వా భవతి తద్ధితే ఞితి, ణితి, కితి చ పరతః। అర్ధప్రస్థికః, ఆర్ధప్రస్థికః। అర్ధకంసికః, ఆర్ధకంసికః। అతః ఇతి కిమ్? ఆర్ధకౌడవికః। తపరకరణం కిమ్? ఇహ మా భూత్, అర్ధఖార్యాం భవా అర్ధఖారీ। కిం చ స్యాత్? అర్ధఖారీ భార్యా యస్య అర్ధఖారీభార్యః, వృద్ధినిమిత్తస్య చ తద్ధితస్య అరక్తవికారే 6.3.39 ఇతి పుంవద్భావప్రతిషేధో న స్యాత్। యత్ర హి తద్ధితే వృద్ధిః ప్రతిషిధ్యతే, స వృద్ధినిమిత్తం న భవతీతి పుంవద్భావో న ప్రతిషిధ్యతే, యథా వైయాకరణీ భార్యా అస్య వైయాకరణభార్యః ఇతి।

.

1686. శతాచ్చ ఠన్యతావశతే [5.1.21]

శతాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ ఠన్-యతౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ అశతే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఆ-అర్హాత్ శతాత్ అసమాసే ఠన్-యతౌ అశతే

(సి.కౌ) శతేన క్రీతం శతికమ్ । శత్యమ్ । అశతే కిమ్ । శతం పరిమాణమస్య శతకః సఙ్ఘః । ఇహ ప్రత్యయార్థో వస్తుతః ప్రకృత్యర్థాన్నభిద్యతే, తేన ఠన్యతౌ న । కిం తు కనేవ । అసమాసే ఇత్యేవ । ద్విశతేన క్రీతం ద్విశతకమ్ ॥

(కాశికా) ఆర్హాతిత్యేవ। శతశబ్దాత్ ఠన్యతౌ ప్రత్యయౌ భవతః అశతేఽభిధేయే ఆర్హీయేష్వర్థేషు। కనోఽపవాదః। శతేన క్రీతం శతికమ్, శత్యమ్। అశతే ఇతి కిమ్? శతం పరిమాణమస్య శతకం నిదానమ్। ప్రత్యయార్థోఽత్ర సఙ్ఘః। శతమేవ వస్తుతః ప్రకృత్యర్థాన్ న భిద్యతే। ఇహ తు న భవతి, శతేన క్రీతం శత్యం శాటకశతమ్, శతికం శాటకశతమ్ ఇతి। వాక్యేన హ్యత్ర ప్రత్యయార్థస్య తత్త్వం గమ్యతే, న శ్రుత్యా। తథా చ ఉక్తమ్, శతప్రతిషేధేఽన్యశతత్వేఽప్రతిషేధః ఇతి। చకారోఽసమాస ఇత్యనుకర్షణార్థః। ద్వే చ శతం చ ద్విశతం, ద్విశతేన క్రీతం ద్విశతకమ్। త్రిశతకమ్। ప్రాగ్వతేః సఙ్ఖ్యాపూర్వపదానాం తదన్తగ్రహణమలుకి ఇత్యనయా ఇష్ట్యా సమాసాదపి ప్రాప్నోతి।

.

1687. సంఖ్యాయా అతిశదన్తాయాః కన్ [5.1.22]

సంఖ్యాయా పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అ-తి-శద్-అన్తాయాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ కన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఆ-అర్హాత్ సఙ్ఖ్యాయాః అ-తి-శద్-అన్తాయాః కన్

(సి.కౌ) సంఖ్యాయాః కన్స్యాదార్హీయేఽర్థే న తు త్యన్తశదన్తాయాః । పఞ్చభిః క్రీతః పఞ్చకః । బహుకః । త్యన్తాయాస్తు సాప్తతికః । శదన్తాయాః । చాత్వారింశత్కః ॥

(కాశికా) ఆర్హాతిత్యేవ। సఙ్ఖ్యాయా అత్యన్తాయా అశదన్తాయాశ్చ కన్ ప్రత్యయో భవతి ఆర్హీయేషు అర్థేషు। ఠఞో౾పవాదః। పఞ్చభిః క్రీతః పఞ్చకః పటః। బహుకః। గణకః। అతిశదన్తాయాః ఇతి కిమ్? సాప్తతికః। చాత్వారింశత్కః। అర్థవతస్తిశబ్దస్య గ్రహణాడ్ డతేః పర్యుదాసో న భవతి, కతికః।

.

1688. వతోరిడ్వా [5.1.23]

వతోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఇట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

ఆ-అర్హాత్ వతోః సంఖ్యాయాః ఇట్ వా

(సి.కౌ) వత్వాన్తాత్కన ఇడ్వా స్యాత్ । తావతికః । తావత్కః ॥

(కాశికా) వత్వన్తస్య సఙ్ఖ్యాత్వాత్ కన్ సిద్ధ ఏవ, తస్య త్వనేన వా ఇడాగమో విధీయతే। వతోః పరస్య అనో వా ఇడాగమో భవతి ఆర్హీయేష్వర్థేషు। తావతికః, తావత్కః। యావతికః, యావత్కః।

.

1689. వింశతిత్రింశద్భ్యాం డ్వున్నసంజ్ఞాయామ్ [5.1.24]

వింశతి-త్రింశద్భ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ డ్వున్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అసంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

వింశతి-త్రింశద్భ్యామా-అర్హాత్ అసంజ్ఞాయామ్ డ్వున్

(సి.కౌ) యోగవిభాగః కర్తవ్యః । ఆభ్యాం కన్స్యాత్ । అసంజ్ఞాయాం తు డ్వున్ స్యాత్ । కనో౾పవాదః । వింశకః । త్రింశకః । సంజ్ఞాయాం తు వింశతికః । త్రింశతికః ॥

(కాశికా) వింశతిత్రింశద్భ్యాం డ్వున్ ప్రత్యయో భవతి అసంజ్ఞాయాం విషయే ఆర్హీయేష్వర్థేషు। వింశకః। త్రింశకః। తి వింశతేర్డితి 6.4.142 ఇతి తిలోపః। అసంజ్ఞాయామ్ ఇతి కిమ్? వింశతికః। త్రింశత్కః। కథం పునరత్ర కన్, యావతా అతిశదన్తాయాః ఇతి పర్యుదాసేన భవితవ్యమ్? యోగవిభాగః కరిష్యతే, వింశతిత్రింశద్భ్యాం కన్ ప్రత్యయో భవతి, తతో డ్వునసంజ్ఞాయాం ఇతి।

.

1690. కంసాట్టిఠన్ [5.1.25]

కంసాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ టిఠన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఆ-అర్హాత్ కంసాత్ టిఠన్

(సి.కౌ) టో జీబర్థః । ఇకార ఉచ్చరణార్థః । కంసికః । కంసికీ ।అర్ధాచ్చేతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ అర్ధికః । అర్ధికీ ।కార్షాపణాట్టిఠన్వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ।ప్రతిరాదేశశ్చ వా (వార్తికమ్) ॥ కార్షాపణికః । కార్షాపణికీ । ప్రతికః । ప్రతికీ ॥

(కాశికా) కంసాట్ టిఠన్ ప్రత్యయో భవతి ఆర్హీయేష్వర్థేషు। ఠఞోఽపవాదః। టకారో ఙీబర్థః। ఇకార ఉచ్చారణార్థః। నకారః స్వరార్థః। కంసికః। కంసికీ। అర్ధాచ్ చేతి వక్తవ్యమ్। అర్ధికః। అర్ధికీ। కార్షాపణాట్ టిఠన్ వక్తవ్యః। కార్షాపణికః। కార్షాపణికీ। ప్రతిశబ్దశ్చ అస్య ఆదేశో వా వక్తవ్యః। ప్రతికః। ప్రతికీ।

.

1691. శూర్పాదఞన్యతరస్యామ్ [5.1.26]

శూర్పాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఆ-అర్హాత్ శూర్పాత్ అన్యతరస్యామఞ్

(సి.కౌ) శౌర్పమ్ । శౌర్పికమ్ ॥

(కాశికా) శూర్పశబ్దాదన్యతరస్యామఞ్ ప్రత్యయో భవతి ఆర్హీయేష్వర్థేషు। ఠఞోఽపవాదః। పక్షే సోఽపి భవతి। శూర్పేణ క్రీతమ్ శౌర్పమ్, శౌర్పికమ్।

.

1692. శతమానవింశతికసహస్రవసనాదణ్ [5.1.27]

శతమాన-వింశతిక-సహస్ర-వసనాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఆ-అర్హాత్ శతమాన-వింశతిక-సహస్ర-వసనాత్ అణ్

(సి.కౌ) ఏభ్యోఽణ్ స్యాత్ । ఠఞ్ఠక్కనామపవాదః । శతమానేన క్రీతం శాతమానమ్ । వైంశతికమ్ । సాహస్రమ్ । వాసనమ్ ॥

(కాశికా) శతమానాదిభ్యః శబ్దేభ్యః అణ్ ప్రత్యయో భవతి ఆర్హీయేష్వర్థేషు। ఠక్ఠఞోరపవాదః। శతమానేన క్రీతం శాతమానం శతమ్। వైశతికమ్। సాహస్రమ్। వాసనమ్।

.

1693. అధ్యర్ధపూర్వద్విగోర్లుగసంజ్ఞాయామ్ [5.1.28]

అధ్యర్ధపూర్వ-ద్విగోః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ లుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అసంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఆ అర్హాత్ అధ్యర్ధపూర్వ-ద్విగోః అసంజ్ఞాయామ్ లుక్

(సి.కౌ) అధ్యర్ధపూర్వాద్ద్విగోశ్చ పరస్యార్హీయస్య లుక్ స్యాత్ । అధ్యర్ధకంసమ్ । ద్వికంసమ్ । సంజ్ఞాయాం తు పాఞ్చకలాపికమ్ ॥

(కాశికా) ఆర్హాతిత్యేవ। అధ్యర్ధశబ్దః పూర్వో యస్మిన్ తస్మాదధ్యర్ధపూర్వాత్ ప్రాతిపదికద్ ద్విగోశ్చ పరస్య ఆర్హీయస్య లుగ్ భవతి అసంజ్ఞాయాం ఇతి కిమ్? పాఞ్చలోహితికమ్। పాఞ్చకలాపికమ్। లోహినీశబ్దస్య భస్యాఢే తద్ధితే ఇతి పుంవద్భావః। ప్రత్యయాన్తస్య విశేషణమసంజ్ఞాగ్రహణం న చేత్ ప్రత్యయాన్తం

సంజ్ఞా ఇతి। అధ్యర్ధశబ్దః సఙ్ఖ్యా ఏవ, కిమర్థం భేదేన ఉపాదీయతే? జ్ఞాపకార్థం, క్వచిదస్య సఙ్ఖ్యాకార్యం న భవతి, సంఖ్యాయాః క్రియాభ్యావృత్తిగణనే కృత్వసుచ్ 5.4.17 ఇతి।

.

1694. విభాషా కార్షాపణసహస్రాభ్యామ్ [5.1.29]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ కార్షాపణ-సహస్రాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్

ఆ-అర్హాత్ కార్షాపణ-సహస్రాభ్యామధ్యర్ధపూర్వ-ద్విగోః విభాషా లుక్

(సి.కౌ) లుగ్వా స్యాత్ । అధ్యర్ధకార్షాణమ్ । అధ్యర్ధకార్షాపణికమ్ । ద్వికార్షాపణమ్ । ఔపసంఖ్యానికస్యటిఠనో లుక్ । పక్షేఽధ్యర్ధప్రతికమ్ । ద్విప్రతికమ్ । అధ్యర్ధసహస్రమ్ । అధ్యర్ధసాహస్రమ్ । ద్విసహస్రమ్ । ద్విసాహస్రమ్ ॥

(కాశికా) అధ్యర్ధపూర్వాద్ ద్విగోశ్చ కార్షాపణసహస్రాన్తాతుత్తరస్య ఆర్హీయప్రత్యయస్య విభాషా లుగ్ భవతి। పూర్వేణ లుకి నిత్యే ప్రాప్తే వికల్ప్యతే। అధ్యర్ధకార్షాపణమ్, అధ్యర్ధకార్షాపణికమ్। ద్వికార్షాపణమ్, ద్వికార్షాపణికమ్। ఔపసఙ్ఖ్యానికస్య టిఠనో లుక్। అలుక్పక్షే చ ప్రతిరాదేశో వికల్పితః। అధ్యర్ధప్రతికమ్। ద్విప్రతికమ్। త్రిప్రతికమ్। సహస్రాత్ అధ్యర్ధసహస్రమ్, అధ్యర్ధసాహస్రమ్। ద్విసహస్రమ్, ద్విసాహస్రమ్। అలుక్పక్షే సఙ్ఖ్యాయాః సంవత్సరసఙ్ఖ్యస్య చ ఇత్యుత్తరపదవృద్ధిః। సౌవర్ణశతమానయోరుపసఙ్ఖ్యానమ్। అధ్యర్ధసువర్ణమ్, అధ్యర్ధసౌవర్ణికమ్। ద్విసువర్ణమ్, ద్విసౌవర్ణికమ్। అధ్యర్ధశతమానమ్, అధ్యర్ధశాతమానమ్। ద్విశతమానమ్, ద్విశాతమానమ్। పరిమాణాన్తస్య ఇత్యుత్తరపదవృద్ధిః।

.

1695. ద్విత్రిపూర్వాన్నిష్కాత్ [5.1.30]

ద్వి-త్రి-పూర్వాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ నిష్కాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

ఆ-అర్హాత్ ద్వి-త్రి-పూర్వాత్ నిష్కాత్ ద్విగోః విభాషా లుక్

(సి.కౌ) లుగ్వా స్యాత్ । ద్వినిష్కమ్-ద్వినైష్కికమ్ । త్రినిష్కమ్-త్రినైష్కికమ్ ।బహుపూర్వాచ్చేతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ బహునిష్కమ్ । బహునైష్కికమ్ ॥

(కాశికా) ద్విగోః ఇత్యేవ। ద్విత్రిపూర్వాద్ ద్విగోర్నిష్కాన్తాతార్హీయప్రత్యయస్య విభాషా లుగ్ భవతి। ద్వినిష్కమ్, ద్వినైష్కికమ్। త్రినిష్కమ్, త్రినైష్కికమ్। బహుపూర్వాచ్ చేతి వక్తవ్యమ్। బహునిష్కమ్, బహునైష్కికమ్। పరిమాణాన్తస్య ఇత్యుత్తరపదవృద్ధిః।

.

1696. బిస్తాచ్చ [5.1.31]

బిస్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

ఆ-అర్హాత్ ద్వి-త్రి-పూర్వాత్ బిస్తాత్ ద్విగోః విభాషా లుక్

(సి.కౌ) ద్విత్రిబహుపూర్వాద్విస్తాదార్హీయస్య లుగ్వా స్యాత్ । ద్విబిస్తమ్ । ద్విబైస్తికమిత్యాది ॥

(కాశికా) ద్విత్రిపూర్వాతితి చకారేణ అనుకృష్యతే। ద్విత్రిపూర్వాద్ బిస్తాన్తాద్ ద్విగోః పరస్య ఆర్హీయప్రత్యయస్య విభాషా లుగ్ భవతి। ద్విబిస్తమ్, ద్విబైస్తికమ్। త్రిబిస్తమ్, త్రిబైస్తికమ్। బహువిస్తమ్, బహుబైస్తికమ్।

.

1697. వింశతికాత్ ఖః [5.1.32]

వింశతికాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఖః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఆ-అర్హాత్ వింశతికాత్ అధ్యర్ధపూర్వద్విగోః ఖః

(సి.కౌ) అధ్యర్ధపూర్వాద్ద్విగోరిత్యేవ । అధ్యర్ధవింశతికీనమ్ । ద్వివింశతికీనమ్ ॥

(కాశికా) అధ్యర్ధపూర్వాత్ ప్రాతిపదికాద్ ద్విగోశ్చ వింశతికశబ్దాన్తాతార్హీయేష్వర్థేషు ఖః ప్రత్యయో భవతి। అధ్యర్ధవింశైకీనమ్। ద్వివింశతికీనమ్। త్రివింశతికీనమ్। విధానసామర్థ్యాతస్య లుక్ న భవతి।

.

1698. ఖార్యా ఈకన్ [5.1.33]

ఖార్యాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఈకన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఆ-అర్హాత్ ఖార్యాః అధ్యర్ధపూర్వద్విగోః ఈకన్

(సి.కౌ) అధ్యర్ధఖారీకమ్ । ద్విఖారీకమ్ ।కేవలాయాశ్చేతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ ఖారీకమ్ ॥

(కాశికా) అధ్యర్ధపూర్వద్ ద్విగోః ఇత్యేవ అధ్యర్ధపూర్వాత్ ప్రాతిపదికాద్ ద్విగోశ్చ ఖారీశబ్దానతాతార్హీయేష్వర్థేషు ఈకన్ ప్రత్యయో భవతి। అధ్యర్ధఖారీకమ్। ద్విఖారీకమ్। కేవలాయాశ్చేతి వక్తవ్యమ్। ఖారీకమ్। కాకిణ్యాశ్చ ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। అధ్యర్ధకాకిణీకమ్। ద్వికాకిణీకమ్। త్రికాకిణీకమ్। కేవలాయాశ్చ। కాకిణీకమ్।

.

1699. పణపాదమాషశతాద్యత్ [5.1.34]

పణ-పాద-మాష-శతాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఆ-అర్హాత్ పణ-పాద-మాష-శతాత్ యత్

(సి.కౌ) అధ్యర్ధపణ్యమ్ । ద్విపణ్యమ్ । అధ్యర్ధపాద్యమ్ । ద్విపాద్యమ్ । ఇహ పాదః పత్ (కౌముదీ-414) ఇతి న । యస్య- (కౌముదీ-311) ఇతి లోపస్య స్థానివద్భావాత్ । పద్యత్యతదర్థే (కౌముదీ-991) ఇత్యపి న, ప్రాణ్యఙ్గార్థస్యైవ తత్ర గ్రహణాత్ ॥

(కాశికా) అధ్యర్ధపూర్వాద్ ద్విగోః ఇత్యేవ। అధ్యర్ధపూర్వాద్ ద్విగోశ్చ పణపాదమాషశతశబ్దాన్తాతార్హీయేష్వర్థేషు యత్ ప్రత్యయో భవతి। అవ్యర్ధపణ్యమ్। ద్విపణ్యమ్। త్రిపణ్యమ్। పాద అధ్యర్ధపాద్యమ్। ద్విపాద్యమ్। త్రిపాద్యమ్। పద్భావో న భవతి పద్ యత్యతదర్థే 6.3.53 ఇతి। ప్రాణ్యఙ్గస్య స ఇష్యతే। ఇదం తు పరిమాణమ్। మాష అధ్యర్ధమాష్యమ్। ద్విమాష్యమ్। త్రిమాష్యమ్। శత అధ్యర్ధశత్యమ్। ద్విశత్యమ్। త్రిశత్యమ్।

.

1700. శాణాద్వా [5.1.35]

శాణాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

ఆ-అర్హాత్ శాణాత్ యత్ వా

(సి.కౌ) యత్స్యాత్ । పక్షే ఠఞ్ । తస్య లుక్ । అధ్యర్ధశాణ్యమ్ । అధ్యర్ధశాణమ్ ॥

(కాశికా) అధ్యర్ధపూర్వాత్ ద్విగోః ఇత్యేవ। శాణశబ్దాదధ్యర్ధపూర్వాద్ ద్విగోరార్హీయేష్వర్థేషు వా యత్ ప్రత్యయో భవతి। ఠఞోఽపవాదః। పక్షే సోఽపి భవతి, తస్య చ లుక్। అధ్యర్ధశాణ్యమ్, అధ్యర్ధశాణమ్। ద్విశాణ్యమ్, ద్విశాణమ్। త్రిశాణ్యమ్, త్రిశాణమ్। శతాచ్ చేతి వక్తవ్యమ్। అధ్యర్ధశత్యమ్, ధ్యర్ధశతమ్। ద్విశత్యమ్, ద్విశతమ్। త్రిశత్యమ్, త్రిశతమ్।

.

1701. ద్విత్రిపూర్వాదణ్ చ [5.1.36]

ద్విత్రిపూర్వాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

ఆ-అర్హాత్ శాణాత్ ద్విత్రిపూర్వాత్ అణ్ యత్ చ వా

(సి.కౌ) శాణాత్ఇత్యేవ । చాద్యత్ । తేన త్రైరూప్యమ్ । పరిమాణాన్తస్యాసంజ్ఞాశాణయోః (కౌముదీ-1683) ఇతి పర్యుదాసాదాదివృద్ధిరేవ । ద్వైశాణమ్ । ద్విశాణ్యమ్ । ద్వీశాణమ్ । ఇహ ఠఞాదయస్త్రయోదశ ప్రత్యయాః ప్రకృతాస్తేషాం సమర్థవిభక్తయోఽర్థాస్చాకాఙ్క్షితాస్త ఇదానీముచ్యన్తే ॥

(కాశికా) శాణాద్ వా 5.1.35 ఇత్యేవ। ద్విత్రిపూర్వాచ్ ఛాణాన్తాత్ ప్రాతిపదికాదార్హీయేష్వర్థేషు అణ్ ప్రత్యయో భవతి, చకారాద్ యచ్ చ వా। తేన త్రైరూప్యం సమద్యతే। ద్వైశాణమ్, ద్విశాణ్యమ్,

ద్వైశాణమ్। త్రైశాణమ్, త్రిశాణ్యమ్, త్రిశాణమ్। పరిమాణాన్తస్య అసంజ్ఞాశాణయోః 7.3.17 ఇతి పర్యుదాసాదివృద్ధిరేవ భవతి।

.

1702. తేన క్రీతమ్ [5.1.37]

తేన తృతీయా-ఏకవచనమ్ క్రీతమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తేన క్రీతమ్' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః ఠఞ్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) ఠఞ్ । గోపుచ్ఛేన క్రీతం గౌపుచ్ఛికమ్ । సాప్తతికమ్ । ప్రాస్థికమ్ । ఠక్ । నైష్కికమ్ ॥

(కాశికా) ఠఞాదయస్ త్రయోదశ ప్రత్యయాః ప్రకృతాః। తేషామ్ ఇతః ప్రభృతి సమర్థవిభక్తయః ప్రత్యయార్థాశ్చ నిర్దిశ్యన్తే తేన ఇతి తృతీయాసమర్థాత్ క్రీతమ్ ఇత్యేతస్మిన్నర్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి। సప్తత్యా క్రీతమ్ సాప్తతికమ్। ఆశీతికమ్। నైష్కికమ్। పాణికమ్। పాదికమ్। మాషికమ్। శత్యమ్। శతికమ్। ద్వికమ్। త్రికమ్। తేన ఇతి మూల్యాత్ కరణే తృతీయా సమర్థవిభక్తిః। అన్యత్రానభిధానాన్ న భవతి, దేవదత్తేన క్రీతమ్, పాణినా క్రీతమ్ ఇతి। ద్వివచనబహువచనాన్తాత్ ప్రత్యయో న భవతి, ప్రస్థాభ్యాం క్రీతమ్, ప్రస్థైః క్రీతమ్ ఇతి, అనభిధానాదేవ। యత్ర తు ప్రకృత్యర్థస్య సఙ్ఖ్యాభేదావగమే ప్రమాణమస్తి తత్ర ద్వివచనబహువచనాన్తాదపి ప్రత్యయో భవతి। ద్వాభ్యాం క్రీతమ్ ద్వికమ్। త్రికమ్। పఞ్చకమ్। తథా ముద్గైః క్రీతమ్ మౌద్గికమ్। మాషికమ్। న హ్యేకేన ముద్గేన క్రయః సమ్భవతి।

.

1703. ఇద్గోణ్యాః [1.2.50]

ఇత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ గోణ్యాః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) గోణ్యా ఇత్స్యాత్తద్ధితలుకి । లుకోఽపవాదః । పఞ్చభిర్గోణీభిః క్రీతః పటః పఞ్చగోణిః ॥

(కాశికా) పూర్వేణ లుకి ప్రాప్తే ఇకారో విధీయతే। గోణ్యాస్తద్ధితలుకి సతి ఇకారాఽఽదేశో భవతి। పఞ్చభిర్గోణీభిః క్రీతః పటః పఞ్చగోణిః। దశగోణిః। ఇతితి యోగవిభాగః। పఞ్చభిః సూచీభిః క్రీతః పఞ్చసూచిః। దశసూచిః। స చ ఏవం విషయ ఏవ।

.

1704. తస్య నిమిత్తం సంయోగోత్పాతౌ [5.1.38]

తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ నిమిత్తమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సంయోగ-ఉత్పాతౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

'తస్య నిమిత్తమ్' (ఇతి) సంయోగ-ఉత్పాతౌ సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః ఠఞ్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) సంయోగః సంబన్ధః । ఉత్పాతః – శుభాశుభసూచకః । శతికః–శత్యో వా ధనపతిసంయోగః । శతికం శత్యం వా దక్షిణాక్షిస్పన్దనమ్ । శతస్య నిమిత్తమిత్యర్థః ।వాతపిత్తశ్లేష్మభ్యః శమనకోపనయోరుపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ వాతస్య శమనం కోపనం వా వాతికమ్ । పైత్తికమ్ । శ్లైష్మికమ్ ।సంనిపాతాచ్చేతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ సాన్నిపాతికమ్ ॥

(కాశికా) తస్య ఇతి షష్ఠీసమర్థాత్ నిమిత్తమ్ ఇత్యేతస్మిన్నర్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి, యత్ తన్ నిమిత్తం సంయోగశ్చేత్ స భవతి ఉత్పాతో వా సంయోగః సమ్బన్ధః ప్రాణినాం శుభాశుభసూచకః। మహాభూతపరిణామః ఉత్పాతః శతస్య నిమిత్త ధనపతినా సంయోగః శత్యః, శతికః। సాహస్రః। ఉత్పతః ఖల్వపి శతస్య నిమిత్తం ఉత్పాతః దక్షిణాక్షిస్పన్దనమ్ శత్యమ్, శతికమ్। సాహస్రమ్। తస్య నిమిత్తప్రకరణే వాతపిత్తశ్లేష్మభ్యః శమనకోపనయోరుపసఙ్ఖ్యానమ్। వాతస్య శమనం కోపనం వా వాతికమ్। పైత్తికమ్। శ్లైష్మికమ్। సన్నిపాతాచ్ చేతి వక్తవ్యమ్। సాన్నిపాతికమ్।

.

1705. గోద్వ్యచోఽసంఖ్యాపరిమాణాశ్వాదేర్యత్ [5.1.39]

గో-ద్వ్యచః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అ-సంఖ్యా-పరిమాణ-అశ్వాదేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య నిమిత్తం సంయోగోత్పాతౌ' ఇతి గో-ద్వ్యచః అసంఖ్యా-పరిమాణ-అశ్వాదేః యత్

(సి.కౌ) గోర్నిమిత్తం సంయోగ ఉత్పాతో వా గవ్యః । ద్వ్యచః । ధన్యః । యశస్యః । స్వర్గ్యః । గోద్వ్యచః కిమ్ । విజయస్య వైజయికః । అసంఖ్యా ఇత్యాది కిమ్ । పఞ్చానాం పఞ్చకమ్ । సప్తకమ్ । ప్రాస్థికమ్ । ఖారీకమ్ । అశ్వాది– ఆశ్వికమ్ । ఆశ్మికమ్ ।బ్రహ్మవర్చసాదుపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ బ్రహ్మవర్చస్యమ్ ॥

(కాశికా) గోశబ్దాద్ ద్వ్యచశ్చ ప్రాతిపదికాత్ సఙ్ఖ్యాపరిమాణాశ్వాదివివర్జితాత్ యత్ ప్రత్యయో భవతి తస్య నిమిత్తం సంయోగోత్పాతౌ 5.1.38 ఇత్యేతస్మిన్నర్థే। ఠఞాదీనామపవాదః। గోః నిమిత్తం సంయోగః ఉత్పాతో వా గవ్యః। ద్వ్యచః ఖల్వపి ధన్యమ్। స్వర్గ్యమ్। యశస్యమ్। ఆయుష్యమ్। అసఙ్ఖ్యాపరిమాణాశ్వాదేరితి కిమ్? పఞ్చానాం నిమిత్తమ్ పఞ్చకమ్। సప్తకమ్। అష్టకమ్। పరిమాణ ప్రాస్థికమ్। ఖారీకమ్। అశ్వాది ఆశ్వికః। బ్రహ్మవర్చసాదుపసఙ్ఖ్యానమ్। బ్రహ్మవర్చసస్య నిమిత్తం గురుణా సంయోగః బ్రహ్మవర్చస్యమ్। అశ్వ। అశ్మన్। గణ। ఊర్ణా। ఉమా। వసు। వర్ష। భఙ్గ। అశ్వాదిః।

.

1706. పుత్రాచ్ఛ చ [5.1.40]

పుత్రాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఛ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్

'తస్య నిమిత్తం సంయోగోత్పాతౌ' ఇతి పుత్రాత్ యత్ ఛః చ

(సి.కౌ) చాద్యత్ । పుత్రీయః । పుత్ర్యః ॥

(కాశికా) పుత్రశబ్దాచ్ ఛః ప్రత్యయో భవతి, చకారాద్ యత్ చ తస్య నిమిత్తం సంయోగ ఉత్పాతౌ 5.1.38 ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। ద్వ్యచః ఇతి నిత్యే యతి ప్రాప్తే వచనమ్। పుత్రస్య నిమిత్తం సంయోగః ఉత్పాతో వా పుత్రీయమ్, పుత్ర్యమ్।

.

1707. సర్వభూమిపృథివీభ్యామణఞౌ [5.1.41]

సర్వభూమి-పృథివీభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ అణ్-అఞౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

'తస్య నిమిత్తం సంయోగోత్పాతౌ' ఇతి సర్వభూమి-పృథివీభ్యామణ్-అఞౌ

(సి.కౌ) సర్వభూమేర్నిమిత్తం సంయోగ ఉత్పాతో వా సార్వభౌమః । పార్థివః । సర్వభూమిశబ్దోఽనుశతికాదిషు పద్యతే ॥

(కాశికా) సర్వభూమిపృథివీశబ్దాభ్యాం యథాసఙ్ఖ్యమణఞౌ ప్రత్యయౌ భవతః తస్య నిమిత్తం సంయోగోత్పాతౌ 5.1.38 ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। ఠకోఽపవాదౌ। సర్వభూమేర్నిమిత్తం సంయోగ ఉత్పాతో వా సార్వభౌమః। పార్థివః। సర్వభూమేః అనుశతికాది పాఠాదుభయపదవృద్ధిః।

.

1708. తస్యేశ్వరః [5.1.42]

తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఈశ్వరః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

తస్య ఈశ్వరః (ఇతి) సర్వభూమిపృథివీభ్యామణఞౌ

(సి.కౌ)

(కాశికా) తస్య ఇతి షష్ఠీసమర్థాభ్యాం సర్వభూమిపృథివీశబ్దాభ్యాం యథాసఙ్ఖ్యమణఞౌ ప్రత్యయౌ భవతః ఈశ్వరః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। సర్వభూమేః ఈశ్వరః సార్వభౌమః। పార్థివః। షష్ఠీప్రకరణే పునః షష్ఠీసమర్థవిభక్తినిర్దేశః ప్రత్యయార్థస్య నివృత్తయే। అన్యథా సంయోగోత్పాతావివ ఈశ్వరోఽపి ప్రత్యయార్థస్య నిమిత్తస్య విశేషణం సంభావ్యేత।

.

1709. తత్ర విదిత ఇతి చ [5.1.43]

తత్ర అవ్యయమ్ విదితః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఇతి అవ్యయమ్ చ అవ్యయమ్

'తత్ర విదితః' (ఇతి) సప్తమీసమర్థాత్ సర్వభూమిపృథివీభ్యామణ్-అఞౌ

(సి.కౌ) సర్వభూమేరీశ్వరః సర్వభూమౌ విదితో వా సార్వభౌమః । పార్థివః ॥

(కాశికా) తత్ర ఇతి సప్తమీసమర్థాభ్యాం సర్వభూమిపృథివీశబ్దాభ్యాం యథాసఙ్ఖ్యమణఞౌ ప్రత్యయౌ భవతః విదితః ఇత్యేతస్మిన్నర్థే। విదితో జ్ఞాతః ప్రకాశితః ఇత్యర్థః। సర్వభూమౌ విదితః సార్వభౌమః। పార్థివః।

.

1710. లోకసర్వలోకాట్ఠఞ్ [5.1.44]

లోక-సర్వలోకాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఠఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ర విదితః' (ఇతి) లోక-సర్వలోకాత్ ఠఞ్

(సి.కౌ) తత్ర విదితః ఇత్యర్థే । లౌకికః । అనుశతికాదిత్వాదుభయపదవృద్ధిః । సార్వలౌకికః ॥

(కాశికా) లోకసర్వలోకశబ్దాభ్యాం తత్ర ఇతి సప్తమీసమర్థాభ్యామ్ విదితః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి। లోకే విదితః లౌకికః। సార్వలౌకికః। అనుశతికాదిత్వాతుభయపదవృద్ధిః।

.

1711. తస్య వాపః [5.1.45]

తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ వాపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య వాపః' (ఇతి) సమర్థానాం ప్రథమాత్ పరః ఠఞ్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) ఉప్యతే అస్మిన్నితి వాపః క్షేత్రమ్ । ప్రస్థస్య వాపః ప్రాస్థికమ్ । ద్రౌణికమ్ । ఖారీకమ్ ॥

(కాశికా) తస్య ఇతి షష్ఠీసమర్థాద్ వాపః ఇత్యేతస్మిన్నర్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి। ఉప్యతేఽస్మిన్ వాపః క్షేత్రముచ్యతే। ప్రస్థస్య వాపః క్షేత్రం ప్రాస్థికమ్। ద్రౌణికమ్। ఖారీకమ్।

.

1712. పాత్రాత్ ష్ఠన్ [5.1.46]

పాత్రాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ష్ఠన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య వాపః' ఇతి పాత్రాత్ ష్ఠన్

(సి.కౌ) పాత్రస్య వాపః క్షేత్రం పాత్రికమ్-పాత్రికీ క్షేత్రభక్తిః ॥

(కాశికా) పాత్రశబ్దాత్ ష్ఠన్ ప్రత్యయో భవతి తస్య వాపః 5.1.45 ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। ఠఞో౾పవాదః। నకారః స్వరార్థః। షకారో ఙీషర్థః। పాత్రశబ్దః పరిమాణవాచీ। పాత్రస్య వాపః పాత్రికం క్షేత్రమ్। పాత్రికీ క్షేత్రభక్తిః।

.

1713. తదస్మిన్ వృద్ధ్యాయలాభశుల్కోపదా దీయతే [5.1.47]

తత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అస్మిన్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ వృద్ధి-ఆయ-లాభ-శుల్క-ఉపదాః ప్రథమా-బహువచనమ్ దీయతే తిఙన్తమ్

'తత్ అస్మిన్ వృద్ధి-ఆయ-లాభ-శుల్క-ఉపదాః దీయతే' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః ఠఞ్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) వృద్ధిర్దీయత ఇత్యాది క్రమేణ ప్రత్యేకం సంబన్ధాదేకవచనమ్ । పఞ్చాస్మిన్ వృద్ధిః ఆయః లాభః శుల్కముపదా వా దీయతే పఞ్చకః । శతికః-శత్యః । సాహస్రః । ఉత్తమర్ణేన మూలాతిరిక్తం గ్రాహ్యం వృద్ధిః । గ్రామాదిషు స్వామిగ్రాహ్యో భాగ ఆయః । విక్రేత్రా మూల్యాదధికగ్రాహ్యం లాభః । రక్షానిర్వేశో రాజభాగః శుల్కః । ఉత్కోచ ఉపదా ।చతుర్థ్యర్థ ఉపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ పఞ్చాస్మై వృద్ధ్యాదిర్దీయతే పఞ్చకో దేవదత్తః । సమమబ్రాహ్మణే దానమితివదధికరణత్వవివక్షా వా ॥

(కాశికా) తదితి ప్రథమాసమర్థాదస్మిన్నితి సప్తమ్యర్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి, యత్ తత్ ప్రథమాసమర్థం వృద్ధ్యాది చేత్ తద్ దీయతే। దీయతే ఇత్యేకవచనాన్తం వృద్ధ్యాదిభిః ప్రత్యేకమభిసమ్బధ్యతే। తత్ర యదధమర్ణేన ఉత్తమర్ణాయ మూలధనాతిరిక్తం దేయం తద్ వృద్ధిః। గ్రామాదిషు స్వామిగ్రాహ్యో భాగః ఆయః। పటాదీనాముపాదానమూలాదతిరిక్తం ద్రవ్యం లాభః। రక్షానిర్వేశో రాజభాగః శుల్కః। ఉత్కోచౌపదా। పఞ్చ అస్మిన్ వృద్ధిర్వా ఆయో వా లాభో వా శుల్కో వా ఉపదా వా దీయతే పఞ్చకః। సప్తకః। శత్యః, శతికః। సాహస్రః। చతుర్థ్యర్థ ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। పఞ్చ అస్మై వృద్ధిర్వా ఆయో వా లాభో వా ఉపదా వా దీయతే పఞ్చకో దేవదత్తః। సిద్ధం త్వధికరణత్వేన వివక్షితత్వాత్। సమమబ్రాహ్మణే దానమ్ ఇతి యథా।

.

1714. పూరణార్ధాట్ఠన్ [5.1.48]

పూరణ-అర్ధాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఠన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తదస్మిన్ వృద్ధి-ఆయ-లాభ-శుల్క-ఉపదాః దీయతే' ఇతి పూరణ-అర్ధాత్ ఠన్

(సి.కౌ) యథాక్రమ ఠక్టిఠనోరపవాదః । ద్వితీయో వృద్ధ్యాదిరస్మిన్దీయతే ద్వితీయికః । తృతీయకః । అర్ధికః । అర్ధశబ్దో రూపకస్యార్ధే రూఢః ॥

(కాశికా) పూరణవాచినః శబ్దాతర్ధశబ్దాచ్ చ ఠన్ ప్రత్యయో భవతి తదస్మిన్ వృద్ధ్యాయ. లాభశుల్కోపదా దీయతే 5.1.47 ఇత్యేతస్మిన్నర్థే। యథాయథం ఠక్ఠఞోరపవాదః। ద్వితీయో వృద్ధ్యాదిరస్మిన్ దీయతే ద్వితీయికః। తృతీయికః। పఞ్చమికః। సప్తమికః। అర్ధికః। అర్ధశబ్దో రుపకార్ధస్య రూఢిః।

.

1715. భాగాద్యచ్చ [5.1.49]

భాగాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తదస్మిన్ వృద్ధి-ఆయ-లాభ-శుల్క-ఉపదాః దీయతే' ఇతి భాగాత్ ఠన్ యత్ చ

(సి.కౌ) చాట్ఠన్ । భాగశబ్దోఽపి రూపకస్యార్థే రూఢః । భాగో వృద్ధ్యాదిరస్మిన్దీయతే భాగ్యం-భాగికం శతమ్ । భాగ్యా భగికా వింశతిః ॥

(కాశికా) భాగశదాద్ యత్ ప్రత్యయో భవతి, చకారాత్ ఠన్ చ, తదస్మిన్ వృద్ధ్యాయలాభశుల్కోపదా దీయతే 5.1.47 ఇత్యేతస్మిన్నర్థే। ఠఞోఽపవాదః। భాగో। వృద్ధ్యాదిరస్మిన్ దీయతే భాగ్యం, భాగికం శతమ్। భాగ్యా, భాగికా వింశతిః। భాగశబ్దోఽపి రూపకార్ధస్య వాచకః।

.

1716. తద్ధరతి వహత్యావహతి భారాద్వంశాదిభ్యః [5.1.50]

తద్ ద్వితీయా-ఏకవచనమ్ హరతి తిఙన్తమ్ వహతి తిఙన్తమ్ ఆవహతి తిఙన్తమ్ భారాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వంశాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

'తద్ హరతి, వహతి, ఆవహతి' (ఇతి) వంశాదిభ్యః భారాత్ సమర్థానాం ప్రథమాత్ పరః ఠఞ్-ప్రత్యయః

(సి.కౌ) వంశాదిభ్యః పరో యో భారశబ్దస్తదన్తం యత్ప్రాతిపదికం తత్ప్రకృతికాద్ద్వితీయాన్తాదిత్యర్థః । వంశభారం హరతి వహత్యావహతి వా వాంశభారికః । ఇక్షుభారికః । భారాద్వంశాదిభ్యః ఇత్యస్య వ్యాఖ్యాన్తరం భారభూతేభ్యో వంశాదిభ్యః ఇతి । భారభూతాన్వంశాన్ హరతి వాంశికః । ఐక్షుకః ॥

(కాశికా) తదితి ద్వితీయాసమర్థాద్ ధరత్యాదిష్వర్థేషు యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి। ప్రకృతివిశేషణం భారాద్ వంశాదిభ్యః ఇతి। వంశాదిభ్యః పరో యో భారశబ్దః తదన్తాత్ ప్రాతిపదికాతితి। వంశభారం హరతి వహతి ఆవహతి వా వాంశభారికః। కౌటజభారికః। బాల్వజభారికః। భారాతితి కిమ్? వంశం హరతి। వంశాదిభ్యః ఇతి కిమ్? వ్రీహిభారం హరతి। అపరా వృత్తిః భారాద్ వంశాదిభ్యః ఇతి, భారభూతేభ్యో వంశాదిభ్యః ఇత్యర్థః। భారశబ్దోఽర్థద్వారేణ వంశాదీనాం విశేషణమ్। భారభూతాన్

వంశాన్ హరతి వాంశికః। కౌటజికః। బాల్వజికః। భారాతితి కిమ్? వంశం హరతి। వంశాదిభ్యః ఇతి కిమ్? భారభూతాన్ వ్రీహీన్ వహతి। సూత్రార్థద్వయమపి చ ఏతదాచార్యేణ శిష్యాః ప్రతిపాదితాః। తదుభయమపి గ్రాహ్యమ్। హరతి దేశాన్తరం ప్రాపయతి చోరయతి వా। వహత్యుత్క్షిప్య ధారయతి ఇత్యర్థః। ఆవహతి ఉత్పాదయతి ఇత్యర్థః। వంశ। కుటజ। బల్వజ। మూల। అక్ష। స్థూణా। అశ్మన్। అశ్వ। ఇక్షు। ఖట్వా। వంశాదిః।

.

1717. వస్నద్రవ్యాభ్యాం ఠన్కనౌ [5.1.51]

వస్న-ద్రవ్యాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ ఠన్కనౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

'తద్ హరతి, వహతి, ఆవహతి' (ఇతి) వస్న-ద్రవ్యాభ్యామ్ ఠన్-కనౌ

(సి.కౌ) యథాసంఖ్యం స్తః । వస్త్రం హరతి వహత్యావహతి వా వస్త్రికః । ద్రవ్యకః ॥

(కాశికా) వస్నద్రవ్యశబ్దాభ్యామ్ ద్వితీయాసమర్థాభ్యాం యథాసఙ్ఖ్యం ఠన్ కనిత్యేతౌ ప్రత్యయౌ భవతో హరత్యాదిష్వర్థేషు। వస్నం హరతి వహతి వా వస్నికః। ద్రవ్యకః।

.

1718. సమ్భవత్యవహరతి పచతి [5.1.52]

సమ్భవతి తిఙన్తమ్ అవహరతి తిఙన్తమ్ పచతి తిఙన్తమ్

'తత్ సమ్భవతి , అవహరతి, పచతి' (ఇతి) సమర్థానాం ప్రథమాత్ పరః ఠఞ్-ప్రత్యయః

(సి.కౌ) ప్రస్థం సంభవతి ప్రాస్థికః కటాహః । ప్రస్థం స్వస్మిన్సమావేశయతీత్యర్థః । ప్రాస్థికీ బ్రాహ్మణీ । ప్రస్థమవహరతి పచతి వేత్యర్థః ।తత్పచతీతి ద్రోణాదణ్ చ (వార్తికమ్) ॥ చాట్ఠఞ్ । ద్రోణం పచతీతి ద్రౌణీ-ద్రౌణికీ ॥

(కాశికా) తతితి ద్వితీయా సమర్థవిభక్తిరనువర్తతే। తదితి ద్వితియాసమర్థాత్ సమ్భవత్యాదిష్వర్థేషు యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి। తత్ర అధేయస్య ప్రమాణానతిరేకః సమ్భవః। ఉపసంహరణమవహారః। విక్లేదనం పాకః। ప్రస్థం సమ్భవతి అవహరతి పచతి వా ప్రాస్థికః। కౌడవికః। ఖారీకః। నను చ పాకే చ సమ్భవోఽస్తి? న అస్త్యత్ర నియోగః। ప్రస్థం పచతి బ్రాహ్మణీ ప్రాస్థికీ। తత్పచతీతి ద్రోణాదణ్ చ। ద్రోణం పచతి ద్రౌణీ, ద్రౌణికీ।

.

1719. ఆఢకాచితపాత్రాత్ ఖోఽన్యతరస్యామ్ [5.1.53]

ఆఢక-ఆచిత-పాత్రాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఖః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'తత్ సమ్భవతి , అవహరతి, పచతి' (ఇతి) ఆఢక-ఆచిత-పాత్రాత్ అన్యతరస్యామ్ ఖః
(సి.కౌ) పక్షే ఠఞ్ । ఆఢకం సంభవతి అవహరతి పచతి వా ఆఢకీనా-ఆఢకికీ । అచితీనా । ఆచితికీ । పాత్రీణా పాత్రికీ ॥
(కాశికా) ఆఢకాఽచితపాత్రశదేభ్యో ద్వితీయాసమర్థేభ్యోఽన్యతరస్యాం సంభవాదిష్వర్థేషు ఖః భవతి। ఠఞోఽపవాదః। పక్షే సోఽపి భవతి। ఆఢకం సంభవతి అవహరతి పచతి వా ఆఢకీనా, ఆఢకికీ। ఆచితీనా, ఆచితికీ। పాత్రీణా, పాత్రికీ।

.

1720. ద్విగోః ష్ఠంశ్చ [5.1.54]
ద్విగోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ష్ఠన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్
'తత్ సమ్భవతి , అవహరతి, పచతి' (ఇతి) ఆఢక-ఆచిత-పాత్రాత్ ద్విగోః ష్ఠన్, అన్యతరస్యామ్ ఖః చ
(సి.కౌ) ఆఢకాచితపాత్రాత్ ఇత్యేవ । ఆఢకాద్యన్తాద్ద్విగోః సంభవత్యాదిష్వర్థేషు ష్ఠన్ఖౌ వా స్తః । పక్షే ఠఞ్ । తస్య అధ్యర్ధ- (కౌముదీ-1693) ఇతి లుక్ । షిత్వాన్ఙీష్ । ద్వ్యాఢకికీ । ద్వ్యాఢకీనా । ద్విగోః- (కౌముదీ-479) ఇతి ఙీప్ । ద్వ్యాఢకీ । ద్వ్యాచితికీ । ద్వ్యాచితీనా । అపరిమాణ- (కౌముదీ-470) ఇతి ఙీబ్నిషేధాత్ । ద్వ్యాచితా । ద్విపాత్రికీ । ద్విపాత్రీణా । ద్విపాత్రీ ॥
(కాశికా) ఆఢకాచితపాత్రాతిత్యేవ। ఆఢకాఽచితపాత్రాన్తాద్ ద్విగోః సంభవత్యాదిష్వర్థేషు ష్ఠన్ ప్రత్యయో భవతి, చకారాత్ ఖః, అన్యతరస్యామ్। విధానసామర్థ్యాదేవ అనయోర్లుక్ న భవతి। ఠఞస్ తు పక్షేఽనుజ్ఞాతస్య అధ్యర్ధపూర్వద్విగోః ఇతి లుగ్ భవత్యేవ। నకారః స్వరార్థః। షకారో ఙీషర్థః। ద్వ్యాఢకికీ, ద్వ్యాఢకీనా, ద్వ్యాఢకీ। ద్వ్యాచితికీ, ద్వ్యాచితీనా, ద్వ్యాచితా। అపరిమాణబిస్తాఽచితేతి ఙీపః ప్రతిషేధః। ద్విపాత్రికీ, ద్విపాత్రీణా, ద్విపాత్రీ।

.

1721. కులిజాల్లుక్ఖౌ చ [5.1.55]
కులిజాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ లుక్-ఖౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్
'తత్ సమ్భవతి, అవహరతి, పచతి' (ఇతి) కులిజాత్ ద్విగోః అన్యతరస్యామ్ లుక్-ఖౌ, ష్ఠన్ చ
(సి.కౌ) కులిజాన్తాద్ద్విగోః సంభవత్యాదిష్వర్థేషు లుక్ఖౌ వా స్తః । చాత్ష్ఠంశ్చ । లుగభావే ఠఞః శ్రవణమ్ । ద్వికులిజీ-ద్వైకులిజికీ-ద్వికులిజీనా-ద్వికులిజికీ ॥
(కాశికా) ద్విగోః ఇత్యేవ। కులిజశబ్దానతాద్ ద్విగోః సంభవత్యాదిష్వర్థేషు లుక్ఖౌ భవతః। చకారాత్ ష్ఠన్ చ। అన్యతరస్యామ్ గ్రహణానువృత్త్యా లుగపి వికల్ప్యతే। ఠఞః పక్షే శ్రవణం భవతి। తేన

చాతూరూప్యం సంపద్యతే। ద్వే కులిజే సంభవతి అవహరతి పచతి వా ద్వికులిజికి, ద్వికులిజీనా, ద్వికులిజీ, ద్వైకులిజికి। పరిమాణాన్తస్య అసంజ్ఞాశాణయోః 7.3.17 ఇత్యత్ర కులిజగ్రహణమపీష్యతే, తేన ఉత్తరపదవృద్ధిరపి న భవతి।

.

1722. సోऽస్యాంశవస్నభృతయః [5.1.56]

సః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అంశ-వస్న-భృతయః ప్రథమా-బహువచనమ్

'సః అస్య అంశ-వస్న-భృతయః' ఇతి సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః ఠఞ్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) అంశో భాగః । వస్త్రం మూల్యమ్ । భృతిర్వేతనమ్ । పఞ్చ అంశో వస్త్రో భృతిర్వాస్య పఞ్చకః ॥

(కాశికా) స ఇతి ప్రథమాసమర్థాతస్య ఇతి షష్ఠ్యర్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి యత్ ప్రథమాసమర్థమంశవస్నభృతయశ్చేత్ తా భవతి। అంశో భాగః। వస్నం మూల్యమ్। భృతిర్వేతనమ్। పఞ్చ అంశో వస్నో వా భృతిర్వాస్య పఞ్చకః। సప్తకః। సాహస్రః।

.

1723. తదస్య పరిమాణమ్ [5.1.57]

తత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ పరిమాణమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య పరిమాణమ్' ఇతి సమర్థానాం ప్రథమాత్ పరః ఠఞ్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) ప్రస్థం పరిమాణమస్య ప్రాస్థికో రాశిః ॥

(కాశికా) తతితి ప్రథమాసమర్థాతస్య ఇతి షష్ఠ్యర్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి యత్ ప్రథమాసమర్థం పరిమాణం చేత్ తద్ భవతి। ప్రస్థః పరిమాణమస్య ప్రాస్థికో రాశిః। ఖారశతికః। శత్యః, శతికః। సాహస్రః। ద్రౌణికః। కౌడవికః। వర్షశతం పరిమాణమస్య వార్షశత���కః। వార్షసహస్రికః। షష్టిర్జీవితపరిమాణమస్య ఇతి షాష్టికః। సాప్తతికః। సమర్థవిభక్తిః ప్రత్యయార్థశ్చ పూర్వసూత్రాదేవ అనువర్తిష్యతే, కిమర్థం పునరనయోరుపాదానమ్? పునర్విధానార్థమ్। ద్వే షష్టీ జీవితపరిమాణమస్య ద్విషాష్టికః। ద్విసాప్తతికః। పునర్విధానసామర్థ్యాదధ్యర్ధపూర్వద్విగోర్లుక్ న భవతి।

.

1724. సంఖ్యాయాః సంజ్ఞాసంఘసూత్రాధ్యయనేషు [5.1.58]

సంఖ్యాయాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సంజ్ఞాసఙ్ఘసూత్రాధ్యయనేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

'తత్ అస్య పరిమాణమ్' (ఇతి) సఙ్ఖ్యాయాః సంజ్ఞా-సంఘ-సూత్ర-అధ్యయనేషు

(సి.కౌ) పూర్వసూత్రమనువర్తతే । తత్ర ।సంజ్ఞాయాం స్వార్థే ప్రత్యయో వాచ్యః (వార్తికమ్) ॥ యద్వా ద్వ్యేకయోరితివత్సంఖ్యామాత్రవృత్తేః పరిమాణిని ప్రత్యయః ॥ పఞ్చైవ పఞ్చకాః శకునయః । పఞ్చ పరిమాణమేషామితి వా । సఙ్ఘే పఞ్చకః । సూత్రేఽష్టకం పాణినీయమ్ । సఙ్ఘశబ్దస్య ప్రాణిసమూహే రూఢత్వాత్సూత్రం పృథగుపాత్తమ్ । పఞ్చకమధ్యయనమ్ ।స్తోమే డవిధిః (వార్తికమ్) ॥ పఞ్చదశ మన్త్రాః పరిమాణమస్య పఞ్చదశః । సప్తదశః । ఏకవింశః । సోమయాగేషు ఛన్దోగైః క్రియమాణా పృష్ఠ్యాదిసంజ్ఞికా స్తుతిః స్తోమః ॥

(కాశికా) తదస్య పరిమాణమ్ 5.1.57 ఇతి వర్తతే। సఙ్ఖ్యావాచినః ప్రాతిపదికాత్ పరిమాణోపాధికాత్ ప్రథమాసమర్థాదస్య ఇతి షష్ఠ్యర్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి। సంజ్ఞాసఙ్ఘసూత్రాధ్యయనేషు ఇతి ప్రత్యయార్థవిశేషణమ్। తత్ర సంజ్ఞాయాం స్వార్థే ప్రత్యయో వాచ్యః। పఞ్చైవ పఞ్చకాః శకునయః। త్రికాః శాలఙ్కాయనాః। సఙ్ఘ పఞ్చ పరిమాణమస్య పఞ్చకః సఙ్ఘః। అష్టకః। సూత్ర అష్టౌ అధ్యాయాః పరిమాణమస్య సూత్రస్య అష్టకం పాణినీయమ్। దశకం వైయాఘ్రపదీయమ్। త్రికం కాశకృత్స్నమ్। నను చ అధ్యాయసమూహః సూత్రసఙ్ఘ ఏవ భవతి? న ఏతదస్తి। ప్రాణిసమూహే సఙ్ఘశబ్దో రూఢః। అధ్యయన పఞ్చకోఽధీతః। సప్తకోఽధీతః। అష్టకః। అనవకః। అధీతిరధ్యయనమ్। తస్య సఙ్ఖ్యాపరిమాణం పఞ్చావృత్తయః పఞ్చవారాః పఞ్చ రూపాణి అస్య అధ్యయనస్య పఞ్చకమధ్యయనమ్। స్తోమే డవిధిః పఞ్చదశాద్యర్థః। పఞ్చదశ మన్త్రాః పరిమాణమస్య పఞ్చదశః స్తోమః। సప్తదశః। ఏకవింశః। శన్శతోర్డినిశ్ ఛన్దసి। పఞ్చదశినోఽర్ధమాసాః త్రింశినో మాసాః। వింశతేశ్చేతి వక్తవ్యమ్। వింశినోఽఙ్గిరసః।

.

1725. పఙ్క్తివింశతిత్రింశత్చత్వారింశత్పఞ్చాశత్షష్టిసప్తత్యశీతినవతిశతమ్ [5.1.59]

పఙ్క్తి-వింశతి-త్రింశత్-చత్వారింశత్-పఞ్చాశత్-షష్టి-సప్తతి-అశీతి-నవతి-శతమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య పరిమాణమ్' (ఇతి) పఙ్క్తి; 'తత్ అస్య సఙ్ఘస్య పరిమాణమ్' (ఇతి) వింశతి-త్రింశత్-చత్వారింశత్-పఞ్చాశత్-షష్టి-సప్తతి-అశీతి-నవతి-శతమ్

(సి.కౌ) ఏతే రూఢిశబ్దా నిపాత్యన్తే ॥

(కాశికా) తదస్య పరిమాణమ్ 5.1.47 ఇతి వర్తతే। పఙ్క్త్యాదయః శబ్దా నిపాత్యన్తే। యదిహ లక్షణేన అనుపపన్నం తత్ సర్వం నిపాతనాత్ సిద్ధమ్। పఞ్చానా టిలోపః తిశ్చ ప్రత్యయః। పఞ్చ పరిమాణమస్య పఙ్క్తిశ్ ఛన్దః। ద్వయోర్దశతోః విన్భావః శతిశ్చ ప్రత్యయః ద్వౌ దశతౌ పైమాణమస్య

సఙ్ఖ్యస్య వింశతిః। త్రయాణాం దశతాం త్రిన్భావః శత్ చ ప్రత్యయః। త్రయో దశతః పరిమాణమస్య త్రింశత్। చతుర్ణాం దశతాం చత్వారిన్భావః శత్ చ ప్రత్యయః। చత్వారో దశతః పరిమాఽణస్య చత్వారింశత్। పఞ్చానాం దశతాం పఞ్చాభావః శత్ చ ప్రత్యయః। పఞ్చ దశతః పరిమాణామస్య పఞ్చాశత్। షణ్ణాం దశతాం షడ్భావః, తిః ప్రత్యయోఽపదత్వం చ। షడ్ దశతః పరిమాణమస్య షష్టిః। సప్తానాం దశతాం సప్తభావః తిః ప్రత్యయశ్చ। సప్త దశతః పరిమాణమస్య సప్తతిః। అష్టానాం దశతామశీభావః తిః ప్రత్యయశ్చ। అష్టౌ దశతః పరిమాణమస్య అశీతిః। నవానాం దశతాం నవభావః తిః ప్రత్యయశ్చ। నవ దశతః పరిమాణమస్య నవతిః। దశనాం దశతాం శభావః తశ్చ ప్రత్యయః। దశ దశతః పరిమాణమస్య సఙ్ఖ్యస్య శతమ్। వింశత్యాదయో గుణశబ్దాః, తే యథా కథంచిద్ వ్యుత్పాద్యాః। న అత్ర అవయవార్థేఽభినివేష్టవ్యమ్। తథా హి పఙ్క్తిః ఇతి క్రమసమ్నివేశేఽపి వర్తతే, బ్రాహ్మణపఙ్క్తిః, పపీలికాపఙ్క్తిః ఇతి। న చ అత్ర అవయవార్థః కశ్చిదస్తి। యా చ ఏషాం విషయభేదేన గుణమాత్రే గుణిని చ వృత్తిః, స్వలిఙ్గసఙ్ఖ్యానువిధానం చ, ఏతదపి సర్వం స్వాభావికమ్ ఏవ। సహస్రాదయోఽప్యేవం జాతియకాః తద్వదేవ ద్రష్టవ్యాః। ఉదాహరణమాత్రమ్ ఏతదితి।

.

1726. పఞ్చద్దశతౌ వర్గే వా [5.1.60]

పఞ్చద్దశతౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ వర్గే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

'తత్ అస్య పరిమాణమ్' (ఇతి) పఞ్చత్-దశతౌ వర్గే వా

(సి.కౌ) పఞ్చ పరిమాణమస్య పఞ్చద్వర్గః । దశత్ । పక్షే పఞ్చకః । దశకః ॥

(కాశికా) పఞ్చత్ దశతిత్యేతౌ నిపాత్యేతే తదస్య అప్రిమాణమ్ ఇత్యస్మిన్ విషయే వర్గేఽభిధేయే। సఙ్ఖ్యాయాః ఇతి కని ప్రాప్తే డతిర్నిపాత్యతే। వావచనాత్ పక్షే సోఽపి భవతి। పఞ్చ పరిమాణస్య పఞ్చద్ వర్గః। దశద్వర్గః। పఞ్చకో వర్గః। దశకో వర్గః।

.

1727. త్రింశచ్చత్వారింశతోర్బ్రాహ్మణే సంజ్ఞాయాం డణ్ [5.1.62]

త్రింశత్-చత్వారింశతోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ బ్రాహ్మణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ డణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య పరిమాణమ్' (ఇతి) త్రింశత్-చత్వారింశతోః సంజ్ఞాయాం బ్రాహ్మణే డణ్

(సి.కౌ) త్రింశదధ్యాయాః పరిమాణమేషాం బ్రాహ్మణానాం త్రైంశాని । చాత్వారింశాని ॥

(కాశికా) తదస్య పరిమాణమ్ ఇత్యేవ। వర్గే ఇతి నివృత్తమ్। త్రింశచ్చత్వరింశచ్ఛబ్దాభ్యాం సంజ్ఞాయాం విషయే డణ్ ప్రత్యయో భవతి తదస్య పరిమాణమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే బ్రాహ్మణేఽభిధేయే। అభిధేయసప్తమీ ఏషా, న విషయసప్తమీ। తేన మన్త్రభాషయోరపి భవతి। త్రింశదధ్యాయాః పరిమాణమ్ ఏషాం బ్రాహ్మణానాం త్రైశాని బ్రాహ్మణాని। చాత్వారింశాని బ్రాహ్మణాని। కానిచిదేవ బ్రాహ్మణాన్యుచ్యన్తే।

.

1728. తద్ అర్హతి [5.1.63]

తత్ ద్వితీయా-ఏకవచనమ్ అర్హతి తిఙన్తమ్

'తద్ అర్హతి' (ఇతి) సమర్థానాం ప్రథమాత్ పరః ఠఞ్-ప్రత్యయః

(సి.కౌ) లబ్ధుం యోగ్యో భవతీత్యర్థే ద్వితీయాన్తాట్ఠఞాదయః స్యుః । శ్వేతచ్ఛత్రర్హతి శ్వైతచ్ఛత్రికః ॥

(కాశికా) తతితి ద్వితీయాసమర్థాదర్హతి ఇత్యస్మిన్నర్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి। శ్వేతచ్ఛత్రమర్హతి శ్వైతఛత్రికః। వాస్త్రయుగ్మికః। శత్యః, శతికః। సాహస్రః।

.

1729. ఛేదాదిభ్యో నిత్యమ్ [5.1.64]

ఛేదాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ నిత్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ నిత్యమర్హతి' ఇతి ఛేదాదిభ్యః

(సి.కౌ) నిత్యమాభీక్ష్ణ్యమ్ । ఛేదం నిత్యమర్హతి ఛైదికో వేతసః । ఛిన్నప్రరూఢత్వాత్ । (గణసూత్రమ్ –) విరాగ విరఙ్గం చ । విరాగం నిత్యమర్హతి । వైరాగికః । వైరఙ్గికః ॥

(కాశికా) నిత్యగ్రహణం ప్రత్యయార్థవిశేషణమ్। ఛేదాఽదిభ్యో ద్వితీయాసమర్థేభ్యో నిత్యమర్హతి ఇత్యస్మిన్నర్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి। ఛేదం నిత్యమర్హతి ఛైదికః। భైదికః। ఛేద। భేద। ద్రోహ। దోహ। వర్త। కర్ష। సంప్రయోగ। విప్రయోగ। ప్రేషణ। సంప్రశ్న। విప్రకర్ష। విరాగ విరఙ్గం చ। వైరఙ్గికః।

.

1730. శీర్షచ్ఛేదాద్యచ్చ [5.1.65]

శీర్షచ్ఛేదాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తత్ నిత్యమర్హతి' (ఇతి) శీర్షచ్ఛేదాత్ యత్ చ

(సి.కౌ) శిరశ్ఛేదం నిత్యమర్హతి శీర్షచ్ఛేద్యః । శైర్షచ్ఛేదికః । యట్ఠకోః సంనియోగేన శిరసః శీర్షభావో నిపాత్యతే ॥

(కాశికా) శీర్షచ్ఛేదశబ్దాద్ ద్వితీయాసమర్థాన్ నిత్యమర్హతి ఇత్యస్మిన్నర్థే యత్ ప్రత్యయో భవతి। చకారాద్ యథావిహితం చ। శిరశ్ఛేదం నిత్యమర్హతి శీర్షచ్ఛేద్యః, శైర్షచ్ఛేదికః। ప్రత్యయసంనియోగేన శిరసః శీర్షభావో నిపాత్యతే।

.

1731. దణ్డాదిభ్యః [5.1.66]

దణ్డాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

'తత్ అర్హతి' (ఇతి) దణ్డాదిభ్యః యత్

(సి.కౌ) ఏభ్యో యత్ స్యాత్ । దణ్డమర్హతి దణ్డ్యః । అర్ఘ్యః । వధ్యః ॥

(కాశికా) నిత్యమ్ ఇతి నివృత్తమ్। దణ్డాదిభ్యో ద్వితియాసమర్థేభ్యః అర్హతి ఇత్యస్మిన్నర్థే యత్ ప్రత్యయో భవతి। ఠకోఽపవాదః। దణ్డమర్హతి దణ్డ్యః। ముసల్యః। దణ్డ। ముసల। మధుపర్క। కశా। అర్ఘ। మేధా। మేఘ। యుగ। ఉదక। వధ। గుహా। భాగ। ఇభ। దణ్డాదిః।

.

1732. పాత్రాద్ఘంశ్చ [5.1.68]

పాత్రాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఘన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తత్ అర్హతి' (ఇతి) పాత్రాత్ ఘన్ యత్ చ

(సి.కౌ) చాద్యత్తదర్హతీత్యర్థే । పాత్రియః । పాత్ర్యః ॥

(కాశికా) పాత్రశబ్దాద్ ఘన్ ప్రత్యయో భవతి చకారాద్ యత్ చ, తదర్హతి ఇత్యస్మిన్నర్థే। ఠక్ఠఞోరపవాదః। పాత్రం పరిమాణమప్యస్తి। పాత్రమర్హతి పాత్రియః। పాత్ర్యః।

.

1733. కడఙ్కరదక్షిణాచ్ఛ చ [5.1.69]

కడఙ్కర-దక్షిణాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఛ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్

'తద్ అర్హతి' (ఇతి) కడఙ్కర-దక్షిణాత్ ఛః యత్ చ

(సి.కౌ) చాద్యత్ । కడం కరోతీతి విగ్రహే అత ఏవ నిపాతనాత్ఖచ్ । కడంకరం మాషముద్రాదికాష్ఠమర్హతీతి కడంకరీయో గౌః । కడంకర్యః । దక్షిణామర్హతీతి దక్షిణీయః-దక్షిణ్యః ॥

(కాశికా) కడఙ్కరదక్షిణాశబ్దాభ్యాం ఛః ప్రత్యయో భవతి, చకారాద్ యత్ చ, తదర్హతి ఇత్యస్మిన్ విషయే। ఠకోఽపవాదః। కడఙ్కరమర్హతి కడఙ్కరీయో గౌః, కడఙ్కర్యః। దక్షిణామర్హతి దక్షిణీయో భిక్షుః,

దక్షిణ్యో బ్రాహ్మణః। దక్షిణశబ్దస్య అల్పాచ్తరస్య అపూర్వనిపాతేన లక్షణవ్యభిచారచిహ్నేన యథాసఙ్ఖ్యాభావం సూచయతి।

.

1734. స్థాలీబిలాత్ [5.1.70]

స్థాలీబిలాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

'తద్ అర్హతి' (ఇతి) స్థాలీబిలాత్ ఛః యత్ చ

(సి.కౌ) స్థాలీబిలమర్హన్తి స్థాలీబిలీయాస్తణ్డులాః-స్థాలీబిల్యాః । పాకయోగ్యాః ఇత్యర్థః ॥

(కాశికా) ఛయతౌ అనువర్త్తేతే స్థాలీబిలశబ్దాచ్ ఛయతౌ ప్రత్యయౌ భవతః తదర్హతి ఇత్యస్మిన్నర్థే। ఠకోఽపవాదౌ। స్థాలీబిమలర్హన్తి స్థాలీబిలీయాః తణ్డులాః, స్థాలీబిల్యాః। పాక్యోగ్యాః ఇత్యర్థః।

.

1735. యజ్ఞర్త్విగ్భ్యాం ఘఖఞౌ [5.1.71]

యజ్ఞ-ఋత్విగ్భ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ ఘ-ఖఞౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

'తత్ అర్హతి' (ఇతి) యజ్ఞ-ఋత్విగ్భ్యాం ఘ-ఖఞౌ

(సి.కౌ) యథాసంఖ్యం స్తః । యజ్ఞమృత్విజం వార్హతి యజ్ఞియః । ఆర్త్విజీనో యజమానః ॥యజ్ఞర్త్విగ్భ్యం తత్కర్మార్హతీత్యుపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ యజ్ఞియో దేశః । ఆర్త్విజీన ఋత్విక్ ॥ ఇతి ఆర్హీయాణాం ఠగాదీనాం ద్వాదశానాం గతోఽవధిః ॥। ఇతి తద్ధితాధికారే ఆర్హీయప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) యజ్ఞశబ్దాదృత్విక్శబ్దాచ్ చ యథాసఙ్ఖ్యం ఘఖఞౌ ప్రత్యయౌ భవతః తదర్హతి ఇత్యస్మిన్ విషయే। ఠకోఽపవాదౌ। యజ్ఞియో బ్రాహ్మణః। ఆర్త్విజీనో బ్రాహ్మణః। యజ్ఞర్త్విగ్భ్యాం తత్కర్మార్హతి ఇత్యుపసఙ్ఖ్యానమ్। యజ్ఞకర్మ అర్హతి యజ్ఞియో దేశః। ఋత్విక్కర్మ అర్హతి ఆర్త్విజీనం బ్రాహ్మణకులమ్। అర్హీయాణాం ఠగాదీనాం పూర్ణోఽవధిః। అతః పరం ప్రాగ్వతీయః ఠఞేవ భవతి।

.

1736. పారాయణతురాయణచాన్ద్రాయణం వర్తయతి [5.1.72]

పారాయణ-తురాయణ-చాన్ద్రాయణమ్ ద్వితీయా-ఏకవచనమ్ వర్తయతి తిఙన్తమ్

'తత్ పారాయణ-తురాయణ-చాన్ద్రాయణమ్ వర్తయతి' (ఇతి) సమర్థానాం ప్రథమాత్ పరః ఠఞ్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) ॥ అథ తద్ధితాధికారే ఠఞధికారే కాలాధికారప్రకరణమ్ ॥అతః పరం ఠఞేవ ॥ పారాయణం వర్తయతి పారాయణికశ్ఛాత్రః । తురాయణం యజ్ఞవిశేషః, తం వర్తయత్ తౌరాయణికో యజమానః । చాన్ద్రాయణికః ॥

(కాశికా) సమర్థవిభక్తిరనువర్తతే। అర్హతీతి నివృత్తమ్। పారాయణాదిభ్యో ద్వితీయాసమర్థేభ్యః వర్తయతి ఇత్యస్మిన్నర్థే ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి। పారాయణం వర్తయతి అధీతే పారాయణికశ్ఛాత్రః। తౌరాయణికో యజమానః। చాన్ద్రాయణికస్తపస్వీ।

.

1737. సంశయమాపన్నః [5.1.73]

సంశయమ్ ద్వితీయా-ఏకవచనమ్ ఆపన్నః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ సంశయమాపన్నః' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః ఠఞ్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) సంశయవిషయీభూతోఽర్థః సాంశయికః ॥

(కాశికా) సంశయశబ్దాద్ ద్వితీయాసమర్థాతాపన్నః ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి। సంశయమాపన్నః ప్రాప్తః సాంశయికః స్థాణుః।

.

1738. యోజనం గచ్ఛతి [5.1.74]

యోజనమ్ ద్వితీయా-ఏకవచనమ్ గచ్ఛతి తిఙన్తమ్

'తత్ యోజనమ్ గచ్ఛతి' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః ఠఞ్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) యౌజనికః ।క్రోశశతయోజనశతయోరుపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ క్రోశశతం గచ్ఛతి క్రౌశశతికః ।తతోఽభిగమనమర్హతీతి చ వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ క్రోశశతాదభిగమనమర్హతీతి క్రౌశశతికో భిక్షుః । యౌజనశతిక ఆచార్యః ॥

(కాశికా) యోజనశబ్దాత్ ద్వితీయాసమర్థాద్ గచ్ఛతి ఇత్యస్మిన్నర్థే ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి। యోజనం గచ్ఛతి యౌజనికః। క్రోశశతయోజనశతయోరుపసఙ్ఖ్యానమ్। క్రోశశతమ్ గచ్ఛతి క్రౌశశతికః। యౌజనశతికః। తతోఽభిగమనమర్హతీతి చ క్రోశశతయోజనశతయోరుపసఙ్ఖ్యానమ్। క్రోశశతాదభిగమనమర్హతి క్రౌశశతికో భిక్షుః। యౌజనశతిక ఆచార్యః।

.

1739. పథః ష్కన్ [5.1.75]

పథః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ష్కన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ గచ్ఛతి' (ఇతి) పథః ష్కన్

(సి.కౌ) షో ఙీషర్థః । పన్థానం గచ్ఛతి పథికః పథికీ ॥

(కాశికా) పథిన్శబ్దాద్ ద్వితీయాసమర్థాద్ గచ్ఛతి ఇత్యస్మిన్నర్థే ష్కన్ ప్రత్యయో భవతి। నకారః స్వరార్థః। షకారో ఙీషర్థః। పన్థానం గచ్ఛతి పథికః। పథికీ।

.

1740. పన్థో ణ నిత్యమ్ [5.1.76]

పన్థః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ణ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)నిత్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ నిత్యమ్ గచ్ఛతి' (ఇతి) పథః పన్థః, ణః

(సి.కౌ) పన్థానం నిత్యం గచ్ఛతి పాన్థః । పాన్థీ ॥

(కాశికా) నిత్యగ్రహణం ప్రత్యయార్థవిశేషణమ్। పథః పన్థ ఇత్యయమాదేశో భవతి ణశ్చ ప్రత్యయో నిత్యం గచ్ఛతి ఇత్యస్మిన్ విషయే। పన్థానం నిత్యం గచ్ఛతి పాన్థో భిక్షాం యాచతే। నిత్యమ్ ఇతి కిమ్? పథికః।

.

1741. ఉత్తరపథేనాహృతం చ [5.1.77]

ఉత్తరపథేన తృతీయా-ఏకవచనమ్ ఆహృతమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

ఉత్తరపథేన ఆహృతమ్, గచ్ఛతి చ (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః ఠఞ్-ప్రత్యయః

(సి.కౌ) ఉత్తరపథేనాహృతం ఔత్తరపథికమ్ । ఉత్తరపథేన గచ్ఛతి ఔత్తరపథికః ।ఆహృతప్రకరణే వారిజఙ్గలస్థలకాన్తారపూర్వాదుపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ వారిపథికమ్ ॥

(కాశికా) నిర్దేశాదేవ సమర్థవిభక్తిః। ఉత్తరపథశబ్దాద్ తృతీయాసమర్థాతాహృతమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి। చకారః ప్రత్యయార్థసముచ్చయే, గచ్ఛతీతి చ। అత్ర అపి తృతీయా ఏవ సమర్థవిభక్తిః। ఉత్తరపథేనాఽఽహృతమ్ ఔత్తరపథికమ్। ఉత్తరపథేన గచ్ఛతి ఔత్తరపథికః। ఆహృతప్రకరణే వారిజఙ్గలస్థల్కాన్తారపూర్వపదాదుపసఙ్ఖ్యానమ్। వారిపథేన ఆహృతమ్ వారిపథికమ్। వారిపథేన గచ్ఛతి వారిపథికః। జఙ్గలపథేన ఆహృతమ్ జాఙ్గలపథికమ్। జఙ్గలపథేన గచ్ఛతి జాఙ్గలపథికః। స్థలపథేన ఆహృతమ్ స్థాలపథికమ్। స్థలపథేనగచ్ఛతి స్థాలపథికః। కాన్తారపథేన ఆహృతమ్ కాన్తారపథికమ్। కాన్తారపథేన గచ్ఛతి కాన్తారపథికః। అజపథశఙ్కుపథాభ్యాం చ ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। అజపథేన ఆహృతమాజపథికమ్, గచ్ఛతి వా ఆజపథికః। శఙ్కుపథేన ఆహృతమ్ శాఙ్కుపథికమ్। గచ్ఛతి వా శాఙ్కుపథికః। మధుకమరిచయోరణ్ స్థలాత్। స్థలపథేన ఆహృతమ్ స్థాలపథం మధుకమ్।

.

1742. కాలాత్ [5.1.78]

కాలాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

ప్రాగ్వతేః కాలాత్ ఠఞ్

(సి.కౌ) వ్యుష్టాదిభ్యోఽణ్ (కౌముదీ-1761) ఇత్యతః ప్రాగధికారోఽయమ్ ॥

(కాశికా) కాలాతిత్యధికారః। యదిత ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామః కాలాతిత్యేవం తద్ వేదితవ్యమ్।

.

1743. తేన నిర్వృత్తమ్ [5.1.79]

తేన తృతీయా-ఏకవచనమ్ నిర్వృత్తమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తేన నిర్వృత్తమ్' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ కాలాత్ ఠఞ్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) అహ్నా నిర్వృత్తమాహ్నికమ్ ॥

(కాశికా) మాసేన నిర్వృత్తమ్ మాసికమ్। ఆర్ధమాసికమ్। సాంవత్సరికమ్। కాలాతిత్యధికారః వ్యుష్టాదిభ్యోఽణ్ 5.1.97 ఇతి యావత్। తేన నిర్వృత్తమ్ 5.1.79। తేన ఇతి తృతీయాసమర్థాత్ కాలవాచినః ప్రాతిపదికాత్ విర్వృత్తమ్ ఇత్యస్మిన్నర్థే ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి। అహ్నా విర్వృత్తమాహ్నికమ్। ఆర్ధమాసికమ్। సాంవత్సరికమ్।

.

1744. తమధీష్టో భృతో భూతో భావీ [5.1.80]

తమ్ ద్వితీయా-ఏకవచనమ్ అధీష్టః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ భృతః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ భూతః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ భావీ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తమధీష్టః, భృతః, భూతః, భావీ' (ఇతి) కాలాత్ ఠఞ్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) అధీష్టః సత్కృత్య వ్యాపారితః । భృతో వేతనేన క్రీతః । భూతః స్వసత్తయా వ్యాప్తకాలః । భావీ తాదృశ ఏవానాగతః కాలః । మాసమధీష్టో మాసికోఽధ్యాపకః । మాసం భృతో మాసికః కర్మకరః । మాసం భూతో మాసికో వ్యాధిః । మాసం భావీ మాసిక ఉత్సవః ॥

(కాశికా) తమ్ ఇతి ద్వితీయాసమర్థాత్ కాలవాచినః ప్రాతిపదికాతధీష్టో భృతో భూతో భావీ వా ఇత్యస్మిన్నర్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి। అధీష్టః సత్కృత్య వ్యాపాదితః। భృతః వేతనేన క్రీతః। భూతః స్వసత్తయా వ్యాప్తకాలః। భావీ తాదృశ ఏవానాగతః। కాలాధ్వనోరత్యన్తసంయోగే 2.3.5 ఇతి ద్వితీయా। మాసమధీష్టః మాసికోఽధ్యాపకః। మాసం భృతః మాసికః కర్మకరః। మాసం భూతః మాసికో వ్యాధిః। మాసం భావీ మాసికః ఉత్సవః। నను చాధ్యేషణం భరణం చ ముహూర్తం క్రియతే తేన కథం

మాసో వ్యాప్యతే? అధ్యేషణభరణే క్రియార్థే, తత్ర ఫలభూతయా క్రియయా మాసో వ్యాప్యమానస్ తాభ్యామ్ ఏవ వ్యాప్తః ఇత్యుచ్యతే।

.

1745. మాసాద్వయసి యత్ఖఞౌ [5.1.81]

మాసాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వయసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ యత్ఖఞౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

'తమ్ భూతః' (ఇతి) మాసాత్ వయసి యత్-ఖఞౌ

(సి.కౌ) మాసం భూతో మాస్యః । మాసీనః ॥

(కాశికా) మాసశబ్దాద్ వయస్యభిధేయే యత్ఖఞౌ ప్రత్యయౌ భవతః। ఠఞోఽపవాదౌ। అధీష్టాదీనాం చతుర్ణామధికారేఽపి సామర్థ్యాద్ భూత ఏవ అత్ర అభిసమ్బధ్యతే। మాసం భూతః మాస్యః, మాసీనః। వయసి తి కిమ్? మాసికమ్।

.

1746. ద్విగోర్యప్ [5.1.82]

ద్విగోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'భూతః' (ఇతి) మాసాత్ ద్విగోః వయసి యప్

(సి.కౌ) మాసాద్వయసీత్యనువర్తతే । ద్వౌ మాసౌ భూతో ద్విమాస్యః ॥

(కాశికా) మాసాద్ వయసి తి వర్తతే। మాసాన్తాద్ ద్విగోర్యప్ ప్రత్యయో భవతి వయస్యభిధేయే। ద్వౌమాసౌ భూతః ద్విమాస్యః। త్రిమాస్యః।

.

1747. షణ్మాసాణ్ణ్యచ్చ [5.1.83]

షణ్మాసాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ణ్యత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తమ్ భూతః' (ఇతి) వయసి షణ్మాసాత్ ద్విగోః ణ్యత్, యప్ , ఠఞ్ చ

(సి.కౌ) వయసీత్యేవ । యబప్యనువర్తతే । చాట్ఠఞ్ । షణ్మాస్యః । షాణ్మాసికః ॥

(కాశికా) వయసి ఇత్యేవ। షణ్మాసశబ్దాద్ వయస్యభిధేయే ణ్యత్ ప్రత్యయో భవతి, యప్ చ। ఔత్సర్గికష్ఠఞపీష్యతే, స చకారేణ సముచ్చేతవ్యః। స్వరితత్వాచ్చానన్తరోఽనువర్తిష్యతే। తేన త్రైరూప్యం భవతి। షాణ్మాస్యః, షణ్మాస్యః, షాణ్మాసికః।

.

1748. అవయసి ఠంశ్చ [5.1.84]

అవయసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఠన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తమ్ భూతః' (ఇతి) అవయసి షణ్మాసాత్ ద్విగోః ణ్యత్ ఠన్ చ

(సి.కౌ) చాణ్ణ్యత్ । షణ్మాసికో వ్యాధిః షాణ్మాస్యః ॥

(కాశికా) షణ్మాసశబ్దాద్ వయస్యభిధేయే ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి। చకారేణ అనన్తరస్య ణ్యతః సముచ్చయః క్రియతే। షణ్మాసికో రోగః, షాణ్మాస్యః।

.

1749. సమాయాః ఖః [5.1.85]

సమాయాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఖః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తమధీష్టః భృతః భూతః భావీ' (ఇతి) సమాయాః ఖః

(సి.కౌ) సమామధీష్టో భృతో భూతో భావీ వా సమీనః ॥

(కాశికా) అధీష్టాఽఽదయశ్చత్వారోఽర్థా అనువర్తన్తే। సమాశబ్దాద్ ద్వితీయాసమర్థాదధీష్టాదిషు అర్థేషు ఖః ప్రత్యయో భవతి। ఠఞోఽపవాదః సమామధీష్టో భృతో భూతో భావీ వా సమీనః। కేచిత్ తు తేన నిర్వృత్తమ్ 5.1.79 ఇతి సర్వత్ర అనువర్తయన్తి। సమయా నిర్వృత్తః సమీనః।

.

1750. ద్విగోర్వా [5.1.86]

ద్విగోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

'తమధీష్టో భృతో భూతో భావీ' (తథా) 'తేన నిర్వృత్తమ్' (ఇతి) సమాయాః ద్విగోః ఖః వా

(సి.కౌ) సమాయాః ఖ ఇత్యేవ । తేన పరిజయ్య - (కౌముదీ-1757) ఇత్యతః ప్రాక్నిర్వృత్తాదిషు పఞ్చస్వర్థేషు ప్రత్యయాః । ద్విసమీనః । ద్వైసమికః ॥

(కాశికా) సమాయాః ఖః 5.1.85 ఇత్యేవ। సమాశబ్దాన్తాద్ ద్విగోః నిర్వృత్తాదిసు అర్థేషు పఞ్చసు వా ఖః ప్రత్యయో భవతి। పూర్వేణ నిత్యఃప్రాప్తో వికల్ప్యతే। ప్రాగ్వతేః సఙ్ఖ్యాపూర్వపదానాం తదన్తగ్రహణమలుకి 7.3.17 ఇతి ప్రాప్తిరస్త్యేవ। ఖేన ముక్తే పక్షే ఠఞపి భవతి। ద్విసమినః, ద్వైసమికః। త్రిసమీనః, త్రైసమికః।

.

1751. రాత్ర్యహస్సంవత్సరాచ్చ [5.1.87]

రాత్రి-అహః-సంవత్సరాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తమధీష్టో భృతో భూతో భావీ' (తథా) 'తేన నిర్వృత్తమ్' (ఇతి) రాత్రి-అహః-సంవత్సరాత్ ద్విగోః ఖః వా

(సి.కౌ) ద్విగోరిత్యేవ । ద్విరాత్రీణః । ద్వైరాత్రికః । ద్వ్యహీనః । ద్వైయహ్నికః । సమాసాన్తవిధేరనిత్యత్వాన్న టచ్ । ద్విసంవలత్సరీణః ॥

(కాశికా) రాత్రి అహః సంవత్సర ఇత్యేవమన్తాద్ ద్విగోః నిర్వృత్తాదిషు అర్థేషు వా ఖః ప్రత్యయో భవతి। ఖేన ముక్తే పక్షే ఠఞపి భవతి। ద్విరాత్రీణః, ద్వైరాత్రికః। త్రిరాత్రీణః, త్రైరాత్రికః। ద్వ్యహీనః, ద్వైయహ్నికః। త్ర్యహీణః, త్రైయహ్నికః। ద్విసంవత్సరీణః, ద్విసాంవత్సరికః। త్రిసంవత్సరీణః, త్రిసాంవత్సరికః। సఙ్ఖ్యాయాః సంవత్సరసఙ్ఖ్యస్య చ ఇత్యుత్తరపదవృద్ధిః।

.

1752. సంఖ్యాయాః సంవత్సరసంఖ్యస్య చ [7.3.15]

సంఖ్యాయాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సంవత్సరసంఖ్యస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) సంఖ్యాయా ఉత్తరపదస్య వృద్ధిః స్యాత్ ఞిదాదౌ । ద్విసాంవత్సరికః । ద్వే షష్టీ భృతో ద్విషాష్టికః । సంఖ్యాయాః పరిమాణాన్తస్యేత్యేవ సిద్ధే సంవత్సరగ్రహణం పరిమాణగ్రహణే కాలపరిమాణస్యాగ్రహణార్థమ్ । తేన ద్వైసమిక ఇత్యుత్తరపదవృద్ధిర్న ॥

(కాశికా) సఙ్ఖ్యాయా ఉత్తరపదస్య సంవత్సరశబ్దస్య సఙ్ఖ్యాయాశ్చ అచామాదేరచః స్థానే వృద్ధిర్భవతి తద్ధితే ఞితి, ణితి, కితి చ పరతః। ద్వౌ సంవత్సరాబధీష్టో భృతో భూతో భావీ వా ద్విసాంవత్సరికః। సఙ్ఖ్యాయాః ద్వే షష్టీ అధీష్టో భృతో భూతో భావీ వా ద్విషాష్టికః। ద్విసాప్తతికః। ద్విషష్ట్యాదిశబ్దో వర్షేషు సంఖ్యేయేషు వర్తమానః కాలాధికారవిహితం ప్రత్యయముత్పాదయతి। పరిమాణాన్తస్య అసంజ్ఞాశాణయోః 7.3.17 ఇత్యేవ సిద్ధే సంవత్సరగ్రహణమ్ పరిమాణగ్రహణే కాలపరిమాణస్య అగ్రహణార్థమ్। తేన ద్వైసమికః, త్రైసమికః ఇతి ఉత్తరపదవృద్ధిర్న భవతి। ద్వివర్షా, త్రివర్షా మాణవికా ఇతి అపరిమాణబిస్తాచిత ఇతి పర్యుదాసో న భవతి।

.

1753. వర్షాల్లుక్ చ [5.1.88]

వర్షాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ లుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తమధీష్టో భృతో భూతో భావీ' (తథా) 'తేన నిర్వృత్తమ్' (ఇతి) వర్షాత్ ద్విగోః ఖః ఠఞ్ వా, లుక్ చ।

(సి.కౌ) వర్షశబ్దాన్తాద్ద్విగోర్వా ఖః । పక్షే ఠఞ్ వా చ లుక్ । త్రీణి రూపాణి । ద్వివర్షీణో వ్యాధిః । ద్వివర్షః ॥

(కాశికా) ద్విగోః ఇత్యేవ। వర్షాన్తాద్ ద్విగోర్నిర్వృత్తాదిష్వర్థేషు వా ఖః ప్రత్యయో భవతి। పక్షే ఠఞ్। తయోశ్చ వా లుగ్ భవతి। ఏవం త్రీణి రూపాణి భవన్తి। ద్వివర్షీణో వ్యాధిః, ద్వివార్షికః, ద్వివర్షః। త్రివర్షీణః, త్రివార్షికః, త్రివర్షః। వర్షస్య అభవిష్యతి 7.3.16 ఇత్యుత్తరపదవృద్ధిః। భావిని తు త్రైవర్షికః।

.

1754. వర్షస్యాభవిష్యతి [7.3.16]

వర్షస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అభవిష్యతి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉత్తరపదస్య వృద్ధిః స్యాత్ । ద్వివార్షికో మనుష్యః । భవిష్యతి తు ద్వైవర్షికః । అధీష్టభృతయోరభవిష్యతీతి ప్రతిషేధో న । గమ్యతే హి తత్ర భవిష్యత్తా న తు తద్ధితార్థః । ద్వే వర్షే అధీష్టో భృతో వా కర్మ కరిష్యతీతి ద్వివార్షికో మనుష్యః । పరిమాణాన్తస్యాసంజ్ఞాశాణయోః (కౌముదీ-1683) ద్వౌ కుడవౌ పరిమాణమస్య ద్వికౌడవికః । ద్వాభ్యాం సువర్ణాభ్యాం క్రీతం ద్విసౌవర్ణికమ్ । ద్వినైష్కికమ్ । అసంజ్ఞేతి కిమ్ । పఞ్చ కలాపాః పరిమాణమస్య పాఞ్చకలాపికమ్ । తద్ధితాన్తః సంజ్ఞైషా । ద్వైశాణమ్ । కులిజశబ్దమపి కేచిత్పఠన్తి । ద్వైకులిజికః ॥

(కాశికా) సఙ్ఖ్యాయా ఉత్తరస్య వర్షశబ్దస్య అచామాదేరచః వృద్ధిర్భవతి తద్ధితే ఞితి, ణితి, కితి చ పరతః, స చేత్ తద్ధితో భవిష్యత్యర్థే న భవతి। ద్వే వర్షే అధీష్టో భృతో భూతో వా ద్వివార్షికః। త్రివార్షికః। అభవిష్యతీతి కిమ్? యస్య త్రైవర్షికం ధాన్యం నిహితం భృత్యవృత్తయే, అధికం వా అపి విద్యేత, స సోమం పాతుమర్హతి। త్రీణి వర్షాణి భావీ ఇతి త్రైవర్షికమ్। అధీష్టభృతయోరభవిష్యతీతి ప్రతిషేధో న భవతి। గమ్యతే హి తత్ర భవిష్యత్తా, న తు తద్ధితార్థః। ద్వే వర్షే అధీష్టో భృతో వా కర్మ కరిష్యతీతి ద్వివార్షికో మనుష్యః।

.

1755. చిత్తవతి నిత్యమ్ [5.1.89]

చిత్తవతి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ నిత్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తమ్ భూతః' (ఇతి) వర్షాత్ ద్విగోః చిత్తవతి నిత్యమ్ లుక్

(సి.కౌ) వర్షశబ్దాన్తాద్ద్విగోః ప్రత్యయస్య నిత్యం లుక్ స్యాత్ చేతనే ప్రత్యయార్థే । ద్వివర్షో దారకః ॥

(కాశికా) చిత్తవతి ప్రత్యయార్థేఽభిధేయే వర్షశబ్దాన్తాద్ ద్విగోర్నిర్వృత్తాదిష్వర్థేషు ఉత్పన్నస్య ప్రత్యయస్య నిత్యం లుగ్ భవతి। పూర్వేణ వికల్పే ప్రాప్తే వచనమ్। ద్వివర్షో దారకః। చిత్తవతీతి కిమ్? ద్వివర్షీణో వ్యాధిః।

.

1756. షష్టికాః షష్టిరాత్రేణ పచ్యన్తే [5.1.90]

షష్టికాః ప్రథమా-బహువచనమ్ షష్టిరాత్రేణ తృతీయా-ఏకవచనమ్ పచ్యన్తే తిఙన్తమ్

'షష్టిరాత్రేణ పచ్యన్తే' (ఇతి) షష్టికాః।

(సి.కౌ) బహువచనమతన్త్రమ్ । షష్టికో ధాన్యవిశేషః । తృతీయాన్తాత్కన్ రాత్రశబ్దలోపశ్చ నిపాత్యతే ॥

(కాశికా) షష్టికశబ్దో నిపాత్యతే। బహువచనమతన్త్రమ్। షష్టిరాత్రశబ్దాత్ తృతీయాసమర్థాత్ కన్ ప్రత్యయో నిపాత్యతే పచ్యన్తే ఇత్యేతస్మిన్నర్థే, రాత్రిశబ్దస్య చ లోపః। షష్టిరాత్రేణ పచ్యన్తే షష్టికాః। సంజ్ఞా ఏషా ధాన్యచిశేషస్య। తేన ముద్గాదిష్వతిప్రసఙ్గో న భవతి।

.

1757. తేన పరిజయ్యలభ్యకార్యసుకరమ్ [5.1.93]

తేన తృతీయా-ఏకవచనమ్ పరిజయ్య-లభ్య-కార్య-సుకరమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తేన పరిజయ్య-లభ్య-కార్య-సుకరమ్' (ఇతి) సమర్థానాం ప్రథమాత్ కాలాత్ పరః ఠఞ్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) మాసేన పరిజయ్యో జేతుం శక్యో మాసికో వ్యాధిః । మాసేన లభ్యం కార్యం సుకరం వా మాసికమ్ ॥

(కాశికా) తేన ఇతి తృతీయాసమర్థాత్ కాలవాచినః ప్రాతిపదికాత్ పరిజయ్య, లభ్య, కాయ, సుకర ఇత్యేతేష్వర్థేషు ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి। మాసేన పరిజయ్యః, శక్యతే జేతుం, మాసికో వ్యాధిః। సాంవత్సరికః। మాసేన లభ్యః మాసికః పటః। మాసేన కార్యమ్ మాసికం చాన్ద్రాయణమ్। మాసేన సుకరః మాసికః ప్రాసాదః।

.

1758. తదస్య బ్రహ్మచర్యమ్ [5.1.94]

తత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ బ్రహ్మచర్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య బ్రహ్మచర్యమ్' (ఇతి) సమర్థానాం ప్రథమాత్ కాలాత్ పరః ఠఞ్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) ద్వితీయాన్తాత్కాలవాచినోఽస్యేత్యర్థే ప్రత్యయః స్యాత్ । అత్యన్తసంయోగే ద్వితీయా । మాసం బ్రహ్మచర్యమస్య స మాసికో బ్రహ్మచారీ । ఆర్ధమాసికః । యద్వా ప్రథమాన్తాదస్యేత్యర్థే ప్రత్యయః । మాసోఽస్యేతి మాసికం బ్రహ్మచర్యమ్ ।మహానామ్న్యాదిభ్యః షష్ఠ్యన్తేభ్య ఉపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ మహానామ్న్యో నామ విదామఘవన్నిత్యాద్యా ఋచః । తాసాం బ్రహ్మచర్యమస్య మాహానామ్నికః । హరదత్తస్తు భస్యాఢ ఇతి పుంవద్భావాన్మాహానామిక ఇత్యాహ ।చతుర్మాసాణ్ణ్యో యజ్ఞే (వార్తికమ్) ॥ తత్ర భవ ఇత్యర్థే ॥ చతుర్షు మాసేషు భవన్తి చాతుర్మాస్యాని యజ్ఞకర్మాణి ।సంజ్ఞాయామణ్ (వార్తికమ్) ॥ చతుర్షు మాసేషు భవతి చాతుర్మాసీ ఆషాఢీ । అణ్ణన్తత్వాన్ఙీప్ ॥

(కాశికా) తదితి ద్వితియాసమర్థవిభక్తిః। సా చ అత్యన్తసంయోగే। అస్య ఇతి ప్రత్యయార్థః। బ్రహమచర్యమ్ ఇతి ద్వాభ్యామపి సమ్బధ్యతే। కాలస్య వ్యాపకం, ప్రత్యయార్థస్య చ స్వమ్ ఇతి। తదితి ద్వితీయాసమర్థాత్ కాలవాచినః ప్రాతిపదికాదస్య ఇతి షష్ఠ్యర్థే ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి, బ్రహ్మచర్యం చేద్ గమ్యతే। మాసం బ్రహ్మచర్యమస్య మాసికః బ్రహ్మచారీ। ఆర్ధమాసికః। సాంవత్సరికః। అపరా వృత్తిః తదితి ప్రథమాసమర్థాదస్య ఇతి షష్ఠ్యర్థే ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి, యత్ తదస్య ఇతి నిర్దిష్టం బ్రహ్మచర్యం చేద్ తద్ భవతి। మాసోఽస్య బ్రహమచర్యస్య మాసికం బ్రహమచర్యమ్। ఆర్ధమాసికమ్। సాంవత్సరికమ్। పూర్వత్ర బ్రహమచారీ ప్రత్యయార్థః, ఉత్తరత్ర బ్రహమచర్యమ్ ఏవ। ఉభయమపి ప్రమాణమ్, ఉభయథా సూత్రప్రణయనాత్। మహానామ్న్యాదిభ్యః షష్ఠీసమర్థేభ్య ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। మాహానామికమ్। గౌదానికమ్। ఆదిత్యవ్రతికమ్। తచ్ చరతీతి చ। మహానామ్న్య ఋచః, తత్ సహచరితం వ్రతం తచ్ఛబ్దేన ఉచ్యతే। మహానామ్నీశ్చరతి మాహానామికః। ఆదిత్యవ్రతికః। గౌదానికః। భస్యాఢే ఇతి పుంబద్భావేన ఙీపి నివృత్తే నస్ తద్ధితే 6.4.144 ఇతి టిలోపః। అవాన్తరదీక్షాదిభ్యో డినిర్వక్తవ్యః। అవాన్తరదీక్షాం చరతి అవాన్తరదీక్షీ। తిలవ్రతీ। అష్టాచత్వారింశతో డ్వుంశ్చ డినిశ్చ వక్తవ్యః। అష్టాచత్వారింశద్ వర్షాణి వ్రతం చరతి అష్టాచత్వారింశకః, అష్టాచత్వరింశీ। చాతుర్మాస్యానాం యలోపశ్చ డ్వుంశ్చ డినిశ్చ వక్తవ్యః। చాతుర్మాస్యాని చరతి చాతుర్మాసకః, చాతురమాసీ। చతుర్మాస్యాణ్ ణ్యో యజ్ఞే తత్ర భవే। చతుర్షు మాసేషు భవాని చాతుర్మాస్యాని। సంజ్ఞాయామణ్ వక్తవ్యః। చతుర్షు మాసేషు భవా చాతుర్మాసీ పౌర్ణమాసీ। ఆషాఢీ। కార్త్తికీ। ఫాల్గునీ।

.

1759. తస్య చ దక్షిణా యజ్ఞాఖ్యేభ్యః [5.1.95]

తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ దక్షిణా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ యజ్ఞాఖ్యేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

'తస్య దక్షిణా' (ఇతి) యజ్ఞాఖ్యేభ్యః సమర్థానాం ప్రథమాత్ పరః ఠఞ్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) ద్వాదశాహస్య దక్షిణా ద్వాదశాహికీ । ఆఖ్యాగ్రహణాదకాలాదపి । ఆగ్నిష్టోమికీ । వాజపేయికీ ॥

(కాశికా) తస్య ఇతి షష్ఠీసమర్థేభ్యో యజ్ఞాఖ్యేభ్యో దక్షిణా ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి। అగ్నిష్టోమస్య దక్షిణా ఆగ్నిష్టోమికీ। వాజపేయికీ। రాజసూయికీ। ఆఖ్యాగ్రహణమకాలాదపి యజ్ఞవాచినో యథా సయాతితి। ఇతరథా హి కాలాధికారాదేకాహద్వాదశాహప్రభృతయ ఏవ యజ్ఞా

గృహ్యేరన్। ప్రాగ్వతేః సఙ్ఖ్యాపూర్వపదానాం తదన్తగ్రహణమలుకి 7.3.17 ఇతి కాలాధికారేఽపి ద్వాదశాహాదిష్వస్తి ప్రాప్తిః।

.

1760. తత్ర చ దీయతే కార్యం భవవత్ [5.1.96]

తత్ర అవ్యయమ్ చ అవ్యయమ్ దీయతే తిఙన్తమ్ కార్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ భవవత్ అవ్యయమ్

'తత్ర దీయతే, కార్యమ్ ' (ఇతి) కాలాత్ సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః భవవత్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) ప్రావృషి దీయతే కార్యం వా ప్రావృషేణ్యమ్ । శారదమ్ ॥ ఠఞధికారే కాలాధికారస్య పూర్ణోఽవధిః ॥। ఇతి తద్ధితాధికారే ఠఞధికారే కాలాధికారప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) తత్ర ఇతి సప్తమీసమర్థాత్ కాలవాచినః ప్రాతిపదికాద్ దీయతే, కార్యమ్ ఇత్యేతయోరర్థయోర్భవవత్ ప్రత్యయో భవతి। యథా మాసే భవం మాసికమ్। సాంవత్సరికమ్। ప్రావృషేణ్యమ్। వాసన్తికమ్। వాసన్తమ్। హైమనమ్। హైమన్తమ్। హైమన్తికమ్। శారదమ్। వతిః సర్వసాదృశ్యార్థః। యోగవిభాగశ్చ అత్ర కర్తవ్యః, తత్ర చ దీయతే, యజ్ఞాఖ్యేభ్యః ఇతి। ఆగ్నిష్టోమికం భక్తమ్। రాజసూయికమ్। వాజపేయికమ్। కాలాధికారస్య పూర్ణోఽవధిః। అతః పరం సామాన్యేన ప్రత్యయవిధానమ్।

.

1761. వ్యుష్టాదిభ్యోఽణ్ [5.1.97]

వ్యుష్టాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ర దీయతే, కార్యమ్' (ఇతి) వ్యుష్టాదిభ్యః అణ్

(సి.కౌ) ॥ అథ తద్ధితాధికారే ఠఞ్విధిప్రకరణమ్ ॥ వ్యుష్టే దీయతే కార్యం వా వైయుష్టమ్ । వ్యుష్ట, తీర్థ, సంగ్రామ, ప్రవాస ఇత్యాది ।అగ్నిపదాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ అగ్నిపదే దీయతే కార్యం వాగ్నిపదమ్ । పైలుమూలమ్ ॥

(కాశికా) తత్ర ఇతి సప్తమీసమర్థేభ్యః వ్యుష్టాదిభ్యః దీయతే, కార్యమ్ ఇత్యేతయోరణ్ ప్రత్యయో భవతి। వ్యుష్టే దీయతే కార్యమ్ వా వైయుష్టమ్। నైత్యమ్। అణ్ప్రకరణేఽగ్నిపదాదిభ్య ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। ఆగ్నిపదమ్। పైలుమూలమ్। కిం వక్తవ్యమ్? న వక్తవ్యమ్। అత్ర ఏవ తే పఠితవ్యాః। వ్యుష్ట। నిత్య। నిష్క్రమణ। ప్రవేశన। తీర్థ। సమ్భ్రమ। ఆస్తరణ। సఙ్గ్రామ। సఙ్ఘాత। అగ్నిపద। పీలుమూల। ప్రవాస। ఉపసఙ్క్రమణ। వ్యుష్టాదిః।

.

1762. తేన యథాకథాచహస్తాభ్యాం ణయతౌ [5.1.98]

తేన తృతీయా-ఏకవచనమ్ యథాకథాచ-హస్తాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ ణ-యతౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

'తేన దీయతే, కార్యమ్' (ఇతి) యథాకథాచ-హస్తాభ్యామ్ ణ-యతౌ

(సి.కౌ) యథాకథాచేత్యవ్యయసంఘాతాత్తృతీయాన్తాద్ధస్తశబ్దాచ్చ యథాసంఖ్యం ణయతౌ స్తః । అర్థాభ్యాం తు యథాసంఖ్యం నేష్యతే ॥ యథాకథాచ దీయతే కార్యం వా యాథాకథాచమ్ । అనాదరేణ దేయం కార్యం వేత్యర్థః । హస్తేన దీయతే కార్యం వా హస్త్యమ్ ॥

(కాశికా) దీయతే, కార్యమ్ ఇతి వర్తతే। తేన ఇతి తృతీయాసమర్థాభ్యాం యథాకథాచహస్తశబ్దాభ్యాం యథాసఙ్ఖ్యం ణయతౌ ప్రత్యయౌ భవతః। దీయతే, కార్యమ్ ఇత్యేతయోరర్థయోః ప్రత్యేకమభిసమ్బధః, యథాసఙ్ఖ్యం న ఇష్యతే। యథాకథాచశబ్దోఽవ్యయసముదాయోఽనాదరే వర్తతే। తృతీయార్థమాత్రం చ అత్ర సంభవతి, న తు తృతీయా సమర్థవిభక్తిః। యథాకథాచ దీయతే కార్యం వా యాథాకథాచమ్। హస్తేన దీయతే కార్యం వా హస్త్యమ్।

.

1763. సమ్పాదిని [5.1.99]

సమ్పాదిని సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'తేన సమ్పాదిని' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః ఠఞ్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) ఠఞ్ । తేనేత్యేవ । కర్ణవేష్టకాభ్యాం సంపాది కార్ణవేష్టకికం ముఖమ్ । కర్ణాలంకారాభ్యామవశ్యం శోభత ఇత్యర్థః ॥

(కాశికా) తేన ఇత్యేవ। తృతీయాసమర్థాత్ సమ్పాదిన్యభిధేయే ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి। గుణోత్కర్షః సమ్పత్తిః। ఆవశ్యకే ణినిః। కర్ణవేష్టకాభ్యాం సంపాది ముఖం కార్ణవేష్టకికం ముఖమ్। వాస్త్రయుగికం శరీరమ్। వస్త్రయుగేన విశేషతః శోభతే ఇత్యర్థః।

.

1764. కర్మవేషాద్యత్ [5.1.100]

కర్మ-వేషాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

'తేన సమ్పాదిని' (ఇతి) కర్మ-వేషాత్ యత్

(సి.కౌ) కర్మణా సంపాది కర్మణ్యం శౌర్యమ్ । వేషేణ సంపాదీ వేష్యో నటః । వేషః కృత్రిమ ఆకారః ॥

(కాశికా) కర్మవేషశబ్దాభ్యాం తృతీయాసమర్థాభ్యాం యత్ ప్రత్యయో భవతి సమ్పాదిని ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। ఠఞో౽పవాదః। కర్మణా సమ్పద్యతే కర్మణ్యమ్ శరీరమ్। వేషేణ సంపద్యతే వేష్యో నటః।

.

1765. తస్మై ప్రభవతి సంతాపాదిభ్యః [5.1.101]

తస్మై చతుర్థీ-ఏకవచనమ్ ప్రభవతి తిఙన్తమ్ సంతాపాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

'తస్మై ప్రభవతి' (ఇతి) సన్తాపాదిభ్యః ఠఞ్

(సి.కౌ) సంతాపాయ ప్రభవతి సాంతాపికః । సాంగ్రామికః ॥

(కాశికా) తస్మై ఇతి చతుర్థీసమర్థేభ్యః సన్తాపాదిభ్యః ప్రభవతి ఇత్యస్మిన్ విషయే ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి। సమర్థః, శక్త ప్రభవతి ఇత్యుచ్యతే। అలమర్థే చతుర్థీ। సంతాపాయ ప్రభవతి సాన్తాపికః। సాన్నాహికః। సన్తాప। సన్నాహ। సఙ్గ్రామ। సంయోగ। సంపరాయ। సంపేష। నిష్పేష। నిసర్గ। అసర్గ। విసర్గ। ఉపసర్గ। ఉపవాస। ప్రవాస। సఙ్ఘాత। సంమోదన। సక్తుమాంసౌదనాద్విగృహీతాదపి।

.

1766. యోగాద్యచ్చ [5.1.102]

యోగాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తస్మై ప్రభవతి' (ఇతి) యోగాత్ యత్ ఠఞ్ చ

(సి.కౌ) చాట్ఠఞ్ । యోగాయ ప్రభవతి యోగ్యః యౌగికః ॥

(కాశికా) యోగశబ్దాత్ యత్ ప్రత్యయో భవతి, చకారాత్ ఠఞ్, తస్మై ప్రభవతి ఇత్యస్మిన్ విషయే। యోగాయ ప్రభవతి యోగ్యః, యౌగికః।

.

1767. కర్మణ ఉకఞ్ [5.1.103]

కర్మణః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఉకఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్మై ప్రభవతి' (ఇతి) కర్మణః ఉకఞ్

(సి.కౌ) కర్మణే ప్రభవతి కార్ముకమ్ ॥

(కాశికా) కర్మన్శబ్దా ఉకఞ్ ప్రత్యయో భవతి తస్మై ప్రభవతి ఇత్యేతస్మిన్నర్థే। ఠఞో౽పవాదః। కర్మణే ప్రభవతి కార్ముకం ధనుః। ధనుషో౽న్యత్ర న భవతి, అనభిధానాత్।

.

1768. సమయస్తదస్య ప్రాప్తమ్ [5.1.104]

సమయః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ (పఞ్చమ్యా విపరిణమ్యతే)తత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ప్రాప్తమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య ప్రాప్తమ్' (ఇతి) సమయాత్ ఠఞ్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) సమయః ప్రాప్తోఽస్య సామయికమ్ ॥

(కాశికా) సమయశబ్దాత్ తతితి ప్రథమాసమర్థాదస్య ఇతి షష్ఠ్యర్థే ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి, యత్ తత్ప్రథమాసమర్థం ప్రాప్తం చేద్ తద్ భవతి। సమయః ప్రాప్తోఽస్య సామయికం కార్యమ్। ఉపనతకాలమ్ ఇత్యర్థః। సమర్థవిభక్తినిర్దేశ ఉత్తరార్థః।

.

1769. ఋతోరణ్ [5.1.105]

ఋతోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య ప్రాప్తమ్' ఇతి ఋతోః అణ్

(సి.కౌ) ఋతుః ప్రాప్తోఽస్య ఆర్తవమ్ ॥ ఉపవస్త్రాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ ఉపవస్తా ప్రాప్తోఽస్య ఔపవస్త్రమ్ । ప్రాశితా ప్రాప్తోఽస్య ప్రాశిత్రమ్ ॥

(కాశికా) తదస్య ప్రాప్తమ్ ఇత్యనువర్తతే। ఋతుశబ్దాత్ తదితి ప్రథమాసమర్థాతస్య ఇతి షష్ఠ్యర్థే అణ్ ప్రత్యయో భవతి తదస్య ప్రాప్తమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। ఋతుః ప్రాప్తోఽస్య ఆర్తవం పుష్పమ్। తదస్య ప్రకరణే ఉపవస్త్రాదిభ్యః ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। ఉపవస్తా ప్రాప్తోఽస్య ఔపవస్త్రమ్। ప్రాశితా ప్రాప్తోఽస్య ప్రాశిత్రమ్।

.

1770. కాలాద్యత్ [5.1.107]

కాలాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య ప్రాప్తమ్' (ఇతి) కాలాత్ యత్

(సి.కౌ) కాలః ప్రాప్తోఽస్య కాల్యం శీతమ్ ॥

(కాశికా) కాలశబ్దాత్ యత్ ప్రత్యయో భవతి తదస్య ప్రాప్తమ్ ఇత్యస్మిన్ విషయే। కాలః ప్రాప్తోఽస్య కాల్యః తాపః। కాల్యం శీతమ్।

.

1771. ప్రకృష్టే ఠఞ్ [5.1.108]

ప్రకృష్టే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఠఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య' (ఇతి) కాలాత్ ప్రకృష్టే ఠఞ్

(సి.కౌ) కాలాదిత్యేవ । తదస్యేతి చ । ప్రకృష్టో దీర్ఘః కాలోఽస్యేతి కాలికం వైరమ్ ॥

(కాశికా) కాలాతిత్యేవ, తదస్య ఇతి చ। ప్రాప్తమ్ ఇతి నివృత్తమ్। ప్రకర్షేణ కాలో విశేష్యతే। ప్రకర్షే వర్తమానాత్ కాలాత్ ప్రథమాసమర్థాదస్య ఇతి షష్ఠ్యర్థే ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి। ప్రకృష్టో దీర్ఘః కాలోఽస్య కాలికమృణమ్। కాలికం వైరమ్। ఠఞ్గ్రహణం విస్పష్టార్థమ్।

.

1772. ప్రయోజనమ్ [5.1.109]

ప్రయోజనమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య ప్రయోజనమ్' (ఇతి) సమర్థానామ్ ప్రథమాత్ పరః ఠఞ్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) తదస్యేత్యేవ । ఇన్ద్రమహః ప్రయోజనమస్య ఐన్ద్రమహికమ్ । ప్రయోజనం ఫలం కారణం చ ॥

(కాశికా) తదస్య ఇత్యేవ। తదితి ప్రథమసమర్థాతస్య ఇతి షష్ఠ్యర్థే ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి, యత్ తత్ ప్రథమాసమర్థం ప్రయోజనం చేద్ తద్ భవతి। ఇన్ద్రమహః ప్రయోజనమస్య ఐన్ద్రమహికమ్। గాఙ్గామహికమ్।

.

1773. విశాఖాషాఢాదణ్ మన్థదణ్డయోః [5.1.110]

విశాఖా-ఆషాఢాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ మన్థ-దణ్డయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

'తత్ అస్య ప్రయోజనమ్' (ఇతి) విశాఖా-ఆషాఢాత్ మన్థ-దణ్డయోః అణ్

(సి.కౌ) ఆభ్యామణ్స్యాత్ప్రయోజనమిత్యర్థే క్రమాన్మన్థదణ్డయోర్థయోః । విశాఖా ప్రయోజనమస్య వైశాఖో మన్థః । ఆషాఢో దణ్డః । చూడాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ చూడీ, చౌడమ్ । శ్రద్ధా, శ్రాద్ధమ్ ॥

(కాశికా) విశాఖాషఢాశబ్దాభ్యామణ్ ప్రత్యయో భవతి తదస్య ప్రయోజనమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే యథాసఙ్ఖ్యమ్ మన్థదణ్డయోరభిధేయయోః। విశాఖా ప్రయోజనమస్య వైశాఖో మన్థః। ఆషాఢో దణ్డః। చూడాదిభ్య ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। చూడా ప్రయోజనమస్య చౌడమ్। శ్రద్ధా ప్రయోజనమస్య శ్రాద్ధమ్।

.

1774. అనుప్రవచనాదిభ్యశ్ఛః [5.1.111]

అనుప్రవచనాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ఛః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య ప్రయోజనమ్' (ఇతి) అనుప్రవచనాదిభ్యః ఛః

(సి.కౌ) అనుప్రవచనం ప్రయోజనమస్య అనుప్రవచనీయమ్ ॥

(కాశికా) అనుప్రవచనాదిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః ఛః ప్రత్యయో భవతి తదస్య ప్రయోజనమ్ ఇత్యస్మిన్ విషయే ఠఞోఽపవాదః। అనుప్రవచనం ప్రయోజనమస్య అనుప్రవచనీయమ్। ఉత్థాపనీయమ్। విశిపూరిపతిరుహిప్రకృతేరనాత్ సపూర్వపదాదుపసఙ్ఖ్యానమ్। గృహప్రవేశనం ప్రయోజనమస్య గృహప్రవేశనీయమ్। ప్రపాపూరణీయమ్। అశ్వప్రపతనీయమ్। ప్రాసాదారోహణీయమ్। స్వర్గాదిభ్యో యద్ వక్తవ్యః। స్వర్గః ప్రయోజనమస్య స్వర్గ్యమ్। యశస్యమ్। ఆయుష్యమ్। కామ్యమ్। ధన్యమ్। పుణ్యాహవాచనాదీభ్యో లుగ్ వక్తవ్యః। పుణ్యాహవాచనం ప్రయోజనమస్య పుణ్యాహవాచనమ్। స్వస్తివాచనమ్। శాన్తివాచనమ్। అనుప్రవచన। ఉత్థాపన। ప్రవేశన। అనుప్రవేశన। ఉపస్థాపన। సంవేషన। అనువేశన। అనువచన। అనువాదన। అనువాసన। ఆరమ్భణ। ఆరోహణ। ప్రరోహణ। అన్వారోహణ। అనుప్రవచనాదిః।

.

1775. సమాపనాత్ సపూర్వపదాత్ [5.1.112]

సమాపనాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సపూర్వపదాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

'తద్ అస్య ప్రయోజనమ్' (ఇతి) సమాపనాత్ సపూర్వపదాత్ ఛః

(సి.కౌ) వ్యాకరణసమాపనం ప్రయోజనమస్య వ్యాకరణసమాపనీయమ్ ॥

(కాశికా) సమాపనశబ్దాత్ సపూర్వపదాత్ విద్యమానపూర్వపదాచ్ ఛః ప్రత్యయో భవతి తదస్య ప్రయోజనమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। ఠఞోఽపవాదః। ఛన్దఃసమాపనం ప్రయోజనమస్య ఛన్దఃసమాపనీయమ్। వ్యాకరణసమాపనీయమ్। పదగ్రహణం బహుచ్పూర్వనిరాసార్థమ్।

.

1776. ఐకాగారికట్ చౌరే [5.1.113]

ఐకాగారికట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చౌరే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

చౌరే ఐకాగారికట్ (నిపాత్యతే)

(సి.కౌ) ఏకమసహాయమగారం ప్రయోజనమస్య ముముషిషోః స ఐకాగారికశ్చౌరః ॥

(కాశికా) ఐకాగారికటితి నిపాత్యతే చౌరేఽభిధేయే। ఏకాగారం ప్రయోజనమస్య ఐకాగారికః చౌరః। ఐకాగారికీ। కిమర్థమ్ ఇదం నిపాత్యతే, యావతా ప్రయోజనమ్ ఇత్యేవ సిద్ధష్ఠఞ్? చౌరే నియమార్థం వచనమ్। ఇహ మా భూత్, ఏకాగారం ప్రయోజనమస్య భిక్షోః ఇతి। టకారః కార్యావధారణార్థః, ఙీబేవ భవతి న ఞిత్స్వరః ఇతి। అపరే పునరికట్ ప్రత్యయం వృద్ధిం చ నిపాతయన్తి।

.

1777. ఆకాలికడాద్యన్తవచనే [5.1.114]

ఆకాలికట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఆద్యన్తవచనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఆద్యన్తవచనే 'ఆకాలికట్' (నిపాత్యతే)

(సి.కౌ) సమానకాలావాద్యన్తౌ యస్యేత్యాకాలికః । సమానకాలస్యాఽఽకాల ఆదేశః । ఆశువినాశీత్యర్థః । పూర్వదినే మధ్యాహ్నాదావుత్పద్య దినాన్తరే తత్రైవ నశ్వర ఇతి వా ।ఆకాలాట్ఠంశ్చ (వార్త్తికమ్) ॥ ఆకాలికా విద్యుత్ ॥ ఠఞః పూర్ణోఽవధిః ॥। ఇతి తద్ధితాధికారే ఠఞ్విధిప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) ఆకాలికటితి నిపాత్యతే ఆద్యన్తవచనే। సమానకాలశబ్దస్య ఆకాలశబ్ద ఆదేశః। ఆద్యన్తయోశ్చ ఏతద్ విశేషణమ్। ఇకట్ ప్రత్యయశ్చ నిపాత్యతే। సమానకాలౌ ఆద్యన్తౌ అస్య ఆకాలికః స్తనయిత్నుః। ఆకాలికీ విద్యుత్। జన్మనా తుల్యకాలవినాశా। ఉత్పాదానన్తరం వినాశినీత్యర్థః। ఆకాలాట్ ఠంశ్చ। చాత్ ఠఞ్ చ। ఆకాలికా విద్యుత్। ఠఞః పూర్ణోఽవధిః।

.

1778. తేన తుల్యం క్రియా చేద్వతిః [5.1.115]

తేన తృతీయా-ఏకవచనమ్ తుల్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ క్రియా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చేత్ అవ్యయమ్ వతిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తేన తుల్యమ్' (ఇతి) క్రియా చేత్ వతిః

(సి.కౌ) ॥ అథ తద్ధితాధికారే నఞ్స్నఞధికారప్రకరణమ్ ॥ బ్రాహ్మణేన తుల్యం బ్రాహ్మణవదధీతే । క్రియా చేదితి కిమ్ । గుణతుల్యే మా భూత్ । పుత్రేణ తుల్యః స్థూలః ॥

(కాశికా) తేన ఇతి తృతీయాసమర్థాత్ తుల్యమ్ ఇత్యేతస్మిన్నర్థే వతిః ప్రత్యయో భవతి, యత్ తుల్యం క్రియా చేత్ సా భవతి। బ్రాహ్మణేన తుల్యం వర్తతే బ్రాహ్మణవత్। రాజవత్। క్రియాగ్రహణమ్ కిమ్? గుణతుల్యే మా భూత్। పుత్రేణ తుల్యః స్థూలః। పుత్రేణ తుల్యో గోమాన్।

.

1779. తత్ర తస్యేవ [5.1.116]

తత్ర అవ్యయమ్ తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఇవ అవ్యయమ్

'తత్ర, తస్య ఇవ' (ఇతి) వతిః

(సి.కౌ) మథురాయామివ మథురావత్ స్రుఘ్నే ప్రకారః । చైత్రస్యేవ చైత్రవన్మైత్రస్య గావః ॥

(కాశికా) తత్ర ఇతి సప్తమీసమర్థాత్ తస్య ఇతి షష్ఠీసమర్థాచ్ చ ఇవార్థే వతిః ప్రత్యయో భవతి। మథురాయామ్ ఇవ మథురావత్ స్రుఘ్నే ప్రాకారః। పాటలిపుత్రవత్ సాకేతే పరిఖా। షష్ఠీసమర్థాత్ దేవదత్తస్య ఇవ దేవదత్తవత్ యజ్ఞాదత్తస్య గావః। యజ్ఞదత్తస్య ఇవ యజ్ఞదత్తవత్ దేవదత్తస్య దన్తాః।

.

1780. తదర్హమ్ [5.1.117]

తత్ ద్వితీయా-ఏకవచనమ్ అర్హమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ అర్హమ్' (ఇతి) క్రియాయామ్ వతిః

(సి.కౌ) విధిమర్హతి విధివత్పూజ్యతే । క్రియాగ్రహణం మణ్డూకప్లుత్యానుర్తతే । తనేహ న । రాజానమర్హతి ఛత్రమ్ ॥

(కాశికా) తతితి ద్వితీయాసమర్థాతర్హమ్ ఇత్యేతస్మిన్నర్థే వతిః ప్రత్యయో భవతి। రాజానమర్హతి రాజవత్ పాలనమ్। బ్రాహ్మణవతృషివత్। క్షత్రియవత్।

.

1781. తస్య భావస్త్వతలౌ [5.1.119]

తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ భావః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ త్వతలౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

తస్య భావః త్వ-తలౌ

(సి.కౌ) ప్రకృతిజన్యబోధే ప్రకారో భావః । గోర్భావో గోత్వమ్ । గోతా । త్వాన్తం క్లీబం (లి (కౌముదీ-120)) తలన్తం స్త్రియామ్(లి (కౌముదీ-17)) ॥

(కాశికా) తస్య ఇతి షష్ఠీసమర్థాద్ భావః ఇత్యేతస్మిన్నర్థే తవతలౌ ప్రత్యయౌ భవతః। భవతోఽస్మాదభిధానప్రత్యయౌ ఇతి భావః। శబ్దస్య ప్రవృత్తినిమిత్తం భావశబ్దేన ఉచ్యతే। అశ్వస్య భావః అశ్వత్వమ్, అశ్వతా। గోత్వమ్, గోతా।

.

1782. ఆ చ త్వాత్ [5.1.120]

ఆ అవ్యయమ్ చ అవ్యయమ్ త్వాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

'తస్య భావః' (ఇతి) త్వ-తలౌ ఆ త్వాత్ చ

(సి.కౌ) బ్రహ్మణస్త్వ ఇత్యతః ప్రాక్ త్వతలావధిక్రియేతే । అపవాదైః సహ సమావేశార్థం గుణవచనాదిభ్యః కర్మణి విధానార్థం చేదమ్ । చకారో నఞ్స్నఞ్భ్యామపి సమావేశార్థః । స్త్రియో భావః స్త్రైణమ్ । స్త్రీత్వమ్ । స్త్రీతా । పౌంస్నమ్ । పుంస్త్వమ్ । పుంస్తా ॥

(కాశికా) బ్రహ్మణస్ త్వః 5.1.136 ఇతి వక్ష్యతి। ఆ ఏతస్మాత్ త్వసంశబ్దనాద్ యానిత ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామః, తత్ర త్వతలౌ ప్రత్యయావధికృతౌ వేదితవ్యౌ। వక్ష్యతి పృథ్వాదిభ్య ఇమనిజ్ వా 5.1.122 ఇతి। ప్రథిమా, పార్థవమ్, పృథుత్వమ్, పృథుతా। మ్రదిమా, మార్దవమ్, మృదుత్వమ్, మృదుతా। అపవాదైః సహ సమావేశార్థం వచనమ్। కర్మణి చ విధానార్థం గుణవచనబ్రాహ్మణాదిభ్యః కర్మణి చ 5.1.124 ఇతి। చకారో నఞ్స్న ఞ్భ్యామపి సమావేశార్థః। స్త్రియాః భావః స్త్రైణమ్, స్త్రీత్వమ్, స్త్రీతా। పుంసో భావః పుంస్త్వమ్, పుంస్తా, పౌంస్నమ్।

.

1783. న నఞ్పూర్వాత్తత్పురుషాదచతురసంగతలవణవటయుధకతరసలసేభ్యః [5.1.121]

న అవ్యయమ్ నఞ్పూర్వాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ తత్పురుషాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అ-చతుర-సంగత-లవణ-వట-యుధ-కత-రస-లసేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

'తస్య భావః' (ఇతి) త్వ-తలౌ ఆ త్వాత్ చ , అ-చతుర-సంగత-లవణ-వట-యుధ-కత-రస-లసేభ్యః నఞ్పూర్వాత్ తత్పురుషాత్ న

(సి.కౌ) ఇతః పరం యే భావప్రత్యయాస్తే నఞ్తత్పురుషాన్న స్యుశ్చతురాదీన్వర్జయిత్వా । అపతిత్వమ్ । అపటుత్వమ్ । నఞ్పూర్వాత్కిమ్ । బార్హస్పత్యమ్ । తత్పురుషాత్కిమ్ । నాస్య పటవః సన్తీత్యపటుస్తస్య భావ ఆపటవమ్ । అచతురేతి కిమ్ । ఆచతుర్యమ్ । ఆసఙ్గత్యమ్ । ఆలవణ్యమ్ । ఆవట్యమ్ । ఆయుధ్యమ్ । ఆకత్యమ్ । ఆరస్యమ్ । ఆలస్యమ్ ॥

(కాశికా) ఇత ఉత్తరే యే భావ. ప్రత్యయాః, తే నఞ్పూర్వాత్ తత్పురుషాత్ న భవన్తి చతురాదీన్ వర్జయిత్వా। వక్ష్యతి పత్యన్తపురోహితాదిభ్యో యక్ 5.1.128 ఇతి। అపతిత్వమ్, అపతితా। అపటుత్వమ్, అపటుతా। అరమణీయత్వమ్, అరమణీయతా। నఞ్పూర్వాతితి కిమ్? బార్హస్పత్యమ్। ప్రాజాపత్యమ్। తత్పురుషాతితి కిమ్? న అస్య పటవః సన్తీతి అపటుః, తస్య భావః ఆపటవమ్। ఆలఘవమ్। అచతురాదిభ్యః ఇతి కిమ్? ఆచతుర్యమ్। ఆసఙ్గత్యమ్। ఆలవణ్యమ్। ఆవట్యమ్। ఆబుధ్యమ్। ఆకత్యమ్। ఆరస్యమ్। ఆలస్యమ్।

.

1784. పృథ్వాదిభ్య ఇమనిజ్వా [5.1.122]

పృథ్వాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ఇమనిచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

'తస్య భావః' (ఇతి) పృథ్వాదిభ్యః ఇమనిచ్ వా

(సి.కౌ) వావచనమణాదిసమావేశార్థమ్ ॥

(కాశికా) పృథు ఇత్యేవమాదిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః ఇమనిచ్ ప్రత్యయో భవతి వా తస్య భావః ఇత్యేతస్మిన్నర్థే। వావచనమణాదేః సమావేశార్థమ్। పృథోర్భావః ప్రథిమా, పార్థవమ్। మ్రదిమా, మార్దవమ్। తురిష్ఠేమేయఃసు 6.4.154, టేః 6.4.155 ఇతి టిలోపః। ర ఋతో హలాదేర్లఘోః 6.4.161 ఇతి రేఫాదేశః। త్వతలౌ సర్వత్ర భవత ఏవ। పృథుత్వమ్, పృథుతా। మృదుత్వమ్, ముదుతా। పృథు। మృదు। మహత్। పటు। తను। ల్ఘు। బహు। సాధు। వేణు। ఆశు। బహుల। గురు। దణ్డ। ఊరు। ఖణ్డ। చణ్డ। బాల। అకించన। హోడ। పాక। వత్స। మన్ద। స్వాదు। హ్రస్వ। దీర్ఘ। ప్రియ। వృష। ఋజు। క్షిప్ర। క్షుప్ర। క్షుద్ర। పృథ్వాదిః।

.

1785. ర ఋతో హలాదేర్లఘోః [6.4.161]

రః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఋతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ హలాదేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ లఘోః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) హలాదేర్లఘోర్ఋకారస్య రః స్యాత్ ఇష్ఠేమేయస్సు ॥

(కాశికా) రశబ్ద ఆదేశో భవతి ఋకారస్య హలాదేర్లఘోః ఇష్ఠేమేయస్సు పరతః। ప్రథిష్ఠః। ప్రథిమా। ప్రథీయాన్। మ్రదిష్ఠః। మ్రదిమా। మ్రదీయాన్। ఋతః ఇతి కిమ్? పటిష్ఠః స్। పటిమా। పటీయాన్। హలాదేః ఇతి కిమ్? ఋజిష్ఠః। ఋజిమా। ఋజీయాన్। లఘోః ఇతి కిమ్? కృష్ణా కృష్ణిష్ఠః। కృష్ణిమా। కృష్ణీయాన్। పరిగణనమత్ర కర్తవ్యమ్। పృథుం మృదుం భృశం చ ఏవ కృశం చ దృఢమ్ ఏవ చ। పరిపూర్వం వృఢం చ ఏవ షడేతాన్ రవిధౌ స్మరేత్। తతః ఇహ న భవతి, కృతమాచష్టే కృతయతి। మాతరమాచష్టే మాతయతి। భ్రాతయతి।

.

1786. టేః [6.4.155]

టేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) భస్య టేర్లోపః స్యాదిష్ఠేమేయస్సు । పృథోర్భావః ప్రథిమా । పార్థవమ్ । మ్రదిమా । మార్దవమ్ ॥

(కాశికా) భస్య టేర్లోపో భవతి ఇష్ఠేమేయస్సు పరతః। పటు పటిష్ఠః। పటిమా। పటీయాన్। లఘు లఘిష్ఠః। లఘిమా। లఘీయాన్। ణావిష్ఠవత్ ప్రాతిపదికస్య కార్యం భవతీతి వక్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్? పుంవద్భావరభావటిలోపయణాది. పరార్థమ్। పుంవద్భావః ఏనీమాచష్టే ఏతయతి। శ్యేతయతి। తసిలాదిష్వాకృత్వసుచః 6.3.35 ఇతి ఇష్ఠే పుంవద్భావః ఉక్తః। రభావః పృథుమాచష్టే ప్రథయతి। మ్రదయతి। టిలోపః పటునాచష్టే పటయతి। లఘయతి। యణాదిపరమ్ స్థూలమాచష్టే స్థవయతి। భారద్వాజీయాస్తు పఠన్తి, ణావిష్ఠవత్ ప్రాతిపదికస్య పుంవద్భావరభావటిలోపయణాదిపరవిన్మతోర్లుక్కనర్థమ్ ఇతి। స్రగ్విణమాచష్టే స్రజయతి। వసుమన్తమాచష్టే వసయతి। యువానమాచష్టే యవయతి। కన్యతి। ఏతదుభయమపి ఉదాహరణమాత్రమ్, న పరిగణనమ్। ప్రాదయోఽపి హీష్యన్తే, ప్రియమాచష్టే ప్రాపయతి।

.

1787. వర్ణదృఢాదిభ్యః ష్యఞ్ చ [5.1.123]

వర్ణదృఢాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ష్యఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తస్య భావః' (ఇతి) వర్ణదృఢాదిభ్యః ష్యఞ్ ఇమనిచ్ చ

(సి.కౌ) చాదిమనిచ్ । శౌక్ల్యమ్ । శుక్లిమా । దార్ఢ్యమ్ ।పృథుమృదుభృశదృఢపరిఢానామేవ రత్వమ్ (వార్తికమ్) ॥ ద్రఢిమా । షో జీషర్థః । ఔచితీ । యాథాకామీ ॥

(కాశికా) వర్ణవిశేషవాచిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యో దృఢాఽదిభ్యశ్చ ష్యఞ్ ప్రత్యయో భవతి, చకారాతిమనిచ్ చ, తస్య భావః ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। శుక్లస్య భావః శౌక్ల్యమ్, శుక్లిమా, శుక్లత్వమ్, శుక్లతా। కార్ష్ణ్యమ్, కృష్ణిమా, కృష్ణత్వమ్, కృష్ణతా। దృఢాదిభ్యః దార్ఢ్యమ్, ద్రఢిమా, దృఢత్వమ్, దృఢతా। షకారో జీషర్థః। ఔచితీ। యాథాకామీ। దృఢ। పరివృఢ। భృశ। కృశ। చక్ర। ఆమ్ర। లవణ। తామ్ర। అమ్ల। శీత। ఉష్ణ। జడ। బధిర। పణ్డిత। మధుర। మూర్ఖ। మూక। వేర్యాతలాభమతిమనః శారదానామ్। సమో మతిమనసోః।

.

1788. గుణవచనబ్రాహ్మణాదిభ్యః కర్మణి చ [5.1.124]

గుణవచన-బ్రాహ్మణాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ కర్మణి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

గుణవచన-బ్రాహ్మణాదిభ్యః తస్య భావః కర్మణి చ ష్యఞ్

(సి.కౌ) చాద్భావే । జడస్య కర్మ భావో వా జాడ్యమ్ । మూఢస్య భావః కర్మ వా మౌఢ్యమ్ । బ్రాహ్మణ్యమ్ ।అర్హతో నుమ్చ (వార్తికమ్) ॥ అర్హతో భావః కర్మ వా ఆర్హన్త్యమ్ । ఆర్హన్తీ । బ్రాహ్మణాదిరాకృతిగణః ॥

(కాశికా) గుణముక్తవన్తో గుణవచనాః। గుణవచనేభ్యో బ్రాహ్మణాదిభ్యశ్చ తస్య ఇతి షష్ఠీసమర్థేభ్యః కర్మణ్యభిధేయే ష్యఞ్ ప్రత్యయో భవతి। చకారాద్ భావే చ। కర్మశబ్దః క్రియావచనః। జడస్య భావః కర్మ వా జాడ్యమ్। బ్రాహ్మణాదిభ్యః ఖల్వపి బ్రాహ్మణ్యమ్। మాణవ్యమ్। ఆపాదపరిసమాప్తేర్భావకర్మాధికారః। బ్రాహ్మణాదిరాకృతిగణః। ఆదిశబ్దః ప్రకారవచనః। చతుర్వర్ణ్యాదిభ్యః స్వార్థే ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। చత్వార ఏవ వర్ణాః చాతుర్వర్ణ్యమ్। చాతురాశ్రమ్యమ్। త్రైలోక్యమ్। త్రైస్వర్యమ్। షాడ్గుణ్యమ్। సైన్యమ్। సాన్నిధ్యమ్। సామీప్యమ్। ఔపమ్యమ్। సౌఖ్యమ్। బ్రాహ్మణ। వాడవ। మాణవ। చోర। మూక। ఆరాధయ। విరాధయ। అపరాధయ। ఉపరాధయ। ఏకభావ। ద్విభావ। త్రిభావ। అన్యభావ। సమస్థ। విషమస్థ। పరమస్థ। మధ్యమస్థ। అనీశ్వర। కుశల। కపి। చపల। అక్షేత్రజ్ఞ। నిపుణ। అర్హతో నుమ్ చ ఆర్హన్త్యమ్। సంవాదిన్। సంవేశిన్। బహుభాషిన్। బాలిశ। దుష్పురుష। కాపురుష। దాయాద్। విశసి। ధూర్త। రాజన్। సంభాషిన్। శీర్షపాతిన్। అధిపతి। అలస। పిశాచ। పిశున। విశాల। గణపతి। ధనపతి। నరపతి। గడుల। నివ। నిధాన। విష। సర్వవేదాదిభ్యః స్వార్థే। చతుర్వేదస్య ఉభయపదవృద్ధిశ్చ। చాతుర్వైద్యమ్। ఇతి బ్రాహ్మణాదిః।

.

1789. యథాతథయథాపురయోః పర్యాయేణ [7.3.31]

యథాతథయథాపురయోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ పర్యాయేణ తృతీయా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) నఞః పరయోరేతయోః పూర్వోత్తరపదయోః పర్యాయేణాదేరచో వృద్ధిర్ణిదాదౌ । అయథాతథాభావ ఆయథాతథ్యమ్ । అయాథాతథ్యమ్ । ఆయథాపుర్యమ్ । అయాథాపుర్యమ్ । ఆపాదసమాప్తేర్భావకర్మాధికారః ।చతుర్వర్ణాదీనాం స్వార్థ ఉపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ చత్వారో వర్ణాశ్చాతుర్వర్ణ్యమ్ । చాతురాశ్రమ్యమ్ । త్రైస్వర్యమ్ । షాడ్గుణ్యమ్ । సైన్యమ్ । సాంనిధ్యమ్ । సామీప్యమ్ । ఔపమ్యమ్ । త్రైలోక్యమిత్యాది । సర్వే వేదాః సర్వవేదాస్తానధీతే సర్వవేదః ।సర్వాదేః - ఇతి లుక్ (వార్తికమ్) । స ఏవ సార్వవైద్యః ॥ (గణసూత్రమ్ -) చతుర్వేదస్యోభయపదవృద్ధిశ్చ ॥ చతురో వేదానధీతే చతుర్వేదః । స ఏవ చాతుర్వైద్యః । చతుర్విద్యస్యేతి పాఠాన్తరమ్ । చతుర్విద్య ఏవ చాతుర్వైద్యః ॥

(కాశికా) యథాతథ యథాపుర ఇత్యేతయోః నఞః ఉత్తరయోః పర్యాయేణ అచమాదేరచః వృద్ధిర్భవతి తద్ధితే ఞితి, ణితి, కితి చ పరతః। ఆయథాతథ్యమ్, అయాథాతథ్యమ్। ఆయథాపుర్యమయాథాపుర్యమ్। అయథాతథ అర్థ్యాపుర ఇతి బ్రాహ్మణాదిషు నఞ్సమాసౌ ఏతౌ ద్రష్టవ్యౌ। సూత్రే యథాతథాయథాపురశబ్దౌ తు యథాసాదృశ్యే 2.1.7 ఇతి అవ్యయీభావసమాసౌ। తథా నపుంసకాశ్రయం హ్రస్వత్వం కృతమ్। భాష్యే తు యథాదర్శిత అయథాతథాభావః ఇతి తథా సుప్సుపేతి సమాసో లక్ష్యతే।

.

1790. స్తేనాద్యన్నలోపశ్చ [5.1.125]

స్తేనాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ నలోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తస్య భావః, కర్మణి చ' (ఇతి) స్తేనాత్ యత్, నలోపః చ

(సి.కౌ) నేతి సంఘాతగ్రహణమ్ । స్తేన చౌర్యే పచాద్యచ్ । స్తేనస్య భావః కర్మ వా స్తేయమ్ । స్తేనాదితి యోగం విభజ్య స్తైన్యమితి ష్యఞన్తమప కేచిదిచ్ఛన్తి ॥

(కాశికా) స్తేనశబ్దాత్ షష్ఠీసమర్థాద్ భావకర్మణోః యత్ ప్రత్యయో భవతి, నశబ్దస్య లోపశ్చ భవతి। స్తేనస్య భావః కర్మ వా స్తేయమ్। స్తేనాతితి కేచిద్ యోగవిభాగం కుర్వన్తి। స్తేనాత్ ష్యఞ్ భవతి। స్తైన్యమ్। తతో యన్ నలోపశ్చ। స్తేయమ్।

.

1791. సఖ్యుర్యః [5.1.126]

సఖ్యుః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య భావః కర్మణి చ' (ఇతి) సఖ్యుః యః

(సి.కౌ) సఖ్యుర్భావః క్రమ వా సఖ్యమ్ । దూతవణిగ్భ్యాం చ ॥ దూతస్య భావః కర్మ వా దూత్యమ్ । వణిజ్యమితి కాశికా । మాధవస్తు వణిజ్యాశబ్దః స్వభావాతస్త్రీలిఙ్గః । భావ ఏవ చాయం ప్రత్యయో న తు కర్మణీత్యాహ । భాష్యే తు దూతవణిగ్భ్యాం చేతి నాస్త్యేవ । బ్రాహ్మణాదిత్వాద్వాణిజ్యమపి ॥

(కాశికా) సఖిశబ్దాత్ యః ప్రత్యయో భవతి భావకర్మణోరర్థయోః। సఖ్యుః భావః కర్మ వా సఖ్యమ్। దూతవణిగ్భ్యాం చేతి వక్తవ్యమ్। దూత్యమ్। వణిజ్యమ్। కథం వాణిజ్యమ్? బ్రాహ్మణాదిత్వాత్।

.

1792. కపిజ్ఞాత్యోర్ఢక్ [5.1.127]

కపి-జ్ఞాత్యోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ ఢక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య భావః కర్మణి చ' (ఇతి) కపి-జ్ఞాత్యోః ఢక్
(సి.కౌ) కాపేయమ్ । జ్ఞాతేయమ్ ॥

(కాశికా) కపిజ్ఞాతిశబ్దాభ్యాం ఢక్ ప్రత్యయో భవతి భావకర్మణోరర్థయోః। కపేర్భావః కర్మ వా కాపేయమ్। జ్ఞాతేయమ్। యథాసఙ్ఖ్యమర్థయోః సర్వత్ర ఏవ అత్ర ప్రకరణే న ఇష్యతే।

.

1793. పత్యన్తపురోహితాదిభ్యో యక్ [5.1.128]

పత్యన్తపురోహితాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ యక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్
'తస్య భావః, కర్మణి చ' (ఇతి) పత్యన్త-పురోహితాదిభ్యః యక్
(సి.కౌ) సైనాపత్యమ్ । పౌరోహిత్యమ్ ॥ (గణసూత్రమ్ -) రాజాఽసే ॥ రాజశబ్దోఽసమాసే యకం లభత ఇత్యర్థః । రాజ్ఞో భావః కర్మ వా రాజ్యమ్ । సమాసే తు బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ష్యఞ్ । ఆధిరాజ్యమ్ ॥

(కాశికా) పత్యన్తాత్ ప్రాతిపదికాత్ పురోహితాదిభ్యశ్చ యక్ ప్రత్యయో భవతి భావకర్మణోరర్థయోః। సేనాపతేః భావః కర్మ వా సైనాపత్యమ్। గార్హపత్యమ్। ప్రాజాపత్యమ్। పౌరోహిత్యమ్। రాజ్యమ్। పురోహిత। రాజన్। సంగ్రామిక। ఏషిక। వర్మిత। ఖణ్డిక। దణ్డిక। ఛత్రిక। మిలిక। పిణ్డిక। బాల। మన్ద। స్తనిక। చూడితిక। కృషిక। పూతిక। పత్రిక। ప్రతిక। అజానిక। సలనిక। సూచిక। శాక్వర। సూచక। పక్షిక। సారథిక। జలిక। సూతిక। అఞ్జలిక। రాజాసే। పురోహితాదిః।

.

1794. ప్రాణభృజ్జాతివయోవచనోద్గాత్రాదిభ్యోఽఞ్ [5.1.129]

ప్రాణభృజ్జాతి-వయోవచన-ఉద్గాత్రాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ అఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్
'తస్య భావః కర్మణి చ' (ఇతి) ప్రాణభృజ్జాతి-వయోవచన-ఉద్గాత్రాదిభ్యః అఞ్
(సి.కౌ) ప్రాణభృజ్జాతి, ఆశ్వమ్ । ఔష్ట్రమ్ । వయోవచనే, కౌమారమ్ । కైశోరమ్ । ఔద్గాత్రమ్ । ఔన్నేత్రమ్ । సౌష్ఠవమ్ । దౌష్ఠవమ్ ॥

(కాశికా) ప్రాణభృజ్జాతివాచిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యో వయోవచనేభ్య ఉద్గాత్రాదిభ్యశ్చ అఞ్ ప్రత్యయో భవతి భావక్రమణోరర్థయోః। అశ్వస్య భావః కర్మ వా ఆశ్వమ్। ఔష్ట్రమ్। వయోవచనేభ్యః కౌమారమ్। కైశోరమ్। ఉద్గాత్రాదిభ్యః ఔద్గాత్రమ్। ఔన్నేత్రమ్। ఉద్గాతృ। ఉన్నేతృ। ప్రతిహర్తృ। రథగణక। పక్షిగణక। సుష్ఠు। దుష్ఠు। అధ్వర్యు। వధూ। సుభగ మన్త్రే। ఉద్గాత్రాదిః।

.

1795. హాయనాన్తయువాదిభ్యోఽణ్ [5.1.130]

హాయనాన్త-యువాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య భావః, కర్మణి చ' (ఇతి) హాయనాన్త-యువాదిభ్యః అణ్

(సి.కౌ) ద్వైహాయనమ్ । త్రైహాయనమ్ । యౌవనమ్ । స్థావిరమ్ ।శ్రోత్రియస్య యలోపశ్చ (వార్తికమ్) ॥ శ్రౌత్రమ్ । కుశలచపలనిపుణపిశునకుతూహలక్షేత్రజ్ఞా యువాదిషు బ్రాహ్మణాదిషు చ పఠ్యన్తే । కౌశల్యమ్ । కౌశలమిత్యాది ॥

(కాశికా) హాయనాన్తేభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః యువాదిభ్యశ్చ అణ్ ప్రత్యయో భవతి భావకర్మణోరర్థయోః। ద్విహాయనస్య భావః కర్మ వా ద్వైహాయనమ్। త్రైహాయనమ్। యువాదిభ్యః యౌవనమ్ స్థావిరమ్। శ్రోత్రియస్య యలోపశ్చ వాచ్యః। శ్రోత్రియస్య భావః కర్మ వా శ్రౌత్రమ్। యువన్। స్థవిర। హోతృ। యజమాన। కమణ్డలు। పురుషాసే। సుహృత్। యాతృ। శ్రవణ। కుస్త్రీ। సుస్త్రి। ముహృదయ। సుభ్రాతృ। వృషల। దుర్భ్రాతృ। హృదయాసే। క్షేత్రజ్ఞ। కృతక। పరివ్రాజక। కుశల। చపల। నిపుణ। పిశున। సబ్రహ్మచారిన్। కుతూహల। అనృశంస। యువాదిః।

.

1796. ఇగన్తాచ్చ లఘుపూర్వాత్ [5.1.131]

ఇగన్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ లఘుపూర్వాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

'తస్య భావః , కర్మణి చ' (ఇతి) ఇగన్తాత్ లఘుపూర్వాత్ అణ్

(సి.కౌ) శుచేర్భావః కర్మ వా శౌచమ్ । మౌనమ్ । కథం కావ్యమ్ । కవిశబ్దస్య బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ష్యఞ్ ॥

(కాశికా) ఇగన్తాచ్ చ లఘుపూర్వాతణ్ ప్రత్యయో భవతి భావకర్మణోః। లఘుపూర్వగ్రహణేన ప్రాతిపదికసముదాయో విశేష్యతే। లఘుః పూర్వోఽవయవోఽస్య ఇతి లఘుపూర్వః। కుతః పునరసౌ లఘుః పూర్వః। ఇక్సన్నిధానాదికః ఇతి వజ్ఞాయతే। లఘుః పూర్వో యస్మాదికః తదన్తాన్ ప్రాతిపదికాదిత్యయమర్థో వివక్షితః। అపరే తత్పురుషకర్మధారయం వర్ణయన్తి। ఇక్ చాసావన్తశ్చేతి ఇగన్తః। లఘుపూర్వగ్రహణేన స ఏవ విశేష్యతే, పశ్చాత్ తేన ప్రాతిపదికస్య తదన్తవిధిః ఇతి। అస్మిన్ వ్యాఖ్యానేఽన్తగ్రహణమతిరిచ్యతే। లఘుపూర్వాదికః ఇత్యేతావదేవ వాచ్యం స్యాత్। శుచేర్భావః కర్మ వా శౌచమ్। మౌనమ్। నాగరమ్ హారీతకమ్। పాటవమ్। లాఘవమ్। ఇగన్తాతితి కిమ్? పటత్వమ్।

ఘటత్వమ్। లఘుపూర్వాతితి కిమ్? కణ్డూత్వమ్। పాణ్డుత్వమ్। కథం కావ్యమ్ ఇతి? బ్రాహ్మణాదిషు కవిశబ్దో ద్రష్టవ్యః।

.

1797. యోపధాద్గురూపోత్తమాద్వుఞ్ [5.1.132]

య-ఉపధాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ గురు-ఉపోత్తమాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వుఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య భావః, కర్మణి చ' (ఇతి) యోపధాత్ గురుపోత్తమాత్ వుఞ్

(సి.కౌ) రామణీయకమ్ । ఆభిధానీయకమ్ ।సహాయాద్వా (వార్తికమ్) ॥ సాహాయ్యమ్ । సాహాయకమ్ ॥

(కాశికా) త్రిప్రభృతీనామన్త్యస్య సమీపముపోత్తమమ్। గురుః ఉపోత్తమం యస్య తద్ గురూపోత్తమమ్। యకారోపధాత్ గురూపోత్తమాద్ వుఞ్ ప్రత్యయో భవతి భావకర్మణోః। రమణీయస్య భావః కర్మ వా రామణీయకమ్। వాసనీయకమ్। యోపధాతితి కిమ్? విమానత్వమ్। గురూపోత్తమాతితి కిమ్? క్షత్రియత్వమ్। సహాయాద్వేతి వక్తవ్యమ్। సాహాయకమ్, సాహాయ్యమ్।

.

1798. ద్వన్ద్వమనోజ్ఞాదిభ్యశ్చ [5.1.133]

ద్వన్ద్వమనోజ్ఞాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తస్య భావః, కర్మణి చ' (ఇతి) ద్వన్ద్వ-మనోజ్ఞాదిభ్యః వుఞ్

(సి.కౌ) శైష్యోపాధ్యాయికా । మానోజ్ఞకమ్ ॥

(కాశికా) ద్వన్ద్వసంజ్ఞకేభ్యః మనోజ్ఞాఉదిభ్యశ్చ వుఞ్ ప్రత్యయో భవతి భావకర్మణోః। గోపాలపశుపాలానాం భావః కర్మ వా గౌపాలపశుపాలికా। శైష్యోపాధ్యాయికా। కౌత్సకుశికికా। మనోజ్ఞాద్భ్యః మానోజ్ఞకమ్। కాల్యాణకమ్। మనోజ్ఞ। కల్యాణ। ప్రియరూప। ఛాన్దస। ఛాత్ర। మేధావిన్। అభిరూప। ఆఢ్య। కులపుత్ర। శ్రోత్రియ। చోర। ధూర్త। వైశ్వదేవ। యువన్। గ్రామపుత్ర। గ్రామఖణ్డ। గ్రామకుమార। అముష్యపుత్ర। అముష్యకుల। శతపత్ర। కుశల। మనోజ్ఞాదిః।

.

1799. గోత్రచరణాచ్ఛ్లాఘాత్యాకారతదవేతేషు [5.1.134]

గోత్ర-చరణాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ శ్లాఘా-అత్యాకార-తదవేతేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

'తస్య భావః కర్మణి చ' (ఇతి) గోత్రచరణాత్ శ్లాఘా-అత్యాకార-తదవేతేషు వుఞ్

(సి.కౌ) అత్యాకారోఽధిక్షేపః తదవేతస్తే గోత్రచరణయోర్భావకర్మణీ ప్రాప్తః । అవగతవాన్వా । గార్గికయా శ్లాఘతే । గార్గ్యత్వేన వికత్థత ఇత్యర్థః । గార్గికయాఽత్యాకురుతే । గార్గికామవేతః ॥

(కాశికా) గోత్రవాచినః చరనవాచినః చ ప్రాతిపదికాత్ వుఞ్ ప్రత్యయో భవతి, ప్రత్యేకం భావకర్మణోరర్థయోః శ్లాఘాదిషు విషయభూతేషు। తత్ర శ్లాఘా వికత్థనమ్। అత్యాకారః పరాధిక్షేపః। తదవేతః తత్ప్రాప్తః తజ్జ్ఞో వా। తదితి గోత్రచరణయోః భావకర్మణీ నిర్దిశ్యేతే। తత్ప్రాప్తః తదవగతవాన్ దవేత ఇత్యుచ్యతే। శ్లాఘాయాం తావత్ గార్గికయా శ్లాఘతే। కారికయా శ్లాఘతే। గార్గ్యత్వేన కఠత్వేన చ వికత్థతే ఇత్యర్థః। అత్యాకారే గార్గికయా అత్యాకురుతే। కాఠికయా అత్యాకురుతే। గార్గ్యత్వేన కఠత్వేన చ పరానధిక్షిపతి ఇత్యర్థః। తద్వేతః గార్గికామవేతః। కాఠికామవేతః। గార్గ్యత్వం కఠత్వం చ ప్రాప్తః ఇత్యర్థః। తద్ వా అవగతవానిత్యర్థః। శ్లాఘాదిషు ఇతి కిమ్? గార్గ్యత్వమ్। కఠత్వమ్।

.

1800. హోత్రాభ్యశ్ఛః [5.1.135]

హోత్రాభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ఛః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య భావః , కర్మణి చ' ఇతి హోత్రాభ్యః ఛః

(సి.కౌ) హోత్రాశబ్ద ఋత్విగ్వాచీ స్త్రీలిఙ్గః । వహువచనాద్విశేషగ్రహణమ్ । అచ్ఛావాకస్య భావః కర్మ వా ఆచ్ఛావాకీయమ్ । మైత్రావరుణీయమ్ ॥

(కాశికా) గోత్రాశబ్దః ఋత్విగ్విశేషవచనః। ఋత్విగ్విశేషవాచిభ్యః ఛః ప్రత్యయో భవతి భావకర్మణోః। అచ్ఛావాకస్య భావః కర్మ వా అచ్ఛావాదీయమ్। మిత్రావరుణీయమ్। బ్రాహ్మణాచ్ఛంసీయమ్। ఆగ్నీధ్రీయమ్। ప్రతిప్రస్థీత్రియమ్। త్వష్ట్రీయమ్। పోత్రీయమ్। బహువచనం స్వరూపవిధినిరాసార్థమ్।

.

1801. బ్రహ్మణస్త్వః [5.1.136]

బ్రహ్మణః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ త్వః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య భావః, కర్మణి చ' (ఇతి) హోత్రాభ్యః బ్రహ్మణః త్వః

(సి.కౌ) హోత్రావాచినో బ్రహ్మశబ్దస్య స్యాత్ । ఛస్యాపవాదః । బ్రహ్మత్వమ్ । నేతివాచ్యే త్వవచనం తలో బాధనార్థమ్ । బ్రాహ్మణపర్యాయాద్బ్రహ్మన్శబ్దాత్తు త్వతలౌ । బ్రహ్మత్వమ్ । బ్రహ్మతా ।॥। ఇతి తద్ధితాధికారే నఞ్స్నఞధికారప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) హోత్రాభ్యః ఇత్యనువర్తతే। బ్రహ్మన్శబ్దాద్ హోత్రావాచినః త్వః ప్రత్యయో భవతి భావకర్మణోః। ఛస్య అపవాదః। బ్రహ్మణో భావః కర్మ వా బ్రహ్మత్వమ్। న ఇతి వక్తవ్యే త్వవచనం తలో బాధనార్థమ్।

యస్ తు జాతిశబ్దో బ్రాహ్మణపర్యాయో బ్రహ్మన్శబ్దః, తతః త్వతలౌ భవత ఏవ। బ్రహ్మత్వమ్, బ్రహ్మతా। భవనావధికయోర్న ఇస్తిఞోరధికారః సమాప్తః। ఇతి కాశికాయాం వృత్తౌ పఞ్చమాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః పఞ్చమాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః।

.

1802. ధాన్యానాం భవనే క్షేత్రే ఖఞ్ [5.2.1]

ధాన్యానామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ భవనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ క్షేత్రే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఖఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ధాన్యానామ్ భవనే క్షేత్రే ఖఞ్

(సి.కౌ) ॥ అథ తద్ధితాధికారే పాఞ్చమికప్రకరణమ్ ॥ భవన్త్యస్మిన్నితి భవనమ్ । ముద్గానాం భవనం క్షేత్రం మౌద్గీనమ్ ॥

(కాశికా) నిర్దేశాదేవ సమర్థవిభక్తిః। ధాన్యవిశేషవాచిభ్యః షష్ఠీసమర్థేభ్యో భవనేఽభిధేయే ఖఞ్ ప్రత్యయో భవతి, తచ్ చేద్ భవనం క్షేత్రం భవతి। భవనమ్ ఇతి భవన్తి జాయన్తేఽస్మిన్నితి భవనమ్। ముద్గానాం భవనం క్షేత్రమ్ మౌద్గీనమ్। కౌద్రవీణమ్। కౌలత్థీనమ్। ధాన్యానామ్ ఇతి కిమ్? తృణానాం భవనం క్షేత్రమ్ ఇత్యత్ర న భవతి। క్షేత్రమ్ ఇతి కిమ్? ముద్గానాం భవనం కుసూలమ్। బహువచనం స్వరూపవిధినిరాసార్థమ్।

.

1803. వ్రీహిశాల్యోర్ఢక్ [5.2.2]

వ్రీహి-శాల్యోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ ఢక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'ధాన్యానామ్ భవనే క్షేత్రే' (ఇతి) వ్రీహి-శాల్యోః ఢక్

(సి.కౌ) వ్రైహేయమ్ । శాలేయమ్ ॥

(కాశికా) వ్రీహిశాలిశబ్దాభ్యాం ఢక్ ప్రత్యయో భవతి భవనే క్షేత్రే అభిధేయే ఖఞోఽపవాదః। వ్రీహీణాం భవనం క్షేత్రమ్ వ్రైహేయమ్। శాలేయమ్।

.

1804. యవయవకషష్టికాద్యత్ [5.2.3]

యవ-యవక-షష్టికాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'ధాన్యానాం భవనే క్షేత్రే' (ఇతి) యవ-యవక-షష్టికాత్ యత్

(సి.కౌ) యవానాం భవనం క్షేత్రం యవ్యమ్ । యవక్యమ్ । షష్టిక్యమ్ ॥

(కాశికా) యవాదిభ్యః శబ్దేభ్యో యత్ ప్రత్యయో భవతి భవనే క్షేత్రేఽభిధేయే। ఖఞోఽపవాదః। యవానాం భవనం క్షేత్రమ్ యవ్యమ్। యవక్యమ్। షష్టిక్యమ్।

.

1805. విభాషా తిలమాషోమాభఙ్గాఽణుభ్యః [5.2.4]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ తిల-మాష-ఉమా-భఙ్గా-అణుభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

'ధాన్యానామ్ భవనే క్షేత్రే' (ఇతి) తిల-మాష-ఉమా-భఙ్గా-అణుభ్యః విభాషా యత్ , ఖఞ్

(సి.కౌ) యత్ వా స్యాత్ పక్షే ఖఞ్ । తిల్యమ్ । తైలీనమ్ । మాష్యమ్ । మాషీణమ్ । ఉమ్యమ్ । ఔమీనమ్ । భఙ్గ్యమ్ । భాఙ్గీనమ్ । అణవ్యమ్ । ఆణవీనమ్ ॥

(కాశికా) తిల మాష ఉమా భఙ్గా అణు ఇత్యేతేభ్యః విభాషా యత్ ప్రత్యయో భవతి భవనే క్షేత్రేఽభిధేయే। ఖఞి ప్రాప్తే వచనం, పక్షే సోఽపి భవతి। ఉమాభఙ్గయోరపి ధాన్యత్వమాశ్రితమేవ। తిలానాం భవనం క్షేత్రమ్ తిల్యమ్, తైలీనమ్। మాష్యమ్, మాషీణమ్। ఉమ్యమ్, ఔమీనమ్। భఙ్గ్యమ్, భాఙ్గీనమ్। అణవ్యమ్, అణవీనమ్।

.

1806. సర్వచర్మణః కృతః ఖఖఞౌ [5.2.5]

సర్వ-చర్మణః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ కృతః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఖ-ఖఞౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

'చర్మణః సర్వః కృతః' (ఇతి) ఖ-ఖఞౌ

(సి.కౌ) అసమార్థ్యేఽపి నిపాతనాత్సమాసః । సర్వశ్చర్మణా కృతః సర్వచర్మీణః । సార్వచర్మీణః ॥

(కాశికా) సర్వచర్మన్ శబ్దాత్ తృతీయాసమర్థాత్ కృతః ఇత్యస్మిన్నర్థే ఖఖఞౌ ప్రత్యయౌ భవతః। సర్వశబ్దశ్చ అత్ర ప్రత్యయార్థేన కృతేన సమ్బధ్యతే, న చర్మణా। తత్ర అయమసమర్థసమాసో ద్రష్టవ్యః। సర్వశ్చర్మణా కృతః ఇత్యేతస్మిన్ వాక్యార్థే వృత్తిః। సర్వచర్మీణః, సార్వచర్మీణః।

.

1807. యథాముఖసంముఖస్య దర్శనః ఖః [5.2.6]

యథాముఖ-సమ్ముఖస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ దర్శనః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఖః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'దర్శనః' (ఇతి) యథాముఖ-సమ్ముఖస్య ఖః

(సి.కౌ) ముఖస్య సదృశం యథాముఖం ప్రతిబిమ్బమ్ । నిపాతనాత్సాదృశ్యేఽవ్యయీభావః । సమం సర్వం ముఖం సంముఖమ్ । సమశబ్దస్యాన్తలోపో నిపాత్యతే । యథాముఖం దర్శనః యథాముఖీనః । సర్వస్య ముఖస్య దర్శనః సంముఖీనః ॥

(కాశికా) యథాముఖశబ్దాత్ సమ్ముఖశబ్దాత్ షష్ఠీసమర్థాద్ దర్శనః ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఖః ప్రత్యయో భవతి। దృశ్యతేఽస్మినితి దర్శనః ఆదర్శాదిః ప్రతిబిమ్బాశ్రయ ఉచ్యతే। నిపాతనాత్ సాదృశ్యేఽవ్యయీభావః। యథాముఖం దర్శనః యథాముఖీనః। సర్వస్య ముఖస్య దర్శనః సమ్ముఖీనః।

.

1808. తత్సర్వాదేః పథ్యఙ్గకర్మపత్రపాత్రం వ్యాప్నోతి [5.2.7]

తత్ ద్వితీయా-ఏకవచనమ్ సర్వాదేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ పథి-అఙ్గ-కర్మ-పత్ర-పాత్రమ్ ద్వితీయా-ఏకవచనమ్ వ్యాప్నోతి తిఙన్తమ్

'తత్ వ్యాప్నోతి' (ఇతి) సర్వాదేః పథి-అఙ్గ-కర్మ-పత్ర-పాత్రమ్ ఖః

(సి.కౌ) సర్వాదేః పథ్యాద్యన్తాద్ ద్వితీయాన్తాత్ఖః స్యాత్ । సర్వపథాన్వ్యాప్నోతి సర్వపథీనః । సర్వాఙ్గీణః । సర్వకర్మీణః । సర్వపత్రీణః । సర్వపాత్రీణః ॥

(కాశికా) తదితి ద్వితీయా సమర్థవిభక్తిః। వ్యాప్నోతీతి ప్రత్యయార్థః। పరిశిష్టం ప్రకృతివిశేషణమ్। సర్వాఽదేః ప్రాతిపదికాత్ పథినఙ్గ కర్మన్ పత్ర పాత్ర ఇత్యేవమన్తాద్ ద్వితీయాసమర్థాద్ వ్యాప్నోతి ఇత్యస్మిన్నర్థే ఖః ప్రత్యయో భవతి। సర్వపథం వ్యాప్నోతి సర్వపథీనో రథః। సర్వాఙ్గీణః తాపః। సర్వకర్మీణః పురుషః। సర్వపత్రీణః సారథిః। సర్వపాత్రీణః ఓదనః।

.

1809. ఆప్రపదం ప్రాప్నోతి [5.2.8]

ఆప్రపదమ్ అవ్యయమ్ ప్రాప్నోతి తిఙన్తమ్

'ప్రాప్నోతి' (ఇతి) ఆప్రపదమ్ ఖః

(సి.కౌ) పాదస్యాగ్రం ప్రపదం తన్మర్యాదీకృత్య ఆప్రపదమ్ । ఆప్రపదీనః పటః ॥

(కాశికా) ప్రపదమ్ ఇతి పాదస్య అగ్రముచ్యతే। ఆఙ్ మర్యాదాయామ్। తయోరవ్యయీభావః। ఆప్రపదశబ్దాత్ తదితి ద్వితీయాసమర్థాత్ ప్రాప్నోతి ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఖః ప్రత్యయో భవతి। ఆప్రపదం ప్రాప్నోతి ఆప్రపదీనః పటః। శరీరేణ అసమ్బద్ధస్య అపి పటస్య ప్రమాణమాఖ్యాయతే।

.

1810. అనుపదసర్వాన్నాయానయం బద్ధాభక్షయతినేయేషు [5.2.9]

అనుపద-సర్వాన్న-అయానయమ్ ద్వితీయా-ఏకవచనమ్ బద్ధా-భక్షయతి-నేయేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

తత్ అనుపద-సర్వాన్న-అయానయమ్ బద్ధా-భక్షయతి-నేయేషు ఖః

(సి.కౌ) అనురాయామే సాదృశ్యే చ । అనుపదం బద్ధా అనుపదీనా ఉపానత్ । సర్వాన్నాని భక్షయతి సర్వాన్నీనో భిక్షుః । అయానయః స్థలవిశేషః తం నేయ ఆయానయీనః శారః ॥

(కాశికా) అనుపదాఽదిభ్యః శబ్దేభ్యః తదితి ద్వితీయాసమర్థేభ్యః యథాసఙ్ఖ్యం బద్ధా భక్షయతి నేయ ఇత్యేతేష్వర్థేషు ఖః ప్రత్యయో భవతి। అనుః ఆయామే సాదృశ్యే వా। అనుపదం బద్ధా ఉపానతనుపదీనా। పదప్రమాణా ఇత్యర్థః। సర్వాన్నాని భక్షయతి సర్వాన్నీనో భిక్షుః। అయః ప్రదక్షిణమ్, అనయః ప్రసవ్యమ్। ప్రదక్షిణప్రసవ్యగామినాం శారాణాం యస్మిన్ పరశారైః పదానామసమావేశః సోఽయానయః। అయానయం నేయః అయానయీనః శారః। ఫలకశిరఃస్థిత ఇత్యర్థః।

.

1811. పరోవరపరమ్పరపుత్రపౌత్రమనుభవతి [5.2.10]

పరోవర-పరమ్పర-పుత్రపౌత్రమ్ ద్వితీయా-ఏకవచనమ్ అనుభవతి తిఙన్తమ్

'తత్ పరోవర-పరమ్పర-పుత్రపౌత్రమనుభవతి' (ఇతి) ఖః

(సి.కౌ) పరాంశ్చావరాంశ్చానుభవతీతి పరోవరీణః । అవరస్యోత్వం నిపాత్యతే । పరాంశ్చ పరతరాంశ్చానుభవతి పరమ్పరీణః । ప్రకృతేః పరమ్పరభావో నిపాత్యతే । పుత్రపౌత్రాననుభవతి పుత్రపౌత్రీణః । పరమ్పరాశబ్దస్తు అవ్యుత్పన్నం శబ్దాన్తరం స్త్రీలిఙ్గం తస్మాదేవ స్వార్థే ష్యఞ్ పారమ్పర్యమ్ । కథం పారోవర్యవదితి । అసాధురేవాయమ్ । ఖప్రత్యయసన్నియోగేనైవ పరోవరేతి నిపాతనాత్ ॥

(కాశికా) పరోవర పరమ్పర పుత్రపౌత్ర ఇత్యేతేభ్యః తదితి ద్వితీయాసమర్థేభ్యః అనుభవతి ఇత్యస్మిన్నర్థే ఖః ప్రత్యయో భవతి। పరోవర ఇతి పరస్యోత్వం ప్రత్యయసంనియోగేన నిపాత్యతే। పరాంశ్చ అవరాంశ్చ అనుభవతి పరోవరీణః। పరపరతరాణాం చ పరమ్పరభావో నిపాత్యతే। పరాంశ్చ పరతరాంశ్చ అనుభవతి పరమ్పరీణః। పుత్రపౌత్రాననుభవతి పుత్రపౌత్రీణః। పరమ్పరశబ్దో వినాపి ప్రత్యయేన దృశ్యతే, మన్త్రిపరమ్పరా మన్త్రం భినత్తీతి। తచ్ఛబ్దాన్తరమ్ ఏవ ద్రష్టవ్యమ్।

.

1812. అవారపారాత్యన్తానుకామం గామీ [5.2.11]

అవారపార-అత్యన్త-అనుకామమ్ ద్వితీయా-ఏకవచనమ్ గామీ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ అవారపారమ్, అత్యన్తమ్, అనుకామమ్ గామీ' (ఇతి) ఖః

(సి.కౌ) అవారపారం గామీ అవారపరీణః । అవారీణః । పారీణః । పారావారీణః । అత్యన్తం గామీ అత్యన్తీనః । భృసం గన్తేత్యర్థః । అనుకామం గామీ అనుకామీనః । యథేష్టం గన్తేత్యర్థః ॥

(కాశికా) అవారపార అత్యన్త అనుకామ ఇత్యేతేభ్యో ద్వితీయాసమర్థేభ్యః గామీ ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఖః ప్రత్యయో భవతి। గమిష్యతీతి గామీ, భవిష్యతి గమ్యాదయః 3.3.3 ఇతి। అకేనోర్భవిష్యదాధమర్ణ్యయోః 2.3.70। ఇతి షష్ఠీప్రతిషేధః। అవారపారం గామీ అవారపారీణః। విపరీతాచ్ చ। పారావారీణః। విగృహీతాదపి ఇష్యతే। అవారీణః। అత్యన్తం గామీ అత్యన్తీనః। భృశం గన్తా ఇత్యర్థః। అనుకామం గామీ అనుకామీనః। యథా ఇష్టం గన్తా ఇత్యర్థః।

.

1813. సమాంసమాం విజాయతే [5.2.12]

సమామ్ ద్వితీయా-ఏకవచనమ్ సమామ్ ద్వితీయా-ఏకవచనమ్ విజాయతే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'తత్ సమాం సమాం విజాయతే' (ఇతి) ఖః

(సి.కౌ) యలోపోఽవశిష్టవిభక్తేరలుక్ చ పూర్వపదే నిపాత్యతే । సమాంసమీనా గౌః । సమాంసమీనా నా య్యెవ ప్రతివర్షం ప్రసూయతే ।ఖప్రత్యయానుత్పత్తౌ యలోపో వా వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ సమాంసమాం విజాయతే । సమాయాం సమాయాం వా ॥

(కాశికా) సమాంసమామ్ ఇతి వీపసా। సుబన్తసముదాయః ప్రకృతిః। విజాయతే గర్భం ధారయతీతి ప్రత్యయార్థః। గర్భధారణేన సకలాఽపి సమా వ్యాప్యతే ఇతి అత్యన్తసంయోగే ద్వితీయా। సమాంసమాం విజాయతే సమాంసమీనా గౌః। సమాంసమీనా వడవా। పూర్వపదే సుపోఽలుగ్ వక్తవ్యః। కేచిత్ తు సమాయాం విజాయతే ఇతి విగృహ్ణన్తి, గర్భమోచనే తు విజనిర్వర్తతే ఇత్యాహుః। తేషాం పూర్వపదే యలోపమాత్రం నిపాత్యతే, పరిశిష్టస్య అలుగ్ వక్తవ్యః। అనుత్పత్తావుత్తరపదస్య చ వా యలోపో వక్తవ్యః। సమాంసమాంవిజాయతే, సమాయాం సమాయాం విజాయతే ఇతి వా।

.

1814. అద్యశ్వీనాఽవష్టబ్ధే [5.2.13]

అద్యశ్వీన లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)అవష్టబ్ధే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'అవష్టబ్ధే విజాయతే' (ఇతి) అద్యశ్వీనః (నిపాత్యతే)

(సి.కౌ) అద్య శ్వో వా విజాయతే అద్యశ్వీనా వడవా । ఆసన్నప్రసవేత్యర్థః । కేచిత్తు విజాయత ఇతి నానువర్తయన్తి । అద్యశ్వీనం మరణమ్ । ఆసన్నమిత్యర్థః ॥

(కాశికా) విజాయతే ఇతి వర్తతే। అద్యశ్వీన ఇతి నిపాత్యతే అవష్టబ్ధే విజనే, ఆసన్నే ప్రసవే। ఆవిదూర్యే హి మూర్ధన్యే విధీయతే అవాచ్ చ ఆలమ్బనాఽవిదూర్యయోః 8.3.68 ఇతి। అద్య వా శ్వో వా విజాయతేఽద్యశ్వీనా గౌః। అద్యశ్వీనా వడవా। కేచిత్ తు విజాయతే ఇతి న అనువర్తయన్తి, అవష్టబ్ధమాత్రే నిపాతనమ్ ఇత్యాహుః। అద్యశ్వీనం మరణమ్, అద్యశ్వీనో వియోగః ఇతి।

.

1815. ఆగవీనః [5.2.14]

ఆగవీనః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'ఆగవీనః' (ఇతి నిపాత్యతే)

(సి.కౌ) ఆఙ్ పూర్వాద్గోః కర్మకరే ఖప్రత్యయో నిపాత్యతే । గోః ప్రత్యర్పణపర్యన్తం యః కర్మ కరోతి స ఆగవీనః ॥

(కాశికా) ఆగవీనః ఇతి నిపాత్యతే। గోః ఆఙ్పూర్వాదా తస్య గోః ప్రతిపాదనాత్ కర్మకారిణి ఖః ప్రత్యయో నిపాత్యతే। ఆగవీనః కర్మకరః। యో గవా భృతః కర్మ కరోతి ఆ తస్య గోః ప్రత్యర్పణాత్।

.

1816. అనుగ్వలంగామీ [5.2.15]

అనుగు అవ్యయమ్ అలంగామీ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'అనుగు అలఙ్గామీ' (ఇతి) ఖః

(సి.కౌ) అనుగు గోః పశ్చాత్పర్యాప్తం గచ్ఛతి అనుగవీనో గోపాలః ॥

(కాశికా) గోః పశ్చాదనుగు। అనుగుశబ్దాదలఙ్గామీ ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఖః ప్రత్యయో భవతి। అనుగు పర్యాప్తం గచ్ఛతి అనుగవీనః గోపాలకః।

.

1817. అధ్వనో యత్ఖౌ [5.2.16]

అధ్వనః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యత్-ఖౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

'తత్ అలఙ్గామీ' (ఇతి) అధ్వనోః యత్-ఖౌ

(సి.కౌ) అధ్వానమలం గచ్ఛతి అధ్వన్యః । అధ్వనీనః । యే చాభావకర్మణోః (కౌముదీ-1154) । ఆత్మాధ్వానౌ ఖే (కౌముదీ-1671) ఇతి సూత్రాభ్యాం ప్రకృతిభావః ॥

(కాశికా) తతితి ద్వితీయా సమర్థవిభక్తిరనువర్తతే। అలఙ్గామీ ఇతి చ ప్రత్యయార్థః। అధ్వన్శబ్దాత్ ద్వితీయాసమర్థాదలఙ్గామీ ఇత్యేతస్మిన్నర్థే యత్ఖౌ ప్రత్యయౌ భవతః। అధ్వానమలఙ్గామీ అధ్వన్యః, అధ్వనీనః। యే చ అభవకర్మణోః 6.4.168, ఆత్మాధ్వానౌ ఖే 6.4.169 ఇతి ప్రకృతిభావః।

.

1818. అభ్యమిత్రాచ్ఛ చ [5.2.17]

అభ్యమిత్రాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఛ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్

'తత్ అలఙ్గామీ' (ఇతి) అభ్యమిత్రాత్ యత్ఖౌ ఛః చ

(సి.కౌ) చాద్యత్ఖౌ । అభ్యమిత్రీయః । అభ్యమిత్ర్యః । అభ్యమిత్రీణః । అమిత్రాభిముఖం సుష్ఠు గచ్ఛతీత్యర్థః ॥

(కాశికా) అభ్యమిత్రశదాత్ ద్వితీయాసమర్థాతలఙ్గామీ ఇత్యస్మిన్నర్థే ఛః ప్రత్యయో భవతి। చకారాద్ యత్ఖౌ చ। అభ్యమిత్రమలఙ్గామీ అభ్యమిత్రీయః అభమిత్ర్యః, అభ్యమిత్రీణః। అమిత్రాభిముఖం సుష్ఠు గచ్ఛతి ఇత్యర్థః।

.

1819. గోష్ఠాత్ ఖఞ్ భూతపూర్వే [5.2.18]

గోష్ఠాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఖఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ భూతపూర్వే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

గోష్ఠాత్ భూతపూర్వే ఖఞ్

(సి.కౌ) గోష్ఠో భూతపూర్వః గౌష్ఠీనో దేశః ॥

(కాశికా) గావస్తిష్ఠన్త్యస్మినితి గోష్ఠమ్। గోష్ఠశబ్దేన సన్నిహితగోసమూహో దేశ ఉచ్యతే। భూతపూర్వగ్రహణమ్ తస్య ఏవ విశేషణమ్। గోష్ఠశబ్దాద్ భూతపూర్వోపాధికాత్ స్వార్థే ఖఞ్ ప్రత్యయో భవతి। గోష్ఠో భూతపూర్వః గౌష్ఠీనో దేశః। భూతపూర్వగ్రహణం కిమ్? గోష్ఠో వర్తతే।

.

1820. అశ్వస్యైకాహగమః [5.2.19]

అశ్వస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఏకాహగమః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'ఏకాహగమః' (ఇతి) అశ్వస్య ఖఞ్

(సి.కౌ) ఏకాహేన గమ్యతే ఇత్యేకాహగమః । ఆశ్వీనోఽధ్వా ॥

(కాశికా) నిర్దేశాదేవ సమర్థవిభక్తిః। అశ్వశబ్దాద్ షష్ఠీసమర్థాతేకాహగమః ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఖఞ్ ప్రత్యయో భవతి। ఏకాహేన గమ్యతే ఇతి ఏకాహగమః। అశ్వస్య ఏకాహగమోऽధ్వా ఆశ్వీనః। ఆశ్వీనాని శతం పతిత్వా।

.

1821. శాలీనకౌపీనే అధృష్టాకార్యయోః [5.2.20]

శాలీన-కౌపీనే ప్రథమా-ద్వివచనమ్ అధృష్ట-అకార్యయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

శాలీన-కౌపీనే అధృష్ట-అకార్యయోః (నిపాత్యేతే)

(సి.కౌ) శాలాప్రవేశమర్హతి శాలీనః అధృష్టః । కూపపతనమర్హతి కౌపీనం పాపమ్ । తత్సాధనత్వాత్తద్వద్గోప్యత్వాద్వా పురుషలిఙ్గమపి । తత్సంబన్ధాత్తదాచ్ఛాదనమపి ॥

(కాశికా) శాలీనకౌపీనశబ్దౌ నిపాత్యేతే యథాసఙ్ఖ్యమధృష్టే అకార్యే చ అభిధేయే। అధృష్టః అప్రగల్భః। అకార్యమకరణార్హం విరుద్ధమ్। శాలీనకౌపీనే అధృష్టాకార్యయోః పర్యాయౌ యథాకథఞ్చిద్ వ్యుత్పాదయితవ్యౌ। శాలాప్రవేశనమర్హతి, కూపావతారమర్హతీతి ఖఞ్ ప్రత్యయః ఉత్తరపదలోపశ్చ నిపాత్యతే। శాలీనో జడః। కౌపీనం పాపమ్।

.

1822. వ్రాతేన జీవతి [5.2.21]

వ్రాతేన తృతీయా-ఏకవచనమ్ జీవతి తిఙన్తమ్

'వ్రాతేన జీవతి' (ఇతి) ఖఞ్

(సి.కౌ) వ్రాతేన శరీరాయాసేన జీవతి నతు బుద్ధివైభవేన న వ్రాతీనః ॥

(కాశికా) నిర్దేశాదేవ తృతీయా సమర్థవిభక్తిః। వ్రాతశబ్దాత్ తృతీయాసమర్థాత్ జీవతి ఇత్యస్మిన్నర్థే ఖఞ్ ప్రత్యయో భవతి। నానాజాతీయాః అనియతవృత్తయః ఉత్సేధజీవినః సఙ్ఘాః వ్రాతాః। ఉత్సేధః శరీరం, తదాయాస్య యే జీవన్తి తే ఉత్సేధజీవినః, తేషా కర్మ వ్రాతమ్। తేన వ్రాతేన జీవతి వ్రాతీనః। తేషామ్ ఏవ వ్రాతానామన్యతమ ఉచ్యతే। యస్త్వన్యస్తదీయేన జీవతి తత్ర న ఇష్యతే।

.

1823. సాప్తపదీనం సఖ్యమ్ [5.2.22]

సాప్తపదీనమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సఖ్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

సాప్తపదీనమ్ (ఇతి) సఖ్యమ్ (అస్మిన్ అర్థే నిపాత్యతే)

(సి.కౌ) సప్తభిః పదైరవాప్యతే సాప్తపదీనమ్ ॥

(కాశికా) సాప్తపదీనమ్ ఇతి నిపాత్యతే సఖ్యేఽభిధేయే। సప్తభిః పదైరవాప్యతే సాప్తపదీనమ్। సఖ్యం జనాః సాప్తపదీనమాహుః। కథం సాప్తపదీనః సఖా, సాప్తపదీనం మిత్రమ్ ఇతి? యదా గుణప్రధానః సాప్తపదీనశబ్దః సఖిభావే తత్కర్మణి చ వర్తతే తదా సఖ్యశబ్దేన సామానాధికరణ్యం భవతి, యదా తు లక్షణయా వర్తతే తదా పురుషేణ సామానాధికరణ్యం భవతి।

.

1824. హైయంగవీనం సంజ్ఞాయామ్ [5.2.23]

హైయఙ్గవీనమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

సంజ్ఞాయామ్ హైయఙ్గవీనమ్ (ఇతి నిపాత్యతే)

(సి.కౌ) హ్యోగోదోహస్య హియఙ్గురాదేశః వికారార్థే ఖఞ్ చ నిపాత్యతే । దుహ్యాత ఇతి దోహః క్షీరమ్ । హ్యోగోదోహస్య వికారో హైయఙ్గవీనం నవనీతమ్ ॥

(కాశికా) హైయఙ్గవీనం నిపాత్యతే సంజ్ఞాయాం విషయే। హ్యోగోదోహస్య హియఙ్గవాదేశః, తస్య వికారే ఖఞ్ ప్రత్యయో భవతి సంజ్ఞాయామ్। హ్యోగోదోహస్య వికారః హైయఙ్గవీనమ్। ఘృతస్య సంజ్ఞా। తేన ఇహ న భవతి, హ్యోగోదోహస్య వికార ఉదశ్విత్।

.

1825. తస్య పాకమూలే పీల్వాదికర్ణాదిభ్యః కుణబ్జాహచౌ [5.2.24]

తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ పాకమూలే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ పీల్వాది-కర్ణాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ కుణప్-జాహచౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

'తస్య పాక-మూలే' (ఇతి) పీల్వాది-కర్ణాదిభ్యః కుణప్-జాహచౌ

(సి.కౌ) పీలూనాం పాకః పాలుకుణః । కర్ణస్య మూలం కర్ణజాహమ్ ॥

(కాశికా) తస్య ఇతి షష్ఠీసమర్థేభ్యః పీల్వాదిభ్యః కర్ణాదిభ్యశ్చ యథాసఙ్ఖ్యం పాకమూలయోరర్థయోః కుణప్ జాహచిత్యేతౌ ప్రత్యయౌ భవతః। పీలూనాం పాకః పీలుకుణః। కర్కన్ధుకుణః। కర్ణాదిభ్యః కర్ణస్య మూలం కర్ణజాహమ్। పీలు। కర్కన్ధు। శమీ। కరీర। కువల। బదర। అశ్వత్థ। ఖదిర। పీల్వాదిః। కర్ణ। అక్షి। నఖ। ముఖ। మఖ। కేశ। పాద। గుల్ఫ। భ్రూభఙ్గ। దన్త। ఓష్ఠ। పృష్ఠ। అఙ్గుష్ఠ। కర్ణాదిః।

.

1826. పక్షాత్తిః [5.2.25]

పక్షాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ తిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య మూలే' (ఇతి) పక్షాత్ తిః

(సి.కౌ) మూలగ్రహణమాత్రమనువర్తతే । పక్షస్య మూలం పక్షతిః ॥

(కాశికా) తస్య ఇత్యేవ। తస్య ఇతి షష్ఠీసమర్థాత్ పక్షశబ్దాత్ మూలేఽభిధేయే తిః ప్రత్యయో భవతి। మూలగ్రహణమనువర్తతే, న పాక్షగ్రహణమ్। ఏకయోగనిర్దిష్టానామప్యేకదేశోఽనువర్తతే ఇతి। పక్షస్య మూలం పక్షతిః ప్రతిపత్।

.

1827. తేన విత్తశ్చుఞ్చుప్చణపౌ [5.2.26]

తేన తృతీయా-ఏకవచనమ్ విత్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చుఞ్చుప్-చణపౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

'తేన విత్తః' (ఇతి) చుఞ్చుప్-చణపౌ

(సి.కౌ) యకారః ప్రత్యయయోరాదౌ లుప్తనిర్దిష్టస్తేన చస్య నేత్సంజ్ఞా । విద్యయా విత్తో విద్యాచుఞ్చుః । విద్యాచణః ॥

(కాశికా) తేన ఇతి తృతీయాసమర్థాత్ విత్తః ఇత్యేతస్మిన్నర్థే చుఞ్చుప్ చణపిత్యేతౌ ప్రత్యయౌ భవతః। విత్తః ప్రతీతః జ్ఞాత ఇత్యర్థః। విద్యయా విత్తః విద్యాచుఞ్చుః, విద్యాచణః।

.

1828. వినఞ్భ్యాం నానాఞౌ నసహ [5.2.27]

వి-నఞ్భ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ నా-నాఞౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ నసహ అవ్యయమ్

నసహ (ఇతి) వి-నఞ్-భ్యామ్ నా-నాఞౌ

(సి.కౌ) అసహార్థే పృథగ్భావే వర్తమానాభ్యాం స్వార్థే ప్రత్యయౌ । వినా । నానా ॥

(కాశికా) వి నఞిత్యేతాభ్యాం యథాసఙ్ఖ్యం నా నాఞిత్యేతౌ ప్రత్యయౌ భవతః। నసహ ఇతి ప్రకృతివిశేషణమ్। అసహార్థే పృథగ్భావే వర్తమానాభ్యాం వినఞ్భ్యాం సవార్థే నానాఞౌ ప్రత్యయౌ భవతః। వినా। నానా।

.

1829. వేః శాలచ్ఛఙ్కటచౌ [5.2.28]

వేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ శాలచ్-శఙ్కటచౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

వేః శాలచ్-శఙ్కటచౌ

(సి.కౌ) కియావిశిష్టసాధనవాచకాత్స్వార్థే । విస్తృతమ్ । విశాలమ్ । విశఙ్కటమ్ ॥

(కాశికా) విశదాత్ శాలచ్ శఙ్కటచిత్యేతౌ ప్రత్యయౌ భవతః। ససాధనకృఇయావచనాతుపసర్గాత్ స్వార్థే ప్రత్యయౌ భవతః। విగతే శృఙ్గే విశాలే, విశఙ్కటే। తద్యోగాద్ గౌరపి విశాలః, విశఙ్కటః ఇత్యుచ్యతే।

పరమార్థతస్ తు గుణశబ్దా ఏతే యథాకథఞ్చిద్ వ్యుత్పాద్యన్తే। న అత్ర ప్రకృతిప్రత్యయార్థయోరభినివేశః।

.

1830. సమ్ప్రోదశ్చ కటచ్ [5.2.29]

సమ్-ప్ర-ఉదః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ కటచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

సమ్-ప్ర-ఉదః వేః చ కటచ్

(సి.కౌ) సఙ్కటమ్ । ప్రకటమ్ । ఉత్కటమ్ । చాద్వికటమ్ ।అలాబూతిలోమాభఙ్గాభ్యో రజస్యుపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ అలాబూనాం రజః అలాబూకటమ్ । తిలకటమ్ ।గోష్ఠజాదయః స్థానాదిషు పశునామభ్యః (వార్తికమ్) ॥ గవాం గోగోష్ఠమ్ ।సంఘాతే కటచ్ (వార్తికమ్) ॥ అవీనాం సఙ్ఘాతోఽవికటః ।విస్తారే పటచ్ (వార్తికమ్) ॥ అవిపటః ।ద్విత్వే గోయుగచ్ (వార్తికమ్) ॥ ద్వావుష్ట్రౌ ఉష్ట్రగోయుగమ్ ।షట్త్వే షడ్గవచ్ (వార్తికమ్) ॥ అశ్వషడ్గవమ్ ।స్నేహే తైలచ్ (వార్తికమ్) ॥ తిలతైలమ్ । సర్షపతైలమ్ ।భవనే క్షేత్రే శాకటాశాకినౌ (వార్తికమ్) ॥ ఇక్షుశాకటమ్ । ఇక్షుశాకినమ్ ॥

(కాశికా) సమ్ ప్ర ఉదిత్యేతేభ్యః కటచ్ ప్రత్యయో భవతి। చకారాద్ వేశ్చ। సఙ్కటమ్। ప్రకటమ్। ఉత్కటమ్। వికటమ్। కటచ్ప్రకరణేఽలాబూతిలోమాభఙ్గాభ్యో రజస్యుపసఙ్ఖ్యానమ్। అలాబూనాం రజః అలాబూకటమ్। తిలకటమ్। ఉమాకటమ్। భఙ్గాకటమ్। గోష్ఠాదయః స్థానాదిషు పశునామాదిభ్య ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। గవాం స్థానం గోగోష్ఠమ్। మహిషీగోష్ఠమ్। సఙ్ఘాతే కటచ్ వక్తవ్యః। అవీనాం సఙ్ఘాతః అవికటమ్। విస్తారే పటచ్ వక్తవ్యః। అవిపటమ్। ద్విత్వే గోయుగచ్। ఉష్ట్రగోయుగమ్। అశ్వగోయుగమ్। ప్రకృత్యర్థస్య షట్త్వే షడ్గవచ్। హస్తిషడ్గవమ్। అశ్వషడ్గవమ్। వికారే స్నేహే తైలచ్। ఏరణ్డతైలమ్। ఇఙ్గుదీతైలమ్। తిలతైలమ్। భవనే క్షేత్రే ఇక్ష్వాదిభ్యః శాకటశాకినౌ। ఇక్షుశాకటమ్, ఇక్షుశాకినమ్। మూలశాకటమ్, మూలశాకినమ్।

.

1831. అవాత్ కుటారచ్చ [5.2.30]

అవాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ కుటారచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

అవాత్ కుటారచ్ కటచ్ చ

(సి.కౌ) చాత్కటచ్ । అవాచీనోఽవకుటారః । అవకటః ॥

(కాశికా) అవశబ్దాత్ కుటారచ్ ప్రత్యయో భవతి। చకారాత్ కటచ్। అవకుటారమ్, అబకటమ్।

.

1832. నతే నాసికాయాః సంజ్ఞాయాం టీటఞ్నాటజ్భ్రటచః [5.2.31]

నతే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ నాసికాయాః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ టీటచ్-నాటచ్-భ్రటచః ప్రథమా-బహువచనమ్

నాసికాయాః నతే సంజ్ఞాయామవాత్ టీటచ్-నాటచ్-భ్రటచః

(సి.కౌ) అవాదిత్యేవ । నతం నమనమ్ । నాసికాయా నతం అవటీటమ్ । అవనీటమ్ । అవభ్రటమ్ । తద్యోగాన్నసికా అవటీటా । పురుషోఽప్యవటీటః ॥

(కాశికా) అవాతిత్యేవ। నమనం నతమ్। నాసికాయాః సమ్బన్ధిని నతే అభిధేయే టీటచ్ నాటచ్ భ్రటచిత్యేతే ప్రత్యయా భవన్తి సంజ్ఞాయాం విషయే। నాసికాయా నతమవటీటమ్, అవనాటమ్, అవభ్రటమ్। తద్యోగాన్ నాసికాఽపి తథా ఉచ్యతే, అవటీటః, అవనాటః, అవభ్రటః ఇతి।

.

1835. ఉపాధిభ్యాం త్యకన్నాసన్నారూఢయోః [5.2.34]

ఉప-అధిభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ త్యకన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఆసన్న-ఆరూఢయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

ఉప-అధిభ్యామాసన్న-ఆరూఢయోః సంజ్ఞాయామ్ త్యకన్

(సి.కౌ) సంజ్ఞాయామిత్యనువర్తతే । పర్వతస్యాసన్నం స్థలముపత్యకా । ఆరూఢం స్థలమధిత్యకా ॥

(కాశికా) ఉప అధి ఇత్యేతాభ్యాం యథాసఙ్ఖ్యమాసన్నారూఢయోర్వర్తమానాభ్యాం స్వార్థే త్యకన్ ప్రత్యయో భవతి। సంజ్ఞాధికారాచ్ చ నియతవిషయమాసన్నారూఢం గమ్యతే। పర్వతస్య ఆసన్నముపత్యకా। తస్య ఏవ్స ఆరూఢమధిత్యకా। ప్రత్యయస్థాత్ కాత్పూర్వస్య ఇతి ఇత్వమత్ర న భవతి, సంజ్ఞాధికారాదేవ।

.

1836. కర్మణి ఘుటోఽఠచ్ [5.2.35]

కర్మణి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఘటః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అఠచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

కర్మణి 'ఘటః' (ఇతి) అఠచ్

(సి.కౌ) ఘటత ఇతి ఘటః । పచాద్యచ్ । కర్మణి ఘటతే కర్మఠః పురుషః ॥

(కాశికా) నిర్దేశాదేవ సమర్థవిభక్తిః। కర్మశబ్దాత్ సప్తమీసమర్థాద్ ఘటః ఇత్యేతస్మిన్నర్థే అఠచ్ ప్రత్యయో భవతి। ఙ్ఘటతే ఇతి ఙ్ఘటః। కర్మణి ఙ్ఘటతే కర్మఠః పురుషః।

.

1837. తదస్య సంజాతం తారకాదిభ్య ఇతచ్ [5.2.36]

తత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సంజాతమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ తారకాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ఇతచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'సంజాతమ్ తత్ అస్య' (ఇతి) తారకాదిభ్యః ఇతచ్

(సి.కౌ) తారకాః సంజాతా అస్య తారకితం నభః । ఆకృతిగణోఽయమ్ ॥

(కాశికా) తదితి ప్రథమాసమర్థేభ్యస్ తారకాఽఅదిభ్యః శబ్దేభ్యః అస్య ఇతి షష్ఠ్యర్థే ఇతచ్ ప్రత్యయో భవతి। సఞ్జాతగ్రహణం ప్రకృతివిశేషణమ్। తారకాః సఞ్జాతా అస్య నభసః తారకితం నభః। పుష్పితో వృక్షః। తారకా। పుష్ప। ముకుల। కణ్టక। పిపాసా। సుఖ। దుఃఖ। ఋజీష। కుడ్మల। సూచక। రోగ। విచార। వ్యాధి। నిష్క్రమణ। మూత్ర। పురీష। కిసలయ। కుసుమ। ప్రచార। తన్ద్రా। వేగ। పుక్షా। శ్రద్ధా। ఉత్కణ్ఠా। భర। ద్రోహ। గర్భాదప్రాణిని। తారకాదిరాకృతిగణః।

.

1838. ప్రమాణే ద్వయసజ్దఘ్నఞ్మాత్రచః [5.2.37]

ప్రమాణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ద్వయసచ్-దఘ్నచ్-మాత్రచః ప్రథమా-బహువచనమ్

'తత్ అస్య' (ఇతి) ప్రమాణే ద్వయసచ్-దఘ్నచ్-మాత్రచః

(సి.కౌ) తదస్యేత్యనువర్తతే । ఉరూ ప్రమాణమస్య ఊరూద్వయసమ్ । ఊరూదఘ్నమ్ । ఊరుమాత్రమ్ । ప్రామాణే లః ॥ శమః । దిష్టిః । వితస్తిః ।ద్విగోర్నిత్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ ద్వౌ శమౌ ప్రమాణమస్య ద్విశమమ్ ।ప్రమాణపరిమాణాభ్యాం సంఖ్యాయాశ్చాపి సంశయే మాత్రజ్వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ శమమాత్రమ్ । ప్రస్థమాత్రమ్ । పఞ్చమాత్రమ్ ।వత్వన్తాత్స్వార్థే ద్వయసజ్మాత్రచౌ బహులమ్ (వార్తికమ్) ॥ తావదేవ తావద్ద్వయసమ్ ॥ తావన్మాత్రమ్ ॥

(కాశికా) తదస్య ఇత్యనువర్తతే। తదితి ప్రథమాసమర్థాదస్య ఇతి షష్ఠ్యర్థే ద్వయసచ్ దఘ్నచ్ మాత్రచిత్యేతే ప్రత్యయా భవన్తి యత్ తత్ ప్రథమాసమర్థం ప్రమాణం చేత్ తద్ భవతి। ఊరుః ప్రమాణమస్య ఊరుద్వయసమ్, ఊరుదఘ్నమ్, ఊరుమాత్రమ్। జానుద్వయసమ్। జానుదఘ్నమ్। జానుమాత్రమ్। ప్రథమశ్చ ద్వితియశ్చ ఊర్ధ్వమానే మతౌ మమ। ఊరుద్వయసముదకమ్। ఊరుదఘ్నముదకమ్। మాత్రచ్ పునరవిశేషేణ, ప్రస్థమాత్రమ్ ఇత్యపి భవతి। ప్రమాణే లో వక్తవ్యః। ప్రమాణశబ్దా ఇతి యే ప్రసిద్ధాః, తేభ్య ఉత్పన్నస్య ప్రత్యయస్య లుగ్ భవతి। శమః ప్రమాణమస్య శమః। దిష్టిః। వితస్తిః। ద్విగోర్నిత్యమ్। ద్వౌ శమౌ ప్రమాణమస్య ద్విశమః। త్రిశమః। ద్వివితస్తిః।

నిత్యగ్రహణం కిమ్? సంశయే శ్రావిణం వక్ష్యతి, తత్ర అపి ద్విగోర్లుగేవ యథా స్యాత్। ద్వే దిష్టీ స్యాతాం వా న వా ద్విదిష్టిః। డిట్ స్తోమే వక్తవ్యః। పఞ్చదశః స్తోమః। పఞ్చదశీ రాత్రిః। టిత్త్వాద్ ఙీప్। శన్శతోర్డినిర్వక్తవ్యః। పఞ్చదశినోఽర్ధమాసాః, త్రింశినో మాసాః। వింశతేశ్చేతి వక్తవ్యమ్। వింశినోఽఙ్గిరసః। ప్రమాణపరిమాణాభ్యాం సఙ్ఖ్యాయాశ్చ అపి సంశయే మాత్రచ్ వక్తవ్యః। శమమాత్రమ్। దిష్టిమాత్రమ్। ప్రస్థమాత్రమ్। కుడవమాత్రమ్। పఞ్చమాత్రమ్। దశమాత్రా గావః। వత్వన్తాత్ స్వార్థే ద్వయసజ్మాత్రచౌ బహులమ్। తావదేవ తావద్ద్వయసమ్, తావన్మాత్రమ్। ఏతావద్ద్వయసమ్, ఏతావన్మాత్రమ్। యావద్ద్వయసమ్, యావన్మాత్రమ్।

.

1839. పురుషహస్తిభ్యామణ్ చ [5.2.38]

పురుషహస్తిభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తత్ అస్య' (ఇతి) ప్రమాణే పురుషహస్తిభ్యాం ద్వయసచ్-దఘ్నచ్-మాత్రచ్-అణ్ చ।

(సి.కౌ) పురూషః ప్రమాణమస్య పౌరుషమ్ । పురుషద్వయసమ్ । హాస్తినమ్ । హస్తిద్వయసమ్ ॥

(కాశికా) తదస్య ఇత్యేవ, ప్రమాణే ఇతి చ। పురుషహస్తిభ్యాం ప్రథమాసమర్థాభ్యాం ప్రమాణోపాధికాభ్యామస్య ఇతి షష్ఠ్యర్థే అణ్ ప్రత్యయో భవతి, చకారాద్ ద్వయసజాదయః। పురుషః ప్రమాణమస్య పౌరుషమ్, పురుషద్వయసమ్, పురుషదఘ్నమ్, పురుషమాత్రమ్। హాస్తినమ్, హస్తిద్వయసమ్, హస్తిదఘ్నమ్, హస్తిమాత్రమ్। ద్విగోర్నిత్యం లుక్। ద్విపురుషముదకమ్। త్రిపురుషముదకమ్। ద్విహస్తి। త్రిహస్తి। ద్విపురుషీ। త్రిపురుషీ। ద్విహస్తిని। త్రిహసినీ।

.

1840. యద్తదేతేభ్యః పరిమాణే వతుప్ [5.2.39]

యద్-తద్-ఏతేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ పరిమాణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ వతుప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య' (ఇతి) పరిమాణే యత్-తత్-ఏతేభ్యః వతుఀప్

(సి.కౌ) యత్పరిమాణమస్య యావాన్ । తావాన్ । ఏతావాన్ ॥

(కాశికా) తదస్య ఇత్యేవ। యత్తదేతేభ్యః ప్రథమాసమర్థేభ్యః పరిమాణోపాధికేభ్యః అస్య ఇతి షష్ఠ్యర్థే వతుప్ ప్రత్యయో భవతి। యత్ పరిమాణమస్య యావాన్। తావాన్। ఏతావాన్। ప్రమాణగ్రహణేఽనువర్తమానే పరిమాణగ్రహణం ప్రమాణపరిమాణయోర్భేదాత్। డావతావర్థవైశేష్యాన్ నిర్దేశః పృథగుచ్యతే। మాత్రాద్యప్రతిఘాతాయ భావః సిద్ధశ్చ డావతోః।

వతుప్ప్రకరణే యుష్మదస్మద్భ్యాం ఛన్దసి సాదృశ్య ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। న త్వా వాం అన్యో దివ్యో న పీర్థివో అ జాతో న జనిస్యతే। త్వావతః పురూవసో యజ్ఞం విప్రస్య మావతః। త్వత్సదృశస్య, మత్సదృశస్య ఇత్యర్థః।

.

1841. కిమిదంభ్యాం వో ఘః [5.2.40]

కిమిదమ్భ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ వః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఘః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య' (ఇతి) పరిమాణే కిమిదంభ్యామ్ వతుఽప్, వః ఘః (చ)

(సి.కౌ) ఆభ్యాం వతుప్స్యాద్వస్య చ ఘః । కియాన్ । ఈయాన్ ॥

(కాశికా) కిమిదమ్భ్యాముత్తరస్య వతుపో వకారస్య ఘకారాదేశో భవతి। కియాన్। ఇయాన్। ఏతదేవ చాదేశవిధానం జ్ఞాపకం కిమిదమ్భ్యాం వతుప్ప్రత్యయో భవతీతి। అథ వా యోగవిభాగేన వతుపం విధాయ పశ్చాద్ వో ఘో విధీయతే।

.

1842. కిమః సంఖ్యాపరిమాణే డతి చ [5.2.41]

కిమః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సంఖ్యాపరిమాణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ డతి లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్

'తత్ అస్య' (ఇతి) కిమః సఙ్ఖ్యాపరిమాణే డతిః, వతుప్ చ

(సి.కౌ) చాద్వతుప్ । తస్య చ వస్య ఘః స్యాత్ । కా సంఖ్యా యేషాం తే కతి । కియన్తః ॥

(కాశికా) సఙ్ఖ్యాయాః పరిమాణం సఙ్ఖ్యాపరిచ్ఛేదః ఇత్యర్థః। సఙ్ఖ్యాపరిమాణే వర్తమానాత్ కిమః ప్రథమాసమర్థాదస్య ఇతి షష్ఠ్యర్థే డతిః ప్రత్యయో భవతి, చకారాద్ వతుప్। తస్య చ వకారస్య ఘాదేశో భవతి। పృచ్ఛ్యమానత్వాత్ పరిచ్ఛేదోపాధికాయాం సఙ్ఖ్యాయాం వర్తమానాత్ కిమః ప్రత్యయో విజ్ఞాయతే। కా సఙ్ఖ్యా పరిమాణమ్ ఏషాం బ్రాహ్మణానామ్ కతి బ్రాహ్మణాః, కియన్తో బ్రాహ్మణాః। అథ వా సఙ్ఖ్యా ఏవ పరిమాణాత్మికా పరిచ్ఛేదస్వభావా గృహ్యతే, కా సఙ్ఖ్యా పరిమాణం యేషాం ఇతి। నను చ సఙ్ఖ్యా ఏవమాత్మికైవ పరిచ్ఛేదస్వభావా, సా కిమర్థం పరిమాణేన విశేష్యతే? యత్ర అపరిచ్ఛేదకత్వేన వివక్ష్యతే తత్ర మా భూదితి। క్షేపే హి పరిచ్ఛేదో న అస్తి, కేయమ్ ఏషాం సఙ్ఖ్యా దశానామ్ ఇతి।

.

1843. సంఖ్యాయా అవయవే తయప్ [5.2.42]

సంఖ్యాయాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అవయవే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ తయప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య' (ఇతి) సఙ్ఖ్యాయాః అవయవే తయప్

(సి.కౌ) పఞ్చావయవా అస్య పఞ్చతయం దారు ॥

(కాశికా) తదస్య ఇత్యేవ। సఙ్ఖ్యాయా అవయవే వర్తమానాయాః అస్య ఇతి షష్ఠ్యర్థే తయప్ ప్రత్యయో భవతి। అవయవావయవినః సమ్బన్ధినః ఇతి సామర్థ్యాతవయవీ ప్రత్యయార్థో విజ్ఞాయతే। పఞ్చ అవయవా యస్య పఞ్చతయమ్। దశతయమ్। చతుష్టయమ్। చతుష్టయీ।

.

1844. ద్విత్రిభ్యాం తయస్యాయజ్వా [5.2.43]

ద్విత్రిభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ తయస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అయచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

ద్విత్రిభ్యామ్ తయస్య అయచ్ వా

(సి.కౌ) ద్వయమ్ । ద్వితయమ్ । త్రయమ్ । త్రితయమ్ ॥

(కాశికా) పూర్వేణ విహితస్య తయస్య ద్విత్రిభ్యాం పరస్య వా అయజాదేశో భవతి। ద్వౌ అవయవౌ అస్య ద్వయమ్, ద్వితయమ్। త్రయమ్, త్రితయమ్। తయగ్రహణం స్థానినిర్దేశార్థమ్। అన్యథా ప్రత్యయాన్తరమయజ్ విజ్ఞాయేత। తత్ర కో దోషః? త్రయీ గతిః ఇతి తయనిబన్ధన ఈకారో న స్యాత్, ప్రథమచరమతయాల్పార్ధకతిపయ. నేమాశ్చ 1.1.33। ఇత్యేష విధిర్న స్యాత్। ద్వయే। ద్వయాః। చకారః స్వరార్థః।

.

1845. ఉభాదుదాత్తో నిత్యమ్ [5.2.44]

ఉభాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఉదాత్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ నిత్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఉభాత్ తయస్య నిత్యముదాత్తః అయచ్

(సి.కౌ) ఉభశబ్దాత్తయపోఽయచ్ స్యాత్ స చాద్యుదాత్తః । ఉభయమ్ ॥। ఇతి తద్ధితాధికారే పాఞ్చమికప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) ఉభశబ్దాత్ పరస్య తయపో నిత్యమయజాదేశో భవతి, స చోదాత్తః। వచనసామర్థ్యాదాదేరుదాత్తత్వం విజ్ఞాయతే। ఉభశబ్దో యతి లౌకికీ సఙ్ఖ్యా తతః పూర్వేణ ఏవ విహితస్య తయప ఆదేశవిధానార్థం వచనమ్। అథ న సఙ్ఖ్యా, తతో యోగవిభాగేన తయపం విధాయ తస్య నిత్యమయజాదేశో విధీయతే। ఉభయో మణిః। ఉభయేఽస్య దేవమనుష్యాః।

.

1846. తదస్మిన్నధికమితి దశాన్తాడ్డః [5.2.45]

తద్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అస్మిన్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అధికమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఇతి అవ్యయమ్ దశాన్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ డః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్మిన్ అధికమ్ ఇతి' (ఇతి) దశాన్తాత్ డః

(సి.కౌ) ॥ అథ తద్ధితాధికారే మత్వర్థీయప్రకరణమ్ ॥ ఏకాదశ అధికా అస్మిన్నేకాదశమ్ ।శతసహస్రయోరేవేష్యతే (వార్త్తికమ్) ॥ నేహ । ఏకాదశ అధికా అస్యాం వింశతౌ ।ప్రకృతిప్రత్యయార్థయోః సమానజాతీయత్వ ఏవేష్యతే (వార్త్తికమ్) ॥ నేహ । ఏకాదశ మాషా అధికా అస్మిన్ సువర్ణశతే ॥

(కాశికా) తతితి ప్రథమాసమర్థాతస్మినితి సప్తమ్యర్థే దశాన్తాత్ ప్రాతిపదికాత్ డః ప్రత్యయో భవతి యత్ తత్ప్రథమాసమర్థమధికం చేత్ తద్ భవతి। ఇతికరణస్ తతశ్చేద్ వివక్షా। ఏకాదశ అధికా అస్మినశతే ఏకాదశమ్ శతమ్। ఏకాదశం సహస్త్రమ్। ద్వాదశం శతమ్। ద్వాదశం సహస్రమ్। దశాన్తాతితి కిమ్? పఞ్చ అధికా అస్మిన్ శతే। అన్తగ్రహణం కిమ్? దశాధికా అస్మిన్ శతే। ప్రత్యయార్థేన చ సమానజాతీయే ప్రకృత్యర్థే సతి ప్రత్యయ ఇష్యతే। ఏకాదశ కార్షాపణా అధికా అస్మిన్ కార్షాపణశతే ఏకాదశం కార్షాపనశతమ్ ఇతి। ఇహ తు న భవతి, ఏకాదశ మాషా అధికా అస్మిన్ కార్షాపణశతే ఇతి। శతసహస్రయోశ్చ ఇష్యతే। ఇహ న భవతి, ఏకాదశాధికా అస్యాం త్రింశతీతి। ఇతికరణో వివక్షార్థ ఇత్యుక్తం, తత ఇదం సర్వం లభ్యతే। కథమ్ ఏకాదశమ్ శతసహస్రమ్ ఇతి? శతానాం సహస్రం, సహస్రాణామ్ వా శతమ్ ఇతి శతసహస్రమ్ ఇత్యుచ్యతే। తత్ర శతసహస్రయోః ఇత్యేవ సిద్ధమ్। అధికే సమానజాతావిష్టం శతసహస్రయోః। యస్య సఙ్ఖ్యా తదాధిక్యే డః కర్తవ్యో మతో మమ।

.

1847. శదన్తవింశతేశ్చ [5.2.46]

శదన్తవింశతేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తద్ అస్మిన్ అధికమ్ ఇతి' (ఇతి) శదన్త-వింశతేః డః

(సి.కౌ) డః స్యాదుక్తేఽర్థే । త్రింశదధికా అస్మిన్ త్రింశం శతమ్ । వింశమ్ ॥

(కాశికా) తదస్మిన్నధికమ్ ఇత్యనువర్తతే, డః ఇతి చ। శదన్తాత్ ప్రాతిపదికాత్ వింశతేశ్చ డః ప్రత్యయో భవతి తదస్మిన్నధికమ్ ఇత్యేతస్మిన్ విషయే। త్రింశదధికా అస్మిఞ్ ఛతే త్రింశం శతమ్। శద్గ్రహణేఽన్తగ్రహణం ప్రత్యయగ్రహణే యస్మాత్ స తదాదేరధికార్థమ్। ఏకత్రింశ శతమ్।

ఏకచత్వారింశం శతమ్। సఙ్ఖ్యాగ్రహణం చ కర్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్, గోత్రింశదధికా అస్మిన్ గోశతే ఇతి। వింశతేశ్చ। వింశం శతమ్। తదన్తాదపి ఇతి వక్తవ్యమ్। ఏకవింశం శతమ్। సఙ్ఖ్యాగ్రహణం చ కర్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్, గోవింశతిరధికాఽస్మిన్ గోశతే ఇతి।

.

1848. సంఖ్యాయా గుణస్య నిమానే మయట్ [5.2.47]

సంఖ్యాయాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ గుణస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ నిమానే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ మయట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య' (ఇతి) సఙ్ఖ్యాయాః గుణస్య నిమానే మయట్

(సి.కౌ) భాగస్య మూల్యే వర్తమానాత్ప్రథమాన్తాత్సంఖ్యావాచినః షష్ఠ్యర్థే మయట్ స్యాత్ । యవానాం ద్వౌ భాగౌ నిమానమస్యోదశ్విద్భాగస్య ద్విమయముదశ్విద్యవానామ్ । గుణస్యేతి కిమ్ । ద్వౌ వ్రీహియవౌ నిమానమస్యోదశ్వితః । నిమానే కిమ్ । ద్వౌ గుణౌ క్షీరస్య ఏకస్తైలస్య ద్విగుణం క్షీరం పచ్యతే తైలేన ॥

(కాశికా) తదస్య ఇత్యనువర్తతే తదస్య సఞ్జాతమ్ ఇత్యతః। తదితి ప్రథమాసమర్థాత్ సఙ్ఖ్యావాచినః ప్రాతిపదికాతస్య ఇతి షష్ఠ్యర్థే మయట్ ప్రత్యయో భవతి యత్ తత్ ప్రథమాసమర్థం గుణస్య చేన్ నిమానే వర్తతే। గుణో భాగః నిమానం మూల్యమ్। గుణో యేన నిమీయతే మూల్యభూతేన సోఽపి సామర్థ్యాద్ భాగ ఏవ విజ్ఞాయతే। యవానాం ద్వౌ భాగౌ నిమానమస్య ఉదశ్విద్భాగస్య ద్విమయముదశ్విద్ యవానామ్। త్రిమయమ్। చతుర్మయమ్। భాగేఽపి తు విధీయామానః ప్రత్యయః ప్రాధాన్యేన భాగవన్తమాచష్టే। తేన సామాన్యాధికరణ్యం భవతి ద్విమయముదశ్వితితి। గుణస్య ఇతి చైకత్వం వివక్షితం, తేన ఇహ న భవతి, ద్వౌ భాగౌ యవానాం త్రయ ఉదశ్వితః ఇతి। భూయసశ్చ వాచికాయాః సఙ్ఖ్యాయాః ప్రత్యయ ఇష్యతే। ఇహ న భవతి, ఏకో భాగో నిమానమస్య ఇతి। భూయసః ఇతి చ ప్రత్యయార్థాత్ ప్రకృత్యర్థస్య అధిక్యమాత్రం వివక్షితమ్। బహుత్వమతన్త్రం, తేన ద్విశబ్దాదపి భవతి। గుణశబ్దః సమానావయ్యవచనః। తేన ఇహ న భవతి, ద్వౌ భాగౌ యవానామధ్యర్ధ ఉదశ్వితః ఇతి। నిమేయే చాపి దృశ్యతే। నిమేయే వర్తమానాయాః సఙ్ఖ్యాయా నిమానే ప్రత్యయో దృశ్యతే। ఉదశ్వితో ద్వౌ భాగౌ నిమేయమస్య యవభాగస్య ద్విమయా యవా ఉదశ్వితః। త్రిమయా

యవా ఉదశ్వితః। చతుర్మయాః। గుణస్య ఇతి కిమ్? ద్వౌ వ్రీహియవౌ నిమానమస్య ఉదశ్వితః। నిమానే ఇతి కిమ్? ద్వౌ గుణౌ క్షీరస్య ఏకస్తైలస్య, ద్విగుణం పచ్యతే తైలం క్షీరేణ ఇత్యత్ర మా భూత్।

.

1849. తస్య పూరణే డట్ [5.2.48]

తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ పూరణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ డట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య పూరణే' (ఇతి) సఙ్ఖ్యాయాః డట్

(సి.కౌ) ఏకాదశానాం పూరణ ఏకాదశః ॥

(కాశికా) తస్య ఇతి షష్ఠీసమర్థాత్ సఙ్ఖ్యావాచినః ప్రాతిపదికాత్ పూరణే ఇత్యస్మిన్నర్థే డట్ ప్రత్యయో భవతి। పూర్యతేఽనేన ఇతి పూరణమ్। యేన సఙ్ఖ్యా సఙ్ఖ్యానం పూర్యతే సమ్పద్యతే, స తస్యాః పూరణః। ఏకాదశానాం పూరణః ఏకదశః। త్రయోదశః। యస్మిన్నుపసఞ్జాతేఽన్యా సఙ్ఖ్యా సమ్పద్యతే స ప్రత్యయార్థః। ఇహ న భవతి, పఞ్చానాం ముష్టికానాం పూరణో ఘటః ఇతి।

.

1850. నాన్తాదసంఖ్యాదేర్మట్ [5.2.49]

నాన్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అసఙ్ఖ్యాదేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ మట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య పూరణే' (ఇతి) అసఙ్ఖ్యాదేః నాన్తాత్ సఙ్ఖ్యాయాః డటః మట్

(సి.కౌ) డటో మడాగమః స్యాత్ । పఞ్చానాం పూరణః పఞ్చమః । నాన్తాత్కిమ్ । వింశః । అసంఖ్యాదేః కిమ్ । ఏకాదశః ॥

(కాశికా) డటితి వర్తతే। నకారాన్తాత్ సఙ్ఖ్యావాచినః ప్రాతిపదికాతసంఖ్యాదేః పరస్య డటో మడాగమో భవతి। నాన్తాతితి పఞ్చమీ ఇట ఆగమసమ్బన్ధే షష్ఠీం ప్రకల్పయతి। పఞ్చానాం పూరణః పఞ్చమః। సప్తమః। నాన్తాతితి కిమ్? వింశతేః పూరణః వింశః। అసఙ్ఖ్యాదేః ఇతి కిమ్? ఏకాదశానాం పూరణః ఏకాదశః।

.

1851. షట్కతికతిపయచతురాం థుక్ [5.2.51]

షట్-కతి-కతిపయ-చతురామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ థుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య పూరణే' (ఇతి) డటి షట్-కతి-కతిపయ-చతురామ్ థుక్

(సి.కౌ) ఏషాం థుగాగమః స్యాడ్డటి । షణ్ణాం పూరణః షష్ఠః । కతిథః । కతిపయశబ్దస్యాసంఖ్యాత్వేఽప్యతఏవ జ్ఞాపకాడ్డట్ । కతిపయథః । చతుర్థః ।చతురశ్ఛయతావాద్యక్షరలోపశ్చ (వార్తికమ్) ॥ తురీయః । తుర్యః ॥

(కాశికా) డటితి అనువర్తతే,తదిహ సప్తమ్యా విపరిణమ్యతే। షట్ కతి కతిపయ చతురిత్యేషాం డటి పురతస్థుగాగమో భవతి। కతిపయశబ్దో న సఙ్ఖ్యా। తస్య అస్మాదేవ జ్ఞాపకాత్ డట్ ప్రత్యయో విజ్ఞాయతే। షణ్ణాం పురణః షష్ఠః। కతిథః। కతిపయథః। చతుర్థః। చతురశ్ఛయతావాద్యక్షరలోపశ్చ। చతుర్ణాం పూరణః తురీయః, తుర్యః।

.

1852. బహుపూగగణసంఘస్య తిథుక్ [5.2.52]

బహు-పూగ-గణ-సఙ్ఘస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ తిథుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య పూరణే' (ఇతి) డటి బహు-పూగ-గణ-సఙ్ఘస్య థుక్

(సి.కౌ) డటీత్యేవ । పూగసఙ్ఘయోరసంఖ్యాత్వేఽప్యతఏవ డట్ । బహుతిథ ఇత్యాది ॥

(కాశికా) డటిత్యేవ। బహు పూగ గన సఙ్ఘ ఇత్యేతేషాం డటి పరతః తిథుగాగమో భవతి। పూగసఙ్ఘశబ్దయోరసఙ్ఖ్యాత్వాదిదమ్ ఏవ జ్ఞాపకం డటో భావస్య। బహూనాం పూరణః బహుతిథః। పూగతిథః। గణతిథః। సఙ్ఘతిథః।

.

1853. వతోరిథుక్ [5.2.53]

వతోః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఇథుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య పూరణే' (ఇతి) డటి వతోః ఇథుక్

(సి.కౌ) డటీత్యేవ । యావతిథః ॥

(కాశికా) డటిత్యేవ। వతోర్డటి పరతః ఇథుగాగమో భవతి। వత్వన్తస్య సంఖ్యాత్వాత్ పూర్వేణ డడ్ విహితః, తస్మిన్నయమాగమః విధీయతే। యావతాం పూరణః యావతిథః। తావతిథః। ఏతావతిథః।

.

1854. ద్వేస్తీయః [5.2.54]

ద్వేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ తీయః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తస్య పూరణే' (ఇతి) ద్వేః తీయః

(సి.కౌ) డటోఽపవాదః । ద్వయోః పూరణో ద్వితీయః ॥

(కాశికా) ద్విశబ్దాత్ తీయః ప్రత్యయో భవతి తస్య పూరణే ఇత్యస్మిన్ విషయే। డటోఽపవాదః। ద్వయోః పూరణః ద్వితీయః।

.

1855. త్రేః సమ్ప్రసారణమ్ చ [5.2.55]

త్రేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సమ్ప్రసారణమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తస్య పూరణే' (ఇతి) త్రేః తీయః, సమ్ప్రసారణమ్ చ

(సి.కౌ) తృతీయః ॥

(కాశికా) త్రిశబ్దాత్ తీయః ప్రత్యయః భవతి తస్య పూరణే ఇత్యేతద్ విషయే। డటోఽపవాదః। తత్సంనియోగేన త్రేః సంప్రసారణం చ భవతి। త్రయాణామ్ పూరణః తృతీయః। హలః (*6,4.2.) ఇతి సంప్రసారణస్య దీర్ఘత్వం న భవతి। అణః ఇతి తత్ర అనువర్తతే ఢ్రలోపే ఇత్యతః। పూర్వేణ చ ణకారేణ అణ్గ్రహణం।

.

1856. వింశత్యాదిభ్యస్తమడన్యతరస్యామ్ [5.2.56]

వింశతి-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ తమట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'తస్య పూరణే' (ఇతి) వింశతి-ఆదిభ్యః డటః అన్యతరస్యామ్ తమట్

(సి.కౌ) ఏభ్యో డటస్తమడాగమో వా స్యాత్ । వింశతితమః । వింశః । ఏకవిశతితమః । ఏకవిశః ॥

(కాశికా) వింశత్యాదిభ్యః పరస్య డటః తమడాగమో భవత్యన్యతరసయామ్। పూరణాధికారాత్ డట్ప్రత్యయ ఆగమీ విజ్ఞాయతే। వింశతేః పూరణః వింశతితమః, వింశః। ఏకవింశతితమః, ఏకవింశః। త్రివింశతితమః, త్రివింశః। త్రింశత్తమః, త్రింశః। ఏకత్రింశత్తమః, ఏకత్రింశః। వింశత్యాదయో లౌకికాః సఙ్ఖ్యాశబ్దా గృహ్యన్తే, న పఙ్క్త్యాదిసూత్రసంనివిష్టాః। తద్గ్రహణే హ్యేకవింశతిప్రభృతిభ్యో న స్యాత్। గ్రహణవతా ప్రాతిపదికేన తదన్తవిధిప్రతిషేధాత్। ఏవం చ సతి షష్ట్యాదేశ్చ అసఙ్ఖ్యాదేః 5.2.58 ఇతి పర్యుదాసోఽయుజ్యత ఏవ।

.

1857. నిత్యం శతాదిమాసార్ధమాససంవత్సరాచ్చ [5.2.57]

నిత్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ శతాది-మాస-అర్ధమాస-సంవత్సరాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తస్య పూరణే' (ఇతి) శతాది-మాస-అర్ధమాస-సంవత్సరాత్ డటః తమట్ అన్యతరస్యామ్ చ

(సి.కౌ) శతస్య పూరణః శతతమః । ఏకశతతమః । మాసాదేరతఏవ డట్ । మాసతమః ॥

(కాశికా) శ��ాదయః సంఖ్యాశబ్దాః లౌకికా గృహ్యన్తే। శతాదిభ్యః మాసార్ధమాససంవత్సరశదేభ్యశ్చ పరస్య డటో నిత్యం తమడాగమః భవతి। మాసాదయః సంఖ్యాశబ్దా న భవన్తి, తేభ్యోఽస్మాదేవ జ్ఞాపకాత్ డట్ ప్రత్యయో విజ్ఞాయతే। శతస్య పూరణః శతతమః। సహస్రతమః। లక్షతమః। మాసస్య పూరనః మాసతమో దివసః। అర్ధమాసతమః। సంవత్సరతమః। షష్ట్యాదేశ్చ అసఙ్ఖ్యాదేః 5.2.58 ఇతి వక్ష్యమాణేన సిద్ధే శతాదిగ్రహణం సఙ్ఖ్యాద్యర్థమ్। ఏకశతతమః। ద్విశతతమః।

.

1858. షష్ట్యాదేశ్చాసంఖ్యాదేః [5.2.58]

షష్టి-ఆదేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అసఙ్ఖ్యా-ఆదేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

'తస్య పూరణే' (ఇతి) అసఙ్ఖ్యాదేః షష్ట్యాదేః డటః నిత్యమ్ తమట్।

(సి.కౌ) షష్టితమః । సంఖ్యాదేస్తు వింశత్యాదిభ్య - (కౌముదీ-1856) ఇతి వికల్ప ఏవ । ఏకషష్టః । ఏకషష్టితమః ॥

(కాశికా) షష్ట్యాదేః సఙ్ఖ్యాశబ్దాదసఙ్ఖ్యాదేః పరస్య డటో నిత్యం తమడాగమః భవతి। వింశత్యాదిభ్యః ఇతి వికల్పేన ప్రాప్తే నిత్యార్థమ్। షష్టితమః। సప్తతితమః। అసంఖ్యాదేః ఇతి కిమ్? ఏకషష్టః, ఏకషష్టితమః। ఏకసప్తతః, ఏకసప్తతితమః।

.

1859. మతౌ ఛః సూక్తసామ్నోః [5.2.59]

మతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఛః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సూక్త-సామ్నోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

మతౌ సూక్తసామ్నోః ఛః

(సి.కౌ) మత్వర్థే ఛః స్యాత్ । అచ్ఛావాకశబ్దోఽస్మిన్నస్తి అచ్ఛావాకీయం సుక్తమ్ । వారవన్తీయం సామ ॥

(కాశికా) మతౌ ఇతి మత్వర్థ ఉచ్యతే। ప్రాతిపదికాన్ మత్వర్థే ఛః ప్రత్యయో భవతి సూక్తే సామని చ అభిధేయే। మత్వర్థగ్రహణేన సమర్థవిభక్తిః, ప్రకృతివిశేషణం, ప్రత్యయార్థః ఇతి సర్వమాక్షిప్యతే। అచ్ఛావాకశబ్దోఽస్మిన్నితి అచ్ఛావాకీయం సూక్తమ్। మిత్రావరుణీయమ్। యజ్ఞాయజ్ఞీయం సామ। వారవన్తీయమ్। అనుకరనశబ్దాశ్చ స్వరూపామాత్రప్రధానాః ప్రత్యయముత్పాదయన్తి। తేన అనేకపదాదపి సిద్ధమ్। అస్యవమీయమ్। కయాషుభీయమ్।

.

1860. అధ్యాయానువాకయోర్లుక్ [5.2.60]

అధ్యాయ-అనువాకయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ లుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

మత్వర్థయోః అధ్యాయ-అనువాకయోః అన్యతరస్యామ్ లుక్

(సి.కౌ)

(కాశికా) మతౌ ఇత్యేవ। మత్వర్థే ఉత్పన్నస్య ఛస్య లుక్ భవతి అధ్యాయానువాకయోః అభిధేయయోః। కేన పునరధ్యాయానువాకయోః ప్రత్యయః? ఇదమ్ ఏవ లుగ్వచనం జ్ఞాపకం తద్విధానస్య। వికల్పేన లుగయమ్ ఇష్యతే। గర్దభాణ్డశబ్దోఽస్మిన్నితి గర్దభాణ్డోఽధ్యాయః, అనువాకో వా గర్దభాణ్డీయః। దీర్ఘజీవితః, దీర్ఘజీవితీయః। పలితస్తమ్భః, పలితస్తమ్భీయః।

.

1861. విముక్తాదిభ్యోఽణ్ [5.2.61]

విముక్తాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

మతౌ అధ్యాయ-అనువాకయోః విముక్తాదిభ్యః అణ్

(సి.కౌ)

(కాశికా) మతౌ ఇత్యేవ, అధ్యాయానువాకయోః ఇతి చ। విముక్తాదిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యోఽణ్ ప్రత్యయో భవతి మత్వర్థే అధ్యాయానువాకయోరభిధేయయోః। విముక్తశబ్దోఽస్మిన్నస్తి వైముక్తోఽధ్యాయః అనువాకో వా। దైవాసురః। విముక్త। దేవాసుర। వసుమత్। సత్వత్। ఉపసత్। దశార్హపయస్। హవిర్ధాన। మిత్రీ। సోమాపూషన్। అగ్నావిష్ణు। వృత్రహతి। ఇడా। రక్షోసుర। సదసత్। పరిషాదక్। వసు। మరుత్వత్। పత్నీవత్। మహీయల। దశార్హ। వయస్। పతత్రి। సోమ। మహిత్రీ। హేతు। విముక్తాదిః।

.

1862. గోషదాదిభ్యో వున్ [5.2.62]

గోషదాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ వున్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

మతౌ అధ్యాయ-అనువాకయోః గోషదాదిభ్యః వున్

(సి.కౌ)

(కాశికా) మతౌ ఇత్యేవ, అధ్యాయానువాకయోః ఇతి చ। గోషదాదిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః వున్ ప్రత్యయో భవతి మత్వర్థేఽధ్యాయానువాకయోః। గోషదశబ్దోఽస్మిన్నితి గోషడకోఽధ్యాయోఽనువాకో వా।

ఇషేత్వకః। మాతరిశ్వకః। గోషద। ఇషేత్వా। మాతరిశ్వన్। దేవస్యత్వా। దేవీరాపః। కృష్ణోస్యాఖ్యరేష్ఠః। దైవీంధియమ్। రక్షోహణ। అఞ్జన। ప్రభూత। ప్రతూర్త। కృశాను। గోషదాదిః।

.

1863. తత్ర కుశలః పథః [5.2.63]

తత్ర అవ్యయమ్ కుశలః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ పథః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

'తత్ర కుశలః' (ఇతి) పథః వున్

(సి.కౌ) వున్ స్యాత్ । పథి కుశలః పథికః ॥

(కాశికా) వునిత్యేవ। తత్ర ఇతి సప్తమీసమర్థాత్ పథిన్శబ్దాత్ కుశలః ఇత్యస్మిన్నర్థే వున్ ప్రత్యయో భవతి। పథి కుశలః పథకః।

.

1864. ఆకర్షాదిభ్యః కన్ [5.2.64]

ఆకర్షాదిభ్యః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ కన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ర కుశలః' (ఇతి) ఆకర్షాదిభ్యః కన్

(సి.కౌ) ఆకర్షే కుశల ఆకర్షకః । ఆకషాదిభ్య ఇతి రేఫరహితో ముఖ్యః పాఠః । ఆకషో నికషోపలః ॥

(కాశికా) తత్ర ఇత్యేవ, కుశలః ఇతి చ। ఆకర్శాదిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః సప్తమీసమర్థేభ్యః కుశలః ఇత్యేతస్మిన్నర్థే కన్ ప్రత్యయో భవతి। ఆకర్షే కుశలః ఆకర్షకః। త్సరుకః। ఆకర్ష। త్సరు। పిప్పసా। పిచణ్డ। అశని। అశ్మన్। విచయ। చయ। జయ। ఆచయ। అయ। నయ। నిపాద। గద్గద। దీప। హృద। హ్యాద। హ్లాద। శకుని। ఆకర్శాదిః।

.

1865. ధనహిరణ్యాత్ కామే [5.2.65]

ధన-హిరణ్యాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ కామే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'తత్ర కామే' (ఇతి) ధన-హిరణ్యాత్ కన్

(సి.కౌ) కామ ఇచ్ఛా । ధనే కామో ధనకో దేవదత్తస్య । హిరణ్యకః ॥

(కాశికా) తత్ర ఇత్యేవ, కనితి చ। ధనహిరణ్యశబ్దాభ్యాం తత్ర ఇతి సప్తమీసమర్థాభ్యాం కామే ఇత్యస్మిన్నర్థే కన్ ప్రత్యయో భవతి। కామః ఇచ్ఛా, అభిలాషః। ధనే కామః ధనకో దేవదత్తస్య। హిరణ్యకో దేవదత్తస్య।

.

1866. స్వాఙ్గేభ్యః ప్రసితే [5.2.66]

స్వాఙ్గేభ్యః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ప్రసితే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'తత్ర ప్రసితే' (ఇతి) స్వాఙ్గేభ్యః కన్

(సి.కౌ) కేశేషు ప్రసితః కేశకః । తద్రచనాయాం తత్పర ఇత్యర్థః ॥

(కాశికా) తత్ర ఇత్యేవ, కనితి చ। స్వాఙ్గవాచిభ్యః శబ్దేభ్యః తత్ర ఇతి సప్తమీసమర్థేభ్యః ప్రసితే ఇత్యేతస్మిన్నర్థే కన్ ప్రత్యయో భవతి। ప్రసితః ప్రసక్తస్ తత్పరః ఇత్యర్థః। కేశేషు ప్రసితః కేశకః। కేశాదిరచనాయాం ప్రసక్త ఏవముచ్యతే। బహువచనం స్వాఙ్గసముదాయశబ్దాదపి యథా స్యాత్। దన్తౌష్ఠకః। కేశనఖకః।

.

1867. ఉదరాట్ఠగాద్యూనే [5.2.67]

ఉదరాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఠక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఆద్యూనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'తత్ర ప్రసితే' (ఇతి) ఉదరాత్ ఆద్యూనే ఠక్

(సి.కౌ) అవిజికీషౌ ఠక్ స్యాత్ । కనోఽపవాదః । బుభుక్షయాత్యన్తపీడిత ఉదరే ప్రసిత ఔదరికః । ఆద్యూనే కిమ్ । ఉదరకః । ఉదరపరిమార్జనాదౌ ప్రసక్త ఇత్యర్థః ॥

(కాశికా) తత్ర ఇత్యేవ, ప్రసితే ఇతి చ। ఉదరశబ్దాత్ సప్తమీసమర్థాత్ ప్రసితే ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి। ఆద్యూనే ఇతి ప్రత్యయార్థవిశేషణమ్। ఉదరేఽవిజిగీషుర్భణ్యతే। యో బుభుక్షయాఽత్యన్తం పీడ్యతే స ఏవముచ్యతే। ఉదరే ప్రసితః ఔదరికః ఆద్యూనః। ఆద్యూనే ఇతి కిమ్? ఉదరకః।

.

1868. సస్యేన పరిజాతః [5.2.68]

సస్యేన తృతీయా-ఏకవచనమ్ పరిజాతః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'సస్యేన పరిజాతః' (ఇతి) కన్

(సి.కౌ) కన్ స్వర్యతే నతు ఠక్ । సస్యశబ్దో గుణవాచీ నతు ధాన్యవాచీ । శస్యేనేతి పాఠాన్తరమ్ । సస్యేన గుణేన పరిజాతః సంబద్ధః సస్యకః సాధుః ॥

(కాశికా) కన్ ప్రత్యయః ఇత్యేవ స్వర్యతే, న ఠక్। నిర్దేశాదేవ తృతీయాసమర్థవిభక్తిః। సస్యశబ్దాత్ తృతీయాసమర్థాత్ పరిజాతః ఇత్యస్మిన్నర్థే కన్ ప్రత్యయో భవతి। సస్యశబ్దోఽయమ్ గుణవాచి। పరిః

సర్వతో భావే వర్తతే। యో గుణైః సమ్బుద్ధో జాయతే, యస్య కిఞ్చిదపి వైగుణ్యం న అస్తి, తస్య ఇదమభిధానమ్। సస్యేన పరిజాతః సస్యకః శాలిక। సస్యకః సాధుః। సస్యకో మణిః। ఆకరశుద్ధ ఇత్యర్థః।

.

1869. అంశం హారీ [5.2.69]

అంశమ్ ద్వితీయా-ఏకవచనమ్ హారీ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'అంశం హారీ' (ఇతి) కన్

(సి.కౌ) హారీత్యావశ్యకే ణినిః । అత ఏవ తద్యోగే షష్ఠీ న । అంశకో దాయాదః ॥

(కాశికా) అంశశబ్దాన్ నిర్దేశాదేవ ద్వితియాసమర్థాద్ హారీ ఇత్యేతస్మిన్నర్థే కన్ ప్రత్యయో భవతి। అంశం హారీ అంశకో దాయాదః। అంశకః పుత్రః। హారీ ఇతి ఆవశ్యకే ణినిః। తత్ర షష్ఠీప్రతిషేధాత్ కర్మణి ద్వితీయా ఏవ భవతి।

.

1870. తన్త్రాదచిరాపహృతే [5.2.70]

తన్త్రాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అచిర-అపహృతే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'అచిర-అపహృతే' (ఇతి) తన్త్రాత్ కన్

(సి.కౌ) తన్త్రకః । పటః । ప్రత్యగ్ర ఇత్యర్థః ॥

(కాశికా) తన్త్రశబ్దాన్ నిర్దేశాదేవ పఞ్చమీసమర్థాతచిరాపహృతే ఇత్యేతస్మిన్నర్థే కన్ ప్రత్యయో భవతి। అచిరాపహృతః స్తోకకాలాపహృతః ఇత్యర్థః। తన్త్రాదచిరాపహృతః తన్త్రకః పటః। తన్త్రకః ప్రావారః। ప్రత్యగ్రో నవ ఉచ్యతే।

.

1871. బ్రాహ్మణకోష్ణికే సంజ్ఞాయామ్ [5.2.71]

బ్రాహ్మణక-ఉష్ణికే ప్రథమా-ద్వివచనమ్ సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

సంజ్ఞాయామ్ 'బ్రాహ్మణక-ఉష్ణికే' నిపాత్యేతే।

(సి.కౌ) ఆయుధజీవినో బ్రాహ్మణా యస్మిన్దేశే స బ్రాహ్మణకః । అల్పమన్నం యస్యాం సా ఉష్ణికా యవాగూః । అన్నశబ్దస్య ఉష్ణాదేశో నిపాత్యతే ॥

(కాశికా) బ్రాహ్మణక ఉష్ణిక ఇత్యేతౌ శబ్దౌ నిపాత్యేతే కన్ ప్రత్యయాన్తౌ సంజ్ఞాయామ్ విషయే। బ్రాహ్మణకో దేశః। ఉష్ణికా యవాగూః। యత్ర అయుధజీవినో బ్రాహ్మణాః సన్తి తత్ర బ్రాహ్మణకః ఇతి సంజ్ఞా। అల్పాన్నా యవాగూః ఉష్ణికా ఇత్యుచ్యతే।

.

1872. శీతోష్ణాభ్యాం కారిణి [5.2.72]

శీత-ఉష్ణాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ కారిణి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'కారిణి' (ఇతి) శీత-ఉష్ణాభ్యామ్ కన్

(సి.కౌ) కరోతీతి శీతకోఽలసః । ఉష్ణం కరోతీతి ఉష్ణకః శీఘ్రకారీ ॥

(కాశికా) శీతోష్ణాశబ్దాభ్యాం కారిణ్యభిధేయే కన్ ప్రత్యయో భవతి। క్రియావిశేషణాద్ ద్వితీయాసమర్థాదయం ప్రత్యయః। శీతం కరోతి శీతకః। అలసో, జడ ఉచ్యతే। ఉష్ణం కరోతి ఉష్ణకః। శీఘ్రకారీ, దక్ష ఉచ్యతే।

.

1873. అధికమ్ [5.2.73]

అధికమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అధికమ్ (ఇతి నిపాత్యతే)

(సి.కౌ) అధ్యారూఢశబ్దాత్కన్ ఉత్తరపదలోపశ్చ ॥

(కాశికా) అధికమ్ ఇతి నిపాత్యతే। అధ్యారూఢస్య ఉత్తరపదలోపః కన్ చ ప్రత్యయః। అధికో ద్రోణః ఖార్యామ్। అధికా ఖారీ ద్రోణేన। కర్తరి కర్మణి చ అధ్యారూఢశబ్దః।

.

1874. అనుకాభికాభీకః కమితా [5.2.74]

అనుక-అభిక-అభీకః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ కమితా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'కమితా' (ఇతి) అనుక-అభిక-అభీకాః (నిపాత్యన్తే)

(సి.కౌ) అన్వభిభ్యాం కన్ । అభేః పాక్షికో దీర్ఘశ్చ । అనుకామయతే అనుకః । ఆభికామయతే అభికః । ఆభీకః ॥

(కాశికా) అనుక అభిక అభీక ఇత్యేతే శబ్దాః కన్ప్రత్యయాన్తా నిపాత్యన్తే కమితా ఇత్యేతస్మిన్నర్థే। అభేః పక్షే దీర్ఘత్వం చనిపాత్యతే। అనుకామయతే అనుకః। అభికః। అభీకః।

.

1875. పార్శ్వేనాన్విచ్ఛతి [5.2.75]

పార్శ్వేన తృతీయా-ఏకవచనమ్ అన్విచ్ఛతి తిజన్తమ్

'పార్శ్వేన అన్విచ్ఛతి' (ఇతి) కన్

(సి.కౌ) అన్ృజురుపాయః పార్శ్వం తేనాన్విచ్ఛతి పార్శ్వకః ॥

(కాశికా) పార్శ్వశబ్దాత్ తృతీయాసమర్థాదన్విచ్ఛతి ఇత్యస్మిన్నర్థే కన్ ప్రత్యయో భవతి। అనృజురుపాయః పార్శ్వమ్, తేన అర్థానన్విచ్ఛతి పార్శ్వకః। మాయావీ, కౌసృతికః, జాలికః ఉచ్యతే।

.

1876. అయఃశూలదణ్డాజినాభ్యాం ఠక్ఠఞౌ [5.2.76]

అయఃశూల-దణ్డాజినాభ్యామ్ తృతీయా-ద్వివచనమ్ ఠక్ఠఞౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

'అయఃశూల-దణ్డాజినాభ్యామన్విచ్ఛతి' (ఇతి) ఠక్-ఠఞౌ

(సి.కౌ) తీక్ష్ణ ఉపాయోఽయః శూలం తేనాన్విచ్ఛతి ఆయఃశూలికః - సాహసికః । దణ్డాజినం దమ్భః, తేనాన్విచ్ఛతి దాణ్డాజినికః ॥

(కాశికా) అన్విచ్ఛతి ఇత్యేవ। అయఃశూలదణ్డాజినాభ్యాం తృతీయాసమర్థాభ్యామన్విచ్ఛతి ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఠక్ఠఞౌ ప్రత్యయౌ భవతః। తీక్ష్ణః ఉపాయః అయఃశూలముచ్యతే। తేన అన్విచ్ఛతి ఆయఃశూలికః సాహసికః ఇత్యర్థః। దమ్భో దణ్డాజినమ్, తేన అన్విచ్ఛతి దాణ్డాజినికః। దామ్భికః ఇత్యర్థః।

.

1877. తావతిథం గ్రహణమితి లుగ్వా [5.2.77]

తావతిథమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ గ్రహణమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఇతి అవ్యయమ్ లుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

తావతిథమ్ గ్రహణమ్ ఇతి లుక్ వా, కన్

(సి.కౌ) కన్ స్యాత్పూరణప్రత్యయస్య చ లుగ్వా । ద్వితీయకం ద్వికం వా గ్రహణం దేవదత్తస్య । ద్వితీయేన రూపేణ గ్రహణమిత్యర్థః ।తావతిథేన గృహ్ణాతీతి కన్వక్తవ్యో నిత్యం చ లుక్ (వార్త్తికమ్) ॥ షష్ఠేన రూపేణ గృహ్ణాతి షట్కో దేవదత్తః । పఞ్చకః ॥

(కాశికా) తావతాం పూరణం తావతిథామ్। గృహ్యతేఽనేన ఇతి గ్రహణమ్। ప్రకృతివిశేషణం చ ఏతత్। పూరణప్రత్యయాన్తాత్ ప్రాతిపదికాత్ గ్రహణోపాధికాత్ స్వార్థే కన్ ప్రత్యయో భవతి। పూరణస్య ప్రత్యయస్య వా లుక్। ద్వితీయేన రూపేణ గ్రన్థం గృహ్ణాతి ద్వికం గ్రహణమ్, ద్వితీయకమ్। త్రికమ్, తృతీయకమ్। చతుష్కమ్, చతుర్థకమ్। తావతిథేన గృహ్ణాతీతి కన్ వక్తవ్యః, పూరణప్రత్యయస్య చ నిత్యం లుక్। షష్ఠేన రూపేణ గ్రన్థం గృహ్ణాతి షట్కో దేవదత్తః। పఞ్చకః। చతుష్కః। ఇతికరణో వివక్షార్థః। తేన గ్రన్థవిషయమ్ ఏవ గ్రహణమ్ విజ్ఞాయతే, న అన్యవిషయమ్।

.

1878. స ఏషాం గ్రామణీః [5.2.78]

సః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఏషామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ గ్రామణీః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'సః ఏషామ్ గ్రామణీః ' (ఇతి) కన్

(సి.కౌ) దేవదత్తోముఖ్యో యేషాం తే దేవదత్తకాః । త్వత్కాః । మత్కాః ॥

(కాశికా) స ఇతి ప్రథమాసమర్థాతేషామ్ ఇతి షష్ఠ్యర్థే కన్ ప్రత్యయో భవతి, యత్ తత్ ప్రథమాసమర్థం గ్రామణీశ్చేత్ స భవతి। గ్రామణీః ప్రధానః, ముఖ్యః ఇత్యర్థః। దేవదత్తః గ్రామణీః ఏషామ్ దేవదత్తకాః। బ్రహ్మదత్తకాః। గ్రామణీః ఇతి కిమ్? దేవదత్తః శత్రురేషామ్।

.

1879. శృఙ్ఖలమస్య బన్ధనం కరభే [5.2.79]

శృఙ్ఖలమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ బన్ధనమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ కరభే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'శృఙ్ఖలమ్ బన్ధనమస్య' (ఇతి) కరభే కన్

(సి.కౌ) శృఙ్ఖలకః కరభః ॥

(కాశికా) శృఙ్ఖలశబ్దాత్ ప్రథమాసమర్థాదస్య ఇతి షష్ఠ్యర్థే కన్ ప్రత్యయో భవతి, యత్ తత్ ప్రథమాసమర్థం బన్ధనం చేద్ తద్ భవతి, యత్ తదస్య ఇతి నిర్దేష్టం కరభశ్చేత్ స భవతి। శృఙ్ఖలం బన్ధనమస్య కరభస్య శృఙ్ఖలకః। ఉష్ట్రాణాం బాలకాః కరభాః। తేషాం కాష్ఠమయం పాశకం పాదే వ్యాతిషజ్యతే, తదుచ్యతే శృఙ్ఖలమ్ ఇతి। యద్యపి రజ్జ్వాదికమపి తత్ర అస్తి తథాపి శృఙ్ఖలమస్య అస్వతన్త్రీకరణే భవతి సాధనమ్ ఇతి బన్ధనమ్ ఇత్యుచ్యతే।

.

1880. ఉత్క ఉన్మనాః [5.2.80]

ఉత్కః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఉన్మనాః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఉన్మనాః (ఇతి) ఉత్కః (నిపాత్యతే)

(సి.కౌ) ఉద్గతమనస్కవృత్తేరుచ్ఛబ్దాత్స్వర్థే కన్ । ఉత్కః ఉత్కణ్ఠితః ॥

(కాశికా) ఉత్కః ఇతి నిపాత్యతే, ఉన్మనాశ్చేద్ స భవతి। ఉద్గతం మనో యస్య స ఉన్మనాః। ఉచ్ఛబ్దాత్ ససాధనక్రియావచనాత్ తద్వతి కన్ ప్రత్యయో నిపాత్యతే। ఉత్కో దేవదత్తః। ఉత్కః ప్రవాసీ। ఉత్సుకః ఇత్యర్థః।

.

1881. కాలప్రయోజనాద్రోగే [5.2.81]

కాల-ప్రయోజనాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ రోగే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

కాల-ప్రయోజనాత్ రోగే సంజ్ఞాయామ్

(సి.కౌ) కాలవచనాత్ప్రయోజనవచనాచ్చ కన్ స్యాద్రోగే । ద్వితీయేఽహని భవోద్వితీయకో జ్వరః । ప్రయోజనం కారణం రోగస్య ఫలం వా । విషపుష్పైర్జనితో విషపుష్పకః । ఉష్ణం కార్యమస్య ఉష్ణకః । రోగే కిమ్ । ద్వితీయో దివసోఽస్య ॥

(కాశికా) అర్థలభ్యా సమర్థవిభక్తిః। కాలాత్ ప్రయోజనాచ్ చ యథాయోగం సమర్థవిభక్తియుక్తాత్ రోగేఽభిధేయే కన్ ప్రత్యయో భవతి। కాలో దేవసాదిః। ప్రయోజనం కారణం రోగస్య ఫలం వా। ద్వితీయేఽహ్ని భవో ద్వితీయకో జ్వరః। చతుర్థకః। ప్రయోజనాత్ విషపుష్పైర్జనితో విషపుష్పకో జ్వరః। కాశపుష్పకః। ఉష్ణం కార్యమస్య ఉష్ణకో జ్వరః। శీతకో జ్వరః। ఉత్తరసూత్రాతిహ సంజ్ఞాగ్రహణమపకృష్యతే। తేన అయం ప్రకారనియమః సర్వో లభ్యతే।

.

1882. తదస్మిన్నన్నం ప్రాయే సంజ్ఞాయామ్ [5.2.82]

తత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అస్మిన్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అన్నమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ప్రాయే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'తత్ అన్నమస్మిన్' (ఇతి) సంజ్ఞాయామ్ ప్రాయే కన్

(సి.కౌ) ప్రథమాన్తాత్సప్తమ్యర్థే కన్ స్యాత్ యత్ప్రథమాన్తమన్నం చేత్ప్రాయవిషయం తత్ । గుడాపూపాః ప్రాయేణాన్నమస్యాం గుడాపూపికా పౌర్ణమాసీ ।వటకేభ్య ఇనిర్వాచ్యః (వార్త్తికమ్) ॥ వటకినీ ॥

(కాశికా) తతితి ప్రథమాసమర్థాదస్మినితి సప్తమ్యర్థే కన్ ప్రత్యయో భవతి, యత్ తత్ ప్రథమాసమర్థం అన్నం చేత్ ప్రాయవిషయం తద్ భవతి। ప్రాయో బాహుల్యమ్। సంజ్ఞాగ్రహణ తదన్తోపాధిః। గుడాపూపాః ప్రాయేణ అన్నమస్యాం పౌర్ణమాస్యాం గుడాపూపికా। తిలాపూపికా పౌర్ణమాసీ। వటకేభ్య ఇనిర్వక్తవ్యః। వటకినీ పౌర్ణమాసీ।

.

1883. కుల్మాషాదఞ్ [5.2.83]

కుల్మాషాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ అన్నమస్మిన్' (ఇతి) సంజ్ఞాయామ్ కుల్మాషాత్ ప్రాయే అఞ్

(సి.కౌ) కుల్మాషాః ప్రాయేణాన్నమస్యాం కౌల్మాషీ ॥

(కాశికా) కుల్మాషశబ్దాతఞ్ ప్రత్యయో భవతి, తదస్మిన్నన్నం ప్రాయే సంజ్ఞాయామ్ 5.2.82 ఇత్యేతస్మిన్నర్థే। ఞకారో వృద్ధిస్వరార్థః। కుల్మాషాః ప్రాయేణ అన్నమస్యామ్ కౌల్మాషీ పౌర్ణమాసీ।

.

1884. శ్రోత్రియంశ్ఛన్దోఽధీతే [5.2.84]

శ్రోత్రియన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఛన్దః ద్వితీయా-ఏకవచనమ్ అధీతే తిఙన్తమ్

'ఛన్దః అధీతే' (ఇతి) శ్రోత్రియన్ వా (నిపాత్యతే)

(సి.కౌ) శ్రోత్రియః । వేత్యనువృత్తేశ్ఛాన్దసః ॥

(కాశికా) శ్రోత్రియనితి నిపాత్యతే ఛన్దోఽధీతే ఇత్యేతస్మిన్నర్థే। నకారః స్వరార్థః। శ్రోత్రియో బ్రాహ్మణః। శ్రోత్రియంశ్ ఛన్దోఽధీతే ఇతి వాక్యార్థే పదవచనమ్, ఛన్దసో వా శ్రోత్రభావః, తదధీతే ఇతి ఘన్ చ ప్రత్యయః। కథం ఛన్దోఽధీతే ఛన్దసః? బాగ్రహణమనువర్తతే తావతిథం గ్రహణమ్ ఇతి లుగ్ వా 5.2.77 ఇత్యతః।

.

1885. శ్రాద్ధమనేన భుక్తమినిఠనౌ [5.2.85]

శ్రాద్ధమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అనేన తృతీయా-ఏకవచనమ్ భుక్తమ్ ద్వితీయా-ఏకవచనమ్ ఇనిఠనౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

'శ్రాద్ధమనేన భుక్తమ్' (ఇతి) ఇనిఠనౌ

(సి.కౌ) శ్రాద్ధీ । శ్రాద్ధికః ॥

(కాశికా) శ్రాద్ధమ్ ఇతి ప్రకృతిః। అనేన ఇతి ప్రత్యయార్థః। భుక్తమ్ ఇతి ప్రకృతివిశేషణమ్। శ్రాద్ధశబ్దాద్ భుక్తోపాధికాదనేన ఇత్యస్మిన్నర్థే ఇనిఠనౌ ప్రత్యయౌ భవతః। శ్రాద్ధశబ్దః కర్మనామధేయమ్ తత్ సాధనద్రవ్యే వర్తిత్వా ప్రత్యయముత్పాదయతి। శ్రాద్ధం భుక్తమనేన శ్రాద్ధీ, శ్రాద్ధికః। ఇనిఠనోః సమానకాలగ్రహణం కర్తవ్యమ్, అద్య భుక్తే శ్రాద్ధే శ్వః శ్రాద్ధికః ఇతి మా భూత్।

.

1886. పూర్వాదినిః [5.2.86]

పూర్వాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఇనిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'అనేన' (ఇతి) పూర్వాత్ ఇనిః

(సి.కౌ) పూర్వం కృతమనేన పూర్వీ ॥

(కాశికా) అనేన ఇతి ప్రత్యయార్థః కర్తాఽనువర్తతే। న చ క్రియామన్తరేణ కర్తా సమ్భవతీతి యాం కాఞ్చిత్ క్రియామధ్యాహృత్య ప్రత్యయో విధేయః। పూర్వాతనేన ఇత్యస్మిన్నర్థే ఇనిః ప్రత్యయో భవతి। పూర్వం గతమనేన పీతమ్ భుక్తం వా పూర్వీ, పూర్విణౌ, పూర్విణః।

.

1887. సపూర్వాచ్చ [5.2.87]

సపూర్వాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

'అనేన' (ఇతి) సపూర్వాత్ పూర్వాత్ ఇనిః

(సి.కౌ) కృతపూర్వీ ॥

(కాశికా) విద్యమానం పూర్వం యస్మాదితి సపూర్వం ప్రాతిపదికమ్, తస్య పూర్వశబ్దేన తదన్తవిధిః। సపూర్వాత్ ప్రతిపదికాత్ పూర్వశబ్దాన్తాతనేన ఇత్యస్మిన్నర్థే ఇనిః ప్రత్యయో భవతి। పూర్వం కృతమనేన కృతపూర్వీ కటమ్। భుక్తపూర్వీ ఓదనమ్। సుప్ సుపా ఇతి సమాసం కృత్వా తద్ధిత ఉత్పాద్యతే। యోగద్వయేన చ అనేన పూర్వాదినిః 5.2.86, సపూర్వచ్ చ 5.2.87 ఇతి పరిభాషాద్వయం జ్ఞాప్యతే, వ్యపదేశివద్భావోఽప్రాతిపదికేన, గ్రహణవతా ప్రాతిపదికేన తదన్తవిధిర్న అస్తీతి।

.

1888. ఇష్టాదిభ్యశ్చ [5.2.88]

ఇష్టాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

'అనేన' (ఇతి) ఇష్టాదిభ్యః ఇనిః

(సి.కౌ) ఇష్టమనేన ఇష్టీ । అధీతీ ॥

(కాశికా) అనేన ఇత్యేవ ఇష్టాదిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః అనేన ఇత్యస్మిన్నర్థే ఇనిః ప్రత్యయో భవతి। ఇష్టమనేన ఇష్టీ యజ్ఞే। పూర్తీ శ్రాద్ధే। క్తస్యేన్విషయస్య కర్మణి ఇతి సప్తమ్యుఅసఙ్ఖ్యాయతే। ఇష్ట। పూర్త। ఉపసాదిత। నిగదిత। పరివాదిత। నికథిత। పరికథిత। సఙ్కలిత। నిపఠిత। సఙ్కల్పిత। అనర్చిత। వికలిత। సంరక్షిత। నిపతిత। పఠిత। పరికలిత। అర్చిత। పరిరక్షిత। పూజిత। పరిగణిత। ఉపగణిత। అవకీర్ణ। పఠిత। ఆయుక్త। ఆమ్నాత। శ్రుత। అధీత। ఆసేవిత। అపవారిత। అవకల్పిత। నిరాకృత। ఉపకృత। ఉపాకృత। అనుయుక్త। ఉపనత। అనుగుణిత। అనుపఠిత। వ్యాకులిత। నిగృహీత। ఇష్టాదిః।

.

1889. ఛన్దసి పరిపన్థిపరిపరిణౌ పర్యవస్థాతరి [5.2.89]

ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ పరిపన్థి-పరిపరిణౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ పర్యవస్థాతరి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఛన్దసి పర్యవస్థాతరి పరిపన్థి-పరిపరిణౌ (నిపాత్యేతే)

(సి.కౌ) లోకే తు పరిపన్థిశబ్దో న న్యాయ్యః ॥

(కాశికా) పరిపన్థిన్ పరిపరినిత్యేతౌ శబ్దౌ ఛన్దసి విషయే నిపాత్యేతే, పర్యవస్థాతరి వాచ్యే। పర్యవస్థాతా ప్రతిపక్షః, సపత్న ఉచ్యతే। మా త్వా పరిపన్థినో విదన్ మా త్వా పరిపరిణో విదన్।

.

1890. అనుపద్యన్వేష్టా [5.2.90]

అనుపదీ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అన్వేష్టా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అన్వేష్టా (ఇతి) అనుపదీ (నిపాత్యతే)

(సి.కౌ) అనుపదమన్వేష్టా అనుపదీ గవామ్ ॥

(కాశికా) అనుపదీ ఇతి నిపాత్యతే అన్వేష్టా చేత్ స భవతి। పదస్య పశ్చాదనుపదమ్। అనుపదీ గవామ్। అనుపదీ ఉష్ట్రాణామ్।

.

1891. సాక్షాద్ద్రష్టరి సంజ్ఞాయామ్ [5.2.91]

సాక్షాత్ అవ్యయమ్ ద్రష్టరి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'ద్రష్టరి' (ఇతి) సంజ్ఞాయామ్ సాక్షాత్ ఇని

(సి.కౌ) సాక్షాద్రష్టా సాక్షీ ॥

(కాశికా) సాక్షాచ్ఛబ్దోఽవ్యయమ్। తస్మాదినిః ప్రత్యయో భవతి ద్రష్టరి వాచ్యే। సంజ్ఞాగ్రహణమభిధేయనియమార్థమ్। సాక్షాద్ ద్రష్టా సాక్షీ। సాక్షిణౌ। సాక్షిణః। సంజ్ఞాగ్రహణాదుపద్రష్టా ఏవ ఉచ్యతే, న దాతా గ్రహీతా వా।

.

1892. క్షేత్రియచ్ పరక్షేత్రే చికిత్స్యః [5.2.92]

క్షేత్రియచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ పరక్షేత్రే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చికిత్స్యః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'పరక్షేత్రే చికిత్స్యః' (ఇతి) క్షేత్రియచ్ (నిపాత్యతే)

(సి.కౌ) క్షేత్రియో వ్యాధిః శరీరాన్తరే చికిత్స్యః । అప్రతీకార్యం ఇత్యర్థః ॥

(కాశికా) క్షేత్రియచితి నిపాత్యతే పరక్షేత్రే చికిత్స్యః ఇత్యేతస్మిన్ వాక్యార్థే పదవచనమ్। పరక్షేత్రాద్ తత్ర ఇతి సప్తమీసమర్థాత్ చికిత్స్యః ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఘచ్ ప్రత్యయః పరశబ్దలోపశ్చ నిపాత్యతే। పరక్షేత్రే చికిత్స్యః క్షేత్రేయో వ్యాధిః। క్షేత్రియం కుష్ఠమ్। పరక్షేత్రం జన్మాన్తరశరీరమ్, తత్ర చికిత్స్యః క్షేత్రియః।

అసాధ్యః ప్రత్యాఖ్యేయో వ్యాధిరుచ్యతే। నామృతస్య నివర్తతే ఇత్యర్థః। అథ వా క్షేత్రియం విషమ్ యత్ పరక్షేత్రే పరశరీరే సంక్రమయ్య చికిత్స్యతే। అథ వా క్షేత్రియాణి తృణాని యాని సస్యార్థే క్షేత్రే జాతాని చికిత్స్యాని నాశయితవ్యాని। అథ వా క్షేత్రియః పారదారికః। పరదారాః పరక్షేత్రం తత్ర చికిత్స్యః నిగ్రహీతవ్యః। సర్వం చ ఏతత్ ప్రమాణమ్।

.

1893. ఇన్ద్రియమిన్ద్రలింగమిన్ద్రదృష్టమిన్ద్రసృష్టమిన్ద్రజుష్టమిన్ద్రదత్తమితి వా [5.2.93]

ఇన్ద్రియమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఇన్ద్రలిఙ్గమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఇన్ద్రదృష్టమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఇన్ద్రసృష్టమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఇన్ద్రజుష్టమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఇన్ద్రదత్తమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఇతి అవ్యయమ్ వా అవ్యయమ్

ఇన్ద్రలిఙ్గమ్, ఇన్ద్రదృష్టమ్ , ఇన్ద్రసృష్టమ్, ఇన్ద్రజుష్టమ్ , ఇన్ద్రదత్తమ్ ఇతి వా 'ఇన్ద్రియమ్' (నిపాత్యతే)

(సి.కౌ) ఇన్ద్ర ఆత్మా తస్య లిఙ్గం కరణేన కర్తురనుమానాత్ । ఇతిశబ్దః ప్రకారార్థః । ఇన్ద్రేణ దుర్జమిన్ద్రియమ్ ॥

(కాశికా) ఇన్ద్రియమ్ ఇత్యన్తోదాత్తం శబ్దరూపం నిపాత్యతే। రూఢిరేషా చక్షురాదినాం కరణానమ్। తథా చ వ్యుత్పత్తేరనియమం దర్శయతి। ఇన్ద్రశబ్దాత్ షష్ఠీసమర్థాత్ లిఙ్గమ్ ఇత్యేతస్మిన్నర్థే ఘచ్ప్రత్యయో భవతి। ఇన్ద్రస్య లిఙ్గమ్ ఇన్ద్రియమ్। ఇన్ద్ర ఆత్మా, స చక్షురాదినా కరణేన అనుమీయతే। నాకర్తృకం కరణమస్తి। ఇన్ద్రేణ దృష్టమ్। తృతీయాసమర్థాత్ ప్రత్యయః। ఆత్మనా దృష్టమ్ ఇత్యర్థః। ఇన్ద్రేణ సృష్టమ్, ఆత్మనా సృష్టమ్। తత్కృతేన శుభాశుభకర్మణోత్పన్నమ్ ఇతి కృత్వా। ఇన్ద్రేణ జుష్టమ్, ఆత్మనా జుష్టం, సేవితమ్। తద్ద్వారేణ విజ్ఞానోత్పాదనాత్। ఇన్ద్రేణ దత్తమ్, ఆత్మనా విషయేభ్యో దత్తం యథాయథం గ్రహణాయ। ఇతికరణః ప్రకారార్థః। సతి సమ్భవే వ్యుత్పత్తిరన్యథాఽపి కర్తవ్యా, రూఢేరనియమాతితి। వాశబ్దః ప్రత్యేకమభిసమ్బధ్యమానో వికల్పానాం స్వాతన్త్ర్యమ్ దర్శయతి।

.

1894. తదస్యాస్త్యస్మిన్నితి మతుప్ [5.2.94]

తత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అస్తి తిఙన్తమ్ అస్మిన్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఇతి అవ్యయమ్ మతుప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) మతుఽప్

(సి.కౌ) గావోఽస్యాస్మిన్వా సన్తి గోమాన్ ।భూమనిన్దాప్రశంసాసు నిత్యయోగేఽతిశాయనే (వార్తికమ్) ॥ సంసర్గేఽస్తివివక్షాయాం భవన్తి మతుబాదయః ॥

(కాశికా) టతితి ప్రథమా సమర్థవిభక్తిః। అస్య అస్మినితి ప్రత్యయార్థౌ। అస్తీతి ప్రకృతివిశేషణమ్। ఇతికరణో వివక్షార్థః। తదితి ప్రథమాసమర్థాదస్య ఇతి షష్ఠ్యర్థేఽస్మిన్నితి సప్తమ్యర్థే వా మతుప్ ప్రత్యయో భవతి, యత్ తత్ ప్రథమాసమర్థమస్తి చేత్ తద్ భవతి। అస్త్యర్థోపాధికం చేద్ తద్ భవతి ఇత్యర్థః। ఇతికరణస్ తతశ్చేద్ వివక్షా। గావోఽస్య సన్తి గోమాన్ దేవదత్తః। వృక్షాః అస్మిన్ సన్తి వృక్షవాన్ పర్వతః। యవమాన్। ప్లక్షవాన్। ఇతి కరణాద్ విషయనియమః। భూమనిన్దాప్రశంసాసు నిత్యయోగేఽతిశాయనే। సంసర్గేఽస్తి వివక్షాయాం భవన్తి మతుబాదయః। భూమ్ని తావత్ గోమాన్। నిన్దాయామ్ కుష్ఠీ। కకుదావర్తినీ। ప్రశంసాయామ్ రూపవతీ కన్యా। నిత్యయోగే క్షీరిణో వృక్షాః। అతిశాయనే ఉదరిణీ కన్యా। సంసర్గే దణ్డీ। ఛత్రీ। అస్తివివక్షాయామస్తిమాన్। గుణవచనేభ్యో మతుపో లుగ్వక్తవ్యః। శుక్లో గుణోఽస్య అస్తి శుక్లః పటః। కృష్ణః। శ్వేతః।

.

1895. రసాదిభ్యశ్చ [5.2.95]

రసాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తత్ అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) రసాదిభ్యః మతుప్

(సి.కౌ) మతుప్ । రూపవాన్ । అన్యమత్వర్థీయనివృత్త్యర్థం వచనమ్ । రస, రుప, వర్ణ, గన్ధ, స్పర్శ, శబ్ద, స్నేహ । (గణసూత్రమ్ -) గుణాత్ ॥ (గణసూత్రమ్ -) ఏకాచః ॥ స్వవాన్ । గుణగ్రహణం రసాదీనాం విశేషణమ్ ॥

(కాశికా) రసాదిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః మతుప్ ప్రత్యయో భవతి తదస్య అస్త్యస్మినిత్యేతస్మిన్ విషయే। రసవాన్। రూపవాన్। కిమర్థమ్ ఇదముచ్యతే, న పూర్వసూత్రేణ ఏవ మతుప్ సిద్ధః? రసాదిభ్యః పునర్వచనమన్యనివృత్త్యర్థమ్, అన్యే మత్వర్థీయా మా భూవన్నితి। కథం రూపిణీ కన్యా, రూపికో దారకః? ప్రాయికమ్ ఏతద్ వచనమ్। ఇతికరణో వివక్షార్థోఽనువర్తతే। అథ వా గుణాతితి అత్ర పఠ్యతే। తేన యే రసనేన్ద్రియాదిగ్రాహ్యా గుణాః, తేషామత్ర పాఠః। ఇహ మా భూత్, రూపిణీ, రూపికః ఇతి। శోభాయోగో గమ్యతే। రసికో నటః ఇత్యత్ర భావయోగః। రస। రూప। గన్ధ। స్పర్శ। శబ్ద। స్నేహ। గుణాత్। ఏకాచః। గునగ్రహణం రసాదీనాం విశేషణమ్।

.

1896. తసౌ మత్వర్థే [1.4.19]

త-సౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ మత్వర్థే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

త-సౌ మత్వర్థే భమ్

(సి.కౌ) తాన్తసాన్తౌ భసంజ్ఞౌ స్తో మత్వర్థే ప్రత్యయే పరే । వసోః సంప్రసారణమ్ (కౌముదీ-435) । విదుష్మాన్ ।గుణవచనేభ్యో మతుపో లుగిష్టః (వార్తికమ్) ॥ శుక్లో గుణోఽస్యాస్తీతి శుక్లః పటః । కృష్ణః ॥

(కాశికా) భమ్ ఇతి వర్తతే। తకారాన్తం సకారాన్తం శబ్దరూపం మత్వర్థే ప్రత్యయే పరతో భసంజ్ఞం భవతి। ఉదశ్విత్వాన్ ఘోషః। విద్యుత్వాన్ బలాహకః। సకారాన్తమ్ పయస్వీ। యశస్వీ। తసౌ ఇతి కిమ్? తక్షవాన్ గ్రామః।

.

1897. మాదుపధాయాశ్చ మతోర్వోఽయవాదిభ్యః [8.2.9]

మాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఉపధాయాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ మతోః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ వః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అయవాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) మవర్ణావర్ణాన్తాన్మవర్ణావర్ణోపధాచ్చ యవాదివర్జితాత్పరస్య మతోర్మస్య వః స్యాత్ । కింవాన్ । జ్ఞానవాన్ । విద్యావాన । లక్ష్మీవాన్ । యశస్వాన్ । భాస్వాన్ । యవాదేస్తు యవమాన్ । భూమిమాన్ ॥

(కాశికా) మతోః ఇహ కార్యిత్వేన ఉపాదానాత్ సామర్థ్యలబ్ధం ప్రాతిపదికం తత్ మాతితి మకారావర్ణాభ్యాం విశిష్యతే। మకారావర్ణవిశిష్టయా చ ఉపధయా ఇత్యయమర్థో భవతి। మకారాన్తాత్ మకారోపధాతవర్ణాన్తాదవర్ణోపధాత్ చ ఉత్తరస్య మతోః వః ఇత్యయమాదేశో భవతి, యవాదిభ్యస్ తు పరతో న భవతి। మకారాన్తాత్ తావత్ కింవాన్। శంవాన్। మకారోపధాత్ శమీవాన్। దాడిమీవాన్। అవర్ణాన్తాత్ వృక్షవాన్। ప్లక్షవాన్। ఖట్వావాన్। మాలావాన్। అవర్ణోపధాత్ పయస్వాన్। యశస్వాన్। భాస్వాన్। మాదుపధాయాశ్చేతి కిమ్? అగ్నిమాత్। వాయుమాన్। అయవాదిభ్యః ఇతి కిమ్? యవమాన్। దల్మిమాన్। ఊర్మిమాన్। యవ। దల్మి। ఊర్మి। భూమి। కృమి। క్రుఞ్చా। వశా। ద్రాక్షా। ఏతేషాం మాదుపధాయాశ్చ। ఇతి ప్రాప్నోతి। ధ్రజి, ధ్వజి, సఞ్జి ఇత్యేతేషాం ఛన్దసీరః 8.2.15 ఇతి। హరిత్, కకుత్, గరుతిత్యేతేషాం ఝయః 8.2.10 ఇతి। ఇక్షు, మధు, ద్రుమ, మణ్డ, ధూమ ఇత్యేతేషాం సంజ్ఞాయామ్ 8.2.11 ఇతి। ఆకృతిగణశ్చ యవాదిః। అకృతవత్త్వో మతుబ్ యవాదిషు ద్రష్టవ్యః। యస్య సతి నిమిత్తే

మతుపో వత్త్వం న దృశ్యతే స యవాదిషు ద్రష్టవ్యః ఇహ నృమతః ఇదం నార్మతమ్ ఇతి బహిరఙ్గలక్షణత్వాతవర్ణోపధస్య మతుపో వత్త్వం న భవతి।

.

1898. ఝయః [8.2.10]

ఝయః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఝయన్తాన్మతోర్మస్య వః స్యాత్ । అపదాన్తత్వాన్న జశ్త్వమ్ । విద్యుత్వాన్ ॥

(కాశికా) ఝయన్తాదుత్తరస్య మతోః వః ఇత్యయమాదేశో భవతి। అగ్నిచిత్వాన్ గ్రామః। విద్యుత్వాన్ బలాహకః। ఇన్ద్రో మరుత్వాన్। దృషద్వాన్ దేశః।

.

1899. సంజ్ఞాయామ్ [8.2.11]

సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) మతోర్మస్య వః స్యాత్ । అహీవతీ । మునీవతీ ।శరాదీనాం చ (కౌముదీ-1042) ఇతి దీర్ఘః ॥

(కాశికా) సంజ్ఞాయాం విషయే మతోః వః ఇత్యయమాదేశో భవతి। అహీవతీ। కపీవతీ। ఋషీవతీ। మునీవతీ।

.

1900. ఆసన్దీవదష్ఠీవచ్చక్రీవత్కక్షీవద్రుమణ్వచ్చర్మణ్వతీ [8.2.12]

ఆసన్దీవత్ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)అష్ఠీవత్ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చక్రీవత్ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)కక్షీవత్ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)రుమణ్వత్ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చర్మణ్వతీ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)

(సి.కౌ) ఏతే షట్ సంజ్ఞాయాం నిపాత్యన్తే । ఆసనశబ్దస్యాసన్దీభావః । ఆసన్దీవాన్ గ్రామః । అన్యత్రాసనవాన్ । అస్థిశబ్దస్యాష్ఠీభావః । అష్ఠీవాన్ నామ ఋషిః । అస్థిమానన్యత్ర । చక్రశబ్దస్య చక్రీభావః । చక్రీవాన్నామ రాజా । చక్రవానన్యత్ర । కక్ష్యాయాః సంప్రసారణమ్ । కక్షీవాన్నామ ఋషిః । కక్ష్యావానన్యత్ర । లవణశబ్దస్య రుమణ్భావః । రుమణ్వాన్నామ పర్వతః । లవణవానన్యత్ర । చర్మణో నలోపాభావో ణత్వం చ । చర్మణ్వతీ నామ నదీ । చర్మవత్యన్యత్ర ॥

(కాశికా) ఆసన్దీవదష్ఠీవత్ చక్రీవత్ కక్షీవత్ చర్మణ్వతీ ఇత్యేతాని సంజ్ఞాయాం నిపాత్యన్తే। వత్త్వం పూర్వేణ ఏవ సిద్ధమ్, ఆదేశార్థాని నిపాతనాని। ఆసన్దీవతితి ఆసనశబ్దస్య ఆసన్దీభావో నిపాత్యతే। ఆసన్దీవాన్ గ్రామః। ఆసన్దీవదహిస్థలమ్। ఆసనవానిత్యేవ అన్యత్ర। అపరే తు ఆహుః, ఆసన్దీశబ్దోఽపి ప్రకృత్యన్తరమ్ ఏవ అస్తి, తథా చోక్తమ్, ఔదుమ్బరీ రాజాసన్దీ భవతీతి। తస్య సంజ్ఞాయామ్ 8.2.11 ఇతి వత్త్వేన సిద్ధమ్। ఆసన్దీవతిత్యేత ప్రపఞ్చార్థమ్ ఇహ పఠ్యతే। అష్ఠీవతితి అస్థ్నో ఽష్ఠీభావః। అష్ఠీవానితి శరీరైకదేశసంజ్ఞా। అస్థిమానిత్యేవ అన్యత్ర। చక్రీవతితి చక్రశబ్దస్య చక్రీభావో నిపాత్యతే। చక్రీవాన్ రాజా। చక్రవానిత్యేవ అన్యత్ర। చక్రీవన్తి సదో హవిర్ధానాని భవన్తి ఇత్యేతత్ తు ఛాన్దసత్వాదనుగన్తవ్యమ్। కక్షీవతితి కక్ష్యాయాః సమ్ప్రసారణం నిపాత్యతే। కక్షీవాన్ నామ ఋషిః। కక్ష్యావానిత్యేవ అన్యత్ర। రుమణ్వతితి లవణశబ్దస్య రుమణ్భావో నిపాత్యతే। లవణవానిత్యేవ అన్యత్ర। అపరే తు ఆహుః, రుమనితి ప్రకృత్యన్తరమస్తి, తస్య ఏతన్ నిపాతనం నకారలోపాభావార్థమ్, ణత్వార్థం చ। మతోర్వా నుడర్థమ్ ఇతి। చర్మణ్వతీ ఇతి చర్మణో నలోపాభావో ణత్వం చ నిపాత్యతే। మతోర్వా నుడాగమః। చర్మణ్వతీ నామ నదీ। చర్మవతీ ఇత్యేవ అన్యత్ర।

.

1901. ఉదన్వానుదధౌ చ [8.2.13]

ఉదన్వాన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఉదధౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఉదకస్య ఉదన్భావో మతౌ ఉదధౌ సంజ్ఞాయం చ । ఉదన్వాన్ సముద్రః ఋషిశ్చ ॥

(కాశికా) ఉదన్వానితి ఉదకశబ్దస్య మతావుదన్భావో నిపాత్యతే ఉదధావర్థే, సంజ్ఞాయాం విషయే చ। ఉదన్వాన్ నామ ఋషిః యస్య ఔదన్వతః పుత్రః। ఉదధౌ ఉదన్వాన్। యస్మిన్నుదకం ధీయతే స ఏవముచ్యతే। ఉదధాఉ ఇతి కిమ్? ఉదకవాన్ ఘటః ఇత్యత్ర తు దధాత్యర్థో న వివక్ష్యతే। కిం తర్హి? ఉదకసత్తాసమ్బన్ధసామాన్యమ్।

.

1902. రాజన్వాన్ సౌరాజ్యే [8.2.14]

రాజన్వాన్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సౌరాజ్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) రాజన్వతీ భూః । రాజవానన్యత్ర ॥

(కాశికా) రాజన్వానితి నిపాత్యతే సౌరాజ్యే గమ్యమానే। శోభనో రాజా యస్మిన్నితి స రాజన్వాన్ దేశః। రాజన్వతీ పృథ్వీ। రాజవానిత్యేవ అన్యత్ర।

.

1903. ప్రాణిస్థాదాతో లజన్యతరస్యామ్ [5.2.96]

ప్రాణిస్థాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఆతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ లచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'తద్ అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) ప్రాణిస్థాత్ ఆతః అన్యతరస్యామ్ లచ్, మతుప్

(సి.కౌ) చూడాలః । చూడవాన్ । ప్రాణిస్థాత్కిమ్ । శిఖావాన్దీపః । ఆతః కిమ్ । హస్తవాన్ ॥ప్రాణ్యఙ్గాదేవ (వార్తికమ్) ॥ నేహ । మేధావాన్ । ప్రత్యయస్వరేణైవ సిద్ధే అన్తోదాత్తత్వే చూడాలోఽసీత్యాదౌ స్వరితో వానుదాత్తే పదాదౌ (కౌముదీ-3659) ఇతి స్వరితబాధనార్థశ్చకారః ॥

(కాశికా) ప్రాణిస్థవాచినః శబ్దాతాకారాన్తాత్ లచ్ ప్రత్యయో భవత్యన్యతరస్యాం మత్వర్థే। చూడాలః, చూడావాన్। కర్ణికాలః, కర్ణికావాన్। ప్రాణిస్థాతితి కిమ్? శిఖావాన్ ప్రదీపః। ఆతితి కిమ్? హస్తవాన్। పాదవాన్। ప్రాణ్యఙ్గాదితి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్, చికీర్షాఽస్య అస్తి చికీర్షావాన్, జిహీర్షాఽస్య అస్తి జిహీర్షావాన్। ప్రత్యయస్వరేణ ఏవ అన్తోదాత్తత్వే సిద్ధే, చకారశ్చూడాలోఽస్తి ఇత్యత్ర స్వరితో వాఽనుదాత్తే పదాదౌ 8.2.6 ఇతి స్వరితబాధనార్థః।

.

1904. సిధ్మాదిభ్యశ్చ [5.2.97]

సిధ్మాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తద్ అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) సిధ్మాదిభ్యః అన్యతరస్యామ్ లచ్, మతుప్

(సి.కౌ) లజ్వా స్యాత్ । సిధ్మలః । సిధ్మవాన్ । అన్యతరస్యాం గ్రహణం మతుప్సముచ్చయార్థం నతు ప్రత్యయవికల్పార్థం । తేనాకారాన్తేభ్య ఇనిఠనౌ న ॥ (గణసూత్రమ్ -) వాతదన్తబలలలాటానామూఙ్ చ ॥ వాతూలః ॥

(కాశికా) లజన్యతరస్యామ్ ఇతి వర్తతే। సిధ్మాదిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యో లచ్ ప్రత్యయో భవత్యన్యతరస్యాం మత్వర్థే। సిధ్మలః, సిధ్మవాన్। గడులః, గడుమాన్। అన్యతరస్యాం గ్రహణేన మతుప్ సముచ్చీయతే, న తు ప్రత్యయో వికల్ప్యతే। తస్మాతకారాన్తేభ్యః ఇనిఠనౌ ప్రత్యయౌ న భవతః। సిధ్మ। గడు। మణి। నాభి। జీవ। నిష్పావ। పాంసు। సక్తు। హను। మాంస। పరశు। పార్ష్ణిధమన్యోర్దీర్ఘశ్చ। పార్ష్ణీలః। ధమనీలః।

పర్ణ। ఉదక। ప్రజ్ఞా। మణ్డ। పార్శ్వ। గణ్డ। గ్రన్థి। వాతదన్తబలలలాటానామూజ్ చ। వాతూలః। దన్తూలః। బలూలః। లలాటూలః। జటాఘటాకలాః క్షేపే। జటాలః। ఘటాలః। కలాలః। సక్థి। కర్ణ। స్నేహ। శీత। శ్యామ। పిఙ్గ। పిత్త। శుష్క। పృథు। మృదు। మఞ్జు। పత్ర। చటు। కపి। కణ్డు। సంజ్ఞా। క్షుద్రజన్తూపతాపాచ్ చ ఇష్యతే। క్షుద్రజన్తు యూకాలః। మక్షికాలః। ఉపతాప విచర్చికాలః। విపాదికాలః। మూర్చ్ఛాలః। సిధ్మాదిః।

.

1905. వత్సాంసాభ్యాం కామబలే [5.2.98]

వత్స-అంసాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ కామ-బలే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) వత్స-అంసాభ్యామ్ కామ-బలే లచ్

(సి.కౌ) ఆభ్యాం లజ్వా స్యాద్యథాసంఖ్యం కామవతి బలవతి చార్థే । వత్సలః । అంసలః ॥

(కాశికా) వత్సాంసశబ్దాభ్యామ్ లచ్ ప్రత్యయో భవతి యథాసఙ్ఖ్యం కామవతి బలవతి చ అర్థే। వత్సలః। అంసలః। వృత్తివిషయే వత్సాంసశబ్దౌ స్వభావాత్ కామబలయోర్వర్తమానౌ తద్వతి ప్రత్యయముత్పాదయతః। న హ్యత్ర వత్సార్థః అంసార్థో వా విద్యతే। వత్సలః ఇతి స్నేహవానుచ్యతే, వత్సలః స్వామీ, వత్సలః పితా ఇతి। అంసలః ఇతి చ ఉపచితమాంసో బలవానుచ్యతే। న చ అయమర్థో మతుపి సమ్భవతీతి నిత్యం లజేవ భవతి। అన్యత్ర అంసవతీ గౌః, అంసవాన్ దుర్బలః।

.

1906. ఫేనాదిలచ్ చ [5.2.99]

ఫేనాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఇలచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తత్ అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) ఫేనాత్ ఇలచ్, లచ్, మతుఁప్ అన్యతరస్యామ్

(సి.కౌ) చాల్లచ్ । అన్యతతరస్యాంగ్రహణం మతుప్సముచ్చయార్థమనువర్తతే । ఫేనిలః । ఫేనలః । ఫేనవాన్ ॥

(కాశికా) ఫేనశబ్దాతిలచ్ ప్రత్యయో భవతి మత్వర్థే। చకారాత్ లచ్ చ। అన్యతరస్యామ్ గ్రహణమ్ మతుప్ సముచ్చయార్థం సర్వత్ర ఏవ అనువర్తతే। హేనిలః, ఫేనలః, ఫేనవాన్।

.

1907. లోమాదిపామాదిపిచ్ఛాదిభ్యః శనేలచః [5.2.100]

లోమాది-పామాది-పిచ్ఛాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ శ-న-ఇలచః ప్రథమా-బహువచనమ్

'తత్ అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) లోమాది-పామాది-పిచ్ఛాదిభ్యః శ-న-ఇలచః, మతుఁప్ అన్యతరస్యామ్

(సి.కౌ) లోమాదిభ్యః శః । లోమశః । లోమవాన్ । రోమశః । రోమవాన్ । పామాదిభ్యో నః । పామనః ॥ (గణసూత్రమ్ -) అఙ్గాత్కల్యాణే । అఙ్గనా ॥ (గణసూత్రమ్ -) లక్ష్మ్యా అచ్చ । లక్ష్మణః ।విష్వగిత్యుత్తరపదలోపశ్చాకృతసన్ధేః (వార్తికమ్) ॥ విషుణః । పిచ్ఛాదిభ్య ఇలచ్ । పిచ్ఛిలః । పిచ్ఛవాన్ । ఉరసిలః । ఉరస్వాన్ ॥

(కాశికా) లోమాదిభ్యః పామాదిభ్యః పిచ్ఛాదిభ్యశ్చ త్రిభ్యో గణేభ్యో యథాసఙ్ఖ్యం శ న ఇలచిత్యేతే ప్రత్యయా భవన్తి మత్వర్థే, మతుప్ చ। లోమాదిభ్యః శో భవతి లోమశః, లోమవాన్। పామాదిభ్యో నో భవతి పామనః, పామవాన్। పిఛాదిభః ఇలచ్ భవతి పిచ్ఛిలః, పిచ్ఛవాన్। ఉరసిలః, ఉరస్వాన్। లోమన్। రోమన్। వల్గు। బభ్రౌ। హరి। కపి। శుని। తరు। లోమాదిః। పామన్। వామన్। హేమన్। శ్లేష్మన్। కద్రు। బలి। శ్రేష్ఠ। పలల। సామన్। అఙ్గాత్ కల్యాణే। శాకీపలలీదద్ర్వాం హ్రస్వత్వమ్ చ। విష్వగిత్యుత్తరపదలోపశ్చాకృతసన్ధేః। లక్ష్మ్యా అచ్చ। పామాదిః। పిచ్ఛ। ఉరస్। ఘ్రువకా। క్షువకా। జటాఘటాకలాః క్షేపే। వర్ణ। ఉదక। పఙ్క। ప్రజ్ఞా। పిచ్ఛాదిః।

.

1908. ప్రజ్ఞాశ్రద్ధార్చాభ్యో ణః [5.2.101]

ప్రజ్ఞా-శ్రద్ధా-అర్చాభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ణః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) ప్రజ్ఞా-శ్రద్ధా-అర్చాభ్యః ణః, మతుఁప్ అన్యతరస్యామ్

(సి.కౌ) ప్రాజ్ఞో వ్యాకరణే । ప్రాజ్ఞా । శ్రాద్ధః । ఆర్చః ।వృత్తేశ్చ (వార్తికమ్) ॥ వార్తః ॥

(కాశికా) ప్రజ్ఞా శ్రద్ధా అర్చా వృత్తి ఇత్యేతేభ్యః ణః ప్రత్యయో భవతి మతుబర్థే। మతుప్ సర్వత్ర సముచ్చీయతే। ప్రాజ్ఞః, ప్రజ్ఞావాన్। శ్రాద్ధః, శ్రద్ధావాన్। ఆర్చః, అర్చావాన్। వార్త్తః, వృత్తిమాన్।

.

1909. తపఃసహస్రాభ్యాం వినీనీ [5.2.102]

తపః-సహస్రాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ విని-ఇనీ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

'తత్ అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) తపః-సహస్రాభ్యామ్ విని-ఇనీ

(సి.కౌ) వినీన్యోరికారో నకారపరిత్రాణార్థః । తపస్వీ । సహస్రీ । అసన్తత్వాదదన్తత్వాచ్చ సిద్ధే పునర్వచనమణా బాధా మాభూదితి । సహస్రాత్తు ఠనోఽపి బాధనార్థమ్ ॥

(కాశికా) తపఃసహస్రశబ్దాభ్యాం విని ఇని ఇత్యేతౌ ప్రత్యయౌ భవతః మత్వర్థే। ప్రత్యయార్థయోస్ తు యథాసఙ్ఖ్యం సర్వత్ర ఏవ అస్మిన్ ప్రకరణే నిష్యతే। తపోఽస్య అస్మిన్ వా విద్యతే తపస్వీ। సహస్రీ।

అసన్తత్వాదదన్తత్వాచ్ చ సిద్ధే ప్రత్యయే పునర్వచనమణా వక్ష్యమాణేన బాధా మా భూతితి। సహస్రాత్ తు ఠనపి బాధ్యతే।

.

1910. అణ్ చ [5.2.103]

అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తత్ అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) తపః-సహస్రాభ్యామణ్

(సి.కౌ) యోగవిభాగ ఉత్తరార్థః । తాపసః । సాహస్రః ।జ్యోత్స్నాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ జ్యౌత్స్నః । తామిస్రః ॥

(కాశికా) తపఃసహస్రాభ్యామణ్ చ ప్రత్యయో భవతి। తాపసః। సాహస్రః। యోగవిభాగ ఉత్తరార్థః, యథాసఙ్ఖ్యార్థశ్చ। అణ్ప్రకరణే జ్యోత్స్నాదిభ్య ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। జ్యోత్స్నా విద్యతేఽస్మిన్ పక్షే జ్యౌత్స్నః పక్షః। తామిస్రః। కౌణ్డలః। కౌతపః। వైసర్పః। వైపాదికః।

.

1911. సికతాశర్కరాభ్యాం చ [5.2.104]

సికతాశర్కరాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తత్ అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) సికతా-శర్కరాభ్యామణ్

(సి.కౌ) సైకతో ఘటః ॥ శార్కరః ॥

(కాశికా) సికతాశర్కరాభ్యామణ్ ప్రత్యయో భవతి మత్వర్థే। సైకతో ఘటః। శార్కరం మధు। అదేశే ఇహ ఉదాహరణమ్। దేశే తు లుబిలచౌ భవిష్యతః।

.

1912. దేశే లుబిలచౌ చ [5.2.105]

దేశే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లుబిలచౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తత్ అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) సికతా-శర్కరాభ్యామ్ దేశే అణ్, ఇలచ్, మతుప్, లుప్ చ

(సి.కౌ) చాదణ్ మతుప్ చ । సికతాః సన్త్యస్మిన్దేశే సికతాః । సికతిలః । సైకతః । సికతావాన్ । ఏవం శర్కరా ఇత్యాది ॥

(కాశికా) సికతాశర్కరాభ్యాం దేశేఽభిధేయే లుబిలచౌ భవతః। చకారాదణ్ చ, మతుప్ చ। కస్య పునరయం లుప్? మతుబాదీనామన్యతమస్య, విశేషాభావాత్। సికతా అస్మిన్ విద్యతే సికతా దేశః,

సికతిలః, సైకతః, సికతావాన్। ఏవం శర్కరా దేశః, శర్కరిలః, శార్కరః, శర్కరావాన్। దేశే ఇతి కిమ్? సైకతో ఘటః। శార్కరం మధు।

.

1913. దన్త ఉన్నత ఉరచ్ [5.2.106]

దన్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ (పఞ్చమ్యా విపరిణమ్యతే)ఉన్నతః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఉరచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) ఉన్నతః దన్తః ఉరచ్

(సి.కౌ) ఉన్నతా దన్తాః సన్త్యస్య దన్తురః ॥

(కాశికా) ఉన్నత ఇతి ప్రకృతివిశేషణమ్। దన్తశబ్దాదునతోపాధికాదురచ్ ప్రత్యయో భవతి మవర్థే। దన్తా ఉన్నతా అస్య సన్తి దన్తురః ఉన్నత ఇతి కిమ్? దన్తవాన్।

.

1914. ఊషసుషిముష్కమధో రః [5.2.107]

ఊష-సుషి-ముష్క-మధః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ రః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) ఊష-సుషి-ముష్క-మధః రః

(సి.కౌ) ఊషరః । సుషిరః । ముష్కోఽణ్డః, ముష్కరః । మధు మాధుర్యమ్, మధురః ।రప్రకరణే ఖముఖకుఞ్జేభ్య ఉపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ ఖరః । ముఖరః । కుఞ్జో హస్తిహనుః, కుఞ్జరః ।నగపాంసుపాణ్డుభ్యశ్చ (వార్తికమ్) ॥ నగరమ్ । పాంసురః । పాణ్డురః । పాణ్డురశబ్దస్తు అవ్యుత్పన్న ఏవ ।కచ్ఛ్వా హ్రస్వత్వం చ (వార్తికమ్) ॥ కచ్ఛురః ॥

(కాశికా) ఊష సుషి మష్క మధు ఇత్యేతేభ్యో రః ప్రత్యయో భవతి మత్వర్థే। ఊషరం క్షేత్రమ్। సుషిరం కాష్ఠమ్। ముష్కరః పశుః। మధురో గుడః। ఇతికరణో వివక్షార్థః సర్వత్రాభిధేయనియమం కరోతి। ఇహ న భవతి, ఊషోఽస్మిన్ ఘటే విద్యతే, మధు అస్మిన్ ఘటే విద్యతే ఇతి। రప్రకరణే ఖముఖకుఞ్జేభ్య ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। ఖమస్య అస్తి కణ్ఠవివరమ్ మహత్ ఖరః। ముఖమస్య అస్తీతి సర్వస్మిన్ వక్తవ్యే ముఖరః। కుఞ్జావస్య స్తః కుఞ్జరః। హస్తిహనూ కుఞ్జశబ్దేన ఉచ్యేతే। నగపాంసుపాణ్డుభ్యశ్చేతి వక్తవ్యమ్। నగరమ్। పాంసురమ్। పాణ్డురమ్। కచ్ఛ్వా హ్రస్వత్వమ్ చ। కచ్ఛురమ్।

.

1915. ద్యుద్రుభ్యాం మః [5.2.108]

ద్యు-ద్రుభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ మః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) ద్యు-ద్రుభ్యామ్ మః

(సి.కౌ) ద్యుమః । ద్రుమః ॥

(కాశికా) ద్యుద్రుశబ్దాభ్యాం మః ప్రత్యయో భవతి మత్వర్థే। ద్యుమః। ద్రుమః। రూఢిశబ్దౌ ఏతౌ। రూఢిషు మతుప్ పునర్న వికల్ప్యతే।

.

1916. కేశాద్వోఽన్యతరస్యామ్ [5.2.109]

కేశాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) కేశాత్ వః అన్యతరస్యామ్, మతుఃప్ అన్యతరస్యామ్

(సి.కౌ) ప్రకృతేనమాన్యతరస్యాం గ్రహణేన మతుపి సిద్ధే పునర్గ్రహణమినిఠనోః సమావేశార్థమ్ । కేశవః । కేశీ । కేశికః । కేశవాన్ ।అన్యేభ్యోఽపి దృశ్యతే (వార్తికమ్) ॥ మణివో నాగవిశేషః । హిరణ్యవో నిధివిశేషః ।అర్ణసో లోపశ్చ (వార్తికమ్) ॥ అర్ణవః ॥

(కాశికా) కేశశబ్దాద్ వః ప్రత్యయో భవతి మత్వర్థే అన్యతరస్యామ్। నను చ ప్రకృతమన్యతరస్యాం గ్రహణమనువర్తత ఏవ? మతుప్ సముచాయార్థం తదిత్యుక్తమ్। అనేన తు ఇనిఠనౌ ప్రప్యేతే। తతశ్చాతూరూప్యం భవతి, కేశవః, కేశీ, కేశికః, కేశవానితి। వప్రకరణేఽన్యేభ్యోఽపి దృశ్యతే ఇతి వక్తవ్యమ్। మణివః। హిరణ్యవః। కురరావః। కుమారావః। కుఞ్జావః। రాజీవమ్। ఇష్టకావః। విమ్బావః। అర్ణసో లోపశ్చ। అర్ణవః। ఛన్దసీవనిపౌ చ వక్తవయౌ। రథీరభూన్ ముద్గలానీ గవిష్ఠౌ। సుమఙ్గలీరియం వధూః। వనిప్ మఘవానమీమహే। వకారామతుపౌ చ। ఉద్వా చ ఉద్వతీ చ। మేధారథాభ్యామిరన్నిరచౌ వక్తవ్యౌ। మేధిరః। రథిరః।

.

1917. గాణ్డ్యజగాత్ సంజ్ఞాయామ్ [5.2.110]

గాణ్డీ-అజగాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) సంజ్ఞాయామ్ గాణ్డీ-అజగాత్ వః

(సి.కౌ) హ్రస్వదీర్ఘయోర్యణా తన్త్రేణ నిర్దేశః । గాణ్డివమ్ । గాణ్డీవమ్ । అర్జునస్య ధనుః । అజగవం పినాకః ॥

(కాశికా) గాణ్డీ అజగ ఇత్యేతాభ్యాం వః ప్రత్యయో భవతి సంజ్ఞాయాం విషయే మత్వర్థే। గాణ్డీవం ధనుః। అజగవమ్ ధనుః। హ్రస్వాదపి భవతి గాణ్డివం ధనుః ఇతి। తత్ర తుల్యా హి సంహితా దీర్ఘహ్రస్వయోః। ఉభయథా చ సూత్రం ప్రణీతమ్।

.

1918. కాణ్డాణ్డాదీరన్నీరచౌ [5.2.111]

కాణ్డ-అణ్డాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఈరన్-ఈరచౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

'తత్ అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) కాణ్డ-అణ్డాత్ ఈరన్-ఈరచౌ

(సి.కౌ) కాణ్డీరః । ఆణ్డీరః ॥

(కాశికా) కాణ్డ అణ్డ ఇత్యేతాభ్యాం యథాసఙ్ఖ్యమ్ ఈరన్నీరచౌ ప్రత్యయౌ భవతో మత్వర్థే। కాణ్డీరః। అణ్డీరః।

.

1919. రజఃకృష్యాసుతిపరిషదో వలచ్ [5.2.112]

రజస్-కృషి-ఆసుతి-పరిషదః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వలచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) రజస్-కృషి-ఆసుతి-పరిషదః వలచ్

(సి.కౌ) రజస్వలా స్త్రీ । కృషీవలః । వలే (కౌముదీ-1040) ఇతి దీర్ఘః । ఆసుతీవలః । శౌణ్డికః । పరిషద్వలః । పర్షదితిపాఠాన్తరమ్ । పర్షద్వలమ్ ।అన్యేభ్యోఽపి దృశ్యతే (వార్తికమ్) ॥ భ్రాతృవలః । పుత్రవలః । శత్రువలః । వలే (కౌముదీ-1040) ఇత్యత్ర సంజ్ఞాయామిత్యనువృత్తేర్నేహ దీర్ఘః ॥

(కాశికా) రజఃప్రభృతిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః వలచ్ ప్రత్యయో భవతి మత్వర్థే। రజస్వలాస్త్రీ। కృషీవలః కుటుమ్బీ। ఆసుతీవలః శౌణ్డికః। పరిషద్వలో రాజా। వలే 6.3.118 ఇతి దీర్ఘత్వమ్। ఇతికరణో విషయనియమార్థః సర్వత్ర సమ్బధ్యతే। తేన ఇహ న భవతి, రజోఽస్మిన్ గ్రామే విద్యతే ఇతి। వలచ్ప్రకరణేఽన్యేభ్యోఽపి దృశ్యత ఇతి వక్తవ్యమ్। భ్రాతృవలః। పుత్రవలః। ఉత్సాహవలః।

.

1920. దన్తశిఖాత్ సంజ్ఞాయామ్ [5.2.113]

దన్త-శిఖాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) దన్త-శిఖాత్ సంజ్ఞాయామ్ వలచ్

(సి.కౌ) దన్తవలో హస్తీ । శిఖావలః కేకీ ॥

(కాశికా) దన్తశిఖాశబ్దాభ్యాం బలచ్ ప్రత్యయో భవతి మత్వర్థే సంజ్ఞాయాం విషయే। దన్తావలః సైన్యః। దన్తావలో గజః। శిఖావలం నగరమ్। శిఖావలా స్థూణా।

.

1921. జ్యోత్స్నాతమిస్రాశృఙ్గిణోర్జస్విన్నూర్జస్వలగోమిన్మలినమలీమసాః [5.2.114]

జ్యోత్స్నా-తమిస్రా-శృఙ్గిణ-ఊర్జస్విన్-ఊర్జస్వల-గోమిన్-మలిన-మలీమసాః ప్రథమా-బహువచనమ్

'తత్ అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) జ్యోత్స్నా-తమిస్రా-శృఙ్గిణ-ఊర్జస్విన్-ఊర్జస్వల-గోమిన్-మలిన-మలీమసాః (నిపాత్యన్తే)

(సి.కౌ) మత్వర్థే నిపాత్యన్తే । జ్యోతిష ఉపధాలోపో నశ్చ ప్రత్యయః । జ్యోత్స్నా । తమస ఉపధాయా ఇత్వం రశ్చ । తమిస్రా । స్త్రీత్వమదన్తమ్ । తమిస్రమ్ । శృఙ్గాదినచ్ । శృఙ్గిణః । ఊర్జసో వలచ్ । తేన బాధా మాభూదితి వినిరపి । ఊర్జస్వీ । ఉర్జస్వలః । ఊర్జోఽసుగాగమ ఇతి వృత్తిస్తు చిన్త్యా । ఊర్జస్వతీతివదసున్నన్తేనైవోపపత్తేః । గోశబ్దాన్మినిః । గోమీ । మలశబ్దాదినచ్ । మలినః । ఈమసశ్చ । మలీమసః ॥

(కాశికా) జ్యోత్స్నాదయః శబ్దాః నిపాత్యన్తే మత్వర్థే సంజ్ఞాయాం విషయే। జ్యోతిష ఉపధాలోపో నశ్చ ప్రత్యయో నిపాత్యతే జ్యోత్స్నా చన్ద్రప్రభా। తమస ఉపధాయా ఇకారో రశ్చ తమిస్రా రాత్రిః। స్త్రీత్వమతన్త్రమన్యత్ర అపి దృశ్యతే తమిస్రం నభః। శృఙ్గాదినచ్ ప్రత్యయో నిపాత్యతే శృఙ్గిణః। ఊర్జోఽసుగాగమో నిపాత్యతే వినివలచౌ ప్రత్యయౌ ఊర్జస్వీ, ఊర్జస్వలః। గోర్మిని ప్రత్యయో నిపాత్యతే గోమీ। మలశబ్దాదినజీమసచౌ ప్రత్యయౌ నిపాత్యేతే మలినః, మలీమసః।

.

1922. అత ఇనిఠనౌ [5.2.115]

అతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఇనిఠనౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

'తత్ అస్య అస్తీతి' (ఇతి) అతః ఇనిఠనౌ, మతుఽప్ అన్యతరస్యామ్

(సి.కౌ) దణ్డీ । దణ్డికః ॥

(కాశికా) అకారాన్తాత్ ప్రాతిపదికాతినిఠనౌ ప్రత్యయౌ భవతః। దణ్డీ, దణ్డికః। ఛత్త్రీ, ఛత్త్రికః। అన్యతరస్యామ్ ఇత్యధికారాన్ మతుబపి భవతి। దణ్డవాన్। ఛత్రవాన్। తపరకరణం కిమ్? శ్రద్ధావాన్। ఏకాక్షరాత్ కృతో జాతేః సప్తమ్యాం చ న తౌ స్మృతౌ। ఏకాక్షరాత్ తావత్ స్వవాన్। ఖవాన్। కృతః కారకవాన్। జాతేః వ్యాఘ్రవాన్। సింహవాన్। సప్తమ్యామ్ దణ్డా అస్యాం సన్తి దణ్డవతీ శాలా ఇతి। ఇతికరణో విషయనియమార్థః సర్వత్ర సమ్బధ్యతే ఇత్యుక్తమ్, తేన క్వచిద్ భవత్యపి, కార్యీ, హార్యీ, తణ్డులీ, తణ్డులికః ఇతి।

.

1923. వ్రీహ్యాదిభ్యశ్చ [5.2.116]

వ్రీహ్యాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తత్ అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) వ్రీహ్యాదిభ్యః ఇని-ఠనౌ, అన్యతరస్యామ్ మతుఽప్

(సి.కౌ) వ్రీహీ । వ్రీహీకః । న చ సర్వేభ్యో వ్రీహ్యాదిభ్య ఇనిఠనావిష్యేతే । కిం తర్హి ।శిఖామాలాసంజ్ఞాదిభ్య ఇనిః (వార్తికమ్) ॥ యవఖదాదిభ్య ఇకః ॥ అన్యేభ్య ఉభయమ్ ॥

(కాశికా) వ్రీహ్యాదిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః ఇనిఠనౌ ప్రత్యయౌ భవతో మత్వర్థే। మతుబ్ భవత్యేవ। వ్రీహీ, వ్రీహికః, వ్రీహిమాన్। మాయీ, మాయికః, మాయావాన్। న చ వ్రీహ్యాదిభ్యః సర్వేభ్యః ప్రత్యయద్వయమ్ ఇష్యతే। కిం తర్హి? శిఖాదిభ్య ఇనిర్వాచ్య ఇకన్ యవఖదాదిషు। పరిశిష్టేభ్య ఉభయమ్। శిఖా మేఖలా సంజ్ఞా బలాకా మాలా వీణా వడవా అష్టకా పతాకా కర్మన్ చర్మన్ హంసా ఇత్యేతేభ్య ఇనిరేవ ఇష్యతే। యవఖద కుమారీ నౌ ఇత్యేతేభ్య ఇకన్నేవ ఇష్యతే। పరిశిష్టేభ్యో ద్వావపి ప్రత్యయౌ భవతః। వ్రీహిగ్రహణం కిమర్థమ్, యావతా తున్దాదిషు వ్రీహిశబ్దః పఠ్యతే, తత్ర ఇనిఠనౌ చకారేణ విధీయేతే? ఏవం తర్హి తున్దాదిసు వ్రీహిగ్రహణమర్థగ్రహణమ్ విజ్ఞాయతే। శాలయోఽస్య సన్తి శాలినః, శాలీ, శాలికః, శాలిమానితి। వ్రీహిశిఖాదయః పూర్వం పఠితాః। యవఖద। కుమారీ। నౌ। శీర్షాన్ నఞః అశీర్షీ, అశీర్షికః।

.

1924. తున్దాదిభ్య ఇలచ్ చ [5.2.117]

తున్దాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ఇలచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తత్ అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) తున్దాదిభ్యః ఇలచ్, ఇనిఠనౌ, మతుప్ అన్యతరస్యామ్

(సి.కౌ) చాదిని ఠనౌ మతుప్ చ । తున్దిలః । తున్దీ । తున్దికః । తున్దవాన్ । ఉదర, పిచణ్డ, యవ, వ్రీహి ॥ (గణసూత్రమ్ -) స్వాఙ్గాద్వివృద్ధౌ । వివృద్ధ్యుపాధికాత్స్వాఙ్గవాచిన ఇలజాదయః స్యుః । వివృద్ధౌ కర్ణౌ యస్య కర్ణిలః । కర్ణీ । కర్ణికః । కర్ణవాన్ ॥

(కాశికా) తున్దాదిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్య ఇలచ్ ప్రత్యయో భవతి మత్వర్థే। చకారాదినిఠనౌ మతుప్ చ। తున్దిలః, తున్దీ, తున్దికః, తున్దవాన్। ఉదరిలః, ఉదరీ, ఉదరికః, ఉదరవాన్। తున్ద। ఉదర। పిచణ్డ। ఘట। యవ। వ్రీహి। స్వాఙ్గాద్ వివృద్ధౌ చ। తున్దాదిః।

.

1925. ఏకగోపూర్వాట్ఠఞ్ నిత్యమ్ [5.2.118]

ఏక-గో-పూర్వాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఠఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ నిత్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) ఏక-గో-పూర్వాత్ ఠఞ్ నిత్యమ్।

(సి.కౌ) ఏకశతమస్యాస్తీతి ఐకశతికః । ఐకసహస్రికః । గౌశతికః । గౌసహస్రికః ॥

(కాశికా) ఏకపూర్వాద్ గోపూర్వాచ్ చ ప్రాతిపదికాన్ నిత్యం ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి మత్వర్థే। ఏకశతమస్య అస్తీతి ఐకశతికః। ఐకసహస్రికః। గోపూర్వాత్ చ గౌశతికః। గౌసహస్రికః। అత ఇత్యేవ ఏకవింశతిరస్య అస్తీతి న భవతి। కథమ్ ఐకగవికః? సమాసాన్తే కృతే భవిష్యతి। కథం గౌశకటికః? శకటీశబ్దేన సమానార్థః శకటశబ్దోఽస్తి, తతో భవిష్యతి। అవశ్యం చ అతః ఇత్యనువర్త్యమ్, ద్వ్యన్వ్యుపతాపగర్త్రాతిత్యేవమాద్యర్థమ్। నిత్యగ్రహణం మతుపో బాధనార్థమ్। కథమ్ ఏకద్రవ్యవత్త్వాతితి? నైవాయం సాధుః। ఏకేన వా ద్రవ్యవత్త్వాదితి సమర్థనీయమ్।

.

1926. శతసహస్రాన్తాచ్చ నిష్కాత్ [5.2.119]

శత-సహస్రాన్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ నిష్కాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) శత-సహస్రాన్తాత్ నిష్కాత్ ఠఞ్

(సి.కౌ) నిష్కాత్పరౌ యౌ శతసహస్రశబ్దౌ తదన్తాత్ప్రాతిపదికాట్ఠఞ్ స్యాన్మత్వర్థే । నైష్కశతికః । నైష్కసహస్రికః ॥

(కాశికా) శతాన్తాత్ సహస్రాన్తాత్ చ ప్రాతిపదికాత్ ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి మత్వర్థే తౌ చేత్ శతసహస్రశబ్దౌ నిష్కాత్ పరౌ భవతః। నిష్కశతమస్య అస్తి నైష్కశతికః। నైష్కసహస్రికః। సువర్ణనిష్కశతమస్య అస్తీతి అనభిధానాన్ న భవతి।

.

1927. రూపాదాహతప్రశంసయోర్యప్ [5.2.120]

రూపాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఆహత-ప్రశంసయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ యప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) రూపాత్ ఆహత-ప్రశంసయోః యప్

(సి.కౌ) ఆహతం రూపమస్యాస్తీతి రూప్యః కార్షాపణః । ప్రశస్తం రూపమస్యాస్తీతి రూప్యో గౌః । ఆహతేతి కిమ్ । రూపవాన్ ।అన్యేభ్యోఽపి దృశ్యతే (వార్త్తికమ్) ॥ హిమ్యాః పర్వతాః । గుణ్యా బ్రాహ్మణాః ॥

(కాశికా) ఆహతప్రశంసే ప్రకృత్యుపాధీ। ఆహతప్రశంసావిశిష్టార్థే వర్తమానాద్ రూపశబ్దాత్ యప్ ప్రత్యయో భవతి మత్వర్థే। ఆహతం రూపమస్య రూప్యో దీనారః। రూప్యః కేదారః। రూప్యం కార్షాపణమ్। ప్రశస్తం రూపమస్య అస్తి రూప్యః పురుషః। నిఘాతికాతాడనాదినా దీనారాదిషు రూపం

యదుత్పద్యతే తదాహతమ్నిత్యుచ్యతే। ఆహతప్రశంసయోః ఇతి కిమ్? రూపవాన్। యప్ప్రకరణేऽన్యేభ్యోऽపి దృశ్యత ఇతి వక్తవ్యమ్। హిమ్యాః పర్వతాః। గుణ్యాః బ్రాహ్మణాః।

.

1928. అస్మాయామేధాస్రజో వినిః [5.2.121]

అస్-మాయా-మేధా-స్రజః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వినిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) అస్-మాయా-మేధా-స్రజః వినిః, మతుప్ అన్యతరస్యామ్

(సి.కౌ) యశస్వీ । యశస్వాన్ । మాయావీ । మాయావాన్ । వ్రీహ్యాదిపాఠాదినితనౌ । మాయీ । మాయికః । క్విన్నన్తత్వాత్కుః । స్రగ్వీ ।ఆమయస్యోపసంఖ్యానం దీర్ఘశ్చ (వార్త్తికమ్) ॥ ఆమయావీ ।శృఙ్గవృన్దాభ్యామారకన్ (వార్తికమ్) ॥ శృఙ్గారకః । వృన్దారకః ।ఫలబర్హాభ్యామినచ్ (వార్తికమ్) ॥ ఫలినః । బర్హిణః ।హృదయాచ్చాలురన్యతరస్యామ్ (వార్తికమ్) ॥ ఇనితనౌ మతుప్ చ । హృదయాలుః । హృదయీ । హృదయికః । హృదయవాన్ ।శీతోష్ణతృప్రేభ్యస్తదసహనే (వార్తికమ్) ॥ శీతం న సహతే శీతాలుః । ఉష్ణాలుః । స్ఫాయితఞ్చేతి రక్ । తృప్రః పురోడాశః । తం న సహతే తృప్రాలుః । తృప్రం దుఃఖమితి మాధవః ।హిమాచ్చేలుః (వార్తికమ్) ॥ హిమం న సహతే హిమేలుః ।బలాదూలః (వార్తికమ్) ॥ వలం న సహతే బలూలః ।వాతాత్సమూహే చ (వార్తికమ్) ॥ వాతం న సహతే వాతస్య సమూహో వా వాతూలః ।తప్పర్వమరుద్భ్యామ్ (వార్తికమ్) ॥ పర్వతః । మరుత్తః ॥

(కాశికా) అసన్తాత్ ప్రాతిపదికాత్, మాయా మేధా స్రజిత్యేతేభ్యశ్చ వినిః ప్రత్యయో భవతి మత్వర్థే। మతుప్ సర్వత్ర సముచ్చీయతే ఏవ। అసన్తాత్ తావత్ యశస్వీ, పయస్వీ। మాయావీ। మేధావీ। స్రగ్వీ। మాయాశబ్దాద్ వ్రీహ్యాదిషు పాఠాతినితనౌ అపి భవతః। మాయీ, మాయికః।

.

1929. ఊర్ణాయా యుస్ [5.2.123]

ఊర్ణాయాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యుస్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) ఊర్ణాయాః యుస్

(సి.కౌ) సిత్వాత్పదత్వమ్ । ఊర్ణాయుః । అత్ర ఛన్దసీతి కేచిదనువర్తయన్తి । యుక్తం చైతత్ । అన్యథాహిఅహంశుభమోః - (కౌముదీ-1946) ఇత్యత్రైవోర్ణాగ్రహణం కుర్యాత్ ॥

(కాశికా) ఊర్ణాశబ్దాద్ యుస్ ప్రత్యయో భవతి మత్వర్థే। సకారః పదసంజ్ఞార్థః। ఊర్ణా అస్య విద్యతే ఊర్ణాయుః। కేచిచ్ ఛన్దోగ్రహణమనువర్తయన్తి।

.

1930. వాచో గ్మినిః [5.2.124]

వాచః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ గ్మినిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) వాచః గ్మినిః

(సి.కౌ) వాగ్గ్మీ ॥

(కాశికా) వాచ్శబ్దాత్ గ్మినిః ప్రత్యయో భవతి మత్వర్థే। వాగ్మీ, వాగ్మినౌ, వాగ్మినః।

.

1931. ఆలజాటచౌ బహుభాషిణి [5.2.125]

ఆలచ్-ఆటచౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ బహుభాషిణి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) వాచః బహుభాషిణి ఆలచ్-ఆటచౌ

(సి.కౌ) ।కుత్సిత ఇతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ కుత్సితం బహు భాషతే వాచాలః । వాచాటః । యస్తు సమ్యగ్బహు భాషతే స వాగ్గ్మీత్యేవ ॥

(కాశికా) వాచ్శబ్దాత్ ప్రథమాసమర్థాదాలచాటచిత్యేతౌ ప్రత్యయౌ భవతో మత్వర్థే బహుభాషిణి అభిధేయే। గ్మినేరపవాదః। వాచాలః। వాచాటః। కుత్సిత ఇతి వక్తవ్యమ్। యో హి సమ్యగ్ బహు భాషతే వాగ్మీత్యేవ స భవతి।

.

1932. స్వామిన్నైశ్వర్యే [5.2.126]

స్వామిన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఐశ్వర్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) ఐశ్వర్యే స్వామిన్ (నిపాత్యతే)

(సి.కౌ) ఐశ్వర్యవాచకాత్స్వశబ్దాన్మత్వర్థే ఆమినచ్ । స్వామీ ॥

(కాశికా) స్వామినితి నిపాత్యతే ఐశ్వర్థే గమ్యమానే। స్వశదాదైశ్వర్యవాచినో మత్వర్థే ఆమిన్ ప్రత్యయో నిపాత్యతే। స్వమస్య అస్తీతి ఐశ్వర్యమస్య అస్తీతి స్వామీ। స్వామినౌ। స్వామినః। ఐశ్వర్యే ఇతి కిమ్? స్వవాన్।

.

1933. అర్శఆదిభ్యోఽచ్ [5.2.127]

అర్శ-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ అచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) అర్శ-ఆదిభ్యః అచ్

(సి.కౌ) అర్శాస్యస్య విద్యన్తే అర్శసః । ఆకృతిగణోఽయమ్ ॥

(కాశికా) అర్శసిత్యేవమదిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యోఽచ్ ప్రత్యయో భవతి మత్వర్థే। అర్శాంసి అస్య విద్యన్తే అర్శసః। ఉరసః। ఆకృతిగణశ్చ అయమ్। యత్ర అభిన్నరూపేణ శబ్దేన తద్వతోఽభిధానం తత్ సర్వమ్ ఇహ ద్రష్టవ్యమ్। అర్శస్। ఉరస్। తున్ద। చతుర। పలిత। జటా। ఘటా। అభ్ర। కర్దమ। ఆమ। లవణ। స్వాఙ్గాద్ధీనాత్। వర్ణాత్। అర్శాఽదిః।

.

1934. ద్వన్ద్వోపతాపగర్హ్యాత్ ప్రాణిస్థాదినిః [5.2.128]

ద్వన్ద్వ-ఉపతాప-గర్హ్యాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ప్రాణిస్థాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఇనిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) ప్రాణిస్థాత్ అతః ద్వన్ద్వ-ఉపతాప-గర్హ్యాత్ ఇనిః

(సి.కౌ) ద్వన్ద్వః । కటకవలయినీ । శఙ్ఖనూపురిణీ । ఉపతాపోరోగః । కుష్ఠీ । కిలాసీ । గర్హ్యం నిన్ద్యమ్ । కకుదావర్తీ । కాకతాలుకీ । ప్రాణిస్థాత్కిమ్ । పుష్పఫలవాన్ఘటః । ప్రాణ్యఙ్గాన్న ॥ పాణిపాదవతీ । అత ఇత్యేవ । చిత్రకలలాటికావతీ । సిద్ధే ప్రత్యయే పునర్వచనం ఠనాదిబధనార్థమ్ ॥

(కాశికా) ద్వన్ద్వః సమాసః। ఉపతాపో రోగః। గర్హ్యం నిన్ద్యమ్। తద్విషయేభ్యః శబ్దేభ్యః ప్రాణిస్థార్థవాచిభ్యః ఇనిః ప్రత్యయో భవతి మత్వర్థే। ద్వన్ద్వాత్ తావత్ కటకవలయినీ। శఙ్ఖనూపురిణీ। ఉపతాపాత్ కుష్ఠీ। కిలాసీ। గర్హ్యాత్ కకుదావర్తీ। కాకతాలుకీ। ప్రాణిస్థాతితి కిమ్? పుష్పఫలవాన్ వృక్షః। ప్రాణ్యఙ్గాన్నేష్యతే, పాణిపాదవతీ। అతః ఇతి అనువర్తతే। తేన ఇహ ని భవతి, చిత్రలలాటికావతీ। సిద్ధే ప్రత్యయే పునర్వచనం ఠనాదిబాధనార్థమ్।

.

1935. వాతాతిసారాభ్యాం కుక్ చ [5.2.129]

వాత-అతిసారాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ కుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

'అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) వాత-అతిసారాభ్యామ్ ఇని, కుక్ చ

(సి.కౌ) చాదినిః । వతకీ । అతీసారకీ । రోగే చాయమిష్యతే ॥ నేహ, వాతవతీ గుహా ।పిశాచాచ్చ (వార్తికమ్) ॥ పిశాచకీ ॥

(కాశికా) వాతాతిసారశబ్దాభ్యాం ఇనిః ప్రత్యయో భవతి, తత్సంనియోగేన చ తయోః కుగాగమో భవతి। వాతాతిసారయోరుపతాపత్వాత్ పూర్వేణ ఏవ సిద్ధే ప్రత్యయే కుగర్థమ్ ఏవ ఇదం వచనమ్। వాతకీ। అతిసారకీ। పిశాచాచ్ చేతి వక్తవ్యమ్। పిశాచకీ వైశ్రవణః। రోగే చ అయమ్ ఇష్యతే। ఇహ న భవతి, వాతవతీ గుహా।

.

1936. వయసి పూరణాత్ [5.2.130]

వయసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ పూరణాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) పూరణాత్ వయసి ఇని

(సి.కౌ) పూరణప్రత్యయాన్తాన్మత్వర్థే ఇనిః స్యాద్వయసి ద్యోత్యే । మాసః సంవత్సరో వా పఞ్చమోఽస్యాస్తీతి పఞ్చమీ ఉష్ట్రః । ఠన్బాధనార్థమిదమ్ । వయసి కిమ్ । పఞ్చమవాన్గ్రామః ॥

(కాశికా) ఇనిరనువర్తతే। పూరణప్రత్యయాన్తాత్ ప్రాతిపదికాతినిః ప్రత్యయో భవతి మత్వర్థే వయసి ద్యోత్యే। పఞ్చమోఽస్య అస్తి మాసః సంవత్సరో వా పఞ్చమీ ఉష్ట్రః। నవమీ। దశమీ। సిద్ధే సతి నియమార్థం వచనమ్, ఇనిరేవ భవతి, ఠన్ న భవతీతి। వయసి ఇతి కిమ్? పఞ్చమవాన్ గ్రామరాగః।

.

1937. సుఖాదిభ్యశ్చ [5.2.131]

సుఖాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తత్ అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి ' (ఇతి) సుఖాదిభ్యః ఇని

(సి.కౌ) ఇనిర్మత్వర్థే । సుఖీ । దుఃఖీ ॥ (గణసూత్రమ్ -) మాలాక్షేపే ॥ మాలీ ॥

(కాశికా) సుఖ ఇత్యేవమాదిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః ఇనిః ప్రత్యయో నియమ్యతే మత్వర్థే। సుఖీ। దుఃఖీ। మాలాక్షేపే ఇతి పఠ్యతే, వ్రీహ్యాదిషు చ మాలాశబ్దోఽస్తి, తదిహ క్షేపే మతుబ్బాధనార్థం వచనమ్। సుఖ। దుఃఖ। తృప్ర। కృచ్ఛ్ర। ఆస్ర। అలీక। కరుణా। కృపణ। సోఢ। ప్రమీప। శీల। హల। మాల క్షే। ప్రణయ।

.

1938. ధర్మశీలవర్ణాన్తాచ్చ [5.2.132]

ధర్మశీలవర్ణాన్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

'తత్ అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) ధర్మ-శీల-వర్ణాన్తాత్ ఇనిః

(సి.కౌ) ధర్మాద్యన్తాదినిర్మత్వర్థే । బ్రాహ్మణధర్మీ । బ్రాహ్మణశీలీ । బ్రాహ్మణవర్ణీ ॥

(కాశికా) అన్తఃశబ్దః ప్రత్యేకమభిసమ్బధ్యతే। ధర్మాద్యన్తాత్ ప్రాతిపదికాతినిః ప్రత్యయో నియమ్యతే। బ్రహ్మణానాం ధర్మో బ్రాహ్మణధర్మః, సోఽస్య అస్తీతి బ్రాహ్మణధర్మీ। బ్రాహ్మణశీలీ। బ్రాహ్మణవర్ణీ।

.

1939. హస్తాజ్జాతౌ [5.2.133]

హస్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ జాతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) హస్తాత్ జాతౌ ఇనిః

(సి.కౌ) హస్తీ । జాతౌ కిమ్ । హస్తవాన్పురుషః ॥

(కాశికా) హస్తశబ్దాతినిః ప్రత్యయో నియమ్యతే మత్వర్థే, సముదాయేన చేజ్ జాతిరభిధీయతే। హస్తోఽస్య అస్తీతి హస్తీ। హస్తినౌ హస్తినః। జాతౌ ఇతి కిమ్? హస్తవాన్ పురుషః।

.

1940. వర్ణాద్బ్రహ్మచారిణి [5.2.134]

వర్ణాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ బ్రహ్మచారిణి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) వర్ణాత్ బ్రహ్మచారిణి ఇని

(సి.కౌ) వర్ణీ ॥

(కాశికా) వర్ణశబ్దాతినిః ప్రత్యయో భవతి మత్వర్థే సముదాయేన చేద్ బ్రహ్మచారీ భణ్యతే। బ్రహ్మచారి ఇతి త్రైవర్ణికోఽభిప్రేతః। స హి విద్యాగ్రహణార్థముపనీతో బ్రహమ చరతి, నియమమాసేవతే ఇత్యర్థః। వర్ణీ, వర్ణినౌ, వర్ణినః। బ్రహ్మచారిణి ఇతి కిమ్? వర్ణవాన్। బ్రాహ్మణాదయస్త్రయో వర్ణా వర్ణినః ఉచ్యన్తే।

.

1941. పుష్కరాదిభ్యో దేశే [5.2.135]

పుష్కరాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ దేశే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) పుష్కరాదిభ్యః దేశే ఇనిః

(సి.కౌ) పూష్కరిణీ । పద్మినీ । దేశే కిమ్ । పుష్కరవాన్కరీ ।బాహూరుపూర్వపదాద్బలాత్ (వార్తికమ్) ॥ బాహుబలీ । ఊరుబలీ ।సర్వాదేశ్చ (వార్తికమ్) ॥ సర్వధనీ । సర్వబీజీ ॥అర్థాచ్చాసంనిహితే (వార్తికమ్) ॥ అర్థీ । సంనిహితే తు అర్థవాన్ ।తదన్తాచ్చ (వార్తికమ్) ॥ ధాన్యార్థీ ॥ హిరణ్యార్థీ ॥

(కాశికా) పుష్కర ఇత్యేవమాదిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్య ఇనిః ప్రత్యయో భవతి సముదాయేన చేద్ దేశోఽభిధీయతే। పుష్కరిణీ। పద్మినీ। దేశే ఇతి కిమ్? పుస్కరవాన్ హస్తీ। ఇనిప్రకరణే బలాద్ బహూరుపూర్వాదుపసఙ్ఖ్యానమ్। బాహువలీ। ఊరుబలీ। సర్వాదేశ్చ। సర్వధనీ। సర్వబీజీ। సర్వకేశీ నటః। అర్థాచ్ చ అసన్నిహితే। అర్థీ। అసన్నిహితే ఇతి కిమ్? అర్థవాన్। తదన్తాచ్ చేతి వక్తవ్యమ్। ధాన్యార్థీ। హిరణ్యార్థీ। పుష్కర। పద్మ। ఉత్పల। తమాల। కుముద। నడ। కపిత్థ। బిస। మృణాల। కర్దమ। శాలూక। విగర్హ। కరీష। శిరీష। యవాస। ప్రవాస। హిరణ్య। పుష్కరాదిః।

.

1942. బలాదిభ్యో మతుబన్యతరస్యామ్ [5.2.136]

బలాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ మతుప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) బలాదిభ్యః ఇనిః, మతుఽప్ అన్యతరస్యామ్

(సి.కౌ) బలవాన్ బలీ । ఉత్సాహవాన్ । ఉత్సాహీ ॥

(కాశికా) బలాదిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యో మతుప్ప్రత్యయో భవతి। అన్యతరస్యాం గ్రహణేన ప్రకృతః ఇనిః సముచ్చీయతే। బలవాన్, బాలీ। ఉత్సాహవాన్, ఉత్సాహీ। బల। ఉత్సాహ। ఉద్భావ। ఉద్వాస। ఉద్వామ। శిఖా। పూగ। మూల। దంశ। కుల। ఆయామ। వ్యాయామ। ఉపయామ। ఆరోహ। అవరోహ। పరిణాహ। యుద్ధ।

.

1943. సంజ్ఞాయాం మన్మాభ్యామ్ [5.2.137]

సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ మన్-మాభ్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) సంజ్ఞాయామ్ మన్-మాభ్యామ్ ఇనిః

(సి.కౌ) మన్నన్తాన్మాన్తాచ్చేనిర్మత్వర్థే । ప్రథిమినీ । దామినీ । హోమినీ । సోమినీ । సంజ్ఞాయాం కిమ్ । సోమవాన్ ॥

(కాశికా) మన్నన్తాత్ ప్రాతిపదికాన్ మశబ్దాన్తాచ్ చ ఇనిః ప్రత్యయో భవతి మత్వర్థే, సముదాయేన చేత్ సంజ్ఞా గమ్యతే। ప్రథిమినీ। దామినీ। మశబ్దాన్తాత్ హోమినీ। సోమినీ। సంజ్ఞాయామ్ ఇతి కిమ్? సోమవాన్। హోమవాన్।

.

1944. కంశంభ్యాం బభయుస్తితుతయసః [5.2.138]

కమ్-శంభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ బ-భ-యుస్-తి-తు-త-యసః ప్రథమా-బహువచనమ్

'తత్ అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) కమ్-శంభ్యామ్ బ-భ-యుస్-తి-తు-త-యసః

(సి.కౌ) కంశమితి మాన్తౌ । కమిత్యుదకసుఖయోః । శమితి సుఖే । ఆభ్యాం సప్త ప్రత్యయాః స్యుః । యుస్థసోః సకారః పదత్వార్థః । కంబః । కంభః । కంయుః । కంతిః । కంతుః । కంతః । కంయః । శంబః । శంభః । శంయుః । శంతిః । శంతుః । శంతః । శంయః । అనుస్వారస్య వైకల్పికః పరసవర్ణః । వకారయకారపరస్యానునీసికౌ వయౌ ॥

(కాశికా) కమ్ శమ్ ఇతి మకారాన్తౌ ఉద్కసుఖయోర్వాచకౌ, తాభ్యాం బ భ యుస్ తి తు త యసిత్యేతే సప్త ప్రత్యయా భవన్తి మత్వర్థే। కమ్బః, కమ్భః, కంయుః, కన్తిః, కన్తుః, కన్తః, కంయః। శమ్బః, శమ్భః, శంయుః, శన్తిః, శన్తుః, శన్తః, శంయః। సకారః పదసంజ్ఞార్థః, తేన అనుస్వారపరసవర్ణౌ సిద్ధౌ భవతః। సంజ్ఞాయాం హి అసత్యాం కమ్యః, శమ్యః ఇతి స్యాత్।

.

1945. తున్దివలివటేర్భః [5.2.139]

తున్దివలివటేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ భః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) తున్ది-వలి-వటేః భః

(సి.కౌ) వృద్ధానాభిస్తున్దిః । మూర్ధన్యోపధోఽయమితి మాధవః । తున్దిభః । వలిభః । వటిభః । పామాదిత్వాద్వలినోఽపి ॥

(కాశికా) తున్ది బలి వటి ఇత్యేతేభ్యో భః ప్రత్యయో భవతి మత్వర్థే। తున్దిః ఇతి వృద్ధా నాభిరుచ్యతే, సా అస్య అస్తీతి తున్దిభః। బలిభః। వటిభః। వలిశబ్దః ఆమాదిషు పఠ్యతే, తేన బలినః ఇత్యపి భవతి।

.

1946. అహంశుభమోర్యుస్ [5.2.140]

అహం-శుభమోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ యుస్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

'తత్ అస్య, అస్మిన్ అస్తీతి' (ఇతి) అహమ్-శుభమోః యుస్

(సి.కౌ) అహమితిమాన్తమవ్యయమహఙ్కారే । శుభమితి శుభే । అహంయుః అహఙ్కారవాన్ । శుభంయుః శుభాన్వితః ॥। ఇతి తద్ధితాధికారే మత్వర్థీయప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) అహమ్ ఇతి శబ్దాన్తరమహఙ్కారే వర్తతే, శుభమ్ ఇత్యవ్యయం శుభపర్యాయః, తాభ్యాం యుస ప్రత్యయో భవతి మత్వర్థే। సకారః పదసంజ్ఞార్థః। అహంయుః। అహఙ్కారవానిత్యర్థః। శుభంయుః। కల్యాణవానిత్యర్థః। ఇతి శ్రీజయాదిత్యవిరచితాయాం కాశికాయాం వృత్తౌ పఞ్చమాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః। పఞ్చమాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః।

.

1947. ప్రాగ్దిశో విభక్తిః [5.3.1]

ప్రాక్ అవ్యయమ్ దిశః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ విభక్తిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ప్రాక్ దిశః విభక్తిః

(సి.కౌ) ॥ అథ తద్ధితాధికారే ప్రాగ్దిశీయప్రకరణమ్ ॥ దిక్శబ్దేభ్య ఇత్యతః ప్రాగ్వక్ష్యమాణాః ప్రత్యయా విభక్తిసంజ్ఞాః స్యుః ॥ అథ స్వార్థికా ప్రత్యయాః । సమర్థానామితి ప్రథమాదితి చ నివృత్తమ్ । వేతి త్వనువర్తత ఏవ ॥

(కాశికా) దిక్శబ్దేభ్యః సప్తమీపఞ్చమీప్రథమాభ్యో దిగ్దేశకాలేష్వస్తాతిః 5.3.27 ఇతి వక్ష్యతి। ప్రాగేతస్మాద్ దిక్షం శబ్దనాద్ యానిత ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామో విభక్తిసంజ్ఞాస్ తే వేదితవ్యాః। వక్ష్యతి పఞ్చమ్యాస్ తసిల్ 5.3.7। తతః। యతః। కుతః। తసిలాదీనాం విభక్తిత్వే ప్రయోజనం త్యదాదివిధయః ఇదమో

విభక్తిస్వరశ్చ। ఇహ। ఊడిదమ్ ఇతి విభక్త్యుదాత్తత్వం సిద్ధం భవతి। అతః పరం స్వార్థికాః ప్రత్యయాః, తేషు సమర్థాధికారః ప్రథమగ్రహణం చ ప్రతియోగ్యపేక్షత్వాన్ న ఉపయుజ్యతే ఇతి నివృత్తమ్। వావచనం తు వర్తత ఏవ। తేన వికల్పేన తసిలాదయో భవన్తి, కుతః , కస్మాత్, కుత్ర, కస్మినితి।

.

1948. కింసర్వనామబహుభ్యోఽద్వ్యాదిభ్యః [5.3.2]

కిం-సర్వనామ-బహుభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ అద్వ్యాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

కిమ్-సర్వనామ-బహుభ్యః అద్వ్యాదిభ్యః ప్రాక్ దిశః విభక్తిః

(సి.కౌ) కిమః సర్వనామ్నో బహుశబ్దాచ్చేతి ప్రాద్గిశోఽధిక్రియతే ॥

(కాశికా) ప్రాగ్దిశః ఇత్యేవ। కిమః సర్వనామ్నో బహుశబ్దాచ్ చ ప్రాగ్దిశః ప్రత్యయాః వేదితవ్యాః। సర్వనామత్వాత్ ప్రాప్తే గ్రహణే ద్వ్యాదిపర్యుదాసః క్రియతే। కుతః , కుత్ర। యతః, యత్ర। తతః, తత్ర। బహుతః, బహుత్ర। అద్వ్యాదిభ్యః ఇతి కిమ్? ద్వాభ్యామ్। ద్వయోః। ప్రకృతిపరిసఙ్ఖ్యానం కిమ్? వృక్షాత్। వృక్షే। ప్రాగ్దిశః ఇత్యేవ, వైయాకరణపాశః। సర్వనామత్వాదేవ సిద్ధే కిమో గ్రహణమ్ ద్వ్యాదిపర్యుదాసాత్। బహుగ్రహణే సఙ్ఖ్యాగ్రహణమ్। ఇహ న భవతి, బహోః సూపాత్, బహౌ సూపే ఇతి।

.

1949. ఇదమ ఇశ్ [5.3.3]

ఇదమః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఇశ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఇదమః ప్రాగ్ దిశః ఇశ్

(సి.కౌ) ప్రాద్గిశీయే పరే ॥

(కాశికా) ప్రాగ్ దిశః। ఇదమ్ ఇశిత్యయమాదేశో భవతి ప్రాగ్దిశీయేషు ప్రత్యయేశు పరతః। శకారః సర్వాదేశార్థః। ఇహ।

.

1950. ఏతేతౌ రథోః [5.3.4]

ఏత-ఇతౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ ర-థోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

ప్రాగ్దిశః ఇదమః రథొ ఏత-ఇతౌ

(సి.కౌ) ఇదం శబ్దస్య ఏత ఇత ఇత్యాదేశౌ స్తో రేఫాదౌ థకారాదౌ చ ప్రాద్గిశీయే పరే । ఇశోఽపవాదః ॥

(కాశికా) రేఫథకారాదౌ ప్రాగ్దిశీయే ప్రత్యయే పరతః ఇదమః ఏతైతౌ ఆదేశౌ భవతః। ఇశోఽపవాదః। రేఫేఽకార ఉచ్చారణార్థః। ఇదమో ర్హిల్ 5.3.16 ఏతర్హి। ఇదమస్ థముః 5.3.24 ఇత్థమ్।

.

1951. ఏతదోఽన్ [5.3.5]

ఏతదః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఏతదః ప్రాగ్దిశః అన్

(సి.కౌ) యోగవిభాగః కర్తవ్యః । ఏతదః ఏతేతౌ స్తో రథోః । అన్ ఏతద ఇత్యేవ । అనేకాల్త్వాత్సర్వాదేశః । నలోపః ప్రాతిపదికాన్తస్య (కౌముదీ-236) ॥

(కాశికా) ప్రాగ్దిశః ఇత్యేవ। ఏతదః ప్రాగ్దిశీయే పరతః అశిత్యయమాదేశో భవతి। శకారః సర్వాదేశార్థః। అతః। అత్ర। ఏతదః ఇతి యోగవిభాగః కర్తవ్యః। ఏతదో రథోః పరత ఏత ఇతిత్యేతావాదేశౌ భవతః। ఏతర్హి। ఇత్థమ్ రేఫాదేః అనద్యతనే ర్హిలన్యతరస్యామ్ 5.3.21 ఇతి విద్యత ఏవ। థముప్రత్యయః పునరేతద ఉపసఙ్ఖ్యేయః।

.

1952. సర్వస్య సోఽన్యతరస్యాం ది [5.3.6]

సర్వస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ది సప్తమీ-ఏకవచనమ్

సర్వస్య సః ది ప్రాగ్దిశః అన్యతరస్యామ్

(సి.కౌ) ప్రాద్గిశీయే దకారాదౌ ప్రత్యయే పరే సర్వస్య సో వా స్యాత్ ॥

(కాశికా) సర్వస్య స ఇత్యయమాదేశో భవతి ప్రాగ్దిశీయే దకారాదౌ ప్రత్యయే పరతోఽన్యతరస్యామ్। సర్వదా। సదా। ప్రాగ్దిశీయే ఇత్యేవ, సర్వం దదాతీతి సర్వదా బ్రాహ్మణీ।

.

1953. పఞ్చమ్యాస్తసిల్ [5.3.7]

పఞ్చమ్యాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ తసిల్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

పఞ్చమ్యాః కిమ్-సర్వనామబహుభ్యః అద్వ్యాదిభ్యః తసిల్

(సి.కౌ) పఞ్చమ్యన్తేభ్యః కిమాదిభ్యస్తసిల్ స్యాద్వా ॥

(కాశికా) పఞ్చమ్యన్తేభ్యః కింసర్వనామబహుభ్యః తసిల్ ప్రత్యయో భవతి। కుతః। యతః। తతః। బహుతః।

.

1954. కు తిహోః [౭.౨.104]

కు ప్రథమా-ఏకవచనమ్ తి-హోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

కిమః తి-హోః విభక్తౌ కుః

(సి.కౌ) కిమః కుః స్యాత్తాదౌ హాదౌ చ విభక్తౌ పరతః । కుతః । కస్మాత్ । యతః । తతః । అతః । ఇతః । అముతః । బహుతః । ద్వ్యాదేస్తు । ద్వాభ్యామ్ ॥

(కాశికా) తకారాదౌ హకారాదౌ చ విభక్తౌ పరతః కిమ్ ఇత్యేతస్య కు ఇత్యయమాదేశో భవతి। కుతః। కుత్ర। కుహ। తిహోః ఇతి ఇకారః ఉచ్చారణార్థః।

.

1955. తసేశ్చ [5.3.8]

తసేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

కిమ్-సర్వనామబహుభ్యః అద్వ్యాదిభ్యః తసేః తసిల్

(సి.కౌ) కింసర్వనామబహుభ్యః పరస్య తసేస్తసిలాదేశః స్యాత్ । స్వరార్థం విభక్త్యర్థం చ వచనమ్ ॥

(కాశికా) ప్రతియోగే పఞ్చమ్యాస్ తసిః 5.4.44 , అపాదానే చ అహీయరుహోః 5.4.45 ఇతి వక్ష్యతి। తస్య తసేః కింసర్వనామబహుభ్యః పరస్య తసిలాదేశో భవతి। కుత ఆగతః। యతః। తతః। బహుత ఆగతః। తసేస్ తసిల్వచనం స్వరార్థం విభక్త్యర్థం చ।

.

1956. పర్యభిభ్యాం చ [5.3.౯]

పరి-అభిభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

పరి-అభిభ్యామ్ తసిల్

(సి.కౌ) ఆభ్యాం తసిల్ స్యాత్ ।సర్వోభయార్థాభ్యామేవ (వార్తికమ్) ॥ పరితః । సర్వత ఇత్యర్థః । అభితః । ఉభయత ఇత్యర్థః ॥

(కాశికా) పరి అభి ఇత్యేతాభ్యాం తసిల్ ప్రత్యయో భవతి। సర్వోభయార్థే వర్తమానాభ్యాం ప్రత్యయ ఇష్యతే। పరితః। సర్వతః ఇత్యర్థః। అభితః। ఉభయతః ఇత్యర్థః।

.

1957. సప్తమ్యాస్త్రల్ [5.3.10]

సప్తమ్యాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ త్రల్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

సప్తమ్యాః కిమ్-సర్వనామబహుభ్యః అద్వ్యాదిభ్యః త్రల్

(సి.కౌ) కుత్ర । యత్ర । తత్ర । బహుత్ర ॥

(కాశికా) కింసర్వనామబహుభ్యః సప్తమ్యన్తేభ్యః త్రల్ ప్రత్యయో భవతి। కుత్ర। యత్ర। తత్ర। బహుత్ర।

.

1958. ఇదమో హః [5.3.11]

ఇదమః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ హః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఇదమః సప్తమ్యాః హః

(సి.కౌ) త్రలోఽపవాదః ఇశాదేశః । ఇహ ॥

(కాశికా) ఇదమః సప్తమ్యన్తాద్ హఃప్రత్యయో భవతి। త్రలోఽపవాదః। ఇహ।

.

1959. కిమోఽత్ [5.3.12]

కిమః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

కిమః సప్తమ్యాః అత్ వా

(సి.కౌ) వాగ్రహణమపకృష్యతే । సప్తమ్యన్తాత్కిమోఽద్వా స్యాత్పక్షే త్రల్ ॥

(కాశికా) కిమః సప్తమ్యన్తాదత్ ప్రత్యయో భవతి। త్రలోఽపవాదః। క్వ భోక్ష్యసే। క్వాధ్యేష్యసే। త్రలమపి కేచిదిచ్ఛన్తి కుత్ర। తత్కథమ్? ఉత్తరసూత్రాద్ వావచనం పురస్తాదపకృష్యతే।

.

1960. క్వాతి [7.2.105]

క్వ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)అతి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

అతి విభక్తౌ కిమః క్వ

(సి.కౌ) కిమః క్వాదేశః స్యాదతి । క్వ । కుత్ర ॥

(కాశికా) అతి తియేతస్యాం విభక్తౌ పరతః కిమ్ ఇత్యేతస్య క్వ ఇత్యయమాదేశో భవతి। క్వ గమిష్యసి। క్వ భోక్ష్యతే। ఆదేశాన్తరవచనమ్ ఓర్గుణ నివృత్త్యర్థమ్। కిమో డ్వతితి ప్రత్యయాన్తరం న విధీయతే, సాకచ్కార్థమ్।

.

1961. వా హ చ ఛన్దసి [5.3.13]

వా అవ్యయమ్ హ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

కిమః సప్తమ్యాః ఛన్దసి హః చ వా

(సి.కౌ) కుహ స్థః కుహ జగ్మథుః ॥

(కాశికా) కిమః సప్తమ్యనతాద్ వా హః ప్రత్యయో భవతి ఛన్దసి విషయే। యథాప్రాప్తం చ। క్వ। కుహ। కుత్రచిదస్య సా దూరే క్వ బ్రాహ్మణస్య చావకాః।

.

1962. ఏతదస్త్రతసోస్త్రతసౌ చానుదాత్తౌ [౨.4.33]

ఏతదః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ త్ర-తసోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ త్ర-తసౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్ అనుదాత్తౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) అన్వాదేశవిషయే ఏతదోఽశ్ స్యాత్స చానుదాత్తస్త్రతసోః పరతః తౌ చానుదాత్తౌ స్తః । ఏతస్మిన్ గ్రామే సుఖం వసామః । అథోఽత్రాధీమహే । అతో న గన్తాస్మః ॥

(కాశికా) అన్వాదేశ అనుదాత్త ఇతి వర్తతే। ఏతదోఽన్వాదేశవిషయస్య అశాదేశో భవతి అనుదాత్తః త్రతసోః పరతః। తౌ చ అపి త్రతసావనుదాత్తౌ భవతః। ఏతస్మిన్ గ్రామే సుఖం వసామః, అథో అత్ర యుక్తా అధీమహే। ఏతస్మాచ్ ఛాత్రాచ్ఛన్దోఽధీష్వ, అథో అతో వ్యాకరణమప్యధీష్వ। సర్వానుదాత్తం పదం భవతి। ఏతదోఽశిత్యాదేశే లభే పునర్వచనమనుదాత్తార్థమ్।

.

1963. ఇతరాభ్యోఽపి దృశ్యన్తే [5.3.14]

ఇతరాభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ అపి అవ్యయమ్ దృశ్యన్తే తిఙన్తమ్

విభక్తిప్రత్యయాః ఇతరాభ్యః అపి దృశ్యన్తే

(సి.కౌ) పఞ్చమీసప్తమీతరవిభక్త్యన్తాదపి తసిలాదయో దృశ్యన్తే ।దృశిగ్రహణాద్భవదాదియోగ ఏవ (వార్తికమ్) ॥ సభవాన్ । తతోభవాన్ । తత్రభవాన్ । తంభవన్తమ్ । తతోభవన్తమ్ । తత్రభవన్తమ్ । ఏవం దీర్ఘాయుః । దేవానాంప్రియః । ఆయుష్మాన్ ॥

(కాశికా) సప్తమీపఞ్చమ్యపేక్షమ్ ఇతరత్వమ్। ఇతరాభ్యో విభక్తిభ్యస్ తసిలాదయో దృశ్యన్తే। దృశిగ్రహణమ్ ప్రాయికవిధ్యర్థం, తేన భవదాదిభిర్యోగ ఏవ ఏతద్ విధానమ్। కే పునర్భవదాదయః? భవాన్ దీర్ఘాయురాయుష్మాన్ దేవానాం ప్రియః ఇతి। స భవాన్, తతో భవాన్, తత్ర భవాన్। తం భవన్తం, తత్ర భవన్తమ్, తతో భవన్తమ్। తేన భవతా, తత్ర భవతా, తతో భవతా। తస్మై భవతే, తత్ర భవతే, తతో భవతే। తస్మాద్ భవతః, తత్ర భవతః , తతో భవతః। తస్మిన్ భవతి, తత్ర భవతి, తతో భవతి। ఏవం దీర్ఘయుఃప్రభృతిష్వప్యుదాహార్యమ్।

.

1964. సర్వైకాన్యకింయత్తదః కాలే దా [5.3.15]

సర్వ-ఏక-అన్య-కిమ్-యత్-తదః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ కాలే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ దా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

సప్తమ్యాః సర్వ-ఏక-అన్య-కిమ్-యత్-తదః కాలే దా

(సి.కౌ) సప్తమ్యన్తేభ్య ఏభ్యః కాలార్థేభ్యః స్వార్థే దా స్యాత్ । సర్వస్మిన్కాలే సదా । సర్వదా । ఏకదా । అన్యదా । కదా । యదా । తదా కాలే కిమ్ । సర్వత్ర దేశే ॥

(కాశికా) సప్తమ్యాః ఇతి వర్తతే, న తు ఇతరాభ్యః ఇతి। సర్వాదిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యో దా ప్రత్యయో భవతి। త్రలోఽపవాదః। సర్వస్మిన్ కాలే సర్వదా। ఏకదా। అన్యదా। కదా। యదా। తదా। కాలే ఇతి కిమ్? సర్వత్ర దేశే।

.

1965. ఇదమో ర్హిల్ [5.3.16]

ఇదమః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ర్హిల్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఇదమః సప్తమ్యాః కాలే ర్హిల్

(సి.కౌ) సప్తమ్యన్తాత్కాలే ఇత్యేవ । హస్యాపవాదః । అస్మిన్కాలే ఏతర్హి । కాలే కిమ్ । ఇహ దేశే ॥

(కాశికా) సప్తమ్యాః ఇత్యేవ, కాలే ఇతి చ। ఇదమః సప్తమ్యన్తాత్ కాలే వర్తమానాత్ ర్హిల్ ప్రత్యయో భవతి। హస్య అపవాదః। లకారః స్వరార్థః। అస్మిన్ కాలే ఏతర్హి। కాలే ఇత్యేవ, ఇహ దేశే।

.

1966. అధునా [5.3.17]

అధునా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అధునా (ఇతి నిపాత్యతే)

(సి.కౌ) ఇదమః సప్తమ్యన్తాత్కాలవాచినః స్వార్థేఽధునాప్రత్యయః స్యాత్ । ఇశ్ । యస్య (కౌముదీ-311) ఇతి లోపః । అధునా ॥

(కాశికా) అధునా ఇతి నిపాత్యతే। ఇదమోఽశ్భావో ధునా చ ప్రత్యయః। అస్మిన్ కాలే అధునా।

.

1967. దానీం చ [5.3.18]

దానీమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

ఇదమః సప్తమ్యాః కాలే దానీమ్

(సి.కౌ) ఇదానీమ్ ॥

(కాశికా) ఇదమః సప్తమ్యన్తాత్ కాలే వర్తమానాద్ దానీం ప్రత్యయో భవతి। అస్మిన్ కాలే ఇదానీమ్।

.

1968. తదో దా చ [5.3.19]

తదః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ దా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

తదః సప్తమ్యాః కాలే దా, దానీమ్ చ

(సి.కౌ) తదా । తదానీమ్ ॥తదో దావచనమనర్థకం విహితత్వాత్ (వార్తికమ్) ॥

(కాశికా) తదః సప్తమ్యన్తాత్ కాలే వర్తమానాద్ దా ప్రత్యయో భవతి, చకారాద్ దానీం చ। తస్మిన్ కాలే తదా, తదానీమ్। తదో దావచనమనర్థకం, విహితత్వాత్।

.

1969. అనద్యతనే ర్హిలన్యతరస్యామ్ [5.3.21]

అనద్యతనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ర్హిల్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

కిమ్-సర్వనామ-బహుభ్యః అద్వ్యాదిభ్యః అనద్యతనే కాలే అన్యతరస్యామ్ ర్హిల్

(సి.కౌ) కర్హి । కదా । యర్హి । యదా । తర్హి । తదా । ఏతస్మిన్కాలే ఏతర్హి ॥

(కాశికా) ఛన్దసి ఇతి న స్వర్యతే। సామాన్యేన విధానమ్। కింసర్వనామబహుభ్యః సప్తమ్యన్తేభ్యః అనద్యతనే కాలవిశేషే వర్తమానేభ్యః ర్హిల్ ప్రత్యయో భవత్యన్తరస్యామ్। కర్హి, కదా। యర్హి, యదా। తర్హి, తదా।

.

1970. సద్యఃపరుత్పరార్యైషమఃపరేద్యవ్యద్యపూర్వేద్యురన్యేద్యురన్యతరేద్యురితరేద్యురపరేద్యురధరేద్యురుభయేద్యురుత్తరేద్యుః [5.3.22]

సద్యః అవ్యయమ్ పరుత్ అవ్యయమ్ పరారి అవ్యయమ్ ఐషమస్ అవ్యయమ్ పరేద్యవి అవ్యయమ్ అద్య అవ్యయమ్ పూర్వేద్యుః అవ్యయమ్ అన్యేద్యుః అవ్యయమ్ అన్యతరేద్యుః అవ్యయమ్ ఇతరేద్యుః అవ్యయమ్ అపరేద్యుః అవ్యయమ్ అధరేద్యుః అవ్యయమ్ ఉభయేద్యుః అవ్యయమ్ ఉత్తరేద్యుః అవ్యయమ్

సప్తమ్యాః కాలే సద్యః-పరుత్-పరారి-ఐషమః-పరేద్యవి-అద్య-పూర్వేద్యుః-అన్యేద్యుః-అన్యతరేద్యుః-ఇతరేద్యుః-అపరేద్యుః-అధరేద్యుః-ఉభయేద్యుః-ఉత్తరేద్యుః (నిపాత్యన్తే)

(సి.కౌ) ఏతే నిపాత్యన్తే ।సమానస్య సభావో ద్యశ్చాహని (వార్తికమ్) ॥ సమానేఽహని సద్యః ।పూర్వపూర్వతరయోః పర ఉదారీచ సంవత్సరే (వార్తికమ్) ॥ పూర్వస్మిన్వత్సరే పరుత్ । పూర్వతరే వత్సరే పరారి ।ఇదమ ఇశ్ సమసణ్ ప్రత్యశ్చ సంవత్సరే (వార్తికమ్) ॥ అస్మిన్సంవత్సరే ఐషమః ।పరస్మాదేద్యవ్యహని (వార్తికమ్) ॥ పరస్మిన్నహని పరేద్యవి ।ఇదమోఽశ్ద్యశ్చ (వార్తికమ్) ॥

అస్మిన్నహని అద్య ।పూర్వాదిభ్యోఽష్టభ్యోఽహన్యేద్యుస్ (వార్తికమ్) ॥ పూర్వస్మిన్నహని పూర్వేద్యుః । అన్యస్మిన్నహని అన్యేద్యుః । ఉభయోరహ్నోరుభయేద్యుః ।ద్యుశ్చోభయాద్వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ ఉభయద్యుః ॥

(కాశికా) సప్తమ్యాః ఇతి కాలే ఇతి చ వర్తతే। సద్యఃప్రభృతయః శబ్దాః నిపాత్యన్తే। ప్రకృతిః, ప్రత్యయః, ఆదేశః, కాలవిశేషః ఇతి సర్వమ్ ఏతన్ నిపాతనాల్ లభ్యతే। సమానస్య సభావో నిపాత్యతే ద్యశ్చ ప్రత్యయః అహన్యభిధేయే। సమానేఽహని సద్యః। పూర్వపూర్వతరయోః పరభావో నిపాత్యతే ఉదారీ చ ప్రత్యయౌ సంవత్సరేఽభిధేయే। పూర్వస్మిన్ సంవత్సరే పరుత్। పూర్వతరే సంవత్సరే పరారి। ఇదమ ఇశ్భావః సమసణ్ ప్రత్యయః నిపాత్యతే సంవత్సరేఽభిధేయే। అస్మిన్ సంవత్సరే ఐషమః। పరస్మాదేద్యవి ప్రత్యయోఽహని। పరస్మిన్నహని పరేద్యవి। ఇదమోఽశ్భావో ద్యశ్చ ప్రత్యయోఽహని। అస్మిన్నహని అద్య। పూర్వాన్య. అన్యతరైతరాపరాధరోభయోత్తరేభ్య ఏద్యుస్ ప్రత్యయో నిపాత్యతే అహన్యభిధేయే। పూర్వస్మిన్నహని పూర్వేద్యుః। అన్యస్మిన్నహని అన్యేద్యుః। అన్యతరస్మిన్నహని అన్యతరేద్యుః। ఇతరస్మిన్నహని ఇతరేద్యుః। అపరస్మిన్నహని అపరేద్యుః। అధరస్మిన్నహని అధరేద్యుః। ఉభయోరహ్నోః ఉభయేద్యుః। ఉత్తరస్మిన్నహని ఉత్తరేద్యుః। ద్యుశ్చ ఉభయాద్ వక్తవ్యః। ఉభయద్యుః।

.

1971. ప్రకారవచనే థాల్ [5.3.23]

ప్రకారవచనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ థాల్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

కింసర్వనామబహుభ్యోఽద్వ్యాదిభ్యః ప్రకారవచనే థాల్

(సి.కౌ) ప్రకారవృత్తిభ్యః కిమాదిభ్యస్థాల్ స్యాత్స్వార్థే । తేన ప్రకారేణ తథా । యథా ॥

(కాశికా) కింసర్వనామబహుభ్యోఽద్వ్యాదిభ్యః 5.3.2 ఇతి వర్తతే। సప్తమ్యాః ఇతి కాలే ఇతి చ నివృత్తమ్। సామాన్యస్య భేదకః విశేషః ప్రకారః। ప్రకృత్యర్థవిశేషణం చ ఏతత్। ప్రకారవృత్తిభ్యః కింసర్వనామబహుభ్యః స్వార్థే థాల్ ప్రత్యయో భవతి। తేన ప్రకారేణ తథా। యథా। సర్వథా। జాతీయరోఽపీదృశమ్ ఏవ లక్షణమ్। స తు స్వభావాత్ ప్రకారవతి వర్తతే, థాల్ పునః ప్రకారమాత్రే।

.

1972. ఇదమస్థముః [5.3.24]

ఇదమః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ థముః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ప్రకారవచనే ఇదమః థముః

(సి.కౌ) థాలోఽపవాదః ।ఏతదోఽపి వాచ్యః (వార్తికమ్) ॥ అనేన ఏతేన వా ప్రకరేణ ఇత్థమ్ ॥

(కాశికా) ఇదంశబ్దాత్ ప్రకారవచనే థముః ప్రత్యయో భవతి। థాలోఽపవాదః అనేన ప్రకారేణ ఇత్థమ్। ఉకారో మకారపరిత్రాణార్థః।

.

1973. కిమశ్చ [5.3.25]

కిమః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

కిమః ప్రకారవచనే థముః

(సి.కౌ) కేన ప్రకారేణ కథమ్ । ఇతి తద్ధితాధికారే ప్రాగ్దిశీయప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) కింశబ్దాత్ ప్రకారవచనే థముః ప్రత్యయో భవతి। కేన ప్రకారేణ కథమ్। యోగవిభాగః ఉత్తరార్థః।

.

1974. దిక్శబ్దేభ్యః సప్తమీపఞ్చమీప్రథమాభ్యో దిగ్దేశకాలేష్వస్తాతిః [5.3.27]

దిక్శబ్దేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ సప్తమీ-పఞ్చమీ-ప్రథమాభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ దిగ్-దేశ-కాలేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ అస్తాతిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

దిక్శబ్దేభ్యః సప్తమీ-పఞ్చమీ-ప్రథమాభ్యః దిగ్-దేశ-కాలేషు అస్తాతిః

(సి.కౌ) ॥ అథ తద్ధితాధికారే ప్రాగివీయప్రకరణమ్ ॥ సప్తమ్యాద్యన్తేభ్యో దిశిరూఢేభ్యో దిగ్దేశకాలవృత్తిభ్యః స్వార్థేఽస్తీతిః ప్రత్యయః స్యాత్ ॥

(కాశికా) దిశాం శబ్దాః దిక్శబ్దాః। తేభ్యో దిక్శబ్దేభ్యో దిగ్దేశకాలేషు వర్తమానేభ్యః సప్తమీ. పఞ్చమీప్రథమాన్తేభ్యః అస్తాతిః ప్రత్యయో భవతి స్వార్థే। యథాసఙ్ఖ్యమత్ర న ఇష్యతే। పురస్తాద్ వసతి। పురస్తాదాగతః। పురస్తాద్ రమణీయమ్। అధస్తాద్ వసతి। అధస్తాదాగతః। అధస్తాద్ రమణీయమ్। దిక్శబ్దేభ్యః ఇతి కిమ్? ఐన్ద్ర్యాం దిశి వసతి। సప్తమీపఞ్చమీప్రథమాభ్యః ఇతి కిమ్? పూర్వం గ్రామం గతః। దిగ్దేశకాలేసు ఇతి కిమ్? పూర్వస్మిన్ గురౌ వసతి। ఇకారస్తకారపరిత్రాణార్థః।

.

1975. పూర్వాధరావరాణామసి పురధవశ్చైషామ్ [5.3.39]

పూర్వ-అధర-అవరాణామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ అసి లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)పుర్-అధ్-అవః ప్రథమా-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్ ఏషామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

దిక్శబ్దేభ్యః సప్తమీ-పఞ్చమీ-ప్రథమాభ్యః పూర్వ-అధర-అవరాణామ్ దిగ్-దేశ-కాలేషు అసిః ; ఏషాం చ పుర్-అధ్-అవః

(సి.కౌ) ఏభ్యోఽస్తాత్యర్థేఽసిప్రత్యయః స్యాత్తద్యోగే చైషాం క్రమాత్పుర్, అధ్, అవ్, ఇత్యాదేశాః స్యుః ॥

(కాశికా) అపఞ్చమ్యాః ఇతి నివృత్తమ్। తిసృణాం విభక్తీనామ్ ఇహ గ్రహణమ్। పూర్వాధరావరాణామసిః ప్రత్యయో భవతి అస్తాతేరర్థే। తత్ సంనిఓగేన చ ఏషామ్ యథాసఙ్ఖ్యం పురదః అవిత్యేతే ఆదేశా భవన్తి। అసి ఇత్యవిభక్తికో నిర్దేశః। పురో వసతి। పుర ఆగతః। పురో రమణీయమ్। అధో వసతి। అధ ఆగతః। అధో రమణీయమ్। అవో వసతి। అవ ఆగతః। అవో రమణీయమ్।

.

1976. అస్తాతి చ [5.3.40]

అస్తాతి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

పూర్వ-అధర-అవరాణామస్తాతి పుర్-అధ్-అవః

(సి.కౌ) అస్తాతౌ పరే పూర్వాదీనాం పురాదయః స్యుః । పూర్వస్యాం పూర్వస్యాః పూర్వా వా దిక్ పురః । పురస్తాత్ । అధః । అధస్తాత్ । అవః । అవస్తాత్ ॥

(కాశికా) సప్తమ్యన్తమ్ ఏతత్। అస్తాతిప్రత్యయే పరతః పుర్వాదీనాం యథాసఙ్ఖ్యం పురాదయ ఆదేశా భవన్తి। ఇదమ్ ఏవ ఆదేశవిధానం జ్ఞాపకమ్ , అస్తాతిరేభ్యో భవతి, అసిప్రత్యయేన న ఆధ్యతే ఇతి। పురస్తాద్ వసతి। పురస్తాదాగతః। పురస్తాద్ రమణీయమ్। అధస్తాద్ వసతి। అధస్తాదాగతః। అధస్తాద్ రమణీయమ్।

.

1977. విభాషావరస్య [5.3.41]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అవరస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

అవరస్య అస్తాతి విభాషా అవః

(సి.కౌ) అవరస్యాస్తాతౌ పరేవ్ స్యాద్వా । అవస్తాత్ । అవరస్తాత్ । ఏవం దేశే కాలే చ । దిశిరూఢేభ్యః కిమ్ । ఐన్ద్ర్యాం వసతి । సప్తమ్యాద్యన్తేభ్యః కిమ్ । ఐన్ద్ర్యాం వసతి । సప్తమ్యాద్యన్తేభ్యః కిమ్ । పూర్వం గ్రామం గతః । దిగాదివృత్తిభ్యః కిమ్ । పూర్వస్మిన్ గురౌ వసతి । అస్తాతి చ (కౌముదీ-1976) ఇతి జ్ఞాపకాదసిరస్తాతిం న బాధతే ॥

(కాశికా) పూర్వేణ నిత్యే ప్రాప్తే వికల్ప ఉచ్యతే। అవరస్య అస్తాతౌ పరతో విభాషా అవిత్యయమాదేశో భవతి। అవస్తాద్ వసతి। అవస్తాదాగతః। అవస్తాద్ రమణీయమ్। అవరస్తాద్ వసతి। అవరస్తాదాగతః। అవరస్తాద్ రమణీయమ్।

.

1978. దక్షిణోత్తరాభ్యామతసుచ్ [5.3.28]

దక్షిణ-ఉత్తరాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ అతసుచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

దక్షిణ-ఉత్తరాభ్యామ్ సప్తమీ-పఞ్చమీ-ప్రథమాభ్యః దిగ్-దేశ-కాలేషు అతసుచ్

(సి.కౌ) అస్తాతేరపవాదః । దక్షిణతః । ఉత్తరతః ॥

(కాశికా) దిక్షిణౌత్తరాభ్యాం దిగ్దేశకాలేషు వర్తమానభ్యాం సప్తమీపఞ్చమీప్రథమాన్తాభ్యాం స్వార్థేఽతసుచ్ ప్రత్యయో భవతి। అస్తాతేరపవదః। దక్షిణాశబ్దః కాలే న సమ్భవతీతి దిగ్దేశవృత్తిః పరిగృహ్యతే। దక్షిణతో వసతి। దక్షిణత ఆగతః। దక్షిణతో రమణీయమ్। ఉత్తరతో వసతి। ఉత్తరత ఆగతః। ఉత్తరతో రమణీయమ్। అకారో విశేషణార్థః షష్ఠ్యతసర్థప్రత్యయేన 2.3.30 ఇతి।

.

1979. విభాషా పరావరాభ్యామ్ [5.3.29]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ పర-అవరాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్

పర-అవరాభ్యామ్ సప్తమీ-పఞ్చమీ-ప్రథమాభ్యః దిగ్-దేశ-కాలేషు విభాషా అతసుచ్

(సి.కౌ) పరతః । అవరతః । పరస్తాత్ । అవరస్తాత్ ॥

(కాశికా) పరావరశబ్దాభ్యాం విభాషా అతసుచ్ ప్రత్యయో భవతి అస్తాతేరర్థే। పరతో వసతి। పర్త ఆగతః। పరతో రమణీయమ్। పరస్తాద్ వసతి। పరస్తాదాగతః। పరస్తాద్ రమణీయమ్। అవరతో వసతి। అవరత ఆగతః। అవరతో రమణీయమ్। అవరస్తద్ వసతి। అవరస్తాదాగతః। అవరస్తాద్ రమణీయమ్।

.

1980. అఞ్చేర్లుక్ [5.3.30]

అఞ్చేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ లుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

దిక్శబ్దేభ్యః అఞ్చేః అస్తాతేః లుక్

(సి.కౌ) అఞ్చత్యన్తాద్దిక్శబ్దాదస్తాతేర్లుక్ స్యాత్ ॥లుక్తద్ధితలుకి (కౌముదీ-1408) ॥ ప్రాచ్యాం ప్రాచ్యాః ప్రాచీ వా దిక్ ప్రాక్ । ఉదక్ । ఏవం దేశే కాలే చ ॥

(కాశికా) అఞ్చుత్యన్తేభ్యో దిక్శబ్దేభ్య ఉత్తరస్య అస్తాతిప్రత్యయస్య లుగ్ భవతి। ప్రాచ్యాం దిశి వసతి। లుక్ తద్ధితలుకి 1.2.49 ఇతి స్త్రీప్రత్యయోఽపి నివర్తతే। ప్రాగ్ వసతి। ప్రాగాగతః। ప్రాగ్ రమణీయమ్। ప్రత్యగ్ వసతి। ప్రత్యగాగతః। ప్రత్యగ్ రమణీయమ్।

.

1981. ఉపర్యుపరిష్టాత్ [5.3.31]

ఉపరి-ఉపరిష్టాత్ అవ్యయమ్

ఉపరి-ఉపరిష్టాత్ (నిపాత్యేతే)

(సి.కౌ) అస్తాతేర్విషయే ఊర్ధ్వశబ్దస్యోపాదేశః స్యాద్రిల్రిష్టాతిలౌ చ ప్రత్యయౌ ॥ ఉపరి ఉపరిష్టాద్వా వసతి ఆగతో రమణీయం వా ॥

(కాశికా) ఉపరి ఉపరిష్టతిత్యేతౌ శబ్దౌ నిపాత్యేతే అస్తాతేరర్థే। ఊర్ధ్వస్య ఉపభావః రిల్రిష్టాతిలౌ చ ప్రత్యయౌ నిపాత్యేతే। ఊర్ధ్వాయాం దిశి వసతి ఉపరి వసతి। ఉపర్యాగతః। ఉపరి రమణీయమ్। ఉపరిష్టద్ వసతి। ఉపరిష్టాదాగతః। ఉపరిష్టాద్ రమణీయమ్।

.

1982. పశ్చాత్ [5.2.32]

పశ్చాత్ అవ్యయమ్

పశ్చాత్ (నిపాత్యతే)

(సి.కౌ) అపరస్య పశ్చభావ ఆతిశ్చ ప్రత్యయోఽస్తాతేర్విషయే ॥

(కాశికా) పశ్చాదిత్యయం శబ్దో నిపాత్యతేఽస్తాతేరర్థే। అపరస్య పశ్చభావః ఆతిశ్చ ప్రత్యయః। అపరస్యాం దిశి వసతి పశ్చాద్ దిశి వసతి। పశ్చాదాగతః। పశ్చాద్ రమణీయమ్। దిక్పూర్వపదస్య అపరస్య పశ్చభావో వక్తవ్య ఆతిశ్చ ప్రత్యయః। దక్షిణాపశ్చాత్। ఉత్తరపశ్చాత్। అర్ధోత్తరపదస్య దిక్పూర్వస్య పశ్చభావో వక్తవ్యః। దక్షిణపశ్చార్ధః। ఉత్తరపశ్చార్ధః। వినాఽపి పూర్వపదేన పశ్చభావో వక్తవ్యః। పశ్చార్ధః।

.

1982. పశ్చాత్ [5.3.32]

పశ్చాత్ అవ్యయమ్

పశ్చాత్ (నిపాత్యతే)

(సి.కౌ) అపరస్య పశ్చభావ ఆతిశ్చ ప్రత్యయోఽస్తాతేర్విషయే ॥

(కాశికా) పశ్చాదిత్యయం శబ్దో నిపాత్యతేఽస్తాతేరర్థే। అపరస్య పశ్చభావః ఆతిశ్చ ప్రత్యయః। అపరస్యాం దిశి వసతి పశ్చాద్ దిశి వసతి। పశ్చాదాగతః। పశ్చాద్ రమణీయమ్। దిక్పూర్వపదస్య అపరస్య పశ్చభావో వక్తవ్య ఆతిశ్చ ప్రత్యయః। దక్షిణాపశ్చాత్। ఉత్తరపశ్చాత్। అర్ధోత్తరపదస్య దిక్పూర్వస్య పశ్చభావో వక్తవ్యః। దక్షిణపశ్చార్ధః। ఉత్తరపశ్చార్ధః। వినాఽపి పూర్వపదేన పశ్చభావో వక్తవ్యః। పశ్చార్ధః।

.

1983. ఉత్తరాధరదక్షిణాదాతిః [5.3.34]

ఉత్తర-అధర-దక్షిణాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఆతిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఉత్తర-అధర-దక్షిణాత్ సప్తమీ-పఞ్చమీ-ప్రథమాభ్యః దిగ్-దేశ-కాలేషు ఆతిః

(సి.కౌ) ఉత్తరాత్ । అధరాత్ । దక్షిణాత్ ॥

(కాశికా) ఉత్తరాధరదక్షిణశబ్దేభ్యః ఆతిః ప్రత్యయో భవతి అస్తాతేరర్థే। ఉత్తరస్యాం దిశి వసతి ఉత్తరాద్ వసతి। ఉత్తరాదాగతః। ఉత్తరాద్ రమణీయమ్। అధరాద్ వసతి। అధరాదాగతః। అధరాద్ రమణీయమ్। దక్షిణాద్ వసతి। దక్షిణాదాగతః। దక్షిణాద్ రమణీయమ్।

.

1984. ఏనబన్యతరస్యామదూరేఽపఞ్చమ్యాః [5.3.35]

ఏనప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అదూరే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అపఞ్చమ్యాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

ఉత్తర-అధర-దక్షిణాత్ సప్తమీ-పఞ్చమీ-ప్రథమాభ్యః అపఞ్చమ్యాః అదూరే దిక్-దేశ-కాలేషు అన్యతరస్యామ్ ఏనప్

(సి.కౌ) ఉత్తరాదిభ్య ఏనబ్వా స్యాదవధ్యవధిమతోః సామీప్యే పఞ్చమ్యన్తం వినా । ఉత్తరేణ । అధరేణ । దక్షిణేన । పక్షే యథాస్వం ప్రత్యయాః । ఇహ కేచిదుత్తరాదీననువర్త్య దిక్శబ్దమాత్రాదేనపమాహుః । పూర్వేణ గ్రామమ్ ॥ అపరేణ గ్రామమ్ ॥

(కాశికా) ఉత్తరాధరదక్షిణశబ్దేభ్యః ఏనప్ ప్రత్యయో భవత్యనతరస్యామస్తాతేరర్థే అదూరే చేదవధిమానవధేర్భవతి। విభక్తిత్రయే ప్రకృతేఽపఞ్చగ్యా ఇతి పఞ్చమీ పర్యుదస్యతే। తేన అయం సప్తమీప్రథమాన్తాద్ విజ్ఞాయతే ప్రత్యయః। ఉత్తరేణ వసతి, ఉత్తరాద్ వసతి, ఉత్తరతో వసతి। ఉత్తరేణ రమణీయమ్, ఉత్తరాద్ రమణీయమ్, ఉత్తరతో రమణీయమ్। అధ్రేణ వసతి అధరాద్ వసతి, అఘస్తాద్ వసతి। అధరేణ రమణీయమ్, అధరాద్ రమణీయమ్, అధస్తాద్ రమణీయమ్। దక్షిణేన వసతి, దక్షిణాద్ వసతి, దక్షిణాతో వసతి। దక్షిణేన రమణీయమ్, దక్షిణాద్ రమణీయమ్, దక్షిణతో

రమణీయమ్। అదూరే ఇతి కిమ్? ఉత్తారాద్ వసతి। అపఞ్చమ్యాః ఇతి కిమ్? ఉఅత్తరాదాగతః। అపఞ్చమ్యాః ఇతి ప్రాగసేః। అసిప్రతయస్ తు పఞ్చమ్యన్తాదపి భవతి। కేచిదిహ ఉత్తరాదిగ్రహణం న అనువర్తయన్తి। దిక్శబ్దమాత్రాత్ ప్రత్యయం మన్యన్తే। పూర్వేణ గ్రామమ్। అపరేణ గ్రామమ్।

.

1985. దక్షిణాదాచ్ [5.3.36]

దక్షిణాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఆచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

దక్షిణాత్ సప్తమీ-ప్రథమాభ్యః దిక్-దేశ-కాలేషు ఆచ్

(సి.కౌ) అస్తాతేర్విషయే । దక్షిణా వసతి । అపఞ్చమ్యా ఇత్యేవ । దక్షిణాదాగతః ॥

(కాశికా) అదూరే ఇతి న స్వర్యతే। అపఞ్చయాః ఇతి వర్తతే। దక్షిణశబ్దాతాచ్ప్రత్యయో భవతి అస్తాతేరర్థే। దక్షిణా వసతి। దక్షిణా రమణీయమ్। అపఞ్చమ్యాః ఇత్యేవ, దక్షిణత ఆగతః। చకారో విశేషణార్థః। అఞ్చూత్తరపదాజాహియుక్తే ఇతి।

.

1986. ఆహి చ దూరే [5.3.37]

ఆహి లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్ దూరే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

దక్షిణాత్ సప్తమీ-ప్రథమాభ్యః దిక్-దేశ-కాలేషు దూరే ఆహిః ఆచ్ చ

(సి.కౌ) దక్షిణాద్ దూరే ఆహి స్యాత్ చాదాచ్ । దక్షిణాహి । దక్షిణా ॥

(కాశికా) దక్షిణశబ్దాదాహిః ప్రత్యయో భవతి అస్తాతేరర్థే, చకారాదాచ్, దూరే చేదవధిమానవధేర్భవతి। దక్షిణాహి వసతి, దక్షిణా వసతి। దక్షిణాహి రమణీయమ్, దక్షిణా రమణీయమ్। దూరే ఇతి కిమ్? దక్షిణతో వసతి। అపఞ్చమాః ఇత్యేవ, దక్షిణత ఆగతః।

.

1987. ఉత్తరాచ్చ [5.3.38]

ఉత్తరాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

ఉత్తరాత్ సప్తమీ-ప్రథమాభ్యః దిక్-దేశ-కాలేషు దూరే ఆహిః ఆచ్ చ

(సి.కౌ) ఉత్తరాహి । ఉత్తరా ॥

(కాశికా) ఉత్తరశబ్దాదాజాహీ ప్రత్యయౌ భవతః అస్తాతేరర్థే దూరే చేదవధిమానవధేర్భవతి। ఉత్తరా వసతి, ఉత్తరాహి వసతి। ఉత్తరా రమణీయమ్, ఉత్తరాహి రమణీయమ్। దూరే ఇత్యేవ, ఉత్తరేణ ప్రయాతి। పఞ్చమ్యాః ఇత్యేవ, ఉత్తరాదాగతః।

.

1988. సంఖ్యాయా విధార్థే ధా [5.3.42]

సంఖ్యాయాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ విధార్థే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ధా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

సఙ్ఖ్యాయాః విధార్థే ధా

(సి.కౌ) క్రియాప్రకారార్థే వర్తమానాత్సంఖ్యాశబ్దాత్స్వార్థే ధా స్యాత్ । చతుర్ధా । పఞ్చధా ॥

(కాశికా) సఙ్ఖ్యావాచిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యో విధార్థే వర్తమాణేభ్యో ధా ప్రత్యయో భవతి స్వార్థే। విధా ప్రకారః, స చ సర్వక్రియావిషయ ఏవ గృహ్యతే। క్రియప్రకారే వర్తమానాయాః సఙ్ఖ్యాయా ధా ప్రత్యయః। ఏకధా భుఙ్క్తే। ద్విధా గచ్ఛతి। త్రిధా। చతుర్ధా। పఞ్చధా।

.

1989. అధికరణవిచాలే చ [5.3.43]

అధికరణవిచాలే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

సఙ్ఖ్యాయాః అధికరణవిచాలే ధా

(సి.కౌ) ద్రవ్యస్య సంఖ్యాన్తరాపాదానే సంఖ్యాయా ధాస్యాత్ । ఏకం రాశిం పఞ్చధా కురు ॥

(కాశికా) సఙ్ఖ్యాయాః ఇత్యేవ। అధికరణం ద్రవ్యం, తస్య విచాలః సఙ్ఖ్యాన్తరాపాదనమ్। ఏకస్య అనేకీకరణమనేకస్య వా ఏకీకరణమ్। అధికరణవిచాలే గమ్యమానే సఙ్ఖ్యాయాః స్వార్థే ధా ప్రత్యయో భవతి। ఏకం రాశిం పఞ్చధా కురు। అష్టధా కురు। అనేకమ్ ఏకధా కురు।

.

1990. ఏకాద్ధో ధ్యముఞన్యతరస్యామ్ [5.3.44]

ఏకాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ధః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ధ్యముఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఏకాత్ ధః అన్యతరస్యామ్ ధ్యముఞ్

(సి.కౌ) ఐకధ్యమ్ । ఏకధా ॥

(కాశికా) ఏకశబ్దాత్ పరస్య ధాప్రత్యయస్య ధ్యముఞాదేశః భవత్యన్యతరస్యామ్। ఏకధా రాశిం కురు, ఐకధ్యం కురు। ఏకధా భుఙ్క్తే, ఐకధ్యం భుఙ్క్తే। ప్రకరణాదేవ లబ్ధే పునర్ధాగ్రహణమ్ విధార్థే విహితస్య అపి యథా స్యాత్। అనన్తరస్య ఏవ హ్యేతత్ ప్రత్స్నుతి।

.

1991. ద్విత్ర్యోశ్చ ధముఞ్ [5.3.45]

ద్వి-త్ర్యోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ (పఞ్చమ్యా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్ ధముఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ద్వి-త్ర్యోః ధః ధముఞ్ అన్యతరస్యామ్

(సి.కౌ) ఆభ్యాం ధా ఇత్యస్య ధముఞ్ స్యాద్వా । ద్వైధమ్ । ద్విధా । త్రైధమ్ । త్రిధా ।ధముఞన్తాత్స్వార్థే డదర్శనమ్ (వార్తికమ్) ॥ పథి ద్వైధాని తృణాని ॥

(కాశికా) ధా ఇత్యనువర్తతే। ద్విత్ర్యోః సమ్బన్ధినో ధాప్రత్యయస్య విధార్థే అధికరణవిచాలే చ విహితస్య ధముఞాదేశో భవతి అన్యతరస్యామ్। చకారో వికల్పానుకర్షణార్థః। ద్విధా, ద్వైధమ్। త్రిధా, త్రైధమ్। ధముఞన్తాత్ స్వార్థే డదర్శనమ్। మతిద్వైధాని సంశ్రయన్తే। మతిత్రైధాని సంశ్రయన్తే।

.

1992. ఏధాచ్చ [5.3.46]

ఏధాచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

ద్వి-త్ర్యోః ధః అన్యతరస్యామ్ ఏధాచ్

(సి.కౌ) ద్వేధా । త్రేధా ॥

(కాశికా) ద్విత్ర్యోః సమ్బన్ధినో ధాప్రత్యయస్య ఏధాచాదేశో భవత్యన్యత్రస్యామ్। చకారో వికల్పానుకర్షణార్థః। ద్వేధా, ద్వైధమ్, ద్విధా। త్రేధా, త్రైధమ్, త్రిధా।

.

1993. యాప్యే పాశప్ [5.3.47]

యాప్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ పాశప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

యాప్యే పాశప్

(సి.కౌ) కుత్సితో భిషక్ భిషక్పాశః ॥

(కాశికా) యాప్యః కుత్సితః ఇతి ఉచ్యతే। యాప్యే వర్తమానాత్ ప్రాతిపదికాత్ స్వార్థే పాశప్ ప్రత్యయో భవతి। యాప్యో వైయాకరణః, కుత్సితో వైయాకరణః వైయాకరణపాశః। యాజ్ఞికపాశః। యో వ్యాకరనశాస్త్రే ప్రవీణో దుఃశీలః, తత్ర కస్మాన్ న భవతి? యస్య గుణస్య సద్భావాద్ ద్రవ్యే శబ్దనివేశః, తస్య కుత్సాయాం ప్రత్యయః।

.

1994. పూరణాద్భాగే తీయాదన్ [5.3.48]

పూరణాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ భాగే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ తీయాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

తీయాత్ పూరణాత్ భాగే అన్

(సి.కౌ) ద్వితీయో భాగో ద్వితీయః । తృతీయః । స్వరే విశేషః ।తీయాదీకక్ స్వార్థే వాచ్యః (వార్తికమ్) ॥ ద్వైతీయీకః । ద్వితీయః । తార్తీయీకః । తృతీయః ।న విద్యాయాః (వార్తికమ్) ॥ ద్వితీయా । తృతీయా । విద్యేత్యేవ ॥

(కాశికా) పూరణప్రత్యయో యస్తీయః, తదన్తాత్ ప్రాతిపదికాద్ భాగే వర్తమానాత్ స్వార్థే అన్ ప్రత్యయో భవతి। స్వరార్థమ్ వచనమ్। ద్వితీయో భాగః ద్వితియః। తృతీయః। భాగే ఇతి కిమ్? ద్వితీయమ్। తృతీయమ్। పూరణగ్రహణముత్తరార్థమ్, న హ్యపూరణస్తీయోఽస్తి। ముఖతీయాదిరనర్థకః।

.

1995. ప్రాగేకాదశభ్యోఽచ్ఛన్దసి [5.3.49]

ప్రాక్ అవ్యయమ్ ఏకాదశభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ అచ్ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ప్రాక్ ఏకాదశభ్యః పూరణాత్ భాగే అచ్ఛన్దసి అన్

(సి.కౌ) పూరణప్రత్యయాన్తాద్భాగేఽన్ । చతుర్థః । అష్టమః ॥

(కాశికా) పూరణాద్ భాగే ఇత్యేవ। ప్రాగేకాదశభ్యః సఙ్ఖ్యాశబ్దేభ్యః పూరణప్రత్యయాన్తేభ్యః భాగే వర్తమానేభ్యః స్వార్థేఽన్ ప్రత్యయో భవతి అచ్ఛన్దసి విషయే। స్వరార్థమ్ వచనమ్। పఞ్చమః। సప్తమః। నవమః। దశమః। ప్రాగేకాదశభ్యః ఇతి కిమ్ ఏకాదశః। ద్వాదశః। అచ్ఛన్దసి ఇతి కిమ్? తస్య పఞ్చమమిన్ద్రియస్యాఽపాక్రామత్।

.

1996. షష్ఠాష్టమాభ్యాం ఞ చ [5.3.50]

షష్ఠ-అష్టమాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ ఞ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్

షష్ఠ-అష్టమాభ్యామ్ భాగే అచ్ఛన్దసి అన్ ఞః చ

(సి.కౌ) చాదన్ । షష్ఠో భాగః । షాష్ఠః । షష్ఠః । ఆష్టమః । అష్టమః ॥

(కాశికా) భాగే ఇత్యేవ, అచ్ఛన్దసి ఇతి చ। షష్ఠాష్టమభ్యాం భాగే అభిధేయే అచ్ఛన్దసి విషయే ఞః ప్రత్యయో భవతి। చకారాదన్ చ। షష్ఠో భాగః షష్టః, షష్ఠః। ఆష్టమః, అష్టమః।

.

1997. మానపశ్వఙ్గయోః కన్లుకౌ చ [5.3.51]

మాన-పశ్వఙ్గయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ కన్లుకౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

భాగే షష్ఠ-అష్టమాభ్యామ్ మాన-పశ్వఙ్గయోః (సన్దర్భే) కన్-లుకౌ చ

(సి.కౌ) షష్ఠాష్టమశబ్దాభ్యాం క్రమేణ కన్లుకౌ స్తో మానే పశ్వఙ్గే చ వాచ్యే । షష్ఠకో భాగః మానం చేత్ । అష్టమో భాగః పశ్వఙ్గం చేత్ । ఞస్య అనో వా లుక్ । చకారాద్యథాప్రాప్తమ్ । షష్ఠః । షాష్ఠః । అష్టమః । ఆష్టమః । మహావిభాషయా సిద్ధే లుగ్వచనం పూర్వత్ర ఞానౌ నిత్యావితి జ్ఞాపయతి ॥

(కాశికా) భాగే ఇత్యేవ। షష్ఠాష్టమాభ్యాం యథాసఙ్ఖ్యం కన్లుకౌ చ భవతో మానపశ్వఙ్గయోర్భాగయోరభిధేయయోః। షష్ఠకో భాగో మానం చేత్ తద్ భవతి। అష్టమో భాగః పశ్వఙ్గ చేత్ తద్ భవతి। కస్య లుక్? ఞస్య లుక్। అనో వా। చకారాద్ యథాప్రాప్తం చ। షాష్ఠః, షష్ఠః। ఆష్టమః, అష్టమః। మానపశ్వఙ్గయోః ఇతి కిమ్? షాష్ఠః, షష్ఠః। ఆష్టమః, అష్టమః।

.

౧౯౯౮. ఏకాదాకినిచ్చాసహాయే [5.3.52]

ఏకాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఆకినిచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అసహాయే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఏకాత్ అసహాయే ఆకినిచ్, కన్ లుకౌ చ

(సి.కౌ) చాత్కన్లుకౌ । ఏకః । ఏకాకీ । ఏకకః ॥

(కాశికా) ఏకశదాద్ సహాయవాచినః స్వార్థే ఆకినిచ్ ప్రత్యయో భవతి। చకారాత్ కన్లుకౌ చ। ఆకినిచః కనో వా లుగ్ విజ్ఞాయతే। స చ విధానసామర్థ్యాత్ పక్షే భవతి। ఏకాకీ, ఏకకః, ఏకః। అసహాయగ్రహణం సఙ్ఖ్యాశబ్దనిరాసార్థమ్। తదుపాదానే హి ద్విబహ్వోర్న స్యాత్, ఏకాకినౌ, ఏకాకినః।

.

౧౯౯౯. భూతపూర్వే చరట్ [5.3.53]

భూతపూర్వే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చరట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

భూతపూర్వే చరట్

(సి.కౌ) ఆఢ్యో భూతపూర్వః । ఆఢ్యచరః ॥

(కాశికా) పూర్వ భూతః ఇతి విగృహ్య సుప్సుపేతి సమాసః। భూతపూర్వశబ్దోఽతిక్రాన్తకాలవచనః। ప్రకృతివిశేషణం చ ఏఅత్। భూతపూర్వత్వవిశిష్టేఽర్థే వర్తమానాత్ ప్రాతిపదికాత్ స్వార్థే చరట్ ప్రత్యయో భవతి। ఆఢ్యో భూతపూర్వః ఆఢ్యచరః। సుకుమారచరః। టకారో ఙీబర్థః। ఆఢ్యచరీ।

.

౨౦౦౦. షష్ఠ్యా రూప్య చ [5.3.54]

షష్ఠ్యా పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ రూప్య లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్

షష్ఠ్యా భూతపూర్వే చరట్ రూప్యః చ

(సి.కౌ) షష్ఠ్యన్తాద్భూతపూర్వేఽర్థే రూప్యః స్యాచ్చరట్ చ । కృష్ణస్య భూతపూర్వో గౌః । కృష్ణరూప్యః కృష్ణచరః । తసిలాదిషు రూప్యస్యాపరిగణితత్వాన్న పుంవత్ । శుభ్రాయా భూతపూర్వః శుభ్రారూప్యః ॥

(కాశికా) షష్ఠ్యన్తాత్ ప్రాతిపదికాత్ రూప్యః ప్రత్యయో భవతి। చకారాచ్ చరట్ చ। ��ష్ఠ్యన్తాత్ ప్రత్యయవిధానాత్ సంప్రతి భూతపూర్వగ్రహణం ప్రత్యయార్థస్య విశేషణం, న తు ప్రకృత్యర్థవిశేషణమ్। దేవదత్తస్య భూతపూర్వో గౌః దేవదత్తరూప్యః, దేవదత్తచరః।

.

2001. అతిశాయనే తమబిష్ఠనౌ [5.3.55]

అతిశాయనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ తమప్-ఇష్ఠనౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

అతిశాయనే తమప్-ఇష్ఠనౌ

(సి.కౌ) అతిశయవిశిష్టార్థవృత్తేః స్వార్థే ఏతౌ స్తః । అయమేషామతిశయేనాఢ్యః । ఆఢ్యతమః । లఘుతమో లఘిష్ఠః ॥

(కాశికా) అతిశయనమతిశాయనం ప్రకర్షః। నిపాతనాద్ దీర్ఘత్వమ్। ప్రకృత్యర్థవిశేషణం చ ఏతత్। అతిశాయనవిశిష్టేఽర్థే వర్తమానాత్ ప్రాతిపదికాత్ స్వార్థే తమబిష్ఠనౌ ప్రత్యయౌ భవతః। ప్రకృత్యర్థవిశేషణం చ స్వార్థికానాం ద్యోత్యం భవతి। సర్వ ఇమే ఆఢ్యాః, అయమ్ ఏషామతిశయేన ఆఢ్యః ఆఢ్యతమః। దర్శనీయతమః। సుకుమారతమః। అయమ్ ఏషామతిశయేన పటుః పటిష్ఠః। లఘిష్ఠః। గరిష్ఠః। యదా చ ప్రకర్షవతాం పునః ప్రకర్షో వివక్ష్యతే తదాతిశాయికాన్తాదపరః ప్రత్యయో భవత్యేవ। దేవో వః సవితా ప్రార్పయతు శ్రేష్ఠతమాయ కర్మణే। యుధిష్ఠిరః శ్రేష్ఠతమః కురూణామ్ ఇతి।

.

2002. తిఙశ్చ [5.3.56]

తిఙః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

తిఙః అతిశాయనే తమప్

(సి.కౌ) తిఙన్తాదతిశయేర్థే ద్యోత్యే తమప్ స్యాత్ ॥

(కాశికా) తిఙన్తాత్ చ అతిశాయనే ద్యోత్యే తమప్ ప్రత్యయో భవతి। ఙ్యాప్ప్రాతిపదికాత్ 4.1.1 ఇత్యధికారాత్ తిఙో న ప్రాప్నోతీతి ఇదం వచనమ్। సర్వే ఇమే పచన్తీతి, అయమ్ ఏషామతిశయేన పచతి పచతితమామ్। జల్పతితమామ్। ఇష్ఠన్నేదాహ్రియతే, గుణవచనే తస్య నియతత్వాత్।

.

౭౦౦౩. తరప్తమపౌ ఘః [1.1.౭౭]

తరప్-తమపౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ ఘః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

తరప్-తమపౌ ఘః

(సి.కౌ) ఏతౌ ఘసంజ్ఞౌ స్తః ॥

(కాశికా) తరప్ తమప్ - ఇత్యేతౌ ప్రత్యయౌ ఘసంజ్ఞౌ భవతః । కుమారితరా, కుమారితమా ; బ్రాహ్మణితరా, బ్రాహ్మణితమా । ఘప్రదేశాః ఘరూపకల్పచేలడ్బ్రువగోత్రమతహతేషు ఙ్యోఽనేకాచో హ్రస్వః 6.3.43 ఇత్యేవమాదయః ॥

.

౭౦౦౪. కిమేత్తిఙవ్యయఘాదామ్వద్రవ్యప్రకర్షే [5.4.11]

కిమ్-ఏత్-తిఙ్-అవ్యయ-ఘాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఆము లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)అద్రవ్యప్రకర్షే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

కిమ్-ఏత్-తిఙ్-అవ్యయ-ఘాత్ అద్రవ్యప్రకర్షే ఆముః

(సి.కౌ) కిమ ఏదన్తాత్తిఙోఽవ్యయాచ్చ యో ఘస్తదన్తాదాముః స్యాన్న తు ద్రవ్యప్రకర్షే । కింతమామ్ । ప్రాహ్ణేతమామ్ । పచతితమామ్ । ఉచ్చైస్తమామ్ । ద్రవ్యప్రకర్షే తు ఉచ్చైస్తమస్తరుః ॥

(కాశికా) కిమ ఏకారాన్తాత్ తిఙన్తాదవ్యయేభ్యశ్చ యో విహితో ఘః స కిమేత్తిఙవ్యయఘః, తదన్తాత్ ప్రాతిపదికాతద్రవ్యప్రకర్షే ఆముప్రత్యయో భవతి। యద్యపి ద్రవ్యస్య స్వతః ప్రకర్షో న అస్తి, తథా అపి క్రియాగుణస్థః ప్రకర్షో యదా ద్రవ్యే ఉపచర్యతే తదాఽయం ప్రతిషేధః। క్రియాగుణయోరేవ అయం ప్రకర్షే ప్రత్యయః। కింతరామ్। కింతమామ్। పూర్వాహ్ణేతరామ్। పూర్వాహ్ణేతమామ్। పచతితరామ్। పచతితమామ్। ఉచ్చైస్తరామ్। ఉచ్చైస్తమామ్। అద్రవ్యప్రకర్షే ఇతి కిమ్? ఉచ్చైస్తరః। ఉచ్చైస్తమః।

.

౭౦౦౫. ద్వివచనవిభజ్యోపపదే తరబీయసునౌ [5.3.57]

ద్వివచన-విభజ్య-ఉపపదే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ తరప్-ఈయసునౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

అతిశాయనే ద్వివచన-విభజ్య-ఉపపదే తిఙః చ తరప్-ఈయసునౌ

(సి.కౌ) ద్వయోరేకస్యాతిశయే విభక్తవ్యే చోపపదే సుప్తిఙన్తాదేతౌ స్తః । పూర్వయోరపవాదః । అయమనయోరతిశయేనలఘుర్లఘుతరః । లఘీయాన్ । ఉదీచ్యాః ప్రాచ్యేభ్యః పటుతరాః । పటీయాంసః ॥

(కాశికా) ద్వయోరర్థయోర్వచనం ద్వివచనమ్ విభక్తవ్యో విభజ్యః। నిపాతనాద్ యత్ భవతి। ద్వ్యర్థే విభజ్యే చ ఉపపదే ప్రాతిపదికాత్ తిఙన్తాచ్ చ అతిశాయనే తరబీయసునౌ ప్రత్యయౌ భవతః। తమబిష్ఠనోరపవాదౌ। యథాసఙ్ఖ్యమత్ర న ఇష్యతే। ద్వావిమావాఢ్యౌ, అయమనయోరతిశయేన ఆఢ్యః ఆఢ్యతరః। సుకుమారతరః। పచతితరామ్। జల్పతితరామ్। ఈయసున్ ఖల్వపి ద్వావిమౌ పటూ, అయమనయోరతిశయేన పటుః పటీయాన్। విభజ్యే చ ఉపపదే మాథురాః పాటలిపుత్రకేభ్య ఆఢ్యతరాః। దర్శనీయతరాః। పటీయాంసః। లఘీయాంసః।

.

౨006. అజాదీ గుణవచనాదేవ [5.3.58]

అజాదీ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ గుణవచనాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఏవ అవ్యయమ్

అజాదీ అతిశాయనే గుణవచనాత్ ఏవ

(సి.కౌ) ఇష్ఠన్నీయసునౌ గుణవచనాదేవ స్తః । నేహ । పాచకతరః । పాచకతమః ॥

(కాశికా) ఇష్ఠన్నీయసునౌ అజాదీ సామాన్యేన విహితౌ, తయోరయం విషయనియమః క్రియతే, గుణవచనాదేవ భవతస్తౌ న అన్యస్మాదితి। పటీయాన్। లఘీయాన్। పటిష్ఠః। లఘిష్ఠః। ఇహ న భవతః, పాచకతరః, పాచకతమః ఇతి। ఏవ కారః ఇష్టతోఽవధారణార్థః, ప్రత్యయనియమోఽయం న ప్రకృతినియమః ఇతి। పటుతరః। పటుతమః।

.

౨007. తుశ్ఛన్దసి [5.3.5౯]

తుః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఛన్దసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఛన్దసి తుః అతిశాయనే అజాదిః

(సి.కౌ) తృన్తృజన్తాదిష్ఠన్నీయసునౌ స్తః ॥

(కాశికా) తుః ఇతి తృన్తృచోః సామాన్యేన గ్రహణమ్। త్రన్తాచ్ ఛన్దసి విషయే అజదీ ప్రత్యయౌ భవతః। పూర్వేణ గుణవచనాదేవ నియమే కృతే ఛన్దసి ప్రకృత్యన్తరాణ్యభ్యనుజ్ఞాయన్తే, త్రన్తాదప్యజాదీ భవత ఇతి। ఆసుతిం కరిష్ఠః। దోహీయసీ ధేనుః। భస్యాఢే తద్ధితే ఇతి పుంవద్భావే కృతే తురిష్ఠేమేయఃసు 6.4.154 ఇతి తృచో నివృత్తిః।

.

౨008. తురిష్ఠేమేయస్సు [6.4.154]

తుః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఇష్ఠ-ఇమన్-ఇయస్సు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) తృశబ్దస్య లోపః స్యాదిష్ఠేమేయఃసు పరేషు । అతిశయేన కర్తా కరిష్ఠః । దోహీయసీ ధేనుః ॥

(కాశికా) ఇష్ఠనిమనిచీయసునిత్యేతేషు పరతః తృశబ్దస్య లోపో భవతి। ఆసుతిం కరిష్ఠః। విజయిష్ఠః। వహిష్ఠః। దోహీయసీ ధేనుః। సర్వస్య తృశబ్దస్య లోపార్థం వచనమ్। అన్త్యస్య హి టేః 6.4.155 ఇత్యేవ సిద్ధః। లుగిత్యేతదత్ర న అనువర్తతే, తథా హి సతి న లుమతాఙ్గస్య 1.1.63 ఇతి ప్రతిషేధాద్ గుణో న స్యాత్। ఇమనిజ్గ్రహణముత్తరార్థమ్। ఇతరౌ తు తుశ్ఛన్దసి 5.3.59 ఇతి భవతః।

.

౨౦౦౯. ప్రశస్యస్య శ్రః [5.3.60]

ప్రశస్యస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ శ్రః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అతిశాయనే ప్రశస్యస్య అజాద్యోః శ్రః

(సి.కౌ) అస్య శ్రాదేశః స్యాదజాద్యోః ॥

(కాశికా) ప్రశస్య శబ్దస్య శ్ర ఇత్యయమాదేశే భవతి అజాద్యోః ప్రత్యయయోః పరతః। అజాదీ ఇతి ప్రకృతస్య సప్తమీ విభక్తివిపరిణమ్యతే। నను చ ప్రశస్య శబ్దస్య అగుణవచనత్వాదజాదీ న సమ్భవతః? ఏవం తర్హి ఆదేశవిధానసామర్థ్యాత్ తద్విషయో నియమో న ప్రవర్తతే, అజాదీ గుణవచనాదేవ ఇతి। ఏవముత్తరేష్వపి యోగేషు విజ్ఞేయమ్। సర్వే ఇమే ప్రశస్యాః, అయమ్ ఏషామతిశయేన ప్రశస్యః శ్రేష్ఠః। ఉభావిమౌ ప్రశస్యౌ, అయమనయోరతిశయేన ప్రశస్యః శ్రేయాన్। అయమస్మాత్ శ్రేయాన్। ప్రకృత్యైకాచితి ప్రకృతిభావత్ శ్రశబ్దస్య టిలోపయస్యేతిలోపౌ న భవతః।

.

౨౦౧౦. ప్రకృత్యైకాచ్ [6.4.163]

ప్రకృత్యా తృతీయా-ఏకవచనమ్ ఏకాచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఇష్ఠాతిష్వేకాచ్ ప్రకృత్యా స్యాత్ । శ్రేష్ఠః । శ్రేయాన్ ॥

(కాశికా) ఏకాచ్ యద్ భసంజ్ఞకం తదిష్ఠేమేయస్సు పరతః ప్రకృత్యా భవతి। ప్రగ్విన్నిత్యేతస్య విన్నన్తస్య ప్రజిష్ఠః, ప్రజీయాన్, ప్రజయతి। స్రుగ్వదిత్యేతస్య మత్వన్తస్య స్రుచిష్ఠః, స్రుచీయాన్, స్రుచయతి। ఏకాజితి కిమ్? వసుమతిత్యేతస్య వసిష్ఠః, వసీయాన్। ప్రకృత్యాఽకే రాజన్యమనుష్యయువానః। అకే ప్రత్యయే పరతో రాజన్య మనుష్య యువనిత్యేతే ప్రకృత్యా భవన్తి। రాజన్యానాం సమూహో రాజన్యకమ్। మనుష్యాణాం సమూహో మానుష్యకమ్। ఆపత్యస్య చ

తద్ధితేఽనాతి 6.4.151 ఇతి యలోపః ప్రకృతిభావేన న భవతి। యూనో భావః యౌవనికా। మనోజ్ఞాదిత్వాద్ వుఞ్। తస్య నస్ తద్ధితే 6.4.144 ఇతి టిలోపో న భవతి।

.

2011. జ్య చ [5.3.61]

జ్య లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్

అతిశాయనే ప్రశస్యస్య అజాద్యోః జ్యః

(సి.కౌ) ప్రశస్యస్య జ్యాదేశః స్యాదిష్ఠేయసోః । జ్యేష్ఠః ॥

(కాశికా) ప్రశస్య శబ్దస్య జ్య ఇత్యయమాదేశో భవతి అజాద్యోః ప్రత్యయయోః పరతః। సర్వే ఇమే ప్రశస్యాః, అయమ్ ఏషామతిశయేన ప్రశస్యః జ్యేష్ఠః। ఉభావిమౌ ప్రశస్యౌ, అయమనయోరతిశయేన ప్రశస్యః జ్యాయాన్। అయమస్మాత్ జ్యాయాన్। జ్యాదాదీయసః 6.4.160 ఇత్యాకారః।

.

2012. జ్యాదాదీయసః [6.4.160]

జ్యాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఆత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఈయసః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆదేః పరస్య (కౌముదీ-44) । జ్యాయాన్ ॥

(కాశికా) జ్యదుత్తరస్య ఈయసః ఆకార ఆదేశో భవతి। జ్యాయాన్। లోపస్య యిటా వ్యవహితత్వాతాతిత్యుచ్యతే। లోపే హి సతి అకృద్యకార ఇతి దీర్ఘత్వేన జ్యాయానితి సిధ్యతి।

.

2013. వృద్ధస్య చ [5.3.62]

వృద్ధస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

అతిశాయనే వృద్ధస్య అజాద్యోః జ్యః

(సి.కౌ) జ్యాదేశః స్యాదజాద్యోః । జ్యేష్ఠః । జ్యాయాన్ ॥

(కాశికా) వృద్ధశబ్దస్య చ జ్య ఇత్యయమాదేశో భవత్యజాద్యోః ప్రత్యయయోః పరతః। తయోశ్చ సత్త్వం నియమాభావేన పూర్వవజ్ జ్ఞాప్యతే। సర్వే ఇమే వృద్ధాః, అయమ్ ఏషామతిశయేన వృద్ధః జ్యేష్ఠః। ఉభావిమౌ వృద్ధౌ, అయమనయోరతిశయేన వృద్ధః జ్యాయాన్। అయమస్మాజ్ జ్యాయాన్। ప్రియస్థిర ఇత్యాదినా వృద్ధశబ్దస్య వర్షాదేశో విధీయతే। వచనసామర్థ్యాత్ పక్షే సోఽపి భవతి। వర్షిష్ఠః। వర్షీయాన్।

.

2014. అన్తికబాఢయోర్నేదసాధౌ [5.3.63]

అన్తిక-బాఢయోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ నేద-సాధౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

అతిశాయనే అజాద్యోః అన్తిక-బాఢయోః నేద-సాధౌ

(సి.కౌ) అజాద్యోః । నేదిష్ఠః । నేదీయాన్ । సాధిష్ఠః । సాధీయాన్ ॥

(కాశికా) అన్తికబాఢయోః యథాసఙ్ఖ్యం నేద సాధ ఇత్యేతావాదేశౌ భవతోఽజాద్యోః పరతః। తయోశ్చ సత్త్వం పూర్వవద్ విజ్ఞేయమ్। నిమిత్తభూతయోర్యథాసఙ్ఖ్యమత్ర ఏష్యతే సర్వాణీమాన్యన్తికాని, ఇదమేషామతిశయేన అన్తికమ్ నేదిష్ఠమ్। ఉభే ఇమే అన్తికే, ఇదమనయోరతిశయేన అన్తికం నేదీయః। ఇదమస్మాన్ నేదియః। సర్వే ఇమే బాఢమధీయతే, అయమ్ ఏషామతిశయేన బాఢమధీతే సధిష్ఠః। ఉభావిమౌ బాఢమధీయాతే, అయమనయోరతిశయేన బాఢమధీతే సాధీయః। అయమస్మాత్ సాధీయోఽధీతే।

.

2015. స్థూలదూరయువహ్రస్వక్షిప్రక్షుద్రాణాం యణాదిపరం పూర్వస్య చ గుణః [6.4.156]

స్థూల-దూర-యువ-హ్రస్వ-క్షిప్ర-క్షుద్రాణామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ యణాదిపరమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ పూర్వస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ గుణః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏషాం యణాదిపరం లుప్యతే పూర్వస్య చ గుణ ఇష్ఠాదిషు । స్థవిష్ఠః । దవిష్ఠః । యవిష్ఠః । హ్రసిష్ఠః । క్షేపిష్ఠః । క్షోదిష్ఠః । ఏవమీయమ్ । హ్రస్వక్షిప్రక్షుద్రాణాం పృథ్వాదిత్వాత్ హ్రసిమా । క్షేపిమా । క్షోదిమా ॥

(కాశికా) స్థూల దూర యువ హ్రస్వ క్షిప్ర క్షుద్ర ఇత్యేతేషాం యణాదిపరం లుప్యతే ఇష్ఠేమేయస్సు పరతః, పూర్వస్య చ గుణో భవతి। స్థూల స్థవిష్ఠః। స్థవీయాన్। దూర దవిష్ఠః। దవీయాన్। యువన్ యవిష్ఠః। యవీయాన్। హ్రస్వ హ్రసిష్ఠః। హ్రసిమా। హ్రసీయాన్। క్షిప్ర క్షేపిష్ఠః। క్షేపిమా। క్షేపీయాన్। క్షుద్ర క్షోదిష్ఠః। క్షోదిమా। క్షోదీయాన్। హ్రస్వక్షిప్రక్షుద్రశబ్దాః పృథ్వాదిషు పఠ్యన్తే। పరగ్రహణం కిమ్? యవిష్ఠః, యవీయాన్, హ్రసిష్ఠః, హ్రసీయానిత్యత్ర పూర్వస్య యణాదేర్లోపో మా భూత్। పూర్వగ్రహణం విస్పష్టార్థమ్।

.

2016. ప్రియస్థిరస్ఫిరోరుబహులగురువృద్ధతృప్రదీర్ఘవృన్దారకాణాం ప్రస్థస్ఫవర్బంహిగర్వర్షిత్రబ్ద్రాఘివృన్దాః [6.4.157]

ప్రియ-స్థిర-స్ఫిర-ఉరు-బహుల-గురు-వృద్ధ-తృప్ర-దీర్ఘ-వృన్దారకాణామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ ప్ర-స్థ-స్ఫ-వర్-బంహి-గర్-వర్షి-త్రప్-ద్రాఘి-వృన్దాః ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ప్రియాదీనాం క్రమాత్ప్రాదయః స్యురిష్ఠాదిషు । ప్రేష్ఠాదిషు । ప్రేష్ఠః । స్థేష్ఠః । స్ఫేష్ఠః । వరిష్ఠః । బంహిష్ఠః । గరిష్ఠః । వర్షిష్ఠః । త్రపిష్ఠః । ద్రాఘిష్ఠః । వృన్దిష్ఠః । ఏవమీయసున్ । ప్రేయాన్ । ప్రియోరుబహులగురుదీర్ఘాణాం పృథ్వాదిత్వాదిమనిచ్ । ప్రేమేత్యాది ॥

(కాశికా) ప్రియ స్థిర స్ఫిర ఉరు బహుల గురు వృద్ధ తృప్ర దీర్ఘ వృన్దారక ఇత్యేతేషాం ప్ర స్థ స్ఫ వర్బంహి గర్వర్షి త్రప్ ద్రాఘి వృన్ద ఇత్యేతే యథాసఙ్ఖ్యమాదేశా భవన్తి ఇష్ఠేమేయస్సు పరతః। ప్రియ ప్రేష్ఠః। ప్రేమా। ప్రేయాన్। స్థిర స్థేష్ఠః। స్థేయాన్। స్ఫిర స్ఫేష్ఠః। స్ఫేయాన్। ఉరు వరిష్ఠః। వరిమా। వరీయాన్। బహుల బంహిష్ఠః। బంహిమా। బంహీయాన్। గురు గరిష్ఠః। గరిమా। గరీయాన్। వృద్ధ యర్షిష్ఠః। వర్షీయాన్। తృప్ర త్రపిష్ఠః। త్రపీయాన్। దీర్ఘ ద్రాధిష్ఠః। ద్రాధిమా। ద్రాధీయాన్। వృన్దారక వృన్దిష్ఠః। వృన్దీయాన్। ప్రియోరుగురుబహులదీర్ఘాః పృథ్వాదిషు పఠ్యన్తే, తేన అన్యేషామిమనిజ్ న భవతీతి నోదాహ్రియతే।

.

2017. బహోర్లోపో భూ చ బహోః [6.4.158]

బహోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ లోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ భూ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్ బహోః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) బహోః పరయోరిమేయసోర్లోపః స్యాద్బహోశ్చ భూరాదేశః । భూమా । భూయాన్ ॥

(కాశికా) బహోరుత్తరేషామ్ ఇష్ఠేమేయసాం లోపో భవతి, తస్య చ బహోః స్థానే భూ ఇత్యయమాదేశో భవతి। భూమా। భూయాన్। బహుశబ్దః పృథ్వాదిషు పఠ్యతే। బహోరితి పునర్గ్రహణం స్థానిత్వప్రతిపత్త్యర్థమ్, అన్యథా హి ప్రత్యయానామ్ ఏవ భూభావః స్యాత్।

.

2018. ఇష్ఠస్య యిట్ చ [6.4.159]

ఇష్ఠస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ యిట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) బహోః పరస్య ఇష్ఠస్య లోపః స్యాత్ యిడాగమశ్చ । భూయిష్ఠః ॥

(కాశికా) బహోరుత్తరస్య ఇష్ఠస్య యిడాగమో భవతి, బహోశ్చ భూరాదేశో భవతి। భూయిష్ఠః। లోపాపవాదో యిడాగమః, తస్మిన్ని కార ఉచ్చారణార్థః।

.

౨౦౧౯. యువాల్పయోః కనన్యతరస్యామ్ [5.3.64]

యువ-అల్పయోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ కన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

అతిశాయనే యువ-అల్పయోః అజాద్యోః అన్యరస్యామ్ కన్

(సి.కౌ) ఏతయోః కనాదేశో వా స్యాదిష్ఠేయసోః । కనిష్ఠః । కంనీయాన్ । పక్షే యవిష్ఠః । అల్పిష్ఠః । ఇత్యాది ॥

(కాశికా) యువాల్పశబ్దయోః కనిత్యయమాదేశో భవత్యన్యతరస్యామజద్యోః పరతః। తయోశ్చ సత్త్వం పూర్వవజ్ జ్ఞేయమ్। సర్వే ఇమే యువానః, అయమ్ ఏషమతిశయేన యువ కనిష్ఠః। ద్వావిమౌ యువానౌ, అయమనయోరతిశయేన యువా కనీయాన్। అయమస్మాత్ కనీయాన్। యవిష్ఠః, యవీయానితి వా। సర్వే ఇమేఽల్పాః, అయమ్ ఏషామతిశయేన అల్పః కనిష్ఠః। ఉభావిమావల్పౌ, అయ్మనయోరతిశయేన అల్పః కనీయాన్। అయమస్మాత్ కనీయాన్। అల్పిష్ఠః, అల్పీయానితి వా।

.

౨౦౨౦. విన్మతోర్లుక్ [5.3.65]

విన్-మతోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ లుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అతిశాయనే అజాదౌ విన్-మతోః లుక్

(సి.కౌ) వినో మతుపశ్చ లుక్ స్యాదిష్ఠేయసోః । అతిశయేన స్రగ్వీ స్రజిష్ఠః । స్రజీయాన్ । అతిశయేన త్వగ్వాన్ త్వచిష్ఠః । త్వచీయాన్ ॥

(కాశికా) వినో మతుపశ్చ లుగ్ భవతి అజాద్యోః ప్రత్యయయోః పరతః। ఇదమ్ ఏవ వచనం జ్ఞాపకమజాదిసద్భావస్య। సర్వే ఇమే స్రగ్విణః, అయమ్ ఏషామతిశయేన స్రగ్వీ స్రజిష్ఠః। ఉభావిమౌ స్రగ్విణౌ, అయమనయోరతిశయేన స్రగ్వీ స్రజియాన్। అయమస్మాత్ స్రజీయాన్। సర్వే ఇమే త్వగ్వన్తః, అయమ్ ఏషామతిశయేన త్వగ్వాన్ త్వచిష్ఠః। ఉభావిమౌ త్వగ్వన్తౌ, అయమనయోరతిశయేన త్వగ్వాన్ త్వచీయాన్। అయమస్మాత్ త్వచీయాన్।

.

౨౦౨౧. ప్రశంసాయాం రూపప్ [5.3.66]

ప్రశంసాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ రూపప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ప్రశంసాయామ్ ప్రాతిపదికాత్ తిఙః చ రూపప్

(సి.కౌ) సుబన్తాత్తిఙన్తాచ్చ । ప్రశస్తః పటుః పటురూపః । ప్రశస్తం పచతి పచతిరూపమ్ ॥

(కాశికా) ప్రశంసా స్తుతిః ప్రకృత్యర్థస్య విశేషణమ్ చ ఏతత్। ప్రశంసావిశిష్టేఽర్థే వర్తమానాత్ ప్రాతిపదికాత్ స్వార్థే రూపప్ ప్రత్యయో భవతి। స్వార్థికాశ్చ ప్రత్యయాః ప్రకృత్యర్థవిశేషస్య ద్యోతకా భవన్తి। ప్రశస్తో వైయాకరణో వైయాకరణరూపః। యాజ్ఞికరూపః। ప్రకృత్యర్థస్య వైశిష్ట్యే ప్రశంసా భవతి। వృషలరూపోఽయం యః పలాణ్డునా సురాం పిబతి। చోరరూపః, దస్యురూపః, యోఽక్ష్ణోరప్యఞ్జనం హరేత్। తిఙశ్చ 5.3.56 ఇత్యనువర్తతే। పచతిరూపమ్। పచతోరూపమ్। పచన్తిరూపమ్। క్రియాప్రధానమాఖ్యాతమ్। ఏకా చ క్రియా ఇతి రుపప్ప్రత్యయాన్తాద్ ద్వివచనబహువచనే న భవతః। నపుంసకలిఙ్గం తు భవతి, లోకాశ్రయత్వాల్లిఙ్గస్య।

.

౨౦౨౨. ఈషదసమాప్తౌ కల్పబ్దేశ్యదేశీయరః [5.3.67]

ఈషద్-అసమాప్తౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ కల్పప్-దేశ్య-దేశీయరః ప్రథమా-బహువచనమ్

ఈషద్-అసమాప్తౌ ప్రాతిపదికాత్ తిఙః చ కల్పప్-దేశ్య-దేశీయరః

(సి.కౌ) ఈషదూనో విద్వాన్ విద్వత్కల్పః । యశస్కల్పమ్ । యజుః కల్పమ్ । విద్వద్దేశ్యః । విద్వద్దేశీయః । పచతికల్పమ్ ॥

(కాశికా) సమ్పూర్ణతా పదార్థానాం సమాప్తిః। స్తోకేనాసమ్పూర్ణతా ఈషదసమాప్తిః। ప్రకృత్యర్థవిశేషణం చ ఏతత్। ఈషదసమాప్తివిశేష్టేఽర్థే వర్తమానాత్ ప్రాతిపదికాత్ కల్పప్ దేశ్య దేశీయరిత్యేతే ప్రత్యయా భవన్తి। ఈషదసమాప్తః పటుః పటుకల్పః, పటుదేశ్యః, పటుదేశీయః। మృదుకల్పః, మృదుదేశ్యః, మృదుదేశీయః। తిఙశ్చ 5.3.56 ఇత్యేవ, పచతికల్పమ్। జల్పతికల్పమ్।

.

౨౦౨౩. విభాషా సుపో బహుచ్ పురస్తాత్తు [5.3.68]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సుపః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ బహుచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ పురస్తాత్ అవ్యయమ్ తు అవ్యయమ్

ఈషద్-అసమాప్తౌ సుపః పురస్తాత్ విభాషా బహుచ్, కల్పప్-దేశ్య-దేశీయరః

(సి.కౌ) ఈషదసమాప్తివిశిష్టేఽర్థే సుబన్తాద్బహుజ్వా స్యాత్స చ ప్రాగేవ నతు పరతః । ఈషదూనః పటుర్బహుపటుః । పటుకల్పః । సుపః కిమ్ । యజతికల్పమ్ ॥

(కాశికా) ఈషదసమాప్తివిశేష్టేఽర్థే వర్తమానాత్ సుబన్తాత్ విభషా బహుచ్ ప్రత్యయో భవతి। స తు పురస్తాదేవ భవతి, న పరతః। చిత్కరణమన్తోదాత్తార్థమ్। ఈషదసమాప్తః పటుః బహుపటుః। బహుమృదుః। బహుగుడో ద్రాక్షా। విభాషావచనాత్ కల్పబాదయోఽపి భవన్తి। సుబ్గ్రహణం తిఙన్తాన్ మా భూదితి।

.

2024. ప్రకారవచనే జాతీయర్ [5.3.69]

ప్రకారవచనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ జాతీయర్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ప్రకారవచనే జాతీయర్

(సి.కౌ) ప్రకారవతి చాయమ్ । థాల్ తు ప్రకారమాత్రే । పటుప్రకారః పటుజాతీయః ॥

(కాశికా) సామాన్యస్య భేదకో విశేషః ప్రకారః, తస్య వచనే। ప్రకృత్యర్థవిశేషణమ్ చ ఏతత్। సుబన్తాత్ ప్రకారవిశిష్టేఽర్థే వర్తమానాత్ ప్రాతిపదికాత్ స్వార్థే జాతీయర్ప్రత్యయో భవతి। ప్రకారవతి చ అయం ప్రత్యయః। థాల్ పునః ప్రకారమాత్ర ఏవ భవతి। పటుప్రకారః పటుజాతీయః। మృదుజాతీయః। దర్శనీయజతీయః।

.

2025. ప్రాగివాత్కః [5.3.70]

ప్రాక్ అవ్యయమ్ ఇవాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ కః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ప్రాక్ ఇవాత్ ప్రాతిపదికాత్ కః

(సి.కౌ) ఇవే ప్రతికృతౌ (కౌముదీ-2051) ఇత్యతః ప్రాక్ కాధికారః ॥

(కాశికా) ఇవే ప్రతికృతౌ 5.3.96 ఇతి వక్ష్యతి। ప్రాకేతస్మాదివ సంశబ్దనాద్ యానిత ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామః కప్రత్యయస్ తేషు అధికృతో వేదితవ్యః। వక్ష్యతి అజ్ఞాతే 5.3.73 ఇతి। అశ్వకః। గర్దభకః। తిఙన్తాదయం ప్రత్యయో నిష్యతే, అకజిష్యతే। తిఙశ్చ 5.3.56 ఇత్యనువృత్తముత్తరసూత్రేణ ఏవ సమ్బన్ధనీమ్।

.

2026. అవ్యయసర్వనామ్నామకచ్ ప్రాక్ టేః [5.3.71]

అవ్యయసర్వనామ్నామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ అకచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ప్రాక్ అవ్యయమ్ టేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

తిఙః, అవ్యయ-సర్వనామ్నామ్, సుపః అకచ్ ప్రాక్ టేః

(సి.కౌ) తిఙశ్చ (కౌముదీ-2002) ఇత్యనువర్తతే ॥

(కాశికా) తిఙశ్చ 5.3.56 ఇత్యేవ। అవ్యయానామ్ సర్వనామ్నాం చ ప్రాగివీయేష్వర్థేషు అకచ్ ప్రత్యయో భవతి, స చ ప్రాక్ టేః, న పరతః। కస్య అపవాదః। ఉచ్చకైః। నీచకైః। శనకైః। సర్వనామ్నః ఖల్వపి సర్వకే। విశ్వకే। ఉభయకే। ప్రాతిపదికాత్, సుపః ఇతి ద్వయమపి ఇహ అనువర్తతే। తత్ర అభిధానతో వ్యవస్థా భవతి। క్వచిత్ ప్రాతిపదికస్య ప్రాక్ టేః ప్రత్యయో భవతి, క్వచిత్ సుబన్తస్య। యుష్మకాభిః , అస్మకాభిః, యుష్మకాసు, అస్మకాసు, యువకయోః, ఆవకయోః, ఇత్యత్ర ప్రాతిపదికస్య। త్వయకా, మయకా, త్వయకి, మయకి ఇత్యత్ర సుబన్తస్య। అకచ్ప్రకరణే తూష్ణీమః కామ్ప్రత్యయో వక్తవ్యః। స చ మిత్త్వాదన్త్యాతచః పరో భవతి। తుష్ణీకామాస్తే। తూష్ణీకాం తిష్ఠతి। శీలే కో మలోపశ్చ వక్తవ్యః। తూష్ణీంశీలః తూష్ణీకః। తిఙశ్చ 5.3.56 ఇతి ప్రకృతమత్ర సమ్బధ్యతే। పచతకి। జల్పతకి।

.

౨౦౨౭. కస్య చ దః [5.3.7౨]

కస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ దః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

కస్య అకచ్ (సన్నియోగేన) దః

(సి.కౌ) కాన్తావ్యయస్య దకారోఽన్తాదేశః స్యాదకచ్చ ॥

(కాశికా) కకారాన్తస్య ప్రాతిపదికస్య అకచ్సన్నియోగేన దకారాదేశో భవతి। చకారః సన్నియోగార్థః। సామర్థ్యాచ్ చావ్యయగ్రహణమనువర్తతే, న సర్వనామగ్రహణమ్। కకారాన్తస్య సర్వనామ్నో ఽసమ్భవాత్। ధిక్ ధకిత్। హిరుక్ హిరకుత్। పృథక్ పృథకత్।

.

౨౦౨౮. అజ్ఞాతే [5.3.73]

అజ్ఞాతే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

అజ్ఞాతే ప్రాతిపదికాత్ తిఙః చ కః

(సి.కౌ) కస్యాయమశ్వోఽశ్వకః । ఉచ్చకైః । నీచకైః । సర్వకే । విశ్వకే ।ఓకారసకారభకారాదౌ సుపి సర్వనామ్నష్టేః ప్రాగకచ్ (వార్త్తికమ్) ।అన్యత్ర తు సుబన్తస్య టేః ప్రాగకచ్ (వార్త్తికమ్) ॥ యువకయోః । ఆవకయోః । యుష్మకాసు । అస్మకాసు । యుష్మకాభిః । అస్మకాభిః । ఓకారేత్యాది కిమ్ । త్వయకా । మయకా । అకచ్ప్రకరణే తూష్ణీమః కామ్వక్తవ్యః (వార్త్తికమ్) ॥ మిత్త్వాదన్త్యాదచః పరః । తూష్ణీకామాస్తే ॥శీలే కో మలోపశ్చ (వార్త్తికమ్) ॥ తూష్ణీంశీలః తూష్ణీకః । పచతకి । జల్పతకి । ధకిత్ । హిరకుత్ ॥

(కాశికా) అజ్ఞాతవిశేషః అజ్ఞాతః। అజ్ఞాతత్వోపాధికేఽర్థే వర్తమానాత్ ప్రాతిపదికాత్ తిఙన్తాచ్ చ స్వార్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి। స్వేన రూపేణ జ్ఞాతే పదార్థే విశేషరూపేణ అజ్ఞాతే ప్రత్యయవిధానమ్ ఏతత్। కస్య అయమశ్వః ఇతి స్వస్వామిసమ్బన్ధేన అజ్ఞాతే అశ్వే ప్రత్యయః, అశ్వకః। గర్దభకః। ఉష్ట్రకః। ఏవమన్యత్ర అపి యథాయోగమజ్ఞాతతా విజ్ఞేయా। ఉచ్చకైః। నీచకైః। సర్వకే। విశ్వకే। పచతకి। జల్పతకి।

.

౨౦౨౯. కుత్సితే [5.3.74]

కుత్సితే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

కుత్సితే ప్రాతిపదికాత్ తిఙః చ కః

(సి.కౌ) కుత్సితోఽశ్వోఽశ్వకః ॥

(కాశికా) కుత్సితో గర్హితో, నిన్దితః। ప్రకృత్యర్థవిశేషణం చ ఏతత్। కుత్సితస్వోపాధికేఽర్థే వర్తమానాత్ ప్రాతిపదికాత్ స్వార్థే యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి। కుత్సితోఽశ్వః అశ్వకః। ఉష్ట్రకః। గర్దభకః। ఉచ్చకైః। నీచకైః। సర్వకే। విశ్వకే। పచతకి। జల్పతకి।

.

౨౦30. సంజ్ఞాయాం కన్ [5.3.75]

సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ కన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

కుత్సితే ప్రాతిపదికాత్ సంజ్ఞాయాం కన్

(సి.కౌ) కుత్సితే కన్ స్యాత్తదన్తేన చేత్సంజ్ఞా గమ్యతే । శూద్రకః । రాధకః । స్వరార్థం వచనమ్ ॥

(కాశికా) కుత్సితే ఇత్యేవ। కుత్సితత్వోపాధికేఽర్థే వర్తమానాత్ ప్రాతిపైద్కాత్ కన్ప్రత్యయో భవతి, కస్య అపవాదః, ప్రత్యయాన్తేన చేత్ సంజ్ఞా గమ్యతే। శూద్రకః। ధారకః। పూర్ణకః।

.

౨౦31. అనుకమ్పాయామ్ [5.3.76]

అనుకమ్పాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

అనుకమ్పాయామ్ ప్రాతిపదికాత్ తిఙః చ కః

(సి.కౌ) పుత్రకః । అనుకమ్పితః పుత్ర ఇత్యర్థః ॥

(కాశికా) కారుణ్యేన అభ్యుపపత్తిః పరస్య అనుకమ్పా। తస్యాం గమ్యమానాయాం సుబన్తాత్ తిఙన్తాచ్ చ యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి। పుత్రకః। వత్సకః। దుర్బలకః। బుభుక్షితకః। స్వపితకి। శ్వసితకి।

.

౨౦౩౨. నీతౌ చ తద్యుక్తాత్ [5.3.77]

నీతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ తద్యుక్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

అనుకమ్పాయామ్ నీతౌ తద్యుక్తాత్ ప్రాతిపదికాత్ తిఙః చ కః

(సి.కౌ) సామదానాదిరుపాయో నీతిస్తస్యాం గమ్యమానాయామనుకమ్పాయుక్తాత్కప్రత్యయః స్యాత్ । హన్త తే ధానకాః । గుడకాః । ఏహకి । అద్ధకి । పూర్వేణానుకమ్ప్యమానాత్ప్రత్యయః । అనేన తు పరమ్పరాసంబన్ధేఽపీతి విశేషః ॥

(కాశికా) సామదానాదిరుపాయో నీతిః। నీతౌ చ గమ్యమానాయాం తద్యుక్తాదనుకమ్పాయుక్తాద్ యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి। హన్త తే ధానకాః। హన్త తే తిలకాః। ఏహకి। అద్ధకి। పరస్య అనుకమ్పామాత్రోపాదానేనారాధయతి। పూర్వేణ ప్రత్యాసన్నానుకమ్పాసమ్బన్ధాతనుకమ్ప్యమానాదేవ ప్రత్యయో విహితః। సంప్రతి వ్యవహితాదపి యథా స్యాదితి వచనమ్।

.

౨౦౩౩. బహ్వచో మనుష్యనామ్నష్ఠజ్వా [5.3.78]

బహ్వచః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ మనుష్యనామ్నః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఠచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

అనుకమ్పాయామ్ నీతౌ తద్యుక్తాత్ బహ్వచః మనుష్యనామ్నః ఠచ్ వా

(సి.కౌ) పూర్వసూత్రద్వయవిషయే ॥

(కాశికా) అనుకమ్పాయామ్ 5.3.76, నీతౌ చ తద్యుక్తాత్ 5.3.77 ఇతి వర్తతే। బహ్వచః ప్రాతిపదికాత్ మనుష్యనామధేయాద్ వా ఠచ్ ప్రత్యయో భవతి, అనుకమ్పాయాం గమ్యమానాయాం నీతౌ చ। దేవికః, దేవదత్తకః। యజ్ఞికః, యజ్ఞదత్తకః। బహ్వచః ఇతి కిమ్? దత్తకః। గుప్తకః। మనుష్యనామ్నః ఇతి కిమ్? మద్రబాహుకః। భద్రబాహుకః।

.

౨౦౩౪. ఘనిలచౌ చ [5.3.79]

ఘన్-ఇలచౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

అనుకమ్పాయామ్ నీతౌ తద్యుక్తాత్ బహ్వచః మనుష్యనామ్నః ఘన్-ఇలచౌ వా

(సి.కౌ) తత్రైవ ॥

(కాశికా) అనుకమ్పాయామ్ ఇత్యాది సర్వమనువర్తతే। పూర్వేణ ఠచి వికల్పేన ప్రాప్తే వచనమ్। బహ్వచో మనుష్యనామ్నో ఘనిలచిత్యేతౌ ప్రత్యయౌ భవతః। చకారాద్ యథాప్రాప్తం చ। దేవియః, దేవిలః, దేవికః, దేవదత్తకః। యజ్ఞియః, యజ్ఞిలః, యజ్ఞికః, యజ్ఞదత్తకః।

.

2035. ఠాజాదావూర్ధ్వం ద్వితీయాదచః [5.3.83]

ఠ-అజాదౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఊర్ధ్వమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ద్వితీయాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అచః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

ప్రాతిపదికాత్ అనుకమ్పాయామ్ ఠ-అజాదౌ ద్వితీయాత్ అచః ఊర్ధ్వమ్ లోపః

(సి.కౌ) అస్మిన్ప్రకరణే యష్ఠోఽజాదిప్రత్యయశ్చ తస్మిన్పర్త్యే పరే ప్రకృతేర్ద్వితీయాదచ ఊర్ధ్వం సర్వం లుప్యతే । అనుకమ్పితో దేవదత్తో దేవికః । దేవియః । దేవిలః । దేవదత్తకః । అనుకమ్పితో వాయుదత్తో వాయుదత్తకః । ఠగ్గ్రహణముకో ద్వితీయత్వే కవిధానార్థమ్ ॥ వాయుకః । పితృకః ।చతుర్థాదచ ఉర్ధ్వస్య లోపో వాచ్యః (వార్తికమ్) ॥ అనుకమ్పితో బృహస్పతిదత్తో బృహస్పతికః ।అనజాదౌ చ విభాషా లోపో వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ దేవదత్తకః । దేవకః ।లోపః పూర్వపదస్య చ (వార్తికమ్) ॥ దత్తికః । దత్తియః । దత్తిలః । దత్తకః ।వినాపి ప్రత్యయం పూర్వోత్తరపదయోర్వా లోపో వాచ్యః (వార్తికమ్) ॥ దేవదత్తః । దత్తః । దేవః ॥ సత్యభామా । భామా । సత్యా ॥ఉవర్ణాల్ల ఇలస్య చ (వార్తికమ్) ॥ భానులః ।ఋవర్ణాదపి (వార్తికమ్) ॥ సవిత్రియః । సవితృలః ।చతుర్థాదనజాదౌ చ లోపః పూర్వపదస్య చ, అప్రత్యయే తథైవేష్ట ఉవర్ణాల్ల ఇలస్య చ (వార్తికమ్) ॥ 1 ॥ ల ఇతి లోపసంజ్ఞా ప్రాచామ్ ॥

(కాశికా) లోపః ఇత్యనువర్తతే। అస్మిన్ ప్రకరణే యః ఠః అజాదిశ్చ ప్రత్యయః, తస్మిన్ పరతః ప్రకృతేర్ద్వితీయాదచ ఊర్ధ్వం యచ్ ఛబ్దరూపం తస్య లోపో భవతి। ఊర్ధ్వగ్రహణం సర్వలోపార్థమ్। అనుకమ్పితో దేవదత్తః దేవికః, దేవియః, దేవిలః। యజ్ఞికః, యజ్ఞిక్యః, యజ్ఞిలః। ఉపడః, ఉపక, ఉపియః, ఉపిలః, ఉపికః। ఠగ్రహణముకో ద్వితీయాత్వే కవిధానార్థమ్। అజాదిలక్షణే హి మాథితికాదివత్ ప్రసఙ్గః। వాయుదత్తః వాయుకః। పితృదత్తః పితృకః। చతుర్థాదచ ఊర్ధ్వస్య లోపో వక్తవ్యః। అనుకమ్పితో బృహస్పతిదత్తః బృహస్పతికః బృహస్పతియః బృహస్పతిలః। అనజాదౌ విభాషా లోపో వక్తవ్యః। దేవదత్తకః, దేవకః। యజ్ఞదత్తకః, యజ్ఞకః। లోపః పూర్వపదస్య చ ఠాజాదావనజాదౌ చ వక్తవ్యః। దత్తికః, దత్తిలః, దత్తియః, దత్తకః। వినాఽపి ప్రత్యయేన పూర్వోత్తరపదయోః విభాషా లోపో

వక్తవ్యః। దేవదత్తో దత్తః, దేవ ఇతి వా। ఉవర్ణాల్ ల ఇలస్య చ। భానుదత్తో భానులః। వసుదత్తో వసులః। చతుర్థాదనజాదౌ చ లోపః పూర్వపదస్య చ। అప్రత్యయే తథా ఏవ ఇష్ట ఉవర్ణాల్ ల ఇలస్య చ। ద్వితీయాదచో లోపే సన్ధ్యక్షరద్వితీయత్వే తదాదేర్లోపవచనమ్। లహోడః లహికః। కహోడః కహికః। ఏకాక్షరపూర్వపదానాముత్తరపదలోపో వక్తవ్యః। వాగాశీః వాచికః। స్రుచికః। త్వచికః। కథం షడఙ్గులిదత్తః షడికః ఇతి? షషష్ఠాజాదివచనాత్ సిద్ధమ్।

.

2036. ప్రాచాముపాదేరడజ్వుచౌ చ [5.3.80]

ప్రాచామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ ఉపాదేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అడచ్-వుచౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

అనుకమ్పాయామ్ నీతౌ తద్యుక్తాత్ ఉపాదేః బహ్వచః మనుష్యనామ్నః ప్రాచామ్ అడచ్-వుచౌ చ

(సి.కౌ) ఉపశబ్దపూర్వాత్ప్రాతిపదికాత్పూర్వవిషయే అడచ్ వుచ్ ఏతౌ స్తః । చాద్యథాప్రాప్తమ్ । ప్రాచాంగ్రహణం పూజార్థమ్ । అనుకమ్పిత ఉపేన్ద్రదత్తః ఉపడః । ఉపకః । ఉపికః । ఉపియః । ఉపిలః । ఉపేన్ద్రదత్తకః । షడ్ రూపాణి ॥

(కాశికా) పూర్వవత్ సర్వమనువర్తతే। ఉపశబ్ద ఆదిర్యస్య తస్మాదుపాదేః ప్రాతిపదికాద్ బహ్వచో మనుష్యనామ్నః। అడచ్వుచ్ప్రత్యయౌ భవతః। చకారాద్ ఘనిలచౌ ప్రత్యయౌ భవతః ఠచ్ చ వా। ఉపడః, ఉపకః, ఉపియః, ఉపిలః, ఉపికః, ఉపేన్ద్రదత్తకః। ప్రాచాంగ్రహణం పూజార్థమ్। వా ఇత్యేవ హి వర్తతే।

.

2037. జాతినామ్నః కన్ [5.3.81]

జాతినామ్నః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ కన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అనుకమ్పాయామ్ నీతౌ తద్యుక్తాత్ మనుష్యనామ్నః జాతినామ్నః కన్ వా

(సి.కౌ) మనుష్యనామ్న ఇత్యేవ । జాతిశబ్దో యో మనుష్యనామధేయస్తస్మాత్కన్స్యాదనుకమ్పాయాం నీతౌ చ । సింహకః । శరభకః । రాసభకః ।ద్వితీయం సంధ్యక్షరం చేత్తదాదేర్లోపో వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ అనుకమ్పితః కహోడః । కహికః । ।ఏకాక్షరపూర్వపదానాముత్తరపదలోపో వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ వాగాశీర్దత్తః వాచికః । కథం షడఙ్గులిదత్తః షడిక ఇతి ।షషష్ఠాజాదివచనాత్సిద్ధమ్ (వార్తికమ్) ॥

(కాశికా) బహ్వచః ఇతి న అనువర్తతే। సామాన్యేన విధానమ్। జాతిశబ్దో యో మనుష్యనామధేయో వ్యాఘ్ర సింహ ఇత్యేవమాదిః, తస్మాదనుకమ్పాయాం నీతౌ చ కన్ప్రత్యయో భవతి। వ్యాఘ్రకః।

సింహకః శరభకః వావచనానువృత్తేర్యథాదర్శనమన్యోఽపి భవతి। వ్యాఘ్రిలః సింహిలః నామగ్రహణం స్వరూపనివృత్త్యర్థమ్।

.

౨౦౩౮. శేవలసుపరివిశాలవరుణార్యమాదీనాం తృతీయాత్ [5.3.84]

శేవల-సుపరి-విశాల-వరుణ-అర్యమా-ఆదీనామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ తృతీయాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

ప్రాతిపదికాత్ అనుకమ్పాయామ్ ఠ-అజాదౌ శేవల-సుపరి-విశాల-వరుణ-అర్యమా-ఆదీనామ్ తృతీయాత్ ఊర్ధ్వమచః లోపః

(సి.కౌ) ఏషాం మనుష్యనామ్నాం ఠాజాదౌ పరే తృతీయాదచ ఊర్ధ్వం లోపః స్యాత్ । పూర్వస్యాపవాదః । అనుకమ్పితః శేవలదత్తః శేవలికః । శేవలియః । సేవలిలః । సుపరికః । విశాలికః । వరుణికః । అర్యమికః ॥

(కాశికా) శేవలాదీనాం మనుష్యనామ్నాం ఠాజాదౌ ప్రత్యయే పరతః తృతీయాదచః ఊర్ధ్వస్య లోపో భవతి। పూర్వస్య అయమపవాదః। అనుకమ్పితః శేవలదత్తః శేవలికః, శేవలియః, శేవలిలః। సుపరికః, సుపరియః, సుపరిలః। విశాలికః, విశాలియః, విశాలిలః। వరుణికః, వరుణియః, వరుణిలః। అర్యమికః, అర్యమియః, అర్యమిలః। శేవలాదీనాం తృతీయాదచో లోపః స చాకృతసన్ధీనామ్ ఇతి వక్తవ్యమ్। శేవలేన్ద్రదత్తః, సుపర్యాశీర్దత్తః శేవలికః, సుపరికః ఇతి యథా స్యాత్। శేవల్యికః, సుపర్యికః ఇతి మా భూత్।

.

౨౦౩౯. అజినాన్తస్యోత్తరపదలోపశ్చ [5.3.82]

అజిన-అన్తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఉత్తరపదలోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

అజిన-అన్తస్య మనుష్యనామ్నః అనుకమ్పాయాముత్తరపదలోపః, కన్ చ

(సి.కౌ) అజినాన్తాన్మనుష్యనామ్నోఽనుకమ్పాయాం కన్ తస్య చోత్తరపదలోపః । అనుకమ్పితో వ్యాఘ్రాజినో వ్యాఘ్రుకః । సింహకః ॥

(కాశికా) కనిత్యనువర్తతే, మనుష్యనామ్నః ఇతి చ। అజినశబ్దాన్తాత్ ప్రాతిపదికాన్ మనుష్యనామ్నోఽనుకమ్పాయాం కన్ప్రత్యయో భవతి, తస్య చ ఉత్తరపదలోపః। వ్యాఘ్రాజినో నామకశ్చిన్ మనుష్యః, సోఽనుకమ్పితః వ్యాఘ్రుకః। సింహకః।

.

2040. అల్పే [5.3.85]

అల్పే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

అల్పే ప్రాతిపదికాత్ తిఙః చ కః

(సి.కౌ) అల్పం తైలం తైలకమ్ ॥

(కాశికా) పరిమాణాపచయే అల్పశబ్దః। ప్రకృతివిశేషణం చ ఏతత్। అల్పత్వవిశిష్టే అర్థే వర్తమానాత్ ప్రాతిపదికాత్ యథావిహితంప్రత్యయో భవతి। అల్పం తైలమ్ తైలకమ్। ఘృతకమ్। సర్వకమ్। విశ్వకమ్। ఉచ్చకైః। నీచకైః। పచతకి। జల్పతకి।

.

2041. హ్రస్వే [5.3.86]

హ్రస్వే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

హ్రస్వే ప్రాతిపదికాత్ కః

(సి.కౌ) హ్రస్వో వృక్షో వృక్షకః ॥

(కాశికా) హ్రస్వత్వవిశిష్టేఽర్థే వర్తమానాత్ ప్రాతిపదికాత్ యథావిహితం ప్రత్యయో భవతి। దీర్ఘప్రతియోగీ హ్రస్వః। హ్రస్వో వృక్షః వృక్షకః। ప్లక్షకః। స్తమ్భకః।

.

2042. సంజ్ఞాయాం కన్ [5.3.87]

సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ కన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

హ్రస్వే ప్రాతిపదికాత్ సంజ్ఞాయాం కన్

(సి.కౌ) హ్రస్వహేతుకా యా సంజ్ఞా తస్యాం గమ్యమానాయాం కన్ । పూర్వస్యాపవాదః । వంశకః । వేణుకః ॥

(కాశికా) హ్రస్వే ఇత్యేవ। హ్రస్వత్వహేతుకా యా సంజ్ఞా తస్యాం గమ్యమానాయాం కన్ప్రత్యయో భవతి। పూర్వస్య అయమపవాదః। వంశకః। వేణుకః। దణ్డకః।

.

2043. కుటీశమీశుణ్డాభ్యో రః [5.3.88]

కుటీ-శమీ-శుణ్డాభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ రః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

హ్రస్వే కుటీ-శమీ-శుణ్డాభ్యః రః

(సి.కౌ) హ్రస్వః కుటీ కుటీరః । శమీరః । శుణ్డారః ॥

(కాశికా) హ్రస్వే ఇత్యేవ। సంజ్ఞాగ్రహణం న అనువర్తతే। సామాన్యేన విధానమ్। కుటీశమీశుణ్డాభ్యో హ్రస్వార్థే ద్యోత్యే రః ప్రత్యయో భవతి। కస్య అపవాదః। హ్రస్వా కుటీ కుటీరః। శమీరః। శుణ్డారః। స్వార్థికత్వేఽపి పుంలిఙ్గతా, లోకాశ్రయత్వాల్ లిఙ్గస్య।

.

2044. కుత్వా డుపచ్ [5.3.89]

కుత్వా పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ డుపచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

హ్రస్వే కుత్వాః డుపచ్

(సి.కౌ) హ్రస్వా కుతూః కుతుపః । కుతూః కృత్తేః స్నేహపాత్రం హ్రస్వా సా కుతుపః పుమాన్ ॥

(కాశికా) హ్రస్వే ఇత్యేవ। కుతూశబ్దాద్ హ్రస్వత్వే ద్యోత్యే దుపచ్ప్రత్యయో భవతి। కస్య అపవాదః। హ్రస్వా కుటూః కుతుపమ్। చర్మమయం స్నేహభాజనముచ్యతే। కుతూః ఇత్యావపనస్యాఖ్యా।

.

2045. కాసూగోణీభ్యాం ష్టరచ్ [5.3.90]

కాసూ-గోణీభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ ష్టరచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

హ్రస్వే కాసూ-గోణీభ్యామ్ ష్టరచ్

(సి.కౌ) ఆయుధవిశేషః కాసూః । హ్రస్వా సా కాసూతరీ గోణీతరీ ॥

(కాశికా) హ్రస్వే ఇత్యేవ। కాసూగోణీశబ్దాభ్యాం హ్రస్వస్వే ద్యోత్యే ష్టరచ్ ప్రత్యయో భవతి। కస్య అపవాదః। షకారో ఙీషర్థః। హ్రస్వా కాసూః కాసూతరీ। గోణీతరీ। కాసూః ఇతి శక్తిః, ఆయుధవిశేసః ఉచ్యతే।

.

2046. వత్సోక్షాశ్వర్షభేభ్యశ్చ తనుత్వే [5.3.91]

వత్స-ఉక్ష-అశ్వ-ఋషభేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్ తనుత్వే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

వత్స-ఉక్ష-అశ్వ-ఋషభేభ్యః తనుత్వే ష్టరచ్

(సి.కౌ) వత్సతరః । ద్వితీయం వయః ప్రాప్తః । ఉక్షతరః । అశ్వతరః । ఋషభతరః । ప్రవృత్తినిమిత్తతనుత్వ ఏవాయమ్ ॥

(కాశికా) హ్రస్వే ఇతి నివృత్తమ్। వత్స ఉక్షనశ్వ ఋషభ ఇత్యేతేభ్యః తనుత్వే ద్యోత్యే ష్టరచ్ప్రత్యయో భవతి। యస్య గుణస్య హి భావాద్ ద్రవ్యే శబ్దనివేశః తస్య తనుత్వే ప్రత్యయః। వత్సతరః। ఉక్షతరః। అశ్వతరః। ఋషభతరః। ప్రథమవయా వత్సః, తస్య తనుత్వం ద్వితీయవయఃప్రాప్తిః। తరుణ ఉక్షా,

తస్య తనుత్వం తృతీయవయఃప్రాప్తిః। అశ్వేన అశ్వాయాముత్పన్నోఽస్వః, తస్య తనుత్వమన్యపితృకతా। అనుడ్వాన్వృషభః, తస్య తనుత్వం భారవహనే మన్దశక్తితా।

.

౨047. కింయత్తదో నిర్ద్ధారణే ద్వయోరేకస్య డతరచ్ [5.3.౭౨]

కిమ్-యత్-తదః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ నిర్ద్ధారణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ద్వయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ ఏకస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ డతరచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ద్వయోః ఏకస్య నిర్ధారణే కిమ్-యత్-తదోః డతరచ్

(సి.కౌ) అనయోః కతరో వైష్ణవః । యతరః । తతరః । మహావిభాషాయా కః । యః । సః ॥

(కాశికా) కిమ్ యత్ తతిత్యేతేభ్యః ప్రాతిపదికేభ్య ద్వయోరేకస్య నిర్ధారణే డతరచ్ప్రత్యయో భవతి। నిర్ధార్యమాణవాచిభ్యః స్వార్థే ప్రత్యయః। జాత్యా, క్రియయా, గునేన, సంజ్ఞయా వా సముదాయాదేకదేశస్య పృథక్కరణం నిర్ధారణమ్। కతరో భవతోః కఠః। కతరో భవతోః కారకః। కతరో భవతోః పటుః। కతరో భవతోర్దేవదత్తః। యతరో భవతోః కారకః। యతరో భవతోః పతుః। యతరో భవతోర్దేవదత్తః, తతర ఆగచ్ఛతు। మహావిభాషయా చాత్ర ప్రత్యయో వికల్ప్యతే। కో భవతోర్దేవదత్తః, స ఆగచ్ఛతు। నిర్ధారణే ఇతి విసయసప్తమీనిర్దేశః। ద్వయోః ఇతి సముదాయాన్ నిర్ధారణవిభక్తిః। ఏకస్య ఇతి నిర్దేశః నిర్ధర్యమాణనిర్దేశః।

.

౨048. వా బహూనాం జాతిపరిప్రశ్నే డతమచ్ [5.3.93]

వా అవ్యయమ్ బహూనామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ జాతిపరిప్రశ్నే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ డతమచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

బహూనామ్ ఏకస్య జాతిపరిప్రశ్నే నిర్ధారణే కిమ్-యత్-తదోః డతమచ్ వా

(సి.కౌ) బహూనాం మధ్యే ఏకస్య నిర్ధారణే డతమచ్ వా స్యాత్ । జాతిపరిప్రశ్న ఇతి ప్రత్యాఖ్యాతమాకరే । కతమో భవతాం కఠః । యతమః । తతమః । వాగ్రహణమకజర్థమ్ । యకః । సకః । మహావిభాషయా । యః । సః ।కిమోఽస్మిన్విషయే డతరజపి (వార్తికమ్) ॥ కతరః ॥

(కాశికా) కింయత్తదః ఇతి వర్తతే నిర్ధారనే, ఏకస్య ఇతి చ। బహూనామ్ ఇతి నిర్ధారనే షష్ఠీ। బహునాం మధ్యే ఏకస్య నిర్ధారనే గమ్యమానే జాతిపరిప్రశ్నవిషయేభ్యః కిమాదిభ్యః వా డతమచ్ ప్రత్యయో భవతి। కతమో భవతాం కఠః। యతమో భవతామ్ కఠః, తతమ ఆగచ్ఛతు। వావచనమకజర్థమ్। యకో

భవతాం కఠః, సక ఆగచ్ఛతు। మహావిభాషా చ ప్రత్యయవికలోపార్థా అనువర్తతే ఏవ। కో భవతాం కఠః। యో భవతాం కఠః, స ఆగచ్ఛతు। జాతిపరిప్రశ్నే ఇతి కిమ్? కో భవతామ్ దేవదత్తః। పరిప్రశ్నగ్రహణం చ కిమ ఏవ విశేషణం, న యత్తదోః, అసమ్భవాత్। జాతిగ్రహణం తు సర్వైరేవ సమ్బధ్యతే। కిమోఽస్మిన్ విషయే డతరమపి ఇచ్ఛన్తి కేచిత్, కతరో భవతాం కాలాపః ఇతి। తత్ర కతరకతమౌ జాతిపరిప్రశ్నే 2.1.63 ఇతి వచనాత్ సిద్ధమ్।

.

౨౦౪౯. ఏకాచ్చ ప్రాచామ్ [5.3.94]

ఏకాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ ప్రాచామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

ద్వయోః ఏకస్య నిర్ధారణే ఏకాత్ డతరచ్, బహూనామ్ ఏకస్య నిర్ధారణే ఏకాత్ డతమచ్ - (ఇతి) ప్రాచామ్ (మతమ్)।

(సి.కౌ) డతరచ్ డతమచ్చ స్యాత్ । అనయోరేకతరో మైత్రః । ఏషామేకతమః ॥

(కాశికా) ఏకశబ్దాత్ ప్రాచామాచార్యాణాం మతేన డతరచ్ డతమచిత్యేతౌ ప్రత్యయౌ భవతః స్వస్మిన్ విష్యఏ। చకారో డతరచోఽనుకర్షణార్థః। ద్వయోర్నిర్ధారనే డతరచ్, బహూనాం నిర్ధారనే డతమచ్। జాతిపరిప్రశ్నే ఇతి న అనువర్తతే। సామాన్యేన విధానమ్। ఏకతరో భవతోర్దేవదత్తః। ఏకతమో భవతాం దేవదత్తః। ప్రాచాంగ్రహణం పూజార్థం, వికల్పోఽనువర్తతే ఏవ।

.

౨౦౫౦. అవక్షేపణే కన్ [5.3.95]

అవక్షేపణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ కన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అవక్షేపణే కన్

(సి.కౌ) వ్యాకరణకేన గర్వితః వ్యాకరణకః । యేనేతరః కుత్స్యతే తదిహోదాహరణమ్ । స్వతః కుత్సితే తు కుత్సితే (కౌముదీ-2029) ఇత్యస్య ॥। ఇతి తద్ధితాధికారే ప్రాగివీయప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) అవక్షియతే యేన తదవక్షేపణమ్। తస్మిన్ వర్తమానాత్ ప్రతిపదికాత్ కన్ప్రత్యయో భవతి। వ్యాకరణకేన నామ త్వం గర్వితః। యాజ్ఞిక్యకేన నామ త్వం గర్వితః। పరస్య కుత్సార్థం యదుపాదీయతే తదిహ ఉదాహరణమ్। యత్ పునః స్వయమ్ ఏవ కుత్సితం తత్ర కుత్సితే 5.3.74 ఇత్యనేన కన్ప్రత్యయో భవతి, దేవదత్తకః, యజ్ఞదత్తకః ఇతి। ప్రాగివీయస్య పూర్ణోఽవధిః।

.

౭౦51. ఇవే ప్రతికృతౌ [5.3.96]

ఇవే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ప్రతికృతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఇవే ప్రతికృతౌ కన్

(సి.కౌ) ॥ అథ తద్ధితాధికారే స్వార్థికప్రకరణమ్ ॥ కన్ స్యాత్ । అశ్వ ఇవ ప్రతికృతిః అశ్వకః । ప్రతికృతౌ కిమ్ । గౌరివ గవయః ॥

(కాశికా) కనిత్యనువర్తతే। ఇవార్థే యత్ ప్రాతిపదికం వర్తతే తస్మాత్ కన్ ప్రత్యయో భవతి। ఇవార్థః సాదృశ్యం, తస్య విశేషణం ప్రతికృతిగ్రహణమ్। ప్రతికృతిః ప్రతిరూపకం, ప్రతిచ్ఛన్దకమ్। అశ్వ ఇవ అయమశ్వప్రతికృతిః అశ్వకః। ఉష్ట్రకః। గర్దభకః। ప్రతికృతౌ ఇతి కిమ్? గౌరివ గవయః।

.

౭౦52. సంజ్ఞాయాం చ [5.3.97]

సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

సంజ్ఞాయామ్ ఇవే కన్

(సి.కౌ) ఇవార్థే కన్ స్యాత్సముదాయేన చేత్సంజ్ఞా గమ్యతే । అప్రతికృత్యర్థమారమ్భః । అశ్వసదృశస్య సంజ్ఞా । అశ్వకః । ఉష్ట్రకః ॥

(కాశికా) ఇవ ఇత్యనువర్తతే, కనితి చ। ఇవార్థే గమ్యమానే కన్ప్రత్యయో భవతి, సముదాయేన చేత్ సంజ్ఞా గమ్యతే। అప్రతికృత్యర్థ ఆరమ్భః। అశ్వసదృశస్య సంజ్ఞా అశ్వకః। ఉష్ట్రకః। గర్దభకః।

.

౭౦53. లుమ్మనుష్యే [5.3.98]

లుప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ మనుష్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఇవే మనుష్యే సంజ్ఞాయామ్ కనః లుప్

(సి.కౌ) సంజ్ఞాయాం విహితస్య కనో లుప్స్యాన్మనుష్యే వాచ్యే । చఞ్చా తృణమయః పుమాన్ । చఞ్చేవ మనుష్యశ్చఞ్చా । వర్ధికా ॥

(కాశికా) సంజ్ఞాయామ్ ఇత్యేవ। సంజ్ఞాయాం విహితస్య కనో మనుస్యేఽభిధేయే లుబ్ భవతి। చఞ్చేవ మనుష్యః చఞ్చా। దాసీ। ఖరకుటీ। మనుస్యే ఇతి కిమ్? అశ్వకః। ఉష్ట్రకః। గర్దభకః। దేవపథాదేరాకృతిగణత్వాత్ తస్య ఏవ అయం ప్రపఞ్చో వేదితవ్యః।

.

౭౦54. జీవికార్థే చాపణ్యే [5.3.99]

జీవికార్థే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అపణ్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఇవే కనః జీవికార్థే అపణ్యే లుప్

(సి.కౌ) జీవికార్థం యదవిక్రీయమాణం తస్మిన్నన్వాచ్యే కనో లుప్స్యాత్ । వాసుదేవః । శివః । స్కన్దః । దేవలకానాం జీవికార్థాసు దేవప్రతికృతిష్విదమ్ । అపణ్యే కిమ్ । హస్తికాన్విక్రీణీతే ॥

(కాశికా) జీవికార్థం యదపణ్యమ్ తస్మిన్నభిధేయే కనో లుబ్ భవతి। విక్రీయతే యత్ తత్ పణ్యం। వాసుదేవః। శివః। స్కన్దః। విష్ణుః। ఆదిత్యః। దేవలకాదీనాం జీవికార్థా దేవప్రతికృతయ ఉచ్యన్తే। అపణ్యే ఇతి కిమ్? హస్తికాన్ విక్రీణీతే। అశ్వకాన్। రథకాన్। దేవపథాదేరేవ అయం ప్రపఞ్చః।

.

2055. దేవపథాదిభ్యశ్చ [5.3.100]

దేవపథాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

ఇవే కనః దేవపథాదిభ్యః లుప్

(సి.కౌ) కనో లుప్స్యాత్ । దేవపథః । హంసపథః । ఆకృతిగణోఽయమ్ ॥

(కాశికా) ఇవే ప్రతికృతౌ 5.3.96, సఞ్జ్ఞాయాం చ 5.3.97 విహితస్య కనో దేవపథాదిభ్య ఉత్తరస్య లుబ్ భవతి। ఆదిశబ్దః ప్రకారే। ఆకృతిగణశ్చ అయమ్। దేవపథః। హంసపథః। అర్చాసు పూజనార్థాసు చిత్రకర్మధ్వజేషు చ। ఇవే ప్రతికృతౌ లోపః కనో దేవపథాదిషు। అర్చాసు తావత్ శివః। విష్ణుః। చిత్రకర్మణి అర్జునః। దుర్యోధనః। ధ్వజేషు కపిః। గరుడః। సింహః। దేవపథ। హంస్పథ। వారిపథ। జలపథ। రాజపథ। శతపథ। సింహగతి। ఉష్ట్రగ్రీవా। చామరజ్జు। రజ్జు। హస్త। ఇన్ద్ర। దణ్డ। పుష్ప। మత్స్య।

.

2056. వస్తేర్ఢఞ్ [5.3.101]

వస్తేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఢఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

వస్తేః ఇవే ఢఞ్

(సి.కౌ) ఇవేత్యనువర్తత ఏవ । ప్రతికృతావితి నివృత్తమ్ । వస్తిరివ వాస్తేయమ్ । వాస్తేయీ ॥

(కాశికా) ఇవ ఇత్యనువర్తతే। ఇతః ప్రభృతి ప్రత్యయాః సామాన్యేన భవన్తి, ప్రతికృతౌ చప్రతికృతౌ చ। వస్తిశబ్దాదివార్థే ద్యోత్యే ఠఞ్ ప్రత్యయో భవతి। వస్తిరివ వాస్తేయః। వాస్తేయీ।

.

2057. శిలాయా ఢః [5.3.102]

శిలాయాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఢః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

శిలాయాః ఇవే ఢః

(సి.కౌ) శిలేవ శిలేయమ్ । శిలాయా ఇతి యోగవిభాగాడ్ఢఞపీత్యేకే । శైలేయమ్ ॥

(కాశికా) శిలాశబ్దాదివార్థే ఢః ప్రత్యయో భవతి। శిలేవ శిలేయం దధి। కేచిదత్ర ఢఞమపి ఇచ్ఛన్తి, తదర్థం యోగవిభాగః కర్తవ్యః। శిలాయాః ఢఞ్ ప్రత్యయో భవతి। శైలేయమ్। తతో ఢః। శిలేయమ్।

.

2058. శాఖాదిభ్యో యత్ [5.3.103]

శాఖాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ యత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

శాఖాదిభ్యః ఇవే యత్

(సి.కౌ) శాఖేవ శాఖ్యః । ముఖ్యః । జఘనమివ జఘన్యః । అగ్ర్యః । శరణ్యః ॥

(కాశికా) శాఖా ఇత్యేవమాదిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః యత్ప్రత్యయో భవతి ఇవార్థే శాఖేవ శఖ్యః। ముఖ్యః। జఘన్యః। శాఖా। ముఖ। జఘన। శృఙ్గ। మేఘ। చరణ। స్కన్ధ। శిరస్। ఉరస్। అగ్ర। శరన। శాఖాదిః।

.

2059. ద్రవ్యం చ భవ్యే [5.3.104]

ద్రవ్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ భవ్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

భవ్యే ద్రవ్యమ్ (నిపాత్యతే)

(సి.కౌ) ద్వవ్యమయం బ్రాహ్మణః ॥

(కాశికా) ద్రవ్యశబ్దో విపాత్యతే భవ్యేఽభిధేయే। ద్రుశబ్దాదివార్థే యత్ప్రత్యయో నిపాత్యతే। ద్రవ్యమ్, భవ్యః, ఆత్మవానధిప్రేతానామర్థనాం పాత్రభూత ఉచ్యతే। ద్రవ్యోఽయం రాజపుత్రః। ద్రవ్యోఽయం మాణవకః।

.

2060. కుశాగ్రాచ్ఛః [5.3.105]

కుశాగ్రాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఛః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

కుశాగ్రాత్ ఇవే ఛః

(సి.కౌ) కుశాగ్రమివ కుశాగ్రీయా బుద్ధిః ॥

(కాశికా) కుశాగ్రశబ్దాదివార్థే ఛః ప్రత్యయో భవతి। కుశాగ్రమ్ ఇవ సూక్ష్మత్వాత్ కుశాగ్రీయా బుద్ధిః। కుశాగ్రీయం శస్త్రమ్।

.

2061. సమాసాచ్చ తద్విషయాత్ [5.3.106]

సమాసాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ తద్విషయాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

తద్విషయాత్ సమాసాత్ ఇవే ఛః

(సి.కౌ) ఇవార్థవిషయాత్సమాసాచ్ఛః స్యాత్ । కాకతాలీయో దేవదత్తస్య వధః । ఇహ కాకతాలసమాగమసదృశశ్చౌరసమాగమ ఇతి సమాసార్థః ॥ తత్ప్రయుక్తః కాకమరణసదృశస్తు ప్రత్యయార్థః । అజాకృపాణీయః । అతర్కితోపనత ఇతి ఫలితోఽర్థః ॥

(కాశికా) తదిత్యనేన ప్రకృత ఇవార్థో నిర్దేశ్యతే। ఇవార్థవిషయాత్ సమాసాదపరస్మిన్నివార్థే ఏవ ఛన్ః ప్రత్యయో భవతి। కాలతాలీయమ్। అజాకృపాణీయమ్। అన్ధకవర్తకీయమ్। అతర్కితోపనతం చిత్రీకరణముచ్యతే। తత్ కథమ్? కాకస్యాగమనం యాదృచ్ఛికమ్, తాలస్య పతనం చ। తేన తలేన పతతా కాకస్య వధఃకృతః। ఏవమ్ ఏవ దేవదత్తస్య తత్రాగమనం, దస్యూనాం చ ఉపనిపాతః। తైశ్చ తస్య వధః కృతః। తత్ర యో దేవదత్తస్య దస్యూనాం చ సమాగమః, స కాకతాలసమాగమసదృశః ఇత్యేకః ఉపమార్థః, అతశ్చ దేవదత్తస్య వధః, స కాలతాలవధసదృశః ఇతి ద్వితీయః ఉపమార్థః। తత్ర ప్రథమే సమాసః, ద్వితీయే ప్రత్యయః। సమాసశ్చ అయమస్మాదేవ జ్ఞాపకాత్, న హ్యస్య అపరం సక్షణమస్తి। సుప్సుపేతి వా సమాసః। స చ ఏవమ్ విషయ ఏవ।

.

౭౦౬౭. శర్కరాదిభ్యోఽణ్ [5.3.107]

శర్కరాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

శర్కరాదిభ్యః ఇవే అణ్

(సి.కౌ) శర్కరేవ శార్కరమ్ ॥

(కాశికా) శర్కరా ఇత్యేవమాదిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః ఇవార్థే అణ్ ప్రత్యయో భవతి। శర్కరా ఇవ శార్కరమ్। కాపాలికమ్। శర్కరా। కపాలికా। పిష్టిక। పుణ్డరీక। శతపత్ర। గోలోమన్। గోపుచ్ఛ। నరాచీ । నకులా। సికతా। శర్కరాదిః।

.

౭౦౬౩. అఙ్గుల్యాదిభ్యష్ఠక్ [5.3.108]

అఙ్గుల్యాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ఠక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అఙ్గుల్యాదిభ్యః ఇవే ఠక్

(సి.కౌ) అఙ్గులీవ ఆఙ్గులికః । భరుజేవ భారుజికః ॥

(కాశికా) అఙ్గుల్యాదిభ్యః ఇవార్థే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి। అఙ్గులీవ ఆఙ్గులికః। భారుజికః। అఙ్గులి। భరుజ। బభ్రు। వల్గు। మణ్డర। మణ్డల। శష్కుల। కపి। ఉదశ్విత్। గోణీ। ఉరస్। శిఖర। కులిశ। అఙ్గుల్యాదిః।

.

౽064. ఏకశాలాయాష్ఠజన్యతరస్యామ్ [5.3.109]

ఏకశాలాయాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఠచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఏకశాలాయాః ఇవే ఠచ్, అన్యతరస్యామ్ ఠక్

(సి.కౌ) ఏకశాలాశబ్దాదివార్థే ఠజ్వా పక్షే ఠక్ । ఏకశాలేవ ఏకశాలికః । ఐకశాలికః ॥

(కాశికా) ఏకశాలాశబ్దదివార్థేఽన్యతరస్యాం ఠచ్ ప్రత్యయో భవతి। అన్యతరస్యాంగ్రహణేన అనన్తరః ఠక్ ప్రాప్యతే। ఏకశాలేవ ఏకశాలికః, ఐకశాలికః।

.

౽065. కర్కలోహితాదీకక్ [5.3.110]

కర్క-లోహితాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఈకక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

కర్క-లోహితాత్ ఇవే ఈకక్

(సి.కౌ) కర్కః శుక్లోఽశ్వః స ఇవ కార్కీకః । లౌహితీకః స్ఫటికః ॥

(కాశికా) కర్కలోహితశబ్దాభ్యామ్ ఇవార్థే ఈకక్ ప్రత్యయో భవతి। కర్కః శుక్లోఽశ్వః, తేన సదృశః కార్కీకః। లౌహితీకః స్ఫటికః। స్వయమలోహితోఽప్యుపాశ్రయవశాత్ తథా ప్రతీయతే।

.

౽066. పూగాఞ్ఞ్యోఽగ్రామణీపూర్వాత్ [5.3.112]

పూగాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఞ్యః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అగ్రామణీపూర్వాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

అగ్రామణీపూర్వాత్ పూగాత్ ఞ్యః

(సి.కౌ) ఇవార్థో నివృత్తః । నానాజాతీయా అనియతవృత్తయోఽర్థకామప్రధానాః సఙ్ఘాః పూగాస్తద్వాచకాత్స్వార్థే ఞ్యః స్యాత్ । లౌహితధ్వజ్యః । వ్రాతచ్ఫఞోరస్త్రియామ్ (కౌముదీ-1100) । వ్రాతే । కాపోతపాక్యః । చ్ఫఞ్ । కౌఞ్జాయన్యః । బ్రాధ్నాయన్యః ॥

(కాశికా) ఇవార్థే ఇతి నివృత్తమ్। నానాజాతియా అనియతవృత్తయోఽర్థకామప్రధానాః సఙ్ఘః పూగాః। పూగవాచినః ప్రాతిపదికాతగ్రామణీపూర్వాత్ స్వార్థే ఞ్యః ప్రత్యయో భవతి। లౌహధ్వజ్యః, లౌహధ్వజ్యౌ, లోహధ్వజాః। శైవ్యః, శైబ్యౌ, శిబయః। చాతక్యః, చాతక్యౌ, చాతకాః। అగ్రామణీపూర్వాతితి కిమ్? దేవదత్తో గ్రామణీరేషాం త ఇమే దేవదత్తకాః। యజ్ఞదత్తకాః।

.

౽067. ఆయుధజీవిసంఘాఞ్ఞ్యడ్వాహీకేష్వబ్రాహ్మణరాజన్యాత్ [5.3.114]

ఆయుధజీవిసఙ్ఘాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఞ్యట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వాహీకేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ అబ్రాహ్మణ-రాజన్యాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

వాహీకేషు ఆయుధజీవిసఙ్ఘాత్ అబ్రాహ్మణ-రాజన్యాత్ ఞ్యట్

(సి.కౌ) వాహీకేషు య ఆయుధజీవిసఙ్ఘస్తద్వాచినః స్వార్థే ఞ్యట్ । క్షౌద్రక్యః । మాలవ్యః । టిత్వాన్ఙీప్ । క్షౌద్రకీ । ఆయుధేతి కిమ్ । శబరాః । అబ్రాహ్మణేతి కిమ్ । గౌపాలకాః । శాలఙ్కాయనాః । బ్రాహ్మణే తద్విశేషగ్రహణమ్ । రాజన్యే స్వరూపగ్రహణమ్ ॥

(కాశికా) ఆయుధజీవినాం సఙ్ఘః ఆయుధజీవిసఙ్ఘః। స వాహీకైర్విశేష్యతే। వాహీకేషు య ఆయుధజీవిసఙ్ఘః, తద్వాచినః ప్రాతిపదికాత్ బ్రాహ్మణరాజన్యవర్జితాత్ స్వార్థే ఞ్యట్ ప్రత్యయో భవతి। బ్రాహ్మణే తద్విశేషగ్రహణమ్। రాజన్యే తు స్వరూపగ్రహణమ్ ఏవ। టకారో ఙీబర్థః, తేన అస్త్రియామ్ ఇతి న అనువర్తతే। కౌణ్డీబృస్యః, కౌణ్డీవృస్యౌ, కౌణ్డీవృసాః। క్షౌద్రక్యః, క్షౌద్రక్యౌ, క్షుద్రకాః। మాలవ్యః, మాలవ్యౌ, మాలవాః। స్త్రియామ్ కౌణ్డీవృసీ। క్షౌద్రకీ। మాలవీ। ఆయుధజీవిగ్రహణం కిమ్? మల్లాః। శయణ్డాః। సఙ్ఘగ్రహణం కిమ్? సమ్రాట్। వాహీకేసు ఇతి కిమ్? శబరాః। పులిన్దాః। అబ్రాహ్మణరాజన్యాతితి కిమ్? గోపాలవా బ్రాహ్మణాః। శాలఙ్కాయనా రాజన్యాః।

.

2068. వృకాట్టేణ్యణ్ [5.3.115]

వృకాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ టేణ్యణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఆయుధజీవిసఙ్ఘాత్ వృకాత్ టేణ్యణ్

(సి.కౌ) ఆయుధజీవిసఙ్ఘవాచకాత్స్వార్థే । వార్కేణ్యః । ఆయుధేతి కిమ్ । జాతిశబ్దాన్మా భూత్ ॥

(కాశికా) ఆయుధజీవిసఙ్ఘాతితి వర్తతే। వృకశదాతాయుధజీవినః స్వార్థే టేణ్యణ్ ప్రత్యయో భవతి। టకారో ఙీబర్థో, ణకారో వృద్ధ్యర్థః। వార్కేణ్యః, వార్కేణ్యౌ, వృకాః। ఆయుధజీవిసఙ్ఘవిశేషణం, జాతిశబ్దాన్ మా భూత్। కామక్రోధౌ మనుష్యాణాం ఖాదితారౌ వృకావివ।

.

2069. దామన్యాదిత్రిగర్తషష్ఠాచ్ఛః [5.3.116]

దామన్యాది-త్రిగర్తషష్ఠాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఛః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఆయుధజీవిసఙ్ఘాత్ దామన్యాది-త్రిగర్తషష్ఠాత్ ఛః

(సి.కౌ) దామన్యాదిభ్యస్త్రిగర్తషష్ఠేభ్యశ్చాయుధజీవిసఙ్ఘవాచిభ్యః స్వార్థే ఛః స్యాత్ । త్రికర్తః షష్ఠో వర్గో యేషాం తే త్రిగర్తషష్ఠాః ॥ ఆహుస్త్రిగర్తషష్ఠాంస్తు కౌణ్డోపరథదాణ్డకీ ॥ క్రౌష్టుకిర్జాలమానిశ్చ బ్రహ్మగుప్తోఽథ జాలకిః ॥ 1 ॥ దామనీయః । దామనీయౌ । దామనయః । ఔలపి । ఔలపీయః । త్రిగర్తః । కౌణ్డోపరథీయః । దాణ్డకీయః ॥

(కాశికా) ఆయుధజీవిసఙ్ఘాతితి వర్తతే। దామన్యాదిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః త్రిగర్తషష్ఠేభ్యః చ ఆయుధజీవిసఙ్ఘవాచిభ్యః స్వార్థే ఛః ప్రత్యయో భవతి। యేషామాయుధజీవినాం సఙ్ఘానాం షడన్తవర్గాస్ తేషామ్ చ త్రిగర్తః షష్ఠః। త్రిగర్తః షష్ఠో యేషాం తే త్రిగర్తషష్ఠాః ఇత్యుచ్యన్తే। తేషు చ ఇయం స్మృతిః ఆహుస్త్రిగర్తషష్ఠాంస్తు కౌణ్డోపరథదాణ్డకీ। క్రౌష్టకిర్జాలమానిశ్చ బ్రాహ్మగుప్తోఽర్థ జానకిః। ఇతి। దామన్యాదిభ్యస్ తావత్ దామనీయః, దామనీయౌ, దామనయః। ఔలపీయః, ఔలపీయౌ, ఉలపయః। త్రిగర్తషష్ఠేభ్యః ఖల్వపి కౌణ్డోపరథీయః, కౌణ్డోపరథీయౌ, కౌణ్డోపరథాః। దాణ్డకీయః, దాణ్డకీయౌ, దాణ్డకయః। కౌష్టకీయః। జాలమానీయః। బ్రహమగుప్తీయః। జానకీయః। దామనీ। ఔలపి। ఆకిదన్తీ। కాకరన్తి। కాకదన్తి। శత్రున్తపి। సార్వసేని। బిన్దు। మౌఞ్జాయన। ఉలభ। సావిత్రీపుత్ర। దామన్యాదిః।

.

2070. పర్శ్వాదియౌధేయాదిభ్యామణఞౌ [5.3.117]

పర్శ్వాది-యౌధేయాదిభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ అణ్-అఞౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

ఆయుధజీవిసఙ్ఘాత్ పర్శ్వాది-యౌధేయాదిభ్యామణ్-అఞౌ

(సి.కౌ) ఆయుధజీవిసఙ్ఘవాచిభ్య ఏభ్యః క్రమాదణఞౌ స్తః స్వార్థే । పార్శవః । పార్శవౌ । పర్శవః । యౌధేయః । యౌధేయౌ । యౌధేయాః ॥

(కాశికా) ఆయుధజీవిసఙ్ఘాతిత్యేవ। పర్శ్వాదిభ్యః యౌధేయాదిభ్యశ్చ ప్రాతిపదికేభ్యః ఆయుధజీవిసఙ్ఘవాచిభ్యః స్వార్థేఽణఞౌ ప్రత్యయౌ భవతః। పార్శవః, పర్శవౌ, పార్శవః। ఆసురః, ఆసురౌ, అసురాః। యౌధేయః। శౌక్రేయః। పర్శు। అసుర। రక్షస్। బాహ్లీక। వయస్। మరుత్। దశార్హ। పిశాచ। విశాల। అశని। కార్షాపణ। సత్వత్। వసు। పర్శ్వాదిః। యౌధేయ। కౌశేయ। క్రౌశేయ। శౌక్రేయ। శౌభ్రేయ। ధార్తేయ। వార్తేయ। జాబాలేయ। త్రిగర్త। భరత। ఉశీనర। యౌధేయాదిః।

.

2071. అభిజిద్విదభృచ్ఛాలావచ్ఛిఖావచ్ఛమీవదూర్ణావచ్ఛ్రుమదణో యఞ్ [5.3.118]

అభిజిత్-విదభృత్-శాలావత్-శిఖావత్-శమీవత్-ఊర్ణావత్-శ్రుమత్-అణః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అభిజిత్-విదభృత్-శాలావత్-శిఖావత్-శమీవత్-ఊర్ణావత్-శ్రుమత్-అణః యఞ్

(సి.కౌ) అభిజిదాదిభ్యోఽణన్తేభ్యః స్వార్థే యఞ్ స్యాత్ । అభిజితోఽపత్యమాభిజిత్యః । వైదభృత్యః । శలావత్యః । శైఖావత్యః । శామీవత్యః । ఔర్ణావత్యః । శ్రౌమత్యః ॥

(కాశికా) ఆయుధజీవిసఙ్ఘాతితి నివృత్తమ్। అభిజిదాదిభ్యోఽణన్తేభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః స్వార్థే యఞ్ ప్రత్యయో భవతి। అభిజితోఽపత్యమ్ ఇత్యణ్, తదన్తాద్ యఞ్। ఆభిజిత్యః, ఆభిజిత్యౌ, ఆభిజితాః। వైదభృత్యః, వైదభృత్యౌ, వైదభృతాః। శాలావత్యః, శాలావత్యౌ, శాలావతాః। శైఖావత్యః। శామీవత్యః। ఔర్ణావత్యః। శ్రౌమత్యః। గోత్రప్రత్యయస్య అత్ర అణో గ్రహణమ్ ఇష్యతే। అభిజితో ముహూర్తః, ఆభిజితఃస్థాలీపాకః ఇత్యత్ర న భవతి।

.

౭౦౭౨. ఞ్యాదయస్తద్రాజాః [5.3.119]

ఞ్య-ఆదయః ప్రథమా-బహువచనమ్ తద్రాజాః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఞ్య-ఆదయః తద్రాజాః

(సి.కౌ) పూగాఞ్యః - (కౌముదీ-2066) ఇత్యారభ్య ఉక్తా ఏతత్సంజ్ఞాః స్యుః । తేనాస్త్రియాం బహుషు లుక్ । లోహితధ్వజాః । కపోతపాకాః । కౌఞ్జాయనాః । బ్రాధ్నాయనా ఇత్యాది ॥

(కాశికా) పూగాఞ్ ఞ్యోఽగ్రామణీపూర్వాత్ 5.3.112 ఇత్యతః ప్రభృతి యే ప్రత్యయాః, తే తద్రాజసంజ్ఞా భవన్తి। తథా చ ఏవ ఉదాహృతమ్। తద్రాజప్రదేశాః తద్రాజస్య బహుసు ఇత్యేవమాదయః। ఇతి శ్రీజయాదిత్యవిరచితాయాం కాశికాయాం వృత్తౌ పఞ్చమాధ్యాయస్య తృతీయః పాదఃపఞ్చమాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః।

.

౭౦౭౩. పాదశతస్య సంఖ్యాదేర్వీప్సాయాం వున్ లోపశ్చ [5.4.1]

పాద-శతస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సంఖ్యాదేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ వీప్సాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ వున్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ లోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

సంఖ్యాదేః పాద-శతస్య వీప్సాయామ్ వున్ లోపః చ

(సి.కౌ) లోపవచనమనైమిత్తికత్వార్థమ్ । అతో న స్థానివత్ । పాదః పత్ (కౌముదీ-414) । తద్ధితార్థ (కౌముదీ-728) ఇతి సమాసే కృతే ప్రత్యయః । వున్నన్తం స్త్రియామేవ । ద్వౌ ద్వౌ పాదౌ దదాతి ద్విపదికామ్ ॥ ద్విశతికామ్ ।పాదశతగ్రహణమనర్థకమన్యత్రాపి దర్శనాత్ (వార్తికమ్) ॥ ద్విమోదకికామ్ ॥

(కాశికా) పాదశతాన్తస్య సఙ్ఖ్యాదేః ప్రాతిపదికస్య వీప్సాయాం ద్యోత్యాయాం వున్ ప్రత్యయో భవతి। తత్సన్నియోగేన చాన్తస్య లోపో భవతి। యస్య ఇతి లోపేన ఏవ సిద్ధే పునర్వచనమనైమిత్తికార్థమ్। యస్య ఇతి లోపః పరనిమిత్తకః। తస్య స్థానివద్భావాత్ పాదః పత్ 6.4.130 ఇతి పద్భావో న స్యాత్। అస్య త్వనైమిత్తికత్వాన్ న స్థానివత్త్వమ్। ద్వౌ ద్వౌ పాదౌ దదాతి ద్విపదికాం దదాతి। ద్వే ద్వే శతే దదాతి ద్విశతికాం దదాతి। తద్ధితార్థ ఇతి సమాసః। తతః ప్రత్యయః। స్వభావాచ్ చ వున్ప్రత్యయాన్తం స్త్రియామ్ ఏవ వర్తతే। పాదశతస్య ఇతి కిమ్? ద్వౌ ద్వౌ మాషౌ దదాతి। సఙ్ఖ్యాదేః ఇతి కిమ్? పాదం పాదం దదాతి। వీప్సాయామ్ ఇతి కిమ్? ద్వౌ పాదౌ దదాతి। ద్వే శతే దదాతి। పాదశతగ్రహణమనర్థకమ్। అన్యత్ర అపి దర్శనాత్। ద్విమోదకికాం దదాతి త్రిమోదకికాం దదాతి।

.

2074. దణ్డవ్యవసర్గయోశ్చ [5.4.2]

దణ్డ-వ్యవసర్గయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

సంఖ్యాదేః పాద-శతస్య దణ్డ-వ్యవసర్గయోః వున్ లోపః చ

(సి.కౌ) వున్ స్యాత్ । అవీప్సార్థమిదమ్ । ద్వౌ పాదౌ దణ్డితః ద్విపదికామ్ । ద్విశతికామ్ । వ్యవసృజతి దదాతీత్యర్థః ॥

(కాశికా) దమనం దణ్డః। దానం వ్యవసర్గః। దణ్డవ్యవసర్గయోః గమ్యమానయోః పాదశతాన్తస్య ప్రాతిపదికస్య సఙ్ఖ్యాదేః వున్ప్రత్యయో భవతి, అన్తలోపశ్చ। అవీప్సార్థోఽయమారమ్భః। ద్వౌ పాదౌ దణ్డితః ద్విపదికాం దణ్డితః। ద్వౌ పాదౌ వ్యవసృజతి ద్విపదికాం వ్యవసృజతి। ద్విశతికాం దణ్డితః। త్రిశతికామ్। ద్విశతికాం వ్యవసృజతి। త్రిశతికామ్।

.

2075. స్థూలాదిభ్యః ప్రకారవచనే కన్ [5.4.3]

స్థూలాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ప్రకారవచనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ కన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

స్థూలాదిభ్యః ప్రకారవచనే కన్

(సి.కౌ) జాతీయరోఽపవాదః । స్థూలకః । అణుకః ।చఞ్చద్బృహతోరుపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ చఞ్చత్కః । బృహత్కః ॥ (గణసూత్రమ్ -) సురాయా అహౌ । సురావర్ణోఽహిః సురకః ॥

(కాశికా) స్థూలాదిభ్యః ప్రకారవచనే ద్యోత్యే కన్ప్రత్యయో భవతి। జాతీయరః అపవాదః। ప్రకారో విశేషః। స్థూలప్రకారః స్థూలకః। అణుకః। మాషకః। కన్ప్రకరణే చఞ్చద్బృహతోరుపసఙ్ఖ్యానమ్। చఞ్చత్ప్రకారః

చఞ్చత్కః। బృహత్కః। చఞ్చద్బృహయోః ఇతి కేచిత్ పఠన్తి। తేషాం చఞ్చకః, బృహకః ఇతి ఉదాహరణం ద్రష్టవ్యమ్। స్థూల। అణు। మాష। ఇషు। కృష్ణ తిలేషు। యవ వ్రీహిషు। పాద్య కాలావదాతాః సురాయామ్। గోమూత్ర ఆచ్ఛాదనే। సురాయా అహౌ। జీర్ణ శాలిషు। పత్రమూలే సమస్తవ్యస్తే। కుమారీపుత్ర। కుమార। శ్వశుర। మణి। ఇతి స్థూలాదిః।

.

2076. అనత్యన్తగతౌ క్తాత్ [5.4.4]

అనత్యన్తగతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ క్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

అనత్యన్తగతౌ క్తాత్ కన్

(సి.కౌ) ఛిన్నకమ్ । భిన్నకమ్ । అభిన్నకమ్ ॥

(కాశికా) అత్యన్తగతిః అశేషసమ్బన్ధః, తదభావోఽనత్యన్తగతిః। అనత్యన్తగతౌ గమ్యమానాయాం క్తాన్తాత్ కన్ప్రత్యయో భవతి। భిన్నకః। ఛన్నకః। అనత్యన్తగతౌ ఇతి కిమ్? భిన్నమ్। ఛిన్నమ్।

.

2077. న సామివచనే [5.4.5]

న అవ్యయమ్ సామివచనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

క్తాన్తాత్ సామివచనే కన్ న

(సి.కౌ) సామిపర్యాయే ఉపపదే క్తాన్తాన్న కన్ । సామికృతమ్ । అర్ధకృతమ్ । అనత్యన్తగతేరిహ ప్రకృత్యైవాభిధానాత్పూర్వేణ కన్ న ప్రాప్తః । ఇదమేవ నిషేధసూత్రమత్యన్తస్వార్థికమపి కనం జ్ఞాపయతి । బహుతరకమ్ ॥

(కాశికా) సామివచనే ఉపపదే క్తాన్తాత్ కన్ప్రత్యయో న భవతి। సామికృతమ్। సామిభుక్తమ్। వానగ్రహణం పర్యాయార్థమ్। అర్ధకృతమ్। నేమకృతమ్। సామివచనే ప్రతిషేధానర్థక్యమ్, ప్రకృత్యాభిహితత్వాత్? ఏవం తర్హి న ఏవ అయమనత్యన్తగతౌ విహితస్య కనః ప్రతిషేధః, కిం తర్హి, స్వార్థికస్య। కేన పునః స్వర్థికః కన్ విహితః? ఏతదేవ జ్ఞాపకం భవతి స్వార్థే కనితి। తత్ర యదేతదుచ్యతే, ఏవం హి సూత్రమభిన్నతరకం భవతి, ఏతైర్హి బహుతరకం వ్యావృతే ఇత్యేవమాది, తదుపపన్నం భవతి।

.

2078. బృహత్యా ఆచ్ఛాదనే [5.4.6]

బృహత్యాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఆచ్ఛాదనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

బృహత్యాః ఆచ్ఛాదనే కన్

(సి.కౌ) కన్ స్యాత్ । ద్వౌ ప్రావారోత్తరాసఙ్గౌ సమౌ బృహతికా తథా ॥ ఆచ్ఛాదనే కిమ్ । బృహతీ ఛన్దః ॥

(కాశికా) కన్ననువర్తతే, న ప్రతిషేధః। బృహతీశబ్దాదాచ్ఛాదనే వర్తమానాత్ స్వార్థే కన్ ప్రత్యయో భవతి। బృహతికా। ఆచ్ఛాదనే ఇతి కిమ్? బృహతీఛన్దః।

.

2079. అషడక్షాశితఙ్గ్వలంకర్మాలమ్పురుషాధ్యుత్తరపదాత్ ఖః [5.4.7]

అషడక్ష-ఆశితఙ్గు-అలంకర్మ-అలమ్పురుష-అధ్యుత్తరపదాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఖః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అషడక్ష-ఆశితఙ్గు-అలంకర్మ-అలమ్పురుష-అధ్యుత్తరపదాత్ ఖః

(సి.కౌ) స్వార్థే । అషడక్షీణో మన్త్రః । ద్వాభ్యామేవ కృత ఇత్యర్థః । ఆశితా గావోఽస్మిన్నిత్యాశితఙ్గవీనమరణ్యమ్ । నిపాతనాత్పూర్వస్య ముమ్ । అలం కర్మణే అలంకర్మీణః । అలంపురుషీణః । ఈశ్వరాధీనః । నిత్యోఽయం ఖః । ఉత్తరసూత్రే విభాషాగ్రహణాత్ ॥ అన్యేఽపి కేచిత్స్వార్థికాః ప్రత్యయా నిత్యమిష్యతే । తమబాదయః ప్రాక్కనః । ఞ్యాదయః ప్రాగ్వునః । ఆమాదయః ప్రాఙ్మయటః । బృహతీజాత్యన్తాః సమాసాన్తాశ్చేతి భాష్యమ్ ॥

(కాశికా) అషడక్ష ఆశితఙ్గు అలఙ్కర్మ అలమ్పురుష ఇత్యేతేభ్యః అధ్యుత్తరపదాత్ చ స్వార్థే ఖః ప్రత్యయో భవతి। అవిద్యమానాని షడ్క్షీణి అస్య ఇతి బహువ్రీహిః। బహువ్రీహౌ సక్థ్యక్ష్ణోః ఇతి షచ్, తతః ఖప్రత్యయః। అషడక్షీణో మన్త్రః। యో ద్వాభ్యమ్ ఏవ క్రియతే న బహుభిః। ఆశితా గావోఽస్మిన్నరణ్యే ఆశితఙ్గవీనమరణ్యమ్। నిపాతనాత్ పూర్వపదస్య ముమాగమః। అకఙ్కర్మన్, అలమ్పురుషః ఇతి పర్యాదయో గ్లానద్యర్థే చతుర్థ్యా ఇతి సమాసః। అలం కర్మణే అలఙ్కకర్మీణః। అలం పురుషాయ అలంపురుషీణః। అధ్యుత్తరపదస్ తత్పురుసః। అధిశబ్దః శౌణ్డాదిసు పఠ్యతే। రాజాధీనః। నిత్యశ్చ అయం ప్రత్యయః, ఉత్తరత్ర విభాషాగ్రహణాత్। అన్యేఽపి స్వార్థికా నిత్యాః ప్రత్యయాః స్మర్యన్తే, తమబాదయః ప్రక్కనః, ఞ్యాదయః ప్రాగ్వునః, ఆమాదయః ప్రాఙ్ మయటః, బృహతీజాత్యన్తాః సమానాన్తాశ్చేతి।

.

2080. విభాషా అఞ్చేరదిక్స్త్రియామ్ [5.4.8]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అఞ్చేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అదిక్-స్త్రియామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

అదిక్-స్త్రియామఞ్చేః విభాషా ఖః

(సి.కౌ) అదిక్స్త్రీవృత్తేరఞ్చత్యన్తాత్ప్రాతిపదికాత్ఖః స్యాద్వా స్వార్థే । ప్రాక్, ప్రాచీనమ్ । ప్రత్యక్, ప్రతీచీనమ్ । అవాక్, అవాచీనమ్ । నికృష్టప్రతికృష్టార్వరేఫయాప్యావమాధమాః । అర్వన్తమఞ్చతీతి అర్వాక్ అర్వాచీనమ్ । అదిక్స్త్రియాం కిమ్ । ప్రాచీ దిక్ । ఉదీచీ దిక్ । దిగ్గ్రహణం కిమ్ । ప్రాచీనా బ్రాహ్మణీ । స్త్రీగ్రహణం కిమ్ । ప్రాచీనం గ్రామాదామ్రాః ॥

(కాశికా) అఞ్చత్యన్తాత్ ప్రాతిపదికాతదిక్స్త్రియాం వర్తమానాత్ స్వార్థే విభాషా ఖః ప్రత్యయో భవతి। ప్రాక్ ప్రాచీనమ్। అర్వాక్, అర్వాచీనమ్। అదిక్స్త్రియామ్ ఇతి కిమ్? ప్రాచీ దిక్। ప్రతీచీ దిక్। దిగ్గ్రహణం కిమ్? ప్రాచీనా బ్రాహ్మణీ। అవాచీనా। స్త్రీగ్రహణం కిమ్? ప్రాచీనం దిగ్రమణీయమ్। ఉదీచీనం దిగ్గ్రరమణీయమ్।

.

౨081. జాత్యన్తాచ్ఛ బన్ధుని [5.4.9]

జాత్యన్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఛ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)బన్ధుని సప్తమీ-ఏకవచనమ్

జాత్యన్తాత్ బన్ధుని ఛః

(సి.కౌ) బ్రాహ్మణజాతీయః । బన్ధుని కిమ్ । బ్రాహ్మణజాతిః శోభనా । జాతేర్వ్యఞ్జకం ద్రవ్యం బన్ధు ॥

(కాశికా) జాత్యన్తాత్ ప్రాతిపదికాత్ బన్ధుని వర్తమానాత్ స్వార్థే ఛః ప్రత్యయో భవతి। బధ్యతేऽస్మిఞ్ జాతిః ఇతి బన్ధుశబ్దేన ద్రవ్యముచ్యతే। యేన బ్రాహ్మణత్వాదిజాతిర్వ్యజ్యతే తద్బన్ధు ద్రవ్యమ్। బ్రాహ్మణమాతీయః, క్షత్రియజాతీయః, వైశ్యజాతీయః ఇతి బ్రాహ్మణాదిరేవ ఉచ్యతే। బన్ధుని ఇతి కిమ్? బ్రాహ్మణజాతిః శోభనా।

.

౨082. స్థానాన్తాద్విభాషా సస్థానేనేతి చేత్ [5.4.10]

స్థానాన్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సస్థానేన తృతీయా-ఏకవచనమ్ ఇతి అవ్యయమ్ చేత్ అవ్యయమ్

స్థానాన్తాత్ 'సస్థానేన చేత్' ఇతి విభాషా ఛః

(సి.కౌ) సస్థానేన తుల్యేన చేత్ స్థానాన్తమర్థవదిత్యర్థః । పితృస్థానీయః । పితృస్థానః । సస్థానేన కిమ్ । గోః స్థానమ్ ॥

(కాశికా) స్థానాన్తాత్ ప్రాతిపదికాత్ విభాషా ఛః ప్రత్యయో భవతి సస్థానేన చేత్ స్థానాన్తమర్థవద్ భవతి। సస్థానః ఇతి తుల్య ఉచ్యతే, సమానం స్థానమస్య ఇతి కృత్వా। పిత్రా తుల్యః పితృస్థానీయః, పితృస్థానః। మాతృస్థానీయః, మాతృస్థానః। రాజస్థానీయః, రాజస్థానః। సస్థానేన ఇతి కిమ్? గోస్థానమ్। అశ్వస్థానమ్।

ఇతికరణో వివక్షార్థః। తేన బహువ్రీహిః సస్థానశబ్దార్థముపస్థాపయతి, న తత్పురుషః। చేచ్ఛబ్దః సమ్బన్ధార్థః। ద్వేర్విభాషయోర్నిత్యా విధయః ఇతి పూర్వత్ర నిత్యవిధయః।

.

2083. అనుగాదినష్ఠక్ [5.4.13]

అనుగాదినః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఠక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అనుగాదినః ఠక్

(సి.కౌ) అనుగదతీత్యనుగాదీ । స ఏవ ఆనుగాదికః ॥

(కాశికా) అనుగదతీతి అనుగాదీ। అనుగాదిన్శబ్దాత్ స్వార్థే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి। ఆనుగాదికః।

.

2084. విసారిణో మత్స్యే [5.4.16]

విసారిణః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ మత్స్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

మత్స్యే విసారిణః అణ్

(సి.కౌ) అణ్ స్యాత్ । వైసారిణః । మత్స్యే ఇతి కిమ్ । విసారీ దేవదత్తః ॥

(కాశికా) విసరతీతి విసారీ। విసారిన్శబ్దాత్ స్వార్థే అణ్ ప్రత్యయో భవతి మత్స్యేఽభిధేయే। వైసారిణో మత్స్యః। మత్స్యే ఇతి కిమ్? విసారీ దేవదత్తః।

.

2085. సంఖ్యాయాః క్రియాభ్యావృత్తిగణనే కృత్వసుచ్ [5.4.17]

సంఖ్యాయాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ క్రియా-అభ్యావృత్తిగణనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ కృత్వసుచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

క్రియా-అభ్యావృత్తిగణనే సంఖ్యాయాః కృత్వసుచ్

(సి.కౌ) అభ్యావృత్తిర్జన్మ । క్రియాజన్మగణనవృత్తేః సంఖ్యాశబ్దాత్స్వార్థే కృత్వసుచ్ స్యాత్ । పఞ్చకృత్వో భుఙ్క్తే । సంఖ్యాయాః కిమ్ । భూరివారాన్భుఙ్క్తే ॥

(కాశికా) సఙ్ఖ్యాశబ్దేభ్యః క్రియాభ్యావృత్తిగణనే వర్తమానేభ్యః స్వార్థే కృత్వసుచ్ ప్రత్యయో భవతి। పౌనఃపున్యమభ్యావృత్తిః। ఏకకకార్తృణాం తుల్యజాతీయానాం క్రియాణాం జన్మసఙ్ఖ్యానం క్రియాభ్యావృత్తిగణనం, తత్ర ప్రత్యయః। పఞ్చవారాన్ భుఙ్క్తే పఞ్చకృత్వః। సప్తకృత్వః। సఙ్ఖ్యాయాః ఇతి కిమ్? భూరీన్ వారాన్ భుఙ్క్తే। క్రియాగ్రహణమ్ కిమర్థమ్, యావతా అభ్యవృత్తిః క్రియాయా ఏవ సమ్భవతి, న ద్రవ్యగుణయోః? ఉత్తరార్థం క్రియాగ్రహణమ్। ఏకస్య సకృచ్ చ 5.4.19 ఇత్యత్ర క్రియ

ఏవ గణ్యతే, న అభ్యావృత్తిః, అసమ్భవాత్। అభ్యావృత్తిగ్రహణం కిమ్? క్రియామాత్రగ్రహణే మా భూత్। పఞ్చ పాకాః। దశ పాకాః। గణనగ్రహణం కిమర్థమ్, యావతా గణనాత్మికైవ సఙ్ఖ్యా? అక్రియమాణే గణనగ్రహణే క్రియాభ్యావృత్తౌ వర్తమానేభ్యః సఙ్ఖ్యేయవచనేభ్య ఏవ ప్రత్యయః స్యాత్, శతవారాన్ భుఙ్క్తే శతకృత్వః ఇతి? ఇహ న స్యాత్, శతం వారాణాం భుఙ్క్తే ఇతి? న హ్యత్ర అభ్యావృత్తౌ శతశబ్దః, సఙ్ఖ్యానమాత్రవృత్తిత్వాత్। గణనగ్రహణాత్ తు సర్వత్ర సిద్ధం భవతి।

.

౨086. ద్విత్రిచతుర్భ్యః సుచ్ [5.4.18]

ద్వి-త్రి-చతుర్భ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ సుచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ద్వి-త్రి-చతుర్భ్యః క్రియా-అభ్యావృత్తిగణనే సుచ్

(సి.కౌ) కృత్వసుచోఽపవాదః । ద్విర్భుఙ్క్తే । త్రిః । రాత్సస్య (కౌముదీ-280) । చతుః ॥

(కాశికా) ద్వి త్రి చతురిత్యేతేభ్యః సఙ్ఖ్యాశబ్దేభ్యః క్రియాభ్యావృత్తిగణనే వర్తమానేభ్యః సుచ్ ప్రత్యయో భవతి। కృత్వసుచోఽపవాదః। ద్విర్భుఙ్క్తే। త్రిర్భుఙ్క్తే। చతుర్భుక్తమ్। చకారః స్వరార్థః।

.

౨087. ఏకస్య సకృచ్చ [5.4.19]

ఏకస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సకృత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

క్రియాగణనే ఏకస్య సకృత్, సుచ్ చ

(సి.కౌ) సకృదిత్యాదేశః స్యాచ్చాత్సుచ్ । సకృద్భుఙ్క్తే । సంయోగాన్తస్య (కౌముదీ-54) ఇతి సుచో లోపః న తు హల్ఙ్యాప్ - (కౌముదీ-252) ఇతి । అభైత్సీదిత్యత్ర సిచ ఇవ సుచోఽపి తదయోగాత్ ॥

(కాశికా) ఏకశబ్దస్య సకృతిత్యయమాదేశో భవతి సుచ్ చ ప్రత్యయః క్రియాగణనే। కృత్వసుచోఽపవాదః। అభ్యావృత్తిస్ త్విహ న సమ్భవతి। సకృద్ భుఙ్క్తే। సకృదధీతే। ఏకః పాకః ఇత్యత్ర న భవతి, అనభిధానాత్।

.

౨088. విభాషా బహోర్ధావిప్రకృష్టకాలే [5.4.20]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ బహోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ధా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అవిప్రకృష్టకాలే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

బహోః అవిప్రకృష్టకాలే క్రియా-అభ్యావృత్తిగణనే విభాషా ధా

(సి.కౌ) అవిప్రకృష్ట ఆసన్నః । బహుధా దివసస్య భుఙ్క్తే । ఆసన్నకాలే కిమ్ । బహుకృత్వో మాసస్య భుఙ్క్తే ॥

(కాశికా) బహుశబ్దాత్ క్రియాభ్యావృతిగణనే వర్తమానాత్ విభాషా ధా ప్రత్యయో భవతి। కృత్వసుచోఽపవాదః। పక్షే సోఽపి భవతి। అవిప్రకృష్టగ్రహణం క్రియాభ్యావృత్తివిశేషణమ్। క్రియాణాముత్పత్తయశ్చేదాసన్నకాలాః భవన్తి, న విప్రకృష్టకాలాః। బహుధా దివసస్య భుఙ్క్తే, బహుకృత్వో దివసస్య భుఙ్క్తే। అవిప్రకృష్టకాలే ఇతి కిమ్? బహుకృత్వో మాసస్య భుఙ్క్తే।

.

౨౦౮౯. తత్ప్రకృతవచనే మయట్ [5.4.21]

తత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ప్రకృతవచనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ మయట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

తత్ ప్రకృతవచనే మయట్

(సి.కౌ) ప్రాచుర్యేణ ప్రస్తుతం ప్రకృతం తస్య వచనం ప్రతిపాదనమ్ । భావేఽధికరణే వా ల్యుట్ । ఆద్యే ప్రకృతమన్నమన్నమయమ్ । అపూపమయమ్ । యవాగూమయీ । ద్వితీయే అన్నమయో యజ్ఞః । అపూపమయం పర్వ ॥

(కాశికా) తదితి ప్రథమాసమర్థవిభక్తిః। ప్రాచుర్యేణ ప్రస్తుతం ప్రకృతమ్। ప్రథమాసమర్థాత్ ప్రకృతోపాధికేఽర్థే వర్తమానాత్ స్వార్థే మయట్ ప్రత్యయో భవతి। టకారో ఙీబర్థః। అన్నం ప్రకృతమన్నమయమ్। అపూపమయమ్। అపరే పునరేవమ్ సూత్రార్థమాహుః। ప్రక్రమ్ ఇతి ఉచ్యతేఽస్మినితి ప్రకృతవచనమ్। తదితి ప్రథమాసమర్థాత్ ప్రకృతవచనేఽభిధేయే మయట్ ప్రత్యయో భవతి। అన్నం ప్రకృతమస్మినన్నమయో యజ్ఞః। అపూపమయం పర్వ। వటకమయీ యాత్రా। ద్వయమపి ప్రమాణమ్, ఉభయథా సూత్రప్రణయనాత్।

.

౨౦౯౦. సమూహవచ్చ బహుషు [5.4.22]

సమూహవత్ అవ్యయమ్ చ అవ్యయమ్ బహుషు సప్తమీ-బహువచనమ్

'తత్ బహుషు ప్రకృతవచనే' సమూహవత్ మయట్ చ

(సి.కౌ) సామూహికాః ప్రత్యయా అతిదిశ్యన్తే చాన్మయట్ । మోదకాః ప్రకృతాః మౌదకికమ్ । మోదకమయమ్ । శాష్కులికమ్ । శష్కులీమయమ్ । ద్వితీయేఽర్థే । మౌదకికో యజ్ఞః । మోదకమయః ॥

(కాశికా) తత్ప్రకృతవచనే ఇత్యేవ। బహుసు ప్రకృతేషు ఉచ్యమానేసు సమూహవత్ ప్రత్యయా భవన్తి। చకారాత్ మయట్ చ। మోదకాః ప్రకృతాః ప్రాచుర్యేణ ప్రస్తుతాః మౌదకికమ్, మోదకమయమ్। శాష్కులికమ్, శష్కులీమయమ్। అతివర్తన్తేఽపి స్వార్థికాః ప్రకృతితో లిఙ్గవచనాని। ద్వితీయే సూత్రార్థే మోదకాః ప్రకృతాః అస్మిన్ యజ్ఞే మౌదకికో యజ్ఞః, మోదకమయః। శాష్కులికః, శష్కులీమయః।

.

౨౦౯౧. అనన్తావసథేతిహభేషజాఞ్ఞ్యః [5.4.23]

అనన్త-ఆవసథ-ఇతిహ-భేషజాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఞ్యః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అనన్త-ఆవసథ-ఇతిహ-భేషజాత్ ఞ్యః

(సి.కౌ) అనన్త ఏవానన్త్యమ్ । ఆవసథ ఏవావసథ్యమ్ । ఇతిహేతి నిపాతసముదాయః । ఐతిహ్యమ్ । భేషజమేవ భైషజ్యమ్ ॥

(కాశికా) అనన్తాదిభ్యః స్వార్థే ఞ్యః ప్రత్యయో భవతి। అనన్త ఏవ ఆనన్త్యమ్। ఆవసథ ఏవ ఆవసథ్యమ్। ఇతి హ ఐతిహ్యమ్। నిపాతసముదాయోఽయముపదేశపారమ్పర్యే వర్తతే। భేషజమ్ ఏవ భైషజ్యమ్। మహావిభాషయా వికల్పతే ప్రత్యయః।

.

౨౦౯౨. దేవతాన్తాత్తాదర్థ్యే యత్ [5.4.24]

దేవతాన్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ తాదర్థ్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ యత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

దేవతాన్తాత్ తాదర్థ్యే యత్

(సి.కౌ) తదర్థ ఏవ తాదర్థ్యమ్ । స్వార్థే ష్యఞ్ । అగ్నిదేవతాయై ఇదమగ్నిదేవత్యమ్ । పితృదేవత్యమ్ ॥

(కాశికా) దేవతాశబ్దాన్తాత్ ప్రాతిపదికాత్ చతుర్థీసమర్థాత్ తాదర్థే యత్ప్రత్యయో భవతి। తదర్థ ఏవ తాదర్థ్యమ్। చాతువర్ణ్యాదిత్వాత్ ష్యఞ్। తదితి ప్రకృత్యర్థే నిర్దిశ్యతే। అగ్నిదేవతాయై ఇదమగ్నిదేవత్యమ్। పితృదేవత్యమ్। వాయుదేవత్యమ్।

.

౨౦౯౩. పాదార్ఘాభ్యాం చ [5.4.25]

పాద-అర్ఘాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

పాద-అర్ఘాభ్యామ్ తాదర్థ్యే యత్

(సి.కౌ) పాదార్థముదకం పాద్యమ్ । అర్ఘ్యమ్ ।నవస్య నూ ఆదేశః త్నప్తనప్ ఖాశ్చ ప్రత్యయా వక్తవ్యాః (వార్తికమ్) ॥ నూత్నమ్ । నూతనమ్ । నవీనమ్ ।నశ్చ పురాణే ప్రాత్ పురాణార్థే వర్తమానాత్ప్రశబ్దాన్నో వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ చాత్పూర్వోక్తాః । ప్రణమ్ । ప్రత్నమ్ । ప్రతనమ్ । ప్రీణమ్ ।భాగరూపనామభ్యో ధేయః (వార్తికమ్) ॥ భాగధేయమ్ । రూపధేయమ్ । నామధేయమ్ ।ఆగ్నీధ్రసాధారణాదఞ్ (వార్తికమ్) । ఆగ్నీధ్రమ్ । సాధారణమ్ । స్త్రియాం ఙీప్ । ఆగ్నీధ్రీ । సాధారణీ ॥

(కాశికా) తాదర్థ్యే ఇత్యేవ। పాదార్ఘశబ్దాభ్యాం చతుర్థీసమర్థాభ్యాం తాదర్థ్యే అభిధేయే యత్ప్రత్యయో భవతి। పాదర్థముదకం పాద్యమ్। అర్ఘ్యమ్। అనుక్తసముచ్చయార్థశ్చకారః। యథాదర్శనమన్యత్ర అపి ప్రత్యయో భవతి। ఏష వై ఛన్దస్యః ప్రజాపతిః। వసు, అపస్, ఓక, కవి, క్షేమ, ఉదక, వర్చస్, నిష్కేవల, ఉక్థ, జన, పూర్వ, నవ, సూర, మర్త, యవిష్ఠ ఇత్యేతేభ్యః ఛన్దసి స్వార్థే యత్ప్రత్యయో భవతి। అగ్నిరీశే వసవ్యస్య। అపస్యో వసానాః। ద్వితీయాబహువచనస్య అలుక్। అపో వసానాః ఇత్యర్థః। స్వ ఓక్యే। కవ్యోఽసి కవ్యవాహనః। క్షేమ్యమధ్యవస్యతి। వాయుర్వర్చస్యః। నిష్కేవల్యం శంసన్తి। ఉక్థ్యం శంసతి। జన్యం తాభిః। పూర్వ్యా విదుః। స్తోమం జనయామి నవ్యమ్। సూర్యః। మర్త్యః। యవిష్ఠ్యః। ఆముష్యాయణాముష్యపుత్రికేత్యుపసఙ్ఖ్యానమ్। సమశబ్దాదావతుప్రత్యయో వక్తవ్యః। సమావద్ వసతి। నవస్య నూ ఆదేశస్త్నప్తనప్ఖాశ్చ ప్రత్యయాః। నూత్నమ్, నూతనమ్, నవీనమ్। నశ్చ పురాణే ప్రాత్। పురానే వర్తమానాత్ ప్రశబ్దాన్ నప్రత్యయో భవతి। చకారాన్ నప్తనప్ఖాశ్చ। ప్రణమ్, ప్రత్నమ్, ప్రతనమ్, ప్రీణమ్। భాగరూపనామభ్యో ధేయః ప్రత్యయో వక్తవ్యః। భాగధేయమ్। రూపధేయమ్। నామధేయమ్। మిత్రాచ్ఛన్దసి। మిత్రధేయే యతస్వ। ఆగ్నీఘ్రసాధరణాదఞ్। ఆగ్నీఘ్రమ్। సాధారణమ్। స్త్రియాం ఙీప్ ఆగ్నీఘ్రీ సాధారణీ। వాప్రకరణాచ్ చ వికల్పన్తే ఏతాన్యుపసంఖ్యానాని, తేన యథాప్రాప్తమపి భవతి, ఆగ్నీఘ్రా శాలా, సాధారణా భూః ఇతి। అయవసమరుద్భ్యాం ఛన్దస్యఞ్ వక్తవ్యః। ఆయవసే రమన్తే। మారుతం శర్ధః।

.

౨౦౫౪. అతిథేర్ఞ్యః [5.4.26]

అతిథేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఞ్యః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అతిథేః తాదరథ్యే ఞ్యః

(సి.కౌ) తాదర్థ్యే ఇత్యేవ । అతిథయ ఇదమాతిథ్యమ్ ॥

(కాశికా) తాదర్థ్యే ఇత్యేవ। అతిథిశబ్దాత్ చతుర్థిసమర్థాత్ తాదర్థ్యే అభిధేయే ఞ్యః ప్రత్యయో భవతి। అతిథయే ఇదమాతిథమ్।

.

౨౦౯౫. దేవాత్తల్ [5.4.27]

దేవాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ తల్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

దేవాత్ తల్

(సి.కౌ) దేవ ఏవ దేవతా ॥

(కాశికా) తాదర్థ్యే ఇతి నివృత్తమ్। దేవశబ్దాత్ స్వార్థే తల్ప్రత్యయో భవతి। దేవ ఏవ దేవతా।

.

౨౦౯౬. అవేః కః [5.4.28]

అవేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ కః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అవేః కః

(సి.కౌ) అవిరేవావికః ॥

(కాశికా) అవిశబ్దాత్ స్వార్థే కః ప్రత్యయో భవతి। అవిరేవ అవికః।

.

౨౦౯౭. యావాదిభ్యః కన్ [5.4.29]

యావాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ కన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

యావాదిభ్యః కన్

(సి.కౌ) యావ ఏవ యావకః । మణికః ॥

(కాశికా) యావ ఇత్యేవమాదిభ్యః స్వార్థే కన్ప్రత్యయో భవతి। యావ ఏవ యావకః। మాణికః। యావ। మణి। అస్థి। చణ్డ। పీత। స్తమ్బ। ఋతావుష్ణశీతే। పశౌ లూనవియాతే। అణు నిపుణే। పుత్ర కృత్రిమే। స్నాత వేదసమాప్తౌ। శూన్య రిక్తే। దాన కుత్సితే। తను సూత్రే। ఈయసశ్చ। శ్రేయస్కః। జ్ఞాత। కుమారీక్రీడనకాని చ। యావాదిః।

.

౨౦౯౮. లోహితాన్మణౌ [5.4.30]

లోహితాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ మణౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

లోహితాత్ మణౌ కన్

(సి.కౌ) లోహిత ఏవ మణిర్లోహితకః ॥

(కాశికా) లోహితశబ్దాత్ మణౌ వర్తమానాత్ స్వార్థే కన్ప్రత్యయో భవతి। లోహితో మణిః లోహితకః। మణౌ ఇతి కిమ్? లోహితః।

.

౨౦౯౯. వర్ణే చానిత్యే [5.4.31]

వర్ణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అనిత్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

అనిత్యే వర్ణే లోహితాత్ కన్

(సి.కౌ) లోహితకః కోపేన । లోహితాల్లిఙ్గబాధనం వా ॥ లోహితికా లోహినికా కోపేన ॥

(కాశికా) అనిత్యే వర్ణే వర్తమానాత్ లోహితశబ్దాత్ స్వార్థే కన్ప్రత్యయో భవతి। లోహితకః కోపేన। లోహితకః పీడనేన। అనిత్యే ఇతి కిమ్? లోహితో గౌః। లోహితం రుధిరమ్। లోహితాల్లిఙ్గబాధనం వా వక్తవ్యమ్। లోహితికా కోపేన। లోహినికా కోపేన।

.

౨౧౦౦. రక్తే [5.4.32]

రక్తే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

లోహితాత్ రక్తే కన్

(సి.కౌ) లాక్షాదినా రక్తే యో లోహితశబ్దస్తస్మాత్కన్స్యాత్ ॥లిఙ్గబాధనం వా ఇత్యేవ (వార్తికమ్) ॥ లోహితికా లోహినికా శాటీ ॥

(కాశికా) లాక్షాదినా రక్తే యో లోహితశబ్దః, తస్మాత్ కన్ప్రత్యయో భవతి। లోహితకః కమ్బలః। లోహితకః పటః। లిఙ్గబాధనం వా ఇత్యేవ, లోహితికా, కోహినికా శాటీ।

.

౨౧౦౧. కాలాచ్చ [5.4.33]

కాలాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

అనిత్యే వర్ణే రక్తే చ కాలాత్ కన్

(సి.కౌ) వర్ణే చానిత్యే (కౌముదీ-2099) రక్తే (కౌముదీ-2100) ఇతి ద్వయమనువర్తతే । కాలకం ముఖం వైలక్ష్యేణ । కాలకః పటః । కాలికా శాటీ ॥

(కాశికా) వర్న్ణే చ అనిత్యే 5.4.31, రక్తే 5.4.32 ఇతి ద్వయమప్యనువర్తతే। కాలశబ్దాతనిత్యే వర్తమానాత్ రక్తే చ కన్ప్రత్యయో భవతి। కాలకం ముఖం వైలక్ష్యేణ। రక్తే కాలకః పటః। కాలికా శాటీ।

.

౽౧౦౽. వినయాదిభ్యష్ఠక్ [5.4.34]

వినయాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ఠక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

వినయాదిభ్యః ఠక్

(సి.కౌ) వినయ ఏవ వైనయికః । సామయికః ॥ (గణసూత్రమ్ -) ఉపాయో హ్రస్వత్వం చ ॥ ఔపయికః ॥

(కాశికా) వినయ ఇత్యేవమాదిభ్యః స్వార్థే ఠక్ ప్రత్యయో భవతి। వినయ ఏవ వైనయికః। సామయికః। ఔపయికః। విభాషాగ్రహణేన ప్రత్యయో వికల్ప్యతే। వినయ। సమయ। ఉపాయాద్ధ్రస్వత్వం చ। సఙ్గతి। కథఞ్చిత్। అకస్మాత్। సమయాచార। ఉపచార। సమాచార। వ్యవహార। సమ్ప్రదాన। సముత్కర్ష। సమూహ। విశేష। అత్యయ। వినయాదిః।

.

౽౧౦౩. వాచో వ్యాహృతార్థాయామ్ [5.4.35]

వాచః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ వ్యాహృతా-అర్థాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

వ్యాహృతా అర్థాయామ్ వాచః ఠక్

(సి.కౌ) సందిష్టార్థాయాం వాచి విద్యమానాద్వాక్శబ్దాత్స్వార్థే ఠక్ స్యాత్ । సందేశవాగ్ వాచికం స్యాత్ ॥

(కాశికా) వ్యాహృతః ప్రకాశితోఽర్థో యస్యాస్తస్యాం వాచి వర్తమానాద్ వాచ్శబ్దాత్ స్వార్థే ఠక్ప్రత్యయో భవతి। పూర్వమన్యేన ఉక్తార్థత్వాత్ సన్దేశవాగ్ వ్యాహృతార్థా ఇత్యుచ్యతే। వాచికం కథయతి। వాచికం శ్రద్దధే। వ్యాహృతార్థాయామ్ ఇతి కిమ్? మధురా వాక్ దేవదత్తస్య।

.

౽౧౦౪. తద్యుక్తాత్ కర్మణోఽణ్ [5.4.36]

తద్యుక్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ కర్మణః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

వ్యాహృతా-అర్థాయామ్ వాచః తద్యుక్తాత్ కర్మణః అణ్

(సి.కౌ) కర్మైవ కార్మణమ్ । వాచికం శ్రుత్వా క్రియమాణం కర్మేత్యర్థః ॥

(కాశికా) వ్యాహృతార్థయా వాచా యత్ కర్మ యుక్తం, తదభిధాయినః కర్మశబ్దాత్ స్వార్థే అణ్ ప్రత్యయో భవతి। కర్మ ఏవ కార్మణమ్। వాచికం శ్రుత్వా తథైవ యత్ కర్మ క్రియతే తత్ కార్మణమ్ ఇత్యుచ్యతే। అణ్ప్రకరణే కులాలవరుడనిషాదకర్మారచణ్డాలమిత్రామిత్రేభ్యశ్ ఛన్దస్యుపసఙ్ఖ్యానమ్। కులాల ఏవ కౌలాలః। వారుడః। నైషాదః। కార్మారః। చాణ్డాలః। మైత్రః। ఆమిత్రః।

సాన్నాయ్యానుజావరానుషూకాష్టుభచాతుష్ప్రాశ్యరాక్షోఘ్న వైయాతవైకృతవారివస్కృతాగ్రాయణాగ్రహాయణసాన్తపనాః। ఏతేఽణన్తాః స్వార్థికాశ్ఛన్దసి భాషాయాం చేష్యన్తే। సాన్నాయ్యమ్। ఆనుజావరః। ఆనుషూకః। ఆష్టుభః। చాతుష్ప్రాశ్యః। రాక్షోఘ్నమ్। వైయాతః। వైకృతః। వారివస్కృతః। ఆగ్రాయణః। ఆగ్రహాయణః। సాన్తపనః।

.

౨105. ఓషధేరజాతౌ [5.4.37]

ఓషధేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అజాతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఓషధేః అజాతౌ అణ్

(సి.కౌ) స్వార్థేఽణ్ । ఔషధం పిబతి । అజాతౌ కిమ్ । ఓషధయః క్షేత్రే రూఢాః ॥

(కాశికా) ఓషధిశబ్దాదజాతౌ వర్తమానాత్ స్వార్థేఽణ్ప్రత్యయో భవతి। ఔషధం పిబతి। ఔషధం దదాతి। అజాతౌ ఇతి కిమ్? ఓషధయః క్షేత్రే రూఢా భవన్తి।

.

౨106. ప్రజ్ఞాదిభ్యశ్చ [5.4.38]

ప్రజ్ఞాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

ప్రజ్ఞాదిభ్యః అణ్

(సి.కౌ) ప్రజ్ఞ ఏవ ప్రాజ్ఞః । ప్రాజ్ఞీ స్త్రీ । దైవతః । బాన్ధవః ॥

(కాశికా) ప్రజానాతీతి ప్రజ్ఞః। ప్రజ్ఞ ఇత్యేవమాదిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః స్వార్థే అణ్ప్రత్యయో భవతి। ప్రజ్ఞ ఏవ ప్రాజ్ఞః। ప్రాజ్ఞీ స్త్రీ। యస్య అస్తు ప్రజ్ఞా విద్యతే సా ప్రాజ్ఞా ప్రజ్ఞాశ్రద్ధాఽర్చావృత్తిభ్యో ణః 5.2.101 ఇతి। విదన్నిత్యత్ర పఠ్యతే। విదేః శత్రన్తస్య గ్రహణం, విదేః శతుర్వసుః 7.2.36 ఇత్యత ఏవ జ్ఞాపకాత్ పాక్షికో వస్వాదేశః। అన్యతరస్యాంగ్రహణం వా తత్ర అనువర్తతే, తుహ్యోస్ తాతఙాశిష్యన్యతరస్యామ్ 7.1.35 ఇతి। ప్రజ్ఞ। వణిజ్। ఉశిజ్। ఉష్ణిజ్। ప్రత్యక్ష। విద్వస్। విదన్। షోడన్। షోడశ। విద్యా। మనస్। శ్రోత్ర శరీరే శ్రౌత్రమ్। జుహ్వత్ కృష్ణమృగే। చికీర్షత్। చోర। శత్రు। యోధ। చక్షుస్। వక్షస్। ధూర్త। వస్। ఏత్। మరుత్। క్రుఞ్। రాజా। సత్వన్తు। దశార్హ। వయస్। ఆతుర। రక్షస్। పిశాచ। అశని। కార్షాపణ। దేవతా। బన్ధు। ప్రజ్ఞాదిః।

.

౨107. మృదస్తికన్ [5.4.39]

మృదః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ తికన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

మృదః తికన్

(సి.కౌ) మృదేవ మృత్తికా ॥

(కాశికా) మృచ్ఛబ్దాత్ స్వార్థే తికన్ప్రత్యయో భవతి। వికల్పః ప్వ్రత్రానువర్తతే। మృదేవ మృత్తికా।

.

౨108. సస్నౌ ప్రశంసాయామ్ [5.4.40]

స-స్నౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ ప్రశంసాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ప్రశంసాయామ్ మృదః స-స్నౌ

(సి.కౌ) రూపపోఽపవాదః । ప్రశస్తా మృత్ మృత్సా । మృత్స్నా । ఉత్తరసూత్రేఽన్యతరస్యాంగ్రహణాన్నిత్యోఽయమ్ ॥

(కాశికా) ప్రశంసోపాధికేఽర్థే వర్తమానాన్ మృచ్ఛబ్దాత్ స స్న ఇత్యేతౌ ప్రత్యయౌ భవతః। రూపపః అపవాదః। ప్రశస్తా మృద్ మృత్సా, మృత్స్నా। నిత్యశ్చ అయం ప్రత్యయః, ఉత్తరసూత్రేఽన్యతరస్యాం గ్రహణాత్।

.

౨10౯. బహ్వల్పార్థాచ్ఛస్ కారకాదన్యతరస్యామ్ [5.4.4౨]

బహు-అల్పార్థాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ శస్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ కారకాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

బహు-అల్పార్థాత్ కారకాత్ శస్ అన్యతరస్యామ్

(సి.కౌ) బహూని దదాతి బహుశః । అల్పాని అల్పశః ।బహ్వల్పార్థన్మఙ్గలామఙ్గలవచనమ్ (వార్తికమ్) ॥ నేహ । బహూని దదాత్యనిష్టేషు । అల్పం దదాత్యాభ్యుదయికేషు ॥

(కాశికా) బహ్వర్థాతల్పార్థాచ్ చ కారకాభిధాయినః శబ్దాత్ శస్ప్రత్యయో భవతి అన్యతరస్యామ్। విశేషానభిధానాచ్ చ సర్వం కర్మాదికారకం గృహ్యతే। బహూని దదాతి బహుశో దదాతి। అల్పం దదాతి అల్పశో దదాతి। బహుభిర్దదాతి బహుశో దదాతి। అల్పేన, అల్పశః। బహుభ్యః, బహుశః। అల్పాయ, అల్పశః ఇత్యేవమాద్యుదాహార్యమ్। బహ్వల్పార్థాతితి కిమ్? గాం దదాతి। అశ్వం దదాతి। కారకాతితి కిమ్? బహూనాం స్వామీ। అల్పానామ్ స్వామీ। అర్థగ్రహణాత్ పర్యాయేభ్యోఽపి భవతి। భూరిశో దదాతి। స్తోకశో దదాతి। బహ్వల్పార్థాన్ మఙ్గలామఙ్గలవచనమ్। యత్ర మఙ్గలం గమ్యతే తత్ర అయం ప్రత్యయ ఇష్యతే। బహుశో దదాతీతి ఆభ్యుదయికేషు కర్మసు। అల్పశో దదాతీతి అనిష్టేషు కర్మసు।

.

౽110. సంఖ్యైకవచనాచ్చ వీప్సాయామ్ [5.4.43]

సఙ్ఖ్యా-ఏకవచనాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ వీప్సాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

సఙ్ఖ్యా-ఏకవచనాత్ వీప్సాయామ్ కారకాత్ శస్ అన్యతరస్యామ్

(సి.కౌ) ద్వౌ ద్వౌ దదాతి ద్విశః । మాషం మాషం మాషశః । ప్రస్థశః । పరిమాణశబ్దా వృత్తావేకార్థా ఏవ । సంఖ్యైకవచనాత్కిమ్ । ఘటం ఘటం దదాతి । వీప్సాయాం కిమ్ । ద్వౌ దదాతి । కారకాదిత్యేవ । ద్వయోర్ద్వయోః స్వామీ ॥

(కాశికా) సఙ్ఖ్యావాచిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః ఏకవచనాచ్ చ వీప్సాయాం ద్యోత్యాయాం శస్ప్రత్యయో భవతి అన్యతరస్యామ్। ద్వౌ ద్వౌ మోదకౌ దదాతి ద్విశః। త్రిశః। ఏకవచనాత్ ఖల్వపి కార్షాపణం కార్షాపణం దదాతి కర్షాపణశః। మాషశః। పాదశో దదాతి। ఏకోఽర్థ ఉచ్యతే యేన తదేకవచనమ్। కార్షాపణాదయశ్చ పరిమాణశబ్దాః వృత్తావేకార్థా ఏవ భవన్తి। సఙ్ఖ్యైకవచనాతితి కిమ్? ఘటం ఘటం దదాతి। వీప్సాయామ్ ఇతి కిమ్? ద్వౌ దదాతి। కార్షాపణమ్ దదాతి। కారకాతిత్యేవ, ద్వయోర్ద్వయోః స్వామీ। కార్షాపణస్య కార్షాపణస్య స్వామీ।

.

౽111. ప్రతియోగే పఞ్చమ్యాస్తసిః [5.4.44]

ప్రతియోగే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ పఞ్చమ్యాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ తసిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ప్రతియోగే పఞ్చమ్యాః తసిః

(సి.కౌ) ప్రతినా కర్మప్రవచనీయేన యోగే యా పఞ్చమీ విహితా తదన్తాత్తసిః స్యాత్ । ప్రద్యుమ్నః కృష్ణతః ప్రతి ।ఆద్యాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ ఆదౌ ఆదితః । మధ్యతః । పృష్ఠతః । పార్శ్వతః । ఆకృతిగణోఽయమ్ । స్వరేణ స్వరతః । వర్ణతః ॥

(కాశికా) ప్రతినా కర్మప్రవచనీయేన యోగే యా పఞ్చమీ విహితా తదన్తాత్ తసిః ప్రత్యయో భవతి। ప్రద్యుమ్నో వాసుదేవతః ప్రతి। అభిమన్యురర్జునతః ప్రతి। వాగ్రహణానువృత్తేర్వికల్పేన భవతి। వాసుదేవాదర్జునాదిత్యపి భవతి। తసిప్రకరణ ఆద్యాదిభ్య ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। ఆదౌ ఆదితః। మధ్యతః। పార్శ్వతః। పృష్ఠతః। ఆకృతిగణశ్చ అయమ్।

.

౽112. అపాదానే చాహీయరుహోః [5.4.45]

అపాదానే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అ-హీయ-రుహోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

అపాదానే అ-హీయ-రుహోః తసిః

(సి.కౌ) అపాదానే యా పఞ్చమీ తదన్తాత్తసిః స్యాత్ । గ్రామాదాగచ్ఛతి । గ్రామతః । అహీయరుహోః కిమ్ । స్వర్గాద్ధీయతే । పర్వతాదవరోహతి ॥

(కాశికా) అపాదానే యా పఞ్చమీ తస్యాః పఞ్చమ్యాః వా తసిః ప్రత్యయో భవతి, తచ్ చేదపాదానం హీయరుహోః సమ్బన్ధి న భవతి। గ్రామతః ఆగచ్ఛతి, గ్రామాత్। చోరతః బిభేతి, చోరాత్। అధ్యయనతః పరాజయతే, అధ్యయనాత్। అహీయరుహోః ఇతి కిమ్? సార్థాద్ హీయతే। పర్వతాదవరోహతి। హీయతే ఇతి క్యకారనిర్దేశో జహాతేః ప్రతిపత్త్యర్థః, జిహీతేర్మా భూత్, భూమిత ఉజ్జిహీతే, భూమేరుజ్జిహీతే। కథం మన్త్రో హీనః స్వరతో వర్ణతో వా ఇతి। న ఏషా పఞ్చమీ। కిం తర్హి, తృతీయా। స్వరేణ వర్ణేన వా హీనః ఇత్యర్థః।

.

౭113. అతిగ్రహావ్యథనక్షేపేష్వకర్తరి తృతీయాయాః [5.4.46]

అతిగ్రహ-అవ్యథన-క్షేపేషు సప్తమీ-బహువచనమ్ అకర్తరి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ తృతీయాయాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

అతిగ్రహ-అవ్యథన-క్షేపేషు తృతీయాయాః అకర్తరి తసిః

(సి.కౌ) అకర్తరి తృతీయాన్తాద్వా తసిః స్యాత్ । అతిక్రమ్య గ్రహోఽతిగ్రహః । చారిత్రేణాతిగృహ్యతే । చారిత్రతోఽతిగృహ్యతే । చారిత్రేణాన్యనతిక్రమ్య వర్తత ఇత్యర్థః । అవ్యథనమచలనమ్ । వృత్తేన న వ్యథతే । వృత్తతో న వ్యథతే । వృత్తేన న చలతీత్యర్థః । క్షేపే । వృత్తేన క్షిప్తః । వృత్తతః క్షిప్తః । వృత్తేన నిన్దిత ఇత్యర్థః । అకర్తరీతి కిమ్ । దేవదత్తేన క్షిప్తః ॥

(కాశికా) అతిక్రమ్య గ్రహః అతిగ్రహః। అచలనమవ్యథనమ్। క్షేపో నిన్దా। అతిగ్రహాదివిషయే యా తృతీయా తదన్తాద్ వా తసిః ప్రత్యయో భవతి, సా చేత్ కర్తరి న భవతి। వృత్తేన అతిగృహ్యతే వృత్తతోఽతిగృహ్యతే। చారిత్రేణ అతిగృహ్యతే చారిత్రతోఽతిగృహ్యతే। సుష్ఠువృత్తవానన్యానతిక్రమ్య వృత్తేన గృహ్యతే ఇత్యర్థః। అవ్యథనే వృత్తేన న వ్యథతే వృత్తతో న వ్యథతే। చారిత్రేణ న వ్యథతే చారిత్రతో న వ్యథతే। వృత్తేన న చలతి ఇత్యర్థః। క్షేపే వృత్తేన క్షిప్తో వృత్తతః క్షిప్తః। చారిత్రేణ క్షిప్తః చారిత్రతః క్షిప్తః। వృత్తేన నిన్దితః ఇత్యర్థః। అకర్తరి ఇతి కిమ్? దేవదత్తేన క్షిప్తః।

.

౭114. హీయమానపాపయోగాచ్చ [5.4.47]

హీయమాన-పాపయోగాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

హీయమాన-పాప-యోగాత్ తృతీయాయాః అకర్తరి తసిః

(సి.కౌ) హీయమానపాపయుక్తాదకర్తరి తృతీయాన్తాద్వా తసిః । వృత్తేన హీయతే । వృత్తేన పాపః । వృత్తతః । క్షేపస్యావివక్షాయామిదమ్ । క్షేపే తు పూర్వేణ సిద్ధమ్ । అకర్తరి కిమ్ । దేవదత్తేన హీయతే ॥

(కాశికా) అకర్తరి తృతీయాయాః 5.4.46 ఇత్యేవ। హీయమానేన పాపేన చ యోగో యస్య తద్ వాచినః శబ్దాత్ పరా యా తృతీయా విభక్తిరకర్తరి తదన్తాద్ వా తసిః ప్రత్యయో భవతి। వృత్తేన హీయతే వృత్తతో హీయతే। చారిత్రేణ హీయతే చారిత్రతో హీయతే। పాపయోగాత్ వృత్తేన పాపః వృత్తతః పాపః। చారిత్రేణ పాపః చారిత్రతః పాపః। క్షేపస్య చ అవివక్షాయాం తత్ త్వాఖ్యాయామ్ ఇదముదాహరణమ్। క్షేపే హి పూర్వేణ ఏవ సిద్ధమ్। అకర్తరి ఇత్యేవ, దేవదత్తేన హీయతే।

.

2115. షష్ఠ్యా వ్యాశ్రయే [5.4.48]

షష్ఠ్యాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వ్యాశ్రయే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

వ్యాశ్రయే షష్ఠ్యా తసిః

(సి.కౌ) షష్ఠ్యాన్తాద్వా తసిః స్యాన్నానాపక్షసమాశ్రయే । దేవా అర్జునతోఽభవన్ । ఆదిత్యాః కర్ణతోఽభవన్ । అర్జునస్య పక్షే ఇత్యర్థః । వ్యాశ్రయే కిమ్ । వృక్షస్య శాఖా ॥

(కాశికా) నానాపక్షసమాశ్రయో వ్యాశ్రయః। వ్యాశ్రయే గమ్యమానే షష్ఠ్యన్తాద్ వా తసిః ప్రత్యయో భవతి। దేవా అర్జునతోఽభవన్। ఆదిత్యాః కర్ణతోఽభవన్। షష్ఠీ చ అత్ర పక్షాపేక్షైవ। అర్జునస్య పక్షే, కర్ణస్య పక్షే ఇత్యర్థః। వ్యాశ్రయే ఇతి కిమ్? వృక్షస్య శాఖా।

.

2116. రోగాచ్చాపనయనే [5.4.49]

రోగాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అపనయనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

రోగాత్ షష్ఠ్యాః అపనయనే తసిః

(సి.కౌ) రోగవాచినః షష్ఠ్యన్తాద్వా తసిశ్చికిత్సాయామ్ । ప్రవాహికాతః కురుః । ప్రతీకారమస్యాః కుర్విత్యర్థః । అపనయనే కిమ్ । ప్రవాహికాయాః ప్రకోపనం కరోతి ॥

(కాశికా) రోగో వ్యాధిః। తద్ వాచినః శబ్దాద్ యా షష్ఠీ విభక్తిః, తదన్తాద్ వా తసిః ప్రత్యయో భవతి అపనయనే గమ్యమానే। అపనయనం ప్రతీకారః। చికిత్సా ఇత్యర్థః। ప్రవాహికాతః కురు। కాసతః కురు। ఛర్దికాతః కురు। ప్రతీకారమస్యాః కురు ఇత్యర్థః। అపనయనే ఇతి కిమ్? ప్రవాహికాయాః ప్రకోపనం కురు।

.

2117. అభూతతద్భావే కృభ్వస్తియోగే సమ్పద్యకర్తరి చ్విః [5.4.50]

అభూత-తద్భావే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ కృ-భూ-అస్తి-యోగే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సమ్పద్యకర్తరి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ్విః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అభూతతద్భావే సమ్పద్యకర్తరి కృ-భూ-అస్తి-యోగే చ్విః

(సి.కౌ) ।అభూతతద్భావ ఇతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ వికారాత్మతాం ప్రాప్నువత్యాం ప్రకృతౌ వర్తమానాద్వికారశబ్దాత్స్వార్థే చ్విర్వా స్యాత్కరోత్యాదిభిర్యోగే ॥

(కాశికా) కారణస్య వికారరూపేణ అభూతస్య తదాత్మనా భావః అభూతతద్భావః। సమ్పద్యతేః కర్తా సమ్పద్యకర్తా। సమ్పద్యకర్తరి వర్తమానాత్ ప్రాతిపదికాతభూతతద్భావే గమ్యమానే కృభ్వస్తిభిర్ధాతుభిర్యోగే చ్విః ప్రత్యయో భవతి। అశుక్లః శుక్లః సమ్పద్యతే, తం కరోతి శుక్లీకరోతి। మలినం శుక్లీకరోతి। శుక్లీభవతి। శుక్లీస్యాత్। ఘటీకరోతి మృదమ్। ఘటీభవతి। ఘటీస్యాత్। అభూతతద్భావే ఇతి కిమ్? శుక్లం కరోతి। న అత్ర ప్రకృతిర్వివక్షితా। కృభ్వస్తియోగే ఇతి కిమ్? అశుక్లః శుక్లో జాయతే। సమ్పద్యక్ర్తరి ఇతి కిమ్, యావతా అభూతతద్భావసామర్థ్యాల్ లబ్ధమ్ ఏవ సమ్పద్యకర్తృత్వమ్? కారకాన్తరసమ్పత్తౌ మా భూత్, అదేవగృహే దేవగృహే సమ్పద్యతే। దేవగృహస్యాధేయవిశేషసమ్బన్ధేన అభూతతద్భావః సత్త్వాధికరణస్య, న కర్తుః ఇతి?।

.

2118. అస్య చ్వౌ [7.4.32]

అస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ్వౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అవర్ణస్య ఈత్స్యాత్ చ్వౌ । వేర్లోపః । చ్వ్యన్తత్వాదవ్యయత్వమ్ । అకృష్ణః కృష్ణః సంపద్యతే తం కరోతి కృష్ణీకరోతి । బ్రహ్మీభవతి । గఙ్గీస్యాత్ ।అవ్యయస్య చ్వావీత్వం నేతి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ దోషాభూతమహః । దివాభూతా రాత్రిః । ఏతచ్చ అవ్యయీభావశ్చ (కౌముదీ-451) ఇతి సూత్రే భాష్యే ఉక్తమ్ ॥

(కాశికా) ఈ ఇతి వర్తతే। అచర్ణాన్తస్య అఙ్గస్య చ్వౌ పరతః ఈకారాదేశో భవతి। శుక్లీభవతి। శుక్లీస్యాత్। ఖట్వీకరోతి। ఖట్వీస్యాత్।

.

2119. కృచ్వ్యోశ్చ [6.4.152]

క్య-చ్వ్యోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) హలః పరస్యాపత్యయకారస్య లోపః స్యాత్ క్యే చ్వౌ చ పరతః । గార్గీభవతి ॥

(కాశికా) క్య చ్వి ఇత్యేతయోశ్చ పరతః ఆపత్యయకారస్య హల ఉత్తరస్య లోపో భవతి। వాత్సీయతి। గార్గీయతి। వాత్సీయతే। గార్గీయతే। చ్వౌ గార్గీభూతః। వాత్సీభూతః। ఆపత్యస్య ఇత్యేవ, సాఙ్కాశ్యాయతే। సాఙ్కాశ్యభూతః। హలః ఇత్యేవ, కారికేయీయతి। కారికేయీభూతః।

.

2120. చ్వౌ చ [7.4.26]

చ్వౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) చ్వౌ పరే పూర్వస్య దీర్ఘః స్యాత్ । శుచీభవతి । పటూస్యాత్ । అవ్యయస్య దీర్ఘత్వం నేతి కేచిత్తన్నిర్మూలమ్ । స్వస్తి స్యాదితి తు మహావిభాషయా చ్వేరభావాత్సిద్ధమ్ । స్వస్తీస్యాదిత్యపి పక్షే స్యాదితి చేదస్తు । యది నేష్యతే తర్హ్యనభిధానాత్ చ్విరేవ నోత్పద్యతే ఇత్యస్తు । రీఙృతః (కౌముదీ-1234) । మాత్రీకరోతి ॥

(కాశికా) చ్విప్రత్యయే పరతోఽజన్తస్య అఙ్గస్య దీర్ఘో భవతి। శుచీకరోతి। శుచీభవతి। శుచీస్యాత్। పటూకరోతి। పటూభవతి। పటూస్యాత్।

.

2121. అరుర్మనశ్చక్షుశ్చేతోరహోరజసాం లోపశ్చ [5.4.51]

అరుస్-మనస్-చక్షుస్-చేతస్-రహస్-రజసామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ లోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

అభూతభావే సమ్పద్యకర్తరి కృ-భూ-అస్తియోగే అరుస్-మనస్-చక్షుస్-చేతస్-రహస్-రజసామ్ చ్వౌ లోపః

(సి.కౌ) ఏషాం లోపః స్యాత్ చ్విశ్చ । అరూకరోతి । ఉన్మనీస్యాత్ । ఉచ్చక్షూకరోతి । విచేతీకరోతి । విరహీకరోతి । విరాజీకరోతి ॥

(కాశికా) అరుఃప్రభృతీనామన్తస్య లోపో భవతి చ్విశ్చ ప్రత్యయః। అత్ర సర్వవిశేషణసమ్బన్ధాత్ పూర్వేణ ఏవ ప్రత్యయః సిద్ధః, లోపమాత్రార్థ ఆరమ్భః। అనరురరుః సమ్పద్యతే, తం కరోతి అరూకరోతి। అరూభవతి। అరూస్యాత్। మనస్ ఉన్మనీకరోతి। ఉన్మనీభవతి। ఉన్మనీస్యాత్। చక్షుస్ ఉచ్చక్షూకరోతి। ఉచ్చక్షూభవతి। ఉచ్చక్షూస్యాత్। చేతస్ విచేతీకరోతి। విచేతీభవతి। విచేతీస్యాత్। రహస్ విరహీకరోతి। విరహీభవతి। విరహీస్యాత్। రజస్ విరజీకరోతి। విరజీభవతి। విరజీస్యాత్।

.

2122. విభాషా సాతి కార్త్స్న్యే [5.4.52]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సాతి లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)కార్త్స్న్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

అభూతతద్భావే సమ్పద్యకర్తరి కార్త్స్న్యే విభాషా సాతిః

(సి.కౌ) చ్వివిషయే సాతిర్వా స్యాత్సాకల్యే ॥

(కాశికా) అభూతతద్భావే కృభ్వస్తియోగే సమ్పద్యకర్తరి ఇతి సర్వమనువర్తతే। అస్మిన్ విషయే విభాష సాతిః ప్రత్యయో భవతి కార్త్స్న్యే గమ్యమానే। యది ప్రకృతిః కృత్స్నం వికారాత్మతామాపద్యతే ఇత్యర్థః। అగ్నిసాద్భవతి శస్త్రమ్, అగ్నీభవతి శస్త్రమ్। ఉదకసాద్భవతి, ఉదకీభవతి లవణమ్। కార్త్స్న్యే ఇతి కిమ్? ఏకదేశేన పటః శుక్లీభవతి। విభాషాగ్రహణమ్ చ్వేః ప్రాపకమ్। ప్రత్యయవికల్పస్ తు మహావిభాషయ ఏవ సిద్ధః।

.

2123. సాత్పదాద్యోః [8.3.111]

సాత్-పదాద్యోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) సస్య షత్వం న స్యాత్ । దధి సిఞ్చతి । కృత్స్నం శస్త్రమగ్నిః సంపద్యతేఽగ్నిసాద్భవతి । అగ్నీభవతి । మహావిభాషయా వాక్యమపి । కార్త్స్న్యే కిమ్ । ఏకదేశేన శుక్లీభవతి పటః ॥

(కాశికా) సాతిత్యేతస్య పదాదేశ్చ మూర్ధన్యాదేశో న భవతి। విభాషా సాతి కార్త్స్న్యే 5.4.52। ప్రత్యయసకారత్వాత్ ప్రాప్తిః, పదాదేశ్చ ఆదేశసకారత్వాత్। సాత్ అగ్నిసాత్। దధిసాత్। మధుసాత్। పదాదేః దధి సిఞ్చతి। మధు సిఞ్చతి।

.

2124. అభివిధౌ సమ్పదా చ [5.4.53]

అభివిధౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సమ్పదా తృతీయా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

అభూతతద్భావే అభివిధౌ కృ-భూ-అస్తి-యోగే సమ్పదా చ విభాషా సాతిః

(సి.కౌ) సంపదాకృభ్వస్తిభిశ్చ యోగే సాతిర్వా స్యాద్వ్యాప్తౌ । పక్షే కృభ్వస్తియోగే చ్విః । సంపదా తు వాక్యమేవ । అగ్నిసాత్సంపద్యతే అగ్నిసాద్భవతి శస్త్రమ్ । అగ్నీభవతి । జలసాత్సంపద్యతే జలాభవతి లవణమ్ । ఏకస్యా వ్యక్తేః సర్వావయవావచ్ఛేదేనాన్యథాత్వం త్వభివిధిః ॥

(కాశికా) అభివిధిః అభివ్యాప్తిః। అభివిధౌ గమ్యమానే చ్వివిషయే సాతిః ప్రత్యయో భవతి సమ్పదా యోగే, చకారాత్ కృభ్వస్తిభిశ్చ। విభాషాగ్రహణానువృత్తేః చ్విరప్యభ్యనుజ్ఞాయతే। స తు కృభ్వస్తిభిరేవ యోగే భవతి, న సమ్పదా। అగ్నిసాత్సమ్పద్యతే, అగ్నిసాద్భవతి। ఉదకసాత్సమ్పద్యతే, ఉదకసాద్భవతి లవణమ్। అగ్నీభవతి। ఉదకీభవతి। అథాభివిధేః కార్త్స్న్యస్య చ కో విశేషః? యత్ర ఏకదేశేన అపి సర్వా ప్రకృతిర్వికారమాపద్యతే సోఽభివిధిః, యథా అస్యాం సేనాయాముత్పాతేన సర్వం

శస్త్రమగ్నిసాత్సమ్పద్యతే, వర్షాసు సర్వం లవణముదకసాత్సమ్పద్యతే ఇతి। కార్త్స్న్యం తు సర్వాత్మనా ద్రవ్యస్య వికారరూపాపత్తౌ భవతి।

.

2125. తదధీనవచనే [5.4.54]

తద్-అధీన-వచనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

తదధీనవచనే కృ-భూ-అస్తి యోగే సమ్పదా చ సాతిః

(సి.కౌ) సాతిః స్యాత్కృభ్వస్తిభిః సంపదా చ యోగే । రాజసాత్కరోతి । రాజసాత్సంపద్యతే । రాజాధీనమిత్యర్థః ।

(కాశికా) అభూతతద్భావే ఇతి నివృత్తమ్, అర్థాన్తరోపాదానాత్। కృభ్వస్తియోగే సమ్పదా చేతి వర్తతే। తదధీనం తదాయత్తం, తత్స్వామికమ్ ఇత్యర్థః। స్వామిసామాన్యమ్, ఈశితవ్యసామాన్యమ్ చ తదధీనశబ్దేన నిర్దిశ్యతే। స్వామివిశేషవాచినః ప్రాతిపదికాతీశితవ్యేఽభిధేయే సాతిః ప్రత్యయో భవతి కృభ్వస్తిభిః సమ్పదా చ యోగే। రాజాధీనం కరోతి రాజసాత్కరోతి। రాజసాద్భవతి। రాజసత్స్యాత్। రాజసాత్సమ్పద్యతే। బ్రాహ్మణసత్కరోతి। బ్రాహ్మణసాద్భవతి। బ్రాహ్మణసాత్స్యాత్। బ్రాహ్మణసాత్సమ్పద్యతే।

.

2126. దేయే త్రా చ [5.4.55]

దేయే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ త్రా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

తదధీనవచనే దేయే కృ-భూ-అస్తి యోగే సమ్పదా చ సాతిః, త్రా చ

(సి.కౌ) తదధీనే దేయే త్రా స్యాత్సాతిశ్చ కృభ్వాదియోగే । విప్రాధీనం దేయం కరోతి విప్రత్రా కరోతి । విప్రత్రా సంపద్యతే । పక్షే విప్రసాత్కరోతి । దేయే కిమ్ । రాజసాద్భవతి రాష్ట్రమ్ ॥

(కాశికా) తదధీనవచనే చేతి అనువర్తే। తస్య విశేషణం దేయగ్రహణమ్। దాతవ్యం దేయమ్। తదధీనే దేయే త్రా ప్రత్యయో భవతి, చకారాత్ సాతిశ్చ కృభ్వస్తిభిః సమ్పదా చ యోగే। బ్రాహ్మణేభ్యో దేయమ్ ఇతి యద్ విజ్ఞాతమ్, తద్ యదా తేషా సమర్పణేన తదధీనం క్రియతే తదాత్రా ప్రత్యయః। బ్రాహ్మణాధీనం దేయం కరోతి బ్రాహ్మణసాత్కరోతి। బ్రాహ్మణత్రా కరోతి। బ్రాహ్మణత్రా భవతి। బ్రాహ్మణత్రా స్యాత్। బ్రాహ్మణత్రా సమ్పద్యతే। దేయే ఇతి కిమ్? రాజసాద్ భవతి రాష్ట్రమ్।

.

2127. దేవమనుష్యపురుషపురుమర్త్యేభ్యో ద్వితీయాసప్తమ్యోర్బహులమ్ [5.4.56]

దేవ-మనుష్య-పురుష-పురు-మర్త్యేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ద్వితీయా-సప్తమ్యోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ బహులమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

దేవ-మనుష్య-పురుష-పురు-మర్త్యేభ్యః ద్వితీయా-సప్తమ్యోః బహులమ్ త్రా

(సి.కౌ) ఏభ్యో ద్వితీయాన్తేభ్యః సప్తమ్యన్తేభ్యశ్చ త్రా స్యాత్ । దేవత్రా వన్దే రమే వా । బహులోక్తేరన్యత్రాపి । బహుత్రా జీవతో మనః ॥

(కాశికా) సాతిర్నివృత్తః, త్రా ప్రత్యయోఽనువర్తతే। దేవాదిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః ద్వితీయాసప్తమ్యన్తేభ్యః త్రా ప్రత్యయో భవతి బహులమ్। కృభ్వస్తిభిః ఇతి న అత్ర సమ్బధ్యతే। సామాన్యేన విధానమ్। దేవాన్ గచ్ఛతి దేవత్రా గచ్ఛతి। దేవేషు వస్తి దేవత్రా వసతి। మనుష్యాన్ గచ్ఛతి మనుష్యత్రా గచ్ఛతి। మనుష్యేషు వసతి మనుష్యత్రా వసతి। ఏవమన్యేష్వప్యుదాహార్యమ్। పురుషాన్ గచ్ఛతి పురుత్రా గచ్ఛతి। మర్త్యాన్ గచ్ఛతి మర్త్యత్రా గచ్ఛతి। మర్త్యేషు వసతి మర్త్యత్రా వసతి। బహులవచనాదన్యత్ర అపి భవతి, బహుత్రా జీవతో మనః ఇతి।

.

2128. అవ్యక్తానుకరణాద్ద్వ్యజవరార్ధాదనితౌ డాచ్ [5.4.57]

అవ్యక్త-అనుకరణాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ద్వ్యచ్-అవరార్ధాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అనితౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ డాచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అవ్యక్త-అనుకరణాత్ ద్వ్యచ్-అవరార్ధాత్ అనితౌ కృ-భూ-అస్తి-యోగే డాచ్

(సి.కౌ) ద్వ్యచ్ అవరం న్యూనం న తు తతో న్యూనమ్ । అనేకాజితి యావత్ । తాదృశమర్ధం యస్య తస్మాడ్డాచ్ స్యాత్కృభ్వస్తిభిర్యోగే ।డాచి వివక్షితే ద్వే బహులమ్ (వార్తికమ్) ।నిత్యమామ్రేడితే డాచీతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ డాచ్పరం యదామ్రేడితం తస్మిన్పరే పూర్వపరయోర్వర్ణయోః పరరుపం స్యాత్ । ఇతి తకారపకారయోః పకారః । పటపటాకరోతి । అవ్యక్తానుకరణాత్కిమ్ । దృషత్కరోతి । ద్వ్యజవరార్ధాత్కిమ్ । శ్రత్కరోతి । అవరేతి కిమ్ । ఖరటఖరటాకరోతి । త్రపటత్రపటాకరోతి । అనేకాచ ఇత్యేవ సూత్రయితుముచితమ్ । ఏవం హి డాచీతి పరసప్తమ్యేవ ద్విత్వే సువచేత్యవధేయమ్ । అనితౌ కిమ్ । పటితి కరోతి ॥

(కాశికా) యత్ర ధ్వనావకారాదయో వర్ణా విశేషరూపేణ న వ్యజ్యన్తే సోఽవ్యక్తః। తస్య అనుకరణమవ్యక్తానుకరణమ్। ద్వ్యచవరార్ధం యస్య తద్ ద్వ్యజవరార్ధమ్। అవరశబ్దోఽపకర్షే। యస్య అపకర్షే క్రియమాణే సుష్ఠు న్యూనమర్ధం ద్వ్యచ్కం సమ్పద్యతే, తస్మాదవ్యక్తానుకరణాదనితిపరాడ్

డాచ్ ప్రత్యయో భవతి। కృభ్వస్తియోగే ఇత్యనువర్తతే। యస్య చ ద్విర్వచనే కృతే ద్వ్యజవరార్ధం తతః ప్రత్యయః। డాచి బహులం ద్వే భవతః ఇతి విషయసప్తమీ। డాచి వివక్షితే ద్విర్వచనమ్ ఏవ పూర్వం క్రియతే, పశ్చాత్ ప్రత్యయః। పటపటాకరోతి। పటపటాభవతి। పటపటాస్యాత్। దమదమాకరోతి। దమదమాభవతి। దమదమాస్యాత్। అవ్యక్తానుకరణాతితి కిమ్? దృషత్కరోతి। ద్వ్యజవరార్ధాతితి కిమ్? శ్రత్కరోతి। అవరగ్రహణమ్ కిమ్? ఖరటఖరటాకరోతి। త్రపటత్రపటాకరోతి। అనితౌ ఇతి కిమ్? పటితి కరోతి। చకారః స్వరార్థః, స్వరితబాధనార్థః। పటపటాసి, అత్ర స్వరితో వాఽనుదాత్తే పదాదౌ 8.2.6 ఇతి స్వరితో న భవతి। కేచిద్ ద్వ్యజవరార్ధ్యాదితి యకారం పఠన్తి, స స్వర్థికో విజ్ఞేయః।

.

2129. కృఞో ద్వితీయతృతీయశమ్బబీజాత్ కృషౌ [5.4.58]

కృఞః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ద్వితీయ-తృతీయ-శమ్బ-బీజాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ కృషౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ద్వితీయ-తృతీయ-శమ్బ-బీజాత్ కృషౌ కృఞః డాచ్

(సి.కౌ) ద్వితాయాదిభ్యో డాచ్ స్యాత్కృఞ ఏవ యోగే కర్షణేఽర్థే । బహులోక్తేరవ్యక్తానుకరణాదన్యస్య డాచి న ద్విత్వమ్ । ద్వితీయం తృతీయం కర్షణం కరోతి ద్వితీయాకరోతి । తృతీయాకరోతి । శమ్బశబ్దః ప్రతిలోమే । అనులోమం కృష్టం క్షేత్రం పునః ప్రతిలోమం కర్షతి శమ్బాకరోతి । బీజేన సహ కర్షతి బీజాకరోతి ॥

(కాశికా) ద్వితీయతృతీయాదిభ్యః శబ్దేభ్యః కృషావభిధేయాయాం డాచ్ ప్రత్యయో భవతి కృఞో యోగే, న అన్యత్ర। పునః కృఞ్గ్రహణమ్ భ్వస్త్యోర్నివృత్త్యర్థమ్। ద్వితీయాకరోతి। ద్వితీయం కర్షణం విలేఖనం కరోతి ఇత్యర్థః। తృతీయాకరోతి। శమ్బాకరోతి। అనులోమకృష్టం క్షేత్రం పునః ప్రతిలోమం కృషతి ఇత్యర్థః। బీజాకరోతి। సహ బీజేన విలేహనం కరోతి ఇత్యర్థః। కృషౌ ఇతి కిమ్? ద్వితీయం కరోతి పదమ్।

.

2130. సంఖ్యాయాశ్చ గుణాన్తాయాః [5.4.59]

సఙ్ఖ్యాయాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ గుణాన్తాయాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

గుణాన్తాయాః సఙ్ఖ్యాయాః కృఞః కృషౌ డాచ్

(సి.కౌ) కృఞో యోగే కృషౌ డాచ్ స్యాత్ । ద్విగుణాకరోతి క్షేత్రమ్ । క్షేత్రకర్మకం ద్విగుణం కర్షణం కరోతీత్యర్థః ॥

(కాశికా) కృఞః ఇతి అనువర్తతే, కృషౌ ఇతి చ। సఙ్ఖ్యావాచినః శబ్దస్య గునశబ్దోఽన్తే సమీపే యత్ర సమ్భవతి సా సఙ్ఖ్యా గుణాన్తా ఇత్యుచ్యతే। తాదృశాత్ ప్రాతిపదికాత్ కృషావభిధేయాయాం డాచ్ ప్రత్యయో భవతి కృఞో యోగే। ద్విగుణం విలేఖనం కరోతి క్షేత్రస్య ద్విగుణాకరోతి క్షేత్రమ్। త్రిగుణాకరోతి। కృషౌ ఇతి కిమ్? ద్విగుణాం కరోతి రజ్జుమ్।

.

౽131. సమయాచ్చ యాపనాయామ్ [5.4.60]

సమయాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ యాపనాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

యాపనాయామ్ సమయాత్ కృఞః డాచ్

(సి.కౌ) కృషావితి నివృత్తమ్ । కృఞో యోగే డాచ్ స్యాత్ । సమయాకరోతి । కాలం యాపయతీత్యర్థః ॥

(కాశికా) కృఞః ఇత్యేవ। కృషౌ ఇతి నివృత్తమ్। కర్తవ్యస్యావసరప్రాప్తిః సమయః, తస్య అతిక్రమణం యాపనా। సమయశబ్దాద్ యాపనాయాం గమ్యమానాయాం డాచ్ ప్రత్యయో భవతి కృఞో యోగే। సమయాకరోతి। సమయం యాపయతి, కాలక్షేపం కరోతి ఇత్యర్థః। యాపనాయామ్ ఇతి కిమ్? సమయం కరోతి।

.

౽132. సపత్త్రనిష్పత్త్రాదతివ్యథనే [5.4.61]

సపత్ర-నిష్పత్రాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అతివ్యథనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

సపత్ర-నిష్పత్రాత్ అతివ్యథనే కృఞః డాచ్

(సి.కౌ) సపత్త్రాకరోతి మృగమ్ । సపుఙ్ఖశరప్రవేశనేన సపత్రం కరోతీత్యర్థః । నిష్పత్త్రాకరోతి । అతివ్యథనే కిమ్ । సపత్రం నిష్పత్రం వా కరేతి భూతలమ్ ॥

(కాశికా) కృఞః ఇత్యేవ। సపత్రనిష్పత్రశబ్దాభ్యామతివ్యథనే డాచ్ ప్రత్యయో భవతి కృఞో యోగే సతి। అతివ్యథనమతిపీడనమ్। సపత్రాకరోతి మృగం వ్యాధః। సపత్రం శరమస్య శరీరే ప్రవేశయతి ఇత్యర్థః। నిష్పత్రాక్రోతి। శరీరాచ్ఛరమపరపార్శ్వే నిష్క్రామయతి ఇత్యర్థః। అతివ్యథనే ఇతి కిమ్? సప్త్రం వృక్షం కరోతి జలసేచకః। నిష్పత్రం వృక్షతలం కరోతి భూమిశోధకః।

.

౽133. నిష్కులాన్నిష్కోషణే [5.4.62]

నిష్కులాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ నిష్కోషణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

నిష్కులాత్ నిష్కోషణే కృఞః డాచ్

(సి.కౌ) నిష్కులాకరోతి దాడిమమ్ । నిర్గతం కులమన్తరవయవానాం సమూహో యస్మాదితి బహువ్రీహేర్డాచ్ ॥

(కాశికా) కృఞః ఇత్యేవ। నిష్కులశబ్దాత్ నిష్కోషనే వర్తమానాత్ కృఞో యోగే డాచ్ ప్రత్యయో భవతి। నిష్కోషణమన్తరవయవానాం బహిర్నిష్కాసనమ్। నిష్కులాకరోతి పశూన్। నిష్కుష్ణాతి ఇత్యర్థః। నిష్కోషణే ఇతి కిమ్? నిష్కులాన్ కరోతి శత్రూన్।

.

2134. సుఖప్రియాదానులోమ్యే [5.4.63]

సుఖ-ప్రియాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఆనులోమ్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

సుఖ-ప్రియాత్ కృఞః ఆనులోమ్యే డాచ్

(సి.కౌ) సుఖాకరోతి । ప్రియాకరోతి గురుమ్ । అనుకూలాచరణేనానన్దయతీత్యర్థః ॥

(కాశికా) సుఖప్రియశబ్దాభ్యామానులోమ్యే వర్తమానాభ్యాం కృఞో యోగే డాచ్ ప్రత్యయో భవతి। ఆనులోమ్యమనుకూలతా, ఆరాధ్యచిత్తానువర్తనమ్। సుఖాకరోతి। ప్రియాకరోతి। స్వామ్యాదేః చిత్తమారాధయతి ఇత్యర్థః। సుఖం ప్రియం వా కుర్వన్నప్యానులోమ్యేఽవస్థిత ఏవముచ్యతే। ఆనులోమ్యే ఇతి కిమ్? సుఖం కరోతి, ప్రియం కరోతి ఔషధపానమ్।

.

2135. దుఃఖాత్ ప్రాతిలోమ్యే [5.4.64]

దుఃఖాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ప్రాతిలోమ్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

దుఃఖాత్ కృఞః ప్రాతిలోమ్యే డాచ్

(సి.కౌ) దుఃఖాకరోతి స్వామినమ్ । పీడయతీత్యర్థః ॥

(కాశికా) కృఞః ఇత్యేవ। దుఃఖశబ్దాత్ ప్రాతిపదికాత్ ప్రాతిలోమ్యే గమ్యమానే డాచ్ ప్రత్యయో భవతి కృఞో యోగే। ప్రాతికూల్యం ప్రతికూలతా। స్వామ్యాదేశ్చిత్తపీడనమ్। కుఃఖాకరోతి భృత్యః। ప్రాతిలోమ్యే ఇతి కిమ్? దుఃఖం కరోతి కదన్నమ్।

.

2136. శూలాత్ పాకే [5.4.65]

శూలాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ పాకే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

శూలాత్ పాకే కృఞః డాచ్

(సి.కౌ) శూలాకరోతి మాంసమ్ । శూలేన పచతీత్యర్థః ॥

(కాశికా) కృఞః ఇత్యేవ। శూలశబ్దాత్ పాకవిషయే డాచ్ ప్రత్యయో భవతి కృఞో యోగే। శూలే పచతి శూలాకరోతి మాంసమ్। పాకే ఇతి కిమ్? శూలం కరోతి కృదన్నమ్।

.

౨137. సత్యాదశపథే [5.4.66]

సత్యాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అశపథే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

సత్యాత్ అశపథే కృఞః డాచ్

(సి.కౌ) సత్యాకరోతి భాణ్డం వణిక్ । క్రేతవ్యమితి తథ్యం కరోతీత్యర్థః । శపథే తు సత్యం కరోతి విప్రః ॥

(కాశికా) కృఞః ఇత్యేవ। సత్యశబ్దాతశపథే డాచ్ ప్రత్యయో భవతి కృఞో యోగే। సత్యశబ్దోఽనృతప్రతిపక్షవచనః। క్వచిత్ తు శపథే చ వర్తతే, సత్యేన శాపయేద్ ద్విజమ్ ఇతి, తస్య అయం ప్రతిషేధః। సత్యాకరోతి వణిక్ భాణ్డమ్। మయైతత్ క్రేతవ్యమ్ ఇతి తథ్యం కరోతి। అశపథే ఇతి కిమ్? సత్యం కరోతి బ్రాహ్మణః।

.

౨138. మద్రాత్ పరివాపణే [5.4.67]

మద్రాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ పరివాపణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

మద్రాత్ పరివాపణే కృఞః డాచ్

(సి.కౌ) మద్రశబ్దో మఙ్గలార్థః । పరివాపణం ముణ్డనమ్ । మద్రాకరోతి । మాఙ్గల్యముణ్డనేన సంస్కరోతీత్యర్థః ॥భద్రాచ్చేతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ భద్రాకరోతి । అర్థః ప్రాగ్వత్ । పరివాపణే కిమ్ । మద్రం కరోతి । భద్రం కరోతి ॥। ఇతి తద్ధితాధికారే స్వార్థికప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) కృఞః ఇత్యేవ। మద్రశబ్దాత్ పరివాపణే డాచ్ ప్రత్యయో భవతి కృఞో యోగే। పరివాపణం ముణ్డనమ్। మద్రశబ్దో మఙ్గలార్థః। మఙ్గలం మణ్డనం కరోతి మద్రాకరోతి। భద్రాచ్ చేతి వక్తవ్యమ్। భద్రాకరోతి నాపితః కుమారమ్। పరివాపణే ఇతి కిమ్? భద్రం కరోతి।

.

౨139. సర్వస్య ద్వే [8.1.1]

సర్వస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ద్వే ప్రథమా-ద్వివచనమ్

సర్వస్య ద్వే

(సి.కౌ) ॥ అథ ద్విరుక్తప్రకరణమ్ ॥\n\n ఇత్యధికృత్య ।

(కాశికా) సర్వస్య ఇతి చ ద్వే ఇతి చ ఏతదధికృతం వేదితవ్యమ్। ఇత ఉత్తరం యద్ వక్ష్యామః పదస్య 8.1.16 ఇత్యతః ప్రాక్, సర్వస్య ద్వే భవతః ఇత్యేవం తద్ వేదితవ్యమ్। వక్ష్యతి నిత్యవీప్సయోః 8.1.4 ఇతి, తత్ర సర్వస్య స్థానే ద్వే భవతః। కే ద్వే భవతః? యే శబ్దతశ్చ అర్థతశ్చ ఉభయథాన్తరతమే। ఏకస్య పచతిశబ్దస్య ద్వౌ పచతిశబ్దౌ హవతః। పచతి పచతి। గ్రామో గ్రామో రమణీయః। యదా తు ద్విః ప్రయోగో ద్విర్వచనమ్ తదా స ఏవ పచతిశబ్దో ద్విరావర్తతే, తస్య ద్వే ఆవృత్తీ భవతః। సర్వస్య ఇతి కిమ్? విస్పష్టార్థమ్। అథ పదస్య ఇత్యేవ కస్మాన్ న ఉచ్యతే? న ఏవం శక్యమ్, ఇహ హి న స్యాత్ ప్రపచతి ప్రపచతీతి। ఇహ ద్రేగ్ధా, ద్రేఢా ఇతి ఘత్వఢత్వయోః అసిద్ధత్వాదకృతయోరేవ తయోర్ద్వివచనం ప్రాప్నోతి, తత్ర పశ్చాద్ వికల్పే సత్యనిష్టమపి స్యాత్ ద్రేగ్ధా ద్రేఢా, ద్రేఢా ద్రేగ్ధా ఇతి। తస్మాద్ వక్తవ్యమ్ ఏతత్ పూర్వత్ర అసిద్ధీయమద్విర్వచనే ఇతి। సర్వస్య ఇత్యేతదేవ వా కృతం సర్వకార్యప్రతిపత్త్యర్థం ద్రష్టవ్యమ్।

.

2140. నిత్యవీప్సయోః [8.1.4]

నిత్యవీప్సయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ఆభీక్ష్ణ్యే వీప్సాయాం చ ద్యోత్యే పదస్య ద్విర్వచనం స్యాత్ । ఆభీక్ష్ణ్యం తిఙన్తేష్వవ్యయసంజ్ఞకకృదన్తేషు చ । పచతి పచతి । భుక్త్వా భుక్త్వా । వీప్సాయామ్ । వృక్షం వృక్షం సిఞ్చతి । గ్రామో గ్రామో రమణీయః ।

(కాశికా) నిత్యే చార్థే విప్సాయాం చ యద్ వర్తతే తస్య ద్వే భవతః। కేషు నిత్యతా? తిఙ్షు నిత్యతా అవ్యయకృత్సు చ। కుత ఏతత్। ఆభీక్ష్ణ్యమ్ ఇహ నిత్యతా। ఆభీక్ష్ణ్యం చ క్రియాధర్మః। యాం క్రియాం కర్తా ప్రాధాన్యేన అనుపరమన్ కరోతి తన్ నిత్యమ్। పచతి పచతి। జల్పతి జల్పతి। భుక్త్వా భుక్త్వా వ్రజతి। భోజం భోజం వ్రజతి। లునీహి లునీహి ఇత్యేవాయం లునాతి క్త్వాణములోర్లోటశ్చ ద్విర్వచనాపేక్షాయామ్ ఏవ పౌనఃపున్యప్రకాశనే శక్తిః। యఙ్ తు తన్నిరపేక్షః ప్రకాశయతి, పునః పునః పచతి పాపచ్యతే ఇతి। యదా తు తత్ర ద్విర్వచనమ్ తదా క్రియాసమభిహారే పౌనఃపున్యం ద్రష్టవ్యమ్ పాపచ్యతే పాపచ్యతే ఇతి। అథ కేషు వీప్సా? సుప్సు వీప్సా। కా పునర్వీప్సా? వ్యాప్తివిశేషవిషయా ప్రయోక్తురిచ్ఛా వీప్సా। కా పునః సా? నానావాచినామధికరణానాం క్రియాగుణాభ్యాం యుగపత్ ప్రయోక్తుర్వ్యాప్తుమ్ ఇచ్ఛా వీప్సా। నానాభూతార్థవాచినాం శబ్దానాం యాన్యధికరణాని వాచ్యాని తేషాం

క్రియాగుణాభ్యాం యుగపత్ ప్రయోక్తుమ్ ఇచ్ఛా వీప్సా। గ్రామో గ్రామో రమణీయః। జనపదో జనపదో రమణీయః। పురుషః పురుషో నిధనముపైతి। యత్ తిఙన్తం నిత్యతయా ప్రకర్షేణ చ యుక్తం తతః కృతద్విర్వచనాత్ ప్రకర్షప్రత్యయ ఇష్యతే పచతి పచతితరామ్ ఇతి। ఇహ తు ఆఢ్యతరమాఢ్యతరమానయ ఇతి ప్రకర్షయుక్తస్య వీప్సాయోగ ఇష్యతే।

.

2141. పరేర్వర్జనే [8.1.5]

పరేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ వర్జనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పరి పరి వఙ్గేభ్యో వృష్టో దేవః । వఙ్గాన్పరిహృత్యేత్యర్థః ।।పరేర్వర్జనే వావచనమ్ (వార్త్తికమ్) ।। పరి వఙ్గేభ్యః ।

(కాశికా) పరి ఇత్యేతస్య వర్జనేఽర్థే ద్వే భవతః। పరి పరి త్రిగర్తేభ్యో వృష్టో దేవః। పరి పరి సౌవీరేభ్యః। పరి పరి సర్వసేనేభ్యః। వర్జనం పరిహారః। వర్జనే ఇతి కిమ్? ఓదనం పరిషిఞ్చతి। పరేర్వర్జనేఽసమాసే వేతి వక్తవ్యమ్। పరి పరి త్రిగర్తేభ్యో వృష్టో దేవః, పరి త్రిగర్తేభ్యః। సమాసే తు తేన ఏవ ఉక్తత్వాద్ వర్జనస్య న ఏవ భవతి, పరిత్రిగర్తం వృష్టో దేవః ఇతి।

.

2142. ఉపర్యధ్యధసః సామీప్యే [8.1.7]

ఉపర్యధ్యధసః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సామీప్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉపర్యుపరి గ్రామమ్ । గ్రామస్యోపరిష్టాత్సమీపే దేశే ఇత్యర్థః । అధ్యధి సుఖమ్ । సుఖస్యోపరిష్టాత్సమీపకాలే దుఃఖమిత్యర్థః । అధోఽధో లోకమ్ । లోకస్యాధస్తాత్సమీపే దేశే ఇత్యర్థః ।

(కాశికా) ఉపరి అధి అధసిత్యేతేషాం ద్వే భవతః సామీప్యే వివక్షితే। సామీప్యం ప్రత్యాసత్తిః కాలకృతా దేశకృతా చ। ఉపర్యుపరి దుఃఖమ్। ఉపర్యుపరి గ్రామమ్। అధ్యధి గ్రామమ్। అధోఽధో నగరమ్। సామీప్యే ఇతి కిమ్? ఉపరి చన్ద్రమాః। ఇహ కస్మాన్ న భవతి, ఉపరి శిరసో ఘటం ధారయతి? ఔత్తరాధర్యమ్ ఏవ వివక్షితం న సామీప్యమ్ ఇతి ద్విర్వచనం న భవతి।

.

2143. వాక్యాదేరామన్త్రితస్యాసూయాసమ్మతికోపకుత్సనభర్త్సనేషు [8.1.8]

వాక్యాదేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఆమన్త్రితస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అసూయాసమ్మతికోపకుత్సనభర్త్సనేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) అసూయాయామ్ । సున్దర సున్దర వృథా తే సౌన్దర్యమ్ । సమ్మతౌ, దేవ దేవ వన్ద్యోఽసి । కోపే, దుర్వినీత దుర్వినీత ఇదానీం జ్ఞాస్యసి । కుత్సనే, ధానుష్క ధానుష్క వృథా తే ధనుః, భర్త్సనే చోర చోర ఘాతయిష్యామి త్వామ్ ।

(కాశికా) ఏకార్థః పదసమూహో వాక్యమ్। వాక్యాదేరామన్త్రితస్య ద్వే భవతః అసూయాసమ్మతికోపకుత్సనభర్త్సనేషు యది తద్ వాక్యం భవతి। తత్ర పరగుణానామసహనమసూయా। పూజా సమ్మతిః। కోపః క్రోధః। నిన్దనం కుత్సనమ్। అపకారశబ్దైర్భయోత్పాదనం భర్త్సనమ్। ఏతే చ ప్రయోక్తృధర్మాః, నాభిధేయధర్మాః। అసూయాయామ్ తావత్ మాణవక 3 మాణవక, అభిరూపక 3 అభిరూపక, రిక్తం తే ఆభిరూప్యమ్। సమ్మాతౌ మాణవక 3 మాణవక, అభిరూపక 3 అభిరూపక, శోభనః ఖల్వసి। కోపే మాణవక 3 మాణవక, అవినీతక 3 అవినీతక, ఇదానీం జ్ఞాస్యసి జాల్మ। కుత్సనే శక్తికే 3 శక్తికే, యష్టికే 3 యష్టికే, రిక్తా తే శక్తిః। భర్త్సనే చౌర చౌర 3, వృషల వృషల 3, ఘాతయిష్యమి త్వాం బన్ధయిష్యామి త్వామ్। అసూయాదిషు స్వరితమామ్రేడితేఽసూయాసమ్మతికోపకుత్సనేషు 8.2.103 ఇతి పూర్వపదస్య ప్లుతః। భర్త్సనే తు ఆమ్రేడితం భర్త్సనే 8.2.95 ఇత్యామ్రేడితస్య ఏవ ప్లుతః। వాక్యాదేః ఇతి కిమ్? అన్తస్య మధ్యమస్య చ మా భూత్, శోభనః ఖల్వసి మాణవక। ఆమన్త్రితస్య ఇతి కిమ్? ఉదారో దేవదత్తః। అసూయాదిషు ఇతి కిమ్? దేవదత్త గామభ్యాజ శుక్లామ్।

.

౨144. ఏకం బహువ్రీహివత్ [౮.1.౯]

ఏకమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ బహువ్రీహివత్ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ద్విరుక్తః ఏకశబ్దో బహువ్రీహివత్స్యాత్ । తేన సుబ్లోపపుంవద్భావౌ । ఏకైకమక్షరమ్ । ఇహ ద్వయోరపి సుపోర్లుకి కృతే బహువ్రీహివద్భావాదేవ ప్రాతిపదికత్వాత్సముదాయాత్సుప్ । ఏకైకయా ఆహుత్యా । ఇహ పూర్వభాగే పుంవద్భావాదవగ్రహే విశేషః । 'న బహువ్రీహౌ' (కౌముదీ-222) ఇత్యత్ర పునర్బహువ్రీహిగ్రహణం ముఖ్యబహువ్రీహిలాభార్థమ్ । తేనాతిదిష్టబహువ్రీహౌ సర్వనామతాస్త్యేవేతి ప్రాఞ్చః । వస్తుతస్తు భాష్యమతే ప్రత్యాఖ్యాతమేతత్ । సూత్రమతేఽపి బహువ్రీహ్యర్థేఽలౌకికే విగ్రహే నిషేధకం న తు బహువ్రీహావితిహాతిదేశశఙ్కైవ నాస్తి । ఏకైకస్మై దేహి ।

(కాశికా) ఏకమ్ ఇత్యేతచ్ ఛబ్దరూపం ద్విరుక్తం బహువ్రీహివద్ భవతి। బహువ్రీహివత్త్వే ప్రయోజనం సుబ్లోపపుంవద్భావౌ। కైకమక్షరం పఠతి। ఏకైకయా ఆహుత్యా జుహోతి। సర్వనామసంజ్ఞాప్రతిషేధస్వరసమాసాన్తాః సమాసాధికారవిహితే బహువ్రీహౌ విజ్ఞాయన్తే। తేన అతిదేశికే బహువ్రీహౌ న భవన్తి। ఏకైకస్మై। న బహువ్రీహౌ 1.1.29 ఇతి ప్రతిషేధో న భవతి, బహువ్రీహిరేవ యో బహువ్రీహిః ఇతి విజ్ఞానాత్। నన, సుసు, నఞ్సుభ్యామ్ 6.2.172 ఇత్యన్తోదాత్తత్వం న భవతి। ఋక్ఋక్, పూః పూః, ఋక్ పూః ఇతి సమాసాన్తో న భవతి।

.

౭145. ఆబాధే చ [8.1.10]

ఆబాధే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) పీడాయాం ద్యోత్యాయాం ద్వే స్తో బహువ్రీహివచ్చ । గతగతః । విరహాత్పీడ్యమానస్యేయముక్తిః । బహువ్రీహివద్భావాత్సుబ్లుక్ । గతగతా । ఇహ పుంవద్భావః ।

(కాశికా) ఆబాధనమాబాధః, పీడా ప్రయోక్తృధర్మః, న అభిధేయధర్మః। తత్ర వర్తమానస్య ద్వే భవతః, బహువ్రీహివచ్చాస్య కార్యం భవతి। గతగతః। నష్టనష్టః। పతితపతితః। గతగతా। నష్టనష్టా। పతితపతితా। ప్రియస్య చిరగమనాదినా పీడ్యమానః కశ్చిదేవమ్ ప్రయుఙ్క్తే ప్రయోక్తా।

.

౭146. కర్మధారయవత్ ఉత్తరేషు [8.1.11]

కర్మధారయవత్ అవ్యయమ్ ఉత్తరేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఇహ ఉత్తరేషు ద్విర్వచనేషు కర్మధారయవత్కార్యమ్ ॥ప్రయోజనం సుబ్లోపపుంవద్భావాన్తోదాత్తత్వాని (వార్తికమ్) ॥

(కాశికా) ఇత ఉత్తరేషు ద్విర్వచనేషు కర్మధారయవత్ కార్యం భవతి ఇత్యేతద్ వేదితవ్యమ్। కర్మధారయవత్త్వే ప్రయోజనం సుబ్లోపపుంవద్భావాన్తోదాత్తత్వాని। సుబ్లోపః పటుపటుః। మృదుమృదుః। పణ్డితపణ్డితః। పుంవద్భావః పటుపట్వీ। మృదుమృద్వీ। కాలకకాలికా। కోపధాయా అపి హి కర్మధారయవద్భావాత్ పుంవత్కర్మధారయః ఇతి పుంవద్భావో భవతి। అన్తోదాత్తత్వమ్ పటుపటుః। పటుపట్వీ। సమాసాన్తోదాత్తత్వమనేన ఏవ విధీయతే ఇతి పరత్వాదామ్రేడితానుదాత్తత్వం బాధ్యతే। అధికారేణైవ సిద్ధే యతుత్తరేషు ఇతి వచనం తద్విస్పష్టార్థమ్।

.

౨147. ప్రకారే గుణవచనస్య [8.1.12]

ప్రకారే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ గుణవచనస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సాదృశ్యే ద్యోత్యే గుణవచనస్య ద్వే స్తస్తచ్చ కర్మధారయవత్ । కర్మధారయవదుత్తరేషు- (కౌముదీ-2146) ఇత్యధికారాత్ । తేన పూర్వభాగస్య పుంవద్భావః 'సమాసస్య' (కౌముదీ-3734) ఇత్యన్తోదాతత్వం చ । పటుపట్వీ । పటుపటుః । పటుసదృశః । ఈషత్పటురితి యావత్ । గుణోపసర్జనద్రవ్యవాచినః కేవలగుణవాచినశ్చేహ గృహ్యన్తే । శుక్లశుక్లం రూపమ్ । శుక్లశుక్లః పటః ॥ఆనుపూర్వ్యే ద్వే అాచ్యే' (వార్తికమ్) ॥ మూలే మూలే స్థూలః ॥సన్భ్రమేణ ప్రవృత్తౌ యథేష్టమనేకధా ప్రయోగో న్యాయసిద్ధః (వార్తికమ్) ॥ సర్ప సర్ప, బుధ్యస్వ బుధ్యస్వ । సర్ప సర్ప సర్ప బుధ్యస్వ బుధ్యస్వ బుధ్యస్వ । 'క్రియాసమభిహారే చ' (వార్తికమ్) లునీహి లునీహీత్యేవాయం లునాతి । 'నిత్యవీప్సయోః' (కౌముదీ-2140) ఇతి సిద్ధే భృశార్థే ద్విత్వార్థమిదమ్ । పౌనఃపున్యేఽపి లోటా సహ సముచ్చిత్య ద్యోతకతాం లబ్ధుం వా ॥కర్మవ్యతిహారే సర్వనామ్నో ద్వే వాచ్యే, సమాసవచ్చ బహులమ్ (వార్తికమ్) ॥ బహులగ్రహణాదన్యపరయోర్న సమాసవత్ । ఇతరశబ్దస్య తు నిత్యమ్ ॥అసమాసవద్భావే పూర్వపదస్థస్య సుపం సుర్వక్తవ్యః (వార్తికమ్) । అన్యోఽన్యం విప్రా నమన్తి అన్యోఽన్యౌ । అన్యోఽన్యాన్ । అన్యోఽన్యేన కృతమ్ । అన్యోఽన్యస్మై దత్తమిత్యాది । 'అన్యోఽన్యేషాం పుష్కరైరామృశన్తః' ఇతి మాఘః । ఏవం పరస్పరమ్ । అత్ర కస్కాదిత్వాద్విసర్గస్య సః । ఇతరేతరమ్ । ఇతరేతరేణేత్యాది ॥స్త్రీనపుంసకయోరుత్తరపదస్థాయా విభక్తేరామ్భావో వా వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ అన్యోన్యామ్-అన్యోన్యమ్ । పరస్పరామ్-పరస్పరమ్ । ఇతరేతరామ్-ఇతరేతరం వా । ఇమే బ్రాహ్మణ్యౌ కులే వా భోజయతః । అత్ర కేచిత్ । ఆమాదేశో ద్వితీయాయా ఏవ । భాష్యాదౌ తథైవోదాహృతత్వాత్ । తేన స్త్రీనపుంసకయోరపి తృతీయాదిషు పుంవదేవ రూపమిత్యాహుః । అన్యే తూదాహరణస్య దిఙ్మాత్రత్వాత్సర్వవిభక్తీనామాదేశమాహుః । దలద్వయే టాబభావః క్లీబే చాద్విరహః స్వమోః । సమాసే సోరలుక్చేతి సిద్ధం బాహులకాత్త్రయమ్॥ తథాహి । అన్యోఽన్యం పరస్పరమిత్యత్ర దలద్వయేఽపి టాప్ప్రాప్తః । న చ ।సర్వనామ్నో వృత్తిమాత్రే (వార్తికమ్) ॥ ఇతి పుంవద్భావః । అన్యపరయోరసమాసవద్భావాత్ । న చ ద్విర్వచనమేవ వృత్తిః । 'యాం యాం ప్రియః ప్రైక్షత కాతరాక్షీ సా సా' ఇత్యాదావతిప్రసఙ్గాత్ । 'అన్యోఽన్యమితరేతరమ్' ఇత్యత్ర చ 'అడ్డతరాదిభ్యః-' (కౌముదీ-315) ఇత్యడ్డ్ ప్రాప్తః । 'అన్యోఽన్యసంసక్తమహస్త్రియామమ్' 'అన్యోఽన్యాశ్రయః', 'పరస్పరాక్షిసాదృశ్యమ్' 'అపరస్పరైః' ఇత్యాదౌ సోర్లుక్చ ప్రాప్తః । సర్వం బాహులకబలేన సమాధేయమ్ । ప్రకృతవార్తికభాష్యోదాహరణమ్ 'స్త్రియామ్' (కౌముదీ-453) ఇతి సూత్రే 'అన్యోఽన్యసంశ్రయం త్వేతద్' ఇతి భాష్యం చాత్ర ప్రమాణమితి ।

(కాశికా) ప్రకారో భేదః సాదృశ్యం చ। తదిహ సాదృశ్యం ప్రకారో గృహ్యతే। ప్రకారే వర్తమానస్య గుణవచనస్య ద్వే భవతః। పటుపటుః। మృదుమృదుః। పణ్డితపణ్డితః। అపరిపూర్ణగుణః ఇత్యర్థః। పరిపూర్ణగుణేన న్యూనగుణస్య ఉపమానే సత్యేవం ప్రయుజ్యతే। జాతీయరోఽనేన ద్విర్వచనేన బాధనం నేష్యతే। పటుజాతీయః, మృదుజాతీయః ఇత్యపి హి భవతి। తత్ కథమ్? వక్ష్యమాణమన్యతరస్యాంగ్రహణముభయోః శేషో విజాయతే। ప్రకారే ఇతి కిమ్? పటుర్దేవదత్తః। ముణవచనస్య ఇతి కిమ్? అగ్నిర్మాణవకః। గౌర్వాహీకః। యద్యప్యత్ర అగ్నిశబ్దో గోశబ్దశ్చ ముఖ్యార్థసమ్బన్ధాదవభృతభేదం తైక్ష్ణ్యజాడ్యాదికమర్థాన్తరే గునవిశేషమ్ ఏవ ప్రతిపాదయితుం ప్రవృత్తః, తథాపి సర్వదా గుణవచనో న భవతీతి న ద్విరుచ్యతే। ఆనుపూర్వ్యే ద్వే భవత ఇతి వక్తవ్యమ్। మూలే మూలే స్థూలాః। అగ్రేఽగ్రే సూక్ష్మాః। జ్యేష్ఠం జ్యేష్ఠం ప్రవేశయ। స్వార్థేఽవధార్యమాణేఽనేకస్మిన్ ద్వే భవత ఇతి వక్తవ్యమ్। అస్మాత్ కార్షాపణాదిహ భవద్భ్యామ్ మాషం మాషం దేహి। స్వార్థే ఏతద్ ద్విర్వచనమ్, న వీప్సాయామ్। అత్ర హి ద్వావేవ మాషౌ దీయేతే, న సర్వే కార్షాపణసమ్బన్ధినో మాషాః, తేన వీప్సా న విద్యతే। అవధార్యమాణే ఇతి కిమ్? అస్మాత్ కార్షాపణాదిహ భవద్భ్యాం మాషమేకం దేహి, ద్వౌ మాషౌ దేహి, త్రీన్ వా మాషాన్ దేహి। అనేకస్మినితి కిమ్? అస్మాత్ కార్షాపణాదిహ భవద్భ్యాం మాషమేకం దేహి। చాపలే ద్వే భవత ఇతి వక్తవ్యమ్। సమ్భ్రమేణ ప్రవృత్తిశ్చాపలమ్। అహిరహిః, వుధ్యస్వ బుధ్యస్వ। నావశ్యం ద్వావేవ శబ్దౌ ప్రయోక్తవ్యౌ, కిం తర్హి, యావద్భిః శబ్దైః సోఽర్థోఽవగమ్యతే తావన్తః ప్రయోక్తవ్యాః। అహిరహిరహిః, బుధ్యస్వ బుధ్యస్వ బుధ్యస్వ ఇతి। క్రియాసమభిహారే ద్వే భవత ఇతి వక్తవ్యమ్। స భవాన్ లునీహి లునీహి ఇత్యేవ అయం లునాతి। ఆభీక్ష్ణ్యే ద్వే భవత ఇతి వక్తవ్యమ్। భుక్త్వా భుక్త్వా వ్రజతి। భోజం భోజం వ్రజతి। నిత్య ఇత్యేవ సిద్ధ ఇతి తత్ర ఉక్తమ్। డాచి ద్వే భవత ఇతి వక్తవ్యమ్। పటపటాకరోతి। పటపటాయతే। అవ్యక్తానుకరణే డాజన్తస్య ద్విర్వచనమ్ ఇష్యతే। ఇహ న భవతి, ద్వితీయాకరోతి, తృతీయాకరోతి। తదర్థం కేచిత్ డాచి బహులమ్ ఇతి పఠన్తి। పూర్వప్రథమయోరర్థాతిశయవివక్షాయాం ద్వే భవత ఇతి వక్తవ్యమ్। పూర్వం పూర్వం పుష్ప్యన్తి। ప్రథమం ప్రథమం పచ్యన్తే। ఆతిశయికోఽపి దృశ్యతే, పూర్వతరం పుష్ప్యన్తి, ప్రథమతరం పచ్యన్తే ఇతి। డతరడతమయోః సమసమ్ప్రధారణయోః స్త్రీనిగదే భవే ద్వే భవత ఇతి వక్తవ్యమ్। ఉభావిమావాఢ్యౌ। కతరా కతరా అనయోరాఢ్యతా। సర్వ ఇమే ఆఢ్యాః।

కతమా కతమా ఏషామాఢ్యతా। డతరడతమాభ్యామన్యత్ర అపి హి దృశ్యతే। ఉభావిమాఉ ఆఢ్యౌ। కీదృశీ కీదృశి అనయోరాఢ్యతా। తథా స్త్రీనిగదాద్భావాతన్యత్ర అపి హి దృశ్యతే, ఉభావిమావాఢ్యౌ, కతరః కతరోఽన్యోర్విభవః ఇతి। కర్మవ్యతిహారే సర్వనామ్నో ద్వే భవత ఇతి వక్తవ్యం సమాసవచ్చ బహులమ్। యదా న సమాసవత్ ప్రథమైకవచనం తదా పూర్వపదస్య అన్యమన్యమిమే బ్రాహ్మణా భోజయన్తి, అన్యోన్యమిమే బ్రాహ్మణా భోజయన్తి। అన్యోన్యస్య బ్రాహ్మణా భోజయన్తి। ఇతరేతరం భోజయన్తి। ఇతరేతరస్య భోజయన్తి। స్త్రీనపుంసకయోరుత్తరపదస్య చ అమ్భావో వక్తవ్యః। అన్యోఽన్యామిమే బ్రాహ్మణ్యౌ భోజయతః। అన్యోన్యం భోజయతః। ఇతరేతరాం భోజయతః। ఇతరేతరం భోజయతః। అన్యోన్యామిమే బ్రాహ్మణకులే భోజయతః। ఇతరామిమే బ్రాహ్మణకులే భోజయతః। ఇతరేతరమిమే బ్రాహ్మణకులే భోజయతః।

.

౨148. అకృచ్ఛ్రే ప్రియసుఖయోరన్యతరస్యామ్ [8.1.13]

అకృచ్ఛ్రే౭ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ప్రియసుఖయోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్రియప్రియేణ దదాతి । ప్రియేణ వా । సుఖసుఖేన దదాతి । సుఖేన వా । ద్విర్వచనే కర్మధారయవద్భావాత్సుపి లుకి తదేవ వచనమ్ । అతిప్రియమపి వస్త్వనాయాసేన దదాతీత్యర్థః ॥

(కాశికా) ప్రియ సుఖ ఇత్యేతయోః అన్యతరస్యాం ద్వే భవతః అకృచ్ఛ్రే ద్యోత్యే। కృచ్ఛ్రం దుఃఖమ్, తదభావః అకృచ్ఛ్రమ్। ప్రియప్రియేణ దదాతి। సుఖసుఖేన దదాతి। ప్రియేణ దదాతి। సుఖేన దదాతి। అఖిద్యమానో దదాతి ఇత్యర్థః। అకృచ్ఛ్రే ఇతి కిమ్? ప్రియః పుత్రః। సుఖో రథః।

.

౨149. యథాస్వే యథాయథమ్ [8.1.14]

యథాస్వే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ యథాయథమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) యథాస్వమ్ ఇతి వీప్సాయామవ్యయీభావః । యోఽయమాత్మా యచ్చాత్మీయం తద్యథాస్వమ్ । తస్మిన్యథాశబ్దస్య ద్వే క్లీబత్వం చ నిపాత్యతే । యథాయథం జ్ఞాతా । యథాస్వభావమిత్యర్థః । యథాత్మీయమితి వా ।

(కాశికా) యో య ఆత్మా, యద్ యదాత్మీయమ్, తత్తద్, యథాస్వమ్, తస్మిన్ యథాయథమ్ ఇతి నిపాత్యతే। యథాశబ్దస్య ద్విర్వచనం నపుంసకలిఙ్గతా చ నిపాత్యతే। జ్ఞాతాః సర్వే పదార్థాః యథాయథమ్। యథాస్వభావమ్ ఇత్యర్థః। సర్వేషాం తు యథాయథం యథాత్మీయమ్ ఇత్యర్థః।

.

2150. ద్వన్ద్వం రహస్యమర్యాదావచనవ్యుత్క్రమణయజ్ఞపాత్రప్రయోగాభివ్యక్తిషు [8.1.15]

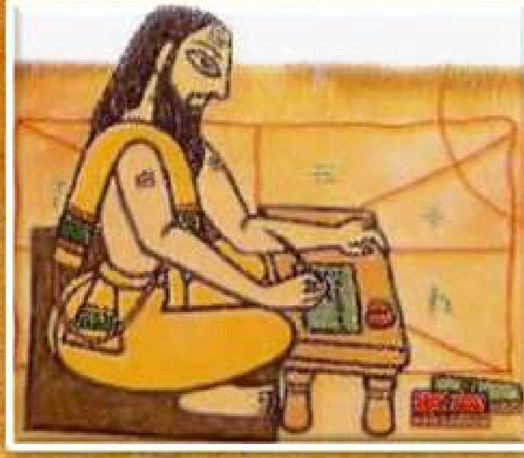
ద్వన్ద్వమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ రహస్యమర్యాదావచనవ్యుత్క్రమణయజ్ఞపాత్రప్రయోగాభివ్యక్తిషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ద్విశబ్దస్య ద్విర్వచనం పూర్వపదస్య అమ్భావోఽత్వం చోత్తరపదస్య నపుంసకత్వం చ నిపాత్యతే ఏష్వర్థేషు । తత్ర రహస్యం ద్వన్ద్వశబ్దస్య వాచ్యమ్ । ఇతరే విషయభూతాః । ద్వన్ద్వం మన్త్రయతే । రహస్యమిత్యర్థః । మర్యాదా స్థిత్యనతిక్రమః । ఆచతురం హీమే పశవో ద్వన్ద్వం మిథునీయన్తి । మాతా పుత్రేణ మిథునం గచ్ఛతి । పౌత్రేణ ప్రపౌత్రేణాపి మర్యాదీకృత్య । వ్యుత్క్రమణం పృథగవస్థానమ్ । ద్వన్ద్వం వ్యుత్క్రాన్తాః ద్వివర్గసమ్బన్ధేన పృథగవస్థితాః । ద్వన్ద్వం యజ్ఞపాత్రాణి పయునక్తి । ద్వన్ద్వం సఙ్కర్షణవాసుదేవౌ । అభివ్యక్తౌ సాహచర్యేణేత్యర్థః । యోగవిభాగాదన్యత్రాపి ద్వన్ద్వమిష్యతే। ఇతి ద్విరుక్తప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) ద్వన్ద్వమ్ ఇతి ద్విశబ్దస్య ద్విర్వచనమ్, పూర్వ పదస్యామ్భావః, అత్త్వం చ ఉత్తరపదస్య నిపాత్యతే రహస్య మర్యాదావచన వ్యుత్క్రమణ యజ్ఞపాత్రప్రయోగ అభివ్యక్తి ఇత్యేతేషు అర్థేషు। తత్ర రహస్యం ద్వన్ద్వశబ్దవాచ్యమ్, ఇతరే విషయభూతాః। ద్వన్ద్వం మన్త్రయతే। మర్యాదావచనే మర్యాదా స్థిత్యనతిక్రమః। ఆచతురం హీమే పశవో ద్వన్ద్వం మిథునీయన్తి। మాతా పుత్రేణ మిథునం గచ్ఛతి, పౌత్రేణ, తత్పుత్రేణ అపి ఇతి మర్యాదార్థః। వ్యుత్క్రమణే ద్వన్ద్వం వ్యుత్క్రాన్తాః। వ్యుత్క్రమణం భేదః, పృథగవస్థానమ్। ద్వివర్గసమ్బన్ధనేన పృథగవస్థితా ద్వన్ద్వం వ్యుత్క్రాన్తా ఇత్యుచ్యన్తే। యజ్ఞపాత్రప్రయోగే ద్వన్ద్వం న్యఞ్చి యజ్ఞపాత్రాణి ప్రయునక్తి ధీరః। అభివ్యక్తౌ ద్వన్ద్వం నారదపర్వతౌ। ద్వన్ద్వం సఙ్కర్షణవాసుదేవౌ। ద్వావప్యభివ్యక్తౌ సాహచర్యేణ ఇత్యర్థః। అన్యత్ర అపి ద్వన్ద్వమ్ ఇత్యేతద్ దృశ్యతే, తదర్థం యోగవిభాగః కర్తవ్యః, ద్వన్ద్వం యుద్ధం వర్తతే, ద్వన్ద్వాని సహతే ధీరః, చార్థే ద్వన్ద్వః 2.2.29 ఇతి।

.

***

యేనాక్షరసమామ్నాయమ్అధిగమ్య మహేశ్వరాత్ ।
కృత్స్నం వ్యాకరణం ప్రోక్తం, తస్మై పాణినయే నమః ॥

వాక్యకారం వరరుచిం భాష్యకారం పతఞ్జలిమ్ ।
పాణినిం సూత్రకారం చ ప్రణతోఽస్మి మునిత్రయమ్ ॥

మునిత్రయం నమస్కృత్య తదుక్తీః పరిభావ్య చ ।
వైయాకరణసిద్ధాన్తకౌముదీయం విరచ్యతే ॥